

వేదములు

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వం- 1 నుంచి 3 భాగాలు

సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

"నేను" గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి. కనుక తమవంతుగా భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం TTD(తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం) వారు ఉచితంగా విలువైన గ్రంథాలను ఆన్ లైన్ లో eBOOK(PDF) అందిస్తున్నారు. వారు చేస్తున్న జ్ఞాన యజ్ఞానికి సాయి రామ్ కూడా తమవంతుగా సహాయం చేసే కార్యక్రమంలో భాగంగా వారి గ్రంథాలను సాయి రామ్ ద్వారా కూడా అందచేస్తున్నాము, ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం చేసిన ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ సైట్ (www.microsoft.com) వారికి కూడా మేము ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇంట్లో ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలయం ఉండాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) TTD(తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం) వెబ్ సైట్: http://ebooks.tirumala.org
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సాయి రామ్ సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయి నాథ పాద సమర్పణమస్తు *

TTD(తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం)

http://ebooks.tirumala.org

ebooks.tirumala.org

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

Tirumala Tirupati Devasthanams

ePublications

Languages | Series | Authors | Archives | Saptagiri | Catalog | Contact US | Search

. COMPLAINTS PLS CONTACT e MAIL saptagiritd@gmail.com CAN CALL 0877 226 4359, 4543,4360,4363, 4365 BETWEEN 10.30 AM AND 5 PM (DURING WORKING DAYS)

TELUGU (1197)
BANJARA (2)
ENGLISH (226)
SANSKRIT (70)
TAMIL (302)
KANNADA (175)
HINDI (181)

Saptagiri

Telugu Tamil Sanskrit Kannada Hindi English

Online Subscription

Panchangam

Telugu Tamil

Sri Bhagavad Ramanuja 'Sahasrabdi' Utsavam

Narada Bhakthi Sutra...

Maha Bharatham - Bhagavatham

Maha Bharatham Vol 1...

Potana Bhagavatam Vo...

Potana Bhagavatam Vo...

Potana Bhagavatam Vo...

Potana Bhagavatam Vo...

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ప్రథమగుచ్ఛము

1. ధర్మ కాండము

ఉపోద్ఘాతము

శ్లో॥ నారాయణః పరోఽవ్యక్తా దండమవ్యక్తసంభవం
అండస్యాంత స్త్విమేలోకాః సప్తద్వీపాచ మేదినీ॥ గీ. త. భా ౧ పే.

తా:- నారాయణశబ్దవాచ్యుడైన పరమేశ్వరు డవ్యక్తమునకంటెను పరుడు. అతని వలన బుట్టిన మాయ (అవ్యక్తము)చే అండము (బ్రహ్మాండము) బుట్టినది. ఆ యండమధ్యమునందీ లోకములును, సప్త ద్వీపయుత పృథివీ మొదలగునవి గల్పించబడినవి.

1. ఈ కనుపించు సృష్టి నామరూప వికారమాత్రమే కావున, మిథ్య యగుటచే జగదుత్పత్తి స్థితిలయాదుల నిరూపించుటలో శ్రుతికి పరమ తాత్పర్యములేదు. మరియు సృష్టిక్రమమును దెలిసికొనినగాని ఆత్యంతిక ఫలమైన మోక్షము లభించనందున ప్రయోజనము లేదు.

ఎవరి వలన నీ జగత్తునకు సృష్టి స్థితిలయాదులు గలుగుచున్నవో యట్టి బ్రహ్మను (ఆత్మను) దెలిసికొనిననే మోక్షఫల మాత్యంతికమైనది లభించునని సర్వవేదాంతములు బలుకుచున్నవి.

2. ప్రత్యక్షమున గనుపించు త్రివిధ తాపములతో సంతప్తులగుటవలన విసుగుజెందుచు, వైరాగ్యము గల్గిన ముముక్షు జనులకును, ఆభాస మాత్రమే యనదగు వ్యావహారిక సంసార సత్యత్వవాదులైన వారికిని,

మంద మధ్యమాధికారులకును ఉపకరించునని పరిణామవాదమును దెలిపినది. అనగా అధ్యారోపాప వాదన్యాయమున శ్రుతి, సృష్టి క్రమమును, దెల్పించి చెప్పినది. ఈ సందర్భమునందు దేని (ఆత్మ) దెలిసిన నంతయు దెలియ బడునను శౌనక ప్రశ్నకు అంగిరసుడను గురువు-"తస్మై సహోవాచ" అనినతో పలికెను.

శ్రుతి॥ ౧ "ద్వే విద్యే వేదితవ్య ఇతిహస్మ యద్బ్రహ్మవిదో
వదంతి పరాచైవాఽ పరాచ" ము. ప్ర. ఖ. 4

తా. రెండువిద్యలు దెలియదగినవి. అందొకటి పరవిద్య, రెండవది అపరవిద్య అనుచు బ్రహ్మవాదులు జెప్పుచున్నారు.

శ్రుతి॥ ౨ "తత్రాఽపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదః సామ
వేదో థర్వవేదః శిక్షాకల్పో వ్యాకరణం
నిరుక్తం ఛందోజ్యోతిషమితి."

తా. అపరవిద్య యనదగునవి ఋగ్వేదాది వేదచతుష్టయములు వానియంగములవి. శిక్షాదికల్పాంతములారు.

శ్రుతి॥ ౩ "అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్య
మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం
సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూత యోనింపరిపశ్యంతిధీరాః"

తా. ఏ విద్యచే నిర్దేశింపశక్యముగాని అక్షరజ్ఞానము గలుగునో యది పరావిద్యయగుననుచు జెప్పెను.

3. పై జెప్పినట్టి యధికారులను గురించియే శ్రుతిపరిణామవాదమును అధ్యారోపాప వాదన్యాయమున కల్పితసృష్టి నిర్వచనము జేసినది. ఉభయవిధవిద్యలలో ముందు అపరవిద్యను జెప్పి తరువాతనే పరవిద్యాబోధ గలుగజేసినది. ఇట్లు తెలుపకుండినచో క్రమభంగమైన యెడల దెలియదగిన విషయ మక్షరమునకంటెను వేరొకటేదైన గలదనుకొందురు. కావున ప్రథమముననే పరిణామరూపమును దెలుపు అపర

విద్యను (వేదవిద్యలను) అనగ సృష్టిక్రమమును జెప్పి, యనంతరము తదప వాదరూపమైన పరవిద్య దెలిపినచో అక్షరమునకంటెను దెలియదగినది వేరొకటి యుండదను నిశ్చయము గలుగునని తాత్పర్యము.

4. నామరూప వికారమాత్రమైన జగత్తునకు పూర్వము సదాత్మ యొకటే గలదు, అక్షర పరబ్రహ్మయనబడు ఆ సదాత్మయె జగత్సృజన (నామరూప వికార మాత్ర బహుభవనమునకు) సంకల్పించి ఈక్షణపూర్వకమున ఆకాశాది క్రమేణసమస్తమును గల్పించినది. ఆ సదాత్మయె తాను సృజించిన సృష్టియందు రాశిద్వయ కల్పనజేసి; ఆకాశ వాయువుల నమూర్త రాశిగను తేజోబన్నములను (పృథివ్యాపస్తేజస్సులను) మూర్త రాశిగను అం దొకొక్కటి త్రివృత్త్రివృత్కృతమగునట్లుజేసి (అమూర్తములగు ఆకాశ వాయువులతో జేరిన పంచీకృత మగునట్లుజేసి) స్థూల, సూక్ష్మ కారణ శరీరముల కల్పనజేసినది. అదే విధమున ఆత్మేక్షణద్వారా-జ్ఞానేంద్రియ, కర్మేంద్రియ ప్రాణాదిపంచక, మనసాది అంతఃకరణ చతుష్టయములు యథాక్రమమున కల్పించబడెను.

5. ఆ పరబ్రహ్మయే నారాయణ శబ్ద వాచ్యుడు. అతడే మాయా శక్తియుతుడు; కావున మాయా శబలితబ్రహ్మ పరమేశ్వరుడిత్యాది నామములతో బలుకబడుచున్నాడు.

6. మూర్త రాశిలో జలబహుళ్యము గనుపించుచున్నందున కొన్ని శ్రుతులందు జల సృష్టియని జెప్పబడినది.

శ్రు॥ ౪ "సఇమాన్లోకాస సృజత, అంభోమరీచిర్మర
మాపో అదోంభః పరేణదివం ద్యౌఃప్రతిష్ఠాంతరిక్షం
పృథివీ మరోయా అధస్తాత్తా ఆపః" ఐ. ప్ర-1 ఖ-1

తా॥ సదాత్మయే లోక సృజనజేసినది. (సూర్యుని కిరణములం దుండుదకముచే గలుగు మేఘమండలముపైనగల) 1 ద్యులోకము 2 అంతరిక్ష లోకము 3 పృథివీ దానికి క్రింద నుదకము క్రమేణ కల్పించినది.

శ్రు॥ ౫ "స ఈక్షతే ఇమాన్లోకాన్లోక పాలాన్ను సృజా ఇతి
సో౽ అద్భ్య ఏవ పురుషం సముధృత్యా౽ మూర్ఛయత్''
ఐ. ప్రి 1- ఖ-1-

తా॥ సదాత్మయే ఈక్షణ పూర్వకమున లోకములను లోకపాలురను సృజింప సంకల్పించి జలమునుండియే పురుష సృష్టిని గావించెను. ఆ పిమ్మట హస్తపాదముతోడనే పురుషావయవ సంయోగమును జేసి పురుషుని వర్ధింప జేసెను.

తజ్జం తల్లం తదనమను వ్యుత్పత్త్యర్థమా జలమునకుగలదు. గావున అద్భ్యస్సృష్టి చెప్పుటకు విరోధము గాజాలదని శ్రుతి ప్రమాణము గలదు.

శ్రు॥ ౬ "తజ్జలానితిశాంత ఉపాసీత" ఛా. 3-4-1

శ్లో॥ ౭ ఆపోనారా ఇతిప్రోక్తా ఆపోవై నరసూనవః
అయనా త్తస్యతాః పూర్వంతేన నారాయణ స్మృతః
గీత అనందగరివ్యాఖ్య పుట-1

తా॥ అప్పు (నీరు) నారములనబడును. జలములే నరములను (చరాచరములను) బుట్టించును. వానికి లయస్థానము (అయనము) అప్పులేయగును. సృష్టికి పూర్వము అప్పులే కల్పించబడుటచే గాని అప్పులందే శయనించుటచే గాని వానియందే యాత్మ అంతర్యామి రూపమున నుండుటచేగాని ఆత్మ నారాయణుడనబడును.

చరాచరములైన శరీరములం దెల్లప్పుడు అంతర్బహిర్వ్యాపనచే సన్నిహితుడును అధిష్ఠానుడగుచు సదాత్మయే ప్రతిబింబ రూపమున బ్రవేశించుట నారాయణ శబ్దము గలిగినది. అతనికి మాయా సంసర్గము లేనందున అపార్థముచే పరుడను నామము గలదు. ఇట్లతనికి మాయా సంబంధము కల్పితము. అవ్యక్తమునకు మాయాది శబ్దములు పర్యాయ వదనములు. (వాచకములు) గాన ఆ మాయాశబలిత బ్రహ్మకు నారాయణాది నామములు వాచ్యార్థములనుటకు నువపత్తి గలదు.

7. ఆ నారాయణునిచే మాయవలన అండము (బ్రహ్మాండము) కల్పించబడినది. అందే ఈ కనుపించు చతుర్దశ భువనములు సప్తద్వీపయుత పృథివీ జనించినవనుట పైజెప్పినట్లు యుక్తియుక్తము.

8. ఆ పరమేశ్వర కల్పితాండము దేవమానముచే నొక దివ్యసంవత్సర పరిమితిగైన క్రమమున బగిలి యందుండిన సమష్టి శరీరాత్మకుడైన విరాడ్పురుషుడావిర్భవించెను. ఆ పురుషుని నాభికమలమునుండి కార్యబ్రహ్మ యగు చతుర్ముఖ బ్రహ్మయుదయించెను. తపస్సు జేయుమనుచు అతనకి శబ్దము వినిపించగ నతడట్లె జేసిన పరమేశ్వరానుగ్రహముచే వేదము లివ్వబడినవి. ఇట్లా కార్యబ్రహ్మకు వైదికశిజ్ఞానమయమైన సనాతన ధర్మజ్ఞానము గలిగినది.

9. ఆతడా వైదిక స్రష్టవ్యజ్ఞానముచే ఈ భూరాది సత్యలోక పర్యంతబగు (1- భూర్భువస్సువర్మ హార్జన స్తపస్సత్యలోకములను)స ప్తోర్ధ్వ లోకములను ఆ తలాదిపాతాలాంతంబగును (1- అ తల 2 వితల 3 సుతల 4 తలాతల 5 మహాతల 6 రసాతల 7 పాతాలములను) సప్తాధోలోకములను ఇట్లు చతుర్దశభువనములను సృజించినాడనుకథ పురాణములందుగాన వచ్చును. (ఇదేస్థూలసృష్టి)

10. కార్యబ్రహ్మచే సృజించబడిన శరీరము లాయాలోకములకు యోగ్యములగునట్లు విసృజించబడెను. గాని యవి జడములగుటచే కదలక యుండెను ఆ సృజించిన శరీరములందాత్మ (నారాయణుడు) జీవరూపమున మూర్ధస్థానమున గల రంధ్రముద్వారా ప్రవేశించెనని శృతి ప్రమాణము గలదు.

శ్రుతి॥ ౭ "తత్సృష్ట్వాతదేవను ప్రావిశత్" తై- అ ౬ మ ౪

తా॥ ఆసదాత్మయె సృజించి, యదియె వానియందు ప్రవేశించినది.

శ్రుతి॥ ౮ "అనేనజీవేనాత్మాను ప్రవిశ్యానామరూపే వ్యాకరవాణి"

తా॥ సదాత్మేక్షణ పూర్వకమున తెజోబన్నముల నాకాశాదిక్రమేణ సృజించి వానియందు జీవాత్మభావమున ప్రవేశించి వేరు వేరు నామరూపముల నేర్పరచెదనను కొనెను.

11. పైవిధమున సృజింపబడిన చరాచర ప్రాణి శరీరములందాత్మ జీవరూపమున ప్రవేశింపగా నవి సప్రాణులగుటచే నీ సంసారచక్రము పూర్వకల్పానుసారమునను నడుచుచున్నది.

12. చరాచర శరీరములందు క్రమమున నుత్తరోత్తరములు ప్రకృష్టములైన శరీరములు, మనుష్య శరీరములు వానిలో పురుష శరీరముత్తమమైనది.

శ్లో॥ 3 సృష్ట్వాపురాణి వివిధాన్యజయాత్మశక్త్యా
వృక్షాన్సరీసృప పశూన్ఖగదంశమత్స్యాన్
తైస్తైరతుష్టహృదయః పురుషంవిధాయ
బ్రహ్మావలోక ధిషణంముదమాపదేవః మహాభారతము

తా॥ పరమేశ్వరుడు ఆత్మశక్తిచే వృక్షాదిపురుషాంత శరీరములను సృజించి, తానేజీవరూపమున వానియందు ప్రవేశించి, తానాశరీరములందసంతుష్టుడగుటచే మనుష్యశరీరములలో పురుషశరీరమును సృజించి యామనుష్యుడే తనయాత్మ (బ్రహ్మ)ను దెలిసికొను సమర్థుడగుననుచు ముదమొందెను. సమస్తప్రాణులందు మనుష్యశరీరమే యతిదుర్లభమైనదందురు. మనుష్యులందు వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మార్జన జేయుటయందు నానుగుణ్యంబులైన శరీరము లుత్తరోత్తరము లుత్తమోత్తమములగును. జన్మాంతరకృతజ్ఞాన కర్మాతిశయమున బ్రాహ్మణ శరీరముగలిగియు, నాత్మవివేకము గలుగకుండగనే మరణినించిన కృపణుడనబడును.

శ్రుతి॥ — "యోవాఏతదక్షరంగార్గ్య విదిత్వాస్మాల్లో
కాత్ప్రైతిసకృపణో౽థయ ఏతదక్షరంగార్గీవిది
త్వాస్మాల్లోకా త్ప్రైతిసబ్రాహ్మణః"

బృహదారణ్యము

తా॥ ఓగార్గీ! ఎవరీయక్షరమును (బ్రహ్మ- ఆత్మను) తెలిసికొనకయే ఈ లోకమునుండి మరణించివెళ్లుదురో వారు కృపణులు (దీనులు) ఏతద్వి రుద్ధముగ నెవరీయక్షరమును దెలిసికొని మరణించి వెళ్ళుదురో వారె బ్రాహ్మణులగుదురు.

శృతి ౧౦ "ఇహచేదవేదీ దథసత్యమస్తినచేదిహా
వేదీన్మహతీవినష్టి భూతెషుభూతెషు
విచిత్యదీరాః ప్రేత్యాస్మాల్లోకాదమృతాభవంతి" కెనోపనిషద్

తా॥ ఈ మనుష్య జన్మయందె చెప్పిన లక్షణములుగల యాత్మను దెలిసికొనినచో నదియే పరమార్థ సత్యమగును. అనగా కర్మ జ్ఞానాధికృత మైన మనుష్య శరీరము లభించినందులకు సార్థక్యమగును. ఏతద్విరుద్ధముగ నట్లు దెలిసికొనకయే మరణించినచో ప్రబంధ విచ్ఛేదములేని యనేక జన్మ మరణ రూప సంసార ప్రవాహాపతితు డగును. కావున సంసారగతిని దాని గుణదోషముల నెఱింగి యాత్మైకత్వ విజ్ఞానముచే నవిద్యాబీజనాశము జేసి, సమస్త శరీరములందు తానేగలననుచు, యే ప్రాణికిని, హింస గావిం పక, సర్వసముడై, తాను జీవన్ముక్తి పదమునొంది, మరణించగ, విదేహ కైవల్యమును జెందుననుటలో సంశయము లేదు.

11. పదునాల్గు లోకములయందు సప్తద్వీపయుత పృథివి భూలోక మనబడును. ఆ ద్వీపములయందు నాభివలె మధ్యగ నేర్పడినది జంబూ ద్వీపమొకటి. అందు నవఖండము లేర్పడినవి. వానిలో నొకటి భరత ఖండము.

సంక్షిప్త భూగోళము

12. భూగోళ వర్ణనము విరాడ్పురుషుని స్థూలదేహ నామముతో శ్రీమద్భాగవత పంచమస్కంధ షోడశాధ్యాయమునందు శ్రీ శుకమహా ఋషిచే వర్ణింపబడెను. అద్దానినే సంగ్రహించి వ్రాయబడుచున్నది. అండమధ్యనగల పదునాల్గు లోకములందీ భూలోకము మనుష్య శరీరమం

దలి నాభినిబోలి మధ్యగానున్నది. భూలోకమునందే సప్త ద్వీపములు సప్త సముద్రములు గలవని పురాణములయందు విఖ్యాతిగలదు.

13. ఈ లోక సమూహాము ఆ విరాడ్పురుషుని స్థూలదేహాము. అనగా అండమధ్యమునందే విరాడ్పురుషుడుదయించుటచే నీ లోకము లన్నియు నండమధ్యమునందే గలవు. ఇందుదాహరణ భాగవతమునందు ద్విదళ నిష్పావాదిధాన్యబీజము లార్ద్రములగునప్పుడు ద్విదళములంటువీడగ వేరగునట్లు రెండుగానండ కటాహములు వేరై యూర్ధ్వాధోండార్థములై నవి. ఆ రెండండ కటాహార్ధముల మధ్య నీ పదునాలుగు లోకములు జేరినవని జెప్పబడెను. అట్లే తెలియుటకు మనుష్య శరీరము (పిండాడము) విరాడ్పురుషుని (బ్రహ్మాండము)నకు ప్రతిబింబమగును. ఎట్లొక మనుష్యుని పెద్ద చిత్రపటము (పెద్దఫోటో) అతని చిన్న చిత్రపటము (కారసైజు ఫోటో) లొకటియే యనబడునో యట్లె యనవచ్చును.

14. మనుష్యుని స్థూల శరీరమునందు పార్థివ భాగము హెచ్చుండునట్లు విరాడ్పురుషునికి నాభివలె నేర్పడిన భూలోక శరీరమునందు పృథివీ తత్వము హెచ్చుగా నుండును. మనుష్య శరీరమునందితర భూతాంశము లుండునట్లు భువరాది పై లోకములందు వాని వానికి జెప్పిన పృద్వీతర భూతభాగములు హెచ్చుగా నుండుటతో నవే ఆయాలోకములకు తగు స్థూల శరీరము లనబడును. గాని వానియందు పార్థివ భాగము లేదనుటకు వీలులేదు.

15. భువరాది లోకములు అనేక లక్షల యోజనోన్నతములతో నొకదానిపై నొకటి యుండుటచే మనుష్యుల దృష్టికి అగోచరములగుచున్నవి. ఇందులకుదాహరణముగా మనుష్య శరీరము నందలి షట్చక్రములెట్లొకదానిపై నొకటిగలవో యట్లే భువరాదిలోకములుండుననవచ్చును. యోగశాస్త్ర ప్రమాణముచే మూలాధారాది చక్రములు శరీరము లోపలనే యుండునని దెలియుచున్నది. ఆ చక్రములయందు యోగులు తమ యభ్యాస బలమున ప్రాణాయామ సాధనచె జేరుచు మరల వచ్చుచుందురని

ప్రమాణములు గలవు. అట్లే విరాడ్పురుషుని బ్రహ్మాండ శరీరాత్మక భువ రాది లోకముల జేరవచ్చును.

16. అధోలోక సప్తకము బిలరూపములు (భూచ్ఛిద్రములు) వాని యందు జేరుటకు మార్గదర్శకులు లేమిచే మన కాయా మార్గములిప్పుడు దెలియబడనందున జేరశక్యము గాజాలకున్నది. మన కగోచరమగుటతో డనే యవి లేనివి గాజాలవు. యెన్నియో విషయములిప్పుడు మన కగో చరములు. పరకాయ ప్రవేశాది విద్యలే వానికి నుదాహరణములుగాని వాని యుపలబ్ధియథార్థమన మనకగుటలేదు. బహుకాలమైనందున నిప్పుడట్టి విద్యలు లుప్తములైనవి గాని యభావములైనవి గాజాలవు. "సకాలేనే హమహతా యోగోనష్టః పరంతపః" "సఏవాయం మయాతేద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః" అను భగవద్గీతా ప్రమాణముదాహరణము.

17. అణి మాది యోగసిద్ధిలేనందునను, మార్గదర్శకులైన విజ్ఞు లేనందునను ఆయా లోకములం దిప్పుడు మనము జేరుటకు వీలుగలుగ కున్నది. నేటి కాలమునందలి వైజ్ఞానికులు పైలోకములను జేరుటకు యంత్ర సహాయమున ప్రయత్నము జేయుచుండుట యందరికిని విదితము. పై లోకముల స్థూల శరీరములు పార్థివ భాగాధిక్యములైనవి గాకున్నను, వానిని జేరుటకై వైజ్ఞానికులు ప్రయత్నించుచున్నారు. ప్రకృతి విజయము నందు వారెంత వరకు సఫలీకృతులగుదురో భావికాలము నిర్ణయించును.

18. పురాణములందు మూడులోకములే గలవని మఱియొక పక్షము గలదు. ఈ పక్షమునందు నాభిగాబోల్చినదే భూలోకమగును. అతలాది పాతాళ పర్యతము మనుష్య శరీరమందలి మూలాధారచక్రముతో బోల్చ వచ్చును. భువరాది సత్యలోకములను అనాహతాది సహస్రార చక్రము లతో బోల్చవచ్చును. భూలోకమును మధ్యలోకము మణిపూరకముతో బోలును.

19. నాభిగా నేర్పడిన భూలోకమే విస్తీర్ణమునందు ఏబది కోట్ల యోజనములని జెప్పిరి. అందేసప్త ద్వీపములు, సప్త సముద్రములు, గలవు. సప్త ద్వీపములమధ్యనాభివలెనున్నది జంబూద్వీపము. అది విస్తీర్ణమున

లక్ష యోజనములుండును. జంబూద్వీపవలయమునకు జుట్టియున్నది లవణ సముద్రము జంబూద్వీపన సంఖ్యకు నదిరుట్టింపు సంఖ్యగానుండును. (రెండలక్షల యోజనములుండు నందురు) లవణ సముద్రమున కావలప్లక్షాది ద్వీపములును వాని వానికి రెట్టింపు సంఖ్యలతో సముద్రములును, ఉండు నని జెప్పబడినవి. ఈ విధమున భూవలయముల కావల సముద్రములు, సముద్రములకావల భూవలయములు (ద్వీపములు) వాని వాని రెట్టింపు సంఖ్యలతోనుండును. ద్వీపముల పేర్లు క్రమమున 1 జంబు, 2 ప్లక్ష, 3 శాల్మలీ, 4 కుశ, 5 క్రౌంచ 6 శాఖ 7 పుష్కరములు- సముద్రముల నామములు క్రమమున 1 లవణ, 2 ఇక్షు, 3 సురా 4 సర్పి (ఘృతము), 5 పయః, 6 దధి, 7 శుద్ధోదకములు. జంబూద్వీపమునందును ఇతర ద్వీపములందును తొమ్మిదేసి ఖండము లేర్పడినవి. జంబూద్వీపము నందలినవ ఖండములు (వర్షములు) ఉత్తరమునుండి, క్రమమున 1 కురు, 2 హిరణ్మయ 3 రమణకములు జంబూద్వీపమధ్యనిలావృతవర్షము దీనికి పూర్వమునందు భద్రాశ్వావర్షము పశ్చిమమునందు కేతుమాలవర్షము ఇలావృతమునకు దక్షిణమునందు క్రమమున 1 హరివర్ష 2 కింపురుష 3 భారత వర్షములుగలవు. ఇతర ద్వీపములందు వర్ష విభాగములిట్లేగలవు. వానియందు కులపర్వత మహానదులును గలవు. జంబూద్వీపమునందలి కుల పర్వతముల వివర మేమనగా ఇలా వృతవర్ష మధ్యన మేరుపర్వతరాజము పాతాళము నుండి పైకి లక్ష యోజనోన్నతమునగలదు. దానిచే ఇలావృతవర్షము పూర్వ పశ్చిమేలా వృతములుగాభాగించబడినవి. మేరుపర్వతమునకు నలుదిశలందు విశాలమైన యెత్తుగల నాల్గు పర్వతములు గలవు. మేరువునకు పూర్వము నందు మందరము, దక్షిణమున మేరుమందరము పశ్చిమమున సుపార్శ్వము ఉత్తరమున కుముదములను నామములతో పర్వతములు గలవు మేరు పర్వతమునకు ఉత్తరమునందున్న కురు వర్ష సీమా పర్వతములు శ్వేత శతశృంగములనెడి రెండు పర్వతములుగలవు. వాని యెత్తు చాల హెచ్చుగ నుండునని చెప్పిరి. వాని యెత్తు భాగములందే రమణకహిరణ్మయ వర్షములుగలవు. ఆ సీమాపర్వతములకు ఉత్తరమునందుండు నిమ్న ప్రదేశము

కురువర్ష మనబడును. దాని నిప్పుడు సాయ్బీరియా, మంగోలియా, ఉత్తర చైనాది నామములతో వ్యవహరింతురు. మేరువునకు పూర్వమునందున్న భద్రాశ్వ వర్షమునకు సీమా పర్వతమైనది గంధమాదన పర్వతము. దాని శిఖరాగ్ర సమప్రదేశమునందు భద్రాశ్వ వర్షము గలదు. గంధమాదన పర్వతమునకు తూర్పుననున్న నిమ్న ప్రదేశములను ఇప్పుడు చైనా, జపాన్ మొదలగు ప్రదేశములని వ్యవహరించుచున్నారు. మేరువునకు పశ్చిమ భాగమునందగు సీమా పర్వతము మాల్యవంత మనబడును. దాని పశ్చిమ ప్రదేశమున కేతుమాల వర్షముగలదు. దానికి పశ్చిమమునందున్న నిమ్న ప్రదేశముల నిప్పుడు యూరోపు ఖండమనియు అమెరికా ఖండమని వాని మధ్యనున్న ద్వీపములన్నియు గలిపి చెప్పబడుచున్నవి. మేరువు, ఇలావృత వర్షములకు దక్షిణమునందుగల మేరుమందర, నిషధ పర్వతముల మధ్య ప్రదేశములందు ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు క్రమముగా హరి, కింపురుష వర్షములుగలవు. వానికి దక్షిణ సీమాపర్వతమును హిమాలయ పర్వతమని యందురు. హిమాలయమునకు దక్షిణమునగల భూభాగముల నిప్పుడు భారతమనియు, మధ్యఏష్యా మొదలుకొని ఆఫ్రికాఖండము వరకు గల వానిని, దక్షిణ మహాసముద్రమునందు ద్వీపములైన ఆస్ట్రేలియా మొదలగు నామములతో చెప్పుచున్నారు. ఇట్లు జంబూద్వీపమునందే పైచెప్పిన ఇప్పటి దేశములన్నియు అంతర్గతములగుచున్నవి. గాన జంబూ ద్వీపమునకు చుట్టును లవణ సముద్రము గలదని పురాణములందు చెప్పినది సత్యమగును. దీనినే భూగోళమంతయగు ననుటగాని సప్త ద్వీపములు లేవనిగాని ఇప్పటి కాలమునందు ఉపలబ్ధిగాయున ఖండములే సప్త ద్వీపము లనుటగాని యొప్పదు. ద్వీప సముద్రాదుల పరిమాణము పూర్వసృష్టి కాలమునందేర్పరుచబడినవి. బహుకాలము జరిగినందునగాని, భూసముద్రముల పరస్పరాఘాతములవలనగాని, జంబూ ద్వీపాకార పరిమాణములందు భేదము గలుగవచ్చును. సముద్రాఘాతములచే నేర్పడిన ఖండములనిప్పుడు ఆఫ్రికా, అమెరికా, ఇంగ్లాండిత్యాది నామములతో వ్యవహరింతురు.

సగర కుమారులు కారణాంతరముచే భూమిని త్రవ్వినందున భారత సమీపము నందనేక ద్వీప, ద్వీపకల్పము లేర్పడినవి. ఇప్పటి కాలమునందు ఆంగ్లేయులు, ఏష్యా, ఆఫ్రికా ఖండములకంటియున్న భూభాగమును సూయజు వద్ద త్రవ్వి మధ్యధరాసముద్రమును ఎఱ్ఱసముద్రముతో గలిపినది యెల్లరకు విదితము కావున ఇప్పుడు చూపించబడు భూగోళమంతయు జంబూద్వీపమగునేగాని సప్త ద్వీపయుత భూలోకము (భూగోళము) గాజాలదు.

20. ఇప్పుడు మనముండు భారతఖండమున దప్ప తక్కిన వర్ష ద్వీపాదులందు వర్ణాశ్రమాచార రూప ధర్మములు గానుపింపవు. శీతవాతాతపాది నైసర్గికానుకూల్యముండుటచే కర్మాచరణ యోగ్యమైనందున భారత వర్షమే కర్మభూమి, పుణ్యభూమియని జెప్పబడుచున్నది. ఇచ్చట నివసించు వారలకే వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మ భేదము కార్యబ్రహ్మ యేర్పరచినందున నిచ్చట నివాసము జేయువారలకే కర్మాధికార మేర్పడినది. సనాతన ధర్మమైన వైదిక విజ్ఞానము ఇచ్చట నివసించువారల కతడు మహర్షుల ద్వారా బోధించెను. కావున నా ధర్మములను ఆచరించగోరువారు వేదముల దెలిసికొనుట కిచ్చయించుట సహజము. వేదములందు ధర్మార్థ కామ మోక్షములను చతుర్విధ పురుషార్థములుగలవని జెప్పబడుటతో యా ఫలములను ప్రతివారలు గోరుచున్నారు.

పురుషార్థ నిరూపణము

21. పురుషార్థముల స్వరూపము కార్యలింగకానుమానముచే కారణము దెలియబడినట్లు వాని కార్యములతోడనే అవి దెలియబడును.

శ్లో॥ 4 అర్థశ్చమూలం నికృతి క్షమాచ కామస్య రూపం వయోవపుశ్చ
ధర్మస్య యాగాది దయాదమశ్చ
మోక్షశ్చ సర్వోపరమః క్రియాభ్యః సంక్షేప అ 3 శ్లో 365

తా॥ నికృతి క్షమములు రెండును అర్థార్జన సాధనములు. కామకారణములు వయస్సు సౌందర్యములగును. ధర్మసాధనములు యజ్ఞములు,

దయా దమములు, ఇంద్రియ నిగ్రహాదులు. సర్వకర్మల పరిత్యాగము (వైరాగ్యము) మోక్షసాధనమని చెప్పబడినది.

22. ఈ శ్లోకమునందు పురుషార్థముల క్రమ వివక్షతము లేనందున సాంప్రదాయానుగుణ్యా ప్రాప్తమగు ధర్మమే మొదటి పురుషార్థమనదగి నది. ధర్మాచరణవలననే తక్కిన పురుషార్థములు లభించుటతో ధర్మమే ప్రథమ పురుషార్థమనుట యొప్పుచున్నది. ధాన్యబీజములందెట్లు అంకురాది పుష్ప ఫలములుండునో అట్లే ధర్మబీజమునం దితర పురుషార్థములు గలవు. మరియు బీజరూపుడగు పురుషునందెట్లు సత్తారూపమున భార్యా పుత్రాదులు గలరో అట్లే యర్థకామములు రెండును సత్తారూపమున ధర్మ బీజమునందు గలవు. ధర్మ సాధనములు (కార్యములు) యజ్ఞాది కర్మలు ఇంద్రియ నిగ్రహాంతము. పైవాని నాచరింపగ ధర్మార్జన యగుటతో నవియె కార్యకారణముల కనన్యత్వన్యాయమున ధర్మములనబడును. వాని నాచరించు పురుషుని ధర్మాత్ముడందురు. కావున పురుషుడే బీజము బీజావాపన జేయునట్టి వానిని పురుషుడనిన ధర్మమనిన నొకేయర్థమగును. పురుషునిచే గోరబడినందున పదార్థములను పురుషార్థములని బలుకుచున్నారు.

23. రెండవ పురుషార్థము అర్థము. నికృతి, క్షమలు రెండును ఆపురుషార్థమునకు సాధనములుగా జెప్పబడనవి. నికృత్యర్థము ఉద్యోగమునకు జెల్లుచున్నది. ఉద్యోగము జేసిననే యర్థము లభించును గాని ఉద్యోగము లేని వారి కేసంపదలుండవని సాధారణముగ నందరికిని దెలియుచున్నది.

శ్లో॥ 5 ఉద్యోగినం పురుషసింహ ముపైతిలక్ష్మీః ।
దైవేనదేయమితి కా పురుషావదంతి ।
దైవంనిహత్య కురుపౌరుష మాత్మశక్త్యా ।
యత్నే కృతే యదినసిద్యతికోఽత్రదోషః ॥

అనెడి ప్రమాణము గలదు.

1. నిక్కృతికి రెండవ యర్థము మాయ. విశేష ధనప్రాప్తికై ఇతరుల వంచించు టకుగాను మోసము (మాయ) జేయుట కనుపించుచున్నది. ఉదాహరణముగా జూదము మొదలగువానిని జెప్పవచ్చును. అమాయకులైన ధర్మాచరణులు శ్రీమంతులుగా గనుపించు టరుదు. కావున నిక్కృతి (మాయ) ధనార్జన సాధన మగును.

2. అర్థమునకు రెండవ సాధనము క్షమయని పై శ్లోకమునందు గలదు. క్షమాగుణము ధనరక్షణార్థమునకు నుపయోగపడును. ఉపార్జించిన ధనము రక్షణ జేసిననే యుండగలదు. గాన క్షమను అర్థకారణమనుట జెల్లును. యోగ క్షేమములు రెండును ధనార్జన కారణములగునని యనేకచోట్ల జెప్పబడినది. యోగ క్షేమార్థములనిచ్చు నిక్కృతి, క్షమల రెంటికి గూడ లక్షణయా "భార్య" యను నర్థము చెప్పవచ్చును. నిక్కృతిని మాయార్థమన "స్త్రీ" యని చెప్పవచ్చును. క్షమాగుణము స్త్రీయందుగలదు. గాన యోగ క్షేమార్థములై నిక్కృతిక్షమలు మాయతో పురుషుడుపార్జించిన ధనమును స్త్రీ రక్షణజేయును. లక్ష్మీ మా మాయా మొదలగునవి పర్యాయనామములు గావున స్త్రీని (భార్యను) గృహాలక్ష్మి యనుట ఉచితమే యగును.

పద్య॥ ౧ పురికిని ప్రాణము కోమటి । వరికిని బ్రాణంబు నీరు వసుమతిలోనన్ ।
కరికిని ప్రాణము తొండము । సిరికిని బ్రాణంబ మగువ సిద్ధము సుమతీ॥

పై కారణములచే రెండవ పురుషార్థమైన అర్థమును భార్యయని నిలక్షణచే జెప్పుట యొప్పును.

24. కామ కారణములు వయస్సు, సౌందర్యములని చెప్పబడినవి. బాలుడప్రయాప్తేంద్రియుడు గాన వానికి కామ వికారోత్పత్తియే గలుగ జాలదు. వృద్ధునికి కామ వికారముండిననుగాని ఇంద్రియ పాటవములేమిచే కామోపభోగమును జేయజాలడు. యౌవనమునందే ప్రజనన సామర్థ్యముండును. గావున వయోధర్మమునే కామ కారణమనుట యొప్పినది. వపుశ్శబ్దార్థమున స్త్రీ పురుషులకు గల అంగసహజ సౌందర్యము జెర్కొనబడినది. ఇట్లు శరీరసహజ సౌందర్యముగూడ కామకారణమనుట జెల్లును.

శ్లో॥ 6 నకేచన జగద్భావాస్తత్వజ్ఞం రంజయత్యమీ ।
నాగరం నగరీకాంతం కుగ్రామ లలనాయథా ॥

తా॥ నగరవాసియు నవనాగరికుడైన సుందరపురుషుని యెట్లు కుగ్రామ వాసిని, నవనాగరికతలేని (అంగసౌందర్యములేని) స్త్రీ రంజింపజాలదో యట్లే జగద్వికార జాతములు తత్వవిదునికి హర్షజనకములు గాజాలవు.

2. సంతోషము (హర్షము) గలిగిననే రాగము (అనురాగము) గలుగును. రాగము రంజనార్ధమున పురుషునకు హర్షదాయకమగు కామ కారణము. గాన ఇష్ట ధనప్రాప్తియేగాని అణిమాద్యైశ్వర్య ప్రాప్తులు గాని చెప్పబడినవి. ధనమనిన ప్రియురాలి కర్థమగునని పైన వ్రాయ బడినది. ఇట్లు ఇష్టధనమనిన ఇష్టమైన స్త్రీ (భార్య) యనినను ఏకార్ధమనవచ్చును. ఈ విధమున కామోత్పత్తి కారణము ప్రియురాలగు సుందరీలాభము పై శ్లోకోదాహరణ మిచ్చుట కామమునకు ఉదాహరణగా హర్షహేతువుగ నున్నది. కావున జెప్పనైనది. ఇట్లు స్త్రీ పురుషులకుగల అంగ సహజ సౌందర్యాదులు కామకారణములగుననుట యొప్పుచున్నది.

3. మూడవ పురుషార్థమైన కామమునకు గౌణార్థముచే సంతాన మనియు నర్ధము జెప్పవచ్చును. భార్యా సంయోగము కేవలరత్యర్ధమున కనియే జెప్పరాదు.

శ్లో॥ 7 యద్ఘ్రాణభక్షో విహితస్సురాయా ।
స్తథాపశోరాలభనంనహింసా ।
ఏవం వ్యవాయ ప్రజయానరత్యా ।
ఇమం విశుద్ధంనవి దుఃస్వధర్మం । భా. స॥ అ శ్లో 3

తా. సౌత్రామణీష్టియందు కల్లు వాసన జూచుట మాత్రమేగాని త్రాగుటకర్థముగాదు. యజ్ఞాదులందు పశువుల జంపుట హింసగాజాలదు. ఇదే విధమున భార్యా సంయోగము. (మైథునము) సంతానార్థమగును. గాని ఇట్టి పరిశుద్ధమైన తమ ధర్మమెఱుంగ జాలకున్నారు.

శ్లో॥ 8 అగ్నిహోత్రఫలా వేదాః । వృత్తశీలఫలంశ్రుతం ।
రతిపుత్రఫలానారీ । దత్తభుక్తఫలంధనం ।

తా. అగ్నిహోత్రాది ధర్మములాచరించుటే వేదాధ్యయనమునకు ఫలము. వేదాంత శ్రవణాదులకు ఫలము తచ్ఛీలియగుచు వర్తించుట. మరియు భార్యా సంయోగమునకు ఫలము రతియొనర్చుట, పుత్రసంతానమును ఒడయుటకే జెప్పనైనది. త్యాగభోగములు జేయుటే ధనము గలుగుటకు ఫలములగును.

శ్రుతి ౧౧ "ప్రజాతి రమృతమానంద ఇత్యుపస్థే"

తై. భృ. వ. 10 మ. 12

తా. తైత్తిరీయభృగువల్లియందలి అధిదైవికోపాసనలను, బ్రహ్మ దృష్టిచే వృష్ట్యాదులందు తృప్త్యాదుల నుపాసించునప్పుడు ప్రజ (సంతానము) అనగా పుత్రునందు బ్రహ్మయమృత రూపమున నుండుననుచు దెలిసికొని యుపాసనజేయనగును. ఉపస్థ (స్త్రీ చిహ్నము) యందు బ్రహ్మ ఆనందరూపమున గలడని దెలిసికొని యుపాసించవలయునని గలదు. ఇట్లు కార్యాకారణముల కనన్యత్వముండుటతో తన కామమే కార్యరూపమైన సంతానము గావున కామమునే పుత్రుడనుట యొప్పుచున్నది.

శ్రుతి॥ ౧౨ అంగాదంగాత్సంభవసి హృదయాదభిజాయతే
ఆత్మావై పుత్రనామాసిత్వం జీవశరదాంశతం

తా॥ నా సర్వాంగ సారము (రసము) అనగా వీర్యము (శుక్లము) చే నీవు జనించితివి. నా హృదయమువలన (కామముచే) నీవు బుట్టితివి. నిశ్చయముగ నాయాత్మయే పుత్రరూపమున నీవే యగుచున్నావు గాన నీవు శత సంవత్సరములు జీవింపుము. మరియు ఐతరేయోపనిషదందు తానే భార్యయందు పుత్రరూపమున బుట్టుట వలన తన రెండోజన్మ పుత్రుడగునని చెప్పనైనది. గావుననే భార్యకు జాయా శబ్దము పర్యాయ వాచకము గలదు. పై కారణముల వలన కామమనిన సంతానమనిన నొకే యర్థమగుట సిద్ధము. 4 ఆవరణ విక్షేపశక్తులుగల మాయచే (అజ్ఞానముచే) పురుడు కర్త, భోక్త యనబడుచున్నాడేగాని వాస్తవమున వాడసంగుడే యనబడును. త్రివర్గములను (ధర్మార్థ కామములను) ప్రతి దినమనుభవించుచు తానెప్పుడు విరక్తుడగునో యప్పుడు వానిని నిరసించి తప్పించు

కొనుటకు ప్రయత్నము జేయును. దీనినే మోక్షేచ్ఛయందురు. తన ఇచ్ఛానుసారముగ శ్రవణాదులచే దుఃఖముల నాత్యంతిక వినాశ మొనర్చుటయందు సమర్థుడైన నిర్విశేషానందరూపమైన మోక్షముం భించును. చతుర్విధపురుషార్థములలో ధర్మమే ప్రధానమైనందున నీ విచారము ధర్మమునుండి ప్రారంభింపబడుచున్నది. ధర్మమునకు వేదమే మూలకారణము. ఆవైదిక ధర్మము సంస్కార ప్రధానమైనది. ద్విజులకు ఉపనయన సంస్కారము జరుగకున్న యెడల వేదాధ్యయనాధికారము లుండదు. అట్టి సంస్కారములు నలుబది యెనిమిది గలవు. అవి గర్భాధానము మొదలుకొని చెప్పినట్లు జేయదగినవి. వానిని శాస్త్రీయముగ నాచరింపుటే ధర్మము. కావున తల్లిగర్భాధానమునుండియే పుత్రుని సంస్కారము లారంభమగుచున్నవి. పితృ పుత్రాదులకు కార్యకారణభావ సంబంధమున్నందునను, తండ్రి అధ్యయన మొనరించిన వాడైనందునను, దల్లి గర్భాధానాది సంస్కారములను పుత్ర ప్రతినిధి న్యాయమున తండ్రి ఆచరించుట యొప్పుచున్నది. చతుర్విధ పురుషార్థములందలి మొదటి మూడింటిని త్రివర్గములందురు.

త్రి వర్గ ము లు

25. ధర్మార్థకామములు పరస్పరాత్యంతవిరుద్ధ స్వభావములు గలవి. వాని నొక పురుషుడనుష్ఠింపలేడు. కావున నవి పురుషార్థములేగాజాలవు. ఎట్లనగా.

1. కేవలధర్మాసక్తి యుండినచో అర్థకామములు సిద్ధించనేరవు.

2. అర్థార్జనాసక్తియే యుండిన ధర్మకామముల నడుపలేడు. కేవల కామియేయైన ధర్మార్థములు నశించునుగాన త్రివర్గములకొంతయే కుదురదని కొందరు శంకింతురు. ఇట్టి శంకగలుగుట సత్యమే! పూర్వమే ఇట్టి శంక జేయబడినది.

శ్లో॥ 9 ధర్మశ్చార్థశ్చ కామశ్చ పరస్పర విరోధినః ।
ఏషాం నిత్య విరుద్ధానాం కథమేకత్ర సంగమః ॥ మహాభార. అ.

తా॥ త్రివర్గములైన ధర్మార్థ కామములు పరస్పర విరోధములు గలవి. ఆ నిత్య విరుద్ధములైనవి యొకచోట నుండుటెట్లు ? దీనికి సమాధానము :—

శ్లో॥ 10 యదాధర్మ స్వభార్యాచ పరస్పర వశానుగా ।
తదా ధర్మార్థ కామానాం త్రయాణామపి సంగమః ॥

తా॥ ఎప్పుడు భార్య ధర్మమున కనుకూలురాలగునో అప్పుడే ధర్మార్థ కామములకే కత్రిత సంగమమగునని యతుడడిగిన ప్రశ్నకు ధర్మరాజు పై విధముగ సమాధానమొసంగెను. అదియె ఇచ్చట సమాధానమగును. 26. ధర్మమను పురుషునికి అర్థమను భార్య పరస్పరానుకూలముగ నుండెనేని కామమను సంతానము సిద్ధించును. భార్యయందే తన కామమును పూర్తి జేసికొను పురుషుడు స్వధర్మాచరణమున మన్మథుని గెలుచును. స్వభార్య యందలి కామము అధర్మము గాజాలదు. "ధర్మా విరుద్ధో భూతేషు కామోస్మి భరతర్షభ ॥ " గీత ". ఇట్లు శ్రీకృష్ణు డర్జునుని గురించి గీత యందుపదేశించెను. అర్థమనిన లక్ష్మియేగాన కాముడు (మన్మథుడు) లక్ష్మి పుత్రుడగుటచే అతనిని స్వాధీనపరుచుకొనినయెడల తల్లియగులక్ష్మి పుత్రి ప్రేమచే పురుషుని ఇంటిలో నివసించును. ధర్మార్థ కామములేకత్రి యుండునని భావము.

శ్రుతిః ౧౩ "అపః సృజంతు స్నిగ్ధాని చిక్లీతవసమేగృహే ।
నిచదేవీం మాతరం శ్రియం వాసయమేకులే"

లక్ష్మిసూక్తి ఋ 12

తా॥ అప్పులారా మీరు స్నిగ్ధమును (స్నేహమును) అనగా ప్రేమను లేదా హర్షమును (ఆనందమును) నాకు గలిగింపుడు. ఓయి మనోజా (కామా) నీవు నా యింటనుండుము (ధర్మమునందు నివసింపుము) అనగా స్వభార్యయందే నాకు కామము జనించుగాత ! నీ స్వమాతయగు లక్ష్మిని

(భార్యను లేక అర్థమును) నా కులమునందు (ఇంటియందు) నివసింప జేయుము.

2 లేగను గట్టియుంచిన యింటికెట్లు దానిపై వాత్సల్యతగల యావు తనంతటతానే వచ్చియుండునో యట్లే మన్మథుడు వశుడైనట్టి యాస్వధర్మాచరణుడగు పురుషునింటికి కామ మాతయగు లక్ష్మి (అర్థము) జేరును. మరియు ననుకూలముగ నివసించి యుండును. ఈ విధముగ త్రివర్గములను పురుషార్థము లనజెల్లును.

27. బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమత్రయనిష్ఠుడై—త్రివర్గముల ననుభవించియు యనుభవింపకయే గాని విరక్తి గలిగినచో సన్న్యసింపవచ్చును. కావున మోక్షము నాలుగవ పురుషార్థము.

ధర్మశబ్దార్థము

28. ధాఞ్ = ధారణ పోషణార్థములనిచ్చు ధాతువగాన ధాత్వర్థముచే ధరించు, పోషించునవి ధర్మములనబడును. లక్ష్యార్థమున పరబ్రహ్మను, వాచ్యార్థమున కార్యబ్రహ్మను (వేదమును) తెలియజేయుచున్నవి. ఎట్లన "వేదో ధర్మమూల"మ్మను గౌతమ ధర్మసూత్రములందాదిమ సూత్రము గలదు. వేదముఅనుటతో వాచ్యార్థమున వేదపురుషుడు (వాఙ్మయబ్రహ్మ) అతడే లక్ష్యార్థమున పరబ్రహ్మయని చెప్పబడుచున్నది. "శాస్త్రయోనిత్వాత్" అనెడి బ్రహ్మసూత్రమున—ఋగ్వేదాది వేద చతుష్టయమునకు కారణము పరబ్రహ్మయని సిద్ధాంతీకరించబడినది. అనగాధర్మము పరబ్రహ్మస్వరూపము అతనిచే గలిగిన వేదములు ధర్మోపదేశమును గావించుటచే వానికి వాఙ్మయబ్రహ్మ—కార్యబ్రహ్మయని వాచక వాచ్యార్థములనుట సమకూరును. వేదములందే కర్తవ్యాకర్తవ్య, సకల ధర్మములుపదేశింపబడినందున నవి ధర్మములనబడును. పరబ్రహ్మ నిత్యుడు, సనాతనుడును. అతనిని బోధించు వేదములు సనాతములు, సత్యములు. ప్రత్యక్షాది షట్ప్రమాణములలో శబ్దమొక ప్రమాణము. తార్కికుల మతమున హితమును

బోధించు ఆప్త వాక్యము ప్రమాణము. అట్లే శ్రుతులును, శ్రోత్రుహితైషిణులగుటచే ఆప్తవాక్యములే కావున వానిని శబ్దప్రమాణము లనుట నిర్వివాదము.

29. కేవలాప్త వాక్యములు పురుష మతి జన్యంబులగుటచే నవి పౌరుషేయములనబడునుగాని వేదములు అట్లొకానొక బుద్ధిమంతుడగు మహాపురుషునిచే చెప్పబడియుండ వచ్చుననుట కేవప్రమాణోపలబ్ధిలేనందున నవి పౌరుషేయములు గాజాలవు. ఒకవేళ వాక్యత్వావిశేషమున వేదవాక్యములు గూడను వాక్యములేగావున కావ్యాది వాక్యతుల్యములైనందున పౌరుషేయములని అనిత్యములని యనుమాన ప్రమాణమున శంకించినచో ఆ ప్రమాణమునకు సత్ప్రతి పక్షరూప ప్రతిబంధకముగలదు. మరియు "యస్యనిశ్వసితమేవం ఋగ్వేదోయజుర్వేద స్సామవేద" మను ప్రబల శ్రుతి ప్రమాణము గలదు. ఇట్టి శ్రుత్యనుపలబ్ధి రూపములైన రెండు ప్రమాణములున్నందున కేవలానుమాన ప్రమాణముచే వేదములకు పౌరుషేయత్వానిత్యత్వములు సిద్ధింప నేరవు. పౌరుషేయ వాక్యములు పురుష కర్తృత్వమును దెలియజేయునట్లు వేదములును పరబ్రహ్మ కారణమాత్ర కర్తృత్వమును దెలియ జేయును. కావున వేదములు అపౌరుషేయములు.

పురుష శబ్దార్థము

30. "పురిశయనాద్వాపూర్ణాద్వాపురుషః" ఈ నిర్వచనముచే లక్ష్యార్థమున పరబ్రహ్మ యని స్పష్టమగుచున్నది. పురుష శబ్దమునకు ఇతరార్థములనేక వాక్యమిట్లుగలదు:— "శరీరపురుషోఛందః పురుషో వేద పురుషో మహాపురుష ఇతి" ఈ వాక్యమునందలి పురుషశబ్దమున కనేకార్థములు తెలియబడుచున్నవి.

ఉదాహరణగా శరీర మనగ స్థూల సూక్ష్మకారణ శరీరత్రయములైనందున వానియందు పురుషశబ్దమును ప్రయోగింపుట మిథ్యార్థ మనబడును. ఛందస్సనగ నాహ్లాదార్థముగలదు. ఆహ్లాదము (హర్షము) మనోవికారమైన వృత్తిచే ఛందస్సనగా మనస్సని భావమేర్పడును. మనోవృత్తిప్రాణము

నందేల యమగుటతో వృత్తివృత్తి మతయోరభేద మను న్యాయమున మనః ప్రాణములు రెండును సూక్ష్మ శరీర ధర్మములు స్థూలశరీరమన్న మయకోశమగునట్లు అవియు కోశధర్మములే యగును. కావున శరీర, ఛందస్సులకు పురుష శబ్దార్థములు, మిథ్యార్థములు. విత్ జ్ఞానేయను ధాత్వర్థమున సమష్టి బుధ్యాత్మకుడైన కార్యబ్రహ్మను వేద పురుషుడు, వాఙ్మయ బ్రహ్మయని జెప్పుదురు. అతడే విజ్ఞానమయకోశాభిమానిగాన వేదపురుషుడనబడును. అతనికే "వేదము", ప్రథమశరీరి, కార్యబ్రహ్మ, సమష్టి బుధ్యాత్మకుడు, ఇత్యాది నామములు గలవు.

శ్లో॥ 11 సవైశరీరీ ప్రథమః సవైపురుషఉచ్యతే ।
ఆదికర్తా సభూతానాం బ్రహ్మగ్రేసమవర్తత ॥

తా॥ మహచ్ఛబ్దమునవచ్చిన్నాతుర్దార్థములనిచ్చును. అట్టిదే యానందమునగల మహాత్మ్యము. అదేయానందమయ కోశమునకు గలదు. విజ్ఞానమయానందమయకోశామాభినులిద్దరు, క్రమమున, కర్తృత్వ భోక్తృత్వాద్యభిమానులైనందున జీవులే. వారికి క్రమమున వేదపురుష మహాపురుష నామములు గలిగినవి. "మయట్" వికారార్థమైనందున ఆనందమయకోశమునకు ప్రియశిరత్వాదులు ఉపన్యసించియున్నందున ఆనందమయుడు జీవుడే యనబడును. బోధాయనులు "మయట్" ధాతువునకు ప్రాచుర్యార్థముచే ఆనందమయుడు ముఖ్యబ్రహ్మయగునని చెప్పిరి. కాని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఆనందాధి కరణమునందు ద్వితీయవర్ణకాంతరమున "బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠే"త్యాది శ్రుతిబలముచే ముఖ్యబ్రహ్మ ఆనందమయుడు గాజాలడు. పుచ్ఛాగ్రమునందు ప్రతిష్ఠింపబడినవాడే శుద్ధపరబ్రహ్మయగునని చెప్పిరి. ఇచ్చట పుచ్ఛశబ్ద మూధారార్థమగును గాని యవయవార్థ మిచ్చుటలేదు, బ్రహ్మ తన మహిమయందు ఆధారాధిష్ఠానమునగలడు. కావున పురుషశబ్దమునకు లక్ష్యార్థము పరబ్రహ్మయని తాత్పర్యము. ప్రమాణములుగలవు:—

శ్లో॥ 12 తమః ప్రధాన క్షేత్రాణాం చిత్ప్రధాన చిదాత్మనాం
పరః కారణతామేతి భావనా జ్ఞాన కర్మభిః ॥

తా॥ తమోగుణ జన్యంబులైన శరీరత్రయమునకును, చిద్బింబులకును, పరబ్రహ్మయే కారణమని జ్ఞానకర్మలచే దెలియుచున్నది.

శ్లో॥ 13 అన్న ప్రాణ మనోమయైః ప్రబోధ పరమానందైః
శిరః పక్షయుగ్ । పుచ్ఛాత్మ ప్రకమైర్మహోపని
షదాంపాక్యైః ప్రసిద్ధీ కృతైర్యత్ । కోశైః పంచభిరేవ మేవ
భవతీమేతత్ప్రలీనాపితి జ్యోతిః ప్రజ్వలదుజ్వలా
త్మచపలాంయోవేద సబ్రహ్మవిత్ ॥

తా॥ అన్నమయ, ప్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయానందమయ కోశములకు శిరః పక్షాదులు జెప్పబడినందున నవి ముఖ్యాత్మలు గానేరవని మహోపనిషత్తున గలదు. పుచ్ఛాగ్రమునందుగల దానినే ముఖ్యాత్మయగు నని జెప్పినది. ఈ విధముననుండినను పంచకోశములయందాయా రూపమున పరమాత్మ గలదు. ఇట్లు గూఢమున వర్తించుచు స్వయం ప్రకాశరూపమున ఆ యాత్మల కాత్మయై వర్తించునట్టి ఉత్తమజ్యోతి స్వరూపాత్మ నెవరు దెలిసికొనెదరో వారే పరబ్రహ్మవేత్తలగుదురు.

పై యుపన్యాస రీత్యా విజ్ఞానమయ కోశాభిమాని వేదపురుషుడని, ఆనందమయ కోశాభిమాని అంతర్యామి మహాపురుషుడని, పుచ్ఛాగ్రమందు గలవాడు పరమపురుషుడని తాత్పర్యము.

31. వేదము లపౌరుషేయములని సిద్ధించినను అవి సర్వజ్ఞుడైన ఈశ్వరు నిచే జనింపజాలవు. వాని నీశ్వరబుద్ధిపూర్వక జన్యంబులందురా ? లేక అబుద్ధిపూర్వక జన్యంబులగునందురా ? బుద్ధిపూర్వక జన్యపక్షము నంగీక రించగ నస్మదాదిపురుషప్రయత్నరూప బుద్ధిపూర్వకజన్యంబులైన కావ్యాది గ్రంథములవలె నసత్యములగుచుండును. రెండవపక్షమునందు మత్తోన్మత్త ప్రలా పిత తుల్యములగుచు నవి, యదార్థమును దెలియజేయజాలనందున విజ్ఞాన మును గలిగింపలేవు. మరియు నీశ్వరుడు సర్వజ్ఞత లేనివాడగునని ఉభయ విధదోష ప్రసక్తిన జేయుచు శంకించెదరు. కానియది సిద్ధించనేరదు.

1. పురుషప్రయత్నరూప ప్రమాణాంతర సాధన సాపేక్షగల బుద్ధి పూర్వక జన్యంబులైనవి అస్మదాది వినిర్మిత కావ్యాదులగునుగాని, వేదము

లట్లు ఈశ్వరుని ప్రయత్నరూప, ప్రమాణాంతర సాధనములగు సాపేక్ష జన్యంబులు గాజాలవు. అతనికి ప్రమాణాంతర సాధన సాపేక్షత లేదు. సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వర నిశ్వాసరూపముగ ననాయాసజన్యంబు లైనవి వేదములు. ఇందు "యస్యనిశ్వసితమేవంబుగ్వే" దేత్యాది శ్రుతులే ప్రమాణములు. ఈశ్వరప్రయత్నరూప సాధనాంతర నిరపేక్షతను జాటుచున్నవి మరియు శబ్దార్థములకు నిత్య సంబంధము గలదు. వేదార్థమే పరబ్రహ్మ. అతడు నిత్యుడు, తదర్థః ప్రతిపాదక వాచకము లైనందున వేదములు నిత్యములు. శబ్దార్థములకు నిత్యసంబంధము గలదని కాళిదాస మహాకవి నుడివెను.

శ్లో॥ 14 వాగర్థావివసంపృక్తౌ వాగర్థః ప్రతిపత్తయె ।
జగతః పితరౌవందే పార్వతీ పరమేశ్వరౌ ॥ రఘువంశం

తా॥ వాక్యార్థము గోచరించుటకుగాను శబ్దార్థములు పరస్పరైక్యమైనట్లు ఏక శరీరులైన, ప్రపంచమునకు తలిదండ్రులైన, పార్వతీ పరమేశ్వరులకు సమస్కరించెదను.

32. వేదవాక్యములు విమర్శరూపములు (వాచకములు) జ్ఞానమే, ప్రకాశరూపమనగ శబ్దార్థము. కావున వేదములు విమర్శరూపము లవి లేకుండినచో ప్రకాశాత్మకమైన తదర్థ జ్ఞానము గోచరించదు. ప్రకాశమైన శబ్దార్థము గోచరింపకుండినచో దేనిని గురించి విమర్శరూపకములైన వాచకములు జెప్పబడును? ఇట్లు విమర్శ విస్ఫూర్తియగుటకు ప్రకాశరూప అర్థ సాపేక్షగలదు. ప్రకాశరూపమైన జ్ఞానమునకు విమర్శరూప శబ్దసాపేక్షగలదు. దీనికి ప్రమాణము :—

శ్లో॥ 15 వాచకేన విమర్శేన వినాకింవా ప్రకాశతే ।
వాచ్యేనాపి ప్రకాశేన వినాకింవా విమృశ్యతే ।
తస్మాద్విమర్శ విస్ఫూర్తౌ ప్రకాశం సమపేక్షతే ।
ప్రకాశ్చాత్మనో జ్ఞానే విమర్శం సమపేక్షతె ॥ లలిత బా. పె. 122

తా॥ శబ్దార్థములకు నిత్యసంబంధము గలదని తాత్పర్యము. ఒకవేళ వర్ణములు, ఉత్పత్తిస్థానములనుండి వెలువడుటవలన యుత్పన్న ప్రధ్వంసము

లగుటతో అనిత్యము లెట్లగుబడునో, యట్లే వేదవాక్యము లగూడను వర్ణ రూపములగునందున ననిత్యములుగా వచ్చుననినయెడల, వర్ణములనిత్యము లైనను, వానికి ఆకృతి నిత్యత్వము గలదు. గవాదివ్యక్తు లనిత్యములైనను గోత్వజాతి కెట్లు నిత్యత్వముండునో, యట్లే వర్ణములకు ఆకృతి నిత్యత్వ ముండును. కావుననే మహాప్రళయాలందు సహితము వేదములాకృతి నిత్యత్వముగనుండి పునః సృష్టికాలమేర్పడినప్పుడు పరబ్రహ్మ నిశ్వాసరూపమున ననాయాసముగనే మరల వ్యక్తమగుచుండును. పై కారణముల వలన వేదములు నిత్యములై నిత్య పరబ్రహ్మ ప్రతిపాదనయందు ప్రమాణము లగుచున్నవి. దీనిచే ఈశ్వరాబుద్ధిపూర్వక జన్యములు వేదములగునను ద్వితీయ శంక నిరాకరించబడినది. అనగా ఈశ్వరుని సృష్టవ్య జ్ఞానముచే (బుద్ధిపూర్వకముగ) వేదములు జనించెనని యొప్పినందున మత్తోన్మత్త ప్రలాపిత తుల్యములు వేదములుగానేరవు. సర్వజ్ఞుడైన ఈశ్వరునితపస్సుచే (జ్ఞానముచే) అనాయాసముగా యతని నిశ్వాసరూపమున వేదములుజనించె ననుటకు మరొక శృతి జెప్పిన ప్రమాణము గలదు.

శృతి॥ ౧౪ "సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమ సృజత"
"యస్య జ్ఞానమయం తపః" తై. ఆనందవల్లి.

ఒకవేళ వేదమునకు నిత్యత్వము పరబ్రహ్మకు నిత్యత్వము నొప్పినందున అద్వైత సిద్ధాంతమునకు హానిగలిగించునట్టి సద్వితీయత్వ మేర్పడుననినచో సిద్ధాంత మతమునందు కేవల పరబ్రహ్మ కారణరహితుడనుచు యొప్పబడి నాడెగాని వేదములనట్లు కారణ రహితములని యొప్పుకొనబడలేదు. ఇంతియెగాక విపరబ్రహ్మ కారణ జన్యంబులని పైన జెప్పబడినది. కావున వేదములు పరబ్రహ్మ కారణజన్యంబులైనను ఆకృతి నిత్యత్వమున నవి పరబ్రహ్మయందు నిత్యముగ నుండవచ్చును.

శృతి॥ ౧౫ "సకారణాధిపాధి పోనకశ్చిజ్జవితానిచాధిపః" శ్వేతా ।

తా॥ సర్వమునకు కారణమగు పరబ్రహ్మకు ఏకారణములేదని శ్రుతియే ప్రమాణము "యస్యనిశ్వసిత మేవం ఋగ్వేద" ఇత్యాదులే వేదములు ఈశ్వర కర్తృజన్యంబులని చెప్పుచున్నవి, కావున పరబ్రహ్మ అద్వితీయుడు.

40. సత్యజ్ఞానానంతాదులు స్వరూపలక్షణములైనను ఆత్మయందు అబాధితనిత్యత్వముననున్నట్లు వేదములు పరమాత్మయందు, ఆకృతి నిత్యత్వముననుండును. పునఃసృష్టికాలమేర్పడినప్పుడు ఈశ్వరుని సంకల్పమాత్ర తపస్సుచే అనాయాసముగనే నిశ్వాసరూపమున మరల చతుర్ముఖబ్రహ్మకు వ్యక్తమగును. అతడు మహర్షులకును, మన్వాదులకును ఉపదేశించును. వారు లోకులకు నుపదేశింతురు. పైయుపన్యాసరీత్యా వేదములు అపౌరుషేయములు నిత్యములు స్వతః ప్రమాణములని సిద్ధాంతము. దీనిచే వీరేశలింగం పంతులుగారి విరచిత ఈశ్వరదత్తమను గ్రంథమునందలి విరుద్ధోపన్యాసము పరాస్తము.

వేదశబ్దార్థము

41. వేద సత్తాయాం, విద్=జ్ఞానే అను రెండర్థములు వేదశబ్దమునకు ధాత్వర్థములు ఈ రెండును లక్ష్యార్థమున పరబ్రహ్మను దెలుపును. 1 సత్త యనగ నది త్రికాలాబాధిత నిత్యసన్మాత్రమునందే ముఖ్యార్థము 2. జ్ఞాన పదము వస్త్వంతరమునందు భేదమునొందక త్రికాలాబాధితమగుచు, త్రివిధ పరిచ్ఛేద రహితమైన భావపదార్థమునందు ముఖ్యార్థ మిచ్చుచున్నది. ఇట్లు సత్, జ్ఞానములు రెండును లక్ష్యార్థముచే పరబ్రహ్మను దెలియజేయుచున్నవి. ఒకవేళ జ్ఞాయతే=స్ఫోర్యతేయనుధాత్వర్థమును జ్ఞాన శబ్దమునకు జెప్పవచ్చునుగదా ఏదోషము లక్ష్యార్థమునందగునని శంకించినచో క్రియకర్త్రధీనమైనందునకర్తయాక్రియను జేయవచ్చును, జేయకపోవచ్చును. దానిని వేరు విధమున జేయవచ్చును. గాని వస్తుజ్ఞానముక్రియవలె జ్ఞాత్ర ధీనము గాజాలదు. జ్ఞాతకది దెలిసినను దెలియక బోయినను నది వేఱువిధమున దెలిసినను వస్తుజ్ఞానము వస్తువునందే నియమముగ నుండును.

ఉదాహరణ: స్థాణువు (మోటు) జ్ఞాతకు దెలిసినను దెలియకున్నను అది స్థాణువేయై యుండును. స్థాణువును పురుషుడగునని తెలిసికున్నచో నది యథార్థజ్ఞానము గాజాలదు. కావున జ్ఞానము క్రియ గాజాలదు. జ్ఞాతృ

జ్ఞానముచే జ్ఞాతకెట్లు దెలియబడుచుండును? అదే జ్ఞానముచే దెలియబడు నన్న చో కర్తృకర్మ విరోధమను దోషము సంభవించును. మఱియొక జ్ఞానముచే తెలియుననిన ఆ జ్ఞాతృజ్ఞానమును దెలియుటకు మఱియొక జ్ఞానము దానికి వేరొకటి గావలసివచ్చిన అనవస్థా దోషమేర్పడును. ఇదే

విధముగ. జ్ఞేయముజ్ఞాన సాధనచే దెలియబడుననినచో జ్ఞాతృజ్ఞానమున కంటెను జ్ఞేయ మల్పమనబడును. అప్పుడు "యదల్పంతన్మర్త్యం" యను శ్రుతికి విరోధముగాన ఆత్మ (జ్ఞేయము) కిం్రియార్థమునిచ్చు జ్ఞానముచే దెలియ బడదు. ఇందు ప్రమాణము.

శ్రుతి॥ ౧౨ "యది మన్యసేసు వేదేతి దహరమేవాపినూనం త్వంవేత్థ బ్రిహ్మణో రూపం యదస్యత్వం యదస్వదే వేష్వథను మీమాగ్స్యం మేవమన్యే విదితం''. కే. ఖ. 2 మ.

తా॥ గురువు శిష్యబుద్ధి చాలనార్థము ప్రశ్నించగ, శిష్యుడు గురువులు బోధించిన, బ్రహ్మనాచే దెలియబడినాడని జెప్పెను. అందులకై శిష్యునితో పై మంత్రమునందు గురువు నుడివినట్లు శ్రుతి స్వయముగ నిట్లు జెప్పినది. ఒకవేళ నీవు బ్రహ్మ (జ్ఞేయము) నాచే దెలియబడినాడంటి వేని! అప్పుడా విషయము నీచే దెలియబడలేదందును. నే దెలిసికొంటిననిన బ్రహ్మ నీచేనెట్లు దెలియబడజాలడో యక్లే దేవతలకు సహితము తమచే దెలియబడినదనిన యెడల సంశయమే గలదందును.

ఇట్లుండబట్టియే తైత్తిరీయానందవల్లి యందు "యతోవాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసాసహ" యనుచు జెప్పి శ్రుతిజ్ఞేయము (బ్రహ్మ) మనసాదీంద్రియముల కగోచరమని నిషేధించినది.

శ్లో॥ 16 జ్ఞేయంయత్తత్ప్ర వక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వామృత మశ్నుతే।
అనాది మత్ప। రంబ్రహ్మనసత్తన్నా సదుచ్యతే గీ. అ. 13 శ్లో 12

తా॥ ఆత్మసదసద్వి లక్షణ మైనదని యర్థము.

34. సదసచ్ఛబ్దములను సాపేక్షిత సత్యత్వనామరూపాది వస్తువులను గురించి ప్రియోగింతురు. ఆనామరూపాదులు వికారములైనందున, నన్నృతము లైనందున, బ్రిహ్మావానిచే జ్ఞేయముగాదు. సన్మాత్రుడగు బ్రహ్మ వృత్తిజ్ఞానమునందు విజ్ఞప్తుడగునేగాని క్రియార్థమునిచ్చు జ్ఞానముచే దెలియ బడడని యర్థము.

శ్రుతి॥ ౧౬ యస్యామతం మతంతస్య । మతంయస్యనవేధసః ।
అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాత మవిజానతాం.

తా॥ యెవరి అమతం (జ్ఞానమనిశ్చితమో) యతని జ్ఞానమే నిశ్చితమైనది. దీనికి విరుద్ధముగ నెవరి మతం (జ్ఞానము) నిశ్చితమో యతనికి దెలియలేదు. అనగా జ్ఞేయము దెలియ బడినదన్న వారలకు దెలియలేదు. జ్ఞేయము దెలియబడనిదని తెలిసిన వారలకు దెలియునని తాత్పర్యము. ఇదే నిశ్చయార్థమైనచో బ్రహ్మవిదునకును, గోపాలునకును (అజ్ఞానికిని) ఎట్టి భేదముండదను శంకగలుగును. కాని శ్రుత్యర్థమన్నృత మగుననియు జెప్పరాదు. శ్రుతి స్వప్రామాణ్యకమైనందున విశేషము గలదు. ఎట్లనగా! ఇషుకారుడు (విలువిద్యాభ్యాసి) లక్ష్య వేధజేయదలచినప్పుడెట్లు అతనికి తన లక్ష్యేతరము గనుపించదో అప్పుడేవాడు లక్ష్యవేధ జేయజాలును. లక్ష్యేతరము గనుపించె నేని లక్ష్యము వీడినందున లక్ష్యవేధ జేయజాలడు. అదే విధమున బ్రహ్మవిదునికి లక్ష్య బ్రిహ్మా కారాకారిత జ్ఞానము దప్ప బ్రహ్మేతరమైన నామరూపాది వికార జాతజ్ఞానము లేనిదైనచో ఆతని "మతం" (జ్ఞానము) సమ్యజ్ఞానమగును. దీనికి విరుద్ధముగ నెవరికి లక్ష్యేతరమైన నామరూపాది వికార జాతజ్ఞానముచే బ్రిహ్మాజ్ఞేయమని నిశ్చయమైనదో వారికి లక్ష్యబ్రహ్మ దెలియలేదని తాత్పర్యము. అనగా బ్రహ్మ హేయోపాదే యవర్జితమని యర్థము ఇందు.

శ్రుతి॥ ౧౭ "తత్కేనకంపశ్యేత్" "విజ్ఞాతారంవారెకేన విజానీయాత్"బృ. అ. 2. బ్రా 4.14 ఇత్యాదులు ప్రమాణములు.

తా॥ ఎవరి నిశ్చయమందు ఆత్మేతరము లేదో యంతయు ఆత్మగాయగు పడుచున్నదో వారలు అప్పుడు దేనితో దేనిని జూతురు? దేనిని దెలిసి కొనెదరు? సర్వమును దెలిసికొను దానిని తానెట్లు దెలిసికొనగలడు? ద్వైతజ్ఞానమునందే యొకడు మరొక దానిని (తనకంటెను వేరగు దానిని) దెలిసికొనగలడేగాని, జ్ఞాత (తనే) సమస్తమును దెలిసికొనువాడగుటచే యనకు (జ్ఞాతృజ్ఞానమునకు) జ్ఞానాంతర సాపేక్ష లేనందున ఆత్మ (బ్రహ్మ) సాధనాంతర సాపేక్ష రహితుడని యర్థము గాన తాను (ఆత్మ) స్వయంప్రకాశ మాన స్వభావుడని సిద్ధము.

35. ఆత్మ విక్రియముగానందుననే క్రియార్థమునిచ్చు జ్ఞానము నిరర్థక మగుచున్నది. "అవి కార్యోయముచ్యతే" గీత ప్రమాణము కావున క్రియార్థమునిచ్చు జ్ఞానముచే అద్వితీయాత్మ దెలియజాలదు. ఇట్లుండ బట్టియే నిత్యవిజ్ఞప్తి స్వభావుడు, స్వయం ప్రకాశమానుడైనందున, ఆత్మ యందు భూతార్థమునిచ్చు జ్ఞప్తిజ్ఞానముపపన్నమగునేగాని యది క్రియార్థ మనిగాని విధిశేషమనిగాని, నియోగమగుననిగాని, జెప్పశక్యము గాజాలదు. పై యుపన్యాసానుసారమున వేదమనగ లక్ష్యార్థముచే పరబ్రహ్మ యనియు, వాచ్యార్థమున కార్యబ్రహ్మయని (వాఙ్మయ బ్రహ్మయని) యర్థము. లక్షణయాబుగాది మంత్రముల ననవచ్చును. అనగా చతుర్వేద ములకు సహితము వేదశబ్దము ప్రయోగించబడుచున్నది.

36. మహామాయియైన నా శబలిత బ్రహ్మయే సకల చరాచరములకు బీజమని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ 17 మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ। తస్మిన్గర్భందధామ్యహం.
సంభవ స్సర్వభూతానాం। తతోభవతిభారత. గీ. అ. 14 శ్లో. 13.

తా॥ అర్జునా! త్రిగుణాత్మికయైన నాయాత్మ శక్తియే మాయ. అట్టి మాయవలన బుట్టిన ఉపాదాన కారణమగు మహద్రూప బ్రహ్మయందు నేను గర్భమును ధరింతును. ఆ మహామాయియైన శబలిత బ్రహ్మయే సమస్తమునకు కారణము. అతడే సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తియుతుడు, "సర్వకర్మ

స్సర్వకామః, సర్వరసః, సర్వగంధః'' ఇత్యాదిశ్రుతుల తనిని బొగడుచున్నవి. అతడే తన నిశ్వాసరూపమున వేదములను సృజించినాడు. వేదకర్తృత్వ మతనికి యున్నందున సర్వజ్ఞత్వము సిద్ధించినది.

37. వేదము సంహిత బ్రాహ్మణమను చుద్వివిధము. సంహిత మంత్ర రూపము మంత్రములందు ద్రవ్యమునుగాని, దేవతనుగాని లేక ఉభయ ములుగాని బేర్కొనబడును. క్రియార్థముచే వేదమామ్నాయము. అందు వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మోపదేశములు గలవు. ఆ సనాతన ధర్మములందు యజ్ఞదాన తపస్సులు ముఖ్య ధర్మములు. వాని యాచరణ వలన చిత్త శుద్ధి గలుగగ క్రమేణ జ్ఞానోత్పత్తి ద్వారా మోక్షము నొందును. వేదమునందు కర్మలకు ప్రత్యేక ఫలములు గలవు. కర్మలకు ప్రత్యేకఫలములు విధించుట వానియందు కర్తకు రుచి బుట్టించుటకని దెలియుచున్నది. భోగ లోలుపులు సకామనయా జేసిన నవి స్వర్గాది ఫలములనిచ్చును. గాని అవి యనిత్యములైనందున ఉపభోగముచే క్షయించి మరల జనించుటకు కారణమగును కావున.

భోగలోలుపులై సకామనగనైన వైదిక ధర్మాచరణ జేసిరేని వారికి కాలాంతరమున క్రమేణ భోగములందు విరక్తి గలుగగలదు. పరమేశ్వరుడు కార్యబ్రహ్మ ద్వారా ప్రజలకు సనాతన ధర్మోపదేశమును జేయుటకు వేదములను తన నిశ్వాసరూపమున జనింపజేసి యతనికిచ్చెను.

శ్రుతి॥ ౧౮ "యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం । యోవై
వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై। తంహోదేవమాత్మ
బుద్ధిః ప్రకాశకః ముముక్షుర్వై శ్శరణమహంప్రపద్యే"

తా॥ కార్యబ్రహ్మ నెవ్వడు ప్రథమ శరీరిగా బుట్టించెనో ఎవ్వడతని కొఱకై వేదములను సృజించెనో ఆయాత్మ బుద్ధి ప్రకాశకుడైనట్టి దేవుని నేను శరణు వేడెదను.

38. కార్యబ్రహ్మ పరమేశ్వరాను గ్రహమున వేదములను బడసి వైదిక జ్ఞానమున పూర్వకల్పము నందున్న కర్మానుశాయులగు ప్రాణులను వాని కర్మ సాపేక్షచే ఈ కల్పమునందు యోగ్యతాను గుణ్యముగ సృజించెను.

శ్రుతి॥ ౧౯. "ధాతాయథా పూర్వమకల్పయ ద్దివంచపృ
థివీంచాంత రిక్షమథోస్సువః" ఋగ్‌సంహిత.

తా॥ కర్మఫలవిధాత (కార్యబ్రహ్మ) పూర్వకల్పమునందున్న ప్రకారముగా ద్యులోకము, పృధివి, అంతరిక్షము, స్వర్గము మొదలగు వానిని సృజించెను.

శ్లో॥ 18. యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే ।
దృశ్యంతేతాని తాన్యేవయథా భావయుగాదిషు,

తా॥ వివిధ ఋతువులు, భావములు ముందెట్లుండెనో అదే విధముగ ప్రతి సంవత్సరమట్టి ఋతువులు, అట్టి భావములే గోచరించుచున్నవి. కావున అదేవిధముగ యుగాదులందును కల్పాదులందును అట్టి భావములే మరల గోచరించును.

39. కల్పాది యుగాదులందు తాను సృజింపబోవు పదార్థములను కార్యబ్రహ్మ స్మరించుచు వైదిక జ్ఞానమున సృజించును.

శ్రుతి॥ ౨౦. "ఏత ఇతివైః ప్రజాపతిర్దే వాన సృజతాఽ సుగ్రమితి
మనుష్యాన్నిందవితి పితౄస్తిరః పవిత్రమితిగ్రహా
నాశ్వఇతిస్తోత్రం విశ్వానితి శస్త్రమభిసౌ భగేత్యన్యాః
ప్రజాః" తై. ఆరణ్యకం

తా॥ ఎతచ్ఛబ్దము నుచ్చరించుచు ప్రజాపతి పరోక్ష ప్రియులగు దేవతలను సృజించెను. అసుపదమునకు రుధిరార్థము ప్రాణార్థమును గలవు. కాని యిచ్చట లక్షణచే స్థూలదేహమను అర్థమగును. అందు రమించునట్టి మనుష్యులను అసుగ్రమనుచు సృజించెను. ఇందు శబ్దముచే లక్షణయా చంద్రస్థానమని యర్థము అచ్చటికి కర్మఫల భోగార్థమువెళ్ళు పితరులను సృజించెను. "తిరః పవిత్ర శబ్దముల నుచ్చరించుచు గ్రహములను సృజించెను. ఋచోశ్శ్నవతాం గీతి రూపస్తోత్రాన్ (ఋఙ్మంత్రముఁజే సామమంత్రములందు వినియోగమొందును) కావున ఆశ్వశబ్దోచ్చారణ జేయుచు

ఋగాది మంత్రములను సృజించెను. విశ్వశబ్దము శస్త్రములందు ప్రయోగించెదురు కావున స్తోత్రానింతరము శస్త్రం (ఒక విధమగు ఋఙ్మంత్రము) ప్రయోగమగుటచే యాశబ్దోచ్చారణతో శస్త్రములను ప్రజారక్షణార్థము సృజించెను. అభిసౌభగ శబ్దమునకు వ్యాప్తి వస్తువాచ్యార్థము. అట్టి అభిసౌభగశబ్దమును బలుకుచు ఇతర చరాచరము నంతయు సృజించెను. శబ్దపూర్వకమైన సృష్టియనుచు శ్రుత్యర్థమును స్మృతి బలపరిచినది.

శ్లో॥ 19. అనాదినిధనానిత్యా । వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా ।
ఆదౌ వేదమయీ దివ్యాయతః సర్వాః ప్రవృత్తయః

శ్లో॥ 20. నామరూపంచభూతానాం కర్మణాంచ ప్రవర్తనం ।
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ । నిర్మమేస మహేశ్వరః

శ్లో॥ 21. సర్వేషాంతు సనామాని । కర్మాణిచ పృథక్పృథక్ ।
వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ । పృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమే

39. యథాక్రమమున పదునాలుగు లోకములు తత్తల్లోక నివాసులైన చరాచర ప్రాణులను వారల కవసరమగు యోగ్యమైన భోగ పదార్థములు తత్తల్లోక మర్యాదలు. (ధర్మములు) వాని రక్షణార్థము లోకపాలురను వారి యధికారములు దృష్టశ్రుతమైన సమస్త వస్తుజాతమునంతయు శబ్దపూర్వకముగనే శృజించి, వారికి ప్రేయశ్శ్రేయస్సాధనంబులైన శాస్త్రములను బోధించి, యవి దెలిసికొనుటకు వారికి విజ్ఞానస్వాతంత్ర్యాదుల గల్పించెను. ఆ వైదిక విజ్ఞానమును దెలుపు నొక వేదమును నాలుగు భాగములుగ విభజించి తన నాలుగు ముఖములతో వచించెనందురు. అవి. 1. ఋగ్వేదము, 2. యజుర్వేదము, 3. సామవేదము, 4. అథర్వణ వేదము. కాని యజ్ఞ కర్మలందుపయుక్తమగునవి ఋగ్యజుస్సామములు మూడు మాత్రమే. అథర్వణ వేదము యాగములం దనుపయుక్తమగుచున్నను శాంతి పౌష్టికాభిచారి కాది కర్మలందుపయోగపడుచున్నది. చతుర్వేదములకు ఉపవేదములు నాలుగుగలవు.

1. ఋగ్వేదమునకు ఉపవేదము ఆయుర్వేదము.
2. యజుర్వేదము ,, ,, ,, ధనుర్వేదము.
3. సామవేదము ,, ,, ,, గాంధర్వవేదము.
4. అథర్వణ వేదము ,, ,, ,, అర్థవేదము (అర్థశాస్త్రము.)

4. బ్రాహ్మణభాగ మెనిమిది విధములు.

1. ఇతిహాసములు, 2. పురాణములు, 3. విద్యలు, 4. ఉపనిషత్తులు, 5. శ్లోకములు, 6. సూత్రములు 7. అనువ్యాఖ్యానములు 8. వ్యాఖ్యానములు.

బ్రాహ్మణము యందుగల 1. భృగుర్వైవారుణిత్యాదు లితిహాసములు.
2. యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతేత్యాదులు. సర్గ ప్రతి సర్గాదు లను తెలుపునవి పురాణములు.
3. య ఏవమేతా మహాసగ్ంహితావ్యాఖ్యాతా వేదేత్యాదులు ఉపాస్య స్వరూపమును జెప్పినందున విద్యలు.
4. పరరహస్యోపనిషదిత్యాదులు ఉపనిషత్తులు.
5. తదప్యేషశ్లోకేత్యాదులు శ్లోకములు.
6. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదులు సూత్రములు.
7. సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదులను వ్యాఖ్యానములు.
8. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్మనః ఆకాశస్సంభూతేత్యాదులు వ్యాఖ్యానములు.

అధ్యయన ప్రవచన సౌకర్యార్థము వేదమునకు పద, క్రమ, జట, ఘన, ఇత్యాది సంధికల్పన జేయబడినది. వేదార్థజ్ఞానము యథార్థముగ దెలియుటకు షడంగముల నేర్పఱచిరి.

1 శిక్ష, 2 వ్యాకరణము, 3 నిరుక్తము, 4 చందస్సు, 5 జ్యోతిషము, 6. కల్పము.

1 పురాణము, 2. న్యాయశాస్త్రము, 3. మీమాంసాశాస్త్రము, (పూర్వోత్తరములు) 4. ధర్మ శాస్త్రము ఇట్లు వేద వేదాంగములు గలసి పదునాలుగు విద్యలగును. ఉప వేదములను వేరుగ జెప్పినప్పుడు విద్యల సంఖ్య పదునెనిమిది యగును. ఉప వేదములు వేదములందంతర్భూతము లన్నప్పుడు విద్యల సంఖ్య పదునాలుగే. ఇట్టి చతుర్దశ విద్యలు సనాతన ధర్మమును బోధించును. సనాతన ధర్మము నాచరించుట చాల సులభము. "స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతోభయాత్" అని గీతా వచనము.

చతుర్దశ విద్యలు

శ్లో॥ 22. పురాణ న్యాయ మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాంగమిశ్రితాః
వేదాః। స్థానానివిద్యానాం ధర్మస్యచగతుర్దశ.

శ్లో॥ 23. అంగాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః।
పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశ.

శ్లో॥ 24. ఏతత్సత్యమితశ్చాన్యత్పా ఖండం బుద్ధి కల్పితం।
దైత్యానాం మోహనార్థాయమహామోహేన నిర్మితం।
పాశబ్దేనతు వేదార్థః పాఖండా స్తస్యఖండకా:

తా॥ వేదార్థము పావనమైనందున "పా" శబ్దముచే బలుకబడుచున్నది. దానిని ఖండించువారు పాఖండులు.

శ్లో॥ 25. అష్టాదశపురాణాని వ్యాసేన కథితానితు।
అన్యాన్యుప పురాణానితచ్ఛిష్యైర్వ్యాకృతానితు
యుగేయుగేతు సర్వేషాంకర్తావై ధర్మశాస్త్రవిత్

శ్లో॥ 26. ఏవంపైతామహం ధర్మంమనుర్వ్యాసాదయః పరం।
స్థాపయంతి మమాదేశాద్యావదా భూతసంప్లవం

శ్లో॥ 27. ఆభూత సంప్లవం నామ అప్రవృత్తప్వంహిభాష్యతే।
త్రైలోక్యస్థితికాలో యమపునర్మాల ఉచ్యతే.

తా॥ మన్వాదిస్మృతులందు చతుర్దశ విద్యల వివరము గలదు. వేద వేదాంగములు గలిపిన పది. పురాణములన్నియు నొకటి న్యాయ శాస్త్రము రెండు మీమాంసా శాస్త్రము మూడు ధర్మశాస్త్రము నాల్గు మొత్తము కలిపిన విద్యలసంఖ్య పదునాలుగు. ఇది యేసత్యము. దీనికి విరుద్ధమైనది యనృతము. వేదార్థమమృతము. దానిని ఖండించువారు పాషండులు. ఇది పితామహుని సంబంధమైన ధర్మము. నా (బ్రహ్మ) ఆజ్ఞచే మనువు వ్యాసాదులు యుగయుగమున ఈ వైదిక సనాతన ధర్మము స్థాపింతురు. ఆ భూత సంప్లవము (ప్రకృతి ప్రళయము) ఆపేక్షికామృతమనబడును. ప్రస్తుతపు ముల్లోకములస్థితి కాలము అపునర్మారము (మరల మరల జావనది). అనగా ప్రళయ కాలము వరకుండు స్థితికాలము నిత్యమని, భూతప్రళయమును (ప్రకృతి ప్రలయమును) అమృతమనియు జెప్పబడినది. ఈశ్వరేచ్ఛచేపునః సృష్టి కావచ్చును.

వేదసంఖ్యా విచారము

త్రికాలాబాధితమై, నిత్యమై, అద్వితీయమైన చేతన బ్రహ్మతత్వ మొక్కటియే పారమార్థికమైనది. అట్టి పరబ్రహ్మ తత్వమును ప్రతిపాదించి నందున వేదముగూడ నొక్కటే. సంఖ్యయందు ద్విత్వాదు లసత్యములైన విధముగ నామరూపాత్మకమైన సకల జగత్తు కేవల వాచారంభణ మాత్రము గావున అసత్యము. సదాత్మ వేదమునందు నాచ్ఛాదితమై యున్నందుననేగాని, అట్టి పరబ్రహ్మయొక్క యాహ్లాదమున నిశ్వాస రూపమున వ్యక్తమైనందుననేగాని నిత్యమైన వేదము నొక్కటియే యన వచ్చును.

శ్లో॥ 3॥. ఛందాంసి నామద్విపదాం వరిష్ఠ స్వచ్ఛందయోగేన
భవంతితత్ర ఛందోవిదస్తే నచతానధీత్యాగతా
హి వేద్యస్యన వేదమార్యాః. స. జా. అ. 2 శ్లో. 41.

తా. మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడవైన ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! స్వేచ్ఛాయోగముచే వేదము సదాత్మయందున్నది. వేదవిదులు వేదములనభ్య

సించి వేద్యమగు నామరూప వికారాత్మకమైన ప్రపంచమునే దెలిసికొనె దరుగాని "వేదం" అనగా ఆత్మను దెలిసికొనలేరు.

శ్లో॥ 31. యోవేద వేదాన్సచ వేదవేద్యం। నతం విదుర్వేద విదో
నవేదాః। తథాపి వేదేనవిదంతి వేదంయే బ్రాహ్మణా
వేదవిదోభవంతి. స. జా. అ. 2. శ్లో 43.

తా॥ వేదాధ్యయనముచే వేద్యమైన ప్రపంచమే దెలియబడునుగాని, తం (ఆత్మను) వేదములుగాని, వేదవిదులుగాని దెలిసికొనలేరు. అదియే సత్యమైనను వేదాధ్యయనముచేత (లక్ష్యార్థముచేత) "వేదం" (ఆత్మను) వేదవిత్తైదున బ్రాహ్మణులు (బ్రాహ్మణత్వముగలవారు) జ్ఞప్తి మాత్రమని (ఆత్మయని) దెలిసికొనెదరు.

శ్లో॥ 32. కోహ్యేవ మంతరాత్మానం బ్రాహ్మణోమంతుమర్హతి
నిర్లింగమచలంశుద్ధం సర్వద్వంద్వ వివర్జితం॥ స. జ్ఞా. అ. 1. శ్లో 32.

తా॥ లింగరహితము, ద్వైతవర్జితము, (అద్వితీయము) పరిశుద్ధమునైన తన యంతరాత్మను ఏ బ్రాహ్మణుడును (బ్రాహ్మణత్వముగలవాడును) మననము జేయజాలడు.

శ్రుతి॥ ౨౨. "యన్మనసానమనుతే। యేనాహుర్మనోమతం।
తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధినేదం యదిదముపాసతే॥ కే. ఉ. 1-మ. 5

తా॥ దేనిని మనస్సు మననముజేయజాలదో ఎవరిచే మనస్సునకు మనన మేర్పడుచున్నదో అదియే పరబ్రహ్మయని నీవు తెలిసికొనుము. దేనిని నీ వుపాసించుచుంటివో అది (పరబ్రహ్మ) గాజాలదు.

41. మనసాదీంద్రియములు నామరూప వికారములనే గ్రహించ జాలును. కాని జ్ఞాతను (ఆత్మను) గ్రహించ జాలవు. "యతోవాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసాసహ" అనుచు శ్రుతి ప్రమాణము గలదు. శమదమాది గుణములుగల శ్రోత్రియునకే బ్రాహ్మణత్వముండును. అట్టి బ్రాహ్మణత్వముగలవాడు ఆత్మను మననమునకు విషయము గానిదని యెఱుంగును.

శ్లో॥ 33. జన్మనా బ్రాహ్మణోజ్ఞేయః సంస్కారైర్ద్విజ ఉచ్యతే
విద్యయాయాతి విప్రత్వంత్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే. ల. స. భా. శ్లో 20

తా॥ బ్రాహ్మణ వర్ణమునందు జన్మించిననే బ్రాహ్మణుడగును. ఉపనయన సంస్కారముచే ద్విజుడగును. వేదాధ్యయనము జేసినచో విప్రుడగును. పైమూడు విశేషణములుగలవాడే శ్రోత్రియుడగును. పై జెప్పినట్లెవ్వరికి శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణత్వముగలదో వారికే ఆత్మజ్ఞానము గలుగును. ఇతరులు బ్రాహ్మణవర్ణమునందు జనిమ్చినందున బ్రాహ్మణులనబడుదురు.

శ్లో॥ 34. చాతుర్వర్ణ్యం మయాసృష్టం గుణకర్మ విభాగశః।
తస్యకర్తారమపిమాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయం. గీ. అ.4-శ్లో. 13.

తా॥ నాలుగు వర్ణములు, త్రిగుణాత్మికమైన ప్రకృత్యనురూపమైన గుణముల, కర్మల విభాగముగ నాచే సృజింపబడినవి. వానికి నేనేకర్తనైనను వాస్తవముగ, నేను (అవికారియగు ఆత్మ) కర్తనుగానని తెలిసికొనుము.

శ్లో॥ 35. నపాణిపాదచపలో ననేత్రచపలోభవేత్.
నచవాగం చపలః ఇతిశిష్టస్యగోచరం
పారంపర్యాగతోహేష్యా వేదస్సం పరిబృంహణం
తేశిష్టా బ్రాహ్మణోజ్ఞే యాశ్రుతిః ప్రతక్షహేతవః ల. స. భా. పె. 108

తా॥ పాణిపాద చాపల్యనిషేధముచే దుష్పరిగ్రహాదులు, అగమ్యగమనాదులు నిషేధింపబడినవి. నేత్ర చాపల్య నిషేదముచే పరస్త్రీలను మాతృభావముగ జూడవలయునని యర్థము. అసత్యము బలుకకుండుటయే వాక్చాపల్య నిషేధము. అంగచాపల్య నిషేధముచే ధర్మకార్యములనే చేయుమని యర్థము. కావున ఇంద్రియాది చాపల్యములేని వారినే శిష్టులందురు. గురుసంప్రదాయ వేత్తలగువారి వద్ద ఉపసంగ్రహణాది నియమములతో అర్థయుక్తముగ అధ్యయనము జేసిన వారికి వేదప్రతిపాద్య బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము గలుగును. కేవలాధ్యయన పరులైన బ్రాహ్మణులకు మహిమము యథార్థ బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము గలుగదని సనత్కుమారుడనెను.

శ్లో॥ 36. నవేదానాం వేదితా కశ్చిదస్తి వేదేనవేదంన విదుర్నవేద్యం।
యోవేదవేదం నచవేదవేద్యం। యో
వేదవేద్యం ననవేదసత్యం। స. జా. అ. 2. శ్లో 41.

తా॥ వేదములకే వేతృత్వము లేదు అనగా శృతులకు బ్రహ్మ దెలియబడ నందున విధిముఖమున బ్రహ్మ ప్రతిపాదన జేయలేక, నిషేధముఖమున బ్రహ్మ ప్రతిపాదన జేసినవి. కావున స్వాధ్యాయముచే వేదం (బ్రహ్మను) గాని వేద్యం (ప్రపంచమునుగాని) దెలియలేరు. ఎవ్వరు అర్థావబోధ పర్యంత మధ్యయనము జేసిరో వారికే "వేద్యం" (ప్రపంచ జ్ఞానము) దెలియును. ఎవ్వరికి నామరూప వికారజాతమగు ప్రపంచ జ్ఞానము గలదో వారికి "సత్యం" (సదాత్మ-బ్రహ్మ) తెలియదని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ 37. ఏకవేదస్యచా జ్ఞానే వేదాస్తే బహవోభవన్।
సత్యస్యైకస్య రాజేంద్రసత్యే కశ్చిదవస్థితః స. జా. అ. 2. శ్లో 37.

తా॥ వేదమొక్కటే గలదు. అట్టి వేదజ్ఞానములేని వారలకేఆవేదములు బహుగా నేర్పడినవి. ఓయీధృతరాష్ట్ర మహారాజా! సత్యమొకటే యుండునుగాని యట్టి సత్యమునందొకానొకడె నిష్టగల వాడగును.

శ్లో॥ 38. సత్యాత్ప్రచ్యవమానానాం సంకల్పా వితథాభవన్।
తతఃకర్మ ప్రతాయేత సత్యస్యానవధారణాత్. స. జా. అ. 2. శ్లో 30.

తా॥ అద్వితీయ, సత్య, సదాత్మనుండి చ్యుతులగు వారల యొక్క సంకల్పము లనృతములగుచున్నవి. సత్యాత్మావధారణమందు (నిత్య విజ్ఞప్తి స్వరూపమైన ఆత్మ జ్ఞానమునందు) అసమర్థులగుటచే కర్మల విస్తరింప జేసిరి.

శ్లో॥ 39. యఏవం వేద తత్సత్యం ప్రాజ్ఞోభవతినిత్యదా।
దానమధ్యయనం యజ్ఞోలోభాదేవ ప్రవర్తతే. స. జా. అ. 2. శ్లో 38.

తా॥ ఎవరు పైజెప్పిన లక్షణములుగల సదాత్మను దెలిసికొనెదరో వారి జ్ఞానమే సత్యమైనది. వారెల్లప్పుడు ప్రాజ్ఞులనబడుదురు. యజ్ఞదాన తపస్సులు లోభముగల వారలే చేయుదురు.

శ్లో॥ 40. కర్మోదయే కర్మఫలానురాగా_స్తత్రానుయాంతి
న తరంతి మృత్యుం। సదర్థయోగానవగమాత్స
ప_స్తాత్ర ప్రవ_ర్తతే భోగయోగేనదేహీ। స. జా. అ. 1-9.

తా॥ కర్మారంభములచే కర్మఫలానురాగులై నందున తత్రి (స్వర్గమును గురించి) వెళ్ళుదురు. కాని వారు మృత్యువును (జనన మరణములను) అతిక్రమించలేరు. సదాత్మ యాథార్థ్య జ్ఞానము లేనందున భోగాపేక్షచే కర్మలందు ప్రవర్తింతురు.

41. ధృతరాష్ట్ర మహారాజు సనత్కుమారుని గురించి వేదము లెన్ని యని ప్రశ్నించగ నతడు వేద మొక్కటియే గలదు. అట్టి ఏకవేద విజ్ఞానము గలవారికే బ్రాహ్మణత్వముండును. ఇతరులకు పై జెప్పిన వేదము లొకటిగాని, అన్నియుగాని, లేక వేదములందలి యొక్క ఋక్కైనగాని అర్థముతోనైనను, తద్రహితముగనైన నధ్యయనము జేసిన వారిని బ్రాహ్మణులందుర నెను.

శ్లో॥ 41. ఆహవైన నఖాగ్రేభ్యః పరమంతప్యతేతపః।
యద్స్రగ్వపి ద్విజోధీతే స్వాధ్యాయంశ_క్తితో న్వహం. మనుస్మృతి

తా॥ ఏ బ్రాహ్మణుడు వేదమునందలి యొక్క ఋక్కైన ప్రతిని త్యము తన శక్తితో అధ్యయనము జేయునో వాడు ఆనఖ పర్యంతము ను_త్తమమైన తపస్సు జేసినవాడే యగును.

వేద వేదాంగములను, పురాణేతిహాసములతో సహ అర్థయు_క్తముగగాని తద్రహితముగగాని యధ్యయనము జేసిన వానిని బహుపాఠియని, లేక బహువాగ్బ్రాహ్మణుడని చెప్పుదుర నెను.

శ్లో॥ 42. విద్యాద్బహూ పఠతంతు బహువాగితి బ్రాహ్మణం।
యఏవసత్యాన్నాపైతిసజ్ఞేయో బ్రాహ్మణ_స్త్వయా. స. జా. అ. 2 శ్లో 40.

తా॥ ఏ బ్రాహ్మణుడు సదాత్మ (సత్యము) నుండి ప్రచలితుడుగాడో వానికే బ్రాహ్మణత్వముగలదని తెలిసికొనుము. ఇతరులను వాచాలురని బహువాగ్బ్రాహ్మణులని, నీవు తెలిసికొనుము.

శ్లో॥ 43. త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః నిస్త్రైగుణ్యోభవార్జున ।
నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్యస్థోనిర్యోగ క్షేమఆత్మవాన్ గీ. త. అ. 2 శ్లో 45

తా॥ త్రిగుణాత్మికమైన ప్రకృతి విషయములను (కర్మలను) వేదములు జెప్పును. నీవు త్రిగుణాతీతుడవుగమ్ము. అద్వితీయ, నిత్య, సత్యాత్మ నిష్టుడవై యోగక్షేమముల నొదిలి ఆత్మమాత్ర స్వరూపుడవై యుండు మనుచు శ్రీకృష్ణ భగవాను డర్జునునితో జెప్పెను.

శ్లో॥ 44. యామిమాంపుష్పితాంవా చంప్రవదన్తి విపశ్చితః ।
వేదవాదరతాఃపార్థ । నాన్యదస్తీతి వాదినః గీ. అ. 2 శ్లో 48.

తా॥ ఓయీ పార్థా, వేదవాదములను (అర్థవాదములను) జెప్పు పండితులు వేదోక్త ధర్మములకంటెను (కర్మలకంటెను) వేరైనదేదియు (ఆత్మ) లేదని వాదింతురు. వారి వాదము వికసించిన పుష్పముల (వాసనచే పైకి శోభాయమానములైన కర్మఫలముల) వంటివనబడును. అనగా ఆత్యంతిక మోక్షఫలమువారి కగుపడుటలేదని తాత్పర్యము.

43. పై కారణముల వలన సదాత్మ నిత్య సత్యస్వరూపమగునట్టిది ఒకటే కలదు. తత్ప్రతి పాదకమైన వేదము యదార్థముగ నొకటే కలదు. కాని సదాత్మనుండి ప్రచలితులగు భోగలోలుపులైన బ్రాహ్మణులను గురించి యీ యొకే వేదము నాలుగువిభాగములుగ జెప్పబడినది. ఇతిహాస పురాణాదుల గలిపిన అయిదు వేదములనబడుచున్నవి. కృతయుగాది పూర్వకాలములందు బ్రహ్మచర్య సత్యశమదమాది సాధనసంపత్తి గలిగి, గురుకులవాసమున, సాంగ వేదాధ్యయనము గావించెడివారు. అందువలన వారికి ఆత్మసాక్షాత్కారము గలుగుచుండెను. నేడు దేశకాల పరిస్థితుల వ్యత్యాసమున, బ్రహ్మచర్యాదులు, గురుకులవాసము మున్నగునవి లుప్తములైనందున విషయాసక్తచిత్తులై బ్రాహ్మణులు, వేదవేదాంగముల నధ్యయనముజేసియు, సదాత్మను సాక్షాత్కరింప జాలకున్నారు. కావున పదునాలుగు విద్యలందసమర్థులైరి. సర్వజ్ఞులగు వ్యాసభగవాను లీసంగతిగుర్తెఱింగి, రాబోవు కలియుగమునందుండు బ్రాహ్మణులపై

దయగలవారలగుటతో తమ శిష్యులందొకొకరి కొక్క వేదముపదేశించి శాఖాభేదములోనర్చెను. కలియుగమునందలి బ్రాహ్మణులు స్వశాఖాధ్యయన మాత్రమున తరించెదరని వారి యాశయము. కాని క్రమేణ యది ౦యులుప్తమై వేదవాఙ్మయము క్షీణించుచు, సనాతన ధర్మము నామమాత్రావశిష్టమగు చున్నది. కావున సనాతన ధర్మము నందాస్తిక్య బుద్ధిగల వారలందరు సాధ్యమైనంత వరకు శక్తితో సహాయపడుచు సనాతన ధర్మమూలములైన చతుర్దశ విద్యలను శ్రవణ పఠనాదులు జేసిగాని, తాము జేయజాలకున్న జేయువారలకు ధనాదులతో నుపకరించియేకాని, తమ కర్తవ్యమును నిర్వహించినచో సనాతన ధర్మము పునరుదరణ కాగలదు. అప్పుడే చతుర్దశవిద్యలు తమ సంపూర్ణ కళలతో ప్రకాశింపగలవు.

1. ఋగ్వేదము

శ్రుతి॥ ౨౧. "ఓం అగ్నిమీళే పురోహితం। యజ్ఞస్యదేవమృత్విజం। హోతారం రత్నధాతమం" ఈ మంత్రముతో ఋగ్వేదారంభము. ఇట్టి వేయనక మంత్రములతో నుండునది ఋగ్వేదము.

44. ఒక పాదమునందు నియతాక్షరములుండు (మితముగనుండు) ఛందస్సు ఋగ్వేదము. పైనుదహరించిన మంత్రములో నొకపాదమునందెనిమిది అక్షరములుగలవు. ఋగ్వేదము హ్రస్వ స్వరముతో జెప్పవలయును. వ్యాసుడు ఋగ్వేదము పైలుడను శిష్యునకు ఉపదేశించెను. ఇట్లు వేద శాఖాభేదము లేర్పడినవి. పైలుడు, తన శిష్యులకు ఉపదేశించగ వారివారి నామములతో అవాంతర శాఖాభేదము లేర్పడినవి. వ్యాసుడు జెప్పిన చరణవ్యూహమను గ్రంథమునందు వేద శాఖావిభాగముల విస్తారము గలదు. ఆ వివరమునందు ఋగ్వేదమునందెనిమిది స్థానములు గలవు.

"ఋగ్వేదశ్చాష్టౌ స్థానానిభవంతి" 1. చర్చాశ్రావకః, 2. చర్చకశ్రవణీయః 3. పారః 4. క్రమపారః ౕ. పారః క్రమరథ; 6. పారఃక్రమజటాః 7. క్రమశరః 8. "క్రసుదండశ్చేతి" దండయందు అవాంతర

భేదము నిర్గుణి। నిర్గుణియందైదు భేదములు గలవు. 1 అశ్వలాయనః 2. శాంఖ్యాయనః 3. శాకలః 4. బాష్కలః 5. మండూకః ఇట్లు శిష్యులనామములతో శాఖాభేదములు గలిగినవి.

45. ఋగ్వేదమునకు స్వరూప మున్నట్లు కల్పన. అట్టి స్వరూపములుగల ఋగ్వేదమునకు అత్రిగోత్రము, బ్రహ్మ దేవత, గాయత్రీ ఛందస్సు, రక్త వర్ణము, పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు, విపుల గ్రీవము, కంబుకంఠము, కుంచిత కేశశ్మశ్రులు, రెండ రత్నుల ప్రమాణ దీర్ఘాకారము, ధ్యానార్థమునకుగాను కల్పించనైనది. మోచేతినుండి చిటికెన వ్రేలుదనుకగు మూరను అరత్నియందురు. ఉదాత్తాదిస్వర వర్ణోచ్చారణ విజ్ఞానము గురుముఖాధ్యయనముతో గలుగును. నియమ స్వాధ్యాయము జేయుట తపస్సగును. ఆతపస్సు ఫలభూతమగుచు ప్రత్యక్షాధి ఫలముల నిచ్చును. "స్వాధ్యాయాభ్యాసనం చైవవాఙ్మయంతపః ఉచ్యతే" అను గీతాప్రమాణముగలదు. యజ్ఞకర్మలందీ వేదము నభ్యసించిన వారు ఆహుత్రము (హోతకర్మ) జేయుదురు. వారు హోతలనబడుదురు. హోత ఇడాభక్షణయందు ప్రథమాధికారియగును. (ఇడాభక్షణ యనగ ప్రతిపత్తికర్మ) హోతవషట్కారము (ప్రైష) జెప్పినప్పుడే ఆహుతులగ్నిలో హోమము జేయుదురు. ఋఙ్మంత్రములే సామవేదమంత్రసులం దుపసంహారమైనవి. ఈ శాఖయందైతరేయో పనిషత్తు ముఖ్యమైనది. దానిలో ఆత్మవిద్య, ఉపాసనలు జెప్పనైనవి. ఋగ్వేదము కార్యబ్రహ్మయొక్క పూర్వముఖమునండి ప్రథమోత్పన్నమైనందున ప్రథమము. కావుననే ఋగ్శాఖాధ్యాయులు అగ్రిపూజకర్మలు.

2. ఋజుర్వేదము

శ్రుతి॥ ౨.౨. "ఓం ఇషేత్వోర్జేత్వావాయస్థో పాయవస్థః। దేవోవస్సవితా। ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయకర్మణే" ఇత్యాది మంత్రములు యజుర్వేదము.

46. యజురమితము (అనియతాక్షర పారబద్ధ ఛందస్సు యజుర్వేదము). యజ—పూజాయామనుధాత్వర్థమున అగ్నిపూజ హోమము. హోమము

యజుర్మంతములతోనగును. యజుర్మంత్రములకు, ఉభయవిలక్షణమని యర్థము. వైశంపాయనుడు వ్యాసముఖమున యజుర్వేదాధ్యయనము జేసెను. అతనితో యజుశ్శాఖాభేదమేర్పడినది. అతడు తన శిష్యులకు జెప్పగ వారివారి నామములతో అవాంతర భేదములేర్పడినవి. యజుర్వేదమందు శుక్లకృష్ణమను రెండు భేదములుగలవు. కార్యాంతరముచే పూర్వకాలమందొక సభ మేరుపర్వత శిఖరముపై జరుగునట్లేర్పాటు జేయనైనది. అందు మహాఋషులందరు విచ్చేయుటకు సమయము జేసుకొనిరి. ఆనాటి సభకురాని వారలకు బ్రహ్మ హత్యాదోషము గలుగుననుచు వారి సమయమునందేర్పడినది. దైవవశమున వైశంపాయనుడు దప్ప మహాఋషులందరానాడు సభకు వెళ్ళిరి. కాని సమయ ప్రకారము వైశంపాయనుడు వెళ్ళనందున అతనికి బ్రహ్మహత్యాదోషము ఘటించినది. (ఆనాటి రాత్రి యతని మేనల్లుడు (శిశువు) క్రింద నేలపై నిద్రించుచుండగ వైశంపాయనుని కాలు పొరపాటుచే శిశుపైబడినందున శిశు మరణించెను.) ఉదయము వైశంపాయనుడు మేనల్లుని మరణముచే తనకు సమయాను సారముగ బ్రహ్మహత్య ఘటించినదని తెలిసికొని తన శిష్యులకు బ్రహ్మహత్యా పరిహారార్థము "బ్రహ్మ హాద్వాదశ వార్షికంచరేత్" అను ప్రమాణముగ తనకు బదులు కృచ్ఛ్రాది ప్రాయశ్చిత్తములను జేయుమని ఆజ్ఞాపించెను. శిష్యులందరిలో యాజవల్క్యులు లేసి నేనొకడనే తమ బ్రహ్మహత్యా పరిహారార్థము ప్రాయశ్చిత్త మొనరించెదను. అల్పులైన ఇతర శిష్యులనేల జేయు మేనదరనగ వైశంపాయనుడు క్రోధముతో నాయాజ్ఞాల్లంఘనజేసి, గర్వముచే, నితర బ్రాహ్మణనింద జేసి నాడవు కావుననే జెప్పిన వేదమును విడువుమనెను. అప్పుడు యాజ్ఞవల్క్యుడు తాను అధ్యయనము జేసిన యాజుషములను, వమనముతోడ వెడలించి భూమిపై బడవేసెను. యాజవల్క్యుడు విద్యార్థియగుటచే

సూర్యుని యుపాసించి మరల యజుర్వేదాధ్యయనమును జేసినాడు. సూర్యుని వలన వచ్చిన వేదమునకు శుక్ల యజుర్వేద నామము గలిగినది. యాజవల్క్యుడు విడిచిన వమనయుక్త యాజుషములను వ్యాసభగవానుడు తిత్తిరి పక్షిచే గ్రహింపజేసెను. ఈ విధమున యజుర్వేదమందు తైత్తిరీయ శాఖవేరుగ నేర్పడినది. కృష్ణద్వైపాయనుల వలన వైశంపాయనులు, వేదము అధ్యయనము జేసినందున యజుర్వేద నామముగలిగినది. ఇట్లు భయనామములతో యజుర్వేదము విఖ్యాతమైనది. ఋగ్వేదమునకు వలెనీ వేదమునకు రూపము జెప్పబడినది. ఈ వేదమునకు భారద్వాజ సగోత్రము, త్రిష్టుబ్ఛందస్సు, కుశమధ్యమునికి, గ్రీవముకపాలము స్థూలము, కాంచన వర్ణము, అతసీ పుష్ప సదృశ నేత్ర ములు, శరీరకాంతి తామ్రమనఆదిత్యుని వరమువంటి రూపము ఐదరత్నుల దీర్ఘమగు శరీరము, ధ్యానయోగ్యముగ నుండును. యజుశ్శాఖయందేను బదియారు బేదములు గలిగినవి. వానిలోని కొన్ని సంగ్రహమగును. 1. చరక 2. అహురక 3. నానాకఠ 4. ప్రాచ్యకఠ 5. కపిష్టలకఠ 6. ఆరాయణీయ 7. వార్తాంతవేయ 8. శ్వేత 9. శ్వేతతర 10. మైత్ర. ఈ పది శాఖలు ముఖ్యమైనవి. మైత్రిశాఖయందు భేదములు గలవవి:- 1. మానవ 2. దుందుభి 3. మికేయా 4. వారాహ 5. హారిద్రి వేయ 6. శ్యామ 7. శ్యామాయణీయ. 2. వాజసనీయశాఖయందు (శుక్ల యజుర్వేదమందు) పదునెనిమిది భేదములుగలవు. 1. జాబాల 2. బోధాయన 3. కణవ 4. మాధ్యందిన 5. శ్యాపీయ 6. స్తాపాయ ణీయ 6. కాపాలః 7. పౌండ్ర 8. వత్స 9. అవటిక 10. ఉన్నత 11. పరమావటిక 12. పారాశల్య 13 వైధేయ 14. వైనేయ 15. ఔఘేయ 16. గాలవ 17. వైజవ 18. కాట్యాయనీయ. తైత్తిరీయ శాఖయందు రెండు భేదములుగలవు. 1. ఔఖ్య 2. కాండికేయ కాండి కేయమునం దవాంతర భేదములుగలవు. 1. ఆపస్తంబ 2. బౌధాయన 3. సత్యాషాఢ 4. హిరణ్యకేశి 5. ఔఘేయ. యజుర్వేదమునందు దాత్తాది స్వరవర్ణోచ్చారణ గురుముఖాధ్యయనిముతో దెలియును. నియమ

స్వాధ్యాయము జేయగ ప్రత్యక్షాది ఫలములు గలుగును. వేదములందు యజుర్వేదము శిరస్సువలె ప్రధానమైనది. యజుర్మంత్రములతోడనే యవదానము లియ్యబడుటతో (హోమములు జేయబడుటతో) ప్రాధాన్యము వహించినది. ఇదే వేదమంత్రములతో ఆధ్వర్యమును చేయుదురు. యజమానునికి బదులు హోమములు జేయువారిని (ప్రతినిధిని) అధ్వర్యులందురు. కృష్ణశుక్ల యజుశ్శాఖలందు క్రమమున తైత్తిరీయ బృహదారణ్యకములు ఉపనిషత్తులు ముఖ్యములైనవి. వానిలో బ్రహ్మవిద్య, ఉపాసనలనేకములు గలవు.

3. సామవేదము.

శ్రుతి॥ ౨౩ "ఓం అగ్న ఆయాహివీతయే। ఘృణానోహవ్యదాతయే।
విహోతాసత్సిబర్హిషి।" ఇత్యాది సామమంత్రములు సామవేదము.

47. స+అమ=సామమని ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు నిర్వచనముగలదు. స=వాక్. అమ్=ప్రాణముగలిసి సామము వాక్ప్రాణ మిధునమే ఋక్సామ మిధునము ఇట్లు ఋఙ్మంత్రములు సామమంత్రములందుపసంహారమైనవి. సమమే సామమగును. సమత్వమున్న నే నిర్దోషియగును, సమము పరమేశ్వరుడు. "సమంసర్వేషు భూతేషుతిష్టంతం పరమేశ్వరం" గీత సామోపాసనలందు సమసామోపాసన గొప్పది. సామవేదము గీతి ప్రాధాన్యమైనది. ప్రాణము, స్వరము, తుల్యములు-ప్రాణమములు, స్వరములు, సప్తసంఖ్యాకముల వియోకే స్వభావము గలవి. సూర్యుడు ప్రత్యాస్వరమనబడుటచే ప్రతిదినము, మరల తిరిగి వచుచున్నాడు. కాని ప్రాణ, స్వరములు పోయిన మరల తిరిగిరావు. సామవేదమును జైమిని మహర్షి, వ్యాసులవద్ద అధ్యయనము జేసెను, కావున సామశాఖ యేర్పడినది. జైమిని తన శిష్యులకు ఉపదేశించి వారివారి నామములతో శాఖాభేదముల వాంతరము లనేకములు కల్పించిరి. ఉపాసనార్థమీ వేదమునకు పై రెండు వేదములకువలె రూపకల్పన జెప్పనైనది. సామవేదమునకు కస్యప ఋషిః, కాశ్యప గోత్రము, రుద్రదధి దైవత, జగతీ

ఛందస్సు, స్రజ్మాలికలు ధరించును, శుభ్రవస్త్రధారణ జేయును, శాంతి యుత మనస్సుగలది, ఇందిృయనిగ్రహము గలది, శమీదండధారణ జేయు నది. కాంచన వర్ణనయనములు శుభ్రమైనవి, సూర్యుని కిరణములను బోలి యుండునది. ఆరు అరత్నుల పొడుగగు దీర్ఘ శరీరముగలదు. సామవేద శాఖయందు సహస్రభేదములు గలవు. వానిలో 1.ఆసురాయణి 2. వార్తాంతేయ 3. ప్రాంజల 4. ఋగ్వర్ణభిదా 5. ప్రాచీన యోగ్యజ్ఞానః 6. రాణాయణీయ మనునవి ముఖ్య సామశాఖలు. రాణాయణీయ శాఖ యందెనిమి దవాంతర భేదములు గలవు. 1. సాంఖ్యాయనీయ (సాత్వల) 2. శాట్యాయనీయ 3. ముద్గల 4. ఖల్వల 5. మహాఖల్వల 6. లాంగల 7. కౌథుమ (జైమినీయ) 8. గౌతమ. సామవేదోపని షత్తులు కేన, ఛాందోగ్యములు వానియందు బ్రహ్మతత్త్వోపదేశము ఉపా సనలు గలవు. స్వరవర్ణాదిజ్ఞానమున గురుముఖాధ్యయనము నియమ స్వాధ్యాయముగ చేసినచో పిత్ర్యాజాది ఫలములు గలుగును. యజ్ఞ కర్మలందీ వేదముతో ఔద్గాత్రము జేయుదురు. స్వగవర్ణాది వ్యత్యాసము జేయని దేవతా జ్ఞానముగల ఉద్గాత తనకుగాని యజమానికిగాని ఇష్టఫల ప్రాప్తిని చేకూర్చును.

4. అథర్వణ వేదము

శ్రుతి॥ ౨౪ "ఓం శన్నోదేవీరభీష్టయ, ఆపోభవంతు పీతయే।
శంయోరభి స్రవంతునః" ఇత్యాది మంత్రములు అథర్వణ వేదము.

46. అథర్వుడను ఋషినామ మీవేదమునకు గలిగినది. కార్యబ్రహ్మ జ్యేష్ఠ పుత్రుడైన అథర్వుడు, తండ్రియగునతని వలన ఈ వేదము నభ్య సించినట్లు ముండకోపనిషత్తు నందీకథ గలదు.

శ్రుతి॥ ౨౫ బ్రహ్మదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ । విశ్వస్యక
ర్తా భువనస్యగోప్తా । సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యా
ప్రతిష్ఠాం అథర్వాయ జ్యేష్ఠ పుత్రాయప్రాహ॥
ము. ఖ. 1. మ. 1.

తా॥ కార్యబ్రహ్మ దేవతలకంటెను మొదట జనించినాడు। అతడు విశ్వమున కంతటికి కర్త అతడే విశ్వమును పాలించువాడు. అతడు సర్వ విద్యలందు ప్రతిష్ఠితమైన (ఉత్తమమైన) బ్రహ్మ విద్యను (వేద విద్యను) తన జ్యేష్ఠ పుత్రుడగు అథర్వునకు నుపదేశించెను.

శ్రుతి॥ ౨౬ "అథర్వణేయాం ప్రవేదబ్రహ్మ। అథర్వాతాం
పురోవాచాంగిరే బ్రహ్మవిద్యాం। సభారద్వాజాయ
సత్యవహాయప్రాహ। భారద్వాజోంగిరసే పరావరాం"

తా॥ అథర్వునికి ఏ బ్రహ్మవిద్యను కార్యబ్రహ్మ యుపదేశించెనో దానినే యథర్వుడు అంగిరునకు నుపదేశించెను. అంగిరుడు భారద్వాజ గోత్రుడైన సత్యవహుడను వానికి జెప్పెను. భారద్వాజుడంగిరసునకు నదే పరావర విద్యను (వేద విద్యను) ఉపదేశించెను.

49. సగంహిత, బ్రాహ్మణము, అరుణము, ఉపనిషత్తులు గలిపిననే కృత్స్న వేదమగును. కావున బ్రహ్మవిద్యయనగ పరాపర విద్యలని యర్థము. ముఖ్యముగా అథర్వుడు ఋగ్యజుస్సామములందలిఖిల భాగము నభ్యసించి నందున దానికే అథర్వణ వేదమను పేరుగలిగినది.

శ్లో॥ 46. పరాపర విభాగేనవేదార్థో ద్వివిధస్మృతః।
వేదార్థస్తు పరస్సాక్షాత్పరాత్పరతరంపరం।
అపరోధర్మసంజ్ఞస్యాత్పర ప్రాప్తిసాధనం

లలిత బా. పు. 160. శ్లో. 201.

తా॥ పరమని అపరమని వేదార్థము రెండు విధములు. వానిలో పర శబ్దార్థము నేరుగా పరమున కంటెను పరతరమైన పరబ్రహ్మ. రెండవది అపరమదిపర బ్రహ్మప్రాప్తి సాధనమైనధర్మ సంజ్ఞగలది.

50. అథర్వణ వేదమును వ్యాసుడు సుమంతుడను శిష్యునకు నుపదేశించెను. అతడు తన శిష్యులకు నుపదేశించగ వారి వలన నవాంతర శాఖాభేదము లేర్పడెను. ఈ వేదమునుండియే మంత్రశాస్త్ర మేర్పడినది.. అథర్వణ వేదశాఖలో తొమ్మిది భేదములు గలవు. 1. పైప్పలం 2. దాంతం

3. ప్రదాంతం 4. స్తౌతా 5. మౌతా 6. బ్రిహ్మదా 7. యశదా 8. శౌనకీ 9. దేవదర్శి. (చర్వణ విద్య). ఋగ్వేదాదులకువలె అథర్వణ వేదమునకును ఉపాసనార్థము స్వరూప కల్పన మిట్లు గలదు. వైజానిక సగోత్రము, ఇంద్రుడధిదైవత, విశ్వస్పృజమగు సాధ్యకర్మ. అనుష్టుబ్ఛందస్సు, క్రూరమగు తీక్ష్ణచండకృష్ణ వర్ణము, కామరూపము, క్షుద్రకర్మ, స్వదార యను నామము. ఇందు పంచకల్పములివి;— 1. కల్పము. విధాన కల్పము 3. విధివిధాన కల్పము 4. సగంహిత 5. శాంతికల్పము. అథర్వణ వేదాంతర్గములైన ముండక, ప్రశ్నోపనిషత్తులందు ఆత్మవిద్యా ఉపాసనలు చెప్పబడినవి. స్వరవర్ణోచ్చారణ గురుముఖమున దెలిసికొని నియమస్వాధ్యాయము జేసినచో ప్రత్యక్షాది ఫలములు గలుగును.

1. ఆయుర్వేదము (ఉప వేదము)

51. ఆయుశ్శబ్దమిచ్చట ప్రాణార్థము. ప్రాణము శరీరము లోపలనే గలదు. కావున వాని విజ్ఞాన మాయుర్వేదము. ''శరీర మాద్యం ఖలుధర్మ సాధనం'' ధర్మసాధనము శరీరముచేనగు నందున శరీర రక్షణ ధర్మము. శరీర స్వాస్థ్యమున్ననే ధర్మమార్జింపవచ్చునే.గాని అన్యథాధర్మార్జన జేయజాలడు. నామసారూప్యమున్నందున ఋగ్వేదమునకు. ఆయుర్వేద ముపవేదమనవచ్చును. ఋక్కునందు అక్షరములు మితములు రుగ్ రోగార్థము గలది. ధర్మసాధనమైన శరీరము మితాహార విహారములు లేనప్పుడు రోగములుత్పత్తి యగుటతో శరీరమునందు వ్యాధులుత్పత్తి యగుటచే ధర్మాచరణ చేయజాలడు. ఇట్లు ఋక్, రుగ్ రెంటికిని నామ స్వారూప్యమున్నది. కావున ఆయుర్వేదము ఋగ్వేదమునకు ఉప వేద మనిరి. ఆయుర్వేదమునే వైద్యశాస్త్రమని బలుకుదురు. వైద్య శాస్త్రము ఎనిమిది అధ్యాయములందు విభజింపబడినది. 1. సూత్రము 2. శారీరము 3. ఇంద్రియము 4. చికిత్స 5. నిధానము 6. విమానము 7. కల్పము 8. సిద్ధి. అనేక ఋషులచే వైద్యశాస్త్రములు చెప్పబడినవి.

బ్రహ్మ, ప్రజాపతి, అశ్వి, ధన్వంతరి, ఇంద్రుడు, భరద్వాజుడు: అత్రి, అగ్నివేశ్యుడు, పతంజలి మున్నగువారలు వైద్యశాస్త్రప్రణేతలు.

52. ఆదికాలమందు ప్రజాపతి చతుర్వేదముల నవలోకించి ఆయుర్వేదమును సృజించి ఆదిత్యునికిచ్చెను. అతడు ఆయుర్వేద సంహిత స్వతంత్రముగ నేర్పరిచెను. ఆదిత్యుడు తనశిష్యులకు నుపదేశింపగ వారు వేరు వేరు వైద్య గ్రంథముల రచించిరి. వారిలో ధన్వంతరి, కాశీరాజు, దివోదాసుడు, అశ్వినీ కుమారులు, నకులుడు, సహదేవుడు, యముడు, చ్యవనఋషి, జనకుడు, బుధుడు, జాబాలి, జాజిలి, పైలుడు, కరంధుడు, అగస్త్యఋషి మున్నగు వేద వేదాంగ పారంగతులు రోగనాశకు లనబడుదురు. వారిలో ధన్వంతరి ప్రథమమున చికిత్సాతత్వ జ్ఞానమను వైద్యగ్రంథమును, దివోదాసుడు చికిత్సా దర్పణమును, కాశీరాజు దివ్యచికిత్సా కౌముది, అశ్వినీకుమారులు చికిత్సా సారతంత్రము, నకులుడు వైద్య సర్వస్వము, సహదేవుడు వ్యాధిగ్రంధి విమర్దనము, యముడు జ్ఞానార్ణవము, చ్యవనఋషి జీవదానతంత్రసారము, జనకుడు వైద్యసందేహ భంజనము, బుధుడు సర్వసారము, జాబాలి తంత్రసారము, జాజిలి వేదాంగ సారము, పైలుడు నిధాన తంత్రము. కరంధుడు స్వరధర తంత్రము, అగస్త్యుడు ద్వైధ నిర్ణయము, ఇట్లందరు వైద్యగ్రంథము లను వ్రాసిరి. వానిలో రోగ వివరము వాని వినాశోపాయములు మరియు కొన్ని పౌష్టిక విషయాదులు పలువిధముల జెప్పబడినవి. ఆయుర్వేద మహా సముద్రమును జ్ఞానమను కవ్వముతో జిలికి పైజెప్పిన గ్రంథ విషయ నవనీతము దీయబడినది. దానికి భాస్కరసంహిత మని నామము. దానిని దెలిసికొనగ సంపూర్ణాయుర్వేద విజ్ఞానము కలుగును. ఆయుర్వేద విజ్ఞానముచే రోగములను దెలిసికొని రోగుల కారోగ్యమొసగుటయే వైద్యుని ధర్మము. వైద్యుడు ఆయువునకు కర్త కావలెను. తాను ఆయుర్వేద శాస్త్రమును బాగుగా నెఱింగినవాడై సమర్థుడై యుండవలెను. అప్పుడే రోగికి ఆరోగ్యమునందు నమ్మక

మేర్పడును. సమస్తరోగములకు జర్వమే మూలము (కారణము) దాని నాపుట చాలా కష్టము జ్వరమును శివభక్తునిగను, యోగిగను బలుకుదురు. దాని స్వభావము కూ్రరము. దానికి మూడు కాళ్ళు మూడు తలలు, ఆరు హస్తములు, తొమ్మిది నేత్రములు గలవు. ఆ భయంకర జ్వరమును కాలుడని, యముడని, అంతకుడని చెప్పుచున్నారు. వాని వలనే అది వినాశకారి. జ్వరమునకు భస్మము అస్త్రము, రుద్రుడధి దేవత. జ్వర కారణము అజీర్ణము (మందాగ్నిః) అట్టి మందాగ్ని కార్యములు. 1. వాతము 2. పిత్తము 3. కఫము, ఈ మూడు కారణములతో జ్వరము జనించును. ఇదిగాక త్రిదోషమను మఱియొక జ్వరము గలదు. పాండుః కామల (కామిళ్ళ రోగము) కుష్టు, శోధ (శోభ) ప్లీహము, శూల, జ్వరము, అతిసారము. సంగ్రహణి (రక్తవిరోచనములు) దగ్గు, వ్రణములు (పుండ్లు) హాలీ మకము, మూత్రకృచ్ఛ్రము, రక్తవికారములు లేక రక్తదోషములతో నుత్పన్నమగు గుల్మము, విషమ మేహ రోగములు, కబ్బరోగము, గోద, గలగండము, భ్రమరి (అపస్మారము) సన్నిపాతము, విషూచిక (గత్తరి) మొదలగు ననేకవిధములైన దారుణ రోగము లుండును. ఇట్టి యరువదినాల్గు రోగములు మృత్యుకన్యా కుమారులనబడుదురు. జర (ముదిమి) మృత్యువు బిడ్డ యనవచ్చును. జర తన తమ్ములతో భూమండమునందు సంచరించుచుండును. గాని యెవరు రోగోత్పత్తి కారణముల నెఱింగి, వాని నివారణోపాయముల జేసికొనుచు నియమాదులతో వర్తింతురో వారిని జూచి రోగములు గరుడునికి వెఱచి సర్పములు పారిపోయినట్లు పారిపోవును.

53. ప్రతిదినము నేత్రములను జలముతో పరిశుభ్ర పరుచుచు వ్యాయామము జేయుచు అరికాళ్ళకు తైలమురాచుకొనుచు, చెవులలో నూనె వేసికొనుచు మాడపై తిలతైలముతో మర్దన నిత్యము మరువక జేసికొనుచు, వర్తింతురో వారిని ముదిమియంటదు.

2. వసంతర్తువునందు ప్రయాణములు (యాత్రలు) జేయుట, స్వల్ప మాత్రాగ్ని సేవించుట, నూతన వయస్కయగు స్త్రీతో సంభోగించుట, యలవాటుగలవారి దరి జేరదు.

3. గ్రీష్మర్తువునందు తటాకములందేగాని చిన్న చెరువులందేగాని చల్ల నీళ్ళతో స్నానము, శ్రీచందనలేపన చల్లని గాలిసేవనము నలవాటుగల వారిని ముదిమి యంటదు.

4. వర్షర్తువునందు ఉష్ణోదక స్నానము జేయుట, వర్షజల సేవన జేయ కునికి, సమయమందే మితభోజనము జేయుట గల వారిని జరయంటదు.

5. శరదృతువులందు ఎండలో నుండక శరత్కాలపు ఎండలో ప్రయా ణించకునికి, బావినీళ్ళతో స్నానము జేయుట, యలవాటుగల వారలను జరయంటదు.

6. హేమంతర్తువునందు ప్రాతఃకాలమందే చల్లనీళ్ళతో స్నానము జేయుట, సమయానుకూలముగ అవసరమగునంత అగ్ని సేవించుట, తాత్కాలికపాకసిద్ధాన్నములదినుట, యలవాటు గలవారిని జర యంటదు.

7. శిశిరర్తువునందు వెచ్చని బట్టలు దొడుగుట, ప్రజ్వలితాగ్ని సేవ, నూతనపక్వాన్నముల నుష్ణతయుండగనే దినుట, ఉష్ణోదక స్నానము జేయుట యలవాటుగల వారిని జరయంటదు. మరియు వెంటనే సిద్ధమైన (అప్పుడు వండిన) పదార్థములను దినుట, పాలు, పాయసము సేవించుట సమయానుకూలముగ తరుణీ స్త్రీతో సంగమించుట, యలవాటుగల వారిని జరయంటదు.

8. ఆకలియున్నప్పుడే రుచికర పదార్థములనుదినుట, దప్పియగునప్పుడే చల్లని మంచినీరు త్రాగుట, నిత్యము తాంబూల చర్వణ జేయుట యల వాటుగల వారిని జరయంటదు.

9. ప్రతిదినమందు పెరుగు, నూతన వెన్న, గుడము (బెల్లము) దినుట, ఇంద్రియ నిగ్రహము యలవాటుగల వారికి జరయంటదు.

9. జెప్పిన యుపాయములకు విపరీతముగ నెవ్వరు నడచుకొందురో, మాంసమును సేవించినను, వృద్ధ స్త్రీతో సంగమించినను, ఉదయించు సూర్యరశ్మి సేవించినను, అయిదు దినముల క్రిందటిదధి (పెరుగు) త్రాగి నను, వారిపై జర తన సోదరులతో నాక్రమించును.

10. రాత్రి దధిభోజనముజేసిన, వేశ్య (కులట) తో సంగమించిన, రజస్వలతో సంగమించిన, విధవ, జారిణి, శూద్రాతో సంగమించిన, పురోహితుని భార్యతోగూడిన, ఋతుహీనమైన స్త్రీతో సంభోగించిన, పై జెప్పిన వారి యన్నముల దినిన, గొప్ప పాపము గలుగును. పాపము లంటిననే జర (ముదిమి) వచ్చును. రోగములకును పాపములకును అవినాభావ సంబంధము గలదు. పాపములే రోగరూపమున మనుష్యుల నాశ్రయించును పాపములే జరకుగాని, విఘ్నములగాని మూలకారణము లగుచున్నవి. పాపములతో జర, దైన్యము, దుఃఖము, భయము, శోకము లుత్పత్తియగును. కావున మన భారతమందలి సత్పురుషులు భయాతురులై పాపము లాచరించరు.

శ్లో॥ 47. పాపేనజాయతే వ్యాధిః పాపేనజాయతేజరా ।
పాపేనజాయతేదైన్యం దుఃఖశోకాభయంకరః

శ్లో॥ 48. తస్మాత్పాపంమహావైరం దోష బీజమమంగలం ।
భారతే సతతం సంతోనాచరంతి భయాతురః

తా॥ పాపములు వైరములను, దోషములనుత్పన్నము జేయునుగాన నవి, యమంగళకరములు. ఎవరు వర్ణాశ్రమాచార రూప సనాతన ధర్మ పరాయణులో నిత్యము హరినామ సంకీర్తన జేయుదురో, తపోపవాసము లందు రుచిగల వారలో, మంత్రజపాదులు, గురుదేవతారాధనలు, భక్తితో జేయుదురో, పుణ్యానదీ తీర్థస్నానాదుల జేయుదురో, వారిని జూచి పాపములు సర్పములు గరుడునికి వెరచినట్లు భయముచే పారిపోవును.

శ్లో॥ 49. పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణపీడ్యతే ।
తచ్ఛాంతిరౌష దైర్దానైర్జ పహోమసురార్చనైః

తా॥ పూర్వజన్మాదులందు జేసిన పాపములే వర్తమాన దేహములో వ్యాధి రూపమున జనించును. అవి కేవలోపభోగముననే నశించునవైనను, యవి ఔషధ సేవ, దాన, జప, హోమాదులు, దేవతాపూజలు, జేయగ నుపశమించును.

54. జ్వరకారణములైన కఫ వాత పిత్తములు దేహధారులందెట్లు ప్రవేశించునో, ఎట్లు బోవునో వాని వివిధకారణముల సంగ్రహమిట్లు।—

1. దేహధారులకు నాకలి హెచ్చైనందున నెప్పుడు వైశ్వానరాగ్ని ప్రజ్వరిల్లునో ఆసమయమునందు ప్రాణుల కాహారము లభించకుండినచో దేహమధ్యమందలి మణిపూరక చక్రమున (నాభియందు) పిత్తప్రకోప నగును. అప్పుడు ముంజలు (తాటిపండ్లు) గాని, రేగుపండ్లుగాని దిని వెంటనే నీరు ద్రాగినచో మరణింతురు.

2. దైవోపహతులగుచు శరదృతువునందు వేడి నీరు నెవరు ద్రాగుదురో, భాద్రపదమాసమునందు ఉష్ణ పదార్థముల నెవరుదినెదరో వారికి పిత్తాధిక్యత గలుగును. పిత్తాధిక్యమైనప్పుడు ధన్యాలు నూరి చల్లని మంచి నీరులో శర్కర మిశ్రమును జేసి ద్రావిన పిత్తప్రశమన యగును.

3. శనగలు, శనగపిండి పదార్థములు. అవుపాలు, పాలపదార్థములు. తక్రమిశ్రితములేని తియ్యని పెరుగు, పండిన మారేడుపండ్లు, తాటిపండ్లు చెర్కురసము. వానితోనగు పదార్థములు అల్లము, పెసరుకట్టు శర్కర మిశ్రితమైన తిలచూర్ణము సేవించిన పిత్తశమనమగును. మరియు బలము పుష్టియు గలుగును.

4. కఫవృద్ధి దాని శమనోపాయములు.

1. భోజనోత్తరము వెంటనే స్నానము జేయుట, దప్పిలేనప్పుడు నీరు ద్రాగుట, శరీరమందంతట తైలమర్దన గావించుటకొనుట, స్నిగ్ధ తైలము, ఉసిరికస్నిగ్ధ-ద్రవము సేవించుట, పర్యుషితాన్నము దినుట (దాచిన యన్నము దినుట) చల్లద్రాగుట, అరటిపండ్లు, దధి, వర్షజలము,

శర్కర నీరు, అత్యంతస్నిగ్ధ తైలపానము, నారికేళనీరు ద్రాగుట, తైలాభ్యంగనము లేకయె పరియుషిత నీటితో స్నానము, తర్బూజఫలముదినన, పండు దోసకాయదినిన, వీని సేవచే కఫవృద్ధియగును.

వేడినీటి యావిరి బట్టించుకొని చమట శరీరమందు గలిగించుకొనగ, వేగించిన భంగు సేవించిన, వండినతైలము భోజనమందుపయోగించుకొనిన, పాదచారము జేయుట, (తిరుగుట) ఎండిన కర్జూర ఫలములు, బదామ మున్నగునవి తినుట, పక్వమైన హైారకము దినుట, పచ్చి పిండారకము సేవించుట (పెన్నర్జూర్) అరటిపండ్లు దినుట, బేసవారి (ఒక విధమైన కంద) దినుట, సింధువార్ (నిర్గుండి) దినుట, ఉపవాసముజేయుట, నీరుత్రాగకునికి, నేయితో గలిసిన రోచన చూర్ణము, పొడి శర్కర ఘృత మిశ్రముగ దినుట, మిరియాలు, యెండిన అల్లము (శొంఠ) జీవకము, మధు, నీని సేవించిన తత్కాలమే కఫము దూరమగును.

5. వాతప్రకోపన కారణములు వాని శమనోపాయములు.

1. భోజనోత్తరము వెంటనే కాలినడక ప్రయాణము జేయుట, ఉరుకుట, (పరుగెత్తుట) అగ్నికాగుట, నిరంతరము దిరుగుట, మైథునము, వృద్ధ స్త్రీ సంభోగము, మనస్సంతాపమునొందుట, అత్యంత కఠిన పదార్థముల సేవించుట, ఉపవాసములు జేయుట, కలహించుట, ఇతరులద్వేషించుట, నిష్ఠురములు బలుకుట భయశోకములచే పరి భూతుడగుటచే వాత ప్రకోపన యగును. నిమ్మపండ్ల రసముతో షర్బత్, నారికేళ రసము, నూతన తక్రం (కవ్వముక్రింది చల్ల), ఉత్తమ పదార్థములు (పూరీ చకోరీ మొదలగునవి) అప్పుడుసిద్ధమైనవి దినుట, బర్రె పెరుగు (దధి) తియ్యనిది శర్కర మిశ్రముగదినుట, రాత్రివండిన అన్నము, యవాగు, చల్లనీరు ద్రాగుట. తిలతైలము వండినది, కొబ్బరి, త్రాటి పండ్లు, ఖర్జూర పండ్లు, ఉసిరి కాయలతో సిద్ధమైన ఊష్ణ పదార్థములు, వేడినీరు చలినీరు కలిపి స్నానము జేయుట. శ్రీచందనద్రవము,

కమలపత్రశయ్యా, స్నిగ్ధరసవంతమైన వ్యంజనాదుల భుజించుటచే వాత శమనమగును.

2. వాతః ప్రకోపన త్రివిధముగనుండును. 1. శరీరక్లేశముచే జనించునవి. 2. మానసిక సంతాప జనితములు 3. కామజనితములు.

55. మధ్యకాలమునందు చరకునిచే చరకసంహిత (వైద్య గ్రంథము) శుశ్రితునిచే శుశ్రుతము జెప్పబడినవి; వాగ్భటీయము భసవరాజీయము మున్నగు వైద్యగ్రంథములు గలవు. ఆధునికులచే నిప్పటివఱకనేక భాషలలో వైద్యగ్రంథములు వ్రాయబడుచున్నవి. శాస్త్ర పరిశోధనలు జేయబడి నవీనమైన చికిత్సా విధానము లేర్పడుచున్నవి. వైద్య సౌకర్యములు ప్రతి గ్రామమున గలుగజేయబడుచున్నవి. కాని నూతన విధములైన యనేకవిధ రోగోత్పత్తి యధికమగుచున్నది. ఇప్పటి నవీన పరిశోధకులైన వైద్యులు రోగకారణములను దేహమందలి కఫవాత పిత్తాదులనే యనుచుందురు. కాని రోగములు జన్మాంతర కర్మ ఫలములని యొప్పుకొనరు. ఇదేవిధమున కొందరు రోగోత్పత్తి కారణములు కేవల దైవికములని జెప్పుదురు. కాని తమ ఇహజన్మ పూర్వజన్మాంతర కృత దుష్కర్మల (పాపముల) ఫలితములనుచు దెలియజాలరు. ఇట్లు చెప్పువారు తాము జేయు పాపముల నన్ృతాదులచే గప్పియుంచుకొని పాపఫలానుభవముల దప్పించుకొన్నందున కృతార్థులైనట్లు భావించెదరు, కాని న్యాయ శిక్షను బడయుటకు తన తప్పుల వెల్లడించి ప్రాయశ్చిత్తముల గైకొనరు. ప్రతివారు పరమేశ్వరుడు గలడని నామమాత్రమున కొప్పుకొనెదరుగాని, అతడు న్యాయమూర్తియని. యపరాధములను శిక్షించునని దెలియజాలకున్నారు. పరమేశ్వరుడు దుర్మార్గుల శిక్షించనచో జగన్మర్యాదకే భంగము గలుగును. బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంత ప్రాణులను పరమేశ్వరుడు శాసించుచున్నాడు. "భీషాస్మాద్వాతః పవతి" ఇత్యాది శృతులు ప్రామాణ్యములు దుర్మార్గులకీ లోకమునందు ప్రాయశ్చిత్తములు జరుగకున్నను పరలోకమందు ప్రాయశ్చిత్తములు జరుగుట సత్యము.

శ్రుతి॥ ౨౭ "నసాంపరాయః ప్రతిభాతిబాలం ప్రమాద్యంతం
విత్తమోహేనమూఢం। అయంలోకోనాస్తి పరఇతి
మానీపునః పునర్వశమాపద్యతే మే"

తా॥ నచికేతును గురించి యముడు జెప్పిన వాక్యము. ధనాద్యభిమానమత్తుడై దుష్కర్మలాచరించు బాలునికి (మూర్ఖునికి) పరలోకము గనుపించదు. వాడు కనుపించునట్టి దీలోకమునే సత్యమనుకొనును. ఆ మూర్ఖుడు మరల మరల నావశమే యగుచున్నాడు (పుట్టుచు నశించుచుండును) కావున పాపాచారి పరలోకమునందు శిక్షలనుభవించి మరల మనుష్యలోకమునందు శేషకర్మచే బుట్టును. శేషకర్మ పాపసంయుక్తమైనందున వర్తమాన దేహము వివిధ రోగయుతముగనుత్పన్నమగును. "ధర్మేణ పాపమనుదతే" అనిగలదు. గాన ధర్మాచరణచే పాపపరిహారమగును. కావున ధర్మానుష్ఠానము జేయగోరువారికి దేశకాలాదివైపరీత్యమున, ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయములవలన, వాతపిత్త శ్లేష్మాదుల యుల్బణమున, శారీరిక మానసిక రుగ్మత గలిగిన యెడల ధర్మానుష్ఠానముల చేయజాలరని, వారికి భవిష్యత్తునందు కలుగబోవు రోగముల నివారణను బోధించుటకై ఈ ఆయుర్వేద శాస్త్రమేర్పడినది. ఈ వైద్యశాస్త్రములో రోగ నిరూపణ, తత్సాధన, ఔషధములు, వాని ప్రయోగవిధి, ఔషధముల సిద్ధముజేయు పద్ధతి, వాని సాధనలు, ఔషధ సేవయందలి నియమములు, రోగ పరీక్ష నాడీ జ్ఞానము మున్నగు ననేక విషయములు పొందుపరుచబడియున్నవి. శాస్త్ర విజ్ఞానమున రోగనివారణ యగుటే శాస్త్రప్రయోజనము. శుశ్రుతమను గ్రంథమునందు దేహపౌష్టికమగు వాజీకరణమను యోగము జెప్పనైనది. దానిని పురస్కరించుకొనియే వాచ్యాయన ఋషి కామసూత్రములను రచించెను. శరీరేంద్రియ స్వాస్థ్యత యుండిననే ధర్మానుష్ఠానముల జేయజాలుదురని పరోపకార పారాయణులగు పతంజల్యాది మహర్షులు వైద్యశాస్త్రముల జెప్పి లోకమునకు మహోపకార మొనర్చిరి. వారికి నమస్కారములుదప్ప మనమేలాటి ప్రత్యుపకారములను జేయజాలము.

శ్లో॥ 50. యోగేన చిత్తస్యపదేనవాచం । మలంశరీరస్యచ
వైద్యకేన । యోపాకరోత్తం ప్రవరం మునీంద్రాం ।
పతంజలిం ప్రాంజలిరానతోస్మి

తా॥ యోగశాస్త్రమును జెప్పి మనోమాలిన్యమును వ్యాకరణశాస్త్రమును జెప్పి వాగ్దోషములను, వైద్య శాస్త్రమును జెప్పి శరీర దోషములను బోగొట్టిన పతంజలి మహర్షికి యంజలి బద్ధుడనై తలవంచెదను.

2. ధనుర్వేద ముపవేదము

56. ధనుర్వేదము. ధనశ్శబ్దమునకు రూఢ్యర్థమైనది చాపముగాని ప్రజారక్షణార్ద మవతరించిన శస్త్రాస్త్రములన్నిటియందు ధనుశ్శబ్దార్థ మేర్పరుచనైనది. శస్త్రాస్త్రముల విజ్ఞానము దెలియ జేయునది ధనుర్వేదము. యజుర్వేదమునకు నుపవేదము రూప సాదృశ్యమున్నందున్న యజుర్వేదమునకు ధనుర్వేద ముపవేద మనవచ్చును. యజ్ఞకర్మలందాధ్వరుని కుపకరణములైన జుహ్వాదులు (కఱ్ఱతో జేయబడిన పాత్రలు స్రుక్సువములు కర్మలకు నుపకరణములైనట్లు యుద్ధమునకు నుపకరణములుశస్త్రాస్త్రములు రెంటికి సాధ్యసారూప్యమున్నది. ధనుర్వేదము విశ్వామిత్రమహర్షి ప్రణీతమని, అందుపాదచతుష్టయములు గలవని జెప్పనైనది. ప్రథము పాదము దీక్షాపాదము ద్వితీయము సంగ్రహపాదము, తృతీయము సిద్ధపాదము, చతుర్థపాదము ప్రయోగపాదము.

1. ప్రథమపాదమందు ధనుర్లక్షణము అధికారి నిరూపణము గావింపబడినది. ఇచ్చట ధనుశ్శబ్దమునకు లక్షణ యానాలుగు విధములైన శస్త్రములని యర్థము.

1. ముక్తాముక్తము శల్యాదులు, తదంతర్గత ఇతరాయుధములు.

2. "ముక్తము" చక్రాదులు 3. అముక్తము ఖడ్గాదులు 4. యంత్రముక్తము శరాదులు వీనిలో ముక్తమున కస్త్రమనియు, అముక్తమునకు

శస్త్రమనియు పేర్లు. అస్త్రములందనేక భేదములుండును. ఉ॥ బ్రహ్మా స్త్రము, వైష్ణ వాస్త్రము రౌద్రాస్త్రాదులు.

2. రెండవ పాదమందు ఆచార్యుని లక్షణములు, సర్వవిధాయుధములకు లక్షణ పూర్వక స్వరూపాదులు జెప్పబడినవి.

3. మూడవ పాదమందు గురుసాంప్రదాయాగత సిద్ధులు శస్త్రవిశేషములకు పునః పునరభ్యాసము, మంత్రసిద్ధి కరణములుపదేశింపబడినవి.

4. చతుర్ధ పాదమందు దేవతార్చనలు, అభ్యాస సిద్ధిగల వారలకు మంత్ర విశేషణములతో ప్రయోగాదులు దెలుపబడినవి.

5. క్షత్రియులద్వారా ధర్మరక్షణ, ప్రజాపరిపాలనయగునని ధనుర్వేద ప్రణయనమునకు హేతువగును. ధర్మరక్షణార్థము యుద్ధము క్షత్రియులకు స్వధర్మము.

శ్లో॥ 51. స్వధర్మమపిచావేక్ష్య నవికంపితుమర్హసి ।
ధర్మాద్ధియుద్ధాచ్ఛ్రేయోన్యత్క్షత్రియస్యనవిద్యతే గి. అ. 2. శ్లో. 31.

తా॥ అర్జునా! నీవు యుద్ధము స్వధర్మమగునని యెంచి యైనను చలించవలదు. క్షత్రియునకు యుద్ధమునకంటెను శ్రేష్ఠమైన ధర్మములేదు.

శ్లో॥ 52 యదృచ్ఛయాచోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతం ।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థలభంతే యుద్ధమీదృశం గి. అ. 2. శ్లో 32.

తా॥ పార్థా! స్వధర్మమైన నీయుద్ధము తనంతటనే (కోరకయే) నీకు ప్రాప్తించినది. స్వర్గ ద్వారములు దెరుచునట్టిది గావున పుణ్యాత్ములగు క్షత్రియులకే ఇట్టి యుద్ధము లభించును.

శ్లో॥ 53. అథచేత్త్వమిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం నకరిష్యసి ।
తతః స్వధర్మం కీర్తించహిత్వా పాపమవాప్స్యసి

తా॥ ఒకవేళ నీవిట్టి స్వధర్మయుక్తమైన యుద్ధమును జేయకుంటివేని అప్పుడు స్వధర్మమును, కీర్తిని విడిచినవాడవై పాపమును బొందు

చున్నావు. ధర్మరక్షణార్థము దుష్ట నిగ్రహము, శిష్ట పరిపాలనము క్షత్రియులగు రాజులకు ధనుర్వేద జ్ఞానమును బడయుటకు నీ శాస్త్రమవసరమై యున్నది.

3. గాంధర్వ వేదముపవేదము

57. వ్యాఖ్యాన సమత్వరూపమైన సామవేదమునకును సంగీత శాస్త్రమునకు అర్థసారూప్యములు కలవు. నాదము ప్రాణమునందు సమలయమును పొందుట యను నర్థ సామ్యమున్నందున సామవేదమునకు సంగీత శాస్త్రము ఉపవేదముగా నేర్పరుచబడినది.

సంగీత శాస్త్రములోని ముఖ్యములగు గీతము, నృత్యము. అభినయము, భావప్రదర్శన అను నాలుగు కళలను నాలుగు వేదములనుండి గ్రహించి భరత మహర్షి సంగీత శాస్త్రమున బ్రవేశపెట్టెనని క్రింది శ్లోకమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ 51 జగ్రాహపాఠ్యం ఋగ్వేదాత్సామ భ్యోగీతమేవచ॥
యజుర్వేదా దభినయాన్ర సానాథర్వణాదపి.

తా॥ ఋగ్వేదమునుండి పాఠ్యం (పాట) సామవేదమునుండి గీతము (రాగాలాపాన) యజుర్వేదమునుండి అభినయము, అథర్వణ వేదమునుండి రసమును (భావమును) గ్రహించెను.

58. సంగీత శాస్త్రమునందలి స్వరముల సంఖ్యయు, శరీరమునందుండు ప్రాణముల సంఖ్యయు నేడు గలవు. ముఖ్య స్వరములు, స, రి, గ, మ, ప, ద, ని. ఇవితాల, కాలాది భేదములతో అనేకరాగము లేర్పడినవి. వర్ణము యేదోనొక విశిష్ఠతాలమునందు జేరగ నదే రాగము రంజనార్థము గానము జేయుదురు. భారతదేశమందలి ఈ సంగీత శాస్త్రమందు రాగము లారు విధములుండునని మన్ననగలదు. కాని రాగ నామ నిర్వచనము నందు మత భేదములు గలవు. భరత, హన్మంత మతమునందు. భైరవి, కౌశిక, హిండోలి దీపక, శ్రీ, మేఘములు రాగములు.

సోమేశ్వర, బ్రహ్మమతమందు శ్రీ; వసంత, పంచమ, భైరవి, మేఘ నట నారాయణ రాగములు.

59. నారద సంహితందు మాలవ, మల్లార, శ్రీ, వసంత, హిందోలి, కర్ణాట రాగములు. నేటికాలమందు ప్రాయశః బ్రహ్మ సోమేశ్వర మతరాగ ములు వాడుకలో యున్నవి.

స్వరభేదముచే రాగములు మూడువిధములందురు.

1. సంపూర్ణము, ఇందేడు స్వరములు గలియును.

2. షడ్వా, ఇందారే స్వరములు గలిసియుండును.

3. ఓడ్వా ఇందైదు స్వరములు గలిసియుండును.

మతంగ మతమందు మూడు విధములిట్లు:—

1. శుద్ధము. ఇందు శాస్త్రనియమమువిధి, అనగా ఇందితరరాగచ్ఛాయ లుండరాదు.

2. సాలంకములేక ఛాయాల్గము ఇందితర రాగచ్ఛాయలు గలిసి యుండును. లేదా రెండు రాగముల సమ్మేళన యుండును.

3. సంకీర్ణము. ఇందనేక రాగసమ్మేళన గలదు కావున సంకర రాగ మనబడును.

2. రాగములలో ప్రతిరాగమందొక నిశ్చితమైన సరిగమ లేక స్వర క్రమము, దానికొక విశిష్ట రూపముగలదు. ఆ విశిష్టము ఋతు కాల సమయాదులతో నిశ్చయింపబడును. వానికి రసమొకటి నియతమైన దుండును. ఈవిషయమందనేకాభిప్రాయములు గలవు. ఉదాహార ణార్థము భరత, హన్మంత మతములందు ప్రతిరాగమందైదేసి రాగిణు లుండును. సోమేశ్వరాది మతము లందారేసి రాగిణులు గలవు. కొందరి విశిష్టకల్పనందు నొకానొక రాగ మొకానొక ద్వీపమునం దధికృత మైనందున రాగమున కధిపతి యొకానొక గ్రహమగునందురుగాని యది పరిశంసా మాత్రమే యనిరి. మరికొందరి మతములందెనిమిదేసి

రాగిణులుండుననిరి. కాని యదార్థమునందు రాగరాగిణులందు భేద ముండదు. ఏదైన యవాంతర భేదముండిన నది కల్పితమగును. మొత్తముపైన రాగిణ్యాపేక్షయా, రాగములకు ప్రాధాన్యము గలదు.

3. మానము. గురు, లఘుక్రమ భేదములతో పదభేద, విరామ అతి దీర్ఘ, గమక, మధుర, ఆనందములను ప్రేమపూర్వకమున స్వయం నిర్మించినది, సంగీతమని అర్థము, అది సంసార మందత్యంతదుర్లభమైనది.

4. రాగిణులు రాగముల ఛాయలతో నేర్పడినవి గాన వాని నవాంతర భేదములందురు. మరియు సంకరరాగములుండును కావున శుద్ధ రాగోత్పత్తిని గురించి లోక విశ్వాసమున శ్రీకృష్ణుని మురళి (వంశము) అందలి యేడు ఛిద్రములనుండి యేడు స్వరములు వెడలిన వందురు. మరొకపక్షమందు శ్రీకృష్ణుని పదియారువేల యెనమండ్రుడు గోపికల వలన పదియారువేల యెనిమిది ప్రకారముల గానము చేయబడినందున నన్నియేరాగము లుత్పత్తియైన వనిరి. గాని యవి యిప్పుడు లుప్త మైనవి. ఆరురాగములు ముప్పది రాగిణులు మాత్రము మిగిలినవి.

5. మఱికొందరి మతమునందు శంకరుని పంచముఖములనుండి 1. శ్రీ 2. వసంత 3. భైరవి 4. పంచమ 5. మేఘ యను నైదు రాగములు, పార్వతీ ముఖమునుండి నటనారాయణ రాగమొకటి ఉత్పత్తియై ఆరు రాగములైనవందురు.

60. సంగీత శాస్త్రానుసారముగ తాలమందలి విరామము సమ, విషమ, అతీత అనాగత యను నాల్గు విధములుండును.

సంగీత మందలి యొక స్వరమునుండి వేరొక స్వరము వెలుపుటకై యొకానొక ప్రకారమేర్పరుచబడినది. వానిలో యేడు భేదములు గలవు.

1. కంపితము 2. స్ఫురితము 3. లీనము 4. భిన్నము 5. స్థపిరము 6. ఆహతము 7. ఆందోళితము.

సాధారణులందరు కంపనముననే గమకమనుచున్నారు. గాని కొందరు తప్లా (మద్దెలవంటి వాద్యవిశేషము) యందలిగంభీరస్వరమును గమకమనిరి.

61. గురుముఖాభ్యాసమున శాస్త్ర పరిచయమువలన రాగాదులు గోచరమగును. "శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగాన రసంఫణీ" యను న్యాయమున గాన మందఱికిని ప్రియమైనది. దేవతారాధనందు నాదాను సంధానముచే మనోలయము గలుగుటచే శాస్త్ర ప్రయోజనము. మనో లయముతో నిర్వికల్పక సమాధి సిద్ధించునని తాత్పర్యముగాన సంగీత శాస్త్రము నాదాను సంధానమనులయ యోగమును బోధించినది.

62. నానాదేశము లందనేక భాషలలో పలువిధములైన యంత్ర సహాయములతోడ ననేక విధములైన రాగములు గానము జేయబడు చున్నవి. శ్రీకృష్ణభగవానుడు తనకాలమునందు చాళుక్య గాంధర్వ మను రాగమును భూలోకమున కవతరింప జేసినట్లు హరివంశ విష్ణుపర్వ మందు కథగలదు. మొత్తముమీద ఇట్టి సంగీతశాస్త్రమును ప్రజలాదరాభి మానములతో నేర్చి తామానందమును బొందుటయేగాక నితరులకు గూడ నానందమును గల్గించి కళాపోషణ గావించవలయును.

4. అర్థవేద ముపవేదము

63. నానార్థములుగల "అర్థ" శబ్దమునకిచ్చట ద్రవ్యమని యర్థము. లోకములో వనితావిత్తములే లౌకికానంద సంధాయకములగుటచే యెల్లరకు దెలిసిన విషయమే. ఇది అథర్వణ వేదమునకు ఉపవేదము. ధనార్జన కగు సాధనములను దెలుపుచున్నది. అభిచారికములు భావ ప్రధాన ములైనవి అథర్వణ వేదమునందు జెప్పబడినవి. ధనార్జనకగు సాధనములు మస్సంకల్పితములు రెంటికిని భావనాసామ్యముగలదు. కావున అథర్వణ వేదమునకిది ఉపవేదమనబడినది. ధనార్జన సాధనలను పలువురు ఋషులు పలుశాస్త్రములలో చెప్పిరి. ఉద్దేశ్యమన్నిటికిని నొకటేగాన నొకే అర్థ వేదము. కాయికవాచక ప్రయత్నమున ధనార్జన జేయుటందు బాహ్యాసాధనములు పలువిధములైన వృత్తులు. దైవారాధనచే విత్తా

ర్జనగోరుట మానసికము. మంత్ర, జప, హోమాదుల నియమముగ జేసిన దేవతాప్రసాదముతో ధనములభించును. కాని కొందరు ధనార్జనకై మంత్రజపాదుల నియమముగ జేయుచు ప్రయత్నములు జేసినను వారికి ధనము లభించుట లేదు. అందుకు ఇహజన్మ పూర్వజన్మాంతర పాప ప్రతి బంధకమే కారణము గావచ్చును.

శ్లో॥ 52. ప్రతిబంధక బాహుళ్యేఫలం జన్మాంతరే స్మృతం
దేవతా తోషణంవ్యర్థం నభవిష్యతికదాచన ।

తా॥ దేవతను సంతోషపెట్టునట్టి ప్రయత్నము ఎన్నటికిని వ్యర్థముగా జాలదు. కావున ఇహజన్మమునందు ప్రతిబంధక బాహుళ్యముచే ఫలము గలుగకుండినచో ఫలము ముందు జన్మలందు తప్పకలభించును.

సక్రమముగా మంత్రజపాదుల తీవ్రప్రయత్నముగ నాచరించినచో ఫలము ఇహజన్మయందే తప్పక సిద్ధించును. "అత్యుగ్ర పుణ్యాపాపై రిహైవ ఫలముచ్యతే" అనునట్లు కారీర్యాది యాగఫలములవలె వెంటనే కలుగును. అట్టి తీవ్రప్రయత్నము లేకుండిన చిత్రియాయాగఫలములవలె కాలాంత రమునందు సిద్ధించును. కావున జేసినకర్మ ఎప్పుడునశించదు.

ఇట్లు
ధర్మ కాండము సంపూర్ణము.

ఓం

శ్రీ గణేశాయనమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ప్రథమ గుచ్ఛము

2. అర్థ కాండము

చతుష్షష్టి కళలు

అర్థ శబ్దమున కనేకార్థములు గలవు. కాని ఇచ్చట ధనమనగ అర్థమని గ్రహింపవలయును. ధనార్జనసాధనము లనేకములుగ నున్నవి. ఆ సాధనములన్నియు కళలుగా పరిణింపబడినవి.

శ్లో॥ 38 ఇతిహాసాగసూచ్చైవ కావ్యాలంకార నాటకం
గాయకత్వకవిత్వంచ కామశాస్త్రందురోదం
దేశభాషాలిపిజ్ఞానం లపికర్మచవాచకం
సర్వాణిచావధానాని సర్వశాస్త్రంచశాకునం ।
సాముద్రకం రత్నశాస్త్రం రథాశ్వగజకౌశలం ।
మల్లశాస్త్రం సూదకర్మ భూరుహాణంచ దోహదం
గంధవా దోధాతువాదః ఖనివాదోరసస్యచ
జాలవాదోగ్నిస్తంభో ఖడ్గస్తంభోజలస్యచ.
వాచస్తంభో వయస్తంభో వశ్యాకర్షణమోహనం
విద్వేషోచ్చాటనంచైవ మారణంకాలవంచనం ।
పరకాయ ప్రవేశశ్చ పాదుకాసిద్ధిరేవచ ।
వాక్సిద్ధిర్ఘుటికాస్థిరైంద్రజాలికిమేవచ
అంజనం పరదృష్టేస్తు వంచనం పరవంచనం
మణి మంత్రౌషధాదీ నాంసిద్ధయశ్చోరకర్మచ ।
చిత్రలోహాశ్మమృద్దారు వేణుచర్మాంబరక్రియాః ।
అదృశ్యకరణం దండకరణం మృగయావిధిః ।
వాణిజ్యం పాశుపాల్యంచ కృషిరాసవకర్మచ ।
లావకుక్కుటమేషాధియుద్ధకారక కౌశలం ।
చతుషష్ట కలాస్త్వేతా కలావిద్భిః ప్రకీర్తితా ॥

తా॥ 1. ఇతిహాసములు 2. ఆగమములు 3. కావ్యములు, అలంకారములు, నాటకములు 4. గాయకత్వము 5. కవిత్వము 6. కామశాస్త్రము 7. దురోదరము (జూదము) 8. దేశభాషా లిపిజ్ఞానము 9. లిపికర్మ 10. వాచకము 11. సర్వవిధ అవధానములు 12. సర్వశాస్త్రములు 13. శాకునము 14. సాముద్రకము 15. రత్నశాస్త్రము 16. రథ అశ్వగజకౌశలము 17. మల్లశాస్త్రము 18. సూదకర్మ 19. భూరుహోణము 20. దోహదము 21. గంధవాదము 22. ధాతువాదము 23. ఖనివాదము 24, రసవాదము 25. జాలవాదము 26. అగ్నిస్తంభనము 27. ఖడ్గస్తంభనము 28. జలస్తంభనము 29. వాచస్తంభనము 30 వయస్తంభనము 31. వశీకరణము 33. ఆకర్షణము 34. విద్వేషణము 35. ఉచ్ఛాటనము 36. మారణము 37. కాలవంచనము 38. పరకాయ వేశము 39. పాదుకాసిద్ధిః 40. వాక్సిద్ధిః 41. ఘుటికాసిద్ధిః 42. ఐంద్రజాలకము 43. అంజనము 44. వంచనము 45. పరవంచనము 46. మణి 47. మంత్రము 48. ఔషధాదులసిద్ధిః 49. చోరకర్మ 50. చిత్రములు 51. లోహము 52. అశ్మములు (రాళ్లు) 53. మత్తు 54. దారు 55. వేణు (కంక) 56. చర్మము 57. అంబరక్రియలు (వస్త్రనిర్మాణపనులు) 58. అదృశ్య కరణము 59. దండకరణము మృగయావిధిః (వేటాడుట) 60. వాణిజ్యము 61. పాశుపాల్యము 62. కృషి (వ్యవసాయము) 63. రాసవకర్మ (రాసక్రీడ) 64. లావకక్కుటమేషాది యుద్ధ కారక కౌశలము, ఈ కళలందు కొన్ని బుద్ధి ప్రధానములైనవి, కొన్ని భావనాప్రధానములు తక్కినవి వృత్తి రూపములైనవి. ఏ యొక్క కళాకుశలత్వముండినగాని ధన మార్జింపవచ్చును గావున వీనినన్నిటిని అర్థ శాస్త్రమునందు చెప్పనైనది.

1. ఈ కళల తాత్పర్య సంగ్రహమిట్లు :—

1. ఇతిహాసములు: ప్రపంచముయొక్క లేక్క, లేక దేవ, మనుష్యాదులయొక్క చరిత్రను అను పూర్వకముగ బోధించునవి ఇతిహాసములు.

వానిలో చతుర్విధ పురుషార్థములను కథారూపమున కళాత్మకముగ ప్రబోధింపబడుటచే వక్తృత్వ కౌశలముగల వారికి ధనార్జన సాధనమగును. వినిన వారికిని చరిత్రాధ్యయనముచే గలుగు విజ్ఞాన పాటవము గలిగి ఉత్తమ పౌరులు గాగలుగుదురు.

2. ఆగమము :- వేదములే నిగమములు, నిగమేతరములు ఆగమములు వీనినే తంత్రములందురు. పంచాయతనములను గురించి చెప్పునవి వైదికములు, సనాతనములు, వేదవిరుద్ధముగాని పంచాయతన మంత్రములను వేదోక్త ప్రకారముగను, తాంత్రికోక్త ప్రకారముగను, జప, హోమాదుల గావించి సిద్ధిని బడయవచ్చును. వేదవిరుద్ధములైన తాంత్రికోక్తములు ధర్మసాధనములు గాజాలవు. గాని కొందరు తాంత్రికోక్త ప్రకారముగ నుపాసించినగాని ధర్మసాధనమగునని, వేదవిరుద్ద స్మృతులనే పురుషార్ధ సాధనములుగా భావించి సనాతన ధర్మమునకు విరుద్ధములైన ఆచారములను గల్పించిరి. వారి దృష్టిలో వైదికమార్గము కంటెను ఆగమ సిద్ధాంతమే పరమ పురుషార్ధ సాధనమనిభావన.

శ్లో॥ 54. యద్వైదైర్గమ్యతే స్థానం తత్తంత్రైరపిగమ్యతే ।
బ్రహ్మక్షత్రియ విట్ఛూద్రాస్తేన సర్వేధికారిణః॥

తా॥ వైదికమార్గముచే ఏ స్థానము (మోక్షము) లభించునో అదియే స్థానము ఆగమ మార్గాను వర్తనచే లభించును. కావున తాంత్రిక విద్యలందు బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులందరికిని యధికారముగలదు.

2. ఇచ్చట నొకవేళ స్థాన శబ్దమునకు ఆగమోక్త మంత్రమననముచే మోక్షము సాధ్యమని అర్థము చెప్పినచో "యతోవాచో నివర్తంతే" త్యాది శ్రుతులకు విరోధము గలుగుటయేగాక నామరూప రహితమైనచేతన బ్రహ్మను మననము చేయుట సాధ్యముగాజాలదు కావుననే స్మృతి అట్టి శాస్త్రములకు నింద జెప్పినది. ఆ ప్రమాణశ్లోకమిట్లు:—

శ్లో॥ 55. యో వేదబాహ్యా స్మృతయః యాశ్చకాశ్చకు దృష్టయః
సర్వాస్తానిష్ఫలాః ప్రోక్తా స్తమోనిష్ఠాశ్చతాః స్మృతః

తా॥ వేద విరుద్ధములైనవి స్మృతులు గలవో, మరియు నేవేవి కుదృష్టిచే కల్పితములో అవియన్నియు తమోమయములు (అజ్ఞాన నిర్మితములు) కావున నిష్ఫలములైనవి.

మోక్షమును మనన సాధ్యమని జెప్పిన నామోక్షము కృతకమగును. మరియు నపరోక్షుడైన తాను పరోక్షుడైన నుపాస్యుని మననము జేయగ నుపాసకుడు ఉపాస్యుని స్వరూపుడగును. అప్పుడు తనకు గల నపరోక్షత్వమును గోలుపోయి పరోక్షత్వమును జెందవలసి వచ్చును.

శ్లో॥ 56. స్వతోఽఅపరోక్ష జీవస్య బ్రహ్మత్వ మభివాంఛతః ।
నశ్యేత్సిద్ధాఽ పరోక్షత్వమితియుక్తిర్మహత్యహో ।పంచదశి అ. 7. శ్లో 8

శ్లో॥ 57. వృద్ధిమిష్టమతో మూలమపి నష్టమీదృశం
లౌకికంవచనం సార్థం సంపన్నంతత్ప్రసాదతః ।

తా॥ హెచ్చువడ్డి నపేక్షించి బేరము జేయగ మూలధనమునకే ముప్పు వాటిల్లెనను సామెత నీవు జెప్పు యర్థముచే సంభవించుచున్నది.

కావున పైశ్లోకమునందలి స్థానశబ్దమునకు మోక్షేతరములగు లోకములని యర్థము జెప్పవలయిను. ఆగమములన్నియు ఆనందసంధాయకములైనందున ధనార్జనకు సాధనములైన కళలుగా బేర్కొనబడినవి.

3. కావ్యములు :- దృశ్యకావ్యములని, శ్రవణ కావ్యములని రెండు విధములు. శ్రవణ కావ్యములు రఘువంశాదులు. శాకుంతలాదులు దృశ్యకావ్యములు కాంతా సమ్మితములైనందున వానిచే ప్రబోధింపబడు ధర్మాదులను పాఠకులు సులభముగ గ్రహింతురు. కావ్యములను రచించు నేర్పరులు ధనము సంపాదింప సమర్థులగుదురు. అలంకార గ్రంథములు ప్రతాపరుద్రీయాదులు. లక్షణగ్రంథములం దలంకారములు లక్షణములని జెప్పబడును. వీనిని సాహిత్యగ్రంథములనియు నందురు. నాటకములు:- దుష్ప్రవర్తనగల మనుష్యులకు ధర్మమార్గమునందభిరుచిని కల్పించు సద్వివేక దృష్టితో నటులకు ఉపయోగపడు నట్లుత్తమ కవులచే రచింపబడినవి

నాటకములు ఆదర్శ ప్రాయములు. నటీనటులు ఆదర్శప్రాయములై నాటకములనాడుచు ధనము గడింపవచ్చును. జనులకానంద సంధాయకములైనందున కావ్యాలంకార నాటకములు కుశలులకొక కళయగును.

4. గాయకత్వము:- సంగీతమొకకళ. సంగీత జ్ఞానకౌశలము గలవారు (గాయకులు) తమ కంఠమాధుర్యముచే నితరులకు నానందము చేకూర్చెదరు. గానకళ ధనార్జనకు సాధనమగును. గాయకత్వము లక్ష్యతావచ్ఛేదకమని తాత్పర్యము.

5. కవిత్వము :- భాషోపయుక్తముగ ఛందోబద్ధమైన రచనలు గద్యరూపమునను, పద్యరూపమునను లేక నుభయవిధములనుండునవి కవిత్వము. తెలుగుభాషలో పద్యములు, యతిప్రాసగణ ప్రధానములు. పద్యములు వృత్తములు, జాతులు, ఉపజాతులని మూడు విధములు యతి యందనేక భేదములు గలవు. సాధారణముగ మైత్రిగల యక్షరమును, సీసపద్యపాదములందెనిమిదవ యక్షరమును యతియని దెలియవచ్చును. ప్రతి పాదమునందలి రెండవ యక్షరమొకటేయుండు నియమముగలది ప్రాసయగును, గురులఘు సముదాయము గణము. అది మూడు విధములుండును. 1. రెండక్షరములుగలవి 2. మూడక్షరములుగలవి 3. నాల్గక్షరములు గలవి. రెండక్షర గణములందు నాల్గువిధము లేర్పడినవి. వానిలో నొకయక్షరము గురువు రెండవది లఘువున్న హగణము. పైయక్షరము లఘువుక్రింది యక్షరము గురువైన వగణము రెండు గురువులుగాని, రెండు లఘువులుగాని యుండవచ్చును.

శ్లో॥ 58. సానుస్వారచ్చ దీర్ఘశ్చ విసర్గీచగురుర్భవేత్ ।
వర్ణసంయోగ పూర్వశ్చతథా పాదాంతికోపివా ॥

తా॥ అనుస్వారముతో గూడియుండినను, దీర్ఘమును, విసర్గలును గురువులు. సంయుక్తాక్షరమునకు పూర్వమునన్నను, శ్లోకాంతిమ పాదచివరనున్నను ఆయక్షరములు గురువులు.

2. మూడక్షరగణము లెనిమిది విధములివి:—

1. యగణము 2. రగణము 3. తగణము 4. భగణము 5. జగణము 6. సగణము 7. మగణము 8. నగణము.

శ్లో॥ 59. ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతిలాఘవం ।
భజసాగౌరవం యాంతి మనౌతు గురులాఘవం ॥.

తా॥ ఆది లఘువు యగణము. మధ్య లఘువు రగణము, చివర లఘువు తగణము, ఆది గురువు భగణము, మధ్యగురువు జగణము, అంత్య గురువు సగణము, మూడక్షరములు గురువులేయైన మగణము, ఇదే విధమున మూడు లఘువులే గలది నగణము.

3. నాల్గక్షరగణములు మూడు విధములు. ఇవి:- నల, నగ, సలని జెప్పుదురు. అనగా నగణముపైన లఘువుండిన నలము. నగణముపైన గురువుండిన, నగము. సగణముపైన లఘువున్న సలమని దెలిసికొననగును. గణములలోని, నల, నగ, సల, భ, ర, త లీయారు ఇంద్రగణములు. నహము (నగణము, హగణము) లు రెండు సూర్య గణములు మరియు సగల, మగల, భర, భల, భగ, తల, తగ, రల, రగ, నలల, నలగ, సలల, సలగ, నగగ, నగల, నగర లివి పదియారు చంద్రగణములు.

6. కామశాస్త్రము—ఆయుర్వేదమునందు శుక్రునిచే వాజీకరణ మను యోగము జెప్పబడినది, అద్దానిని పురస్కరించుకొని వాత్స్యాయనుడు కామశాస్త్రము రచించెను ఇది కామశాస్త్రము.

7. దురోదరము:- జూదమొక కళగా నేర్పరులకు జెప్పబడినది. రాజులు శత్రు విజయమును కాంక్షించియేగాని, వినోదార్థమునకేగాని జూదమాడుదురు. ఇతరులు సహితము జూదముచే ధనమార్జింపవచ్చును. దుర్వ్యసనమైనందున దీని పరిణామము దుష్ఫలితప్రదమైనది.

8. దేశభాషాలిపి జ్ఞానము :- ఒండొరుల మనోభావములను దెలిసికొనుటకు సాధనరూపమైనదిభాష. అది వాగ్రూపముగును, లిఖితరూపముగును

ఉండును. చెంచు మొదలగు జాతులవారు మాట్లాడునది కేవల వాగూ్రిపమైనది. తెలుగు సంస్కృతాది భాషలు వాగ్లిఖిత రూపములు. ప్రతిదేశమునందుపయోగించుకొను భాష దేశీయము. సమస్త దేశములందుపయోగపడునది కేంద్రభాష. భాషాభేదమునుబట్టి లిపులనేక విధములు. ఇట్టి భాషాలిపి జ్ఞానము నేర్పరులకు కళగా జెప్పనైనది. భాషాలిపిజ్ఞాన కలతో ధనమార్జించవచ్చును.

9-10 లిపికర్మ 2 వాచకము:- వాగ్లిఖిత రూపములైన భాషలందు లిపికర్మ మరల ద్వివిధమైనది. 1. అక్షరరూపము. 2. అంకెలరూపము. అక్షర రూపములైనవి పైజెప్పిన లిపిజ్ఞాన మందంతర్భూతమగును. రెండవది అంకెలరూపమైనది మరల రెండువిధములుండును. 1. గణితమునకుపయోగపడునది రెండవది భాషకుపయోగపడునది. మొదటిదైన గణితమునకుపయోగ పడునదగు లిపికర్మ సర్వసాధారణముగా ప్రతివారు గణితమునకు నేర్పడిన అంకెలను వ్రాయచదువుట నేర్చుకొనియందు నేర్పరులుగావచ్చును. కాని ఇచ్చట వేరుగా లిపికర్మయనుచు జెప్పబడినందున అంకెలను భాషోపయుక్తమగుటకుగాను జెప్పిరని యర్థాత్సి సిద్ధము. అంకెలను భాషాప్రయుక్త మగునట్లు వ్రాయగల నేర్పరికి (కుశలునకు) లిపికర్మజ్ఞుడగుననుచు కళగా జెప్పనైనది ఇట్లు అంకెలిపికర్మ సాంకేతికమైన భాషగా యుపయోగ పడగలదని యర్థము. దీనితోడనే రెండవకళ వాచకముగ వేరుగా నేర్పరచి జెప్పనైనది. సాంకేతిక భాషగా యుపయోగింపబడిన అంకెలిపిని జదువుచు నితరులకర్థము జేయువారలకిది కళగును. ఇట్లుభయవిధములైన (లిపికర్మ వాచకములు) రెండు కళలని నేర్పరులకు జెప్పిరి. ఇవి ధనార్జన సాధనలైనవని అర్థశాస్త్రాంతర్గతము లొనర్చబడినవి. అంకె లిపిభాష రహస్యమైనదిట్లు:-

శ్లో॥ 60. అతాలమేకం కదవ ద్వితీయం జబాసతృతీయం
చపషం చతుర్థీ ఘనాశపంచమం టమహంచషష్ఠి
డయాళ సప్తమం షణర అష్టమీచ

తా॥ సాంకేతికమైన అంకెలిపిభాష జెప్పుటకుగాను శ్లోకమునందు మూడేసి అక్షరములనొక జంటగా నేర్పరచి అందెనమిది జంటల కల్పన జేయబడినది. అంకెలను భాషగా వ్రాయునప్పుడు క్రమముగ మొదటి నుండి యెనిమిది జంటలకగు జంటగుర్తునకుగాను ఆయాజంట సంఖ్యను జూపు అంకెను వ్రాయవలెను. తరువాత ప్రతిజంటయందలి అక్షరముల గుర్తునకుగాను క్రమముగ ఆయాజంటలందలి అక్షర సంఖ్యను దెలుపు నొక గీత జంట అంకె క్రింద వ్రాయవలయును. హ్రస్వము, దీర్ఘము, గుడి, కొమ్ము, అనుస్వారము, విసర్గాదులను అంకెలపై వ్రాయవలయును. ఉదాహరణగా రామశబ్దమంకెలందు వ్రాయదలచినచో రకారాక్షర మెనమిదవ జంటలో జేరిన దగుటతో జంట సంఖ్యను దెలుపు (౮) వ అంకెనుమొదలు వ్రాయవలయును. మకారాక్షరమునకు బదులుగనది (౬) వ జంట నుంటచే (౬) ఆరవసంఖ్య వ్రాయనలయును. రకారాక్షర మెనమిదవ జంటలోని మూడవ అక్షర మగునందున (౮) వ అంకెను వ్రాసిన తరువాత దానిక్రింద (111) మూడుగీతలు (పూర్వకాలమందలి బొల్లైరుసు) గణితలిపిపై యుంచవలయును. దీర్ఘాదులనట్లే అంకెపై నుండునట్లు వ్రాయనగును మకారాక్షర మారవజంటలోని రెండవ యక్షరమగుటతో (౬) ఆరవ అంకెక్రింద (11) రెండుగీతలు పైజెప్పినవి యుంచవలయును. ఇట్లు (౮॥ ౬॥) వ్రాసిన రామశబ్ద మక్షరములలో వ్రాసినట్లగును. ఇదేవిధమున భాషంతయు అక్షరములకు బదులుగా అంకెలతో వ్రాయవచ్చును ఇట్టి లిపికర్మ కౌశలముగల వారు ధనమార్జింతురు. రెండవదగు వాచకమందు కుశలులగువారు. జెప్పిన అంకె లిపికర్మయను భాషను చదువుటందు నేర్పరులనబడుదురు. మరియు సాంకేతికమైన భాష లందు నేర్పరులైనవారికిది కళగా జెప్పుదురు. ఉదాహరణగా రామ చ్చాయ భాషను జెప్పవచ్చును.

శ్లో॥ 61. రామ చ్చాయ ఆజా నాగా టలం తప దశా హనః
షడ బాల సకా వఓ ఇత్యేతే రామభాషయోః

తా॥ సాంకేతికార్థమునకుగాను శ్లోకమందు రెండేసి యక్షరముల నొక జంటగా జెప్పనైనది. భాష మాట్లాడునప్పుడు జంటాక్షరములందొక దానికి బదులింకొకటి బలికిన సాంకేతికమైన నొక విధమగు భాషయగును. ఆ సంకేతము దెలిసిన వారలకు దప్ప నితరులకది బోధపడదు. ఉదాహరణగా రామయను శబ్దోచ్చారణ జేయదలచినప్పుడు జంటలోని మొదటక్షరమైన రా కు బదులు అదేజంటలోని రెండవ అక్షరమైన మ యనుచు బలికి మకారాక్షరమునకు బదులు మొదటిదైన రాకారాక్షరముపయోగించగ భాషగును. ఇట్లు మారయనగ రామయన్నట్లగును. ఇదే విధముగ నంతట భాషగాయక్షరములను శ్లోకమందలి జంటాక్షరములను తలక్రిందుగా బలుకుచున్న భాషయగును. హ్రస్వదీర్ఘాను స్వారాదులను బదులక్షరములకు నుపయోగించవలయును. ఈ విధమగు సాంకేతికమైన భాష వాచకమునందు జేర్పనైనది. కుశలులైన వారలకివి కళలు. వాటితో ధనార్జనగునందున అర్థశాస్త్రమునందు జేర్చిరి.

11. సర్వాణి చావధానాని:- ఆశు కవిత్వమును జెప్ప నేర్పరులు సమయస్ఫూర్తిగా ప్రశ్నలకు సమాధానము జెప్పగలిగిన ధారణాశక్తిచే అవధానముల జేసి సభ్యులకు వినోదము గలిగించి ధనార్జన జేయవచ్చును అవధానములతో అష్టావధాన, శతావధాన, సహస్రావధాన భేదములుండును. అష్టావధానములందు వ్యస్తాక్షరీ, దత్తాక్షరీ, నిషేధాక్షరీ, సమానపూర్ణనము, మొదలగునవి ఎనిమిదియుండును. ఇట్టి యవధానములన్నియును గలిసినదొకే కళయనబడినది.

12. శర్వశాస్త్రాణి:- వ్యాకరణ తర్క మీమాంసాదులేగాక మన్వాది ధర్మశాస్త్రములన్నియు గలిపిన దొకే కళగా సర్వశాస్త్రజ్ఞునకు జెప్పబడినది. ఇవి ధనార్జనందుపయోగింప బడుటతో అర్థశాస్త్రమునందు జేర్పబడినవి.

13. శాకునము:- నిద్రలో గలుగు స్వప్నాదులు భవిష్యత్ఫల సూచకములైనవి శకునశాస్త్రమునందు జేర్చబడినవి. పినిలోనే ప్రశ్న,పంచపక్షి,

కేరళము, బల్లిపాటు, పిల్లి మొదలగు జంతువుల గమనాగమనము లందలి ఫలసూచనలు, పక్షుల ప్రదక్షిణీకరణములు, పశుపక్షులరుతములు మొదలగునవి శుభాశుభములను సూచించునది శాకునము. శకున శాస్త్ర మొక కళగా బేర్కొనబడినది. దీనిచే కుశలులు ధనమార్జింతురు.

14. సాముద్రికము:- హస్త పాదతలములందలి రేఖలు, శరీరావయవములందున్న రేఖలు జూచి వాని శుభాశుభ ఫలముల జెప్పుశాస్త్రము సాముద్రికము.అట్టి సాముద్రిక మొకకళ. నేర్పరులుదీనితో ధనమార్జింతురు.

15. రత్నపరీక్షాశాస్త్రము :- రత్న లక్షణములను జెప్పునది రత్నపరీక్షాశాస్త్రము. రత్నములు తొమ్మిది విధములైనవి గలవు. 1. వజ్రము 2. వైడూర్యము 3. ప్రవాళము 4. పద్మరాగము 5. మరకతము 6. మాణిక్యము 7. గోమేధికము. 8. పుష్పరాగము 9. ముత్యములు. వజ్రపరీక్ష నిట్లు జేయవలయును :-

పద్యము 2. దాకటిమీదబెట్టి బెడిదంబుగు సంపెట వేయభిన్నమై ।
పోకజలంబులో బడిన గుంకక లోహ పత్రికం ।
జేకొని వ్రాయరేఖ విలసిల్లెడు వజ్రము శుద్ధమిద్ధరం ।
బ్రాకటలీల దాల్చనల నార్గవులిత్తురు శుభంబు నిచ్చలున్

ఉత్తమజాతి నవరత్నములు కుబేరుని కోశాధ్యక్షుడైన మణిభద్రుని యాధిపత్యమున కోశాగారమునందుగలవు.

శ్రుతి॥ ౨ా "ఉపైతుమాందేవ సఖః కీర్తిశ్చమణినాసహ ।
ప్రాదుర్భూతోస్మి రాష్ట్రేస్మికీర్తి మృద్ధిందదాతుమే ల. క్ష్మీ. సూ.

తా॥ దేవసఖుడు (కుబేరుడు) కీర్త్యభిమాని దేవతను మణులతో లేక మణిభద్రునితో సహా ఈ రాజ్యమునందీ యూరిలోనుండు నావద్దకు వచ్చి నాకు కీర్తిని, బుద్ధిని (సంపదను) ఇచ్చుగాత నవరత్న సంఖ్యయందలి మాణిక్యమను రత్నము భూలోకమునందెచ్చట గానుపించదు. చింతామణి దేవలోకమునందు, కౌస్తుభమణి విష్ణుదేవుని వద్ద, శమంతకమణి సత్రాజిత్తునకు సూర్యుడిచ్చినట్లు భాగవతాది పురాణములందు జెప్పబడి

నది. పద్మరాగాది రత్నముల లక్షణములు రత్నశాస్త్రమునందు జెప్ప బడినవి. భాస్కరరాయులు లలితాసహస్రనామ భాష్యమునందు జెప్పిరి. ముత్యములు సముద్రమునందు ముత్యపు చిప్పనుండి పుట్టును. స్వాతి కార్తిలో వర్షబిందువులు ముత్యపు చిప్పలో బడగ నవి ముత్యములుగా పరిణమించును. ఇట్టి ముత్యములను శౌక్తికములందురు. ఇందు సుర్టీలు, కరడ మున్నగు భేదములు గలవు. ఉత్తమజాతి యేనుగ కుంభస్థలము నుండి జనించునవి గజమౌక్తికములు. మేఘములనుండి ముత్యములు గలుగునందురు. అవి మనుష్యుల కలభ్యములు.

పద్యము 3. నీరదముల్ద్విగంతముల నిండితటిద్ఘన గర్జితంబులే
పారమహోగ్ర వృష్టి జనియించి నితాంత కాంతితో
నారయకుక్కుటాండ సమమైగను పట్టెడు ముత్యములం
తరిక్ష సంచారులు బట్టుకొందురు వెసన్వసుధంబడకుండ నేర్పునన్.

వృక్షములనుండి ప్రవాళోత్పత్తి యగును. ఇట్టి రత్న పరీక్ష కౌశలము కళయందురు. ధనమార్జించుసాధనము.

16. గజాశ్వరథ కౌశలము :- రథ, గజ, తురగములు వాహనములు సూతుని ధర్మములు. గజాశ్వరథ శిక్షణ చాతుర్యమును కళగా జేర్కొనబడినది. ఇదియు ధనార్జనకు సాధనమైనందున దీనిని అర్థశాస్త్ర ములో జేర్చిరి.

17. మల్లయుద్ధము:- ఆయుధము లేక కేవల భుజశక్తితో నిద్దరుపోరు టను మల్లయుద్ధమందురు. మల్లయుద్ధములు వినోదమునకును, జయము నకును జేతురు. నేడు మన మద్దానిని కుస్తీపట్టుట యందుము, మల్లులను పహల్మానులని యందుము. దేహబలమును బెంచుటకు, ఇతరులను జయించుటకు నుపయోగపడును. కావున దీనిని కళగా జెప్పిరి. దీనిచే ధనార్జన జేయవచ్చును. ఇప్పటి అణుశక్తి కాలమునందిది యుపయోగ పడదు. నామ మాత్రావశిష్టమైనది.

18. సూదకర్మ:- పదార్థములను రసవంతముగను, రుచికరముగను వండుట నేర్పునది సూదకర్మ. కేవల శాస్త్రజ్ఞానమున నిది తెలియు

నదికాదు. నేర్పరులనుజూచి పాకముల జేయుటందు నేర్పరియగును. దీనియందు నైపుణ్యముగల వారికి కళయగును. సూదకర్మ కళలో నలుడు, భీముడు మొదలైన వారు నేర్పరులు.

19. భూరుహోణము:- వనస్పతి విజ్ఞానమున లతావృక్షాదుల నాటుట, పెంచుట, కాపాడుట, వాని గుణంబుల నెరుంగుటను వనస్పతి విజ్ఞాన మందురు ఇట్టి విజ్ఞానమున ఔషధములు సిద్ధము జేసి రోగుల కుప చారములు జేయుటకును, వైద్యులకు వనస్పతులందిచ్చుటకును వనస్పతి జ్ఞానముపకరించును. కావున వనస్పతి విజ్ఞాన మొక కళగా నేర్పరు లకు చేర్కొనబడినది. దీనితో ధనమార్జింపవచ్చును.

20. దోహాదము:- వనస్పతులను పెంపొందించుటకు కావలసిన ఎరువు లను దెలిసికొనుటను దోహాద విజ్ఞానమందురు. ఇదియు నొక కళయే. దీనిచే ధనమార్జింపవచ్చును.

21. గంధవాదము:- భూపరీక్షా విజ్ఞానమును గంధవాదమందురు. ఏ క్షేత్రములు, ఎట్టి పంటలకు నుపయుక్తములగునో వానికుపయుక్తములైన ఎరువులెట్టి వియ్యవలెనో దెలుపునదీ విజ్ఞానము. నేర్వరులకిది కళయగును.

22. ధాతువాదము:- బంగారము, వెండి, రాగి, ఇత్తడి, ఇనుము మొదలైన ధాతువులేవి, ఏ విధముగ, ఏ గనులనుండి తీసి, ఎట్లు శుభ్ర పరుచవలయునని దెలుపునది ధాతువాదము. శాస్త్రీయ విజ్ఞానముతో నేర్పరులైన వారికి ఇది కళ-ధనార్జనకు నుపకరించును.

23. రసవాదము:- పాదరసము, గంధకము, మైలతుత్తము, ఇంగ్లికము మొదలగు వానిని గనులనుండి దీయుటను; శుభ్రపరచుటను, నేర్పునది ధాతువాదము. దీనిలో కౌశల్యముగల వారి కిదొక కళగా జెప్ప నైనది. ధనార్జనకు ఉపకరించును.

24. ఖనివాదము:- అభ్రికము మొదలైన పదార్థములుండు గనులను గుర్తించుటను, తీయుటను, శుభ్రపరుచుటను నేర్పునట్టి విజ్ఞానమ్మును ఖని వాదమందురు. ఇదియు నొకకళ. దీనిచే ధనమార్జింపవచ్చును.

25. జాలవాదము:- చేపల భేదములను, చేపల పట్టుటను, వానిని పట్టుటకు ఉపయోగపడు సాధనములను దెలిసికొనటను నేర్పునది జాల వాదము. ఇదియు నొకకళ, దీనిచే ధనమార్జింపవచ్చును.

26-31. స్తంభనాదులు:- అగ్నిస్తంభనము 2. ఖడ్గ స్తంభనము 3. జల స్తంభనము 4. వాచస్తంభనము 5. వయస్తంభనము లివియైదు. మణి, మంత్ర, ఔషధులచే అగ్న్యాదులశక్తిని ప్రతిబంధించుట స్తంభన యన బడును. వీనిలోని ప్రత్యేక మొక్కొక్క స్తంభన విజ్ఞానమునందు కౌశల్యము కళయగును. నేర్పరులు వీనితో ధనమార్జింతురు. ఇప్పటి కాలమునందు మణియలభ్యము. మంత్రశక్తి తెలుపువారు లేనందున విద్యలుప్తమైనది. ఔషధక్రియచే చెట్ల పసరురాచుకొని అగ్నిలో నడచుట మాత్రమిప్పుడు గానుపించుచున్నది. ఇవినామమాత్రా వశిష్టములు.

32-37. వశీకరణాదులు:- వశీకరణము 2. ఆకర్షణము 3. మోహనము 4. విద్వేషణము 5. ఉచ్చాటనము 6. మారణము లివియారు మంత్రశక్తిచే స్త్రీ, ధన, రాజ, జనులను స్వాధీనముగావించుట కొరకు జెప్పబడినవి. ఇట్టి విజ్ఞానమునందు నేర్పరులకు నివి ప్రత్యేక కళలుగా జేర్కొనబడినవి. వీనితో ధనమార్జింప వచ్చును.

38. కాలవంచనము:- ప్రాణాయామాద్యష్టాంగ యోగసాధనము లచే హఠయోగ సిద్ధిని బడసి మృత్యువును గెల్చిన కాలవంచన యగును. కౌశల్యముగల వానికి కాలవంచన కళయగును. ధనార్జనకు సాధనముగా వచ్చుటచే అర్ధశాస్త్రాంతర్గతము చేయనైనది.

39. పరకాయప్రవేశము:- నాభిరంధ్రమునుండి సూక్ష్మశరీరముతో ఇతర మృత కళేబరములందు బ్రవేశింపుట పరకాయప్రవేశము. ఇదిప్పుడు నామమాత్రా వశిష్టమైనది. కలియుగమునందు విక్రమాదిత్యుడు, శ్రీ శంకారాచార్యులు పరకాయప్రవేశమును జేసిరని కథమాత్రమే గలదు. ఈ విద్య అద్భుతమును గలిగించుటచే కళగా బేర్కొనబడినది. ధనార్జ నకుగూడను సాధనమగుటతో అర్ధశాస్త్రమునందు జేర్చిరి.

40. పాదుకాసిద్ధి:- వనస్పతి విజ్ఞానముచే నొకానొక చెట్టు పసరు పాద తలమునకు రాచుకొనినను, ఆ చెట్టు కఱ్ఱతో జేసిన పాదుకల దొడిగికొనినను, సంకల్పించికొనిన చోటున జేరవచ్చును. ఇట్టి విజ్ఞానము పాదుకాసిద్ధి యనబడును. పాదుకాసిద్ధిని మనుచరిత్రలోని ప్రవరుని కథ దెలుపుచున్నది.

పద్యము 4 అకలంకౌషధ సత్వము న్దెలయ
మాయాద్వారకావంతి గాశి గురు
క్షేత్ర గయాప్రయాగ మున్నగు మాన్య
క్షేత్రముల్దక్కి యుద్దండక వేదండ
వవరాహ వాహరిపు ఖడ్గ వ్యాఘ్రమిమ్మంచు
కొండకు రాజెల్లనే బుద్ధి జాడ్యజనితోన్యాదు
ల్గదాశోత్రియుల్.

పాదుకాసిద్ధి విజ్ఞానమునందు కౌశల్యము గలవానికిది కళ. దీని చేధన మార్జింప వచ్చును.

41-42. వాక్సిద్ధిః, ఘటికాసిద్ధి:- సత్యమెల్లప్పుడు బలుకుచేగాని, నిత్యముగ మౌనాభ్యాసము జేసినగాని, మంత్ర, జపములతోగాని వాక్సిద్ధి గలుగును. సిద్ధునికిది కళయనబడినది 2. ఘటిక నొకానొక విధమైన ఔషధము. సిద్ధుల యనుభవముచే జేయబడినది. ఏ రోగమునకైన నుపయుక్తమగునందురు. ఘటికాసిద్ధి కళగా నేర్పరుచనైనది. ధనార్జన సాధనములు కావున అర్థశాస్త్రమునందు జేర్చిరి.

43. ఇంద్రజాలకము:- హస్తలాఘవముచేతను, రసాయనిక క్రియాదుల చేతను విచిత్రవస్తు ప్రదర్శనాదుల గావించు నేర్పు ఇంద్రజాల విద్యచే గలుగును. దీనిని గారుడీ విద్యయందుము. దీనియందు నైపుణ్యము గల వారికిది కళగా బేర్కొనబడినది. ఇదియు ధనార్జన సాధనమగును.

44. అంజనము:- ఓషధులతో జేయబడు కాటుకను అంజనమందురు. ఇట్టి కాటుక నొక పిల్లవాని హస్తతలమునకురాచి ఆ కాటుకను నిదాన

ముగ జూడుమనగ బాలుడు అంజనమునందు జూచుచు మనమడిగిన ప్రశ్నలకు ఉత్తరమిచ్చును. ఇది ధనసాధనమగును. నేర్పరికిది కళగా జెప్పబడినది.

45. వంచనము పరవంచనము :- తనకును, ఇతరులకును మోసముజేయుట వంచన పర వంచనములు. రాజనీతి దృష్టిచే తన పక్షము న్యాయపక్షమై శత్రువు బలవంతుడైనప్పుడు అతనిని మోసగించియైనను జయించుట న్యాయమే యగుననిరి. ఇదే విధమున తనకు రావలసిన ధనమును రాబట్టుకొనుటకై మోసగించియైనను ఇతరులవద్దనుండి రాబట్టుకొనుట అన్యాయముగాజాలదు. ఇట్టి నేర్పరి కిది కళగా జెప్పబడినది.

46. మణి మంత్రౌషధాదుల సిద్ధులు:- లోకమంద లభ్యమైన మణిని సంపాదింపగలిగెనేని, మంత్రసిద్ధి దుర్లభమైనది సిద్ధించినను, అలభ్యమైన ఓషధి అనగా పాదుకాసిద్ధికి నుపయోగపడు దానివంటిదగు వనస్పతి (వజినిక) లభ్యమైన నీ మూడు సిద్ధులు గలపిన దొక కళగా జెప్పబడినది. వీనితో ధనమార్జింపవచ్చును.

47. చోరకర్మ:- ఇతరుల వస్తువులనపహరించుట చోరకర్మ. ఇది నిందితమైనను ఇట్టి జ్ఞానము దొంగలను బట్టుకొనుట కవసరమైనందున చౌర్యము కళగాభావించి యర్థశాస్త్రములో నుడివిరి. చోరకర్మయందు నిపుణునికిది కళయగును.

48-57 :- 1. చిత్ర 2. లోహ 3. అశ్మ 4. మృత్తు 5. దారు 6. వేణు 7. చర్మ 8. అంబర క్రియలు. ఎనిమిది పారిశ్రామిక వృత్తులు వీనిలోని ప్రత్యేకవృత్తి యొక కళగా నిపుణులకు నేర్పరుచబడినది. చిత్రపదమున వినోదములకగు విచిత్రవస్తు నిర్మాణ కుశలత, లోహ శబ్దమున ఇనుప వస్తు నిర్మాణ కుశలత (కమ్మరిపని) మృత్తు వనగ మంటి వస్తువులు (కుమ్మరి పని) అశ్మ శబ్దమున రాళ్ళతోనగు పనులు (ఉప్పరి పని) దారు పదమున కఱ్ఱతోనగు పనులు (వడ్రింగి పనులు) వేణువనగ కంక పనులు (మేదరి పనులు) చర్మ శబ్దముచే తోలుతో జేయబడు వస్తువులు, అంబరములు—

వస్త్రములు (సాలెపని) ఈ పారిశ్రామిక వృత్తులచె ధనార్జనగుట ప్రత్యక్షము.

58. అదృశ్యకరణము :- తానితరుల కగుపడకుండ నితరులను దాను జూచుట అదృశ్యకరణము. ఇదియు నొక కళయే. దీనితో ధనార్జన గావింపవచ్చును.

59. దండకరణము, మృగయావిధి :- దండన విధాన నైపుణ్యము పరి పాలకులకు నవసరమైనది. ప్రజారక్షణార్థము దుష్ట జంతువుల సంహ రించుటకు వేటాడుట విధియగును. కావున పరిపాలకుల ధర్మము లైన నీ రెండు నొక కళగా నిపుణులగు రాజులకు చెప్పబడినది. ఇవి ధనార్జన సాధనలగుటతో అర్థశాస్త్రమునందు జేర్పనైనవి.

60-62. 1. వాణిజ్యము 2. పశుపాలనము 3. కృషి ఈ మూడును వైశ్యుల ధర్మములు. ''కృషి గోరక్షవాణిజ్యం వైశ్యకర్మ స్వభావజం'' గీత. వీనినే వార్తావృత్తులందురు. న్యాయముగననుష్టించగ ధనా ర్జనకు కొఱతయుండదు. వాణిజ్యాదులు మూడు ప్రత్యేక ప్రత్యేక ముగా నొక్కొక్క కళగా జేర్కొనబడినవి. వీనిచే ధనార్జన జేయు చుండుట ప్రత్యక్ష సిద్ధమైనదియేకదా !

63. రాసక్రీడ:- పలువురు స్త్రీలతో పలురూపములు జేకొని తాను వారితో విలాసముగా క్రీడించుటను రాసక్రీడయందురు. ఇది వినోద మును ఆనందమును గలిగించునందున కళగా జేర్కొనబడినది. ఇప్పటి కాలమునందిది నామమాత్రా వశిష్టమైనది. ధనార్జనకును సాధనమగుటచే అర్థశాస్త్రాంతర్గతమైనది.

64. లావకుక్కుట మేషాది యుద్ధకారక కౌశలము:- దున్నపోతులకు, కోళ్ళకు, మేక మొదలగు వానికి పోట్లాటలు బెట్టించి పందెములందు గెలి

చిన సంతోషింతురు. ఇందు నిపుణులకు మేషాది యుద్ధకారక కౌశలమున నొక కళగా నేర్పరిచిరి. దీనిచే ధన మార్జింపవచ్చును. ఇట్లు చతుష్షష్టి కళలు సంగ్రహముగా వివరింపబడినవి. ఇందు జెప్పని నితర సాధనములన్నియు నిందే యంతర్భూతములగును. కావున ధనమార్జించుట కనేకోపాయములు గలవు.

ఇట్లు

అర్ధకాండము సంపూర్ణము.

ఓం

శ్రీ గ ణే శా య న మః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ప్ర థ మ గు చ్ఛ ము

3. కా మ కాం డ ము

65. సదద్వితీయ ఆత్మ (పరబ్రహ్మ) నిర్విశేష ఆనందస్వరూపు డతడే నామ రూప వికారమాత్ర జగత్తునకు అభిన్న నిమిత్తో పాదాన కారణము.

శ్రుతి॥ —— "ఆనందాద్ధ్యే వఖల్విమాని భూతాని
జాయంతే । ఆనందేన జాతానిజీవం
తి । ఆనందం ప్రియ న్త్యభి సంవిశంతీతి. చ్ఛ. వ.

తా॥ ఈ కనుపించు చరాచర భూతములు ఆనంద కారణమున జనించును. ఆనంద కారణమున జీవించును, ఆనందమునందే సాకల్యముగ లయించును.

66. ఆత్మపరిపూర్ణానంద రసస్వరూపమని సముద్రోదాహరణగ శ్రుతి జెప్పినది. సముద్ర స్థానీయమైనట్టి పరిపూర్ణ బ్రహ్మానంద రసమునుండి యొక మాత్ర (లవము-కళ) ఈ కనుపించు విషయప్రపంచమునందు ఆభాసించుచున్నది. కనుపించు సముద్రజలమునుండి యొక జల బిందువు గాలిచే పైకిలేచినప్పుడది సముద్రజలముకంటెను వేరుగ గనుపడునేకాని వాస్తవముగ నా జల బిందువు సముద్రోదకమునకంటెను వేరు గాజాలదు. అట్లే విషయాదులందగు పడుచున్న ఆయా భాసమాత్ర బ్రహ్మానంద లవము పరిపూర్ణ బ్రహ్మానందమున కంటెను వేరుగాజాలదు. పరిపూర్ణానంద మయుడైన బ్రహ్మ ఈ గనుపించు నామరూప వికార బహుభవనమునకు

(చరాచర ప్రపంచ బహు భవనమునకు) కామించినాడు (సంక ల్పించినాడు).

శ్రుతి॥ ౩౦ "సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి".

తా॥ ఆయానందమయుడు నామరూపవికార జాత బహు భవనమునకు కామించెను. బ్రహ్మకామనచే ప్రజోత్పత్తియైనది కావున విషయాదు లందు బ్రహ్మానంద లవము (కామకళ) ఆభాసించుచున్నది. అదియే భాసించని యెడల నెవ్వరికి విషయాదులందు ప్రవృత్తియే గలుగజాలదు. అనగా సర్వవిషయ వ్యవహారములు లుప్తమై సంసారచక్ర మిపుడగుపడు నట్లు నడువజాలదు. కావుననే జీవుడాత్మ ప్రతిబింబుడైనందున విష యాదులందగుపడు బ్రహ్మానంద లవమునే బొంది యానందించుచున్నా డని శ్రుతి జెప్పుచున్నది.

శ్రుతి॥ ౩౧ "రసో వైసః రసగ్గ్ం హ్యే వాయంలబ్ధ్వాఽఽ
నందీభవతి। కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యా
ద్యదేష ఆకాశ ఆనందోనస్యాత్".

శ్రుతి॥ ౩౨ "ఏతస్యైవానందస్యా న్యానిభూతాని
మాత్రముప జీవంతి". బ్రహ్మవల్లి

తా॥ పరబ్రహ్మ నిశ్చయముగ ఆనంద రసస్వరూపుడు. ఆత్మ ఆనంద రసమునే బొంది ఆనందించును. ఆకాశము (బ్రహ్మ) లేకుండినచో నిత రముచే నెవరు ప్రాణచేష్టలు జేతురు? చేయజాలనందున బ్రహ్మానంద లవము తోడనే సమస్తభూతము లుపజీవించుచున్నవి. (స్థితినిబొంది యున్నవి) కామశబ్దమునకు గౌణార్థముచే పుత్రుడు (సంతానము) అర్థ మని, త్రివర్గములలో జేరిన తృతీయ పురుషార్థమని, ధర్మకాండమునందు జెప్పబడినది. పుత్రుడే ఇహలోకమునందు తండ్రి జేయనగు శేషకార్య ములను తండ్రి మరణించిన తరువాత నతని ప్రతినిధి న్యాయముగ నాచ రించును. పరలోక సుఖములు పుత్రుడు గలిగిన వారికే గలుగునని జెప్పనైనది. కావుననే "పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయ తీతిపుత్రః"

యనుచు పుత్రశబ్దమునకు నిర్వచన గలదు. మరియు ''అపుత్రిస్యగతి ర్నాస్తి'' యని ప్రమాణమున్నందున, పితౄణ మోచనార్థము సత్సంతానావశ్యకతగలదు. ఇట్లు సత్సంతానార్థము భార్యాసంయోగావసరముగలదు.

శ్రుతి॥ ౩౩ "ఆచార్యాయ ప్రియంధనమాహృ
త్యప్రజాతంతుమావ్యవచ్ఛేత్సీః" శిక్ష.

తా॥ సమావర్తన జేయునప్పు డాచార్యునికి ఇష్టమైన ధనము నొసంగి సంతాన తంతువును విచ్ఛేదము జేయవలదు. అనగా అనురూపవతి యగు దారా పరిగ్రహమును జేసి స్వభార్యాసంయోగమున పుత్రి సంతతిని బడయుమని శ్రుతి ఉపదేశించినది.

శ్రుతి॥ ౩౪ "ప్రజాచస్వాధ్యాయ ప్రవచనేచ ప్రజ
నశ్చస్వాధ్యాయ ప్రవచనేచ ప్రజాతి
శ్చస్వాధ్యాయ ప్రవచనేచ" శిక్ష.

తా॥ ప్రజా:— సత్పుత్ర సంతానము 2. ప్రజననము—రతి (స్వభార్యా సంయోగము) 3. ప్రజాతి—పౌత్రుని జన్మ లివిమూడు స్వాధ్యాయ ప్రవచనములు—తపస్సులు

శ్రుతి॥ ౩౫ "స్వాధ్యాయ ప్రవచన ఏవేతినాకో
మౌద్గల్యః । తద్ధితప స్తద్ధితపః".

తా॥ ముద్గలుని పుత్రుడైన నాకుడనువాడు స్వాధ్యాప్రవచనములనే తపస్సుగా దెలిసికొనెను. శ్రుతియు నదే సత్యమని (స్వాధ్యాయప్రవచనమే తపస్సని) స్వయముగ ఆదరార్థము ద్విరుక్తిచే జెప్పినది. పై శ్రుత్యర్థము వలన తపస్సాధ్యమైన, పుత్రసంతానమే తపః ఫలమని, ప్రజననము (స్వభార్యా సంయోగము) సాధనరూప తపస్సని దెలియుచున్నది కావున కామ శబ్దమున కిచ్చట స్వభార్యా సంయోగరూపమైన రతిని (విషయానందమును) సాధనసాధ్యముల కభేదన్యాయమున అర్థము జెప్పనైనది. ఇదియే గృహస్థునికి స్వధర్మము. ప్రతిమనుజుడు మూడు ఋణములతో జన్మించును.

శ్రుతి॥ ౩౮ "త్రిభిర్వై ఋణీజాయతే । బ్రహ్మ
చర్యేణ ఋషిభ్యో । యజ్ఞేదేవేభ్యః ప్ర
జయాపితృభ్యః"

తా॥ మూడు ఋణములతో జన్మించుచున్నాడు వేదాధ్యయనముచే ఋషి ఋణము యజ్ఞాదులచే దేవతల ఋణము, పుత్ర సంతానముతో పితృఋణము దీర్చవలయును. స్వభార్యా సంయోగమున పుత్రోత్పత్తిని జేయజాలకున్నచో వేరువిధముగ పితౄణమోచన గాజాలదు.

పద్యము. 5. వేయున్జెప్పెడిదేమి మౌనివర సద్వృత్తంబుచేనేమిట
న్జేయన్రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీదప్పదత్ప్రాప్తికి
న్ధీయుక్తింగడునొండు త్రోవగలదే నిన్వేడెదన్దేవర
న్యాయంబొప్ప ఘటింపు మాకురుబలం బవ్యాహృతిన్వర్ధిలన్.

రాఘవ పాండవీయ.

67. పై కారణముల వలన సత్సంతానార్ధము కామమావశ్యకమైనది. సాధనార్థము నిచ్చునట్టి కామము స్త్రీ పురుషులందలి ఆనందజన్యమైనది. విషయానందమునం దగుపడుచున్నది. ప్రమాతను తమ వైపు యాకర్షించి బద్ధునిగా జేయుటచే శబ్దాదులే విషయములు. వాని కోరిక (కామము) విషయ కామన యనబడును. విషయాదులందలి ఆనందలము (కామకళ) ప్రమాతల తారతమ్యమున కార్యబ్రహ్మనుండి మనుష్యుని వరకు (సార్వభౌముని వరకు) శతగుణోత్కర్షాప కర్షగయుండునని శ్రుతి జెప్పినది. "బ్రహ్మాద్యా స్తారతమ్యేన భవత్యానంది నోలవః" యనుచు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఆత్మబోధయను గ్రంథమున నుడివెను, ఈ విధముగ బ్రహ్మానంద లవమే విషయానందమున భాసించుచున్నది. విషయానంద మాభాసమాత్రమైనదైనను వ్యవహార దశయందు దానికి వ్యావహారిక సత్యత్వముగలదు. స్త్రీ పురుషులీ విషయానందమునే గోరిన రతిచే (సంభోగముచే) వారి కీయానందము గలుగును. విషయాదులందలి, శబ్దస్పర్శ, రూపములు శ్రోత్ర, త్వక్కు, చక్షుః, ఘ్రాణములచే గ్రహింపబడినగాని యవి క్షణికములైనందున ఆనంద తృప్తిని గలిగించ

జాలవు. జిహ్వోపస్థలు రసనేంద్రియములందొకటి జిహ్వ, తద్వారా అన్నోదక రసములు గ్రహింపబడగ నదితుద్భృష్ణలని వృత్తిని జేసి యుపశ మించునుగాని అన్నోదకములు శుక్రముగా బరిణమించినందుకు ఆనందము పూర్తిగానందున విశేషతృప్తికై మనస్సు గోరుచుండును.

రెండవ రసనేంద్రియమైన కేవల ఉపస్థేంద్రియము ఆనంద రసలవమును (కామకళను) గ్రహింపజాలినందున పరిపూర్ణతృప్తి గలుగును. (ఆనం దించును)

శ్రుతి॥ ౩౭. 'ఆనంద ఇత్యుపస్థే" బ్రహ్మవల్లి

తా॥ ఉపస్థేంద్రియమునందు బ్రహ్మ ఆనందరూపమున గలడని యుపా సించవలయును.

68. ఉపస్థేంద్రియము (లింగము) స్త్రీ పురుషులందు ప్రతిపక్షముగ నిర్మించ బడినవి. కావున నుభయులవిరుద్ధ లింగముల పరస్పర సంయోగముననే ఉభయులకు పైజెప్పిన యానంద తృప్తిగలుగును. ఇట్టి రతి రహస్యము లను దెలిసికొనుటకు కామశాస్త్రావశ్యకతయున్నది. శాస్త్ర జ్ఞానము ననే స్త్రీ పురుషుల జాత్యాదు దెలియబడును. జాతి, కళాస్థానాదులు దెలిసిన యెడల సంస్కారాదులచే కామకళను స్థానచ్యుతి గావించుటకు శక్యమగును. కామకళాస్ఖలనచే స్త్రీ పురుషులు మోహితులగుచు విషయా నంద తృప్తిని బడయగలుగుదురు.

శ్లో॥ 62. నిస్సారేజగతి ప్రపంచ సదృశే సారంకురంగీదృశా।
మేకంభోగసుఖం పరాత్మ పరయానందేన తుల్యంవిదుః।
తజ్జాత్యాది వివేక మూఢమన సోలబ్ధ్వాద నానాంగనాః।
సంవిందంతిన కామతంత్ర వికలాపశ్వాది వన్మానవాః

తా॥ నిస్సారమైన నీ ప్రపంచమునందు సారభూతమైనదే స్త్రీ. సంభోగ సుఖమది బ్రహ్మానంద తుల్యమైనది. స్త్రీల జాత్యాది విశేష విజ్ఞానములేని మూఢమనస్కులకు నానాజాతి స్త్రీలు లభించినను కామతంత్ర వికలు

లై నందున (కామశాస్త్రజ్ఞానము లేనందున) పశ్వాదితుల్యభోగు లన బడుచు ఆనందమగు తృప్తిని బడయజాలరు.

69. వాచ్యాయనఋషి పంచాధ్యాయాత్మికమైన కామసూత్రము లను రచించెను. దానిపై యనేక వ్యాఖ్యానములుగలవు. పూర్వ రచయితల యభిప్రాయమును సంగ్రహించి కొక్కోకుడు కొక్కోకశాస్త్ర మను కామశాస్త్రము వ్రాసెను. దానికే రతిరహస్యమను నామాం తరము గలదు. (ఆంధ్రమున ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ దాని నాంధ్రీకరించెను). కల్యాణమల్లుడు అనంగరంగమను కామశాస్త్రము వ్రాసెను. ఇట్లనేకులు కామశాస్త్రములను జెప్పిరిగాని యవి విషయ విభాగసందర్భమును సక్రమ పద్ధతితో జూపుటలేదు. హరిహరనాథకవి శృంగార దీపికయను కామ శాస్త్రమును స్వతంత్ర గ్రంథముగా రచియించినాడు. అది విభావాను భావస్ఫూరకముగాగలదు. నానా రసపూరితములైనవి విషయములు. ఆ రసములివి:- 1. శృంగార 2. వీర 3. భీభత్స 4. భయానక 5. హాస్య 6. రౌద్ర 7. కారుణ్య 8. అద్భుత 9. శాంతములు. ఈ నవరసములలో బ్రహ్మా నందమునకు శాంతరసము ప్రధానమైనట్లు విషయానందమందు శృంగార రసము ప్రధానమైనది. విషయానందానుభవమునకై స్త్రీ పురుషులు తమ శరీరములను భోగసాధనములను శృంగారించుకొనెదరు. విషయము లందు నానందాధిక్యము జూపుటకు కవులు కావ్యాదులందు శృంగార రసమునే వర్ణించుచు స్త్రీ పురుషుల శరీర సౌందర్యమునే బొగుడుదురు. శృంగార ప్రియులను రసికులని, రసజ్ఞులని యితరుల నరసికులని బలుకు చుందురు.

పద్యము:- 6. వరసారస్వత పట్టభద్రులు కవుల్వర్ణించి వర్ణించియు
న్నర సావంతయుగాన లేరు తుదియోషా విభ్రమాంభోధికి
న్నిర సాంతః కరణుండవై యెటులుగా నిందించెదో యయ్యద
త్సర సాకార ముదారమన్మథ కళా సర్వస్వ శృంగారము౯
పాండురంగ.

విషయానందము గోరెడి స్త్రీ పురుషులకుగల భావములు. వారి జాతులు, కళలు, వానికగు సంస్కారములు, తంత్రములు, దేశకాలాను రూపమున భోగసాధనములు, బంధనాదులు మున్నగునవి తెలుపబడును. ఈ శాస్త్రమునకు ఆనందమే విషయము, రతి సంబంధము శృంగార ప్రియులు అధికారులు విషయతృప్తి ఫలము. ఇట్లు అనుబంధ చతుష్టయముండుటచే నిది శాస్త్ర మనబడును.

శ్లో॥ 63. యే సంసారసముద్ర పాతవిధురా నిందంతియోగీశ్వరాః ।
మత్కావ్యంన తదర్థముజ్వల తరం మూఢాయనైత తత్కృతం ।
యే శృంగార రసామృతం హిసతతం పీత్వాన తృప్తింగతాః ।
తేషా మేవమయాధునా విరచితం శృంగారకావ్యం మహత్
శృ. దీ. శ్లో. 2.

తా॥ భార్యలేని (విధురులు) సంసారమందు మునుగు వారికిని, యోగుల కును (కామనిందకులు. సన్యాసులు) మూఢులకును నేనీ శాస్త్రము జెప్పుటలేదు. ఎవరు శృంగార ప్రియులగుచు శృంగారరసమనుభవించు చున్నను తృప్తులగుటలేదో వారికే యీ మహత్తరమైన శృంగార (శాస్త్రము) రచించితిని. ఇందధికారి నిర్ణయము జేయబడినదేగాని స్త్రీ పురుషులకు నిందితవ్యభిచారము జెప్పబడలేదు. భార్యాభర్త లిరువురు శృంగార ప్రియులుగావచ్చును. వారి విషయ తృప్తికై విషయానందమును ఈ శాస్త్రవిజ్ఞాన మూలముగ బొందవచ్చును.

శ్లో॥ 64. యఃపుణ్యవాన్స ధాచారోకులీనో విజితేంద్రియః ।
ధర్మాధర్మ వివేకజ్ఞో స్వకాంతాయాంరమేతసః శృ. దీ. 31.

తా॥ ఎవడు పుణ్యాత్ముడో సదాచార సంపత్తిగలవాడో ఉత్తమకుల జనితుడో జితేంద్రియుడో ధర్మాధర్మ వివేకము గలవాడో వాడే ఈ శాస్త్రజ్ఞానముచే స్వభార్యయందే రమించును. స్త్రీ పురుషులు భయులు శాస్త్రజ్ఞులైనచో వారి యానందమునకు మేరయుండదు.

పద్యము 7. నూతనకేళి బాలిక మనోజుని క్రీడలు సలుపుచుండగా
నాతరి తద్విభుండు మదినన్య విచారగుడౌ టెఱంగితా
నీతలిమోముజేసి సగమీనిన సింహము క్రింద నేనుగు
న్నాతిలిఖించి జూపెనిజనాయ కుడాచెలి జూచిమెచ్చగన్

కావున కామశాస్త్రము వ్యభిచార బోధకమనుట నిరాధారము. శృంగార ప్రియులకు స్త్రీ లేని పడక వ్యర్థముగ దోచుచున్నది.

శ్లో॥ 65. నారీవిహీన శయనంనవ పంచబాణ విజ్ఞాన హీనసురతం।
రసహీన వాణీలజ్జా గుణప్రియ వియుక్త వరాంగనాచే
త్యేతా నిషండరత వత్సుతరాం వృథాస్యుః శృ. దీ. 5.

తా॥ స్త్రీలేని పడక, మన్మథ శాస్త్రజ్ఞానములేని రతి, రసహీనమైన మాటలు వినుట కెట్లింపుగనుండవో, అట్లే శ్రేష్ఠురాలగు సుందరాంగికి లజ్జ లేనిచో శోభింపజాలదు.

70. స్త్రీ పురుషులకుగల శారీరిక సహజ సౌందర్యమే శృంగారమౌను గాని ఆభరణాద్యలంకారములు శృంగారములు గానేరవు. కావుననే కావ్యాదులందు కవులు స్త్రీల శరీర సౌందర్యమునే వర్ణింతురు. పురుషులకు వాగ్భూషణమే భూషణమైనట్లు స్త్రీలకు శరీర సహజ సౌందర్యమే యలంకారము.

శ్లో॥ 66. వక్త్రంచంద్ర విడంబి పంకజ పరీహా నక్షమేలోచనే।
వర్ణస్వర్ణమ పాకరిష్ణు రలినీజిష్ణుః కచానాంచయః।
వక్షోజా విభకుంభ విభ్రమహరౌగుర్వీ నితంబస్థలీ।
వాచోహారిచ మార్దవంయువ తిషుస్వాభావికం మండనం భర్తృ.

తా॥ చంద్రునివంటి ముఖము కమలపత్రముల బరిహసించు నేత్రములు, బంగారు వర్ణమున ధీనకించ పరుచు దేహకాంతి తుమ్మెదల ధిక్కరించు కొప్పు, మూంగురులు, ఏనుగ కుంభ స్థలములమించు కుచయుగ్మము, గొప్ప నితంబము మృదుమధురమైన వాక్కులివియే స్త్రీలకు సహజాలంకారములు.

పద్యము 8. శృంగగాత్రి హికజెప్ప వే రెతెరువు ల్సిద్ధింపమింజేసిచి
తాగ్రింగ శ్రీనిధి యవ్వధూమణిని స్థూలారుంధతీ న్యాయమా
ర్గాంగీ కారమునన్వచించితిని చంద్రాద్యోపముల్సూచనా
భంగుల్గానియథ సహస్రగుణ సౌభాగ్యంబులాయంగముల్
ప్ర. భా. ప్ర.

సంగ్రహమున స్త్రీ పురుషుల యంగ సహజ సౌందర్యమున జెప్పనైనది. అవియే పరస్పర కామహేతువులు. వీనియందు జెప్పబోవు కామకల దిన వయస క్రమమున యుండును. సంభోగ సాధనములు వాని హేతువులు దేశ కాలాద్యానుగుణ్యత మున్నగు నన్నియుం గలసి శృంగార రస మగును.

71. కామశాస్త్రమందు స్త్రీ పురుషుల జాత్యాది నిర్ణయమునకే ప్రాధాన్యము నొసంగిదానినే జెప్పిరి. జాత్యాది నిర్ణయమే కళా జ్ఞానకారణమైనందున మొదులుజాతి నిర్ణయమత్యావశ్యము.

శ్లో॥ 67. హస్తినీ చిత్రిణీ చైవశంఖినీ పద్మినీ తథా।
స్త్రీ యశ్చతుర్విధాజ్ఞే యాతాసాం లక్షణ ముచ్యతే

తా॥ 1. హస్తిని 2. చిత్రిణీ 3. శంఖిని 4. పద్మనీయను స్త్రీ లందు నాల్గు జాతులుండును. వాని లక్షణములు జెప్పబడును. పై నాలుగు జాతులలో నొక్కొక్కటి మూడు విధములుగా నుండును. 1. స్వీయా (స్వభార్య) 2. అన్యదీయ (జారిణి) 3. సామాన్య (కులట) మరల అసాధారణ భేదములన్ని జాతులందు సమానమైనవి:- 1. ముగ్ధ 2. మధ్య 3. ప్రగల్భ 4. వృద్ధ. ముగ్ధయనగా నవవధువు. మధ్య లజ్జకును కామమునకు మధ్యస్థురాలు. ప్రగల్భ-ప్రౌఢ (గత వ్రీడ) వృద్ధ సంభోగానర్హ యనబడును.

72. పుష్పఫలములనిచ్చిన బాలవశురాలగును. మధ్య రత్నభూషణముల నిచ్చినచో సంతోషించును. ప్రగల్భ వస్త్రాదులచే సంతసించును. కామభోగ మానంద తృప్తికై జేయబడునుగాన స్త్రీలను సంతోషింప జేసియే రతి యొనర్పదగినది గాని పశుబలముతో నిర్బంధమున సంభోగించరాదు. మరియు సంభోగమునం దుభయులకు దుఃఖము, ఆతురత, వ్యాకులత మున్నగునవి వర్జనీయములైనవి. ఏకాంత స్థలమందు సుఖ శయ్యాదుల కల్పన జేసికొని ప్రశాంత చిత్తులగుచు స్త్రీ పురుషులానందానుభవ తృప్తికై సంభోగము జేయనగును. సంభోగ కాలమునందెట్టి చిత్తవృత్తి

యుండునో సంతానమట్టిదే జనించును గాన సంతానమునందు సద్వృత్తు లుండవలయునన్న సంభోగ సమయమునందు స్త్రీ పురుషులు తమ చిత్త మట్టి నియమాదులతో నుండునట్లు నియమించుకొనదగును. జాత్యా దుల దెలిసికొనుటకు వారు దిను యాహార విహార జ్ఞానమున దెలిసికొన వలయును.

స్త్రీపురుష జాతి వివేకము

1. హస్తినీ జాతి స్త్రీ లక్షణము

శ్లో॥ 68. రక్తాక్షీ ఘనవస్త్రకేశ సహితారక్తాం బరాలంకృతా ।
దీర్ఘాంఘ్రిద్విత యాంగుళ స్తన భరాపిత్త ప్రధానాంగకా ।
ఉష్ణాహార రతాతితీవ్ర సురతానేక ప్రియాశ్యామలా ।
గుహ్య ప్రాంతసునీల కేశసహితా సాహస్తినీతి స్మృతా

శృ. దీ అ. 2. శ్లో 1.

తా॥ ఎఱ్ఱని కన్నులుగలది, విలువగల వస్త్రధారణ జేయునది, గొప్ప వెంట్రుకలుగలది, ఎఱ్ఱని వస్త్రముల ధరించునది. పొడుగు పాదములు గలది, స్తనమధ్య భాగమున రెండంగుళముల విస్తీర్ణముగలది, పిత్తప్రకృతి గలది. ఉష్ణపదార్థముల (కారము మొదలైనవి) సేవించునది రతి యందు తొందరగలది. అనేకులకు ప్రియురాలైనది. శ్యామల (పచ్చని శరీరకాంతిగలది) గుహ్యప్రాంతమున నల్లని వెంట్రుకలు గలది హస్తినీజాతి స్త్రీయగును.

శ్లో॥ 69. ఏవం లక్షణ సంపన్నం హస్తినీ కామినీ భవే
త్తాం ।భద్రజాతి పురుషోయ భేతానంగ వేదవిత్

ఇట్టివే యితర లక్షణములుగలది హస్తినీయగును. మన్మథ శాస్త్రజ్ఞుడగు భద్రజాతి పురుషుడు హస్తినీజాతి స్త్రీతో కూడవలయును. హస్తినీ జాతి స్త్రీలకు స్త్రీ చిహ్నము ద్వాదశాంగుళ ప్రమాణమైన లోతుగ నుండును.

2. చిత్రిణీ జాతి లక్షణము

శ్లో॥ 70. కించిత్కుంచితలోచనాతి చపలాచిత్రాన్నభుగ్దివ్యవా ।
గ్స్నిగ్ధానేక విచిత్రకేశ సహితా చిత్రాంబరాలంకృతా ।
కుంభోదారకుచా విచిత్ర సురతా దీర్ఘాధరాల్పప్రియా ।
త్రిస్థాన స్థితరోమరాజ సహితాసాచిత్రిణీ తిన్మృతా

శృం. అ 2. శ్లో. 7.

తా॥ కొంచెము మూయబడుచుండు చంచలనేత్రములు గలది. చిత్రమగు నాహారము తినునది, స్నేహముగ మాటలాడునది, విచిత్రమైన వెంట్రుకలు గలది, చిత్రవస్త్రముల ధరించునది. ఉదారమగు గొప్ప స్తనములు గలది, చిత్రరతియందు ప్రియురాలు, పొడవైన క్రింది పెదవి గలది, అల్ప ప్రియురాలు, త్రిస్థానములందు (పిక్కలందు గుహ్యాప్రదేశమునందు, కక్షములందు) హెచ్చు వెంట్రుకలుండునది చిత్రిణీ స్త్రీ యగును.

శ్లో॥ 71. దమప్రియా మధ్యరతా ప్రమాణంచ దశాంగులం ।
దత్తస్తథా విధగుణః చిత్రిణీంతాంరమే త్ప్రియాం

శృ. అ. 2. శ్లో. 9.

తా॥ బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహము గలధి. మధ్యరాత్రియందు రతి గోరునది. పదంగుళముల లోతుగల గుహ్యాప్రమాణము గలది. చిత్రిణీ జాతి స్త్రీ యగును. ఇవే గుణములుగల దత్తజాతి పురుషుడు చిత్రిణీ జాతి ప్రియురాలినిగూడనగును.

3. శంఖినీ జాతి లక్షణము

శ్లో॥ 72. హీనోష్ఠిమంబు జాక్షీమతి కఠినకుచాందీర్ఘకంఠీం
సుమధ్యాం । హీనాంగీం రక్తహస్తాం సురచిరవదనాం నీలవ
స్త్రాభిరామాం । నీలోదారోరు భూషాంసు విమలవదనాం
సద్విమాన్యాం కృశాంగీం కాంతాంతాంశంఖినీ మిత్యతి
విమలధియా సంస్తువన్త్యుజ్వలాంగీం

శృ. అ. 2. శ్లో. 10.

తా॥ అల్పాధర, పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు గలది, కఠినస్తని, పొడుగు కంఠము గలది, నల్లని వస్త్రధారణ జేయునది, రుచిరమగు ముఖ కమలము గలది, సత్పురుషుల మన్ననగలది, సన్నని శరీరముగలది, కపటము లేనిది, ఉదారమగు నల్లని భూషములు ధరించునది, శంఖినీజాతి స్త్రీయగును.

శ్లో॥ 73. అంగుష్ఠాంగుళ సద్గుహ్యా శంఖినీ పరికీర్తితా ।
ఏవంవిధాం కూచిమారః తాంరమేత తథావిధః

శృ. అ. 2. శ్లో. 11.

తా॥ శంఖినీజాతి స్త్రీకి అంగుష్ఠముపైనొక యంగుళ గుహ్యావయవము లోతు ప్రమాణము గలిగియుండును. ఇట్టి లక్షణములేగల కూచిమారజాతి పురుషుడు శంఖినీజాతి ప్రియురాలితో రతి యొనర్పదగును.

4. పద్మినీ జాతి లక్షణము

శ్లో॥ 74. కుముద విమలనేత్రాకుంద దంతాభిరామా ।
వళియుతతను మధ్యావక్రదీర్ఘోరుకేశీ ।
అతి మృదుతర హస్తా రక్తహస్తాంఘ్రియుగ్మా ।
ఘనకుచ సుని తంబా పద్మినీ కామినీస్యాత్

శృ. అ, 2. శ్లో. 12.

తా॥ నల్లకలువల వంటి స్వచ్ఛమగు నేత్రములు గలది, మల్లెమొగ్గల వంటి దంత పంక్తిగలది, శరీర మధ్యమునందు (ఉదరమునందు) మూడు మడతలు బడుచుండునది, పొడువై వంకరగా నుండుతొడలు, ముంగురులు కలది, మెత్తని చేతులు, హస్తతలమునందు, పాదములందెరుపు ఛాయ లుండునది, లావైన స్తనద్వయములుండునది, విశాలమైన నితంబముగలది, పద్మినీజాతి స్త్రీ యగును.

శ్లో॥ 75. వర్జితా సజ్జన సభాసర్వ సద్గుణమండితా ।
తాంతద్గుణ సంపన్నః పాంచాలః పద్మినీంయభేత్

శృ. అ. 2. 13.

తా॥ ధర్మసభ జేరనిది, సమస్త సద్గుణములతో విరాజిల్లున్నది, పద్మినీ జాతి స్త్రీ యగును. అవియే గుణములుగల పాంచాల జాతి పురుషుడు పద్మినీ జాతి స్త్రీతో గూడనగును, పరస్పర విరుద్ధ జాతి స్త్రీ పురుషులు గూడిననే సంకరముల్తైన విజాతు లేర్పడును. మరియు లింగ వ్యత్యాసముచే విజాతి సంయోగమున విషమ రతి యేర్పడును.

శ్లో॥ 76. విజాతి సంయోగ వశాద్విషమైవ రతిర్భవేత్ ।
హస్తిన్యాదిగుణా యత్రవర్తం తేనుకరాభువి

శృ. అ. 2. 15.

తా॥ విజాతి సంయోగమున విషమరతి యగును. కావుననే లోకమునందు హస్తిన్యాదిజాతి గుణములు గల విజాతి స్త్రీ పురుషులు గానుపించుచున్నారు.

శ్లో॥ 77 సాసంకరవ ధూర్జేయా సంకరస్తాంయభేన్నరః ।
భద్రోదత్తః కూచిమారః పాంచాల పురుషాస్సృతః

శృ. అ. 2. శ్లో. 19.

తా॥ హస్తిన్యాదులగు వారికొన్ని గుణములు గల సంకరజాతి స్త్రీ పురుషులు గానుపించుచున్నందున సంకరజాతి స్త్రీలతో సంకరజాతి పురుషులే గూడవలయును. భద్రుడు, దత్తుడు, కూచిమారుడు, పాంచాలుడను నలుగురు పురుషులు క్రమముగ హస్తిన్యాది గుణములు గల్గియున్నవారలగుదురు. సంకరజాతి పురుషులు క్రమ భంగము జేసి సంకరజాతి స్త్రీలతో మరల గూడిన అతిసంకరమైన అనులోమ విలోమ జాతి స్త్రీ పురుషులు బుట్టుదురు. ఇందుకనియే మనవారు వివాహములందు జ్యోతిశ్శాస్త్రీను సారముగ యోనికూటా ద్యష్ట కూటములు వధూవరులకు సరిపడిన వివాహమాడుమనిరి. విషమ రతిలింగ వ్యత్యాసమున మూడు విధములగును. 1. సమ 2. విషయ 3. మధ్యమ వ్యత్యాసముభయలింగ సమానమునందు మధ్యమ రతి అల్పాంగ వ్యత్యాసమునందు సమరతి, దీర్ఘాంగ వ్యత్యాసమునందు రతివిషమ మనబడును.

కామకళా జ్ఞానము

73. స్త్రీల జాతి విజ్ఞానానంతరము కామకళా జ్ఞాన మావశ్యకమైనది. మనోరూపమైన కామకళ చక్షురింద్రియ గోచరముకాదు. భావనా రూపమైనందున మన్మథ కళాస్థానములను దెలిసికొని వానికి జెప్పబడిన సంస్కారాదులు జేయగా నది సాధ్యమగును. స్త్రీలందు కామకళ చంద్రకళలను బోలి ప్రతిదినము వరుసక్రమమునఅ ంగుష్ఠాదిశీర్ష పర్యంతము పదహారు స్థానములం దారోహణా వరోహణ జేయుచుండును. స్త్రీ జాతి నిర్ణయమైననే కామకళా రోహణ వరోహణా దెలియబడును. ఆరోహణా వరోహణ లుభయపక్షములందు క్రమముగ ప్రతిదినమందు నుండును.

శ్లో॥ 78. అంగుష్ఠే పదగుల్ఫజాను జఘనేనాభౌ చవక్షే స్తనౌ ।
కక్షే కంఠక పోలదంత వదనే నేత్రాళికే మూర్ధని ।
శుక్లాశుక్ల విభాగశో మృగదృశా మంగేష్వనంగస్థితి ।
ఊర్ధ్వాధోభిముఖాః కలాః ప్రతిదినం స్థానేషుగచ్ఛత్యలం

శృ. అ. 2. శ్లో. 42.

తా॥ అంగుష్ఠము (కాలి బొటనవ్రేలు) 2. పాదము 3. గుల్ఫము (పిక్కలు) 4. మోకాలు పైభాగము 5. పిరుదులు 6. నాభి 7. వక్షస్థలము 8. స్తనములు 9. చంకలు 10. కంఠము 11. చంపలు 12. దంతములు అనగ పెదవులు 13. వదనము—నోరు (లక్షణ యానోటునుండు నాలుక) 14. నేత్రములు 15. నొసలు (ముంగురులుండు స్థానము ఫాల మని లక్షణార్థము 16. మూర్ధ (తల పైభాగము—మాడపట్టు) పైకి క్రిందికి శుక్ల కృష్ణపక్షాను క్రమముగ పైజెప్పిన పదహారు స్థానములందు మన్మథ కళారోహణా వారోహణ జరుగుచుండును. వ్యష్టి శరీరము లందు (పిండాండమునందు) స్త్రీ శరీరము భోజ్యము. (భోగయోగ్యము—అన్నము) సమష్టి శరీరమునందు (బ్రహ్మాండమునందు) చంద్రశరీరము భోజ్యము (అన్నము) లాక్షిణికార్థములు. వీనితో భోగించిననే తృప్తి రూపానందము గలుగును. సమష్టి శరీరమునందలి చంద్రమండ

లమునుండి వృష్టి గురియుచు దానితో యన్నోత్పత్తి యగుటతో ప్రాణుల కానందరూప తృప్తి గలుగుచున్నది. "తృప్తి రితివృష్టౌ" యను తైత్తిరీయ శృతి గలదు. కార్యకారణమున కనన్యత్వ న్యాయమున చంద్రకారణమునగలుగు వృష్టిచే జనులు జీవింతురు గాన చంద్రుడన్నము (భోగ్యము) అనుట యొప్పుచున్నది. "లాంగలేన జీవతి" యను న్యాయమున చంద్రుడన్న మనవచ్చును.

శ్రుతి॥ ౩౮. "ఏషసోయో రాజాతద్దేదానా మన్నంతం దేవాభక్ష
యంతి" ఛా. అ. 5. ఖ. 10. మ. 4.

తా॥ వృష్టియందు, స్త్రీ సంభోగమునందు తృప్తి రూపానందము గలుగుననుచు పైన వ్రాయబడినది. "ఆనంద ఇత్యుపస్థే" యను శ్రుతి ప్రమాణము గూడగలదు. కావున చంద్రునందును స్త్రీలయందే భోగసిద్ధిగలదు. పురుషుల కుపభోగములగుటచే స్త్రీలు చంద్రునివలె యన్నము లని లాక్షణికార్థము పొసనగును. ఉభయు లేక స్వభావులగుటతో స్త్రీలందు కామకళలు చంద్ర కళలవలె శుక్ల కృష్ణ భేదమున హెచ్చుతచ్చులగుట (ఆరోహణా వరోహణలగుట) సమంజసమగును. పురుషుడు రసస్వరూపుడు. స్త్రీలందుడు కామ కళ ఆనంద రసోదితము (చంద్రుడు సముద్రమునుండి జనించునట్లు కామకళ స్త్రీలయందు ఆనంద రససముద్రోద్భవము) గావున రసము రసమును బొందియే యానందించునని పైన నుదహరించబడినది.

శ్లో॥ 79. రజోదర్శన మారభ్య చాపంచ దశసాసరం।
శుక్లపక్ష ఇతి జ్ఞేయో కృష్ణపక్ష స్తథోపరి శృ. అ. 2. శ్లో. 44.

తా॥ సమష్టి శరీరమునందు మాసాత్మకుడైన ప్రజాపతికి (చంద్రునకు) శుక్ల పక్షమునందు అమవాస్య మారునాటి పాడ్యమినుండి పూర్ణిమ వరకు చంద్రకళలు హెచ్చగుచు పూర్ణిమనాడు సంపూర్ణ కళలతో గానుపించును. కృష్ణ పక్షమునందు పూర్ణిమ మరునాటి ప్రతిపదనుండి యమావాస్యవరకు చంద్రకళలు తగ్గుచు నమావాస్యనాడు గనుపించవు.

(దర్శయనబడును) అదే విధమున స్త్రీలకు రజో దర్శనమునుండి పదిహేను దినములు (ఆనాటితో పదహారు) శుక్ల పక్షమనబడును. వ్యష్టి శరీరము లగు స్త్రీలందు రజోదర్శనమునుండి క్రమముగ ప్రతిదినము కామకళ ఆరోహణ గలిగియుండుటచే శుక్లపక్షమనబడును. పదహారవనాడు పూర్ణిమ నాటి వలె స్త్రీలకు శిరస్సునందు కామకళ జేరును. పదిహేడవ నాటి నుండి కృష్ణపక్షమునందు వలె కామ కళావరోహణ యగును. మాసాంత మందు రక్తము స్త్రీ యోనిద్వారా స్రవించును. (రజస్వలగును) కావున (చంద్రకళ లమావాస్యనాడు గనుపించునట్లు) కామకళనబడదు.

శ్లో॥ 80. కృష్ణాంతేన యదా రక్తం ప్రసూనాచ్చ బహిర్గతం ।
తావత్స్వస్థానగా మూర్ధ్ని కళాతిష్ఠతి సర్వదా శృ. అ. 2. 45.

తా॥ కృష్ణపక్షాంతమునందు స్త్రీలకెప్పుడు రజోదర్శనమగునో అప్పటినుండి మూడు దినములు ప్రసూనము (యోని) నుండి రక్తస్రావమగును. అంత వరకు (రక్త స్రావదినముల వరకు కామకళ స్త్రీలకు శిరమునందుండును.

74. అదియె కామకళకు స్వస్థానమనిరి, గావుననే రజస్వలా దినములు మూడు రతికి నిషేధించబడినవి కాని ధర్మశాస్త్రమునందు నాల్గు దినములు వర్జనీయములని చెప్పబడెను. చతుర్ధ దినమునందు సాయంకాలము మరల స్నానము జేసిన రతికొరకు మాత్రమే స్త్రీ పరిశుద్ధురాలగును. కామకళారోహణావరోహణలు స్త్రీలజాతి భేదమనుసరించి వామ పార్శ్వమునుండిగాని దక్షిణ పార్శ్వమునుండిగాని జరుగును. ఏజాతి స్త్రీ కేపక్షమునందు ఏ పార్శ్వమునుండి ఆరోహణగాని యవరోహణగాని యగునో యా వివరములు శాస్త్రమునందే జూడనగును. గ్రంథ విస్తర భీతిచే విడిచితిని ఉదాహరణగా పద్మినిజాతి స్త్రీకి రజస్వలయైన చతుర్ధ దినమునందు కామకళ వామ పార్శ్వమునుండి యారోహణారంభ మగును. చతుర్ధ దినమునా డామెకు వామజాను పై భాగము (యెడమ తొడయందు) నందుండును. అచ్చటినుండి ప్రతిదినము వరుస క్రమముగ హెచ్చుచు (ఆరోహణగుచు) పదహారవనాడు (రజస్వలనాటి దినమునుండి) మూర్ధ్ని స్థానమునందు జేరును. ఇదే యామెకు శుక్ల పక్షము, పది

పది యేడవ నాటినుండి యామెకు దక్షిణ పార్శ్వమునుండి యవరోహణ యగుచుండును. (దిగుచుండును) మాసాంతమున యోనినుండి రక్త స్రావము కాగా కామకళ యామెనెత్తినజేరి స్వస్థానమునందుండును. ఇట్లామెకు రజస్వలగునంతవరకు దక్షిణ పార్శ్వమునుండి యంగుష్ఠము వరకు కామకల దిగుచుండునని భావము. మరల రక్త స్రావానంతర మామెకు వామ పార్శ్వమునుండి పై జెప్పినట్లారోహణగును ఇట్లెల్లప్పుడు పద్మినీ జాతి స్త్రీల కగుచుండును. హస్తిన్యాది జాతి స్త్రీలకు శుక్ల కృష్ణాను సారముగ వామ దక్షిణములనుండి యారోహణగాని యవరోహణగాని యగును. గాన ప్రథమమున స్త్రీ జాతి నిశ్చయానంతరము వారి రజో దర్శన దినమును దెలిసికొని యథాప్రకారముగ శాస్త్రోక్త రీత్యాయారో హణా వరోహణ శుక్లాది క్రమముగ వామ దక్షిణ జ్ఞానముచే కామ కలాస్థానము నిర్ణయించయగును. ఇట్లు దెలియకున్న నింద జెప్ప బడినది.

శ్లో॥ 81, స్త్రీ ణాంజాతిం వినిశ్చిత్యయో మూఢోరతి మేష్యతి ।
అజ్ఞాత్వైవ కలాస్థానం స్త్రీణాం భృత్యోభవేదసౌ శృ. అ. 1. శ్లో. 60.

తా॥ స్త్రీజాతి నిర్ణయించక రతి గావించువాడు మూఢుడు కళా స్థాన పరిజ్ఞానములేనివాడు స్త్రీలకు వశ్యుడౌను.

శ్లో॥ 82. కళాజ్ఞానాత్స ఖలత్యే వస్జల నాన్మోహినీ భవేత్ ।
మోహితా యాంప్రియం యాంతి కామసిద్ధిర్భవేత్తదా

శ్లో॥ 83. యదామన్మథ సిద్ధౌతు స్వయమే వస్త్రీయోవశాః ।
గతాసు స్త్రీషువ శతాంకామశాస్త్ర సుఖంభవేత్
శృ. అ. 1. శ్లో. 61. 62.

తా॥ అర్థము సుగమము.

కామ సంస్కారములు

75. ఈ క్రింద తెలుపబడు దశవిధ సంస్కారములు, పంచ తంత్రములు రతికి పూర్వము గావించ తగినవి. అవి కామ కళా భంగమునకు దోహ దములు.

శ్లో॥ 84. తాడనం ఫేటనం చైవదంతక్ష తనఖక్షతౌ ।
చుంబనం చూషణం చైవచాలనంచవషట్కృతిః ॥
శ్ర. అ. 3. శ్లో. 52.

తా॥ తొడలు, హృదయము పృష్ఠభాగము మొదలగు స్థలములందు జాతి భేదాను సారముగ ఆదినములందుండు కళలను గుర్తెఱింగి తత్తత్సం స్కారములను పురుషుడు గావించవలయును. (తాడనము—తట్టుట. 2. ఫేటనము—గళధ్వని, 3. నఖ 4. దంతక్షతములు 5. పరస్పరము ముఖవాయువుల గ్రహించుట 6. కొప్పుకొననూపుట 7. జిహ్వా మూలమున మూర్ధను ఛేదించుట 8. పంచాంగుళములచే ముక్కుపై దువ్వుట 9. గాఢపరిష్వంగము 10. ముద్దుకొనుట వీనినే దశ సంస్కారములందురు.

పంచ తంత్రములు

శ్లో॥ 85. ఫేటితం కుట్టితంక్లీతం నామితం ఘట్టితంతధా ।
పతాని పంచతంత్రాణి భాషితాని స్మరస్మృతౌ

1. ఫేటితము:- చెవియందు, కంఠమునందు నాలుకతో చప్పుడు చేయుట.
2. కుట్టితము:- మధ్యమానామికలతో యోనిచాలనము గావించుట.
3. క్లీతము:- అరికాళ్ళను గోళ్ళతో గీకుట.
4. నామితము:- ముంగురులను దువ్వుట.
5. ఘట్టితము:- గాఢా లింగనము.

రతి భేదములు

76. బాహ్యాభ్యంతర భేదముచే రతి ద్వివిధమగును. దర్శన స్పర్శ నాదులు బాహ్యారతి యనబడును.

శ్లో॥ 86. బాహ్యమభ్యంతరం చేతి సురతం వాద్విధామతం ।
ఆలింగనాది సంస్కారైస్త త్బాహ్యారత ముచ్యతే శ్ర. అ. 3. 54.

శ్లో॥ 87. దర్శనం స్పర్శనం కేళి ప్రేక్షణం గుహ్య భాషణం ।
సంకల్పోధ్య వసాయశ్చక్రియా నిర్వృతిరేవచ ।
ఏతన్మైథున మష్టాంగం ప్రవదన్తి మనీషిణః

తా॥ బాహ్యాభ్యంతర భేదమున రతి రెండు విధములు. 1. దర్శనము 2. స్పర్శ 3. కేళి (ఆట) 4. ప్రేక్షణ బాగుగ జూచుట 5. రహస్యసం భాషణము 6. సంకల్పము 7. నిశ్చయించుట. 8. క్రియ చేతుష్టి నొందుట అని ఎనిమిది విధములు

శ్లో॥ 88. దర్శనేన రతిం కృత్వాస్త్రీయా స్పర్శన మాచరేత్ ।
స్పర్శనైర్ద్రవయిత్వా చధశనై స్సంభోగ మాచరేత్ శృ. అ. 2. 30.

తా॥ దర్శనానంతరమున స్త్రీని స్పర్శ జేయనగును. స్పర్శతో స్త్రీని ద్రవింపజేసి ద్రవించిన తరువాతనే సంభోగము (రతి) జేయనగును. దేశ కాలాను సారముగ కామకళా సిద్ధిచే సంభోగింపవచ్చును. కామ శాస్త్రము నందు సంభోగస్థలమునే దేశమని జెప్పిరి. జాతి భేదము ననుసరించి దేశ భేదము చెప్పబడినది.

శ్లో॥ 89. అభినవగిరి మధ్యేహస్తినీ జాతికాంతాం ।
కిసలయితనికుంజే చిత్రిణీం శంఖినీంతు ।
కుసుమితవన మధ్యే పద్మినీం సౌధభాగే ॥
వ్యతులిత ఘన సంభోగః కామినీం సంయభేతా శృ. అ. 3. 35.

తా॥ నూతనగిరి కందరములందు హస్తినీ జాతిస్త్రీతో, చిగురించిన పొద రిండ్లయందు చిత్రిణీ శంఖినీజాతి స్త్రీలతో, పద్మినీజాతి స్త్రీతో పూలతోట లందు మేడపై భాగమున సంభోగమును గావింపవలెను. కేళికాయత నము (పడకటిల్లు) చిత్రపటాదులతో నలంకరింపబడి భోగ సాధనములన్ని గలిగియుండవలెను.

శ్లో॥ 90. నానాధూపయుతే వితాన సహితే కర్పూరదీపో
జ్వలే । రత్న స్తంభ విరాజితేతి విమలే శ్రీగంధలేపో
చితే సౌధేపల్లవ పుష్పరమ్యశయనేకాంతా ప్రియా
భిస్సమం । సంభోగాయనయేత దివసాన్కందర్ప వేదార్థవిత్
శృ. అ. 3. 37.

తా॥ పడకటింటి యందనేక విధములైన ధూపములు పరుపుదిండ్లు ఉండవలయును. రత్న స్తంభములతో విరాజిల్లవలయును. శ్రీ గంధముచే లేపనజేసి యుండనగును. అట్టి మేడలో చిగురుటాకులు పుష్పములతో నలంకరించబడిన శయ్యాయందు ప్రియురాలగు కామినీస్త్రీతో కామశాస్త్రజ్ఞుడు సంభోగించుచు దినములు గడుపవలయును.

శ్లో॥ 91. హేముతే సౌధమధ్యే పరిమళ సహితే శైశరే సద్వనాంతే ।
వాసంతే గ్రీష్మకాలే జలసహిత గృహేధూపయు
క్తోష్ణ గేహే వర్షాకాలే శరత్సు । ప్రకట విధుకళా
జాల పూర్ణాంతరేషు । కల్యాణీ భిర్వధూభిస్స భవతి
విభవేనాయకస్తాంయభేత శృ. అ. 2. 61.

తా॥ హేమంత ఋతువునందు మేడయందు, శిశిర ఋతువునందు పువ్వుల సువాసనలతో పరిమళించు తోటలోను, వసంత గ్రీష్మ ఋతువులయందు జలయుక్త గృహమునందును, వర్ష ఋతువునందును శరదృతువునందును ధూపములుగల వెచ్చని యిండ్లయందు, వెన్నెల ప్రసరించుటకు గవాక్షములు గలిగియుండు యిండ్లలో, (వర్ష శరత్కాలములందు ధూపములతో యుక్తమగు వెచ్చని యిండ్లుండవలయును. వానికి గల గవాక్షరంధ్రములనుండి చంద్రికలు=వెన్నెల కిరణములు గనుపించునట్లుండ నగును.) అట్టి వైభవముతో ప్రియురాలిని నాయకుడు గూడవలయును. సంభోగార్థము ఋతువులందనుకూలమైన ప్రదేశములనుజెప్పి తరువాత రతి కనుకూలమైన కాలము జెప్పబడుచున్నది.

శ్రుతి॥ ౩౯. "ప్రాణం వాఏతే ప్రస్కందంతి యోదివా
రత్యాత్సం యుజ్యంతే" బ్రహ్మచర్య మేవ
యద్రాత్రౌ రత్యాత్స యుజ్యంతేః
ప్రశ్నోప. ఖ. 1. మ. 13.

తా॥ ఎవడుపగలు స్త్రీతో రతి జేయునో వాడు నిశ్చయముగతను ప్రాణములనే బోగొట్టుకొను వాడగును. రాత్రియందు స్త్రీ సంభోగము

జేయువాడు బ్రహ్మచర్యము జేసిన వాడగును. దీనిచే సంభోగమునకు దగిన కాలము రాత్రియే. బాహ్య రతియందు జేరిన దర్శన రతి కామ సంకల్ప యుత భావనయేగా సదృష్టియందట్టి భావనా విశేషమును జెప్పుటకుగాను దృష్టి భావము స్త్రీలందుండునని జెప్పబడును.

శ్లో॥ 92. దృష్టి భావంత థాపక్ష్యే కాంతానాం భావసమ్మితం ।
హాస్యాని మేషదృష్టి స్యాత్కుపితా క్రోధసంయుత ।
ఊర్ధ్వగా సవిచార స్యాదర్ధ దృష్టిర్జు గుప్సితా ।
విషమా ఖండదృష్టి స్యాత్స కటాక్షా ప్రియప్రదః ।
అత్యంత దుఃఖా నీచాయా సప్తధా దృష్టి రుచ్యతే

తా॥ కామినుల దృష్టి భావమును జెప్పెదను. నిశ్చల దృష్టి హాస్యార్థ మనబడును. క్రోధయుత దృష్టి కోపించుచున్నదని యర్థము. ఊర్ధ్వగా (ఆకసమువంకజూచుట) దృష్టిని విచారముతో గూడియున్నదనుటను సూచించును. ఈ దృష్టి నిందార్థ మనబడుచున్నది. ఖండదృష్టి (చూచి వెంటనే మల్పు దృష్టి) విషమమని దెలియదగును. కటాక్షదృష్టి ప్రియ ప్రదమని యర్థము. ఏడ్చుచు జూచుదృష్టి నీచమైనదని దెలియవలెను. ఇట్లేడు విధములైన దృష్టులు స్త్రీల భావమును దెలియజేయును.

శాస్త్రజ్ఞుడట్టి దృష్టి భావమును గనుపెట్టి వారి భావనల దెలిసికొని సంతోషపెట్టియే రమించవలయును. గాని బలాత్కారముగ సంభోగము గావించుట తగదు.

శ్లో॥ 93. శ్రవణంచక్షుః ప్రీతి మనస్సంగోథసంకల్పః ।
నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తి త్రపానాశః ।
మోహో మూర్ఛామృతి రిత్యేకాదశ అవస్థగాః శృ. అ. 1. 25.

తా॥ 1. శ్రవణము 2. చక్షుఃప్రీతి 3. మనస్సంగమము 4. సంకల్పము 5. నిద్రావిచ్ఛేదము 6. తనుత (కృశించుట) 6. విషయ నివృత్తిః 8. త్రపానాశము (లజ్జ విడుచుట) 9. మోహమును జెందుట 10. మూర్ఛ వచ్చుట 11. మృతి (మరణించుట) ఇవియే పదునొంకడవస్థలు కామినులైన స్త్రీలకుగాని కామాతురులైన పురుషులకుగాని కలుగును.

77. ఆభ్యంతర రతిబంధ నాదులతో జేయబడును. మన్మథ శాస్త్రము నందు బంధనాదుల సంఖ్య యెనుబదినాలుగు గలవు. వానిలోని కొన్ని ఇవి:—

శ్లో॥ 94. సమశ్చోప రతిశ్చైవ భ్రమణం చక్రబంధనం ।
లలితంచైక పాదంచ ధేనుకం మార్కటంతథా శృ. అ. 3 శ్లో. 11.

తా॥ 1. సమరతి 2. ఉపరతి 3. భ్రమణ బంధము 4. చక్రిబంధము 5. లలితము 6. ఏకపాదము 7. ధేనుకబంధము 8. మర్కటబంధము (1) సర్వజన సాధారణమైనది సమరతి. (2) పురుషునిపై స్త్రీ సమ్ముఖమునుండి రమించుట యుపరతి. ఇట్లే మిగత బంధనాదులను గ్రిహించునది. విషయానందమునే గోరు శృంగార ప్రియులకు బంధనాది రతులచే దుఃఖము గలదని వారికిగల శ్రమాయాస కావ్యలైంగికానుమానముచే గ్రహించవచ్చును. కాని వారియానంద మెట్లుండునో జెప్పుట కశక్యము. ఇట్టి యుపరతిని సంస్కృతాంధ్రి కవులు తమ గ్రంధములలో సరసముగ ననువదించిరి.

శ్లో॥ 95. మేఘోవర్షతి మీనకేతు విశిఖాఆభ్రం సముత్కంపతే ।
ధత్తేమౌక్తిక జాలమిందు రజనీ తారశ్యమిందీవరే ।
శంఖశ్చాను కరోతిహంతశకః పారావతః ప్రికిృియాం ।
తారంభ్రామ్యతి నిత్యమే వగగనేచిత్రం విధానం విధేః

తా॥ మేఘము (కొప్పు) మన్మథ బాణములను (పువ్వులను) వర్షించుచున్నది. ఆకాశము (శరీర మధ్యభాగము స్త్రీనడుము) లెస్సగా కంపించుచున్నది. చంద్రునియందు (ముఖమందు) రాత్రివేళ ముత్యముల సమూహమును (చెమట బిందులను) ధత్తే ధరించుచున్నది. నల్లకలువలు (కన్నులు) చుక్కల బోలినవి. (మూసికొని పోవుచున్నవి) శంఖము (గళము) మెల్లగా పావురము ధ్వనివలె అనుకరోతి (అనుకరించును) తారహారములు (పుష్పహారములు) తిరుగులాడు చున్నవి. విధివిధానమతి చిత్రమైనది. ఆంధ్రమున పోతరాజు భాగవతమునం దుపరితిని ఇట్లు వర్ణించెను.

పద్యము 9. నటదుత్తుంగ పయోధరంబు గతమందాక్ష క్రియోదారమ
స్ఫుట వాగంకు రమక్షి కోణనివ సత్పుష్పేషు దర్పంబున
స్ఘటితాలింగన వామనీ కృతకుచాగ్రప్రౌఢరోమాంచయై
విటుఁజొక్కించె ప్రఫుల్ల పద్మనయనా వీరాయితం బెంతయున్

శ్లో॥ 96. స్విన్నంమండల మైందవం విలులితం స్రగ్బారనద్ధంతమః ।
ప్రాగేవ ప్రథమానకైతకశిఖాలీలాయితం సుస్మితం ।
శాంతంకుండల తాండవంకువల యద్వంద్వం తిరోమీలితం
వీతం విద్రుమ సీత్కృతం నహితతో జానేకిమాసీదితి

తా॥ యనుచు కాళిదాసు రత్యంత వర్ణన జేసెను. దీనిచే బంధనాది రతుల వలన దుఃఖము గలుగుచున్నది. దెలియబడుచున్నదేగాని స్త్రీ పురుషులకుగల ఆనంద మెట్టిదో జెప్పశక్యము గాజాలదనెను. కావున విషయానందము క్షణభంగురమైన ఆభాస మాత్రసుఖమేయని తెలియుచున్నను గాని, శృంగార ప్రియులగు వారికి మాత్రమీ శాస్త్రజ్ఞానమున విషయానంద తృప్తి గలుగుననుటలో సంశయములేదు. "ప్రజాతి రమృతం" యను శృతి ప్రమాణమున స్వభార్యా సంయోగముచే రతి సుఖమనుభవించి పుత్ర సంతాన ఫలమును బడసినచో శాస్త్ర ప్రయోజనము సిద్ధించును.

కామకాండము సంపూర్ణము.

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ప్రథమగుచ్ఛము

4. నీతి కాండము

78. నీతి=న్యాయము "నయతి:— సన్మార్గమునందుంచునది నీతి యన బడును. నీతిశబ్దమునుకూడ బోధించును. మనుష్యులకు ధర్మమార్గము నుపదేశించి, వారిని సత్ప్రవర్తన యందుచుట నీతి యనబడును. నీతి పరులే ధర్మ మాచరింతురు. నీతి శాస్త్రము సత్ప్రవర్తన నుపదేశించును. మంచి నడతగల వారిని నీతి పరులందురు. సమస్త శాస్త్రజ్ఞు లయ్యును నీతి పరులు గానిచో వారు నిందితులగుదురు.

పద్యము 10. నడవడి మంచిదైన జనంబులు పెద్దగ జూతురాతని।
న్నడవడి జక్కగాని నరునచ్చిన చుట్టములైన జేరనీయకన్
యెడ దొలగంగ దోలుదు రహీనత యున్లఘు వృత్తిమహి
న్నడవడిచేత వచ్చుటిది నైజము దీని నెరుంగ వింతయున్.

తా॥ తాను నీతిపరుడగుచు లోకులకు నీతిమార్గ ముపదేశించు వారినే సత్ప్రవర్తకులు, ఉపదేశికులందురు. వానికి తిర్యగ్జంతువులుగూడ సహా యపడును.

శ్లో॥ 97. యాంతిన్యాయ ప్రవృత్తస్యతిర్యంచోపి సహాయతాం।
అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోపి విముచ్యతే

తా॥ నీతి పరునికి పశుపతులు సహితము సహాయమొనర్చును. అవి నీతి పరులను అన్నదమ్ములుకూడ విడుతురు.

ఉదాహరణకు శ్రీరామచంద్రుడు నీతి పరుడగుటచే సుగ్రీవాదులు (కోతులు) జటాయువు (పక్షి) సహాయ మొనరించినవి. అవినీతిపరుడైన రావణాసురుని వాని తమ్ముడగు విభీషణుడు విడిచెను. ఇతరులేవి యొనరించిన తనకప్రియములగునో నవి తానితరులకు జేయకుండుట ధర్మమగును. మహాభారత శాంతి పర్వమునందిట్టి ధర్మమును భీష్ముడు ధర్మరాజున కెరింగించెను.

పద్యము 11. ఒరులేయవి యొనరించిన నరవర యప్రియము
తనమనంబునకగు తానొరులకునవి జేయ
కునికి పరాయణ పరమధర్మ పథములకెల్లన్

నీతికి, ఓపిక, ప్రయత్నము. శ్రద్ధ, ధర్మాసక్తి, నిష్ట మొదలగు సద్గుణంబులు సాధనములగును. ఇవి లేనిచో నీతి గలుగదు. గాన యత్నాధిక్య సాధ్యమైనది నీతి.

పద్యము 12. ఒడికముతో బ్రయత్నమున నొక్క మహాశిల కొండ మీదికి।
న్గడు పగభార మచ్చడిది గ్రక్కున భూమికి డిగ్గద్రోయగా
గడుసుల భంబయట్లు గుణగణ్యాదనం బొగడొందుటద్భుతం।
బుడుగ గదుర్జనుండనగ నుండుట తాసుకరంబు ధాత్రిలోన్

శ్లో॥ 98. పరిపూర్ణే పితటాకేకాకః కుంభోద కంపిబతి।
అనుకూలేపి కళత్రే నీచః పరదారలం పటోభవతి

తా॥ తటాకము జలపూర్ణమైనను కాకి ఇండ్లయందుండు కుండలోని యుదకమే త్రాగును అదేవిధమున నీచుడు (అవినీతిపరుడు) తనకు భార్యానుకూలవతి యున్నను పరదారాసక్తిగలిగియుండును. సత్యాహింసలతో మెలంగుచు నితరులను మోసగించక న్యాయార్జనతో జీవించువారు నీతి పరులు. తన ప్రవర్తన నితరులు ప్రశంసించినను గర్వించక సత్ప్రవర్తననే కల్గియుండవలయును.

పద్యము 13. తన నడవడి సత్పురుషులు గొనియాడగ నుబ్బక
దియగుణంబుగ తద్వర్తనమున్వదలకయుండిన
మనుజుడు పూజ్యుండు జన సమాజములోనన్

శ్లో॥ 99 సత్యంబ్రూయాత్ప్రియంబ్రూయాన్న బ్రూ
యాత్సత్యమప్రియం ప్రియంచ నృతంబ్రూయా
దేష ధర్మస్సనాతనః

తా॥ సత్యముగను, ప్రియముగను బలుకవలయును. సత్యమైనను అప్రియమును బలుకరాదు. గాని ప్రియమగుననుచు ననృతము బలుకగూడదు. ఇదే సనాతన ధర్మము. ఉద్యోగ పర్వమునందు విదుర నీతి గలదు. అందు ధృతరాష్ట్రునితో విదురుడు నీతి ధర్మోపదేశములు జేయుచు, ఓయి మహారాజా ! ప్రియముబలుకువారెల్లప్పుడు సులభులు. అప్రియమైన సుహితము బలుకువారలరుదు ఒక వేళ చెప్పెడివారున్నను వినువారులేరు. సత్యము, ప్రియము, హితము బలుకుట దుష్కరము. అందువలన మౌనముగగాని మితభాషిగగాని యుండుట మంచిదియని భగవద్గీతలో గలదు. నీతిశాస్త్రములను బృహస్పతి, శుక్రుడు, విదురుడు మున్నగువారు జెప్పిరి కణక నీతి కాపట్యమునే జెప్పినందున దుర్నీతి యనబడును. అందు పరద్రోహము, మోసము రాజనీతి నామమున జెప్పబడినది కూటనీతి యందు రాజులు ధన లోభమున వర్తింతురుగాని యదే జనులందరికి హితముగాజాలదు. ఆంధ్రమున పంచతంత్రమను నీతిశాస్త్రమందు సుహృల్లాభము, మిత్రభేదము మున్నగు ప్రకరణములుగా విభజించి నీతి బోధించబడినది. శుక్రనీతియందు ననత్యము బలికినను దోషము గాదని చెప్పబడినది కాని అసత్యము బలికినచో పరులకు హింస సంభవించు నవకాశముండునేని అట్టి సమయమున మాత్రము అసత్యమాడుట నీతికాదు.

పద్యము 14 వారిజాక్షులందు వైవాహికములందు
ప్రాణ విత్తమాన భంగమందు
చకితగోకులాగ్రి జన్మరక్షణయందు
బొంకవచ్చు నఘము బొందదధిప — అనిరుద్ధనీతి

విద్యా గర్వముచే సద్వర్తన వీడరాదు.

పద్యము 15 విద్యకునుదోడు వినయంబుగలిగి యుంట
పసిడికిని తావి యబ్బినభాతి యగును
విద్య గలిగియు యడకువ వెలయకున్న
యమర తరువును కచ్చబెట్టలమికొనుట.

విద్య మంచివాని వద్దనున్ననే రాణించును. గావున నీతివంతునికిగల విద్య జ్ఞానప్రదానము జేయుటకు నుపకరించును. ఖలునివద్దయున్న విద్య వివాదములకే పనికివచ్చును. నీతిగలవానివద్ద ధనమున్నచో దానాదుల జేసి పరులకుపకరించును. అవినీతిపరుని వద్దగల ధన మతనికి మద హేతు వగును. నీతి పరునకు బలముండిన ఆర్త రక్షణకుపకరించును దుర్జనునికి గల బలము పరపీడ గిగించును.

శ్లో॥ 100 నీతిజ్ఞాః నియతిజ్ఞాః శాస్త్రజ్ఞాస్సంతు లోకేస్మిన్
బ్రహ్మజ్ఞాపి భవంతు వేదజ్ఞాః । స్వాజ్ఞానజ్ఞానినో
విరలాః

తా॥ నీతిశాస్త్రజ్ఞులు, నియతిశాస్త్రజ్ఞులు, ఇతర శాస్త్రజ్ఞులు లోక మందనేకులుగలరు గాని తన యజ్ఞానమును గుర్తెఱుంగువారలరుదు. సమస్త శాస్త్రజ్ఞులయ్యును తమ తప్పులను (దుష్ప్రవర్తనలను) దెలిసికొనక యుండినచో వారు శుకశారికములవలె శాస్త్రములు బలుకు వారలే యగు దురుగాని నీతిపరులుగానేరరు. తమ యవినీతులను దేలసికొనుటెగాక వాని విడుచుటకు ప్రయత్నింపవలయును.

79. శాస్త్రములు విజ్ఞానమును మాత్రమే బోధించునుగాని యవి మనుష్యులకు సత్ప్రవర్తనను గలిగింపజాలవు. సత్ప్రవర్తన నలవరచు కొనుటకు గురుకులవాసమైనను లేక సత్పురుషుల సేవ జేసియైనను నీతి తెలియుట ముఖ్యము. ఇట్టి సత్ప్రవర్తనలనే నీతిశాస్త్రములు బోధించును గాన నవి యాదరణీయములు.

ఇతి శ్రీ అంబాగస్త్యేశ్వర కరుణాపాత్ర శ్రీ శీలప్పవంశ పారా
వారరాకాసుధాకర రామశర్మ సూనుడు సకల విద్వజ్జన
విధేయుడైన రామకృష్ణశాస్త్రి సంగ్రహించిన
ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వమునందు నీతి కాండముతో
ప్రథమగుచ్ఛము సమాప్తము.

ఓం తత్సత్

ద్వితీయ గుచ్ఛము

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

వేదాంగ కాండము

1. శిక్ష

80. వేదమునకు శిక్ష ప్రథమాంగము. వర్ణాదులిందు శిక్షింపబడుటతో నిది శిక్ష. శిక్షయే శీక్షాయనబడును. దీర్ఘము ఛాందసము చిక్షిఙ్ = వ్యక్తాయాం వాచి యను ధాత్వర్థమున వాక్కర్మణో రూపం శిక్ష. శిక్షించుటచేతను, వర్ణాద్యుచ్చారణ లక్షణ మిందు శిక్షింపబడుటచే నైనను దీనిని శిక్ష యనవచ్చును. ప్రియ, హితోపదేశములు గురు, దేవ, ప్రభువు వాక్యముల బోలు శ్రుతి చెప్పిన ఆదేశోపదదేశములిందు గలవు. ఉపనిషత్తులతో సహా సంపూర్ణ వేదాధ్యయనమునందు అర్థ గ్రహణ మాత్రము జాలదాయనుకొని వర్ణోచ్చారణందు స్వరాది నియమములు బాటింపుట అనావశ్యకమని భ్రమపడువారికట్టి భ్రమ యుండరాదని దెలుపుటకును స్వరవర్ణోచ్చారణ సలక్షణముగా చేయుటావశ్యకమైనదని దెలుపుటకును, ఈ శిక్ష శాస్త్రోద్దేశము. వైఖరీయందు వర్ణములను స్వరాది నియమములతో సలక్షణముగా నుచ్చరించుటందు బాహ్యాప్రయత్నము ముఖ్యముగ జేయవలసియున్నది. వైఖరీ యనగా వై = నిశ్చయముగ, ఖం = ఆకాశం (శ్రోత్రేంద్రియము), రాతి = గృహ్ణాతీతి వైఖరీయని దీని వ్యుత్పత్తి, తాత్పర్యమున శ్రోత్రేంద్రియమునకు వినబడునంత పైకి ఉచ్చరించు వాక్కు వైఖరీ యనబడును. వర్ణములు ధ్వని రూపములైనను వానిని ఉత్పత్తి స్థానములనుండి పైకి వెడలించునప్పుడు బాహ్యాభ్యంతర ప్రయ

త్నము లావశ్యకములైనవి. వాక్కునకు స్థానాపేక్షచే పరా, పశ్యంతి, మధ్యమ, వైఖరీ యను నాలుగు నామములు గలిగినవి.

శ్రుతి॥ ౪౦ "చత్వారి వాక్పరిమితపదాని ।
తాని విదుర్బ్రాహ్మణాయే మనీషిణః ।
గుహాత్రీణిని హితానేజ్గయన్తితురీయం
వాచో మనుష్యావదంతి''.

తా॥ నామాఖ్యాతాది (1. నామ 2. ఆఖ్యాత 3. నిపాత, 4. ఉపసర్గ) పరిమిత పదములతో నుండువాక్కు మరల చతుర్విధములైనదని బుద్ధిమంతులైన బ్రాహ్మణులే తెలిసికొనగలుగుదురు. వీనిలోని మూడు వాక్కులు శరీర గుహాయందు (మూలాధారమునుండి హృదయమునకు) ఉండును కావున నవి గోచరములు గానేరవు. తుది నాల్గవదైన వాక్కు (వైఖరి) మనుష్యులుచ్చరింతురు.

అనగా మనుష్య శరీరమందలి మూలాధారాది స్థానములందుండి వాక్కు వర్ణరూపమున క్రమముగా ముఖమునుండి వెడలువరకు గోచరించదు. వాగింద్రియమున వైఖరిగా నుచ్చరింపబడగ నదే శ్రోత్రేంద్రియ గోచరమగును గాన దీనినే వైఖరి యందురు.

అకారవర్ణ మే స్థానములనుండి ప్రయత్నముచే పైకి వెడలించువప్పుడు పదక్రమమున వాక్కగును. అకార వర్ణము మూలాధార చక్రమందు పరరూపమున (సదాత్మకమున) నుండి ప్రాణవాయువు (నాదము) చే స్పందమగుచు పైకి లేచునుగాని అప్పుడ గోచరమైనందున పరానామము దానికి గలిగినది.

శ్రుతి॥ ౪౧ "అకారోవై సర్వా వాగ్సైషా స్పర్శాంతస్థోష్మభిర్వ్యజ్య
మానాబహ్వీ, నానా రూపాభవతి"

తా॥ అకారవర్ణమె సమస్త వాక్కులగును. అదియె శరీరములోపలి యుష్ణతచే స్పర్శమగుచు వ్యక్తమై నానా వర్ణములుగా పరిణమించును. ఇచ్ఛా ప్రియత్నములతోనే ప్రాణవాయువు (నాదము) ఉత్పత్తి

స్థానములందు జేరి యచ్చట యాగ్నేయముతో (ఉష్ణముతో) గలసి వివిధ వర్ణముల స్ఫురింప జేయును. నాదముచే వర్ణములు స్ఫుటించునందున, వైయ్యాకరణులు స్ఫోటిని ఉపలక్షకమున జెప్పుదురు. వర్ణ పదవాక్య భేదమున స్ఫోటి త్రివిధము. వానిలో వర్ణస్ఫోటియే ముఖ్యమని ఔప వర్ణణాచారి మతము. స్ఫుటించు వర్ణములు పదక్రమమును జెంది వాక్యైకన దదియే వైఖరి. స్ఫోటనుచిచ్ఛక్తి యందురు.

శృతి ॥ "అకార ప్రధానోంకారో పలక్షిత స్ఫోటాఖ్యేచిచ్ఛక్తి
స్సర్వావాక్"

తా॥ అకారమే ప్రధాన వర్ణముగా గల నోంకారమునకు స్ఫోటచిచ్ఛక్తి స్వరూపముగనదే సమస్తవాక్కు అగుచున్నది.

శ్లో 101 మూలాధారాద కారస్ఫురతి లఘుపథం నాభి రంధ్రాదుకారో
మధ్యస్థానే మకార శ్శశికిరణవశాత్కంఠతో బిందురస్మా
న్నాదో మధ్యాచ్ఛశక్తిశ్శిరసిచ గతిశ్శాంతి మద్వాదశాంతే
ఓంకారోధ్యానరూపో రవిరివ జగతాం నాయకో విశ్వమూర్తిః

తా॥ మూలాధార చక్రమునందు అకారము స్వల్పముగా స్ఫురించును. అచ్చటినుండి నాభివరకును సూక్ష్మముగ లేచి మణిపూరక చక్రమందు దచ్చటి యూష్ణముతోగలిసి ఉకార వర్ణముగ స్ఫుటించును, అచ్చటినుండి ప్రయత్నమున ప్రాణవాయువుతో గలసి హృదయమునందలి అనాహత చక్రమునందు జేరి యచ్చటి యాగ్నేయముతో గలసినచో మకార వర్ణోత్పత్తి యగును. అదియే కంఠస్థానమందలి విశుద్ధచక్రమునందు జేరగ నచ్చటి శశికరణములు (శ్లేష్మము) నంటుచు బిందూత్పత్తి యగును. బిందుముఖమునందు నాదము దాని మధ్యన చిచ్ఛక్తి అగ్రమునందుగతి (చలనము) గలుగగ వాక్కగు నంత ముఖమునండి వైఖరీ రూపమున వెడలుచు బాహ్య వాయువునందు పండ్రెండంగుళముల దూరమువరకు జని యచ్చటలీనమగును. సూర్యునివలె జగత్తునంతటవ్యాపించి నియమించునదగు ధ్యానరూపమైన ఓంకారము విశ్వరూపమైనది. వర్ణములకు మూలాధార చక్రమునం దకారముగోచరమగుటతో పరనామము, మణిపూరకమునందు

కారవర్ణమై యోగి జనదర్శన యోగ్యమగుటతో పశ్యంతీ నామము. అనాహత చక్రమందు (హృదయమునందు) మకార వర్ణమునకు మధ్యమ నామము విశుద్ధచక్రమునందలి శ్లేష్మముతో గలసిన బిందువగుచు మనుష్యుల ముఖమునుండి వాక్కై వెడలగ వైఖరీ నామము గలిగినది. ఇట్లు వాక్కు శ్రోత్రేంద్రియ గోచరమైనందున వైఖరి.

శ్లో 102 అష్టౌస్థానాని వర్ణానా మురఃకంఠ శిరస్తథా
జిహ్వామూలంచ దంతాశ్చ నాసికౌష్ఠౌచ తాలుచ

తా॥ వర్ణోత్పత్తి స్థానము లెనిమిది: 1. ఉరము, 2. కంఠము, 3. శిరము, 4. జిహ్వామూలము, 5. దంతములు, 6. నాసిక, 7. ఓష్ఠములు (పెదివెలు) 8. తాలు (దవడలు).

ఉరమునకు (హృదయమునకు) క్రింది స్థానములైన మణిపూరక, మూలాధార, చక్రములందు వర్ణోత్పత్తియైనను అవి గోచరించజాలవు. దానిని దెలుసుకొనువారికే బ్రాహ్మణత్వముండునని శ్రుతిజెప్పినది.

శ్రుతి ౪౩ "యావాక్పురుషేషు సాఘోషేషు ప్రతిష్ఠితా కశ్చిత్తాం
వేద స్వబ్రాహ్మణః సావాగ్యయా స్వప్నేభిభాషతె"

తా॥ పురుష శరీరమునం దేవాక్కు ప్రతిష్ఠింపబడినదో (ప్రాణమునందు నాదరూపమున నున్నదో) యదియే బాహ్యవాయువునందు గలదు. దానిని దెలియువాడే బ్రాహ్మణుడు. స్వప్నావస్థయం దేవాక్కుచ్చరింపబడుచున్నదో యా వాగుత్పత్తికి కారణము అత్మయగును. వాక్కు నాదరూపమదే ప్రాణవాయువు. దాని కారణమాత్మ (బ్రహ్మ) కావున అత్మజ్ఞానము గలవారలకే బ్రాహ్మణత్వము గలదనుట యొప్పుచున్నది. స్పందశక్తి ప్రాణమదే చిచ్ఛక్తి. ఇది ఇంద్రియాదుల కగోచరమైనది.

81. నాదరూపములైన వర్ణములు స్వరములని (అచ్చులు) వ్యంజనములని (హల్లులు) రెండు విధములు. స్వరములు అకారాది విసర్గపర్యంతములైన పదహారు వర్ణములు. కాదిక్షాంత వర్ణములు హల్లులు.

శ్రుతి ౪౪ "కాదయోమావ సానాస్స్పర్శాః యరలవా అంతస్థాః
శాషసహా ఊష్మాణః తైఃక్రమ విశేషా వచ్ఛిన్నైర్వ్యజ్యమానా
నానా రూపావర్తంతె

తా॥ కకారాది మకారము వఱకు గల హల్లులే స్పర్శలు. య,ర,ల,వ, అంతస్థులు శ,ష,స,హా,లు ఊష్మములు ఇవి అకారాది స్వరములగు ప్రాణములతో గలసి ప్రయత్నమున నుత్పత్తి స్థానాదులనుండి క్రమబద్ధముగ నుత్పన్నములై నానా రూపములుగ వ్యక్తమగును. ఉత్పత్తిస్థానములివి :-

1. అ,క,ఖ,ఘ,ఙ,హా,ః, లివి విసర్జనీయములు వీనికి కంఠముత్పత్తిస్థానము.
2. ఇ,చ,ఛ,జ,ఝ,ఞ,య,శ ,, వీనికి తాలు ,,
3. ఋ,ట,ఠ,డ,ఢ,ణ,ర, ష ,, ,, శిరస్సు ,,
4. ౡ,త,థ,ద,ధ,న,ల,స ,, ,, దంతములు ,,
5. ఉ,ప,ఫ,బ,భ,మ ౢ (అర్ధవిసర్గ) ,, ఓష్ఠములు ,,
6. ఞ,మ,ఙ,ణ,న ,, ,, నాసిక ,,
7, ఏ,ఐ లకు కంఠము, తాలువును స్థానములు.
8. ఓ, ఔ లకు కంఠము మరియు ఓష్ఠములు స్థానములు.
9. వకారమునకు దంతములు మరియు ఓష్ఠములు స్థానములు.
10. విసర్గలకు జిహ్వా మూలము ,,
11. అనుస్వారమునకు నాసిక ,,

82. వర్ణములను వాని స్థానములనుండి ప్రయత్నమున వేరగునట్లుచ్చారణ మొనర్చుటకు గురుముఖమున తెలిసికొని యుచ్చరించనగును. వర్ణములాయాస్థానములందు జేరగ వానికి రూపము (ఆకృతి) యేర్పడుచు వాని కప్పుడే నామము లేర్పడును. అక్షరములకు వివిధ వర్ణములతో రూపము లుండును.

శ్లో॥ 103. అకారాద్యా స్వరాధూమ్రాః సింధూరాభాస్తు కాదయః ।
డాది ఫాంతా గౌరవర్ణాః, అరుణాః పంచబాదయః ।
లకారాద్యాః కాంచనాభాః, హకారాంత్యౌ తటిన్నిభాః

తా॥ అకారాది స్వరవర్ణములు. అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, ం. ః. పదహారు ధూమ్ర వర్ణములుగలవి,
2. కవర్గము. (క, ఖ, గ, ఘ, ఙ) చ వర్గము (చ, ఛ, జ, ఝ, ఞలు) ట, ఠ, లు, పండ్రెండు సింధూర వర్ణములు గలవి.

3. డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, లు యీ పది యక్షరములు గౌరవర్ణము గలవి.

4. బాదులు, బ, భ, మ, య, ర, లను ఐదున్ను, అరుణ వర్ణము గలవి. (కొందఱు లకారమునుకూడ అరుణ వర్ణములలో జేర్చిరి. పై రెండు పక్షములు సరియే ఏలనన ఋతువులారైనను శ్రుతియందు ఐదుఋతువులే జెప్పబడినవి.

శ్రుతి॥ ఆ.౫. "ద్వాదశమాసాః పంచఋత వస్త్రయ ఇమేలోకాః అసావా
దిత్యో ఏకవిగ్ంశః"

తా॥ పండ్రెండు నెలలు, అయిదు ఋతువులు, మూడు లోకములు ఈ కనుపించు సూర్యునితో గలిసి మొత్త మిరువది యొకటి. శ్రుతియందు శిశిరము హేమంత ఋతువునందు జేర్చి చెప్పబడినది. కాన అయిదు ఋతువులనుచు జెప్పబడెను. ఇట్లే పలుచోట్ల ప్రయోగములున్నవి. ఆదే విధమున బాదు లైదువర్ణములని జెప్పినను లకారము నాఱవదిగ జేర్చి ఆరు వర్ణములు అరుణిమగలవిగ తెలిసికొనవలెను. లింగ స్థానమునందుగల స్వాధిష్ఠాన చక్రమారురేకులు (దళములు) గలది. అచ్చట లకార వర్ణముండునని జెప్పకున్నచో నచ్చటి యొక దళమునందే వర్ణ శూన్యమై నిరర్థకమగును, మరియు దానికిందనే యుండు మూలాధార చక్రము నాల్గురేకులు (దళములు) గలది యున్నది. దానియందుగల వ, శ, ష, స. లు నాల్గు వర్ణములకన్న హెచ్చైనచో, లకారము యుండుననినచో దళమధికమైన దైదవది లేనందున లకారముండుటకు స్థానములేక లవర్ణము నిరర్ధక-

మౌను. గావున లకారమును శాదులతో జేర్చి చెప్పుటే సమంజసమైనది ఇట్లు జెప్పిన శ్లోకవిరుద్ధార్థము గాజాలదు. లకారాద్యాః అనగా లకార ఆదిర్యేషాంతే యను విగ్రహము చెప్పికొని వ, శ, ష, స, లు నాల్గని అర్థము జేయవచ్చును. మరియు అరుణాః పంచశాదయః యన్నప్పు డాదిశబ్దమున లకారమును జేర్చవచ్చును. ఇట్లు లకారాద్యాః కాంచ నాభః యన్నప్పుడు లకారమును విడిచి వ, శ ష, స, యక్షరముల వర్ణము బంగారు రంగుగయుండునని యర్థము హ, క్ష, ల రంగు ఎఱుపు ఇదే యర్థమును దెలుపు శ్లోకమంతర్మాతృకా సరస్వతీ ధ్యానమునందు జెప్పబడినది.

శ్లో॥ 104. ఆధారే లింగనాభౌ హృదయసరసి జేతాలుమూలేలలాటే
ద్వేపత్రేషోడశారే ద్విదళ దశదళే ద్వాదశార్ధే చతుష్కే
వాసాంతే బాలమధ్యేడ పకఠ సహితే కంఠమూలే స్వరాణాం ।
హంక్షంత త్వార్థయుక్తం సకల దళగతం వర్ణరూపంనమామి

తా॥ మూలాధారము, లింగము (స్వాధిష్ఠానము) నాభి (మణిపూరకము), హృదయ సరసిజము (అనాహతము) తాలుమూలము (కంఠదేశమునందలి విశుద్ధ చక్రము) లలాటము (భృకుటి యందలి ఆజ్ఞా చక్రము) లివి షట్చక్రములనబడును. వీనియందు క్రిందినుండి క్రమమున రెండురేకులు, పదునారు దళములు, పండ్రెండు రేకులు, పదిరేకులు, ఆరు రేకులు, నాల్గు రేకులుండును. పైనుండి వాసాంత మన వశ, ష, స, లు బాలమధ్యే, ఫ కారమును విడిచిన బ, భ, మ, య, ర, ల, లు, డాది ఫాంతములైనవి పది. డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, లును, క, ఠ, సహితేకాది ఠాంతమైన కవర్గము, చవర్గము, ట, ఠలు గలిపిన పండ్రెండగును. కంఠమూలమందలి స్వరములన విశుద్ధ చక్రమునందుండు అకారాది విసర్గల పర్యంతములైన స్వరములు పదునారుండును. ఆజ్ఞా చక్రమునందు హకారక్షకారములుండును. షట్చక్రములందలి సకల దళములందున (రేకులందు) గల వర్ణరూపురాలైన సరస్వతికి నమస్కరించెదను.

83. నాదరూపమైన ప్రాణవాయువు షట్చక్రములందుండు ఊష్మముతో గలసి వర్ణాభి వ్యంజకమగుచున్నది. అన్యథా ప్రాణవాయువు సర్వాంత ర్వ్యాపి యగుటతో నది యుత్పత్తి స్థానాదులందు జేరినగాని వర్ణాభి వ్యంజకములు గాజాలక పదవాక్య క్రమమును బొందనియెడల పశ్వాది తుల్యధ్వనియగుచు అర్థవంతము గాజాలదు. గావున గురుముఖమున శిక్ష బడసి వర్ణాభి వ్యంజకమగునట్లు బాహ్యాభ్యంతర ప్రయత్నమును జేయ నగును.

శ్లో॥ 105. దేహేపిమూలా దేస్మిన్సముదేతి సమీరణః ।
వివక్షో రిచ్ఛయోత్థేన ప్రయత్నేన సుసంస్కృతః ।
సవ్యంజతి తత్రైవ శబ్ద బ్రహ్మపి సర్వగః

తా॥ ఈ దేహమందలి మూలాధార చక్రమునందే ప్రాణవాయువు (నాదము) లెస్సగా నుదయించును. అదియే ఇచ్ఛా వివేకములతో గురుముఖమున సంస్కరింపబడన యెడల ప్రయత్నముచే పైకి వెడలించగ శబ్దబ్రహ్మ (నాదము) సర్వగతమైనను ఆయా స్థానములందే వ్యక్తమగును. ప్రయత్నము ఆంతరము బాహ్యమని రెండు విధములు. బాహ్యాప్రియ త్నమును గురు ముఖాధ్యయనమునను, ఇచ్ఛా వివేకాభ్యాసనలచే నాంతర ప్రయత్నమును చక్కగ నెఱింగి యుచ్చరించిన శబ్దము స్వరమగును. అట్టి సస్వరమైన మంత్రోచ్చారణయే ఫలప్రదము. అపస్వరోచ్చారణ మనర్థకారి.

శ్లో॥ 106. మంత్రోహీన స్వరతో వర్ణతోవా । మిథ్యాప్రయుక్తోన
తదర్థమాహా । సవాగ్వ జ్రోయజమానం హినస్తి యథేంద్ర
శత్రుస్స్వరతో పరాధాత్

తా॥ మంత్రములు స్వరముచేగాని, వర్ణముచేగాని లోపించినను లేక యొక వర్ణమునకుబదులుగా నింకొకవర్ణముచ్చరించినను యవియర్థము నివ్వజాలవు. అట్టివాక్కే వజ్రమగుచు యజమాని హింసను జేయకలుగును. ఇందు్రిడు త్వష్ట కుమారుడగు విశ్వరూపుని చంపగా త్వష్ట యింద్రునిపై కోపించి యింద్రుని చంపగల కుమారుని బడయుటకై అభిచారిక హోమము

చేయుచుండ ఋత్విక్కు "ఇంద్రుని చంపగల కుమారుడు గలవాడవై వర్ధిల్లుమని చెప్పదలచి దానిని సస్వరముగ నుచ్చరింపక పోవుటచే నతడు (త్వష్ట) ఇంద్రుని చేతిలో మరణించునట్టి కుమారుని (వృత్రాసురుని) బడ సెను. కాన అపస్వరమగు వాక్కు యజమాని కనర్థము కలుగజేయును. కావున మంత్రోచ్చారణం దుస్వరవర్ణాది వ్యత్యాసమును జేయగూడదు. సాంప్రదాయ వేత్తయగు సద్గురునొద్ద క్రమశిక్షబడసి ప్రయత్నమున సస్వరముగా మంత్రోచ్చారణ జేయనగును.

శ్లో॥ 107. కుతీర్థాదాగతం దగ్ధమపవర్ణంచభక్షితం ।
ఏవముచ్చారణం పాపమన్య థోచ్చారణం శుభం

తా॥ సుశిక్షితుడుగాని గురువు నొద్ద కావించిన అధ్యయనము స్వరవర్ణ లోపముగలదిగను (దగ్ధము) ఒకదానికి బదులు మఱియొక వర్ణముగలది గను (అపవర్ణ) మ్రింగబడిన అక్షరము గలదిగ నుండును. అట్టి అపస్వర భూయిష్ఠమగు నుచ్చారణ మహాపాపము. కాన మంత్రమును సస్వర ముగ నుచ్చరించవలెను.

శ్లో॥ 108. సుతీర్థాదాగతం వ్యక్తం స్వామ్నాయం సువ్యవస్థితం ।
సుస్వరేణ సువక్త్రేణ ప్రయుక్తం బ్రహ్మజాయతే

తా॥ సాంప్రదాయ విదుడగు సుశిక్షితుడైన గురువు నొద్ద నేర్చిన యుచ్చారణ సువ్యక్తముగ (స్పష్టముగ) అర్థయుక్తమైనదిగ సువ్యవస్థితముగ సుస్వరముగనుండి బ్రహ్మ (వేదము) అనబడును.

శ్లో॥ 109. ఏవంవర్ణాః ప్రయోక్తవ్యానావ్యక్తా నచపీడితః ।
సమ్యగ్వర్ణ ప్రయోగేన బ్రహ్మలోకే మహీయతే

పా. శి. ఖ. 3. శ్లో. 31.

తా॥ పై జెప్పినట్లు స్వరవర్ణోచ్చారణందు, వ్యక్తము గాకుండునట్లేగాని, వర్ణమును పీడించినట్లేగాని ప్రయోగముల జేయరాదు. లెస్సగా స్వర వర్ణోచ్చారణ జేసినచో బ్రహ్మ లోకమునందు (పండితులసభలో) పూజ్యు డగును. కావున స్వరవర్ణోచ్చారణను తెలుపుటకు శిక్షాశాస్త్రావసర

మైనది. దీనియందు ఉదాత్తాను దాత్త స్వరవ్యంజనాది విశిష్ట విజ్ఞానము జెప్పబడినది. శిక్షాశాస్త్రము లనేక ఋషి ప్రణీతములు గలవు. అందు పాణినీయ, వ్యాసశిక్షలు జేర్కొనదగినవి. "అధశిక్షాం ప్రవక్ష్యామి పాణినీయమతానుగం" అనుచు పాణినీయ శిక్షారంభమున జెప్పబడినది.

84. వర్ణోచ్చారణయందు సావయవములైన తాలువ మున్నగు స్థానముల నుండి ఊర్ధ్వమునకు (పైకి) బలికిన స్వరముదాత్తము.

2. వర్ణోచ్చారణందు సావయవములైన తాలువ మున్నగు స్థానముల నుండి క్రిందికి బలికిన అచ్చనుదాత్తము.

3. వర్ణోచ్చారణయందు వేగమున కంపన జేయుట స్వరితము.

4. వర్ణము యొక్క ఏక మాత్రోచ్చారణ హ్రస్వము.

5. ద్విమాత్రోచ్చారణ (రెండు మాత్రలకాలము) దీర్ఘమనబడును.

6. వర్ణమును మూడు మాత్రల కాలము వరకు నుచ్చరించుట ప్లుతము.

ఉదాహరణగా ఉ, ఊ, ఊలు క్రమమున హ్రస్వదీర్ఘ ప్లుతములు.

శ్లో॥ 110. ఉదాత్తశ్చాను దాత్తశ్చ స్వరితశ్చ స్వరాస్త్రయః ।
హ్రస్వో దీర్ఘప్లుత ఇతికాలతో నియమాఅచి

పా. శి. ఖ. 3. శ్లో. 10.

తా॥ వర్ణమున కుదాత్తఅను దాత్త స్వరితములనుచు త్రివిధ స్వరములు గలవు. మరియు దానికి హ్రస్వము, దీర్ఘము, ప్లుతమనుచు త్రివిధ మాత్రలు (ఉచ్చారణకు కాలము) నియమముగనుండును.

శ్లో॥ 111. హ్రస్వస్స్యా దేకమాత్రస్య, ద్విమాత్రస్యతుదీర్ఘతా ।
త్రిమాత్రస్య ప్లుతోచాంహి పాదోమాత్రశ్చతుర్ధకః

వ్యా. శి. ఖ. 1. శ్లో. 1.

తా॥ ఒకమాత్రకాల ముచ్చరించు వర్ణము హ్రస్వము, రెండు మాత్రల కాల ముచ్చరింపబడునది దీర్ఘము, మూడు మాత్రల కాలము నుచ్చరించునది ప్లుతము. నాల్గుమాత్రలైన రంజప్లుతము.

హ్రస్వోదాత్త	దీర్ఘోదాత్త	ప్లుతోదాత్త
హ్రస్వానుదాత్త	దీర్ఘానుదాత్త	ప్లుతానుదాత్త
హ్రస్వస్వరిత	దీర్ఘస్వరిత	ప్లుతస్వరిత

భేదములచే నొక స్వరమే తొమ్మిదివిధములైనది.

మాత్రకాలమును కొందరు తృటి యనిరి. మరికొందరు మోకాలను తన హస్తముతో మూడుసార్లుజుట్టి చిటికెవేయునంత కాలమనిరి.

85 "అథశిక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామః, వర్ణః స్వరః, మాత్రా, బలం, సామ, సంతానః" యని తైత్తిరీయ శిక్షలోగలదు. వర్ణస్వర మాత్రాదులు పైన జెప్పబడినవి. బలమనగ ప్రయత్నము. వర్ణములకు విశేషణములేవియు జెప్పనప్పుడు సమముగా నుచ్చరించుట సామము, వర్ణముల సహోచ్చారణ జేయుట (కలిపి యుచ్చరించుట) సంతానమనబడును. రంజప్లుత విశేషణములివి :—

శ్లో॥ 112. రంజవర్ణం ప్రయుంజీరన్నో గ్రసేత్పూర్వమక్షరం ।
దీర్ఘస్వరం ప్రయుంజీ యాత్పశ్చాన్నాసిక్య మాచరేత్

తా॥ రంజ ప్లుతోచ్చారణందు రంజాక్షరమునకు పూర్వాక్షరమును గ్రసించవలదు (స్పష్టోచ్చారణ జేయవలయును) ప్లుతాక్షరమును దీర్ఘస్వరమున బలుకవలెను. స్వరాంతమును నాసికయందుంచనగును.

శ్లో॥ 113. హృదయే చైకమాత్ర స్త్వర్ధమాత్రస్తు మూర్ధని ।
నాసికాయాంతథార్ధంచ రంజస్యైవంద్విమాత్రతాః

తా॥ రంజవర్ణమును హృదయమునందేక మాత్రకాలము అర్ధమాత్ర కాలము శిరస్సునందు తుదియర్ధ మాత్రకాలమును నాసికయందుంచగ రంజ ప్లుతము రెండు మాత్రలదగును.

శ్లో॥ 114. హృదయాదుక్క రేతిష్ఠ న్కాంస్యేవసమనుస్మరన్ ।
మార్దంవంచ ద్విమాత్రం చజఘన్వేతి నిదర్శనం

తా॥ రంజ వర్ణముచ్చరించునప్పుడు హృదయమునుండి కంచు మ్రోగు నట్లు దానిని రెండు మాత్రకాలము వరకు మృదువుగా నుచ్చరించవల యును. ఉదా:- "జఘన్వేతి"

శ్లో॥ 115. మధ్యేతుకం పయేత్కం పముభౌపార్శ్వౌసమౌ భవేత్ ।
సరంజం కంపయేత్కంపంరథేవేతి నిదర్శనం ।

తా॥ మధ్య వర్ణము ప్లుతమైనచో స్వరితవర్ణమును సమముగా నుభయ పార్శ్వములందున్నట్లు కంపించవలెను. ఉదా:- "రథం" ఇదే విధ ముగ వ్యాసశిక్షయందలి రంజ ప్లుతమును గురించి జెప్పిన శ్లోకములు గలవు.

శ్లో॥ 116. అకారాంతః ప్లుతోయశ్చేదను నాసిక్య ఉచ్యతే
అమత్రధ్వని తుల్యశ్చ రంజసంగ ఇతీర్యతే

తా॥ అమత్రమన కంచు అకారమంతః ప్లుతము (లోపలగునప్పుడు) అను నాసికయగును.

శ్లో॥ 117. రంజప్లుతే వ్యాఘ్రశబ్ద. పూర్వభాగే విధీయతే ।
మాత్రాద్వయంతు తత్రైవ తథానిరనునాసికం ।
మూర్ధ్నిస్థానే తృతీయాంశః కాంస్యధ్వని సమస్తథా

శ్లో॥ 118. కంపశ్లిష్ట స్తథాచైవ మాత్రికా సహిత స్తథా ।
చరమాంశస్తు నాసిక్యే బిలద్వయే తథైవచ

శ్లో॥ 119. నిస్సృతాంశస్తు తత్రైవ మాత్రికా సహిత స్తథా ।
ఎంవంరంజాః ప్లుతాశ్చతుర్మాత్రాస్సమీరితా

తా॥ పై జెప్పిన తాత్పర్య మీ శ్లోకములకగును. ఇచ్చట రంజప్లుతము నాల్గు మాత్రల కాలము వరకు గావచ్చునని జెప్పనైనది.

ఉదా:- 1. శుశ్లోకాం (4) 2. సుమంగలాం (4) 3. యశోమమాం (4) ఉపహూతాం (4) యఘ్రాం (4)

శ్లో॥ 120. చత్వారః కాఠకేరంజాః । దీర్ఘాహ్యారణ్యకేవిదుః ।
పంచరంజాః ప్లుతాదీర్ఘా । శ్చత్వారస్తైత్తిరీయకే

తా॥ కాఠకమంత్రోచ్చారణందు రంజ ప్లుతము ౪ మాత్రల కాల దీర్ఘోచ్చారణగును. ఆరణ్యాకములను పంచమాత్రిలకాల దీర్ణోచ్చారణము జేయవలెను. తైత్తిరీయమునందు నాల్గుమాత్రల కాలమువరకే దీర్ఘము స్వరవర్ణోచ్చారణను సుస్వరము గసుకరముగ జేయుటయే, శాస్త్రప్రయోజనము దీనిచే పురుషునియొక్క వాక్కు సంస్కృతమగును. సంస్కృత వాక్కును ప్రయోగించువాడు పండితుల సభలో పూజ్యుడగును. విశేష విజ్ఞానవంతులగు పండితులకు శిక్షాశాస్త్రమహిమ యథార్ధముగ దెలియబడునేగాని యితరులకది తెలియుట అసంభవము. వర్ణములైన స్వర వ్యంజనాదులను ప్రయత్నముగ నప్రమత్తుడగుచు వాని నర్ధయుక్తముగ దెలిసికొని యుచ్చరించునప్పుడు స్వరము లింద్రాత్మకములైనందున వానిని శ్లక్ష్ణ బలయుక్తముగ నుచ్చరించవలయును. శ, ష, స, హాలగు ఊష్మములు ప్రజాపతికి సంబంధించినవి కాన వాని నిరుక్తమనిరి. యనగా స్పష్టములుగా వినబడునట్లు యుచ్చరించవలెను. కాని వానిని గ్రసించక (విడువక) ఉచ్చరించనగును. కాదులు మృత్యుసంబంధములు (అగ్నేయములు) గాన వానిని వినబడునట్లుచ్చారణ చేయవలయును. మరియు వర్ణములను స్పృష్టములని, ఈషత్స్పృష్టములని, వివృతములని. సంవృతములని నాలుగు విధములనందురు. వాని యుచ్చారణకగు ప్రయత్నము నందు విశేషము గలదు. ఊష్మములకు వివృత ప్రయత్నము స్పర్శములకు స్పృష్టప్రయత్నము, య, ర, ల, వ, యను యంతస్థముల కీషత్స్పృష్టత్వము హ్రస్వ వర్ణములకు సంవృత ప్రయత్నము గురుముఖాధ్యమును జేయగ దెలియబడును. ఇట్టి స్వరవర్ణోచ్చారణ జేయగలిగిన వారలె యజ్ఞాది కర్మలందు ఋత్విక్కులగుదురు. ఔద్గాత్రవర్ణియందుండు నుద్గాతలిట్టి స్వరవర్ణోచ్చారణ జ్ఞానముగలిగిన వారలుండవలయును.

శిక్షాశాస్త్రము సమాప్తము.

2. వ్యాకరణము

86. వైదిక పదములకు సాధుత్వజ్ఞానము గలుగుటందూహోదికమును జేర్చి రెండవ యంగముగ వ్యాకరణ శాస్త్రము జెప్పబడినది. ఆది కాలము నందు మహేశ్వరుడు నటరాజ రూపమున నాట్యము జేయుచు తన చేతి ఢక్క (వాద్య విశేషము) వాయించగ నందుండి పదునాలుగు నాదము లేర్పడినవి. అవియే పదునాలుగు సూత్రములైనవి వీనినే మాహేశ్వర సూత్రములందురు.

1. అ, ఇ, ఉ, ణ్. 2. ఋ, ఌ, క్. 3. ఏ, ఓ, ఙ్. 4. ఐ, ఔ, చ్. 5. హ, య, వ, ర, ట్. 6. ల, ణ్, 7. ఞ, మ, ఙ, ణ, నమ్. 8. ఝభఞ్. 9. ఘ, ఢ, ధష్, 10. జ, బ, గడ, దశ్. 11. ఖ, ఫ, ఛ, ఠ, థ, చ, ట, త, వ్. 12. క, ప, య్. 13. శ, ష, స, ర్. 14. హ, ల్ వీనిని పురస్కరించుకొని కొన్నివేల సూత్రములతో పాణిని మహర్షి అష్టాధ్యాయి జెప్పిరి.

సూత్ర ౧. "వృద్ధిరాదైచ్" ఇత్యాది సూత్రములతో పాణిని ప్రారంభించి జెప్పిరదే వ్యాకరణమునకు కాత్యాయనుడు వార్తికమును, పతంజలి మహర్షి భాష్యమును వ్రాసిరిట్లు. మునిత్రియ ప్రణీతమైన వ్యాకరణము లోకోపకారమగుచున్నది.

శ్లో॥ 121 యేనాక్షర సమామ్నాయ మధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తంతస్మై పాణి నయేనమః

శ్లో॥ 122 వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతంజలిం ।
పాణినిం సూత్రకారంచ ప్రణతోస్మి మునిత్రియం

87. వర్ణ, స్వర సంధులను సమకూర్చి సలక్షణమైన వ్యాకరణశాస్త్రముచే వేద సంరక్షణ జేయబడినది. ఇంద్రాదిక వ్యాకరణములు వేదాంగములుగ పరిగణింపబడలేదు. అవి లౌకిక భాషా విజ్ఞానమున కుపకరించును. పతంజలి మహాభాష్యమునకు పెక్కు వ్యాఖ్యానములు గలవు.

2. వ్యాఖ్యానములు విజ్ఞాన సౌకర్యమున కుపయుక్తములగును. ఈ శాస్త్రమునందలి సంగ్రహ విషయములివి :- ప్రత్యాహారము 2. సంజ్ఞ 3. పరిభాషా 4. సంధి 5. అజంతమాల 6. హలంతమాల 7. సర్వనామములు 8. స్త్రీ ప్రత్యయములు 9. కారకములు 10. అఖ్యాతములు 11. లకారార్థము 12. సంజ్ఞానియమములు 13. క్రియలు 14. ఆత్మనేపదములు 15. పరస్మైపదములు 16. ఉభయ పదములు 17. సమాసనిరూపణ 18. కృతద్ధిత వృత్తులు 19. అవ్యయజ్ఞానము. వీనిని సవిస్తరముగ దెలియుట సులభసాధ్యముగానందున సంగ్రహించి యిందు కొన్ని జూపించబడును. శబ్దములు సుబంత, తింజంతములనుచు రెండు విధములుండును. లంజ, విభక్తి, వచనములుండునవి సుబంతములు, తింజంతములు క్రియా పదములగును. పై రెండింటియందు జేరనివి అవ్యయములగును.

సుబంతములు నామమును గాని, విశేషణముగాని దెలుపును.

లంజముత్రి విధము :- 1. స్త్రీ 2. పుం 3. నపుంసకములు.

3. ఏక, ద్వి, బహు, వచనములనుపేర త్రివిధమున వచనములుండును.

4. ప్రథమాది సప్తమి వరకు సప్త విభక్తులుండును ప్రథమయందే సంబోధన యను విభక్తి జేరినది. విభక్తిజ్ఞానమునకుగాను నామాంతములందు ప్రత్యయములు (గుర్తులు) జెప్పబడును.

5.	ఏక	ద్వి	బహు	వచన సంజ్ఞ్య
1.	సు	ఔ	జస్	ప్రథమ
2.	అం	ఔట్	శస్	ద్వితీయా
3.	టా	భ్యాం	భిస్	తృతీయా
4.	ఙ్జే	భ్యాం	భ్యస్	చతుర్థీ
5.	ఙ్గస్	భ్యాం	భ్యస్	పంచమి
6.	ఙస్	ఓస్	ఆం	షష్ఠీ
7.	ఙి	ఓస్	సుప్	సప్తమి
8.	హే రామ	హే కృష్ణ		సంబోధనలు.

పై ప్రత్యయములతో నామ విశేషణ పదము లూహాచే గుర్తించబడును. నామమునకు బదులుగ సర్వనామములుపయోగింతురు వానికిని లిఙ వచన విభక్తులు పై జెప్పినవి యుండును.

88. శబ్దములందు వ్యస్త, సమస్తమను భేదముగలదు వానిలో మరల రూఢి, యోగికమను భేదములు గలవు.

ఒక పదము వ్యస్త మనబడును. వాని కంటెను హెచ్చు పదములున్న గాని వ్యస్త పదములొకచోట జేరినగాని సమస్తములేక సమాస పదము లనబడును.

సంజ్ఞయందుగల వర్ణములు (అక్షరములు) పరుషములు, సరళములను రెండు విధములాంధ్రి భాషయందు గలవు.

1. క,చ,ట,త,ప,లు పరుషములు, గ,జ,డ,ద,బ,లు సరళములు.

2. ఖ, ఛ, ఠ, ఫ, ఘ, ఝ, ఢ, ధ, భ ఇవి వర్గయుక్కులు.

పరుషములు సరళములునుగాక మిగిలినవి స్థిరములనబడును.

3. నకారమును ద్రుతమందురు, నకారమంతమునందుగల విభక్తులు ద్రుత ప్రకృతికమందురు.

4. ద్రుతప్రికృతికములుగానివి కళలనబడును.

5. అనుస్వారము రెండువిధములైనవి. 1. అర్ధాను స్వారము 2. పూర్ణా నుస్వారము.

6. అనుస్వార ద్వయాత్మకములైనవి విసర్గలు.

7. పూర్ణానుస్వారము 1. సిద్ధ 2. సాధ్యభేదమున రెండు విధములు.

ఉ:- కొండ మొదలగు పదములందలి అనుప్వారము సిద్ధము. 2. పద సంధియందుండు అనుస్వారము సాధ్యము. ఉదా:— కూసెంగోయిల

8. శబ్దమూలముతోకూడి క్రియావాచకమైన ధాతువు ప్రత్యయముగ జేరనిది ప్రాతిపదికములు. ఉ:— రామః గజః ఇత్యాదులివియే తెనుగు

భాషయందు లింజ విభక్త్యర్థము ననుసరించి సంపూర్ణపదములగును. ఉ:- రాముడు, గజము, ఇత్యాదులు.

9. పదమునందంత్య హల్లునకు పూర్వముండు వర్ణము. ఉపధ యన బడును. ఉ:- నృపాల శబ్దమందలి అంత్యవర్ణము లకార హల్లుపైగల అకారముపోగా మిగిలిన "ల్" ఉపధ.

10. వ్యాకరణముచే విధింపబడు వర్ణములు ఆగమమని, ఆదేశమని రెండు విధములుండును.

(1) ఒక పదమునందలి వర్ణమును దొలగించక దాని ప్రక్కన మిత్రుని వలె జేరు వర్ణము, ఆగమము. ఉ:- బాలెంత + ఆలు = బాలెంత ర్ + ఆలు = బాలెంతరాలు. ఇచ్చట రేఫము ఆగమము.

(2) ఒకపదమునందలి యక్షరమును దొలగించి యదే స్థానమున శత్రుని వలె జేరువర్ణమాదేశము ఉ:- వచ్చెన్ + కాంత = వచ్చెన్గాంత ఇచట సరళమాదేశము.

11. ఒక హల్లున కట్టిదే యింకొక హల్లు గలిగిన ద్విత్వమగును. ఉ:—అక్క, అమ్మ ఇత్యాదులు.

12. ఒక హల్లున కింకొక భిన్నమగు హల్లు చేరిన సంయుక్తాక్షరమన బడును. ఉ:- క్వ, జ్మ, ఇత్యాదులు.

13. సంధిచేగాని, ఆగమాదేశాదులతోగాని తప్పకవచ్చు వర్ణము నిత్య మనబడును. ఉ:- రాముడు + అతడు = రాముడతడు (ఉత్వసంధినిత్యము)

14. ద్రుతము యొక్క నిజస్వరూపమును స్వత్వమందురు.

ఉ:- వచ్చెనుకాంత.

15. క్రియాపద మూలరూపమును ధాతువందురు.

16. లింగ వచన విభక్తి శూన్యములు అవ్యయములు ఇవి రెండువిధములు

1. ప్రతి పదోక్తములు 2. లాక్షణికములు

(1) స్వతసిద్ధములైనవి ప్రతిపదోక్తములు.

(2) వ్యాకరణ వశమున సిద్ధమగునవి లాక్షణికములు. ఇందు మూడు విధములుండును.

1. అవ్యయీభావము 2. కృదంతము 3. తద్ధితాంతములు.

1. అవ్యయీభావములు ఉ:- ఉపకుంభం అపదిశ మిత్యాదులు.

2. కృదంతములకు నాల్గువిధములైన ప్రత్యయము లుండును.

(1) తుముల్ = ఉ:- భవితుం, గంతుం ఇత్యాదులు.

(2) క్త్వా = ఉ:- ఉక్త్వా, గత్వా, ఇత్యాదులు.

(3) ల్యప్ = ఉ:- అధిగమ్య, సంతర్ప్య, ఇత్యాదులు.

(4) ణ్యముల్ ప్రత్యయము = ఉ:- స్మారం, చోరం, కారం, ఇత్యాదులు

3. తద్ధితాంత ప్రత్యయము లనేకములు. ఉ:- అమ్, వతి, తసిల్, ధా, అధునా, ఇత్యాదులు.

17. ఒక ధాతువుపైనగాని నామవాచకముపైనగాని వేరొక ధాతువు చేరి యేకపదమైనట్టి ప్రత్యేకార్థమిచ్చునది శబ్ద పల్లవము. ఉ:- మేలు + కొను = మేల్కొను. బయలు + పడు = బయల్పడు.

18. వాక్యార్థమును బూరించు విశేషణమును విధేయ విశేషణమందురు.
ఉ:- నల్లని గుఱ్ఱము.

18. స్త్రీ తిర్యగ్జడ భిన్నములును, వాని విశేషణములను మహద్వాచకము లందురు. ఉ:- రాముడు, శివుడు ఇత్యాదులు.

19. తిర్యగ్జడములను అమహద్వాచకము లందురు. ఉ:- వృక్షము మొదలైనవి.

20. స్త్రీ వాచకములు వాని విశేషణములను మహతీవాచకము లందురు. ఉ:- సీతా. భామ, ఇత్యాదులు.

21. రెండుసారులుచ్చరింపబడు నొక పదము యొక్క పరరూపము ఆమ్రేడిత మనబడును. ఉ:- ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచించుక ఇందు రెండవపదము ఆమ్రేడితము.

22. సంస్కృత ప్రాతిపదిక శబ్దములపై విభక్తి ప్రత్యయమును మాత్రమే చేర్చగా యేర్పడునది తత్సమ మనబడును. ఉ:- రామః + డు = రాముడు తెనుగు పదము తత్సమము.

23. సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి వర్ణ లోపమునగాని వర్ణవ్యత్యయముచేగాని వికారముతో నేర్పడిన పదములు తద్భవములు. ఉ:- ఆకాశం నుండి ఆకసము తెనుగు తద్భవము.

2. ప్రయాణమునుండి = పయనము, తద్భవము.

24. అన్యదేశభాషా పదములు మారి వాడుకయందుండిన నవి దేశీయములనబడును. ఉ:- ఖరీదు, ఇత్యాదులు.

25. లక్షణ విరుద్ధములైన పదములు వాడుకలోయుండిన వానిని గ్రామ్యములందురు. ఉ - వచ్చాడు, పోయాడు, గొడ్రాలు.

26. ప్రసిద్ధమై, రమణీయమై, పోల్చదగినవి ఉపమానమనబడును.
ఉ:- చంద్రుడు, పద్మము, ఇత్యాదులు.

27. అప్రసిద్ధముగాని, ప్రకృతము లేక వర్ణ్యముప మేయమనబడును.
ఉ:- ముఖము, ఇత్యాలు.

28. ఉపమానోపమేయ సంబంధమును దెలుపునది ఉపమా వాచకము.
ఉ:- పోలెన్, కరణిన్, వలెన్, ఇత్యాదులు.

29. రెండు పదములు గలియునప్పుడు మొదటి పదమునకు చివరగల యక్షరమునందలి యచ్చునకు బదులుగా రెండవపదమందలి మొదటి యచ్చును జేర్చుట, లేక పూర్వాపరస్వరంబులకు పరస్వరం బేకాదేశమగుట సంధి యనబడును. ఉ:- కృష్ణుడు + ఇతడు = కృష్ణుడితడు.

సంస్కృతభాషయందుగల సంధులనేకవిధములు. సంగ్రహమిట్లు:-

30. అచ్చునకు సవర్ణంబైన యచ్చుపరమగునప్పుడు దీర్ఘమగును. ఇదే విధమున అ, ఆ, లకు మరల అ, ఆ, లు ఇ, ఈ, లకు ఇ, ఈ, లు ఉ. ఊ

లకు ఉ. ఊలు ఋకారమునకు మరల ఋకారము పరమైన వాటి వాటికి దీర్ఘము వచ్చును. ఉ- రామ+అనుజుడు=రామానుజుడు. ఇత్యాదులు.

31. అకారమునకేగాని, ఆకారమునకుగాని, సవర్ణములు కానివి. అనగా ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, పరమైన క్రమమున వానికి ఎ, ఒ, అర్, అల్, అనునవి యాదేశంబులగును. ఉ:- దేవ+ఇంద్రుడు=దేవేంద్రుడు. 2, మహా+ఋషి=మహర్షి దీనిని గుణసంధి యందురు.

32. అ- ఆ, లకు గ్రమమున ఏ, ఐ, లైనగాని, ఓ, ఔ లైనగాని పరమైనప్పుడు వాటి క్రమమున, ఐ, ఔ లాదేశంబులుగ వచ్చును. ఉ:- ఏక+ఏకము=ఏకైకము. మహా+ఓషధి=మహౌషధి ఇత్యాదులు. దీనిని వృద్ధిసంధి యందురు.

33. ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, లకు సవర్ణములైన అచ్చులు పరమగునప్పుడు క్రమముగ నవి, య, వ, ర, ల, ను వర్ణములు, సంశ్లేష రూపమున నగును. ఉ:- గతి+అంతరం=గత్యంరము, ఇత్యాదులు. ఇది యణాదేశసంధి.

34. పరుషములైన క, చ, ట, త, ప, లకు అచ్చులుగాని లేక క, ఖ, చ, ఛ, ట, ఠ, త, థ, ప, ఫ, శ, ష, స, అనునవి గాక వీనికి భిన్నమైన హల్లులు బరమైనచో వానికి గ్రమమున గ, జ, డ, ద, బ, లు సంధిచే వచ్చును. ఉ:- వాక్+ఈశుడు=వాగీశుడు.

35. తకారమునకు జ, ఝ, వర్ణము పరమగుచో, జకారము సంధిచే వచ్చును. ఉ:- తత్+జాతి=తజ్జాతి మరియు తకారమునకు లకారము పరమైన మరల లకారమే వచ్చును. ఉ:- తత్+లలితము=తల్లలితము ఇత్యాదులు.

36. గ, జ, డ, ద, బ, లగు సరళములకు, న, మ, లు పరమైనచో ఙ, ఞ, ణ, న, మ, లివి క్రమమున వికల్పముగా వచ్చును.ఉ:- వాక్+వై పుణ్యం=వాఙ్నైపుణ్యము.

37. క, చ, ట, త, ప, లకు పరమైన శ, వర్ణమునకు, 'ఛ' వర్ణము వికల్పముగ వచ్చును. ఉ:- వాక్+శరము=వాక్ఛరము.

38. తకారమునకు చ, ఛ, శ, వర్ణములు బరమైన 'చ' వర్ణము వచ్చును
ఉ:- మరుత్ + చలనము = మరుచ్చలనము.

39. 'స' కారాంతపదములందలి 'న' వర్ణమునకు 'శ' వర్ణము బరమైన మరల 'శ' వర్ణమేగాని విసర్గలుగాని వచ్చును. ఉ:- మనస్ + శాంతి = మనశ్శాంతి, లేక మనఃశాంతి ఇత్యాదులు.

40. హ్రస్వాక్షరమునకు 'ఛ' కారము పరమైన 'చ' కారమంతాగమమున వచ్చును. ఉ - శివ + ఛాయ = శివచ్ఛాయ ఇత్యాదులు. ఇట్టి విజ్ఞానమునకు ప్రత్యేకమైన కృషి జేయుటావశ్యకము.

89. ప్రత్యేకార్థములనిచ్చు యనేక పదంబు లేకపదంబై యొకే యర్థమిచ్చునది సమాసమనబడును.

సమాసము లారువిధములుండును. 1. తత్పురుషము, 2. కర్మధారయ, 3. ద్విగు, 4. బహువ్రీహి, 5. ద్వంద్వము, 6. అవ్యయీభావము.

(1) తత్పురుష మెనిమిది విధములుండును. అవి విభక్తిప్రత్యయములతో నేర్పడినవి. 'నఞ్' ప్రత్యయముతో కూడినది. ఎనమిదవ తత్పురుషమందుత్తర పదార్థమే ముఖ్యము. ఉ,-

ప్రథమావిభక్తి:- (1) రాత్రి + అర్థము = అర్ధరాత్రి. 2. అహన్ + మధ్యము = మధ్యాహ్నము.

ద్వితీయ:- (2) దుఃఖమును + అతీతుడు = దుంఖాతీతుడు.

తృతీయ:- (3) వాక్కుతో + కలహము = వాక్కలహము.

చతుర్థి:- (4) వరునికొఱకు + దక్షిణ = వరదక్షిణ.

పంచమి:- (5) సుఖమునుండి + అపేతుడు = సుఖాపేతుడు

షష్ఠి:- (6) రాజుయొక్క + పుత్రుడు = రాజపుత్రుడు. 2. రాజ్ఞః + పురుషః = రాజపురుషః ఇత్యాదులు.

సప్తమి:— (7) గురువునందు + భక్తి = గురుభక్తి, స్థాల్యాం + పాకః = స్థాలీపాకః.

(2) నఞ్:— + ధీనుడు = అధీనుడు. 2. న + బ్రాహ్మణః = అబ్రాహ్మణః తత్పురుషాంతర్భూతమైనది కర్మధారయము. కర్మధారయము మరి ము ద్విగు సమాసములకు సామానాధికరణ్యముండినందున వీనిని తత్పురుష సమాసమునందే యంతర్భూతమందురు.

కర్మధారయ మెనిమిది విధములైనది.

(1) విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయ. ఉ:-నీలానిచ + తాని = ఉత్ప లానిచ = నీలోత్పలాని. 2. నీలమైన ఉత్పలము = నీలోత్పలము. 3. అల్పశ్చ + అసౌ వాతః = అల్పవాతః ఇత్యాదులు.

(2) విశేష్య పూర్వపదము. ఉ:- వ్యంసకాశ్చ + తేమయూరాశ్చ = మయూరవ్యంసకాః. 2. ఖసూచిశ్చాసౌ + వైయ్యాకరణశ్చ = వైయ్యాకరణఖసూచిః. ఇందుపమానములరుదుగనుండును.

(3) విశేషణోభయపద. ఉ:- స్నాతాశ్చ + తే అనులిప్తాశ్చ = స్నాతానులిప్తాః. 2. మృదు + మధురము = మృదుమధురము.

(4) సంభావనా పూర్వపద. ఉ:- వింధ్య + ఇతిపర్వతః = వింధ్యపర్వతః 2. తమాల + ఇతివృక్షః = తమాలవృక్షః. 3. కర్నూలు + అనుపట్ట ణము = కర్నూలు పట్టణము. ఇత్యాదులు.

(5) అవధారణాపూర్వపద లేక రూపకసమాసము. ఉ:- కవిరేవ సాగరః = కవిసాగరః. క్రోధమను + అగ్ని = క్రోధాగ్ని.

(6) ఉపమాన పూర్వపద. ఉ:- రతిరివ + సుందరీ = రతిసుందరీ. 2. మేఘమువలె + శ్యాముడు = మేఘశ్యాముడు.

(7) ఉపమానోత్తరపద. ఉ:- పురుషోవ్యాఘ్ర + ఇవ = పురుష వ్యాఘ్రః. 2. తేనెవలె + మాటలు = మాటతేనెలు.

(8) మధ్యమపదలోపి సమాసము లేక లుప్తమధ్యమ కర్మధారయ భేద మైనది. ఉ:- ఛాయాప్రధానమగు తరువు = ఛాయాతరువు. ఇందు ప్రధానపదములు లుప్తమైనది. అనగా ఛాయాప్రధానమైన తరువు అని చెప్ప

టకు బదులు ఛాయాతరువనుటతో "ప్రధానమైన" అనెడిపదము మధ్య నుండదగినది లోపించినదని అర్థము. 2. పప్పు + రాముడు = పప్పు రాముడు. ఇందు "తినునట్టి" పదము లేనందున మధ్యమలోపి యన బడును.

(3) 1. ఏకవద్భావి. 2. అనేకవద్భావి యనుచు ద్విగుసమాసము ద్వివిధము:

(1) పంచానాంవటానాం సమాహారః పంచవటీ. త్రయాణాంలోకానాంసమాహారః త్రిలోకీ. ఇందు సంఖ్యాపదము మొదట గలదు గాన ఏకవద్భావి ద్విగు.

(2) అష్టసుకపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశో = అష్టాకపాలః.

2. షణ్ణాంమాతౄణామపత్యం పుమాన్ = షాణ్మాతురః

3. మూడు + జగములు = ముజ్జగములు ఇత్యాదులు.

(4) ఉభయ పదములు ప్రధానమైనది ద్వంద్వము.

1. ద్విపద. 2. బహుపద. 3. ఇతరేతర, 4. సమాహార భేదములచే ద్వంద్వ సమాసము చతుర్విధము.

(1) ద్విపదము:- ఉ:- రామశ్చ + కృష్ణశ్చ = రామకృష్ణౌ 2. కంసశ్చ + రావణశ్చ = కంసరావణౌ, కూర + కాయలు = కూరగాయలు.

(2) బహుపదము:- ఉ:- ధర్మశ్చ + అర్థశ్చ + కామశ్చ + మోక్షశ్చ = ధర్మార్థకామమోక్షాః, 2. రాముడు + లక్ష్మణుడు + భరతుడు + శత్రుఘ్నుడు = రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు.

(3) ద్విపద సమాహారము:- ఉ:- శీతంచ + ఉష్ణంచ తయోస్సమాహారం = శీతోష్ణం 2. సుఖంచ + దుఃఖంచ తయోస్సమాహారః = సుఖదుఃఖమిత్యాదులు.

(4) బహుపద సమాహారం:- ఉ:- ఢక్కాచ + మృదంగశ్చ + పటహాశ్చ తేషాంసమాహారో = ఢక్కా మృదంగపటహం.

(5) వాక్యమునందన్య పదార్థమే ప్రధానమైనది బహువ్రీహి సమాసము. ఇది యారు విధములుండును.

1. ద్విపద బహువ్రీహి 2. బహుపద 3. సంఖ్యోభయ 4. సంఖ్యోత్తర పద 5. సహపూర్వ 6. దిగంతరాళము.

(1) ద్విపద.— ఉ:— శ్రీమత్ + పీతాంబరంయస్యసః శ్రీమత్పీతాంబరో హరిః ఇందన్య పదార్థమైనది హరి శబ్దము ప్రధానము. శ్రీమత్పీతాంబర మెవ్వరికిగలదో వాడే శ్రీహరి యగును.

(2) బహుపద:- ఉ:- ముక్కంటి. ఇందు మూడు + కన్నులు యెవ్వరికి గలవో వాడు ముక్కంటి యను శివుడు ప్రధానార్థము.

(3) సంఖ్యోభయ:— ఉ:- ద్విత్రాః=ద్వౌవా + త్రయోవాః యెవ్వరో వారు ద్విత్రాః (జనులన్యపదము) 2. పంచషాః ఇందు పంచవా, షడ్వా= పంచషాః (ఏవియోయవి) గుర్తునకై కలవి, కలవాడనుట బహువ్రీహి. అన్యపదార్థము ముఖ్యమైనదని యర్థము.

(4) సంఖ్యోత్తర:- ఉ:- రుద్రులెందరను ప్రశ్నకుత్తరముగా ఉపైకాదశ యనుచు జెప్పు సమాసమునందుత్తరపదమైన సంఖ్య ఉపైకాదశ (పదునొకండు దాదాపగు) వారెవరో వారు రుద్రులు (అన్యపదార్థమైన రుద్రుల పదము ముఖ్యము)

(5 సహపూర్వ.- ఉ- సకలాః=కలాభిస్సహవర్తంత ఇతి సకలాః ఇచ్చట కళలతోగూడినవారెవరో వారు.

(6) దిగంతరాళ:- ఉ:- ఉత్తరపూర్వా ఇందు ఉత్తరస్యాశ్చ + పూర్వస్యాశ్చ దిగంతరాళం, యత్తదుత్తరపూర్వాః పది పూర్వదిశకు నుత్తర దిశకు మధ్యనుండునో యది ఉత్తరపూర్వ యనబడును.

6. అవ్యయీభావ సమాసము రెండు విధములు. 1. అవ్యయము పూర్వమునందుగలది. 2. నామపదము పూర్వమునందుగలది.

6. (1) అవ్యయ పూర్వపదము. ఉ:- ప్రత్యహం = అహన్యహని. ఇందు "ప్రతి" అను ప్రత్యయ మవ్యయము అదే పూర్వమునందుండుటచే అవ్యయ పూర్వపదమను, అవ్యయీభావ సమాసమైనది. ఇదే విధముగ యథా, అధి, సం, ని, ఉప. ఇత్యాది ప్రత్యయము లవ్యయములనబడునవి పూర్వమందున్న యీ సమాస మవ్యయీభావము.

(2) నామపూర్వపదము. సూపప్రతి (సూపలేశః) ఇచ్చట సూపపదము నామము ప్రతి (గుర్తు) ఇది అవ్యయము, దీనికి నామము ముందుగలదు. ఇట్లే శాకలేశః ఇత్యాదులందూహించనగును.

సమాసములందు లుక్సమాసము, గతి సమాసము, నిత్యము, అసమర్థ మనునవి గలవు. మరియు వృత్తిరూప సమాసములందు 1. కృద్వృత్తి 2. తద్ధితవృత్తి 3. సనాద్యంత ధాతువృత్తి 4. ఏకశేషవృత్తి 5. సమాస వృత్తి యనునవి వృత్తిరూపసమాసములు.

—: ధాతువులు :—

90. ధాతువులందు దశవిధభేదములు గలవు. ధాతువులనుండి క్రియ లుత్పన్నములగును.

1. భ్వాది 2. అదాది 3. జుహోత్యాది 4. దివాది 5. స్వాది 6. తుదాది 7. రుధాది 8. తనాది 9. క్ర్యాది 10. చురాదులు ధాతువుల గుర్తించుటకు వానియందుగల కాలభేదమును (భూతభవిష్యద్వర్తమానము) దెలుపు లకారాది ప్రత్యయములుండును

శ్లో॥ 123. లడ్వర్తమానే లేడ్వేదే భూతే లఙ్ లుఙ్ లిట స్తథా ।
విధ్యాశిషోస్తు లిఙ్ లోటౌ: లృఙ్లృడ్డై చ్చైవ భవిష్యతి

తా॥ వర్తమాన కాలమును దెలుపుటకు (లట్) ప్రత్యయము 2 భూతకాలమును మాత్రమే దెలుపుటకు (లఙ్, లుఙ్, లిట్టులు) ప్రత్యయములు. 3 అనద్యతన భూతకాలమును దెలుపుటకు (లఙ్) 4. అనద్యతన అపరోక్ష భూతకాలమును దెలుపుటకు (లిట్) 5. అనద్యతన భవిష్య

త్కాలమును దెలుపుటకు (లుట్) 6. భవిష్యత్కాల మాత్రమునే దెలుపుటకు (ల్రుట్) 7. హేతు, హేతుమద్భావమును దెలుపుటకు, అధికారార్థమునందును (ల్రుఙ్) 8. విధి, ప్రార్థన, ఆశీర్వాదాదులు దెలుపుటకు (లిఙ్ లోటులు) 9. వేదమునందే (లేట్) ప్రత్యయము వచ్చును.

2. రెండురాత్రు లొక పగలు జేరినకాల మద్యతనము 2. ఈకాలమునకంటెను హెచ్చుకాలమును దెలుపునది అనద్యతనము. ఇది భూత భవిష్యత్తులందు సమానార్థమగును.

91. పనులను దెలుపునవి క్రియలు. వీనియందు 1. కర్మతోగూడియుండునవి సకర్మకములు 2. కర్మలేనివి యకర్మకములు వీనియందవాంతర భేదములు 1. సమాపక 2. అసమాపకములని రెండు విధములు.

1. పూర్తియర్థమును తెలుపుక్రియ సమాపక క్రియ. ఉ:- రాముడు పుస్తకమును జదివెను.

2. అసంపూర్ణార్థము నొసంగుక్రియ అసమాపకక్రియ. ఉ:-కృష్ణుడునిద్రించి అనునప్పుడిచ్చట భావము సంపూర్తిగాలేదు.

92. సంస్కృత ధాతువులపై తెనుగున "ఇంచుక్" ఆగమమగునవి తత్సమ క్రియలు. ఉ:- వర్ణించు, శయనించు, ధరించు మొదలగునవి.

93. 1. క్రియ లుత్తమ 2. మధ్యమ 3. ప్రథమ పురుషములు గలవి. ప్రతి పురుషమునందు త్రివిధవచనములుండును. ఉదా:-

1. భవతి	భవతః	భవంతి	ప్రథమ పురుషము.
2. భవసి	భవథః	భవథ	మధ్యమ పురుషము
3. భవామి	భవావః	భవామః	ఉత్తమ పురుషము.

94. ధాతువులు భిన్నభిన్న ప్రత్యయములతోజేరి భిన్న భిన్న రూపములగును.

(1) క్రియలు, 1. ఆత్మనేపదులు 2. పరస్మైపదులు 3. ఉభయపదులని త్రివిధములు.

(2) ఏ ధాతువులకు తిప్, తస్, ఝి, సిస్, థస్, థ, మిస్, వస్, మస్, గుర్తులుండునో నవి పరస్మైపదులు. ఉ:- భవతి, అభవత ఇత్యాదులు.

(3) ఏ ధాతువులకు త, ఆతామ్, ఝ, థాస్, ఆథామ్, ధ్వమ్, ఇట్, మహి, మహిఙ్‌లు లకారాదేశముగలవి ఆత్మనేపదులు. ఉ:- ఏధతే.

(4) ఏ ధాతువులకు ద్వివిధాదేశంబులు గలవో అవి యుభయపదులు. ఉ:- రాజతి, రరాజ ఇత్యాదులు.

95. క్రియలు మరల షడ్విధ భేదములుగలవి. 1. కారకములు. 2. కరణార్థములు 3. తుల్యార్థములు 4. సహార్థములు 5. హేత్వర్థములు 6. నిర్ధారణార్థములు వానికి గుర్తులుండును.

(1) క్రియతో సంబంధ మొందిన విభక్తిని కారకమందురు. అనగా 1 కర్తృ 2. కర్మ, 3. కరణ, 4. సంప్రదాన, 5. అపాదాన, 6. సంబంధ, 7. అధికరణములనునవి కారకములు వీనినే తెనుగున విభక్తులని వ్యవహరింతురు. అనగా 1. కర్తృకారకములు 2. సంప్రదాన కారకములు 3 అపాదాన కారకములు 4. కరణకారకములు 5. కర్మకారకములు 6 అధికరణక కారకములని షడ్విధములు ఉ.- రాముడు కృష్ణునికొరకు మైత్రిని బట్టి కత్తితో పండుగోసి పళ్లెరమునందుంచి యిచ్చెను. ఈ సమాసమున పైయారువిధములగు కారకములు క్రియతో సంబంధించినవి చూపబడినవి. రాముడు కర్తృకారకము, కృష్ణునికొరకు సంప్రదాన కారకము మైత్రిని బట్టి (అపాదానము) కత్తితో కరణకారకను పండును కర్మకారకము పళ్లెరమునందు అధికరణక కారకము ఇట్లే ఇతరములూహింపదగినవి.

2. కరణార్థకారక చిహ్నములు. చేత, చే, తోడ, తో వర్ణకములు.

3. తుల్యార్థమునుదెల్పు క్రియల గుర్తు తోడ వర్ణకము.

4. సహార్థమునందు తోడవర్ణకము కూడియుండర్థమును దెలుపును.

5. అపాదానాద్యర్థబోధక ప్రత్యయములు, వలన, పట్టి.

6. నిర్ధారణార్థము దెలుపునవి (సామాన్య ధర్మములనుండి విశేషములను వేరు జేయునవి) అందు, లోపల. పైన సంగ్రహముగ వ్యాకరణశాస్త్రము

చర్చింపబడినది. శబ్దశాస్త్ర విజ్ఞానమాత్రమున వాఙ్మయ బ్రహ్మ, (శబ్ద బ్రహ్మ) వాచ్యార్థముచే శబలిత బ్రహ్మ తెలియబడును. కాని ఇట్టి సాధన జ్ఞానమున ఆత్మ (పరబ్రహ్మ) తెలియబడదు.

శ్లో॥ 124. నశబ్దశాస్త్రాభి రతస్యమోక్షో నచైవరమ్యావసథః ప్రియస్య।
నభోజనాచ్ఛాదన తత్పరస్య నలోకచిత్త గ్రహణేరతస్య।
ఏకాంతశీలస్య దృఢవ్రతస్య మోక్షోభవేత్ప్రీతి నివర్తకస్య।
అధ్యాత్మయోగే నిరతస్యసమ్యఙ్మోక్షోభవేన్నిత్య మహింసకస్య

96. తా॥ శాబ్దికజ్ఞానపరులకును, రమ్యములైన గృహభార్యాదులందు ప్రేమ గలవారికిని, అన్నపానాదులందే తత్పరులగు వారికిని, పరోపకారాదిలోక సంగ్రహచిత్తులకును, మోక్షము (ఆత్మాపరోక్ష సాక్షాత్కారము) గలుగదు. ఎవరు ఏకాంతశీల దృఢవ్రతులో, సర్వభూతమైత్రిగలవారో, వారిలోను, ఎవరధ్యాత్మజ్ఞాన నిరతులో ఎల్లప్పుడు అహింసానిరతులో వారికే మోక్షము (ఆత్యంతికమైనది) లభించును. ఆత్మహేయోపాధేయ రహితుడగుటచే విదితావిదితముల కన్యుడుగావున శబ్దార్థజ్ఞానమున నతడు తెలియబడడు.

శ్లో॥ 125. సర్వార్థానాం వ్యాకరణాద్వైయ్యాకరణ ఉచ్యతే।
తన్మూలతో వ్యాకరణం వ్యాకరోతీతి తత్తథా స. జా. అ. 2. శ్లో. 49.

తా॥ సర్వప్రకారములగు నర్థములను (పదార్థములను) అనగా నామరూపాత్మకమైన సమస్త ప్రపంచమును వివిధముగ వేరుపరచుటతో వైయ్యాకరణులనబడుదురు. కాని కేవల ప్రపంచైకదేశీయమైన శబ్దార్థములనే వేరుపరచి వారు వివిధార్థములు జెప్పినంతనే వైయ్యాకరణులు కాజాలరు. ఆత్మ (పరబ్రహ్మ) వలననే నామరూపాత్మక సకలప్రపంచము వేరుపరుచబడుటతో (వ్యాకరించుటతో) పరమాత్మయే వైయ్యాకరణ మూర్ధన్యుడు.

శ్రుతి॥ ౪౬. "అనేనజీవేనాత్మను ప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణి"

తా॥ యను శ్రుతిప్రామాణ్యమున పరబ్రహ్మకే సాక్షాద్వ్యాకరణత్వముగలదు. కాని ఈ శబ్దశాస్త్రజ్ఞుడు ఆత్మజ్ఞానికూడ నగుచో పరబ్రహ్మనే వ్యాకరించుటతో (నామరూప ప్రపంచమునుండి ఆత్మను వేరు పరచుటతో) అతనిని లక్షణయా వైయ్యాకరణియందురు. సమస్త లౌకిక వైదిక శబ్దార్థములను వేరు వేరు పరచి యర్థనిర్ణయము జేయుట కుపయుక్తమగుటచే నీ శాస్త్రమునకు వ్యాకరణమను నామము, దానిని పఠించిన వారికి వైయ్యాకరణులను నామములు రూపములగుచున్నవి.

వ్యాకరణ శాస్త్రవిచారము సమాప్తము.

3. నిరుక్తము

97. వేదమంత్రములకు, ఆకాంక్షద్వారా అర్థనిర్ణయము జేయుట నిరుక్తము. వ్యాకరణశాస్త్రముచే శబ్దార్థమేర్పడినను వాక్యాన్వయము గాజాలదు. తాత్పర్య నిర్ణయమున కుపకరించు ఆకాంక్షకు నిరుక్తి శాస్త్రమావశ్యకము. ఆకాంక్షరహితమైనయెడల వాక్యమునందలి పదములకు పరస్పరాన్వయముండజాలదు. కావుననే ఆకాంక్షను దెలుపు నిరుక్తము వేదాంగముగ పరిగణింపబడినది. యాస్కమునిచే నిరుక్తశాస్త్రము జెప్పబడినది.

సూత్రం. "సమామ్నాయ స్సమామ్నాతః" ఇత్యాది సూత్రములతో నిరుక్తము పది అధ్యాయములందు జెప్పబడినది. వానిలో (1) నామ 2. ఆఖ్యాత 3. నిపాత 4. ఉపసర్గములను నాల్గు భేదములు. ఆకాంక్షచే అర్థనిర్ణయమైననే వైదికమంత్రానుష్ఠానము సంభవమగును. అన్యథానుష్ఠాన మసంభవము. ఉదాహరణ:- "సృణ్యేవజర్భరీతుర్ఫరీతూణః" యనువాక్యమునందు ఆకాంక్షరహితమైనందున అర్థనిర్ణయము గాజాలదు. అట్లే వేదముల కాకాంక్ష లేనిదే యర్థనిర్ణయము లేకుండిన అనుష్ఠాన మసంభవమగును.

వేదమంత్రములందలి ద్రవ్యదేవతాది పదార్థముల పర్యాయనామములను దెలుపు నిఘంటువులు నిరుక్తమునందంతర్భూతములు. యాస్కునిచే నిఘంటువు రచించబడినది. అమర హేమాద్ర్యాదుల నిఘంటువులు లౌకిక పదార్థముల మాత్రమే బోధించును. ఇప్పటికాలమందన్ని దేశీయభాష లందు నిఘంటువులుగలవు. అవియన్నియు లౌకిక పదార్థ విజ్ఞానమునే గలిగించును. కాని నిరుక్త మాకాంక్షద్వారా పదములకు పరస్పరా న్వయమును దెలిపి వాక్యార్థనిర్ణయమును జేయును.

2. జిజ్ఞాసను ఆకాంక్షయందురు. ఎంతవరకు జిజ్ఞాసయుండునో అంత వరకాకాంక్షయుండి తీరును. వాక్యమునందు కర్తగాని, కర్మగాని, క్రియ గాని, వాని విశేషణములుగాని దెలియబడకున్న యవి దెలియుటకు 'కిం' శబ్దముచే జిజ్ఞాస జేయుటను ఆకాంక్షయందురు. ఉదాహరణము:- "అయోధ్యానగరమునకు వచ్చెను" ఈ వాక్యమునందు కర్త వినబడనందున ఎవరు వచ్చెననుచు యాకాంక్ష జేయగ, రాముడు అనుకర్త దెలియబడుటచే తత్సంబంధాకాంక్ష సమాప్తమగును. రాముడు జంపెనను వాక్యము నందట్లే ఎవరిని జంపెననుచు కర్మ జిజ్ఞాస జేయగ రావణుని జంపెనని దెలియుటతో నర్థనిర్ణయము సుకరము. ఇట్లే ఇతరములందాకాంక్ష జేయ నగును.

ఇది నిరుక్త శాస్త్రవిచార సంగ్రహము.

4. ఛందస్సు

98. (1) ఛందోవిజ్ఞాన విశిష్టమగు వైదిక కర్మానుష్ఠానము ప్రశస్తతమము. కాన ఛందశ్శాస్త్రావసర మేర్పడినది. ఛందశ్శబ్దమున కాహ్లాదాచ్ఛాద నార్థములు రెండును గలవు.

(2) దేవతలు మృత్యుభయముచే ఛందస్సులందు అనగా వానిచే బోధింప బడిన కర్మలందు దాగిరని ఛాందోగ్యము పేర్కొనినది. మృత్యువు దేవతల

యునికని గ్రహించుటచే వారు మృత్యుభీతులై ప్రణవమున దాగిరనియు అందే చెప్పబడినది. పైరెంటిలో వేదమంత్రములకు ఛందస్సులను పేరు ఆచ్ఛాదనార్థమును పురస్కరించుకొని వచ్చినది.

శ్లో॥ 126. ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహురవ్యయం।
ఛందాంసియస్యపర్ణాని యస్తంవేద సవేదవిత్ గీత. అ. 15. శ్లో. 1,

తా॥ కనుపించు సంసారమే వృక్షమువంటిది. ప్రాకృతవృక్షమునకు మూలము క్రింద (భూమియందును) శాఖలు పైనను ఉండును. కాని సంసార వృక్షమునకు వేళ్ళుపైనను శాఖలు క్రిందనుగలవు. సంసారవృక్షము (ఊర్ధ్వ) పరబ్రహ్మయే మూలముగగలది ఊర్ధ్వమనగా కాల, కారణముచే నిత్య ముగ. మహత్త్వముగలది. సంసారవృక్షమునకు రాగాదులే పర్ణములు. ఆద్యములగు మూలప్రకృత్యాదుల తరువాత పుట్టినందున నివి యర్వా చీనములు. ఈ శాఖలధోముఖములు. అశ్వత్థమనగా క్షణభంగురము. కాన దీనికి సాధారణ అశ్వత్థవృక్షముతో నామసామ్యమేగాని అర్థ సామ్యములేదు. సంసారవృక్షము అనాద్యనంత కాలమువఱకుండుటచే దీని కవ్యయమను పేరు కలదు. ప్రాకృత వృక్షమునకుగల పర్ణములెట్లు వృక్షమును రక్షించునో అట్లే సంసారవృక్షమును ఛందస్సులు (ఋగాది మంత్రములు) రక్షించును. అనగా సంసారులకు ధర్మాధర్మములనుబోధించి వారు జేయు కర్మలకు ఫలములనుజెప్పి రక్షించుటతో వేదములు పర్ణము లుగ రూపింపబడినవి. ఎవరిట్టి సంసారవృక్షమును సమూలముగ దెలిసి కొందురో వారే వేదవిదులనబడుదురు. కర్మానుష్ఠాన విధానము ఛందస్సు విధించుటతో ఛందశ్శాస్త్రము వేదాంగముగ పరిగణింపబడినది. భగ వంతుడైన పింగళనాగుడు ఛందశ్శాస్త్రమును జెప్పెను. అందెనిమిది అధ్యాయములు కలవు. "ధీం,శ్రీం,స్త్రీం" అను ప్రథమాధ్యాయమునుండి ఐదధ్యాయములవఱకు వైదిక ఛందస్సులు పూర్తిజేయబడినవి. తక్కిన మూడధ్యాయములందు లౌకిక ఛందస్సులు జెప్పబడినవి."అథ లౌకిక" మనుచు ఆరవయధ్యాయము మారంభమగుచున్నందున తుది మూడధ్యాయ ములు లౌకిక ఛందోబోధకములు. వైదిక ఛందస్సులందు సప్తఛందస్సులు

ప్రధానమైనవి. ప్రాజాపత్యాదులైదును కలసి పంద్రెండు ఛందస్సులగును. 1. గాయత్రి 2. ఉష్ణిక్ 3. అనుష్టుబ్ 4. బృహతీ 5. పఙ్క్తి 6. త్రిష్టుబ్ 7. జగతీ ప్రధాన ఛందస్సులేడే. లౌకిక ఛందస్సులు పురాణేతిహాసము లందుపయుక్తములు. ప్రతివేదమునకు ఛందస్సులుగలవు. ఉదాహరణ యజుర్వేదశాఖ ఛందస్సులివి:- 1. ఏకాక్షరాదైవీ గాయత్రి 2. ద్వ్యక్షరా దైవ్యుష్ణిక్ 3. త్ర్యక్షరాః దైవ్యనష్టుబ్ 4. చతురక్షరాః దైవీబృహతీ 5. పంచాక్షరాః దైవీపంక్తిః. 6. షడక్షరాః దైవీత్రిష్టుబ్. యాజుషీవా గాయత్రీ 7. సప్తాక్షరాః దైవీజగతీ, యాజుషీవోష్ణిక్ 8. అష్టాక్షరాః ప్రాజాపత్యాగాయత్రీ యాజుషీవానష్టుబ్ 9 -వాక్షరాః యాజుషీబృహతీ, ఆసురీవాజగతీ 10 దశాక్షరాః యాజుషీపంక్తిః, ఆసురీ వాత్రిష్టుబ్ 11. ఏకాదశాక్షరాః యాజుషీత్రిష్టుప్. ఆసురీవాపంక్తిః 12. ద్వాదశాక్షరాః యాజుషీ జగతీ, ప్రాజాపత్యావోష్ణిక్, ఆసురీవా బృహతీ, సామ్నాంవా గాయత్రీ, ఇత్యాదులు యథాశాస్త్రములు.

99. ఛందస్సులందు గాయత్రి ప్రధానమైనది. ఇందుకు గాయత్రీ ఛందసామహం అను గీతాశాస్త్రము ప్రమాణము గాయత్రీ ప్రాముఖ్యతను దెలుపుకథ ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు కలదు దేవతలొక సమయమునందు సోమవల్లి (సోమతీగె) దెచ్చుటకు 1. గాయత్రి 2. త్రిష్టుబ్ 3. జగతియను మూడు ఛందస్సులను పంపిరి అం మర్ధతచే సోమతీగెను దేలేక త్రిష్టుబ్జగతీ ఛందస్సులు మార్గమధ్యమునుండియే మరలివచ్చినవి. కాని కేవలమొక గాయత్రీ ఛందస్సు సోమవల్లిదగ్గరజేరి యచ్చటి రక్షకుల నోడించి సోమతీగె దేవతలకు దెచ్చి యివ్వగలిగినది. ఈకథ ఐతరేయ బ్రాహ్మణమందు గలదు. "సోమోవై రాజాఽముష్మిన్లోకే ఆసీత్" యను మంత్రమారంభించి యీ కథదెలుపబడినది. త్రిష్టుబ్ జగతీ ఛందస్సులు సోమతీగె దెచ్చుటకు వెళ్ళి మార్గమునందు డస్సి సోమతీగెను దేలేక మరలు నప్పుడు మార్గములోనే తమ యక్షరములను మరచి విడిచిపెట్టివచ్చినవి. అప్పుడు జగతి తన మూడక్షరములను త్రిష్టుబ్ తన యొక అక్షరమును విడిచినది. మార్గమునందున్న యీ యక్షరములను గాయత్రి తాను సోమ

తీగెను దెచ్చునప్పుడు తీసికొనివచ్చి వానివానికిచ్చి పూర్తి జేసినది. (ఛాందోగ్యభాష్య వ్యాఖ్యానం పేజీ 270)

100. (1) గాయత్రి ఛందస్సునందారక్షరములు ప్రతిపాదమందు గలవు. అవి ఇతర ఛందస్సులందు వ్యాప్తములు. ప్రాతస్సవనము గాయత్రీ ఛందస్సు మాధ్యందినసవనమగు త్రిష్టుబ్‌నందు, సాయంసవనమైన జగతీ ఛందస్సునందు వ్యాపకమగుటచే ఛందస్సు లన్నింటిలో గాయత్రి ప్రధాన మనబడినది. సప్తకోటి మహామంత్రము లన్నింటికిని ఋషి (గురువు) ఛందస్సు, దేవతలుగలవు. మంత్రజపములందాయా మంత్రములకగు ఛందోవిశేషజ్ఞాన మావశ్యకమైనది. అట్టి ఛందోవిశేషజ్ఞానములేక చేయు జపాదులు ఫలములనివ్వజాలవు.

శ్లో॥ 127. ఋషిర్గురుత్వాచ్ఛిరసి ధ్యేయత్వాద్దేవతాహృది ।
ఛందోఽక్షరత్వాజ్జిహ్వాయాం న్యస్తవ్యం మంత్రవిత్తమైః

తా॥ ఋషిని శిరమునందును, దేవతను హృదయమునందును, ఛందస్సును జిహ్వాయందు చేర్చవలయును.

ఇది ఛందశ్శాస్త్ర విచార సంగ్రహము.

5. జ్యోతిషము

101. వైదికకర్మ లనుష్ఠాన యోగ్యములైనందున వానికి కాలవిజ్ఞాన సాపేక్షగలదు. దర్శాదియాగ కాలజ్ఞానము జ్యోతిశ్శాస్త్రాధ్యయనముచే దెలియబడుచున్నది కావున జ్యోతిషము వేదాంగమైనది. ఈ శాస్త్రమును సూర్యసిద్ధాంతమనియు నందురు. ఈశ్వరుడు కాలస్వరూపుడుగాన నతనికి కాలనామము సామాన్యార్థముచే నేర్పడినది. జ్యోతిశ్శాస్త్రమందు జెప్పిన కాలశబ్దము గణితమునందుపయోగింపబడుటచే దీనిని కాలవిశేషార్థ మందురు కాల స్వరూపము పరమేశ్వరుడని ఈ క్రింది శ్లోకమున దెలియ వచ్చును.

శ్లో॥ 128. వీర్యాణితస్యాఖిల దేహభాజామంతర్బహిః పూరుషకాలరూపైః ।
ప్రయచ్ఛతో మృత్యుముతామృతంచ మాయామనుష్యస్యవదస్వ విద్వాన్.
భాగ. స్క. 10. అ. 1. శ్లో. 7.

తా॥ పరీక్షిద్రాజు శుకమహర్షి నడుగుచున్నాడు బ్రహ్మర్షీ ! సమస్త దేహధారులందంతర్బహిస్సులందు క్రమముగ పురుషరూపము కాల రూపములతోనుండి వారికి తమతమ కర్మానుగుణ్యముగ మృత్యువును గాని (జనన మరణరూప సంసారమునేగాని) అమృతమునుగాని (మోక్ష మునుగాని) ఇచ్చునట్టి మాయామనుష్య దేహధారియొక్క (పరమేశ్వరుని యొక్క) పరాక్రమముల దెలుపుము.

102. గణితమునకుపయోగించు కాలమునందు నిమేషాదిపరాంతములైన కాలభేదములున్నవి. ఇవి:- నిమిషము, కళ, కాష్ఠము, ముహూర్తము, యామము, దినము, వారము, పక్షములు, మాసములు, ఋతువులు, అయనములు, సంవత్సరము, యుగము, మహాయుగము. మన్వంతరము, పరార్ధము, పరాంతములు కాలమానములందురు. భారతీయుల సంవత్సర పరిగణనమునందు చాంద్ర, నాక్షత్ర, సౌర, సావనము. ఈనాలుగే సంవత్సర భేదములని నొకపండితుడు పత్రికలో ప్రకటించెను. కాని యదే సప్రమాణ మనుటకు వీలులేదు. ఋగ్సగ్ంహితందు. 1. ఇద్వత్సర 2. సంవత్సర 3. పరి వత్సర 4. ఇడావత్సర 5. వత్సరను లైదుసంవత్సరములని చెప్పబడినది. జ్యోతిశ్శాస్త్రాంగాధ్యయనముగ స్వాధ్యాయ బ్రాహ్మణము చెప్పునప్పుడు "పంచసంవత్సరమయం'' యనిఅధ్యయనము జేయబడుచున్నది. భాగవతము నందు "వచనము" "అథచయావన్న భోమండలం సహద్యావాపృథి వ్యోర్మండలాభ్యాంకార్త్స్న్యేన సహాభుంజీత తంకాలం 1. సంవత్సరం 2. పరి వత్సరం 3. ఇడావత్సరం 4. అనువత్సరం 5. వత్సరమితి భానోర్మాంద్య శైఘ్ర్యసమగతిభిః సమామనంతి" భాగ. స్క. 5. అ. 23. వ. 7. గలదు. స్పష్టముగ నైదు విధములైన సంవత్సరములు జెప్పబడినవిగాన పండితులీ విషయమున పరిశీలింతురు. భారతదేశమునందు కాలమాన విభాగము

స్థిర చిహ్నములైన పర్వతములతో జేయబడినది. హిమాచల దక్షిణము నుండి వింధ్యపర్వతోత్తరమందు నక్షత్రమానము (బార్హస్పత్యమానము) గలదు. వింధ్యపర్వత దక్షిణమునుండి శేషాచల పర్వతమునకుత్తరము వరకు చాంద్రమానము (ఇడావత్సరము) వ్యవహారమందుగలదు. శేషాచలమునకు దక్షిణమునందే సౌరమానముగలదు. సూర్యుని సంచారము త్రిలోకములందగుటతో తక్కిన రెండు మానములు (దేవపితృమానములు పై లోకములందు గలవనవచ్చును. వేరొకపక్షమునందు మానములు 1. మానవ 2. పితృ 3. దేవ 4. ప్రాజాపత్య 5. బ్రాహ్మ్యభేదములచే చెప్పనైనది. వీనిలో గల మానవమానమునందే నాక్షత్ర, చాంద్ర, సౌరమానము లంతర్భూతములు. తక్కినవి పైలోకములందలివి.

103. చంద్రుడిరువదేడు నక్షత్రములను భుక్తి జేయుటకు (తిరిగివచ్చుటకు) దినక్రమముగ నొక్కొక నక్షత్రభుక్తిచే నిరువదేడు దినములు బట్టును. పండ్రెండు మాసములు భుక్తియగుటకు 324 దినములు (సంవత్సరము) పట్టునది నక్షత్రమానము. శుక్ల కృష్ణపక్ష ప్రతి పదలనుండి పూర్ణిమామావాస్య లందు చంద్రసంచారము ప్రతిదినమగుటతో సంవత్సరమునందు 354 దినము లగుచున్నవి. ఇది చాంద్రమానమగును. సూర్యసంచారము దినక్రమముగ మేషాదిరాసులందు ప్రతినెల కొకరాశి భుక్తితో సంవత్సరమునందు 364 దినములేగాని 365 దినములేగాని జరుగుచున్నవి. దీనినే ఇంగ్లీషువారు కామన్ (Common year=364 దినములది) లీపియర్ (Leep year =365 దినములది) అందురు దీనిని సౌరవత్సరమని జెప్పవచ్చును, సావన సంవత్సరమునందు 360 దినములుండును. ఇదే దేవమాన గణనకుపయోగము. దీనిని సమకాల సంవత్సరమందురు. దినములు సూర్యగతిచే నేర్పడునందున సూర్యోదయమునుండి నిమేషాదులతోనగు ముహూర్త మొక్కంటికి $2\frac{1}{2}$ రెండున్నర ఘడియలు (ఒకగంట) కాలమగును. దిన రాత్రములందుగలసి (60) ఘడియలు 24 (ఘంటలు) కాలమగును. సూర్యోదయమునకే హోరయుండునో ఆయధిపతి నామముతో నాదినము వ్యవహారింపబడుచున్నది. దినమునందిరువదినాల్గు హోరలుగడచును.

శ్లో॥ 129. అర్కశ్శుక్రబుధశ్చంద్రః మందోజీవ కుజాఃపునః।
సార్ధద్విఘటికాహోరా ఇత్యేతద్ధోర లక్షణం॥

తా॥ 1. సూర్యుడు 2. శుక్రుడు 3. బుధుడు 4. చంద్రుడు 5. శని 6. గురుపు 7. కుజుడు వీరిలో క్రమముగ నాల్గవ గ్రహయోగహోర యందు సూర్యోదయమైనచో నాగ్రహమాహోరాధిపతిదగును. హోరాధిపతి నామమే దిననామమనిరి. ఇట్లు $2\frac{1}{2}$ రెండున్నర ఘడియలకొక హోరకాలము జరుగుచున్నది.

104. ఇప్పుడు జరుగుచున్న సృష్ట్యారంభ దినమున నాల్గవ హోరాధిపతి యోగము సూర్యునకు గలుగుటతో ఆదిన మాదివారమనబడినది. మరునాటి సూర్యోదయహోర (నాల్గవహోర) కాధిపత్యము చంద్రునకు గల్గుటతో (శ్లోకమందున్న క్రమముగ సూర్యునినుండి చంద్రుడు నాల్గవ గ్రహము) ఆ దినము సోమవారమైనది. ఆ మరునాడుదయహోర యోగము చంద్రునినుండి నాల్గవవాడైన మంగళునికి ఆధిపత్యముండగా యాదినము మంగళవారము. మరల కుజునినుండి నాల్గవవాడైన బుధునకు హోరాధిపత్యముండుటతో ఆ మరునాటి దినము బుధవారము. బుధునినుండి నాల్గవగ్రహమైన గురునకు హోరాధిపత్యము సూర్యోదయమునకు లభించుటచే ఆ మరునాటి దినము గురువారము, ఆ తరువాత దినమున సూర్యోదయ హోరాధిపత్య యోగముచే నాల్గవ గ్రహము గురువునుండి శుక్రుడగుటతో వాని నామమున శుక్రవారము, శుక్రునుండి నాల్గవవాడు శని యగుటతో మరునాటి సూర్యోదయహోర కధిపతిశని నామమున శని వారము ఇట్లేడు వారనామములు (దిననామములు) శ్లోక క్రమమున గలిగినవి. ఏడు గ్రహము లేడుదినములందు ఒక పర్యాయము తిరుగుట పూర్తి యగుటతోడ నదే వారమనబడియె. మరల నిదేక్రమముగ హోరాధిపతుల నామములతో దిననామములగుచున్నవి. పర్యాయముగ 'వార' హోరాధిపతులైన గ్రహనామములు వరుసక్రమముతో యేర్పడుటచే వార నామములు గలిగినవి.

శ్లో॥ 130. ఆదిత్యాయ చ సోమాయమంగళాయ బుధాయచ ।
గురు శుక్ర శని భ్యశ్చరాహ వే కేత వేనమః ॥

తా॥ ఈ శ్లోకమున జెప్పినట్లు గ్రహనామ క్రమమును వార నామములు గలిగినవి. కావున శ్లోకమునందు వారనామక్రమమును దెలుపుటకు గ్రహములనామ క్రమము దెలుపనైనది. రాహుకేతువులు గ్రహము లగుటచే శ్లోకమునందు పాదపూర్తికిగాను వారి నామగ్రహణ జేయబడి నదేగాని వారు ఛాయాగ్రహములగుటతో వారికి హోరాధిపత్యములేనం దున వారినామముతో వారనామములు జెప్పబడుటలేదు. పై విధ ముగ మాయామయమైన యీ సంసారసృష్టి యనాద్యనంత కాలము వరకు జరుగుచుండును. (ఆభూతసంప్లవము వరకు జరుగును) తిథినామ ములు చంద్రసంచారముచే గలిగినవి. (చంద్రకళలవృద్ధి హ్రాసక్రమ ముగ తిథులేర్పడినవి). సృష్ట్యారంభ దినమునందు చంద్రదర్శనము సూక్ష్మమైనందున ప్రతిపదనాడు గనుపించదు. గతదినము (అదర్శనకళ =అమావాస్య) యైనందున మరునాటిదినము ప్రతిపదయనబడినది. ఆ మరునాడొక కళ హెచ్చుగ రెండుకళలగుటతో ద్వితీయ ఇట్లే దినక్రమ మున చంద్రకళ హెచ్చగుచుండగ తృతీయాది నామములు తిథులకు జెప్ప బడినవి. పదిహేనుదినములైన చంద్రకళలు పూర్తియగుటతో పూర్ణిమ యనబడినది. ఒక పక్షమగుటతో దానిని శుక్లపక్షమనిరి. పూర్ణిమ (పౌర్ణమి) మరునాటినుంచి దినక్రమమున చంద్రకళల హ్రాసము (తగ్గింపు =దిగు) చుండగ పూర్వతిథులనామములు అవే ప్రకారముగ ప్రతిపదేత్యా దులు జెప్పబడినవి. కళలు పూర్తిగ హ్రాసమై చంద్రాదర్శనమైన యీనాడమావాస్యయని తిథినామము. పక్షమునకు కృష్ణపక్షనామము గలిగి నది. ఇట్లు రెండు వారములకొక పక్షము రెండు పక్షములకొక మాస మేర్పడినది. సమకాలమున మాసమందు 30 (ముప్పది) దినములుండును. చంద్రుడేనక్షత్రమునందుగాని యీనక్షత్ర సమీపమునందేగాని పూర్ణిమనా డుండునో యీ నక్షత్రనామమే మాసనామమగును. సృష్ట్యారంభ కాలము నందాది మాసమున చంద్రుడు చిత్తానక్షత్రమునందు పౌర్ణిమ

నాడుండుటచే ఆమాసనామము చైత్రమనబడినది, ఆ యనంతరమాసాదు లందు పౌర్ణిమనాడు చంద్రుడుతప్పని క్రమముగ విశాఖ, జ్యేష్ఠ, ఆషాఢ, (పూర్వోత్తరాషాఢ) శ్రవణ, భాద్రపద (పూర్వోత్తర), అశ్విని, కృత్తిక, మృగశిర, పుష్యమి, మఘ, ఫల్గుని (పూర్వోత్తర) చెప్పిన నక్షత్రాదు లందేగాని వాని సమీపమునందుగాని యుండినందున చైత్రమాసానంతర మాసనామములు క్రమముగ 2. వైశాఖము 3. జ్యేష్ఠము 4. ఆషాఢము 5. శ్రావణము 6. భాద్రపదము 7. ఆశ్వయుజము 8. కార్తీకము 9. మార్గశిరము 10. పుష్యము 11. మాఘము 12. ఫాల్గుణము అనాద్యంతకాలము వరకునుండు సంసారమునందు మాసనామములిట్లే చెప్పుచుందురు. కావున నొక సంవత్సరాంతమైనపిదప మరలమాసము లివియే చెప్పుచుందురు.

105. రెండుమాసములకొకఋతువు. ఋతువులనామములు అయాకాలాను గుణ్యములైనవి గలిగినవి, సృష్ట్యారంభ కాలమున మాసనామము చైత్ర మగుటతో చైత్రవైశాఖములురెండు గలసి నొక వసంతఋతువు. తరువాత క్రమముగ వచ్చునవి 2. గ్రీష్మ 3. వర్ష 4. శరత్ 5. హిమవంతను 6. శిశరము లారుఋతువులు. మూడు ఋతువులైన లేక ఆరు మాసములైననొక అయనము. ఇది సూర్యగతిచే నేర్పడినది. సూర్యుడు ఒకొక రాశిని జేరుటకు నొక మాసకాలముబట్టును. దక్షిణదియందున్న మకర రాశిని జేరిన ఆనాడు ఉత్తరాయణ ప్రవేశమందురు. ఆనాటినుండి సూర్యుదుత్తర దిశయందున్న కర్కటరాశిని జేరుటకు నెలకొక రాశి క్రమముగ పయనముజేయుచు ఆరునెలలకు కర్కట రాశిని జేరును. సూర్యుడు కర్కటరాశియందు బ్రవేశించననాడు దక్షిణాయనము. అనగా కర్కటరాశినుంచి యానాడు మరల దక్షిణదిశయందున్న మకరరాశిని జేరుటకుపయనించునని అర్థము. ఇట్లారు నెలలకు మరల దక్షిణదిశయందు గమనించుచు క్రమముగ మధ్యనున్నవానిని రాశికొక నెలచొప్పున నతిక్రిమించి మకరరాశిని చేరబోవును. ఉత్తర దక్షిణాయనములు గలసిన దొకసంత్సరమది మనుష్యమానమున 360 దినములైన దేవతలకొకదినము

దేవతలకుత్తరాయణమేపగలు, దక్షిణాయనమే రాత్రి, ఇదేవిధమున మనుష్యమానమగు నొకనెల (30 దినములది) పితృదేవతలకొక దినము పితృలకు కృష్ణపక్షాంతమైన అమావాస్య పగలు, శుక్లపక్షాంతమైన పౌర్ణిమ రాత్రి. కావుననే అమావాస్యనాడు పితృలను గురించి ధర్మశ్రార్ధ మొనర్చుటకు జెప్పనైనది.

106. రెండయనములుగాని, పండ్రెండుమాసములుగాని పూర్తియగు నప్పుడు సంవత్సరమనబడును. సంవత్సరనామములు వ్యవహారార్థమేర్ప అచనైనవి. అవి ప్రభవాదిషష్టి సంవత్సరములు. నూరు సంవత్సరము లైన కాలపరిమితి మనుష్యులకాయువు ప్రమాణముగ చెప్పబడినది, ఇదే విధమున బ్రహ్మాదిస్తంబ పర్యంతమైన ప్రాణులకు వాని వానికగుమానము లతో నూరేండ్లాయువు చెప్పబడినది. కొన్ని సంవత్సరములు జేరిన దొక యుగ మనబడును. 1. కృత, 2. త్రేత, 3. ద్వాపర, 4. కలి యని యుగ నామములు నాలుగు. నాలుగు యుగములు గలసిన దొకమహా యుగమగును. పదివేల దివ్యసంవత్సరము లొక మహాయుగమున నీ క్రింది విధమున విభజింపబడినవి.

ఒక మహాయుగము నందలి యుగ సంవత్సర సంఖ్యలు.

(1)	కృతయుగ	పరిమాణము	4 వేల	దివ్య సంవత్సరములు.
(2)	త్రేతాయుగ	,,	3 వేల	,, ,,
(3)	ద్వాపరయుగ	,,	2 వేల	,, ,,
(4)	కలియుగ	,,	1 వెయ్యి	,, ,,

(మొత్తము నాల్గు యుగముల పరిమాణము పదివేల దివ్య సంవత్సరములు) ఆద్యంతములు గలసిన సంధి సంవత్సరము లాయాయుగములలో నీ క్రింది విధముగ నుండును,

(1) కృతయుగమున 800 దివ్య సంవత్సరములు.
(2) త్రేతాయుగమున 600 దివ్య సంవత్సరములు.

(3) ద్వాపరయుగమున 400 దివ్య సంవత్సరములు.

(4) కలియుగమున 200 దివ్య సంవత్సరములు.

సంధి సంవత్సరములు 2000 లు పై యుగ సంవత్సరములతో గలిపిన మొత్తము 12000ల దివ్య సంవత్సరములొక మహా యుగమునందుండును. ఇట్టి మహాయుగములు వేయ్యి కార్యబ్రహ్మ కొక పగలు (దినము) అంతే కాలము రాత్రియగును. ఈ మానమున నతనికి నూరు సంవత్సరము లైన ఆయువు ప్రమాణమగును. ఇప్పుడతనికి 50 యేబది సంవత్సరము లాయుర్దాయము గడచినందున నొక పరార్ధమైనది. ద్వితీయ పరార్ధ మతనికి నడుచుచున్నది. ద్వితీయ పరార్ధారంభ దినమునందానాటి సంకల్ప సృష్టి వరాహకల్పనామమున వ్యవహారమునందున్నది. ఇంతకు పూర్వమతని జన్మదినము నందారంభమైన సృష్టికి పద్మకల్పమను పేరుండెడిది. ఇట్లు సృష్ట్యాది నుండి నేటివరకు 195 కోట్ల 58 లక్షల 85 వేల (165) సంవత్స రములు జరిగినవనుచు మన భారత దేశమునందలి పంచాంగముల ద్వారా దెలియబడుచున్నది. ఇతర దేశములందీ విధమున కాల ప్రమాణము జెప్పబడుటలేదు. ఇదియే భారతీయుల ప్రాచీన విజ్ఞాన ధనము. మానవ మానమునందలి సావన సంవత్సర దినములైన 360 దినములకొక సంవత్సర ముచే గుణించినచో యుగ మానములు క్రమముగ కృత యుగమునకు 4800 × 360 = 17 లక్షల 28 వేల సంవత్సరములు, త్రేతకు 3600 × 360 = 12 లక్షల 96 వేలు, ద్వాపరమునకు 2400 × 360 = 8 లక్షల 64 వేలు, కలియుగమునకు 1200 × 360 = 4 లక్షల 32 వేల సంవత్సరము లగును. ఇదే విషయమునందు రాజ నారాయణ షట్ శాస్త్రిగారు గుడ్గామ్ (పంజాబు) వాస్తవ్యులు "చెతావని యను గ్రంథమును హిందీ భాషలో ప్రచురించిరి. ఆ గ్రంథమునందు పైన పేర్కొనబడిన యుగా దుల సంవత్సరసంఖ్య లబద్ధమనుచు కుల్లూక భట్టు (మనుస్మృతి వ్యాఖ్యాత) మేధా తిథి మున్నగు వారిని, శ్రీ మద్భాగవత వ్యాఖ్యాన కర్తయగు ప్రఖ్యాత పండితులైన శ్రీధరులను ధిక్కరించి వారలు పండితులైనను వారు జ్యోతిశ్శాస్త్ర వేత్తలు గారనచు నుడివెను. షట్ శాస్త్రిగారు తమ

(చేతావిని) గ్రంధమునందు దేవ మానమున జెప్పబడిన, యుగాదుల సంఖ్యా తలక్రిందుగ జేసి కృతయుగమునకు 1200 ల సంవత్సరములని మనుష్య మాన సంఖ్యయే యగునని ఆ విధముగ త్రేతకు 2400 సంవత్సరములని ద్వాపరమునకు 3600 సంవత్సరములని కలియుగమునకు 4800 సంవత్స రములనుచు జెప్పి సంఖ్య పూర్తియైనందున కలియుగాంతమైనది కృత ప్రారంభమగుచున్నది. కలికియవతారము వచ్చుచున్నదని వ్రాసిరి. ఇట్లు లోకులను భ్రమ పెట్టుచు గ్రంధ విక్రయమున లక్షలాది ధనమును జేకూర్చుకొన గలిగిరే గాని గ్రంధమునందు వారు వ్రాసిన మాట లొకటైనను సత్యముకాలేదు. పండితనిందకే పాల్పడిరి. ఇట్లనేకులు వైదిక సనాతనధర్మమును ధిక్కరించుచు స్వలాభాపేక్షచే లోకులను భ్రమ పెట్టుచుందురుగాన ధర్మపరాయణులు వానిని విశ్వసింపరాదు.

ఒక మహాయుగమునందు 12000 వేలదివ్య సంవత్సరములు. అట్టి మహా యుగములొక్క వెయ్యి గడచిన నదొక్క దినము (పగలు) అంతే ప్రమాణ కాలముగల రాత్రిగడచిన కార్యబ్రహ్మకొక దినము (అహోరాత్రులు) అని వ్రాయబడియె. అందే డెబ్బదియొక మహాయుగమునకొక మన్వంతరము లెక్కతో 14 పదునాల్గు మన్వంతరములొక బ్రహ్మదినమునందు జరిగి పోవును.

శ్లో॥ 131. సహస్రయుగ పర్యంత మ్మహర్యద్బ్రహ్మణోవిదుః ।
రాత్రిం యుగసహస్రాంతాం తేహోరాత్ర విదోజనః ॥

తా॥ మహాయుగములు వెయ్యిపూర్తియైన నెవరికి పగలో అట్టిప్రమాణమే గలకాలమెవ్వనికి రాత్రియగునో గణిత సంఖ్యావిదులే (కాలజ్ఞానముగల వారే) ఆయహోరాత్రములను దెలిసికొనువార లనబడుదురు.

107. చంద్రగతిచే తిథులు, పక్షములు, మాసములు, సూర్యసంచార ముతో అయనసంక్రమణాదులు దెలియుచుండినను ఉభయ సమన్వయము లేకుండినచో కాలపరిగణితమునందు భ్రమచే ప్రమాదమేర్పడును. తిథులు వృద్ధి హ్రాసములగుచుండునందున వృద్ధియగునపుడు నెలకొక దినమున

కంటెను కొంచము తక్కువ ప్రమాణమున పండ్రెడు నెలలలో (సంవత్సర మందు) పది దినములు హెచ్చుచుండును. మూడు సంవత్సరముల కొక మాసము హెచ్చగుటతోనది మలమాస (అధికమాస) మని, ద్విసంక్రమణమాస మని జెప్పబడుచున్నది. ఇదే విధముగ మాసమందొక దినమునకంటెను కొంచము హెచ్చగునప్పుడు కొన్ని సంవత్సరములందొక నెల తగ్గిన క్షయ మాసమగును. అది యసాధారణమగుటతో 140 నూటనలుబదేండ్ల కొక సారి క్షయమాసము వచ్చునందురు. 1963-64 లోని శోభకృతు నామ సంవత్సరమునందే క్షయమాసమగుచు మార్గశిర పుష్యాదులను గలిపిన దొకేమాసమైనది. భారతీయులు తమ గణితశాస్త్ర విజ్ఞానమున చంద్ర సూర్యగతులకు సమన్వయమగునట్లు మూడుసంవత్సరములకొక మల మాసము, 140 నూటనలుబది సంవత్సరములకొక క్షయమాసమును జేర్చి గణితము శాస్త్రానుసారము నిర్దుష్టముగ సమన్వయ పరిచిరి. అన్యథాతిథి సంక్రమణాదులకు భేదము గలిగిన, ఋతువులు, అయనములు గ్రహణ, మూఢాదులు నిశ్చితతిథి మాసములందేర్పడజాలవు. భారతీయ పంచా గములందు అవి ప్రత్యక్షముగ గనుపడుచుండుటతో జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు ప్రామాణ్యమేర్పడుచున్నది.

108. అశ్విని మొదలు రేవతి వఱకు 27 ఇరువదేడు నక్షత్రములు బ్రహ్మ దైవత్యమైన అభిజిన్నక్షత్రముతోగలసి 28 యిరువదెనిమిది నక్షత్రములు.

2. మేషాది మీనపర్యంతముగల 12 పండ్రెండు రాసులలో సూర్య చంద్రులతో సహాగ్రహముల సంచారమగుచున్నది. ఖగోళమునగల, శిశు మారచక్రమునందుండిన గ్రహనక్షత్రతారాదులు తమలోయంతర్భ్రమణ జేయుచు మేరు పర్వత శిఖరాగ్రమునందున్న ధ్రువునకును, మేరువునకును ప్రదక్షిణమును జేయుచుండును. మేరుపర్వత శిఖరాగ్రముపై మేఢీ భూతుడగు ధ్రువునకు సప్తఋషులతో సహాగ్రహ నక్షత్ర తారకాదులు ప్రదక్షిణమును జేయునని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. భాగవత పురా ణమునందు ధ్రువచరిత్రగలదు. అందు ఉత్తానపాదునికి కిద్దరు భార్యలు,

సునీతి, సురుచి, యను వారుండిరి ధ్రువుడు సునీతి కుమారుడు. అత డై దేండ్ల బాల్యమున తండ్రితొడపైనుండగ సవతితల్లియగు సురుచి కఠో రములాడి బాలుని తండ్రితొడపై యధిరోహించుట కర్హత్వకై జచ్చి మరల నాగర్భజనితుడవగుదువేని నీకు గలుగునని తొడనుండి డ్రింప ధ్రువు డేడ్చుచు తల్లి కెరంగించె, నంతనామె పరమేశ్వరు నారాధింపుమని కుమారుని బుజ్జ గించెను. ధ్రువుడు పట్టుదలలో పరమేశ్వరు నారాధించుటకు తపోవన మున కేగెను. నారదుడు త్రోవలో ధ్రువునుజేరి యతని నిశ్చల చిత్త మునుగాంచి మంత్రోపదేశమును జేసెను. ధ్రువుడారు నెల లుగ్రతపస్సు జేయగ నారాయణుడు ప్రత్యక్షమై యతనితో నిట్లనియె.

శ్లో॥ 132. వేదాహంతే వ్యవసితం హృదిరాజన్యబాలక ।
తత్ప్రయచ్ఛామి భద్రంతేదురా పమపిసువ్రతః ॥

భాస్క. 4. అ. 9. శ్లో. 19.

తా॥ ఓయి రాజన్యబాలకా ! నీమనస్సంకల్పము నాకు దెలియును. అది తరుల కలభ్యమైనను నీతస్సునకు సంతసించి యాకోరికనిత్తును. దానితో నీకు మంగళమగును.

శ్లో॥ 133. నాన్యైరధిష్ఠితం భద్రయద్భ్రా జిష్ణుధ్రువక్షితి ।
యత్రగ్రహర్క్షతారాణాం జ్యోతిషాం చక్రమాస్థితమ్

భాస్క. 4. అ. 9. శ్లో. 19

తా॥ నీ కివ్వబడుస్థానము ధ్రువమైనదియు నత్యంత ప్రకాశమాన మైన దియు త్వదితరు లధిష్ఠించనిది అగును. ఎచ్చట జ్యోతిశ్చక్రమునందు గ్రహనక్షత్ర తారాదులాశ్రయించియున్నవో ఆస్థానమే నీకివ్వబడును.

శ్లో॥ 134. మేఢ్యాంగోచక్ర వస్థాస్నుః పరస్తాత్కల్పవాసినా ।
ధర్మోగ్నిః కశ్యపశ్శుక్రోమున యోయేవనౌకసః ।
చరంతి తక్షిణీ కృత్యభ్రమంతోయ త్సతారకాః ॥

భాస్క. 4. అ. 9. శ్లో. 21.

తా॥ 1. ధర్ముడు (యముడు) 2. అగ్ని 3. కశ్యపుడు 4. ఇంద్రుడు వీరు నల్గురును సప్తఋషులు. గ్రహతారకలును. మేఢికి, గల వృషభములవలె నీ స్థానమునకు ప్రదక్షిణముగా దిరుగుచుందురు. (మేఢియనగ ఎద్దులనుగట్టు బంతికొయ్య.) ఇట్లు ధ్రువునితో జెప్పి దేహమున్నంతవరకు నన్నారాధింపుచు దేహాంతమునందా ధ్రువస్థానము జేరుదువనుచు వరమిచ్చి యతని నింటికి మరలించెను. అట్లే ధ్రువుడు దేహాంతమునందు మేరుశిఖరాగ్రమునగల శిశుమార పుచ్ఛాగ్రమునందు జేరి నక్షత్రరూపమున నిప్పటికిని విరాజిల్లుచున్నాడు. రెండండ కటాహామధ్యమందు (భూమ్యాకాశముల మధ్యన) సూర్యుడు భూమికి 25 కోట్ల యోజనములందుగలడు.

శ్లో॥ 135. అండమధ్యగత సూర్యోద్యావా భూమ్యోర్యదంతరం ।
సూర్యాండగోళ యోర్మధ్యే కోట్యస్స్యః పంచవింశంతి ॥

తా॥ సూర్యునిపైన శనిగ్రహము వరకు ఒక్కొక్క గ్రహము లక్ష యోజన క్రమముగ పైకిగలదు. ఇట్లు శుక్రగ్రహమునకు రెండులక్షల యోజనములపైన శనిగ్రహము గలదు. శనికి నుత్తరముగ పదునొకండు లక్షల యోజనములపైన సప్తర్షి మండలముండును. సప్త ఋషులు లోక క్షేమమును గోరుచు విష్ణుపద వాచకమైన ధ్రువపదమునకు గ్రహనక్షత్ర తారాదులతో సహప్రదక్షిణమును జేయుదురు. ప్రదక్షిణము సవ్యముగనే యగుటకు భగవదాజ్ఞ గలదని జెప్పుదురు. ఋషులకుపైన 18 లక్షల యోజనముల దూరములో ధ్రువనక్షత్రముగలదు. శిశుమార చక్రము యొక్క స్వరూపము మకరాకృతిగ పుచ్ఛముపైకి, తలక్రిందుగనుండును. పుచ్ఛాగ్రమున నలుదిశలందు దక్షిణమునుండి పూర్వమునకు క్రమముగ ధర్ముడు, అగ్నికశ్యపుడు, శుక్రుడు నుందురు.

శ్లో॥ 136. పుచ్ఛేగ్నిశ్చ మహేంద్రశ్చ మారీచశ్చ యయోధ్రువః ।
ఏషతారామయ స్తంభోనాస్త మేతిన చోదయేత్ ॥

మత్స్యపురాణము. అ. 125. శ్లో. 96.

తా॥ పశ్చిమముననగ్ని, పూర్వమున నింద్రుడు. దక్షిణమున యముడు, ఉత్తరమున కశ్యపుడు నుందురు. పుచ్ఛాగ్రమున ధ్రువుడుగలడని యర్థము.

మకరాకృతిగల శిశుమార పుచ్ఛమును ప్రథమకాండమని, కటిని ద్వితీయ కాండమని, ముఖమును తృతీయమని చెప్పబడినది. మకరమునకువలె దీనికి ముందు వెనకల నాల్గుపాదములుండును. ముందరి కుడి ఎడమపాదము లందు క్రమముగా నాసత్యాసత్యులను అశ్వినీ కుమారులుందురు. వీరే దిన రాత్రముల కభిమాని దేవతలు, వీరికథ ముందు వ్రాయబడును. వెనుక నుండు రెండుపాదములందు గ్రమముగ అత్రి, మిత్రావరుణులుందు రనుచు యజురారణ్యక "భూః ప్రపద్యేభువః ప్రపద్యేసువః ప్రపద్యే" యను మంత్రమున జెప్పబడినది. శిశుమార చక్రమును తైలయంత్రముతో బోల్చిరి. తైలయంత్రయనగ నూనెదీయుగానుగ. రెండవ కాండమునందు సప్తర్షి మండలము, ప్రాగగ్ర శకటాకారమున యున్నదని భాగవతము నందు గలదు. "పాగగ్ర శకటాకారం, తారాసప్తకం సప్తఋషిమండలం"

శ్లో॥ 137. పూర్వభాగే భగవాన్మరీచీ రపరేస్థితో వసిష్ఠోతః।
తస్మోత్తస్యాంగిరస్తతో త్రిస్తత్సాన్నిధ్యాసన్నః పులస్త్యః పులహః క్రతుః

తా॥ పాగగ్రి శకటాకారముగనున్న సప్తఋషి మండలములో ముందర ఎత్తుగ మరీచి యతనికి పశ్చిమమున క్రిందికి వంగియున్నట్లు అరుంధతీ వసిష్ఠులు గలరు. వారికి వెనుక నుత్తరమున నంగిరుడు కలడు. అతనికి పశ్చిమమున నక్షత్ర చతుష్టయ రూపమున అత్రికలడు. అత్రికి దక్షిణము నందు పులస్త్యుడు వానికి వెనుక పులహుడు. పులహున కుత్తరముగ క్రతువు గలరని చెప్పబడినది. ఇప్పటికాలమునందలి కొందరు విజ్ఞాన శాస్త్రజ్ఞులు ఈ ఋషిమండలమును పెద్ద ఎలుగుబంటుగ వర్ణించు చున్నారు. మరొక ఋషిమండలము గలదని, దానిని లఘుఋషిమనిరి.

శ్లో॥ 138 కశ్యపోఽత్రిః భరద్వాజో విశ్వామిత్రోఽథ గౌతమః।
వసిష్ఠో జమదగ్నిశ్చ సప్తైతే ఋషయస్మృతాః

తా॥ పైవారిసంతతియగుటచే వీరిని లఘుఋషమని వ్యవహరించి యుండ వచ్చును. లేదా భగవదాజ్ఞచే గావచ్చును. పండితులీవిషయ మాలోచింతురు గాక.

109. గ్రహసంచారము మంద, తీవ్ర, తీవ్రతర, సమ,ఋజు, వక్ర, అతి చార భేదములతో నుండును. వారి గతి వలన గలుగు శుభాశుభఫలములు జ్యోతిశ్శాస్త్రము నందు విస్తరించబడినవి. గ్రహములకు రాశ్యాధిపత్యము గలదు. గావున మనుష్యులు తమకగు శుభాశుభఫలములను జన్మనక్షత్రము నను, వ్యవహారనామమునను, దెలిసికొనుపద్ధతి శాస్త్రమునందు జూపెట్టనై నది. ప్రతి నక్షత్రము నందు నాల్గుపాదములు కలవు. పాదభేదముగ నొక్కొక యక్షరము జెప్పబడినది. ఇట్లిరువదేడు నక్షత్రములకు 27 × 4=108 పాదములు. వీనిని పండ్రెండు రాశులలో భాగించగ 108 ÷ 12=9 ప్రతి నక్షత్రపాదములందు తొమ్మిదినవాంశము లేర్పడును. అనగా రెండు నక్షత్రముల నాల్గు పాదములెనిమిది మరియు మూడవ నక్షత్ర పాద మొకటి గలిపిన తొమ్మిది నవాంశలతో నొక రాశి యగుచున్నది. **ఉదాహరణ :-** "అశ్విని, భరణి, కృత్తికాః పాదం మేషం" అనుచు జెప్పనైనది. అనగా అశ్విని నాల్గు పాదములు, భరణి నాల్గు పాదములు, కృత్తిక దొక పాదముగలసిన మేష రాశి యని యర్థము. ఇదే విధమున తక్కిన నక్షత్రములకు రాశి దెలియదగును. ఇందు సౌకర్యార్థము నక్షత్ర, పాద, రాశి ఆధిపత్యముల నిట్లు జూపించబడును.

పాదాక్షరములు	నక్షత్రములు	రాశులు	అధిపతులు
చూ, చే, చో, ల	అశ్విని	మేషము	అంగారకుడు
లీ, లూ, లే, లో	భరణి	,,	,,
అ	కృత్తిక	,,	,,
ఈ, ఊ, ఏ	,,	వృషభము	శుక్రుడు
ఒ, వా, వీ, ఓ	రోహిణి	,,	,,
వే, వో	మృగశిర	,,	,,
కా, కి	,,	మిథునము	బుధుడు
కూ, కం, గ, ఛ	ఆర్ద్ర	,,	,,
కే, కో, హా	పునర్వసు	,,	,,
హి	,,	కర్కాటకము	చంద్రుడు

పాదాక్షరములు	నక్షత్రములు	రాశులు	అధిపతులు
హు, హె, హో, ఢ	పుష్యమి	కర్కాటకము	చంద్రుడు
డి, డూ, డె, డో	ఆశ్లేష	,,	,,
మా, మి, ము, మె	మఘ	సింహము	సూర్యుడు
మొ, టా. టీ. టు	పుబ్బ	,,	,,
టే	ఉత్తర	,,	,,
టో, పా, పి	,,	కన్య	బుధుడు
పూ, షం, ణా, ఢ	హస్త	,,	,,
పే, పో	చిత్త	,,	,,
రా, రి	,,	తుల	శుక్రుడు
రూ, రే, రో, తా	స్వాతి	,,	,,
తి, తూ, తే	విశాఖ	,,	,,
తో	,,	వృశ్చికము	అంగారకుడు
నా, నీ, నూ, నే	అనూరాధ	,,	,,
నో, యా, యి, యు	జ్యేష్ఠ	,,	,,
యే, యో, బా, బి	మూల	ధనస్సు	బృహస్పతి
బూ, దా, ఫా, ధా	పూర్వాషాఢ	,,	,,
బే	ఉత్తరాషాఢ	,,	,,
బో, జా, జి	,,	మకరము	శని
జూ, జే, జో, ఖా	అభిజిత్	,,	,,
ఖి, ఖూ, ఖె, ఖో	శ్రవణం	,,	,,
గా, గి	ధనిష్ఠ	,,	,,
గూ, గే	,,	కుంభం	,,
గో, సా, సీ, సు	శతభిషం	,,	,,
సే, సో, దా	పూర్వాభాద్ర	,,	,,
దీ	,,	మీనం	గురు
దూ, శం, ఝా, థ	ఉత్తరాభాద్ర	,,	,,
దే, దో, చా, చి	రేవతి	,,	,,

110. తిథి, వార, నక్షత్ర, యోగ, కరణము లైదు పంచాంగము లనబడును. ఇవే ప్రధానముగ జెప్పబడిన పుస్తకములను పంచాంగము లందురు. వానియందు గోచార ఫలములు జెప్పబడును. విష్టి, శకుని, చతు, నాగ, కింస్తుఘ్నాదులు దుష్టయోగములు. పంచాంగములందు సంవత్సరాధి పతులను, నవనాయకులను వారితోనగు ఫలములు జెప్పబడును. మౌఢ్య, గ్రహణ, సంక్రాంతులను, జూపింతురు. లగ్న ఫలములు వర్షాది యోగములను జూపుదురు. వివాహాది శుభకార్యముల కుపయోగ్యమైన తిథి, వార, లగ్న ముహూర్తాదులను దెలుపుదురు. వధూవరుల కొంటు, గణకూట, నాడీకూట, గ్రిహమైత్రి, యోనికూట, వర్ణ, వశ్యాదులు శాస్త్రమునందు జూపించబడిన వానిని దెలుపుదురు. లౌకిక, వైదిక శ్రౌత, స్మార్త నిత్య నైమిత్తిక కామ్య కర్మలందుపయోగపడు ననేక ధర్మములు జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు గలవు. జ్యోతిశ్శాస్త్రమును గురించి ప్రత్యేకమైన స్వతంత్రి గ్రింధము లనేకములుగలవు. సాముద్రికము, శాకునము, ప్రశ్న, పంచపక్షి మొదలగునవి జ్యోతిశ్శాస్త్రాంతర్భూతములు. నక్షత్రములందు ప్రిథమోత్పన్నమగు నందున పూర్వము జ్యేష్ఠా నక్షత్రము నుండియే, గణన జేసెడివారలట, కొంతకాలమైన పిదప నదిమారి కృత్తికా నక్షత్రమునుండి గణితారంభమును జేసిరట. అదియును మారి యిప్పు డశ్వినీ నక్షత్రమునుండి గణనయగుచున్నది. సంవత్సరాది మాసము చైత్ర మగుటతో నది బహుళః మేష రాశియుతమైనందున రాశి గణన మేషము నుండియు మాస గణన చైత్రమునుండి యగుచున్నది. మార్పులు కాలానుగుణముగ సహజము గావచ్చును. నక్షత్రములు, అధి దేవతలు వాని రూపములు తెలుపబడును :-

నక్షత్రములు	అధి దైవతము	రూపము
కృత్తిక	అగ్నిః	అగ్నిశిఖాకృత్తికాషట్.

వేదమునందు దీనికి "క్షురాషట్". క్షురనిభషట్ అని కాళిదాసు రూపము (మంగలి కత్తి వంటిది) చెప్పెను.

నక్షత్రములు అధి దైవతము రూపము

రోహిణి బ్రహ్మ వేదమునందు "శకటం పంచ" "శకటా కృతి పంచతారాత్మ" క మని కాళిదాసు జెప్పెను.

మృగశిర చంద్రుడు ఇల్వలా పంచతారకః "వరరుచి" రూపమనెను వేదమునందు "ఇవ్వగా, ఇన్వకా, అంధక" ఇల్వాలా పేర్లు గలవు.

శ్లో 139 కృతికాశ్చాగ్ని దైవత్యం రోహిణ్యో బ్రహ్మణః స్మృతః ।
ఇల్వలా సోమదైవత్యం రౌద్రం చార్ద్రిముదాహృతం.

ఆర్ద్రి రుద్రుడు బాహుః యని రూపం తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణమునందు గలదు. "ఆర్ద్రాి ప్రవాళమేకం" వరరుచి. "షద్మా కృత్యుజ్వాలైకతారకం" యనుచు కాళిదాసు.

పునర్వసు అదితి "ధనురాకారు పంచ" వరరుచి. "మధ్యవర్త్మని శరాస నాకృతావంబరస్యసురమాత్రు మేగతా" యని కాళిదాసు "నౌకా కారం పంచయనుచు" కొందఱు నుడివిరి.

పుష్యమి బృహస్పతి తిష్య, సిధ్య యను రెండు పేర్లుగలవు. బాణాకార రూపమని కొందఱి మతము "సగటాత్రీణి" యని వరరుచి రూపము జెప్పెను "బృహస్పతిః ప్రథమంజాయమానాతిష్యే" యని తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము.

ఆశ్లేష సర్పము "సర్ప ఋతుః"
"చక్రాకృతిష్షణ్ణితారిత్మక" మని కాళిదాసు రూపము జెప్పెను.

మఘ ప్రితృ దేవతలు "అఘా" యను నామము ఋగ్వేదము నందుగలదు. "అందోళికాం పంచ" వరరుచి రూప మనెను "లాంగూలాకృతిః పంచ" యని కాళిదాసు.

పుబ్బ అర్యముడు దీనినే పూర్వఫల్గుని యందురు, ఉత్తర ఫల్గునితో గలిపి అర్జున నక్షత్రములందురు. రూపం "ద్వేద్వేఖట్వాం" యని ఋగ్వేదము "ఖట్వాకృతిః తారకాదయం "వరరుచి "దక్షిణోత్తర మిళితా తారకాద్వయం". ఇట్లు కాళిదాసు.

నక్షత్రములు అధి దైవతము రూపము

ఉత్తర భగుడు ఇది యుత్తర ఫల్గుని యనబడును. పూర్వ ఫల్గునికిగల రూపమే దీనికగును.

హస్త సవిత రూపం "ప్రాణానాంపంచ". వరరుచి

చిత్త ఇంద్రుడు లేక త్వష్ట చిత్రి నామము దీనికిగలదు. "మౌక్తికమేకం" వరరుచి రూపము జెప్పెను. "ఏక మౌక్తికసముజ్వల ప్రభా" యని కాళిదాసు.

స్వాతి వాయువు దీనికి నిష్ట్యాయను నామముగలదు. రూపం "ప్రివాళమేకం" వరరుచి "కుంకుమారుణతరమేకతారకా" యనుచు కాళి "రుచిరరుచిరమణి జ్యోతిషాం సన్నివిష్టః" అని త్రివిక్రమాచారి. దీనిని చిత్తతో గలిపి తోరణస్తంభముల బోలునని శ్రీ నాధుడు, కాశీ ఖండమున జెప్పెను. సుందర కాండయందు యిట్లు గలదు.

శ్లో॥ 140 అనుయాస్వంతి మామద్య ప్లవమానం విహాయసా ।
భవిష్యతిచమే పంథా స్వాతేః పంథావిహాయసా ॥

మరియు "వాయుర్నక్షత్రమేతి నిష్ట్యాంతిగ్మ శృంగోరోరు వాణః ॥ సమీరయన్భువనాని మాతరిశ్వా అపద్వేషాగ్ంసి, నుదతా మరాతిన్" మంత్ర పాఠము.

విశాఖ ఇంద్రాగ్నులధి దేవతలు "నక్షత్రాణామధిపత్నీ్వశాఖే" మంత్ర పాఠము. "రాధేవిశాఖే" అధర్వణము "కులాల చక్రం పంచ" యను రూపం 'వరరుచి' అధునిక వైజ్ఞానిక పరిశోధకులీ నక్షత్ర సమీపమున క్రాంతి చక్రము గలదందురు.

అనురాధా మిత్రుడు "ఛత్రకారత్స్త్రయం" రూపం వర "తోరణాకృతి పంచతారకే" కాళిదాసు.

జ్యేష్ఠ ఇంద్రుడు దీనికి "రోహిణి" యను నామము, కృష్ణ యజుర్వేదమునందు గలదు. "ఛత్రాకారంత్రీణి రూపం వరరుచి.

నక్షత్రములు అధి దైవతము రూపము

మూల పితృ దేవతలు వీనికి "విచృ" నామము కృష్ణ యజుర్వేదమునందు గలదు "బర్హిణీ" నామము తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణమునందు "కుప్యత్కేసరి పంచ" రూపం వరరుచి. "ప్రజాపతి రకామయత మూలం, ప్రజాంవిందేయమితి" మంత్రపాఠం.

పూర్వాషాఢ జలములు } రెంటిని గలిపి
ఉత్తరాషాఢ విశ్వేదేవతలు } "ద్వేద్వే చౌక" వరరుచి రూపమనెను.

"సూర్పాకృతి తారకాచతుష్టయం" కాశి. "గజదంతా కృతి ద్వితారకం" కొందఱు.

అభిజిత్ బ్రహ్మ "శృంగ మేక నక్షత్రం" రూపం బ్రిహ్మలోక మభిజయేయమతి, తదేతద్బ్రాహ్మణేభిజితే" మంత్రి పాఠం.

శ్రవణం విష్ణుః "శ్రోణ" నామము కృష్ణ యజుర్వేదమునందు "అశ్వథం" కాఠకమునందు "మచ్ఛా కారత్ర్రయం" రూపము "వర"

ధనిష్ఠ వసువులు శ్రవిష్ఠా యని వైదిక నామము "శీర్షస్త్రం" రూపం వరరుచి.

శతభిషం వరుణుడు "శతభిష జే" నామముగలదు "శతతారాః" రూపం వరగుచి "మండలాభ శతతారకాః" కాశి

పూర్వభాద్ర అజైక పాదుడు } ఈ రెండు నక్షత్రములకు తైత్తిరీయ
ఉత్తరభాద్ర అహిర్బుధ్న్యః } బ్రాహ్మణమునందు పూర్వోత్తరప్రోష్ట పది యను నామములు గలవు. ఇందలి నాల్గు నక్షత్రములు రెండేసి గలసి యొకజంటగ నుండునందున శ్రీరామ లక్ష్మణ, భరతశత్రుఘ్ను లిద్దరేసి దిరుగుటతో వారికీ నక్షత్రోపమ జెప్పనైనది "రుచ్యాప్రోష్టపదోపమాః" వాల్మీకి.

రేవతి వరుణుడు "మచ్ఛాకారం" "రూపం వరరుచి" "దంతసంఖ్యాభవతె" యని కాళిదాసు.

నక్షత్రములు అధి దైవతము రూపము

భరణి యముడు "అపభరణీ" వైదిక నామము "ఛుల్లి కాత్రీణీ" రూపం వరరుచి ఇది అశ్వినీ, కృత్తికల మధ్య నుండును.

అశ్విని అశ్వినీ కుమారులు "అశ్వముజౌ" వైదిక నామము "అశ్వ ముఖాత్రీణీ" యనుచు వరరుచి రూపము జెప్పెను.

"పేదఘూశ్వమను నొక నక్షత్రమును కని పెట్టిరట. ఆ నక్షత్రికాంతిబడిన నజగరము నశించునందురు.

111. సేదఘూశ్వ నక్షత్రి మశ్వినీకుమారు లొకానొక రాజునకు జూపిరట. అశ్వినీ కుమారుల పూర్వకథ మహాభారతము నందు గలదు. దాని సంగ్రహ మిచ్చుట సందర్భానుసారమె యనబడును. పూర్వము సూర్యుని భార్యయైన ప్రభ తనపతి కాంతిని భరించలేక తనవలె నుండు ఛాయను తనకు బదులు భర్త యింటనునిచి తాను పుట్టింటికి వెడలిపోయెను. కాని తండ్రి (విశ్వకర్మ) సూర్యుని భీతిచే కూతురు తన యింట నుండుటకు సమ్మతింపక వెడలించెను. అంత ప్రభ బడబారూపమున నుత్తర కురుభూము లందు సంచరించు చుండెను. పతి దగ్గర నున్న ఛాయ, సూర్యుని వలన శని, సావర్ణి, తపతి యను వారి బడసినది. వారి యందలిమమతచే పూర్వము ప్రభ పిల్లలగు యమ, వైవస్వతయమునపై సవతి తల్లి యగుటతో ఈర్ష్య జూపినది. యముడు తండ్రితో నీ రహస్యము దెలిపెను సూర్యుడు కోపముతో విశ్వకర్మను జేరి అడుగక విశ్వకర్మ తన కూతురగు ప్రభ బడబా రూపమున నుత్తరకురుభూములందున్నదని జెప్పెను. అప్పుడు సూర్యుడు తాను బడబమగుచు బడబారూపముననున్న పత్నీ సంయోగము జేయు నప్పుడు వీర్యము ద్విభాగమగుచు అశ్వపై బడినందున ఇద్దరు కుమారులు జనించిరి వారే అశ్వనీ కుమారులు. వారే నాసత్యాసత్యనామములతో దిన రాత్రులకు క్రమముగ అధి దేవతలైరి. వైద్యులగుటతో వీరు యజ్ఞములందు హవిర్భాగానర్హులనబడిరి. అందుకు వీరలు చవనమహర్షి దంపతులను కాయకల్ప వైద్యముచే యౌవ్వన వంతుల జేసిరి. అందుకు

ప్రత్యుపకారముగ చవనుడు తన మామయగు శర్యాతి మహారాజుచే యజ్ఞమును జేయించి తన బలమున నిందుని మెప్పించి వారలకు యజ్ఞ భాగార్హత యిప్పించెను. అశ్వనీ దేవతల మహాత్మ్యమును దెలుపు కథ మహా భారత ఆదిపర్వమునందు గలదు. దానిలో పూర్వకాల మందౌప మన్యుడు గురుకులవాసమును జేయునప్పుడతని దేహస్థౌల్యము హెచ్చగుట గని పెట్టి గురువు అతనికి క్రమమున నాహార నిషేధము జేసెను. గురు భక్తుడైన ఔపమన్యుడు గురుకులవాస నియమములకు బద్ధుడై, నిరశ నుడై గురుసేవ జేయుచుండెను. అతడు గోవుల గాయు నప్పుడడవిలో క్షుద్బాధచే జిల్లెడుపాలు త్రాగినందున నతనికి వెంటనే యంధత్వము గల్గి నది. సాయంకాలమునం దింటికి మరలునప్పుడు త్రోవ గానరాక యడవిలో నొక గుంటలో పడెను. అంత గోవులింటికి జేరినను ఔపమన్యుడు రాకుండినందున గురువతని జాడవెదుకుచు యడవిలో ఔపమన్యా యని పిలువగ అతడు "భోగురోః" యని గర్తమును నుండి మహర్షికి బలికెను. గర్తపతన కారణమడుగ గురువులతో ఔపమన్యుడు తన కాహార నిషేధ మైనందున క్షుద్బాధచే జిల్లెడుపాలు త్రాగిన సంగతి దెలిపెను. దయా మయుడగు గురువతనికి మరల కన్నులగుపడుటకై అశ్వినీ దేవతల స్తుతించు మని మంత్రోపదేశమును జేసెను. ఔపమన్యుడిట్లశ్వనీ దేవతలను స్తుతించినాడు :-

శ్లో॥ 141 ఏకం చక్రం వర్తతే ద్వాదశారం షణ్ణాభి మేకాక్షమృత స్యధారణం ।
యస్మిన్దేవా అధివిశ్వే విషక్తా స్తావశ్వి నౌముంచితం మా విషీదతం ॥

శ్లో॥ 142 స్తోతుం నశక్నోమి గుణైర్భవంతౌ । చక్షుర్విహీనః పథసంప్రమోహః ।
దుర్గేస్మిన్స్మృతితోస్మి కూపేయువాంశరణ్యౌ శరణం ప్రపద్యే ॥

తా॥ పండ్రెండారెలు లేక ఆకులు ఆరు సంధులొక ఛిద్రముగల నొకశే చక్రము (రథము) గలదు. దేనియందు విశ్వేదేవతలంద రధిష్ఠించియుందురో అది మార్తాండుని (సూర్యుని) ధరియించునదియగును. దుఃఖించు నన్ను అయ్యశ్వినీదేతలు నా దుఃఖమును దొలగింతురుగావుత!

2. తమ సద్గుణముల స్తుతిజేయుటయందు నేనసమర్థుడ. దుర్గమమైన నీ కూపమునందు కన్నులు లేక మార్గము తెలియనందున పతితుడనైతి. శరణ్యులగు మీ శరణు వేడెదను.

శ్లోకముల కర్థము పై చెప్పినట్లే యున్నను తాత్వికార్థ మిట్లుండును :- సంవత్సరాత్మకమైన సూర్యుని రథమున కొకే చక్రముగలదు. అందు పండ్రెండు మాసములే పండ్రెండారెల వంటివి. రెండారెల మధ్య నొక సంధిగ నారు ఋతువులు సంధుల వంటివి. చక్రమున కొకచే ఛిద్రము (రథమునకుండు అక్షము) ఛిద్రము శూన్యముగాన లక్షణయా ఆకాశమన బడును. తల్లింగత్వేన పరబ్రహ్మ (ఆత్మ) యగును. అదియే సంసార చక్రమున కధిష్ఠానము. పై యాధారమున నీ సంసార చక్రము నడుచును. మార్తాండుని రథమున కదియే యాధారము విశ్వేదేవత లందరా చక్రాధారము నధిష్ఠించి యున్నారు. మాసావయములు యహోరాత్రు లనబడును, దినములే మాస ఋతువులందు లయములగుచు సంవత్సర మగును. ఇట్లహోరాత్రులే సంవత్సరాత్మక చక్రమును నడుపుచున్నవి. అశ్వినీదేవతలహోరాత్రముల కభిమాని దేవతలుగాన వారే కాలచక్రము నడుపుదురనుట యుక్తము. కాలచక్రము నడిపించునట్టి మాహాత్మ్యము గల మీ సద్గుణముల వర్ణింప (స్తుతించ) నేనసమర్థుడననుట ఉచితమైనది. అజ్ఞానాంధుడనై మోక్షమార్గము తెలియబడక భ్రాంతిచే నీ సంసార కూపమునందు (గర్తమునందు) పతితుడనైతిని శరణ్యులైన తమ శరణు వేడితిని గాన తాము విజ్ఞాన చక్షువులు నా కొసంగి సంసార కూపము నుండి నన్నుద్ధరింపుడనుచు ప్రార్థించెను. ఈ విధముగ దినరాత్రులే వ్యర్థ కాలక్షేపణ జేయు నజ్ఞానాంధులను వంచించి వారి యాయువును క్షీణింపజేయుచున్నావని శ్లోకద్వయ తాత్పర్యము. కావున, మనుష్యులు వ్యర్థముగ కాలక్షేపముచేసి తమ యాయువును క్షీణముజేసికొనక శ్రేయో మార్గావలంబులగుట మంచిదని పై శ్లోకద్వయము బోధించుచున్నది.

112. నవగ్రహము లందలి రాహుకేతు లిద్దరు పూర్వమొకే శరీరము గల సింహికేయు లనబడుదురు. సముద్రమథనచే నుత్పన్నమైన అమృతము సురాసురులకు విష్ణువు మోహినీ రూపమున బంచునప్పుడు రాహు సూర్యచంద్రుల మధ్యజేరి తన హస్తమందు ప్రమాద పతితమైన అమృత పానమును జేయగ విష్ణుచక్రముచే నతని శిరము వేరుజేయబడినది. ఆ శిరమే రాహుః దేహము కేతువు వారమృత పానమును జేసినందున చావక గ్రహములైరి. ఇట్టి గాథ భాగవతాది పురాణములందు గలదు. జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారమున భూమి సవ్యాప సవ్యభ్రమణ జేయుటతో రెండు ఛాయా రూపము లేర్పడినవి. అందొక్కటి రాహువు రెండవది కేతువు పూర్వవైరానుగుణ్యముగ వీరు సూర్యచంద్రుల గ్రహించుటతో గణితమున గ్రహములనబడిరి. గ్రహణకాచ్ఛాదనార్థము లక్షణయా జెప్ప వలెను. అన్యథా ముఖ్యార్థము జేసిన సూర్యచంద్రులు మరల గనుపించ కుందురు. పర్వకాలములంచే పర్వమున సూర్యచంద్రులలో నెవ్వరిని వీరిలో నెవ్వరు గ్రహింతురో జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారమున ప్రతి సంవత్సర పంచాంగ ములందు దెలుపబడుచున్నది.

113. భగణమునందున్న యిరువదేడు నక్షత్రములలో మూడేసి నక్షత్రములొక జంటగా నేర్పడగ నదొక వీధియగును. అట్టి మూడు వీధులు గలసి యొక మార్గమగుననిరి. ఈ విధమైన మూడు మార్గములు గలవని శాస్త్రసమ్మతము గలదు. ఇచ్చట మార్గశబ్దార్థము మరణించిన జీవుడు పునర్దేహారంభక భూత సూక్ష్మయుతుడగుచు పరలోక గమనము నందవలంబించు పథమున కర్థము. వాయుపురాణము నందిట్టి మార్గలక్షణ ములు విశదీకరింపబడినవి. జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంబంధము వానికి గలదు గాన సంగ్రహించనైనది.

వచనము 1. సంతిహసవితృ మండలస్య ఉత్తర దక్షిణ మాధ్యమో మార్గా స్త్రయః। అశ్విన్యాదిస్త్రిభిస్త్రి భిర్నక్షత్రైరేకైకా వీధీ. తాదృశత్రి భిస్త్రిభిర్వీధీభిరేకై కోమార్గః :-

తా॥ సూర్యమండలమున నుత్తర దక్షిణ మధ్యనామములుగల మూడు మార్గములంతరిక్షమునందు గలవు. అశ్విన్యాది మూడు నక్షత్రములు (అశ్విని, భరణి, కృత్తిక) గలిసిన యొక వీధియగును. ఇదే విధమున అనంతరము మూడేసి నక్షత్రముల కొక వీధియగుచుండును. మూడు వీధులుగలసిన నొక మార్గమగును. ఆ మార్గములు పైజెప్పినవి మూడు గలవు.

శ్లో॥ 143. అశ్వినీకృత్తికాయామ్యా। నాగవీథీతి శబ్దితా।
రోహిణ్యార్ద్రా మృగశిరా గజవీథ్య భిథీయతేం ॥

శ్లో॥ 144. పుష్యాశ్లే షాతథాదిత్యా వీథీచైరావతీస్మృతాః।
ఏతాస్తు వీథయస్తిస్రో ఉత్తరోమార్గ ఉచ్యతే ॥

తా॥ అశ్విని, భరణి, కృత్తిక గలసిన మూడు నక్షత్రములు నాగవీధి. 1. రోహిణి 2. ఆర్ద్ర 3. మృగశిర గలసినది గజవీధి. పుష్యమి అశ్లేష పునర్వసు మూడు నక్షత్రములు గలసినది ఐరావతి వీధియనబడును. ఇట్టి మూడు వీధులు గలసిన ఉత్తరమార్గము (దేవయాన మార్గము)

శ్లో॥ 145. తథాద్వేచాపి ఫల్గున్యామఘా చైవార్షతీమతా।
హస్తచిత్రా తథాస్వాతీ గోవీథీచేతి శబ్దితా॥

శ్లో॥ 146. జ్యేష్ఠావిశాఖానూరాధా వీథీజారద్గవీమతా।
ఏతాస్తు వీథయస్త్రి స్రోమధ్య మోమార్గఉచ్యతే ॥

తా॥ పుబ్బ, ఉత్తర మఘనక్షత్రముగలది ఆర్షతీ వీధియగును. హస్త, చిత్ర, స్వాతి, గలదానిని గోవీధియందురు. జేష్ఠా విశాఖానూరాధలు గలది జారద్గవీవీధియనబడును. ఇట్టి మూడువీధులు గలిసిన నదే మధ్యమ మార్గము.

శ్లో॥ 147. మూలాషాఢో త్త రాషాఢః అజవీథ్యభిధీయతే।
శ్రవణంచ ధనిష్ఠాచ మార్గీశతభిషస్తథా॥

శ్లో॥ 148. వైశ్వానరీ భాద్రపదేద్వే రేవతీ చైవకీర్తితా।
ఏతాస్తు వీథస్త్రి స్రోదక్షిణో మార్గఉచ్యతే ॥

తా॥ మూల, పూర్వాషాఢ, ఉత్తరాషాఢ, మూడు నక్షత్రములు గలసి అజవీథియగును. శ్రవణము, ధనిష్ఠ, శతభిషములు గలది మృగమార్గ మన బడును. పూర్వాభాద్రోత్తరాభాద్రలు, రేవతి గలసినది వైశ్వానరీ వీధి యగును. ఈ మూడువీధులు గలసిన దానిని దక్షిణమార్గము (పితృయానము) అందురు.

శ్లో॥ 149. ఉత్తరం యదగస్త్యస్య అజవీథ్యాపి దక్షిణం।
పితృయానస్య వైపంథా వైశ్వానర పథాద్బహిః॥

తా॥ అగస్త్యముని నక్షత్రమున కుత్తరముగ అజవీధికి దక్షిణముగాగలది పిత్రుయానము (దక్షిణమార్గము) వైశ్వానరవీధి కావలయుండును.

శ్లో॥ 150. తత్రాసన్తి మహాత్మానో ఋషయోహ్యగ్ని హోత్రిణః।
భూతారంభకృతం బ్రహ్మంశం సంతో ఋత్విగుద్యతాః॥

శ్లో॥ 151. చలితంతే పునర్బ్రహ్మసం స్థాపయతి తాన్పునః।
ప్రారంభంతేతు యేలోకాస్తేషాం పంథాస్తు దక్షిణః॥

శ్లో॥ 152. సంతప్త పయసా చైవమర్యాధాభి శ్రుతేనచ।
జాయమానాశ్చ పూర్వేషాం పశ్చిమానాం గృహేషువై॥

శ్లో॥ 153. పశ్చిమాశ్చైవ పూర్వేషాం నిధనేష్విహ। ఏవమా వర్తమానస్తే
తిష్ఠంతిని యతవ్రితాః। సవితుర్దక్షిణం మార్గంశ్రితాహ్యా చంద్రతారకం.

తా॥ అచ్చట (దక్షిణమార్గమునందు) అగ్ని హోత్రములను జేయు మహాత్ములైన ఋషులు కార్యబ్రహ్మను ఋఙ్మంత్రములతో స్తుతిజేయుచు నుందురు. ఆమార్గమే చలనము (వినాశస్వభావము) గలదగుటచే యుగ యుగమునందు బ్రహ్మ మరల దానిని స్థాపించుచుండును. ఫలాపేక్షచే నెవరు కర్మలారంభింతురో వారికే దక్షిణమార్గమగును. ఉడుకుపాలు పొంగి పొరలునట్లు కర్మలు కర్మఫలము లనుభవించుటకుగాను శ్రుతి మర్యాదలచే మరల తమ సంతికిజెందిన గృహములలో జన్మింతురు. కామ్య కర్మలచేసి మింటికి మంటికి రాకపోకలు చేయువారిదే యీ దక్షిణ మార్గము. అనగా కామ్యకర్మల నాచరించువారు చచ్చుచు పుట్టుచు మరల చర్విత చర్వణులగుదురని భావము.

శ్లో॥ 150. లోకపాలా స్థితాహ్యేతె లోకాలోకే చతుర్దశ ।
తస్యోత్తర మగస్త్యస్య శృంగందేవర్షి పూజితః ॥

శ్లో॥ 155. నాగవీధ్యు త్తరాయస్య, ఋషయస్సప్త దక్షిణాః ।
ఉత్తరస్సవితుః పంథాదేవ యానస్తుసస్మృత ॥

తా॥ ఈ కనుపించు చతుర్దశ లోకములందుండు లోకపాలురకును మరియు దేవఋషి పూజితమైన అగస్త్యశృంగమున కుత్తరముగ మరియు నాగవీది దేనికుత్తరమగునో, సప్త ఋషులు దక్షిణముందురో యదే సూర్యునికి ఉత్తరమార్గము. దానినే దేవయానమార్గమందురు.

శ్లో॥ 156. తత్రతే వశినస్సిద్ధా విమలాబ్రహ్మచారిణః ।
సంతతిం యేజుగుప్సంతి తస్మాన్మృత్యు జితాశ్చతే ॥

తా॥ సిద్ధులు బ్రహ్మచారులే యాదేవయానమార్గమునందు ప్రవేశింతురు. సంతానము నెవరు నిరసింతురో వారే మృత్యువును గెలుతురు.

శ్లో॥ 157. అష్టాశీతి సహస్రాణి మునీనా మూర్ధ్వరేతసాం ।
ఉదక్పంథానమర్యమ్ణః స్థితాశ్చాభూతసంప్లవః॥

శ్లో॥ 158. తేఽ సంప్రయోగాల్లోభస్య మైథునస్యచ వర్జనాత్ ।
పునశ్చా కామసంయోగాధీచ్ఛా దేర్దోషదర్శనాత్ ।
ఇత్యేషాంకరణై శుద్ధాతే ఽ మృతత్వం హిభేజిరే ॥

శ్లో॥ 159. అభూత సంప్లవన్నామ అమృత త్వంచభాష్యతే।
త్రైలోక్యస్థితి కాలోయమ పునర్మార ఉచ్యతే ॥

తా॥ దేవయాన మార్గరక్షకు లెనుబదివేలమంది యూర్ధ్వరేతస్కులైన మునులు. ఆ భూతసంప్లవమువర కచ్చటుందురు. కామలోభోపహతులుగాక మైథున వర్జన జేసినవారు మరల ఇచ్ఛాద్వేష సుఖదుఃఖాదులందు దోషదర్శనము జేయు కారణమున పరిశుద్ధాంతః కరణులైనవారే అమృతత్వము (మోక్షము) నొందుదురు. ఆ భూతసంప్లవమన సాపేక్షికా అమృతత్వము త్రిలోకముల స్థితికాలము (ఉనికిని) అపునర్మారము (మరల మరల జావనిది)అనబడును.

శ్లో॥ 160. ఊర్ధ్వోత్తరం ఋషిభ్యస్తు ధ్రువోయత్రవ్యవస్థితః।
ఏతద్విష్ణుపదం దివ్యం తృతీయం వ్యోమ్నిభాసురం॥

తా॥ సప్తర్షులకు పైకి ఉత్తరముగ ఎచ్చట ధ్రువుడు స్థిరముగనుండునో అది మూడవమార్గము. (మధ్యమమార్గము) ఇది యాకాశమునందు మిక్కిలి ప్రకాశవంతమైనది. దీనినే విష్ణుపదము (మోక్షపదము) అందురు.

శ్లో॥ 161. నిర్ధూతదోష పంకానాం యతీనాం సంయతాత్మనాం।
స్థానంతత్పరమం, విప్ర। పుణ్యపాపపరిక్షయం॥

శ్లో॥ 162. అపుణ్యః పుణ్యోపరమేక్షీణా శేషార్తి హేతవః।
యత్రగత్వానశోచంతి తద్విష్ణోః పరమంపదం॥

శ్లో॥ 163. దివీన చక్షురాతతం యోగీనాంత న్మయాత్మనాం।
వివేకజ్ఞాన దృష్టంచ తద్విష్ణోః పరమంపదం॥

తా॥ ఓయీ బ్రాహ్మణుడా! యా పరమపదము నిర్దోషులైన సంయతాంతః కరణులగు యతులకు (సన్యాసులకు) పుణ్యాపాపనాశనమైనందున కలుగును. అశేషమగు (మిగులని) పుణ్యాపాపము లుడిగిననే అత్యంతిక దుఃఖనివృత్తి యగును. ఎచ్చట దుఃఖముండదో అదియే విష్ణుపదము. అదియే పరమపదము. ఆ పరమపద ముద్యులోకమువలె చక్షుర్వ్యాపన మాత్రమైనది. (కంటికగుపడనిది.) ఎవరు జ్ఞానయోగమునందు తన్మయులో వారి జ్ఞాననేత్రమునకే గోచరించును. వారచ్చట సుఖముగ నుందురు. ఇట్టి యనేకవిషయములతోగూడిన జ్యోతిశ్శాస్త్ర మనంతము ఇది కాలాది పరిజ్ఞానమున కత్యంతోపయుక్తమైనది. "అప్రత్యక్ష మన్య శాస్త్రం ప్రత్యక్షం జ్యోతిషంస్మృతం" యను ప్రమాణము దీనికిచెల్లును.

ఇది జ్యోతిశ్శాస్త్ర విచారము.

6. కల్పము

114. ప్రయోగవిధి సౌకర్యార్థమునకు కల్పింపబడిన సూత్రములను కల్ప సూత్రములందురు. కల్పసూత్రములద్వారా కర్మస్వరూపమేర్పడును.

శ్లో॥ 164. రోగైశ్చక్షి యతేదేహః కల్పఇత్య భిధీయతే।
తత్సూచకే నతస్యాపికల్ప సూత్రత్వమిష్యతే.

భవిష్యత్ పురాణము.

తా॥ పాపములవలన బుట్టిన రోగములచే దేహము నశించునందున దేహమును కల్పమందురు. ధర్మాధర్మ కారణములైన కర్మలను సూచించుటతో గ్రంథములను లక్షణయాకల్ప సూత్రములందురు. లేదా జ్వరాదిరోగములతో శరీరము జచ్చినను దేహికి నాశములేదు. జీవించునప్పుడనేకవిధములైన ధర్మాధర్మ కర్మలాచరించి మరణించిన పిదప పునర్దేహారంభక భూతసూక్ష్మయుక్తుడై కర్మఫలభోగార్థము పరలోకము లందు (స్వర్గనరకాదులందు) జేరి యచ్చటి ఫలభోగానంతరమున మరల నీ లోకమునందు తమ తమ పుణ్యాపాపములననుసరించి ఉచ్చనీచ యోనులందు జన్మించును. ధర్మానుష్ఠానము ఫలాసక్తితోగాని ఫలాసక్తి లేకగాని చేయవచ్చును. నిష్కామ ధర్మానుష్ఠానముజేయ జ్ఞానోత్పత్తిద్వారా క్రమేణ మోక్షమొందును కాని కామ్యకర్మ ననుష్ఠించిన యెడల నగ్ని హోత్రాది కర్మలందు వేల్చబడు ఆహుతులు (హోమద్రవ్యములు) ఆదిత్యుని జేరును. మరణించిన జీవులు శ్రద్ధాయుక్తులై (ఆహుతిద్రవ్య వాహకులై) పరలోక భోగానంతరము పునర్జన్మార్థము వర్షముద్వారా యీ లోకమును జేరి మరల నట్టివే ధర్మాధర్మముల నాచరింతురు.

శ్లో॥ 165. అగ్నౌప్రాస్తా ఆహుతిః సమ్య గాదిత్య ముపతిష్ఠతి।
ఆదిత్యా జ్జాయతేవృష్టిః వృష్టేరన్నంతతః ప్రజాః.

గీత. అ. 3. శ్లో. 14. భాష్యం.

తా॥ విధ్యుక్తముగా నగ్నియందాహుతులు వేల్చబడగ యవి యాదిత్యుని జేరియుండును. ఆదిత్యునిచే వృష్టియగును. వృష్టిచే నన్నము అన్నము దినగ రేతోరూపమున స్త్రీగర్భమునుండి ప్రజోత్పత్తియగును.

115. ఇట్లు శ్రౌతస్మార్తాది కర్మలన్నియు అనుష్ఠాన ప్రకారక విజ్ఞానముచే ప్రయోగవిధి నాశ్రయించి జేయబడును. అనుష్ఠాన ప్రకారమును దెలియనిచో కర్మలు క్షీణించును. లేదా యాలస్యాదులతో విధ్యుక్త కర్మలు జేయకున్న అవి నశించును. అప్పుడాకర్మలకు రుగ్మత యేర్పడినదని యర్థము. వాని రుగ్మత బోగొట్టి పునరుజ్జీవన ఈ కల్ప సూత్రములతో జేయబడునందున కల్పసూత్రముల యావశ్యకతగలదు. ఇట్టికారణము లుండినందున కల్పసూత్రములు వేదాంగముగ పరిగణింప బడినవి.

"అథాతోదర్శ పూర్ణమాసౌ వ్యాఖ్యాస్యామః" యను సూత్రముతో కల్ప సూత్రములు జెప్పబడినవి. ఒకశాఖయందు జెప్పబడిన విషయము అది శాఖాంతరములందు జెప్పబడకయున్నను ఆ విషయమునే గ్రహించి ప్రయోగవిధి నడుపుట "శాఖాంతరీయగుణోప సంహారన్యాయ"మనబడును. దానితో వైదిక కర్మానుష్ఠాన క్రమవిశేష జ్ఞానమగును.

"శాఖాంతరీయ గుణోపసంహార న్యాయేన వైదికకర్మానుష్ఠాన విశేష విజ్ఞానాయకల్ప సూత్రాణి" యని ప్రమాణము గలదు. మధుసూదనకృత మహిమ్న భాష్యము.

కల్పసూత్రముల ననుసరించి శ్రౌతయాజ్ఞికమునందు (పౌరోహిత్యము ఋత్విగ్వరణములు:-

1. అధ్వర్యవము 2. హౌత్రము 3. ఔద్గాత్రము 4. బ్రహ్మనామములచే నిర్వబడును. యీ పేరులతోనే ప్రతికాండయందు వేరువేరు సూత్రములు గలవు.

1. అధ్వర్యునిచే ప్రయోగ ప్రతిపాదకములగు సూత్రము లాధ్వర్యవ కాండయందురు. బోధాయన, ఆపస్తంభాదు లాసూత్రములను జెప్పిరి గాన వారి నామములతో సూత్రనామములు కలిగినవి.

2. హోతచే ప్రయోగ ప్రతిపాదకములగు సూత్రములు గలదానిని హౌత్రకాండయందురు. దానినాశ్వలాయన సాంఖ్యాయనాదులు జెప్పిరి. వారినామములతో పిలువబడుచున్నవి.

3. ఉద్గాతృ ప్రయోగ ప్రతిపాదకములగు సూత్రములుగలది ఔద్గాత్రి కాండయగును. ఆ సూత్రము లాట్యాయన ద్రాహ్యాయనాదులు జెప్పిరి. కాన అవి వారినామములతో జెప్పబడుచున్నవి.

4. బ్రహ్మ క్రతునిరీక్షకుడు. అతడు హోమాదులందు ప్రేషల కనుజ్ఞ యిచ్చును. బ్రహ్మ తక్కిన ఋత్విక్కుల లోపములను సవరించును. కావున నాలుగు వేదములందు పారంగతుడైనవానికి బ్రహ్మత్వవర్ణి యివ్వనగు ననిరి. ప్రతివర్ణియందు నలుగురు పురుషులుందురు వివరమిట్లు:—

1 1. అధ్వర్యుడు 2. ప్రతిప్రస్థా 3. నేష్ట 4. ఉన్నేత వీరాధ్వర్యగణము.

2. 1. హోత 2. మైత్రావరుణ 3. అచ్ఛావాక 4. గ్రావస్తుత వీరు హౌత్రుగణము.

3. 1. ఉద్గాత 2. ప్రస్తోత 3. ప్రతిహర్త 4. సుబ్రహ్మణ్యుడు వీరు ఔద్గాత్రగణము.

4. 1. బ్రహ్మ 2. బ్రహ్మణాచ్ఛంసి 3. ఆగ్నీధ్రుడు 4. పోతవీరు బ్రహ్మ గణము. ఇట్లు పదియారుగురు ఋత్విక్కులు పత్నియజమానితో పదు నెనమండ్రుచే సోమయాగమగును. సోమయాగమునందు జెప్పిన ప్రతి గణమునందలి ప్రథము లందరికిని ప్రథమదక్షిణ (పూర్ణదక్షిణ) ప్రతి ద్వితీయులందరికిని అర్ధదక్షిణలిత్తురు. ప్రతి తృతీయులందరికి తృతీయభాగ

దక్షిణ లివ్వబడును. ప్రతి చతుర్థునకును పారదక్షిణ లివ్వబడునని సూత్ర ప్రమాణము గలదు.

116. స్మార్తకర్మలందు యాజ్ఞీకము గర్భాదానాద్యా మరణాంత సంస్కారములు, మరణమునందుత్తరక్రియలు తరువాత శ్రాద్ధాదికర్మలు శాంతిపౌష్టికాదులు స్మార్తసూత్రములతోగాని ధర్మశాస్త్రమునందు జెప్పినట్లుగాగాని జేయబడును. అవియన్నియు కల్పసూత్రాంతర్గతములు. కాని యవి విస్తరభీతిచే విడువబడినవి.

శ్రుతి॥ ౪౮. తస్యై తపోదమః కర్మేతి ప్రతిష్ఠా వేదాః సర్వాంగాని సత్యమాయతనం" కేనోపనిషత్

తా॥ సచ్చిదానంద స్వరూపుడు పరబ్రహ్మ వాచ్యార్థముచే వేదబ్రహ్మ అయతనము. వేదవేదాంగములు అతనియందు 1. తపస్సు 2. ఇంద్రియ నిగ్రహాదులు, 3. కర్మల రూపమున ప్రతిష్ఠింపబడెను.

వేదాంగకాండము సంపూర్ణము.

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

పురాణేతిహాస కాండము

పురాణేతిహాస లక్షణము

శ్లో॥ 166 నారాయణం నమస్కృత్య । నరం చైవనరోత్తమం
దేవీం సరస్వతీంవ్యాసంతతో జయముదీరయేత్ ॥

తా॥ నారాయణునికి (పరమేశ్వరునకు). నరునికి (జీవునకు) సరస్వతికి (వాగ్రూపమగు వేదమునకు) వ్యాసునకు (వాక్సంకలన జేయు గురునకు) నమస్కరించి యనంతరము జయమును (పురాణములను) జెప్ప వలయును.

117. పురాణం=చిరంతనము=అనాది. సమస్తమునకు కారణమగునది బ్రహ్మ.

పురాణ శబ్దమునకు నిరుక్త్యాదులందు "పురానవం=పురాణం" ఇత్యాద్యనేకార్థములు జెప్పబడినవి. వానిలో పురాఅర్థేషు ఆనయతీతి =పురాణమను నిరుక్త్యర్థము సర్వాంశ సంబంధమగుచు అర్థానుబంధిని యగుటతో సుందరతమమైన అర్థమగును. పురాయనగా వికృతికి పూర్వమే యున్న ప్రకృతి పురుషాత్మికమైన తత్వము ప్రకృతి పురుష పరిణామమే యీ కనిపించు బ్రహ్మాండము, రెంటియొక్క (జడచేతనముల యొక్క) పరిణామ పరంపర విషయక జ్ఞానోపలబ్ధి అందు, అన=(ప్రాణన-జాగ్రత) చేష్టించునది పురాణ శబ్దము. అనగా ప్రకృతి పురుషాత్మక తత్త్వమును ప్రకాశింప జేయునది పురాణము, పద్మ పురాణము నందలి

పురాణ శబ్దమునకు మధుసూదనసరస్వతీ స్వామి "పురాణోత్పత్తి ప్రసంగము" నందు పురాణశబ్ద నిష్కర్షార్థముగ" విశ్వస్య సృష్టేరితి హాసః పురాణం" యనుచు జెప్పెను. వారి యభిప్రాయమున పురాణ మనగా కేవల పురాతనమేగాక, విశ్వసృష్టియే ఇతిహాసార్థమగునని దెలియుచున్నది. ఇట్లు ఇతిహాసమే పురాణమన బడును. మనుష్యాదుల యొక్క ఇతిహాసము సృష్ట్యాది నుండి వర్తమానకాలము వరకు పరంపర పరిపూర్ణ విజ్ఞానము నందు క్రమ బద్ధమును జూపించినచో నదియు నితిహాసమే అగును. అన్యథా ఆ కథ పరి పూర్ణమన బడదు. ఇతిహాసార్థము సంపూర్ణత యీ పురాణములందే గానవచ్చుచున్నది. ఆధునికులు పురాణముల విషయమునందు పైజెప్పిన విశేషణముల నుపేక్షించి వాని నవహేళనపరచు చున్నారు. కాని యీ కాలము నందైనను విదేశీయులగు (ఇంగ్లాండు నందుండు) సుప్రసిద్ధ విచారపరుడైన హెచ్. జి. వెల్సన్(**H.G. Welson**) పండితుడు తానువ్రాసిన ఔట్లైన్ ఆఫ్ హిస్టరీ (**Outline of History**) యను గ్రంథమునందు పురాణశైలిని సమర్ధించి దానిని అనుసరించు టెంత యోముదావహము.

శ్లో॥ 167. తేషాం శశ్వత్స్వణా దేనఘామిర్హ్వా ృష్టతనూరుహా ।
రాజ్ఞీరాజ్యాభిషిక్తేవ పునర్యౌవ్వనమశ్నుతే ॥

తా॥ మేఘములయొక్క నినాదముచే భూమి పులకాంకితమగుచున్నది. అది పట్టాభిషిక్తురాలైన మహిషివలె నూతన యవ్వమును జెందునట్లే పురాణము లాత్మయాదార్థ్యమును దెలుపుటచే నూతన విజ్ఞానదాయకము లగుచున్నవి. శ్రుతి స్మృతులందు జెప్పబడిన సకలధర్మములను పురాణములితిహాసరూపమున వర్ణించినవి. వానిలో ధర్మార్థ కామ మోక్షములను చతుర్విధ పురుషార్థములను సందర్భానుసారముగ కథలందు పురాణములు బొందుపరచి సర్వజనులకును సులభార్ధమగునట్లు బోధించినవి కాన శ్రుత్యనధికారులకుకూడ విజ్ఞానమను తత్వమును బోధించుచున్నవి. శ్రుతి స్మృతిన్యాయాదులతో గూడినవగు పురాణాముల నర్థవాదములగుననుచు

నవహేళనజేయుట న్యాయముగాజాలదు. సనాతన ధర్మప్రతిపాదన చేతను శ్రీహరి గుణగణముల గీర్తించుటచేతను అవి యాదరణీయము లగును.

శ్లో॥ 168, పురాణేష్వర్ధవాదత్వం యే వదంతి నరాధమాః
తైరార్జితాని పుణ్యాని తద్వదేవభవంతివై

శ్లో॥ 169. సమస్తకర్మ నైర్మ్యాల్య సాధనాని నరాధిపః।
పురాణాన్యర్ధ వాదాని బ్రువన్న రకమశ్నుతే బృహన్నారదీయం.

తా॥ ఏనరాధములు పురాణములర్ధవాదములేయందురో వారార్జించిన పుణ్యములట్టివే యనబడును. ఓయీరాజా! పురాణము లర్ధవాదములే యగుననుచు బలుకుట సమస్త కర్మనిర్మ్యాలమగుటకు కారణమగును. కావున వానిని నిరర్ధకములనువారికి నరకము సంభవించును.

118. భక్తిశ్రద్ధలతో బురాణముల శ్రవణపఠనాదులుజేయు వారలకందు జెప్పబడిన చతుర్విధ పురుషార్థములు లభించును. యాస్తిక్య బుద్ధిగల వారిప్పటికిని సద్గ్రంధములైన పురాణముల శ్రవణపఠనాదులు జేయు చున్నారు. కాలభేదమున పురాణేతిహాసములందు మార్పులుండవచ్చును. ఇంతమాత్రమునవే వానినజ్ఞాను లవహేళన జేయరాదు. వేదవేదాంగ ములు పురాణములు లేకుండిన సర్వులకు సుబోధకములు కాజాలవు. వేద వాఙ్మయమునందు భూగోళ ఖగోళసంబంధ విజ్ఞానముగలదు గాన పురాణ విజ్ఞానములేకుండిన వాని యదార్థజ్ఞానము కలుగదు. భూగో ళాది విజ్ఞానము పురాణములందు విస్పష్టముగ వివరింపబడినందున యధా ర్థావగతియగును. వేదశాస్త్రములకును, పురాణములకు భేదమేమన కేవల కథారూపవర్ణన పురాణములందుగలదు. అనగా వేదశాస్త్రార్థములనే పురాణములు కథారూపమున వర్ణించినవి. పురాణములద్వారా వేదార్థ మాబాలగోపాలము వరకందరికి నందుబాటగుచున్నది.

శ్లో॥ 170. ఇతిహాసపురాణా నిభిద్యంతే కాలభేదతః ।
తేషామజ్ఞానతోధార్ష్ట్యాన్నావహేలా విధీయతాం ॥

శ్లో॥ 171. ఖగోళమథ భూగోళం లోకవృత్తం యథాతథం ।
పురాణాత్సాధు విజ్ఞాయ వేదార్థం జ్ఞాతుమర్హసి ॥

శ్లో॥ 172. యో ఽ ధీతేచతురో వేదాన్సాంగో పనిషదస్తథా ।
పురాణం యోనజానాతిగతిం వేదేసనాప్నుయాత్ ॥

శ్లో॥ 173 యన్న వేదేషు విజ్ఞాతం యన్నబుద్ధం స్మృతిష్వపి ।
తత్సర్వం గూఢవిజ్ఞానం పురాణే ష్వనుభూయతే ॥

శ్లో॥ 174. వేదేయదుక్తం విజ్ఞానం తదతో్రిక్తం చరిత్రవత్ ।
ద్రిష్టవ్యం వేదదృష్ట్యై తత్పురాణం సర్వతోముఖం ॥

శ్లో॥ 175. ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదోయం సుదృఢః కృతః ।
తాభ్యాంహి వేదవిజ్ఞానం చారిత్రైణోపదర్శితం ॥

శ్లో॥ 176. యోన వేద పురాణాని తస్యవేదా న భాన్త్యలం ।
బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రిహరిష్యతి ॥

119. పూర్వమనేక విషయములతో గూడియుండిన వైదికవిజ్ఞాన మొకే పురాణ సగ్ంహితగానుండెను. దానియందు సర్గేతిహాస శుద్ధికై సృష్ట విజ్ఞాన సంబంధములైన అన్యవిషయములగు నాల్గంశములను భగవానులగు వ్యాసమహర్షి జేర్చిరి.

శ్లో॥ 177. ఆఖ్యానైశ్చాప్యుపాఖ్యానైర్గాథాభిః కల్పశుద్ధిభిః ।
పురాణ సగ్ంహితాంచక్రే భగవాన్బాదరాయణః ॥ ౮.

తా॥ ఆఖ్యానములనగా తమకళయందే గనుపించువృత్తి గలిగినవి. ఉపాఖ్యానములనగా పరోక్షమునందు చిరకాలమునందు జరిగిన వృత్తములు మరియు ఇతివృత్తములు. గాథలనగా పారంపర్యముగ వినబడినను వానికర్త దెలియబడకుండు వృత్తములు. కల్పశుద్ధియనగా నైతిహాసిక సంబంధమైనది. దానిలో పురాణేతిహాసభాగము, ధర్మశాస్త్రములందు ప్రితిపాదింపబడిన విజ్ఞానము, కర్తవ్య వాక్యములును, శ్రౌతస్మార్త సదాచారములు, ధర్మభేదములు, నానావిధోపాసనలు, నీతి, మొదలగు నసేకవిషయములు చేరునవి. పురాణలక్షణమిట్లు:-

శ్లో॥ 178. సర్గశ్చ ప్రతిసర్గశ్చ వంశోమన్వంతరాణిచ ।
వంశానుచరితం చైవ పురాణంపం చలక్షణం॥

తా॥ పురాణములందు సర్గము (సృష్టి) ప్రతిసర్గము (ప్రతిసృష్టి) వంశము లనగా రాజవంశముల కథలు, మన్వంతరములు (పదునాల్గు మన్వంతరములు) వంశానుచరితములు జెప్పబడును.

2. జెప్పిన పంచలక్షణములందొకొక్కక్కటై దైదువిధములు గలవు.

(1) సృష్టి (సర్గము) యందు 1. సృష్టిక్రమము 2. సృష్టివిషయక మత భేదము 3. అవతారములు 4. ఆయతి 5. బ్రహ్మాండలక్షణములుండును.

(2) ప్రతిసృష్టి (ప్రతిసర్గము) యందు 1. శాస్త్రావతరణములు 2. కల్ప శుద్ధి 3. సృష్టిసంహారము 4. జ్యోతిశ్చక్రము 5. భూగోళము.

(3) వంశమందు 1. ఋషివంశము 2. పితృవంశము 3. సూర్యవంశము 4. చంద్రవంశము 5. అగ్నివంశము.

(4) మన్వంతరములందు 1. యుగ 2. దివ్యయుగ 3. నిత్యకల్ప 4. సప్తకల్ప 5. త్రింశత్కల్పమను నైదువిధములుండును.

(5) వంశానుచరితములందు 1. సూర్యచంద్ర వంశచరిత్ర 2. దేవవంశ చరిత్ర 3. అసురవంశ చరిత్ర 4. ఋషిచరిత్ర 5. దేవయోని చరిత్ర లిట్లు పంచపంచక విజ్ఞానము జెప్పబడినది.

శ్లో॥ 179. ఏషాంవిద్యా విభాగానాం పంచానాం వేదవర్తినాం ।
నానాభాగ విభక్తానాం పురాణం నామకల్ప్యతే ॥

120. పూర్వకాలమునందు పురాణసంహిత యొక్కటే పదునెనిమిది పర్వములతో నుండెనందురు. పై జెప్పిన నాల్గంశములనుజేర్చి వ్యాసభగ వానుడు పదునెనిమిది పురాణములుగ వేరుపరచెను. జగత్తంతయు ప్రకృతి రూపముననేగాని పురుషరూపముననేగాని పదునెనిమిది కళలతోనుంటచే పురాణములు పదునెనిమిది పర్వములుగాగాని పదునెనిమిది పురాణము లుగాగాని విభక్తములైనవనుచు మధుసూదన సరస్వతీస్వామి చెప్పెను.

శ్లో॥ 180. జీవానామాయతనాన్యేవ అష్టాదశ విధాన్యథ ।
బ్రహ్మాండానిచ తావంతి ఈశ్వరాయతనాన్యపి ॥

శ్లో॥ 181. బ్రహ్మాండసృష్టి విజ్ఞానం పురాణమితిధార్యతే ।
అష్టాదశ పురాణాని । తస్మాదాహుర్మనీషిణః ॥

శ్లో॥ 182. పురాణశాస్త్రం బ్రహ్మాండ విజ్ఞానాయ ప్రవర్తితం ।
బ్రహ్మాండాధార మాత్మాయ మష్టాదశ నికాయవాన్ ॥

శ్లో॥ 183. అష్టాదశ ప్రకారైశ్చ బ్రహ్మాండం తదసృజత్ ।
అష్టాదశ పురాణాని విద్వాంస్తస్మాదకల్పయత్ ॥

121. ప్రాచీన కాలమునుండియే మనభారతవర్షమునందు పురాణముల నాదరించి శ్రవణ పఠనములు జరుపుచుండిరి. సనాతన ధర్మములు, వేద శాస్త్రార్థములు, వర్ణాశ్రమాచారములు, పునర్జన్మాదులు గలవను నిశ్చ యము, ఆత్మనిత్యత్వము, పరలోకాస్తిక్యత, ఇపుడు మనకుగల దైవము నందలి దృఢవిశ్వాసము, సామాజిక వ్యవస్థ, సంస్కృతి, సభ్యత, సంస్కార ములు, వ్యవహారికనీతి, రీతి, ఉత్తమాదర్శములగు స్త్రీ ధర్మములు ఆచరణ యోగ్య మర్యాదలు మొదలగు ననేక విషయములు వేదశాస్త్రములందు వలె పురాణములందుగలవు. పురాణములందలి హరిలీలాకథలు చరిత్రలు మనమనములందు నెలకొనియుండునట్లుగ జేసినవి.

శ్లో॥ 184. ఋచస్సామాని ఛందాంసి పురాణం యజుషాసహ ।
ఉచ్ఛిష్టాజ్జజ్ఞిరేసర్వేదివి దేవాదివశ్రితాః ॥
పురా పరంపరావక్తి పురాణంతేనవైస్మృతం "వాయుపురాణం"

శ్లో॥ 185. పురాణం సర్వశాస్త్రాణాం ప్రథమం బ్రహ్మణాస్మృతః ॥
అనంతరంచ వక్త్రేభ్యో వేదాస్తస్య వినిర్గతాః

122. భాగవత పురాణమునందు పురాణలక్షణము భంగ్యంతరముగ జెప్ప బడినది.

శ్లో॥ 186. అత్రసర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణమూతయః ॥
మన్వంతరే శానకథా నిరోధోముక్తిరాశ్రయః ॥

భాస్క. 2. అ. 10. శ్లో. 1.

శ్లో॥ 187. దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానా మిహలక్షణం ।
వర్ణయంతి మహాత్మానః శృతేనార్థేన చాంజసా ॥

భాస్క. 2. అ. 10. శ్లో. 2.

తా॥ ఇందు 1. సర్గము 2. విసర్గము 3. స్థానము 4. పోషణము 5. ఊతి 6. మన్వంతరములు 7. ఈశ్వరకథలు 8. నిరోధము 9. ముక్తి 10. ఆశ్రయములను పదిలక్షణముల జెప్పుట పదవదైన ఆశ్రయ పరిశుద్ధికిగాను తక్కిన తొమ్మిది లక్షణములు చెప్పబడినవని యర్థము. ఇట్లు వేదార్థజ్ఞులైన మహాత్ములు వర్ణింతురు.

శ్లో॥ 188. భూతేంద్రియధియాంజన్మస్సర్గ ఉదాహృతః ।
బ్రహ్మణోగుణ వైషమ్యాద్విసర్గః పౌరుషం స్మృతమ్ ॥

భాస్క. 2. అ. 10. శ్లో. 10.

తా॥ పంచమహాభూతములు, ఇంద్రియములు, అంతఃకరణమనో బుధ్యాదుల జన్మసర్గమనబడును. పరమేశ్వరుని మాయాశక్తియగు మూల ప్రకృతి త్రిగుణాత్మిక యగుటతో యాగుణము లొకదానియందొకటి విషమమునగలయుట (ప్రతిగుణము సార్ధభాగముల విడిచి మిగతార్ధ భాగములు మూడు మూడు లగుట) చే వానితోనగుసృష్టి విసర్గ మనబడును.

శ్లో 189. స్థితిర్వైకుంఠ విజయః పోషణంతదనుగ్రహః ।
మన్వంతరాణి స్సద్ధర్మః ఊతయః కర్మవాసనా ॥

భాస్క. 2. అ, 10. శ్లో. 4.

తా॥ త్రిలోకములుత్పత్తి కాలమునుండి వర్తమానకాలమువరకుండుట స్థితియనబడును. పరమేశ్వరుని యకుంఠిత (నశించని) విజయము (కీర్తి) యనబడును. పరమేశ్వరుని యనుగ్రహమే పోషణయనబడును. కార్య బ్రహ్మకగు నొకదినమునందు పదునాల్గు మన్వంతరములుండును. ఒక మన్వంతర కాలము డెబ్బదొక మహాయుగమగును. ప్రజలకు మనువు

జెప్పునది సనాతన ధర్మమనబడును. మనుష్యులకు గల తమపూర్వజన్మ కృత కర్మవాసనలు "ఊతులు"

శ్లో॥ 190. అవతారానుచరితం హరేశ్చాస్యానువర్తినాం ।
పుంసామీశకథాః ప్రోక్తానా నాఖ్యానోపబృంహితాః

భాస్క. 2. అ. 10. శ్లో. 5.

తా॥ నానావిధములైన హరిలీలా కథలును, హరిభక్తుల చరిత్రలు యీశ్వరకథలనబడును.

శ్లో॥ 191. నిరోధోఽస్యాను శయనమాత్మనః సహశక్తిభిః ।
ముక్తిర్హిత్వాన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః ॥

భాస్క. 2. అ. 10 శ్లో. 6.

తా॥ పరమేశ్వరుడు తనశక్తిని (మాయను) దానికార్యములను ఉపసంహరించి శక్తితోసహా శయనించిన (నిద్రించిన) నిరోధమందురు. జీవభావమును వదలుచు స్వస్వరూపమైన బ్రహ్మభావమున నునికి ముక్తియనబడును.

శ్లో॥ 192. ఆభాసశ్చ నిరోధశ్చ యతశ్చాధ్య వసీయతే ।
సఆశ్రయః పరంబ్రహ్మః పరమాత్మేతి శబ్ద్యతే ॥

భాస్క. 2. అ. 10. శ్లో. 7.

తా॥ జగత్తునకగు సృష్టిస్థితి లయాదులు యెవరి కారణమున జరుగుచున్నట్లు నిశ్చయించబడుచున్నదో యతడే ఆశ్రయము పరబ్రహ్మ పరమాత్మేత్యాది నామమున బలకబడుచున్నాడు.

123. పదునెనిమిది పురాణములకు ఉపపురాణలన్ని సంఖ్యగలవి గలవు. పురాణముల సంఖ్యను దెలుపు సాంకేతిక శ్లోకము.

శ్లో॥ 193. మద్వయం, భద్వయంచైవ, బత్రయం వచతుష్టయం ।
అనాపలింగ కూస్కాని పురాణాని పృథక్పృథక్

తా॥ పురాణముల సంఖ్యానామములు వాని మొదటి యక్షరసంజ్ఞ (గుర్తుచే) చెప్పబడినవి. వాని వివరణమిట్లు:-

1. మ:. మత్స్యపురాణము 2. మార్కండేయ పురాణములు రెండు.

2. భ:- భాగవతము 2. భవిష్యత్ పురాణములు రెండు.

3. బ.- 1. బ్రహ్మాండపురాణము 2. బ్రహ్మపురాణము 3. బ్రిహ్మ వైవర్తము.

4. వ:- 1. వరహాపురాణము 2. వామనము 3. వాయుపురాణము 4. విష్ణుపురాణము.

5. అ:- అగ్నిపురాణము 6. న:- నృసింహాపురాణము 7. ప:- పద్మ పురాణము 8. లి:- లింగపురాణము 9. గ:- గరుడ పురాణము 10. కు:- కూర్మపురాణము 11. స్క:- స్కందపురాణము. ఇవి చతుర్దశ విద్యా సంఖ్యకు పదునొకండవది యగును. ఇతిహాసములందు మహాభారత రామాయణములు సుప్రసిద్ధములు. శ్రివనపఠనచే ధర్మపరాయణులగుదురు. ధర్మముల నుపదేశించు టలో వేదతుల్యములైనవి. కావున భారతమును పంచమ వేదమని బలుకుచున్నారు.

ఇట్లు పురాణేతిహాసకాండ సంపూర్ణము

ఓం

శ్రీ గ ణే శా య న మః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

న్యాయ కాండము

1. పదార్థాదుల నిర్వచనము

124. కణాద మహర్షి జెప్పిన తర్కమును వైశేషికమని, గౌతమ మహర్షి జెప్పిన తర్కమును అన్వీక్షకీ (న్యాయ) మని, బలుకుచుందురు. అన్వీక్షకి యందు చెప్పబడిన షోడశ పదార్థములివి :-

1. ప్రమాణము 2. ప్రమేయము 3. సంశయము 4. ప్రయోజనము 5. దృష్టాంతము 6. సిద్ధాంతము 7. అవయవము 8. తర్కము 9. నిర్ణయము 10. వాదము 11. జల్పము 12. వితండము 13. హేత్వాభాసము 14. ఛలము 15. జాతి 16. నిగ్రహము.

వైశేషికమునందలి సప్త పదార్థములివి :-

1. ద్రవ్యము 2. గుణము 3. కర్మ 4. సామాన్యము 5. విశేషము 6. సమవాయము 7. అభావము. సప్త పదార్థములందు పై షోడశ పదార్థములంతర్భూతము లగుటతో రెండుగలిసి పండ్రెండధ్యాయములు గల నొకటే న్యాయశాస్త్రమనబడుచున్నది. చతుర్దశ విద్యలందు నిది పండ్రెండవ విద్యగ నేర్పడినది. న్యాయశాస్త్రరీత్యా పరీక్షించినదే ధర్మ శుద్ధి యనబడును. పరిశుద్ధమైన ధర్మము ఆచరణ యోగ్యమైనది. కావున నీ శాస్త్ర మావశ్యకమైనది. అక్షపాదులు తర్క సూత్రములను జెప్పిరి.

దానిపై వ్యాఖ్యానములు గలవు. తర్కమును గురించి సుభోదమగుటకు ఇందు వైశేషికమతానుసారముగ పదార్థాదులు, ప్రమాణములు, లక్షణాదులు సంగ్రహముగ జెప్పుచు కొన్ని యితర మతములందు జెప్పబడిన లక్షణముల నిచ్చట సులభార్థమగుటకు వెనువెంటనే దెలుపనైనది. వైశేషిక మతమందలి సప్త పదార్థముల నిర్వచనమిట్లు:-

1. ద్రవ్యము—ద్రవ్యములు తొమ్మిదియేకలవు. అవి :— 1. పృథివి 2. జలము 3. తేజస్సు 4. వాయువు 5. ఆకాశము 6. కాలము 7. దిక్కు 8. ఆత్మ 9. మనస్సు.

2. గుణము—"సామాన్యత్వేసతి, ప్రత్యేకం ద్రవ్యత్వ, కర్మత్వయోరనాధారోగుణః" ఇతి (తార్కికః) అనగా సర్వసామాన్య మగుచు ప్రత్యేకముగ జాతియందేగాని, కర్మయందేగాని ఆధారపడి యుండనిది గుణము. (2) "కర్మ వ్యతిరేకత్వేసతి జాతిమాత్రాశ్రయోగుణః" ఇతి (వేదాంతినః) అనగా కర్మవ్యతిరేకమగుచు జాతిమాత్రమును నాశ్రయించునది గుణము. పై నిర్వచనములచే ద్రవ్యమును సమవాయ కారణమని తార్కికులందురు. గుణముల కాశ్రయమైనది ద్రవ్యమని వేదాంతులందురు.

గుణములు 24 :- 1. రూపము 2. రసము 3. గంధము 4. స్పర్శ 5. సంఖ్య 6. పరిమాణము 7. పృథక్త్వము 8. సంయోగము 9. విభాగము 10. పరత్వము 11. అపరత్వము 12. గురుత్వము 13. ద్రవత్వము 14. స్నేహము 15. శబ్దము 16. బుద్ధి 17. సుఖము 18. దుఃఖము 19. ఇచ్ఛా 20. ద్వేషము 21. ప్రయత్నము 22. ధర్మము 23. అధర్మము 24. సంస్కారము లిట్లిరువదినాలుగు వైశేషిక గుణములు.

శ్లో॥ 194 రూపం గంధోరసస్పర్శ స్నేహస్సాం సిద్ధికోద్రవః ।
బుద్ధ్యాది భావనాంతాశ్చ శబ్దోవైశేషికా గుణాః ॥

3 కర్మ—"సంయోగవియోగ యోరసమవాయి జాతీయం కర్మ" అనగా సంయోగ వియోగములందు అసమవాయి కారణమైనది కర్మయనబడును.

౪. సామాన్యము—"నిత్యమనేక వృత్తి సమవేతం సామాన్యం" అనగా నిత్యమగుచు ననేక వృత్తులతో గూడియుండునది సామాన్యమనబడును.

౫. విశేషము—"నిత్యద్రవ్య వృత్త యోర్విశేషా స్తే అనంతాః" అనగా నిత్యములైన ద్రవ్యవృత్తుల విశేషములు అనంతములు.

౬. సమవాయము—"నిత్య సంబంధస్సమవాయ స్త్వేక ఏవ" అనగా విడదీయరాక ఎల్లప్పుడుండునది నిత్య సంబంధము దానిని సమవాయ మందురు. అది ఒకటే.

7. అభావము—"భావప్రతి యోగ్యభావః" అనగా భావమునకు వ్యతి రేకి అభావము. భావమనగా ఉనికి దానికి వ్యతిరిక్తమైనది అభావమని అర్థము.

25. జాతి—"నిత్యమనేక వృత్తి సామాన్యం జాతిః" అనగా నిత్య మగుచు ననేక ద్రవ్యములందు సామాన్య వృత్తి రూపముగ నుండునది జాతి యనబడును.

ఉ :- గోత్వము, మనుష్యత్వము లిత్యాదులు జాతి వాచకములు.

1. ద్రవ్యముయొక్క ధర్మము (లేక) భావము ద్రవ్యమునకు లక్షణము.
ఉ :- గంధవత్వము.

2. లక్షణముగలది లక్ష్యము ఉ :— పృథివి.

3. ఏ ధర్మముచే లక్ష్యము కూడుకొని యుండునో అది లక్ష్యతావచ్ఛే దకము ఉ :- పృథివీత్వము. దీనినే ఆశ్రయమని కూడ జెప్పుదురు. అనగా లక్ష్యమునందలి ధర్మము లక్ష్యతావచ్ఛేదకము.

4. లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నము (లక్ష్యతావచ్ఛేదక ధర్మముచే గూడిన లక్షణముగలది) లక్ష్యము ఉ :- పృథివి ఇది తార్కిక పరిభాష. ఇట్లే మున్ముందూహించునది.

2. సామానాధికరణ్య నిర్వచనమునందు మత భేదములు కలవు.

(1) ఒకే యధికరణమున (ఆశ్రయమునందు) ఉండు రెండు పదములు సామానాధికరణ్యములని తార్కికులందురు.

(2) ఒకే యర్థమును బోధించు రెండు పదము లొకే విభక్తి గలవియై ఒకే ఆశ్రయమునందుండిన సామానాధికరణ్యమని వైయ్యాకరణులందురు.

(3) వేర్వేరు నిమిత్తములందుపయోగించదగు శబ్దముల నొకే యర్థము నందుపయోగించుట సామానాధికరణ్యమని వేదాంతులనిరి. ఇందు ముఖ్యము, గౌణమని రెండు విధములు.

(1) వాక్యమునందుగల పదములకు తాత్పర్యాంశమున అఖండార్థమును బోధించునది ముఖ్య సామానాధికరణ్యము ఉ :- తత్ త్వం అసి.

(2) వాక్యమునందు కార్యకారణ రహితమగుచు పర్యాయపదములు గాక సంసర్గార్థమును దెలుపు పదములు గౌణీ సామానాధికరణ్యములు ఉ :- నీలం మహత్సుగంధ్యుత్పలమ్.

(3) వైయ్యధికరణ్యము="భిన్నప్రవృత్తి నిమిత్తేషు సమానశబ్దానాం భిన్నేష్వర్థేషు యాప్రవృత్తిస్సా వైయ్యధికరణ్యం" అనగా భిన్న ప్రయోజనకారణమందు సమాన పదములను విభిన్నార్థములందు ప్రయోగింపబడునవి, వైయ్యధికరణ్యము లేక భేద సామానాధికరణ్యములనబడును ఉ :- కడ్యం గృహం, సరసిజోంబుజం.

4. పర్యాయత్వము="స్వరూపతో విభిన్న వాచకానాం ఏక ప్రవృత్తి నిమిత్తేషు అనేక శబ్దప్రయోగః పర్యాయత్వం" అనగా ఒకే యర్థము నిచ్చు ననేక శబ్దముల నొకే ప్రయోజనమందుపయోగించబడినవి పర్యాయ పదములు లేక నామాంతరములు అనబడును. ఉ :- ముఖము వదనము, హస్తము కరము ఇత్యాదులు.

5. లక్షణముల నిర్వచనమిట్లు :—

(1) సామాన్య లక్షణ లక్షణము—"సజాతీయ విజాతీయ వ_స్త్వంతరేభ్యో వ్యావ_ర్తకధీ హేతుః కశ్చిదాకార విశేషోలక్షణః" అనగా సజాతీయములై_న వాని నుండిగాని, విజాతీయములై_న వాని నుండిగాని లక్ష్యవస్తు మాత్ర మును వేరుపరచునట్టి ఒకానొక ఆకార విశేషమును లక్షణమందురు. ఉ :- దండధారి, వనమాలి మొదలగునవి.

(2) స్వరూప లక్షణము—"యత్స్వాక్షాల్లక్ష్య స్వరూపేసతి అముష్య లక్ష్యాంతరాద్భేదకో భవతి తత్స్వరూపలక్షణం" అనగా నేఱుగా లక్ష్య స్వరూపమగుచు, లక్ష్యాంతరములనుండి లక్ష్యమాత్రమును వేరు జేయు నది స్వరూపలక్షణము ఉ :- సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ

(3) విశేషణ లక్షణము—"యత్సకలలక్ష్య సంబంధిత్వేసతి స్వసంబం ధాశ్రయకాలే వ్యావ_ర్తకధీజనకత్వం తద్విశేషణ లక్షణం" అనగా సకల లక్ష్య సంబంధియగుచు సంబంధాశ్రయకాలమందే లక్ష్యేతరముల నుండి లక్ష్యమాత్రమును వేఱు పఱచు బుద్ధిని గలిగించునది విశేషణ లక్షణము. ఉ :— సింహము వంటి దేవదత్తుడు.

(4) తటస్థ లక్షణము—"యత్సకల లక్ష్య సంబంధిత్వేతే సతి స్వసంబంధా నాశ్రయకాలేపి వ్యావ_ర్తకధీజనకత్వం తటస్థ లక్షణం" అనగా సకల లక్ష్య సంబంధియగుచు సంబంధాశ్రయమాత్రకాలమందే గాక ఉపలక్ష్యకముగ లక్ష్యేతరములనుండి వేఱుపఱచు బుద్ధిని గలిగించునది తటస్థలక్షణము. ఉ :— కాకిగల దేవదత్తునిల్లు.

(5) అతివ్యాప్తి లక్షణము—"లక్ష్యతావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్యత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితా కభేద సామానాధికరణ్య మతి వ్యాప్తిః" అనగా చెప్పిన లక్షణము నిర్దిష్టమున కంటె తక్కినచోట్ల అదే లక్షణముండుట (అతిక్రమించి వ్యాపించుట) అతివ్యాప్తి లక్షణము

ఉ ,- కొమ్ములుగలదే ఆవు యని గోలక్షణము జెప్పినచో నట్టిలక్షణము బఱ్ఱెలందుగూడ గనుపించుటతో లక్షణమతివ్యాప్తి గలదని తాత్పర్యము.

(6) అవ్యాప్తి లక్షణము—"లక్ష్యతావచ్ఛేదక సామాధికరణ్యత్వేసతి లక్ష్యతావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్యా స్యాత్యంతా భావ ప్రతియోగిత్వ మవ్యాప్తిః" అనగా చెప్పినలక్షణము నిర్దిష్టములందే కొన్నిచోట్లలేకుండుట అవ్యాప్తియగును. ఉ :- నీల రూపము ఆవునకు లక్షణమని జెప్పినచో తెల్లని, యెఱ్ఱని, ఆవులందే యా లక్షణము గానుపించుట లేనందున నవి యావులు గాకబోవును. కావున నీల రూపలక్షణము, నియత లక్ష్యము నందంతట వ్యాపించనందున లక్షణమునక వ్యాప్తి యనబడును.

(7) అసంభవ లక్షణము—"లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకీ భూతలక్ష్యే లక్షణాభావప్రతి యోగిత్వ మసంభవం" అనగా జెప్పిన లక్షణము నిర్దిష్టములందెచ్చటైననుగాని గనుపించకుండు లక్షణమును అసంభవ లక్షణ మందురు. ఉ :- ఒక డెక్క యుండునది గోవుయని గోలక్షణము జెప్పినచో గోవులన్నియు సాధారణముగ రెండు డెక్కలు గలిగినవే యుండు నందున నొక డెక్క లక్షణము ఆవులందుండజాలదు గాన ఈ లక్షణ మసంభవ మనబడును. (అప్రమాణము).

6. ప్రమాణ లక్షణము—"యేన లక్షణేనలక్ష్యే సంభావితేసతి తద వగచ్ఛతి తత్ప్రమాణం" అనగా ఏ లక్షణములచే లక్ష్యము దెలియబడునో అది ప్రమాణ మనబడును. ఇందు "మానాదీనామేయ సిద్ధిర్మాన సిద్ధిస్తు లక్షణా" యని గలదు—అనగా మానలక్షణము తోడనే మేయము దెలి యును. లక్షణము గలది మానము (ప్రమాణము). ఉ :-జోకు, కొలత, సంఖ్య మున్నగునవి మానములు. లక్షణయుక్తములైన ప్రమాణములివి:- 1. ప్రత్యక్షము 2. అనుమానము 3. ఉపమానము 4. శబ్దము 5. అర్థాపత్తి 6. అనుపలబ్ధి. పై వానిలోని నాలుగు ప్రమాణములనే తార్కికు లంగీకరించిరి. తుది రెంటిని గలుపుకొని ఆరు ప్రమాణములను వేదాంతు లంగీకరించిరి.

1. ప్రత్యక్షము

126. (1) "ప్రత్యక్ష ప్రమాయాః కరణం ప్రత్యక్షం".

2. "ప్రమాభూత ప్రత్యక్షాది విషయేషు చాక్షుషాధీనాం ప్రత్యక్షాత్మకం యజ్ఞానంజాయతే తత్ప్రత్యక్షమిత్యర్థః" అనగా ప్రత్యక్షజ్ఞానము గలుగుటందేది సత్ప్రమాణ సాధనమగునో అది ప్రత్యక్ష జ్ఞానమగును.

(1) నిర్దిష్టములైన రూపాది విషయములు చక్షురాదులకు నేరుగ గోచరించుటచే ఇంద్రియాదులకు గోచరమైనదే ప్రత్యక్ష జ్ఞానమందురు.

(2) "తత్ప్రతికరణం వ్యాపారవద సాధారణ కారణ మింద్రియం భవతి, తస్మాదింద్రియార్థ సన్నికర్ష జన్య జ్ఞానం ప్రత్యక్షం" అనగా ఇంద్రియాదులు వ్యాపార స్వభావములు గలవగుటచే నవి కరణములనబడును. రూపాది విషయములను గుర్తించుటయందసాధారణకారణములైనందున వానికి పదార్థ సన్నికర్ష గలదు. కావున ఇంద్రియార్థ సన్నికర్ష జన్య జ్ఞానమును ప్రత్యక్ష జ్ఞానమందురు.

(3) "ఆగంతుక భావి కారణాఽ సహకృతజ్ఞాన ప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వం ప్రమాకరణత్వం స్వోత్పత్తౌ పరతత్వం, స్వతస్త్వంతు తాదృశ కారణాన్య మనపేక్ష్య జ్ఞాన సామాన్య ప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వం" అనగా ప్రమాణములు రాబోవు ఆగంతుక కారణములతో సహకరించనట్టి జ్ఞానమునకు ఉపయుక్తములుగాన నవి లక్షణముల తోడనే దెలియబడును. కాని ప్రమాణములు దెలియబడినపిమ్మట యవి స్వతంత్ర సాధనములగును. ఇట్లు ప్రమాణములు జ్ఞప్తియందుండునని భావము.

127. ఇంద్రియాదులకు కరణత్వమున్నందున ఇంద్రియార్థ సన్నికర్ష జన్య జ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞానమని తార్కికు లంగీకరించిరి గాని వేదాంతులు కేవలేంద్రియార్థ సన్నికర్ష జన్య జ్ఞానము ప్రత్యక్ష జ్ఞానముగాజాలదు, ఇంద్రియార్థ సన్నికర్ష జన్యజ్ఞాన జన్యజ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞానమగునందురు.

(1) "విషయేంద్రియ సాన్నిధ్యత్వేపి మనస్సంయోగం వినా వ్యాపార వత్వం నసంభవతి । అతః బాహ్యా ప్రత్యక్షజ్ఞాన జననే మనస్సంయుక్త ఇంద్రియ వ్యాపారతఏవ కారణం" అనగా విషయాదులకు ఇంద్రియ సాన్నిధ్యముండినగాని మనస్సులేని ఇంద్రియాదులకు వ్యాపారము సంభవించదు. పూర్వానుభవస్మరణచే మనస్సు పదార్థముల నిర్ణయించును, మనస్సు నిశ్చయించని బాహ్యాపదార్థము లప్రమాణ భూతములగును. కావున మనస్సంయోగములేని కేవలేంద్రియ సన్నికర్ష జన్యజ్ఞానము ప్రత్యక్ష జ్ఞాన మనబడజాలదు.

(2) "బాహ్యావిషయ ప్రత్యక్షజ్ఞానే చక్షురాది ఇంద్రియాణా మేవ కరణత్వం" అనగా బాహ్యా విషయపదార్థ జ్ఞానమందు ఇంద్రియాదులే కరణములు.

(3) "మానస విషయ ప్రత్యక్షే ఆత్మ మనస్సంయోగస్యైవకారణత్వా న్మనస్సంయోగః కరణం" అనగా మానసిక సంకల్పాది విషయములు దెలియుటందు ఆత్మ మనస్సంయోగమే కారణమగుటతో మనస్సంయోగము గరణము.

(4) ఈశ్వర ప్రత్యక్షే అసాధారణ కారణత్వాద్జ్ఞాన కరణకజ్ఞానమేవ కరణం" అనగా ఈశ్వర ప్రత్యక్షమునం దసాధారణకారణమైనందున జ్ఞాన కరణకజ్ఞానవిశేషము కరణము.

5. చైతన్యము సర్వవ్యాపియగుటచే సామాన్యజ్ఞాన మెల్లప్పు డుండును గాన సామాన్య జ్ఞానము విశేషజ్ఞానమునకు కరణ మనబడును.

6. "సర్వమూర్త ద్రవ్య సంయోగిత్వం విభుత్వం" అనగా మూర్త ద్రవ్యము లన్నిటియందు సంయుక్తమై, వ్యాపకమైనది విభువు.

7, "క్రియాశ్రయత్వం మూర్తత్వం" అనగా క్రియకాశ్రయమైనది మూర్తము. పృథివి, జలము, అగ్ని, వాయువు, మనస్సు లివేమూర్తములని తార్కికులందురు.

8. ప్రత్యక్షమునకు విషయమైన దానిని గ్రాహ్యమందురు.

9. ఇతర వ్యావర్తన చేయుచు నిర్ధారణ జేయుటందు "మాత్ర" పదము నుపయోగింతురు. (కేవల పదము వంటిది).

10. ఉపలబ్ధిని సాక్షాత్కారమందురు.

11. పృథివ్యాపస్తేజోవాయురాకాశములు, భూతపంచకములు.

12. బహిరింద్రియగ్రాహ్యములు, భూతోత్పన్నములు, భౌతికములు.

13. సంబంధములు మూడు విధములు :-

(1) సంయోగము—అనగా అవయవ సహితములగు ద్రవ్యములకూడిక. ఉ :- దారములకూడిక (వస్త్రము).

(2) సమవాయము—అనగా నిత్య సంబంధము. ఉ :- వస్త్రమునకు, నందలి రూపమునకు గల సంబంధము.

(3) తాదాత్మ్యము—అనగా విడదీయరాని సంబంధము. ఉ :- అగ్ని యందలి వేడిమి. వేదాంతులంగీకరించిన 4వ సంబంధమిది.

"అధ్యాస" అనగా అదికాని దానియందు అదియను బుద్ధి. ఉ :- శుక్తిక యందు రజితమను బుద్ది ఉ:-2 రజ్జువునందు సర్పమను బుద్ధిఇత్యాదులు.

14. న్యాయసిద్ధమైన బాధ గలిగినప్పుడు నిరూపించ శక్యముగానిది మిథ్య యనబడును.

ద్రవ్యాదుల లక్షణములు

128. "పృథివ్యాపస్తేజోవాయుర్ద్వివిధం । నిత్యమనిత్యం । నిత్యం పరమాణురూప మనిత్యం కార్యరూపం । శరీరేంద్రియ విషయభేదాత్"

(1) పృథివి—"గంధవతీ పృథివీ, గంధవత్వం పృథివ్యాః లక్షణం । శరీర మస్మదాదీనాం । ఇంద్రియం గంధగ్రాహక ఘ్రాణకరణం । తచ్చనాసాగ్రవర్తి విషయో మృత్పాషాణాదిః" అనగా గంధవత్వము (గంధమును

కల్గియుండుట) పృథివికి లక్షణము. దానిని గ్రహించునది ఘ్రాణేంద్రియము, (నాసిక) గంధ గ్రాహకశక్తి నాసికాగ్రముననుండును. మట్టి, ఱాలు పృథ్వికి విషయములు. శరీరమునకుగల స్థూలదేహము. పృథ్వి పరమాణువులు నిత్యములు. వానికార్యరూపము లనిత్యములు.

(2) ఆపః—"శీతవత్త్వేసతి స్పర్శవత్త్వమపాం లక్షణం శీతవత్వ స్పర్శవత్త్వం లక్షణం । శరీరం వరుణలోకే ఇంద్రియం రసనగ్రాహక రసనేంద్రియం । తచ్చజిహ్వాగ్రవర్తి । విషయో సరిత్సముద్రాః" అనగా చల్లదనముతో కూడినదగుచు స్పర్శకలిగియుండుట జలమునకు లక్షణము. జలశరీరము వరుణలోక మందుండును. రసమును గ్రహించు రసనేంద్రియము కరణము అది నాలుకచివరనుండును. జలమునకు సరోవర సముద్రాదులు విషయములు. జలపరమాణువులు నిత్యములు, కార్యరూపము లనిత్యములు.

(3) అగ్నిః—"ఉష్ణవత్త్వేసతి స్పర్శవత్త్వంతేజసః లక్షణం । శరీరమాదిత్య లోకే । ఇంద్రియం చక్షుః । తచ్చకృష్ణ తారాగ్రవర్తి । విషయశ్చతుర్విధః। భౌమ, దివ్య, ఔదర్య, ఆకరజః । భౌమంవహ్న్యాది । దివ్యమబింధన విద్యుతాది । భుక్తస్యపరిణామ హేతురౌదర్యం । ఆకరజంద్రుత సువర్ణాదినః" అనగా తేజస్సునకు ఉష్ణత, స్పర్శయు, లక్షణములు ఇట్టి లక్షణములుగలది అగ్ని. చక్షురింద్రియము కరణము. శరీరమాదిత్య లోకమునందుండును. విషయములు నాలుగువిధములు—భూమియందు అగ్ని మొదలగునవి. ఆకసమునందు మెఱుపులు మొదలగునవి. ఉదరములందు జాఠరాగ్ని రూపము. సువర్ణాది ధాతువులందు ద్రవరూపముగ నుండునది ఆకరజము. తేజఃపరమాణువులు నిత్యములు. కార్యరూపము లనిత్యములు.

(4) వాయువు—"రూపరహితత్వేసతి స్పర్శవత్త్వం వాయోః లక్షణం । శరీరం వాయులోకే । ఇంద్రియం స్పర్శగ్రాహకత్వక్ । సర్వశరీర వృత్తిః । విషయోర్వృక్షాది కంపన హేతుర్వాయుః । శరీరాంతర సంచారీవాయుః ప్రాణమితి వ్యవహ్రియతే । సచైకోపి కార్యరూప

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

న్యాయ కాండము

1. పదార్థాదుల నిర్వచనము

124. కణాద మహర్షి జెప్పిన తర్కమును వైశేషికమని, గౌతమ మహర్షి జెప్పిన తర్కమును అన్వీక్షకీ (న్యాయ) మని, బలుకుచుందురు. అన్వీక్షకి యందు చెప్పబడిన షోడశ పదార్థములివి :-

1. ప్రమాణము 2. ప్రమేయము 3. సంశయము 4. ప్రయోజనము 5. దృష్టాంతము 6. సిద్ధాంతము 7. అవయవము 8. తర్కము 9. నిర్ణయము 10. వాదము 11. జల్పము 12. వితండము 13. హేత్వాభాసము 14. ఛలము 15. జాతి 16. నిగ్రహము.

వైశేషికమునందలి సప్త పదార్థములివి :-

1. ద్రవ్యము 2. గుణము 3. కర్మ 4. సామాన్యము 5. విశేషము 6. సమవాయము 7. అభావము. సప్త పదార్థములందు పై షోడశ పదార్థములంతర్భూతము లగుటతో రెండుగలిసి పందొ్రండధ్యాయములు గల నొకచే న్యాయశాస్త్రమనబడుచున్నది. చతుర్దశ విద్యలందు నిది పంద్రెండవ విద్యగ నేర్పడినది. న్యాయశాస్త్రరీత్యా పరీక్షించినదే ధర్మ శుద్ధి యనబడును. పరిశుద్ధమైన ధర్మము ఆచరణ యోగ్యమైనది. కావున నీ శాస్త్ర మావశ్యకమైనది. అక్షపాదులు తర్క సూత్రములను జెప్పిరి.

కల్గియుండుట) పృథివికి లక్షణము. దానిని గ్రహించునది ఘ్రాణేం ద్రియము, (నాసిక) గంధ గ్రాహకశక్తి నాసికాగ్రముననుండును. మట్టి, ఱాలు పృథ్వికి విషయములు. శరీరమునకుగల స్థూలదేహము. పృథ్వి పరమాణువులు నిత్యములు. వాని కార్యరూపము లనిత్యములు.

(2) ఆపః—"శీతవత్వేసతి స్పర్శవత్వమపాం లక్షణం శీతవత్వ స్పర్శవత్వం లక్షణం। శరీరం వరుణలోకే ఇంద్రియం రసనగ్రాహక రసనేంద్రియం। తచ్చజిహ్వాగ్రవర్తి। విషయో సరిత్సముద్రాః" అనగా చల్లదనముతో కూడినదగుచు స్పర్శకలిగియుండుట జలమునకు లక్షణము. జలశరీరము వరుణలోక మందుండును. రసమును గ్రహించు రసనేంద్రియము కరణము అది నాలుకచివరనుండును. జలమునకు సరోవర సముద్రాదులు విషయములు. జలపరమాణువులు నిత్యములు, కార్యరూపము లనిత్యములు.

(3) అగ్నిః—"ఉష్ణవత్వేసతి స్పర్శవత్వం తేజసః లక్షణం। శరీరమాదిత్య లోకే। ఇంద్రియం చక్షుః। తచ్చకృష్ణ తారాగ్రవర్తి। విషయశ్చతుర్విధః భౌమ, దివ్య, ఔదర్య, ఆకరజః। భౌమంవహ్న్యాది। దివ్యమబింధన విద్యు తాది। భుక్తస్యపరిణామ హేతురౌదర్యం। ఆకరజంద్రుత సువర్ణాదినః" అనగా తేజస్సునకు ఉష్ణత, స్పర్శయు, లక్షణములు ఇట్టి లక్షణములుగలది అగ్ని. చక్షురింద్రియము కరణము. శరీరమాదిత్య లోకమునందుండును. విషయములు నాలుగువిధములు—భూమియందు అగ్ని మొదలగునవి. ఆక సమునందు మెఱుపులు మొదలగునవి. ఉదరములందు జాఠరాగ్ని రూపము. సువర్ణాది ధాతువులందు ద్రవరూపముగ నుండునది ఆకరజము. తేజఃపరమాణువులు నిత్యములు. కార్యరూపము లనిత్యములు.

(4) వాయువు—"రూపరహితత్వేసతి స్పర్శవత్వం వాయోః లక్షణం। శరీరం వాయులోకే। ఇంద్రియం స్పర్శగ్రాహకత్వక్। సర్వశరీర వృత్తిః। విషయోర్వృక్షాది కంపనహేతుర్వాయుః। శరీరాంతర సంచారీవాయుః ప్రాణమితి వ్యవహ్రియతే। సచైకోపి కార్యరూప

భేదేన పంచవిధః । ప్రాణః, అపానః, వ్యానః, ఉదానః, సమానః'' = అనగా రూపరహితమగుచు స్పర్శగుణముగలది వాయువు. రూపరాహిత్యము, స్పర్శగుణము వాయులక్షణములు. సర్వవ్యాపియగు త్వగింద్రియము (చర్మము) స్పర్శను గ్రహించునది కరణము, వాయుతత్వమునకునికి వాయులోకము. శరీరాంతర్భాగమందు సంచరించు వాయువునకు ప్రాణమనిపేరు. కార్యరూపములైన ప్రాణభేదములైదు. ఇవి:— 1. ప్రాణము 2. అపానము 3. వ్యానము 4. ఉదానము 5. సమానము. వాయుకారణమున వృక్షాదులు చలించునందున వృక్షాదులు విషయములు. వాయుపరమాణువులు నిత్యములు. కార్యరూపము లనిత్యములు.

(5) ఆకాశము=''శబ్దగుణక మాకాశం । తచ్చైకో విభుర్నిత్యంచ'' అనగా శబ్దగుణముగలది ఆకసము. అదొక్కటే వ్యాపకము, నిత్యమనబడును.

(6) కాలః=''అతీతాది వ్యవహార హేతుః కాలః, సచైకోవిభుర్నిత్యశ్చ''=అనగా భూత భవిష్యద్వర్తమాన కాల వ్యవహార సాధనమైనది కాలము. అది యొకటి, వ్యాపకము, నిత్యము.

(7) దిక్=''ప్రాచ్యాది వ్యవహార హేతుర్దిక్, సాచైకా, విభ్వీ, నిత్యాచ'' అనగా తూర్పు మున్నగు దిశల వ్యవహార కారణమగునది దిక్కు. అది ఒకటి, వ్యాపకము, నిత్యము.

(8) ఆత్మా=''జ్ఞానాధికరణ మాత్మా । సచ ద్వివిధః । జీవాత్మా, పరమాత్మాచ. ఈశ్వర స్సర్వజ్ఞః పరమాత్మా । సచైకోవిభుర్నిత్యశ్చ । జీవాత్మాతు ప్రతిశరీరేభిన్నో నిత్యః''=అనగా జ్ఞానమున కాధారము. ఆత్మ. అది రెండు విధములు. 1. జీవాత్మ 2. పరమాత్మ. పరమాత్మయొకడే సర్వేశ్వరుడు, సర్వజ్ఞుడు, వ్యాపకుడు, నిత్యుడు. ప్రతి శరీరములందు జీవాత్మ వేరు వేరుగనుండును. కాని నిత్యుడు.

(9) మనః="సుఖదుఃఖాది సాధనమింద్రియం మనః పరమాణురూపం నిత్యంచ"=అనగా సుఖ దుఃఖాది సాధనమగు నింద్రియము మనస్సు. అది ప్రతియాత్మయందు నియతముగ నుండుటచే ననంతమనబడును. పరమాణురూపము గలది.

2. గుణముల నిర్వచనము

(1) రూపము="చక్షురింద్రియ గ్రాహ్యగుణోరూపం। చక్షుర్భి న్నేంద్రియాఽవిషత్వేసతి, చక్షుర్మాత్రేంద్రియ విషయత్వం రూపస్య లక్షణం। సచసప్త విధః। శుక్ల, నీల, పీత, రక్త, హరిత, కపిశ, చిత్ర, భేదేన పృథివ్యాం సప్తవిధః। జలేతు అభాస్వర శుక్లం। భాస్వరశుక్లం తేజసి। పృథివ్యప్తే జోవృత్తయః" అనగా చక్షువు కాని ఇతరేంద్రియము లకు అవిషయమగుచు చక్షురింద్రియ మాత్రగోచరమైనది రూపము. అది ఏడు విధములైనవివి:- 1. తెలుపు 2. నలుపు 3. ఎరుపు 4. ఆకుపచ్చ 5. పసుపు 6. బూడిదరంగు 7. చిత్రవర్ణము పృథ్వి యందేడు వర్ణము లుండును. జలమునందు ప్రకాశ రహితవర్ణము. అగ్నియందు ప్రకాశ మాన వర్ణములుండును. రూపవృత్తులు పృథివి జలము, తేజస్సు లందుండును.

(2) రసః="రసనగ్రాహ్య గుణోరసః। సచషడ్విధః। మధు, రామ్ల, లవణ, కటు, కషాయ, తిక్తః। పృథివీ జలవృత్తయః। పృథివ్యాం షడ్విధః। జలేతు మధుర ఏవ"=అనగా జిహ్వేంద్రియముచే గ్రహించు గుణము రసము। అది యారువిధములైనది= :- 1. తీపి 2. పులుపు 3. ఉప్పు 4. చేదు 5. వగరు 6. కారము. పృథ్వియందారు విధములగు గుణములుండును. జలమునందొకటే మధురరసముండును.

(3) గంధః="ఘ్రాణగ్రాహ్య గుణోగంధః। సచద్వివిధః। సురభిర సురభిశ్చేతి. పృథివ్యామేవ గంధగుణః। పృథివీ మాత్రవృత్తిః" అనగా అనగా నాసికచే గ్రహింపనగు గుణము గంధము. అది సువాసన, దుర్వాస

నలని రెండువిధములు. గంధగుణ మొక పృథివియందేగలదు. గంధ వృత్తు లొకపృథివియందే యుండును,

(4) స్పర్శః="త్వగింద్రియమాత్ర గ్రాహ్యోగుణః స్పర్శః। స్పర్శవ త్వంత్వచోలక్షణం। సచత్రివిధః। శీతః, ఉష్ణః, అనుష్ణా శీతః. పృథి వ్యప్తే జోవాయువృత్తయః। శీతంజలే, ఉష్ణంతేజసి। అనుష్ణా శీతంపృథివీ వాయ్వోః. అనగా త్వగింద్రి మాత్రముననే గ్రహించు గుణముస్పర్శ. త్వక్కునకు స్పర్శగుణమే లక్షణము. స్పర్శగుణములు మూడు:- 1. శీతము 2. ఉష్ణము 3. శీతోష్ణరహితము. స్పర్శవృత్తులు పృథివి, వాయువు లందుండును.

129. "రూపాది చతుష్టయం పృథివ్యాం పాకజమనిత్యం। అన్యత్రనిత్య గతంనిత్య, మనిత్యగతమనిత్యం. పాకోనామ విజాతీయ తేజస్సంయోగః। విజాతీయ తేజస్సంయోగ వశాదేవరూప, రస, గంధ, స్పర్శయోర్వి లక్ష ణత యాపూర్వరూనాదీ న్పరిత్యజ్యాన్యతర రూపాదీనా ముత్పత్తిర్భవతి. యథామ్రిఫలం తృణనిక్షిప్తేసతి పూర్వరూప హరితాదీన్పరిత్యజ్య పీతా ద్యన్యతర రూపాదీ నుత్పద్యంతే! తథాగోభుక్త తృణపుంజాన్యా పరమా ణ్వంతం భక్త్వా విజాతీయతేజస్సం యోగాద్దుగ్ధే యాదృశ పరమాణుర్వ ర్తతే తాదృగ్రూప పరమాణుర్భ్యాత్వాద్వ్యణుకాది క్రిమేణ మహాదు గ్ధారంభః ఏవమేవ దధ్యాది నవనీతాంతమూహ్యాం। ఉక్తప్రకారేణ యథా రూపపరివర్తనంతథా విజాతీయ తేజస్సంయోగ వశేనరస, స్పర్శాదిగుణై రపిపూర్వగుణాఽమ్ల కఠినత్వాదీన్ప రిత్యజ్యనవీన మధు, మృదుత్వాది రుత్పద్యంతే" అనగా పృథివినుండి పాకజనితములైన రూప, రస, స్పర్శ గుణములు అనిత్యములేకాని ఇతరనిత్యములనుండి బుట్టునవి నిత్యములగును అనిత్యములచే జనించునవి అనిత్యములు. విజాతీయతేజస్సం యోగమును పాకమందురు. దానిచే రూప, రస, గ్రంథములు విలక్షణగుణములుగా మారును. అనగా వస్తువులందు పూర్వమున్న పులుపు, కాఠిన్యము మొదలైన రసరూపములుమారి క్రొత్తవగుతీపి, మృదుత్వాదిగుణము లేర్ప

డును. ఎట్లన మామిడికాయను గడ్డిలో నుంచినప్పుడు విజాతీయతే జస్సంయోగముచే (గడ్డిగుణముచే) ఆ కాయకుగల పులుపు, కఠినత్వము, ఆకుపచ్చదనములు మారి నూతనములైన తీపి, మృదుత్వము, పసుపురంగులు గనుపడును. ఇదేవిధముగ ఆవు మేసినగడ్డి ఆవు జఠరాగ్నిచే పాకమగుచు అణువగువరకునశించి మరల పాలరూపాణువులై ద్వ్యణుకాది క్రమముగ పాలు, పెరుగు, వెన్న మొదలగునవి యేర్పడును. ఇట్లొక వస్తువు భిన్నవస్తు సంసర్గముచే తన పూర్వరూపాది గుణములనువిడిచి క్రొత్త రసాది వర్ణ్నెలచే నొప్పారుచుండును. దీనినే పాకక్రియయందుము.

(5) సంఖ్య=“ఏకత్వాది వ్యవహార హేతుస్సంఖ్యా। నవద్రవ్యవృత్తిః। ఏకత్వాది పరాంతవర్తతే ద్విత్వాదికంతు సర్వదా అనిత్యం” అనగా వ్యవహార నిర్వర్తన కారణము సంఖ్య। అది యొకటి మొదలుకొని పరాంత పర్యంత ముపయుక్తమైనది. సంఖ్యావృత్తులు నవద్రవ్యములందుండును. సంఖ్యయందలి ఒకటవసంఖ్య నిత్యము. రెండు మొదలుకొని సంఖ్యలన్నియు అనిత్యములు.

(6) పరిమాణము=“మానవ్యవహార కారణం పరిమాణం। నవద్రవ్యవృత్తయః” అనగా వ్యనహారమునందు ప్రమాణ భూతమైనది పరిమాణము. ఉ:- (బోకు, కొలత మొదలగునవి) దీనివృత్తులు నవద్రవ్యము లందుండును.

(7) పృథక్త్వము=పృథక్కరణము అనగా ద్రివ్యాదులను వేరువేరుగ నిరూపించునట్టిది పృథక్త్వ లక్షణము.

(8) సంయోగము=“సంయుక్తవ్యవహార హేతుస్సంయోగః। సర్వద్రివ్యవృత్తయః”. అనగా వ్యవహారమునందు సావయవ ద్రివ్యాదులు కూడుకొనినవని దెలియుటకు కారణమైనది సంయోగమనబడును. సర్వద్రవ్యములందు సంయోగవృత్తులుండును.

(9) విభాగము=సంయోగమును విడదీయు లక్షణము విభాగమన బడును.

(10, 11) పరత్వాపరత్వములు=పరాపర వ్యవహార సాధారణ కారణే పరాపరత్వం। సచదిక్కృతేచ, కాలకృతే నచ, ద్వివిధః। సమీపదిక్కృతే, జేష్ఠ కాలకృతే పరత్వం. దూరస్థదిక్కృతే, కనిష్ఠ కాలకృతే అపరత్వం'' అనగా వ్యవహారమునందు ముందు వెనుకలని సాధారణ కారణము దెలియుట యందు పరాపరము లుపయోగింతురు. అవి రెండు విధములు. సమీప దిశనేగాని, మొదటికాలమునేగాని జెప్పుటకు పరశబ్దముపయోగింతురు. దూరదిశనుగాని, తరువాత కాలమునుగాని, జెప్పుటకు అపరశబ్ద ముపయోగింతురు.

(12) గురుత్వము="ఆద్యపతనసమ వాయకారణం గురుత్వం''. పతనన్నామ అధోదేశ సంయోగానుకూల క్రియ. అనంతర పతనాదిషు వేగస్యైవ కారణం'' అనగా బరవుకారణముచే మొదట పడిపోవుటందు నిత్యసంబంధమున కనుకూలమైన క్రియను (పనిని) గురుత్వమందురు. పల్లమునను సరించుట కనుకూలమై పనిని పతనమందురు. తరువాతనగు పతనములందు వేగమే కారణమనబడును.

(13) ద్రవత్వము="సాంసిద్ధికం, నైమిత్తిక మితి ద్రవత్వం ద్వివిధః పృథివి, జల, తేజోవృత్తయః. సాంసిద్ధికంజలే। నైమిత్తికం పృథివీ తేజసి దృతంసువర్ణాదౌ, పృథివ్యాం ఘృతాదావాగ్నిసంయోగజం నైమిత్తిక ద్రవత్వం'' అనగా ఆర్ద్రగుణముగలది ద్రవము. జలమునందలి ద్రవగుణము స్వతస్సిద్ధమైనది. పృథివీ తేజస్సులందుగల ద్రవగుణము నైమిత్తికము. ఎట్లన సువర్ణాది ధాతువుల కరుగునప్పుడు, పృథివి యందును, నేతిముద్ద మొదలగు వానియందును అగ్ని సంపర్కమున గలిగిన ద్రవత్వము నైమిత్తికమనబడును.

(14) స్నేహము="చూర్ణాది పిండీభావన హేతుర్గుణస్స్నేహః। జల మాత్రవృత్తిః। ధారణకర్షణ హేతుభూత విలక్షణ సంయోగో పిండీ

భావః । తాదృశ సంయోగస్స్నేహస్యైవాఽ సాధారణ కారణం నతు కేవల జలాదిగత ద్రవత్వం వస్తుతస్తు ద్రుతజల సంయోగస్య పిండీభావన హేతుత్వం । నతు కేవలస్నేహస్య" అనగా పిండిమొదలగు చూర్ణద్రవ్యము లను ముద్దగా నొనర్చుటందు స్నేహము కారణముగాన నీగుణము స్నేహమునందసాధారణమైనది. కేవల జలద్రవమునందీ గుణములేదు. కాని చమురు, నీరు గలసిననే పిండీభావనగుట వాస్తవమైనది గాన కేవల స్నేహమునందైనను ఇట్టి గుణముండదు.

(15) శబ్దము—"శ్రోత్రగుణశ్శబ్దః । సచద్వివిధః । ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాది । వర్ణాత్మకో సంస్కృతాది భాషారూపః తృతీయభేదో అపివర్తత ఇతి శ్రుతః । యథావంశే పాట్యమానే పటపటశబ్దో జాయతే సవియోగ భోభవతి" అనగా శ్రోత్రేంద్రియముచే గ్రహింపబడునది శబ్దము. అది భేర్యాదులందు ధ్వనిరూపముగ, సంస్కృతాదిభాషలందు వర్ణరూపముగ నుండును. వెదురు చీల్చునప్పుడు పటపటధ్వని గలుగును. అది వియోగజమను మూడవ భేదమనబడును.

(16) బుద్ధిః—"సర్వవ్యవహార హేతుర్జ్ఞానం బుద్ధిః । తచ్చస్మృత్యనుభవరూపేణ ద్వివిధం । జ్ఞానం వినాశబ్దః ప్రయోగాఽసంభవాచ్ఛబ్ద ప్రయోగ రూపవ్యవహారహేతు ర్జ్ఞానంబుద్ధి రిత్యర్థః । తచ్చచతుర్విధః ప్రత్యక్షం, వ్యాప్తిః సాదృశ్యం, పదజ్ఞానమితి తన్నామ్నాకరణమపిచ తుర్విధం । ప్రత్యక్ష, మనుమానోపమానం, శాబ్దమితి" అనగా సమస్త వ్యవహారకారణమైన జ్ఞానమునే బుద్ధియందురు. అది స్మృత్యనుభవము లతో రెండువిధములైనది. జ్ఞానములేనిదే శబ్దప్రయోగముల జేయ జాలము. గావున శబ్ద ప్రయోగరూప వ్యవహార కారణమగు జ్ఞానము బుద్ధియనబడును. అది ప్రత్యక్షము, వ్యాప్తి, సాదృశ్యము, పదజ్ఞానము లని నాల్గువిధములైనది. వాని నామములతోడ కరణములుండును. అవి:— 1. ప్రత్యక్షము 2. అనుమానము 3. ఉపమానము 4. శాబ్దము.

(1) స్మృతిలక్షణము="బహిరింద్రియసన్నికర్ష జన్యత్వే సతి తత్సంస్కార జన్యవిశిష్టజ్ఞానవత్వంస్మృతేర్లక్షణం" అనగా బహిరింద్రియములతో విషయాది సన్నికర్షచే జనించినదగుచు దాని సంస్కారములతో బుట్టిన విశిష్టధర్మము స్మృతికి లక్షణము.

(2) అనుభవము = "బహిరింద్రియ ప్రత్యక్షజ్ఞాన జన్యత్వేన పూర్వ సంస్కారమాత్ర జన్యజ్ఞానమనుభవం" అనగా బహిరింద్రియములతో విషయాది సన్నికర్షచే బుట్టిన ప్రత్యక్షజ్ఞానమే, పూర్వసంస్కార మాత్రమున గలిగినట్టిది అనుభవమగును.

(3) ప్రత్యభిజ్ఞా="బహిరింద్రియ ప్రత్యక్షజ్ఞాన జన్యత్వేసతి తత్సంస్కార మాత్ర జన్యజ్ఞానం ప్రత్యభిజ్ఞా" అనగా చక్షురాదీంద్రియ ప్రత్యక్ష జ్ఞానమున బుట్టినదగుచు దాని సంస్కారములతోడ జనించిన జ్ఞానము ప్రత్యభిజ్ఞ యనబడును.

(4) "అనుభవ జ్ఞానంద్వివిధం । యథార్థోఽయథార్థః । తన్నిష్ఠ విశేష్యతా నిరూపితతన్నిష్ఠ ప్రకారకత్వేసతి అనుభవత్వం యథార్థానుభవస్య లక్షణం" అనగా అనుభవము యథార్థమని అయథార్థమని రెండువిధములు యథార్థానుభవము (జ్ఞానము) ప్రమయనబడును. ఉ:- రజితమునందు రజిత జ్ఞానము యథార్థమైన అనుభవజన్యజ్ఞానము.

(5) "తదభావనిష్ఠ విశేష్యతా నిరూపిత తన్నిష్ఠప్రకార కత్వేసతి అనుభవం అయథార్థాను భవస్యలక్షణం సైవభ్రమా" అనగా శుక్తికయందు రజిత జ్ఞానము గలిగినదానిని అయథార్థానుభవ జ్ఞానమందురు. ఇదే భ్రమయనబడును.

(6) "ప్రత్యక్షాది చతుర్విధ ప్రమాణేషు ప్రమాకరణత్వం, ప్రమాకరణస్య లక్షణః" అనగా పైజెప్పిన ప్రత్యక్షము మొదలగు నాలుగు విధములైన ప్రమాణములందు యథార్థానుభవమును గలిగించునట్టి జ్ఞానమును ప్రమాకరణమందురు.

(7) కరణము="కార్యత్వాతిరిక్త ధర్మావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపిత కారణత్వం కరణస్య లక్షణం". అనగా కార్యమునకంటెను వేరై కార్యమును మాత్రము నిరూపించు కారణమగునది కరణము. ఉ:- దండము ఘటమునకంటె వేరైనదగుచు చక్రిముదిరిప్పుటకు తోడ్పడు సాధన మాత్రిమై ఘటకార్యసిద్ధికి ప్రకృష్టోపకారకము కావున దండము కరణము.

(8) కార్యము="ప్రాగభావ ప్రితియోగిత్వేసతి కారణజన్యం కార్యస్య లక్షణం" అనగా ప్రాగభావమునకు విరుద్ధమైనదై (కార్యసిద్ధిని గురించి జేయుపూర్వరూపములైన ప్రయత్నాదులు) కారణజన్యము కార్యమనబడును.

(9) కారణము="యస్మాత్కార్యం సముత్పద్య తే సకారణం" అనగా దేనినుండి కార్యముబుట్టునో యది కారణమనబడును.

(10) కారణము రెండువిధములు. 1. సాధారణము 2. అసాధారణము. ఈశ్వరాదులు సాధారణ కారణము. ఆది శబ్దమునకు దిక్కాలాదులర్థము. ప్రయత్నాదుల సాధారణ కారణములు.

(11) "సన్నికర్షలు=సంయోగసన్నికర్ష 2. సంయోగ సమవాయ సన్నికర్ష 3. సంయోగ సమవాయ, సమవాయ సన్నికర్ష 4. అభావ సన్నికర్షలను భేదముచే సన్నికర్షలు నాలుగు విధములు.

(12) "విషయతలు"=1. ఉద్దేశాఖ్యతా 2. సంసర్గతాఖ్యతా 3. ప్రకారకాఖ్యతా 4. శూన్యతా ఖతాయని విషయతలునాలుగు.

(13) చక్షువుతో విషయతా సంబంధముచే సంయోగించునది సంయోగ సన్నికర్షము.

(14) చక్షువుతో విషయతా రూపముచే (ఘటరూపముచే) సంబంధము కలుగునది సంయోగ సమవాయ సన్నికర్షము.

(15) చక్షువుతో విషయతా రూపత్వముచే (ఘటరూపత్వముచే) సంబంధము గలుగునది సంయోగ సమవాయ సమవాయ సన్నికర్షము. అనగా

(1) ద్రవ్యవృత్తులు లౌకిక విషయతా సంబంధముచే చక్షుర్నిరూప్యములు (ద్రవ్యములు వెలుగుననున్నప్పుడే చక్షువు ద్రవ్యమును గుర్తించగల్గును) కావున చక్షువుతో ద్రవ్యమున కగు సంబంధమునందు సంయోగ సన్నికర్ష ఉపయోగించును.

(2) ద్రవ్యరూప వృత్తులు లౌకిక విషయతా సంబంధముచే చక్షుర్నిరూప్యములు (ద్రవ్యరూపములు వెలుగున నున్నప్పుడే చక్షువు ద్రవ్యరూపమును గుర్తించ గలుగును) కావున చక్షువుతో ద్రవ్యరూపమున కగు సంబంధమునందు సంయోగ సమవాయ సన్నికర్ష ఉపయోగించును.

(3) ద్రవ్యరూపత్వము (జాతి) లౌకిక విషయతా సంబంధముచే చక్షుర్నిరూప్యము (ద్రవ్యరూపత్వము వెలుగున నున్నప్పుడే చక్షువునకు దెలియబడును) కావున చక్షువుతో ద్రవ్యరూపత్వమునకగు సంబంధమునందు సంయోగ సమవాయ సమవాయ సన్నికర్ష ఉపయోగించునని తాత్పర్యము.

(16) పైజెప్పిన సన్నికర్షలకు విషయతా సంబంధముండినను మనస్సంయోగము లేకున్న ఇంద్రియాదులకు వ్యాపారత్వము సంభవించదు కావున మనస్సంయోగమే ముఖ్యము. ఇందులకై మానసిక విషయ ప్రత్యక్షము నందు ఆత్మమనస్సంయోగమునకై మొదట సన్నికర్ష ఉపయోగము.

(17) సుఖాది ప్రత్యక్షమునందు రెండవ సన్నికర్ష ఉపయోగించును.

(18) సుఖత్వాది (సుఖదుఃఖ జాతి) ప్రత్యక్షమునందు మూడవ సన్నికర్ష ఉపయోగించును.

(19) చక్షువు, త్వక్కు, మనస్సు ఈ మూడింద్రియములే ద్రవ్యతద్గత రూప, జాత్యాదులను గ్రహింపగల్గినవి తక్కిన విట్లు;—

1. ఘ్రాణేంద్రియము=గంధమును తద్గత జాతిని
2 రసనేంద్రియము=రసమును తద్గత జాతిని
3. శ్రోత్రేంద్రియము=శబ్దమును తద్గత జాతిని

}= మాత్రములనే

గ్రహింపగల్గినవి కావున వీనిచే గుణాదుల గ్రహించు టందు రెండవ సన్నికర్ష తోడ్పడును.

(20) శ్రవణేంద్రియ మాకాశరూపము (అవకాశమిచ్చు రూపముగలది) శబ్దమాకాశ గుణము కావున శబ్దాకాశములు, గుణగుణులు అనగా ఆకాశము గుణి, శబ్దము గుణము. "గుణగుణినోర్సమవాయ" మను న్యాయముచే సమవాయ సన్నికర్ష యను నైదవ సన్నికర్షగలదు దాని నుపయోగింతురు. ఇట్లు శబ్దజాతి గ్రహణమునందు సమవాయ సమవాయ సన్నికర్ష యుపయోగమగును.

(21) శూన్యతాఖ్య విషయతా=దీనికే అభావ సన్నికర్ష విశేషణ విశేష్యతా సన్నికర్షలను నామాంతరములు. దీనిని గ్రహించుటందు సంయుక్త విశేషణ విశేష్యతా 2 సంయుక్త సమవేత విశేషణ విశేష్యతా 3 సంయుక్త సమవేత సమవేత విశేషణ విశేష్యతా యను సన్నికర్షలు ఉపయోగింతురు. వీనికి ఉదాహరణ లిట్లు:—

1. ఘటాభావ ప్రత్యక్షమునందు మొదటిది.

2. ఘటరూపాభావ ప్రత్యక్షమునందు రెండవది.

3. ఘటరూపత్వాభావ ప్రత్యక్షమునందు మూడవది.

(22) ప్రత్యక్షజ్ఞానము సవికల్ప, నిర్వికల్ప భేదములచే రెండు విధములివి:—

1. సవికల్పము=సప్రకారక జ్ఞానము.

2. నిర్వికల్పము=నిష్ప్రకారక ము.

130. విషయతను నిరూపించునది జ్ఞానమగుటచే జ్ఞానము నిరూపకమన బడును. కావునవిషయతా నిరూపణమునందు జ్ఞానకారణమున నే ప్రకారము దెలియబడును ఇట్లు ప్రకారతా జ్ఞానము సవికల్పమనబడును. ఈ విధము న నే విశేష్యప్రకారము, సంసర్గప్రకారముల జ్ఞానము సవికల్పమునందంశ ర్భూతములు. నిర్వికల్పమునందు మొదటి మూడు విషయతలలోనే దొకటియు జేరనందున నిర్వికల్పము నిష్ప్రకారక జ్ఞానమనబడినది. నిర్వి కల్పమునందు శూన్యతాఖ్యమను నాల్గవ విషయతను స్వీకరించరని తాత్పర్యము.

ప్రత్యక్షప్రమాణము సమాప్తము

2. అనుమానము

131. "అనుమితికరణ మనుమానం ప్రమాణం। అనుమితౌ వ్యాప్తి జ్ఞానం కరణం। వ్యాప్తిజన్య జ్ఞానమనుమితి లక్షణం। వ్యాప్తిర్నామ పరామర్శః। సచ వ్యాపారరూపః। తస్మాద్వ్యాప్తి విశిష్టపక్ష ధర్మతాజ్ఞానం పరామర్శ ఇత్యర్థః"=అనగా అనుమితియందు కరణము అనుమానము. దీనిని వ్యాప్తి జ్ఞానమనియు నందురు. వ్యాపారరూపమైనది పరామర్శ యనబడును. కావున వ్యాప్తి విశిష్టమైన పక్షధర్మతా జ్ఞానమును పరామర్శ యందురు.

122. సాధ్యము. పక్షము, పక్షధర్మత, హేతువులనునవి న్యాయ శాస్త్రము నందలి పారిభాషిక పదములు. వీనిని గుఱించి సంగ్రహముగ నిట్లు దెలిసికొందుము:—

(1) సాధ్యము=సాధింపదగినది (ఉద్దిష్టము) ఉ=అగ్ని

(2) పక్షము=సాధ్యమునకాశ్రయము (పర్వతమునందగ్ని యున్నదా లేదా యను అనుమానమునందు, సంశయము గలిగినప్పుడు సాధ్యము నకు=అగ్నికి ఆశ్రయము పర్వతము)

(3) పక్షధర్మత=పక్షముయొక్క ధర్మము.

(4) హేతువు=కారణము.

132. "సందిగ్ధ సాధ్యవాన్పక్షః। యథాధూమవత్వ హేతౌపర్వతఃపక్షః" అనగా నిచ్చట పర్వతమున్నదా లేదా యను ప్రశ్న యుదయించుట లేదు. పర్వతమునందగ్ని యున్నదా లేదా యనునదే సంశయముగాన అగ్నినిగుఱించియే పరీక్షయగునుగాపున ఊహోద్దిష్టమున కాశ్రయమైనది పర్వతమైనందున పర్వతము పక్షమనబడును. అందు పొగ గనుపించుట హేతువగును.

(2) "పర్వతోవహ్ని మాన్వానవా ఇత్యాకారక లక్షణం ప్రాచీనై రుపపాదితం। తన్నిరాకృత్య అనుమిత్యుద్దేశ్యకత్యం సాధ్యవాన్పక్షమితి నవీనతార్కికై రంగీకృతం"=అనగా పర్వతము అగ్నికలదియా, కాదా యను లక్షణము ప్రాచీనులచే ప్రతిపాదింపబడినది కానిదానిని నిరాకరించి, నవీన తార్కికులు అనిమిత్యుద్దేశ్యకత్వమునే సాధ్యవాన్పక్షమనుచంగీకరించిరి.

(3) "యత్రప్రకారకవ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్మతా జ్ఞానస్య అనుమితిం ప్రతిహేతుః వ్యాప్తిస్తు అశేష సాధనాశ్రయాశ్రిత సాధ్యసామానాధికరణ్యారూపా। సాచఅవ్యభిచార రూపాజ్ఞానసహకృత సాహచర్య దర్శనే నగృహ్యాతే। సాహచర్యదర్శనంతు సకృద్దర్శనంవా భూయోదర్శనం వాయనాదరణీయం". అనగా వ్యాప్తిజ్ఞాన మెట్టిరూపమున కలిగినదో యట్టిదే యగు పక్షధర్మతా జ్ఞానము అనుమితిని గుఱించి కారణమగును. సాధ్యముతో సర్వసాధారణముగ సాహచర్యరూప భావన గలిగినది (సామానాధికరణ్యారూపమైనది) వ్యాప్తియగును. ఆ వ్యాప్తి వ్యభిచరించని (వేరుగా నుండని) జ్ఞానసహకృత సాహచర్య దర్శనముచే గ్రహింపబడును (అగ్నిపొగలు గలిసియుండుట సాహచర్యమనబడును). సాహచర్యము పలుమారు దర్శనమున గలిగిన జ్ఞానమగునా లేక ఒకేసారి జూచిననే గలిగినదా యనునది లెక్కలోనిది కాదు.

శ్లో॥ 195. జ్ఞాతసంబధ నియమస్యైకదేశ స్యదర్శనా ।
దేకదేశాంతరే బుద్ధిరనుమాన మబాధితం.

తా॥ రెండువస్తువులు తప్పక గలిసియుండునవిగా దృఢజ్ఞాన మెప్పుడు గలుగునో అప్పుడు ఎచ్చటనైన ఆ రెండువస్తువులలో నొకటి కనుపించెనేని రెండవదియు నచ్చటనే యుండునను బుద్ధినిర్బాధమైన అనుమానమందురు.

(1) "పక్షస్యధర్మః పక్షధర్మః షష్ఠ్యానిరూపితం, పక్షధర్మతాచాసౌ తజ్ఞానంచేతి కర్మధారయేన ధర్మపదస్య సంబంధార్థ కత్వేనవిశేషణం । తేనవ్యాప్తి ప్రకారకా భిన్నయత్పక్ష సంబంధ విషయం తత్పరామర్శః । తస్మాత్పక్ష విశిష్టం. నామపక్ష విశేష్యతా నిరూపితవ్యాప్తి విశిష్టం తత్ప్రకారక తాజ్ఞానం పరామర్శః" అనగా పక్షముయొక్క ధర్మము పక్ష ధర్మతయని షష్ఠీతత్పురుష సమాసము. పక్షధర్మత యైదియు జ్ఞానమైన దియు అని కర్మధారయ సమాసము జెప్పితిమేని ధర్మపదము సంబం దార్థముగ విశేషణమగును. ఇట్లు అర్థము జేసిననే వ్యాప్తిప్రకార కాభిన్న మైన పక్షసంబంధమైనట్టి ధర్మము పరామర్శయన బడును. పక్షవిశిష్టమన పకవిశే ష్యతా నిరూపితవ్యాప్తి విశిషము. తత్ప్రకారక జ్ఞానమే పరామర్శ.

(2) "ధూమవ్యాప్య వహ్నిర్ధూమవతీ"—అనగా ధూమముచే (పొగచే) వ్యాపించిన అగ్నిధూమవతీ యనబడును.

(3) "యత్రయత్ర ధూమ స్తత్ర తత్ర వహ్నిరితి సాహచర్యనియమో వ్యాప్తిః" అనగా ఎచ్చటెచ్చట ధూమముండునో యచ్చటచ్చట అగ్ని యుండుట సాహచర్యనియమ మనబడును.

1. వ్యాపకము=ధూమము.

2. వ్యాప్యము=అగ్ని.

3. వ్యాపకత్వము సాహచర్య సామానాధికర్ణ్యము ఇట్లు ధూమాగ్నులకు సామానాధికరణ్య సంబంధముచే సాహచర్య నియమముగలదు.

133. "వ్యాప్యోవహ్నిః, వ్యాప్యస్య పర్వతాది వృత్తిత్వం పక్షధర్మతా। వ్యాపకోధూమః। వహ్నౌధూమ వ్యాపకత్వం, ధూమసామానాధి కరణ్యా స్యాత్యంతాఽభావప్రతియోగితాక అనవచ్ఛేదక ధర్మత్వం యథామహాన సాదౌ". అనగా ధూమసామానాధి కరణ్యము అగ్ని। దాని ప్రతియోగి తాకాత్యం తాభావమనగ అగ్నికితరములైనవి కానివి అనగా అగ్నిసత్వమే యగును. అది పర్వతమునందుండునందున వహ్నిత్వమనగ అగ్నియందుండి విడదీయరాని ధర్మము వ్యాప్యము. అదివ్యాపకమగు ధూమముతో సాహచర్య నియమముగ నుండునందున అగ్నిధూమములకు సామానాధికరణ్యము గలదు. ఇందుదాహరణగా వంటియింటియందు ధూమాగ్నులకు సాహచర్యము గలదని తెలిసికొనవచ్చును.

134. "అనుమానం ద్వివిధం. 1. స్వార్థం 2. పరార్థం। స్వానుమితి హేతుస్స్వార్థం। అన్యం ప్రతిప్రియుజ్యమానం పరార్థం. యథాస్వయ మేవమహానసాదౌ భూయోదర్శనేన యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్నిరితి వ్యాప్తిం గృహీత్వా, పర్వతసమీపం గతస్యన్త్ర వహ్నింనందిహానః పర్వతేధూమం పశ్యన్యత్ర ధూమ స్తత్రాగ్ని రితిస్వానుభూతవ్యాప్తిం స్మర్యతేసతి వహ్ని ర్వ్యాప్య ధూమవానయం పర్వత ఇతియద్జ్ఞానం జాయతే తత్స్వార్థాను మాన మయమేవ లిఙ్గ పరామర్శః। యథోక్తలిఙ్గ పరామర్శేన స్వయం ధూమాదగ్ని మనుమాయపరం ప్రతి పంచావయవ యుక్తవాక్యం ప్రయుజ్యానుమానం పరార్థానుమానం"

(2) 1. "ప్రతిజ్ఞః 2. హేతుః 3. దృష్టాంతః 4. ఉపనయనం 5. నిగమనమితి పంచావయవం పరార్థాను మానేనంతి. ఉ:— 1. ప్రతిజ్ఞః= పర్వతో వహ్నిమానితి. 2. హేతుః=ధూమాద్ధేతోః 3. యథామహానసః=దృష్టాంతః 4. ఉపనయనం=యత్రియత్ర ధూమ స్తత్రతత్రాగ్నిః 5. తస్మాత్తథా నిగమనం" అనగా అనుమానము రెండువిధములు.

1. స్వార్థము 2. పరార్థము. తన అనుమితికి కారణమైనది స్వార్థానుమానము. ఇతరులనుగురించి పంచావయవయుక్త వాక్యమున జెప్పునది

పరార్థానుమానము. పంచావయవము లివి:- 1. ప్రతిజ్ఞ 2. హేతువు 3. ఉదాహరణము 4. ఉపనయనము 5. నిగమనము.

(2) తాను స్వయముగ పలుసార్లు వంటయింటియందు పొగ అగ్నితో గూడియుండుటనుజూచి ఇట్టి నిశ్చితానుభవమగు వ్యాప్తిజ్ఞానముచే పర్వత సమీపమునకుజని పర్వతమునందు పొగయుండుట మాత్రమునేజూచి పర్వతమునందగ్నిగలదా, లేదా యను సందేహము గలిగినప్పుడు అచ్చటగల వ్యాపకమగు ధూమము, వంటయింటియందుగల అగ్నివ్యాప్యముతో సాహచర్యము వంటిదని వ్యాప్తిజ్ఞానమును స్మరించి అట్లే యిచ్చట వ్యాప్యమైన అగ్ని యున్నదనుకొనుట స్వార్థానుమాన మనబడును. ఇట్టి స్వార్థానుమాన బలమున నితరులను గురించి పైజెప్పిన పంచావయవ యుక్త వాక్యములతో చెప్పినది పరార్థానుమాన మనబడును. ద్వివిధ వ్యాప్తి జ్ఞానములను లిఙ్గపరామర్శయందురు. ఇదే అనమితియందు కరణ మనబడును. ఉదాహరణ వివరమిట్లు:— 1. ప్రతిజ్ఞ=పర్వతమునందగ్ని కలదు. 2. హేతువు=పొగయుండు కారణమువలన 3. ఉదాహరణము= వంటయింటియందుండునట్లు 4. ఉపనయనము=ఎచ్చటెచ్చట పొగ యుండునో అచ్చటచ్చట అగ్నియుండును. 5, నిగమనము=కావున నిచ్చట అగ్నికలదు.

135. "లిఙ్గ పరామర్శస్త్రిధః:— 1. అన్వయి 2. వ్యతిరేకి 3. అన్వయ వ్యతిరేకి. (1) యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి అన్వయీ 1. సాధ్యేవహ్నా ధూమసాధనేన (వ్యాపకేన) సామానాధికరణ్యం (సాహచర్యం) అన్వయ వ్యాప్తిమత్వేనఅన్వయీ. ఉదా:— మహానసః.

2. వ్యతిరేకమభావం="యత్రాగ్నిర్నాస్తి తత్రధూమోపినాస్తీతి వ్యతిరేకీ. ఉ:— మహాహ్రదః।

3. అన్వయత్వేన వ్యతిరేకత్వేన వ్యాప్తిమత్వమన్వయ వ్యతిరేకీ. ఉ:— ఆత్మా. లిఙ్గపరామర్శ మూడు విధములివి:—

136. కేవలాన్వయి లక్షణము—"అన్వయమాత్రవ్యాప్తిః కేవలాన్వయి" ఉ:— 1. ఘటోభిధేయః ప్రమేయత్వాత్ యథాపటః అనగా అన్వయ మాత్రమే వ్యాప్తిగలది కేవలాన్వయి. ఉ:— ఘటము నామధేయము, ప్రమేయమగుటవలన, దృష్టాంతము పటము. అభిధానము—నామ ధేయము, ప్రమేయము—ప్రమాణ గమ్యము. ఇది ఇంద్రియాదులకు ప్రత్యక్షగోచరము.

2. కేవలవ్యతిరేకీ లక్షణము—"నిశ్చితాన్వయ శూన్యత్వేసతి వ్యతిరేక మాత్ర వ్యాప్తిమత్వం కేవల వ్యతిరేకీ" ఉదాహరణం:— పృథివీతరేభ్యోభి ద్యతే। గంధవత్వాత్। యదితరేభ్యో నభిద్యతే నతద్గంధవత్। యథా జలం। నచేయం పృథివీతథా। తస్మాన్నతథా। ఇదంతు వ్యతిరేక దృష్టాంతః యద్గంధవత్తదితరేభ్యో భిన్న మిత్యన్వయ స్వీకారే దృష్టాంతో నాస్తి" అనగా వ్యతిరేక వాప్తిమాత్రమే కల్గియుండునది కేవలవ్యతిరేకీ. నిశ్చితాన్వయ రహితమగుచు వ్యతిరేకమాత్ర వ్యాప్తిని కల్గియుండుటే కేవలవ్యతిరేకీ లక్షణము. ఉదాహరణ:— పృథివి యితరములకంటెను భిన్నమైనది (ప్రతిజ్ఞ) గంధముగలదగుటచే (హేతువు) జలము (ఉదా హరణ) అది యితరములకంటె భిన్నముకానిచో గంధముగలది కాక పోవును. పృథివి అట్టిదికాదు (జలాదులవంటిదికాదు) కావున నట్టిది కాదు—నిగమనము ఒకవేళ ఏది గంధము కలదియో అది ఇతరములకంటె భిన్నమని అన్వయలక్షణమును స్వీకరించినయెడల వ్యతిరే మునందు దృష్టాంతములేదు. కావున పైదృష్టాతమే కేవల వ్యతిరేకీనిగురించి జెప్ప బడినది. ఇట్లు పృథివి ఇతరములకంటెను భిన్నముకానిది కాదని తాత్పర్యము.

137. స్వపక్షము—"నిశ్చిత సాధ్యాభావద్వృత్తిత్వంస్వపక్షస్య లక్షణం" ఉ:— మహానసః। అనగా సాధ్యముగలదిగ నిశ్చయింపబడు వృత్తిగలిగి యుండు లక్షణముగలది స్వపక్షము. ఉ:— వంటయిల్లు.

2. విపక్షము—"నిశ్చిత సాధ్యాభావ ద్వృత్తిత్వం విపక్షస్య లక్షణం" ఉ:— మహాహ్రదః అనగా సాధ్యము లేనట్టిదగు వృత్తిగలిగి యుండునది

విపక్షము. ఉ:— గొప్పమడుగు. ఇదే స్వపక్షమునకు వ్యతిరిక్తమైనది. ఇందు వంట యింటియందగ్ని యుండునను భావముదయించునట్లు గొప్ప మడుగునందు అగ్నిగలదను భావముదయించదని యర్థము.

3. దీనికే అసద్ధేతువని, హేత్వాభాసయని మారుపేర్లుగలవు. ఇందైదు విధములుండును. (1) సవ్యభిచారము 2. విరుద్ధము 3. సత్ప్రతిపక్షము 4. అసిద్ధము 5. బాధితము.

138. దోషసామాన్య లక్షణము—"యద్విషయే అనుమానస్య (అనుమితింప్రతి) అథవా తత్కరణస్య ప్రతిబంధోజాయతే సదోషసామాన్యం" వాదినిగ్రహార్థం హేతౌదుష్టత్వ నిరూపణం దర్శయతి" అనగా విషయము నందనుమానమునకేగాని అనిమితి కరణమునందేగాని ప్రతిబంధము గలుగునో అదే దోషసామాన్య మనబడును. వాదినోడించుటకు వాది చెప్పిన హేతువులందు దోషములు జూపింపబడును.

(1) సవ్యభిచారము—"అనైకాంతికో సవ్యభిచారః। హేతౌవ్యభిచార లక్షణ సత్వమేవ అనైకాంతికత్వం। సచసాధారణ 2. అసాధారణ 3. అనుపసంహారీతి భేదేనత్రివిధం" అనగా ఇదేయని నిశ్చయించుటకు వీలులేనిది (హేతువునందు వ్యభిచార లక్షణముగలది) అనైకాంతిక మనబడును. ఉ:— పర్వతము అగ్నిగలది ప్రమేయమగుటచే యను హేతువునకు వ్యభిచారముగలదు. ఎట్లన ప్రమేయమైనంతనే (ఇంద్రియాదులకు గోచరమైన వస్తువైనంతనే) అన్నిటియందు అగ్నియుండునని నిశ్చయించ శక్యము గాజాలదు. ఉదాహరణగ గొప్పమడుగు ప్రమేయమైనను అచ్చట అగ్నియుండదని నిశ్చయమగుచున్నది. కావున పైహేతువు అనైకాంతికము. (సాధారణరూపమైన సవ్యభిచార దోషయుక్తము)

2. అసాధారణము—"సర్వపక్ష వ్యావృత్తే రసాధారణః। సాధ్యవద్వృత్తిత్వా వచ్ఛిన్న ప్రతియోగితా కాభావస్సర్వ పక్షవ్యావృత్తస్య లక్షణం" ఉ:— శబ్దోనిత్యః। శాబ్దత్వాదితిహేతుః ప్రదర్శితే సచహేతు

స్సర్వేభ్యో నిత్యేభ్యోవ్యావృత్తం శబ్దమాత్రవృత్తిత్వాత్. అనగా శబ్ద నిత్యత్వహేతువు సకల నిత్యపదార్థములందు లేనిదగుచు నొకనిత్య పదార్థమైన ఆకాశమునకే గుణమగుటచే నిది సర్వపక్షములందు (అన్ని నిత్య ద్రవ్యములందు) వ్యావర్తన (లేని) హేతువగుచున్నందున కేవల శబ్ద నిత్యత్వ మాత్రమునకే సాధన గాజాలదు. కావున ఈ హేతువునంద సాధారణ రూప సవ్యభిచార లక్షణదోషము గలదు.

(3) అనుపసంహారి—"అన్వయ, వ్యతిరేక దృష్టాంత రహితోఽనుపసంహారీ। అన్వయ వ్యాప్తి రూప, వ్యతిరేక వ్యాప్తిరూపోఽభయ జ్ఞాన సామగ్ర్య భావమనుపసంహారీ లక్షణం". ఉ:—సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాద్, అత్రిహేతౌ సర్వస్యాపి పక్షత్వాద్దృష్టాంతోనాస్తి తస్మాద్ధేతురనుపసంహారి. అనగా అన్వయ వ్యాప్తిరూప సామాగ్రియేగాని, వ్యతిరేక వ్యాప్తిరూప సామగ్రియేగాని ఇట్లుభయ వ్యాప్తి రూప సామగ్రి లేనిది అనుపసంహారీ హేతుపనబడును. సామగ్రి—దృష్టాంతములు. ఉ:-సర్వమనిత్యము ప్రమేయములగుట వలన యను నీ హేతువునందు సర్వము అనిత్య పక్షములో జేరినందున దృష్టాంతరహితమైనది. కాన నీ అనుపసంహారీ హేతువు దోషయుక్తమైనది.

2. విరుద్ధము—"సాధ్యసాధన హేతౌ సాధ్య అసాధకత్వలక్షణవత్వం విరుద్ధః". ఉ:- శబ్దోనిత్యః కార్యత్వాత్ ఘటవదిత్యత్ర హేతౌ నిత్యత్వ సాధక హేతురనితత్యత్వ సాధకో భవితి తస్మాద్విరుద్ధత్వేన హేతుర్విరుద్ధః. అనగా శబ్దమునకు నిత్యత్వము సాధ్యము దీని సాధించుటందు కార్యమును హేతువుగా జెప్పబడినదేకాని నిది సాధ్యమును సాధింపజాలక తద్విరుద్ధ (అనిత్య) సాధకమగుచున్నది. కావున నీ హేతువును విరుద్ధ మందురు.

3. సత్ప్రతి పక్షము:—"సాధ్యాభావా వద్ధేతోర్హేత్వంతరస్యచ విద్యమానత్వం సత్ప్రతి పక్షః". ఉ:- శబ్దోనిత్యః శ్రావణత్వాదితి హేతౌ, శబ్దో అనిత్యః కార్యత్వాద్ఘటవదితి హేత్వంతరంచ విద్యతే తస్మాదుక్త

హేతౌ హేత్వాంతర విద్యమానత్వేన సత్ప్రతిపక్షః" అనగా సాధ్యాభావా భావరూపహేతుద్వయములు గలిగియుండునది సత్ప్రతి పక్షమనబడును. ఉ:- శబ్దము నిత్యము శ్రవణగోచర మగుటవలన యను నీ హేతువునకు ప్రతిపక్షమున మఱొక ఉ:- శబ్దమనిత్యము కార్యమగుటచే ఘటమువలెనను ఉదాహరణ గలదు. కావున నీ హేతువు సత్ప్రతిపక్ష హేతువనబడును.

4. అసిద్ధః "ఆశ్రియాసిద్ధః, స్వరూపాసిద్ధః, వ్యాప్త్యసిద్ధమితి త్రివిధః।

(1) "పక్షేపక్షతావచ్ఛేదక విరహోఽశ్రయాసిద్ధః" ఉ:- గగనారందే సౌరభ్యం। అరవిందత్వాత్సరోజారందవత్। ఇతిహేతౌ ప్రదర్శితే। గగనాందాశ్రయోనాస్త్యేవ। అరవిందేగగనీయత్వ రూపలక్ష్యతావచ్ఛేదక మభావత్వేన అసిద్ధః". అనగా ఆశ్రయాసిద్ధ, స్వరూపాసిద్ధ, వ్యాప్త్యసిద్ధ భేదములచే అసిద్ధహేతువు త్రివిధము.

(1) పక్షమునందు పక్షధర్మము లేకయుండుట ఆశ్రయాసిద్ధమనబడును. ఉ:-గగనారవిందమునందు సౌరభ్యము (సువాసన) గలదు. ప్రతిజ్ఞ, అరవింద మగుటచే, హేతువు. సరోజారవిందమువలె=ఉదాహరణ:-ఈ హేతువునందు సర్వాశ్రియమాకాశమే కావున దానికి మఱియొక ఆశ్రయము లేకుండు టచే ఆశ్రయాసిద్ధమను దోషముకలదు.

(2) "హేత్వాభావో స్వరూపాసిద్ధః" ఉ:-శబ్దోగుణః చాక్షుషత్వాదితి హేతౌచాక్షుషత్వం శబ్దేనాస్త్యేవ శబ్దశ్శ్రావణగుణత్వాదతః హేతౌ స్వరూపమేవాసిద్ధః, అనగా పక్షమునందు హేతువులేకుండుటయే స్వరూపాసిద్ధమనబడును. ఉ:- శబ్దము గుణము (ప్రతిజ్ఞ) చక్షుర్విషయ మగుటవలన (హేతువు) ఇచ్చట శబ్దమునందు చాక్షుషత్వమే లేదు. అది (శబ్దము) శ్రవణగోచరముకాన హేతువు స్వరూపాసిద్ధమైనది.

3. వ్యాప్త్యాసిద్ధము "సోపాధికో వ్యాప్త్యాసిద్ధ। సాధ్యాఽవ్యాప్యత్వేసతి సాధనాఽవ్యాపకత్వం సోపాధికలక్షణం। సాధ్యసామానాధికరణాత్యంతా భావప్రతియోగిత్వం సాధ్యాఽవ్యాప్యత్వం। సాధనవన్నిష్ఠాత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వం సాధనాఽవ్యాపకత్వం.

ఉ:- పర్వతోధూమవాౝ వహ్నిత్వాత్ యథార్ద్రేంధన సంయోగః.

అనగా—సాధ్యము అవ్యాప్యముగా సాధనము అవ్యాపకముగా నుండుట సోపాధిక లక్షణము. కాన ఉపాధికలిగియుండునట్టి గుణము వ్యాప్త్యాసిద్ధ మనబడును. ఉ:- పర్వతమునందు పొగకలదు (ప్రతిజ్ఞ) అగ్నియుండుటచే (హేతువు) ఆర్ద్రేంధన సంయోగమునందుండునట్లు (ఉదాహరణము) ఇచ్చట ఆర్ద్రేంధన సంయోగము ఉపాధియనబడును. ఆర్ద్రేంధన సంయోగ ముపమానమగుటతో సాధ్యావ్యాప్యము, (పొగలేకునికి) అగ్నికి వ్యాపకత్వము అంతట లేకునికియు గలుగును. ఇట్లుతప్తమగునయోగోళము నందు (కాకదీసిన లోహపిండమునందు) అగ్నియుండునేగాని పొగ యుండుట గనుపించదు. కావున ఆర్ద్రేంధన సంయోగ రూప ముపాధిచే ధూమమునకవ్యాప్యత్వము అగ్నికి అవ్యాపకత్వము సంభవించినందున హేతువు వ్యాప్త్యాసిద్ధమను హేత్వాభాసయనబడును.

5, బాధిత హేత్వాభాసము — "యత్సాధ్యాభావం ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితం తద్బాధిత హేత్వాభాసః" ఉ:- వహ్నిరనుష్ణః పదార్థత్వాదితి హేతౌ అనుష్ణం సాధ్యంవహ్నౌ తదాభావత్వేన అసాధ్యంభవతి। వహ్నౌ వౌష్ణ్యంత్వాచ ప్రత్యక్షేణ గృహీతత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణ విరుద్ధంభవతి। తస్మాదగ్నేరనుష్ణహేతోరసంభవం। అనగా ఎచ్చట హేతువునందు ప్రమాణాంతరములచే సాధ్యాభావము నిశ్చయింపబడునో అచ్చట హేతువు బాధిత హేత్వాభాస యనబడును. ఉ:— అగ్ని ఉష్ణములేనిది (ప్రతిజ్ఞ) పదార్థ మగుటచే (హేతువు) ఇచ్చట ఉష్ణాఽభావము సాధ్యము అది అగ్నియంద సాధ్యము. కారణమేమనగ అగ్నియందుష్ణత్వ గుణముండుట త్వగింద్రియ ముచే ప్రత్యక్షముగ గ్రహింపబడుచున్నది. కాన ప్రత్యక్షప్రమాణమునకు విరుద్ధమైనందున నిట్టి హేతువు బాధిత హేత్వాభాస యనబడును.

అనుమానప్రమాణము సమాప్తము

3. ఉపమానము

139. "ఉపమితికరణముపమానం". ప్రమాణం. ఉపమితిర్నామ సాదృశ్యం. సమానసదృశత్వంవా.

2. "సంజ్ఞా సంజ్ఞి సంబంధజ్ఞాన ముపమితిః" అనగా పదార్థముల పరస్పర సంబంధమును తెలుపునది సంజ్ఞ అది యుపమానము.

3. ఉపమాన జ్ఞానేఽనాతి దేశవాక్యార్థోజాయతే । అతిదేశ వాక్యార్థ స్మరణం వ్యాపారః । యథాగో సదృశోగవయ ఇతి వాక్యే గవయ పద వాచ్యార్థం గో సాదృశ్యత్వావచ్ఛిన్నం విశేష్యం, గవాకారక విశేషణవదేవం గౌరితి ప్రకారక జ్ఞాన ముత్పద్యతే । తదేవ ఉపమితి కరణస్య లక్షణం" అనగా ఉపమాన జ్ఞానముచే నిర్దిష్టవాక్యార్థ బోధ కలుగును. అతిదేశ వాక్యార్థ స్మరణము వ్యాపారము. ఉ :- గోసదృశము గవయము ఈ వాక్యమునందు గోవువలె నుండునది గవయము (ఆవు రూపమువలె నుండు ఒకానొక జంతువు) విశేష్యము, గో ఆకారము విశేషణము. గో రూపమగు ప్రకార జ్ఞానముచే (గవయజ్ఞానముచే) నిట్లు అర్థము దెలియు చున్నది కాన నిది ఉపమితి కరణము.

శ్లో॥ 196 సంబంధస్య పరిచ్ఛేద స్సంజ్ఞయాసంజ్ఞినాసహ ।
ప్రత్యక్షాదేరసాధ్యత్వా దుపమాన ఫలం విదుః.

తా॥ సంజ్ఞచే సంజ్ఞి (ఉపమేయము) యందలి సంబంధము దెలియబడును. ఇది ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాంతరములతో దెలియ శక్యము గాజాలదు. కావున నిది ఉపమాన ప్రమాణముననే తెలియబడును.

140. "సంజ్ఞా సంజ్ఞి సంబంధజ్ఞాన మాత్రేణ ఉపమితి జ్ఞానం నజాయతే కింతు ఉపమినో మీత్యను వ్యవసాయ బలే నతత్సా దృశ్యం యద్జ్ఞానం తదేవోపమితి కరణస్య లక్షణం".

(2) "అను వ్యవసాయమితి తార్కిక పరిభాషా తదేవ వేదాంతమతేసం విత్సామాన్యజ్ఞానం బ్రహ్మ చైతన్యమితి వ్యవహ్రియతే" అనగా వాక్యార్థము దెలియుటందు పోలికతో (సంజ్ఞతో) సంజ్ఞిసంబంధము తెలియబడును. పోలిక ఉపమానార్థమని తెలియుట మానసిక వ్యాపార ధర్మము ఇదే ఉపమితి కరణము. దీనినే అనువ్యవసాయమని తార్కికులందురు. వేదాంతులు అను వ్యవసాయమునే సామాన్య జ్ఞానమని, బ్రహ్మ చైతన్యమని బలుకుదురు.

ఉపమాన ప్రమాణము సమాప్తము

4. శాబ్దము

141. "ఆప్తవాక్యం శాబ్దం ప్రమాణం। యదార్థ వక్తారోహ్యాప్తాః। పద సమూహో వాక్యం। తథాచ ఆప్తోచ్చరితే సతి యదార్థ బోధకత్వం వాకస్యలక్షణం। యస్యార్థజ్ఞానం శాబ్దబోధః। యస్యవాకస్య తాత్పర్య విషయీ భూతబోధో జాయతే, మానాంతరేణ న బుధ్యతే తద్వాక్యం శాబ్దం ప్రమాణం.

2. "శబ్దత్వం శాబ్దం। పదజ్ఞానేన పదార్థజ్ఞానం। తాత్పర్యేణ వాక్యార్థ జన్యజ్ఞానం శాబ్దం। ప్రమాణం."

3. "ప్రయోగ హేతుభూత యదార్థ వక్తృత్వం ఆప్తస్యలక్షణం. ఆప్తోచ్చరితేసతి ప్రయోగ హేతుభూత జ్ఞానం శాబ్దమితి" తాత్పర్యం. అనగా ఆప్త వాక్యమే శాబ్దమనబడును. ఇది ప్రమాణము యదార్థమును జెప్పువారు ఆప్తులు. ఇట్లు ఆప్తోచ్చరితమైన దగుచు యదార్థమును బోధించుట వాక్యమునకు లక్షణము. వాక్యము యొక్క అర్థజ్ఞానమే శాబ్దబోధ. ఏ వాక్యమునకు తాత్పర్య విషయక బోధ కలుగునో, ప్రమాణాంతరములచే తెలియబడదో ఆ వాక్యము శాబ్దము. పదజ్ఞానముచే పదార్థజ్ఞానమగుచు తాత్పర్య రూపమున వాక్యార్ధ జన్యజ్ఞానము శాబ్దమని సారాం

శము. 3. ప్రయోగమునకు హేతుభూతమగు యదార్థమును చెప్పుటయే ఆప్తునికి లక్షణము. ఇట్లు ఆప్తోచ్చరిత మగుచు ప్రయోగహేతుభూతమగు యదార్థ జ్ఞానము శాబ్దమని తాత్పర్యము.

4. "ఇంద్రియ వృత్తి సహకృత పదార్థోపస్థితిర్వ్యాపారః కరణం, తజ్జన్య జ్ఞానం పదార్థజ్ఞానం। అస్మత్పదాదయ మర్థోబోద్ధవ్యఇతి ఈశ్వరేచ్ఛా=సాంకేతికం సైవశక్తి పదార్థః". "శక్తిః కార్యానుమేయి ఇతి వేదాంతమతే" అనగా ఇంద్రియవృత్తిచే సహకృతమగు పదార్థోపస్థితి (విషయోలబ్ధి) వ్యాపార రూపము. ఇదియె సాధనము. దీనిచే కలిగిన జ్ఞానము పదార్థ జ్ఞానమందురు. ఈ పదమునుండి యీ యర్థము తెలిసి కొనదగినది అను ఈశ్వరేచ్ఛ సంకేతము. అదియే పదమునకు పదార్థ రూపశక్తి। శక్తి కార్యానుమేయి (కార్య లిఙ్గకానుమానమున దెలియునది) యని వేదాంతులందురు.

శ్లో॥ 197 శక్తయ స్సర్వభావానా మచింత్యజ్ఞాన గోచరాః
శతశో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావ శక్తయః.

తా॥ చింతించుటకు శక్యముగాక జ్ఞానమున దెలియబడునవి శక్తులు ఇవి భావ రూపములు. ఉత్పత్తి, స్థితి, లయాది రూపములైన శక్తులనేక విధములైనవి పరబ్రహ్మ వలన గలుగు చుండును.

142. "శక్తి నిరూపిత పదార్థః శక్తం తదవచ్ఛేదకం శక్తత్వం" అనగా శక్తిచే నిరూపితమైనది పదార్థమును శక్త మందురు. దాని ధర్మము శక్తత్వము.

2. "విషయతా సంబంధేన శక్త్యాశ్రయత్వం శక్యత్వం" అనగా శక్తి విషయము శక్యము. కావున శక్తము పదము శక్యము అర్థమని తాత్పర్యము. శక్తి నిరూపితార్థము, ముఖ్యమని గౌణమని (అముఖ్యమని) రెండు విధములు.

(1) సాధారణమగు, శక్తి వృత్తిచే నవగతమగు జ్ఞానము (వాచ్యార్థము) ముఖ్యము.

(2) తనకంటెను వేరయిన ధర్మ జ్ఞానమునపేక్షించుటచే ప్రాప్తించునది గౌణము.

3. శక్య సంబంధము లక్షణము. ముఖ్యార్థమునకు బాధ కలిగినప్పుడు శక్య సంబంధమును తెలుపు శబ్ద వ్యాపారమును లక్షణ యందురు. లక్షణా వృత్తిచే గలిగిన అర్ధజ్ఞానము లాక్షణిక మనబడును. తాత్పర్య అనుప పత్తియే లక్షణకు బీజము (తాత్పర్య బోధ సక్రమముగనగునేని లక్షణతో నిమిత్తములేదు.)

శ్లో॥ 198 మానాంతర విరోధేతు ముఖ్యార్థస్యాపరిగ్రహే ।
ముఖ్యార్థస్యా వినాభూతే ప్రవృత్తిర్లక్షష్యతే.

తా॥ ప్రమాణాంతరములచే ముఖ్యార్థము పొసగనిచో ముఖ్యమునకు సంబంధించిన దానియందు, ఆరోపింపబడిన శబ్ద ప్రవృత్తి లక్షణయనబడును.

శ్లో॥ 199 అభిధేయ వినాభూతే ప్రవృత్తిర్లక్షణేష్యతే ।
లక్ష్యమాణగు ణైర్యోగే వృత్తి రిష్టాతు గౌణతా.

తా॥ అర్థము పొసగనప్పుడు ఆరోపితమగు శబ్దవ్యాపారము లక్షణ యన బడును. లక్షణచే జెప్పబడినదాని గుణ సంబంధము గలిగినది గౌణవృత్తి.

143. లక్షణ మూడు విధములివి :- 1. జహల్లక్షణ 2. అజహల్లక్షణ 3. జహదజహల్లక్షణ.

(1) జహల్లక్షణము= "వాక్యార్థ బాధే లక్ష్యార్థమాత్ర గ్రహణం జహల్లణా" అనగా వాక్యార్థమున కనుప పత్తి యేర్పడినప్పుడు లక్షణచే గ్రహింపబడిన అర్థమును స్వీకరించుట జహల్లక్షణము. ఉ :- గంగయందు గొల్లపల్లెయను వాక్యమునందు గంగా శబ్దమునకు ముఖ్యార్థము ప్రవాహము. ప్రవాహమునందు గొల్లపల్లె యుండ జాలనందున వాక్యా ర్థమునకనుప పత్తి గలదు. కావున గంగా పదమునకు గంగాతీరమని యర్థమును గ్రహించుట జహల్లణము. (జహత్=విడిచి పెట్టుట).

2. అజహల్లక్షణము = "వాక్యార్థ బోధాయ వాచ్యార్థ లక్ష్యార్థ యోరుభయోర్గ్రహణ మజహల్లక్షణా" అనగా వాక్యార్థబోధకై వాచ్య, లక్ష్య అర్థములను రెంటిని గ్రహించదగినది అజహల్లక్షణము. ఉ:- కోదండ పంక్తులు వచ్చెను. యను వాక్యమునందు కేవల కోదండములు వచ్చుట అసంభవము. గాన కోదండములు ధరించిన యోధులు వచ్చిరి యని యర్థము. (వాచ్యార్థము=కోదండములు, లక్ష్యార్థము=కోదండధారులు. వాక్యార్థ బోధకై రెండర్థములు స్వీకరింపబడినవి. అజహత్=విడువక).

3. జహదజహల్లక్షణము="వాక్యార్థ బోధాయ వాచ్యార్థైక దేశ పరిత్యాగేన లక్ష్యమాత్ర గ్రహణం జహదజహల్లక్షణా" అనగా వాక్యార్థ బోధకై వాచ్యార్థము నందలి విరుద్ధైక దేశమును వదలి లక్ష్యమాత్రమును గ్రహించుట జహదజహల్లక్షణము. ఉ :- సోయందేవదత్తః, తత్వమసి ఇత్యాదులు. (ఈ లక్షణమును వేదాంతులు మాత్రమే చెప్పిరి).

144. శబ్ద ప్రమాణే ఆకాంక్షా 2. యోగ్యతా 2. సన్నిధిభేదేన త్రివిధ హేతవః (1) పదస్యపదాంతరేణాన్వయా భావే తాత్పర్యాఽ సంభవత్వేన ఆకాంక్షా. ఆకాంక్షా విరహోన్న శబ్దబోధో జాయతే తస్మాచ్ఛాబ్ద బోదాయహేతురా కాంక్షా" అనగా శబ్దము ప్రమాణమగుటకు, ఆకాంక్షా యోగ్యత, సన్నిధి యను మూడు హేతువులు గలవు. (వాక్యమనగా ఆకాంక్షా యోగ్యతా సహితంబగు నర్థముగల యాసత్తి యుక్త పదసముదాయము).

(1) సమన్వయమునందు పదములకు పరస్పరము ఆపేక్షా రూపమగు ప్రశ్నించుకొను నవకాశము ఆకాంక్షా. ఉ :- గోవు, గుఱ్ఱము అను ఈ వాక్యమునందు ఆపేక్ష లేనందున వాక్యము గాజాలదు. కాని, ఇది గుఱ్ఱము, ఇది గోవు అనునెడ ఏది యను ఆపేక్షకు అవకాశమున్నందున నాకాంక్ష కలుగును కాన ఇది వాక్యము.

2. యోగ్యత యనగా పదములకు గల పరస్పర అన్వయార్హత. పదార్థములకు పరస్పర మన్వయమునందు బాధ యేర్పడినచో యోగ్యత

యుండదు. ఉ :- నిప్పుచే తడుపుచున్నాడు. యను వాక్యమునందు నిప్పుచే తడుపుట ఎల్లప్పుడును అసంభవము. కాన అర్థావగతికి బాధ యున్నందున యోగ్యతలేదు. కాననిది వాక్యము కాజాలదు.

3. సన్నిధి యనగా అవిలంబోచ్చరితము (పదములచేరిక యుండుట) ఇది లేనిచో వాక్యార్థము బోధ పడనందున వాక్యము కాజాలదు. ఉ :- నేడు దేవదత్తుడని చెప్పి మఱియొకనాడు, పోవుచున్నాడని చెప్పిన యెడల నిది వాక్యముకాదు. ఎందుకనగా నిచ్చట పదములయొక్క ఆలస్యములేని చేరికలేదు. కాన ఆలస్యములేక ఉచ్చరించు పదముల చేరిక కలిగియుండుట సన్నిధి. దీనినే వైయ్యాకరణులు సంహిత యనియు ఆంధ్రమున ఆసత్తి యనియు వ్యవహరింతురు.

145. వాక్యార్థమును బోధించుచు వాక్యమునందలి పద పదాంతర సమన్వయముతో నేకార్థమును గలిగియుండునది వాక్యము. ఇది 1. లౌకికము 2. వైదికమను రెండు భేదములు గలది.

(1) ఈశ్వర వాక్యము, వైదికవాక్యము, సర్వము ప్రమాణమే. ఆప్తులచే చెప్పబడినదియే లౌకిక వాక్యము ప్రమాణమగును.

(2) వాక్యార్థజ్ఞానము శబ్దజ్ఞానముచే నేర్పడినది కాన వాక్యార్థ జన్య జ్ఞానమునకు పదార్థ జన్యజ్ఞానము కరణము. ఇట్లు వాక్యార్థజ్ఞానము. శాబ్దము దానికి కరణము శబ్దము. ఇచ్చట శబ్దమనగా వేదములకే కాక వేదమూలకములగు శాస్త్రములకు కూడ ఉపలక్షకము. (శబ్ద రూపములగు వేదములవలె శాస్త్రములు ప్రమాణములగును).

146. "అయదార్థానుభవస్త్రివిధః (1) సంశయ, 2. విపర్యయ 3. తర్కాః". (1) ఏకస్మిన్ధర్మిణి విరుద్ధ నానావైశిష్ట్యజ్ఞాన రూపోఽనుభవః 3. సంశయః ఉ:- స్థాణుర్వా పురుషోవేతి సంశయః" (2) "మిథ్యాజ్ఞానం విపర్యయః" ఉ:- శుక్తి కాయామిదం రజతం. (3) వ్యాపకారోపేణ వ్యాప్యారోపస్తర్కః ఉ:- యది ధూమోనస్యాత్తర్హి అగ్నిరపి నభేదన్యథా ఇష్టాపత్తి దోషేణ తర్కానుపపత్తిః" అనగా ఒకే ధర్మివిరుద్ధ ధర్మములుకలిగియుండుటచే నగునను భవము సంశయము.

ఉ:— స్థాణువా పురుషుడా అనుచోట జడరూపమగు స్థాణుత్వము పురుష రూప చలనత్వము రెండును పరస్పర విరుద్ధములు. కాననిచ్చట అనుభవము సంశయరూపమైనందున అయదార్థము. 2. మిథ్యారూపమున కలిగిన జ్ఞానము విపర్యము. ఉ:— శుక్తియందు రజతము కలదని తెలిసిన జ్ఞానము విపర్యయము. (3) వ్యాపకారోపముచే వ్యాప్యారోపము జేయుట తర్కము. వ్యాపకమునకు బాధ నిశ్చయించుటయే తర్కమునకు హేతువు. ఉ:- ఇచ్చట ధూమమేలేనిచో అగ్నికూడ లేకపోవును. ఈ వాక్యమునందు వ్యాపకమైన ధూమము లేనప్పుడు వ్యాప్యమైన అగ్నికి కూడ బాధసంభవించును. ఇట్లు మూడువిధములైన అయదార్థానుభవ ముండును.

147. "స్మృతిరపి ద్వివిధం. (1) యదార్థం ప్రమాణజన్యం (2) అప్రమాణజన్యమ యధార్థం". అనగా యథార్థమని, అయథార్థమని స్మృతి రెండువిధములు. (1) ప్రమాణముచే కలిగిన స్మృతి యథార్థమైనది. 2. అప్రమాణ జన్యమైనది అయథార్థము.

"సర్వేషా మనుకూల వేదనీయత్వం సుఖం। ఇతరేచ్ఛాయన ధీనత్వ మనుకూల వేదనీయత్వం" అనగా పరేచ్ఛాయధీనముగాక తనకనుకూలమైనదిగ భావింపబడునది సుఖము.

2 "ప్రతికూల వేదనీయత్వం దుఃఖం। ఇతరేచ్ఛాధీనత్వ ద్వేషవిషయత్వం ప్రతికూల వేదనీయత్వం" అనగా పరేచ్ఛాధీనమగుచు తనకు ప్రతికూలమని భావింపబడునది దుఃఖము.

3. "ఇచ్ఛానామకామః ద్వేషఃక్రోధః" అనగా ఇచ్ఛయే కామము ద్వేషమే క్రోధరూపము.

4. "ప్రయత్నంకృతిః। ఫలేచ్ఛా ఉపాయేచ్ఛాం ప్రతికారణం ఫలద్వేషే తదుపాయేపి ద్వేషోవర్తతే" అనగా ప్రయత్నమే కృతియనబడును. ఫలమునందలి కోరికయే ప్రయత్నమునకు కారణము. ఫలమునందు ద్వేషము కలిగినప్పుడు తత్సాధనముపై ద్వేషము కలుగును.

5. "విహితకర్మధర్మః । నిషిద్ధకర్మ మధర్మం ; వేదచోదితం విహితం । వేదనిందితం నిషిద్ధమ కార్యత్వా దవిహితం". అనగా హితకరమగు కర్మ ధర్మము. నిషిద్ధకర్మ అధర్మము. వేదముచే కర్తవ్యముగ బోధింపబడినది హితమగును. వేదముచే నిషేధింపబడునది చేయకూడనందున అహితము.

(5) బుధ్యాదయోహ్యాత్మగుణాః । నిత్యానిత్యరూపాః నిత్యో ఈశ్వర గుణాః । అనిత్యాజీవస్య" అనగా బుద్ధి మొదలగునవి ఆత్మగుణములు నిత్యానిత్య రూపములు, ఈశ్వరగుణములు నిత్యములు. జీవగుణము లనిత్యములు.

148. "సంస్కార స్త్రివిధః 1 వేగః 2. భావనారూపః 3. స్థితస్థాపకః

(1) పృథివ్యాదిభూత చతుష్టయ వృతయోః వేగః.

(2) అనుభవజన్య స్మృతిర్భావనా । అనుభవజన్యత్వేసతి స్మృతి హేతుత్వం భావనాలక్షణం ఆత్మాశ్రయవృత్తిః"

(3) "అన్యథాకృతస్య పునస్తాదవస్థ్యాఽపాదకత్వం స్థితస్థాపకం" పృథివి మాత్రివృత్తిః అనగా సంస్కారములు మూడు విధములు. 1. వేగము 2. భావన 3. స్థితస్థాపకము.

(1) పృథివి మొదలగు నాలుగుభూతముల వృత్తులు వేగము.

(2) అనుభవమున జనించినదగుచు స్మృతిని కలిగించునది భావన. ఇది ఆత్మాశ్రియ మాత్రమగువృత్తి.

(3) ఒకదానికంటె వేఱువిధముగ చేయదలచి మరలనదే విధముగ (పూర్వమువలె) చేయుట స్థితస్థాపకము. ఉః-అప్పిచ్చిన వానినుండి తప్పించుకొనుటకై యత్నించుటకు వెడలిపోవుచు మరల వానియింటి ముందుకే రాగల్గుట. దీనిని ఘటకుట్టి న్యాయమనవచ్చునందురు.

3. చలనాత్మకంకర్మ । తచ్చపంచవిధః ప్రాణవృత్తయః ఊర్ధ్వదేశ సంయోగహేతుః కర్మ ఉత్ క్షేపణం 2. అధోదేశ సంయోగహేతుః కర్మ

అధక్షేపణం 3. శరీరసన్నికృష్టహేతుః కర్మాకుంచనం 4. విప్రకృష్టదేశ హేతుః కర్మప్రసారణం 5. అన్యత్సర్వంగమనాది కర్మాణి". అనగా చలించుట మొదలగునవి కర్మలు. అవి 5 విధములు ఇవే ప్రాణిధర్మము:- (1) పైకిలేచుట 2. క్రిందికి పోవుట 3. ఆకుంచనము (ముడుచుకొనుట) 4. ప్రసారము (చాచుట) 5. తక్కినవి నడుచుట మొదలగునవి.

5, "పరంసత్తా అపరంద్రవ్యాదిః" అనగా సత్తామాత్రము పరము. ద్రవ్యాదు లపరములు.

6. "నిత్యసంబంధస్సమవాయః । అయుతసిద్ధవృత్తిః" అనగా నిత్య సంబంధముగలది అయుత సిద్ధము. నిత్యసంబంధములేనిది యుతసిద్ధమందురు. ఉ:— అవయవ అవయవికిగల సంబంధ మయుత సిద్ధము. తాత్కాలిక సంబంధములు యుతసిద్ధములు.

7. అభావశ్చతుర్విధః (1) ప్రాగభావః 2. ప్రధ్వంసాభావః 3. అత్యంతా భావః 4. అన్యోన్యాభావః" అనాదిసాంతం ప్రాగభావః ఉ:- ఇహఘటో భవిష్యతీతిప్రతీతి".

2. "ఉత్పత్త్యనంతరం కారణేన ధ్వంసజనితకార్యం ప్రధ్వం సాభావః। సచ అనంతకాలావస్థితి". ఉ:— దండేన ఘటభిన్న కార్యజనితం ప్రధ్వం సాభావః.

3. "త్రైకాలిక అసంసర్గోయో అభావస్స అత్యంతాభావః" ఉ:- భూత లేఘటోనాస్తి.

4. "తాదాత్మ్య వచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాత్యం తాభావో అన్యోన్యా భావః" ఉ:— ఘటోనపటః. అనగా అభావము నాల్గువిధములు. (1) ప్రాగ భావము 2. ప్రధ్వంసాభావము 3. అత్యంతాభావము 4. అన్యోన్యా భావము.

1. ఆదిలేనిదగుచు అంతముగలది ప్రాగభావము. ఉ:— ఇప్పుడేకుండ కాగలదనుకొనుట.

2. పుట్టిన తరువాత పనిచే ధ్వంసమగునప్పుడిది ప్రధ్వంసాభావము. ఉ:– కఱ్ఱతో కుండపగులునప్పుడు కలిగినది.

3. కాలత్రయమునను సదృశ్యాభావమైనది అత్యంతాభావము. ఉ:- ఈ లోకమున నీకుసాటిలేదు.

4. ఒకదానియందొకటి లేకునికి అన్యోన్యాభావము. ఉ:- పటము నందు ఘటభావము, ఘటమునందు పటభావము లేకుండుటయే అన్యోన్యాభావము. పదార్థములన్నియు పై జెప్పిన సప్త పదార్థములలో నంతర్భూతమగుటచే పదార్థములు సప్త సంఖ్యాకములేయని తార్కికుల సిద్ధాంతము. 1. అర్థాపత్తి 2. అనుపలబ్ధిని వేదాంతు లొప్పినవి న్యాయకాండము నందంతర్భూతములు.

శాబ్దప్రమాణము సమాప్తము.

5. అర్థాపత్తి

149. ఉపపాద్యజ్ఞానేన తజ్జజ్ఞాన్యనం ఫలభూతార్థాపత్తేర్లక్షణం తత్కరణమర్థాపత్తిః । ప్రమాణం

1. తత్కరణన్నాంతః కరణంకింతు అనుమితౌ వ్యాప్తి జ్ఞానవత్సంస్కారజన్యవ్యాపారత్వేన, అనేన వినాఇదమనుపపన్నమిత్యాకారక ఉపపాద్యజ్ఞానకారణమర్థాపత్తేః ప్రమాణంకరణం. ఉ:- ''దేవదత్తోపీనః దివానభుంక్తే'' ఇతివాక్యేపీనత్వం భోజనంవినా అనుపపన్నంతస్మాద్దృష్టపీనత్వోపపత్తయే రాత్రిభోజనం కల్పనీయం। కల్పనజ్ఞానమేవార్థాపత్తిః కారణం. అనువ్యవసాయబలేన అర్థాపత్తిః జ్ఞానంభవతీత్యన్యే.

అనగా

ఒక లక్షణము కనపడుచుండ దాని కుపపత్తిని కలుగజేయుటకు మఱియొక దానిని ఉపపాదించుట సాధనమనబడును. దానితో సాధ్యమైనది ఉపపాద్యము. ఉపపాద్యము నెఱుంగుటకు సాధనమగు దానినే అర్థాపత్తికి

కరణమందురు. అనుమితియందు వ్యాప్తిజ్ఞానము కరణమైనట్లే సంస్కార జన్య వ్యాపారరూపమై యిదియును అర్థాపత్తికి కరణమగును.

ఎట్లన.

బలిసిన దేవదత్తుడు పగలు భుజింపడు. అను వాక్యమున కనిపించు లక్షణము పుష్టి. అది భోజనము లేనిది (ఉపపన్నము) సంభవముకాదు. కాన పుష్టిసంభవమగుటకు కారణమైన రాత్రిభోజనమనునది కల్పించ బడును. ఈ కల్పనచేతనే ''పుష్టి'' సమర్థింపబడినది. ఇదియే అర్థాపత్తి లక్షణము.

ఇది మఱియొక ప్రమాణము.

అనువ్యవసాయబలముచే అర్థాపత్తి జ్ఞానమగునని కొందఱనిరి.

6. అనుపలబ్ధిః

150 జ్ఞానకరణకాజన్య అభావానుభవాసాధారణ కారణమనుపలబ్ధిః

2. జ్ఞానకరణస్య అభావానుభవకరణత్వమనుపలబ్ధేర్లక్షణం. ప్రమాణం

3. తత్కరణనామ వ్యాపారరూపాఽసాధారణ కారణత్వం ప్రతియోగితాకతద్వ్యాప్త్యేతర, యావత్ప్రతియోగ్యుపలంభక సమహితత్వ మనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం.

4. అధికరణస్యతాదృశ ప్రతియోగ్యుపలంభక సమపధానం యోగ్యతావచ్ఛేదకం.

5. ప్రత్యక్షజ్ఞానమపి ప్రత్యక్షప్రమాణజ్ఞాన జన్యమేవేతినియమోఽస్తి. బ్రహ్మాణిమానంతారా పరివృత్తేర్నిమీలితన యస్యదశమత్వా జ్ఞానాత్తాదృశజ్ఞానస్య పరోక్షజ్ఞానత్వేనైవ ప్రమాణత్వం నత్వపరోక్షం. అపిచ।

అభావస్యేంద్రియ వేద్యత్వేన ఆదిమత్వాత్పునరా మనుపపన్నత్వాత్తస్మాద భావజ్ఞానస్యానుపలబ్ధిః అతః ప్రమాణాంతరమితిసిద్ధం.

తా॥ చక్షురాదిందిరియజ్ఞానముచే గాక అభావమును దెలిసికొనుట యందసాధారణ కారణమగునది అనుపలబ్ధి ఇది ప్రమాణమగును. అంతః కరణమున కభావజ్ఞానము గలిగించుచే యనుపలబ్ధి ప్రమాణలక్షణము. అనుపలబ్ధిని దెలియజేయునది వ్యాపారరూపరహితమైన యసాధారణమై నయోగ్యతయే కారణము. కుందేటికొమ్ములు మొదలగు వాని యభావా నుభవ మనుపలబ్ధి ప్రమాణముననే దెలియబడును. ప్రతియోగి (ప్రతిపక్షం) దాని వ్యాప్తిలేనిది ప్రతిపక్షరహితమైనదే యనుపలబ్ధి యగును.

కాని అభావజ్ఞానము అనుపలబ్ధి గాజాలదు కాన ప్రమాణాంతరమగునని యర్థము.

6. యది తర్కమతానురోధేనాభావం సర్వత్రారోప్యస్థలే ప్రత్యక్షజ్ఞాన రూపమన్యథాఖ్యాతేన వర్తమానత్వాన్నాదోషోభవతీతి చేత్తర్హ్యన్య థాఖ్యాతమ నిర్వచనీయత్వాద్బాధపవ అనారోప్యస్థలేతు ప్రత్యక్షజ్ఞాన మన్యథాఖ్యాతంచేదప సిద్ధాంతాపాతః। వస్తుతస్తు అనుపలబ్ధి ప్రమాణస్య ప్రత్యక్షాది యోగ్యత్వాభావాన్నాభావజ్ఞాన మనుపలబ్ధిర్భవతి తస్మాన్న ప్రత్యక్షం, నానుమానం నోపమానం నశాబ్దం నార్థాపత్తిరతో అనుపలబ్ధిః ప్రమాణాంతరం.

తా॥ ఒకవేళ తర్కమతమునందలి పట్టుదలతో అభావము ఆరోపించ బడు నన్ని స్థలములందు ప్రత్యక్షజ్ఞానమే అన్యథాఖ్యాతమను నామాంతర ముగా జెప్పబడుచున్నదనిన అన్యథాఖ్యాతము అనిర్వచనీయముగాన అది యథార్థజ్ఞానచే బాధింపబడును. ఆరోపించబడని స్థలములందు ప్రత్యక్ష జ్ఞామన్యథాఖ్యాతమగు ననినచో నపసిద్ధాంతమునందు జేరును. యదార్థ

మున ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములందనుపలబ్ధి చేరదు కాన, అభావజ్ఞానము నందంతర్భూతముగాజాలదు. ఇట్లు ప్రత్యక్షానుమానోపమానశాబ్దార్థా పత్తివలె అనుపలబ్ధిని వేరుగ నంగీకరించవలయును.

9. ''భేదాతిరిక్త పృథక్త్వాదౌ నిరూపితత్వేన లక్షణాభావాన్నతా వన్యోన్యాభావ విషయా''.

తా॥ పురోడాశాది ద్రవ్యముల పృథక్కరణములు (వేరుగా విభాగించినవి) నిరూపణమాత్రములే యగుటతో నవి యన్యోన్యాభావము నందంతర్భూతములు గాజాలవు.

10. అన్యోన్యాభావస్యాధికరణం సాదిత్వేసాదిరనాదిత్వే సత్యనాదిః.

తా॥ అన్యోన్యాభావములైనవి యాదిమత్తులైనచో అన్యోన్యాభావమాదియగును. నవి యనాదులగుచో నిదియు ననాదియనబడును.

11. జీవబ్రహ్మణోర్భేదే కల్పితేఽపితత్కల్పిత భేదస్యఅన్యోన్యాభావ ఏవ కారణం, తాత్త్విక భేదానభ్యుపగమాద్వియదాదివన్నాద్వైతవ్యాఘాతః।

శ్లో॥ 200. అక్షమాభవతఃకోయం సాధకత్వప్రకల్పనే।
కింనపశ్యసిసంసారం తత్రైవాజ్ఞాన కల్పితం ॥

తా॥ సాధనముల కల్పనయం దెవర సమర్థులగుదురు? కనుపించు సంసారమజ్ఞానకల్పితమగుట గనుపించుట లేదా? యున్నదని యర్థము అట్లే జీవబ్రహ్మలకు గల భేదము కల్పితముగావచ్చును. యదే అన్యోన్యాభావము నందు జేరును.

12. కల్పితభేదోపిద్వివిధః సోపాధికః నిరుపాధికః.

(1) ఉపాధిసత్తావ్యాపక సత్తాసోపాధిః ఉ:- ఆకాశస్యైకస్యాపిఘట, మఠోపాధిభేదేన భేదః.

(2) నిరుపాధిః నిర్ నిర్గతమత్యంతః ఉపాధికం. ఉపాధిసహితరహితమాత్ర భేదః—ఉ—ఘుపటాది విలక్షణ మాయోపాధిక చైతన్యం. శుద్ధచైతన్యం.

13. అర్థజ్ఞాన పరిశుద్ధికిగాను న్యాయశాస్త్ర ముపకరించును. వేదవిరుద్ధ మగు తర్కమే నిందితముగాని, ధర్మశుద్ధిన పేక్షించియవిరుద్ధమైన తర్కము అనుభవాంగముగ నపేక్షితము.

శ్లో॥ 201. ప్రత్యక్షంచాను మానంచ శాస్త్రంచ వివిధాగమం।
తత్త్రియస్సు విదితం కార్యం, ధర్మశుద్ధి మభీచ్ఛతః॥

తా॥ ప్రత్యక్షానుమాన శాబ్దములు మూటిచే పరీక్షింపబడినదే ధర్మమని దెలిసికొని ధర్మశుద్ధి నపేక్షించువారు కర్మలజేయనగును.

ఇది న్యాయశాస్త్ర సంగ్రహము

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

పూర్వమీమాంసాకాండము

ధర్మలక్షణము

151. చతుర్దశ విద్యలలో పదమూడవది మీమాంసాశాస్త్రము. పూర్వోత్తర భేదముచే యీ మీమాంసాశాస్త్రము ద్వివిధమైనది. పూర్వమీమాంసాశాస్త్రము కేవలకర్మకాండనే ప్రతిపాదించును. ఉపనిషదర్థమును (వేదాంతార్థమును) విచారించునది ఉత్తర మీమాంస లేక శారీరిక మీమాంస. పూర్వమీమాంసాసూత్రములను జైమినిమహర్షి చెప్పెను. అందు పండ్రెండధ్యాయములు గలవు. జైమిని సూత్రములకు కుమారిలభట్టు భాష్యమును రచించెను. దీనికి శబరస్వామి వ్యాఖ్యానముగలదు. స్వతంత్ర గ్రంథములు గలవు. లోగాక్షి భాస్కరుడు విద్యార్థులకును, ఇతరులకును శాస్త్రప్రవేశము గలుగుటకు అర్థసంగ్రహమును వ్రాసెను. పండ్రెండధ్యాయములలో గల సూత్రముల సంఖ్య దాదాపు 2657. వేదాంత విచార మీ శాస్త్రమునం దనావశ్యకమైనందున ధర్మవిచారమునే ఇందు జేయనైనదని కేవల పదముతో సూచింపనైనది.

శ్లో॥ 202. భవ్యాయభూతమితికించ విధి ప్రధానే।
కాండేనయోయమిహ తద్విపరీతమాహుః।
భూతాయ భవ్యమితి భూతపరంహి సర్వం।
వేదావసాపమితి సూత్రకృదాచ చక్షే. సంక్షేప, శా. శ్లో 312

తా॥ అపూర్వముద్వారా స్వర్గాదిరూప ఫలములు గలుగుటకై చేయ బడిన విధ్యుక్తకర్మలు ఉపకరించునని పూర్వకాండయందు ప్రతిపాదించ బడినది. కాని నిష్కామనయా జేయబడిన కర్మలు చిత్తశుద్ధిని కలిగించి జ్ఞానోత్పత్తిద్వారా భూతసిద్ధమగు మోక్షమునకు ఉపకరించునని సూత్ర కారులు (వేదవ్యాసులు) చెప్పిరి. కావున వేదాంతములు భూతసిద్ధ బ్రహ్మపరములైనందున వాని విచారమీ పూర్వ మీమాంసాశాస్త్రమునంద నావశ్యకము. అప్రస్తుతమగుటచే బ్రహ్మవిచార మిందంతర్భవించదు. సాంగ చతుర్వేదాధ్యయనము, శ్రౌతకల్ప సూత్రములు గురుముఖాధ్యయనము జేసిన వారలకే ఈ శాస్త్రమునందు యథార్థజ్ఞానము గలుగును. ఇతరుల కది సాధ్యము గాజాలదు. కాన ఈ శాస్త్రమునందలి కొన్ని విషయము లీ సంగ్రహమునందు విచారించబడును. ద్వాదశాధ్యాయము లందలి సంగ్రహ విషయము లివి:—

152. ప్రథమాధ్యాయమునందు విధ్యాదుల లక్షణ, ప్రామాణ్యాదులు నిరూపింపబడినవి. ద్వితీయమున విధేయములైన కర్మల భేద నిరూపణము: తృతీయమున విహితకర్మలకు శేషశేషిభావ నిరూపణము, చతుర్థమున క్రతుప్రయుక్తానుష్ఠేయ కర్మలకును, పురుషార్థోపయుక్తములైన వానికిని ఉపయుక్తములగు పదార్థముల పరిమాణము విధింపబడినది. పంచమము నందు అనుష్ఠానయోగ్యములైన పదార్థములకు అనుష్ఠానక్రమము జెప్ప నైనది. షష్ఠాధ్యాయమున విహితకర్మ ఫలభోక్తలగు వారికి అధికార లక్షణము జెప్పబడినది. సప్తమమునందు ప్రకృతి యాగములందుపదేశింప బడిన అంగములకు వికృతి యాగములందు సామాన్యాతిదేశము నిరూపింప నైనది. అష్టమమునందు "ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః" ఇత్యాది ప్రకృతి యాగములందును, "సౌర్యంచరుం" ఇత్యాది వికృతి యాగములందును విశేషాతి దేశము గలదు. నవమాధ్యాయమునందు ప్రకృతి యాగము లందు జెప్పిన మంత్ర, సామ, సంస్కార కర్మలు వికృతి యాగములందతి దేశముగ ప్రాప్తింపునప్పుడు ప్రకృతి వికృతులందు అగ్ని సూర్యాదులకు వ్యత్యస్త భేదముచే (ప్రకృతి యందలి దేవతావాచకములను విడిచి వికృతి

యందు వ్యత్యస్త దేవతావాచకముల భేదముతో) అధ్యాహారమును ఊహా క్రమముగ కల్పించుకొనదగునని చెప్పనైనది. ఉ:- ప్రకృతియందు గల దేవతావాచకము "అగ్నయేజుష్టంనిర్వపామి" ఇత్యాదులు వికృతి యం దతిదేశప్రాప్తములగునప్పుడు అగ్ని పదత్యాగమున సూర్యపద మధ్యాహారము.

2. ఉ:- సామమునందలి "గిరాగిరాసదక్షస" అను ప్రకృత గిరాపద పరిత్యాగముచే వికృతియందు ఇరాపదమధ్యాహారము. ఇట్లే అన్ని సామముల యందని ఊహించవలయును.

3. ఉ. ప్రకృతియందు సంస్కారార్థమునకు చెప్పనైన వ్రీహ్యాది ద్రవ్యములకు బదులుగా వికృతియందు నివారాది ద్రవ్యాంతర సంబంధ మగునని అవఘాతాదులందూహగును, దశమాధ్యాయమునందు ప్రాకృ తాంగములు సావకాశములైన వానికి అతిదేశమగునప్పుడు వికృతియందు ఉపదిష్టములైన విశేషాంగములచే బాధకలుగునని చెప్పబడినది. ఉ:-ప్రకృతి యందలి "శరమయంబర్హిః" అను శరమయదర్భలకు వికృతియందు తద్వ్యతిరిక్తదర్భలని యర్థము. ఏకాదశమునం దనేకాంగములతో గూడి యుండు అంగికిగల విధ్యుక్తాంగముల కొకేసారి సంస్కారమును చేసినచో నన్ని యంగముల కట్టి ఉపకార సామ్యముగలదని చెప్పనైనది ఉ:-పౌర్ణ మాస్యయాగములు "ఆగ్నేయోష్టాకపాలః", "ఉపాంశుయాజమంతరా యజతి", "అగ్నిషోమీయ మేకాదశకపాలః" ఇత్యాదులందు కర్మ ప్రయుక్తములైన ప్రయాజాద్యంగముల కొకేసారి సంస్కారానుష్ఠానమును జేసినచో నదే సర్వాంగములకు ఉపకరించుననబడినది.

ద్వాదశాధ్యాయమునందు ఏకాంగి ప్రయుక్తమైనాంగానుష్ఠానముచే ప్రయోజన సామర్థ్యరహితములైన యితర అంగికి ఉపకారముగా వచ్చు నని చెప్పనైనది. ఉ:- "అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత" అను పశు తంత్రమునందు ప్రయోగింపబడు ప్రయాజాద్యంగములకు చెప్పిన సంస్కా రానుష్ఠానము పురోడాశాదులకు ఉపకరించుననిరి.

153. ఈ శాస్త్రమునందనుబంధ చతుష్టయము లివి:-

1. విషయము—ధర్మము (త్యాజ్యరూపమున నధర్మము విచారించబడినది).

2, అధికారి—అధీతవేద వేదాంగుడగు జిజ్ఞాసువు.

3. సంబంధము—బోధ్య, బోధక భావము.

4. ఫలము—స్వర్గాదిరూప సుఖము.

ఇట్టి శాస్త్రముజిజ్ఞాసువులకు విచారణీయమైనది, "స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యః" ఇత్యాది వాక్యములచే అధ్యయనము నియమ విధిగావిధించుటతో అర్థజ్ఞానయుక్తమైన అధ్యయనమే ప్రయోజనకారియగును. "ఫలవదర్థావబోధపర్యంతమాధ్యయనం" అను శ్రుతికి నియమార్థమునందే ప్రామాణ్యతకలదు. కాన కేవలవర్ణోచ్చారణ మాత్రమున అధ్యయనము పూర్తికాదు. "స్థాణురయంభారహారః" ఇత్యాది శ్రుతులు కేవలాధ్యయనము నింద్యమని జెప్పినవి. "యోర్థవిత్సకలంభద్రమశ్నుతే" ఇత్యాది శ్రుతులు అర్థయుక్త అధ్యయనమునకు ఫలము లుపదేశించినవి. కావున కర్మాధికారియగుటకు అర్థజ్ఞానసహితముగనే యధ్యయనముచేసి యుండవలయును. "విద్వాన్యజేత", "విద్వాన్యాజయతి", "విజ్ఞానేనయజ్ఞంతనుతే" ఇత్యాదులు ప్రమాణములు.

154. ఇట్టికారణములున్నందున అర్థయుక్తాధ్యయనముచేసిన యధికారి శ్రుతియందు జెప్పిన ద్రవ్య, దేవత, కర్మల స్వరూపమును దెలియుటకుగాను ఈ శాస్త్రమును విచారింపవలయును కాన విచారమునే జిజ్ఞాసయందురు.

౧. "అథాతోధర్మ జిజ్ఞాసా" ఈ మొదటి సూత్రమునుండి "అన్వాహార్యేచ దర్శనాత్" వఱకు జైమిని జెప్పిన సూత్రములను పూర్వమీమాంసయందురు. ప్రథమ సూత్రమునందలి "అథః" శబ్దమునకు ఆనంతర్యార్థము. అనగా అర్థయుక్తాధ్యయనమును జేసిన తరువాత యని

అర్థము. అధ్యయనమున కర్థజ్ఞానమే దృష్టఫలముకాన గనుపించు దృష్ట ఫల పరిత్యాగమునుజేసి యదృష్టఫల కల్పనజేయుట అన్యాయమగును.

శ్లో॥ 203 లభ్యమానేఫలే దృష్టే నాదృష్టః పరికల్పనా ।
విధేస్తు నియమార్థ త్వాన్నానర్థక్యం భవిష్యతి ॥

తా॥ దృష్టఫలము గనుపించుచుండగ నదృష్టఫలము గలదని కల్పన జేయరాదు. విధులు నియమార్థము లైనందున వ్యర్థములు కాజాలవు. ప్రథమ సూత్రమునగల రెండవపదము ''అతః'' అనునది హేతువు. ఏ కారణముచే నధ్యయనమునకు అర్థజ్ఞానమే దృష్టఫలమని చెప్పనైనదో ఆకారణమున యనుటకు "అత'' శబ్దము ప్రయోగించనైనది. అందే మూడవపదము ''ధర్మః'' అని కలదు. ధర్మశబ్దమున కనేకార్థములున్నను, ఇచ్చట రెండవ సూత్రమున ధర్మలక్షణమును నిశ్చయించుటచే నదే ధర్మశబ్దార్థమగును.

సూత్రమునందలి నాల్గవపదము ''జిజ్ఞాసా'' అనగా జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా= తెలిసికొను కోరిక. అధికారికి శ్రుతియందు జెప్పిన ద్రవ్య, దేవత, కర్మల స్వరూపమెట్టిది ? తాజేయుటెట్లు? అను మ తెలిసికొనుటకు ఇచ్ఛ సహజముగనే కలుగును. పూర్వకాలమునందిట్టి కర్మలు జేసిన వారలకు ఫలములు గలిగినవని. విధిచోదిత కర్మలజేయని వారలకు దుఃఖ ఫలానుభవములు గలిగినవని కథలు వినుటచే తనకు అట్టి సుఖఫలమే కలుగవలయును. దుఃఖ ఫలములు కలుగకుండునట్లు తప్పించుకొనవలయుననెడి యాస్తికిని ఇచ్ఛ యందురు. మఱియు తాను దేహాతిరిక్తుడని తెలియుటచే దేహము నశించినను తాను నశించడు. మృతశరీరమునొదలి సుఖదుఃఖాను భవార్థము నకై పరలోకములందు జేరియచ్చట స్వకర్మాను రూపఫల మనుభవించును. కావున ధర్మస్వరూపమును తెలియుటకు ఇచ్ఛగించును. ఇహలోక సుఖేచ్ఛచే తన ప్రయత్నమున భోగసంపత్తిని సమకూర్చుకొనువట్లు తనకు మరణానంతరము పరలోకాదుల గమనము నివార్యమైనందున ఇహలోక సుఖములవలె పరలోకములందును సుఖమే గావలయుననెడి కోరిక (ఇచ్ఛ) కలుగుట సహజము. ఇదియే జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసార్థము.

155. "ధాతవః ప్రకృతయః । ప్రకృతేః ప్రత్యయార్థం గుణార్థంభవతి" అను న్యాయముగ "జిజ్ఞాసా" వాచకము ప్రకృతి. శబ్దశక్తి (పదార్థము) ప్రత్యయము. ప్రకృతి ప్రత్యయములతో నేర్పడిన యనుష్ఠాన యోగ్య జ్ఞానము "అజహల్లక్షణ" యాసంభవము. ప్రత్యయజ్ఞానము విచారసాధ్య మైనందున ఇచ్ఛాసాధ్యమైన విచారము "జహల్లక్షణ" చే సంభవమగు చున్నది. కావున ధర్మజ్ఞానము విచారణతో దెలియుఁనని తాత్పర్యము. ఇచ్చట కర్తవ్యపదము సూత్రమున లేనందున యధ్యాహారమని తెలియ వల యును. కర్మస్వరూపము వేదమునందు ఉత్పత్త్యాదివిధి వాక్యములతో జెప్పనైనది. అవి:-

శ్లో॥ 204. కుర్యా, త్క్రియేత, కర్తవ్యం, భవే, త్స్యాదితి పంచమం ।
ఏతత్స్యా త్సర్వ వేదేషు నియతం విధిలక్షణం.

తా॥ కుర్యాత్. క్రియేత, కర్తవ్యం, భవేత్, స్యాత్, అను పంచవిధభేద ప్రత్యయములతో శ్రుతులందు జెప్పిన వాక్యములు విధులు. కావున విచారము జేసిన ధర్మజ్ఞానము గలుగును ఇందు.

శ్లో॥ 205. యజ్ఞార్థాత్కర్మ ణోన్యత్ర లోకోయం కర్మబంధనః ।
తదర్థం కర్మ కౌంతేయ ముక్త స్సంగస్సమాచర. గీ. అ. 3. శ్లో. 9.

తా॥ కుంతీకుమారా! "యజ్ఞో వై విష్ణుః" అను ప్రమాణమున యజ్ఞముకొరకు (ఈశ్వర ప్రీత్యర్థమునకై) జేయు కర్మలుదప్ప తక్కినకర్మ లన్నియు బంధకరములు. ఈ లోకము కర్మనియంత్రణచే నిబంధితమైనది కాన నీవు ముక్తసంగుడవై । ఫలాపేక్ష రహితుడవై, కర్మల నాచ రింపుము.

శ్లో॥ 206. సహయజ్ఞాః ప్రజాస్సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః ।
అనేన ప్రసవిష్యధ్వమేష వోస్త్విష్ట కామధుక్. గీ. అ. 3. శ్లో. 10.

తా॥ యజ్ఞములతోపాటు, ప్రజలను బుట్టించి వారితో ప్రజాపతి సర్గాది కాలమునందిట్లనెను. మీరి యజ్ఞములతోడనే ప్రసవము (వృద్ధి=ఉత్ప త్తిని) జేసికొనుడు. ఈ యజ్ఞములే మీ కిష్టఫలములనిచ్చు కామధేను వగును.

శ్లో॥ దేవాన్భావయతానేనతేదే వాభావయన్తువః ।
పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పరమవాప్స్యథః ।

గీ. అ. 3. శ్లో. 11.

తా॥ మీరీ యజ్ఞములచే నింద్రాది దేవతలను వృద్ధిపఱచుడు. ఇంద్రాది దేవతలు మీచే యజ్ఞములందు పూజింపబడి మిమ్ముల వర్షాదులచే వృద్ధి పఱతురు. ఇట్లు మీ రొకరికొకరు ఉపకరించుచు శ్రేయస్సు పొందుడు.

శ్లో॥ 208. ఇష్టాన్భోగాన్హి వోదేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః ।
తైర్దత్తాన ప్రదాయైభ్యో యోభుంక్తే స్తైనఏవసః ॥

గీ. అ. 3. శ్లో. 12.

తా॥ యజ్ఞములచే పూజింపబడిన దేవతలు మీ కిష్టధనములను (అన్నాదులను) ఇత్తురు. వారిచ్చిన భోగాదులను యజ్ఞాదులందు వారికి సమర్పింపకయే స్వార్థమునందే ఉపయోగించుకొనువారు దొంగలగుదురు.

శ్లో॥ 209. యజ్ఞశిష్టా శినస్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః ।
భుజంతే తేత్వఘం పాపాయే పచ్యంత్యాత్మ కారణాత్.

గీ. అ. 3. శ్లో. 13.

తా॥ దేవాది పంచమహా యజ్ఞముల నిర్వర్తించిన తరువాత యజ్ఞ శేషమును భుజించువారు సర్వపాపములనుండి విముక్తులగుదురు. కాని యెవరు స్వాత్మతృప్తి మాత్రమునకే పాకముల జేసికొనెదరో వారు పాప భోజనలగుదురు.

శ్రుతి॥ ఋక్ "మోఘమన్నం విందతేఽప్రచేతాః । నార్యంపుష్యతి నోసఖాయం ।
సత్యంబ్రవీమివధఇత్యతస్య । కేవలాఘోభవతి కేవలాదీ. ఋగ్వేదము.

తా॥ అజ్ఞుడు భుజించునన్నము వ్యర్థమగును. వాడు పూజ్యులను (అతిథులను) మిత్రులను పోషింప సమర్థుడు గాజాలడు. తన పొట్టకే తినువాడు కేవల పాపములనే దినువాడనబడునని శ్రుతి సత్యము నొక్కివక్కాణించినది.

శ్లో॥ 210. అన్నాద్భవంతి భూతాని పర్జన్యాదన్న సంభవః ।
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః గీ. అ. 3. శ్లో. 14.

తా॥ అన్నముచే ప్రజోత్పత్తి యగుచున్నది. (అన్నసారమే శుక్లశోణిత ముగ బరిణమించి ప్రజోత్పత్తి యగుచున్నది) వర్షముచే నన్నము సంభ వించును. యజ్ఞములచే వర్షము కురియును. కర్మచే యజ్ఞములు నిర్వర్తింపబడును.

శ్లో॥ 211. కర్మబ్రహ్మోద్భవం విద్ధిః బ్రహ్మాక్షర సముద్భవం ।
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మనిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం.
గీ. అ. 3. శ్లో. 15.

తా॥ వేదోద్భవములు కర్మలు. వేదములు అక్షర బ్రహ్మ నిశ్వాస జని తములు కావున బ్రహ్మ సర్వవ్యాపి యగుటచే యజ్ఞములందు నిత్యరూప ముగ ప్రతిష్ఠించి యున్నాడు.

156. పై కారణములుండబట్టి యిచ్చట యజ్ఞములే ధర్మశబ్దమునకు ముఖ్యార్థముకాని యజ్ఞేతరములు ధర్మశబ్దమునకు ముఖ్యార్థములు గాజాలవు.

సూ॥ ౨. "చోదన లక్షణార్థోధర్మః" అనగా చోదన లక్షణార్థమునిచ్చునదే ధర్మము. వేద ప్రతిపాద్యమగుచు, ప్రయోజ కలదియై అర్థవంతమగు నది (అనర్థముల నివర్తించునది) చోదన లక్షణము. ఈలక్షణమునందలి విశేషణము సార్థకములు. అనర్థ హేతువులగున ధర్మమును గర్హించుటకై అధర్మ విచారణయిందు జేయనైనదని తాత్పర్యము. శాస్త్రము హేయోపాదేయము నుపదేశించి హితమును బోధించునది శాస్త్రమగును. ధర్మాధర్మము లతిసూక్ష్మములైనని కాన వానిని శాస్త్రమునదప్ప వేరు విధముగ తెలిసికొనుటకు శక్యము గాజాలదు.

శ్లో॥ 212. తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణంతే కార్యాకార్య వ్యవస్థితౌ ।
జ్ఞాత్వాశాస్త్ర విధానోక్తం కర్మకర్తు మిహార సి.
గీ. అ. 16. శ్లో. 24.

తా॥ కార్యాకార్య వ్యవస్థయందు (ధర్మాధర్మ నిర్ణయమునందు) నీకు శాస్త్రమే ప్రమాణమగుచు. కాన నీవు శాస్త్రమునందు జెప్పిన ప్రకారముగ తెలిసికొని కర్మ లనుష్ఠింపుము.

157. పై సూత్రమునందు ధర్మలక్షణము, ప్రమాణ లక్షణము రెండును గలవనిన యెడల వాక్యభేదమను దోషము కలుగవచ్చు ననరాదు. సూత్ర ముఖతః (వాచకమున) ప్రమాణ లక్షణము, అర్థతః (వాచ్యార్థమున) ధర్మలక్షణము జెప్పనైనదికాన నిర్దుష్టము. దీనిచే విధ్యాదులన్నియు స్వప్రమాణములగును. వేద పూర్వభాగమునందలి భేదములివి:-

1. విధి 2. మంత్రము 3. నామధేయము 4. నిషేధము 5. అర్థవాదము.

భావనా విచారము

158. విధిభావనా రూపము. ఇందలి మతభేదములివి:—

(1) భట్టమతమునందు — శబ్దభావనావిధి.

(2) గురుమతమునందు—నియోగమువిధి.

(3) తర్కమతమునందు—ఇష్ట సాధనరూపమైనదివిధి.

భట్టమతమిట్లు:— "వ్యాపార రూపవిశేష శ్శబ్దభావనావిధిః". అనగా విధి శబ్దభావనారూపము. అది వ్యాపారవిశేషమనబడును. "భవితుర్భావనానుకూలభావ యిత్రు వ్యాపార విశేషః భావనాలక్షణం" కలుగబోవు పని కనుకూలముగ భావించువానియొక్క (కర్తయొక్క) వ్యాపార విశేషమును భావనయందురు. అథవా. "అన్యోత్పాదనానుకూలాత్మా భావనా సామాన్యం, సాధ్యరూపిణీ" లేదా ఆర్థీభావనా కలుగుట కనుకూ వ్యాపారరూపమైనది, సాధ్యమగునది భావనా సామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ 213. ధాత్వర్థస్య వ్యతిరేకేణ యద్యప్యేషా నలభ్యతే ।
తథాపిసర్వ సామాన్య రూపేణైవావగమ్యతే.

తా॥ భావన ధాత్వర్థమునకంటె వేఱుగ తెలియబడదు. అయినను సామాన్యముగనే భావనారూపము దెలియవచ్చును. ఉ:- "యజేత స్వర్గకామః" ఈ వాక్యమునందు స్వర్గరూప ఫలము మానసిక విషయ రూపముగ సిద్ధముగ నున్నట్లుచెప్పి తత్సాధనగ యజ్ఞమనుష్ఠేయమని ఫల కామునికి శ్రుతి ఉపదేశించినది. కాన ఫలోద్దేశ్యము స్వేచ్ఛామాత్రము అనగా స్వర్గరూపఫలము తనమానసిక విషయరూపము. "మానస విషయ త్వాకారేణసిద్ధ వన్నిర్దిశ్య తత్సాధనత్వేన అజ్ఞాతస్య యాగాదే రనుష్ఠానం ప్రతిపాద్యతః" ఇట్లు స్వర్గరూపఫల ముద్దేశ్యము. కాని స్వర్గరూపఫలము ప్రమాణాంతరములతో దెలియనందున సాధనగ యాగ మును జేయుమని శ్రుతి చెప్పుటతో విధియగును. పై యుదాహరణ మందలి యజిధాతువు ప్రకృతి, తవ్యప్రత్యయముతోగలసి విధ్యర్థమిచ్చును. ప్రత్యయము రెండంశములుగలది (1) ఆఖ్యాతము. (2) లిఙ్గము. ఆఖ్యాతాంశము భూత భవిష్యద్వర్తమాన కాలమును దెలుపు దశలకార సాధారణము. ఉ:- లట్, లిట్ ఇత్యాదులు. లిఙ్గంశము కేవల లిఙ్ మాత్రము ఇదే విధిని తెలుపును. కాని యనుష్ఠాన క్రియాశూన్యమైన యెడల సార్థకము గాజాలదు. "యాగ క్రియామంతరేణ సిద్ధస్వర్గ స్యాపిన ఫలసాధనత్వం. యథా పాకక్రియా మంతరేణోదనం నసంభ వతి" అనగా లోకమునందు పాకానుకూల ద్రవ్యములుండినను ముఖ్య మగు పచనక్రియ లేనిదే అన్నము ఫలరూపముగ గనుపించుటలేదో అట్లే యాగక్రియ ముఖ్యమైనది. శూన్యమగునప్పుడు (సాధన లేనప్పుడు) సిద్ధమైన (స్వర్గరూపఫలము) గాని సాధ్యము గాజాలదు.

159. "అకరణస్యాపి స్వసాధన నిష్పాదితస్య యాగాదేః స్వతోఽ పూర్వ ద్వారాభావనా భావ్యస్య స్వర్గరూప ఫల నిష్పాదకత్వం భవతి। భావార్థస్య యాగాదేరేక పదోపాత్తత్వేన భావనా" అనగా యాగాదులు సాక్షాత్తుగ స్వర్గరూపఫలమును బుట్టించుటందు సాధనలుగాకున్నను అవి స్వసాధనములతో నిష్పన్నములగుచు అపూర్వమను ఒకానొక ఫలమును

బుట్టించి తద్ద్వారా స్వర్గరూప ఫలముల నిచ్చును. భావనా విషయము లైన యాగాదులను ఒకే శబ్దమున బలుకుటందు సౌకర్యమున "భావనా"[7] యందురు. ఇట్లాఖ్యాత లిఙ్గాంశములతో చెప్పబడిన భావన రెండు విధములివి:-

1. శాబ్దీభావనా 2. ఆర్థీభావనా.

(1) శాబ్దీభావన="పరిస్పంద పరిణామ విలక్షణ, పురుష ప్రవృత్త్యాత్మికా, ఆర్థీభావనోత్ప త్త్యనుకూలో లిఙ్గాది శబ్దవాచ్యస్య వ్యాపార విశేషో శాబ్దీ భావనా। యద్యస్మాచ్ఛబ్దాన్నియమేన ప్రతీయతేత త్తస్య వాచ్యార్థః। యథాగామానయేతి వాక్యే గోశబ్దస్యగోత్వం। తథాలిఙ శ్రవణేప్యయంమాం ప్రవర్త యతీతి నియమేన ప్రతీతేః" అనగా తనంతట పరిణమించని (ప్రాణాది సంచలన విలక్షణమైన) పురుషుని బుద్ధిపూర్వకమున జేయబడినవగుచు ఆర్థీభావనానుకూలమగు లిఙ్గాదిశబ్ద వాచ్యార్థములైన వ్యాపారవిశేషము శాబ్దీభావనయగును. ఏ శబ్దముచే నేది నియమముగ దెలియబడునో యది దానికి వాచ్యార్థమగును. ఉ:- ఆవును తీసికొని రమ్మను వాక్యమునందు గోశబ్దమునకు గోత్వము (జాతి) విశేషార్థ మగు నట్లు లిఙ్ ప్రత్యయ శ్రవణముచే నది నన్ను ప్రవర్తింపుమని జెప్పుచున్న దనుచు దెలియబడును. కాన లిఙ్ ప్రత్యయము తనకనుకూల వ్యాపారమును బోధించు నియమము గలది. ఇట్లు ప్రత్యయానుకూల వ్యాపార త్వమే వ్యాపారవిశేష మనబడును.

(2) "అన్యపురుష విశేషకస్య (ప్రవర్తకస్య) అభిప్రాయ విశేషం అనుకూల వ్యాపారత్వం అనగా లోకమునందు ఆప్తుని వాక్యము (అభిప్రాయ ప్రవర్తకుని వాక్యము) ను వ్యాపార విశేషమందురు. హితబోధకుడే ఆప్తుడగును. శ్రుతులు శ్రోతృహితైషిణులైనందున ఆప్తత్వము వానికి గలదు. కాన వేదవాక్యములు స్వతః ప్రమాణములైనవి. వానికిని అనుకూల వ్యాపారత్వ విశేషణము గలదు.

3. "ప్రతారణాద్యజన్య హితాహితోపదేశ కర్తృత్వేసతి తద్భిన్నోపదేశా కర్తృత్వమాప్త వాక్యస్య లక్షణం" అనగా కర్మకాండయందుపదేశించిన వాక్యములనే ప్రతారణాద్యజన్యము లందురు. వానికే యిచ్చట హితాహితముల జెప్పునధికారముగలదు. హితము గ్రహించుటకు, అహితముత్యజించుటకును ఉపదేశింపబడును.

160. హితోపదేశములు పలువిధములనుండును అవి:-

(1) ప్రైషా, అతిసర్గః, ప్రేరణా, అజ్ఞా, అధ్యేషణా, అనుజ్ఞా, అనుమితిః ఇత్యాద్యనేకములు.

2. "ప్రమాణాంత పరిమిత్తేర్థే పురుపనిష్ఠాప్రైషః" అనగా ప్రమాణితములందలి అర్థమును గలిగించునది ప్రేషా.

2. "అతిసర్గస్తు కామచారః" అనగా స్వేచ్ఛాపరివర్తన అతిసర్గము.

3. "ఉత్కృష్టస్య నికృష్టం ప్రతిప్రవర్తనా ప్రేరణా" అనగా పెద్దవాడు చిన్నవానిని ప్రవర్తింపజేయుట ప్రేరణా.

(4) నికృష్టస్యోత్కృష్టం ప్రతిపరివర్తనా అధ్యేషణా" అనగా చిన్నవాడు పెద్దవానికిజేయు ప్రార్థన (విజ్ఞప్తి) అధ్యేషణా.

(5) సమం ప్రతిసమస్య ప్రవర్తనా ఉత్కర్షా పకర్షా దౌదాసీన్యాదిషు జాతానుమితిః" అనగా సములగువారు (ఉచ్చనీచములు లేనివారు) ఒకరినొకరు ప్రోత్సహించుటను మితి.

(6) సర్వేప్రైషాదయః జ్ఞాన విశేషోవా ఇచ్ఛావిశేషోవా చేతనధర్మాః। వేదేషు తదభావాద్వ్యాపారవిశేషః ప్రవర్తనాఖ్యో లిఙ్గాది వాచ్యార్థః। లోకేవేదేచ పూర్వోక్త ప్రవర్తనా రూపవ్యాపారత్వం శక్యతావచ్ఛేదకం। యథా ఉత్తమవృద్ధస్య విధివాక్యశ్రవణే మధ్యమ వృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వాబాలోపి తత్ప్రయోజక వ్యాపారమనుమిమీతే తదేవశక్యతావచ్ఛేదకం" అనగా పైజెప్పిన ప్రైషాదులుచే తన ధర్మములు కాని వేదములందట్టివి యసంభవములుగ్గాన లిఙ్గాదులే పురుష ప్రవర్తకములని తాత్ప

ర్యము. ఇట్లు లోకమునందేగాని వేదమునందుగాని ప్రవర్తనా రూప వ్యాపారము కలిగియుండుటయే భావన. ఉ:- ఉత్తమ వృద్ధుడు చెప్పు మాటను వినిమధ్యవృద్ధుడు అనుసరించుటను బాలుడుచూచి వానివలెనే తాను వ్యవహరించదలచుట భావన తెలియబడును. దీనినే తార్కికులు శక్యతా వచ్ఛేదకమందురు. బోధించునవి లిఙ్, లేట్ మున్నగునవి.

2. నియోగము - లిఙ్గాదులే పురుష ప్రయత్నరూప వ్యాపారమును నియోగించుట వలన నియోగము విధియగును. "కార్యవ్యుత్పత్యనురోధేన లిఙ్గా నియోగమేవ ప్రతీయతే" అనగా కార్యవ్యుత్పత్తి బలమున లిఙ్గమే వ్యాపారము చేయవలయునని, తెలిపి నియమించునందున నియోగము విధియగును. అన్యథా వేదమునం దప్రామాణ్యమేర్పడును. వేదము ప్రమాణమునగాన నిత్యకర్మలందును, ఉత్పత్యాది విధి వాకమ్ములందును నియోగము సాధనగ (కరణముగ) అన్వయించును.

3, ఇష్టసాధనము:- తర్కమతమునం దిష్టసాధనమే విధియని చెప్పనైనది. ఇది శబ్దభావన యందతర్భూతమగును. కాన మండనమిశ్రి, పార్థ సారథి మున్నగు మీమాంసజ్ఞులు తార్కికమతమును ఖండించి "నిరుక్తస్మ వ్యాపార విశేషస్యైవలిఙ్గాద్యర్థం శబ్దభావనా" అనగా పైజెప్పిన లిఙ్గాద్యర్థమె పురుషప్రయత్న వ్యాపార విశేషరూపమైనదే "శబ్దభావనా" యని సిద్ధాంతము చెప్పిరి.

161. శాబ్దీభావన 3 విధములు. (సాధ్య, సాధన, ఇతికర్తవ్యతా).

దేనిని భావించవలయునుప్రశ్న సాధ్యాకాంక్ష.

దేనిచే భావించవలయుననుట సాధనాకాంక్ష.

ఎట్లు భావించవలయుననుట ఇతికర్తవ్యతాకాంక్ష.

ఇట్టి యంశత్రయాపేక్షయందు, ఆకాంక్ష జేయుటచే ఇట్లు తెలియబడును:—

(1) సాధ్యాకాంక్ష యందార్థీభావన సాధ్యరూపముగా నన్వయించును.

(2) సాధనకాంక్షయందు లిఙ్గాది జ్ఞానము సాధనరూపమున (కరణత్వేన) అన్వయించును.

(3) ఇతికర్తవ్యతా కాంక్షయందు, అర్థవాద వాక్యములందలి ప్రశంసా, నిందాది శ్రవణచే కలిగిన జ్ఞానము (జ్ఞప్తి) ఇతికర్తవ్యముగ నన్వయించును. అనగా ఈ విధముగా ననెడి (ఇతి) ప్రకారమును బోధించున వగు నర్థవాద వాక్యములందలి, ప్రాశస్త్య నిందాది కథలు. వీనినే వేదమునం దర్థవాదములందురు. వీని లక్షణము లివి:—

(1) "విధేయతా వచ్ఛేదక సామానాధి కరణ్యత్వేన, బలవదనిష్టా ననుబంధిత్వేసతి, క్రియాజన్య దుఃఖాపేక్షయాఽధికేష్ట జనకత్వం విధ్యర్థవాద ప్రాశస్త్య స్యలక్షణం" అనగా నుత్కటమగున నిష్టముతో సంబంధించనిదై సాధారణ కర్మలచే కలుగు ప్రయాసాదులకంటెను అధికమగు సుఖము కలుగనని చెప్పునది ప్రాశస్త్య లక్షణము.

2. "నిషేధావచ్ఛేదక సామానాధి కరణ్యత్వేన క్రియాఫలాపేక్షయా అధిక దుఃఖ సాధనత్వ మప్రాశస్త్యస్య (నిందస్య) లక్షణం" అనగా సామాన్య కర్మలవలన కలుగు సుఖమునకంటెను అధికమగు దుఃఖమునే కలిగించునని చెప్పునది నిందాలక్షణము. ఇట్లు దెలిసికొనుటకు వాక్యమునగాని, పద, పద సమూహముచేగాని కలుగు జ్ఞానము కారణము గావచ్చును. ప్రత్యేక మొకటియే కారణమగుననరాదు.

3. "ప్రాశస్త్య లక్షణ మితికర్తవ్యతా సంబంధేన శబ్దభావనా యామన్వేతీతిబహవః। ఆర్థీభావనా యామన్వేతీతికేచన. వస్తుతస్తు ప్రాశస్త్యంస్వ విషయజ్ఞాన జన్యేష్ట విషయకోత్కట రాగజన్యత్వ సంబంధేన ప్రివృత్తావన్వేతి. అప్రాశస్త్యమపి స్వవిషయజ్ఞానజన్యాఽనిష్టవిషయ కోత్కటద్వేష ప్రయోజనాఽభావప్రితియోగిత్వ సంబంధేన నివృత్తావన్వేతి" అనగా ప్రాశస్త్య లక్షణము ఇతికర్తవ్యతా సంబంధముచే శబ్దభావనయందే అన్వయించునని పలువురు చెప్పిరి. ఆర్థీభావనయందు అన్వయించునని కొందఱ

మతము. వాస్తవమునకు, ప్రాశస్త్యము స్వానుకూలమగు, హితమమైన దానియందు పరిగాఢాను రాగమునుకల్గించి దానియందు ప్రవర్తింప జేయును.

నిందస్వానుకూలమగు, దానియందు ప్రగాఢద్వేషమును కలిగించి దాని నుండి నివర్తింపజేయును.

2. ఆర్థీభావనా:- "ప్రయోజనేచ్ఛాజనిత క్రియావిషయః పురుష వ్యాపారః ఆర్థీభావనా. స్వర్గాదిరూప ఫలేచ్ఛారాగాది విషయః ప్రయోజన మితి. ఫలేచ్ఛా సాధనముప సంక్రామతీతి న్యాయేన, రాగాది విషయజనితో యోయాగాది విషయః పురుష వ్యాపారరూప విశేషోసౌ ఆర్థీభావనా" అనగా స్వర్గాదిరూప ఫలములందలి కోరికచే బుట్టిన పురుష వ్యాపార విశేష రూపములగునవి ఆర్థీ భావన.

(2) "యస్మిన్ వ్యాపారేసతి కరణస్య ఫలోత్పాదన సామర్థ్యం భవతి, తాదృశ వ్యాపారమేవ ఆఖ్యాతస్య సామాన్యార్థః, నతుకేవల ప్రయత్నమాత్రం. తస్మాత్సర్వతః ఉత్పాదనానుకూల వ్యాపార సామాన్యమేవ ఆఖ్యాతార్థః, విశేషస్తు పశ్చాదాకాంక్షయా పురుష ప్రయత్నరూపత్వేన ఆఖ్యాతార మవగచ్ఛతి. ఇత్థం పురుషప్రయత్న రూపవిశేషణాదినా వ్యాపారఏవ ఆఖ్యాతాంశేన ఉచ్యతే". అనగా దేనియందు వ్యాపార ప్రవృత్తిచే కరణమునకు (భావనకు) ఫలమును బుట్టించు సామర్థ్యము కలుగునో అట్టివ్యాపారమే ఆఖ్యాతాంశమునకు సామాన్యార్థము. (ఆర్థీభావనయందలి నామ పదాంశమునకు సామాన్యార్థము) కేవల ప్రయత్నమాత్రమే ఆఖ్యాతాంశము కాజాలదు. ఆప్తు లగువారి (ప్రవర్తకుల) యభిప్రాయాను సారముగ నడచుకొను వ్యాపార మునే ఆఖ్యాతమందురు. అనంతర మాకాంక్షచే పురుషప్రయత్నము ఆఖ్యాతాంశమున జేరును. ఇట్లు పురుష ప్రయత్నరూప విశేషణములతో

వ్యాపారమే ఆఖ్యాత మనబడుచున్నది. ఇదే యర్థమును తెలుపు శ్లోకములివి:—

శ్లో॥ 214. భావనా ప్రేరణత్వాచ్చ శాబ్దీసావ్యాపృతిర్లిఙా ।
తస్యాఫలశిరస్కాయాః స్వజ్ఞానం కారణంభవేత్.

శ్లో॥ 215. తస్యాస్తుభావ్యం యత్నాత్మా భావనా భావికోపిలిఙ్ ।
ఇతికర్తవ్య మేతస్యాః ప్రశస్తమతి ధీర్భవేత్.

శ్లో॥ 216. తస్యాస్తు వాచకో లిఙ్లోట్ తవ్యాది ర్విధిరూపతః ।
అథార్థః భావనా కర్తృ ర్వ్యాపారోయత్న ఏవసః.

శ్లో॥ 217. భావార్థః కరణతస్యాం భావ్యంసర్గాది రిష్యతే ।
ప్రయాజాదీతి కర్తవ్యం కర్తాభావుక ఉచ్యతే.

శ్లో॥ 218. లిఙాదిత ల్లిఙ్త్వేన వాచకస్యాపిని త్యవత్ ।
ధాత్వర్థేనాన్వితావాచ్యాసైవ వాక్యార్థ ఇష్యతే.

సంక్షేప. అ. 1. శ్లో. 387.

"ఆర్థీభావనాపి అంశత్రి యపేక్షమతే".

1. సాధ్యాకాంక్షాయాం=స్వర్గాది రూపఫలం సాధ్యత్వేన అన్వితం.

2. సాధనాకాంక్షాయాం=యాగాదీనాం కరణత్వేనాఽన్వయం.

3. ఇతి కర్తవ్యతాకాంక్షాయాం = ప్రయాజాదీ నామంగత్వేనాన్వయః. అనగా ఆర్థీభావనయందు శబ్దభావనయందు వలే త్రివిధాకాంక్ష కలదు ఆకాంక్ష "కిం" శబ్దముచే తెలియబడును. ఇందు:-

(1) సాధ్యాకాంక్షయందు = స్వర్గ రూపఫలము సాధ్యముగ నన్వయించును.

(2) సాధనాకాంక్షయందు=యజ్ఞాదులు కరణత్వముగ నన్వయించును.

(3) ఇతికర్తవ్యతా కాంక్షయందు=ప్రయాజాదు లంగత్వముగ నన్వయించును. "ఇత్థముక్త ప్రకారేణాంశత్రయోపేత భావనా భావ్యమా

కాంక్షద్వారా "యజేత స్వర్గకామః" ఇతి ఉదాహృత వాక్యే యాగేన స్వర్గరూప ఫలంభావయే దితి వాక్యార్థః. తేనయాగం కుర్యాదితి విధి ర్వేదచోది తత్వాచ్చోదన లక్షణార్థోధర్మః ద్వితీయసూత్ర తాత్పర్యం" అనగా పైజెప్పినట్లు త్రివిధాకాంక్షచే భావన సాధ్యమైనది స్వర్గరూప ఫలనుని తెలియబడును. కాన పైన ఉదాహరణగా జెప్పిన "యజేత స్వర్గకామ యను వాక్యమునందు యాగముచే (కర్మచే) స్వర్గరూపఫలము కలుగునని వాక్యర్థమైనందున యాగమును జేయుమనుచు వేదము విధి వాక్యాములతో దెలిపినది. ఇట్లు రెండవ సూత్రమునందు జెప్పబడిన చోదన లక్షణార్థమైనది ధర్మము,

2 "తతోయాగాదేః స్వసాధన నిష్పాది తస్యసతో అపూర్వస్య నిష్పాద కత్వం సంభవతి. తచ్చాపూర్వం ధర్శపూర్ణ మాసాదిరూపేణానేకం". అనగా యాగాదులు స్వసాధనలతో నిష్పన్నముఃగుచునవి యపూర్వమను నొక విశేషఫలమును బుట్టించును. ఆయపూర్వము స్వర్గరూపఫలమును కలిగించును. యాగాదికము దర్శపూర్వమాసాది రూపములైనవి యనేక విదములు.

162. 1. "అపూర్వశ్చతుర్విదః ఫలాపూర్వః 2. సముదాయాపూర్వః 3. ఉత్పత్త్యపూర్వః 4. అంగాపూర్వః ఇతి".

(1) "యేన (యాగసాధనేన) స్వర్గరూపఫలముత్పద్య తేతత్ జన కత్వేన ఫలాపూర్వ మిత్యుచ్యతే. ఉ - దర్శపూర్ణ మాసాదియాగః.

(1) అనగా అపూర్వము నాలుగు విధములివి:—

1 ఫలాపూర్వము 2. సముదాయాపూర్వము 3. ఉత్పత్త్యపూర్వము 4. అంగాపూర్వము,

(1) దేనిచే స్వర్గరూప ఫలముదయించునో అది ఫలాపూర్వమనబడును. ఉ:- దర్శపూర్ణ మాసాదిక యాగములు.

(2) సముదాయశ్చ తాభ్యాంజస్యాపూర్వః సముదాయపూర్వః సచ ।

(1) ద్వివిధం అమావాస్యాయాం యాగత్రియ నామకస్సముదాయః ఉ:- "ఆగ్నేయయాగః యథాగ్నేయో రష్టాకపాల మమావాస్యాయాం".

(2) ఐంద్రపయోయాగః="ఇంద్రంపయ। అమావాస్యాయాం"

(3) ఐంద్రదధియాగః="ఇంద్రందధ్యమావాస్యాయాం" పైమూడు యాగములు గలసిన దర్శేష్టి నామక యాగత్రయ మొక సముదాయము.

2. "పౌర్ణమాస్యాం యాగత్రయ నామకో ద్వితీయస్సముదాయః".

(1) ఉ:- ఆగ్నేయయాగం = "యథా ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి".

(2) అగ్నీషోమీయయాగం:- ఉ:- "తాభ్యామేత మగ్నీషోమీయమేకాదశ కపాలం పౌర్ణమాస్యాం ప్రాయచ్ఛతి".

(3) ఉపాంశుయాగం:- ఉ:- ఉపాంశు యాజమంతరాయజతి. "తావబ్రూతా మగ్నీషోమా వాజ్యస్యైవనా తావుపాంశు పౌర్ణమాస్యాం" ఇతి ద్వితీయస్సముదాయః. అనగా పౌర్ణమాస్య యాగత్రియము అమావాస్య యాగసముదాయ త్రికముతోగలసి రెండును సముదాయాపూర్వమనబడును.

3. "ఉక్తసముదాయద్వయే ఏకైక సముదాయ వర్తినాం యాగత్రయాణాం భిన్నక్షణ వర్తినాం సంహత్యసముదాయ జన్యయో రపూర్వయో రేకాపూర్వ జననాయాఽయోగ్యాత్తజ్జన నాయయాగత్రయ ద్విత్వయోర్జన్యాని త్రీణ్యుత్పత్త్య పూర్వాణి కల్పనీయాని తస్మాద్యాగత్రయే కల్పితా పూర్వాణి సముదాయ ద్వయయోరుత్పన్నానుత్పత్త్య పూర్వాణీత్యుచ్యంతే.

4. "యాగత్రికాణాంచ, తేషామంగోపకార మంతరేణానుత్పత్తేః అంగానాంచానేకక్షణవర్తిత్వేన సంహత్యోత్పత్త్య పూర్వారంభాఽయోగ్యత్వాత్తదారంభాయాంగా పూర్వః కల్పనీయః, సఏవాంగాపూర్వః

ఇత్యుచ్యతే". సచద్వివిధః। సన్నిపత్యోపకారాణిఆరాదుపకారాణీతి। తథాచ సర్వాణ్యపూర్వాణి స్వస్వోత్పత్త్యపూర్వాణిద్వారా సంహత్య ప్రథానాపూర్వసాహిత్యంచోపపన్నం భవతి। ఏవంచ ప్రథానోత్పత్త్యపూర్వం సాంగవైశిష్ట్య రూపేణ సంహత్యఫల జనకీ భూత ఫలాపూర్వ నామకః, మహాపూర్వం జాయతే। అపూర్వస్యాత్యంత అదృష్టత్వాదనేకాపూర్వకల్పనాయాం గౌరవత్వేన, సర్వేషాం పదానామేక వాచకత్వే పర్యాయత్వ ప్రసంగా, దేకఏవ అపూర్వః స్వీకర్తవ్యః. తస్యాపూర్వ నామధేయ మాఖ్యాతాంతం నతుకర్మ నామధేయ మితిబోధనం"

163. కర్మ ప్రతిపాదనజేయు వేదభాగము మంత్ర, బ్రాహ్మణ భేద ద్వయముగనుండును. అట్టి వేదము పంచవిధములైనది. ఇవి:- 1. విధిః 2. మంత్రః 3. నామధేయః 4. నిషేధః 5. అర్థవాదః.

విధిభాగమం దవాంతర భేదములు నాలుగు. ఇవి:- 1. ఉత్పత్తివిధి 2. వినియోగవిధి 3. ప్రయోగవిధి 4. అధికారివిధి.

1. విధిమీమాంసా

164. "మానాంతరేణాఽజ్ఞాతార్థస్య జ్ఞాపక వేదవాక్యోవిధిః" అనగా ప్రమాణాంతరములచే తెలియబడని యర్థమును దెలియజేయు వేద వాక్యము విధియనబడును. ఉ:- "అగ్నిహోత్రం జుహ్యాత్స్వర్గకామః" అనగా స్వర్గమున్నట్లే ప్రమాణాంతరములతో దెలియబడక శబ్దప్రమాణ మగు వేదవాక్యముననే దెలియబడుటచే పై వేదవాక్యము విధియందురు. విధులందు మూడువిధములైన యవాంతర భేదములు గలవు:-

1. ఉత్పత్తివిధిః 2. గుణవిధిః 3. విశిష్టవిధిః.

(1) ఉత్పత్తివిధిః= "కర్మస్వరూపమాత్ర బోధకో విధి రుత్పత్తివిధిః" ఉ:- "ఆగ్నేయోష్టాక పాలోఽమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచా

చ్యతోభవతి". అనగా కర్మస్వరూపమును మాత్రము బోధించువిధి ఉత్పత్తి విధి. ఉ:- పైనజెప్పినది.

(2) గుణవిధిః—"యత్రకర్మ మానాంతరేణ (ఉత్పత్తి వాక్యేన) ప్రాప్తం తదుద్దేశ్యేన గుణమాత్రం విధత్తే తద్గుణవిధిః". ఉ:- "దధ్నాజుహోతి". అనగా ఉత్పత్తి విధివాక్యముచే ప్రాప్తించిన విధినుద్దేశించి గుణమాత్రమును విధానము జేయునది గుణవిధియగును. పై ఉదాహారణయందు దధిహోమార్థమగుటకు ఉత్పత్తి విధిచే నగ్నిహోత్రము సిద్ధించుటతో దానికిది గుణము. దధిని విధించుటచే నిది గుణవిధి యన బడును.

3. విశిష్టవిధిః—"యత్రోభయ మప్యప్రాప్తం తత్రవిశిష్టవిధిః". అనగా ఉత్పత్తి విధియందుగాని, గుణవిధియందుగాని, జేరనిది విశిష్టవిధి యన బడును. ఉ:- "సోమేనయజేత" అనువాక్యమందు సోమేన యను తృతీయావిభక్తి నిర్దేశింపబడుటతో సోమయాగమగునా, లేక సోమద్రవ్య గుణమా వేరొకచేదైన యాగమగునా యనుసందేహమైనప్పుడు ఉత్పత్తి విధియందు జేర్చు వాక్యము లేనిదే సోమయాగమగుటకు తృతీయా నిర్దేశము గలదుగాన వీలులేదు. (ఉత్పత్తివిధిని దెలిపిన వేరొక వాక్యముండునప్పుడే చెప్పిన తృతీయచే గుణవిధి గావచ్చును) అన్యథా గుణము గాజాలదు. వేదమందు జెప్పిన వాక్యము నిరర్థకమనినచో వేదమ ప్రామాణ్యమనబడును. కాన నిది విశిష్టవిధియందు జేరును. సోమ పదమునకు మత్వర్థ లక్షణభియా సోమ ద్రవ్యార్థముచే గుణమగును. సోమ ద్రవ్యమునకు చెప్పబడిన దేవతను లక్షణయా గ్రహించి తన్నామక యాగమనగ "సోమవతా యాగేనేష్టం భావయేత్" ఇష్టమును (యాగ ఫలమును) భావన జేయునగును. ఇట్లు శేషశేషి లక్షణ జెప్పబడినదని తాత్పర్యము. "శేషవిశిష్ట గుణేన శేషిణం భావయేత్ విధేయస్యచోభయనిమిత్తత్వా భావేన నవాక్యభేదః, విశిష్ట పదార్థేన వ్యాపారభేదాభావాన్న వికల్ప ప్రశక్తిః" అనగా విశిష్ట యాగమునందు సోమద్రవ్య దేవత, లక్షణయా సిద్ధించినందున ఆదేవత ఒకే రూపుడుగాన వాక్యభేద

దోషము కలుగజాలదనగ శేషశేషిలక్షణయందు శేషగుణముచే శేషి భావన గావచ్చునందురు. విధేయమైనయాగ ముభయనిమిత్తములు లేని దగుటతో వాక్యభేదము గలుగదని యర్థము. పదార్థవ్యాపార భేదము లేని దగుటచే నిందు వికల్పదోష ప్రసక్తియుండదని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ 219. శ్రౌతవ్యాపార నానాత్వే శబ్దానామతి గౌరవం ।
ఏకోక్త్యవసితానాంతు నార్థాక్షేపో విరుధ్యతే.

తా॥ శ్రౌతప్రయోగవిధి నానావిధ వ్యాపారరూపమైనది. అనేక శబ్ద ప్రయోగము కలుగుటతి గౌరవమనుపించును. (హెచ్చగును) కాని ఒకే శబ్దము నానార్థములనిచ్చునది ప్రయోగించుట దోషముగాజాలదు. వాక్యమునందు వికల్పము, వాక్యభేదములనునవి దోషములనబడును.

165. వికల్పము— "విధేయోభయ రూపనిమిత్తేన విశిష్టపదార్థ వ్యాపారో వికల్పః" అనగా నిమిత్తభేదముచే విధేయ ముభయరూపమగునప్పుడు వానిని గురించి విశిష్ట పదార్థము లనేకము లుపయోగించుట (వ్యాపారము) వికల్పమనబడును. ఇది అష్టదోషములతో దుష్టమైనది. ఉ:— "వ్రీహిభిర్యజేతయవైర్వా" ఈ వికల్పవాక్యమునందు ప్రథమ పర్యాయము నందు వ్రీహీ (వరిధాన్యము) గ్రహణముచేయునప్పుడు ప్రామాణ్యమైన యవలను స్వార్థానుష్ఠాపకములైనను వానిని అప్రమాణముగ పరిత్యజించిన. 2. స్వార్థానుష్ఠాపకత్వాఽప్రమాణముగ వ్రీహీలను పరిగ్రహించిన రెండవ పర్యాయమునందు యవలను గ్రహించినప్పుడు (1) పూర్వపరిత్యక్తమైన యవశాస్త్ర ప్రమాణమును మరల గ్రహించిన దోషము. 2. గ్రహించిన వ్రీహులన ప్రమాణముగ పరిత్యజించిన దోషము, లిట్లు నాల్గు దోషములు వ్రీహీ గ్రహణపక్షమునందు గల్గును. ఇదే విధముగ యవగ్రహణ పక్షమునందు నాల్గుదోషము లుద్భవించును. కాన యన్నియును గలసి యష్టదోష దుష్టమైనది కాని వ్రీహ్యావలు పురోడాశ ద్రవ్యములగుటచే గత్యంతరము లేనందున సంభవమైనవి గ్రహణయగును. వికల్పము త్రివిధములు:—

(1) ఐచ్ఛికవికల్పము. ఉ:— "అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినంగృహ్ణాతి" అనగా అతిరాత్రి యాగమునందు షోడశియనుపాత్రి విశేషగ్రహణాఽగ్రహణమైచ్ఛిక వికల్పము.

2. సంభవవికల్పము. ఉ:— "వ్రీహిభిర్యజేతయవైర్వా". అనగా దేశకాలానుగుణ్యమున లభించు, వ్రీహియవలందేది లభించునో అదే గ్రహించి దానితో యాగమును జేయవచ్చును. ఇది సంభవవికల్పము.

3. వ్యవస్థిత వికల్పము. ఉ:— "ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతి" అనగా ఋగ్యజుశ్శాఖా భేదమున, ఆశ్వలాయనులు ఉదయాత్పూర్వము నందు, ఆపస్తంబులు (యజుర్వేదులు) ఉదయానంతరము హోమమును జేయవచ్చును. ఇది వ్యవస్థచే నేర్పడిన వికల్పము.

166. వాక్యభేదము—"ఆవృత్తి రూపలక్షణో వాక్యభేదః । విధేయస్య వాక్యస్య ప్రత్యేక ముభయథాఽవృత్త్యావ్యాపార రూపభేదేన ఉభయ విధానం వాక్యభేదస్య లక్షణం". ఉ:- "సోమేనయజేత" అనగా వాక్యమునందు సోమయాగమని చెప్పు పక్షమునందు సోమేనయాగం భావ యేద్యాగేనేష్టం భావయేత్తని, ఆవృత్తి జేసినచో ఆవృత్తిరూప మగుటచే వాక్యభేదమను దోషము కలుగును. విశిష్టవిధియందు (పైన జెప్పినదే) యిందుదాహరణగా జెప్పబడినదనుచు నచ్చట విధేయ ముభయరూప మైనను, తద్విధాయక వాక్యముచే వ్యాపారభేద ముండగ, నావిధానము గుణమెట్లు గావచ్చునని శంకించినచో విశిష్టవిధియందు ల్యుదాహార మందు మత్వర్థలక్షణభియా జెప్పబడినది. అనగా విశిష్టమందు విశిష్ట మొకే రూపమైనదిగాన విధేయమున కుభయరూపత్వసిద్ధిలేదు. కేవల పదార్థ వ్యాపారరూప భేదముండినను వాక్యభేద దోషము గాజాలదని పై పరిమాణముగలదు. విశిష్టవిధియందు శేషి (విధేయము) లక్షణయా సిద్ధమగుటతో విధేయమున కుభయరూపముల సిద్ధిలేదు. గుణమునకు పృథగ్విధేయత్వము గలదు. ఒక వేళన ఉత్పత్తి విధిని విశిష్టవిధియందు జేర్చినచో వాక్యభేద దోషము లేకుండినను లక్షణదోషము గల్గుట అనివార్య

మగుననిన యెడల నాదోషము సత్యమేయైనను వాక్యభేద దోషమున కంటెను లక్షణ కల్పన దోషమనబడదు. "గుణేత్వ న్యాయకల్పనః" అను ప్రమాణముచే పదవాక్యదోషములందు పదదోష స్వీకరణే ఉచిత మనబడినది. కావున విశిష్టవిధి నిర్దోషమని యర్థము.

167. యాగరూపము—"యాగస్యద్వే స్వరూపే। ద్రవ్యం, దేవతా చేతి" అనగా విధివాక్యములందు ద్రవ్యమునేగాని, దేవతనుగాని లేక నుభయములగాని జెప్పబడును. ఇట్లు యాగస్వరూపమును ద్రవ్యముచే గాని, దేవత నామముచేగాని దెలియవచ్చును. ఉ:- "అగ్నిహోత్రం జుహ్యాత్స్వర్గకామః" అనగా అగ్నిదేవతాక యాగనామమర్థము. ఒక వేళ అగ్ని శబ్దమునకు తత్ప్రఖ్యాశాస్త్ర న్యాయముచే నామధేయమగు నని శంకించినచో రూపాశ్రవణయున్నంతనిదే యుత్పత్తివిధి కాదని జెప్ప రాదు. 'దధ్నాజుహోతి' యన్నప్పుడు దానినిగూడ రూపమాత్ర శ్రవణయున్నందున ఉత్పత్తివిధి యనవలసివచ్చును. ఒక వేళ ఇచ్చట ద్రవ్యదేవతా రూపములు రెండు వినబడుట లేదనినచో విధ్యనుపపత్త్యా తత్కల్ప్యతే యని శాస్త్రజ్ఞులనిరి. గుణవిధి యందెట్లు మంత్రవర్ణము లతో కర్మస్వరూప మేర్పడునో యట్లే 'అగ్నిహోత్రం జుహ్యాత్'ను వాక్యమునందు ద్రవ్యదేవతారూపములు దెలియబడకున్నను, కర్మస్వరూప మైన హోమమాత్రము దెలియబడినందున నుత్పత్తి విధియగుననుటే యుచితము. అన్యధా అనుపపత్తి రూపబాధయగును. ఎట్లన రూప శ్రవణచే 'దధ్నాజుహోతి' వాక్యమే యుత్పత్తి విధియగుచో "పయసా జుహోతి" అను వాక్యముచే పాలు దానికి గుణము గాజాలదు. హోమము దధిచేయ వరుద్ధమగుచున్నందున పయోగుణముచే హోమము జేయ రాకుండును. అనగా హోమము ఉత్పత్తిశిష్టము గాన నది దధిచేయ వరుద్ధమగుటతో పయోగుణము విధియగుననుట సంభవించదని యర్థము. అప్పుడది కర్మాంతరమనిగాని లేక ననేకా దృష్టకల్పనలేగాని జేయవలసి వచ్చును. కాన 'అగ్నిహోత్రం జుహ్యా' దనునదే యుత్పత్తివిధి యగునని యంగీకరించినచో దధ్నా పయసా ఇత్యాదులన్నియు 'ఖలేకపోత' న్యాయ

మున నన్నింటిని గుణవిధులగు ననవచ్చును. అప్పుడే కల్పనలను కల్పించుట కవసరమేర్పడదు. ఉత్పత్తివిధియందు 1. అపూర్వవిధి 2. నియమ విధి 3. పరిసంఖ్యావిధి అని మూడు అవాంతర భేదములు కలవు.

2. వినియోగవిధిః

168. "అంగ సంబంధబోధకో విధిర్వినియోగవిధిః". అనగా ప్రధానమైన యాగమునకును దాని యంగములకు గల సంబంధము దెలుపునది వినియోగ విధి యనబడును. ఉ:— "దధ్నాజుహోతీ" ఇందు తృతీయ శ్రుతిచే అంగభావమైన దధిహోమ సంబంధమును విధించుటతో 'దధ్నా హోమంభావయేత్' అని యర్థము. దధిచే హోమమును భావించవలెను.

2. ఒకవేళ దధ్నాజుహోతి వాక్యము అంగ ప్రధానములకగు పరస్పర సంబంధమునేగాక వాక్యాంతర రూపమున శేషిత్వలక్షణమును దెలుపుటతో గుణవిధి గాదు. ఇందు 'దధ్నా హోమంభావయేద్హోమే నేష్టం భావయే' అనినచో సాధ్యత్వేన కరణత్వేన అన్వయమగుచు వాక్యభేద దోషమగును. మరియు దధ్నాజుహోతి యను సకృదుచ్చారణ మాత్రమున జుహోతి పదమాఖ్యాత మగుననియు దానికి దధిగుణమనిన యెడల అప్పుడు యుగపత్తంత్ర మంగీకరించినట్లగుచు విరుద్ధ త్రికద్వయ దోషమందురని శంకరావచ్చును.

169. విరుద్ధ త్రికద్వయదోషము = 1. 'ఉపాదేయత్వం 2. విధేయత్వం 3. గుణత్వం ఏకత్రికం'=ఫలముద్దిశ్యహోమ ఉపాదీయతే 2. ఫలమనూద్యహోమో విధీయతే 3. ఫలం ప్రధానోహోమః ఉపసర్జనం గుణః ఇత్యేకత్రికః పక్షః.

(2) 'హోమముద్దిశ్యదధ్యుపాదీయతే 2. హోమ మనూద్యదధి విధీయతే హోమం ప్రధానం దధిగుణమితి ద్వితీయత్రికః పక్షః'. అనగా

1. ఫలాపేక్షయా ఉపాదేయత్వవిధేయత్వ ప్రాధాన్యత్వములు.

2. హోమసాపేక్షయా ఉద్దేశ్యత్వ మనువాద్యత్వ గుణత్వములను విరుద్ధ ద్వయ సమాగమ మను దోషమగుటచే తంత్రి సంబంధములేని దగుచు ఆవృత్తి రూపవాక్యభేద సంబంధమగును. కావున దధిగుణము గాజాలదని పూర్వపక్ష తాత్పర్యము. దీనికి సమాధానము సిద్ధాంతమునందిట్లు:-

170. ఎచ్చట (సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన) యుగపత్తంత్ర సంబంధము గలదో అచ్చటనే విరుద్ధ త్రికద్వయ దోష ప్రసంగము రావచ్చును. కాని వినియోగ విధి యందు దధిగుణమునకు సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన యుగపత్సంబంధ మంగీకరించబడలేదు. సాధనత్వేన మాత్రిమే అన్వయము జెప్పనైనది. ధాత్వర్థమునందు యాగదాన హోమాదులకు ఏవకారము జెప్పబడినందున సాధ్యత్వేనాన్వయము నివారించి కేవల సాధనత్వేన అన్వయమగుననిరి. కాన గుణ విధియందు దధికి సాధనత్వముగలదు. ఉత్పత్తి విధియందు మాత్రమే దధికి సాధ్యత్వేన అన్వయమును జెప్ప వచ్చును. ఉదాహరణగా 'దధ్నేంద్రియ కామోజుహ్యాత్' ఈ వాక్యము నందు దధికి గుణవిధి లేనందున గుణపదమానర్థక్యమగును. ఉభయ రూపాన్వయము జేసిననే పూర్వోక్త విరుద్ధ త్రికద్వయ దోషము కలుగును. ఇట్టి యుత్పత్తి విధియందే దధికరణత్వేన అన్వయించును. యథా 'దధ్నా ఇంద్రియం భావయేత్, కిన్నిష్ఠమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిధి ప్రాప్తహోమాశ్రయత్వేన దధి' అని యన్వయించవచ్చును. ఇట్లుత్పత్తి విధియందే గాని యధికారివిధి యందుగాని దధికి గుణము ఆశ్రమాశ్రయము. ఫల భావనాయందే దధికి ఉభయాన్వయము. (సాధ్య సాధనముగ) జేసినచో దోషములు రావచ్చును.

శ్లో॥ 220 ప్రాప్తేకర్మణినానే కోవిధాతుం శక్యతేగుణః
అప్రాప్తేతు విధీయంతే బహవోప్యేకయత్నతః.

తా॥ విధి ప్రాప్తములగు కర్మలందనేక గుణ విధానముల జేయుట శక్యము గాజాలదు. ఉత్పత్త్యాది విధి ప్రాప్తి లభించని కర్మలందు మాత్రమే ప్రయత్నముచే ననేక గుణ విధానముల జేయువచ్చును. ఉదా

హరణగా 'గ్రహాంసమ్మార్ష్టి' యను వాక్యమునందు సమ్మార్జనవిధి యొకే గ్రహమునకు అని యర్థము జేసి మరల నదే వాక్యముతో నితరగ్రహములకు సమ్మార్జన జెప్పినచో వాక్యభేద ప్రసంగమగును కాని గ్రహైకత్వ సంఖ్యా వివక్షత లేనప్పుడు అన్ని గ్రహములకీ వాక్యముచే సమ్మార్జన గావచ్చును. కావున నుత్పత్తి విధియందే గుణమునకు యాగబంధము ఫల సంబంధము జెప్పినను దోషముండదనిరి. ఇట్లు రేవత్యధికరణమునందు జెప్పబడినది, యిట నుదాహరణ మగును.

శ్రుతి॥ ౪౮, "ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవంతీయ మగ్నిష్టోమ
సామం కృత్వా పశుకామోయజేత".

ఇందలి వాక్యార్థ మిచ్చట చరితార్థమగును. పై వాక్యమునందేవ కారమున 'రేవతీర్న సధమాద' యను ప్రమాణమున రేవతీ నక్షత్రమునందు వారవంతీ నామకసామగానమును జేసి, పశుకాముడు యాగమును జేయవలెనని విధియగును. అచ్చట రేవతీ ఋక్కులకును వారవంతీయ నామక సామమునకేది సంబంధము గలదో యది పశుఫలమునకును, అగ్నికిని, స్తుతి రూప గుణమగుననిరి. అది గుణ సంబంధము, ఫలసంబంధము గలదైనను వాక్యభేద దోషము గాజాలదనబడినది. అట్లే యుత్పత్తి విధి యందగును. ఏవకారము పరామర్శయనిగాని, ఇతరాయోగ్య వ్యవచ్ఛేదక మని గాని, యోగ్యవ్యవచ్ఛేదక మని అర్థము చెప్పవచ్చుననిరి.

—: వినియోగవిధియందల్యంగములు :—

171. వినియోగవిధియందు అంగములు. 1. సిద్ధిరూపములైనవి, 2. క్రియారూపములైనవి రెండు విధములగునవి ఉపయుక్తములు.

1. సిద్ధరూపములివి:— జాతి, ద్రవ్యము, సంఖ్య మొదలగునవి. జాతియనగ పశ్వాదులు, ద్రవ్యములనగ పురోడాశాదులు. సంఖ్య యేకత్వాదులు.

2. క్రియారూపమునందలి భేదములివి:- 1. గుణకర్మ 2. అర్థకర్మ.

1. గుణకర్మ="క్రతుకారకాణ్యా శ్రిత్యగుణకర్మ, కర్మాంగ ద్రవ్య సంస్కారరూపోవా గుణకర్మ". అనగా క్రతుకారకాశ్రయ మగునది గుణకర్మ లేదా కర్మాంగ ద్రవ్య సంస్కారరూపమైనది గుణకర్మయగును. ఇందలి నాలుగు భేదములివి:—

(1) ఉత్పత్తి (ఉత్పాద్యము) 2. ఆప్తిః (ఆప్యము) 3. వికృతిః (వికార్యము) 4. సంస్కృతి (సంస్కార్యము)

(1) సంస్కార విశిష్టకర్మ జన్యమైనది ఉత్పాద్యము. 1. ఉ:- "వసంతే వసంతే బ్రాహ్మణో అగ్నినాదధీతే"2. ఉ:- "యూపంతక్షతీ" ఇందు ఆధానకర్మచే నగ్ని, తక్షణ (అలంకరణ) చే యూపము (పశులగట్టు స్తంభము) సంస్కరింపబడుటచే నీ కర్మ ఉత్పాద్యగుణకర్మ.

2. ఆప్యము='విద్యమాన పదార్థస్య ప్రాప్తిరాప్తిః' అనగా పూర్వ సిద్ధములైన వాని ప్రాప్తించుట ఆప్తి. ఉ:- 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః' ఇందు అధ్యయనము సిద్ధముగ పూర్వమేయున్నది. దానినే పొందుట ఆప్తి. ఉ:- 2. 'గాంపయోదోగ్ధి'. పాలు గోదోహనమున విద్యమానములు. అవి లభించుట ఆప్తి.

3. 'వికారకర్మ వికృతిః' అనగా కార్యముల మార్పుచే కలిగినది వికృతి. ఉ:- "సోమమభిషుణోతి, 2. వ్రీహీనవహంతి, 3. ఆజ్యంవిలాపయతీ" ఇత్యాదులందుగల వికారములు (మార్పులు) ఇచ్చట సోమమనగా సోమతీగ (తిప్పతీగె) రసము. అభిషవణమనగా 'షఞ్'ధాత్వర్థముచే పానము (త్రాగుట) ఇదే వికృతి. అవహననమనగా అవఘాతము (దంచుట) ఇది వికృతి. విలాపన అనగా నెయ్యికరుగుట.

4. సంస్కారకర్మ సంస్కృతి అనగా సంస్కారార్థమునకై జేయుకర్మ సంస్కృతి. ఉ:- 'వ్రీహీన్ప్రోక్షతి' ప్రోక్షణ (దర్భలతో నీళ్ళు జల్లుట) ఇట్లే అవేక్షణ (యజమానిభార్య కరిగిన నెయ్యిని జూచుట) సంస్కారకర్మ.

2. అర్థకర్మ='క్రతుకారకాణ్యాశ్రిత్య అర్థకర్మ'. అనగా ఫలాపూర్వమునకై ప్రధానమును గురించి (యాగమును గురించి) జేయు కర్మ అర్థకర్మ. ఇందు రెండువిధములివి:- 1. ముఖ్యము (అంగి) 2. అంగము. (1) అనన్యార్థం ప్రధానం. ఉ:- దర్శపూర్ణమాసాది. అనగా వెరుగ అపూర్వమును బుట్టించుకర్మ ముఖ్యము. (అంగి) 2. ముఖ్యమునకై ఉపయోగించునది అంగకర్మ. ఇది రెండువిధములు.

(1) సన్నిపత్యోపకారకము. (2) ఆరాదుపకారకము.

1. సన్నిపత్యోపకారకము= 'ప్రధాన స్వరూప నిర్వాహకత్వేనోపయుక్త కర్మసన్నిపత్యోపకారకం'. 'తచ్చద్రవ్య దేవతాది సంస్కారద్వారా యాగస్వరూప నిర్వాహకం'. ఉ:- అవహనన ప్రోక్షణాదిః అనగా ద్రవ్యదేవతా సంస్కారరూపమైన కర్మ సన్నిపత్యోపకారకము. ఇది యాగస్వరూపమును నిర్వహించును. దీనినే ఆశ్రియకర్మయందురు. దృష్టార్థ, మదృష్టార్థ, నుభయార్థ భేదముచే ఇందు త్రివిధములు. 1. అవహననాదులు దృష్టార్థములు. 2. ప్రోక్షణాదులు అదృష్టార్థములు 3. పశుపురోడాశాదు లుభయార్థము లిందు ద్వివిధము. 1. త్యాగాంశము దృష్టార్థము 2. మంత్రస్మరణ మదృష్టార్థము.

2. ఆరాదుపకారకములు = దూరమునుండియే యుపకరించునవి. "ద్రవ్యాణ్యనుద్దిశ్య కేవల విధీయమానంకర్మ ఆరాదుపకారకం తచ్చ పరమాఽపూర్వోత్పత్తా వేవ యుపయుజ్యతే". ఉ:- 'ప్రజాయాదయః' అనగా పరోక్షముగ ప్రయాజాదులు ఫలాపూర్వమునకు ఉపకారకములు.

172. సర్వాంగోపదేశములతో గూడుకొనియుండు కర్మను ప్రకృతి యందురు. ఉ:— దర్శాదియాగములు.

2. 'వికలాంగ సంయుక్తవిధిర్వికృతిః'. అనగా సంపూర్ణాంగోపదేశములుగలది ప్రకృతి, సర్వాంగోపదేశములు లేనిది వికృతి. ఉ:- దర్శాది యాగములు ప్రకృతి, సౌర్యాది యాగములు వికృతి.

3. ఉభయవిలక్షణమైనది హోమము. ఉ:- అమనహోమములు.

173. ఐష్టికమునందలి పంచప్రయాజలు ఇవి:- 'ప్రయాజః పంచ ప్రకారః' అనగా ప్రయాజ లైదు విధములు. 1. సమిధోయజతి 2. తనూనపాతం యజతి 3. ఇడోయజతి 4. బర్హిర్యజతి. 5. స్వాహాకారం యజతి. 'అవిశేష యజతి పదాభ్యాసా త్కర్మభేదః' అనగా ప్రతి యాజయందు 'యజతి' పదము అవిశేషమున గలదు గాన ప్రతిప్రయాజ యాగము వేరుకర్మయని యర్థము. ప్రయాజల కధిష్ఠాన దేవతలుందురు. వారిని గురించి ప్రయాజయాగములు దర్శాదియాగములందు జేయుదురు. ఐష్టిక పశుమునందు అనుయాజలు మూడు ఇవి:- 1. దేవంబర్హి 2. దేవోనరాశంసో 3. దేవోఅగ్ని స్విష్టకృత్.

ఆధ్వర్యాది ఋత్విక్కు-లుచ్చరించునవి ప్రేషలు. ప్రేషాక్షరముల సంఖ్య 17. వివరమిది:- 1. 'ఆశ్రావయ' 2. 'అస్తుశ్రౌషట్' 3. 'యజ' 4. 'యెయజామహే' 5. 'వౌషట్'.

మొదట ప్రేషందు 4 అక్షరములు, రెండవదానియందు 4, మూడవ దాని యందు 2 నాల్గవదానియందు 5. అయిదవదానియందు 2 మొత్తం 17 అక్షరములు.

శ్లో॥ 221. చతుర్భిశ్చ చతుర్భిశ్చ ద్వాభ్యాం పంచభిరేవచ ।
హూయతే చ పునర్ద్వాభ్యాంసమె విష్ణుః ప్రసీదతు.

తా॥ పై జెప్పిన పదిహేడక్షరముల సంఖ్య విష్ణుః (యజ్ఞుడు) అర్థము.

174. మొదట నధ్వర్యుడు హోతకు వినబడునట్లు 'అగ్నయేను బ్రూహి' అనుచు బలుకును. అనగా నేదేవతకై (అవదానమును దీసికొనునో) యా దేవతనాహ్వానించును. అప్పుడు (బ్రహ్మ అనుమోదించినపిదప) హోత "ఓం అగ్నిర్మూర్ధాదివః కకుత్పతిః పృథివ్యా౭యం । అపాగ్ం రేతాగ్ం సిజిన్వతోం' అనుచు జెప్పిన తరువాత 'ఆశ్రావయ' యను మొదట ప్రేషను అధ్వర్యుడు బలుకును. దీనికుత్తరముగ నాగ్నీధ్రుడు "అస్తు శ్రౌషట్" అను రెండవ ప్రేష ఉచ్చరించును. దీనిచే జేయబోవు కర్మ అవధరింపబడినదని అర్థము. తరువాత నధ్వర్యుడు "యజ" అను మూడవ

ప్రైష బలుకును. దీనికి బ్రిహ్మ (ఓం) అనుచను మోదించును. దీనికే బదులుగా 'యే యజామ హేగ్నింభువో యజ్ఞస్య రజసశ్చనేతా, యత్రాని యుద్భిః సచనేశివాభిః దివి మూర్ధానం దధిషేస్వర్షాం జిహ్వామగ్నేచ కృషేహ వ్యవాహం' యను నాల్గవ ప్రైషను బలికి హోతయే మరల వెంటనే "వౌషట్" అను నైదవ ప్రైష యుచ్చరించుటతోడనే అధ్వర్యుడు తన చేతనున్న అవదానము నగ్నిలో వేల్చును. తరువాత 'దేవంబర్హి' ఇత్యాది అనుయాజల హోమమగును.

1. ఐష్టికము 2. పాశుకము 3. సౌమికమని త్రివిధముగలదు.

(1) ఐష్టికమునందు — పంచప్రయాజలు మూడనుయాజలు.

(2) పాశుకమునందు, సౌమికమునందు ఏకదశయాజలు ఏకాదశ అను యాజలు. పశుభేదములచే యాగములు జేయబడును.

175. యాజలు ద్వివిధములు 1. ప్రయాజ 2. అనుయాజ (1) ప్రయాజలు పదునొకండు ఇవి :-1. 'సమిధః 2. తనూన పాతం 3. ఇళః 4. బర్హిః 5. స్వాహాకారం 6. దురం 7. దైవ్యాహోతారః 8. దైవ్యా త్రిస్రస్త్రిశుః 9. త్వష్టారం 10. వనస్పతిః 11. అగ్నిస్విష్టకృత్.'

2. అనుయాజలు పదునొకండుగలవు. అవి:-1. దేవంబర్హిః 2. దేవీర్ద్వారః 3. దేవీఉపాసానక్తా 4. దేవీజోష్ట్రి 5. దేవీఊర్జాహుతీ 6. దేవీ దైవ్యా హోతారః 7. దేవీత్రిస్రిస్రిః 8. దేవోనరాశంసః 9. దేవఇంద్రో వనస్పతిః 10. దేవం బర్హిర్వారితీనాం 11. దేవోఅగ్నిస్విష్టకృత్.

176. పంచప్రయాజ పశుమునందు 1. సమిధ 2. తనూనపాతం 3. ఇళ 4. బర్హి 5. స్వాహాకారమను పంచప్రియాజయాగములు. వీనికే దేవం బర్హి 2. దేవోనరాశంసోవసువనే 3. దేవో అగ్నిస్విష్ట కృత్తను మూడు అనుయాజలు వచ్చును.

2. నవానుయాజలు నవప్రయాజపశుమున వచ్చును. కావున పై జెప్పిన మూడనుయాజలలో త్వష్టారవనస్పతులు, వర్జితములు.

3. ఏకాదశ ప్రయాజపక్షమునందు పైజెప్పిన ఏకాదశానుయాజలు వచ్చును. 4. చతుర్ప్రయాజ పక్షమునందు=పంచప్రయాజ పక్షము నందలి మూడనుయాజలలో దేవం బర్హిలోపించి తక్కిన రెండు వచ్చును.

5. త్వష్టారం, నరాశంసలు రెండు నొకే పర్యాయపదములుగాన అర్థ భేదములులేనివి. అయినగాని గోత్రభేదమందు యజమాని తన గోత్రప్రకారము రెంటిలో నొకటి యుచ్చరించి జేయుటిట్లు.

శ్లో॥ *222.* వసిష్ఠశునకాత్రీణాం వాధ్రియస్య గణస్యచ
రాజన్యానాంనరాశంసా । అన్యేషాంతు తనూనపాత్.

తా॥ వసిష్ఠశునక, అత్రి, వాధ్రియగోత్ర, యజమానులు, రాజన్యులు నరాశంసయనుచు ప్రయాజానుయాజల యాగము చేయవలయును. ఇతరులు తనూన పాత యాజను జేయనగును.

177. 'యజతిషు యే యజామహంకరోతి నానుయాజేషు' అను నిషేధ శ్రుతిచే అనుయాజయాగములందు యే యజామహేయను ప్రేష జెప్పరాదు.

2. పాశుకమునందు నవయాజలు, సౌమికమునందు ఏకాదశ యాజానుయాజలు, ఇష్టికమునందైదు యాజలు, చాతుర్మాస్యాది వికృతి యాగములందు చతుర్యాజలు తరుచుగావచ్చును.

178. సంస్కారము రెండు విధములు=(1) ఉపయోక్షమాణము (2) ఉపయుక్తమాణము 1 ఉ :— అవఘాతాదులు 2. ఉ :— ప్రతిపత్తికర్మ.

2. ప్రతిపత్తికర్మ='ఉపయుక్తస్యాఽవిశేషస్య ఆకీర్ణకరద్రవ్యాదేః విహిత దేశ ప్రక్షేపణ సంస్కారః కర్మ విశేషో ప్రతిపత్తికర్మః' అనగా యాగము నందుపయుక్తములై మిగిలిన ద్రవ్యాదులను (వ్యర్థము గాకుండుటకై) ఒక విహితదేశమున (చాత్వాలమున) నుంచుట ప్రతిపత్తికర్మ.

(1) చాత్వాలము=గర్త విశేషము. ప్రాసన (వేయుట).

(2) కృష్ణసారంగము యొక్క కొమ్మును కృష్ణవిషాణమందురు.

(3) 'యజమాన కృష్ణ విషాణయాకండూయతి' అనగా దీక్షా కాలము నందు యజమాని కృష్ణ విషాణముతో దురద నివారణ చేసికొనవలయును. ఇట్టి ద్రవ్యములు మిగిలినవి చాత్వాలమునందు వేయుట ప్రతిపత్తి కర్మ యనబడును.

(4) ఇడ=భక్షణ యోగ్యమైన పురోడాశాది శేష ద్రవ్యములను ఇడ యందురు. హోమానంతరము పురోడాశాదుల శేషమును సపత్నీకుడగు యజమానుడు, ఋత్విక్కులు భక్షించుట ప్రతిపత్తికర్మ.

5. వినియోగవిధియందుపయుక్త విధి వాక్య, ప్రమేయములు త్రి విధములు :—క్రత్వర్థ 2. పురుషార్థ 3. ఉభయార్థములనబడును.

(1) ప్రయాజ, ప్రేషాదులు క్రత్వర్థములు 2. ఫలకారణములగు యాగ ములు, వానితో జనించు అపూర్వాదులు, పురుషార్థములు 3. దధ్యాదులు ఉభయార్థములు. దీనికి ఉ :-దధ్నాజుహోతియనునప్పుడు క్రత్వర్థమగును. దధ్నేంద్రియ కామస్యజుహ్యాదన్నప్పుడు పురుషార్థమగును. ఇట్లుభయా ర్థము లగుట సంయోగ పృథక్త్వ మనబడును.

సంయోగపృథక్త్వము = 'ఏకస్యోభయార్థత్వే సంయోగ పృథక్త్వం'

జై. సూ. అ. 4 పా. 3 సూ. 5-9.

ఉ :-'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేనయజేత' ఉ :-2. బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవర్చస్కామో బృహస్పతిసవేనయజేత' ఈ వాక్యములందలి బృహ స్పతి యాగమునకు వాజపేయము అంగముగానందున వాజపేయ యాగ మును జేసిగాని, జేయకయేగాని బృహస్పతి యాగమును జేయవచ్చును.

ఉ :—3. "యాగాదులు సకామనయా జేసిన తాదృశఫలములనిచ్చును యవి నిష్కామనయా జేసిన చిత్తశుద్ధి ద్వారా మోక్షఫల మిచ్చును. ఇట్లుభయార్థములగుట సంయోగ పృథక్త్వ న్యాయమనబడును.

వినియోగ విధియందు సహకరించు శ్రుత్యాది షట్ప్రమాణములు

179. 1. శ్రుతి 2. లిఙ్గ 3. వాక్య 4 ప్రకరణ 5. స్థాన 6. సమాఖ్యలు షట్ప్రమాణములు. ఈ యాఱు ప్రమాణములు వినియోగవిధియందు సహాయమును జేయుచు విధియందు ప్రామాణ్యాత్వమువహించును.

1. శ్రుతి :—'నిరపేక్షోరవః శ్రుతిః' అనగా అపౌరుషేయవేదవాక్యములు శ్రుతి యనబడును. శ్రుతియందవాంతర భేదములు మూడు. 1. విధాత్రీ 2. అభిధాత్రీ 3. వినియోక్త్రీ యను త్రివిధ భేదముగలది శ్రుతి.

1. 'లిఙాద్యాత్మికా శ్రుతిర్విధాత్రి' అది భూత, భవిష్యద్వర్తమాన కాలాప దేశములగు లడాది గుర్తులుగల వాక్యము. ఉ:— యజతీత్యాది.

2. 'వ్రీహ్యాది ద్రవ్యాత్మికా అభిధాత్రీ'. ఉ :-పశు, పురోడాశాదులు.

3. 'శబ్దమాత్ర శ్రవణేనయ యాసంబంధః ప్రతీయతేసా వినియోక్త్రీసా త్రివిధా' 1. విభక్తిరూపా 2. ఏకాభిధానరూపా 3. ఏకపదరూపా.

(1) విభక్తిరూపాశ్రుత్యుదాహరణం 'వ్రీహిభిర్యజేత' తృతీయా శ్రుత్యా వ్రీహీణాం యాగాంగత్వం, తదపి, పురోడాశ, పశుహ్యాదయరూప, హవిః ప్రకృతికత్వేనయాగాంగస్. ఉ :-2. 'అరుణయా పింగాక్ష్యా ఏకహాయన్యాగవా సోమంక్రీణాతి' ఇచ్చట తృతీయా శ్రుతియున్నను, అరుణిమాదులు మూర్త ద్రవ్యములుగానందున (గుణములేగాన) సోమ ద్రవ్యమునకు, సాక్షాత్తుగ క్రియాంగములు కాజాలవు. అవి గోద్రవ్యము నాశ్రయించి ఆకాంక్షద్వారా పరస్పరాన్వితములగుచు (కారణ విభక్తులతో సహకరించి) క్రియాంగములుగా వచ్చును కాన అరుణిమత్వ, ఏకహాయనత్వ, పింగాక్షిత్వగుణములు సంహతించి గో ద్రవ్యము ద్వార ఆకాంక్షచే నన్వయించును. అనగా "ఏకహాయనీగౌసా పింగాక్షీసా అరుణవర్ణాతయా సోమంక్రీణాతి" యని శ్రుత్యర్థమగును.

(2) ద్వితీయా విభక్తికి ఉ :-'వ్రీహీన్ప్రోక్షతి' ఇచ్చట ద్వితీయా విభక్తిచే ప్రోక్షణ జేయుట వ్రీహి స్వరూప నిష్పత్తి కొఱకు జెప్పబడలేదు. వ్రీహి స్వరూప మిదివఱకే సిద్ధమైనది. ప్రోక్షించని యెడల సంస్కారములేనందున వానితో అపూర్వము బుట్టదుగాన యాగోపయుక్తము కాజాలవు కావున ప్రోక్షణ సంస్కారార్థమగును.

(3) సప్తమీ ఉ :-'యదాహవనీయేజుహోతి' ఇందు ఆహవనీయాగ్ని సప్తమీ శ్రుతిచే హోమాంగమగును.

2. ఏకాభిధాన రూపాశ్రుతిః ఉ :-'పశునాయజేత' ఇందు ఏకత్వ, పశుత్వములు ఏకాభిధానా శ్రుతిచే యాగాంగములు.

(3) ఏకపదరూప శ్రుతిః ఉ :- పై యుదాహరణందలి 'యజేత' పదమున గల ఆఖ్యాతాంశముచే నేకత్వ సంఖ్య దెలియును. ఇదే 'ఆర్థీభావన' యందు జేరును. దీనినే 'సమానాభిధానా' యందురు. సంఖ్యచే నేకపద రూపాశ్రుతిచే యాగాంగము. ఇట్లు సంఖ్యామల మూర్తములైనను యాగాంగములైనవి. 'యాగాంగ పశుః ఏకః, పుమాంశ్చేతి నిశ్చితం। అతః సంఖ్యాయా యాగాంగత్వం' అనగా యాగాంగ పశు వొక్కటి, అదియును మొగ పశువు.

180. 'అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థః । సచకర్తారం వినాఽనుపపత్తేః । కర్తృభావనా ఆకాంక్షాద్భవతి. తద్గతసంఖ్యా ఆఖ్యాతాంశేన ప్రతీతేః । తస్మాత్కర్తృ పరిచ్ఛేదకతయా అమూర్తస్యాపి (సంఖ్యాదీనాం) భావనాంగత్వ సిద్ధం' అనగా ప్రమాణాంతరములచే గాక కేవల శబ్దము చేతనే లభించునది శబ్దార్థము. అది కర్త లేకున్న సిద్ధించదు. కర్త ఆకాంక్షవలన దెలియబడును. కర్తృగత సంఖ్య ఆఖ్యాతాంశమున తెలుపబడును. కాన కర్తృ ద్వారా సంఖ్య తెలియబడుటచే అమూర్తమైనను ఏకపద రూపా వినియోక్త్రీ శ్రుతియందు జేరును.

శ్లో॥ 223. సంఖ్యాయాంకారకేవా, ధీర్విభక్త్యాహి ప్రవర్తతే ।
ఉభయంచాత్ర తత్సిద్ధం భావనాలిఙ్ విభక్తితః

తా॥ సంఖ్యనుగాని కారకములనుగాని గుర్తింప జేయునది విభక్తి. కావున తిఙంతపదములం దుభయములు సిద్ధించును.

181. పై జెప్పిన లక్షణములుగల శ్రుతి లిఙ్గాది ప్రమాణములకంటెను ప్రబల ప్రమాణమైనది. ఉ:— 'ఐంద్రియాగార్హపత్య ముపతిష్ఠతి' యను వాక్యమునందు తృతీయా విభక్తిచే ఇంద్రలిఙ్గమున్నను అది బాధించబడి ప్రబలమైన శ్రుతిఃప్రమాణమున గార్హపత్యాగ్నిః స్తుతి విధించబడినది.

182. ప్రాప్తబాధ 2. అప్రాప్తబాధ యని బాధ రెండువిధములు.

1. 'ప్రాకృతాంగానా మతిదేశేన ప్రాప్తానాం ప్రత్యామ్నానాం. ప్రతిషేధ రూపలోపో ప్రాప్తబాధః'. ఉ:- శరమయం బర్హిరితి ప్రాకృతో పదిశ్య శరమయత్వం వికృతౌ ప్రతిషేధాదులపాదీనాం ప్రత్యామ్నానమర్థలోపో ప్రాప్తిబాధః'. ఉ:- "నహోతారం వృణీథః". అనగా పిత్రేష్టియందు హోత (ఋత్విక్) వర్ణన నిషేధమైనది. ఇట్లు ప్రాప్తబాధ జైమిని సూత్రములందలి పదవ యధ్యాయమందు నిరూపించబడినది.

2. మూడవ యధ్యాయమునం దప్రాప్తబాధ నిరూపించనైనది. 'యో వద్దుర్బల ప్రమాణేన వినియోగ మారభతే తత్పూర్వమేవ ప్రబల ప్రమాణేన వినియోగస్య కర్తురశక్యత్వాత్తేన వాతదో్బధి తత్త్వేన ఇతరస్యబాధో అప్రాప్తబాధః' అనగా శ్రుత్యాది షట్ప్రమాణములలో నుత్తరోత్తరములగు ప్రమాణములు ప్రబలములు కానందున పూర్వాపూర్వములచే నుత్తరోత్తరములకు గలుగు బాధ యప్రాప్తబాధ యందురు. ఇందు సూత్ర ప్రమాణము.

సూత్రం ౯. 'శ్రుతి, లిఙ్గ, వాక్య, ప్రకరణ, స్థాన, సమాఖ్యానాం, సమవాయే పారదౌర్బల్య మర్థ విప్రకర్షాత్' జై. సూ. అ. 3. పా. 3. సూత్రం. 14.

2. లిఙ్గం—'శబ్దసామర్థ్యం లిఙం సామర్థ్యం సర్వశబ్దానాం లిఙమిత్యభిధీయతే' అను ప్రమాణము కలదు. సామర్థ్యము రూఢియన

బడును. 'యౌగిక సమాఖ్యాలిఙ్గా ద్రూఢ్యాత్మిక లిఙ్గోభిన్నః' అనగా రూఢిలిఙము యౌగిక సమాఖ్యాతమునకన్న (నామధేయమునకన్న) భిన్నము. ఉ:– "బర్హిర్దేవ సదనందామీ" యను వాక్యమునందు 'బర్హి లిఙాత్కుశ ల్లవనం, నతూలపాదీనాం' లవనమనగా ప్రకాశమని యర్థము. ఇదంలిఙ్గం వాక్యాత్ప్రబలం. ఉ:–"స్యోనంతే సదనం కృణోమి". ఇందలి కృణోమి యను లిఙము పురోడాశ సదనము (స్థలము) నకు అంగమగును. కాని వాక్యప్రమాణముచే పురోడాశ మును జేయుటందు కరణముగాజాలదు.

(2) సామర్థ్య ద్వివిధం. 1. శబ్దగత సామర్థ్యం 2. అర్థగతసామర్థ్యం.

1. శబ్దగత సామర్థ్యము మంత్రివర్ణములతోనే దెలియబడును.

2. 'లిఙ్శ్రివణే నాపికర్తు మశక్యత్వా దర్థసామర్థ్యం ప్రవర్తతే'. ఉ:- 'స్రువేణావద్యతీ' యను వాక్యమునందు స్రువలిఙముచే ద్రవద్రివ్యాదులనే గ్రహించవచ్చునుగాని మాంసాది ఘన పదార్థములను స్రువయం దుంచుటకు శక్యముగాజాలదు. కావున అర్థసామర్థ్యముచే స్రువేతర పాత్రలందు అవద్యం (ఉంచుట గ్రహించుట) యగును. ఇట్టి లిఙ్గము, ప్రమాణాంతరా నపేక్షితమైనది. 2. ప్రమాణాంతర సాపేక్షగలదియను రెండు విధములు.

(1) 'యద్వినాయన్న సంభవతి తత్తస్యాంగం కేవలలిఙ్గాద్భవతి. ఉ:- 'అర్థజ్ఞానం కర్మాంగత్వం' అనగా ఏదిలేకున్న నేదిసంభవించదో అది దానికి ప్రమాణాంతరా నపేక్షిత లిఙమనబడును. ఉ:- లోకర్మ అర్థ జ్ఞానములేనిదే జేయరానందున అర్థ జ్ఞానము నిరపేక్షిత లిఙము.

2. యద్వినాయత్సం భవతి తత్తస్యాంగం సాపేక్షిక లిఙం. ఉ:- 'అగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి' ఇతివాక్యే వినియోగస్య పూర్వత్వాన్నిర్వాపణ ప్రకాశనార్థం నిర్వాపణ లిఙ్గం నతు నిర్వాపణ సిద్ధ్యర్థం'. అనగా దర్శ పూర్ణ మాసాదియాగములందు పురోడాశాదుల జేయుటకు వానికగు ద్రవ్యములను (బియ్యము, యెవలు) పూర్వదినముననే దేవతాది సంఖ్యతో

కొలుచుట నిర్వాపణనబడును. కాన నిర్వాపణ లిఙము నిర్వాపణ సిద్ధించుట కొఱకుగాక నిర్వాపణ పరికాశన (సంఖ్యకొలత దెలియుట) కొరకు సాపేక్షగలదని యర్థము.

3. వాక్యము="సమభి వ్యవహారో వాక్యః । శేష శేషివాచక పద యోస్సహోచ్చారణం సమభి వ్యవహారః" ఉ :- 'యస్యపర్ణమయీ జుహూర్భవతి ననపాపశ్లోకం స్పృణోతి అత్రపర్ణతా యాజుహ్వాంగం సమభి వ్యవహారాద్భవతి । యది పర్ణతాయా జుహూ క్రియతే తదైవ తత్సాధ్య మపూర్వంభవతి, నాన్యథా, తస్మాత్పర్ణతాయా జుహ్వాంగం వాక్యాజ్జాయతే'. అనగా సహోచ్చారణ జేసిన సమభి వ్యవహారమగును. అదియే వాక్యప్రమాణమగును. పై ఉదాహరణమున పర్ణత యనగా పాలాశకఱ్ఱ (మోతుకుకఱ్ఱ) దానితో జేయబడిన జుహు (స్రువ) పాత్రి విశేషము. యాగాదులం దాజ్యాది పదార్థముల గ్రహణ జేయు సాధన. అది గలిగిన యజమానికి పాపములంటవు. కావున పర్ణత జుహ్వాంగ మగుననుచు వాక్యముచే దెలియును.

2. 'ప్రకృతి వద్వికృతిః కర్తవ్యా. ఇతి వచనాత్పర్ణతాయాః అనారభ్యాధీతేపి వికృతౌనాన్వేతి । పౌనరుక్తి ప్రసంగాత్'. అనగా ప్రకృతి యాగములవలె వికృతులగునను ప్రమాణ వాక్యమున్నను వికృతియందు ప్రియాజలకు, ప్రయోగములేనందున పర్ణతాదుల నారభ్యాధీతములైనను అన్వయము గాజాలదు. పునరుక్తి దోషమగునని తాత్పర్యము. ఏ వాక్యమున శ్రుతి ఉత్పత్త్యాది విధులను జెప్పినదో, యావాక్యముల నారభ్యాధీతములనబడును. ఇతర వాక్యములను అరభ్యాధీతములందురు. వాక్యము ప్రకరణమునకంటెను ప్రబల ప్రమాణమగును. ఉ:- "ఇంద్రాగ్నీ రిదంహావిః". ఇది వాక్యప్రమాణముననే దర్శాంగమగును. కాని ప్రకరణ వశమున దర్శపూర్ణ మాసాంగముగాజాలదు. ఉదాహరణ మందలి మంత్రము వాక్యబలముచే ప్రకరణమును బాధించును.

4. ప్రకరణము మహాప్రకరణము; అవాంతర ప్రకరణమని ప్రకరణము రెండు విధములు. (1) ఫలభావనా ప్రకరణము మహాప్రకరణము.

2. అంగభావనాప్రకరణ మవాంతర ప్రకరణము. 'తేన అభిక్రమ ణాదీనాం ప్రయాజాంగత్వం తచ్చసందంశ రూపే రైవజ్ఞాయతే'. అనగా అంగభావనా ప్రకరణమునందే జెప్పబడినవి యభిక్రమణాదులు. వానికే ప్రయాజాదులంగములని సందంశరూపమునసనే తెలియును. ఇవి యన్నియు దెలియజేయునది అవాంతర ప్రకరణము.

(2) సందంశము "ఏకాంగానువాదేన విధీయమాన యోరంగయోరంతరాలే నిహితత్వం సందంశం". "లోహకంటకద్వయ విద్ధలోహ శలాక వద్రూపం సందంశరూపం". అభిక్రామం. 'ప్రయాజాంగాను వాదేన విధీయమాన యోరంగ యోరంతరాలే విహితత్వ సందంశం'. 'యథా సమానయతే జుహ్వాం, ముపభృత స్తేజో వా' ఇతి ప్రయాజాంగానువాదేన (ఉపభృతు = ఘృతపాత్ర విశేషం ప్రయాజాంగం) (1) "యస్యైవం విదుషో, ప్రయాజానుయాజా ఇజ్యంతే, ప్రైభ్యోలోకేభ్యో భ్రాతృవ్యాస్తుదతే" "అభిక్రామంజుహోతి" "యోవై ప్రయాజానాం మిథునం వేద" ఈ రెండు ప్రయాజాంగ వాక్యముల మధ్యనగల 'అభిక్రామం' అను హోమవాక్యమేదిగలదో నది సందంశమనబడును. సందంశ రూపము = ఇనుపత్రిశూలమువలె నుండును. అందు మధ్యనగల మేకువలె నుండునట్లు అభిక్రామముండును. అదియే సందంశరూపమగును. ఆకాంక్షచే నదిదెలియబడును. 'ఆకాంక్షస్యైవ గుణేనాన్వేష్యతి' ప్రమాణము.

శ్లో॥ 224. పరప్రకరణస్థానా మంగేస్వత్యాదిభిస్త్రిభిః ।
జ్ఞాత్వేపునశ్చ తైరేవ సందంశే నతదిష్యతే.

తా॥ శ్రుతిలిఙ్గ వాక్యములు మూడు. అవాంతర ప్రకరణమునందున్నట్లు దెలియబడెనేని మరలనవియే యాకాంక్ష జేయగా సందంశ రూపమని దెలియబడును. ఇట్టి ప్రకరణము స్థానమునకంటెను ప్రబలము.

ఉ:- "అక్షైర్దివ్యతీ రాజన్యం జిహోతీ" ఈ విదేవనాదులు (పాచికలతో జూదము) అభిషేచన సాన్నిధ్యమునందు పరిపఠితములైనను ప్రకరణ బల

మున నీ ధర్మములు రాజసూయ క్రత్వంగములగునుగాని స్థానముచే యభిషేచనీయాంగములు గాజాలవు.

5. స్థానము. 'దేశసామాన్యంస్థానం తచ్చద్వివిధం.' 1. పాఠసాదేశ్యం 2. అనుష్ఠాన సాదేశ్యమితి.

1. యథాసంఖ్య పాఠసన్నిధిః పాఠం పాఠసాదేశ్యం. ఉ:- 'ఐంద్రాగ్న మేకాదశ కపాలంనిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశ కపాలం'. ఇత్యాది, యథాక్రమపాఠమితి, అనగా యాజ్యవాక్యములకు యథా సంఖ్యా క్రమముగ అను వాక్యములు. "ఇంద్రాగ్నీరోచనా" ఇత్యాదిని ప్రథమస్య ప్రథమం ద్వితీయస్య ద్వితీయం క్రమేణపఠనం పాఠసాన్నిధ్యం స్థానమిత్యుచ్యతే. అఫలస్య ఫలవత్ సన్నిధి పాఠస్తు తదంగత్వన్యాయేన ప్రధానేష్వంతర్భూతం.

2. ప్రాకృతాంగాను వాదమున విహితములైన వైకృతాంగము లేవి సందంశ పతితములైనవో యవియును వికృత్యర్థముగ సన్నిధి పాఠముచే స్థానమనబడును. ఉ:- ఆమన హోమాదులు "అమనసేస్వాహాఽరేత స్వినేస్వాహా" ఇత్యాదులు.

"కైమర్థ్యాకాంక్షాయాం వికృత్యపూర్వం భావ్యత్వేన అన్వయం". అనగా ఆమనహోమాదులకువలె నీ వైకృతాంగములందలి సందంశపతితముల కర్థమగునని తాత్పర్యము.

శ్రుతి॥ ఉదా. "వైశ్వదేవీం సాంగ్రహాయణీం నిర్వపేద్గ్రామకామః"

యను కామ్యేష్టి యాగసన్నిధియందివికృతి యాగములైన ఆమన హోమాదులు జెప్పబడినవి.

2. 'పశుధర్మాణా మగ్నీషోమీయార్థ మనుష్ఠాన మనుష్ఠాన సాదేశ్యం'. ఉపాకరణ, పర్యగ్నికరణాదులను పశుధర్మములందురు. "ప్రజాపతేర్జాయమానా" యను మంత్రమున పశుయూప స్పర్శజేయుట ఉపాకరణమగును. దర్భజ్వాలతో వానికి త్రిఃప్రదక్షిణీకరణమును జేయుట

పర్యగ్నికరణమందురు. 'యూపేరజ్వాబంధనం యూపనియోజనం' 'తేషామనుష్ఠానమగ్నీషోమీయ పశుశేషత్వంగతు సవనీయ (ఆగ్నేయ) పశుశేషత్వానుష్ఠాన మనుష్ఠాన సాదేశ్యం' "ఆనర్థక్య ప్రతిహతానాం విపరీతం బాలబలం'' అను న్యాయమున పశుధర్మములను స్థానబలముచే ప్రకరణమును బాధించి స్థానక్రమత్వాతదంగ మగుననిరి. ఇదే న్యాయము సాన్నాయమను వికృతియాగమునం దనువర్తించును.

183. సాన్నాయము='దధిపయసీతి సాన్నాయం' అను నిరుక్త్యాపశుః ప్రకృతిగమగునవైన దధిపయస్సులు వికృతియాగమునందు ప్రాప్తించును. ఇట్టి స్థానము సమాఖ్యకంటెను ప్రబలమైనది. ఉః— "శుద్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే'' ఇతివాక్యేస్థాన బలాత్సాన్నాయ పాత్రాంగం నతు సమాఖ్యాత్పురోడాశ పాత్రాంగం.

6. సమాఖ్య="సంబంధస్సమాఖ్యః । సంబంధః ప్రతీతేరేవ వాక్యార్థః ప్రతీతిః''. అనగా సంబంధము దెలియుటతో వాక్యార్థజ్ఞానమగును.

శ్లో॥ 225. సర్వత్రయౌగికే శబ్దే ద్రవ్యమేవాభిధీయతే ।
నహిసంబంధ వాచిత్వం సంభవత్యతి గౌరవాత్.

శ్లో॥ 226. పాకంతు పచిరేవాహ । కర్తారం ప్రత్యయోప్యకః ।
పాకయుక్తం పునఃకర్తా వాచ్యోనైకస్య కస్యచిత్.

తా॥ 2=యౌగిక శబ్దములందు ద్రవ్యమే సమాఖ్య (నామధేయము) కాని సంబందార్ధము గౌరవమైనందున సమాఖ్యయనబడదు. పాకమనగ పక్వపదార్థమైన ద్రవ్యమే యనబడును. (సమాఖ్య) కాని శబ్దార్థముచే పాకమును జేయువాడు, పచనయేదో యొకటి సమాఖ్యయగుననరాదు. పాకకర్త లక్షణయా దెలియబడును. ఉః- పౌరోడాశిక యనుసమాఖ్య పురోడాశ ద్రవ్యమునకగును. తద్ధితయోగమున పౌడాశికమని జెప్పుదురు. ఇదే విధమున పురోడాశ మంత్రము లేకాండయందు జెప్పబడినవో యా కాండను పౌరోడాశిక కాండయందురు. ఇట్లు సమాఖ్య స్థానమునకంటెను దుర్బలమైనది. వైదిక లౌకిక భేదముచే సమాఖ్య ద్వివిధమైనది.

1. హోతృచమస భక్షణాంగమైనందున దానికి హోతృచమసని వైదిక సమాఖ్యగలిగినది (చమస యనునొక కఱ్ఱపాత్ర).

2. ఆధ్వర్యమను సమాఖ్యలౌకికము. అది యధ్వర్యునికి తత్తత్కా ర్యాంగసంబంధముండుటచే గలిగినది.

3. యౌగికశబ్దములు నాలుగు విధములుండును. ఇవి:- 1. యోగ 2. రూఢి 3. యోగరూఢి 4. యౌగికరూఢు లనబడును.

1. ఎచ్చట అవయవార్థమే దెలియబడునో యది యౌగికమనబడును. ఉ:- 1. ఆధ్వర్యవం 2. పాచకమిత్యాదులు.

2. ఎచ్చట అవయవార్థాపేక్ష లేక సముదాయ శక్త్యర్థమే దెలియ బడునో దానిని రూఢియందురు. ఉ:- గవాది శబ్దములు.

3. ఎచ్చట అవయవ శక్త్యర్థములతో సముదాయ శక్త్యర్థము దెలియ బడునో అది యోగరూఢియగును. ఉ:- పంకజాది పదములు.

4. ఎచ్చట అవయవశక్త్యర్థము, సముదాయ శక్త్యర్థము (యోగి కార్థము రూఢ్యర్థము) రెండును స్వతంత్రములుగా దెలియబడునో అవి యౌగిక రూఢులనబడును. ఉ:- "ఉద్భిదాయజేత" ఇందూర్ధ్వ భేదన యోగమున యౌగార్థమైన తరులతాదులు, రూఢ్యర్థమున తన్నామక యాగము యౌగికరూఢి యనబడును.

184. విశేషము='హవిర్ధానే గ్రావాభిరభిషుత్యాఽహవనీయే హుత్వా ప్రత్యంచ పరేత్యసదసి భక్షాన్భక్షయంతి' ఈ వాక్యవివరణమిట్లు సోమ యాగమున కేశాలాదుల (గృహముల) నిర్మాణమునర్తురు. అందు ప్రాగ్వంశమనుశాల పశ్చిమదిశయందు తూర్పుముఖముననుండును. దానికి తూర్పునందు కొంతదూరమున మంటప నిర్మాణమగును. మంటపమునం దెత్తైనగద్దె నిర్మింతు రది యుత్తరవేదియగును. దానిపై ఆహవనీయమను చతురస్రముగ అగ్నిగుండముండును. ప్రాగ్వంశమునందు గార్హపత్య దక్షిణాగ్నుల గుండములు వర్తుల త్రికోణములుగ క్రమముననుండును.

రెండు శాలలమధ్య సదస్యమను శాల దక్షిణోత్తరావరణము లేనిదిగ (పాక) నిర్మింతురు. మంటపమున నుత్తరవేదికి పశ్చిమమునందు సోమ రసపానముగా లేక దానిని దీయుదురు. ఇది అభిషవమను కర్మయగును. సదస్యమునం దిడాభక్షణయను ప్రతిపత్తికర్మ జేతురు. అది యభిషవణ హోమానంతరమే జరుపబడును. ఇడాభక్షణ మపూర్వార్థమగును. గావున నిది వినియోగవిధియందు జేరును. ఇట్లిడాభక్షణ ప్రతిపత్తి కర్మ సమాఖ్యయనబడినది. సమాఖ్య దుర్బల ప్రమాణమనబడినను అదితర శ్రుత్యాది ప్రమాణములవలెనే యారవ ప్రమాణమని పైసూత్రమునందు గలదు.

3. ప్రయోగవిధిః

185. 'ప్రయోగ ప్రాశుభావబోధ కోవిధిః ప్రయోగవిధిః అంగా నాంక్రమ బోధకోవా। ప్రాశుభావమంగ ప్రధానకర్మయో రవిలంబం విధత్తే। అంగ ప్రధానయోర్విధ్యైక వాక్యత్వానుపపత్తేరేవ ప్రమాణం, ప్రమాణాంతరానుప పత్తేశ్చ'. అనగా అంగప్రధాన కర్మలందు సాహిత్య మేర్పరచునది, లేదా అంగ ప్రధాన కర్మలనుష్ఠించుక్రమమును బోధించు నది ప్రయోగవిధి యనబడును. దీనిచే కర్మానుష్ఠానమందు అంగప్రధాన ములకు ఏకవాక్యత బోధయగును. అంగప్రధానానుష్ఠానమందు సాహి త్యానుపపత్తి కలిగినందున గాని లేక ప్రమాణాంతరము లనుపపత్తి యగుచోగాని యిచ్చట ప్రమాణమగును. ఉ :-దర్శాది ప్రధానయాగము లకును వాని యంగములైన ప్రయాజాదులకును సాహిత్యము లేకుండిన యెడల అనుపపత్తి దోషమగును. ప్రయాజాదులకు ప్రత్యేక ఫలము లుండినను వానిని అర్థవాదములందురు. కావున వాని ఫలములు ప్రధాన ఫలమునం దంతర్భూతమగును. అంగప్రధాన కర్మానుష్ఠానమునందు సాహి త్యానుపపత్తి యను దోష నివారణార్థము క్రమానుష్ఠాన నియమము కల్పించనైనది. పదార్థముల భోజనార్థము పూర్వాపరాహ్ణ నియమము

లోకమునందు కల్పించుకొని యదే ప్రకారము ననుసరించునట్లు వైదికము నందు నియతి (అవిలంబ క్రమము) కల్పించబడినది. కాన విధ్యైక వాక్యత కల్గుచే నియమమగును. ఇందుదాహరణ ఆగ్నేయ హావిరభిఘారణానంతరము ఐంద్రి దధి అభిఘారము. దీని తరువాత ఆగ్నేయ యాగానుష్ఠానము జేయుట (క్రమము) నియమ విధియగును. ఇట్టి నియమమనుసరించని యెడల (క్రమభంగమైన) అభిఘారయాగాదులకు సాహిత్యమేర్పడజాలదు. ప్రయోగ సౌకర్యార్థమునకు ఇట్లనుష్ఠాన సాహిత్యమును బోధించునది ప్రయోగవిధిః.

2. ప్రయోగవిధియందు వితతి విశేషమును నియతి క్రమమందురు. లేదా పూర్వాపరమనిగాని యనవచ్చును. వితతియనగ విస్తారము. దిగువ నుదహరింపబడు షట్ప్రమాణములతో ప్రయోగవిధి సప్రమాణమైనది. అవి:–

186. శ్రుతిః 2. అర్థః 3. పాఠః 4. స్థానం 5. ముఖ్యః 6. ప్రవృత్తిః ప్రమాణములు.

(1) శ్రుతి="క్రమ పరవచనం శ్రుతిః సచద్వివిధః (1) కేవలక్రమపరం, క్రమ విశిష్ట పదార్థ పరమితి" ఉ :- వేదంకృత్వావేదింకరోతి. అనగా యజమాని హాస్తమునందుండ దర్భముష్టి నివేదమందురు=(ప్రీతినిధ్యార్థమేర్పఱచబడినది). ఆహావనీయ, గార్హపత్యాగ్నిగుండముల మధ్యగ హావిస్సునుంచుటకు కల్పితమైన చతురంగుళ నిఖాతభూమిని వేది యందురు. శ్రుతి వీనిని క్రమముగా జేయుమని చెప్పినందున అట్లే జేయుట క్రమము. కావున వేదమును జేసియే వేది నిర్మించనగును.

(2) ఉ:-2. 'వష్టకర్తుః ప్రథమభక్ష్యః' ఇది క్రమవిశిష్ట పదార్థ పరవచనము. అనగా ప్రతిపత్తి కర్మయందు ఇడాభక్షకు ప్రథమాధికారి హోత యని శ్రుతి జెప్పినందున అట్లే మొదలు హోత ఇడాభక్షణ జేయవలయును. ప్రయోగవిధి యందిట్టి శ్రుతి తక్కిన ప్రమాణములకంటె ప్రబలము. ఉ :- సోమప్రకరణమందు 'ఆశ్వినంగ్రహం గృహ్ణాతి' అని కలదు. పాఠక క్రమానుసారముగ ఈ గ్రహమునకు తృతీయ స్థాన ప్రసక్తికలుగుచున్నది.

కాని 'ఆశ్వినందశమో గృహ్యాత' అను పదార్థ బోధక శ్రుతిచే ప్రయోగ విధి ననుసరించి ఆశ్వినగ్రహము పదవదని యర్థము ఇట్లు శ్రుతి యితర ప్రమాణములకంటెను ప్రబలమైనది.

187. (2) అర్థక్రమము='ప్రయోజనవశాత్క్రమ నిర్ణయమర్థః క్రమః' ఉ :- 'అగ్నిహోత్రంజుహోతి, యవాగుంపచతి' అనగా ప్రయోజనము ననుసరించి క్రమమును దెలుపునది అర్థక్రమము. పై యుదాహరణందు యవాగుపాకము హోమార్థమే కాన ఇచ్చట హోమము ప్రయోజన మగుటందున మొదటనే యవాగుపాక మొనర్చి యనంతరమున హోమ మును జేయుమని ప్రయోగవిధి క్రమమును తెలిపినది. పాఠక్రమాను సారముగ పై యుదాహరణ గలదు అట్లే యనుసరించినచో యవాగు (గంజి) హోమానంతరము వ్యర్థమగును. పాఠక్రమాదర్థ క్రమోబలీయాన్ అను న్యాయముచే మొదట యవాగుపాక మొనర్చి తరువాత హోమ మును జేయుట అర్థక్రమ మనబడును. పై న్యాయ మన్నిచోట్ల గలదని గీతా శ్లోకము జెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ 227. శుచౌదేశే ప్రతిష్ఠాప్యస్థిరమాన సమాత్మనః ।
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరం. గీ. అ 6. శ్లో. 11.

తా॥ యోగమాచరించునప్పుడు మనస్సు స్థిరపఱచుకొని సమశుచి ప్రదేశమునందు మిక్కిలి యెత్తుగాక, మిక్కిలి క్రిందికిగాక యుండునట్టి స్థలమునందు (గద్దె నిర్మించుకొని దానియందు) చేలాజినకుశోత్తరముగా ఆసనములు వేసికొనవలయును. ఇచ్చట పాఠ క్రమముగ ననుసరించిన అర్థ ప్రయోజనము కలుగ జాలదు. అనగా మనస్థైర్య ముండజాలదు కావున పాఠ వ్యతిరేకముగ కుశాసనమునే మొదటపఱచి దానిపై జింక తోలు పఱచి దానిపై వస్త్రమును పఱచి అందు కూర్చొని యోగమభ్యా సము జేయవలయునని తాత్పర్యము. ఇదే పాఠక్రమాదర్థక్రమోబలీ యాన్ననెడి న్యాయము.

183. పాఠక్రమము='పదార్థబోధక వాక్యానాంయః క్రమస్స పాఠ క్రమః' యథాక్రమేణవాక్యాని పఠితాని తథాక్రమేణానుష్ఠానమితి న్యాయం అనగా శ్రుతి యందెట్లు పాఠక్రమమున వాక్యములుపఠింపబడి నవో యవియట్లే యర్థమిచ్చును. అర్థమిచ్చునట్లనుష్ఠానము జేయుట పాఠ క్రమమగును. "పాఠక్రమోద్వివిధః 1. మంత్రపాఠక్రమః 2 బ్రాహ్మణ పాఠక్రమ ఇతి''.

(1) మంత్రపాఠక్రమః :- 'ఆగ్నేయాగ్నీషోమీయయో ర్యాజ్యాను వాక్యానాం సాహిత్యోప పత్తయేయః క్రమః ఆపియతే సమంత్రి పాఠ క్రమః, సచబ్రాహ్మణ పాఠాద్బలీయాన్. యాజ్యాను వాక్య క్రమ ప్రికారేణ ప్రథమ మాగ్నేయ యాగ స్తదనంతర ముపాంశుయాగః తద నంతర మగ్నీషోమీయ యాగశ్చ యథాక్రమ పాఠాద్భవంతి. అనుష్ఠానం బ్రాహ్మణ పాఠక్రమేణ కర్తవ్యమితి విధిః తథాపి బ్రాహ్మణ పాఠక్రమస్య దుర్బలత్వాత్తదనుష్ఠానాత్ ప్రయోగవిధి మాశ్రిత్య మంత్రపాఠ క్రమేణానుష్ఠానం ప్రబలం.' ఉ :- తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణ పంచమప్ర పాఠక ద్వితీయాను వాకమునందు 'తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయ మేకాదశ కపాలం పౌర్ణమాస్యే ప్రాయచ్ఛతి' యని ప్రథమముననే అగ్నీషోమీయ యాగమును జెప్పబడినది. తరువాత అందే షష్ఠ ప్రపాఠక తృతీయాను వాకమునందు 'యదాగ్నేయోఽష్టా కపాలోఽమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతో భవతి' అనుచు ఆగ్నేయ యాగమును రెండవ దిగా జెప్పబడినది. కాని మంత్రపాఠమునందాగ్నేయ యాగమే మొదలు జెప్పబడినది. మంత్రపాఠాను సారముగనే హౌత్రు కాండయందు 'అగ్ని ర్మూర్ధా' యను మంత్రానుగుణ్యమైన ఆజ్యభాగము (అవదానమును) గ్రహ ణానంతరము, ఆగ్నేయ యాగయాజ్యానువాక్యానంతరము 'ప్రజాపతే నత్వదేతా' అనుచు నుపాంశుయాగ యాజ్యాను వాక్యము జెప్పనైనది. తరువాత మూడవదిగ 'అగ్నీషోమాసవేదసే' అను అగ్నీషోమీయ యాజ్యాను వాక్యముగలదు. ఇదే విధమున ఆధ్వర్యవకాండయందు "అగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి" అనుచు ప్రథమమున ఆగ్నేయ యాగాను

గుణ్యముగలదు. తరువాత "అగ్నీషోమాభ్యాంజుష్టం నిర్వపామి" అనుచు రెండవ యాగనిర్వాపణ జెప్పబడినది. అదే విధముగ యజమాన కాండ యందు' ప్రథమముననే ఆగ్నేయ యాగాను గుణ్యమైన యాజమాన్యము 'అగ్నేరహందేవ యజ్యయాన్నాదోభూయాసం' అనుచు జెప్పి తరువాత అగ్నీషోమీయ యాజమాన్యమైన వాక్యము 'అగ్నీషోమీయ యోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూయాసం' అనుచు గలదు. కావున బ్రాహ్మణ పాఠక్రమముగ జేసినచో జెప్పిన యితర కాండలయందలి క్రమమునకు బాధగును. ఇట్లు మంత్రపాఠ క్రమము ప్రబల మగుచు తదానుగుణ్యముగ ననుష్ఠానము జేయవలయును.

2. ప్రయోగవిధిక్రమము బ్రాహ్మణమందే గలదు కాని "మంత్రై రేవస్మర్తవ్యాః" యనుటతో మంత్రములను స్మరించుచు బ్రహ్మణ పాఠ క్రమముగ యనుష్ఠానము జేయవలయునని తాత్పర్యము.

2. బ్రాహ్మణపాఠః=ప్రయాజాదుల యనుష్ఠానము బ్రాహ్మణ పాఠ క్రమానుసారమున జేయు విధినియమము గలదు. కావున నది బ్రాహ్మణ పాఠక్రమ మనబడును. ప్రయాజ వివరము పైన గలదు. ప్రయాజల వినియోగ క్రమము మంత్ర పాఠమునందు "సమిధస్సమిధోగ్ని రాజ స్వ్యంతూ" ప్రయాజల స్మారకములు మంత్రపాఠము నందున్నప్పటికిని వాని యందితర విధానక్రమము లేవియు జెప్పబడలేదు. మరియు మంత్రములకు దేవతా స్మారకత్వమే గలదు గాని యనుష్ఠాన క్రమ స్మారకత్వములేదు. కావున ప్రయాజాదుల యనుష్ఠానములు బ్రాహ్మణ పాఠక్రమముననే అనుష్ఠానము జరుగును. ఆ మంత్రార్థమును బ్రాహ్మణ మనువదించునే తప్ప మంత్రపాఠమునకు విరోధముచు జేయజాలదు. ఎచ్చట మంత్ర పాఠమునందనుష్ఠాన క్రమము జెప్పబడలేదో లేక తూష్ణీభావమైనదో యచ్చట అనుష్ఠానము బ్రాహ్మణ పాఠక్రమమున నగును. ఒకవేళ ప్రయాజాదులనుదాహరణగా నెందులకు జెప్పిరని శంక కలుగుచో నది కృత్వాచింత యనవచ్చును. ప్రయోగ సమవేత అర్థస్మారకత్వము మంత్రములకే గలదు. 'ప్రయాజాదీన్యర్థం సమర్ప్య, చరితార్థాని

స్వరూప సంస్పర్శే ప్రయోజ్యత్వే సత్య పిన ప్రతిపద్యంతే' యనుచు వార్తికకార మతముగలదు. ప్రయాజాదులర్థమును సమర్పించుటతోనే కృతార్థములగును.

189. 4. స్థానం=స్థానస్మా మోపస్థితిః। యస్యవిహితదేశే యోనుష్టి యతే తత్పూర్వతనే పదార్థేకృతే యోప్రథమ ముపస్థితోభవతి సపహోప స్థితిః ప్రకృతి యాగములందాయా దేశమున నుపదేశించబడిన పదార్థములు వికృతి యందతిదేశ ప్రాప్తములైనవాని నొకే దేశమునం దనుష్ఠాన కర్తవ్య మేర్పడినప్పుడు దాని కనుష్ఠానము ప్రకృతి యందున్నట్లు వికృతి కగును. అది ప్రథమోపస్థితిస్థానమనబడును. ఇతరములను పశ్చాద్యథా న్యాయముగ వాని వాని క్రమమున ఆయా స్థలములందనుష్ఠానము స్థాన మగును. ఉ:- జ్యోతిష్టోమయాగమునందు (సవనీయ 1. ఆగ్నేయ) 2. అగ్నిషోమీయ 3. అనుబంధ రూపములగు 3 తంత్రములు విభిన్న దేశములందనుష్ఠాన యోగ్యములైనవి. వాని యనుష్ఠాన దేశము క్రమ మున సవనీయమును సుత్యకాలమని, 2. అగ్నిషోమీయమునకు ఔపవసథ్యే హ్నిః (ఉపవాస దినము) అవి 3. అనుబంధమునకు యాగ సమాప్తి కాల మని జెప్పనైనది. ప్రకృతి యాగములగు పశుతంత్రములు సాద్యస్క మను వికృతి యాగములం దతిదేశ ప్రాప్తములగును.

190. 2. సాద్యస్కం=దేవతాస్మారకములైన వాక్యము మంత్రము నందు జెప్పబడనిది సాద్యస్కమనబడును. అది సోమయాగమునకగు నొకానొక వికారము అందు "సహపశూనాలభేతే" యని గలదు. అప్పు డొకే స్థానమునందు పై మూడువిధములైన పశువుల నాలంభన జేయ వలసియుండును. 'ప్రకృతి వద్వికృతిః కర్తవ్యా' యను ప్రమాణమున అతిదేశ ప్రాప్తములనబడిన నీ మూడు పశువుల ఆలంభనము సాద్యస్కము నందువలె యొకే దేశమునం దనుష్ఠించినచో మూడింటికిని స్థానా తిక్ర మణ దోషముకల్గును. కావున వికృతియాగ మవ్యక్తమైన (స్వార్థబోధిత దేవతారహితం) యాగానుష్ఠానకాలము సుత్యకాలము. ఇట్లుండుటతో

ప్రథమమున సవనీయ పశ్వాలంభనజేసి, తరువాతనే యగ్నీషోమీయపశువును, పిమ్మట అనుబంధ పశువులను క్రమముగా నాలంభన జేయనగును. అప్పుడే సవనీయ పశువునకు స్థానబలముండును. అగ్నిషోమీయమున కొకదానికే స్థానాతిక్రిమణయగునుగాని ప్రకృతియందాశ్విన గ్రిహమును గ్రిహించుటకు ఔపవస్థ్యేహ్నిః జెప్పబడినది. అది యగ్నిషోమీయ యాగమునకు చెందినదనుశంక రావచ్చును. అట్లే చేసినచో మూడింటికిని కాలాతిక్రమణ మనివార్యమగును. కావున "ఆశ్వినంగ్రహం కృత్వాత్రివృతాయూపం పరితీయాాగ్నేయం సవనీయ ముపాకరోతి" అను ప్రమాణమున సుచ్యకాలమునందే సవనీయ పశువును (ఆగ్నేయపశువును) వికృతియందనుష్ఠించినచో నొక అగ్నీషోమీయమునకుదప్ప యితరములకు స్థానబలములుండును. ఇట్టి క్రమమును జెప్పునది స్థానము.

191. 5. ముఖ్యక్రమము = ప్రధానక్రిమేణ యోఽంగానాంక్రిమః సముఖ్యః క్రిమః. ప్రధాన యాగక్రిమమున వానియంగములను క్రిమమున జేయుట ముఖ్యక్రమమగును. అప్పుడన్ని యంగములకు తమ తమ ప్రిధానములతో తుల్యాంతరమేర్పడును. కాని వ్యతిరేకమున జేసిన కొన్నియంగములకు తమ ప్రిధానములతో తుల్యాంతరము (వ్యవధానము) లేకుండుటో లేక అత్యంతాంతరమగుటో సంభవించును. అది యయుక్తమగుచు ప్రయోగవిధి సాహిత్యమునకు బాధకల్గించును. ఉ:- ప్రియాజ శేషమున ఆగ్నేయ హవిరభిఘారణం పశ్చాదైంద్రిదధ్యభిఘారణంతతః ఆగ్నేయ యాగానుష్ఠానం తదనంతర మైంద్రదధియాగః ఇట్లు జేసిననే అభిఘారములకును యాగములకు తుల్యాంతరములుండును. ఇదియే ముఖ్యక్రమము. వ్యతిరేకమైన అత్యంతాంతరమగును.

192. 3. విశేషము=పౌర్ణమాస్య యాగములలో నుపాంశుయాగము. అగ్నీషోమీయ యాగములు రెండుగలవు. అందుపాంశుయాంగమునకు ద్రివ్యమాజ్యము, దాని ధర్మము లుత్పవన చతుర్గ్రిహేత్వాదులు.

అగ్నిషోమీయ - యాగద్రవ్యము పురోడాశము, దాని ధర్మములు నిర్వాపణావఘాతాదులు. రెండు యాగధర్మములను ప్రధాన క్రిమమున ననుష్ఠానము జేయక వ్యత్యస్తమున జేయవలయుననిరి. ఇందు ప్రిధాన క్రమమున అంగానుష్ఠానమగుననుచు శంకగల్గును. గాని పురోడాశ మౌషధ వికారమగుటతో ఓషధి ధర్మములనే ముందనుష్ఠించవలయును. తరువాతనే యాజ్యధర్మానుష్ఠానము పాఠక్రిమను స్వాధ్యాయముచే దెలియబడుచున్నదిగాని ముఖ్యక్రిమ ముపపత్తిచే కల్పించబడును గాన కల్పిత క్రమము స్వాధ్యాయపాఠ సాపేక్షగలది. అదే దుర్బలమైనది. యిట్లగ్నిషోమీయ యాగార్థములైన నౌషధి ధర్మములను ముందనుష్ఠించ వలయునని తాత్పర్యము.

193. 6. ప్రివృత్తిః క్రిమః—సహప్రియుజ్యమానేషు ప్రధానేషు సన్నిపాతినామంగానా మావృత్త్యానుష్ఠానె కర్తవ్యేసతి, ద్వితీయాది పదార్థానాం ప్రథమానుష్ఠిత క్రమేణయోక్రిమ ఆశ్రియతే సప్రవృత్తిక్రమః తా॥ సమానమున కూడి జేయబడు ప్రధానయాగములయందు అంగానుష్ఠాన మావృత్తి క్రమమున జేయవలసినప్పుడు మొదటి పదార్థానుష్ఠాన క్రమముననే ద్వితీయాది పదార్థానుష్ఠాన క్రిమమున బడినది. ఇదియే ప్రవృత్తిక్రిమము. ఉః- 'వైశ్వదేవీంకృత్వా ప్రాజా పత్యైశ్చరంతి' ఇతి వాక్యే ఇతికర్తవ్యతా కాంక్షాయా మేకకాలత్వేన విహితత్వాత్తేషాం తదంగానాంచ ఉపకరణ ప్రభృతీనాం (పశురూప స్పర్శనం) సాహిత్యం సంపాద్యం తస్మాత్ప్రాజాపత్య పశూనాంసంప్రితిపన్న దేవతా కత్వేన యుగపదనుష్ఠానం సంభవం। తదంగానాం యుగపదనుష్ఠానా సంభవేతే షామ వ్యవహితానుష్ఠాన సాహిత్యం సంపాద్యం। తథాసత ప్రాజాపత్యేషు కస్మాచ్చిత్పశోరారభ్యైకైకమంగం సర్వత్రి పశూనామనుష్ఠాయ పునర్ద్వితీయాద్యంగ పదార్థానాం ప్రథమారభిత పశు క్రమేణ సర్వత్రి ద్వితీయాదీనా మనుష్ఠానం. ఏవమేవ తృతీయాదీనాం సంపూర్ణతయా సర్వత్రానుష్ఠానం క్రమప్రితిపత్తిః. "సప్తదశాః ప్రాజాపత్యా భవంతి సప్తదశ। ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభేతా".

తా॥ ప్రాజాపత్య యాగమునందు పదిహేడు పశువులుండును. వాని యంగ పదార్థానుష్ఠానములందు మొదటయే పశ్వంగము ననుష్ఠానమునకై దీసికొనునో అట్టి యంగమే ద్వితీయాది సంపూర్ణ పశువులందరివిగ్రహించి యనుష్ఠింపవలయును. తరువాత ద్వితీయావర్తనందు మరల మొదటి పశువునుండియే రెండవ యంగపదార్థ శ్రవణజేసి యట్టివే యన్ని పశువులందరివి జేకొనుచు ననుష్ఠింపవలయును. మరల తృతీయాద్యావర్తనలందు మొదటి పశువునుండి తృతీయాది పదార్థముల జేకొనుచు సంపూర్ణ సప్తదశ పశ్వంగముల ననుష్ఠించవలయును. ఇట్టి క్రమమునే ప్రవృత్తిక్రమయందురు. ఈ విధమైనది ప్రయోగవిధి.

4. అధికారివిధిః

194. కర్మజన్యస్వామ్యత్వ బోధకవిధి రధికారివిధిః 'కర్మజన్య ఫలస్వామ్యం నామకర్మజన్య ఫలభోక్తృత్వం' ఉ=‘యజేతస్వర్గః కామః’ ఫలకామనా హేతుత్వేన అధికారి నిర్ణయః స్వర్గరూప సుఖకామనగలవాడే తన కర్మజన్య ఫలకామనచే యాగాధికారి యగును. వానిగురించి జెప్పువిధి. అధికారివిధి మరియు నిమిత్త హేతువున వాక్య నిరూపణతోనిది యధికారివిధి యనబడును. "యస్యాహితాగ్నే రగ్నిర్గృహాన్దహేత్యో అగ్నయే క్షామవతే పురోడాశ మష్టాకపాలం నిర్వపతి". ఇందు పాపక్షయ నిమిత్తహేతువున యాగకర్త యధికారి యనబడును. అగ్ని తనదాహ విశిష్టగుణమున గృహముల నెట్లుదహించునో గృహదాహాదిలక్షణ క్షామవత్వ విశిష్టగుణముగల అగ్నికి పురోడాశ మష్టాకపాలమగును. అట్లే యా యాగమునుజేయు యజమానికి పాపక్షయరూప ఫలముగలుగును. ఇదేవిధ మన్యనిమిత్తములం దనువర్తించును. నిత్యకర్మలందు 'అహరహస్సంధ్యా ముపాసీత' ఇందు విహితకాల శుచిజీవన జేయగోరినవారు అహరహస్సంధ్యావందన మాచరించగ ప్రత్యవాయపరిహారమగుటతో ప్రత్యవాయ పరిహార రూపఫలమతనికి జెందుచుండుట సంధ్యావందనకర్త యధికారి యగును. ఇట్లు ఫలమెప్పుడును

విశిష్టాధికారికి జెందుటవలన విధివాక్యము లెవ్వరికి పురుష విశేషత్వమును జెప్పునో వారధికారులగుదురు. కామ్యకర్మలందు ఫలాపేక్ష గలవారు. అధికారులు నైమిత్తిక కర్మలందు నిమిత్త నిశ్చయమున, నిత్యకర్మలైన సంధ్యావందనాదులను నిశ్చితకాలమున నాచరించి పవిత్రజీవనము గడుపగోరు వారధికారులు.

సూత్రం ౧౦. 'అర్థీ, సమర్థీ విద్వాన్కృష్ణకేశీజాతపుత్రః' ఇత్యాది లక్షణ విశేషణము లధికారి నిర్ణయమునకు జెప్పబడినవి. గాని "రాజా రాజసూయేన స్వరాజ్యకామోయజేత" యను వాక్యమునందు కేవల స్వరాజ్య కామనచేగాని, రాజ్యసంబంధమాత్ర కామనకలవాడు కాని రాజసూయ యాగాధికారి గాజాలడు., క్షత్రియునకే తనస్వరాజ్య కామన యుండినచో రాజసూయ యాగాధికారముండును. కొన్ని స్థలములందు పురుషవిశేషమున యధికారినిర్ణయమును జేయబడినది. ఉః- "అధ్యయన సిద్ధావిద్యా" అధ్యయనమున కర్థసాపేక్షగలదుగాన అర్థజ్ఞానముగలవారు విద్యాధికారులు "ఆధానసిద్ధాగ్నిమత్తా" ఆధానకర్మచే యగ్నిసిద్ధినిబడసిన వారు సోమయాగమున కధికారులు. మరియు సామర్థ్యమధికారి నిర్ణయమునందు నిమిత్తమగును. 'ఆఖ్యాతానామర్థం బ్రువతాశక్తి స్సహకారిణీ' యను న్యాయముచే పంగుర్బధిరోమూకః షండోంగ వికల మూగ, చెవిటి, గుడ్డిషండ, వికటరనిధికారులు. అట్టి పశువులును యాగమునకు తగవు. స్త్రీ శూద్ర పశ్వాదులు యాగానధికారులు వారికి నిషేధించుటందలి హేతులచే యాగములందలి కర్మలు, యజమాన మనోవాక్కాయ నిర్వర్తితములనిరి. ఇట్టి సంగ్రహమున విధిమీమాంసా పూర్తియగును.

2. మంత్రమీమాంసా

195. ప్రయోగసవేత పదార్థస్మారకామంత్రాః। తేషాంచతాదృశ అర్థస్మారకత్వేనైవ అర్థవత్త్వం, నతూచ్చారణ మదృష్టార్థం। మంత్రైరేవ స్మర్తమితి నియమోవిధిః। ప్రయోగ సమవేతములైన పదార్థములను స్మరించునవి మంత్రములు. మంత్రములకే శబ్దార్థ స్మారకత్వము

గలదు. వానినుచ్చరించునప్పుడవి స్మృతికి యర్థగోచరమును జేయు చుండును. మంత్రములను స్మరించుచునే యనుష్ఠానమును జేయవలయునను నియమము విధియగును. కావున మంత్రోచ్చారణ యదృష్టార్థమున కన రాదు. విధిమీమాంసయం దుత్పత్తివిధి మూడువిధములుండునని జెప్ప నైనది. వాని విశేషము లిచ్చట వివరించబడును. ఇవి 1. అపూర్వము 2. నియమము 3. పరిపరిసంఖ్యలు.

1. అప్రాప్తస్య ప్రాపకోవిధి రపూర్వం=ప్రమాణాంతరములతో దెలియబడనిది. శాబ్ద ప్రమాణముననే దెలియబడునది యపూర్వవిధి. ఉ:- "యజేత స్వర్గ కామః" స్వర్గరూపఫలమున్నట్లుగా నితరప్రమాణముల వలన దెలియబడదు. ఒక వేదవాక్య ప్రమాణముననే దెలియబడుటతో నిది యపూర్వవిధియగును. దీనినే ఉత్పత్తివిధియందురు.

2. అనేక సాధన సాధ్యమైన కర్మలందితర సాధనల నివర్తింపజేసి యొకే సాధనమునే జెప్పునది నియమవిధి.

శ్లో॥ 228, విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికేసతి ।
తత్రచాన్య త్రచప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయతే.

తా॥ మానాంతరములచే ప్రాప్తించనది యపూర్వవిధి. ప్రాప్తము లలో నొకదానిని నియమించువిధి నియమవిధి. ఒకేచోటగాక పక్కన చోట్ల ప్రవర్తించునది. పరిసంఖ్యావిధి అపూర్వవిధిని యుదాహరణతో పైన వివరించనైనది. నియమవిధినిగురించి ఉ:- 'వ్రీహీనవహంతి' యను ఉదాహరణందు శబ్ద ప్రమాణముననే వ్రీహ్యాదుల కుతుషా విమోకముకొఱకై యవఘాతాదుల సంస్కారములు జేయుట అపూర్వము కొఱకుగాన నిది నియమయగును. తుషావిమోకమును వేరొక పక్షమున జేయవచ్చును. ఉదాహరణగా గోళ్ళచే గిల్లిగాని లేక గిరిణి మొదలగు యంత్రసహాయముననేగాని జేయవచ్చును. ఇట్లు పక్షాంతర సాధన సాధ్య మైనను అదృష్టమైన అపూర్వఫలము బుట్టుట అనిపనికిరావని వ్రీహ్యాదులకు సంస్కారార్థము అవఘాతముచే ('కుటరిరసి కుక్కుటోసి' యను మంత్ర

మున) తుషా విమోకము నియమించునది నియమవిధి. రెండవ యుదాహారణందు 'స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యః' ఇందధ్యయనము గురుముఖమునగాని పుస్తకమును జూచిగాని జేయవచ్చును. కాని వేదాధ్యయనము గురువు వలన జేసినదే యపూర్వార్థమగుచు ఫలమిచ్చును గాన నిది నియమ విధియందు జేరును. పుస్తకమునుజూచి నేర్చిన దపూర్వము నీయజాలదు.

3. పరిసంఖ్యావిధిః ఉభయోశ్చయుగపత్ప్రాప్తౌ ఇతరవ్యావృత్తిపరో పరిసంఖ్యావిధిః రెండు విధు లేకకాలమునందే ప్రాప్తించునప్పుడొక విధిని పరిత్యజించి వేరొక విధిగ్రహణయందు (సంఖ్యా) నియమము గల్పించుట పరిసంఖ్యా విధి. ఇందు రెండు భేదములు కలవు. 1 శ్రౌతీ—లాక్షణికీ. వేదవాక్యములందు వచ్చునది శ్రౌతిపరిసంఖ్య 2 లౌకిక వాక్యములందు వచ్చునది లాక్షణికీ పరిసంఖ్య. శ్రౌతీపరిసంఖ్యోదాహరణ "అత్రహ్యేవావపయంతీ" సూక్తముతోనే స్తుతినియమింపబడినది. ఇది పరిసంఖ్యావిధి. ఇతర స్తోతవ్యావృత్తిని తెల్పుచు నొకపావమాన లౌకిక పరిసంఖ్యోదాహరణ వాల్మీకి రామాయణము నందలి.

శ్లో॥ 229 పంచపంచనఖాభక్ష్యా బ్రహ్మక్షత్రేణ రాఘవ।
శశక, శ్శల్లకీ, గోధీ, ఖంగి కూర్మశ్చపంచమః॥

తా॥ ఓయి రాఘవా! బ్రాహ్మణ క్షత్రియులచే దినదగినవి పంచనఖములు లేని యైదు జంతువులే యగును. వానియందు జేరునవి. (1) శశకము (కుందే.) 2 శల్లకము (ముళ్లపంది) 3 [illegible] 4 గోధ (ఉడుము) ఖడ్గి (ఖడ్గమృగము) 5 కూర్మము (తాబేలు) యనుచు వాలి శ్రీరాముతో ననెను. ఇట్టి పరిసంఖ్యావిధి త్రిదోషగ్రస్తమైనది.

శ్లో॥ 230 శ్రుతార్థస్య పరిత్యాగా దశ్రుతార్థ ప్రకల్పనాత్।
ప్రాప్తస్యబాధాదిత్యేవం పరిసంఖ్యాత్రిదూషితా॥

తా॥ శ్రుతార్థమైన పంచనఖ భక్షణకు హాని, అశ్రుతార్థమైన అపంచనఖ భక్షణ పరిత్యాగము, ప్రాప్తమగు నపంచనఖ భక్షణయందు సంఖ్యా నియమము ఇట్లు పరిసంఖ్యావిధి దూషణత్రయగ్రస్తమైనది. పంచాపంచనఖ

జంతువు లన్నిటిని దినుట నిషేధమగుచు పై జెప్పిన అపంచనఖము లై దింటినే దినుటను నియమించునది పరిసంఖ్యా విధియని తాత్పర్యము. ఇట్టి దోషత్రయములతో మొదటి రెండు దోషములు శబ్దనిష్ఠములు ప్రాప్త బాధయగు మూడవ దోషము అర్థనిష్టమగును. మాంసభక్షణ రాగతః ప్రాప్త మైనందున దానికి చోదనలేదు (వేదము విధించుటలేదు) నిత్యమైనవానినే వేదము నిషేధించును.

శ్లో॥ 231 లోకేవ్యవాయామిషమద్య సేవానిత్యాస్తిజంతోర్నహితత్రచోదనా।
వ్యవస్థితిస్తేషు వివాహయజ్ఞస్సురాగ్ర హైరాసు నివృత్తిరిష్టా॥
భాగ, స. 5. అ. శ్లో. 11.

తా॥ మైథునము — మాంసభక్షణ, సురాపానము ఇవి లోకమునందు నిత్యములైనవి. (రాగతఃప్రాప్తములు) గావున వానిని వేదము చోదన జేయుటలేదు (యవి సేవించుమని వేదము విధించుటలేదు) గాని వేదమున కట్టి యలవాట్లను విరుపించుటందే యిష్టమున్నందున నియమ విధిచే వానికి వ్యవస్థయేర్పరచినది.

శ్లో॥ 232 యద్ఘ్రాణభక్షో విహితస్సురాయా పశోరాలభనం నహింసా।
ఏవంవ్యవాయః ప్రజయానరత్యాఇమం విశుద్ధం నవిదుఃస్వధర్మం॥
స్క. 5 అ. శ్లో. 12.

తా॥ సూరాపాన, మాంసభక్షణ, మైథునములకు క్రమముగా సౌత్రామణి, యజ్ఞము, వివాహములు వ్యవస్థలగుననుచు నిషేధార్థమున కల్పించనైనది (విడుపించుటకై వేదము చెప్పినది) సౌత్రామణి యను నొక విధమైన ఇష్టిగలదు అందు సుర (కల్లు) హోమద్రవ్యమగును. హోమశేషమును భక్షించుట ప్రతిపత్తి కర్మయందు జేరును. అది వినియోగవిధియందు జెప్పనైనది గావున నిచ్చట సురాపాన నిషేధము ధర్మశాస్త్రములందు జెప్పబడుటతో భక్షణార్థమైన పానార్థమును ముఖ్యార్థ బాధచే విడిచి లాక్షణికార్థమైన అఘ్రాణార్థమునే (వాసనజూచుట) యేర్పర్చనైనది. మాంసభక్షణవ్యవస్థయందు పశుహింసదోషమగుటచే

యజ్ఞములందే చేయవలెను హింస దోషముగానందున మాంసభక్షణ గోరిన వారు యజ్ఞములందే చేయవలయునని నియమించినది (బహ్వాయాస సాధ్యమైన యజ్ఞమునందు "వపా" మాత్ర భక్షణ లభించుటచే మాంస నిషేధమునకే యత్నము) మైథునాపేక్షయందు పాణిగ్రహణ (వివాహము) విధానమును భార్యాసంగమును ఋతుకాలమునందు జేయుట నియమించినది అది సంతానార్థమే యగును గాని కేవలరతికే యనబడలేదు (దీనిచే పరస్త్రీ సంగమాదులు నిషేధించనైనది) ఇట్టి పరిశుద్ధమైన స్వధర్మ మెరుగజాలక భ్రాంతులు వ్యామోహితులగుదురు. సనాతనధర్మము దీనినే బోధించుచున్నది. మంత్రమీమాంసయందు నియమవిధి జెప్పబడుటతో నిచ్చట నియమాది విధి భేదములు జూపనైనది.

3. నామధేయ మీమాంసా

183. విధేయార్థపరిచ్ఛేదక తయార్థవత్వం నామధేయత్వం. ఉ:-'ఉద్భిదాయజేత పశుకామః' యౌగికవృత్తిచే యిది నామధేయమగును. విజాతీయార్థవ్యావృత్తిని యగును యోగార్థమగు పశురూపఫలము నుద్దేశించి యాగమును బోధించునది నామధేయము. సాధన విశేషము లుపదేశింపబడనందున యాగమునకు ఫలమైనద్రవ్యము గలుగుట కుపపత్తియుండదు. పై వాక్యమునకు యాగసామర్థ్యమునకు దెలియబడదు. శ్రుతి చోదితమగుటలో పై యర్థమని జెప్పరాదు. గావున యాగ విశేషమగునని నామధేయము దెలియబడును. యాగవిశేషమాకాంక్ష జేయగ దెలియబడును. ధాత్వర్థ సామానాధికరణ్యమును ఉద్దేశ్యయోగముచే యుద్భిచ్ఛబ్దార్థ మేర్పడును. ఒకవేళ నీలముత్పలము వాక్యమునందు నీలగుణమెట్లుత్పల సామానాధికరణ్యమగునో యట్లే యిచ్చట ఉద్భిచ్ఛబ్దము యజిధాతువునకే సామానాధికరణ్య మగుచుండగ ధాత్వర్థమునందేల సామానాధికరణ్య మనబడవలెనని ప్రశ్నించినచో యుదాహరణ వైషమ్యమైనందున నట్లే యిచ్చట యజిధాతువునకు సామానాధికరణ్య మగుటలేదు నీల పద ముత్పల పదమునకతిరిక్త మైనందున లక్షణయా నీలగుణ ముత్పలమునకు

సామానాధికరణ్యముగా వచ్చును. గాని యుద్భిచ్ఛబ్దము యాగసమ వేత ద్రవ్యవిశేషమే యనబడినందున యజిధాతువునకు విశేషణము గాజాలదు. అర్థాంతర భోకవాచక పదములు లేనందున ఉద్భిద్విశేషక ద్రవ్యమే యాగోప యుక్తమైనది గావున ధాత్వర్థమునకే సామానాధి కరణ్యా మగుచు ఉద్భిన్నామక యాగనామధేయమగును. ఉ :- 'వైశ్వ దేవ్యామామిక్షః' ఈ వాక్యమునందెట్లు వైశ్వదేవపదమున కామిక్షా పద సామానాధికరణ్యా మర్థమందేయగునో యట్లే యిచ్చట ఉద్భిచ్ఛబ్దార్థము నకును యజిధాత్వర్థమునకు సామానాధికరణ్యామగును. వైశ్వదేవ శబ్దార్థమున తద్ధిత వృత్త్యాతన్నామక దేవతలు దెలియాబడుదురు. 'సాస్య దేవతా' యను సమానార్థము స్మరణగును. సర్వనామములకు లభ్యమాన పదార్థములందు విశేషణ వాచిత్వముగలదు. అవి విశేష్య పరత్వ లక్షణ ములు గలవనబడును. విశేష్యమేది? అను ప్రశ్నతో ఆమిక్షాపద సన్నిధిలో వైశ్వదేవపద ముండుటతో ఆమిక్షార్థమునకు వైశ్వ దేవార్థరూప విశేష్య మైన దేవతలనుచు దెలియబడును.

శ్లో॥ 233. ఆమిక్షాం దేవతాయుక్తాం వదత్యే వైషతద్ధితః।
ఆమిక్షాపద సాన్నిధ్యాద్యస్యైవ విషయార్పణీ.

తా॥ తద్ధిత సమాసవృత్తియే ఆమిక్షను దేవతతో కూడ తెలుపును. తద్ధితము విషయముల నర్పించు (దెలుపు) చే లక్షణములుగలది గావున ఆమిక్షా పద సమీపమునందున్న వైశ్వదేవార్థములైన దేవతల విశేష్యమును దెలుపగలదు.

సూ. ౧౧. 'తదధీనత్వాద్విశేష సిద్ధేః' యను ప్రమాణము. గావున ధాత్వర్థ సామానాధికరణ్యమున ఉద్భిన్నామక యాగ విశేషము వైశ్వ దేవ యాగనామము వలె సిద్ధించును. నామధేయమునందు నిమిత్త చతుష్టయముండును. 1. మత్వర్థ లక్షణ భయము (భియా) 2. వాక్యభేద భయము (భియా) 3. తత్ప్రఖ్యశాస్త్రము 4. తద్వ్యపదేశము. అను నాలుగు నిమిత్తములు గలవు.

1. మత్వర్థోదాహరణ—'ఉద్భిదాయజేత పశుకామః' ! ఉద్భిద్యతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఖనిత్రార్థములైన యన్ని పదార్థముల కర్థము. గాన ఉద్భిదాపశుం భావయేత్ యాగం ఖనిత్రేణ భావయేదను యన్వయము జేసిన ఆవృత్తి రూపమైన వాక్యభేద దోషమగును గావున పశు కామోయజేత్తని పశురూపఫలం యాగేనభావయేదనునంచు నన్వయించగ ఏ యాగముతో నను ప్రశ్నరాగా ఉద్భిదాయను శబ్దమునందలి తృతీయాంత విభక్తిచే యజిధాత్వర్థమునం దన్వయించనగును. అప్పుడు పశురూప ఫలం ఉద్భిన్త్యతఇతి నిరుక్త్యాయాగ నామధేయము సిద్ధమగును. అనగా యాగద్రవ్యములైన ఉద్భిత్తులు (తరులతలు) యెట్లు తమనిరుక్త్యర్థ ముగ భూమిని పెల్లగించుకొని పైకిలేచునో అట్లే యాగకర్తకు పశురూప ఫలము ఉద్భిన్నామక యాగము జేసిన వెంటనే ఉత్పాదింగును. (ప్రాప్తిం చును) యనుచు తాత్పర్యము. ఇదే విధము "సోమేనయజేత" యను యుదాహరణమందు నామధేయమగుటకు నిమిత్తము మత్వర్థ లక్షణ భయమే యగునసబడినది.

2. వాక్యభేద నిమిత్తోదాహరణ—"చిత్రియా యజేత పశుకామః" చిత్రాపదేన కర్మ నామధేయత్వం వాక్యభేద భయాద్భవతి. చిత్రా పదము గుణార్థమున చిత్రాగుణ విశిష్ట యాగమని యనరాదు. ఏలనన "దధిమధుపయో ఘృతం ధానాయుదకంతండులా తత్సం సృష్టం ప్రాజా పత్యం" యను ప్రమాణమున ఆరు పదార్థములే యాగోప యుక్త ద్రవ్య ములు (గుణములు) అగును. యుదకము మాత్రము ప్రమాదపతితమైన దందురు. "దధ్యా దీని విచిత్రాణిదేయ ద్రవ్యాణి షడామ్నాతాని" యనుచు మాధవాచార్యులు జెప్పిరి. దేయ ద్రవ్యములందు జేరని దగు టతో చిత్రియా పదము గుణము గాజాలదు. యాగమునకు గుణ సంబంధము, ఫల సంబంధము రెండును గల్పించిన వాక్యభేదమను దోషము కలుగును. అనగా చిత్రియాగుణేనయాగం, భావయేత్ తాదృశయాగేన పశురూప ఫలం భావయేత్తని అన్వయించుట ఆవృత్తి యగును. ఆ వృత్తి రూపమైనదే వాక్యభేద దోషము. ఈ భయ నిమిత్తమున యజి

ధాత్వర్థ సామానాధికరణ్యమునకే నామధేయార్థము. ఉ:— చిత్రా నామక యాగేన పశురూప ఫలం భావయేదని తాత్పర్యము. చిత్రయనెడు యాగముచే పశురూప ఫలమును భావించవలయునని అర్థము.

3. తత్ప్రఖ్యశాస్త్రోదాహరణము అగ్నిహోత్రం జుహ్యాత్స్వర్గకామః నామధేయ గుణత్వ ప్రఖ్యాతిని దెలుపుశాస్త్ర మిదివరకే యుండుటచే తత్ప్రఖ్యశాస్త్రమనబడును.

సూత్రం ౧౩. "తత్ప్రఖ్యం చాన్యశాస్త్రం" ఇచ్చట శాస్త్రమనగా వేద వాక్య ప్రమాణములు, "యదగ్నాహోత్రం తదగ్నిహోత్రం" అను సప్తమీ సమాశ్రయణమున అగ్నికి గుణవిధి యగుననుచు జెప్పిన యెడల నప్పుడగ్నికి హోమాధారకత్వ రూపగుణము విధేయమగును. కాని "యదాహవ నీయేజుహోతి" యను నితరశాస్త్రముచే నగ్నికి రూపగుణ మిదివరకే సిద్ధమైనది. మరల తద్విధాన మగుననుట నిరర్థకమగును. యదగ్నయే హోత్రమనుచు చతుర్థీ గ్రహణమునందగ్నికి దేవతారూప గుణ మింతకుపూర్వమే యితర శాస్త్రముచే ప్రాప్తించియున్నది. ఉ:- (1) 'యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ సాయంజుహోతి' యను వాక్యము. ఉ:—(2) 'అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతి రగ్నిస్స్వాహా' యనుచు మంత్ర వర్ణకమునందు గలదు. ఇట్లగ్నికి దేవతారూప ప్రాప్తియున్నందున చతుర్థ్యర్థమున అగ్నికి రూపగుణము సిద్ధించదు. ఒకవేళ.

శ్లో॥ 234. తద్ధితేన చతుర్థ్యావా మంత్రవర్ణేన వాపునః ।
దేవతాయా విధిస్తత్ర దుర్బలంతు పరంపరం.

తా॥ తద్ధితమునగాని, చతుర్థీ విభక్తిచేగాని, మంత్రవర్ణకమునచేగాని దేవతకు రూపసిద్ధియగునను విధిగలదు. కాని మొదటి తరువాతగా జెప్పినవి క్రమముగ నొకదానికంటె నింకొకటి దుర్బలములు. ఈ శ్లోకప్రమాణ మున మంత్రవర్ణకముచే అగ్నిదేవతాసిద్ధి యైనదనినచో ప్రజాపతి దేవతకు బాధయగునని శంకించిన యెడల పై వాక్యమునందు ప్రజాపతి దేవతా విధానము చేయబడలేదు. మరేమన మంత్రవర్ణకమున ప్రాప్తించిన

అగ్నిననువదించి తత్సముచితప్రజాపతి నామగ్రహణమైనది గాన బాధగలుగజాలదు. ఉభయవిధానము జెప్పబడనందున అన్య ప్రమాణాంతర ప్రాప్తాగ్ని ననువదించి తత్సముచ్చిత ప్రజాపతి విధానము జేయుట లాఘవార్థము. అగ్నిహోత్రం జుహ్యోదనునది తత్ప్రఖ్యా శాస్త్రమున కర్మనామధేయమగుట సిద్ధించును ఇదే న్యాయము సమిదాది యాగము లనబడిన ప్రయాజలం దనువర్తించును. "సమిధస్సమిదో అగ్నిరాజ్యస్య వ్యన్తు" యను మంత్రవర్ణక ప్రమాణముననే పంచవిధ ప్రయాజల యాగములు కర్మనామధేయములగును. ప్రయాజలు పైన పేర్కొనబడినవి.

4. తద్వ్యపదేశము = తేన వ్యపదేశో తద్వ్యపదేశః । దానివలెననుట. ఉపమానముగా చెప్పనైనది. ఉ:- "శ్యేనేనాభి చారన్యజేత్" అన్యథానుపపత్యా శ్యేనోపమానేన అభిచారంయజే దనుట కర్మనామధేయము. 'యద్విధేయంతత్ స్తూయతే' యను న్యాయమున 'శ్యేనము' అభిచారిక యాగనామధేయము. ఇది (శ్యేనయాగము) శత్రువధకై జేయబడును. ఒకవేళ శ్యేనపదమునకు ముఖ్యార్థమున పక్షి విశేషమగును. గాన తన్నామక ద్రవ్యముతో యాగము గావచ్చునని ప్రశ్నించినచో శ్యేనపక్షి యాగనిషిద్ధ ద్రవ్యమగుటచే గుణము గాజాలదు. మరియు నర్థవాదములందు శ్యేనస్తుతి చేయబడుట సంభవించదు. "యథావై శ్యేనో నిపత్యాదత్తే ఏవమయం ద్విషన్తం భ్రాతృవ్యం నిపత్యాదత్తే" అను నర్థవాద వాక్యములందు శ్యేనస్తుతి గలదు. ఇదే వాక్యమున శ్యేనపక్షిస్తుతి, మరియు కర్మ విధాన గుణము రెండును సంభవించవు. అగుచో వాక్యభేద దోషమగును. కావున శ్యేనమెట్లు తాను మత్స్యాదులను దుంకి పట్టుకొనునో యట్లే శ్యేనయాగమును జేయు యజమాని, యాగ ఫలముచే తన శత్రువులనుబట్టి వధించునని యర్థమున యాగస్తుతి జేయనైనది. ఇట్లు తద్వ్యపదేశమున కర్మనామధేయము.

5. కొందరు ఉత్పత్తివిశిష్టగుణ ప్రాబల్యమునునొక నిమిత్తాంతరమందురు. ఉ:- "వైశ్వదేవేన యజేత" ఇందుత్పత్తి విశిష్టములగు అగ్న్యాదులకు బలీయస్త్వ గుణమున్నందున వైశ్వదేవ శబ్దముచే విశ్వేదేవతల నామము

సిద్ధించనందున ఉత్పవిశిష్ట గుణనిమిత్తమున కర్మనామధేయమనిరి. కాని ఈ నిమిత్తము తత్ప్రఖ్యాశాస్త్రము నందంతర్భూతమగుటచే వేరగు నిమిత్తముగాజాలదు. విశ్వేదేవతా నామక సంప్రతిపన్న దేవతల గుణము లర్థవాద వాక్యములందుండుటచే వారి కానామ మిదివరలోగానే తత్ప్రఖ్యా శాస్త్రన్యాయమున ప్రాప్తించినది. ఉ:- 'యద్విశ్వే దేవాస్సమ ఇజ్యంత స్త ద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదైవత్వం' అని ప్రమాణము.

197. విశేషము = చాతుర్మాస్య యను యాగమునందు నాలుగు పర్వములుగలవు. 1. వైశ్వదేవపర్వము 2. వరుణ ప్రఘాసపర్వము 3. సాకమేధ పర్వము 4. సునాశీర పర్వము.

1. వైశ్వదేవపర్వము = ఎనమిది యాగములతో గలసియుండునది వైశ్వదేవపర్వము. అన్వారంభణీయను ఇష్టి ప్రథమ దినమునందొనర్చిన తరువాత నీ వైశ్వదేవ పర్వమునందలి యాగములను క్రమముగా జేయవలయును. యాగనామములు.

1. ఆగ్నేయ మష్టాకపాలం నిర్వపతి 2. సౌమ్యంచరుం 3. సావిత్రం ద్వాదశకపాలం 4. సారస్వతంచరుం 5. పౌష్ణంచరుం 6. మారుతంచరుం 7. వైశ్వదైవ్యామామిక్షః 8. ద్యావాపృథివ్యోరేక కపాలం। ఈ యెనమిది యాగములకే "వైశ్వదేవేన యజేత" యను పై యుదాహరణందేక వాక్యము కలదు. ఆగ్నేయాది యాగములకు 'యజేత' పదము ననువాదమునుజేసి వైశ్వదేవ పదమున దేవతారూప గుణముచే నామధేయ విధానము జేయబడినది. 'వైశ్వదేవ్యామామిక్ష' యను వాక్యమున విశ్వేదేవతలు ప్రాప్తించినను అగ్న్యాదీతర దేవతా సప్తకము ప్రాప్తమగును. గాన కర్మనామధేయము గాజాలదు. కాన ఉత్పత్తి విధివాక్యముతో విహితమైన ఆగ్నేయాద్యష్ట యాగములను ధాత్వర్థమున 'యజేత' పదముచే ననువదించి అష్టసంఖ్యాక యాగములకొకే వైశ్వదేవ శబ్దముతో యాగనామధేయమని జెప్పబడినది. విధి లేనందున నామోపదేశము వ్యర్థమనరాదు. 'ప్రాచీన ప్రవణే వైశ్వదేవేనయజేత'

అను వాక్యముదాహరణ జెప్పవచ్చును. దీనిచే నెనిమిది సంఖ్యలు గల అగ్న్యాద్యగ్ని దేవతలు వైశ్వదేవ శబ్దముచే వ్యవహరింపబడిరి. వైశ్వదేవ యాగముల పాచీన ప్రమాణమునందు అనగా గృహమునకు తూర్పున నుండు ముంగిటియందలి మంటపమునందు జేయవలయునని యర్థము. వైశ్వదేవ నామనిరుక్తి రెండువిధములగును.

1. ఆమిక్షాయాం విశ్వేషాం దేవానా మిజ్యమానతయా తత్సహచరితానాం సర్వేషా మపిఛత్రి న్యాయేన విశ్వేదేవత్వ నామధేయం.

ఉ:- "ఛత్రిణోగచ్ఛంతీ" యను వాక్యమునందు రాజు సపరివారముగ ప్రయాణమును జేయునప్పుడు వెంబడిగల పరివారము రాజులుగాకుండినను లోకోక్తిచే రాజుల ప్రయాణమని జెప్పుదురు. అదే న్యాయమును ఛత్రిన్యాయమందురు. అదే యిచ్చటనువర్తించును.

2. "విశ్వేదేవాః అష్టానాంకర్తారః" యను ప్రమాణము రెండవది. ఇట్లు జెప్పినను వికల్పము సమాసబలము లేనిదగుటతో నామధేయ యోజన కుదురదందురు. కావున పై జెప్పబడిన 'యద్విశ్వే దేవాస్సమ ఇజ్యంతే తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వం' యను బ్రాహ్మణ వాక్యప్రమాణమున అగ్న్యాద్యములుత్పత్తి శిష్టులు ప్రబలులు, విశ్వేదేవతలుత్పన్న శిష్టులగుటతో దుర్బలులు. కాన విశ్వేదేవశబ్దమునకు కర్మనామధేయత్వమే యుచితమగును. విశ్వేదేవతా నామమున వ్యవహరింపబడు వారైన యెనమండ్రగు ఆగ్నేయాది దేవతా సంఘాతాత్మక యాగనామధేయ మగునని తాత్పర్యము.

1. ఆమిక్షాయాగము—"తప్తేపయసి దధ్యానయతిసా వైశ్వదేవ్యామిక్షావాజిభ్యో వాజనం" ఇందామిక్షా యనగా ఉడుకు పాలయందు పులుపువేయగా పగిలి ఘనీభూతమైన జున్ను అందుండు నీరు వాజిన మనబడును. ఆమిక్షా ద్రవ్యభాజులు విశ్వేదేవతలు ఆమిక్షా ద్రవ్యమున యాగనామమగును. గాని వాజిన ద్రవ్యమునకు దేవతల నామగ్రహణ మంత్రములందు లేనందున తన్నామక దేవతలను సాంపాదిక లక్షణచే దేవతాంతర (వాజిదేవతల) కల్పన యాకర్మాంతరమనబడినది. ఆమిక్షా

ద్రవ్య ముత్పత్తిశిష్టమైనందున విధి వాక్యమున విశ్వేదేవతా యాగము ప్రబలము (ముఖ్యము). వాజి ద్రవ్యముత్పన్న శిష్టముగాన దుర్బల మైనందున విశ్వేదేవతా యాగమునందు దానికి ప్రవేశము లేదు. ఒకే ద్రవ్యము వికారముతో నుత్పన్నమైనందున నది నిరర్థకము కాజాలదు. కావున దేవతాంతర సంపాదకమున వినియోగపరుచుట కర్మాంతర మనబడును.

2. వరుణ ప్రఘాసపర్వము=చాతుర్మాస్య యాగమునం దాచరించబడు నది వరుణ ప్రఘాసము. ప్రథమ దివసమునందువలె అన్వారంభణీ ఇష్టి జరిపి యీ పర్వమునందలి యాగము ననుష్ఠింపవలయును. వైశ్వదేవ పర్వమునందలి మొదటి యైదు యాగములను పంచసంచరములందురు. అవి ప్రతి పర్వమునందు తప్పక వచ్చుచుండును. పంచసంచరములు.

1. ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి 2. సౌమ్యంచరుం 3. సావిత్రం ద్వాదశకపాలం 4. సారస్వతంచరుం 5. పౌష్ణంచరుం. ఈ పంచసంచర యాగానంతరమున వరుణ ప్రఘాసయందు జేయనగు విశేషయాగములు.

1. ఐంద్రాగ్న మేకాదశకపాలం 2. మారుతీమామిక్షాం 3. వారుణీ మామిక్షాం 4. కాయమేక కపాలం ఇవియు పంచసంచర యాగము కలిపిన మొత్తము తొమ్మిది యాగములుగలది వరుణ ప్రఘాసపర్వము.

3. సాకమేధపర్వము=రెండుదినములందీ పర్వమునవచ్చు యాగము లనుష్ఠింపబడునందురు. మూడవనాడుదయమున అనీకవతేష్టిని జేసియే పంచసంచర యాగానుష్ఠానము చేయవలయును.

1. 'అగ్నయే నీకవతే పురోడాశ మష్టాకపాలం నిర్వపతి సాకగ్ం సూర్యేణోద్యతా' అను ప్రమాణమున అనీకవతేష్టి ఉదయమునందగును. తరువాతనే పంచసంచర యాగములతో పూర్తియగును.

2. 'మరుద్భ్యస్సాంతపనేభ్యో మధ్యందినేచరుం'. ఈ ప్రమాణమున ఆదినమునందే మధ్యాహ్నమున చరుతో మరుద్దేవతా యాగమును జేయవలయును.

3. 'మరుద్భ్యో గృహమేధిభ్యస్సర్వా సాందుగ్ధే సాయంచరుం' అను ప్రమాణముతో నీయాగము సాయంకాలమునం దదేదినమున జేయవగును.

4. 'పూర్ణాదర్వి పరాపత సుపూర్ణా పునరాపత । వస్నేవ విక్రీణావహా ఇషమూర్జగ్ం శతః క్రతోస్వాహా' ఈ యాగముతో యాదిన హోమము పూర్తియగును. మరునాడు (నాల్గవ దినమునందు) పంచసంచరముల ననుష్ఠించిన తరువాత సాకమేధ పర్వమునందు జెప్పబడిన శేషయాగము లనుష్ఠింపదగినవి. యివి:—

1. 'మరుద్భ్యః క్రీడద్భ్యః పురోడాశగ్ం సప్తకపాలం సాగ్ం సూర్యే ణోద్యతా' యను ప్రమాణమున సూర్యోదయమునందే జేయవగును.

2. మహాహవిః ఇందు పంచసంచరములుగాక వచ్చుయాగములు.

(1) 1. ఐంద్రాగ్న మేకాదశకపాలం 2 ఐంద్రంచరుం 3. వైశ్వకర్మణ మేకకపాలం.

(2) పిత్రీయేష్టి—'సోమాయ పితృమతే పురోడాశగ్ం షట్కపాలం నిర్వపతి'.

(3) పితృభ్యో బర్హిషద్భ్యోధానాః.

(4) పితృభ్యోగ్నిష్వాత్తేభ్యోభివాన్యై దుగ్ధేమంథం, అభివాన్యమన తల్లిలేని ఆవుపాలతోనుండి తియ్యబడిననెయ్యి.

(5) త్రియంబకేష్టిః 'ప్రతిపురుష మేక కపాలం' అనగా యజమాని గృహమునందు బుట్టిన పుత్రులు కన్యాపుత్రికల సంఖ్యాక్రమమున ప్రతి వారి కొక్కొక కపాలమగునని యర్థము.

(6) అదిత్యేష్టిః "ఆదిత్యం చరుం పునరేత్య నిర్వపతి" ఇవి పై యాగము లతో గలసినది సాక మేధ పర్వము పూర్తియగును.

4. సునాసీరపర్వము—పంచసంచరములుగాక నిందువచ్చునవి 8 యాగ ములు. 1. ఐంద్రాగ్నం ద్వాదశకపాలం 2. వైశ్వదేవంచరుం 3. ఇంద్రా యసునాసీరాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాలం 4. వాయవ్యంపయః

5. సౌర్యమేక కపాలం వీనితో సునాసీరపర్వము పూర్తియగుచు నాలుగు పర్వముల చాతుర్మాస్యనామక యాగము పూర్తియగును. పునః చాతుర్మాస్యాని యనుచు జెప్పి శ్రుతి యాగస్తుతి జేసినది. "అక్ష య్యగ్ంహి చాతుర్మాస్య యాజినః సుకృతంభవతి" యనుచు ఫలస్తుతి జెప్ప నైనది.

198. నామధేయమీమాంసయందే జేసు వేరొక విశేషము జెప్పబడును. "ఉపసద్భిశ్చరిత్వా మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఈ వాక్యమున కర్మ నామధేయము జెప్పబడినదా లేదా యను సంశయమునందు మాసపర్యంత కాలము జరుపబడు నిత్యాగ్నిహోత్రమే యగునను పూర్వపక్ష శంక నిరాకరించి కర్మాంతరమగుటతో మాసాగ్నిహోత్ర నామక యాగమని సిద్ధాంతమునుజెప్పిరి. ఉపసత్తులను అనగా పయోవ్రతాదులను ఆచ రించుటతో కర్మాంతర సూచనగుచున్నది. అది కొండపాయిలను వారి సత్రమునందు (యాగమునందు) జేయబడును. నిత్యాగ్నిహోత్రాను వాదమున మాసాగ్నిహోత్రనామక కర్మాంతరమగును. గావున నిది యాగనామధేయ మగును.

4. నిషేధ మీమాంసా

199. పురుష నివర్తకం వాక్యం నిషేధః। ఉ॥ "నకలంజంభక్షయేత్" ఇత్యాది వాక్యములు నిషేధములు. పురుషుని యనర్థములనుండి నివారించునవి నిషేధవాక్యములు. అవి అనర్థహేతుభూతములగు క్రియల నివారించుటతో యర్థవంతములగునెగాని యవే కొంచమైన వేరొక విధమగు కర్తవ్యాము లను బోధించవు. విధివాక్యము లెట్లు స్వప్రవర్తకత్వాన్యథా నుపపత్యా స్వర్గాదిరూప ఫలేష్ట సాధనములైన యాగాదులను బోధించునో అట్లే నిషేధవాక్యములు స్వనివర్తకత్వాన్యథా నుపపత్యా పరిహరించదగిన క్రియలను బోధించును. పై యుదాహరణమునందలి కలంజ (మాంస) భక్షణ నిషేధమని (కూడదని) దెలియబరుచుచున్న దేగాని పురుషుడు జేయ

దగిన దేదైవ పనిగలదని బోధించుటలేదు. దృష్టాంత దార్ష్టాంతలికములు సరివగుటచే పాపహేతువగు మాంసభక్షణ నిషేధమాత్రమగును. ధాత్వర్థ మునందలి లిజంశము కర్తృత్వమునే బోధించున దెట్లు విధియనబడునో అట్లే ప్రత్యయార్థమునందలి లిఙ్ నిషేధము జెప్పును. నఞ్ స్వభావమున ధాత్వ ర్థమునం దవ్యవధానముగలదైనను ప్రత్యయార్థమునకే యన్వయించును. నఞ్ ప్రత్యయార్థమునందే, యుపసర్జనగా యుండుటతో ధాత్వర్థమునం దన్వయము గాజాలదు. ఒకచోటున, ఉపసర్జనగా యన్వయించుదానికి వేరొకచోట అన్వయించుట కుపపత్తియుండదు. అట్లన్వయించినను యే దోషము గాజాలదని పట్టుదల యగుచో యొకచోటు నుండదగిన విశేష ణము పరొకచోట విశేషణమైనచో ''రాజపురుష మానయ'' యను వాక్యమునందున్న పురుషోపసర్జనగా జెప్పిన విశేషణము క్రియోపసర్జన విశేషణముగా నన్వయమగుచు సేవకుని దెచ్చుటకు బదులు రాజును దేవలసి వచ్చును ఇది యనర్థదోషమగును. కావున ప్రత్యయార్థకమగు నఞ్ ధాత్వర్థమునం దన్వయించదు. ఈ విధమున కలంజాది పదములు కారకోప సర్జనత్వములగుచున్నను వానితో నఞ్ అన్వయించుటలేదు. ప్రత్యయార్థ మునందు రెండంశములుండును. ఆఖ్యాతాంశము, లిజంశము. ఆఖ్యాతాం శము వాచ్యార్థమైనది ఆర్థీభావన. లిఙ్గంశము లిఙ్మాత్రమైనందున శాబ్దీభావన. వాచ్యార్థమైన ఆర్థీభావనాతో నఞ్ సమన్వయమగుచు ప్రవర్త నోపసర్జన హేతువున లిజంశ శబ్దభావనాయం దన్వయమగును. ఇట్లు లిజంశ ధర్మమున కన్వయమగుట లిఙ్ స్వరూపధర్మమే వాచ్యార్థమగును గావున నఞ్ సర్వాపేక్ష యాతనయందే ముఖ్యార్థమిచ్చును. ఇట్లర్థమును జేసిననే శబ్దభావనయందు బాధయుండదు. నఞ్ స్వభావముననే ప్రవర్త నకు విరోధియగు నివర్తన విశేషమును బోధించును. నఞ్నకు తన సమభి వ్యాహృత పదార్థముల విరోధి బోధకత్వమో లేదా స్వాన్విత పదార్థ విరోధ బోధకత్వమో స్వభావమగును ఉ॥ "భూతలే ఘటో నాస్తి"యను వాక్యమునందు నాస్తిక్రియచే, కస్యాస్తిత్వం నాస్తీయనుచు ప్రశ్నింప అస్తిశబ్ద వాచ్యార్థమైన ఘటరూపమున కన్వయమగుచు భూతలమునందు

ఘటాభావమును నఞ్ బోధించును. ఇట్లస్తి పదార్థమగు ఘట సత్వరూప మునకు విరోధ్యర్థమైన ఘటరూపాభావమని బోధయగును. విధి వాక్య ములు విన్నప్పుడవి తన్ను ప్రవర్తింపజేయుచున్నవని యెట్లు బోధ యగునో అట్లే నిషేధ వాక్యములు విన్నప్పుడవి తనను నివర్తింపజేయు చున్నవని బోధయగునుగాని యే కర్తవ్యమును బోధించుటలేదు. ఈ విధ మున నన్వయించక నిషేధములు కర్తవ్యమునే బోధించునవగునని జెప్పి నచో విధి నిషేధముల కేభేదము లేక యొకే విధములగు విధులుండునని యర్థమగును.

235. శ్లో॥ అంతరం యాదృశే లోకే బ్రహ్మ హత్యాశ్వమేధయోః ।
దృశ్యతే తాదృశే వేహ విధాన ప్రతిషేధయోః ॥

తా॥ లోకమునందు బ్రాహ్మణహత్య అశ్వమేధయాగములలో నెట్టి భేదము గనుపించుచున్నదో యట్టి వ్యత్యాసమే విధి నిషేధములందుండును. అనగా విధి, నిషేధములకు చాలా భేదముకలదు. ఈ ప్రమాణమున నిషేధ వాక్యములు విధులందు జేరక కేవల నివర్తనపరమైన యర్థమిచ్చునని తాత్పర్యము.

200. ప్రత్యయార్థమునకు బాధయున్నప్పుడే నఞ్ ధాత్వర్థమునం దన్వ యించును. బాధ ద్వివిధమైనది. (1) వ్రతమిత్యుపక్రమము. (2) వికల్పము. 1 మొదటి యుదాహరణ: "నేక్షేదుద్యంత మాదిత్యం నాస్తం యంతం కదాచన" ఈ వాక్యముచే నైష్ఠిక, స్నాతక బ్రహ్మచారులకు సూర్యాదర్శనము నిషిద్ధమైనది. ఇచ్చట నఞ్ ప్రత్యయార్థమున కన్వయిం చక ధాత్వర్థమునం దన్వయించును. అనగా ఈక్షణసంకల్ప విరోధి యగు ననీక్షణసంకల్పమునుజేయు టర్థమైనందున విధియందుజేరుసు. కింభావయే దను యాకాంక్ష జేయగ "ఏతావతేనైవ హైనసావియుక్తో భవతి" యను విశేష వాక్యగత ఫలభావముచే నన్వయమగుచు యనీక్షణ సంకల్పము జేయుటం దన్వయించును. ఇట్టి నఞ్ ప్రసక్త పరిషేధమన బడును. రెండవదాని కుదాహరణ "యజతిషు యే యజామహంకరోతి

నాను యాజేషు'' ఇత్యాదులగును. వికల్ప లక్షణముపైన జెప్పబడినది. శాస్త్రమున ప్రసక్తమైనదానికి శాస్త్రాంతర బాధయగునప్పుడు వికల్ప మగును. గావున యాజలందే ''యే యజమహే'' యను చుపేరిషోచ్చా రణ యగునుగాని అనుయాజలందు ''యే యజామహే'' యను చుపేరి షోచ్చారణ శాస్త్ర నిషిద్ధము.

236. శ్లో॥ నామధాత్వర్థయోగేతు నైవనఞ్ ప్రతిషేధకః ।
వదతో௨బ్రాహ్మణా௨ధర్మాః అన్యమాత్ర విరోధినః ॥

తా॥ నామముతోనేగాని, ధాత్వర్థముతోనేగాని, నఞ్ గలసియుండినప్పుడు ప్రతిషేదార్థము (ప్రసక్తః పరిషేధార్థ)ము గాజాలదు. కాని అబ్రాహ్మ ణః అధార్మికః (అధర్మాః) యనప్పుడు నఞ్ నామధాత్వర్థములకు విరోధి యగు వానిని మాత్రమే బోధించును. అనగా బ్రాహ్మణుడు గానివారిని, ధర్మములు లేనివారిని (యెవరో వారిని) మాత్రమే బోధించును. ఇదియే పర్యుదాస యనబడును.

237. శ్లో॥ ప్రసజ్య । ప్రతిషేధోయం క్రియయా సహయత్ర నఞ్ ।
పర్యుదాస స్సవిజ్ఞేయో యత్రోత్తరపదేన నఞ్ ॥

తా॥ క్రియతో నన్వయించు నఞ్ ప్రసక్త ప్రతిషేధ మనబడునుగాని నఞ్ ఉత్తరముతో నన్వయించిన పర్యుదాస మనబడును.

201. పర్యుదాసయం దనన్యగతిచే నైచ్ఛికవికల్పము జేరును. ఉ॥ "అతి రాత్రేషోడశినం గృహ్ణాతి, నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి'' అను వాక్యము నం దతిరాత్రియను న దొకానొక యాగము. దానియందు షోడశి యను నొకపాత్ర విశేష గ్రహణాగ్రహణ మైచ్ఛికకల్ప మనబడినది. గత్యంత రము లేనందున నేదేని యొక పక్షమును గ్రహించవచ్చునుగాని ఈ విక ల్పము అనుపసంహారికంటె భిన్నము.

2. అనుపసంహారిలక్షణము—తన్మాత్ర సంకోచార్థో௨నుపసంహారీ ఉ॥ "పురో డాశం చతుర్ధాకరోతి''యనువాక్యను సామాన్యశాస్త్రముచేప్రసక్తమగును. దీనితో పురోడాశములన్నియు చతుర్భాగములు గావచ్చును. కాని

"ఆగ్నేయం చతుర్ధాకరోతి" యను విశేషశాస్త్ర ప్రమాణముచే సంకోచింపబడి, కేవలాగ్నేయ పురోడాశమే చతుర్భాగమగును. ఇట్లు పురోడాశ చతుర్ధాకరణ మనుపసంహారమైనది. కొన్ని స్థలములందు నఞ్ పర్యుదాసాశ్రయణ మశక్యమగునప్పు డది ప్రసక్త ప్రతిషేధమగును. ఉ॥ "నదీక్షితో దదాతిజోహోతి" అను వాక్యమునందు స్వతః పురుషార్థ హేతువులైన హోమదానాదులు అనిషిద్ధములైనను యాగకాలమునందే నిషేధము లగుచున్నవి. వానిని నఞర్థమున నిషేధించిననే యాగఫలములు గలుగును. అప్పుడు నఞ్ పురుషార్థమగును. ఇట్లే స్వస్త్రీసంగమము నిషేధమైనను దీక్షాకాలమునందు నిషేధమగుచు పురుషార్థ హేతువగును. కావున నిషేధవాక్యముల కనర్థ హేతుభూతములైన క్రియలను మాత్రమే మాన్పించి పురుషునికి పురుషార్థమును గలిగించుటే ఫలము.

ఇట్లు నిషేధమీమాంసా విచారము పూర్తియగుచున్నది.

5. అర్థవాదమీమాంసా

202. ప్రాశస్త్యనిందాన్యతరపర వాక్య మర్థవాదః । ప్రయోజనముగల అర్థపరమైన వాక్యములు ప్రశంసానిందలలో దేనినైన జెప్పినచో నది యర్థవాదవాక్య మగును. అర్థవాదములకు తమ స్వార్థః ప్రతిపాదనయందే తాత్పర్యము లేనందున నవి విధివాక్యముతోనేగాని, నిషేధవాక్యముతోనే గాని గూడి యవి ప్రశంసనో లేదా నిందనో దెలుపుచు స్వార్థకము లగును. అన్యథా నిరర్థకములు.

సూత్రం ౧౩. "ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వా దానర్థక్యమత దర్థానాం తస్మాదనిత్య మిత్యుచ్యతే" (జైమిని సూ. అ 1, పాదం 2, సూత్రం 1,) అను సూత్ర ప్రమాణమున వేదములు కర్మ ప్రతిపాదనజేసిదే యర్థవంతము లైనందున వేదమునందే యంతర్భూతములైన అర్థవాద వాక్యములు విధి నిషేధవాక్యములతో కలియుచునే అర్థవంతము లగును. లేనిచో ననర్థకము లగుటచే ననిత్యము లనబడును. దీనినిబట్టి అవి నిరర్థకములే యని

నిరాకరించుట న్యాయముగాజాలదు. అన్యథా "స్వాధ్యాయో ధేతవ్యః" యను శ్రుతి ప్రమాణ విరోధమగును. స్వాధ్యాయము కృత్స్న వేద పఠ మగుటతో అర్థవాదములు వానియం దంతర్భూతములైనందున వాని యధ్యయనమును జేయుట విధియగును. అర్థబోధ పర్యంత మధ్యయన లక్షణముగాన అర్థవాదజ్ఞాన మావశ్యకమైనది. అర్థవాదములందు రెండు భేదములు గలవు. 1. విధి శేషములు, 2. నిషేధ శేషములు.

1. విధివాక్యములతో గూడి యర్థవంతము లగునవి విధిశేషములు. ఉదా : "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" అను యర్థవాద వాక్యము. "వాయ వ్యం శ్వేతమా లభేత భూతికామః" యను విధి వాక్యమునకు శేషము. పై వాక్యము దీనితోగూడి సార్థకమగుచున్నది. వాయువు శీఘ్రగామి యనుచు దెలిసినంతనే ప్రయోజనము గలుగదుగాని, భూతి (ఐశ్వర్యము) కామనయున్నచో వాయుదేవతాకమైన యాగము శ్వేత పశుద్రవ్యముతో (తెల్లని మేకతో) జేసిన వాయువెట్లు శీఘ్రగామి దేవతయో అట్లే యాగ ఫలము శీఘ్రమున యజమానికి జెందును. ఇట్లు విధి వాక్యముతో గలసి యర్థవాదవాక్య మర్థవంతమగును.

2. నిషేధ వాక్యములతో గూడి యర్థవంతము లగునవి నిషేధ శేషములు. ఉ : "సోఽరోదీత్య ద్యదరోదీత్త ద్రుద్రస్య రుద్రత్వం" యను వాక్య మర్థవాదము. "బర్హిషి రజతం నదేయం" అనునది నిషేధవాక్యము. దీనితో పై యర్థవాద వాక్యము గలసిననే యర్థవంతమగును.

అనగా అతడు రోదనజేసెను గాన రోదనతో నతనికి (రుద్రునకు) రుద్రత్వ నామము గలిగినది యనుచు దెలిసినంతనే ప్రయోజనము గాజాలదు గాని బర్హిషి (యజ్ఞమునందు) రజితం - వెండిదానము నదేయం జేయగూడ దను నిషేధ వాక్యమున పైయర్థ వాద వాక్యము గలసినచో యర్థవంత మగును. రుద్రుని రోద నోదకమున వెండి జనించుటతో నది యజ్ఞములందు దానయోగ్యము గాజాలనందున దానమున కర్హతలేని ద్రవ్యమని దెలిపి రజత దానమును నిషేధించుటచే నిది సార్థకమగును. మరియు నీ యర్థ

వాదములు ఆలస్యాదులచే వేదోక్త కర్మలందు ప్రవర్తించని పురుషునికి ప్రాశస్త్య నిందాదులను జెప్పి, వానికి ప్రవృత్తియో నివృత్తియో గలిగించుచు సఫలములగును. అర్ధవాదముయొక్క అవాంతర భేదములు 3.

238. శ్లో॥ విరోధే గుణవాదస్స్యా దనువాదోఽవధారణే ।
భూతార్థవాద స్తద్ధా నా దర్థవాదో త్రిధామతః॥

తా॥ ప్రమాణాంతర విరోధమగుచున్నప్పు డర్ధవాదములు గుణవాదములనబడును. అవధారణ (అవధరించుట - తెలిసికొనుట) మాత్రి బోధయందు అనువాదములు. రెండుగా నివి భూతార్ధ వాదములు.

1. మొదటి యుదాహరణ : "ఆదిత్యోయూపః" అను యర్ధవాదమున సూర్యుడు యూపము (యజ్ఞమునందు పశువులను బంధించుట కేర్పరచిన స్తంభము) ఇట్లు దెలిసినది చక్షురాది ప్రమాణాంతరములకు విరోధ మగుచున్నది. గావున ఆదిత్యునివంటి ప్రకాశముగల యూపమని లాక్షణికార్థమున దెలియబడుటచే యీ యర్ధవాదము గుణవాదమగును.

2. రెండవ యుదాహరణ : "అగ్నిర్హిమస్య భేషజం" ఇందగ్నికి హిమ (చలి) నివారణగుణము ప్రమాణాంతరములచే దెలియబడినదే కాన యిది యవధరించుట మాత్రిమే గావున నీ వాక్య మనువాద మనబడును.

3. మూడవ యుదాహరణ : "ఇంద్రో వృత్రాయ వజ్ర ముదయచ్ఛత్" ఇందలి అర్ధవాదము ప్రమాణాంతరములకు విరోధముగాని, అనుకూలముగాని యగుటలేదు. అనగా ఇంద్రుడు వృత్రాసురుని జంపుటకై వజ్రి ప్రయోగము జేసినా డనుచుగాని, జేయులే దనుచుగాని ప్రమాణాంతరములతో దెలియుట లేనందున నీ యర్ధవాదముతోనే దెలియబడుటతో నిది భూతార్ధ వాదమగును. అర్ధవాదములు మతాంతరమున నాల్గు విధములు. 1. ప్రశంసా 2. నిందా 3. పరకృతి 4. పురాకల్పము.

(1) ఉ॥ "శోభతేఽస్యముఖం య ఏవంవేద" ఇందు అతని ముఖమెంతో శోభగలది యను అర్ధవాదము ప్రశంసాపరమైనది.

(2) ఉ॥ "అస్త్రతంవా ఏతద్య దచ్ఛందోమయం" ఇది వేదమంత్రముల విని యోగములు లేని యజ్ఞ నింద గావించినది.

(3) పరకృతోదాహరణ: "అగ్నిర్వాఽకామయత । అన్నాదో దేవానాగ్ం స్యామితి । సఏత మగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశ మష్టాకపాలం నిర్వపతి । తతో వై సోన్నాదో దేవానామ భవత్" పూర్వకల్పమునం దగ్నిత్వము గోరిన బ్రాహ్మణుడు కర్మజ్ఞానములతో యీశ్వరారాధన జేసినందున నతడే యీ కల్పమునం దగ్నిగా జన్మించెను. గాన దేవతల కన్నాదుడైనట్టి అగ్నికి కృత్తికాది నక్షత్రయుతమున పురోడాశ మష్టాకపాలముగ నిర్వాపణ జేయవలెను. అగ్ని పూర్వము జేసినట్లు జేయువారు దేవాదుల కన్నమిచ్చునట్టి యగ్నులుగ జన్మింతురు.

(4) పురాకల్పోదాహరణ: "తమశయద్ధియా ధియాత్వావధ్యాసుః" ఇందు పరవత్కృతార్థతా ప్రతిపాదకోఽర్థ వాదః పురాకల్పమనిరి. బుద్ధికి గోచరించినది గ్రాహ్యమైననే బుద్ధిమంతుడగును, గాని బుద్ధిమత్త్వము లేనప్పుడు తత్సిద్ధికై ప్రయత్నించుటతో నత డధ్యాసు డగును.

239. శ్లో॥ తత్రతం బుద్ధి యోగేన లభతే పౌర్వదైహికం ।
యతతే చతతో భూయాత్సం సిద్ధౌ కురునందన॥ గీత అ. 6 శ్లో. 43

తా॥ పూర్వకల్పమునందలి (పూర్వజన్మమునందలి) బుద్ధియోగమున కర్మవాసనతో బుట్టిన అధ్యాసచే ఈ జన్మమునందు బుద్ధి సిద్ధించుటకై ప్రయత్నమును మరల జేయునని శ్రీకృష్ణు డర్జునునితో జెప్పెను. ఇట్లే గోచరమగుచున్నది. గాని, "పురాకల్పోదాహరణందలి శ్రుత్యర్థ మతి గంభీరమగుటతో సులభార్థము గానందున అభిప్రాయ భేదముల కవకాశము కలదు". కొందఱు ఈ యర్థమునందే వేరొక శ్రుతి గలదందురు. అది "తమ శపద్ధియా, ధియావధ్యా సూర్యోమాప్రావోచత్త స్మాన్మ చ్ఛంధియా ధియాఘ్నంతి శప్తం"పూర్వ మగ్ని దేవతల కదృశ్యుడగుచు సముద్రమునందు దాగియుండగ మత్స్యము లతని జూడ దేవతల కెరింగించిన అగ్ని మత్స్యములను శపించినందుననే మనుష్యులు మత్స్యములను బుద్ధిపూర్వకముగ

వధించుచున్నారనుట దీని యర్థమనిరి. కాని పురాకల్పోదాహరణం దీ శ్రుతియును తదర్థము, సమీచీనముగ గోచరించుటలేదు. యదార్థము బృహదారణ్యకమునందలి సప్తాన్న సృష్టి. తత్కారణము దెలిసినచో తెలియవచ్చును.

శ్రుతి ౫౦ "యత్సప్తాన్నా నిమేధయా తపసాఽజనయత్పితేతి
మేధయా హితపసాఽజసయత్పితా ఏకమస్య సాధారణమితీ ।
దమేవాస్య తత్సాధారణమన్నం యదిత మద్యతే
సయఏత దుపాస్తేన సపాప్మనో వ్యావర్తతే మిశ్రగ్ం హ్యేతత్ ।
ద్వే దేవానభా జయదితి హుతంచ ప్రహుతంచ తస్మాద్దేవేభ్యో జుహ్వతిచ
ప్రజుహ్వత్యథో అహుర్దర్శ పూర్ణమాసావితి తస్మాన్నేష్టియాజు కస్యాత్ ।
పశుభ్య ఏకం ప్రాయచ్ఛదితి తత్పయః పయోహ్యే వాగ్రే మనుష్యాశ్చ
పశవశ్చోప జీవంతి తస్మాత్కుమారం జాతం ఘృతం వైవాగ్రే
ప్రతిలేహయంతి స్తనం వానుధాపయన్త్య థవత్సం ।
జాతమాహురతృణాద ఇతి తస్మిత్సర్వం ప్రతిష్ఠితం యచ్చప్రాణతి యచ్చన
తద్యదిదమామాహుః సంవత్సరం పయసాజు హ్వదప పునర్మృత్యుంజయతీతి
నతథా విద్యాద్యద హరేవజుహోతి తదహః పునర్మృత్యు మపజయత్యేవం
విద్వాన్త్సర్వగ్ం హి దేవేభ్యోన్నాదం ప్రయచ్ఛతి ।
కస్మాత్తానిన క్షీయంతేఽద్యమానాని సర్వదేతి పురుషోవాక్షితః
సహీదమన్నం పునః పునర్జనయతే యోవై తామక్షితిం వేదేతి ।
పురుషోవాఽక్షితిః సహీదమన్నం ధియాధియా
జనయతేకర్మ భిర్యద్దైతన్నకుర్యా త్క్షయేతహ ।
సోన్నమత్తి ప్రతీకేనేతి ముఖం ప్రతీకం ముఖేనేత్యేతత్
సదేవానామపి గచ్ఛతి సఊర్జ ముపజీవతీతి ప్రశంసగ్ం ॥
బృ-దా అ. 1 బ్రా. 5 మ. 2 పుట 323

తా॥ ఈమంత్రమునందు సప్తాన్నోపాసన గలదు. "కస్మాత్తాని నక్షీయంతే ద్యమానాని సర్వదా" అనునది మొదలుకొని "పురుషోవాక్షితః" అను మంత్రమువఱకు గల శ్రుత్యర్థ తాత్పర్యముచే ఇచ్చ టర్థవంత మగును. మంత్రార్థ తాత్పర్యమున నది పూర్వకల్పమునందు యే ప్రకారమున తండ్రి

(ప్రజాపతిః) స్త్రియాదిపాంక్త విజ్ఞానమున (బుద్ధిచే) అన్న రచనజేసికొని భోక్త యయ్యెనో అదే ప్రకార మధ్యాసచే సృష్టికర్తయగుచు ఈ కల్పాది యందు సప్తాన్న సృష్టిని జేసి మనుష్యులకు, దేవతలకు, పశువులకు, అన్న విభాగము కల్పించి యిచ్చెనో నదే ప్రకారమున వా రన్నభోక్తులగుచు మరల మరల నూతనాన్నములను సృజించు చుండుటచే తండ్రు లగు చున్నారు. ప్రజాపతివలెనే వీరు జ్ఞానకర్మలచే నూతనాన్నముల జేయుటతో పురుషుడే అక్షితి అక్షయాన్న కారణుడును, భోక్తయు నగుచున్నాడు. వాని యక్షయ్యత్వము మరల మరల కార్యకారణ రూపములయిన సప్తాన్న ములను పూర్వవాసనలతో (బుద్ధిచే) జనియించుచు వృద్ధిచేయుటచే దెలి యును. జెప్పిన ప్రకారము పురుషుడు తన పూర్వవాసనలచే బుద్ధి పూర్వ కమున ప్రయత్నించి యొక క్షణమైనను అన్నముల బుట్టించకుండిన నిరం తరము భోక్తలచే భుజింపబడు యీ సప్తాన్నములు క్షీణించిపోవును. కావున పురుషు డే విధముగ నన్నభోక్తయో అదే ప్రకార మన్నముల బుట్టించు తండ్రి యగుచు నిరంతరకర్త యగుటతో వాడే అక్షితి యన బడును. ఇందువలననే నిరంతరము భుజింపబడినను యన్నములు క్షీణించుట లేదు. ఇట్లు ఉపాసన జేయువాడు సార్వాత్మభావము నొంది మరలాన్న రూపుడుగాక ప్రజాపతివలె తాను కృతార్థుడగును. కావున నిదియే పురా కల్పోదాహరణ మగునని తాత్పర్యము.

విశేషము—సందిగ్ధార్థ నిర్ణయమునం దర్థవాద వాక్యములు కొన్నిచోట్ల ప్రమాణము లగుచున్నవి. ఉ:- "అక్తాశర్కరా ఉపదధాతి" ఇం దక్తా పదమునకు ద్రవ పదార్థ మని యర్థము. ఆ ద్రవపదార్థ మేదియను సంశ యమునందు "తేజోవై ఘృతం" యను అర్థవాద వాక్యముచే నది దెలియ బడును. తేజః పదార్థము ఘృత మగుటతో ద్రవపదార్థ మనబడునని తాత్ప ర్యము. కర్మః ప్రతిపాద్య వేదమునందలి భేదములయిన విధి, మంత్రి, నామధేయ, నిషేధార్థవాదములగు పంచ విధములను దెలుపు పూర్వ మీమాంసాశాస్త్రము. యాగాది ధర్మ ప్రతిపాదన జేసినది యాగాది ధర్మ ములను సకామనయాయనుష్ఠించిన స్వర్గాదిరూపఫలములువానివానియందు

జెప్పబడినవి గలుగును. యవియే నిష్కామనయాగాని యీశ్వరార్పణ బుద్ధిచేగాని జేసిన చిత్తశుద్ధిని గలిగించి జ్ఞానముద్వార మోక్షము నిచ్చును.

240. శ్లో॥ యత్కరోషి యదశ్నాసి, యజ్జుహోషి యదాసియత్ ।
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం ॥

తా॥ ఓ యర్జునా నీ వేవేవి కర్మల జేయుదువో, భుజించెదవో, హోమములు జేయుదువో, తపస్సు జేయుదువో యవన్నియు నా కర్పితముల జేయుమని శ్రీకృష్ణభగవాను డనెను. సంయోగ పృథక్త్వ న్యాయమున కర్మలకు యథాభిసంధి స్వర్గ మోక్షాది ఫలము లుండును. కావున ధర్మాచరణయే ముఖ్యము.

పూర్వమీమాంసాకాండ సంగ్రహము సమాప్తము.

ఓం

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

9. ధర్మశాస్త్ర కాండము

అనుష్ఠేయ ధర్మములు

203. చతుర్దశ విద్యలలో ధర్మశాస్త్రము పదునాలగవది. ధర్మశాస్త్రము లనేకములుగలవు. అవి యనేక మహర్షి ప్రణీతములు. మను, విష్ణు, యమ, అంగిర, వశిష్ఠ, దక్ష, సంవర్తన, శాతాతప, పరాశర, గౌతమ, శంఖలిత, హారీత, ఆపస్తంబ, ఉశన, వ్యాస, యాజ్ఞవల్క్య, కాత్యాయన, బృహస్పతి, దేవల, నారద, పైఠీనస మున్నగు మహర్షులుచెప్పిన ధర్మశాస్త్రము లాయా ఋషుల పేర్లచే ప్రసిద్ధిబడసినవి. వానిలో చతుర్విధ పురుషార్థములు, వర్ణాశ్రమాచార సనాతన ధర్మము లుపదేశింపబడినవి. ఇచ్చట ధర్మ శబ్దమునకు నానార్థము లివి :-

శ్లో॥ 241. ధృతిః క్షమోదమోస్తేయం శౌచ మింద్రియ నిగ్రహః ।
ధీ ర్విద్యాసత్య మక్రోధో దశకం ధర్మలక్షణం ॥

తా॥ 1. ధైర్యము 2. ఓర్పు 3. దొంగతనము చేయకునికి 4. పరిశుభ్రత 5. ఇంద్రియ నిగ్రహము 6. బుద్ధి 7. విద్య 8. సత్యము 9. దమము 10. అక్రోధము లీ పది ధర్మలక్షణములు.

శ్లో॥ 242. అహింసా శౌచ మక్రోధః అనృశం స్యందమశ్శమః ।
ఆర్జవం చైవ రాజేంద్ర నిశ్చితం ధర్మలక్షణం ॥

తా॥ 1. అహింసనము 2. పరిశుభ్రత 3. అక్రోధము 4. దయ 5. దమము 6. శమము 7. అకౌటిల్యము లివి ధర్మ లక్షణములని నిశ్చయించనైనది.

204. ధర్మలక్షణములలో అహింసాదులంత స్సాధనములు, శౌచాచారములు బాహ్యాసాధనములు. పై లక్షణములకు విరుద్ధములయినవి యధర్మములు.

శ్లో॥ 243. మత్తః ప్రమత్తోన్మత్తః శాంతః కృద్ధో బుభుక్షితః ।
త్వరమాణశ్చ భీరుశ్చ లుబ్ధః కామీచతే దశః ॥

తా॥ మత్తత గల్గినవాడు, మదోన్మాదము గలవాడు, డస్సినవాడు, క్రోధము గలవాడు, ఆకలి గలవాడు, తొందరపడువాడు, పిరికితనము కల్గినవాడు, లోభి, కామి ఈ పదుగు రధర్మపరలు. వీ రాచరించునవి యధర్మములు. ఇవే పాపములుగాన నాచరించవలదని ధర్మశాస్త్రములు నిషేధించుచున్నవి. పై ధర్మశాస్త్రముల సంగ్రహించి వానికి సమన్వయ మగు సూత్రములను జెప్పిన వవి గౌతమ ధర్మసూత్రము లనబడు చున్నవి. అందలి సూత్రసంఖ్య దాదాపు 987. దీనికి మస్కరీ వ్యాఖ్యా నము గలదు. "వేదో ధర్మమూలం" అను సూత్రము మొదలు "ఇతి ధర్మోధర్మః" అను సూత్రమువరకు వర్ణాశ్రమాచార రూప ధర్మోపదేశ ములు గలవు. అందు కాండములు మూడు. ఇవి :-

1. ఆచారకాండయందు వర్ణాశ్రమాచార రూప సంస్కార ధర్మములు.

2. ప్రాయశ్చిత్తకాండయందు పాపక్షయ నిమిత్తములగు దండనలు.

3. వ్యవహారకాండయందు దాయ విభాగాది సకల ధర్మములు గలవు.

యాజ్ఞవల్క్య స్మృతికి మితాక్షరియను వ్యాఖ్యానము గలదు. అందలి వ్యవహారకాండను ధర్మశాస్త్రముగ మ్లేచ్ఛ ప్రభుత్వ పరిపాలన కాలమందు మన భారతదేశమునం దంగీకరించిరి. ఆ కాలమున భారతదేశమును నాల్గు ప్రాంతములందు విభాగించి హైందవుల వ్యవహారముల పరిష్కరించెడివారు. ప్రాంతముల నుపదేశ స్థానము లనెడివారు. (Schools) అవి :-

1. ఉత్తరమున ఉత్తరహిందూస్థానము 2. తూర్పున బంగాళము 3. దక్షిణ మందు మద్రాసు (ఆంధ్ర, కర్ణాట, తమిళ, కేరళములనుగలిపి) 4. పశ్చిమ

మున మహారాష్ట్రము ప్రాంతములందురు. దాయ విభాగ, వ్యవహార మయూఖము లను గ్రంథముల (శాస్త్రముల) బంగాళమునందు. ఇతర ప్రాంతములందు మితాక్షరీ (యాజ్ఞవల్క్య స్మృతి వ్యాఖ్యానము—విజ్ఞానేశ్వరి) ధర్మశాస్త్రముగ నంగీకరించిరి. తరువాత శాసనసభలద్వారా చట్టము లేర్పఱచిరి. ఇప్పుడు స్వతంత్ర భారతమునందు ధర్మశాస్త్రము నందు మార్పులు గలిగినవి. న్యాయస్థానములందు చట్టముల (Law) ద్వార వ్యవహార పరిష్కారములగుచున్నవి. చట్టములచే వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మము విచ్ఛిన్నమైనది. కాని కాలానుగుణ్యముగ ధర్మము వ్యష్టి గతమైనందున నెవరైన ధర్మజిజ్ఞాసు లుండవచ్చును. వారి కీ ధర్మశాస్త్ర విజ్ఞానావశ్యకతయుండును. "యతోధర్మ స్తతో జయః" యను న్యాయము గలదు. గౌతమ సూత్రముల ననుసరించి యితర ధర్మశాస్త్రముల కాను గుణ్యముగ నిచ్చట సంగ్రహముచేయనైనది.

205. ధర్మము పంచవిధములు. ఇవి :- (1) వర్ణధర్మము (2) ఆశ్రమ ధర్మము (3) వర్ణాశ్రమ ధర్మము (4) గుణధర్మము (5) నిమిత్త ధర్మము లివియే సనాతన ధర్మములనబడుచున్నవి. ధర్మమునకు మూలకారణము వేదము. మఱియు వేదార్థ విస్పష్టజ్ఞులగు మహర్షుల ప్రతిపత్తి జ్ఞానము దేశ కాలాది నిమిత్తములచే విపర్యాసము గానందున వారి యాచారశీలములు ఆచరణీయ ధర్మములు.

సూత్రము ౧—"వేదోధర్మమూలం" ఈ మొదటి సూత్రమునందు ధర్మమునకు కారణము వేదము. ఇందు వేదచోదిత కర్మలు, వేదార్థజ్ఞుల శీలాచారములు వేదార్థమునందు తత్తుల్యములు. అనగా మన్వాదుల శ్రౌత జ్ఞాన మప్రతిహతము గాన వారి శీలాచారములందు మిథ్యాత్వముగలదని ఉత్ప్రేక్షజేయ శక్యముగాదు. మన్వాదులు తమ శీలాచారములను ధర్మ శాస్త్రములం దుపదేశించిరి. అవి సప్రమాణములు.

శ్లో॥ 244. వేదోఽఖిలం ధర్మమూలం స్మృతిశీలే చ తద్విదాం ।
ఆచార శ్చైవ సాధూనామాత్మన స్తుష్టిరేవచ ॥

తా॥ వేదమంతయు, వేదార్థజ్ఞులు జెప్పిన స్మృతులు, సత్పురుషుల సదాచారములు, తన మనస్సంతుష్టి ఇవి ధర్మమూలములు.

206. (1) శత్రువధార్థమునకై యుపయోగించునవి శ్యేనాది యాగములు వేదచోదితములయినను యవి అధర్మములేకాని శరీర రక్షణకొఱకు ఉపయుక్తములయినందున లక్షణయా ధర్మశబ్దమునం దంతర్భూతములగును, మఱియు నహింసారహితమైన యన్నృతము ఆపద్ధర్మాదులు ధర్మశబ్దమునందు జేరును. ఇట్లే రాజనీతులు, కూటనీతులు, ధర్మాభాస మాత్రములే యైనను లక్షణయా ధర్మములనబడుచున్నవి.

(2) సంధ్యావందనానంతరము ఆత్మప్రదక్షిణ కరణము ఆచారము.

(3) "యచ్చాత్మవంతో వృద్ధాః" అను ప్రమాణమున సకాలమునం ధనుష్ఠానము చేయువారలకు నిర్దోషముగ కలిగిన జ్ఞాన మాత్మ తుష్టి కరము.

సూత్రం 2 :- "సాహసంచ మహాత్మాం" అనగా మహాత్ముల యాచరణ సాహస మగును. "సాహసోబలమిహోచ్యతే" యనగ సాహసమును బల మందురు. ఇతరుల కట్టి బలము లేనందున వారు ధర్మాతిక్రమణ జేసిన యెడల దోష మగును. (కోరికలతో చేసినవి ధర్మ వ్యతిక్రమణలు, సాహసమున జేసినవి బలములు)

సూత్రం 3 :- "అవరదౌర్బల్యాత్" అనగా మహాత్ములగువారి సాహస చర్యలు దృష్టాంతములుగ గైకొని అవరులు (శ్రేష్ఠులుకానివారు) అవియే శిష్టాచారము లనుకొనుచు దుర్బలులైనందు జేయరాదు. ఒకవేళ మహాత్ములకు దేహ మున్నందున వారికిని ప్రియాప్రియములుగలవని శంకగుచో నట్టియెడల మహాత్ముల యాచరణలు అధర్మము లనబడును. కావున దుర్బలత్వ కారణమున నితరుల ట్లాచరించవలదని సూత్రార్థము.

2. స్మృత్యాచారములందు విరోధ మేర్పడునప్పుడు స్మృతికి ప్రాబల్యము. శ్రుతి స్మృతులందు విరోధ మున్నప్పుడు శ్రుతి ప్రబల మగును.

స్మృతులందు పరస్పర విరోధ మేర్పడినప్పుడు శ్రుత్యనుకూల స్మృతి సప్రమాణము. తుల్య విరోధమందు యైచ్ఛిక వికల్పముననే దొక స్మృతి ప్రమాణము ననుసరించవలయును.

207. ఉపనయన సంస్కారము స్మృతులందే కనుపించుచున్నదికాని శ్రుతియందు జెప్పబడలేదని శంకగుచో, ఉపనయన సంస్కారము లేని వారికి అధ్యయనమునం దధికారము లేదుకాన స్మృతులు శ్రుత్యర్థాను కూల్యమున ద్విజులకు ఉపనయన సంస్కారముల జెప్పినవి. ఇట్లే స్మృతి నిషేధించిన గోవధ శ్రుతియందు గనుపించుట (గవాలంభన) విరోధము గాజాలదు. "మాగాః ప్రమాపయ । మాశ్వాన్ప్రమాపయ" అను శ్రుతి ప్రమాణముగ స్మృతి శ్రుత్యర్థానుకూల్యముగ నిషేధముజేయుట విరోధ మనరాదు.

208. వర్ణధర్మము లధ్యయనాదులు 2. ఆశ్రమ ధర్మములు=సమిధాదానా దులు 3. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు=బ్రాహ్మణులకు పాలాశదండము ఇత రుల కితరములు 4. పట్టాభిషేకాదులు గుణధర్మములు. 5. ప్రాయశ్చిత్తా దులు నిమిత్త ధర్మములు. ఇట్లు సమస్త ధర్మములను ధర్మశాస్త్రములు విధించుచున్నవి. మఱియు వైదికమైననీ సనాతన ధర్మమాచరించువార లకు చతుర్విధ పురుషార్థములు కలుగునని బోధించి వానిసాధనములను ధర్మశాస్త్రము లుపదేశించినవి. ద్విజులకు ధర్మాచరణ ఉపనయన సంస్కా రము జరిగిన తరువాత విధించబడినది. కాని సంస్కారము లారంభమగుట తల్లి గర్భాదానమునుండియే జేయువిధికలదు. అనగా తండ్రి పుత్ర ప్రతి నిధి న్యాయమున ఉపనయనమువర కగు గర్భాదానాది సంస్కారముల నాచరించును గాన విరోధమగుటలేదు. తండ్రి సంస్కారియేగాన ఉప నయనాత్పూర్వ సంస్కారములజేయుట యొప్పును. ఎవరికి ఉపనయనా త్పూర్వ సంస్కారములు జరుపబడలేదో వారికి ఉపనయన కాలమునందైనను పూర్వ సంస్కారములనుజేసి తరువాత ఉపనయన సంస్కారమును జేయవల యును. ఇట్లు ఉపనయన సంస్కారమునుండి శాస్త్రారంభమును జేయుట ఉచితమగుచున్నది.

1. వర్ణధర్మములు

సూత్రము ౭:—"ఉపనయనం బ్రాహ్మణస్యాష్టమే" అనగా ద్విజాతులకు వయస్సును పురస్కరించుకొని ఆ యా కాలములం దుపనయనము చేయు విధి వర్ణధర్మము. ఇందు బ్రాహ్మణున కెనిమిది సంవత్సరముల వయస్సు వరకు ఉపనయనము చేయవలయును. వయోగణన గర్భప్రవేశమునుండి గాని లేక జన్మదినమునుండిగాని చేయవచ్చును. "గర్భసహచరిత దశమసా గర్భేత్యుచ్యతే" అను ప్రమాణము గలదు. ఇది ఉపనయనమునకు బ్రాహ్మణునికి సాధారణ కాలనిర్ణయము. "నవమే", "పంచమే" యను సూత్రములం దసాధారణ కాలము కామ్యమందు బ్రాహ్మణునికి జెప్పనైనది. క్షత్రియులకు సాధారణకాలము 11 వ సంవత్సరము. వైశ్యులకు 12 వ సంవత్సరము సాధారణ వయోనిర్ణయము. వారికిని కామ్యమందు క్షత్రియునకు 6 వ సంవత్సరము, వైశ్యునకు 8వ సంవత్సరము జెప్పనైనది. బ్రాహ్మణునికి చివరకాలము 16 వ సంవత్సర వయస్సు. ఈ లోపల ఉపనయనము జేసితీరవలయును. అన్యథా వారికి బ్రాహ్మణత్వ ముండజాలదు. క్షత్రియ, వైశ్యులకు చివరకాలము క్రమముగ 22-24 వత్సరములు కాన వారికి ఉపనయనము ఈ లోపలనే జేయవలయును.

సూత్రం ౮ :- "ద్వితీయం జన్మ" అనగా త్రైవర్ణ్యులకు ఉపనయన సంస్కారముచే రెండవజన్మ యగును. ఇట్లు ద్విజాతులకే వేదాధ్యయనాధికారము గలదు.

సూత్రం ౯:- "ద్విజాతీనామధ్యయనం" అనగా ఉపనయన సంస్కారముచే ద్విజాతు లనబడు వారలకు అధ్యయనము జెప్పవలయును. కావుననే ద్విజాతులుగాని వారలకు, స్త్రీలకు, ఉపనయన సంస్కారము జరుగని త్రైవర్ణ్యులకు అధ్యయనాధికారము లేదని ధర్మశాస్త్రము నిషేధించినది.

శ్లో॥ 245. నైవకన్యాన యువతినాల్ప విద్యోన బాలిశః ।
హోతాస్యా దగ్నిహోత్రస్యనార్తోనా సంస్కృత స్తథా ॥

తా॥ కన్యలు, స్త్రీలు, అల్పవిద్య గలవారలు, మూర్ఖులు, ఆర్తులు, ఉపనయ సంస్కారము లేనివారు అగ్నిహోత్రాది పవిత్ర కర్మల చేయరాదు. చేయించరాదు.

209. ఉపనయనము = అనగా సమీపమునందు జేరుట కర్థము తాత్పర్యమున అధ్యయనార్థము గురు సమీపమునకు జేరుట. ఇది సంస్కార కర్మ. ఈ సంస్కారమునందు వేదమాత యగు గాయత్రీ మంత్రోపదేశము వటునకు జేయబడును. దీనిని బ్రహ్మోపదేశ మందురు. సప్తకోటి మహా మంత్రములందు గాయత్రి ప్రధానమైనందున వేదమాత యగును. ఈ సంస్కారము మంగళ కర్మలయందు జేరును. ఉత్తరాయణ, శిశిర వసంతాది ఋతువులందు శుభ తిథి వార నక్షత్రములలో లగ్న ముహూర్తాది శుభకాలములందు ఆచార్యవటులకు తారా చంద్ర బలము లున్నప్పుడు ఉపనయనము జేయవలయును. జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారముగ తిథ్యాదినిర్ణయ మగును. స్మార్తకల్ప సూత్రముల ననుసరించి యాజ్ఞికము జరుగును. ఉపనయనమందు వటు గురువుతో "సావిత్రి" నుపదేశింపుమని ప్రార్థించును. "భోగురో సావిత్రీం మేనుబ్రూహి" యనుచు బలుకవలెను. ఇచ్చట సావిత్రిని జెప్పుమని వటు ప్రశ్నించగ గాయత్ర్యుపదేశ మెట్లు గురువు జేయునని ప్రశ్న రావచ్చును. కాని సావిత్రి నామముననే గాయత్రి ఉపదేశింపవలయునని సిద్ధాంతము గలదు. కారణ మిది :-

గాయత్రి మంత్ర లక్ష్యార్థము పరబ్రహ్మ. వాచ్యార్థము మాయాశబలిత బ్రహ్మ. ఇతడు చిచ్ఛక్తియుతుడగు ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తియగు హిరణ్మయ పురుషుడు. త్రిగుణాత్మికమైన చిచ్ఛక్తి త్రివిధనామములతో నతనియందుండును. చిచ్ఛక్తికి కాలభేదములతో వేరువేరు నామములు గలవు. ఉషః కాలమందు బ్రాహ్మీ ముహూర్తము సంధికాలము.

(1) ఈ సంధికాలమునందు ఇచ్ఛాశక్తి, రక్తాంగి, హంసవాహిని, దండహస్త, బాల, అకారవర్ణాత్మిక, బ్రాహ్మీ, గాయత్రి నామమున చిచ్ఛక్తి యుండును.

2. మధ్యాహ్న కాలమునందు, క్రియాశక్తి, శ్వేతాంగి, తార్క్ష్యవాహిని, యువతి, రౌద్రి, ఉకారవర్ణాత్మిక, సావిత్రి నామమున నదె చిచ్ఛక్తి యుండును.

3. సాయం సంధియందు, జ్ఞానశక్తి, కృష్ణాంగి, వృషభవాహిని, వృద్ధ, వైష్ణవి, త్రిశూలధారిణి, మకారవర్ణాత్మిక, సరస్వతి నామమున చిచ్ఛక్తి యుండును. ఇట్లు త్రికాలములందు చిచ్ఛక్తి యైన గాయత్రియె కాలానురూపనామమున వ్యవహరింపబడుచున్నది. గాయత్రి అనగా గాయతి = త్రాయతి లేదా గాయంతం త్రాయతీతి గాయత్రి యను వ్యుత్పత్త్యర్థము. (జపముల జేయువారిని రక్షించునది). సావిత్రి యనగా, సూతే సకల కర్మ ఫలానీతి వ్యుత్పత్త్యాసవిత (సూర్యుడు) అతని శక్తిని సావిత్రి యందురు. 3 సరస్వతి యనగా రసము=పర బ్రహ్మ "రసోవైసః" అను శ్రుతి గలదు. అతని శక్తి సరస్వతి. ఈ మూడు నామములతో కాలభేదమున చిచ్ఛక్తి వ్యవహరింపబడినది. కాన గాయత్రి ఉపదేశమగుట విరుద్ధము గాజాలదు. ఎట్లన ఉదయానంతరము ఉపనయన సంస్కారము జరుగును. కాలాతీతమైనందున నప్పుడు గాయత్రినామ వ్యవహారములేదు. సావిత్రి నామమే అప్పుడు వ్యవహారమునందు గలదు. కావున సావిత్రినామక గాయత్రి యుపదేశమగుచున్నది.

2. ఉపనయన కాలమునందు మాతృభోజనము వటుడు జేయవలయును. భోజనానంతర ముపదేశమగును. కాన ప్రథమమైన ప్రాతఃకాల సంధ్యా వందనము కాలాతిక్రమణచే జేయరాకుండును. సాయంసంధిలో సంధ్యా వందనము వటువునకు చెప్పబడును. మరునాటి ప్రాతఃకాలమునుండి క్రమ ముగ త్రిసంధ్యలందు వటు సంధ్యావందనము లాచరింపవలయును. సంధ్యా కర్మయందు మూడు ముఖ్య కర్మ లివి :- (1) అర్ఘ్యప్రధానము (2) గాయత్రి జపము (3) ఉపస్థానము. ఇతరమంతయు అంగముగా జేయ వలయును.

3. వటునకు ఉపనయనకాలమునందు గాయత్రి మంత్రము "పచ్ఛోర్ధర్చ"గ నుపదేశింతురు. పచ్ఛోర్ధర్చ యనగా పదశః, అర్ధశః, క్రమశః ఇట్లు వటునకు

సులభ గ్రహణార్థ ముపదేశమగును. గాయత్రి మంత్రమునందు మూడు పాదము లుండుటచే త్రిపాద్గాయత్రి యందురు. వటున కుచ్చారణ యల వాటైన పిదప మంత్రము సాంత మొకేసారి యుచ్చరించవలయును. మంత్రావర్తన జేయుట జప మనబడును.

4. ఉపనయన సంస్కారమందు, గాయత్రి మంత్రోపదేశము వటునకు తండ్రి, అతడు లేని పక్షమున గురువు, పురోహితుడు వీరు లేనప్పుడు ఉపనయన సంస్కారమును జేయు నితరు లెవరైనగాని మంత్రోపదేశమును జేయవచ్చును. గాయత్రి మంత్రోపదేశము చేయువారు వటునకు గురువు లగుదురు. వేదమునం దేకదేశాధ్యాపకులు ఉపాధ్యాయు లగుదురు. సాంగ కృత్స్న వేదాధ్యాపకులు ఆచార్యు లగుదురు. ఆచార్య శబ్దమునకు "ఆచారానాచినోతి, అర్థానాచినోతి, బుద్ధింవాచినోతి" యను నిర్వచనము కలదు.

246. శ్లో॥ ఉపనీయతు యచ్ఛిష్యం వేద మధ్యాపయేద్ద్విజః ।
స కల్పం స రహస్యం చ త మాచార్యం ప్రచక్షతే॥

తా॥ ఏ బ్రాహ్మణుడు వటున కుపనయన మొనర్చి సాంగ వేదముల నుప నిషత్తులతో కూడ వానికి అధ్యాపకము జేయునో నత డాచార్యు డన బడును.

247. శ్లో॥ ఆచినోతిచ శాస్త్రార్థ మాచారే స్థాపయత్యపి ।
స్వయ మాచరతే యస్మా దాచార్యస్తేన కథ్యతే॥

తా॥ శాస్త్రార్థములను జెప్పి, ఆచారములం దితరులనునిచి, తాను స్వయ మాచరించువారిని ఆచార్యులందురు.

248. శ్లో॥ అల్పం వా బహూవా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః ।
తదపీహ గురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియ యాతయా॥

తా॥ కొంచమెగాని గొప్పగాగాని యెవరివలన వినుటచే తన కుపకరించి నదో వారిని గురువులని దెలిసికొననగును.

249. శ్లో॥ అన్నదాతా భయత్రాతా విద్యాదాతా తథైవ చ ।
జనక శ్చోపనేతా చ పంచైతే పితరస్స్మృతాః॥

తా॥ అన్నదానమును జేయువారు, భయసంరక్షకులు, విద్యజెప్పినవారు, కన్నతండ్రి, ఉపనయనము చేయువారు వీరలైదుగురు తండ్రులనబడుదురు.

వర్ణాశ్రమ ధర్మములు

210. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు సంస్కార రూపములవి 40 ది. ఆత్మగుణములు 8 ది. కలిసి మొత్తం సంస్కారములు 48 ది.

I గర్భాధానాద్యుపనయనాంత సంస్కారము లెనిమిదివి :—
(1) గర్భాదానము (2) పుంసవనము (3) సీమంతము (4) జాతకర్మ (5) నామకరణము (6) అన్నప్రాశనము (7) చౌలము (8) ఉపనయనము.

II వేదవ్రతములు నాలు గివి :— (1) ఉపాకర్మ (2) ప్రాజాపత్యము (3) సౌమ్యము (4) ఆగ్నేయము.

III స్నాతక వ్రత మొకటి, వివాహ మొకటి కలిపి రెండు వైవాహిక వ్రతములు.

IV పంచ మహాయజ్ఞము లివి :— (1) దేవయజ్ఞము (2) పితృయజ్ఞము (3) మనుష్యయజ్ఞము (4) భూతయజ్ఞము (5) బ్రహ్మయజ్ఞము.

V సప్తపాక యజ్ఞము లివి : (1) అష్టకాః (2) పార్వణి (3) శ్రావణి (4) మాసశ్రాద్ధము (5) ఆగ్రహాయణి (6) చైత్రి (7) ఆశ్వయుజి.

VI సప్తహావిర్యాగము లివి :— (1) అగ్న్యాధేయము (2) అగ్నిహోత్రము (3) దర్శపూర్ణమాసలు (4) ఆగ్రహాయణి (5) చాతుర్మాస్య యాగము (6) నిరూఢ పశుబంధయాగము (7) సౌత్రామణీష్టి.

VII సప్తసోమ సంస్థలు ఇవి:— (1) అగ్నిష్టోమము (2) అత్యగ్నిష్టోమము (3) ఉక్థ (4) షోడశి (5) వాజపేయము (6) అతిరాత్రియాగము (7) అప్తోరియాగము. మొత్తము నలుబది సంస్కారములు.

1. పాకయజ్ఞము లందల్యష్టకము లనగా ఆశ్వయుజ పున్నమ నాడాగ్రహాయణీష్టి జేసిన తరువాత ఆనాటినుండి ముందు వచ్చు ప్రతినెల కృష్ణ

పక్షములు మూటియందు క్రమముగ నొక్కొక్క పక్షమునం దొక్కొక్క అష్టకముల జేసిన నది అష్టకము లనబడును.

2. హవిర్యాగములందలి ఆగ్రిహాయణి యనగా అశ్వయుజ, కార్తీక మాసములందెందేని వచ్చు పౌర్ణిమనాడయిన, లేక నమావాస్యనాడయిన జేయదగిన ఇష్టి యనబడును. "శరదమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాంవా".

3. నిరూఢ పశుబంధమనగా వర్ష ఋతువునందు జేయదగిన పశుయాగము. దీనినే శ్రావణ పశుయాగ మనియు నందురు.

4. సౌత్రామణి యనగా, సురాపానకామన గలవారు జేయు ఇష్టి వివరము పూర్వమీమాంసాకాండయందు గలదు.

VIII ఆత్మాష్టగుణము లివి :— (1) దయ (సర్వభూతమైత్రి) (2) క్షాంతి (ఓర్పు) (3) అనసూయ (అసూయలేకునికి) (4) శౌచము (పారిశుద్ధ్యత) (5) అనాయాసము (శాంతి) (6) మంగళకర్మలు (వివాహాదులు) (7) అకార్పణ్యము (లోభములేకునికి) (8) అస్పృహ(పరద్రవ్యాపేక్షలేకునికి) మొత్తమెనిమిది పై సంస్కారములతో గలసిన 48 అగును.

ఆత్మాష్ట గుణములను తెలుపు శ్లోకము లివి :—

250. శ్లో॥ ఆత్మవ త్సర్వభూతేషు య శివాయ హితా య చ ।
వర్తతే సతతం హృష్టః కృత్స్నా హ్యేషా దయా స్మృతా॥

251. శ్లో॥ ఆకృష్టోభిహతోవాపి నాక్రోశేన్నాపి తాడయేత్ ।
అదుష్టో వాఙ్మనః కాయైః సాతితిక్షా క్షమా స్మృతా॥

252. శ్లో॥ యో ధర్మమర్థంకామం వా లభతే మోక్షమేవ వా ।
న ద్విష్యాత్తం సదా ప్రాజ్ఞః అనసూయేతి సా స్మృతా॥

253. శ్లో॥ దృవ్యశౌచం మనశ్శౌచం వాక్చౌచం కాయికం తథా ।
శౌచం చతుర్విధప్రోక్తం ఋషిభి స్తత్త్వదర్శిభిః॥

254. శ్లో॥ యదారంభో భవేత్పీడా నిత్య మత్యంత మాత్మనః ।
తద్వర్జయే ద్ధర్మ్యమపి అనాయాసస్స ఉచ్యతే॥

255. శ్లో॥ ప్రశస్తా చరణం నిత్య మప్రశ స్త వివర్జనం ।
ఏతద్ధి మంగళం ప్రోక్తం మునిభి స్తత్త్వ దర్శిభిః॥

256. శ్లో॥ ఆపద్యపిచ కష్టేషు భవేద్దీనో నకస్యచిత్ ।
సంవిభాగ రుచిశ్చస్యా దకార్పణ్యం తదుచ్యతే॥

257. శ్లో॥ వివర్జయే దసంతోషం విషయేషు సదానరః ।
పరద్రవ్యాభిలాషం చ సాఽస్పృహా కథ్యతే బుధైః॥

తాత్పర్యం సులభము.

ఆత్మాష్ట గుణములకు ప్రత్యేక ఫలములను జెప్పు శ్లోకము లివి :—

258. శ్లో॥ క్షమావాన్జయతే భూమిం దయావాన్సుఖమశ్నుతే ।
అనసూయుర్లభేత్స్వర్గం శౌచేనాధ్యాత్మ మేవచ॥

తా॥ క్షమాగుణము గలవారికి భూమి ప్రాప్తించును. దయాగుణమున్న సుఖించును. అసూయ లేనివారలకు స్వర్గ ప్రాప్తియగును. శౌచగుణము గల్గిన ఆత్మజ్ఞానోదయము గల్గుట కవకాశ మేర్పడును.

259. శ్లో॥ మంగళాదపి సంపూజ్య ఇహలోకే పరత్రచ ।
సురసామ్యమనాయాసా దకార్పణ్యా చ్ఛ తల్లయః॥

తా॥ మంగళ కర్మ లాచరించువా రిహపర లోకములందు పూజ్యు లగుదురు. అనాయాస గుణముచే దేవత లనబడుదురు. కృపణత్వము లేకున్న ప్రకృతియందు లయమగుదురు.

260. శ్లో॥ అస్పృహో లభతే నిత్య మనంతం సుఖమేవ చ।
సర్వైస్తు బ్రహ్మణ సానం సంస్కారైసు తదైవచ॥

తా॥ అస్పృహాగుణముండిన నెప్పుడు సుఖింతురు. ఇ ట్లొక్కొక్క గుణము గలవా రొక్కొక్క ఫలమును పొందుదురు. అన్ని గుణము లున్న వారికిగాని, పై జెప్పిన నలుబది సంస్కారములు గలవారికిగాని బ్రహ్మ సాయుజ్య ఫలము గలుగును.

ఆత్మగుణములు లేనిచో తక్కిన సంస్కారము లన్ని యుండినను, వారలకు బ్రహ్మ సాయుజ్యము గలుగజాలదు. ఆత్మగుణములు గల్గి యొకలే యుపనయన సంస్కారమాత్రి మున్నచో బ్రహ్మ ప్రాప్తి గలుగును. కావున ఆత్మగుణములే ప్రాముఖ్యములయినవి.

211. ఆశ్రమ ధర్మములు—త్రైవర్ణ్య వటువులకు క్రమముగ మేఖలలు (మొలదారము) 1. మౌంజీ 2. జ్యామౌర్వీ 3. శణసూత్రములు బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యుల కగును. మౌంజీ మూడు వరుసలు గలది. జ్యామౌర్వీ (ధనుష్యమునకుగల నల్లెత్రాడు) ఒక వరుసది. శణ సూత్రము (జనుముతో జేసిన త్రా డొక వరుసది) యుండవలె.

261. శ్లో॥ మౌంజీత్రివృతత్సమాస్లష్ణా కార్యావిప్రస్య మేఖలా ।
క్షత్రియస్యతు మౌర్వీజ్యా వైశ్యస్య శణతాంతవీ॥

తా॥ దర్భ మొదలగు మృదువైన గడ్డితో పేనిన మూడు వరుసల మౌంజీ, మౌర్వీ నరముతో జేయబడిన దొకవరుసగల అల్లెత్రాడు మౌర్వీజ్యా యనబడును, జనుప త్రాడొక వరుసది వైశ్యునకు ఇట్లు ముప్వారుకు మొలత్రాడులు చెప్పబడినవి.

262. శ్లో॥ మౌంజాభావేతుకర్తవ్యం కుశాశమంతక బిల్వజైః ।
త్రివృతాగ్రంధి నైకేన త్రిభిః పంచభిరేవ వా॥

తా॥ ముంజాగడ్డి దొరకని పక్షమునందు దర్భలతోనయిన, శ్యమంతక, బిల్వనారలదయినగాని త్రాడు పేనుటకు, మూడు లేక నైదు నారపోచలు గలిపి పేనిన త్రాడును మొలకు మూడు వరుసల జుట్టి యొక ముడివేయవలయును.

2. వటువులకు నుత్తరీయములు, అజిన, కృష్ణరురు, బస్తిచర్మములవి క్రమముగ త్రైవర్ణ్యులకగును. క్రిందికి ధరించుటకు, ప్రత్తితో జేసినవిగాని, పట్టువేగాని, పర్వత ప్రాంతీయ పశురోమములతో జేసినవిగాని, అందరికుపయోగము లగును. దండములు పాలాశ బిల్వములలో నేదైన బ్రాహ్మణునికి; క్షత్రియునకు రావికట్ట, వైశ్యునకు పీలుకట్ట అవి దొరకనప్పు డేదైన యజ్ఞోపయుక్తమైన వృక్షముల కట్ట నుపయోగించవచ్చును.

263. శ్లో॥ ఋజువ స్తేతు సర్వేస్యు రవ్రణా స్సౌమ్యదర్శనాః ।
అనుద్వేగకరా నృణాం సతుషోగ్నిరదూషితః॥

తా॥ దండముల లక్షణములు. అవి చక్కనుండి వ్రణములు లేనివి, (కాట్లు దగలనివి) చూచుటకు సుందరమైనవి, మనుష్యులకు భయమును గలిగించనివి, పొట్టుతో గూడియుండునవి, అగ్నిస్పర్శ గానివి యుండ వలెను.

264. శ్లో॥ కేశాంతికో బ్రాహ్మణస్య దండః కార్యః ప్రమాణతః ।
లలాటసమ్మితో రాజ్ఞః స్యాత్తు నాసాంతికో విశః॥

తా॥ దండ ప్రమాణములు, ఎత్తునందు తలవెంట్రుక కొనదనుక బ్రాహ్మ ణునికి, నుదుట దనుక క్షత్రియునకు, వైశ్యునకు ముక్కువరకు వచ్చునట్టివి దండము లుండవలయును.

21.2 సాధారణ ధర్మములయిన శౌచాదులందరికిని సమానము. స్థలము నకు, వస్త్రములకు శౌచము యోగ్యతానుసారముగ వానివానికి జేయు విధులు శాస్త్రమునందు చెప్పినట్లనువర్తించును. మృజ్జలాదులతో శౌచ మాచరించనగును. అపవిత్రముల పరిత్యజించవలెను. ద్వాదశామేధ్యముల పవిత్రములు ఇవి :

265. శ్లో॥ వసాశుక్లమసృఙ్మజ్జా మూత్రవిడ్ఘ్రాణవిట్ ।
శ్లేష్మాశ్రు దూషికాస్వేదో ద్వాదశైతే నృణాంమలాః॥

తా॥ 1. క్రొవ్వు 2. రేతస్సు 3. నెత్తురు 4. మజ్జ 5. కడుపులోపేగులు 6. మూత్రము 7. మలము 8. చీమిడి 9. కఫము 10. కన్నీరు 11. కక్కు, చెమట 12. పై వానితోదూషింపబడినవి పండ్రెండు మనుష్య మలములు.

2. మృజ్జలాదులతో మల పరిశుద్ధి యగును. అశుచి ద్రవ్యస్పర్శచే నశుచి యగును. జలస్పర్శ జేయగ శుచి యగును. అశుచి స్పర్శచే దోషమగును కాని యశుచి స్పర్శ జేసినవారిని స్పృశించిన వారికి దోషము గలుగ జాలదు.

266. శ్లో॥ అశుచిం స్పృశతేయస్తు ఏక ఏవహి దుష్యతే ।
తం స్పృష్ట్వాన్యో నదుష్యేత సర్వదర్వ్యేష్వయం విధిః॥

267. శ్లో॥ ఉచ్ఛిష్టేనతు సంస్పృష్టో ద్రవ్యహస్తః కదాచన ।
అనిధాయైవ ద్రవ్యస్యాఽచామాచ్ఛుచితామియాత్॥

తా॥ హస్తమునందు ద్రవ్య మున్నప్పు డుచ్ఛిష్టమును స్పృశించరాదు. చేతనున్న ద్రవ్యమును క్రింద నునిచి స్పృశించవలె. అచమానముతోడ శుచి యగును.

3. ఇదే విధి పక్వ ఫలాదుల కనువర్తించును. ఇతరములకు మృజ్జలాదులచే మార్జన, తక్షణ, దహనాదుల విధి యగును.

268. శ్లో॥ మద్యమూత్ర పురీషైశ్చ శ్లేష్మపూయాశ్రుశోణితైః ।
సంస్పృష్టం నైవశుద్ధ్యేత పునః పాకేన మృణ్మయం॥

తా. మృణ్మయ భాండములు కల్లు, మూత్రపురీషము, కఫ్ఫు, చీమిడి మొదలగు వానితోనేగాని, దుర్గంధము, కన్నీరు మొదలగువానితోడగాని స్పృశించబడినవి పరిశుద్ధములు గానేరవు. అవి మరల అగ్నిపాకముననే శుద్ధి యగును.

269. శ్లో॥ నిర్లేపం కాంచనం భాండం అద్భిరేవ విశుధ్యతి ।
అబ్జమశ్మమయం చైవ రాజతంచానుపస్కృతం ।
శంఖశుక్తిమణీనాంచ గోమూత్రేణోదకేన తు॥

తా. బంగారు మొదలయిన ధాతుపాత్ర లశుచిచే లిప్తములుగానివి నీటితోడ పరిశుద్ధియగును. రత్నములు, రాళ్ళు, వెండి మొదలగునవి, శంఖము ముత్యపుచిప్ప, మణులకశుచి స్పర్శయైన గో మూత్రముచేగాని, నీళ్ళచేగాని శుద్ధి జేయనవి పవిత్రములగును.

270. శ్లో॥ ఖననాద్దహనాద్ధర్షణా ద్గోభిరాక్రమణాదపి ।
చతుర్భిశ్శుధ్యతే భూమిః పంచమ శ్చోపసేచనాత్॥

271. శ్లో॥ సమ్మార్జనేన సేకేన దాహేనోల్లేఖనేనచ ।
గవాంచ పరివాసేన భూమి శ్శుధ్యతి పంచభిః॥

తా॥ త్రివ్వగ, గాల్చగ, చెక్కగ, ఊడ్చగ, నీళ్లుజల్లగ, దున్నగ, గోవుల త్రిప్పగనైన గాని భూమి యైదు విధముల పరిశుద్ధియగును.

4. శరీర శుచికై స్నానాదులు రజ్వాది చేలాంతములు మృజ్జలాదులతో శుద్ధియగును. ఇతర శాస్త్రములందలి శౌచవిధి యోగ్యములైన విచ్చటను వర్తించును. స్నానానంతరము పవిత్ర స్థలమున కూర్చుండి రెండుసార్లాచమన జేయగ పరిశుద్ధుడగును. శౌచాచమ నానంతరము కర్మాంగాచమనము. రెండుసార్లు జేసిన కర్మాధికారి యగును.

5. ఆచమనము త్రివిధములైనవి. (1) పురాణోక్తము (2) స్మృత్యుక్తము (3) శృత్యుక్తము. వీని వివర మాచారకాండయందు గలదు. పై జెప్పిన సాధారణాశ్రమ ధర్మములన్ని యాశ్రమముల వారల కను వర్తించును.

6. ప్రతిదినము శౌచవిధి నాచరించియే గురువునకు వందన మాచరించ వలెను. ఆచార్యాదులకు వందనము జేయునప్పు డంగుష్ఠములు కలయని రెండు చేతులెత్తి నమస్కరించవలెను. ఆచార్యోప సంగ్రహణమందు కుడి యెడమ చేతులను వ్యతిరేకముగ బట్టి తన చూపుడు వ్రేళ్ళతో గురుపాదముల వ్యతిరేకముగ జుట్టవలెను. (తన కుడిచేత గురువుల కుడిపాదమును తన యెడమచేత గురువుల యెడమపాదము బట్టవలయును.)

272. శ్లో॥ వ్యత్యస్త పాణినా కార్య ముపసంగ్రహణం గురోః ।
సవ్యేన సవ్యః స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేనతు దక్షిణః॥

7. అధ్యయనమందే ఈ నియమము తప్పక జేయవలెను. ఉపసంగ్రహణమునం దంతరాయమైనప్పు డోంకా రోచ్చారణ జేయవలయును.

8. ఉపనయనమునకు పూర్వ మాచరించ దగిన కామచారాదులకు జెప్పిన ప్రాయశ్చిత్తాదులు రెండవ అధ్యాయమందలివి ఇచ్చ టనువర్తించును. బ్రహ్మచర్య నియమములు, రక్షణవిధులు యథా సంభవముగ బ్రహ్మచారులు నడచుకొనవలెను.

213. స్నానవిధిః=స్నానవిధి రెండు విధములు. (1) కాయికము (2) మానసికము. కాయిక మైదు విధములు. స్నానవిధి సర్వాశ్రమ సాధారణము.

273. శ్లో॥ స్నానం పంచ పుణ్యానికీర్తి తాని మహర్షిభిః ।
ఆగ్నేయం వారుణం బ్రాహ్మ్యం వాయవ్యం దివ్యమేవచ॥

274. శ్లో॥ ఆగ్నేయం భస్మనా స్నాన మవగాహంతు వారుణీ ।
ఆపోహిష్ఠేతి చ బ్రాహ్మ్యం వాయవ్యం గోరజః స్మృతం॥

275. శ్లో॥ యత్తుస్యాత్స్వ తపం వర్షం, దివ్యం స్నానం తదుచ్యతే ।
ఆశక్తో వారుణే స్నానే ఆగ్నేయాదప్య మాచరేత్॥

తా॥ 1. ఆగ్నేయము 2. బ్రాహ్మ్యము 3. వాయవ్యము 4. వారుణము 5. దివ్యము లను స్నానము లైదు విధములు. భస్మలేపన జేసికొనుట ఆగ్నేయము. ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రములతో నీళ్ళు జల్లుకొనుట బ్రాహ్మ్యము. గో ధూళి సోకిన వాయవ్యము. జలస్నానము వారుణి. ఎండలోగాని వర్షమందుగాని నిలుచుండిన దివ్యము. జలస్నానమం దశక్తులకు ఆగ్నేయాదులు, శక్తునికే జలస్నానము.

276. శ్లో॥ నస్నాన మాచరే ద్భుంక్త్వా నాతురోన మహానిశి ।
నావాసోద్బి స్సహాజస్రం నా విజ్ఞాతే జలాశయే॥

తా॥ 1. భోజనోత్తరము స్నానము జేయరాదు. ఆతురుడైనప్పుడు, మధ్య రాత్రియందు స్నానము నిషిద్ధము. నీళ్ళయం దెల్లప్పు డుండటగాని, తెలియక లోతునీళ్ళలో జొచ్చుటగాని పనికిరాదు.

2. స్నానమందు మౌనముగా నుండవలెను. ఇది విధి. మౌనముగ స్నానము జేయకున్న హానియగు. హోమము జేయునప్పుడు మౌనముగ జేయకున్న సంపదకు హానిగల్గును. భుజించునప్పుడు మౌనము లేకున్న మృత్యువగును. స్నానాచరణ విశేషములు, మానసిక స్నానవిధి యాచారకాండ యందు విస్తరించిగలవు. స్నానానంతరము రెండు ధౌతవస్త్రముల ధరించి పురాణోక్త స్మృత్యుక్తాచమనలు రెండుజేసిన కర్మాచరణ కధి

కారి యగును. పిదప శుచి ప్రదేశమం దాసన పరికల్పన జేసికొని సంధ్యా వందనము గూర్చుండి జేయవలయును.

214. సంధ్యావందన విధిః—స్నాన సంధ్య లన్నియాశ్రమములవారికి సాధారణ విధియగుటచే నందరి కన్వయించును. బ్రహ్మచారి గృహస్థుల సంధ్యావందన విధి యిట్లు.

277. శ్లో॥ పూర్వాం సంధ్యాం జప న్తిష్ఠే న్నైశమేనో వ్యపోహతి ।
పశ్చిమాం తు సమాసీనో మలం హంతి దివాకృతం॥

తా॥ ప్రాతఃకాల సంధ్యయందు నిలుచుకొని గాయత్రి జపించవలెను. ఇట్లు జేయగా రాత్రికృత పాపములునశించును. సాయంకాల సంధ్యయందు గూర్చుండి జపము జేసిన దినమందలి పాపములు బోవును. మధ్యాహ్నకాలమం దైచ్ఛిక వికల్పమని యర్థము.

సూత్రము ౧౦—"తిష్ఠేతూర్వ మాసీనో త్తరాం స జ్యోతిషా జ్యోతిషో దర్శనాద్వాగ్యతః" తా॥ ఉదయ సంధ్యయందు పూర్వదిశగలేచి నిలబడి మౌనముగ చుక్కలు గనుపించునప్పటినుండి అవి గనుపించనంతవరకు గాయత్రిమంత్రి జపము జేయవలెను. "బహిస్సంధ్యత్వంచ" అను సూత్ర మన్యమతమైనది కాని గౌతమాభిప్రాయము గాదు. కాన గృహమునకు బహిర్దేశమునందే సంధ్యయగు నియమము లేదు.

278. శ్లో॥ పూర్వాం సంధ్యాం జపం తిష్ఠే త్సావిత్రి మార్కదర్శనాత్ ।
పశ్చిమాంతు సమాసీతసమ్య గృక్ష విభావనాత్॥

తా॥ పైజెప్పిన సూత్ర తాత్పర్య మనువదించబడినది. విశేష మిచ్చట ఉదయసంధ్యయందు నక్షత్ర దర్శనమునుంచి సూర్యోదయమువరకు, సాయంసంధ్య యర్ధాస్తమయమునుంచి నక్షత్రి దర్శనమువరకు జెప్పబడినది.

279. శ్లో॥ ఋషయోదీర్ఘ సంధ్యత్వాద భవన్దీర్ఘ జీవినః ।
ప్రజ్ఞాం యశశ్చ కీర్తించ లేభిరే బ్రహ్మవర్చసం॥

తా॥ ఋషులు దీర్ఘకాలమువరకు సంధ్యయందు జపముల జేసిరి. వారిట్లు జేసియే దీర్ఘాయుష్యము, ప్రజ్ఞాకీర్తి, బ్రహ్మవర్చస్సుల పొందిరి.

కారిక (1) సాయముదక సమీపం గత్వా పూతోభూత్వా, పవిత్రేణోద కేనా పోహిష్ఠాదిభిః, తిస్రుభిరబ్లింగాభిః, వామదైవ్యేనచ కుశాగ్రేణ మార్జయిత్వా. తతః శుచౌదేశే దర్భేష్వాసీనో దర్భాన్ధారయమాణః, ప్రత్యఙ్ముఖో, ప్రాఙ్ముఖోవా, వాగ్యతః, ఆత్మానంధ్యాత్వా, తతఃసరేచక పూరకాదీ స్త్రీ ప్రాణాయామాన్ధారయిత్వా, ఋషిచ్ఛందో దేవతా ధ్యాన పూర్వకం, భూర్భువస్సువ రిత్యాదికాం సావిత్రీం సహస్రకృత్వా వర్తయేచ్ఛత కృత్వోవా, దశవా రమథో త్తిష్ఠన్నగ్నియమ, బ్రహ్మభ్యః ప్రత్యగ్దక్షిణో దీచ్యాసు నమస్కుర్యా దేవమేవ ప్రాతర్న మస్కుర్యాత్.

తా॥ సాయంకాలమందు పవిత్రుడై యుదక సమీపమునజేరి, "ఆపోహిష్ఠా" అను మూడు జలమంత్రములతోడ, "వామదేవాయ నమః" మొదలగు మంత్రములతోడ దర్భాగ్రములచే, తనపై నీళ్ళు ప్రోక్షించుకొని, తరువాత శుచి ప్రదేశమందు దర్భాద్యాసనముల వేసికొని అందు దర్భపవిత్రయుతుడై దర్భలు నాల్గు ధరించి, పశ్చిమోత్తర ముఖముగ, తూర్పు ఉత్తర ముఖముగనేగాని గూర్చుండి, మౌనముచే పరమాత్మను స్మరించిన తరువాత రేచక, పూరక, కుంభకములతో డగు మూడు ప్రాణాయామముల జేయుచు క్రమముగ ఋషిచ్ఛందో దేవతలను తన శిరోముఖ హృదయములందు జేర్చి ధ్యాన పూర్వకముగ వ్యాహృతులతో సహ గాయత్రి మంత్రజపమును వేయిసార్లుగాని, నూరుసార్లుగాని, పదిసార్లైన గాని ఆవర్తన జేయవలయును. అనంతరము లేచి యగ్నికి బ్రహ్మకు క్రమముగ పశ్చిమదక్షిణోత్తర పూర్వదిశలకు నమస్కరించవలయును. ఇట్లే ఉదయమునను చేయవలయును.

215. ఉదితానుదుత పక్షద్వయ శ్రుతి చెప్పిన హోమమునకు దీర్ఘకాల జపాదులతో విరోధము లేదు. ఆ శ్రుతి వాక్యము లివి :-

శ్రుతి ౩౧ "ప్రాతః ప్రాత రనృతం దేవదం తి పురోదయాజ్జుహ్వాతి యేగ్ని హోత్రం । దివాకీర్త్యామ దివాకీర్తయంతః సూర్యోజ్యోతిర్న తథా జ్యోతిరేషాం"

తా॥ సూర్యోదయమునకు పూర్వ మెవ్వ రగ్నిహోత్ర హోమములను జేతురో వారు ప్రతిదిన మనృతమాడుచున్నారు. ప్రసిద్ధమగు దినమునే రాత్రియని కీర్తించువారలకు జ్యోతి స్వరూపు డగు సూర్యుడు జ్యోతి అట్లు గాడేమో ? (కాకపోవును) ఇట ఉదయాత్పూర్వము జేయబడు హోమనింద జెప్పబడినది.

శ్రుతి ౩-౨— "యథాఽతిధయే ప్రదుత్రాయాన్నం హారే యస్తా దృగుదుదితే జుహ్వాతి"

తా॥ పరుగిడుచుండు నతిథికి యన్న మిడుట యసంభవ మగునట్లు ఉదయానంతరమందు-జేయువారి హోమము లనబడును. ఇట్లు ఉదయానంతర హోమనింద—

ఉభయపక్షనిం దగుచో—హోమము అగ్నిహోత్రమునందు జేయుటే అసంభవమగును. హోమవిధికి విరోధము గలుగకుండుటకై వ్యవస్థిత వికల్పమున జేర్చిరి. ఇట్లు వ్యవస్థితి యేర్పరచినందున శాఖాభేదమున హోమములు జేయవచ్చును. కావున గాయత్రి జపము సంఖ్యానియమముచే జేయవచ్చును.

216. రెండవ అధ్యాయమందు బ్రహ్మచర్య నియమములు, వాని రక్షణ, ఇంద్రియ నిగ్రహాదులు, అవకీర్ణి యగునప్పుడు వారికి తగు ప్రాయశ్చిత్తాదులు జెప్పబడినవి. సంభవించునవి ఇత రాశ్రమములవారు జేయవచ్చును. గురూప సంగ్రహణము జేసి, పూర్వోత్తరాభిముఖుడై ప్రాణాయామ, ప్రణవోచ్చారణ జేసి, బ్రహ్మచారి వేదాధ్యయనమును జేయవలెనని విధించనయినది. ఇదే నియమ మధ్యయన పరిసమాప్తివరకు యనబడినది.

280. శ్లో॥ ఓంకార పూర్వికా స్తిస్రో మహావ్యాహృతయో వ్యయః ।
త్రిపదాచైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయో బ్రహ్మణోముఖం॥

తా॥ ఓంకారమే పూర్వమునందుగల వ్యాహృతులతో సహితమయిన మూడు పాదముల గాయత్రి వేదముఖము. ప్రతిదినముం దధ్యయనము

జేయుచు విద్యా సమాప్తియైన తరువాత స్వాధ్యాయమును విడువక ప్రతి దినమందభ్యాసము జేయవలెను.

281. శ్లో॥ పశు మండూక మార్జారశ్వ సర్పనకులేషు చ ।
అంతరాగమనే విద్యా దనధ్యాయ మహర్నిశం॥

తా॥ జంతువులు, కప్ప, పిల్లి, కుక్క, సర్పము, ముంగిస మొదలగువానిలో నేదయిన అధ్యయనము జేయునప్పుడు మధ్యనుండి వెడలిపోయెనేని అనాడనధ్యాయ మగును. (అధ్యయన మానాడు జేయరాదు) "ప్రాణాయామ ఘృతః ప్రాశనం చేత రేషాం" పై వానికంటెను ఇతరములయిన విఘ్నము లందు ప్రాణాయామము జేసిన నెయ్యి ద్రాగిన దోష ప్రాయశ్చిత్త మగును.

217. గురువు లందరిలో ఆచార్యులు శ్రేష్ఠుడు. మాతా పిత్రాదులు గురువులు, మాతా పితృలు గోరి యుభయులు సంగమించిన సంతానముగ పుత్రు డుత్పత్తి యగును.

282. శ్లో॥ కామా న్మాతా పితా చైనం యదుత్పాదయతో మిథః ।
సంభూతిం తస్యతాం విద్యాద్య ద్యోనావభి జాయతే॥

అనెడి ప్రమాణ మున్నది. కావున మాతా పితృలు గురువులు.

283 శ్లో॥ ఆచార్య స్త్వస్య యాం జాతిం విధి వద్వేద పారంగః ।
ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యాసా సత్యాసాఽజ రామరః॥

తా॥ వేదవేదాంగపారంగతుడయిన నాచార్యు లుపదేశముగ గాయత్రీ మంత్రముచే నిచ్చు జన్మ సత్యమైనది. అది జరా మరణములు లేనిది.

284. శ్లో॥ ఉపాధ్యాయ దశాచార్యః ఆచార్యాణాం శతంపితా ।
సహస్రంతు పితుర్మాతా గౌరవేణాతి రిచ్యతే॥

తా॥ గౌరవార్థమున పదిమందియుపాధ్యాయులకంటె నొక ఆచార్యుడు శ్రేష్ఠుడని, నూరుమంది యాచార్యులకంటె నొక తండ్రి శ్రేష్ఠుడని యన దగుదురు. తండ్రికంటెను వేయిరెట్లు తల్లి గౌరవనీయురాలు.

సూత్రము ౧౧ "మాతే త్యేకే మాతే త్యేకే" యను సూత్రమును గౌతములు మాత్ర గౌరవము ఏకదేశీయ మత మనెను.

218. బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర వర్ణముల నాదికాలమున ఈశ్వర సృష్టములు. అదేవిధమైనవి నాల్గాశ్రమములు. (1) బ్రహ్మచర్య (2) గార్హస్థ్య (3) వానప్రస్థ (4) సన్యాసము లనాది సిద్ధములు. ప్రతి యాశ్రమమందు నాల్గేసి భేదములు గలవు.

1. బ్రహ్మచర్యాశ్రమ భేదములు :- (1) ఉపకుర్వాణ (2) నైష్ఠిక (3) ప్రాజాపత్య (4) బృహద్బ్రహ్మచర్యము (ఆమరణాంతము).

2. గార్హస్థ్యభేదములు :- (1) వార్తావృత్తిః (2) శాలీనవృత్తిః (3) యాయవారవృత్తిః (4) ఘోర సన్యాసవృత్తిః.

3. వానప్రస్థభేదములు :- (1) వైఖానస, (2) ఔదుంబర (3) వాలఖిల్య (4) ఫేనప.

4. సన్యాస భేదములు :- (1) కుటీచక (2) బహూదక (3) హంస (4) పరమహంస.

219. నాల్గాశ్రమము లైచ్ఛిక వికల్పముచే నేర్పడినవా, బాధ పక్షమందు జేరినవా, లేక సముచ్చయపక్షములా యను విచారము గలుగును. సముచ్చయపక్షమందు జేరినవని గౌతమసిద్ధాంతము. కాని బ్రహ్మచర్యమొకటే యాశ్రమము విధి విహితమైనదనియు నితరాశ్రమములు బాధ పక్షమునం జేరినవని యనావశ్యకములయినవని ఏకదేశీయ మతము. కాని యేకదేశీయమతము శ్రుతి స్మృతులకు వ్యతిరేకము. మన్వాది శిష్టుల కసమ్మతమైనందున నిది గర్హ్యము. వికల్పపక్షము "తుల్య బలత్వా ద్వికల్పః" యను ప్రమాణముగ ఆపస్తంబ ఋషి అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసపాధన కారణమైనందున వికల్ప పక్షము సమీచీన మనిరి. బ్రహ్మచర్య సమావర్తన జేసినపిదప తన కిష్టమగు నాశ్రమమునందు జేరవచ్చును. "యమిచ్ఛేత్తా మావ సేత్" అను వాక్య ప్రమాణముగ వికల్పపక్షమే మంచిదని శంకర

భగవత్పాదుల మతము. ఇందు "యదహరేవ విరజేత్తదైవ ప్రవ్రజేద్బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్తను" శ్రుతి ప్రమాణము జెప్పబడినది. గౌతమ మతమున "ప్రాగుత్తమాత్త్రయాశ్రమిణః" అను సూత్రముచే ఋణత్రయ సంబంధము ప్రబల మనెను. "బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యః। యజ్ఞేన దేవేభ్యో ప్రజయా పితృభ్యః" అను శ్రుతి ప్రమాణ మగును. కాన ఆశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛేదత్తనునది న్యాయము.

285. శ్లో॥ యజ్ఞేన దేవానా ప్నోతి వైరాజం తపసా పునః ।
సన్యాసా ద్బ్రహ్మణ స్థానం వైరాగ్యా త్ప్రకృతోలయః॥

తా॥ యజ్ఞములచే దేవత్వము, తపస్సుచే వైరాజపదము, సన్యాసముచే బ్రహ్మప్రాప్తి, వైరాగ్యముచే ప్రకృతియందు లయము గలుగును.

1. ప్రకృతి శాస్త్రానుగుణ్యమైనది గౌతమ మతము. ఇందు "చతుర్థ మాయుషోభాగం। యది గృహ మేవకామ్యేత। తదా యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహ్యాత్" అనుచు మనుస్మృతి ప్రమాణము. కావున గృహ కామనగలవారికి "సముచ్చయ పక్షమైన గౌతమమతము శ్రేయస్కరము. వికల్ప పక్షమాచార్యులు సమర్థులగువారికి జెప్పనయినది. అది సుదృఢ వైరాగ్యముగల ఆత్మజ్ఞానులకే జెల్లును. గృహస్థునకే యోని సంయోగము (ప్రజన నాధికారము) గలదు కాని ఇత రాశ్రమిణులు ఊర్ధ్వరేతస్కులగుచు బ్రహ్మచర్య మకలంకముగ గాపాడుకొనవలయును. వారికి విషయకామన యున్నచో పతితులగుదురు. కావున జితేంద్రియులై యుండవలయును. ఇట్లు సముచ్చయపక్ష మందరికిని శ్రేయోదాయకము.

286. శ్లో॥ శ్రుత్వా స్పృష్ట్వా చ దృష్ట్వా చ భుంక్త్వాఘ్రాత్వా చ యోనరః ।
నహృష్యతి గ్లాయతివాస విజ్ఞేయో జితేంద్రియః॥

తా॥ మనుష్యుడు విషయాదుల వినగ, నంటుకొనగ, జూడగ, అనుభవించగ, వాసన జూడగ నెప్పుడయినను హర్ష విషాదముల నొందడో నతడే జితేంద్రియు డనబడును.

2. రెండవ, మూడవ అధ్యాయములందు బ్రహ్మచర్య ధర్మముల జెప్పి బ్రహ్మచర్యాశ్రమానంతరము గృహస్థ ధర్మముల నుపక్రమించక భిక్షు,

వానప్రస్థాశ్రిమముల ధర్మములు జెప్పబడినవి. "అభిసమావృత్త్య కుటుంబే" అను ఛాందోగ్యశ్రుతి అ. 3 పా. 4 మ. 48 ప్రమాణముచే గృహస్థాశ్రమమం దుపసంహారము జేయుటతో గౌతముడు గృహస్థ ధర్మముల తుదిని జెప్పెనని యర్థము.

సూత్రం ౧౨—"కృత్స్న భావాత్తు గృహిణోప సంహారః" అని శారీరిక మీమాంసయందు వ్యాసుడు సహితము గృహస్థాశ్రిమోప సంహారము జేయుట న్యాయమనెను. సర్వాశ్రమములకు ఆశ్రయమైనది గార్హస్థ్యము. ఈ యాశ్రిమ మాశ్రియించి యితరు లుపజీవన జేతురు. సమస్త ప్రాణుల కాశ్రయమైనదే గృహస్థాశ్రమము. కాన గౌతముడు విశేషము జెప్ప దలంచి, భిక్షు, వానప్రస్థాశ్రి మానంతరమే గార్హస్థ్యమును విచారించుట కుపపత్తి గలదు.

II. సన్యాసాశ్రిమము — వివిదుషాసన్యాసము, విద్వత్సన్యాసమని సన్యాసము రెండు విధములు. "సన్యస్తః శ్రవణం కుర్యాత్" అను న్యాయముచే వైరాగ్యాతిశయమున సన్యాస గ్రహణ జేసియే శ్రివణాదుల జేయుటకు వివిదుషాసన్యాసము, "సన్యాసం జ్ఞాన లిఙ్గం" అను ప్రమాణముచే ఆత్మజ్ఞానము గలవా రిహాపరలోక విషయ భోగములం దాత్యంతిక హేయ బుద్ధిచే బ్రహ్మచర్యమునుండియే గాని, ఏ యాశ్రమమునుండి గాని, సర్వకర్మ పరిత్యాగ లక్షణమైన సన్యాసము స్వీకరింతురు. ఇది విద్వత్సన్యాసము. "నాయమాత్మా బలహీనే నలభ్యో, నచ ప్రమాదాత్త పసో, వాప్య లిఙ్గాత్" అను కాఠక శ్రుతి ప్రమాణముగ సన్యాసము జ్ఞాన లిఙ్గ మనబడినది. "బ్రహ్మ సంస్థోఽమృతత్వమేతి" అను ఛాందోగ్య శ్రుతి విద్వత్సన్యాసమును బ్రహ్మసంస్థ యని బొగిడినది. సన్యాసమునందు కుటీచక, బహూదక, హంస, పరమహంసభేదములు. 1. కుటీచకము వార్థిక్యముచేనైనను, శరీరాస్వాస్థ్యముచేనైనను నొకచోటున (మఠమందు) ఆశ్రియించి యుండునది. 2. బహూదకము అనగా తీర్థయాత్రలందు గ్రామైకదినముగ, నగరమం దైదుదినములవరకు నివసించుచు పుణ్యతీర్థ స్నాన పానాదుల జేయునది. 3. హంస—జ్ఞాన వైరాగ్యాదులతో

యుక్తము. 4. పరమహంస=జ్ఞాన వైరాగ్య పరిపాక దశయందు జేకొనునది. ఇట్లు విషయాదులందు ప్రవర్తించినను నిర్లేపుడు పరమహంస.

220. వానప్రస్థాశ్రమము=వానప్రస్థాశ్రమ భేదములలో వైఖానసు లరణ్యమందే యుండుచు, మేధ్యములైన ఫలమూలాశనులై తపస్సు జేయవలయును. వైఖానస శాస్త్రానుసారముగ వారి కగ్నిహోత్ర ముండుటచే ఫలమూలములతోడనే పంచమహాయజ్ఞముల వారు నిర్వర్తించవలయును. గ్రామ్యముల భుజించరాదు. గ్రామములం దుండరాదు.

287. శ్లో॥ ఆరణ్యైర్వివిధై ర్మేధ్యైశ్శాక మూల ఫలేన వా ।
ఏతా నేవ మహాయజ్ఞా న్నిర్వపే ద్విధిపూర్వకం॥

2. వానప్రస్థులకంద రతిథు లనబడుదురు. కావున తన యాశ్రమమునకు వచ్చిన వారలకు వన్యములతోడనే ఆతిథ్య మీయవలయును. ప్రాతిలోమ్య జాతులు మాత్ర మతిథులు గాజాలరు. ఆపత్కాలమందే వ్యాఘ్రాది హింసిత మేధ్య మాంసభక్షణ జేయవచ్చును కాని యది నిందితము. అరణ్యమందలి కృషి భూములను వా రాక్రమించుకొనరాదు. జటాధారు లగుదురు శ్మశ్రుకేశ నికృంతనము గావించుకొనరాదు. త్రిషవణ స్నానము జేయుచు చీరవస్త్ర ధారణలు గావలయును. గత సంవత్సర సంచయము జేసికొనరాదు. ''త్యజే దాశ్వయుజే మాసి'' అను ప్రమాణముగ ఆశ్వీజమాసముననే క్రొత్త వన్యముల దినవలయును. సత్యాశమదమ బ్రహ్మచర్యాదుల విడువరాదు. ఔదుంబరులకు వైఖానసుల నియమము లన్నియును వర్తించును. కాని భోజనమం దొక మేడి ఫలములే తినవలయును. ఇతర వన్యములు వారికి నిషిద్ధములు. వాలఖిల్యులకు ఉదయ సూర్యకిరణ భక్షణ మాత్రమే విధి. తక్కిన నియమములు వీరికి వైఖానసులకు జెప్పిన వను వర్తించును. ఫేనపులకు వత్స చోషణానంతరము వెడలు నురుగు (గోక్షీరము) ఫేనమునే ఆహారముగ గ్రహించవలెను. కాని వీరు వన్యముల దినరాదు.

221. స్నాతక వ్రతము=గృహస్థాశ్రమము స్వీకరించగోరు ఉపకుర్వాణ బ్రహ్మచారులు విద్యా నిష్క్రియార్థము గురుదక్షిణ నిచ్చిగాని లేక గురు

వనుమతించిన నివ్వకరయే వారిని సంతోషపెట్టి స్నాతక మను వ్రతమాచరించవలయును. స్నాతక సంస్కారము స్మార్తయాజ్ఞికల్ప సూత్ర ప్రకారము జరుగవలయును, ఇట్లు వివాహార్థము కన్యా ప్రతీక్షుఁడు స్నాతక మనబడును.

4. గార్హస్థ్య ధర్మములు

సూత్రము ౧౩. 4. వివాహము=“గృహస్థస్సదృశీం భార్యాం విందేతానన్య పూర్వాం యవీయసీం” అను సూత్రమునుండి గృహస్థాశ్రమ ధర్మములు. అందు గృహస్థునకు అగ్నిహోత్రాది కర్మల కధికారము విధించుటకు వివాహము సంస్కార మగునని జెప్పబడినది. “ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మావ్యవచ్ఛేత్సీః” అను శ్రుతి ప్రమాణము. 1. సదృశీం=దారాపరిగ్రహణమందు సదృశీం పదమును సూత్రమున జెప్పుటచే దీనికి సమానజాతి (వర్ణము) అర్థము. జాతియనగ ననాదినుండి వచ్చు బ్రాహ్మణాది చాతుర్వర్ణ్యముల కర్థము. కాని కామశాస్త్రమందలి స్త్రీ పురుషులందలి జాతుల కిచ్చ టన్వయముగాదు. కావున వివాహము సమాన జాతియందే జేయవలెనని విధించుటకై సదృశీం పదముతో దెలుపనైనది. వ్యత్యస్తమందు సంకర జాతు లుత్పత్తి యగుదురు. దానిచే సర్వనాశము గలుగును.

288. శ్లో॥ విద్యాప్రణష్టా పునరభ్యుపైతి జాతిః ప్రణాశేత్విహ సర్వనాశః ।
కులాపదేశేన యథాభి పూజ్యాతస్మా త్కులీనాం స్త్రియముద్వహేత॥

తా॥ విద్య నష్టమైన మరల నేర్వవచ్చును గాని జాతి నశించిన సర్వనాశ మగును. కులీనుడగుటచే పూజ్యుడగును. కావున సమాన జాతియందు వివాహము జేసికొనవలయును.

222. భార్య యనగా “భరించదగినది” తన కనురూపవతి కర్థము. ఇట్లు సమాన వర్ణమందు రూపలావణ్యవతియైన కన్య, తన మనస్సున కింపగు దానిని వివాహము జేసికొనుమని జెప్పబడినది. కావుననే కామశాస్త్రమును

గుణ్యముగ లింగ వ్యత్యాసము గలుగకుండుటకును, యోని కూటాదుల జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారముగ కనుగొని రతి సుఖము గలుగుటకే కామశాస్త్ర మందు జెప్పిన పద్మిన్యాది జాతులలో తనకు తగు జాతి స్త్రీని పాణిగ్రహ ణము జేసికొనిన ధర్మశాస్త్రమునకు, కామశాస్త్రమునకు విరోధము గలుగనేరదు.

289. శ్లో॥ విద్యా శౌర్య వివేక ధైర్యసహితే శుద్ధే స్వధర్మస్థితే ।
విఖ్యాతే ధనధాన్య వైభవయుతే॥ జాతా సమానే కులే
కన్యాదోష వివర్జితా గుణవతీ సభ్రాతృకా సుందరీ ।
సద్భిః శాస్త్రవిధానతః స్మరకలా యోగ్యా వివాహ్యాసదా॥

తా॥ విద్య, శౌర్యము, జ్ఞానము, ధైర్యము, పారిశుద్ధ్యము, స్వధర్మనిర తత్వము, ఖ్యాతి, ధనధాన్య సమృద్ధిగల పురుషుడు, తనసమానవర్ణమందు బుట్టిన దోషవర్జితురాలగు గుణవతి, సౌందర్యముగలది, తోబుట్టువు లుండు కన్యను మన్మథ కళయందు (రతియందు) యోగ్యమగు దానిని వివాహము జేసికొనవలయును.

౩. అనన్యపూర్వాం== ఈ విశేషణము కన్యకుండవలయును. ప్రస్తుత వివాహోత్పూర్వము – కన్య యవివాహిత యని యర్థము. కన్యాదానము మనోవాక్కాయములతో జేయవచ్చును. కావున పై విధములందే విధము చేతను, వివాహోత్పూర్వము మెవ్వరికినిగాని కన్యాదానము జేసియుండరాదు. ఉ॥ సావిత్ర్యుపాఖ్యానమందు మనోదత్తమునే ముఖ్య మనబడినది.

పద్యం 15="వినుము మనోవాక్కాయము
లను మూడు తెరంగులందు, నంతః కరణం
బనఘా ప్రధానము గావున
మనసున గైకొన్న భర్త మానం దగునే.
(ఆంధ్రమహాభారతము)

మనోదత్తము ముఖ్యమే గాని మనోవాగ్దత్తానంతరము వరుడు మృతుడైన కన్యకు మరొక వివాహము కావచ్చును. శాస్త్రీయ విధానముగ కాయిక దత్తమైన (కన్యాదాన విధానము జరిగిన) యెడల వరుడు మృతుడైనచో మరల పునర్వివాహము కన్య జేసికొన రాదని ధర్మశాస్త్ర నిషేధము.

290. శ్లో॥ నష్టే, మృతే, ప్రవ్రజతే, క్లీబే, చ పతితేపతౌ ।
పంచత్స్వాపత్సు నారీణాం పతి రన్యో విధీయతే॥

తా॥ జాడ దెలియక పతి నష్టమైనను, మృతిజెందినను, సన్యసించినను, నపుంసకుడైనను, పతితుడైనను కన్య మరల వివాహము జేసికొనవచ్చును. ఇచ్చట పతౌ శబ్దమునకు పతివత్పతౌ యని అర్థము. కాన మనోవాగ్దత్త వివాహములందే శ్లోకార్థ మన్వయించును. ఇందుదాహరణకు మహాభారత కర్ణ పర్వమందలి యులూప్యుపాఖ్యానము గలదు. ఉలూపిని అర్జునుడు వివాహము జేసికొనక పూర్వము తండ్రి యొకానొక నాగునికి వాగ్దత్తమాత్రము జేసెను. కాని గరుడునిచే వరుడు జంపబడినందున నులూపి వితంతువైనది. అది తీర్థయాత్రల జరుపుచుండు నర్జును మోహించి తన మాయచే స్నాన మాడు నర్జునుని నాగలోకమునందు జేర్చి యచ్చట తండ్రి యాజ్ఞతో వివాహమాడినది. ఉలూపి పుత్రుడు యుద్ధమందు పాండవ పక్షమున వచ్చినందున కర్ణునిచే జచ్చెను. అందు పైశ్లోకము గలదు. పతౌ పదమునకు పతివత్పతౌయని అచ్చట సమాసార్థము జేయనైనది. కాన నులూపి కాయికదత్తముగ నాగుని వివాహము కానందున వితంతువు కాదనబడినది. పునర్వివాహము పై కారణముచే నిర్దోషము. కాయికదత్తమందు వివాహము మరల జేయరాదని నిషేధము గలదు.

223. "యవీయసీం"— ఈ విశేషణముచే కన్య పురుషునికంటె చిన్న వయస్కగా నుండవలయును. వివాహార్థము కన్యా వయోనిర్ణయమందు అభిప్రాయ భేదములు గలవు. పూర్వకాలమునందు యెనమిది సంవత్సరముల వయస్సుగల స్త్రీని కన్య యనిరి. తొమ్మిదేండ్ల వయస్క రోహిణి పదేండ్ల వయస్కను గౌరియందురు. ఈ వయస్సు మించిన రజస్వలయనిరి. రజస్వలగాక పూర్వము వివాహము జేసిన కన్యాదాన ఫలము దాతకు జెప్పబడినది.

291. శ్లో॥ అష్టవర్షా భవే త్కన్యా నవ వర్షాతు రోహిణీ ।
దశవర్షా భవే ద్గౌరీ అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా ॥

2. స్త్రీకి పదహారు సంవత్సరముల వయస్సుదనక బాలాయందురని కామ శాస్త్రమందు గలదు. కావున బాలా వివాహ యోగ్య యనిరి. కాని

రజస్వలానంతర వివాహమునందు దాతకు కన్యాదాన ఫలము లేదనబడినది. రజస్వలానంతరము మూడు ఋతువులు గడచినగాని వివాహము పిత్రాదులు జేయకున్నయెడల కన్య తా గోరినవరుని వివాహ మాడవచ్చును. అప్పుడు కన్య పిత్రాదు లిచ్చిన యాభరణములను వారికి మరల్చి తాను వివాహము చేసికొనవలయును.

224. కొంతకాలము పై విధముగ కన్యా వివాహములే భారతదేశమున జరుగుచుండెడివి కాని ఇంతకు పూర్వము బాల్య వివాహ నిషేధ ప్రచారములుజరిగినవి. భారతదేశమునకుస్వాతంత్ర్యము వచ్చినపిదప చట్టముద్వారా బాల్య వివాహ నిషేధ మేర్పడినది. ఇప్పుడు చట్టప్రకారముగ స్త్రీకి పదహారేండ్లు దాటిన తరువాత, పురుషునికి పదునెనమిదేండ్లు దాటిన తరువాతనే వివాహములు గావచ్చును. కాని నిర్ణీత వయస్సులోపల వివాహము జరిగినయెడల శిక్షాపాత్రు లగుదురు. సూత్రమునందలి "విందేత" యను క్రియాపదమునకు పై జెప్పిన లక్షణములు గల సమాన జాతి స్త్రీ పురుషులందు వివాహము జరుగవలెనని యర్థము.

సూత్రము ౧౪ "అసమాన ప్రవరై ర్వివాహః" అనగా వధూవరుల గోత్రి మొకటి గాకూడదు. (వధూ తండ్రి గోత్రము వరుని గోత్ర మొకటి గాకూడదు) ప్రవర యనగా నేక ఋషి సంతతి. ఇందు త్రియార్షేయమని, పంచార్షేయమని, సప్తార్షేయమని మూడు భేదములు గలవు. దీనినే గోత్రి మందురుకాన సమాన గోత్రమందు వివాహము నిషేధము. ఇదే విధమున వధూవరులు సపిండులు గాకూడదు. యనగా వరునిపక్షమం దేడుతరములు, వధూపక్షమం దైదుతరములం దేక ప్రవరజనితు లుండరాదని నిషేధార్థము. వివాహమున స్త్రీ పురుషునికి సపిండురా లగుటతో స్త్రీ పురుషుల తలిదండ్రు లుభయపక్షములవారు సంపిండులందు జేరరాదని తాత్పర్యము.

కాని యిప్పటి వివాహ చట్టమం దీ నియమ మేర్పరుచబడలేదు. కన్య రహస్యజనితురాలయిన వివాహమున కయోగ్య యగును. అనగా యెవరి బీజ జనితురాలో తెలిసియుండవలెనని యర్థము.

225. వివాహముల స్మార్తయాజ్ఞికకల్పసూత్రము ననుసరించి విధిగా చేయవలయును. వివాహములం దెనిమిది భేదములివి :- (1) బ్రాహ్మ (2) ప్రాజాపత్యము (3) ఆర్షము (4) దైవము (5) గాంధర్వము (6) ఆసురము (7) రాక్షసము (8) పైశాచికము.

సూత్రము ౧౫ "బ్రాహ్మో శ్రుత విద్యా చారిత్ర బంధుశీల సంపన్నాయ దద్యా దాచ్ఛాదనా ద్యలంకృతాం" ఇదే ముఖ్య వివాహము బ్రాహ్మ వివాహము. యీ వివాహమందు వేద విద్యావిదుడయిన ఆచారశీలుడైన, తో బుట్టు బంధువర్గముగలవాడయిన, ధర్మశీలుఁడైన, సద్గుణ సంపన్నుడయిన బ్రాహ్మణ వరున కాభరణ సహితమైన కన్యను రెండువస్త్రములచే నాచ్ఛాదించి కన్యాదానము జేయవలెను. ఇందుకు దాత స్వయముగ వరు నాహ్వానించి కన్యాదానము చేయనగు. బ్రాహ్మ వివాహమందు వధూవరు లగ్ని ప్రదక్షిణము జేయుట సప్తపది యనబడును. దానితో వివాహసిద్ధి యగును.

2. ప్రాజాపత్య వివాహము :- "సధర్మ శ్చరతాం" అను నీ మంత్రముచ్చారణ జేసి యివ్వబడిన కన్యాదానము ప్రాజాపత్యము.

3. ఆర్ష వివాహము=కన్యాదానమునకు పూర్వముననే వరునివద్దనుండి రెం డావులను తీసికొని దాత జేయు వివాహ మార్ష వివాహము. ఈ వివాహవిధి బ్రాహ్మ వివాహమందు జెప్పినట్లు జేయవలయును.

4. దైవ వివాహము=యజ్ఞసమాప్తియైన తరువాత అంతర్వేదియందు ఋత్విజుడగు వరునికి కన్యాదానము జేసినచో దైవము.

5. గాంధర్వ వివాహము=పిత్రాదు లిచ్చిన యాభరణముల వారల కిచ్చి కన్య తాను వరించిన వరున కాత్మదానము జేసిన నీ వివాహము గాంధర్వము.

6. ఆసుర వివాహము=కన్యాదాత వరుని నుండి తనకు గావలసిన ధనము బుచ్చుకొని పిదప వానికి కన్యాదానము జేయునిది ఆసుర వివాహము.

7. రాక్షస వివాహము=తన పౌరుషముచే స్వయంవరమందేగాని యితర సమయములందేగాని బలాత్కారముగ నెత్తుకొనిపోయి కన్యను వరుడు వివాహ మాడిన నిది రాక్షస వివాహమందురు.

8. పైశాచికవివాహము=కన్యకు దెలియకుండగగాని, నిద్రించునప్పుడు గాని, మత్తప్రమత్తనేగాని వరుడు దానితో సంగమించినచో నది వానికి భార్య యగును. కాన నిది పైశాచిక మనబడును. పై వివాహములలో మొదటి నాలుగు నుత్తమములు, గాంధర్వ రాక్షసములు రెండు మధ్యమములు, తుది రాక్షస, పైశాచికములు రెండు నింద్యములు. ఇప్పటి కాలమందు బ్రాహ్మ్య, రాక్షసములు రెండు వివాహములు మాత్రము జరుగుచున్నవి. పైవిధముగ సమాన వర్ణములందు వివాహము జరుగక, వ్యత్యస్తముగ వివాహములు జరిగి వధూవరులు గూడగ సంకరజాతి లుత్పన్నము లగును. దీనితో ననులోమ విలోమజాతు లుత్పన్నములయినవి. వ్యత్యస్తమందాంతర ఏకాంతరాది భేదము లుండును. ఉ॥ బ్రాహ్మణుని కాంతరా క్షత్రియకన్య, బ్రాహ్మణునకే కాంతరా వైశ్యకన్య, ద్వ్యంతర శూద్ర యగును. క్షత్రియున కాంతరా వైశ్యకన్య, ఏకాంతరా శూద్రి వీనికి ద్వ్యంతరలేదు. వైశ్యునికాంతర శూద్రి వీనికేకాంతర యుండదు. శూద్రు లందరు సమానజాతీయు లగుటచే వాని కాంతరా యుండదు. కాన సమానవర్ణమందే వివాహములయినచో బుట్టిన సంతతి సమానవర్ణు లనబడుదురు. బ్రాహ్మణునకు క్షత్రియకన్యవలన బుట్టిన వారలకు దాయమందు విశేషము గలదుకాని వారు క్షత్రియు లగుదురు. క్షత్రియున కాంతర యగు వైశ్యా జనితులం బష్ఠు లనబడుదురు. వైశ్యున కాంతరయగు శూద్రయందు బుట్టినవార లుగ్రులు. శూద్రునకు శూద్రాజనితులు సవర్ణులైన సచ్ఛూద్రులగ దురు. బ్రాహ్మణున కేకాంత రాజనితులు పారశువు లగుదురు. క్షత్రియున కేకాంత రాజనితులు దౌష్యంతులనబడుదురు. బ్రాహ్మణున కుద్ద్వంతర జనితులను నిషాదులందురు. ఇవి రామే యనులోమ జాతులగును. 2. విలోమమందు స్త్రీ యున్నతవర్ణ పురుషుడు తక్కువ వర్ణుడైన నప్పుడు విలోమజాతు లుత్పన్నమగును. ఉ॥ బ్రాహ్మణికి క్షత్రియునిచే జనించినవారు సూతులు, క్షత్రియకు వైశ్యజనితులు మాగధులు,

శూద్రునకు వైశ్యాజనితు లయోగవు లనబడుదురు. బ్రాహ్మణి కేక
డైన వైశ్యునకు బుట్టిన వారు క్షత్తా యనబడుదురు. క్షత్రియకు ఏక
డైన శూద్రునికి బుట్టినవారు వైదేహికు లగుదురు. బ్రాహ్మణికి ద
తరుడైన శూద్రునకు బుట్టిన ప్రజ చండాలు రనబడుదురు. ఇవే :
జాతులు. గౌతమ మతానుసార మనులోమ విలోమజాతులు. ఈ
లోమ విలోమజాతులవారు తమతమ యనులోమ విలోమజాతులు :
వర్ణములందు వివాహము జేసికొనక మరల వ్యత్యస్తములు జేయ
లోమజాతు లుత్పత్తియగును. పూర్వకాలమున పదివిధములై నాను
విలోమజాతులు నాలుగు శుద్ధజాతులతో గలసి పదునాల్గే జాతులుం
ఇప్పు డవి వ్యత్యస్తము జేసినందున యనేక ప్రతిలోమజాతు ల
చున్నవి. పదునాలుగు జాతు లున్నట్లు "పదునాలుగు జాతు
కాంతల మీరు పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతుల" యను పద్యమందు శ్రీ
దేవరాయలు నుడివెను. (ఆముక్తమాల్యద)

292. శ్లో॥ శూద్రాయాం బ్రాహ్మణాజ్జాతః శ్రేయసాచే త్ప్రజాయతే ।
ఆశ్రేయా చ్ఛ్రేయసీ జాతాం ప్రాప్నోత్యా సప్తమాద్యుగాత్॥

తా॥ బ్రాహ్మణునకు శూద్ర స్త్రీయందు బుట్టిన ప్రజ శ్రేష్ఠు
యెడల శ్రేష్ఠులనబడిన బ్రాహ్మణాది స్త్రీలందు శ్రేష్ఠులుగాని శూ
పురుషులకు బుట్టిన ప్రజ సప్తమ మన్వంతరాదులందు శ్రేష్ఠులనబడు

293. శ్లో॥ శూద్రో బ్రాహ్మణతా మేతి బ్రాహ్మ శ్చైతి శూద్రతాం ।
క్షత్రియాజ్జాత మేవం చ విద్యా ద్వైశ్యా త్తథైవచ॥

తా॥ సప్తమమన్వంతరా ద్యుగములందు శూద్రులే బ్రాహ్మణులనబడ
బ్రాహ్మణులే శూద్రులనబడుదురు. ఇదే విధముగ క్షత్రియ వైశ
వ్యత్యాస పరివర్తన జరుగును.

228. పై జెప్పిన సంస్కారములు సవర్ణులందే గలవు. కాని యన
విలోమజాతులం దొక వివాహ మాత్ర సంస్కారము జరుగును.
లోమ్యులందు సంస్కారములు జెప్పబడలేదు. వారు తమతమ య

ములనే ధర్మముగ గ్రహించి వివాహ మాత్ర సంస్కారమును జేసికొన వలయును.

293. గర్భాదానము—వివాహ సంస్కారానంతరమందు స్త్రీ రజస్వలానంతర పదహారు దినములలోగాని, లేక జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారముగ శుభ తిథి ముహూర్తాదులందే గాని స్మార్త యాజ్ఞిక కల్ప సూత్రానుగుణ్యమున గర్భాదాన సంస్కారము జరుగవలయును. ఈ సంస్కారము పుట్టబోవు సంతానార్థము జేయదగినది. స్త్రీ దుష్ట నక్షత్రాదులందు రజస్వల యగుచో శాంతి సంస్కారముల జేసికొనియే గర్భాదాన సంస్కారమును జేసికొనదగును.

సూత్రము ౧౬—''ఋతౌ భార్యా ముపేయాత్'' ఈ సూత్రముచే ఋతు దినములందే స్త్రీ సంభోగము (భార్యా సంయోగము) జేయవలయును.

294. శ్లో॥ ఋతుః స్వాభావికః స్త్రీణాం రాత్రయః షోడశ స్మృతాః ।
చతుర్భి రితరై స్సార్థం న అహోభిః సద్వి గర్హితైః॥

తా॥ స్త్రీలు రజస్వలలగుట (రక్తస్రావమగుట) స్వాభావికము. అనగా స్త్రీలు ప్రతినెలకు ఋతుమతులగుదురు. ఇది వారికి ప్రకృతి స్వభావము. మొదటి నాలుగు రక్తస్రావ దినముల గలుపుకొని పదహారు దినములు ఋతుదినము లనబడును. కాని మొదటి నాలుగు రక్తస్రావదినములను విడిచి తక్కిన పండ్రెండు దినములందు (రాత్రులందే) భార్యాసంయోగము (రతి) యొనర్చవలయును. సత్పురుషుల నింద కలదు కావున మొదటి నాలుగుదినములందేగాని, పగళ్ళందేగాని (దినమానమందుగాని) స్త్రీ సంభోగము జేయరాదు. (నిషేధము)

శ్రుతి ౫-౨. ''ప్రాణం వా ఏతే ప్రస్కందంతి । యోదివా రత్యాత్సంయుజ్యంతే । బ్రహ్మచర్య మేవ యద్రాత్రౌ రత్యా త్సంయుజ్యంతే''

తా॥ దినమందు (పగలు) యెవరు రతి జేయుదురో వారు తమ ప్రాణములనే పోగొట్టుకొనువా రగుదురు. రాత్రియందు రతి జేయువారు బ్రహ్మచర్యమును జేసినవార లనబడుదురు.

230. కామకాండమందు జెప్పినట్లు స్త్రీలకు ఋతు దినములందు కామకళ స్వస్థానమునందుండదు కావున రక్తస్రావ దినముల విడచి తక్కిన దినములందు (ఋతుదినములందు) కామకళ స్వస్థానము జేరుటచే రతి యొనర్చదగును. ఈ విధముగ నడచినచో కామశాస్త్ర ధర్మశాస్త్రములకు విరోధము కలుగజాలదు.

295. శ్లో॥ ప్రథమేహని చాండాలీ ద్వితీయే బ్రహ్మ ఘాతినీ ।
తృతీయే రజకీ ప్రోక్తా చతుర్థేహని శుధ్యతి ॥

తా॥ స్త్రీ రక్తస్రావదినములలోని మొదటి దినము చాండాలీ యనబడును. రెండవదినమున బ్రహ్మహత్యా దోషురాలగును. మూడవదినమందు రజకీ (చాకలి) యనబడును. నాల్గవ దినమందు పరిశుద్ధురాలగును. నాల్గవ దినమందు రక్తస్రావములేనియెడల సాయంకాలమునందు మరల స్నానము జేసినచో రాత్రి రతికిమాత్రముపయోగించునుకాని, ఆమె నాల్గవనాడు ధర్మకార్యములందు పాల్గొనరాదు (నిషేధము). ఇట్టి విధిని పరిసంఖ్యా విధి యందురని పూర్వమీమాంసా కాండయందు పైన పేర్కొనబడినది.

231. ఋతుదినములందే భార్యా సంయోగము (రతి) జేయుమను విధి సత్సంతానార్ధమునకు చెప్పబడినదేగాని కేవల సంభోగమాత్రమునకే యని యర్థము జేయరాదు. కావున ఋతుదినములందు భార్యా సంయోగము త్యజించరాదు. ఇట్టి విధి యనుసరించనియెడల పురుషునకు భ్రూణహత్యా దోషము గలుగును.

296. శ్లో॥ ఋతు స్నాతాంతు యో భార్యాం సన్నిధౌనోప గచ్ఛతి ।
ఘోరాయాం భ్రూణ హత్యాయాం యుజ్యతేనాత్ర సంశయః ॥

తా॥ ఋతు స్నాతయైన భార్య సన్నిధానమందుండగ నెవడు భార్యా సంయోగము జేయడో వానికి ఘోరమగు భ్రూణహత్యా దోషము గలుగును.

232. సత్సంతానార్థమునకగు భార్యా సంయోగము కేవల మొకే పుత్ర సంతానార్థ మనుకొనరాదు. రతి యొకే పుత్రార్థమనుకొనిన పక్షమందు

దురదృష్టముచే నొక పుత్రుడే కలిగి వాడు మరణించినప్పుడు సంతాన విచ్ఛేదము కలుగును. అప్పుడు పితౄణమోకము జేయజాలడు. కావున ననేక సంతానార్థము భార్యా సంయోగమని తాత్పర్యము.

శ్రుతి ౫౩. "పుత్రైః పౌత్రైః ప్రతిష్ఠస్య బహ్వా పత్యస్య జీవితం"

శ్రుతి ౫౪. "దశాస్యాం పుత్రా నాధేహిపతి మేకాదశం కృధి" యను ప్రమాణములు గలవు. ఇదే విషయమందు చాందోగ్య శ్రుతి జెప్పిన కథ యుదాహరణ యగును. ఆ కథ ఇట్లు గలదు :— "నే నొక పుత్రార్థియే యగుచు నాదిత్యు డొకనిగా భావించి ఉపాసించినందున నీ వొకడవే పుత్రుడవు నాకు గలిగితివి. నీవు ఆదిత్యుని యనేక రశ్మిత్వ గుణములు గలవాడని యుపాసింపుము. దానితో నీ కనేకమంది పుత్రులు గలుగుదురని యుపదేశించెను". కావున రతి యనేక పుత్రార్థమని తాత్పర్యము. అనేక పుత్రపౌత్రుల గలుగుటచే స్త్రీలకు వంధ్యత్వ నివారణగును. ఇందు మూడు భేదములు.

1. కేవల వంధ్య యనగా గర్భధారణ సామర్థ్యము లేనిది.

2. మృతవంధ్య యనగా సంతానమగుచు వెనువెంటనే నష్టమగుచుండునది.

3. కాకవంధ్య యనగా ఇద్దరు పిల్లలు మాత్రమే గలది.

233. ఋతుదినములుగాని దినములందును, నిషిద్ధదివసములందును భార్యా సంయోగము జేయరాదు.

సూత్రము ౧౭—"సర్వత్ర ప్రతిషిద్ధ వర్జనంచ" ఈ సూత్రముచే ప్రతిషిద్ధ దినములందు రతి జేయరాదు.

297. శ్లో॥ అమావాస్యాఽష్టమీచ పౌర్ణమాసీ చతుర్దశీ ।
బ్రహ్మచారీ భవేన్నిత్యమ ఋతౌ స్నాతకో ద్విజః॥

తా॥ స్నాతక వ్రత మాచరించిన బ్రాహ్మణుడు అమావాస్య, అష్టమీ, పౌర్ణిమ, చతుర్దశీ దినములందును, ఋతుదినములుగాని దినములందును నిత్యముగ బ్రహ్మచర్యము జేయవలెను. రతి నిషేధమని తాత్పర్యము.

సూత్రము ౧౮=="ద్విరేకతో వా" యనగా రతి ఏకవారమనుకొనరాదు. (ఒకేసారి యనుట గాదు) సూత్రమైచ్ఛిక వికల్పమున జెప్పినందున తన క్లిష్ట ప్రకారముగ ననేక సార్లని యర్థము.

234. గృహస్థుడు ప్రతినిత్య మౌపాసనాగ్ని కార్యములను, పంచమహా యజ్ఞములను విడువక నాచరించుచుండవలయును.

సూత్రము ౧౯==''దేవ పితృ మనుష్య, ఋషి, భూతపంచకః'' యను సూత్రము విధిగా జెప్పబడినది. వివరము పైన జెప్పబడినది.

235. వేదవ్రతము లాచరించదగినవి. ఇందలి ఉపాకర్మ (శ్రావణి) బ్రహ్మచారులు, గృహస్థులు, వానప్రస్థుల కందరి కనువర్తించును. సార్వజనికమైనందున నందరితో గలసి జేసికొనుట ఉత్తమము. యజుశ్శాఖీయులు శ్రావణశుద్ధ పౌర్ణమినాడు, ఆశ్వలాయన శాఖీయులు శ్రవణా నక్షత్రమందు (శ్రావణమాస మందేగాని భాద్రపదమాసమందేగాని) ఉపాకర్మ జేసికొనదగును. ఈ మాసములందు వచ్చు పౌర్ణమినాడు శ్రవణా నక్షత్ర యుతమైన ముఖ్యమనబడును.

236. పితృలను గురించి శ్రాద్ధాదు లాచరించుట గృహస్థునకు ధర్మము.

298. శ్లో॥ ఏకమప్యాశయే ద్విప్రం పిత్రర్థం పాంచయజ్ఞికే ।
న చైవాత్రాశయే త్కించి ద్వైశ్వ దేవం ప్రతిద్విజః॥

తా॥ పంచమహాయజ్ఞములందలి పితృ యజ్ఞార్థమునకై ప్రతినిత్య మొక బ్రాహ్మణునకైనగాని అన్నమిడవలయును. శక్తి లేకున్నచో వైశ్వదేవమును జేయు బ్రాహ్మణునికే కొంచమైన పదార్థమునైనగాని పితరుల నిమిత్త మియ్యదగును.

299. శ్లో॥ దద్యాదహ రహశ్శ్రాద్ధ మన్నాద్యోదకేన వా ।
పయోమూల ఫలైర్వాపి పితృభ్యః ప్రీతిమావహన్॥

తా॥ గృహస్థుడు ప్రతిదినమందు అన్నముచేగాని,యుదకముతోగాని, పాలు కందమూలములతోడ నైనగాని పితరుల ప్రీతికై నిత్య శ్రాద్ధముల జేయవలయును.

237. గృహస్థు డతిథిసత్కారముల జేయవలయును. అన్నాదులతోనతిథిని సత్కరించ శక్తిలేనప్పు డుదక, భూమి, అగ్ని, సత్యవాక్కులే బలుకుచు గాని సత్కరించవలయును. కాని విడువరాదు,

సూత్రము ౨౦="తృణ, భూమ్యగ్ని యుదక వాక్సూ నృతాస్యః" యనగా కూర్చుండుట కాసనము, ఉండుటకు స్థలము, అగ్ని, ఉదకము లిచ్చి యతిథిని సత్యవాక్యములతో నాదరించి సత్కరించవలయును.

300. శ్లో॥ తృణాని భూమి రుదకం సూనృతా వాక్తు రీయకా ।
సతాం గేహేషు సతతం నో ఛిద్యంతే కదాచన॥

తా॥ గృహస్థుడు తన యింటికి వచ్చిన నతిథికి గొడ్లమేతకై గడ్డి, ఉండుటకు స్థలము, పానీయాదులకు నీళ్లు, నాల్గవది సత్యవాక్యములతోడ నాదరించవలెను. ఇవి సత్పురుషుల యిండ్లలో తప్పక యుండును.

238. గృహస్థుడు దేవఋషి పితృతర్పణములు ప్రతిదినమందు విడువక జేయవలయును,

301. శ్లో॥ దేవతానాం ఋషీణాం చ తర్పయిత్వా సమాహితః ।
దద్యా త్పితౄణాం చ స్వధా పూర్వం తిలైః సహ ॥

తా॥ దేవతలగురించి, ఋషులనుగురించి తర్పణలు జేసినపిదప పితరులను గురించి తిలలతో గలసిన నుదక తర్పణల స్వధాకారముతో జేయనగును.

302. శ్లో॥ నోదకేషు న పాత్రేషు న కృద్ధో నైక పాణినా ।
నో పతిష్ఠతి తత్తోయం యద్భూమ్యాన్న ప్రదీయతే ॥

303. శ్లో॥ నోదకే నోదకందద్యా త్పితృభ్యస్తు కదాచన ।
ఉత్తీర్యతు శుచౌదేశే కుర్యా దుదక తర్పణం ॥

తా॥ ఈ రెండు శ్లోకములు కొందఱి మతమున జెప్పినవి. భూమియందు నీళ్ళతో నుదక తర్పణము జేయవలయునుగాని, తర్పణోదకమును నీళ్ళందుగాని, పాత్రయందుగాని జేసిన, క్రోధముగల్గినప్పుడుగాని, ఒకే హస్తముచే గాని జేయు తర్పణలు ప్రతిష్ఠింపబడజాలవు. ఉదకములందు నిలబడి పితృ

తర్పణల జేయరాదు. నీళ్ళనుండి లేచి శుచి ప్రదేశమునందే యుదకతర్పణ జేయవలయును. కాని సిద్ధాంత మత మిట్లు.

239. తర్పణలు ద్వివిధములు :- 1. స్నానాంగ తర్పణ 2. బ్రహ్మ యజ్ఞాంగ తర్పణ. స్నానాంగతర్పణలు నదీ స్నానమం దుదకములతో నుదకములందే జేయవలయును, 2. బ్రహ్మ యజ్ఞాంగతర్పణలకు నుదకములు (నద్యాదుకములు) సంభవించనప్పుడు పాత్రయందు జేయవలయును. ఇట్లు సిద్ధాంతములను దెలుపు క్రింది శ్లోకములు గలవు.

304. శ్లో॥ ఆపో దేవగణా స్సర్వే ఆపః పితృగణా స్స్మృతాః ।
తస్మా దప్సుజలం దేయం పితౄణాం దత్తమక్షయం ॥

305. శ్లో॥ దేవానాం చ పితౄణాం చ జలే దద్యా జ్జలాంజలిం ।
అసంస్కృత ప్రమీతానాం స్థలే దద్యా జ్జలాంజలిం ॥

తా॥ స్నానాంగ తర్పణలు దేవతలకేగాని పితృలకేగాని చకారమున ఋషులకుగాని నీళ్ళందు నీళ్ళతో నంజలిచే తర్పణ జేయనగును. సంస్కార రహితముగా జచ్చిన వారికి మాత్రము నీళ్ళనుండి లేచి శుచి ప్రదేశమున నీళ్ళతో తర్పణ జేయవలయును. దేవతలు పితృలు జలస్వరూపులుకాన వారికి నీళ్ళందే జలతర్పణల జేసిన అక్షయ ఫలము గలుగును.

2. ఒకే హస్తముచే తర్పణ జేయవలెనని కేచిన్మతము క్రింది శ్లోకముచే దెలియును.

306. శ్లో॥ ఉభాభ్యామపి హస్తాభ్యా ముదకం తర్పయతియః ।
సమూఢో నరకం యాతికాల సూత్రమవా క్శిరః॥

తా॥ రెండు హస్తములు గలసిన అంజలిచే నెవ డుదకతర్పణ చేయునో వాడు (మూఢుడు) కాలసూత్రమను నరకమందు తలక్రిందుగా బడును.

గౌతము డీ మతము నిరాకరించి సర్వసమ్మతమైన సిద్ధాంత మీ శ్లోకముల దెలిపెను.

307. శ్లో॥ నాభి మాత్రేజలే స్థిత్వా చిన్తయన్నూర్ధ్వ మానసః ।
ఆగచ్ఛంతు మేపి తరః ఇమం గృహ్ణాం త్వపోంజలిం॥

308. శ్లో॥ పితౄణాం స్థాన మాకాశం దక్షిణాదిక్త దైవచ ।
తస్మాత్తథా సదాదత్తం పితౄణాం స్యాత్త దక్షయం॥

తా॥ నాభిదఘ్న జలములందు నిలుచుండి పైకి జూచుచు మనమునందు తన పితృల దలచి నా దోసిలి యుదకమును గ్రహింతురుగాక యని అంజలితో నుదకము లియ్యవలయును. ఆకసమునందే పితృదేవత లుందురు. వారికి దక్షిణ దిక్కు (దిశ) స్థానముగాన నా దిశయం దర్పణ జేయు నుదక మక్షయ మగును.

3. బ్రహ్మ యజ్ఞాంగతర్పణమందు పితృలకు తిలలతో యుక్తముగ నుదకముతో జేయవలయును.

309. శ్లో॥ తిల దర్భ యుతైర్వారి శ్రద్ధయాయ త్ప్రదీయతే ।
తత్సర్వ మమృతం భూత్వా పిత్రూణా మక్షయం భవేత్ ॥

తా॥ తిల దర్భలు గలసిన నీళ్ళతో తర్పణ జేసిన నది యమృత మగుచు పితృల కక్షయమగును. కాని ఆదివారము శుక్రవారము తిల తర్పణ చేయరాదు.

310. శ్లో॥ దర్భహీనం క్రియాసంధ్యా తిల హీనం తు తర్పణం ।
అనాచ్ఛాదే తథా శ్రాద్ధం వృథా భోజనా దక్షిణః ॥

తా॥ దర్భల గ్రహించని సంధ్యావందనము, తిలలులేని పితృతర్పణాలు, ఆచ్ఛాదన (వస్త్రము) లేని శ్రాద్ధము, దక్షిణయివ్వని భోజనము లివి వ్యర్థములు.

240. గృహస్థుడు వివాహ చతుర్థ దినమునుండియే గార్హస్థ్య ధర్మము లాచరించవలయును. స్మార్తాగ్నిహోత్రము గాపాడుకొనుచు స్మార్తాగ్ని యందే ఔపాసనాది నిత్యకర్మల విడువక జేయవలయును. కారణాంతరముచే నొకవేళ నౌపాసనాగ్ని విచ్ఛిత్తియైనచో ప్రాయశ్చిత్త పూర్వకమున పునస్సంధానము జేసికొని సాయంప్రాత ర్నిత్యాగ్ని హోత్రముల నిర్వర్తించవలయును. ఔపాసనాగ్నియందే సంస్కార కర్మలు, పంచమహా యజ్ఞములు, వైశ్వదేవము, అగ్నౌకరణాదుల జేయవలయును. ఔపాస

నాగ్ని లేనప్పుడు అగ్నౌకరణము లౌకికాగ్నియందు జేసిన దోషము గలుగదు. దేవతామూర్తి పూజనల జేసి వైశ్వదేవానంతరము దేవతలకు మహానివేదన గావించవలయును. బలిహరణమైన పిదప యతి బ్రహ్మచారులకును, అతిథుల కభ్యాగతుల కన్నమిడి పోష్యవర్గమునకు తృప్తిపఱచి తాను భుజించవలయును. బలిహరణ భిక్షాదులు తనయాజ్ఞచే భార్యగాని నితరులుగాని జేయవచ్చును. అన్నార్థులుగాని యతిథులకు తన శక్తికొలది బ్రహ్మణాది వర్ణ విశేషమందు ద్రవ్యాదుల నివ్వవచ్చును.

311. శ్లో॥ గురు నివేశౌషధార్థం స్వాధ్యా యార్థం చ భారత ।
అధ్వన్యపి ప్రవృత్తస్య యాగార్థం చ తథైవచ॥

312. శ్లో॥ కృత వైశ్వ జితస్యాపి వృత్తి క్షీణస్య పార్థివ ।
దత్వా విద్యా విశేషేణ స్వర్గలోకే మహీయతే॥

తా॥ గురువులకు, ఔషధములకు, సంతతిగలవారికిని, యజ్ఞములు జేయుటకొఱకు, బాటసారికి, సర్వస్వ దక్షిణలిచ్చిన వారికిని, పితృ శ్రాద్ధ నిమిత్తమునకును, విద్యార్థులకు, విశ్వజి ద్యాగమును జేసినవారికి, వృత్తిలేని వారికిని, వారివారి యధికారమును గుర్తెఱింగి ధనదానముల జేసిన స్వర్గలోకమందు పూజ్యుడగునని ధర్మరాజుతో భీష్ముడు బలికినట్లు శాంతిపర్వమందు గలదు. బ్రాహ్మణేతరులకు భోజనమాత్ర సహాయము జేయవలయును. స్వాధ్యాయము జేయని బ్రాహ్మణునకైనగాని ద్రవ్యము యివ్వరాదు.

313. శ్లో॥ అవ్రతా హ్యనధీయానా యత్ర భైక్షచరా ద్విజాః ।
తం గ్రామం దండయే ద్రాజా చోర భక్త ప్రదోహినః॥

తా॥ ఆగ్నేయాది వ్రతహీనులు, అనధ్యయన పరులైన బ్రాహ్మణు లే గ్రామమందు భిక్షాటన జేయుచుందురో ఆ గ్రామవాసులు దొంగల కన్నమిడువా రనబడుదురు గాన రాజు వారిని శిక్షించవలయును. మఱియు నధర్మపరులకును, అనృతమాడువారికిని దానము లియ్యరాదు. వారికి భోజన మాత్ర మిచ్చిన యానృశంస్య మనబడును. పోష్యవర్గమందు జేరిన వారు 1. అతిథులు 2. కుమారకుమార్తెలు 3. వృద్ధులు 4. గురువులు

5. మాతాపితృలు 6. భార్య 7. పరిచారకులు 8. దీనాంధకృపణులు. అతిథులందు యతి, బ్రహ్మచారులు జేరుదురు. వీరు స్వామి భోజనమునకు పూర్వమే భుజించుట కర్హులగుదురు. యతి భిక్ష యిట్లు జేయవలయును.

314. శ్లో॥ యతిహస్తే జలందద్యా ద్భైక్షం దద్యా త్పునర్జలం ।
భైక్షం పర్వత మాత్రి స్యాత్తజ్జలం సాగరోపమం॥

తా॥ సన్యాసికి భిక్ష యిడుటకు పూర్వమే యతని హస్తమందు జలము నుంచి తరువాత భిక్ష యివ్వవలయును. అతడు భుజించిన పిదప మరల హస్తమందు జలము నివ్వవలయును. ఇట్లిచ్చిన భిక్షాన్నము పర్వతము సమానము, జలము సముద్రోపమ మగును.

241. పై జెప్పిన విధముగ నాచరించు గృహస్థుడు ధార్మికుడనబడును. ధార్మిక గృహస్థుడు భార్య గర్భవతియైనచో నప్పుడే పుంసవనమను సంస్కార కర్మ జేయవలయును. మూడు మాసములు గడచిన పిదప సీమంత సంస్కార కర్మ జేయనగును. ఇప్పటి కాలమునం దీ సంస్కార కర్మలు నామమాత్రావశిష్టములు. భార్య ప్రసూతియైనచో పుత్రి జన్మ శ్రవణమైనంత శిశుకర్ణమం "దంగాదంగాత్సం భవసి" యను మంత్రిము చెప్పవలయును. అప్పుడు జాతకర్మ సంస్కారమును జేయవలయును. ఇప్పుడిది పుత్రాయణ నామమున శర్కర బంచబడుచున్నది. శిశువున కారు మాసములైన యన్నప్రాశనమను సంస్కారము జేయనగును. మూడు సంవత్సరముల లోపల చౌలమను సంస్కార కర్మ జేయవలయును. ఇప్పటి కాలమం దిది పుట్టి వెంట్రుకలనబడుచున్నది. ఇట్టి సంస్కారముల నెథాసంభవముగ గృహస్థు డాచరించదగినవి. కాలానురూపముగ లుప్తమైనవి. గృహస్థుని విశేష ధర్మములం దాచార్య ఋత్విక్పితృవ్యాది శ్రేష్ఠుల తొలిసారి సమాగమమందు, సంవత్సరాంతమైన పునర్దర్శనమందు వారికి మధుపర్కముతో సత్కరించవలయును. తనయింట మంగళకార్యములు జరుగునప్పుడు పైవారికిని, రాజునకును, శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణులకును యథాశక్తిగ మధుపర్కముతో సత్కరించవలయును. 2. సత్కారము జేయునప్పుడు బ్రాహ్మణునకు కుశలము, క్షత్రియున కనామయము, వైశ్యునకు క్షేమము, శూద్రున కారోగ్యము లనుచు ప్రశ్నించవలయును.

315. శ్లో॥ బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛే త్క్షత్రబంధు మనామయం ।
వైశ్యం క్షేమ మనాయాసం శూద్ర మారోగ్య మేవచ॥

4. గృహస్థుడు యజ్ఞకర్మల జేయునప్పు డతని కందరు అతిథు లనబడు దురు. బ్రాహ్మణాతిథుల సత్కారానంతర మందరికిని అన్నమిచ్చి సత్క రించదగును. ఇది యానృశంసమనబడినది.

5. ఆచార్యాది గురువులందఱికిని తానే పూర్వమున నుపసంగ్రహణ అభి వాదనాదులతో సత్కరించుట గృహస్థుని ధర్మము. అభివాదనందు "భో గురో దేవదత్త నామకోహ మభివాదయే" యనవలయును. వారు ప్రత్యుత్తరమందు "ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్య" యనవలయును. ఇది బ్రాహ్మణాభివాద ప్రత్యుత్తరములు.

316. శ్లో॥ ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్యేతి వాచో విప్రోభివాదయే ।
ఆకారశ్చాస్య నామాంతే వాచ్యః పూర్వాక్షరం ప్లుతం॥

తా॥ సౌమ్యేయను పదమం దల్యాకారాక్షరమునకు పూర్వాక్షర మేకారము నకు మూడుమాత్రల కాలదీర్ఘ మనగా ప్లుతముగా నుచ్చరించదగును.

6. గుర్వాదులందు చేరిన స్త్రీలు మాత, పితృవ్యపత్ని, భగినీ, ఆచార్యపత్ని, రాజ్ఞి మున్నగు వృద్ధ స్త్రీలకు తానే ముందుగ నుపసంగ్రహణాద్యభి వాదముల జేయవలయును. ఇతరులగు (స్త్రీ పురుషులగు) వారికి యథా యోగ్యముగ నమస్కారాదులే గాని ఆలింగనాదుల గాని జేయుట గృహస్థుని ధర్మము.

7. ఇట్టి విద్యాశీలాచార సంపన్నుడైన ధార్మికుడగు శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ గృహస్థు డితరులకు గురువగును. కాని "పూర్వః పూర్వో గురుః" యను సూత్రమున గృహస్థులందు విద్యాశీలాచార విశేషములు యెవరికి హెచ్చు గలవో వారు తమతమ తారతమ్యముగ గురువులనబడుదురు.

8. ఆపత్కాలమందు వృత్తి లభించనప్పుడు ఇతర వర్ణముల వృత్తుల నెథా యోగ్యములైనవి గృహస్థు డాశ్రయించి జీవిక నడుపుకొనవచ్చును. జీవనోపాయమందు ప్రతిగ్రహాదులు దోషములు గాజాలవు.

317. శ్లో॥ నాధ్యాప నాద్యా జనాద్వా గర్హితాద్వా పరిగ్రహాత్ ।
దోషో భవతి విప్రాణాం జ్వలనాంబు సమాహితే॥

తా॥ విద్య చెప్పిన, యాగముల జేయించిన, నిందిత ప్రతిగ్రహాదుల జేకొనినగాని విప్రులకు దోషము లంటవు. వారుదుకు నీరువంటి వార లనబడుదురు.

9. జీవిక లేనప్పుడు అతిథి పోష్యవర్గ పాలనార్ధమునకై యే యోగ్య వృత్తిచేనైనగాని అన్న సంచయము జేసికొనవచ్చును. ఇట్లన్న సంచయము జేయనేరకున్న వానికి దోషము గలుగును.

318. శ్లో॥ దేవతా తిథి భృత్యానాం పితౄణా మాత్మనశ్చయః ।
న నిర్వపతి పంచానా ముచ్ఛ్వ సన్నస జీవతి॥

తా॥ దేవత నివేదనకు, భృత్యాది పోష్యవర్గమునకు, మాతా పితృలకు తనకు నిక్లైదుగురిº అన్నాదు లిచ్చి పోషించినవాడు శ్వాసోచ్ఛ్వాసలు జేయు చుండినగాని వాడు జీవించిన వా డనబడడు.

319. శ్లో॥ ధర్మార్థ కామ మోక్షాణి ప్రాణ సంస్థితి హేతవః ।
తాన్నిఘ్నతా కిన్న హతం రక్షితా కిన్న రక్షితం॥

తా॥ ప్రాణ కారణముననే ధర్మార్థకామ మోక్షములకు స్థితి కలుగును. కావున ప్రాణహింసే యగునప్పు డేది హింస గాకుండును? ప్రాణ రక్షణచే నేది రక్షింపబడదు? అనగా ప్రాణమందే సర్వము ప్రతిష్ఠించబడినది.

10. బ్రాహ్మణుడు తన జీవనార్థ మితర వర్ణముల వృత్తులందు క్రమముగ సన్నిహిత వర్ణ వృత్తిచే జీవించవచ్చును. కాని శూద్రవృత్తి శ్రేయోదా యకము గాజాలదు. ఆపద తొలంగిన వెంటనే నుత్తమ ధర్మమైన తన వర్ణాశ్రమ వృత్తి గైకొని జీవించవలయును.

320. శ్లో॥ ఆ పదం బ్రాహ్మణ స్తీ ర్త్వా క్షత్ర భృత్యా భృతే జనే ।
ఉత్సృజే త్తత్ర వృత్తిం తాం కృత్వా పావన మాత్మనః॥

తా॥ క్షత్రియాదుల వృత్తిచే జీవించు బ్రాహ్మణుడు తన యాపద తొలిగి నంతనే యావృత్తిని విడిచి తన ఆత్మను పావనము గావించుకొనవలయును.

11. క్షత్రియ వైశ్యాదులు సహిత మిదే న్యాయముగ వర్తించదగును. నిందిత హింసాది కర్మ లన్నివర్ణముల వారికి వర్జనీయములు. ప్రాణత్యాగావసర మేర్పడినప్పుడు మాత్రమే శూద్ర వృత్తిచేగాని శూద్రు నాశ్రయించిగాని ప్రతి గ్రహాదులచేగాని వృత్తిని కల్పించుకొనదగును. ఇదియు లభించనప్పుడు మద్య, మాంస, లశునాది వర్జితాన్నములను వర్ణహీనులనుండిగాని, వారి యుచ్ఛిష్టాన్నములనేగాని తీసికొని ప్రాణరక్షణ జేసికొనవచ్చును. ఇది యాపద్ధర్మ మనబడును.

12. స్వధర్మ నిరతుడగు గృహస్థ బ్రాహ్మణుడు పై జెప్పిన 48 సంస్కారము లన్నియేగాని, కొన్నిగాని యథాశక్తిగ జేసినవాడు నిత్య నైమిత్తిక కామ్యకర్మల జేసినవా డనబడును. గార్హస్థ్య ధర్మము లాచరించువాడు బ్రహ్మసాయుజ్య ఫలమును బెందునని తొమ్మిదధ్యాయములందు సూత్రరూపమున గౌతముడు స్త్రీ పురుషుల ధర్మములు నుడివిన సంగ్రహము.

242. బ్రాహ్మణ గృహస్థుడు త్రైవర్ణ్యులకు విద్యా దానము శేయవలయును.

సూత్రము ౨౧—"ద్విజాతీనాం విద్యా దానం" ద్విజాతులకు బ్రాహ్మణ గృహస్థుడు వేదవిద్యల జెప్పవలయును. యజన, యాజన, దాన, ప్రతిగ్రహ, అధ్యయనాధ్యాపకము లివి షట్కర్మలు. బ్రాహ్మణ గృహస్థున కీ యారిటియం దధికారము గలదు. స్వాధ్యాయ ప్రవచనములం దప్రమత్తుడు గావలయును. సాధారణ ధర్మములైన సత్యాహింసల గృహస్థుడు విడువరాదు. పితరులను గురించి గృహస్థుడు నిత్యాది శ్రాద్ధముల నాచరించవలయును.

321. శ్లో॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం వృద్ధి శ్రాద్ధ మథాపరం।
పార్వణం చేతి విజ్ఞేయం శ్రాద్ధం పంచవిధం స్మృతం॥

తా॥ 1. నిత్యము 2. నైమిత్తికము 3. కామ్యము 4. వృద్ధి 5. పార్వణము లను నైదు విధముల శ్రాద్ధములు. వివరమిట్లు :-

1. నిత్యములు షణ్ణవత్యాదులు 2. దర్శాదులు నైమిత్తకములు 3. వృద్ధి శ్రాద్ధములు మంగళకర్మలం దాచరించదగిన నాందీ శ్రాద్ధములు 4. కామ్యములు తీర్థశ్రాద్ధాదులు 5. పార్వణములు మృత తిథియందు ప్రతి సంవత్సర మాచరించదగినవి. మృత తిథియందు తప్పనిసరిగా పితృ శ్రాద్ధ మాచరించవలయును. విడిచిన దోషమగును.

322. శ్లో॥ పత్నీ రజస్వలా చైవ కుర్యా చ్ఛ్రాద్ధం మృతే హని ।
క్షయాహంతు పరిత్యజ్య రౌరవం నరకం వ్రజేత్॥

తా॥ పితరులు జచ్చినదినము మృత తిథి. ఆనాడు భార్య రజస్వలయైనగాని తప్పనిసరిగా పితృశ్రాద్ధము జేయవలయును. విడిచిన రౌరవమను నరకమును గురించి బోవును.

243. శ్రాద్ధమంత్రి విధానముగ శ్రాద్ధము జేయనగును. తిలలు, దర్భ, యవలు (తండులములు) పాలు, మధు, ఘృతము, గంగ (నీళ్లు) శ్రాద్ధమున కుపయోగించు ద్రవ్యములు. మఱియు భోజన పదార్థము లెథాశక్తి యెథా సంభవములైనవి దేశకాలానుగుణ్యముగ నుపయోగమగును. పక్వాన్నములలో పాయసము పితరులకు ప్రీతికరము.

323. శ్లో॥ ద్వౌ గావౌ యత్ర దుహ్యేతా మాతా వత్సా చ కన్యకా ।
తయోర్ఘృతం మధు ప్రోక్తం న మధుర్మక్షికా మధు॥

తా॥ తల్లిబిడ్డలై రెండావుల పాలనొక చోటున జేర్చి దానిలో దీసిన నేతిని మధువందురు. కాని తేనె మధువనబడదు.

2. శ్రాద్ధ విధి ననుసరించి తొలినాడే భోక్తల నిమంత్రణ జేయవలయును. శ్రాద్ధ భోక్తల ముగ్గురిని, దొరుకని పక్షమం దొకనినైన నిమంత్రణచేసి శ్రాద్ధమాచరించదగును. దేశకాలానుగుణ్యముగ విద్యా వినయశీలురైన బ్రాహ్మణుల నిమంత్రిణ జేయదగును. దేవ, పితృ, విష్ణు లనుక్షణములు వారికి ప్రతినిధులు బ్రాహ్మణులు ముప్పురు.

3. మృత తిథినాడు కర్త స్నానసంధ్యాదులచే శుచియై శ్రాద్ధమాచరించ నగును. కర్మ పరిసమాప్తివరకు నిరాహారుడు గావలయును. అపరాహ్ణ

కాలమందు శ్రాద్ధకర్మ యాచరించవలయును సంకల్ప పూర్వకముగ బ్రాహ్మణ పాదప్రక్షాళనాదుల జేయవలయును. దేవ పితృ ఋణములు గైకొనిన బ్రాహ్మణ పాదప్రక్షాళనోదకములు గలియరాదు. ఇందులకు ఖాతముల (గుంటల) కల్పించుకొనదగును.

324. శ్లో॥ దేవపాదోదకం యత్ర స్పృశ్యతే పితృ మండలైః ।
శ్వాన మూత్ర సమం తోయం పునశ్శ్రాద్ధం పరేఽహని॥

తా॥ విశ్వేదేవ, పితృఋణ బ్రాహ్మణ పాదోదకము లొకచోటున గలిసిన నా యుదకము శ్వాన మూత్ర సమమగును. దోషముగాన నా దిన ముపవసించి మరునాడు మరల శ్రాద్ధ మాచరించవలయును. శ్రాద్ధభోజన పదార్థముల పాకము యోగ్యులు జేయదగును.

325. శ్లో॥ న కన్యా క్రియతే పాకం న పాకం చాన్య గోత్రయోః ।
విధవా చ తథా వంధ్యా గర్భస్థావతి దుర్గతిః॥

326. శ్లో॥ బాలరండం చ పక్వం చే ద్వ్యభిచారీ చ పక్వతః ।
భోజనం చాద్భవేదన్నం భుంక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్॥

తా॥ కన్య, అన్యగోత్రులు, విధవ, వంధ్యాస్త్రీ, గర్భిణి శ్రాద్ధపాకముల జేయరాదు. జేసిన పితరులకు దుర్గతి కల్గును. బాలవిధవ, పుంశ్చలి, వండిన (పాకము జేసిన) నాపదార్థ భోక్తలు ప్రాయశ్చిత్తమునకై చాంద్రాయణ వ్రత మాచరించవలయును.

5. విధి పూర్వకముగ శ్రాద్ధభోక్తల పాత్రలం దన్నాదు లుంచనలయును.

327. శ్లో॥ అన్నం చ పాయసం భక్ష్యం ఘృతం చ వ్యంజనాదికం ।
అంతే సూపం ప్రదాతవ్యం సర్వం స్యా ద్దేవపూర్వకం॥

328. శ్లో॥ మధ్యమన్నం ప్రతిష్ఠాప్య దక్షిణే ఘృత పాయసం ।
శాకాదీన్పూర్వతస్థాప్య భక్ష్యం భోజ్యం చ వామతః॥

తా॥ అన్నము, పాయసము, భక్ష్యములు, నెయ్యి, వ్యంజనాదులు (శాకములు) కడపట పప్పు ఇవి క్రమముగా దేవపాత్ర నారంభించి వడ్డించ నగును. పాత్రలందు మధ్యనన్నము, దీనికి దక్షిణముగ నెయ్యి, పాయ

సము, పూర్వమునకు శాకాది వ్యంజనములు పశ్చిమమునకు భక్ష్యాదులు, లేహ్యాదు లుత్తరమున కుంచవలయును.

6. బ్రాహ్మణ భోజనాత్పూర్వము అగ్నౌకరణమను హోమకర్మ జేయ వలయును. దీనికొఱకై బ్రాహ్మణ పాత్రలం దన్న విభాగము జేయక పూర్వమే కేవలాన్నము దీసికొని అగ్నౌకరణము ఔపాసనాగ్ని యందే గాని లేనప్పుడు లౌకికాగ్ని యందేగాని జేయవలయును. పితృదేవత లే లోకమందున్నది తెలియబడనందున అగ్నౌకరణాన్న విభాగమును జేసి వానిలోని నొకొక భాగము విధ్యుక్తముగ వినియోగపఱచవలయును.

329. శ్లో॥ అగ్నౌకరణం తు దేవస్థా స్వర్గస్థా బ్రాహ్మణ భోజనే ।
పితృస్థః పిండదానేషు యమస్థా వికిరేణతు ।
దక్షిణేన మనుష్యేషు ఆసురాం భూరి భోజనే॥

తా॥ అగ్నౌకరణార్థము దీసికొనిన అన్నము నాలుగు భాగములుగ విభజించి ఈశాన్యమునుండి క్రమముగ మొదటిభాగము అగ్నియం దగ్నౌకరణ హోమము జేయగ నది పితరులు దేవలోకమందుండిన వారికి జెందును. రెండవ భాగాన్నము పితృఋణము గైకొనిన బ్రాహ్మణ పాత్ర యందుంచగ నది పితరులు స్వర్గలోకమందున్న వారికి జెందును. మూడవ భాగము పిండ దానాన్నమందు గలిపిన నది పితరులు పితృలోకమందున్న వారికి జెందును. నాల్గవభాగము వికిరమను పిండదానము (దేవ పితృలమధ్య భూమిపై పెట్టిన పిండము) చే పితరులు యమలోకమందున్న వారికి జెందును. భోక్తలకు దక్షిణ లిచ్చినచో పితరులు మనుష్య లోకమందున్న వారికి జెందును. భూరిభోజనము (శ్రాద్ధ పాకేతర పాకము జేసి యొకరికైన భుజింపజేయుట) చే పితరు లసురలోకమందున్న వారికి జెందును. పితరు లే లోకమందుండునది తెలియబడుటలేదు గాన నన్నివిధము లాచరించవల యునని తాత్పర్యము.

7. "సోమః పితృమాన్య మోంగిరః అగ్నిష్వాత్తాగ్నిః కవ్యవాహానాద యః పితరః" అనగా 1. సోముడు 2. పితృమాన్నామ్నుడు 3. యముడు 4. అంగిరుడు 5. అగ్ని 6. ష్వాత్తాగ్ని 7. కవ్యవాహానుడు. వీ రేడ్గురు

పితృదేవతలు. మొదటి నల్గురు పితృలోకమం దెల్లప్పు డుందురు. తక్కిన, అగ్ని, స్వాత్తాగ్ని, కవ్యవాహనుడు ముగ్గురు శ్రాద్ధములం దాహ్వానింప బడుదురు. వీరిద్వారా కర్తపితృల కిచ్చినవి జెందును. వీరి వెంబడి మార్గ దర్శనార్ధ మిద్దరు విశ్వే దేవతలు వచ్చెదరు గాన వారి నాహ్వానించవల యును. శ్రాద్ధకర్మ సంరక్షణార్థము విష్ణు వాహ్వానింపబడును. కావున వీరి ప్రతినిధిగా ముగ్గురు బ్రాహ్మణులకు నిమంత్రణ చేయనగును. శ్రాద్ధకర్త స్మార్తయగుచో వైశ్వదేవ మానాడు శాఖా భేదముగ స్వశాఖోక్త విధమున జేయవలయును.

330. శ్లో॥ యజుషా స్సామగాః పూర్వే । మధ్యే జుహ్యా త్వథర్వణః ।
బహ్వృచా శ్శ్రాద్ధ శేషేణ వైశ్వదేవం చతుర్విధం॥

తా॥ యజుర్వేదులు, సామశాఖవారు శ్రాద్ధ కర్మారంభమునకు పూర్వము వైశ్వదేవ హోమము (వేరు పాకమందు) జేయవలయును. కర్మ మధ్యన అథర్వణ శాఖీయులు హోమము జేయనగును. ఋగ్వేద శాఖవారు శ్రాద్ధ కర్మాంతమైన పిదప వైశ్వదేవ మాచరించవలయును. ఇట్లు వైశ్వ దేవము శాఖాభేదముచే నాల్గు విధములైనది.

8. బ్రాహ్మణ భోజనానంతరము పితరుల నుద్దేశించి (కర్త తన పితృ పితామహ ప్రపితామహ నామోచ్చారణ జేసి) దక్షిణదిశ గాదర్భలు శుచి భూమిపై పరచి దర్భలపై మూడు పిండముల నెథావిధిగ నుంచవల యును. ఇది పిండ ప్రధానమనబడును.

9. వరాహదేవుడు కల్పాదియందు హిరణ్యాక్ష వధానంతరము భూమి నుద్ధరించునప్పుడు తన శరీరమునకు దగిలిన మట్టిచే మూడు పిండముల జేసి వానిని తన రోమములపై పితృ పితామహ ప్రపితామహులను తన నాత్మ నామగ్రహణచేసి నుంచెను. ఆ రోమములు దర్భలైనవి. అతని యాజ్ఞ ప్రజల కిట్లే పితృలను గురించి శ్రాద్ధములందు పిండ ప్రదానముల జేయు మని కలదు. ఈ కథ మహాభారతమునందు గలదు. భగవదాజ్ఞ కలదుగాన ప్రతివారు శ్రాద్ధములందు పిండ ప్రదానముల జేయవలయును. మహాల యాది శ్రాద్ధములు నైమిత్తికములు. ఇది సూర్యుడు కన్యారాసిని జేరు

నప్పుడు, ఆషాఢాది యైదవ కృష్ణపక్షమందు (భాద్రపద కృష్ణమందు) జేయ వలయును. శ్రాద్ధ కర్మచే పితరులు సంతోషింతురు. వారి ప్రసాదమున కర్తకు సర్వసంపదలు గలుగును. పిండదానములు దర్భలందే జేయవలయు నని భీష్ముడు ధర్మరాజున కుపదేశించినట్లు శాంతి పర్వమున గలదు. శ్రాద్ధ దినమందు పిండ ప్రదాన సమయమున భీష్ముని తండ్రివచ్చి హస్తముజూచి పిండముగోరిన తానివ్వక దర్భలందే యుంచెను. దీనితో తండ్రి సంతసించి వరప్రదానము జేసినట్లు కథ దెలిపెను.

10. పితృదేవతల మహాత్మ్యము చాలా గొప్పది వర్ణించ శక్యముగాదు. గోవధ జేసి పితరుల నుద్దేశించి శ్రాద్ధ మొనర్చిన నేడుగురు బ్రాహ్మణులు పితృ ప్రసాదముచే తొందర తొందరగా జెన్మల మార్చుచు మఱల బ్రాహ్మణులై మోక్షమొందినట్లు అరణ్యపర్వమునందు గలదు. కావున మృతవిధి యుల్లంఘించక శ్రద్ధచే శ్రాద్ధముల జేయనగును.

331. శ్లో॥ సప్త వ్యాధా దశారణ్యే మృగాః కాలాం జనే గిరౌ ।
చక్రవాకా శర ద్వీపే హంసా స్సరసి మానసే ।
తేపి జాతా కురుక్షేత్రే బ్రాహ్మణాః వేదపారగాః ।
ప్రస్థితా దీర్ఘ మధ్వానం యూయం యస్తు ప్రసీదత॥

తా॥ గురుకులవాసము జేయు, నేడుగురు బ్రాహ్మణులు శ్రాద్ధతిథినాడర్ణ్యమందేదియు లభించనందున గురువు గోవును జంపి దానితో పితృ శ్రాద్ధము జేసిరి. కాని గురువుతో ఆవు పెద్దపులిచే హతమైనదని అబద్ధమాడినందున వారు జన్మాంతరమం దేడుగురు వ్యాధులై బుట్టిరి. వారికి పితృ ప్రసాదమున జాతి స్మరణ గలిగినందున వారు మఱల నెట్టి యపరాధముల జేయకయే ఆ జన్మ గడిపి వెంటవెంట నితర జన్మలైన మృగములు, చక్రవాకపక్షులు హంసలైరి. హంసజన్మయందు వారిలో మొదటి నలుగురు ధైర్యమవలంబించి నిర్దోషముగనుండిరి. కాని తక్కిన ముువ్వురు నిమిత్తాంతరమున విషయలోలుపులైనందున వారు బ్రహ్మదత్తుడను రాజు, మంత్రి పురోహితుడుగా జన్మించిరి. మొదటి నలుగురు కురుక్షేత్రమునందు బ్రాహ్మణులైరి. ఈ నలుగురికే పూర్వజన్మల స్మరణ గలదు. కాని

తక్కిన ముగ్గురికి అట్టి జ్ఞానము లుప్తమైనది. కారణాంతరమందు బ్రహ్మదత్తునికి వైరాగ్యము గలిగి యాత్మహత్య గావించుకొన గోరినప్పుడా నలుగురు బ్రాహ్మణులు పై శ్లోకముతో నతనికి పూర్వజన్మ స్మరణ గల్గించినందున బ్రహ్మదత్తుడు తన మంత్రి పురోహిత సహితము జ్ఞానులై తపస్సు జేసి కృతకృత్యులైరి. ఇట్టి కథవలన పితృదేవతల మహాత్మ్యము దెలిసికొనవచ్చును.

11. ధార్మికుడైన గృహస్థుడు శ్రద్ధచే శ్రాద్ధకర్మయం దప్రమత్తుడగుచు కర్మ పూర్తి జేయవలయును. శ్రద్ధలేకున్న శ్రాద్ధభంగము గావచ్చును.

332. శ్లో॥ పిండే భిన్నేన, తేనష్టే, పితా చ వమనే యది ।
తద్దినే చోప వాసం చ పునః శ్రాద్ధం పరేహని॥

తా॥ పిండదానమందు, పిండములు పగిలిన, నష్టమైన పితృఋణము గ్రహించిన బ్రాహ్మణుడు కక్కినయెడల శ్రాద్ధభంగమగును. అనా డుపవసించి మరునాడు కర్త మరల శ్రాద్ధము గావించవలయును.

12. శ్రాద్ధకర్మ విధ్యుక్తముగా నిర్వర్తించిన పిదప బ్రాహ్మణాశీర్వాదముల గ్రహించి పితృ ప్రసాదముగ శేషాన్నము తాను ఇష్టులైన వారితో గలసి భుజించవలయును. ఇది విధిగాన పితృప్రసాదము దినకున్న దోషము గలుగును.

333. శ్లో॥ శ్రాద్ధం కృత్వాతు యో మర్త్యోన భుంక్తే థ కదాచన ।
దేవా హవ్యం న గృహ్ణంతి కవ్యాని పితర స్తథా॥

తా॥ శ్రాద్ధము జేసి యే కారణముచే నైనగాని పితృశేషము కర్త భుజించని యెడల దేవతలు హవ్యమును, పితరులు కవ్యమును గైకొనరు.

334. శ్లో॥ అహన్యే వతు భోక్తవ్యం కృతే శ్రాద్ధం ద్విజన్మభిః ।
అన్యథాహ్యా సురం శ్రాద్ధం పరపాకే చ సేవితే॥

తా॥ దినమునందే త్రైవర్ణులైన శ్రాద్ధ కర్తలు పితృ ప్రసాదము భుజింపవలయును. ఇట్లు జేయక నితర పాకమందు భుజించినయెడల నా శ్రాద్ధ మాసుర శ్రాద్ధ మనబడును.

244. పై విధముగ నాచరించు ధార్మిక గృహస్థునికి వృత్తిని కల్పించుట రాజులకును, ధర్మపరాయణులైన ధనికులకును విధి యగును.

2. మంగళ కర్మలందు జేరిన సాల గ్రామాది మూర్తులందు పంచాయతన దేవతా కల్పన జేసికొని ప్రతినిత్యము అర్చనాదుల గృహస్థ ధార్మికుడు జేయవలయును. ఇది స్వస్త్యమనబడును.

3. పై విధముగ నాచరించు బ్రాహ్మణులు, దండనీతి ననుసరించి ప్రజా రక్షణ జేయు క్షత్రియులు, న్యాయముగ కృషి గో రక్షాదుల జేయు వైశ్యులు, ధార్మిక త్రైవర్ణ్యుల సేవించు శూద్రులు, నీతిపరులగు నితరులు వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మము లాచరించుచు యథా యోగ్యమైన శ్రేయస్సును ప్రాప్తింతురు. ఇందు సందేహించు నవకాశములేదు. ఇది గౌతమ సూత్రములం దల్యాచారకాండ సంగ్రహము.

2. ప్రాయశ్చిత్తములు

245. గౌతమ సూత్రములందు ప్రాయశ్చిత్తములను కాండయందు ప్రాయశ్చిత్తముల వివరముగలదు. దుర్మార్గులను దండించుట ప్రాయశ్చిత్తమనబడును.

సూత్రము ౨౨. "రాజాసర్వస్యేష్టే బ్రాహ్మణవర్జనం" అనగా రాజు తన పరిపాలనందుండు ప్రజల నిగ్రహానుగ్రహమందు స్వేచ్ఛచే సమర్థుడు. ప్రజల తమ తమ మర్యాదలందు ప్రవర్తింపజేయుట, వర్ణాశ్రమాచార రూప ధర్మాచరణందు ప్రజల ప్రవర్తింప సమర్థుడగుట, తాను ధర్మ మాచరించి ధార్మికుడగుట, ప్రజారక్షణార్థము, ఉపయోగార్థము, క్షేమార్థ ములకై ప్రజలనుండి పన్నులు గైకొనుట, తానుపభోగించుట, పురుషు లను వారి యోగ్యతానుసారముగ పనులందు నియోగించుట మున్నగు వానియందు రాజునకు స్వాతంత్ర్యముగలదు. బ్రాహ్మణుల మాత్రము దండించరాదు. వారిని సాంత్వనచే నియమించవలయును. పట్టాభిషిక్తు డగు రాజు జితేంద్రియుడై యందరియందు సమముగా వర్తించవలయును

వ్యవహార పరిష్కారముల జేయునప్పుడే పక్షపాతమును జేయక మర్యాద నవలంబించి ధర్మశాస్త్రానుసారము పరిష్కారముల జేయవలయును. ప్రజా హితుడగు రాజు నందరు మన్నించుదురు. ప్రజలనుండి ఆదాయ షడ్భాగ మునే పన్నుగా దీసికొనవలయును. వేదవేదాంగ పారంగతుడై ధర్మ శాస్త్ర రహస్యముల నెఱింగిన ధార్మిక గృహస్థ బ్రాహ్మణుని పురోహి తునిగా నియమించుకొనవలయును. పురోహితుని మతమున ధర్మసభ (పరిషద్) యనుమతి ప్రకారముగ వ్యవహార పరిష్కారముల జేయవల యును. ఇందు ప్రమాణాదుల గైకొనిగాని, సాక్ష్యము దీసికొనిగాని పరిష్కారము జేయవచ్చును. ధర్మాతిక్రమణ లందపరాధుల నపరాధాను సారముగ దండించి (శిక్షించి) వారిని ధర్మమార్గమునందుంచవలయును. దండనలు (ప్రాయశ్చిత్తములు) గుణధర్మము లనబడును. ప్రజారక్షణార్థ మపరాధుల దండించుట రాజగుణమగును. దండమనగా దమయత్యా దాంతాన్దమ్యంతే వాస్మిన్నితి దండః యను నిర్వచనముగలదు. దండన నాల్గు విధములు.

శ్లో॥ 335. దిగ్దండం ప్రథమంకుర్యాద్వాగ్దండం తదనంతరం ।
తృతీయంధన దండంతు వధ దండమతః పరం.

తా. శిక్షించునప్పు డపరాధులను హెచ్చరించుట (ఇకముందీలాటి పనుల జేయకుమని తెలుపుట) మొదటి దండన, అపరాధుల నిందించుట (తిట్టుట) వాగ్దాండన రెండవది. అపరాధులనుండి వారి ధనము లాగుకొనుట **(Fine)** ధన థండవ మూడవది. మరణాంత దండన నాల్గవది.

246. పైదండనలు క్రమముననేగాని, అపరాధానుగుణ్యముగ వ్యతిరేకము ననేగాని, కొన్నిగాని, యన్నియునుగాని జేయవచ్చును. అపరాధులను నిషిద్ధాచరణలనుండి తప్పించుటకై వారిని దండించిన నిది వారి రక్షణార్థ మనబడును. కాన దండనవిధి యగును.

2. దొంగతనములు, వ్యభిచారములు, అధిక్షేపణలు, (ఇతరులదిట్టుట) దౌర్జన్యాదులు, స్త్రీల మానభంగము లొనర్చుటలు, బలాత్కారముగ స్త్రీ

సంయోగములు, అసవర్ణ స్త్రీ పురుష సంయోగములు, అభక్ష్య సేవనలు, మద్యపానాదులు మొదలగునవి పాతకములు, మఱియు మహా పాతకోపపాతకములు నిందతములివి యాచరించువారు దుర్మార్గులనబడుదురు. వీరికి ప్రాయశ్చిత్తార్థము దండనలు, జాతి, శక్తి, గురు, లాఘవానుసారముగ వినియోగించవలయును.

3. రాజసమక్షమందేగాని, పరిషత్తుయెదుటగాని, ధర్మాధికారి ముందటగాని దండనలు జరుగవలయును. పరిషత్తును ధర్మసభ యందురు.

శ్లో॥ 336. చత్వారోవాత్రి యోవాపియం బ్రూయుర్వేదపారగాః ।
సధర్మ ఇతివిజ్ఞేయో నేతరేషాం సహస్రశః.

శ్లో॥ 337. దశావరా పరిషద్యంధర్మం పరికల్పయేత్ ।
త్ర్యవరావాపి వృత్తిస్థాః తంధర్మం న విచాలయేత్,

శ్లో॥ 338. చత్వారోవాత్రి యోవాపి పరిషత్త్రై వర్ణ్యమేవవా ।
సాబ్రూతేయం సధర్మస్యాదేకోవాఽధ్యాత్మవిత్తమః.

తా. వేదవేదాంగ పారంగతులైన బ్రాహ్మణులు నలుగురేగాని ముగ్గురేగాని జేరు సభ పరిషత్తనబడును. పదిమంది శ్రేష్ఠులుగాని వారేగాని, ముగ్గురు శ్రేష్ఠులు వృత్తిగలిగినవారు గాని జేరునదిసభ పరిషత్తు లేక త్రైవర్ణ్యులు నలుగురుగాని, ముగ్గురుగానియుండుసభ పరిషత్తగును. వారేది చెప్పుదురో యదియే ధర్మమనబడును. లేదా ఒకడాత్మజ్ఞాని చెప్పినది ధర్మమే యగును.

247. శపథము (ఒట్టు) రాజుముందరగాని, పరిషత్తెదుటగాని, దేవాలయమందేగాని జరుగవచ్చును. ఇట్టి శపథమునగాని, సాక్ష్యముగైకొనిగాని యపరాధ నిర్ణయము గావించవలయును.

2. అల్పపాపములందల్ప ప్రాయశ్చిత్తముల వెనువెంటనే జేసికొనగ నిర్లేపుడగును.

3. ప్రాడ్వివాకి (సాక్ష్యమిచ్చువాడు) వ్యవహారములందు సత్యమునే బలుకవలయును. వేదశాస్త్రాధ్యయనాదుల కంటెను, ఉపదేశాదులకంటెను సత్యవచన మొకటియే గొప్పది. కావున సాక్షి సత్య వచనముల బలుకవలయును.

248. పంచ మహాపాతకములివి :- 1. బ్రహ్మహత్య 2. సురాపానము 3. గురుతల్పగమనము 4. సువర్ణ స్తేయము 5. తత్సంసర్గము.

1. బ్రహ్మహత్యయనగా=బ్రాహ్మణుని జంపుట. ఇందితర శ్రేష్ఠుల జంపుటయు బ్రహ్మహత్యతో సమానమనబడును.

2. కల్లు ద్రాగుట సురాపానము. ఇది మూడు విధములైనది.

శ్లో॥ 339. గౌడీ మాధ్వీచ పౌష్టీచ విజ్ఞేయాత్రి విధా సురా ।
యథైవైకో న పాతవ్యః తథా సర్వా ద్విజోత్తమ

తా. బెల్లము మొదలగు తీపి వస్తువులనుండిగాని, తాటి మొదలగు చెట్లనుండిగాని జేయబడు కల్లు గౌడీ, ఇప్పపూలనుండి దీయబడు కల్లు మాధ్వీ, ద్రాక్షాది పుష్టికర పండ్లనుండి దీయబడుకల్లు పౌష్టి యనబడును. మూడు విధముల కల్లులం దే దొకటైనగాని ద్రాగగూడనప్పుడు యన్నియు నిషిద్ధములని యర్థము. ఇందు సురాపాన సమానములైనవి జేరును, ఉ॥ రాగిపాత్రములందలి పాలు మొదలగునవి.

3. గురుతల్పగమనము=ఆచార్యాదుల భార్యతో సంగమించుట. ఇందు శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణి, రాజపత్ని, తల్లి, భగినీ మొదలగువారితో సంగమించిన గురుతల్పగమనపాపము. ఈ పాతకముల తెలిసిగాని దెలియకయేగాని జేసిన మహాపాతకములనబడును.

4. సువర్ణ స్తేయము=బంగారము, దానితో జేయబడిన నాణెములు ముద్రలు నితరులవి దొంగిలించిన సువర్ణ స్తేయ మనబడును. ఇందితర వస్తువులు సహితము నితరులవి దొంగిలించిన వానితో సమానములైనవి సువర్ణ స్తేయ పాతకమునందు జేరును.

5. పై నాలుగు పాతకముల జేయువారితో సహవాసము జేయువారికి తత్సంసర్గమను మహా పాతకము గలుగును.

శ్లో॥ 340. సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సమాచరన్ ।
యానాసన శయ్యాభిర్నిత్య మాహు ర్మనీషిణః

తా. పై జెప్పిన నాలుగు మహాపాతకులతో గలసి యొక సంవత్సరము వరకే కళయ్యాధి రూఢులైన, వారితో గలసి ప్రయాణములు జేసిన ఏకాస నస్థులైన వారు పతితులగుదురు.

శ్లో॥ 341. యాజనం యోనిసంబంధం స్వాధ్యాయం సహభోజనం ।
కృత్వా సద్యః పతత్యేవ పతితేన సహాచరన్.

తా. మహాపాతకులతో గలసి వారిచే యజ్ఞముల జేయించిన, వారితో గలసి విద్యాభ్యాసము జేసిన, వారితో వివాహ సంబంధములు జేసికొనిన, భోజనాదుల వారితోగలసి జేసిన వారు వెనువెంటనే వారి వలె పతితులగుదురు. (తత్సంసర్గపాతకమును జెందుదురు).

249. ఉపపాతకము లనేకవిధములు. వానికనేకవిధ దండనలు జెప్పబడినవి.

2. గర్భఘాతకములు, గర్భిణీ స్త్రీఘాతకములు, స్త్రీహత్యలు, శిశుహత్యలు, జేసినవారికి వర్ణానుక్రమముగగురు, లఘు శిక్షలు వివిధములైనవి విధింపబడినవి.

3. వివిధ జంతువుల జంపువారికి వివిధ శిక్షలు జెప్పబడినవి.

4. వర్ణాదిక్రమముగ స్త్రీల బలాత్కారముల, మానభంగముల, సంభోగముల జేసినవారికి కఠిన శిక్షలు వివిధమున బేర్కొనబడినవి.

5. ఆతతాయుల వెంటనే జంపవచ్చునని యనుజ్ఞ కలదు.

6. రహస్య కృతపాతకములకు వివిధ ప్రాయశ్చిత్తములు జెప్పబడినవి.

7. అభక్ష్యభక్షణల, వర్ణ సంకరాన్న భక్షణలందు వివిధ ప్రాయశ్చిత్తములు గురులఘువులైనవి జెప్పబడినవి.

8. రాతః ప్రాప్తములైన మాంసాది భక్షణల విడిపించుటకు నిషేధము జేసినందు శాస్త్రోల్లంఘన జేయువారికి శిక్షలు జెప్పబడినవి.

శ్లో॥ 342. మద్యం మాంసం చ లశునం, పలాండం శిగ్రుమేవచ ।
శ్లేష్మాతకం వి డ్వరాహ మభక్ష్యం వర్జయేన్నరః.

తా. కల్లు, మాంసము, వెల్లిగడ్డ, ఉల్లిగడ్డ, చేదు మునిగెకాయ, త్రాటి గడ్డ, గిరిక్కాయ, లివి తినకూడదని నిషేధము గలదు.

శ్లో॥ 343. న మాంస భక్షణే దోషో న మద్యేనచ మైథునే ।
ప్రివృత్తిరేషా భూతానాం నివృత్తిస్తు మహాఫలా.

తా. మాంసభక్షణ, కల్లు త్రాగుట, మైథునముజేయుట లివి రాగత ప్రాప్తములగునందున దోషములేకుండినను, నివి వర్జించిన మహాఫలము గలుగును కావున నిషేధించబడినవి. శాస్త్రనిషిద్ధముల సేవించిన వారలు శాస్త్రోల్లంఘనమను పాపమునందు శిక్షించబడుదురు.

9. పై జెప్పిన పాతకముల స్త్రీలుగాని, బాలురుగాని జేసినయెడల వారికి తగు శిక్షలు జెప్పబడినవి.

10. వర్ణాశ్రమాచార రూప ధర్మముల పండ్రెండు సంవత్సరములకు తక్కువ వయస్సుగల బాలురు నడువకున్నను వారికి శిక్షలుండవు. కాని నితర పాతకముల జేసినవారికి తగు శిక్షలు జెప్పబడినవి.

శ్లో॥ 344. దేశం కాలం వయశ్శక్తిం జ్ఞాత్వానిష్క్రియణం వదేత్ ।
అబుద్ధి కృతమభ్యాసం జ్ఞానం బుద్ధికృతం తథా.

తా. పాపముల దెలియకజేసిరా, అభ్యాసముగ మరల మరల జేసిరా, లేక బుద్ధి పూర్వకమున జేసిరా యనునది దెలిసికొని దేశకాలముల నను సరించి పాపుల వయస్సు, శక్తిని గనిపెట్టి శిక్ష లివ్వవలయును.

250. బ్రాహ్మణుడు శూద్రుడిచ్చిన ఆమద్రవ్యముల గైకొనవచ్చునుగాని యాపత్కాలమందే దప్ప యితర సమయములందు శూద్రి పక్వాన్నముల దినినచో అభక్ష్య భక్షణ మను దోషము గలుగును.

శ్లో॥ 345. నాద్యాచ్ఛూద్రస్య పక్వాన్నం విద్వానశ్రౌచి నోపివా ।
ఆమమేవాదదీతాస్మా ద్వవృత్తా వేకరాత్రకం.

తా. విద్వాంసుడేగాని యవిద్వాంసుడేగాని శూద్రపక్వాన్నములదిన రాదు వృత్తిలేనప్పుడొక రాత్రికి సరిపడునంత ఆమద్రవ్యముల గైకొన వచ్చును.

శ్లో॥ 346. జీవితాపత్సమ మాపత్తౌ యెన్నమత్తి త స్తతః ।
లిప్యతే న సపాపేన పద్మపత్రమివాంభసా.

తా. ప్రాణోత్క్రమణ సమయమేర్పడి నప్పుడు యేలాటి దూషితాన్నములదినినగాని తామరాకును నీళ్లంటనట్లు దోషములంటవు.

2. దూషితాన్నముల దినవలసినప్పుడు వానికి ప్రోక్షణాదులచే శౌచవిధి యొనర్చి దినవలయును. అన్యథా దోషముగలుగును.

శ్లో॥ 347, దేశం కాలం తథామానం ద్రవ్యం ద్రవ్య ప్రయోజనం ।
ఉపపత్తి మవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయేత్,

తా. దేశము, కాలము, ప్రమాణము, ద్రవ్యలక్షణము, దాని ప్రయోజనము, తగురీతి, అవస్థ లిట్లన్నింటిని గనిపెట్టి శౌచ కల్పన జేయవలెను.

3. దూషితాన్నములు దినబడినచో దానికై వెంటనే పుణ్యానదీ స్నాన జప, హోమాదులతో ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయును.

251. శిష్టుల బూజించునప్పుడు వారి వారికి తగినట్లు పూజించవలయును లేనిచో దోషము గలుగును.

సూత్రము ౨౩. "సమాసమే విషసమో పూజాతః" సముని కసమపూజ, అసమునకు సమపూజ జేసినయెడల పాపముగలుగును. సమత్వమనగా అర్హత, అసమత్వమనగా ననర్హత యనబడును. ఉ॥ చతుర్వేద పారంగతుడు సముడు వీని కల్పదక్షిణ యిచ్చినచో విషమపూజ యగును. వీడుండగ నేకవేద మభ్యసించువాడు, లేక ననధ్యాయియసముడు వీనికి విశేషదక్షిణ యిచ్చిన సమపూజ యనబడును గాననిది యయుక్తమైనది.

కాని చతుర్వేదవిదునకు విశేషముగ పూజించి, ఏకవేదవిదులకు సామాన్యముగ పూజించినయెడలననిర్దోష మనబడును.

2. స్త్రీలకు స్వాతంత్ర్యము నిషిద్ధముగాన వారు స్వాతంత్ర్యమునకై ధర్మశాస్త్ర మతిక్రమించినయెడల వారికి దోషముగలుగును.

శ్లో॥ 348. నాస్తి స్త్రీణాం పృథగ్యజ్ఞో న వ్రతం నాప్యుపోషితం ।
పతిం శుశ్రూషతే యేన తేన స్వర్గే మహీయతే.

తా. స్త్రీలు స్వతంత్రించి యజ్ఞముల జేయరాదు. వ్రతములగాని యుపవాసములగాని వారు స్వతంత్రించి జేయరాదు. వారు పతిని సేవించిననే గొప్పయగుదురు.

శ్లో॥ 349. స్త్రీకృత్యాన్య ప్రమాణాని కార్యాణ్యాహురనాపది,
విశేషతో గృహ, క్షేత్ర, దానాదమన విక్రియాః.

తా. ఆపత్కాలము గానప్పుడు స్త్రీలు జేయు పనుల ప్రమాణములు. యిండ్లు, భూముల విక్రియమందు, దానముల జేయుటందు, శిక్ష లిచ్చుటందు, అమ్మకముల జేయుటందు విశేషించి యప్రమాణములగును. శాస్త్రమతిక్రమించి జేసినచో నవి మన్నింపబడజాలవు.

శ్లో॥ 350. బాల్యే పితృవశే తిష్ఠేత్పాణిగ్రాహస్య యవ్వనే ।
పుత్రస్యస్థ విరీభావే న స్త్రీ స్వాతంత్ర్య మర్హతి.

తా. బాల్యమందు తండ్రి యధీనురాలై, యవ్వనమందు భర్త్రధీనముగ, వార్ధక్యమందు పుత్రుని యధీనమందు స్త్రీ యుండవలయును.

సూత్రము ౨౪. "నాతిచరేద్భర్తారం" అనగా స్త్రీలు భర్త్రాజ్ఞోల్లంఘన జేయరాదు. జేసిన దోషమగును కావున ధర్మహాని గలుగునప్పుడు అర్థకామముల త్యజించవలయును.

శ్లో॥ 351. పరిత్యజే దర్థకామౌ, యౌస్యాతాం ధర్మవర్జితౌ ।
ధర్మం చాప్యసు ఖోదర్కం లోక సంకృష్టమేవచ.

తా. ధర్మ హానికరములగు నర్థకామముల విడువ వలయును. భవిష్యత్తు నందు సుఖము కలిగించజాలని ధర్మమైనను వర్జితము. ఇట్లే ధర్మ మాభాస మాత్రమైనదై లోకహాని యగునప్పుడు విడువ వలెను.

252. పాపముల జేసియు శిక్షల దప్పించుకొనువారికి పాప పరిహారము గానేరదు గాన పాప పరిహారమునకై ప్రాయశ్చిత్తములైన జేసికొన దగును. మహాపాప పరిహారార్థ మశ్వమేధ యాగాదులు, ఇతర సర్వ పాపపరిహారార్థమునకై కృచ్ఛ్రాదులు ప్రాయశ్చిత్తములనబడినవి.

శ్రుతి॥ xx. "తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోశ్వమేధేన యజతి ।
యవుచైనమేవం వేద" యను ప్రమాణము గలదు.

1. కృచ్ఛ్రము, 2. అతికృచ్ఛ్రము, 3. చాంద్రాయణము ప్రాయశ్చిత్త భేదములు.

శ్లో॥ 352. యతాత్మనోఽప్రమత్తశ్చ ద్వాదశాహామ భోజనం ।
పరాకోనామకృచ్ఛ్రోఽయం సర్వపాప ప్రణాశనం.

తా. ఇంద్రియ నిగ్రహుడగుచు నప్రమత్తుడై పండ్రెండు దినములు పవాసములు జేసిన పరాకమలు కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తము.

2. అతికృచ్ఛ్రమును ప్రాజాపత్యమనియు నందురు ఇది ద్రవ్యదానముతో నిర్వహింపవచ్చును.

శ్లో॥ 353. త్రియత్రింశ త్పణానాంతు ప్రాజాపత్యస్య దాపయేత్।
శతం సపాదం దాప్యం స్యా త్తథా సాంతపనస్యతు.

శ్లో॥ 354. అతికృచ్ఛ్రస్యతు తథాస ప్తషష్టిశ్చతుశ్శతం ।
కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రయోశ్చైవ పణం పంచ శతంతథా.

శ్లో॥ 355. దాపయెచ్చ పరాకస్యపణం పంచశతం తథా ।
త్రియత్రింశాధికం దండమిత్యాహుర్బ్రహ్మ వాదినః.

తా. పణములనగా సువర్ణ తూకము (పూర్వకాలమందుగుంజలచే జోకు) ఒక పణసమాన మొక గుంజెత్తు బంగారము. ఇట్టి 33 పణముల బంగారు

దానము ప్రాజాపత్యమునకును, సాంతపనమను కృచ్ఛ్రమున కగును. అతి కృచ్ఛ్రమునకు 467 లపణములు, కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రమునకు 500 లవపణ ములు, పరాకమునకు 533 పణముల దానము ప్రాయశ్చిత్తము.

356. శ్లో॥ ప్రాయోనామ తపః ప్రోక్తం చిత్తం సంయమ ఉచ్యతే ।
తపస్సంయమ సంయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తం విదు ర్బుధాః॥

తా॥ ప్రాయశ్శబ్దార్థము తపస్సు. చిత్త శబ్దార్థము నిగ్రహము. రెంటి సంయోగముచే ప్రాయశ్చిత్త నిర్వచన జేయబడినది.

253. మహాపాతకాదులందు హంతకులకు మరణాంత దండనలు, ఇతరము లందు బంధనలు (ఖైదు) మొదలగు శిక్షలు జెప్పబడినవి. మహాపాతకులు ఉరిశిక్షచే మరణించిన పూతులగుదురు.

2. తత్సం సర్గమను పాతకమునకు, ఉపపాతకములకు కృచ్ఛ్రాదులుగాని, చాంద్రాయణముగాని ప్రాయశ్చిత్త మనబడినది.

సూత్రము ౨౫—"అథాతః కృచ్ఛ్రాన్వ్యాఖ్యాస్యామః" మొదలుకొని "అథైతాన్త్రీన్ కృచ్ఛ్రాన్ చరిత్వా సర్వేషు వేదేషు స్నాతో భవతి । సర్వైర్దేవైర్జ్ఞాతో భవతి । యశ్చైవంవేద, యశ్చైవంవేద" అనగా మొదటి సూత్రమునుండి తుది సూత్రమువరకు వివరింపబడిన కృచ్ఛ్రాదు లాచరించు వారు సర్వవేదస్నాతులు, సర్వదేవతలచే జ్ఞాతులగుదురు. ఆదరార్థమునకు ద్వివారము జెప్పబడినది. వాని యాచరణ మిట్లు :-

357. శ్లో॥ అహః ప్రాత రహర్నక్త మహరేక మయాచితం ।
అహః పరాకంత త్రైవ ఏవం చతురహౌ పరౌ॥

తా॥ పరాకమను కృచ్ఛ్రమందు 12 దినము లుపవసించవలయును. వీని లోని మొదటి నాలుగుదినము లుభయములం దుపవాసము సాయంత్రము లేదు. ఐదవ దినమునుండి నాలుగుదినములు సాయంత్రమే యుపవాసము పగలులేదు. తుది నాలుగు దినములం దహర్నిశము లుపవాసము జేసిన పరాక ప్రాయశ్చిత్తమగును. ఇట్లుపవాసములు జేయునప్పుడు ప్రతి నాలు గుపవాసములమధ్యన నేదైననొకదినమం దయాచితాన్నభిక్ష జేకొనవచ్చును.

358 శ్లో॥ అనుగ్రహార్థం విప్రాణాం మనుధర్మ భృతాం వరః ।
బాల వృద్ధా తురాణాం చ శశికృచ్ఛ్ర మువాచహ॥

తా॥ ధర్మాత్ములలో శ్రేష్ఠుడైన మనువు విప్రులందలి దయచే బాలురకును, వృద్ధులకును, రోగాద్యాతురలకును ఉపయోగించు శశికృచ్ఛ్ర ముపదేశించెను.

359. శ్లో॥ ప్రాజాపత్యం చరన్విప్రో యద్యశక్తో దినేదినే ।
విప్రాన్సంచాన్వరాన్బుద్ధా న్భోజయేత్సమ్య గర్చితాన్॥

తా॥ ప్రాజాపత్యమను పైజెప్పిన కృచ్ఛ్రములం దుపవాసము జేయనసమర్థులైన యెడల వారు ప్రతియుపవాసమునకు బదులుగా నైదైదుగురు శ్రేష్ఠులగు బ్రాహ్మణులను పూజించి వారికి భోజనము పెట్టవలెను.

360. శ్లో॥ అథచే త్వరతే కర్తుం దివసం మారుతాశనః ।
రాత్రౌ స్థితో జలే వ్యుష్టః ప్రాజాపత్యేన తత్సమం॥
సావిత్ర్యష్ట సహస్రం చ జప్యం కృత్వోత్థితే రవౌ ।
ముచ్యతే పాతకై స్సర్వై ర్యది న భ్రూణహా భవేత్॥

తా॥ తొందరగా పాపపరిహారము గోరిన నొక దినమంతయు వాయుభక్షమాత్రముగ నుపవసించి రాత్రియందు జలపాన మాత్రమే జేసిన నిది ప్రాజాపత్యముతో సమాన మనబడును. ఉదయము లేచి 8000 ల గాయత్రీ జపము జేసిన యెడల భ్రూణహత్య దోషముగాని నితర పాపపరిహారమగును.

361. శ్లో॥ అనాశ్రమీ నతిష్ఠేత దినమేక మపి ద్విజః ।
సంవత్సర మనాశ్రమ్య కృచ్ఛ్రమేకం చరే ద్వ్రతః॥

తా॥ ఒక దినమైనగాని యనాశ్రమిగ నుండరాదు. ఒక సంవత్సర మనాశ్రమిగ నుండినవాడు ఒక కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తము జేసికొనవలయును.

362. శ్లో॥ గోమూత్రం గోమయం క్షీరం, దధి సర్పి కుశోదకం ।
ఏకరాత్రోపవాసశ్చ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతం॥

తా॥ పంచగవ్యము లివి :- 1. ఆవుపాలు 2. పెరుగు 3. నెయ్యి 4. మూత్రము 5. పేడ. వీనిని కుశోదకములతో గలిపి త్రాగినగాని, లేక

నొకటొకటి క్రమముగ శరీరమందు రాచుకొని స్నానమునుజేసి యానాడు దినరాత్రిము లుపవాసము జేసిన సాంతపనమను కృచ్ఛ ప్రాయశ్చిత్తము.

363. శ్లో॥ ఏకైకం గ్రాసమశ్నీయా త్ర్యహాణి త్రీణి పూర్వవత్ ।
త్ర్యహంచోపవసేదన్త్య మతికృచ్ఛ్ర స్స ఉచ్యతే॥

తా॥ పైన కృచ్ఛ్రమందు జెప్పినట్లు మొదటి మూడు దినములందు ప్రతిదిన మొక్కొక్క కబళాన్నమే దినుచు, తరువాత నగు మూడుదినములందుపవసించి, రెండవ పర్యాయమునం దిట్లే జేసిన నిది అతికృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్త మనబడును. ప్రాయశ్చిత్తముల నెధా ప్రకారము జేయుట ముఖ్య మనబడినదే గాని కేవల మంత్రావర్తనే యుపకరించదు.

364. శ్లో॥ ఫలం కతక వృక్షస్య యద్యప్యంబు ప్రసాదకం ।
న నామగ్రహణాదేవ తస్య వారి ప్రసీదతి॥

తా॥ కతకమనగ చిల్లజంజపండు ఇది నూరి నీళ్ళందు వేసినచో నీళ్ళు స్వచ్ఛపడునుగాని కతకమను పేరు జెప్పినంతనే నీళ్లు స్వచ్ఛపడుట లేదు.

254. చాంద్రాయణ మిట్లాచరించవలయును.

365. శ్లో॥ అష్టావష్టౌ నమశ్నీయా త్పిండాన్మధ్యం దినే స్థితే ।
నియతాత్మా హవిష్యస్య యతి చాంద్రాయణం చరేత్॥

366. శ్లో॥ చతురః ప్రాతరశ్నీయా ద్విజః పిండాన్కృతాహ్నికః ।
చతురో స్తమితే సూర్యే శిశు చాంద్రాయణం చరేత్॥

367. శ్లో॥ యథా కథంచి త్పిండానాం త్రిస్రోశ్నీత సమాహితః ।
మా సేనాశ్నన్హ విష్యస్య చంద్రస్యైతి సలోకతాం॥

తా॥ చాంద్రాయణ మాచరించ గోరినవాడు అమావాస్యనా డుపవాసము జేసి (సాంతపన కృచ్ఛ్రమునందు జెప్పినట్లాచరించి) పాడ్యమినుండి యెనిమిది దినములవరకు నిత్యానుష్ఠానమైన తరువాత మధ్యాహ్న కాలమునందే ప్రతిదినమునం దొకొక ముద్ద (పిండము) చొప్పున కేవల హవిష్యము (అన్నము) దినవలయును. తొమ్మిదవనాటినుంచి నాలుగుదినములవరకు ప్రాతరాహ్నికానుషానానంతర ముదయమునందే ప్రతిదిన మొకొక ముద్ద

దినవలయును. తుదినాల్గుదినములందు ప్రతిదిన మొకొొక ముద్ద చొప్పున కేవల సాయంకాలములందే దినవలయును. ఇట్లాచరించునప్పుడు మధ్యలో నెపుడైనగాని మూడు పిండముల మూడుదినములం దయాచిత భిక్ష యిచ్చినవి దినవచ్చును. వీటికి కాలనియమము లేదు. ఈ విధముగ నొక నెలవర కాచరించువారు సర్వపాప విముక్తులై చంద్రసాలోక్యము నొందుదురు.

సూత్రము ౨౮—"ఏతైర్ద్వి జాత యశ్శోధ్యా, వ్రతైరావిష్కృతై ననః" యనగా, ఇట్టి చాంద్రాయణ వ్రతమాచరించు ద్విజుడు పరిశుద్ధుడగును.

2. చాంద్రాయణ వ్రతమాచరించు దినములందు ప్రతిదినము "ఆప్యాయస్వసమేతు తే" 2. "సంతే పయాంసి సముయన్తు రాజా" 3. "నవోనవో భవతి" యను మూడు మంత్రములతో చంద్రునికి తర్పణల జేయవలయును. తరువాత చంద్రోపస్థాన మంత్రమున స్తుతించవలెను. కాని యుపలబ్ధ లేనందున "సుషుమ్నా సూర్యస్య రశ్మిభిః" యను మంత్రముచే నుపస్థానము జేయవలయును. తరువాత "దేవకృతస్య" యను మంత్రముచే యెనిమిది హోమముల చేయవలయును.

సూత్రము ౨౭—"ఓంకారపూర్వకవ్యాహృతిస్స్వహాతపః, సత్యం, యశః, శ్రీ, రూ, గ్గిడౌజ స్తేజః పురుషో ధర్మశ్శివః" యను మంత్రములతో నొకొక మంత్రముచే నొక్కొక హోమము నిట్లు పదిహేను హోమముల జేయవలయును. మంత్రాంతమునందు "నమఃస్వాహా"యని హోమము జేయవలయును. హోమద్రవ్యముల గ్రాసమాత్రము జేకొని హోమము జేయదగును. గ్రాసమనగా నోటియం దనాయాసముగ బట్టునంత ముద్ద. హోమద్రవ్యము లివి :-

1. చరు (స్వయం నిర్మితము) 2. భైక్షం (తగువారి యిండ్లనుండి తానే గాని బ్రహ్మచారి దెచ్చి యిచ్చినదిగాని) 3. సక్తు 4. కణములు (నూకలు) 5. యావకం (గంజి) 6. శాకము 7. పాలు 8. పెరుగు 9.

ఘృతము 10. కందములు 11. మూలికలు (తినునట్టివి) 12. ఫలములు 13. ఉదకము 14. మధువు 15. కేవల హావిష్యము (లవణ వర్జితమైనది) వీనిలో నుత్తరోత్తరము ఉత్తమోత్తమములు. ఇట్లాచరించు టొక చాంద్రాయణ మగును. రెండవనెలం దిట్లే యాచరించినచో తనతో సహా ఇరువదితరములవారిని పాపములనుండి ఉద్ధరించును. ఇదే విధముగ సంవత్సరమువరకు పండ్రెండు చాంద్రాయణ వ్రతము లాచరించువాడు చంద్ర సాయుజ్యమొందును.

255. పుణ్యనదీతీర్థ స్నానాదులు, జపోపవాసములు, యజ్ఞయాగ దానాదులు, హోమాదులు, తర్పణాదులు. ప్రాయశ్చిత్తమునం దంతర్గతములు వీనిచే నల్పదోషములు బోవును. ఇతర శాస్త్రములందు జెప్పినట్లాచరించిన గాని, హరినామ స్మరణచేగాని పాపపరిహారమగును. అజామిళోపాఖ్యాన ముదాహరణ గలదు.

368. శ్లో॥ సాంకేత్యం పరిహాస్యం వాస్తోభం హేళన మేవవా ।
వైకుంఠ నామగ్రహణ మశేషా ఘహరం విదుః॥

తా॥ ఇతరులకు జూపుటకైనగాని, నవ్వులాటలకైనగాని, దుఃఖముగనైనగాని, పరిహాసమునకైనగాని, దెప్పుటకైనగాని నారాయణుని నామ స్మరణచే సర్వపాపములు బోవునని తెలియుచున్నది.

ఆశౌచము

256. జాతాశౌచము, మృతాశౌచమను రెండు విధము లశౌచము. ద్వివిధాశౌచము సపిండులకు దశరాత్రములుండును. పదునొకండవనాడు పరిశుద్ధులగుదురు. వివాహ సంబంధముచే స్త్రీలు సపిండులగుదురు. కాని మాతామహులకును, మేనమామలకును, వారి భార్యలకు త్రిరాత్ర మృతాశౌచమనబడినది. సపిండుల పై తరములవారికి త్రిరాత్రాశౌచము వంశ సంబంధముచే నుండును. సమానోదకులకు స్నానమాత్రాశౌచమగును. ద్వివిధాశౌచములం దేకర్మలనుష్టించరాదు.

369. శ్లో॥ నైష్ఠికానాం వనస్థానాం యతీనాం బ్రహ్మచారిణాం ।
నాశౌచం సూతకే ప్రోక్తం శావేచాపి తథైవచ॥

తా॥ వ్రతస్థునికిని, వానప్రస్థాశ్రమికిని, యతికి, బ్రహ్మచారి కాశౌచ ముండదు.

2. ద్వివిధాశౌచ విశేషములు సూత్రములందు జెప్పబడనందున నితర ధర్మ శాస్త్రములందు జెప్పినట్లు నడచుకొనవలయును. ఇది గౌతమ సూత్రము లందలి ప్రాయశ్చిత్తకాండ సంగ్రహము.

3. వ్యవహారములు

257. దాయ విభాగము—మృతుని ఋణధనాదులను దాయాదులు విభాగించుకొనెదరు.

సూత్రము ౨౮. "ఊర్ధ్వంపితుః పుత్రారిక్థంభజేరన్" అనగా తండ్రి జచ్చిన తరువాతనే వాని స్వార్జిత విత్తమును పుత్రాదులు విభాగించుకొన గలుగుదురు.

శ్లో॥ 370. ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చ సమేత్య భ్రాతరస్సహ।
భజేరన్పైతృకం రిక్థమనీశాస్తే హి జీవతః.

తా. తల్లి దండ్రుల ధనము వారు జచ్చిన పిదపనే అన్నదమ్ములందరు గలిసి బంచుకొనగలరు. కాని వారి జీవితమందు విభాగించుకొన జాలరు.

2. పుత్రులందరు సమాన భాగార్హులు. పుత్రులందు దత్తుడు, క్షేత్రజుడు జేరుదురు కాని క్షేత్రజునికి పుత్రులుండగ భాగముండజాలదు, దత్తుని తండ్రికౌరసులు గల్గిన యెడల ఔరసునకు వచ్చువంతులో నాల్గవ భాగము దత్తున కివ్వబడును. విభాగార్హతలేనందున క్షేత్రజునకు జీవికార్థ ధన మీయవలయును.

3. విభాగము ధర్మాధికారి యెదుటగాని, పరిషత్తు సమక్షమునగాని సాక్షులముందరగాని గావచ్చును.

4. తండ్రి విరాగుడైన నతని ధనము వాని యనుమతితో బంచుకొన వచ్చును. తండ్రి సన్యసించిన ధన విభాగము జేసికొనవచ్చును. తల్లి

బ్రతికియుండినగాని విభాగమునందాటంకము గాజాలదు. ఆమె యనుజ్ఞ యనవసరమగును.

5. విభాగము జేసికొనునంతవరకు జ్యేష్ఠుడు తండ్రి ధనము కాపాడుచు నందరిని సమదృష్టితో పోషించవలయును.

6. విభాగమందు జ్యేష్ఠపాలు పైతృక ధనమందలి యిరువది యవ భాగము నియ్యవలయును. లేదా రెండావులేగాని, రెండు గుఱ్ఱములో, రెండెద్దులో, ఒక బండి లేక రథయుక్తముగ జ్యేష్ఠ పాలివ్వవలయును. ఇది జ్యేష్ఠునకు వచ్చు భాగముగాక జెప్పబడినది.

7. కనిష్ఠునకు వానికి వచ్చు భాగముగాక పైతృక ధనమునుండి ఒక మేకనో, గొఱ్ఱెనో యిచ్చి ఒక బండినిండ ధాన్యము, మఱియు వాడు కోరిన యిల్లు నివ్వవలయును.

8. సంపద లేకుండినగాని, భ్రాతృల సమ్మతి లేకుండినగాని జ్యేష్ఠ, కనిష్ఠ పాళ్లు దీయక రేయే యందరు సమముగా బంచుకొనవచ్చును. ఎక్కువ ఆస్తి యుండినచో పై జెప్పిన దానికి రెండంతలు వారలకియ్యవచ్చును.

9. పుత్రిక జ్యేష్ఠురాలైన నామెకు రెండెడ్ల నివ్వవలయును.

10. తండ్రికనేక భార్యలుండునప్పుడేభార్యకు మొదలు పుత్రుడు గలుగునో వాడే జ్యేష్ఠుడనబడును. అనేక తల్లుల కనేక పుత్రులుండుటచే విభాగము కుదురునప్పుడు తల్లుల సంఖ్యగా విభాగ మగును. అప్పుడు జ్యేష్ఠ భాగము పెద్ద భార్యకు సంక్రమంచును. ఇట్టి విభాగమందు తల్లుల కెంత భాగమువచ్చునో యాభాగ మందామె పుత్రులందరుజేరి మరల విభాగించుకొన వచ్చును.

11. పుత్రులు లేనివాడు తనపుత్రిక వివాహమందు కన్యాదానమునకు పూర్వము "ప్రాజాపత్యేష్టిగాని, స్థాలీపాక హోమమే" గాని జేసి కన్యాదాన సమయమున జామాతతో "నాకన్యకు నీవలన బుట్టిన కుమారుడు నా కుమారుడు కావలయు" నని కోరగ జామాత యొప్పుకొనిన

యెడల ఆ కన్యకు జనించు పుత్రుడు మాతామహునికి "పుత్రికాపుత్రుడు" అనబడును. వాడే దశవిధ పుత్రులందు జేరును. కానదాయ విభాగమందా పుత్రికాపుత్రుడు పుత్రులు లేనప్పుడు దాయాధికారియగును. ఇట్లు జరుగని పక్షమందు వాడు దౌహిత్ర డనబడును. మృతుని భార్య, పుత్రికలు లేనియెడల దౌహిత్రుడు దాయాధికారి యగును.

12. పుత్ర సంతానములేని మృతుని ధనమున కధికారి వాని భార్య యగును. ఆమెలేని పక్షమందు పుత్రికలు ధన విభాగము జేసికొనవచ్చును. భార్య, పుత్రికలులేని మృతుని ధనమునకు దౌహిత్ర డధికారి యగును. వీరెవరు లేని మృతుని ధనమునకు సపిండులు సన్నిహిత సంబంధ క్రమముగ విభాగార్హులగుదురు. సపిండులు లేకున్న సమానోదకులు, వారు లేనప్పుడు సగోత్రు లెథాసన్నిహిత సంబంధమున అధికారులగుదురు. వీరును లేనప్పుడు క్షేత్రజున కాధనము సంక్రమించును.

258. స్త్రీలకు స్వంత ద్రవ్యముండిన నది స్త్రీ ధనమనబడును. ఇదారు విధములు.

శ్లో॥ 371. అధ్యగ్న్యధ్య వాహనికం దత్తం చ ప్రీతి కర్మణి ।
మాతృ భాతృ పితృ ప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీ ధనం స్మృతం.

తా. 1. అధ్యగ్ని 2. అధ్యవాహనికము 3. దత్తము (మంగళ కర్మలందిచ్చినవి) 4. తల్లి 5. తండ్రి 6. తోబుట్టువులు యిచ్చినవి ఇట్లారు విధములైన స్త్రీ ధనము.

2. మృతురాలి స్త్రీధనమునకు పుత్రికలు ప్రథమాధికారులు. వారందరు సమ భాగినులు. కొందరి మతమున కన్యలు, వితంతువులు, నిర్ధన పుత్రికలే స్త్రీ ధనాధికారు లనబడినది కాని ఇది సర్వసమ్మతముకాదు.

3. పుత్రిక లెవరులేని పక్షమందు మృతురాలి స్త్రీ ధనమునకు పుత్రు లధికారులు, పుత్రులు లేనప్పుడామె భర్త యధికారియగును. భర్త లేకున్నచో నామె మాతృబంధువులు, వారును లేని యెడల మృతురా

భర్తృ వంశజులు సపిండాది క్రమముగ పురుషుని ధనమువలె విభాగించు కొనవచ్చును.

4. మాతాపితృల ధన విభాగమం దే పుత్రుడైన తన భాగము దీసికొనని పక్షమున వాని పుత్రుడు (పౌత్రుడు) ఆ భాగము దీసికొనవచ్చును.

259. మృతుని స్వార్జిత ధనమందు పై జెప్పిన విభాగ క్రమ మను వర్తించును. గాని వాని పితురార్జితమందు, సమష్టి కుటుంబ ద్రవ్య మందు బంగాళ దేశమున దప్ప యితర ప్రదేశములన్నిటియందు "మితా క్షర" ప్రకారమున సమష్టి ఆస్తి న్యాయ మనువర్తించును. అనగా మృతుడు విభాగము జెసికొనక పూర్వము జచ్చిన యెడల వాని భాగము పుత్రులేకున్న లుప్తమగును. ఇతర దాయాదులకు జెందునుగాని వాని భార్యకుగాని, పుత్రికలకుగాని యా భాగము లభించదు. బంగాళమందు మాత్రము వాని భాగము స్వార్జిత ధనమువలె పై జెప్పినట్లు విభాగ మగును. విభాగానంతరము మృతుడైనచో వాని భాగము పై విధముగ వాని భార్యాదులు బంచుకొనవచ్చును. భారతమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చిన తరువాత 1956 వ సంవత్సరమున హైందవ వారసత్వ చట్టముచే మార్పు గలిగినది. అనగా మృతుని ధనమున కందరు వారసలగుదురని నిర్ణయించ బడినది. వారి వివరమందే జూడవచ్చును. మృతుడు తన స్వార్జిత ధన మెవ్వరికైన నివ్వజాలును.

శ్లో॥ 372. అనుపఘ్నం పితృద్రవ్యం శ్రమేణ య దుపార్జితం ।
స్వయ మీహతలబ్ధం త న్నాకామో దాతు మర్హతి.

తా. మృతుడు పితురార్జిత ధనము వెచ్చించక తన కష్టముతోనేది సంపా దించిన నది వాని స్వార్జిత మనబడును. అట్టి ధనము వానికిష్టులైన వారికే లభించును వాని కిష్టములేని వారలకు బంచరాదు.

2. కష్టార్జితమనగా విద్యచేగాని, యుక్తిచిగాని సంపాదించిన ధనమగునే గాని కృష్యాదులచే విద్యలేనివాడు సంపాదించిన ధన మనబడదు.

శ్లో॥ 373. అవైద్యానాంతు సర్వేషా మీహతశ్చే ద్ధనం భవేత్।
సమస్తత్ర విభాగస్యాత్త పిత్రియేతి ధారణా.

తా. విద్యలేనివాని కష్టార్జిత మందరు సమ్మతించిననే స్వార్జిత ధన మన బడును. లేనియెడల నందరది పితురార్జిత ధన భావనగా బంచుకొన వచ్చును.

260. పుత్రులందు పది భేదములివి :- 1. ఔరసుడు 2. దత్తుడు 3. క్షేత్రజుడు 4. కృత్రిముడు 5. గూఢజుడు 6. అపవిద్ధుడు 7. పుత్రికా పుత్రుడు 8. కానీనుడు 9, సహోఢుడు 10. పౌనర్భవుడు. వీరిలో నౌరసుడు, దత్తుడు. పుత్రికాపుత్రుడు ముగ్గురే ఈ కాలమందు ప్రసిద్ధులు. తక్కిన వారు నామమాత్రులు పూర్వకాలమందు వ్యవహరింపబడెడివారలు.

శ్లో॥ 374. స్వక్షేత్రే సంస్కృతాయాంతు స్వయ ముత్పాదయేత్తుయః।
తమౌరసం విజానీయా త్పుత్రః ప్రథమ కల్పితః.

తా. వివాహ సంస్కార పూర్వకముగ భార్య యగు నట్టిదానియందు తానుత్పత్తి జేసినవాడౌరసుడు. పుత్రులందు వీడు ప్రథముడు.

శ్లో॥ 375. యస్తల్పజః ప్రమీతస్య క్లీబస్యవ్యాధితస్యవా।
స్వధర్మేణ నియక్తాయాం స పుత్రః క్షేత్రజ స్మృతః,

తా. మృతుడైన, నపుంసకుడైన, రోగియైన వాని భార్యయందు ధర్మ నియోగముచే నితరులకు బుట్టినవాడు క్షేత్రజుడు.

శ్లో॥ 376. మాతా పితా వాదద్యాత్తాం యమద్భిః పుత్రమాపధి।
సదృశం ప్రీతి సంయుక్తం సంజ్ఞేయోదత్తి మస్సుతః.

తా. తల్లి దండ్రు లెవరైనగాని తమ ఆపత్కాలమందు సంతోషముగ పుత్రునివలె నుండుటకుగాను మంత్రియుక్తమున నీళ్లు విడిచి దానమియ్య బడినవాడు దత్తుడు.

2. తక్కిన పుత్రు లీకాలమునందప్రసిద్ధులైనందున తాత్పర్యము విడువనైనది.

శ్లో॥ 377. సదృశం తు ప్రకుర్యాద్యం గుణదోష వివర్జితం ।
పుత్రం పుత్ర గుణై ర్యుక్తం సవిజ్ఞేయోస్తు కృత్రిమః.

శ్లో॥ 378. ఉత్పద్యతే గృహే యస్య న విజ్ఞాయేత కస్య సః।
స్వగృహే గూఢ ముత్పన్నః తస్యస్యా ద్యస్య తల్పజః.

శ్లో॥ 379. మాతా పితృభ్యాముత్సృష్టం తయోరన్యతరేణవా ।
యం పుత్రం ప్రతిగృహ్ణీయా దప విద్ధ స్స ఉచ్యతే.

శ్లో॥ 380. పితృవేశ్మని కన్యాతు యం పుత్రం జనయె ద్రహః ।
కానీనం తం వదేన్నామ్నా గూఢం కన్యాసముద్భవం.

శ్లో॥ 381. యాగర్భిణీ సంక్రియతే జ్ఞాతాజ్ఞా తాపివా సతీ ।
వోఢస్స గర్భో భవతి సహోఢ ఇహముచ్యతే,

శ్లో॥ 382. యాపత్యా పరిత్యాక్త్వా విధవాస్వేచ్ఛయాపివా ।
ఉత్పాద యేత్పునర్భూత్వా స పౌనర్భవ ఉచ్యతే.

శ్లో॥ 383. సాచేదక్షత యోనిస్యాద్గతః ప్రత్యాగతాపివా ।
పౌనర్భవేన భర్తాసా పునస్సంస్కార మర్హతి.

శ్లో॥ 384. మాతాపితృ విహీనోయః త్యక్తోవా స్యా దకారణాత్ ।
ఆత్మానం స్పర్శయే ద్యస్మై స్వయం దత్తస్తు సస్మృతః.

శ్లో॥ 385. క్రీణీయాద్య స్త్వపత్యార్థం మాతాపిత్రో ర్యమంతికాత్ ।
సక్రీతక సుత స్తస్య సదృశోఽసదృశోపివా.

261. ఔరసుడు లేనప్పుడు తక్కిన పుత్రులు కర్మాధికారులగుదురు కాని దాయ విభాగాధికార మార్గురికే ధర్మశాస్త్రము జెప్పినది.

శ్లో॥ 386. ఔరస క్షేత్రజశ్చైవదత్తః కృత్రిమ ఏవచ ।
వోఢోత్పన్నాప విద్ధశ్చదాయాదా బాంధవాశ్చషట్.

తా. ఔరసుడు, క్షేత్రజుడు, దత్తుడు, కృత్రిముడు, సహోఢుడు, అపవిద్ధుడు, వీరార్గురొకరు లేనప్పు డొకడు దాయాదులగుదురు.

శ్లో॥ 387. సర్వేషామపి తు న్యాయం దాతుం శక్త్యా మనీషిణః ।
గ్రాసాచ్ఛాదన మాత్రంతు పతితోహ్యదేయాచ్ఛసః.

తా. భాగార్హత లేనివారలందరకు కూటికి గుడ్డకు తగినంత శక్త్యను సారముగ బుద్ధిమంతు డియ్యదగును. యివ్వని యెడల పతితుడగును.

శ్లో॥ 388, క్షేత్రజాదీన్సుతానేతా నైకాదశ యధోదితాః ।
పుత్ర ప్రతినిధీనాహుః క్రియాలోపా న్మనీషిణః.

తా. క్షేత్రజాది పదునొకండు పుత్ర ప్రతినిధు లనబడుదురు. వీరు లేకుండిన మృతుని కంత్యక్రియలు జేయు పుత్రులుండరని బుద్ధిమంతు లందురు.

262. ఔరసుడు, దత్తుడు, లేనప్పుడు పుత్రికాపుత్రు డధికారి యగును. పుత్రికా పుత్రులందు జ్యేష్ఠ భాగము సంక్రమించదు.

శ్లో॥ 389. పుత్రికాయాం కృతాయాంతు యది పుత్రో నజాయతే ।
సమ స్తః ప్రవిభాగ స్యాజ్జేష్ఠతా నా స్తి హిస్త్రియః.

తా. పుత్రులు లేనప్పుడు పుత్రికలు విభాగించుకొనగ నందరు సమాన ముగ భాగార్హులగుదురు వారి యందు జ్యేష్ఠ భాగ కల్పన యుండదు.

2. దాసీ పుత్రుడు=త్రైవర్ణ్యులందు దాసీ పుత్రునకు దాయాధికారము లేదు. జీవన మాత్రమున కధికారియగును.

శ్లో॥ 390. బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం శూద్రా పుత్రో న రిక్థభాక్ ।
యదేవాస్యపితా దద్యా త్తదేవాస్య ధనం భవేత్,

తా. బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులకు బుట్టిన దాసీ పుత్రుడు దాయాధి కారి కాజాలడు. వాని కేది తండ్రి యిచ్చునో అదే వాని ధనమగును.

2. మృతునికి పైజెప్పిన పుత్రాది సపిండాంత మెవ్వరులేని పక్షమందు బ్రాహ్మణుని ద్రవ్యమునకు వాని గురువు, శిష్యుడు, శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణులు దాయాదులగుదురు. వీరులేనప్పుడు బ్రాహ్మణుని ద్రవ్యా మునకును, ఇతరుల ద్రవ్యమునకును రాజు దాయాదుడు.

3. అంగ వికలాదులకును, షండులకును, దుర్మార్గులకును మృతుని ధనమం దధికారములేదు. భార్య యాచనపై యివ్వవచ్చును.

4. అనులోమ విలోమ జాతులకు దాసీ పుత్రుని విధమగును.

శ్లో॥ 391. క్షేమం పూర్తం యోగమిష్ట మిత్యాహు స్తత్వదర్శినః।
అవిభాజ్యే తు తే ప్రోక్తా శయ నంత్వన్న మేవచ.

తా. క్షేమమనగ పూర్తము ఇష్టమనగ యోగము, ఈ యోగ క్షేమము లవి భాజ్యములని బుద్ధిమంతులందురు. మఱియు నన్నము (వండినది) మంచము లివికూడను విభాగించుకొన దగని వందురు.

5. మృతుని ధనమునుండి వాడు భోగించిన స్త్రీలందరికిని పరలోకభీతిచే నన్న వస్త్రములకు తగినంత ఇవ్వవలయును కాని ప్రాతి లోమ్య స్త్రీల కేదియు నివ్వరాదు. వారితో సంగమించుటే మహాపాతకము. వధార్హ ప్రాయశ్చిత్త మనిరి.

సూత్రము ౨౯. "యతోయమః ప్రభవో భూతానాం" అనగా లక్షణయాయమ శబ్దమునకు జ్ఞానార్థము, ప్రభవ శబ్దమునకు జన్మల గ్రహణ (సంసారమందు తిరిగి పుట్టుట) ఇవే శ్రేయః ప్రేయస్సు లనబడుచున్నవి. ఉభయధ ఫలములు ధర్మముచే గలుగునని వేదములు జెప్పుచున్నవి.

శ్లో॥ 392. చాతుర్వర్ణ్యం త్రయో లోకా శ్చత్వార శ్చాశ్రమాః పృథక్ ।
భూతం భవ్యం భవిష్యంచ సర్వం వేదాత్ప్రసిద్ధ్యతి.

తా. నాలుగు వర్ణములు, మూడు లోకములు, నాల్గాశ్రమములు గలవని భూత, వర్తమాన, భవిష్యత్తులం దుండునని వేదములే తెలుపుచున్నవి. అనగా హింసానుగ్రహాదులు దెలిపిననే దెలియబడుగాని యన్యథా తెలిసికొను టశక్యము.

సూత్రము ౩౦. "ధర్మిణాం విశేషేణ స్వర్గం లోకం, ధర్మ విదాప్నోతి జ్ఞానాభినివేశాభ్యాం" అనగా ఆజన్మాంతము ధర్మాచరణ జేసినచో

ధర్మజ్ఞుడు, లోకమాన్యుడనబడును. ధర్మజ్ఞుడు స్వర్గ రూప ఫలమునే గాని, మోక్షమునుగాని యథాభిసంధి పొందును.

సూత్రము ౩౧. "ఇతి ధర్మోధర్మః" అనగా ఇతి శబ్దము ప్రకారవాచిగాన పై విధమున జెప్పినట్లు నడుచుకొనగనది ధర్మమనబడును. శాస్త్ర పరిసమాప్తికి ద్వారము జెప్పబడినది ఇట్లు వ్యవహార కాండ గౌతమ సూత్రము లందలిది పూర్తి యగుటతో గౌతమ సూత్రముల సంగ్రహమైనది.

ధర్మశాస్త్ర కాండము సమాప్తము.

ఓం

శ్రీ గణేశాయనమః

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయ గుచ్ఛము

9. ఆచార కాండము

దైనిక చర్య

262. గౌతమఋషి క్రియాకాండ యందాచరముల సంగ్రహించెను కాని యవి మిక్కిలి సంగ్రహములై నందున వానికి యనుకూలమైన నితర శాస్త్రములందలి ఆచారధర్మముల సంగ్రహించి యాచారకాండయందు ధర్మశాస్త్రకాండమున కనుబంధముగ ననువదింప బడినది. ఇవియాచరణ యోగ్యములై నందున విధులనబడినవి. వర్ణాశ్రమాచార రూపధర్మముల నాచరించిననే యవియర్థ వంతములగును.

శ్లో॥ 393. శర్వాగమానా మాచారః ప్రథమం పరికల్ప్యతే ।
ఆచారః ప్రభవోధర్మః ధర్మస్య ప్రభురచ్యుతః.

తా. సమస్తాగమములందు (తంత్రములందు) ఆచారమే ముఖ్యధర్మ మని జెప్పబడినది. ఆచారములతో ధర్మము జనించును. ధర్మమున కీశ్వరుడు ప్రభువు (నియామకుడు).

శ్లో॥ 394. ఆచారాల్లభతే ధర్మమ్మాచారాల్లభతే ధనం।
ఆచారాల్లభతే సౌఖ్యమాచా రాన్మోక్ష మశ్నుతే ।

తా. ఆచారమునుండి ధర్మము, దానితో ధనము గలుగును. ఆచారము ననే సౌఖ్యము, మోక్షము గలుగును.

శ్లో॥ 395. నకులంకులమిత్యాహు రాచారః కులముచ్యతే ।
అచార రహితో రాజన్నేహనా ముత్రనందతే.

తా. ఆచారమే కులమనబడును. ఆచారములేని వంశములు వంశములనబడజాలవు. ఆచార రహితు డిహపరములందు సుఖింపజాలడు. ఇట్లు భీష్ముడు ధర్మరాజుతో జెప్పెను.

263. దైనిక నిత్య విధుల నాచరించుట ఆచారమనబడును. ఇదే వర్ణాశ్రమాచార రూప ధర్మము. దైనిక నిత్య చర్యలనగా ఉషః కాలమందు నిద్ర మేల్కొని మరల రాత్రి నిద్రించువరకాచరింపదగిన విధులు.

శ్లో॥ 396. పంచ పంచ ఉషః కాలః సప్తం చారుణోదయమ్ ।
అష్ట పంచ భవేత్ప్రాతః శేషస్సూర్యోదయ స్మృతః.

తా. ఒకదిన మందరువది ఘడియలలో (24 ఘంటలలో) 55 వ ఘడియ (శేష రాత్రి)ఉషఃకాలము, 57 వ ఘడియ అరుణోదయ కాలము, 58 వ ఘడియ ప్రాతఃకాలము, శేష కాలము సూర్యోదయ మనబడును.

2. ప్రతి మనుజు డుషఃకాలమునందే నిద్ర మేల్కొని లేచి లఘు శంక దీర్చుకొనవలెను. అప్పుడు ప్రశాంతముగ తన హృదయ కమలమునందే యున్న అంగుష్ఠ మాత్ర పురుషుని (పరమేశ్వరుని) ధ్యానించ వలయును.

3. ధ్యానము జేయనేరకున్నవారు పరమేశ్వరుని సగుణ నిర్గుణముల దెలుపు పద్య, గద్య, పాటలచే స్తుతి జేయవలయును. ఉదాహరణగా.

ప్రాతస్స్మరణము

397. శ్లో॥ ప్రాతఃస్మరామి హృది సంస్థిత మాత్మ తత్త్వం ।
సచ్చిత్సుఖం పరమహంస గతిం తురీయం ।
యత్స్వప్న జాగర సుషుప్తిమ వైతినిత్యం ।
తద్బ్రహ్మ నిష్కలమహం ప్రణతోస్మి నిత్యం॥

398. శ్లో॥ ప్రాతర్భజామి మనసా వచ సామగమ్యం ।
వాచో విభాంతి నిఖిలాయ దనుగ్రహేణ ।
యన్నేతి నేతి వచనై ర్నిగమా అవోచం ।
తం దేవదేవ మజ మచ్యుత మాహు రగ్ర్యం॥

399. శ్లో॥ ప్రాతర్నమామి తమసః పరమర్క వర్ణం ।
పూర్ణం సనాతనపదం పురుషోత్తమాఖ్యం ।
యస్మి న్నిదం జగ దశేష మఖండ మూర్తౌ ।
రజ్వాం భుజంగమ ఇవ ప్రతిభాతి సద్య॥

400. శ్లో॥ శ్లోకత్రయ మిదం పుణ్యం లోకత్రయ విభూషణం ।
ప్రాతఃకాలే పఠేద్యస్తు సగచ్ఛే పరమాంగతిం॥

ఇట్లు నిర్విశేష పరమాత్మ స్తుతి చేయవచ్చును.

401. శ్లో॥ ప్రాతఃస్మరామి లలితా వదనారవిందం ।
బింబాధరం పృథుల మౌక్తిక శోభినాసం ।
ఆకర్ణ పూర్ణ నయనం మణికుండ లాఢ్యం ।
మందస్మితం మృగమదోజ్వల ఫాలదేశం॥

402. శ్లో॥ ప్రాతర్భజామి లలితాభుజ కల్పవల్లీం ।
రత్నాంగుళీయ లసదంగుళ పల్లవాఢ్యాం ।
మాణిక్య హేమవలయాంగ దశోభమానాం ।
పుండ్రేక్షుచాప కుసుమేషు సృణీర్దధానాం॥

403. శ్లో॥ ప్రాతర్నమామి లలితా చరణారవిందం ।
భక్తేష్ట దాననిపుణం భవ సింధుపోతం ।
పద్మాసనాది సురనాయక పూజనీయం ।
పద్మాంకుశ ధ్వజ సుదర్శన లాంఛనాఢ్యం॥

404. శ్లో॥ ప్రాతస్తువేపరశివే లలితా భవానీం ।
త్రయంత వేద్య విదితాం కరుణానవద్యాం ।
విశ్వస్య సృష్టి విలయస్థితి హేతుభూతాం ।
విశ్వేశ్వరీం నిగమ వాఙ్మన సోతిదూరాం॥

405. శ్లో॥ ప్రాతర్వదామి లలితే తవపుణ్యనామ ।
కామేశ్వరీతి కమలేతి మహేశ్వరీతి ।
శ్రీ శాంభవీతి జగతాం జననీ పరేతి ।
వాగ్దేవతేతివచసా త్రిపురేశ్వరీతి॥

406. శ్లో॥ యశ్లోకపంచక మిదం లలితాంబికాయాః ।
సౌభాగ్య భోగ లలితం పఠతి ప్రభాతే ।
తస్మైదదాతి లలితా ఝటితిః ప్రసన్నా ।
విద్యాశ్రియం విపులసౌఖ్య మనంత కీర్తిం॥

ఇట్లు సవిశేష పరమాత్మ స్తుతి జేయవచ్చును. లేదా తనకు వచ్చినట్లు పద్య, గద్య, పాటలనేగాని జదువవచ్చును. ఏదియురానివారు పరమాత్మను గురించి నమస్కారమును జేయవలయును.

4. ఓపికయున్నవారు దేవతలను, అశ్వినీ కుమారులను, సప్తఋషులను, మన్వాది పుణ్యరాజన్యులను, ప్రహ్లాదాది భక్తులను, మహానదులను, కుల పర్వతములను, సముద్ర, గో, భూ, హిరణ్యములను దలచి వారికి నమస్కరించవలయును.

శౌచ విధి

264. బహిర్దేశమందు శౌచమాచరింప జనునప్పుడు కాళ్ళకు పాదుకలు (చెప్పులు) దొడిగి, తలపై గుడ్డచుట్టి, జన్నిదము కుడిచెవుపై జుట్టి వీపున నివీతముగనుంచి కమండలోదకము జేకొని వెళ్ళవలయును. త్రోవయందలి మలమూత్రాదుల దప్పించుకొనుచు నడువవలయును. భూమిపై తృణాదులవేసి దానిపై మలవిసర్జన జేయవలయును. ఇంటియందు శౌచమాచరించునప్పుడు నియమిత మరుగు స్థలమందు (దొడ్డియందలి గుంటలో) మొదట పిరికెడు మన్నువైచి దానిపై మలవిసర్జన జేయవలయును. శౌచమందు మౌనము విధియగును. విసర్జన జేయునప్పుడు భూమివంక జూచుచుండవలెనేగాని దిక్కుల, నాకసము వంక జూడరాదు. కమండలోదకము దూరముగనుంచి మలవిసర్జన చేయవలయును. విసర్జన పూర్తియైన పిమ్మట మెత్తని మన్ను గుదమునకు రాచుకొనుచు కమండలోదకముచే మలము బోవువరకు ప్రక్షాళన గావించుకొనవలయును. శిశ్నము వామహస్తమున ధరించి కమండలోదకముచే గుద, శిశ్న ప్రక్షాళన గావించవలయును. పిదప జలాశయముజేరి శుద్ధోదకముచే హస్త పాద ప్రక్షాళన గావించవలయును.

2. మలమూత్రాదుల విసర్జన జలాశయ సమీపమందేగాని, జలంలో, త్రోవ లందు, దేవాలయావర్ణమందు, వృక్షచ్ఛాయలందు, పుట్టలందు, గోష్ఠము లందు జేయరాదు.

3. మలవిసర్జన దినమానమం దుత్తరాభిముఖముగ, రాత్రి దక్షిణాభి ముఖుడై జేయవలయును. అప్పుడు తన హస్తముల తలపై నుంచుకొన రాదు. రోగాతురుడైన మహావాతాది భయాదులందు దిఙ్నియములేదు. భూమిని ప్రార్థించి మలవిసర్జన జేయవలయును.

407, శ్లో॥ కేశవస్యార్ఘ్య భూదేవీ జగద్ధాత్రి వసుంధరా ।
విశ్వంభరా, క్షమాయస్మాత్త స్మాచ్ఛాద్యమలం త్యజేత్॥

తా॥ భూదేవీ నీవు కేశవున కర్ఘ్యారాలవు. జగత్తును పోషించు వసుంధరవు. విశ్వమును భరించెదవు, క్షమగల్గినదానవు యని స్తుతినిచేసి గడ్డిపరచి మలవిసర్జన జేయవలయును.

5. ప్రక్షాళనందు గుదమైదుసార్లు, లింగమును మూడుసార్లు, వామహస్త మొకసారి, మఱల రెండు హస్తముల రెండుమార్లు కడుగుకొనవలయును. ఈ శౌచవిధి స్త్రీ పురుషులకును, సమస్త వర్ణాశ్రమముల వారికిని సమా నము. రాత్రిపూట శౌచమం దీ విధి సగము గావచ్చును. ఆతురునికి, బాటసారికి దీనిలో సగమునందు సగమగును. యతి, బ్రహ్మచారులకు రెండంతలు. శౌచమందు శ్వాన, వరాహాది నికృష్ట జంతువులను, రజస్వలా దులను జూడరాదు. ఇట్టి శౌచవిధి తెలియకున్నచో జేసిన కర్మలు నిష్ఫ లములగును.

దం త ధా వ న వి ధి

265. శౌచాంగము దంతధావనము. పూర్వోత్తర దిశలం దెందేని గూర్చుండియే దంతధావన మొనరించవలయును. నిలుచుండి, తిరుగుచునే గాని దంతధావన జేసికొనరాదు. దంతకాష్ఠము జేనెడు పొడుగు, పొట్టుతో నుండవలయును. పులుపు, వొగరు, చేదు, సుగంధముగల నేదైన భక్ష్యయోగ్యమగు వనస్పతిని దంతకాష్ఠముగ గైకొనవచ్చును. తాలహిం

తాదులు వర్జితములు, కుకుభామ్రాశోక కపిత్థాదులు దంతకాష్టములుగ జేకొనవచ్చును. సూర్యోదయాత్పూర్వమే దంతధావన గావించవలయును. తూర్పువైపు దంతధావనచేసిన ఆరోగ్యము, దక్షిణమందు రోగము, పశ్చిమ మందు దారిద్ర్యము, ఉత్తరమున భోగము గలుగును.

408. శ్లో॥ ఆయుర్బలం యశోవర్చః ప్రజాపశు వసూనిచ ।
బ్రహ్మ ప్రజ్ఞాం చ మేధాం చ త్వన్నో దేహి వనస్పతేః॥

తా॥ ఆయుష్యమును, బలమును, కీర్తిని, కాంతిని, సంతానమును, పశువు లను, ధనమును, బ్రహ్మజ్ఞానమును, బుద్ధిని మా కిమ్మని చెట్టును ప్రార్థించి దంతకాష్ఠమును దీసికొనవలయును.

2. అష్టమి, ద్వాదశి, చతుర్దశి, పర్వదినములు, పాడ్యమి, నవమి, జన్మ నక్షత్రములందు దంతకాష్ఠతో దంతధావన జేసికొనరాదు. నిషిద్ధదినములం దామ్రపత్రిముతో దంతధావన మొనరించవలయును. తర్జనీ (చూపుడు వేలు)చే దంతచాలన జేయరాదు. జేసిన పితృలకు హాని జేసిన వారగుదురు.

3. మధ్యమవ్రేలుచే దంతధావన జేసికొననలయును. దంతకాష్ఠమును ధావ నానంతరము చీల్చి పడవేయవలయును. పిదప పరిశుద్ధ జలముచే దంత ధావన పూర్తిచేయవలయును. గండూషముచే పూర్తియగును. ఇట్లే ప్రతిదిన మాచరించుట విధి యనబడినది. దీనితో శుచియగును. ఈ శౌచము స్నానాంగము. ధర్మశాస్త్ర కాండయందు స్నానము లైదు విధములని జెప్పబడినవి. వారుణీ స్నానము శక్తుని గురించి తక్కిన వశ క్తుని గురించి యందే వివరము గలదు. కాని వారుణీ స్నానవిధి వివర మచ్చుట జెప్పనందుల కిచ్చుట యీ స్నానవిధి వివరించనగుచున్నది.

1. స్నానసంధ్యా విధి

266. ఉదకమందు స్నానము జేయుట వారుణీ స్నానము. స్నానము, సంధ్యావందనము గలసిన దొక నిత్యకర్మయగును. స్నానసంధ్యల జేసిననే నిత్యకర్మలం దధికారియగును. నిత్యకర్మ లారువిధములు. ఇవి ప్రతిదినమం

దాచరించవలయునను విధిగలదు. ఉదయాత్పూర్వమే స్నానము జేయ వలయును.

409. శ్లో॥ స్నానం సంధ్యా, జపో, హోమో, దేవతానా చ పూజనం ।
ఆతిథ్యం, వైశ్వదేవం చ షట్కర్మాణి దినేదినే ।
షట్కర్మ నిరతో రాజ న్బ్రాహ్మణో నావసీదతి॥

తా॥ 1. స్నానసంధ్య 2. జపము 3. హోమము 4. దేవపూజ 5. అతిథి సత్కారము 6. వైశ్వదేవము ఇవి షట్కర్మలు. ఈ షట్కర్మల ప్రతిదిన మందాచరించుట విధి. అట్టి బ్రాహ్మణుడు దుఃఖపడడని భీష్ముడు ధర్మ రాజునకు జెప్పెను.

2. శ్లోకమందు క్రమవివక్షత లేదుగాన తగిన క్రమముగ షట్కర్మల సంగ్రహ వివరమిది :-

(1) స్నానవిధి=సముద్ర, నదీ, తటాక, కూప, భాండోదకములతో స్నానము జేయవచ్చును. ప్రతియుదక స్నానవిధులు వేరువేరు గలవు. సముద్ర స్నానమందు,

410. శ్లో॥ ఓం నమో విశ్వగుప్తాయ నమో విశ్వపరాయ తే ।
సాన్నిధ్యం కురు దేవేశ సాగరే లవణాంభసి॥

411. శ్లో॥ అగ్నిశ్చ తే యోని రిడా చ దేహో ।
రేతోఽథ విష్ణు రమృతస్య నాభిః॥

తా॥ విశ్వమును పాలించు విశ్వమున కుపకరించు ఉప్పునీళ్ళ రూపుడవైన సముద్రుడా నీకు ఓంకారపూర్వక నా నమస్కారము. నా సన్నిధి గైకొనుము. నీవు విశ్వమునకు కారణుడవు. నీవలన అగ్ని యుత్పత్తి యైనది. నీ శరీరమే చంద్రుడు. నీ రేతస్సు విష్ణువు. అమృతము నీయందే బుట్టినది.

2. ఇట్లు ప్రార్థించి ఒక నారళము, జన్నిదము, ఒకకాని (నయాపైస) సముద్రున కర్పించి స్నానము జేయవలయును.

3. సర్వత్ర నీళ్ళతో స్నానము జేయునప్పుడు రాత్రి ధరించిన వస్త్ర మొదలి రెండువస్త్రముల ధరించి (ఒకటి క్రిందికి, మఱొకటి ఉత్తరీయము)

స్నానము జేయవలయును. భాగీరథీ, గోదావరి మొదలగునవి మహా నదులు.

4. మహానదీ స్నానమందు నదికి నమస్కరించి, నదీ సమ్ముఖముగ, ఇతరత్రి తూర్పుముఖముగ స్నానము జేయవలయును. స్నానమునకు పూర్వము భైరవాజ్ఞ, తరువాత నదీ ప్రార్థనల జేయుటిట్లు :-

412. శ్లో॥ తీక్ష్ణ దంష్ట్ర మహాకాయ కల్పాంత దహనోపమ ।
భైరవాయ నమస్తుభ్య మనుజ్ఞాం దాతు మర్హసి॥

413. శ్లో॥ యోసౌ సర్వగతో విష్ణుః చిత్స్వరూపీ నిరంజనః ।
స ఏవ ద్రవరూపేణ గంగాంభో నాత్ర సంశయః॥

5. యనుచు, నమస్కరించి యజ్ఞోపవీతముగ (సవ్యముగ) జన్నిదముంచుకొని జుట్టు ముడివిప్పి నాభిదఘ్న జలమందు మునిగి స్నానమాచరించవలెను.

414. శ్లో॥ గంగా గంగేతి యోబ్రూయాద్యోజనానాం శతైరపి ।
ముచ్యతే సర్వపాపేభ్యో విష్ణులోక స గచ్ఛతి॥

యని గంగా స్నానమందు,

415. శ్లో॥ త్రియంబక జటోద్భూతే గౌతమస్యాఘ నాశిని ।
సప్తధా సాగరం యాతే గోదావరి నమోస్తుతే ॥

యని గోదావరి స్నానము.

6. ఇతర నదులందును, తటాక, కూపోదకాదుల స్నానమందు "యోసౌ" యను శ్లోకమాత్రమును జెప్పుచు స్నానము జేయవచ్చును.

7. భాండోదక స్నానమందైదు ఘటములందు దర్భమిశ్రజలము నింపి దానితో స్నానము జేయవచ్చును.

416. శ్లో॥ బ్రహ్మణో ముఖసాహస్రం శివలింగ శతాని చ ।
విష్ణోర్నామ సహస్రాణి శిఖాయాగ్రంధికే సదా ॥

(యనుచు మరల జుట్టు ముడికి వేసికొనవలయును.)

8. నదీజల మాచమనముజేసి తీర్థరాజైన వరుణునకు నమస్కరించి మూడర్ఘ్యముల నదీజలముతో నతని కర్పించవలయును. పిదప

417. శ్లో॥ త్వం రాజా సర్వతీర్థానాం త్వమేవ జగతః పితా ।
యాచితం దేహి మే తీర్థం సర్వపాపాపనుత్తయే॥

9. అనుచు మరల స్నానాచమనల జేసి దేశకాది సంకీర్తనతో నిత్య సంకల్ప మిట్లు జేయవలయును.

267. నిత్య సంకల్పము=శ్రీగోవింద గోవింద శ్రీమహావిష్ణో రాజ్ఞయా ప్రవర్తమానస్య, అత్రపృథివ్యాం, జంబూద్వీపే, భరతవర్షే, భరతఖండే, మేరోర్దక్షిణ దిగ్భాగే (ఎచ్చట నుండువా రచ్చట దేశసంకీర్తన) జెప్ప వలెను. ఉ॥ (శ్రీశైల స్యోత్తరేదేశే కృష్ణావైన్యాం కృష్ణా గోదావర్యో ర్మధ్యే దేశే) గంగాదినదీ గర్భే ఇతరనదీ తటాకాదులందు (తన్మధ్యే) యన వలయును. సమస్త దేవతా, బ్రాహ్మణ, హరి, హరసన్నిధౌ, బ్రహ్మణ ద్వితీయపరార్థే ప్రథమపాదే ప్రథమదినే అస్మిన్వ్యావహారిక (చాంద్రాది మానే) అప్పటికాల సంవత్సరే (ప్రభవాది)....అయనే....మాసే....పక్షే, తిథౌ, వారే, నక్షత్రే, యోగే, కరణే, ఏవంగుణ విశేషణ విశిష్టాయాం శుభతిథౌ మమోపాత్త దురిత క్షయద్వారా శ్రీ పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం సర్వేషాం పాపానాం ప్రాయశ్చిత్తార్థం గంగాది నామములతో స్నాన మహంకరిష్యే అనుచు స్నానముజేసి నదికిని, సూర్యునకును అర్ఘ్యమియ్య వలయును.

418. శ్లో॥ బ్రహ్మకమండలుసంభూతే పూర్ణచంద్రనిభాననే ।
త్రైలోక్య వందితే దేవీ గృహాణార్ఘ్యం నమోస్తుతే॥ (గంగకు)

419. శ్లో॥ బ్రహ్మాద్రి శిఖరోత్పన్నే త్రికంటకవిరాజితే ।
గౌతమప్రార్థితే దేవి గృహాణార్ఘ్యం నమోస్తుతే॥ (గోదావరికి)

420. శ్లో॥ నమస్తే కమలనాభాయ నమస్తే జలశాయినే ।
నమస్తేస్తు హృషీకేశ గృహాణార్ఘ్యం మయా హృతం (సూర్యునకు)

10. మఱల స్నానముజేసి వారుణీ మంత్రముల నిట్లు జెప్పుకొనవచ్చును.

శ్రుతి ౨౬. "ఓం హిరణ్య శృంగం వరుణం ప్రపద్యే తీర్థమ్మే దేహి యాచితః ।
యన్మయాభుక్త మసాధూనాం పాపేభ్యశ్చ ప్రతిగ్రహః ।
యన్మే మనసా వాచా కర్మణావా దుష్కృతం కృతం ।

తన్న ఇంద్రో వరుణో బృహస్పతి స్సవితాచ వునంతు పునః పునః ।
నమోగ్నయేప్సు మతయే నమ ఇంద్రాయ నమో వరుణాయ ।
నమ వారుణ్యై నమోద్భ్యః యదపాం క్రూరం యదమేధ్యం।
యదశాంతం తదపగచ్ఛతాత్ అత్యాశనాదతీపానా ।
ద్యచ్చ ఉగ్రాత్ప్రతిగ్రహాత్ తన్నోవరుణో రాజా పాణినాహ్యవమర్శతు ।
సోహమ పాపో విరజో నిర్మక్తో ము_క్తకిల్బిషః ।
నాకస్య పృష్ఠ మారుహ్య గచ్ఛేద్బ్రహ్మ సలోకతాం ।
యస్యాప్సు వరుణః పునా త్వఘుమర్షణః పునాత్వఘుమర్షణః"

ఇట్లనుచు మునిగి స్నానము జేయవలయును. లేచి మరల నిట్లు.

శ్రుతి ౫౭. "ఇమమ్మే గంగేయమునేసరస్వతి స్తుతుద్రి స్తోమగ్ం ।
సచతాపరుష్ణియాఽసిక్ని యామృద్వృధేవిత_స్త యార్జికీయే ।
శృణుహ్యాగ్ంషోమయా"

అనుచు తర్జనీతో జలము జూపవలెను.

శ్రుతి ౫౮. "ఋతంచ సత్యంచాభీద్ధాత్తపసోధ్య జాయత ।
తతోరాత్రి రజాయత తతస్సముద్రోర్ణవః ।
సముద్రాదర్ణవః అధిసంవత్సరోజాయత ।
అహోరాత్రాణి విదధద్విశ్వస్య మిషతోవశీ ।
సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతాయథాపూర్వ మకల్పయత్ ।
దివంచ పృథ్వీం చాంతరిక్ష మథస్సువః"

యనుచు నదీజలమం దంగుష్ఠముచే ప్రదక్షిణగా మూడుసార్లు జుట్టవలయును. మరల స్నానముజేసి "ఆపోహిష్ఠా"ది వారుణ మంత్రములను, "శుచీవోహ వ్యాది"పావమాన మంత్రములను జెప్పుకొనుచు స్నానము జేయవలయును.

శ్రుతి ౫౯. "అద్భ్రిం జ్వలతి జ్యోతిరహమస్మి ।
జ్యోతిర్జ్వలతి బ్రహ్మాహమస్మి ।
యోఽహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి ।
అహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి ।
అహమేవాహం జుహోమిస్వాహా"

యనుచు చేతిలో నీరుదీసికొని మ్రింగవలయును. స్వాహాంతమందని యర్థము.

శ్రుతి ఒం. "అకార్యకార్యవకీర్ణి స్తేనోభ్రూణ హాగురుతల్పగః ।
వరుణోపా మఘమర్షణః తస్మా త్పాపాత్ప్ర ముచ్యతే ।
రజోభూమి స్త్వమాగ్ం రోధయస్వః ప్రవదంతిధీరాః ।
ఆక్రా న్త్సముద్రః ప్రథమేతి ధర్మం జనయన్ప్రజా ।
భువనస్యరాజావృషాపవిత్రే అధిసానోస్యే బృహత్సో మెవావృధే
సువాన ఇందుః"

ఈ మంత్రము జెప్పుచు స్నానముజేసి దేవర్షి పితృతర్పణ స్నానాంగముగ జేయవలయును.

268. దేవతర్పణ పూర్వాభిముఖముగ సవ్యమున దోసిలితో నాల్గుసార్లు. (1) భూః (2) భువః (3) సువః (4) భూర్భువస్సువః దేవాగ్ స్తర్పయామి యనవలెను.

2. ఋషుల కు త్తరాభి ముఖముగ నివీతితో నంజలి తనవంక ద్రిప్పి పై జెప్పినట్లు నాలుగుసార్లు జేయవలెకాని అంతమందు భూఋషీగ్ స్తర్పయామి యనవలెను.

3. పితరులకు అపసవ్యముగ దక్షిణాభి ముఖుడై పై జెప్పినట్లే నాల్గంజలి కుడికి ద్రిప్పిన తర్పణలగును. కాని అంతమందు భూః పితౄగ్ం స్వధాన మ స్తర్పయామ్యనవలెను. పిదప నదే దిశవంక పైకి జూచుచు తన పితృ పితామహ ప్రపితామహుల నామ గోత్ర శర్మ శబ్దము, మాతృ, పితామహి, ప్రపితామహి నామగోత్ర పదశబ్దముచే, ఇట్లే మాతామహ మాతుః పితామహ మాతుః ప్రపితామహుల నామగోత్ర శర్మ శబ్దము, వారి భార్యలు మాతామహి, మాతుః పితామహి, మాతుః ప్రపితామహి నామ గోత్ర పదశబ్దముల జేర్చి యుచ్చారము జేయవలయును.

2. అపసవ్యముగనే స్నానము జేసి మరల సవ్యమగుచు స్నానమాడి ఆచమన క్రింది మంత్రమున జేయవలెను.

421. శ్లో॥ శరీరే జర్ఝరీ భూతే వ్యాధి గ్రస్తే కళేబరే ।
ఔషధం జాహ్నవీ (గౌతమీ) తోయం
వైద్యో నారాయణోహరిః.

౭౧. శ్రుతి॥ "ఆపోవా ఇదగ్ం సర్వం విశ్వాభూతాన్యాపః ।
ప్రాణోవాఽపః పశవోన్నమాపోఽమృతమాపః ।
సం బ్రాడా పోవిరాడాపః స్వరాడాపో ఛందాగ్ం స్యాపః ।
యజూగ్ష్యాపో జ్యోతీగ్ ష్యాపోసత్యమాపో సర్వాదేవతా
భూర్భు వస్సువరాప ఓం" యనుచు స్నానము జేసినది నుండిలేచి.

422. శ్లో॥ యన్మయా దూషితం తోయ శారీర మల సంభవం।
తస్యపాప విశుద్ధ్యర్థం యక్షణాంతర్ప యామ్యహం.

తా॥ ఇట్లు చెప్పి దోసిలి యుదకము నదీయొడ్డుపై బడవేయ వలయును.

423. శ్లో॥ యేషు వృక్షేషు గుల్మేషు వర్తంతే పితరోమమ ।
తేషా మాప్యాయ నార్థాయ ఇదమస్తి శిఖోదకం.

తా. ఇట్లనుచు జుట్టి పిండిననీ ళ్లపసవ్యముగ నదీ యొడ్డుపై వేయ వలెను.

424. శ్లో॥ యేకేచాస్మత్కు లేజాతాఽ పుత్రాగోత్రిణో మృతాః ।
తే గృహ్ణంతు మయాదత్తం వస్త్ర నిష్పీడ నోదకం.

తా. ఇట్లనుచు నపసవ్యముగనే బట్ట పిండిన నీళ్ల నదీ యొడ్డుపై వేయ వలయును.

2. తరువాత మఱల నదీ స్నానము మౌనముగ జేసి ఆచమనము జేయ వలెను. ఉత్తీర్ణుడై తుడుచుకొని యంచులగల, ఖండింప బడనివి యగు రెండు శుభ్ర వస్త్రములు ధరించి శుచి ప్రదేశమందు సవ్యయజ్ఞోపవీతుడై గూర్చుండి ఉండాచమనముల (పూరాణోక్తస్మృత్యుక్త) జేసిన పరి శుద్ధుడు కర్మాధికారి.

ఆ చ మ న వి ధి

269, ఆచమన భేదములు మూడివి:— 1. పురాణోక్తము 2. స్మృత్యుక్తము 3. శ్రుత్యుక్తము. వీనిలో పురాణోక్తము శౌచాంగము, స్మృత్యుక్తము కర్మాంగము, గాయత్రీ మంత్ర జప,బ్రహ్మయజ్ఞాంగ మైనది శ్రుత్యుక్తము.

1. పురాణోక్తమనగా = గోకర్ణాకృతిగ దక్షిణహస్త సంహతాంగుళి యగుచు (కుడిచేతి వేళ్లను గలిపి అంగుష్టమును మధ్య వ్రేలు మధ్యరేఖ కంటించ గనిది గోకర్ణాకారమగును) సవ్యముగ (జన్నిదమును యెడమ భుజము పైనుండి కుడిచేతికి క్రిందుగ వ్రేలాడగ) మినుపగించి మునుగు ప్రమాణమున జలము గైకొని చప్పుడు గాకుండునట్లు కేశవాది మూడు నామములతో మూడు మార్లు పానముజేసిన నిది పురాణోక్తాచమన మగును.

2. కేశవాయ స్వాహా, నారాయణస్వాహా, మాధవాయస్వాహా, ఇట్లు స్వాహాంతమున నీళ్లు పానము జేయునప్పుడు బ్రాహ్మణు డానీరు నాభి నంటుదనుక నాగి రెండవ, మూడవ సారి పానమట్లే జేయవలయును. క్షత్రియుడాచమన జలము హృదయము జేరువరకు, వైశ్యుడట్టి జలము కంఠగతమగు వరకు, శూద్రుడు పెదవుల స్పర్శయగువరకు ఆగుచు పానము జేయవలయును. పిదప గోవింద, మాధవ నామములచే నమః యనుచు క్రమముగ రుండు హస్తముల నొకదానిచే నొకటిని కడుగవలెను. మధు సూదన, త్రివిక్రమ నామాంతములందు నమః యనుచు దక్షిణహస్త అంగుష్ఠ మూలములచే పెదవులు మూసి దానిపై రెండు సార్లు దుడుచ వలయును. ఇదే హస్తముచే రెండుసార్లు శిరముపై నీళ్లు వామన శ్రీధర నామములతో జల్లుకొన వలయును. ఇట్లే హృషీకేశ నామముతో నొక సారి యెడమహస్త తలమందు కుడిచేత నీళ్లు జల్లవలెను. యట్లే నీళ్లు దీసికొని పద్మనాభాయనమః యనుచు రెండు పాదములపై చల్లవలయును. దామోదర నామముతో నట్లే శిరముపై యొకసారి జల్లవలెను. సంకర్షణ నామముతో పిడికిలివంచి పృష్ఠ భాగముచే మూసిన పెదవుల నంటవలయును. వాసుదేవ, ప్రద్యుమ్న నామములతో క్రమముగ కుడి యెడమ ముక్కు తిమ్మెల తర్జన్యంగుష్ఠముల గలిపి నంటవలయును. అనిరుద్ధ, పురుషోత్తమ నామములతో క్రమముగ కుడి యెడమ కన్నుల మధ్య మాంగుష్ఠముల గలిపి నంటవలయును. అధోక్షజ, నారసింహ నామములతో క్రమముగ కుడి యెడమ చెవుల బిలమున నంగుష్ఠ అనామి

కల గలిపి యంటవలెను. అచ్యుతాయనమః యనుచు కనిష్ఠికాంగుష్ఠముల గలిపి నాభి నొకేసారి స్పృశించవలెను. ఇట్లే జనార్దనాయనమః యని హస్తతలముతో నొకేసారి హృదయమును, ఉపేంద్రాయ, హరయే నమః యనుచు క్రమముగ కుడి యెడమ భుజములపై యన్ని వ్రేళ్లచే నంటవలయును. శ్రీ కృష్ణాయనమః యనుచు శిరముపై హస్తతలముచే నంటవలెను, ఇదే పురాణోక్తాచ మనము సర్వత్ర శౌచాంగముగ ననువర్తించును.

2. స్మృత్యుక్తాచమనము— పై జెప్పినట్లు గోకర్ణాకృతిగా నీళ్లు దీసికొని మౌనముగా మూడు సార్లాచమనము జేయవలయును. గోకర్ణాకృతిగ చమనము జేయుట విధిః జేయకున్న యానీటి పానము సురాపాన సమ మనబడినది. ఇట్లే కర్మయందు రెండు చేతుల మోకాళ్ల మధ్య మంచుట విధి యనబడినది.

సూత్రము ౩౨. "త్రిరాచామేద్విః పరిమృజ్య సకృదుప స్పృశ్యయత్సవ్యం పాణిం పాదౌ ప్రోక్షతి। శిరః, చక్షుషి, నాసికే, శ్రోత్రే, హృదయమాలభ్య అనగా పై జెప్పినట్లు మూడాచమనల చేసి అంగుష్ఠము గలియెని యన్ని వ్రేళ్ల గలపి నొకేసారి మూసిన పెదవులంటుట సకృదుప స్పృశ్య యగును. యెడమ హస్త తలమందు, రెండు పాదములపై నీళ్లను చల్లుట సవ్యం పాణిం పాదౌ ప్రోక్ష్య యనబడును. శిరః యనుచు నీళ్ల నెత్తిపై చల్లుకొనవలెను. చక్షుషి యనుచు మధ్య మాంగుష్ఠముల గలిపి కుడి యెడమ కన్నుల నంటుట, నాసికే యనుచు తర్జన్యంగుష్ఠములతో కుడి యెడమ ముక్కు తిమ్మెలంటుట, "శ్రోత్రే" యనుచు ననామికాంగుష్ఠముల గలిపి కుడి యెడమ చెవుల బిలములంటుట, హస్తతలముతో హృదయము నంట హృదయ మాలభ్య యనబడును. ఇదే యర్థము నీ క్రింది శ్లోకము దెలుపును.

425. శ్లో॥ త్రిరాచామేదపః పూర్వం ద్విరు న్మృజ్యాత్తతో ముఖం ।
ఖానిచోప స్పృశే దద్భిరాత్మానం హృదయం శిరః.

3. శుద్ధ్యాచమనము=మొదట గాయత్రీ మంత్ర పాదములందొక్కొక్క పాదముచే నొక్కొక ఉచమనము జేయవలయును. స్నానాంతమందు పైజెప్పినట్లు పానమగును. తరువాత నాపోహిష్ఠాది మంత్రములంద లొక్కొక్క పాదముచే పురాణోక్త విధానముగ చేతుల కడుగుట మున్నగునవి జేయవలయును. ఓం భూ యనుచు ముష్టినిపంచి పృష్ఠ భాగముతో నొకేసారి మూసిన పెదవుల స్పృశించవలెను. ఓంభువ, ఓగ్ం సువ యనుచు క్రమముగ కుడి యెడమ నాసికా బిలముల తర్జ న్యంగుష్ఠముల గలిపిన వ్రేళ్లతో నంటుట, ఓంమహః, ఓంజనః యనుచు మధ్య మాంగుష్ఠముల గలిపి కుడి యెడమ కన్నుల క్రమముగ నంటుట, ఓం తపః, ఓగ్ం సత్యమనుచు ననామి కాంగుష్ఠముల గలిపి కుడి యెడమ చెవుల బిలముల క్రమముగ నంటుట, ఓంతత్స వితుర్వరేణ్యా మనుచు కనిష్ఠి కాంగుష్ఠములగలిపి నాభి నొకేసారి యంటుట, ఓం భర్గోదేవ స్యధీ మహి యనుచు హస్తతలమున హృదయమంటవలెను. ఓంధీయో యోనః ప్రచోదయాత్, ఓమాపోజ్యోతీ రసో యనుచు కుడిచేతి యన్ని యంగుళములతో క్రమముగ కుడి యెడమ భుజములపై నంటుట, "అమృ తం బ్రహ్మ భూర్భు వస్సువరోం" యనుచు దక్షిణ హస్తతలముతో శిరపై నంటవలెను. ఈ శుద్ధ్యాచమనతో త్రివిధాచమనలు పూర్తి యగును.

2. త్రివిధాచమనల జేయువాడు పరిశుద్ధుడు కర్మాధికారి యగును. వామహస్తముచే నాచమనల జేయరాదు. కటి సూత్రము (మొల దారం) ఇతరులు ఉంచుకొనరాదు. (బ్రహ్మచారికి మాత్రముండ దగినది) గృహస్థాదులుంచుకొన న శ్రౌతస్మార్తాది కర్మలు వారు జేసినవి నిష్ఫలము లగును. ఈ యాచమన విధి త్రైవర్ణ్యులందరికిని, అన్ని యాశ్రమముల వారికిని, అనువర్తించును. స్నానానంతరమాచమనములు రెండు జేసి భస్మధారణ జేయవలెను.

270. భస్మధారణ విధము=భస్మమనగా గోమయ పిడకల గాల్చగ వెడలు తెల్లని శుభ్రమైన పొడి భస్మము. ఇది యగ్నిసంభూత మనబడును.

426. శ్లో॥ త్రైవర్ణికానాం సర్వేషా మగ్నిహోత్రి సముద్భవం ।
ఇదం ముఖ్యం గృహస్థానాం విరజానఽలజం భవేత్.

తా. త్రైవర్ణ్యులందరికిని అగ్నిహోత్రిమున బుట్టిన భస్మమగును కాని, గృహస్థునికి మాత్రము విరజా హోమముచే గాల్చబడిన భస్మము ముఖ్యమగును.

427. శ్లో॥ విరజానలజంచైవ ధార్యం ప్రోక్తం మహర్షిభిః ।
ఔపాసన సముత్పన్నం గృహస్థానాం విశేషతః.

తా. విరజాహోమాగ్నిచే బుట్టిన భస్మమునే ధరించుట ముఖ్యమని మహర్షులందురు. గృహస్థున కౌపాసనాగ్ని సముత్పన్నమైన భస్మ ధారణ విశేషమనిరి.

428. శ్లో॥ సమిదగ్ని సముత్పన్నం ధార్యం వై బ్రిహ్మచారిణః ।
శూద్రాణాం శ్రోత్రియాగార పచనాగ్ని సముద్భవం.

తా. సమిద్ధోమాగ్నిచే బుట్టిన భస్మధారణ బ్రహ్మచారులకగును. శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణుని వంటాగ్ని నుద్భవించిన భస్మము శూద్రుడు ధరించ వలయును.

429. శ్లో॥ యతీనాం జ్ఞానదం ప్రోక్తం వనస్థానాం విరక్తకం ।
అతివర్ణాశ్రమీణాంతు శ్మశానాగ్ని సముద్భవం.

తా. భస్మధారణచే యతులకు జ్ఞానము, వానప్రస్థులకు వైరాగ్యము గలుగును. అవధూతలు శ్మశానాగ్ని ధరించవలయును.

271. "సద్యోజాతాది" పంచవేద మంత్రములచే వామహస్తతల మందు భస్మము గ్రహించి "అగ్నిరితి భస్మ, వాయురితి భస్మ, జలమితిభస్మ, స్థల మితి భస్మ, వ్యోమేతిభస్మ" అని చెప్పినదానియందు కొంచ ముదకము గలిపి "మానోమహాంతం మానోరుద్రరీరిషః" వరకు మంత్రించి "మాన స్తోకే... నమసా విధేమ" వరకైన మంత్రములతో రెండు హస్తములచే దుడిచి "త్రియంబకం యజామహే" యను మంత్రముచే దక్షిణ

హస్తాంగుష్ఠముచే లలాటమందు మధ్యరేఖ కుడి భ్రూనుండి యెడమ భ్రూ (కంటిబొమ్మ) వరకు గీతపడునట్లు గీయవలెను. ఈ గీత పైకి, క్రిందికి రెండు గీతలు పడునట్లు మధ్యమ, అనామిక రెండు వ్రేళ్లచే క్రమముగ యెడమనుండి కుడికి గీయవలయును. ఇట్లు మూడు రేఖలు లలాటమందు గనుపించవలయును. తరువాత భుజములందు, వక్షస్థలమందు, నాభి, పృష్ఠ భాగము, పాదాదులందల్లే భస్మరేఖలు గనుపించునట్లు గీయవలయును. గోపీ చందనము, తిరుమణి ధరించు వారూర్ధ్వ పుండ్రములు మూడు రేఖలు నుంచవలయును. శూన్యకపాల ముండరాదు.

2. స్త్రీలు స్నానమునకు పూర్వమే శౌచవిధి పై జెప్పి నట్లాచరించి సూర్యోదయాత్పూర్వము మంగళ స్నానము (నూనెరాచుకొని యుడుకు నీటితో) పసుపురాచుకొని జేయవలయును. శుభ్ర వస్త్రముల (చీర రవికె) ధరించి కుంకుమతో నలంకరించుకొన వలయును.

272. శుచి ప్రదేశమందు (అలికిన భూమిపై) చేలాజిన కుశోత్తరముగ నాసనముల పరచి దానిపై గూర్చుండి సంధ్యావందనము జేయ వలయును. దేవాలయ, నదీపులిన, పర్వతారణ్యాది ప్రదేశములు స్వతశ్శుద్ధ ప్రదేశములు, గృహాద్యితరములందు భూశుద్ధి మంత్రములతో జేసికొనవలయును.

భూ శు ద్ధి

273. మనశ్శాంతిని భంగపరచు నానావిధ భూతములు భూమి నాశ్రయించి యుండును కావున విరోధికర భూతములను వెడలించుట భూశుద్ధి యందురు. భూశుద్ధిని గావింపకున్న కర్మలదంతరాయ మేర్పడవచ్చును.

430. శ్లో॥ ఉత్పతం త్విహభూతాని పృథివ్యాంతర వాసినః ।
ఆసనాదౌ నమస్కృత్య బ్రహ్మకర్మ సమారభే.

431. శ్లో॥ అపసర్పంతు తే భూతాయె భూతాభూమి సంస్థితాః ।
యే భూతా విఘ్నకర్తారస్తే గచ్ఛంతు శివాజ్ఞయా.

432. శ్లో॥ అపక్రామంతు భూతాని పిశాచాస్సర్వతో దిశం ।
సర్వేషామ విరోధేన బ్రిహ్మ కర్మ సమారభే.

433. శ్లో॥ తీక్ష దంష్ట్ర మహాకాయ కల్పాంత దహనోపమ ।
భైరవాయ నమస్తుభ్య మనుజ్ఞాందాతు మర్హసి.

2. పై శ్లోకములనుచు వామపాదగుదిచే (మడిమచే) కూర్చుండు స్థల మందు మూడుసార్లు తన్నవలయును. పిదప భూమిని నిట్లు ప్రార్థించ వలయును.

434. శ్లో॥ సముద్రివసనా దేవి పర్వత స్తన మండితే ।
విష్ణుపత్ని నమస్తుభ్యం పాదస్పర్శం క్షమస్వమే.

435. శ్లో॥ పృథ్వీత్వ యాధృతా లోకాదేవిత్వం విష్ణునాధృతా ।
త్వంచధారయ మాందేవి పవిత్రిం కురుచాసనం.

3. భూమి నిట్లు ప్రార్ధించి దానిపై ఆసనముల బరచి అందు గూర్చుండ వలయును. "దివ్యాసనాయనమః, అనంతాసనాయనమః, విమలాసయ నమః, యోగాసనాయనమః, కూర్మాసనాయనమః, అధారేశక్త్యైనమః, దుష్ట విద్రావిణే నృసింహాయనమః, మధ్యే పరమసుఖాయనమః" అనుచు నాది శేషునకు నమస్కరించ వలయును.

436. శ్లో॥ అపవిత్రిః పవిత్రోవా సర్వావస్థాంగ తోపివా ।
యస్మరేత్పుండరీకాక్షం సబాహ్యాభ్యం తరశ్శుచిః.

ఇట్లనుచు పరమాత్మను దలంచి నీళ్లల నంతట, ఆసనము క్రింద, తనపై చల్లుకొనగ పరిశుద్ధుడగుచు నిత్య కర్మాధికారి యగును.

2. నిత్య కర్మానుష్ఠాన మందుదర్భ పవిత్రి, సాగ్రదర్భల ధరించ వల యును. (బ్రాహ్మణుడు నాలుగు, క్షత్రియుడు మూడు, వైశ్యుడు రెండు, శూద్రు డొకటి) త్రైవర్ణ్యుల కుపనయనాధికారము గలదు. కాన వారు ప్రతిదినము సంధ్యావందనము జేయవలయును. శూద్రుడు ఉప నయ సంస్కారము లేనందున జేయరాదు. ద్విజులు త్రికాలములందు క్రమముగ మూడు సంధ్యలు సకాలమందే జేయుట ముఖ్యము. సకాల

మందు సంధ్యావందనముల జేయకుండిన ద్విజునకు ప్రాయశ్చిత్త మగును. సంధ్యావందనము నద్యాది జలాశయములందు జేయజాలనప్పుడు జల పాత్రలు మూడు. అవి సువర్ణ రజిత, తామ్రము లందేవైన గావచ్చును. (చంబు, గిలాసు, సురువలి మూడు).

సంధ్యావందనము

274. ఆసనమందు గూర్చుండి రెండాచమనముల (పురాణోక్త స్మృత్యుక్త ముల) పై జెప్పినట్లు జేసి సంకల్ప మిట్లు జేయవలయును.

"పృథివ్యాః, మేరోపృష్ఠ ఋషిః, కూర్మోదేవతా, సుతలంఛందః, ఆసనే వినియోగః, అనంతాసనాయనమః ప్రణవస్య, పరబ్రహ్మ ఋషిః, పరమాత్మా దేవతా, దైవీగాయత్రీచ్ఛందః, ప్రాణాయామే వినియోగః, ఓంభూః, ఓంభువః, ఓగ్ంసువః, ఓంమహః, ఓంజనః, ఓంతపః, ఓగ్ంసత్యం, ఓంతత్స వితుర్వరేణ్యం, భర్గోదేవస్యధీమహి ధియోయోనః ప్రచో దయాత్, ఓమాపో జ్యోతీరసోఽమృతం, బ్రహ్మభూర్భువస్సువరోం" అను సశిరస్క, సవ్యాహృతిక, గాయత్రీ మంత్రముచే పూరక కుంభక, రేచక భేద త్రయయుత ప్రాణాయామ మొకటైనగాని జేయవలయును. (ప్రాణాయామ లక్షణము యోగ విచారమందు జెప్పబడినది).

2. దేశకాలాది సంకీర్తన పై జెప్పినట్లు జేయుట సంకల్పమనబడును, సంకల్పాంతమందు మమోపాత్త దురితక్షయ ద్వారా శ్రీ పరమేశ్వర ముద్దిశ్య శ్రీ పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం కాలానుగుణ్య (ప్రాతర్మధ్యాహ్న, సాయం) "సంధ్యావందనం కరిష్యే" యనుచు దకము విడువలయును.

3. పిదప ద్విజులు వర్ణక్రమముగ ధర్భాగ్రములతో "ఆపోహిష్ఠా"ది మంత్రముచే తన పాద, ఉదర, శిరములందు మంత్ర పాదాంతమున జల్లు కొనవలెను. పిమ్మట గోకర్ణాకృతి గల్గిన హస్తతల మందు మాషమాత్ర జలము గైకొని ప్రాతస్సంధ్యయందు "సూర్యశ్చ" మంత్రమున మధ్యాహ్నిక సంధ్యయందు "ఆపఃపునంతు" సాయ సంధ్యయందు "అగ్నిశ్చమా

మన్యుశ్చ" యను మంత్రముల సకాలమందు జెప్పి మంత్రాంత మందా జలము నాచమన జేయవలయును.

4. మఱలనట్లే దర్భాగ్రములతో "దధిక్రావుణ్ణోఽకారిషం" ఇత్యాది "శివేనమాచక్షుషా" యను మంత్రాంతమువరకు ప్రతి మంత్ర పాదాంతము లందట్లే శిరోదర పాదమందు చల్లుకొనవలయును. పిదప పై జెప్పినట్లు ఉదకము దీసికొని "ద్రుపదాదివముంచతు, ద్రుపదాదివేన్ముముచానః, స్విన్నాత్స్వామలాదివ, పూతం పవిత్రేణై వాజ్యం, ఆపశ్శుంధంతు మైనసః" యని యా నీళ్లంబెడమ ముక్కునుండి దీసిన గాలిని విడిచి యా నీరు నైరుతి దిశయందు భూమిపై బడవేయవలయును. దీనిచే పాప పురుషు డుతనలో నుండి వెడలిపోయినాడను భావన. అనగా పై మంత్రమందు మూడుదాహరణలు పాప పురుష పరిశోధనార్థము జెప్పబడినవి. ద్రుపద మనగా నొకానొక కట్ట (మొట్టు) ఇది పూర్వకాలమందు శిక్షితుల బంధించుట కేర్పడినది. ప్రతి గ్రామమందు ధర్మాధికారి స్వాధీనములో నుంచుదురు. శిక్షితు కాళ్లు జొప్పించుటకు ద్రుపదమందు ఛిద్రము లుండును. దానిపై వేరు కట్టనుంచి ఛిద్రములందు చీలలు (మేకులు). బిగించుచుండిరి. హస్తములందట్టిదే బంధన యుండెడిది. శిక్ష పూర్తి యైన లేక రాజు మన్నించిన నాదు్రపదమునుండి శిక్షితుల విడుతురు. దు్రపదాదులనుండి వెడలించువారు ద్రుపదములనుండి వెడలినట్లు నా మనస్సు నందుండు పాప పురుషుడు దూరమగును గాత ఇది యొక ఉదాహరణ.

2. మలాపకర్షణకు జేయు స్నానము చేమలము దూరమగునట్లు పాప పురుషుడు వెడలిననే పరిశుద్ధుడనగుదును. ఇది రెండవ యుదాహరణ.

3. హోమార్థమాజ్య సంస్కారమందు ధర్భ పవిత్రతో నాజ్యము ప్రవిత్ర మైనట్లు (ఇది చతుష్పాత్ర ప్రయోగమందు గలదు) పాప పురుషుని పోకడచే నేను పవిత్రుడను ఇది మూడవ యుదాహరణ. ఇదే పై మంత్రార్థము.

275. పునరాచమన ప్రాణాయామము జేసి సూర్యునకు మూడర్ఘ్య ప్రదానముల జేయవలయును. ఉదయమందు నిలుచుండి, సాయంత్ర మందు గూర్చొని, మధ్యాహ్నమందైచ్ఛికముగ కాలానుసార మర్ఘ్యము లివ్వవలయును. ఉదయసంధ్య యందర్ఘ్యములు మూడు, గాయత్రీ మూడు పాదములతో గలిపి ఇదే విధముగా సాయం సంధ్య యందర్ఘ్యములు. మూడొక్కొక మంత్రముతో మధ్యాహ్న సంధ్యార్ఘ్య మొకటి "హగ్ స్స శ్శుచిషద్" అను మంత్రముతో పై రెండు గాయత్రి మంత్రములతో నిట్లు మూడర్ఘ్యముల జేయువలయును. సాయంకాలార్ఘ్యముల నీళ్లయందు విడువ రాదు. పరిశుద్ధ స్థలమందగును. సంధ్య అర్ఘ్య ప్రదానమువరకు నిత్యముగాన నాశౌచాదులందైనను విడువక విధిగా నాచరించవలయును. ఉద యార్ఘ్యము సూర్యోదయమైన యెడల, సాయమర్ఘ్యము తారకోదయ మైన యెడల ప్రాయశ్చిత్తము సంభవించును. అప్పుడు కాలాతిక్రమణ ప్రాయశ్చిత్తమునకై ఒక అర్ఘ్యము వేరుగ జేయవలయును. ఇది పై జెప్పిన నిత్యార్ఘ్యముల కంటెను పూర్వమే జేసి తర్వాత నిత్యార్ఘ్యముల నివ్వవలయును. కాలాతిక్రమణ దోషము త్రిసంధ్యలందు సమానము. పూర్వమే జేయు ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమును సంకల్ప పూరకమున జేయ వలయును (ఏకాలాతిక్రమణ యగునో నాకాల నామోచ్చారణ జేసి అర్ఘ్య పూర్వక అర్ఘ్య ప్రదానం కరిష్యే, లేదా ప్రాణాయ పూర్వక అర్ఘ్యప్రదానం కరిష్యే) యనుచు నుడువ వలయును.

2. కాలాత్రికమణ పక్షమం దేకాల సంధ్యకు కాలాతిక్రమణగాను లేదో యదే సంధ్య పూర్వమాచరించి పిదప కాలాతిక్రమణ సంధ్య జేయ వలయును. త్రికాలాతిక్రమణ యగునప్పుడు మొదటనుండి మూడు సంధ్యల క్రమముగ జేయవచ్చును. "రాత్రి ప్రహార పర్యంతం దివా సమాచరేత్" యను ప్రమాణము. దినద్వయాతి క్రమణ యందు ధర్మ శాస్త్రోక్త ప్రాయశ్చిత్త మగును. పదు దినము లతిక్రమించినచో మరల నుపనయ సంస్కారమే ప్రాయశ్చిత్తమగునని జెప్పబడినది. ప్రాయశ్చిత్త విధాన మాచరించని యెడల వానికి బ్రాహ్మణత్వముండజాలదు. కాన సకాలమందు సంధ్యావందన మాచరించుటే ముఖ్యధర్మము. సకాల

మందు బ్రాహ్మణుడు సూర్యునకర్ఘ్య ప్రదానముల జేయకున్న వానికి సూర్యహత్యా దోషమగును. సూర్యోదయమునుండి అస్తమయమువరకు మందేహులను రాక్షసులు సూర్యునితో యుద్ధము జేతురని బ్రాహ్మణము నందు కథగలదు. బ్రాహ్మణుడిచ్చు అర్ఘ్యము లుదక రూపబ్రహ్మాస్త్రము లనబడినవి. వానితో రాక్షసుల నోడించుటందవి సూర్యున కుపకరించును. అర్ఘ్య ప్రదానానంతరము మఱల దోసిలితో నుదకము గైకొని "ఉద్యంత మస్తం యంతమా దిత్యమభిధ్యాయన్" నిలబడి ఈ మంత్రమును జెప్పి ఆత్మ ప్రదక్షిణము జేసి యానీళ్లు దుకమందేగాని పరిశుద్ధ స్థలమందేగాని, పశ్చి మందుగాని విడువ వలయును. ఇట్టి మంత్రార్థజ్ఞునిక సమస్త మంగళములు గలుగును.

276. అర్ఘ్యములనిచ్చి ఆచమనము జేసి గాయత్రికి తర్పణలిట్లు :-

1. సంధ్యాం 2. గాయత్రీం 3. బ్రాహ్మీం 4. నిమృజీం "తర్పయామి" యనుచు నుదయ సంధ్యయందు తర్పణ జేయవలయును.

2. సంధ్యాం, సావిత్రీం, రౌద్రీం, నిమృజీం. యని మధ్యాహ్నమందు.

3. సంధ్యాం, సరస్వతీం, వైష్ణవీం, నిమృజీం. సాయం సంధ్యయందు.

2. తర్పణానంతరము మఱల నాచమన, ప్రాణాయామముల జేసి గాయత్రి హృదయము "ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ" యనుచు పఠించ వలయును. మంత్రాంతమందు ప్రాణాయామ పూర్వక శ్రుత్యా చమనము పైె జెప్పినట్లు జేయవలయును. ఋషిచ్ఛందో దేవతను క్రమముగ శిరము పై జిహ్వాయందు, హృదయమందు జేర్చుట హస్తముతో స్పృశించుటన బడును. పిదప గాయత్రీ మంత్రపాదములతోడ నంగన్యాస కరన్యాసము వానిచే హృదయాదిన్యాసము జేయవలయును. అనగా అంగుష్ఠమూల ముతో తర్జని గలిసిన అంగుష్ఠాభ్యాం నమః యని కరన్యాసము జేయ వలెను. అంగుష్ఠముచే తర్జని మూలమంటుట, తర్జనీభ్యాంనమః, ఇట్లంత టగును. అంగుష్ఠమును మధ్య వ్రేలును, అనామికను, కనిష్ఠికను గలుపు చనుచుండ వలెను. రెండు హస్తతలముల, వానితో పృష్ఠ భాగముల నంటుట కరతల కరపృష్ఠాభ్యాం నమఃయగును. రెండు హస్తములను

వ్యత్యస్తముగ బట్టి భుజముల నంటుట హృదయన్యాస మందలి హృదయాయనమః, అంగుష్ఠముగలయని నన్ని ప్రేళ్లను గలపి శిరమునంటిన శిరసేస్వాహా. దక్షిణ హస్తముష్టిచే తలకు ప్రదక్షిణగా జుట్టి వామహస్తతలమందు గొట్టుట శిఖాయై వౌషట్, అంజలి తలక్రిందుగ తనవంక ద్రిప్పిన కవచాయహుం, తర్జని, మధ్య, అనామికలతో క్రమముగ కుడికన్ను, లలాటము, యెడమ కన్నుల నంటుట నేత్రత్రయాయ వౌషట్, మూడు వేళ్లచే నొకేసారి (యుగపద్) స్పృశించ వలయును. దక్షిణవామ తల ప్రదక్షిణగా జుట్టి వామహస్తతలమందు చప్పుడగునట్లు గొట్టిన నిది హస్త్రాయఫట్. ఇదే లక్షణము మున్ముందూహించ వలయును. (అంతట అంగన్యాసాదులిట్లే యనబడును) పిదప జపము జేయుటకు పూర్వము మంత్రాధిష్ఠాన దేవతాధ్యాన మిట్లు :-

437. శ్లో॥ ముక్తా, విద్రుమ, హేమ, నీల, ధవళచ్ఛాయై ర్ముఖై స్త్ర్యక్షణై ।
ర్యుక్తాం ఇందునిబద్ధ రత్నమకుటాం తత్వార్థ వర్ణాత్మికాం ।
గాయత్రీం వరదాభయాంకుశ కశాం శుభ్రం కపాలంగదాం ।
శంఖం చక్రమథారవింద యుగళం హస్తైర్వహంతీం భజే,

2. సంధ్యాంగముగ జేయు గాయత్రిజపము వైదికము. దీనికి ముద్రలనవసర మందురు. కాని ఉపాసనాంగముగనైన, పురశ్చరణాదులందేగాని ముద్రలావశ్యకములు. ధ్యానముజేసి యిష్టమైనచో ముద్రల జేయవచ్చును. ముద్రలు 24. ఇవి :—

438. శ్లో॥ సుముఖం సంపుటం చైవ వితతం విస్తృతంతథా ।
ద్విముఖం త్రిముఖం చైవ చతుః పంచముఖం తథా ।
షణ్ముఖో౽ధోముఖం చైవ వ్యాపికాంజలికం తథా ।
శకటం యమపాశం చ గ్రథితం చోల్ముకోల్ముకం ।
ప్రలంబం ముష్టికం చైవ మత్స్య కూర్మవరాహకం ।
సింహాక్రాంత మహాక్రాంత ముద్గరం పల్లవం తథా.

277. ప్రాతస్సంధ్య జపము నిలబడి, సాయంగూర్చుండి, మధ్యాహ్నమైచ్ఛికముగ గాయత్రీ మంత్రావర్తన జపమనబడును. సహస్ర, శత, దశవారములైనగాని ప్రతిదినము గాయత్రిజపము విడువక జేయవలయును.

2. ఉదయమున పూర్వాభిముఖమున ఈశాన్యదిశ జూచుచు, నాభి క్రిందికి హస్తముంచి పర్వములందైన, మాలచేనైన గాయత్రీజపము లావర్తన జేయవలయును. సాయముత్తరాభిముఖుడై వాయవ్యదిశ జూచుచు హస్తము ముఖమువరకెత్తి గూర్చుండి జపించవలయును. మధ్యాహ్నమం దైచ్ఛికముగ హస్తము హృదయమందు జేర్చి జపించవలయును.

439. శ్లో॥ ప్రాతర్నాభిసమం కుర్యా న్మధ్యాహ్నే హృదయే తథా ।
సాయాహ్నే నాసికా గ్రైవ గాయత్రీ జపలక్షణం॥

3. ముముక్షుశ్రమిణులకు త్రిపాదాయత్రీజపమును విధించుటతో సంధ్యాంగమునగాని, ఉపాసనాదులందుగాని మూడు పాదములనే ఆవర్తన జేయవలయును. చతుర్థపాదము తురీయాశ్రమిణుల కుపాస్యము. బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగ నితరులు జెప్పవచ్చును. ఆ పాదము బ్రహ్మయజ్ఞమందు చెప్పబడినది. వివర ముపాసనందుగలదు. మంత్రజపములం దర్థజ్ఞానయుక్తమైనది ముఖ్యము.

గాయత్రి మంత్రార్థము

440. శ్లో॥ తదిత్య వాఙ్మనోగమ్యం ధ్యేయో య త్సూర్యమండలే ।
సవితు స్సకలోత్పత్తిః స్థితిసంహారకారిణః ।
వరేణ్య మాశ్రియణీయం యదాధారమిదం జగత్ ।
భర్గః స్వసాక్షాత్కారేణాఽ విద్యా తత్కార్యదాహకం ।
దేవస్య ద్యోతమానస్య స్వానందాత్క్రీడతోపివా ।
ధీమహ్య హంసఏవేతి తేనైవాఽభేద సిద్ధయే ।
ధియోంతఃకరణవృత్తిశ్చ ప్రత్యక్ప్రవరచారిణీ ।
ప్రచోదయాత్ప్రేరయేచ్ఛ ప్రార్థనే యం విశిష్యతే॥

తా॥ దేవస్య=ప్రకాశించునట్టి, సవితః=సూర్యునియొక్క, వరేణ్యం=పొగడదగిన, తత్=వాఙ్మనోతీతమైన, భర్గః=తేజస్సును, యః=ఎవడు, నః=మాయొక్క, దియః=బుద్ధులను, ప్రచోదయాత్=ప్రేరేపించునో వానిని, ధీమహి ధ్యానించుచున్నాము. అనగా నెవడు మా బుద్ధులను

ప్రేరేపించుచున్నాడో యా ఉత్పత్తి స్థితి లయ కారణుడైనట్టి, ప్రకాశించునట్టి, పొగడదగినటి, వాఙ్మనోతీతమైనట్టి, తేజస్సును ధ్యానింపుదుమని ప్రార్థన.

278. జపానంతరమందు ప్రాతఃకాలమున "మిత్రస్య" సాయంకాలమందు "ఇమం మేవరుణ" మధ్యాహ్నమందు "ఆసత్యేనరజసా" యను మంత్రములతో నుపస్థానము, తెలిసి యోపికయున్నవారు క్రమముగ "యోసౌత పన్నుదేతి", "భూఃప్రపద్యే", "ఆదిత్యోవా" యను మంత్రములనుకూడ నుపస్థానములుగ త్రిసంధ్యలందు పఠించవచ్చును.

2. అనంతరమందు "ఓంనమః ప్రాచ్యైదిశే" యను మంత్రములతో దిక్కులకు నమస్కరించవలయును. మఱియు నాత్మ ప్రదక్షిణముజేసి "నమో గంగాయమునయోర్మధ్యే" యను పాఠము "చతుస్సాగర పర్యంతం" యనువరకు జెప్పుట గ్రాయత్రీ వీడ్కోలనబడును. పిదప దక్షిణ హస్తము కుడిచెవిపై జేర్చి స్వశాఖాంతర్గత గోత్ర, స్వనామోచ్చారణతో "అహంభోఽభివాదయే" అనవలయును. అప్పుడక్కడనుండు పెద్దలకు గురువులకు నమస్కరించవలయును. ఇది యాజుషశాఖవారి సంధ్యావందన విధి. ఇతర శాఖీయులు స్వశాఖోక్త ప్రకారముగ నవే మంత్రములతో ఇదే విధముగ త్రికాలములందు సంధ్యావందనము సకాలముననే జేయవలయును. ధర్మశాస్త్రకాండయందు కాలనిర్ణయము జెప్పబడినది. అట్లే యాచరించవలయును. నిత్యకర్మలం దనగ జప, హోమ, దేవతపూజలందు, అతిథి సత్కారములందు, వైశ్వదేవమందు, స్నానసంధ్యాదులందు యజ్ఞోపవీతము సవ్యముగా నుంచుకొనవలయును. జుట్టుముడికి, గోచియుంచుకొనుట, మోకాళ్ళ మధ్యగ రెండుహస్తములుండుట నిత్యాదికర్మలందు విధి యనబడినది.

యజ్ఞోపవీత లక్షణము

279. పరిశుద్ధదేశమందు (స్థలమందు) ద్భవించిన పత్తిచెట్టు పత్తితో జీవభర్తృకయగు బ్రాహ్మణి దీసిన దారము మూడువరుసల కలిపి మూడింటి

గుణించి తాల్చిన (పేనిన) నొక సూత్రమును మఱల మూడువరుసల జుట్టిదాని కొకముడివేసిన దిన యొక యజ్ఞోపవీతము (జన్నిదము) ముడిని బ్రహ్మగ్రంధి యందురు. ఇట్టి దొక జన్నిదము బ్రహ్మచారికి. గృహస్థునకు, వానప్రస్థునకు రెండు కర్మాంగముగ నొకటిట్లు మూడు యజ్ఞోపవీతములు (జన్నిదములు) జన్నిదము పొడుగు, పొట్టిగాక వామభుజముపైనుండి దక్షిణకటినంటువరకు వ్రేలాడుటకు తగినదిగ నుండవలయును. యజ్ఞోపవీతముల "ఆపోహిష్ఠాది" "పావమాన" సూక్తమంత్రములతో దడిపి యవి మోకాళ్ళకు చుట్టి ఇట్లు "ఓమితిబ్రహ్మ" యను మంత్రములతో అంగుష్ఠముచే ద్రిప్పుచు, పవిత్రమొనర్పవలయును. ప్రథమతంతునం దోంకారము, రెండవదానియం దగ్ని, మూడవదానియందు నాగము (సర్పము), నాల్గవదానియందు వాయువు, ఐదవదానియందు పితృదేవతలు, ఆరవదానియందు ప్రజాపతి, ఏడవదానియందు విష్ణువు, ఏనిమిదవదానియందు సూర్యుడు, తొమ్మిదవదానియందు విశ్వదేవతలుందురని నెఱుంగవలయును. తెలియకున్న ధరించినను బ్రాహ్మణత్వ ముండజాలదు.

2. దైనిక షట్కర్మలందు సవ్యముగ, పైతృక కర్మలం దపసవ్యముగ, మనుష్య ధర్మలందు నివీతముగ నుంచుకొనవలయును. జన్నిదముల నొకొకటిగా వేసుకొనవలయును. వేసికొనుటకు పూర్వము ఆచమన ప్రాణాయామ పూర్వకముగ సంకల్ప మొదలి "ఉదిత్యం జాత వేదసం" యను మంత్రముతో మోకాళ్ళకు జుట్టిన జన్నిదములు సూర్యునికి జూపించి మఱల మోకాళ్ళకు జుట్టియుంచి క్రిందిమంత్రముతో వేసికొనవలెను. "యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం, ప్రజాపతేర్య త్సహజం పురస్తాదాయుష్య మగ్రియం ప్రతిముంచ శుభ్రం యజ్ఞోపవీతం బలమస్తు తేజః" యనుచు ధరించి మరల నాచమన ప్రాణాయామ పూర్వకముగ నన్ని జన్నిదముల నిదే మంత్రముతో నొకొకటి ధరించవలయును.

3. సన్న్యాసికి యజ్ఞోపవీతములేదు. కాని కొందరు త్రిదండి సన్న్యాసులొక జన్నిదము ధరింతురు. యజ్ఞోపవీతము లేనివారి కే కర్మలం దధికారముండ జాలదు. ఉపనయన సంస్కారము లేని శూద్రులకు యజ్ఞోపవీతముండ

రాదు. దంభమానవర్జితుడై ధర్భపత్త్రిధారి యగుచు, యజ్ఞోపవీతము సవ్యముగ నుంచుకొని కచ్ఛ, కటివస్త్రము, పైకి యుపవస్త్రము, జుట్టు ముడి నెప్పుడుంచుకొను బ్రాహ్మణుడు భూదేవు డనఁబడును.

441. శ్లో॥ కర్మణ్యాధిక్ర తాయేతు వైదికే లౌకికేపివా ।
బ్రాహ్మణా భాసమాత్రేణ జీవంతే కుక్షిపూరగాః.

442. శ్లో॥ వామాం న దక్ష కట్యం తం బ్రహ్మ సూత్రం చ తద్విదః ।
అంతర్బహి రివాత్యంతం తత్వతంతు సమన్వితం.

443. శ్లో॥ నాభ్యాది బ్రహ్మరంధ్రాంతం ప్రమాణం ధారయే త్సుధీః ।
తేభిర్ధార్యమిదం సూత్రం క్రియాంగం తంతు నిర్మితం.

444. శ్లో॥ శిఖాజ్ఞానమయీ యస్య ఉపవీతం చ తన్మయం ।
బ్రాహ్మణ్యం సకలం తస్య నేతరేషాం తు కించన.

445. శ్లో॥ సూచనా త్సూత్రమిత్యాహు సూత్రం నామపరంపదం ।
తత్సూత్రం విదితం యేన స విప్రో వేదపారగః.

446. శ్లో॥ కర్మ ణ్యధికృతా యే తు వైదికే బ్రాహ్మణాదయః ।
తైశ్చ ధార్యమిదం సూత్రం క్రియాంగం తద్ధివైస్మృతం.

తా. సన్యాసులకు జ్ఞానమే సూత్రము. గృహస్థాదులు వైదిక కర్మాధి కారులగుటకు తంతు నిర్మితసూత్రము ధరించవలయును. సూత్రమనగ పరబ్రహ్మ అట్టిబ్రహ్మ జ్ఞానముగల వారికే బ్రాహ్మణత్వము, సకలము, గలదు గాని నితరులకదిగలు గజాలదు.

భూ త శు ద్ధి

280. జపమునకు పూర్వాంగములైనవి, భూతశుద్ధి, పాప పురుష శోధన, ప్రాణప్రతిష్ఠ, అంతర్మాతృక, బహిర్మాతృకల న్యాసాదులతో తనయందు దేవతాన్యాసము లగును. మనస్సు నిష్కల్మషమై ప్రశాంతి యగునప్పుడే జపముల జేయనర్హుడగును. కావున భూతశుద్ధ్యాదులు జేసికొనవలయును.

1. క్రింది శ్లోకము నందలి ఒకొొక నామముతో పై జెప్పినట్లు కరన్యాస ముల జేయవలయును.

447. శ్లో॥ అంగుష్ఠాగ్రేతు గోవిందం తర్జన్యాంతు మహీధరం ।
మధ్యమాయాం హృషీకేశం అనామికాయాం త్రివిక్రమం ।
కనిష్ఠికాం న్యసేద్విష్ణుం కరమధ్యేతు మాధవం ।
ఏవం చ కర విన్యాసం సర్వపాప ప్రణాశనం.

2. ఓంభూః పాదాభ్యాంనమః, భువః జానుభ్యాంనమః, సువః కటిభ్యాం నమః, మహః నాభ్యైనమః, జనః హృదయాయనమః, తపః కంఠాయ నమః, సత్యం లలాటాయనమః, పరబ్రహ్మశిరసేస్వాహాః, ఓంకారస్సర్వతో యనుచు నంగన్యాసము గావించుకొన వలయును.

3. ఓం గుంగురుభ్యోనమః, పం పరమగురుభ్యోనమః, పం పరాత్పరగురుభ్యో నమః, పం పరమేష్ఠిగురుభ్యోనమః, యని గురువులకు నమస్కరించ వలయును.

4. దక్షిణ భుజే, గం గణపతయేనమః, వామభుజే, దుం దుర్గాయైనమః, దక్షిణ జానుని క్షం క్షేత్రపాలకాయనమః, వామజానుని, సం సరస్వత్యై నమః, హృదయే, అం ఆత్మనేనమః, పం పరమాత్మనేనమః, సం సత్వాత్మ నేనమః, రం రజాత్మనేనమః, తం తమాత్మనేనమః. ఇది శరీరమందు దేవతాదిన్యాసము దీనికై హస్తముతో జెప్పిన స్థానముల స్పృశించ వలయును.

448. శ్లో॥ నమోస్త్వనంతాయ నమోస్తు వేధసే ।
నమో వసిష్ఠాయ చ నమోస్తుశక్త్యై ।
పరాశరాయాథ నమోస్తు సాత్వతే ।
నమస్తేస్తు తే సత్యవతీ సుతాయ.

449. శ్లో॥ నమోగురుభ్యో గురుపాదుకేభ్యో ।
నమః పరేభ్యః పరపాదుకేభ్యః ।
ఆచార్యసిద్ధేశ్వరపాదుకేభ్యో ।
నమోస్తు లక్ష్మీపతిపాదుకేభ్యః.

281. పై శ్లోకములతో గురుధ్యానమును జేసి జుట్టు ముడి నీ క్రింది మంత్రముచే.

ఉ౨. శ్రుతి॥ "ఓంనమో మహాద్భ్యో నమోర్భకేభ్యో
నమో యువభ్యో నమ ఆశినే భ్యః
యజామ దేవాన్యది శక్నవామ మాజ్యాయసః ।
శం సమావృక్ష దేవాః.

"సర్వభూత నివారణాయ, సశరాయ[ప్రాః, సశార్ఙ్గాయ సుదర్శనాయాస్త్ర రాజాయ హుం ఫట్ స్వాహా'' యనుచు వేసికొనవలయును. పవిత్రతకై నీళ్ల నంటవలయును.

450. శ్లో॥ ధర్మకంద సముద్భూతం జ్ఞానా నాలేన శోభితం ।
ఐశ్వర్యాష్ట దళోపేతం పరం వైరాగ్య కర్ణికం ।
అధోముఖంతు హృత్పద్మం ప్రణవే నోర్ధ్వమున్నయేత్.

తా. ధర్మమూలము (కారణము) గాగలది, జ్ఞాననాళముచే శోభిల్లునది. అష్టైశ్వర్యములే దళములుగాగలది, వైరాగ్యమను కర్ణిక గాగలది, క్రింది ముఖముగనుండు నది హృదయ కమలము. దాని నోంకారమున ప్రాణాయామము జేసి పైకి వికసింప జేయవలయును. తరువాత :-

2. "ఏవం జీవాత్మానం సుషుమ్న నాడీమార్గేణకుళ ముద్రయాహంస ఇతి మంత్రేణ బ్రహ్మ రంధ్రం నీత్వాతత్ర పరమాత్మనా సహాసోహం భావేన సహైక్యం భావయేత్" అనగా కుంభక ప్రాణాయా మాభ్యాసముచే సుషుమ్నాయను నాడీ ద్వారమునుండి హృదయ కమలమందుండు జీవాత్మను దర్భ కట్టుముద్రతో (పొడుగుగా పైకిలేపి) బ్రహ్మ రంధ్రమందు జేర్చి యచ్చటి పరమాత్మను హంసస్సోహ మనుచు భావింపవలెను. ఇట్లు జీవాత్మ పరమాత్మల కైక్యమగును,

పాపపురుష శోధన

457. శ్లో॥ బ్రహ్మ హత్యా శిరస్కం చ స్వర్ణస్తేయభుజద్వయం ।
సురాపానహృదాయుక్తం గురుతల్పకటిద్వయం ।
తత్సంసర్గ పదద్వంద్వమంగ ప్రత్యంగ పాతకం ।
ఉపపాతక రోమాణం రక్తశ్మశ్రు విలోచనం ।
అధోముఖం కృష్ణవర్ణ మంగుష్ఠ పరిమాణకం ।
ఖడ్గచర్మధరం పాపం వామకుక్షౌ విచింతయేత్.

తా. పాపపురుషునికి బ్రహ్మహత్య శిరస్సు, సువర్ణస్తేయము రెండు చేతులు, సురాపానముహృదయము, గురుతల్పగమన మనునది కటి (నడుము) ఉపపాతకములే రోమములు, మీసములు, కన్నులు, రక్తవర్ణములుగానుండును. వాని ముఖము క్రిందికి కాళ్లు పైకి యుండును. శరీర కాంతి నలుపురంగు, ఖడ్గ చర్మము శరీరము. వాడు వామకుక్షి యందు గలడని భావించి క్రింద జెప్పునట్లు వెడలించవలయును.

282. "యం" ఇతివాయు బీజేన షోడశవారం (16 సార్లు) వామ నాసాపుటేన సంశోష్య "రం" ఇత్యగ్నిబీజేన చతుఃషష్టివారం (64 సార్లు) కుంభకేన సందహ్యా పునర్ద్వాత్రింశద్వారం (32 సార్లు) "యం" ఇతిబీజేన దక్షిణ నాసాపుటేన తద్భస్మ బహిర్నిస్సార్య "వం" ఇతిబీజేన షోడశవారం (16 సార్లు) అమృతీ కుర్యాత్. అనగా ప్రాణాయామమందు "యం" అక్షరముతోనా పాపపురుషునిగాలిచే పీల్చి శోషించుటకు పదహారు సార్లా యక్షర మనవలెను. పిదప రెండు ముక్కులుమూసి కుంభకమందు "రం" అక్షరమును 64 సార్లనవలెను. దానితో వాడు భస్మమగును. మరల నా భస్మమును 32 సార్లు యం బీజముతో కుడి ముక్కునుండి గాలితో బయట విడువ వలెను. పిదప కుడిముక్కుచే మరల గాలి పీల్చునప్పుడు 16 సార్లు "వం" అక్షరమన వలయును. ఇట్లుభయ పార్శ్వములందు జేయుట యోగశాస్త్ర సమ్మతము దీనితో పాపపురుష శోధన యగును,

ధా ర ణ వి ధి

283. 1. "పాదాది జాను పర్యంతం పృథివీ స్థానం చతురస్రం చతుర్దిక్షు లాంఛితంతన్మధ్యే పీతవర్ణం "లం" బీజయుక్తేన ధ్యేయాత్" అనగా పాదములనుండి మోకాళ్లవరకు పృథ్వీతత్వమది చతుష్కోణములుగ నాల్గు దిశలందుండును. ఆ పద్మము పీత వర్ణముగ నుండునందు మధ్యన "లం" బీజముగలదు. క్రింద జెప్పబడిన మంత్రముతో "లం" యను ధ్యానము జేయవలయును.

ఉ౩. శృతి॥ "ఓం స్యోనా పృథివి భవాన్వృక్ష రానివే శనీ యచ్ఛానః శర్మ సప్రథాః"
"లం" భూమ్యైనమః

2. "జాన్వాదినాభిపర్యంతమపాంస్థానం ధనురాకారముభయోః కట్యోః శ్వేత పద్మలాంఛితం తన్మధ్యే శ్వేత వర్ణం వం బీజయుక్తంధ్యేయాత్" అనగా మోకాళ్లనుండి నడుమువరకు జలస్థానము అది ధనురాకారముగ నుండును. ఉభయ పార్శ్వములందు తెల్ల వర్ణ పద్మముగల దందు క్రింది శ్రుతిచే వం బీజధ్యానము జేయనగును.

ఉ౪. శ్రుతి॥ "ఓం అప్సుమే సోమో అబ్రవీదం తర్విశ్వా నిభేషజా ।
అగ్నించ విశ్వశంభువ మాపశ్చ విశ్వభేషజీః" వం అద్భ్యోనమః.

3. "నాభ్యాది హృదయ పర్యంత మగ్నిస్థానం త్రికోణం స్వస్తికలాంఛితం తన్మధ్యేరక్తవర్ణం రం బీజయుక్తం ధ్యాయేత్" అనగా నాభినుండి హృదయమువరకు అగ్నిస్థానము. అది త్రికోణాకార పద్మము. స్వస్తికము వలె (卐) రక్తవర్ణముగ నుండునందు రం బీజమున క్రింది మంత్రో ధ్యానము జేయవలయును.

ఉ౫. శ్రుతి॥ ఓం అగ్నిం దూతం వృణీమహే హోతారం విశ్వవేదసం ।
అస్య యజ్ఞస్య సుక్రతుం" రం అగ్నయేనమః.

4. "హృదయాది భ్రూమధ్య పర్యంతం వాయుస్థానం షట్కోణం షడ్బిందు లాంచితం. తన్మధ్యే ధూమ్ర వర్ణం యం బీజయుక్తం ధ్యాయేత్"

అనగా హృదయమునుండి భ్రూమధ్యమువరకు వాయువు స్థానము అదియా రుకోణములు ఆరు దళములుగల పద్మము అది పొగరంగుగ నుండును అందు యం బీజముగలదు. కాన యం బీజముతో ధ్యానము జేయవలయును. మంత్రము క్రిందిది.

౬౬. శ్రుతి॥ "ఓం వాయోశ్శతంహరీణాం యువస్వ పోష్యాణాం ఉతవాతే సహస్రిణోరథ ఆయాతు పాజసా" యం వాయవేనమః.

5. భ్రూమధ్యాది బ్రహ్మరంధ్ర పర్యంత మాకాశ స్థానం వృత్తాకారం ధ్వజలాంఛితం నీలవర్ణం హం బీజయుక్తం ధ్యాయేత్ హం ఆకాశా యనమః. అనగా భ్రూమధ్యనుండి బ్రహ్మరంధ్ర పర్యంతము ఆకాశ స్థానము. ఆ పద్మము గుండ్రముగ ధ్వజము వలె నీలి వర్ణముగా నుండును. అందు "హం" బీజముగలదు. హం బీజమున ధ్యానము క్రింది మంత్రముతో జేయవలయును.

౬౭. శ్రుతి॥ "ఓం ఆదిత్ప్రత్న స్యరేత సో జ్యోతిష్పశ్యంతి వాసరం, పరోయదిధ్య తేదివి"

6. ధారణకై ప్రాణాయమమున క్రింది విధముగ బీజము లావర్త జేయవలయును.

(1) "పృథివీం పంచగుణం లం బీజేన షడుద్ధాత ప్రయోగేనాప్సు ప్రవిలాపయామి" లం, లం, లం, లం, లం, లం, యనుచు ఆరు సార్లనగ పృథివీ జయము.

(2) "చతుర్గుణాపః వం బీజేన పంచోద్ధాత ప్రయోగే ణాగ్నౌ ప్రవిలాపయామి" వం, వం, వం, వం, వం యను చైదుసార్లనగ జల జయమగును.

(3) "త్రిగుణం వహ్నిం రం బీజేన చతురుద్ధాత ప్రయోగేన వాయౌ ప్రవిలాపయామి" రం, రం, రం, రం యనుచు నాల్గుసార్లనగ. నగ్ని జయము.

(4) "ద్విగుణం వాయుం యం బీజేన త్రిరుద్ధాత ప్రయోగేణాకాశే ప్రవిలాపయామి" యం, యం, యం యనుచు మూడుసార్లనగ వాయు జయను.

5. "ఏకగుణమాకాశం హం బీజేన ద్విరుద్ధాత ప్రయోగేణా హంకారే ప్రవిలాపయామి" హం, హం, యని రెండుసార్లనగ నాకాశ జయము గలుగును. మఱల నన్నింటి జయమునకై "లం, వం, రం, యం, హం యనుచు 6 సార్లు కలిపి ఆవర్తన జేసిన యన్నింటి జయము గలుగును. (పంచ భూతము లొకదాని యందొకటి లయమై భూమినుండ్యాకసము వరకు విలయమగుచు నహంకార మాత్ర శేషమగును).

7. "తమ హంకారం మహత్తత్వే ప్రవిలాపయామి, తన్మమహత్తత్వం ప్రకృతౌ ప్రవిలాపయామి, తాం ప్రకృతిం పరబ్రహ్మణి ప్రవిలాపయామీత్యేవం ప్రవిలాప్య, నిత్యోహం, శుద్ధోహం, బుద్ధోహం, ముక్తోహం, సచ్చిదానంద స్వరూపోహం, బ్రహ్మై వాహమస్మి, అహం బ్రహ్మాస్మీతిచిరం భావయేత్" మూడుసార్లిట్లను కొనవలయును. మఱల.

8. "తస్మాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేఃపరబ్రహ్మణః సకాశాత్ప్రకృతిః, ప్రకృతేర్మహాన్మహతోఽహంకారః, అహంకారాదాకాశః, ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః, ఓషదీభ్యోన్నం, అన్నాద్రేతః, రేతసః పురుషః, సవాఏష పురుషోన్న రసమయః", "ఇతిదేహోత్పత్తిం విభావ్య పునర్జీవాత్మానం హంస ఇతి మంత్రేణ సుషుమ్నానాడీ మార్గ ద్వారా బ్రహ్మరంధ్రాదానీయ, హృది ప్రతిష్ఠాపయేత్" ఈ విధముగ దలచుచు మఱల జీవాత్మను సుమ్నా నాడీ మార్గమున బ్రహ్మరంధ్రము నుండి దీసికొని వచ్చి హృదయమందు జేర్చియుంచవలయును.

"హంససోహం" యనుచు మూడుసార్లన వలయును.

ప్రాణ ప్రతిష్ఠ

284. ప్రతివారు రాత్రినిద్రయందు (సుషుప్తియందు)అజ్ఞానమున లయమై (మరణించి) మఱల జాగ్రద్దశయందు (లేచినప్పుడు) బుట్టును. ఇట్లుప్రతి

దినము జనన మరణములు గలుగు చుండును. కావున జాగ్రిద్దశయందు నిత్యము పాణప్రతిష్ఠ జేసికొనగ నతడు కర్మాధికారియగును.

2. ''అస్యశ్రీ ప్రాణప్రతిష్ఠామహామంత్రస్య, బ్రిహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరాః, ఋషయః, ఋగ్యజు స్సామాధర్వాణి ఛందాంసి, పరప్రాణ శక్తిర్దేవతా, ఆంబీజం, హ్రీంశక్తిః, క్రోంకీలకం, స్వశరీరే ప్రాణప్రతిష్ఠాపనేవినియోగః, బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వర, ఋషిభ్యోనమః. శిరసి, ఋగ్యజు స్సామాధర్వణ ఛందోభ్యోనమః, ముఖే, పరప్రాణశక్తి ర్దేవతాయైనమః, హృదయే, ప్రాణప్రతిష్ఠాపనేవినియోగః, ఆంబీజమితిగుహ్యే, హ్రీంశక్త్యైనమః, పాదయో, క్రోంకీలకాయైనమః, సర్వాంగే "యనుచు క్రింది బీజములతోన్యాసాదుల జేసికొనవలయును.

(1) "ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం=అం, కం, ఖం, గం, ఘం, ఙం, క్రోం, హ్రీం, ఆం, పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాత్మనే. అంగుష్ఠాభ్యాంనమః". (హృదయే)

(2) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం=ఇం, చం, ఛం, జం, ఝం, ఞం, ఈం, క్రోం, హ్రీం, ఆం, శబ్దస్పర్శ, రూప, రస, గంధాత్మనే, తర్జనీభ్యాంనమః (శిరసే స్వాహా)

(3) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం= ఉం, టం, ఠం, డం, ఢం, ణం, ఊం, క్రోం, హ్రీం, ఆం, శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణాత్మనే. మధ్యమాభ్యాం నమః (శిఖాయైవౌషట్)

(4) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం=ఏం, తం, థం, దం, ధం, నం, ఐం, క్రోం, హ్రీం,ఆం, వాక్పాద, పాణి, పాయూపస్థానాత్మనే అనామికాభ్యాంనమః (కవచాయహుం).

(5) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం=ఓం, పం, ఫం, బం, భం, మం, ఔం, క్రోం, హ్రీం, ఆం, వక్తవ్యాదాన, గమన విసర్గానందాత్మనే, కనిష్ఠికాభ్యాం నమః (నేత్రత్రయాయ వౌషట్).

(6) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం=అం, యం, రం, లం, వం, శం. షం, సం, హం, క్షం, అః. క్రోం, హ్రీం, ఆం, మనోబుద్ధి, చిత్తాహంకారాత్మనే కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం (అస్త్రాయ ఫట్) ఇది కరన్యాసము. ఇవే బీజములతో నైక్రమముగా హృదయాదిన్యాస మనబడినది. హృదయాది న్యాసానంత రము మఱల నీ క్రింది విధముగ బీజముల జెప్పవలయును.

(7) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం, యం, రం, లం, వం, శం, షం, సం, హం క్షం, అః=మమప్రాణ ఇహ ప్రాణాః. యనుచు హృదయమును హస్త ముచే స్పర్శ జేయనగును.

(8) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం, యం, రం, లం, వం, శం, షం, సం, హం క్షం, అః=మమ జీవ ఇహస్థితః.

(9) ఓం, ఆం, హ్రీం, క్రోం, యం, రం, లం, వం, శం, షం, సం, హం, క్షం, అః మమ ప్రాణ ఇహ ప్రాణాః మమ జీవ ఇహస్థితః మమసర్వేంద్రి యాణి, వాఙ్మనత్వక్చక్షుః శ్రోత్ర, జిహ్వాఘ్రాణ, వాక్పాదపాణి పాయూపస్థానాని స్వస్థానే ఇహైవాగత్య స్వస్వస్థానే చరం తిష్ఠంతు స్వాహా. యనుచు హస్తముచే శరీరావయవముల స్పర్శ జేయవలయును.

౬౮. శ్రుతి॥ "అమృతం వై ప్రాణా అమృతమాపః ప్రాణా ఏవ యథాస్థాన ముపాహ్వయే".

౬౯. శ్రుతి॥ "ఓమసునీతే పునరస్మాసు చక్షుః పునః ప్రాణమిహనో దేహి భోగం జ్యోక్పశ్యేమ సూర్య ముచ్చరంత మనుమతే । మృళయానః స్వస్తి" గర్భాదానాది పంచదశ సంస్కార సిద్ధ్యర్థం పంచదశ ప్రణ వావృత్తికరిష్యే.

452. శ్లో॥ రక్తాంభోధి స్థ పోతోల్లస దురు సరోజాధి రూఢాకరాబ్జైః ।
పాశం కోదండ మిక్షూద్భవ మథ గుణ మప్యం కుశం పంచబాణా ।
న్బిభ్రాణాఽసృక్కపాలంస్త్రినయనలసితా పీనవక్షోరుహాఢ్యా ।
దేవీ బాలార్క వర్ణా భవతు సుఖకరీ ప్రాణశక్తిః పరావః.

అంతర్మాతృకాన్యాసము

285. (1) "అస్యశ్రీ అంతర్మాతృకా సరస్వతీ మహామంత్రస్య, బ్రహ్మ ఋషిః, గాయత్రీచ్ఛందః, అంతర్మాతృకా సరస్వతీదేవతా, హలోబీజం, స్వరశ్శక్తయః బిందవః కీలకం, మాతృకాన్యాసే వినియోగః. బ్రహ్మ ఋషయేనమః శిరసి, గాయత్రీచ్ఛందసేన మోముఖే, అంతర్మాతృక సరస్వతీ దేవతాయైనమో హృదయే, హలోబీజ మితిగుహ్యే, స్వరశ్శక్తయః పాదయోబిందవః కీలకాణి సర్వాంగే మాతృకాన్యాసే వినియోగః".

(1) "ఓం, అం, కం, ఖం, గం, ఘం, ఙం, ఆం. అంగుష్ఠాభ్యాం నమః (హృదయాయ)

(2) "ఓం, ఇం, చం, ఛం, జం, ఝం, ఞం, ఈం. తర్జనీభ్యాం నమః (శిరసేస్వాహా)

(3) ఓం, ఉం, టం, ఠం, డం, ఢం, ణం, ఊం. మధ్యమాభ్యాం నమః (శిఖాయవౌషట్)

(4) ఓం, ఏం, తం, థం, దం, ధం, నం, ఐం. అనామికాభ్యాం నమః (కవచాయహుం)

(5) ఓం, ఓం, పం, ఫం, బం, భం, మం, ఔం. కనిష్ఠికాభ్యాం నమః (నేత్రత్రయాయ వౌషట్)

(6) ఓం, అం, యం, రం, లం, వం, శం, షం, సం, హం, ళం, అః కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం నమః" (అస్త్రాయఫట్) ఈ బీజములతో నిట్లే హృదయాదిన్యాసమైన పిదప.

(7) "ఓం, అం, ఆం, ఇం, ఈం, ఉం, ఊం, ఋం, ౠం, ఌం, ౡం, ఏం, ఐం, ఓం, ఔం, అం, అః. ఏతాన్షోడశ వర్ణాన్కంఠస్థానే షోడశ దళ పద్మేన్యాసయామి" యనుచు కంఠమందు స్పృశించవలయును. మఱల.

(8) ఓం, కం, ఖం, గం, ఘం, ఙం, చం, ఛం, జం, ఝం, ఞం, టం, ఠం. ఏతాన్ద్వాదశ వర్ణానహృదయస్థానే ద్వాదశదళపద్మేన్యాసయామి. అని హృదయ స్పర్శ.

(9) ఓం, డం, ఢం, ణం, తం, థం, దం, ధం, నం, పం, ఫం. ఏతాన్దశ వర్ణానాభిస్థానే దశదళ పద్మేన్యాసయామి, యని నాభిని స్పృశించ వలయును.

(10) ఓం, బం, భం, మం, యం, రం, లం ఏతాన్షడ్వర్ణాన్లిఙ్గ స్థానే షడ్దళ పద్మేన్యాసయామి. యనుచు లిఙ్గము స్పృశించవలయును.

(11) ఓం, వం, శం, షం, సం. ఏతాంశ్చతుర్వర్ణానాధారస్థానే చతుర్దళ పద్మేన్యాసయామి. యనుచు గుద స్పర్శ జేయవలయును.

(12) ఓం, హం, క్షం, ఏతద్వర్ణద్వయం భ్రూమధ్యగతే ద్విదళపద్మే న్యాసయామి. యనుచు బొమ్మల నడుమ స్పర్శ జేయవలయును. పిమ్మట ధ్యానమిట్లు.

453. శ్లో॥ ఆధారే లిఙ్గనాభౌ ప్రకటిత హృదయే తాలు మూలే లలాటే ।
దేవపత్రేషోడ శారేద్విదళ దశదళే ద్వాదశార్ధే చతుష్కే ।
వాసాంతే బాలమధ్యే డఫకఠ సహితే కంఠ దేశేస్వరాణాం ।
హంక్షంత త్వార్థయుక్తం సకల దళగతం వర్ణరూపంనమామి.

454. శ్లో॥ ఓం బంధూకాభాంత్రి నేత్రాం పృథు జఘనల సత్కుక్షి ముద్ర క్తవస్త్రాం
పీనోత్తుంగ ప్రవృద్ధస్త న జఘ న భరాం యవ్వనారం భరూఢాం ।
సర్వాలంకారయుక్తాం సరసిజవద నామిందు సంకాశంతమౌలి ।
మంబాం పాశాం కు శేష్టా భయ వరదకరా మం బికాంతాం నమామి.

బహిర్మాతృకాన్యాసము

286. "అస్యశ్రీ బహిర్మాతృకా సరస్వతీ మహామంత్రస్య, బ్రహ్మఋషి, గాయత్రీచ్ఛందః, బహిర్మాతృకా సరస్వతీ దేవతా, హలోబీజాని, స్వరాశ్శక్తయః, బిందుః కీలకం, బహిర్మాతృకాన్యాసే వినియోగః. బ్రహ్మర్షయేనమః శిరసి, గాయత్రీ ఛందసే నమోముఖే, బహిర్మాతృకా దేవతా

ధ్యైనమో హృదయే, హలోబీజ మితిగుహ్యే, స్వరశ్శక్తయః పాదయో, బిందవః కీలకాణి సర్వాంగే మాతృకాన్యాసే వినియోగః".

2. "అంనమఃమూర్ధ్ని । ఆంనమఃముఖే । ఇంనమో దక్షిణనేత్రే । ఈంనమో వామనేత్రే । ఉంనమో దక్షిణకర్ణే । ఊంనమో వామకర్ణే । ఋంనమో దక్షిణనాసాపుటే । ౠంనమో వామనాసాపుటే । ఌంనమో దక్షిణగండే। ౡంనమో వామగండే । ఏంనమోఽర్ధ్వోష్టే । ఐంనమోధరోష్టే । ఓం నమోఽర్ధ్వదంతపంక్త్యౌ । ఔంనమోధోదంతపంక్త్యౌ । అంనమఃమూర్ధ్ని । ఆఃనమోజిహ్వాయాం । కం, ఖం, గం, ఘం, ఙం, ఏతాన్పంచ వర్ణాన్దక్షిణ హస్తే సంధ్యగ్రేషువిన్యాసామి । చం, ఛం, జం, ఝం, ఞం ఏతాన్పంచ వర్ణాన్వామహస్తే సంధ్యగ్రేషువిన్యాసామి । టం, ఠం, డం, ఢం, ణం ఏతాన్పంచ వర్ణాన్దక్షిణపాదే సంధ్యగ్రేషువిన్యాసామి । తం, థం, దం, ధం, నం ఏతాన్పంచ వర్ణాన్వామపాదే సంధ్యగ్రేషువిన్యాసామి । పంనమో దక్షిణపార్శ్వే । ఫంనమో వామపార్శ్వే । బంనమః పృష్ఠే । భంనమో నాభౌ । మంనమః ఉదరే । యం నమస్త్వగాత్మనే హృదయే । రంనమోఽ స్వగాత్మనేదోర్మూలే విన్యాసామి।లంనమో మాంసాత్మనే కకుదిన్యాసామి। వంనమో మేదాత్మనే కక్షుద్వయేన్యాసామి । శంనమః అస్థ్యాత్మనే హృదయాదిహస్తగుల్ఫేవిన్యాసామి । షంనమో మజ్జాత్మనే హృదయాదిపాద యుగళేన్యాసయామి । సంనమః శుక్రాత్మనేజఠరేవిన్యాసామి । హంనమః ప్రాణాత్మనే ముఖేవిన్యాసామి । క్షంనమో జీవాత్మనే సర్వశరీరేవిన్యాసామి" "ఓం భూర్భువస్సురోమితిదిగ్బంధః" ఇది న్యాసములన్నింటి కను వర్తించును గావున జెప్పవలయును. ధ్యానమిట్లు :-

455. శ్లో॥ పంచాశద్వర్ణభేదైర్విహితవదనాందోః పాదహృత్కుక్షివక్షో ।
దేశాం భాస్వత్కపర్దాకలిత శశికలా మిందుకుందా వదాతాం ।
అక్షస్రక్కుంభ చింతా లిఖిత వరకరాం త్ర్యక్షణాం పద్మహస్తాం ।
మచ్ఛాకల్పా మతుచ్ఛ స్తనజ ఘనభరాం భారతీం తాం నమామి॥

శ్రుతి ౬౯. "ఓం చత్వారి వాక్పరిమితాపదాని । తానివిదుర్బ్రాహ్మణాయే మనీషిణః । గుహాత్రీణి నిహితానేంగ యంతి తురీయం వాచో మనుష్యా

వదంతీ" యనుచు జెప్పుకొని యుదకప్రోక్షణదర్భలతో జేసికొనవలయును. ఇట్లు ప్రతిదిన మాచరించువాడు నిత్యాదిసకల కర్మల కధికారియగును.

2. "దేవోభూత్వా దేవాన్యజేత్" యను ప్రమాణముగ భూత శుద్ధ్యాదులచే శరీరము పవిత్రమై దేవుడనబడును. అర్థజ్ఞానపూర్వకముగ కర్మలాచరించుట ముఖ్యము. కావున పై జెప్పినట్లాచరించి పరిశుద్ధుడై జపాదిదైనిక షట్కర్మల నాచరించవలయును. అప్పుడే జపాదులు జెప్పిన ఫలముల నియ్యనవర్ధములగును.

2. జ ప ము

287. జప, జల్ప - వ్యక్తాయాంవాచి యనగా ధాత్వర్ధమున జప, జల్ప శబ్దములకు వాక్కు వ్యక్తమగునట్లుగ (వినబడునట్లుగ) పలుకుట కర్థము. ఒకే శబ్దము పలుసార్లుచ్చరించుట జపమనబడును. జపము వాఙ్మానస భేదమున రెండు విధములు. మానసవాచికములు మఱల రెండేసి విధములైనవి. 1. ఉపాంశువు 2. వైఖరి, వాచికభేదములు. మనన, ధ్యానములు మానసభేదములు.

456. శ్లో॥ జపస్తు ద్వివిధః ప్రోక్తో వాచికోమానస స్తథా ।
మానసో మననధ్యాన భేదా ద్వైవిధ్య మాశ్రితః॥

457. శ్లో॥ వాచికో పాంశు రుచ్చైశ్చ ద్వివిధః పరికీర్తితా ।
ఉచ్చైర్జపాదు పాంశుశ్చ సహస్రగుణ ముచ్యతే॥

458. శ్లో॥ ఉచ్చైర్జపశ్చ సర్వేషాం యథోక్త ఫలదోభవేత్ ।
నీచైః శ్రోత్రేణ చేన్మంత్రః శ్రుతశ్చే న్నిష్ఫలోభవేత్॥

తా॥ వాచిక మానసిక జపభేదములు రెంటిలో బిగ్గరగా నుచ్చరించుట కంటెను పెదవులపై మెల్లగ నుచ్చరించు జపములు వేయిరెట్లు గుణాధిక్యములగును. బిగ్గరగా నుచ్చరించు జపములకు జెప్పిన ఫలములు గలుగును. గాని యా మంత్రముల నీచులు వినిరేని యవి నిష్ఫలములగును.

459. శ్లో॥ మకారో మననశ్చైవ తకారస్త్రాణ ఉచ్యతే॥
మననత్రాణ యోగేన మంత్ర మిత్యభిధీయతే॥

తా॥ జపము లన్నివిధములైనవి మంత్రరూపములు. "మ" కారార్థము మంత్రము, "త" కారార్థము త్రాణము రెంటి యోగముచే (కూడికచే) మంత్రశబ్దము గలిగినది. మొత్తముమీద మననము జేయువారిని రక్షించునది మంత్రమని యర్థము.

2. ధ్యాన శబ్ద నిర్వచనము ఉపాసనారూపమైనందున దేవతాకాండయందు జెప్పబడినది. ఇచ్చట మననరూపమైన మంత్రజపముల వివరమగుచున్నది. మంత్రములొక యక్షరముగలది మొదలు అనేకాక్షరములుగలవి యుండును. ఇట్టి మంత్రములు సప్తకోటి మహామంత్రములు. ఇతరము లసంఖ్యాకములు. అన్నింటిని వివరించుట కశక్యముగాన నిచ్చట వైదిక పంచాయతన మంత్రముల మాత్రము జేర్కొనబడును.

460. శ్లో॥ మంత్రోహ్యేకాక్షరః పిండః కర్తర్యోద్వ్యక్షరామతా ।
వర్ణత్రయం సమారభ్య నవార్ణావధి బీజకః ।
తతో దశార్ణమారభ్య యావద్వింశతి మంత్రకాః ।
తతః ఊర్ధ్వం గతామాలాస్తా సుభేదోన విద్యతే॥

తా॥ ఒక అక్షరమేగలది పిండము, రెండక్షరములున్నది కర్తరి, మూడక్షరములనుండి తొమ్మిదక్షరములుగలది బీజకమంత్ర మందురు. పది మొదలుకొని యిరువదివరకు అక్షరములుగలది మంత్రకములందురు. ఆపైన నక్షరము లెన్నియుండినగాని యది మాలామంత్ర మనబడును.

288. ఇష్టదైవ స్వరూపధ్యానజపము నామాక్షరములు, ఆ యక్షరములే మంత్రములగును. వాని యావర్తన (పలుమార్లుచ్చరించుట) జపము. జపమునకు పూర్వము, మంత్రాక్షరములతో అంగన్యాసాదులు, దేవతా స్వరూపమును దెలుపు ధ్యానశ్లోకము జెప్పబడుచుండునందున వానిని ఆచరించియే జపముల జేయవలయును. ప్రతిమంత్రమునకు ఋషిచ్ఛందస్సు, దేవతానామరూపములుండును. అట్టి మంత్రముల నర్థజ్ఞాన సహితముగ గురువనుగ్రహముచే దెలిసికొని పైజెప్పిన విధముగ పరిశుద్ధుడై జపించగ యథోక్త ఫలములు గలుగును.

2. ప్రతి మంత్రాధి దేవత షడంగయుతుడు కావున అంగన్యాసాదులు జెప్ప బడినవి. షడంగములుగల దేవతా మంత్రములే వైదికములవి మహామం త్రములనబడును. ఇవే ఆత్మతత్వార్థమును బోధించగలవు.

461. శ్లో॥ సర్వజ్ఞతా, తృప్తి, రనాదిబోధః స్వతంత్రతా నిత్యమలుప్తశక్తిః ।
అనంతతా శక్తిర్విధే విధి జ్ఞాఃషడాహురంగాని మహేశ్వరస్య॥

తా॥ మంత్రాధిదైవతయైన మహేశ్వరునకు, 1. సర్వజ్ఞత 2. తృప్తి 3. అనాదిబోధ 4. స్వతంత్రత 5. అక్షీణమగుశక్తి 6. అనంతశక్తి. ఇట్లారు శక్తులే అతనికి అంగములు. కావున అంగన్యాసాదులు జెప్పబడినవి.

2. సంధ్యాంగమునగాక వేరుగ నుపాసనాదులందు జేయు గాయత్ర్యాది మహామంత్రముల కనేక శాపములు గల్గినవి. మహర్షులచే శాపవిమోచన మంత్రము జెప్పబడినది. కావున నుపాసనాదులందు శాపవిమోచనమంత్రి జపముజేసియే మూలమంత్ర జపాదుల జేయవలయును. అన్యధా యవి ఫలమియ్యజాలవు. ఉదాహరణ కిచ్చట గాయత్రి శాపవిమోచన మంత్ర మిట్లు :—

గాయత్రీ శాపవిమోచన మంత్రము

289. "అస్యశ్రీ గాయత్రీ సర్వశాపవిమోచన మహామంత్రస్య । బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరా ఋషయః । గాయత్రీచ్ఛందః । గాయత్రీదేవతా । అకారంబీజం ఉకారంశక్తిః । మకారం కీలకం । బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర ఋషిభ్యోనమః శిరసి । ఋగ్యజుస్సామాథర్వణఛందాంసిముఖే । గాయత్రీ దేవతాహృదయే।అకారం బీజమితిగుహ్యే ॥ ఉకారంశక్తైనమఃపాదయోః। మకారం కీలకమితిసర్వాంగే । గాయత్ర్యా సర్వశాపవిమోచనార్థే విని యోగః॥

1. "సద్యోజాతం ప్రపద్యామి సద్యోజాతాయవై నమోనమః—అంగు ష్ఠాభ్యాం (హృదయాయ) నమః"

2. "వామదేవాయ నమోజ్యేష్ఠాయ నమశ్రేష్ఠాయ నమోరుద్రాయ నమః కాలాయనమః కలవికరణాయ నమోబలవికరణాయ నమోబలాయ

నమో బలప్రమథనాయ నమస్సర్వభూతదమనాయ నమోమనోన్మనాయ నమః"=తర్జనీభ్యాంనమః (శిరసేస్వాహా).

3. "అఘోరేభ్యోథ ఘోరేభ్యో ఘోరఘోర తరేభ్యస్స ర్వేభ్య స్సర్వశ్శ రేభ్యో నమ స్తే అస్తు రుద్రరూపేభ్యః"=మధ్యమాభ్యాంనమః (శిఖాయైవౌషట్)

4. తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ ధీమహి తన్నోరుద్రః ప్రచోదయాత్"=అనామికాభ్యాంనమః (కవచాయహుం)

5. "భవేభవే నాతిభవే భవస్వమాం భవోద్భవాయనమః"=కనిష్ఠికాభ్యాం నమః (నేత్రత్రయాయవౌషట్)

6. ఈశాన స్సర్వవిద్యానా మీశ్వర స్సర్వభూతానాం బ్రహ్మాధిపతి ర్బ్రహ్మణోధిపతి ర్బ్రహ్మాశివోమేస్తు సదాశివోం" = కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంనమః (అస్త్రాయఫట్). ఇట్లంగన్యాసాది హృదయాదిన్యాసాంతములజేసి క్రింది శ్లోకమున ధ్యానము జేయవలయును.

462. శ్లో॥ మహాసరస్వతీదేవీ మహాఫల ప్రదాయినీ ।
మహాశాపక్షయకరీ మహామంత్ర స్వరూపిణీ ।
శాపమోక్షకరీ శుభ్రే మంత్ర స్సిద్ధిరనుమతే॥

శ్రుతి ౨౦. "అదితిర్దేవా గంధర్వా మనుష్యాః పితరోఽసురాః । తేషాగ్ం సర్వభూతానాం మాతా మేదినీ మహతామహీ సావిత్రీ గాయత్రీ జగచ్ఛుర్వీ పృథివీ బహులా, విశ్వాభూతా, కతమాకాయా, సాసత్యేత్యమృతేతి వశిష్ఠః."

290. వైదిక సమ్మతములైన ఆగమోక్త పంచాయతన మహామంత్రము లివి :- 1. గణపతి 2. బాలా 3. విష్ణు 4. సూర్యుడు 5. దేవీ 6. శివుడు (గురువు) వీరే షట్చక్రాధిష్ఠాన దేవతలు, షట్చక్రముల కర్ణికలం దుందురు. ఇతర మంత్రములు శాస్త్రవిరుద్ధములు గాకుండునవి జపించవచ్చును. భానామతీత్యాదిహింసానృత్యప్రాధాన్యములైనవి నింద్యములుగాన నిషిద్ధములు. (జపించరాదు) జపించినచో నిహాపరలోక నిందితులగుదురు.

2. జపముల సంఖ్యానియమముచే లేక కాలనియమముగనైన జేయ వచ్చును. పురశ్చరణాదులందు సంకల్ప పూర్వక ఘటాదిస్థాపనానంతరము జపించవలయును. మంత్రి కవచాదుల గురు ముఖమున దెలిసికొన వచ్చును. నిష్కామనందు మూలమంత్ర మాత్రి జపముల జేయవచ్చును. మంత్ర జపసిద్ధియైన సకాముకుడైనచో ప్రతిబంధకము లేనప్పుడు కామనలు పూర్తియగును.

3. మంత్రజపములచే నాభిచారిక ప్రియోగాదుల జేయవచ్చును. కాని యవి అధర్మమైనందున నరక ప్రాప్తిని గలిగించును.

4. ఇతరులు తనపై ఆభిచారిక ప్రయోగము జేసినప్పుడు తన్నివారణార్థము ప్రితిక్రియా శూలిని (ప్రత్యంగిరా) జపము జేయవచ్చును. దీనితో అభిచారికములు దొలంగును. దీనిని నిష్కామనచే జేసిన సర్వసంకట నివారణగుచు జ్ఞానము గలిగించి మోక్ష మొసంగును. జపసంఖ్య దెలియుటకు మాలచే నైన, వేళ్ల పర్వసంఖ్యచే నైన జపించవచ్చును. వేళ్ల సంఖ్య కంటెను పర్వసంఖ్య (వ్రేళ్ల పై గల గీతల సంఖ్య) ఉత్తమము.

5. జపసిద్ధి గోరినచో లక్ష్యము కుదురునందాక ధ్యానశ్లోక ప్రికారముగ నిర్మించిన మూర్తుల జూచుచు జపించవలయును. మూర్తులు ధాతు నిర్మితములేగాని, పటములేగాని కావచ్చును.

463. శ్లో॥ అనామికాద్వయారభ్య ప్రిదక్షిణ్య క్రమేషుచ ।
తర్జనీమూల పర్యంతం గాయత్రిజప లక్షణం॥

తా. కుడిచేతి అనామిక వేళ్లు మధ్య పర్వమునుంచి క్రింది గీతల (రెండు క్రింది పర్వముల) కనిష్ఠికా క్రిందిగీతలపై లెక్కించు గలిపికొని మధ్యమ పై గీతకు అనామికా పై గీతనుండి అంగుష్ఠమును ద్రిప్పుచు తర్జనీ పై గీతల నుండి క్రిందికి దిగిననిది ప్రిదక్షిణ యగును. ఈ పది గీతలు సంఖ్యకు జెప్ప బడినవి. మఱల నావర్త జేయునప్పుడు అంగుష్ఠమును తర్జనీ క్రింది గీత నుండి విడిచియే అనామిక మధ్యగీతపై అంగుష్ఠము జేర్చవలయును. ఇదే పర్వసంఖ్య.

291. మాలసంఖ్య నూటెనమిది, మాలయందు నూటెనమిది పూసలుండ వలయును. అకారాదిక్షకారాంత వర్ణసంఖ్య 54. దీనికి రెట్టింపు 108. కావున మాలందు నూటెనమిది రుద్రాక్షలేగాని, ఇతర పూసలేగాని గూర్చ వలయును. మాలను గలుపుట కొకటి వేరు పూసను మేరువు అందురు. దానిచే జప సంఖ్యారంభమగును. కాని మేరువును దాటరాదు. అనగా మాలతో జపావర్తన జేయునప్పుడు మేరువు వరకే మాల ద్రిప్పి పిదప మేరువు వ్యతిరేకమైన క్రింది పూసనుండియే యవరోహణ జేయవలయును. (దిగవలయును) దీనినే ఆరోహణా వరోహణ పద్ధతి యందురు. ఇట్లు సంఖ్యావర్తన పూర్తి జేయవలయును. మాల ననామిక పైబెట్టి మధ్యమాంగుష్ఠములతో మాల పూసల లాగవలయును. తర్జని నంటించరాదు. గోముఖి (గుడ్డతో జేసిన గోముఖాకారము) అందు మాలనుంచుచు జపము జేయవలయును. లేదా వస్త్రాచ్ఛాదనగా నైన జేయవచ్చును. ఇట్టి మాలను అక్షమాలందురు.

464. శ్లో॥ అకారః ప్రథమోదేవీ క్షకారోన్త్యస్తు తత్పరః ।
అక్షమాలేతి విఖ్యాతో మాతృకావర్ణ రూపిణీ॥

తా. అకారమునుండి క్షకారమువరకు గలాక్షరములను మాలయందలి పూసలు బోలును. ఇట్లెంచియే మాతృకావర్ణరూపము అక్షమాల యని యందురు.

2. రుద్రాక్షల, తులసీకాష్ఠ నిర్మితముల, బంగారు నిర్మితముల, రత్న, స్ఫటిక, మౌక్తిక, ప్రవాళ, శంఖముల పూసలతో మాల జేసికొనవచ్చును. రుద్రాక్షలు జ్ఞాన ప్రదములు. ఇతరములు కామ్యమందు జేకొందురు. ఇష్టదేవత ప్రీతికరము లనబడినవి, ఆయా దేవతా మంత్రములందుపయోగించుటకు వాని వానితో మాల గూర్చుకొనవలయును.

3. రుద్రాక్షలు రుద్రాక్ష చెట్టు ఫలము లవి రుద్ర నేత్రముల బోలును. రుద్ర ముఖములవలె వానికి రేఖలుండును. వానియందు భేదములు 14 ఒక ఫలమునందొకే ముఖమునుండిన నది ఏకముఖి యనబడును. ఇది దుర్లభ

మందురు. నేపాల రాజ్యమున ఖట్మాండూ నగరమందు పశుపతి దేవాలయములో ఈశ్వరుని రుద్రాక్షమాలందీ యేకముఖి రుద్రాక్ష ఒక టేగలదు. దాని మహాత్మ్య మచ్చటివారు జెప్పుచుందురు.

465. శ్లో॥ ఏకవక్త్రంతు రుద్రాక్షం పరతత్వ స్వరూపకం ।
తద్ధారణా త్పరేతత్వేలీయతే విజితేంద్రియః॥

తా. ఏకముఖి రుద్రాక్ష పరతత్వ స్వరూపమది ధరించిన జితేంద్రియుడు పరతత్వమందే లీనమగును. ఇట్లితర ముఖముల రుద్రాక్షల ఫలములు జెప్పబడినవి.

466. శ్లో॥ చతుర్దశ ముఖం చాక్షం రుద్రనేత్ర సముద్భవం ।
సర్వవ్యాధి హరంచైవ సర్వదాఽరోగ్యమశ్నుతే॥

తా. పదునాల్గు ముఖములు గల రుద్రాక్ష రుద్రుని నేత్రమునుండి బుట్టినది. దాని ధరించిన సమస్త వ్యాధులు నశించును. ఎల్లప్పుడారోగ్య మనుభవించును. కావున రుద్రాక్ష మాలతో నేమంత్రములనైన జపించవచ్చును.

292. మూలాధార చక్రమునుండి పైకియుండు షట్చక్రములందు క్రమముగ గణపతి మొదలగు పంచాయతన దేవతలుందురు. వారి వారికి జెప్పబడిన మంత్రముల నారోహణ క్రమముగ జపముల కుపయోగించుటకై న్యాసాదులతో క్రింది విధముగ వివరింపబడును.

1. సిద్ధలక్ష్మీ సహిత మహాగణాధిపతి మంత్రము

(1) పృథివితత్వాధిపతి సిద్ధలక్ష్మీసహిత మహాగణపతి మూలాధారచక్ర కర్ణిక యందుండును. ఈ చక్రము రక్తవర్ణముగ నాల్గు దళములతో (రేకులతో) నుండును. నల్దిశలందుండు నాల్గు దళములలో తూర్పునుండి క్రమముగ వ, శ, ష, స వర్ణములొక్కొక రేకునందు గలవు. మధ్య కర్ణికయందు "గం" వర్ణముండును. ఇది గణపతి నామమును తెలుపును.

మూలమంత్రము = "ఓం, శ్రీం, హ్రీం, క్లీం, గ్లౌం 'గం' గణపతయే వర వరద సర్వజనం మేవశమానయ స్వాహా" ఇది మూలమంత్రము. సంపుటీ యుక్తమందురు. సంపుటీ, సంకలనమను రెండు భేదములు. బీజాక్షరములతో గలసియుండనది సంపుటీ, కేవల మంత్రము సంకలన మంత్రము. ఉః- ఈ మంత్రమందు "ఓం, శ్రీం, హ్రీం, క్లీం, గ్లౌం బీజాక్షరములుండుటచే నిది సంపుటీ మంత్రమనబడును. "స్వాహా" శబ్దము నామధేయార్థము. "గం గణపతయే వరవరద సర్వజనం మేవశమానయ" యను ఈ అక్షరములు సంకలన మాత్రములు. ఇందిరువదొక్క యక్షరము లుండుటచే నిది మాలా మంత్రమగును. ఇట్లే ముందుముందూహించ నగును.

2. గణపతి కనేక నామములుండునని సహస్ర నామాదులతో దెలియ వచ్చును. అందిదిసిద్ధలక్ష్మీసహిత శ్రీమన్మహాగణపతి మహామంత్రమందురు. మంగళార్థమున నోంకారమన్ని విధములైన మంత్రములకు జెప్పవచ్చును. ఇట్టి మంత్రమునకు గణకఋషిః, నిచృద్గాయత్రీ ఛందస్సు, సిద్ధలక్ష్మీ సహిత శ్రీమన్మహా గణపతి దేవత. గాం, గీం, గూం, గైం, గౌం, గః క్రమముగ నీ బీజములతో అంగన్యాస కరన్యాసాది హృదయాదాన్యాసాంతమగును. పైజెప్పి గం బీజమితి గుహ్యే, గీం శక్త్యైనమః పాదయోః, గూంకీలకాయనమః సర్వాంగే సిద్ధలక్ష్మీ సహిత గణపతి ప్రసాద సిద్ధ్యర్థే వినియోగః. ఇట్లు జెప్పి క్రింది శ్లోకమును ధ్యానార్థము పఠించవలయును.

467. శ్లో॥ బీజాపూరగ దేక్షుకార్ముక భుజాచక్రాబ్జ పాశోజ్వలాః ।
ప్రీహ్యగ్రస్వ విషాణరత్నకలశా ప్రోజ్యత్కరాం భోరుహా ।
ధ్యేయోవల్లభయాన పద్మకర యాశ్లిష్టోల్ల సద్భూషయా ।
విశ్వోత్పత్తి విపత్తి సంస్థితకరో విఘ్నేశ ఇష్టార్థదః.

ముద్రలివి :- దంత, పాశ, అంకుశ, అవిఘ్న, లడుక బీజాపూరగము.

3. లం పృథివీతత్వాత్మనే గంధం, హం ఆకాశతత్వాత్మనే పుష్పం, యం వాయుతత్వాత్మనే ధూపం, రం తేజస్తత్వాత్మనే దీపం, వం అమృత తత్వా

త్మనే నైవేద్యం, సం సర్వతత్వాత్మనే తాంబూలాదీన్సమర్పయామి యని పై జెప్పిన లమిత్యాదులిందు జెప్పవలయును. ఇది పంచోపచార పూజ యనబడును. మున్ముందన్ని జపలములందిట్లే యూహించు కొనవలయును.

4. గురు ముఖమున మంత్రమర్థయుక్తముగ తెలిసికొని జపించవలయును. అక్షర లక్ష జపముతో మంత్ర సిద్ధియగును. కలియుగమునందు నాల్గంతలు జపించిన సిద్ధియనిరి. జపసిద్ధికై దశాంశమున తర్పణ హోమాదుల జేయ వలయును. విఘ్నములు నశించి సర్వ సౌఖ్యములు జపమున కలుగును. ఈ నియమ మన్ని మంత్రములకు గలదని తెలిసికొనవలయును.

2. కుమార కామేశ్వరసహిత బాలా మంత్రము

293. సూత్రాత్ముడైన ప్రజాపతి కుమార కామేశ్వరుడు. శ్రీదేవి కుమారి బాల. వీరు మిశ్రితత్వాధిష్ఠాన దేవతలు (పృథివీ జలమిశ్ర) కేళీ లోలులు అనగా విశ్వోత్పత్తి స్థితిలయాదుల జేయుటే వీరికి యాటలు.

2. వీరు లిఙ్గస్థానమందుగల స్వాధిష్ఠాన చక్రమందుందురు. ఈ చక్రి మారు రేకులది. వానియందు బ, భ, మ, య, ర, ల ఆరు వర్ణములు క్రమముగ నుండును. తూర్పు, పడమర, ఉత్తర, దక్షిణములు నాల్గు పై దిశ, క్రింది దిశలతో నారగును. ఈ చక్రము పీతవర్ణము. పై వర్ణములు మంత్రాక్షరమునకు ప్రతినిధులు (బదులుగా జెప్పబడినవి) మూల మంత్రము మూడక్షరముల దైనను వ్యతీహారమున (క్రిందినుండి మఱల పైకి నుచ్చ రించగ) నారక్షరములగును. ఇట్లే జపము జేయవలయును.

మూ. "ఐం, క్లీం, సౌః, సౌః, క్లీం, ఐం. (వ్యతీహారావర్తన)

3. మంత్రాక్షరములతో అంగన్యాసాదులు పై జెప్పినట్లు జేయవల యును. ఐం బీజమితి గుహ్యే, క్లీం శక్త్యైనమః పాదయోః, సౌః కీల కాయైనమః సర్వాంగే కుమార కామేశ్వర సహితబాలత్రిపురసుందరీ ప్రసాద సిద్ధ్యర్థేజపే వినియోగః. యని లమిత్యాదులతో పూజించవలెను. ధ్యానమిట్లు.

468. శ్లో॥ మాలాశృణీ పుస్తక పాశహస్తాం ।
కాలాంబికాం శ్రీ లలితాకుమారీం ।
కుమార కామేశ్వర కేళిలోలాం ।
నమామి గౌరీం నవవర్గవేషాం.

ముద్రలు=మాల, శృణీ (తంబూర) పుస్తకము, పాశము, వరద, అభయము పై జెప్పినట్లు జపించిన జ్ఞాన వైరాగ్యాది, సకల సంపదలు గల్గును. గురుముఖమున మంత్ర మర్థయుక్తముగ దెలిసికొని జపించవలయును.

3. శ్రీరామ షడక్షరీ మంత్రము

294. శుద్ధజలతత్త్వాధిష్ఠాన దేవత విష్ణువు. అతని కనంత నామములు గలవు. ప్రతి నామ మంత్ర మిందు జేరును. శ్రీరామనామ మహాత్మ్యము చాలా గొప్పది. గాన నిందుదహరించబడినది. నాభియందు మణిపూరక చక్రముగలదది, నీలవర్ణముగ నుండును. ఆ చక్రమునకు పది రేకులుండును. డాదిఫాంత వర్ణము లా రేకులందు క్రమముగ నొక్కొక రేకు నందొక్కొక యక్షరముగలదు. కర్ణికయందు శ్రీరాముడుండును. (లక్ష్మీసహిత విష్ణువు) గురూపదేశముగ మంత్రము మంత్రార్థము దెలిసికొని పైవిధముగ జపించిన వారికి విష్ణుసాయుజ్యాది ఫలములు గలుగును. విష్ణు భక్తులకు బొంద రానిదేదియులేదు. అహింసా సత్యశమాదులు గలవారికే మంత్ర సిద్ధి యగును. రామనామము సర్వపాపహరము. మనశ్శాంతి యగును. రామ నామ మహాత్మ్యము బొగడశక్యముగా కుండును.

469. శ్లో॥ రకారోఽ నలబీజం స్యాద్యేనసర్వే బాడబాదయః ।
కృత్వామనోమలం సర్వం భస్మకర్మ శుభాశుభం.

470. శ్లో॥ అకారోభాను బీజస్స్యా ద్వేదశాస్త్రప్రకాశకః ।
నాశయత్యేవసాదీప్త్యా యాఽవిద్యా హృదయే తమః.

471. శ్లో॥ మకారశ్చంద్రబీజస్స్యాద్యద పాం పరిపూరణం ।
త్రైతాపం హరతేనిత్యం శీతలత్వం కరోతి యః.

తా. రకారవర్ణమనల బీజము. అదివాసనామయయములగు సమస్త శుభా శుభ కర్మల తత్కార్య సహితముగ భస్మము జేయును.

అకార వర్ణము భాను బీజము అది హృదయాంధకారమును బోగొట్టి శాస్త్రజ్ఞాన జ్యోతిని వెలిగించును. మకారాక్షరము చంద్ర బీజమైనందున నది తాపత్రయముల నడంచి శీతలత్వము (మనశ్శాంతిని) కలిగించును.

472. శ్లో॥ యథైవ వటబీజస్థం ప్రాకృతస్య మహాద్రుమః ।
తథై వరామబీజస్థం జగదేత చ్చరాచరం.
అగ్నిషోమాత్మకం రూపం రామబీజే ప్రతిష్ఠితం.

తా. గనుపించు వట వృక్షము దాని బీజమందెట్లు సూక్ష్మముగ నుండునో యట్లే "రామ" అక్షర బీజములం దీచరాచర జగత్తు గలదు.

473. శ్లో॥ బీజోక్త ముభయార్థత్వం రామనామ నిదృశ్యతే ।
ముక్తిదం సాధకానాం చ రకారో ముక్తిదో మతః.

474. శ్లో॥ మకారో భుక్తిదః ప్రోక్తః మారూపత్వాచ్చ సర్వదా ।
వదంత్యత స్తం సర్వేరామోఽయం భుక్తిముక్తిదః.

తా. రామ నామమం దుభయార్థములు గలవు. రకారము ముక్తిప్రద మైనందున రా యనగనే ముక్తిగలుగును. మ కారము మాయార్థముచే లక్ష్మి (సంపద) కావున భుక్తిఫలము గలుగును. ఇట్టి యర్థముననే యందరు రాముని భుక్తిముక్తిఫలప్రదాత యందురు.

475. శ్లో॥ ఆద్యోరా త్తత్పదార్థం స్యా న్మకార స్త్వం పదార్థవాన్ ।
తయో స్సంయోజనసీతి చతుర్థ్యర్థంతు యుజ్యతే.
తత్వమస్యాదివాక్యం తు కేవలం ముక్తిదం మతం.

తా. తత్వమసి వాక్యార్థము రామశబ్దార్థము. వీనిలో "రా", "తత్" పదమునకు బదులు వాచకము-వాచ్యార్థ లక్ష్యార్థములు రెంటికి సమానము "మ", "త్వం" పదమునకు బదులు వాచకముభయార్థములు సమానము. అసి పదమునకు బదులు చతుర్థ్యర్థమనగా "రామాయనః" అను వాక్యము

నందలి (య) అక్షరము "కొఱకని" యర్థమిచ్చును గాన "రా", "మ" లను గలుపునది, (నియమించునది) "య", "అసి"కి బదులని తాత్పర్యము.

476. శ్లో॥ అకారాక్షరసంభూతో సౌమిత్రి ర్విశ్వభావనా ।
ఉకారాక్షరసంభూత శ్శత్రుఘ్న స్తైజసాత్మకః.

477. శ్లో॥ ప్రాజ్ఞాత్మకస్తు భరతః మకారాక్షరసంభవః ।
అర్థమాత్రాత్మకో రామో బ్రహ్మానందైకవిగ్రహః.

తా. ఓంకారాక్షరమందలి అ, ఉ, మ, అక్షరములతో లక్ష్మణ, శత్రుఘ్న, భరతులు క్రమముగ బుట్టిరి. వీరికే క్రమముగ విశ్వ, తైజస, ప్రాజ్ఞులని, స్థూల, సూక్ష్మ కారణ శరీరాభిమానులని యర్థము. ఓంకారము పై గల నర్ధమాత్రానుస్వార స్వరూపుడు శ్రీరాముడు, బ్రహ్మానంద స్వరూపుడు. ఓంకారాక్షరములకు బదులై ర, అ, మ అక్షరములగును. వీని కలయిక (సంయోగము) రామ శబ్దము. గాన పరబ్రహ్మానంద స్వరూపుడు శ్రీరాముడని తాత్పర్యము.

478. శ్లో॥ శ్రీరామసాన్నిధ్య వశాజ్జగ దాధారకారిణీ ।
సా సీతా భవతి జ్ఞేయా మూలప్రకృతిసంజ్ఞితా ।
ప్రణవత్వా త్ప్రకృతిరితి వదంతి బ్రహ్మవాదినః.

తా. శ్రీ యనగా సీతాదేవి మూలప్రకృతియగును. ఇదే రాముని సన్నిధాన మందుండుటచే జగత్తునకాధారమైనది. ఉత్పత్తి స్థితి లయాదుల జేయుచున్నది. పరబ్రహ్మ "ఈక్షణ" మాత్రకారణుడని తాత్పర్యము.

2. పరబ్రహ్మార్థమునిచ్చు శ్రీరామనామమంత్ర మితర విష్ణునామ మంత్రములలో శ్రేష్ఠమగుచున్నది. సర్వవర్ణాశ్రమిణుల కాదరణీయ మైనది.

మూ. "ఓం శ్రీరామాయనమః" ఈ మూలమంత్రమునకు బ్రహ్మా ఋషి, గాయత్రీ చ్ఛందస్సు, శ్రీరామోదేవత, రాం బీజం, శ్రీం శక్తిః, నమః కీలకం శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థేజపే వినియోగః. న్యాసాదులు పూర్వోక్తగ మంత్రాక్షరములతో చేయవలయును.

3. పై జెప్పిన విధముగ నీమంత్రము నర్థయుక్తముగ గురువుతో దెలిసి కొని జపము జేయవలయును. పాపాతి పాపులైనగాని రామ నామ స్మరణచే శుద్ధులైనటు వాల్మీకికథయే సాక్షి. ధ్యానశ్లోకమిట్లు జేయ వలెను.

479. శ్లో॥ కాలాంబోధరకాంతికాంతమతులం వీరాసనాధ్యాసితం ।
ముద్రాం జ్ఞానమయీం దధాన మపరం హస్తాంబుజం జానునీ ।
సీతాం పార్శ్వగతాం సరోరుహకారాం విద్యున్నిభం రాఘవం ।
పశ్యంతీం మకుటాంగదాదివివిధాకల్పోజ్జ్వలాంగం భజే.

ముద్రలు = శ్లో॥ శంఖం చక్రం గదా పద్మం యోనిగారుడకౌస్తుభం ।
శ్రీవత్సవనమాలం చ నవముద్రాః ప్రకీర్తితః.

తా. శంఖము, చక్రము, గద, పద్మము, యోనిముద్ర, గరుడముద్ర, కౌస్తుభము, శ్రీవత్సముద్ర, వనమాల లివి నవముద్రలు.

4. ఈ మంత్ర మక్షర లక్ష, ఇప్పటి కాలమందు నాల్గింతలు జేసి దశాంశ హోమ తర్పణాదుల జేసిన నహింసాసత్యాశమదమాదులు గలవారికి సిద్ధి యగును.

4. సూర్యఅష్టాక్షరీ మహామంత్రము

295. అగ్నితత్వాధిష్ఠానదేవత సూర్యుడు. హృదయ కమలమునం దనాహత చక్రము గలదది పండ్రెండు రేకులది. దాని వర్ణము రక్త వర్ణము. ఆ రేకులందు కాదిఠాంత వర్ణములుండును. సూర్యుని ప్రకాశము త్రి లోకములందు సమానముగాన దశ దిశలతో పై గల నంతరిక్షముతో (ద్యులోకము) భూమి క్రిందికి పాతాళము (అధోదిశ) గలిపిన 12 దిశ లగును. వానికి బదులుగ 12 రేకులందు క్రమముగ 12 అక్షరములు గల వని యర్థము జేయవచ్చును. గురుముఖమున మంత్రమర్థయుక్తముగ దెలిసికొని పై జెప్పిన విధముగ జపించవలయును.

మూ. "ఓం ఘృణిస్సూర్యాదిత్యాయనమః".

ఈ మంత్రమునకు దేవభాగఋషిః, త్రిష్టుప్ఛందస్సు, సవితా దేవత. సవితా సూర్యనారాయణ ప్రసాధసిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః. మంత్రమందలి ఘృణిః, సూర్యః, ఆదిత్యః ఈ మూడు శబ్దములు, బీజములు వీనితోడనే అంగ న్యాసాదులు పైజెప్పినట్లు జేయవలయును.

480. శ్లో॥ రక్తాబ్జయుగ్మాభయదానహస్తం ।
కేయూరహారాంగదకుండలాఢ్యం ।
మాణిక్యమౌళిం దిననాథ మీడే ।
బంధూకకాంతిం విలస త్రినేత్రం.

ముద్రలు—వ్యోమ, రతి, పద్మ, మహాశ్వేత, అస్త్రము. ధ్యాన శ్లోకము పఠించి జపించవలయును. పై జెప్పినట్టి సంఖ్యగ జపమగును, ఆరోగ్యాది ఫలములు గలుగును.

5. శ్రీ విద్యాపంచ దశాక్షరీ మహామంత్రము

296. ప్రాణవాయుతత్వము శక్తి, కంఠమందు పదహారు దళములతో విశుద్ధ చక్రముగలదు అందధిష్ఠాన దేవతాశక్తి యందురు. ఆ చక్రదళము లందు క్రమముగ నొక్కొక రేకునం దొక్కొక యక్షరముండును. ఆ యక్షరములు స్వర వర్ణములు (అచ్చులు) విశుద్ధచక్రవర్ణము ధూమ్రముగాన స్వర వర్ణములు ధూమ్రవర్ణముగానుండును. శక్తులనంతములై నందున శక్తినామరూపము లనంతములు. వేద విరుద్ధము లేని తాంత్రికపంచాయ తనములందు దేవి యొకాయతనము. శ్రీ విద్యలందు పంచ దశాక్షరీవిద్య వేదవిరుద్ధము కానిది, వైదిక పద్ధతిచే దేవీయుపాసనార్థము పంచదశా క్షరీజపము జేయవలయును.

481. శ్లో॥ సామాన్యం పరమం చేతి ద్వేరూపేవిద్ధి మే నఘ ।
పాణ్యాదియుక్తం సామాన్యం యస్తుమూఢా ఉపాసతే.

482. శ్లో॥ పరంరూపమనాద్యంతం యన్మమైవ మనామయం ।
బ్రహ్మాత్మా పరమాత్మేతి శబ్దైనైవ యదీర్యతే.

తా. సామాన్యము, పరమను భేదముచే రెండు రూపములు నాకగునని దెలిసికొనము. చేతులు కాళ్లున్నట్లు కల్పించు రూపము సామాన్యమన బడును. అది మూఢులకుపాస్యము కాని అనాద్యనంతమైన నాపర రూపము అనామయము. (దుఃఖములేనిది=ఆనందమైనది) దానిని పర బ్రహ్మ, పరమాత్మ నామములతో బలుకుదురు.

483-a శ్లో॥ పుం రూపం వా స్మరే ద్దేవీం స్త్రీరూపం వా విచింతయ ।
అథవా నిష్కలం ధ్యాయే త్సచ్చిదానందలక్షణం.

తా. నన్ను పురుష రూపమని లేక స్త్రీ రూపమే యని ధ్యానించవచ్చును. లేదా నిష్కళమైన సచ్చిదానంద స్వరూపమని ధ్యానించవచ్చును.

2. పై కారణముల వలన వైదిక పద్ధతిగా దేవీ జపముల జేయవలయు ననుట నిర్వివాదము.

483-b. శ్లో॥ యశ్చనోపశ్చిమం జన్మ యదివా శంకరస్స్వయం ।
తేనైవలభ్యతే విద్యా శ్రీమత్పంచదశాక్షరీ.

తా. సాక్షాచ్ఛంకరునికిని, మఱల జన్మలేని వారికిని మాత్రమే శ్రీ విద్య లభించును.

484. శ్లో॥ దశాపంచకభేదేన ప్రపంచస్యఖిలానినీ ।
సాక్షిణీచాక్షరీయస్మా తస్మాత్పంచదశాక్షరీ. "మానసోల్లాసము"

తా. పంచ మహాభూతములైదు త్రివృత్కరణముచే పంచదశసంఖ్య యగును. మంత్రాక్షరములన్నియే గలవు కావున పంచదశాక్షరీ యని మంత్రనామము గలిగినది.

3. మనుష్యులేగాక దేవతలు, ఋషులు సహితము శ్రీదేవ్యుపాసకులైరి.

485. శ్లో॥ మనుశ్చంద్రః కుబేరశ్చ లోపాముద్రా చ మన్మథా ।
అగస్త్యోగ్నిశ్చ సూర్యశ్చఇంద్రస్కందశ్శివ స్తథా ।
క్రోధ భట్టారకోదేవీ ద్వాదశామీ యుపాసకాః.

తా. మనువు, చంద్రుడు, కుబేరుడు, లోపాముద్రా, (అగస్త్యుని భార్య) మన్మథుడు, అగస్త్యుడు, అగ్నిదేవుడు, సూర్యుడు, ఇంద్రుడు, కుమార

490. శ్లో॥ శాంతం పద్మాసనస్థం శశిధరమకుటం పంచవక్త్రంత్రినేత్రం ।
శూలం వజ్రం చ ఖడ్గం పరశుమభయదం దక్షభాగేవహంతం ।
నాగం పాశం చ ఘంటాం ప్రళయహుత వ హంసాంకుశం వామభాగే ।
నానాలంకారయుక్తం స్ఫటికమణి నిభం పార్వతీశం నమామి.

491. శ్లో॥ లిఙ్గయోని త్రిశూలంచ మాలాభయ వరోమృగీ ।
ఖట్వాంగం చ కపాలం చ డమరుశ్శివతోషదః, ఇవి ముద్రలు

7. గాయత్రీ మహామంత్రము

298. సహస్ర దళములతో సహస్రారచక్రము బ్రహ్మరంధ్రమున గలదు. అది శుభ్రవర్ణమైనది. అందు "హం" బీజమొకటియేగలదు. పరబ్రహ్మ చిచ్ఛక్తియుతుడా చక్రాధిష్ఠానదేవత. సంధ్యాంగముగ జెప్పిన త్రిపాద్గాయత్రి మంత్ర మిచ్చట ఉపాన, పురశ్చరణాదులందదే మంత్రమగును. సంకల్పమాత్రము వేరుగ జేయవలయును. న్యాసాదులు, ధ్యానము పై జెప్పినట్లు సంధ్యాంగమందు జెప్పినవి జేయవలయును. ముద్రలవే యిచ్చటగును.

మూ. "ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గోదేవస్యధీమహి, ధియోయోనః ప్రచోదయాత్". దీనికి విశ్వామిత్రఋషిః, గాయత్రీఛంధః, గ్రాయత్రీ దేవత, శ్రీ గాయత్రీ దేవతా ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపేవినియోగః.

2. మోక్షేతరములైన త్రైలోక్య సంపదలు మంత్రపాదైక తుల్యములే గాజాలవు. కావున మోక్షార్థియగుచు జపము జేయవలయును.

8. ప్రతిక్రియా శూలనీ మహామంత్రము

299. ఆభిచారికమందేగాని, సంకట నివారణకుగాని ఈ మంత్రమును స్తోత్రమందలి ప్రతిశ్లోకమునకు సంపుటిజేసి పఠించవలయును. నిష్కామనగా జేసిన మోక్షము గలుగును.

మూలమంత్రము—"ఓం హ్రైం స్వాహోజ్వల దుష్టగ్రహాశూలనీ ఘట్జ్వలహుం, హ్రాం మామరిదురితాన్మోచయ, హ్రీం మామరిదురితాన్మోచ రూపిణి జ్వల జ్వల ప్రతిక్రియాశూలనీ గ్రాసయా సుప్రయోక్త్రీస్త్రం ఫట్ స్వాహా"

2. ఈ మంత్రమునకు దీర్ఘతమఋషిః, కకుబ్ఛందః, ప్రతిక్రియా శూలనీ దేవతా, హ్రైం బీజం, స్వాహాశక్తిః, శూలనీ కీలకం, ప్రతిక్రియాశూలనీ ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః. బీజాదిన్యాసము పై విధము. 1, హ్రైం అంగుష్ఠాభ్యాంనమః (హృదయాయనమః) 2. స్వాహాతర్జనీభ్యాంనమః (శిరసేస్వాహా) 3. జ్వలదుష్టగ్రహాయై మధ్యమాభ్యాంనమః (శిఖాయైవౌషట్) 4. శూలన్యై అనామికాభ్యాంనమః (కవచాయహుం) 5. ఫట్ కనిష్ఠికాభ్యాంనమః (నేత్రత్రయాయవౌషట్) 6. జ్వలహుం కరతల కరపృష్ఠాభ్యాంనమః (అస్త్రాయఫట్) ధ్యానము.

492. శ్లో॥ సంవర్తానల కోటి కోటి విలస త్తేజోమయీం భీషణాం ।
వీరాభిః పరిచారికాభిరభితో వీరైర్గ్రహైర్దిగ్వృతాం ।
నానామూర్తి మహాప్రయోగ నిపుణైర్విధి ప్రియుక్తైపున ।
స్తానేవాశు వినాశినీం భయహరాం ధ్యాయేన్మహాశూలనీం.

300. గ్రహచార మనుకూలముగ నుండనప్పుడు, నిమిత్తాంతరమందును, నిష్కామనచేగాని నవగ్రహజపము జేయవచ్చును. నవగ్రహ జపము జేయ గోరినవారు అధిదేవత ప్రత్యధిదేవతలతో సూర్యాదిగ్రహ జపముల జేయ వలయును. న్యాసాదులు, ధ్యానశ్లోకములు వేరుగ దెలిసికొనవలయును. ఇచ్చట మూలమంత్రముల జేర్కొనబడును. గ్రంథ విస్తరభీతిచే విడువ బడినది.

1. సూర్యగ్రహమంత్రము

301. మూ. (1) "ఓమాసత్యేన రజసావర్తమానోనివేశ యన్నమృతం మర్త్యంచ హిరణ్యయేన సవితారథే నాదేవోయాతి భువనాని పశ్యన్" ముఖ్య మంత్రము.

స్వామి, శివుడు, దుర్వాసుడు వీరు పండ్రెండుగురు దేవీముఖ్యోపాసకులు (శ్రీ విద్యా ప్రవర్తకులు).

3. పంచదశాక్షరీమంత్రమందు త్రికూటములు (మూడుపాదములు) గాయత్రి మంత్రము మూడుపాదము లిట్లుభయమంత్రము లొకే విధ ముండుటతో పంచదశాక్షరిని తుల్య గాయత్రి యందురు.

మూలమంత్రము=''క, ఏ, ఈ, ల, హ్రీం, హ, స, క, హ, ల, హ్రీం. స, క, ల, హ్రీం.'' శ్రీం బీజముతో గలసి షోడశాక్షరీ యనబడును. సంపుటకి ఇతర బీజములను మూలమంత్రమున గురువనుగ్రహముచే బడసి పై విధముగ జపించవలయును. ఆనందభైరవ, దక్షిణామూర్తి ఋషయో:, పజ్క్తించ్ఛందః, శ్రీ కామేశ్వర సహిత లలితాపరమేశ్వరీ దేవతా, క, ఏ, ఈ, ల, హ్రీం బీజం, స, క, ల, హ్రీం శక్తిః హ,స,క,హ,ల,హ్రీం కీలకం, శ్రీకామేశ్వర సహితలలితాపరమేశ్వరీ ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపేవిని యోగః. మంత్రమందలి త్రికూటములతో నన్వయ వ్యతిరేకములచే న్యాసాదులు జేయ వలయును. సాంప్రదాయవేత్తయైన గురువు స్వపాదుకనిచ్చి పూర్ణాభి షిక్తుని జేసిన దీక్షితుడగును. ధ్యాన శ్లోకమిది.

486-a. శ్లో॥ ధ్యాయేత్కామేశ్వరాం కస్థాం కురువిందమణిప్రభాం ।
శ్రోణాంబరస్రగాలేపాం సర్వాంగే న విభూషితాం ।
సౌందర్య సేవధించేక్షు చాపపాశాంకుశోజ్జ్వలాం ।
సఖాభిరణి మాద్యాభి స్సేవ్యాం సర్వనియామికాం ।
సచ్చిదానంద వపుషాం సదయాపాంగ విభ్రమాం ।
సర్వలోకైక జననీం స్మేరస్యాం లలితాంబికాం.

ముద్రలు 486-b. శ్లో॥ శంఖం చక్రం గదాం ఖడ్గం పద్మం యోనింత్రిశూలకం ।
తార్క్ష్యం శక్తిం ధేనుశార్జ్గం నారాచం కౌస్తుభం తథా.

2. తర్పణాదుల నెథాక్రమముగ గురువనుగ్రహమున తెలిసికొని జేయ వలయును. మంత్రసిద్ధిచే చతుర్విధ పురుషార్థములు గలుగును.

6. శ్రీ శివపంచాక్షరీ మహామంత్రము

297. ఆజ్ఞాచక్రము భ్రూమధ్యయందు రెండు దళములతో నుండును. దాని వర్ణము మెఱుపులరంగు. ఈ చక్రమందున్న చిదాకాశమందు గురుమూర్తి (శ్రీ సదాశివుడు) అధిష్ఠానదేవత. ఆజ్ఞాచక్రరేకులందు క్రమముగ "హం, క్షం" వర్ణములు దక్షిణోత్తరములందు గలవు. గురుమూర్తి కర్ణిక మధ్యనుండునని భావించవలయును.

2. సకల విద్యాధిదైవత పరమగురుడైన సదాశివుడు కారణగురువు. కార్యగురువులను త్రిమూర్తుల స్వరూపమందుము కావున పరమకారణ గురుడై పరమశివుని మాహాత్మ్యము వర్ణింపజాలము.

487. శ్లో॥ గురుర్బ్రహ్మ గురుర్విష్ణు గురుర్దేవో మహేశ్వరః ।
గురుస్సాక్షాత్పరబ్రహ్మ తస్మై శ్రీ గురవేనమః.

488. శ్లో॥ సర్వజ్ఞాః శ్రుతయోపియాః పరశివః త్వత్ప్రాణ రూపాప్రియాః ।
శృంగగ్రాహిక యాతపాభృత ఇవత్వాన్న ప్రజల్పంతితాః ।
అన్యానైవతు నేతినేతి బహుశోవాచానిషిధ్యంతిచే ।
తోఽన్యస్త్వామిద మిత్థమిత్యనువదేత్తత్రాపి మాదృగ్జనాః.

489. శ్లో॥ నమేశక్తి శ్శ్రీమన్మహిమపరమాణో రపినుతౌ ।
తథాపిత్వద్భక్తిం వ్యతనమవష్టభ్య కిమపిచ ।
న మంచాక్రోశంతీ ప్రవచనమథాపి ప్రవవృతే ।
యథాలోకేభక్త్యా పరశివన శక్త్యా స్వగతయే.

మూలమంత్రము—"ఓంనమః శివాయ".

వామదేవఋషిః, పంక్తిచ్ఛందః, సాంబసదాశివసద్గురుదేవత, శ్రీంబీజం, నమః శక్తిః శివాయకీలకం. సాంబసదాశివదేవతా ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపేవినియోగః మంత్రాక్షరములతో పైజెప్పినట్లు న్యాసాదుల జేయవలయును. గురువనుగ్రహమున మంత్రమర్థయుక్తముగ బడసి పైజెప్పిన విధముగ జపించవలయును. రుద్రాక్షమాలచే జపమావర్తన జేయవలయును. మంత్రసిద్ధిచే సమస్తఫలములు గలుగును. ధ్యానమిట్లు :-

490. శ్లో॥ శాంతం పద్మాసనస్థం శశిధరమకుటం పంచవక్త్రం త్రినేత్రం ।
శూలం వజ్రం చ ఖడ్గం పరశుమభయదం దక్షభాగేవహంతం ।
నాగం పాశం చ ఘంటాం ప్రళయహుత వ హంసాంకుశం వామభాగే ।
నానాలంకారయుక్తం స్ఫటికమణి నిభం పార్వతీశం నమామి.

491. శ్లో॥ లిఙ్గయోని త్రిశూలంచ మాలాభయ వరోమృగీ ।
ఖట్వాంగం చ కపాలం చ డమరుశ్శివతోషదః, ఇవి ముద్రలు

7. గాయత్రీ మహామంత్రము

298. సహస్ర దళములతో సహస్రారచక్రము బ్రహ్మరంధ్రమున గలదు. అది శుభ్రవర్ణమైనది. అందు "హం" బీజమొకటియేగలదు. పరబ్రహ్మ చిచ్ఛక్తియుతుడా చక్రాధిష్ఠానదేవత. సంధ్యాంగముగ జెప్పిన త్రిపాద్గాయత్రి మంత్ర మిచ్చట ఉపాన, పురశ్చరణాదులందదే మంత్రమగును. సంకల్పమాత్రము వేరుగ జేయవలయును. న్యాసాదులు, ధ్యానము పై జెప్పినట్లు సంధ్యాంగమందు జెప్పినవి జేయవలయును. ముద్రలవే యిచ్చటగును.

మూ. "ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గోదేవస్యధీమహి, ధియోయోనః ప్రచోదయాత్". దీనికి విశ్వామిత్రఋషిః, గాయత్రీఛంధః, గ్రాయత్రీ దేవత, శ్రీ గాయత్రీ దేవతా ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపేవినియోగః.

2. మోక్షేతరములైన త్రైలోక్య సంపదలు మంత్రపాదైక తుల్యములే గాజాలవు. కావున మోక్షార్థియగుచు జపము జేయవలయును.

8. ప్రతిక్రియా శూలనీ మహామంత్రము

299. అభిచారికమందేగాని, సంకట నివారణకుగాని ఈ మంత్రమును స్తోత్రమందలి ప్రతిశ్లోకమునకు సంపుటిజేసి పఠించవలయును. నిష్కామనగా జేసిన మోక్షము గలుగును.

మూలమంత్రము="ఓం హ్రీం స్వాహోజ్వల దుష్టగ్రహాశూలనీ ఫట్జ్వలహుం, హ్రీం మామరిదురితాన్మోచయ, హ్రీం మామరిదురితాన్మోచ రూపిణి జ్వల జ్వల ప్రతిక్రియాశూలనీ గ్రాసయా సుప్రయోక్త్రీన్హుం ఫట్ స్వాహా"

2. ఈ మంత్రమునకు దీర్ఘతమఋషిః, కకుబ్ఛందః, ప్రతిక్రియా శూలనీ దేవతా, హ్రీం బీజం, స్వాహాశక్తిః, శూలనీ కీలకం, ప్రతిక్రియాశూలనీ ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః. బీజాదిన్యాసము పై విధము. 1, హ్రీం అంగుష్ఠాభ్యాంనమః (హృదయాయనమః) 2. స్వాహాతర్జనీభ్యాంనమః (శిరసేస్వాహా) 3. జ్వలదుష్టగ్రహాయై మధ్యమాభ్యాంనమః (శిఖాయైవౌషట్) 4. శూలన్యై అనామికాభ్యాంనమః (కవచాయహుం) 5. ఫట్ కనిష్ఠికాభ్యాంనమః (నేత్రత్రయాయవౌషట్) 6. జ్వలహుం కరతల కరపృష్ఠాభ్యాంనమః (అస్త్రాయఫట్) ధ్యానము.

492. శ్లో॥ సంవర్తానల కోటి కోటి విలస త్తేజోమయీం భీషణాం।
వీరాభిః వరిచారికాభిరభితో వీరైర్గ్రహైర్దిగ్వృతాం।
నానామూర్తి మహాప్రయోగ నిపుణైర్విధి ప్రయుక్తైపున।
స్తానేవాశు వినాశినీం భయహరాం ధ్యాయేన్మహాశూలనీం.

300. గ్రహచార మనుకూలముగ నుండనప్పుడు, నిమిత్తాంతరమందును, నిష్కామనచేగాని నవగ్రహజపము జేయవచ్చును. నవగ్రహ జపము జేయ గోరినవారు అధిదేవత ప్రత్యధిదేవతలతో సూర్యాదిగ్రహ జపముల జేయ వలయును. న్యాసాదులు, ధ్యానశ్లోకములు వేరుగ దెలిసికొనవలయును. ఇచ్చట మూలమంత్రముల జేర్కొనబడును. గ్రంధ విస్తరభీతిచే విడువ బడినది.

1. సూర్యగ్రహమంత్రము

301. మూ. (1) "ఓమాసత్యేన రజసావర్తమానోనివేశ యన్నమృతం మర్త్యంచ హిరణ్యయేన సవితారథే నాదేవోయాతి భువనాని పశ్యన్" ముఖ్య మంత్రము.

(2) "ఓమగ్నిం దూతం వృణీమహేహోతారం విశ్వవేధసం, అస్యయజ్ఞస్య సుకృతుం" ఇది అధిదేవత మంత్రము.

(3) "కద్రుద్రాయప్రచేతసే మీఢుష్టమాయతవ్యసే, వోచేమశంతమగ్ంహృదే" ఇది ప్రత్యధిదేవత మంత్రము. వీని కలపి ముఖ్యదేవత మంత్రజపము జేయవలయును. అరిష్టములు దూరమై ఆత్మశాంతి గలుగును.

493. శ్లో॥ సూర్యారిష్టేతు సంప్రాప్తే సూర్య పూజాంచకారయేత్ ।
సూర్యధ్యానం ప్రవక్ష్యామి ఆత్మ పీడోపశాంతయే.

2. చంద్ర గ్రహ మంత్రము

మూ. (1) "ఓమాప్యాయస్వసమేతుతే విశ్వతస్సోమవృష్ణియం, భవా వాజస్యసంగథే" ఇది ముఖ్యమంత్రము.

(2) "అప్సుమేసోమో అబ్రవీదంతర్విశ్వాని భేషజా, అగ్నించవిశ్వశంభువమపాంశ్చ విశ్వభేషజీ". ఇది అధిదేవత మంత్రము.

(3) "గౌరీమిమాయ సలిలానితక్షత్యే కపదీద్విపదీ సాచతుష్పదీ, అష్టాపదీనవపదీ బభూవుషీ సహస్రాక్షరా పరమేవ్యోమన్" ప్రత్యధిదేవత మంత్రము. వీనితో గలిపి ముఖ్యమంత్ర జపముచే నరిష్టములుబోయి మనశ్శాంతి గలుగును.

494. శ్లో॥ చంద్రారిష్టేతు సంప్రాప్తే చంద్రపూజాంచకారయేత్ ।
చంద్రధ్యానం ప్రవక్ష్యామి మనఃపీడోపశాంతయే.

3. కుజ (మంగళుని) గ్రహ జపము

మూ. (1) "ఓమగ్నిర్మూర్ధాదివః కకుత్పతిః పృథివ్యాఅయం, అపాగ్ంరేతాగ్ంజిన్వతి" ఇది ముఖ్యదేవత మంత్రము.

(2) "స్యోనాపృథివీ భవాన్రృక్షరా నివేశనీయచ్ఛానశ్శర్మసప్రథా". అధిదేవత.

(3) "క్షేత్రస్యపతి నావయగ్ం హితేనేవ జయామసిగామశ్వం పోష యిత్వాసనోమృడాతీదృశే". ఇది ప్రత్యధిదేవతము. వీనికిగల ముఖ్యమంత్ర జపము చేయవలెను.

495. శ్లో॥ కుజారిష్టేతు సంప్రాప్తే కుజపూజాంచకారయేత్ ।
కుజధ్యానం ప్రవక్ష్యామి రోగపీడోపశాంతయే.

4. బుధ గ్రహ జపము

మూ. (1) "ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ప్రతిజాగృహే నమిష్టాపూర్తేసగ్ం సృజేథా మయంచ, పునః కృణ్వగ్ స్త్వాపితరం యువానమన్వాతాగ్ం సీత్వయితంతు మేతం" ఇది ముఖ్యమంత్రము.

(2) "ఇదంవిష్ణు ర్విచక్రమేత్రేధా నిధదేపదం, సమూఢమస్యపాగ్ం సురే". అధిదేవత మంత్రము.

(3) సహస్రశీరుషాపురుషః సహస్రాక్షసహస్రపాద్, సభూమి విశ్వతో వృత్వాత్యతిష్ఠద్దశాంగులం" ప్రత్యధిదేవత మంత్రము వీనిగలిపి జపించ వలెను. బుద్ధి ప్రశాంతమగును.

496. శ్లో॥ బుధారిష్టేతు సంప్రాప్తే బుధ పూజాంచకారయేత్ ।
బుధధ్యానం ప్రవక్ష్యామి బుద్ధిపీడోపశాంతయే.

5. బృహస్పతి గ్రహ జపము

మూ. (1) బృహస్పతేఅతియదర్యోఅర్హా ద్యుమద్విభాతిక్రతుమజ్జనేషు యద్దీదయచ్ఛవప్రవర్త ప్రజా తతదస్మాసుద్రవిణంధేహిచిత్రం" ముఖ్య మంత్రము.

(2) బ్రహ్మజజ్ఞానంప్రథమంపురస్తా ద్విసీమతస్సురుచోవేన ఆవః సబుధ్న్యా ఉపమాస్య నిష్ఠాస్సతశ్చయోనిమసతశ్చవివః" అధిదేవత మంత్రము.

(3) "ఇద్రంవోవిశ్వతస్పరి హవామహేజనేభ్యః అస్మాకమస్తు కేవలః" ప్రత్యధిదేవత మంత్రము. వీనితో జపించిన పుత్రాదుల పీడలు నశించును.

497–a. శ్లో॥ గుర్వరిష్టేతు సంప్రాప్తె గురుపూజాంచకారయేత్ ।
గురుధ్యానం ప్రవక్ష్యామి పుత్రపీడోపశాంతయే,

6. శుక్రగ్రహ జపము

మూ. (1) "ఓంశుక్రంతేఅన్యద్యజంతేఅన్యద్విషురూపే అహనీద్యౌరివాసీ విశ్వాహిమాయా అవసస్విధాపో భద్రాతేపూషన్నిహరాతిరస్తు". ముఖ్య మంత్రము.

(2) ఇంద్రాణీమాసునారిషుసుపత్నీ మహామశ్రివం సహ్యాస్యాఅపరంచ నజరసామరతేపతిః" ఇది అధిదేవతా మంత్రము.

(3) "ఇంద్రమరుత్వంత ఇహాపాహిసోమం యథాశార్యాతేఅపిబసుతస్య తవ ప్రణీతీతవశూరశర్మ న్నావివాసంతికవయస్సుయజ్ఞాః" ఇది ప్రత్యధిదేవత మంత్రము. వీనితో గలిపి ముఖ్యమంత్ర జపముచే పత్నీపీడ శాంతియగును.

497–b. శ్లో॥ శుక్రారిష్టేతు సంప్రాప్తే శుక్రపూజాంచకారయేత్ ।
శుక్రధ్యానం ప్రవక్ష్యామి పత్నీపీడోపశాంతయే.

7. శనిగ్రహ జపము

మూ. (1) "ఓంశమగ్నిరగ్నిభి స్కరశ్చన్న స్తపతుసూర్యః శంవాతో వాత్వరసా అపస్రిధః" ఇది ముఖ్యమంత్రము.

(2) "యమాయసోమగ్ంసునుత యమాయజుహుతాహవిః యమగ్ం హయజ్ఞోగచ్ఛత్య గ్నిదూతోఅరంకృతః" అధిదేవత మంత్రము.

(3) ప్రజాపతేనత్వదేతాన్యన్యో విశ్వాజాతానిపరితాబభూవ యత్కా మాస్తేజుహుమ స్తన్నో అస్తువయగ్గ్ స్యామపతయోరయీణాం" ఇది ప్రత్యధి దేవతమంత్రము. వీనితో గలపి మంత్రజపము జేయవలెను. ప్రాణపీడ దొలంగును.

498. శ్లో॥ శన్యరిష్టేతు సంప్రాప్తే శనిపూజాంచకారయేత్ ।
శనిధ్యానం ప్రవక్ష్యామి ప్రాణపీడోపశాంతయే.

8. రాహుగ్రహ జపము

మూ. (1) "ఓంకయానశ్చిత్ర ఆభువదూతీసదావృధస్సఖా కయాశచిష్ట యావృతా" ఇది ముఖ్యగ్రహమంత్రము.

(2) "ఆయంగౌఃపృశ్నిరక్రమీదసదన్మాతరంపునః పితరంచ ప్రియం ఛ్సువః" అధిదేవత మంత్రము.

(3) నమోఅస్తుసర్పేభ్యోయేకేచపృథివీమను యేఅంతరిక్షే యేదివి తేభ్య స్సర్పేభ్యోనమః" ప్రత్యధిదేవత మంత్రముకలిపి జపించగ గండ్లపీడ వొదులును.

4?9. శ్లో॥ రాహ్వారిష్టేతు సంప్రాప్తే రాహుపూజాంచకారయేత్ ।
రాహుధ్యానం ప్రవక్ష్యామి చక్షుఃపీడోపశాంతయే.

9. కేతుగ్రహ జపము

మూ. (1) "ఓంకేతుంకృణ్వన్న కేతవే పేశోమర్యాఅపేశసే సముషద్భిర జాయథా" ఇది కేతుగ్రహమంత్రము.

(2) "సచిత్రచిత్రంచితయంతమస్మే చిత్రక్షత్రంచిత్రతమంవయోధాం చంద్రంరయింపురువీరంబృహంతం చంద్రచంద్రాభిర్గృణతేదువస్వ" ఇది అధిదేవతమంత్రము.

(3) "బ్రహ్మాదేవానాంపదవీఃకవీనా మృషిర్విప్రాణాం మహిషో మృగాణాం శ్యేనోగృధ్రాణాగ్ స్వధితిర్వనానాగ్ం సోమఃపవిత్రమత్యేతి రేభన్". ఇది ప్రత్యధిదేవతా మంత్రము. వీనితో ముఖ్యమంత్రజపము జేయవలయును. ఇట్లు జపవిధి సమాప్తము.

3. హోమము

302. హోమము దైనిక షట్కర్మలందు మూడవది. ప్రతినిత్య ముదయ మందు స్నానసంధ్యల, జపముల జేసి హోమము జేయవలయును. హు= దాన, ఆదరములు ధాత్వర్థములు. దానమనగా ప్రక్షేపణ (ఉంచుట) అగ్ని

హోత్రమందు హవ్యా కవ్యాదుల హోమము జేయుట తాత్పర్యార్థము మూడాశ్రమిణులకు ఔపాసనాగ్నియందుదయాస్తమములందు హోమము జేయుటనిత్య కర్మవిధి. దేవతలను గురించి జేయు హోమము హవ్యముతో, పితరులను గురించి జేయు హోమము కవ్యతో జేయవలయును. హవ్యముచే స్వాహాకారమున, కవ్యముచే స్వధాకారమున జేయబడును. వషట్కారము యజ్ఞములందుపయోగింతురు. స్వాహాకార, స్వధాకార, వషట్కార, ఓంకార, నమస్కారాః పంచబ్రహ్మణోనామాని'' యనగా స్వాహాకారాదులైదు బ్రహ్మకు నామధేయములు. మొదటిమూడు అగ్నిహోత్రమందు హోమార్థముపయోగములు. ఉపనయనాది సంస్కారముల, నవగ్రహ హోమాదుల, ఔపాసనాగ్నియందు నిత్యాగ్ని హోత్రముల, భాగవత, రుద్రయాగలములందును స్వాహాకారమున హోమముల జేయవలయును. పైతృక కర్మలందే స్వధాకారముపయోగము. శ్రౌతాగ్నిహోత్రమందు వషట్కారమున హోమమగును. ఉపనయనానంతరము బ్రహ్మచారి నిత్యాగ్నిహోత్రి హోమములు జేయవలయును. బ్రహ్మచారి జేయు హోమవిధి ఇట్లు.

బ్రహ్మచర్యాశ్రమ నిత్యాగ్నిహోత్ర హోమము

303. బ్రహ్మచారి స్నానసంధ్యల జేసి పై జెప్పినట్లు పవిత్రుడై జపానంతరము మమ బ్రహ్మచర్య సిద్ధ్యర్థం ప్రాతః లేక కాలానుసారమున సాయం అగ్నికార్యం కరిష్యేయని ఉదకము ఆచమన ప్రాణాయామ సంకల్ప పూర్వకమున విడిచి చెప్పబోవు (గృహస్థునికి జెప్పబోవు) మంత్రముతో పరిశుద్ధస్థలమునందలకి దానిపై స్థండిలోల్లేఖనము (పిండి ముగ్గువేసి) జేసి అగ్ని ప్రతిష్ఠాపనాది చతుష్పాత్రప్రయోగము వరకట్లేజేసి ఆ యగ్నిహోత్రమందు పాలాశసమిధలతో క్రింది మంత్రములచే నొక్కొక్క సమిధతో నొక్కొక్క హోమము జేయవలయును. మొదట క్రింది మంత్రముతో అగ్నికి చుట్టు నల్దిశలందు నీళ్లతో జుట్టవలయును. (ఈవిధి గృహస్థాగ్ని హోత్రవిధియందు జెప్పునట్లగును).

౩౧. శ్రుతి॥ 'పరిత్వాగ్నే పరిమృజా మ్యాయుషా చ ధనేనచ సుప్రజాః ప్రజయా భూయాసగ్ం సువీరో వీరై స్సువర్చావర్చసా సు పోషః పోషై సు గృహో గృహై సు పతిః పత్యా సు మేధోమేధయా సు బ్రహ్మ బ్రహ్మచారిభిః'. అగ్నింపరిత్వేతి యను నీ మంత్రముతో అగ్ని స్థాపన జేయవలయును.

నీళ్లగ్నికి జుట్టునప్పు డీశాన్యమున కాగ్నేయమునుండి, నైఋతినుండి ఆగ్నేయమునకు మఱల నైఋతినుండి వాయవ్యమునకు, వాయవ్యము నుండీశాన్యమునకు గీతలు పడ జుట్టవలయును.

2. పిదప "అగ్నిమిధ్వా అగ్నిమలంకృత్యా" యని రెండు సమిధెలనగ్ని యందుంచవలయును. తరువాత నీళ్లతో పైవిధమున "ఓంభూర్భువస్సువః" తో నొకటిట్లు గాయత్రిమంత్రము మూడుపాదములతో మూడుగీతలు బడ జుట్టవలయును. పిమ్మట "చత్వారిశృంగా" యను జెప్పబోవు మంత్రముతో నట్లు అగ్నిస్తుతి జేయవలయును. తరువాత "అదితేనుమస్వ" యను జెప్ప బోవు మంత్రముతో మరల నీళ్లగ్నికి జుట్టవలయును. (ఇది ముందు జెప్ప బడును అదేవిధ మిచ్చటగును) అనంతరము పదహారు హోమముల సమిధె లతో ఈ క్రింది మంత్రములతో.

1. "అగ్నయే సమిధమహారిషంబృహతే జాతవేదసె, యథాత్వమగ్నే స మిధా స మిధ్య స ఏవం మా మాయుషా వర్చసా సన్యా మే ధయా, ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మ వర్చసే నా న్నా ద్యేన మేధయసి స్వాహా" యని అగ్నయందొక సమిధనుంచి "అగ్నయఇదం" యని త్యాగము "నమమ" అనవలయును. ఇట్లు త్యాగమంతటగలదు. మున్ముం దూహించుకొని జేయ వలయును.

2. "ఏధో స్యేధి షీ మహిస్వాహా" యని అగ్నయఇదం యనుచు త్యాగము.

3. "సమిదసి సమేధిషీ మహిస్వాహా" అగ్నయఇదం పూర్వవత్తుగ

4. "తేజోసి తేజో మయిధేహిస్వాహా" పూర్వవత్తు.

5. "అపో అద్యాన్వచారిషగ్ం రసేన సమ సృక్ష్మహి, పయస్వాగ్ంఅగ్న ఆగమం తంమా సగ్ం స్వజ వర్చసా స్వాహా" పూర్వవత్తు.

6. "సంమాగ్నే వర్చసా సృజ ప్రజయాచ స్వాహా" పూర్వవత్తు.

7. "విమృన్మే అస్యదేవాఇంద్రో విద్యాథ్సహ ఋషిభి స్వాహా" పూర్వవత్తు.

8. "అగ్నయే బృహతే నాకా య స్వాహా" యని అగ్నయేబృహతే నాకాయేదంనమమ అనవలయును.

9. "ద్యావా పృథివీ భ్యాగ్ స్వాహా" యని ద్యావాపృథివీభ్యామిదం నమమ.

10. ఏష తే అగ్నే సమిత్తయావర్ధస్వ చాప్యాయస్వచ తయా హం వర్ధమానోభూయా సమా ప్యాయమానశ్చ స్వాహా" యని అగ్నయఇదం పూర్వవత్తు.

11. యోమాగ్నే భాగినగ్ంసంతమథాభాగం చికీర్షత్య భాగమగ్నేతం కురు మామగ్నే భాగినం కురు స్వాహా" పూర్వమువలె అగ్నయఇదం త్యాగము.

12. "సమిధ మాదాయాగ్నే సర్వవ్రతో భూయాసగ్గ్ స్వాహా" అగ్నయఇదం.

13. "భూస్స్వాహా" అగ్నయఇదం.

14. "భువస్స్వాహా" వాయవేదం నమమ అంతట.

15. "సువస్స్వాహా" సూర్యాయేదం.

16. "భూర్భువస్స్వాహా" ప్రజాపతయఇదం నమమ. పిదప నీళ్లతో పూర్వమువలె అగ్నికి జుట్టవలెను మంత్రమిది :-

"అదితేన్వమగ్గ్‌స్థాః అనుమతేన్వమగ్గ్‌స్థా సరస్వతేన్వమగ్గ్‌స్థాః దేవసవితః ప్రాసావీః" యని అదితేన్వమన్యస్వవలె జుట్టవలయును. ప్రార్థనిట్లు :-

ఉ.౨. శ్రుతి॥ "యత్తే అగ్నే తేజస్తేనాహం తేజస్వీ భూయాసం।
యత్తే అగ్నే వర్చస్తేనాహం వర్చస్వీ భూయాసం।
యత్తే అగ్నే హరస్తేనాహం హరస్వీ భూయాసం।
మయిమేధాం మయిప్రజాం మయ్యగ్నిస్తేజోదధాతు।
మయిమేధాం మయిప్రజాం మయిసూర్యో భ్రాజోదధాతు". ప్రార్థించి.

౭౩. శ్రుతి॥ "మానస్తోకేతన యే మన ఆయుషి మానోగోషు మానోఅశ్వేషురీరిషః।
వీరాన్మానో రుద్రభామితో వ ధీర్హవిష్మంతో నమసావిధేమ".

ఇతి జపిత్వాయనగా నీ మంత్రి జపమును జేసి.

౭౪. శ్రుతి॥ మేధావీ భూయాసం। తేజస్వీ భూయాసం। యశస్వీ భూయాసం।
వర్చస్వీ భూయాసం। బ్రహ్మవర్చస్వీ భూయాసం। ఆయుష్మాన్భూ
యాసం। అన్నాదో భూయాసం। సర్వసమృద్ధో భూయాసం''.

ఇట్లు జెప్పి భస్మము జేకొని తిలకము ధరించవలయును. మఱల నిట్లు.

౭౫. శ్రుతి॥ ''పునస్త్వాదిత్యా రుద్రావ సవ స్సమింధతాం పునర్బ్రహ్మణో
వసునీథయజ్ఞైః ఘృతేనత్వం తనువోవర్ధయస్వ సత్యాస్సంతు
యజమానస్య కామాః స్వాహా". అగ్నియందు సమిధ నుంచవలెను.

అగ్నయే వసునీథాయేదం నమమ.

౭౬. శ్రుతి॥ స్వస్తిశ్రిద్ధాం మేధాం యశః ప్రజ్ఞాం విద్యాం బుద్ధిగ్ శ్రియం
బలమాయుష్యం తేజ ఆరోగ్యం దేహిమేహవ్యవాహన।
అయందేహిమే హవ్యవాహనోన్నమ ఇతి.

ఇట్లు హోమము బ్రహ్మచారి సమిధలతో జేసి
"భవతిభిక్షాందేహి। భవాన్భిక్షాందదాతు"

అనుచు భిక్షాటన జేయవలయును. భిక్షాన్నము గురువనుజ్ఞతో దినవలెను.

గృహస్థుని అగ్నిహోత్రి హోమము

304. గృహస్థుడు వివాహ చతుర్ద దినమునుండి సన్యాసము స్వీకరించు వరకు, స్వీకరించని పక్షమునం దామరణాంత మౌపాసనాగ్ని నొకగుండ మందుంచుకొని కాపాడుచు అందు నిత్యమౌపాసనాగ్ని కార్యముల సాయం ప్రాతః కాలములందు కాలానుగుణ్యముగ విడువక జేయవలెను. కార ణాంతరమున స్మార్త ఔపాసనాగ్ని విచ్ఛిత్తియైనప్పుడు పునః సంధానము మంత్రపూర్వకముగ జేసికొని నిత్యాగ్నిహోత్రిముల జేయవలయును. అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తమగును. వానప్రస్థుడు వైఖానసులకు జెప్పిన

ధర్మశాస్త్రానుసారముగ అగ్నిహోత్రముంచుకొని దానియందు గృహస్థుని వలె నిత్యాగ్నిహోత్రముల కాలానుగుణ్యముగ జేయవలయును. ధర్మ శాస్త్రకాండయందు శాఖాభేదమున అగ్నిహోత్ర కాలనిర్ణయము జెప్ప బడినది. అట్లే స్వశాఖానుసారము జేయవలయును.

విచ్ఛిన్నాగ్నిపునః సంధానవిధి

305. పై జెప్పినవిధముగ ఆచమన ప్రాణాయామపూర్వకముగ దేశకాల సంకీర్తనజేసి మమ ధర్మపత్నీ సమేతస్య ఉపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీ పర మేశ్వరముద్ధిశ్య శ్రీ పరమేశ్వరప్రీత్యర్థ "మౌపాసనాగ్ని మాధాస్యే విచ్ఛిన్న సంధానార్థంతేన పరమేశ్వరం ప్రీణయానీ" అనుచుదకము విడిచి స్మార్తాగ్నిగుండ మందేగాని అది లేనియెడల నెచ్చట అగ్నిస్థాపన జేయునో యచ్చట అలికిన పరిశుద్ధస్థలమునందు స్థండిలోల్లేఖన ఇట్లు జేయ వలెను.

2. "యత్రాగ్నిస్థాప్యతే తత్ర ప్రాదేశమాత్రం స్థండిలం కల్పయిత్వా, ప్రాచీరుదగ్సగ్గుంస్థాః, ఉదీచీః ప్రాగ్సగ్స్థాః, తిస్రస్రిస్రో రేఖాలిఖిత్వా, అద్భిరవోక్ష్య, శకలమాగ్నేయాన్నిరస్య, ఉత్తరేణ పూర్వేణ వాన్యత్తోయ ముపదధ్యాదే తద్ధారేణవిద్యతే" అనగా నెచ్చట అగ్నిస్థాపన జేయునో యచ్చట పిండిబరచి (జిట్టెటు పొడుగు వెడల్పు) దానిపై జిట్టెడు సమి ధతో మూడు మూడు గీతలు పొడుగు, వెడల్పుగ (మొదట మూడుగీయు నప్పుడు పడమరనుంచి తూర్పుకు నొకటి తరువాత నొకటి దక్షిణమునుండి మొదలుకొని నుత్తరముసమాప్తి రెండవసారి మూడుగీతలప్పుడు దక్షిణము నుండి ఉత్తరమునకై పొడుగు గీతలపై నంటునట్లు గీయవలెను. అడ్డగీతలు తూర్పుదిశకు ఆరంభించి పడమరనుండి సమాప్తమగును). గీచిన సమిధ గీతలపైనుంచి దానిపై నీళ్లతో ప్రోక్షించి శకలముదీసి వెంటనే నీళ్ల స్పర్శ జేసి "భూర్భువస్సువరోం" యనుచు పిండిపై అగ్నిఉంచవలయును. (అగ్ని భార్యగాని సువాసినీ స్త్రీగాని తెచ్చియివ్వవచ్చును) ఉపపాత్రలోని నీళ్లు పారవేసి వేరొక పాత్రలో నీళ్లగ్నికి పూర్వదిశయందుగాని ఉత్తరమందు

గాని యుంచవలయును. ఇది ధారణ పాత్రయగును. అగ్ని శేషము నైరుతి దిశయందుంచవలెను. పిదప క్రింది మంత్రము జెప్పవలయును.

౭౭. శ్రుతి॥ ఉపావరోహజాత వేదః । పున స్త్వం దేవేభ్యోహవ్యం వహనః
పృజానన్ । ఆయుః పృజాగ్ం రయిమస్మాసుదేహ్య జ్గస్రోదీదిహి
నోదురోణే",

ఈ మంత్రముతో రెండు సమిధల "అగ్నిమిధ్యా అగ్నిమలంకృత్వా" యనుచు బెట్టవలెను. తరువాత నీళ్లగ్నికి క్రిందివిధమున జుట్టవలెను. "ఓంభూర్భువస్సువః" యనుచు నాగ్నేయమునుండీశాన్యమువరకు, "తత్స వితుర్వరేణ్యం" యని నైరుతినుండి ఆగ్నేయమువరకు, "భర్గోదేవస్య ధీమహి" యని నైరుతినుండి వాయవ్యమునకు, "ధియోయోనః ప్రచో దయాత్" యని వాయవ్యమునుండి ఈశాన్యమునకు పూర్తి జేయవలెను. భూమిపై నీళ్లగీతలు బడునట్లు జుట్టవలెను. పిమ్మట నీ గీతలపై మధ్యన బడునట్లు నీళ్లుగాని, అక్షతలేగాని జేకొని యష్టదిశలందీ క్రిందివిధముగ బెట్టవలెను. తూర్పునుండి మొదలు "అగ్నయేనమః, హుతవహాయనమః, హుతాశనేనమః, కృష్ణవర్త్మనేనమః, దేవముఖాయనమః, సప్తజిహ్వాయ నమః, వైశ్వానరాయనమః, జాతవేదసేనమః" యని ఒక్కొకటి బెట్ట వలయును.

చతుష్పాత్ర ప్రయోగవిధి

౭౮. శ్రుతి॥ "దక్షిణోత్తరైరుత్తరాధరైః పాగుదగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి".

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్సగ్గుస్తీర్య, ద్వంద్వంచపాత్రాణి పృయునక్తి, దర్వ్యాజ్యస్థాల్యౌ, ప్రోక్షణస్రువావితి, సమౌసాగ్రాద్వౌ దర్భౌపాదేశ మాత్రేపవిత్రేకృత్వా, ప్రోక్షణపాత్రేనిధాయ, ప్రోక్ష్య, అపరేణాగ్ని మంతర్హితాయ ప్రోక్షణపాత్రే అపఆనీయ హస్తయోరంగుష్ఠోప కనిష్ఠి కాభ్యాముదగగ్రే గృహీత్వా ప్రాచీంత్రిరుత్పూయ సపవిత్రపాణినా, పాత్రాణ్యుత్తానానికృత్వాత్రిః ప్రోక్ష్యశేషోదకం దక్షిణతో నిక్షిపేత్. తే పవిత్రే ఆజ్యపాత్రేనిధాయ ఆజ్యంవిలాప్య, విలీనమప్యగ్నావధిశ్రిత్య, అపరే

ణాగ్నిం పవిత్రిమంతర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, ఉదీచోం గారాన్నిరూహ్య తేష్వంగారేష్వాజ్య పాత్రమధిశ్రిత్య, జ్వలతాదర్భేణా వద్యుత్య, ఉదగుద్వాస్య, అంగారాన్ప్రత్యూహ్య, సమౌసాగ్రౌ ద్వౌదర్భౌ ప్రచ్ఛిద్య ప్రక్షాళ్య, ఆజ్యే ప్రత్యస్య, అపఉపస్పృశ్య, త్రిః పర్యగ్నికృత్వా అపరేణాగ్నిం పవిత్రాంతర్హితేన ఆజ్యపాత్రమాదాయ, ఉదగగాభ్యా పవితాభ్యాం పునరాహారమాజ్యం త్రిరుత్పూయ, (పూర్వవత్) ప్రాగారభ్య పశ్చాన్నీత్వా ప్రాగేవపరిసమాప్తిః, పవిత్రగ్రంథిం విస్రస్య ప్రక్షాళ్య, పాగ గ్రమగ్నౌ పవిత్రే నుప్రహరతి స్రుక్స్రు వావగ్నౌ ప్రతితప్య, దర్భా గ్రైస్సమ్మార్ష్టి, స్రువమగ్రైరంతరతోభ్యాకారగ్ం సర్వతోబిలమధ్యే సమా హారం మూలైర్దండం, జుహూమగ్రైరంతరతోభ్యాకారం ప్రాచీందర్భ మధ్యే, బాహ్యతః ప్రతీచీం మూలైర్దండం, పునః ప్రతితప్య, ప్రోక్ష్య, స్రువముత్తరతో నిధాయ, దర్భానగ్నిం పరిస్పృణాతి''. ఇట్టి ప్రయోగ మంతట వర్తించును. విద్యుదసివద్యమే పాప్మానమృతాత్సత్యముపైమి'' యని హస్త ప్రక్షాళన.

2. పైె జెప్పినట్లు అదితేనుమన్యస్వ, అనుమతేనుమన్యస్వ, సరస్వతేను మన్యస్వ, దేవసవితః ప్రసువ''యనుచు నైఋతినుండి ఆగ్నేయమునకు, ఆగ్నేయమునుంచి వాయవ్యమునకు, వాయవ్యమునుండి ఈశాన్యమునకు ఈశాన్యమునుండ్యాగ్నేయమునకు నొక్కొక మంత్రముతో నొక్కొక సారి నీళ్లగ్నికి ప్రదిక్షణగా గీతపడునట్లు జుట్టవలెను.

అగ్ని స్తుతి

౭౯. శ్రుతి॥ ఓంచత్వారిశృంగాస్త్రియోస్యపాదాద్వేశీర్షే సప్తహస్తాసో అస్య ।
త్రిధాబద్ధోవృషభోరోరవీతి । మహాదేవోమర్త్యాగ్ం ఆవివేశ''.

౮౦. శ్రుతి॥ "సప్తహస్తశ్చతుశ్శృంగః, సప్తజహ్వోద్విశీర్షకః, త్రిపాత్ప్రసన్నవదనః, సుఖాసీనశ్శుచిస్మితః, స్వాహాంతు దక్షిణేపార్శ్వే, దేవీంవామేస్వధాంతథా, బిభ్రద్దక్షిణహస్తైశ్చ శక్తిమన్నం స్రుచంస్రువం, తోమరం వ్యజనం వామే, ఘృతపాత్రింతుధారయన్, మేషారూఢం జటాబద్ధం

గౌరవర్ణం మహౌజసం, ధూమధ్వజం లోహితాక్షం, సప్తార్చిస్సర్వ కామదం, ఆత్మాభిముఖమాసీనం ఏవంధ్యాయేద్ధుతాశనం".

ఇట్లగ్ని స్తుతి జేయవలయును. మఱల.

౮౧. శ్రుతి॥ "ఏషహిదేవః ప్రదిశోనుసర్వాః పూర్వోహిజాతస్స ఉగర్భే అంతః, స విజాయ మానస్సజనిష్యమాణః, ప్రత్యఙ్ముఖా స్తిష్ఠతి విశ్వతోముఖః, ప్రాఙ్ముఖాగ్నేమ మాభిముఖోభవ, సుముఖోభవ, సుప్రసన్నోభవ''.

అని తనవైపు దోసిలి త్రిప్పవలెను.

3. మఱల పూర్వమువలె సంకల్పము జేసి శ్రీ పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం ఔపాసనాంతర్గత ప్రాయశ్చిత్తార్థం "అయాశ్చ, మనోజ్యోతిర్భూ ర్భువస్సు వరోమిత్యేతై ర్మం త్రై రాజ్యాహుతీం హోష్యే'' అని యుదకము విడిచి వామ, దక్షిణహస్తములందు క్రమముగ స్రుక్ స్రువల జేకొని, ఆజ్యపాత్రం౦పలి నెయ్యి స్రువచే గ్రహించుచు. ఏకం, ద్వే, త్రీణి, చత్వారి (జామదగ్న్యులు పంచ) యనుచు స్రువయందు నింపి యా స్రుక్స్రువల దక్షిణహస్తముతో బట్టి క్రింది మంత్రములతో ప్రాయశ్చిత్త హోమముల జేయవలయును.

౮౨. శ్రుతి॥ "ఓంఅయా శ్చాగ్నేస్స నభిశ స్తీశ్చ సత్యమిత్వమయా అసి, అయసా మనసా, ధృతోయసాహవ్యమూహిషే యానోదేహిభేషజగ్ స్వాహా'' యని హోమముచేసి అగ్నయఇదం నమమ. మఱలనట్లే నెయ్యినింపి రెండవ హోమము జేయవలయును.

"మనోజ్యోతిర్జు షతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిదం దధాతు, యా ఇష్టా ఉషసోనిమ్రుచశ్చతాస్సందధామిహా విష్ణూ తేన స్వాహా'' హోమ ముచేసి ఉషసోనిమ్రుగ్భ్యఇదంనమమ. పిదప ఒకేస్రువలో నెయ్యి ఒక్కొకసారి దీసికొనుచు ఒక్కొక హోమమిట్లు "భూస్స్వాహా", అగ్నయఇదం నమమ, భువస్స్వాహా వాయవేదంనమమ, సువస్స్వాహా సూర్యాయేదంనమమ, భూర్భు వస్సువస్స్వాహా ప్రజాపతయఇదంనమమ. "అదితేన్వమగ్గ్ స్థాః, అనుమతేన్వ మగ్గ్ స్థాః, సరస్వతే న్వమగ్గ్ స్థా, దేవసవితఃప్రాసావీ, అనుచు పైజెప్పినట్లు నల్దిశలందు అగ్నిగుండమునకు నీళ్ల జుట్టవలయును.

4. మఱల నాచమన ప్రాణాయామ సంకల్ప పూర్వకముగ కాలాను గుణ్యమున (సాయం, ప్రాతః) "ఔపాసనహోమంతండులైర్హోష్యే" యని యుదకము విడిచి, తడిపిన బియ్యముదీసికొని (ఆకులోగాని, స్రుచిలో గాని) "తండులానాదయ, అభిఘార్య" అనగా బియ్యముపై నెయ్యి స్రువతో వేసి, వానిలోకొన్నింటిని దీసికొని (మధ్యమ, అనామికాంగుష్ఠములతో) వానితో సాయంకాలమందు, ప్రాతఃకాలమందు క్రమముగ క్రింది క్రమ మంత్రములతో.

౭౩. శ్రుతి॥ ఓంఅగ్నయేస్వాహా" యనుచు అగ్నియందు హోమముజేసి (వేసి) అగ్నయఇదం నమమ. రెండవసారి తండులములన్ని దీసికొని "అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహా" యనుచు హోమముజేసి "అగ్నయేస్విష్టకృదఇదం" నమమ యనవలయును. ప్రాతః కాలమిందిట్లు:—

2. 'ఓంసూర్యాయస్వాహా' అని హోమముజేసి 'సూర్యాయఇదంనమమ'. 2. 'అగ్నయేస్విష్టకృతేస్వాహా' అనిహోమముజేసి 'అగ్నయేస్విష్టకృద ఇదంనమమ' యనవలయును.

౭౪. శ్రుతి॥ 'యత్రవేత్థవనస్పతేర్దేవానాగ్ం గుహ్యానినామాని, తత్రహవ్యాని కామయ స్వాహా' యని యొకసమిధ హోమమగ్నియందు (వేసి) మఱల నొక సమిధ 'స్వాహా' యనుచు వేసి ప్రజాపతయిదం నమమ యనవలయును. 'అగ్నిస్తుతి క్రింది మంత్రము'.

౭౫. శ్రుతి॥ 'అగ్నేత్వన్నో అంతమః, ఉతత్రాతా శివోభవ వరూధ్యః, తంత్వా శోచిష్టదీదివః, సుమ్నాయనూన మీమహే సఖిభ్యః వసురగ్నిర్వసుశ్రవాః అచ్ఛానక్ష ద్యుమత్తమో రయిందాః, సనోబోధి శృధీహవమురుష్యాణో అఘాయ తస్సమస్మాత్. స్వస్తిశ్రద్ధాం మేధాం యశః ప్రజాం విద్యాం బుద్ధిగ్ శ్రియం బలమాయుష్యం తేజఆరోగ్యం దేహిమే హవ్యవాహన శ్రియందేహిమే హవ్యవాహన యనుచు దోసిలితనవంక త్రిప్పవలయును. 2 సార్లు. మఱల సంకల్పముజేసి.

5. కాలానుసారముగ "ఔపాసన హోమసాద్గుణ్యార్థమనాజ్ఞాతత్రయ దశగాయత్రి మంత్రజపం కరిష్యే" యని యుదకమువిడిచి క్రిందిమంత్రము పఠించి జపము జేయవలయును.

లఃఽ. శ్రుతి॥ ఓమనాజ్ఞాతం యదాజ్ఞాతం యజ్ఞస్యక్రియతే మిధు, అగ్నే తదస్య కల్ప యత్వగ్ం హి వేత్థ యథాతథం, పురుషసమ్మితో యజ్ఞోయజ్ఞః పురుష సమ్మితః, అగ్నేత్వదస్య కల్పయత్వగ్ం హి వేత్థ యథాతథం, యత్పా కత్రిమన సాదీ నదక్షిన యజ్ఞస్యమన్వతే మర్త్యాసః, అగ్నిష్టద్ధోతాకత్రితు విద్విజానన్య జిష్టోదేవాగ్ం ఋతు శోయజాతి' యనుచు అనేన అనాజ్ఞా తత్రియమంత్రిజపేన భగవాన్సర్వాత్మక యజ్ఞ పురుషః ప్రీణాతు యని యుదకమువిడిచి మఱల పూర్వమువలె సంకల్పాదులజేసి సర్వ ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే యనుచుదకము విడిచి 'ఓంభూర్భువస్సువస్స్వాహా' అని స్రువతో నెయ్యి నొకేసారి అగ్నియందు హోమము జేయవలయును. 'ప్రజాపతయ ఇదంనమమ' త్యాగమనవలెను. 'వృ ష్టి ర సి వృశ్చ మేపాప్మానమృతాత్సత్య ముపాగాం' యని హస్తప్రక్షాళన జేయవలెను. విష్ణుస్మరణ రెండుసార్లు జేసిన నిత్యాగ్నిహోత్రకార్య పూర్తియగును. ఇట్లే ప్రతిదినమందు సాయం ప్రాత రౌపాస నాగ్నికార్యముల జేయునప్పుడు ప్రాయశ్చిత్త హోమాదులు వర్జితములు.

306. ఇట్టి ఔపాసనాగ్నియందు శ్రద్ధగలవారు జపించు మంత్రములనే గాని, లక్ష్మీసూక్తఋచలనుగాని, నవగ్రహహోమాదులుగాని ఒక్కొక మంత్రాంతమందు "స్వాహా" యన్నప్పుడు హోమముల జేయవచ్చును. హోమములచే నిష్కాముకులకు చిత్తశుద్ధి యగుచు మోక్షము జ్ఞానమున గలుగును. ఆత్మజ్ఞానులకు హోమాదుల నవసరము.

500. శ్లో॥ ప్రకాశామర్మ హస్తాభ్యామవలంబ్యోన్మనీ స్రుచం ।
ధర్మాధర్మ కలా స్నేహం పూర్ణవహ్నౌజు హోమ్యహం.

తా. జ్ఞానము, విచారమను రెండు చేతులందు "ఉన్మనీ", "మనోన్మని" యను స్రుక్కు స్రువల జేకొని, ధర్మాధర్మములను (పుణ్యాపాపములను) నెయ్యి బ్రహ్మాగ్నియందు హోమించుచున్నానని జ్ఞాని యనుకొనును.

501. శ్లో॥ అంతర్నిరంతర నిరింధనమేధమానే ।
మోహాంధకార పరిపంథిని సంవిదగ్నౌ ।
కస్మిన్శ్చిదద్భుత మరీచి వికాస భూమౌ ।
విశ్వంజుహోమి వసుధాదిశివావసానం.

తా. కట్టెలు లేకయే ఎల్లప్పుడు హృదయాకాశమందు వెలంగెడు జ్ఞానాగ్నియందు (మోహమను చీకటి విరోధియగు జ్ఞానాగ్నియందు)

ఆ జ్ఞానాగ్ని యొకానొక అద్భుతమైన జ్యోతి స్థలమందుగలదు. అనగా పరిపూర్ణ పరబ్రహ్మజ్యోతి యందాయజ్ఞాన విరోధి జ్ఞానముగలదు. ధర మొదలుకొని శివుని పర్యంతమైన విశ్వమును (ప్రపంచమును) అందే హోమము జేయుదనని జ్ఞాని దలంచుచుండును.

2. ఔపాసనాగ్ని హోత్రహోమము నిత్యమైనందున స్మార్తగుండమునందే శ్రౌతులు పై జెప్పిన నిత్యాగ్ని హోత్రిముల సాయం ప్రాతః కాలము లందు జేయుటవిధి. స్మార్తలీయౌపాసనాగ్నియందే పున్నమ అమావాస్య లందు "స్థాలీపాక" మను హోమముల జేయవలయును. ఈ హోమ వివరము సమాప్తము.

బ్రహ్మయజ్ఞ దేవఋషి పితృతర్పణలవిధి

307. స్వాధ్యాయాంగమైనందున హోమానంతరము బ్రహ్మయజ్ఞము జేయవలయును. ఇది వైశ్వదేవాంగ బ్రహ్మయజ్ఞమున (బలి) కంటెను వేరగు కర్మవిధి. దీనికై పై జెప్పినట్లు రెండాచమనలజేసి దేశకాలాది సంకీర్తనల ప్రాణాయ పూర్వకమున జేసి మమోపాత్తదురిత క్షయద్వారా శ్రీ పరమేశ్వప్రీత్యర్థం "బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యే" యనుచుదకము విడిచి మఱల "విద్యుదసి" యను పై జెప్పిన మంత్రముతో హస్తప్రక్షాళన జేసి కొనుచు శ్రుత్యాచమనస్మృత్యాచమన పై జెప్పినట్లు జేయవలయును. దర్భ పవిత్రి గలవాడై దర్భాసనస్థుడగుచు దర్భల ధరించవలెను. "దర్భే ష్వాసీనో దర్భాన్ధారయమాణస్స పవిత్రిపాణినా దక్షిణోత్తరౌపాణీపా దౌకృత్వాఓమితి ప్రతిపద్యతే" అనగా జలము హస్తమందు జేకొని తనకు ప్రదక్షిణగా జుట్టుటకు వీరాసనస్థుడై కూర్చుండి ఓ మనుచు హస్తమును (కుడిచేతిని ద్రిప్పి కుడి తొడపై నుంచిన వామహస్తతలమందు కుడిచేతిలో నుండు నీళ్లనుంచి దానిపై దర్భలనుంచి దానిపై హస్తతలము బోర్లించి యుంచవలయునని యర్థము. అప్పుడీక్రింది మంత్రముల పఠించవలెను.

రిక్. శ్రుతి॥ 'ఓంఋచోక్షరే పరమేవ్యోమన్యస్మిన్దేవాధి విశ్వేనిషేదుః యస్తన్న వేదకిమృచాకరిష్యత యఇత్తద్విదుస్త ఇమేసమాసతే' ఈమంత్రము 3 సార్లనవలెను.

౭౭. శ్రుతి॥ 'ఓంభూర్భువస్సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ ఓం భూఃతత్స వితుర్వరేణ్యం ఓంభువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ఓగ్ంసువః ధియోయోనః ప్రచోదయాత్ ఓగ్ంసువః ధియోయోనః ప్రచోదయాత్ ఓంభూర్భు వస్సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ధియోయోనః ప్రచోదయాత్పరో రజసిసావదోం'. ఇట్లు మంత్రముచ్చరించి మఱల యజుర్వేదులు.

౭౯. శ్రుతి॥ "ఓమిషేత్వోర్జేత్వా వాయవస్థోపాయవస్థః దేవోవస్సవితా ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయకర్మణే ఆప్యాయధ్వ మఘ్నియా దేవభాగ మూర్జస్వతీపయస్వతీ ప్రజాపతీ రనమీమా అయక్ష్మామాన స్తేన ఈశత మాఘశగ్ం సోరుద్రస్యహేతిః పరివోవృణక్తు ధ్రువాస్మి న్గోపతౌస్యామ బహ్వీర్యజమానస్య పశూన్పాహి". 'బ్రహ్మ సంధత్తం తన్మేజిన్వతం క్షత్రగ్ం సధత్తం తన్మే జిన్వతం ఇషగ్ం సంధత్తం తాంమే జిన్వతం ఊర్జగ్ం సంధత్తం తాం మేజిన్వతం రయగ్ం సంధత్తం తాం మేజిన్వతం పుష్టిగ్ం సంధత్తం తామ్మేజిన్వతం ప్రజాగ్ం సధత్తం తామ్మేజిన్వతం పశూగ్ం సంధత్తం తామ్మేజిన్వతం స్తుతోజసినధాః దేవాస్త్వాశుక్రపాః ప్రణయంతు సువీరాః ప్రజాః ప్రజనయన్పరీహి'. మఱల

౮౦. శ్రుతి॥ 'ఓంనమోబ్రహ్మణే ధారణమ్మే స్త్వనిరాకరణం ధారయితా భూయాసం మామముష్యఓం ఋతంతపః సత్యంతపశ్రుతం తపశ్శాంతం తపోదమ స్తపః శమ స్తపః దానంతపోయజ్ఞంతపః భూర్భువస్సు వర్బ్రహ్మైత దుపాస్యై తత్తపః యథావృక్షస్య సంప్రష్పితస్య దూరాద్గంధోవాతి ఏవం పుణ్యస్య కర్మణోదూరాద్గంధోవాతి యథాసిధారాం గర్తేవహితామవక్రామే యద్యువేహులేహవా విహ్వాయిష్యామి గర్తంపతిష్యామీత్యే తదమృతా దాత్మానం జుగుప్సేత్'. 'ఓంసహనావ వతుసహనౌభునక్తు సహవీర్యం కరవావహై తేజస్వినావధీతమస్తు మావిద్విషావహై ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః'.

౮౧. శ్రుతి॥ 'ఓం అహంవృక్షస్యరేరివా కీర్తిః పృష్ఠగిరేరివ ఊర్ధ్వపవిత్రోవాజినీవ వస్వదమృతమస్మి ద్రవిణగ్ం సవర్చసం సుమేధామృతోక్షితః ఇతి త్రిశంకోర్వే దానువచనం ఓంశాంతిః 3 సార్లు పిదప ఋగ్వేదమంత్రమిట్లు.

౮౨. శ్రుతి॥ "ఓం అగ్నిమీళేపురోహితం యజ్ఞస్యదేవమృత్విజం హోతారం రత్నధాతమం ఓంశాంతిశ్శాంతిః 3 సార్లు. పిమ్మట సామవేద మంత్రమిట్లు :-

౮౩. శ్రుతి॥ 'ఓంఅగ్న ఆయాహి వీతయే గృణానోహవ్యదాతయే నిహౌతాసత్సిబర్హిషి' ఓంశాంతి 3 సార్లు మఱల నథర్వణవేద మంత్రమిట్లు జెప్పవలయును.

౯౪. శ్రుతి॥ 'ఓంశన్నోదేవీరభీష్టయ ఆపోభవంతుపీతయే శన్నోరభిశ్రవంతునః ఓంశాంతి 3 సార్లనవలయును.

2. "అథశిక్షం ప్రవక్ష్యామి వృద్ధిరాదైచ్ మయరసతజభనలగ సగ్ం హితః సమామ్నాయస్స మామ్నాయః పంచసంవత్సరమయం గ్లౌ, గ్మౌ, జ్మౌ, జ్మౌ అథాతోదర్శ పూర్ణమా సౌవ్యాఖ్యాస్యామః". (ఇదంగాధ్యనము)

3. అథాతోధర్మ జిజ్ఞాసా అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా అథాతస్సామయాచారి కాన్ధర్మా న్వ్యాఖ్యాస్యామః ఇది పురాణ న్యాయ ధర్మశాస్త్రాధ్యనము.

౯౫. శ్రుతి॥ ఓంభూర్భువస్సువః సత్యంతప(శ్శ్రద్ధాయాంజుహోమి ఓంనమోబ్రహ్మణే నమో స్త్వగ్నయేనమః పృథివ్యైనమః ఓషధీభ్యః నమోవాచే నమోవాచస్పతయేనమో విష్ణవే బృహతేకరోమి ఓంశాంతి 3 సార్లు జెప్పి 'వృష్టిరసి' యను పై జెప్పిన మంత్రముతో హస్తప్రక్షాళన జేయవలెను.

2. పూర్వోక్తమున నాచమన సంకల్పాదుల జేసి బ్రహ్మయజ్ఞాంగ దేవ, ఋషి, పితృతర్పణం కరిష్యే నీళ్లు విడిచి,

౯౬. శ్రుతి॥ 'అత్రబ్రహ్మదయో యేదేవాః తాన్దేవాగ్ స్తర్పయామి సర్వాన్దేవాగ్ స్తర్ప యామి సర్వాన్దేవగణాన్గ్ం తర్పయామి సర్వాన్దేవ పత్నీగ్ తర్పయామి సర్వాన్దేవ పుత్రాగ్ం తర్పయామి సర్వాన్దేవ పౌత్రాగ్ం తర్పయామి భూర్దేవాగ్ం తర్పయామి భువర్దేవాగ్ం తర్పయామి సువర్దేవాగ్ం తర్పయామి భూర్భువస్సుర్దేవాగ్ం తర్పయామి'. యనుచు నొక్కొక మంత్రముతో సవ్యముగ నొకొక తర్పణ దేవతల గురించి జేయవలయును.

2. నివీతిగ (జన్నిదము హారమువలె నుంచుకొని) కృష్ణద్వైపాయనాదయో యేఋషయః.

౯౭. శ్రుతి॥ "తానృషీగ్ం తర్పయామి తర్పమామి (అంజలి తనపై పువంచి) సర్వా నృషీ స్తర్పణ 2 సార్లు సర్వానృషిగణాన్ 2-సర్వాః ఋషిపత్నీగ్ తర్పయామి-1 సారి. సర్వానృషిపుత్రాగ్ం 2 హర్లు సర్వానృషి పౌత్రాగ్ం 2 సార్లు. భూః ఋషిగ్ం 2, భువ(ఋషీగ్ం 2, సువఋషీగ్ం 2, భూర్భువస్సువఋషీగ్ం 2 సార్లు ప్రజాపతిం కాండర్షిం 2 సార్లు, అగ్నింకాండఋషిం తర్పయామి 2, సోమం కాండర్షిం 2, విశ్వాన్దేవాన్కాండర్షీగ్ం 2. సాగ్ం కీర్దేవతాఉపనిషదగ్ం తర్పయామి 2

యాజ్ఞికీర్దేవతా ఉపనిషదగ్ం 2, వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదగ్ం 2, బ్రహ్మాణగ్గ్ స్వయం భువం 2, సదసస్పతిం 2 సార్లు తర్పయామి.

3. ప్రాచీనావీతిగ స్వధాకారముచే పితృతర్పణలను తర్జనిపై నుండి నీళ్లు జారునట్లు జేయవలెను. "సోమః పితృమాన్యమోంగిరః అగ్నిష్వాత్తాగ్నిః కవ్యవాహనాదయోయేపితరః తాన్పిత్రూగ్ం స్వధానమస్తర్పయామి 3 సార్లు. సర్వాన్పితూగ్ం 3, సర్వాన్పితృగణాగ్ం 3, సర్వాన్పితృ పత్నీగ్ 1 సారి, సర్వాన్పితృపుత్రాగ్ం 3, సర్వాన్పితృపౌత్రాగ్ం 3, భూఃపితౄగ్ం 3, భువపితౄగ్ం 3, సువఃపితౄగ్ం 3, భూర్భువః స్వఃపితౄగ్ం 3 పిమ్మట కర్తతన పితృపితామహ, ప్రపితామహాలకు వారి వారి నామగోత్ర శర్మ, వర్మ, గుప్తశబ్దముల త్రైవర్ణ్యులు క్రమముగ నామాంతమందె జేర్చి వసు, రుద్ర, ఆదిత్యపదముల పితృ, పితామహ, ప్రపితామహులకు క్రమముగ జెప్పి తర్పణలు జేయవలయును.

ఉ :- అస్మత్పితరంహారితస గోత్రం రామేశ్వరశర్మాం వసురూపం స్వధానమః తర్పయామి ఇట్లు మూడుసార్లు, పిమ్మట మాతృ, పితామహి, ప్రపితామహిలకు (తల్లి, తండ్రితల్లి, తాత తల్లికి) వారిగోత్ర నామాంతములందుప దేశబ్దమును చేర్చి, వసు, రుద్రాదిత్య క్రమముగా నొక్కొకసారి స్వధానమః స్తర్పయామి యనుచు నుదకము పై జెప్పిన విధముగ విడువ వలయును.

ఉ :- 2. అస్మద్మాతరం హారితస గోత్రాం, రామపదాం వసుహాపాం స్వధానమః స్తర్పయామి.

2. ఇదే విధమున మాతామహ, మాతుః పితామహ మాతుఃప్రపితామహులకును, (తల్లితండ్రికి, తల్లితండ్రి తండ్రికిని, తల్లితాత తండ్రికిని) మఱియు వారి భార్యలకును, (తల్లితల్లికి, తల్లితండ్రితల్లికి, తల్లితాతతల్లికిని) వారి గోత్రనామాంతములందు క్రమముగ వసు, రుద్రాదితుల్యపదములు జేర్చి స్వధాకారమున తర్పణలగును, ఉ :- అస్మద్మాతామహాం కౌశికస గోత్రం రామేశ్వరశర్మాం వసురూపం స్వధానమస్తర్పయామి 3 సార్లు.

ఉ :- 2. అస్మద్మాతామహీం కౌశికస గోత్రాం రాధపదాం స్వధానమస్తర్పయామి 1 సారి.

3. వీరి తరువాత పితృవంశ, మాతృవంశజులకు (ఆత్మబంధు, పితృబంధు, మాతృబంధువులకు నీకిౖంది శ్లోక తాత్పర్యక్రమము) నందరికిని పురుషులకు 3 సార్లు, స్త్రీలకు 1 సారి తర్పణ జేయవలయును.

502. శ్లో॥ ఆదౌపితాతథా మాతాసాపత్నీ జననీతథా ।
మాతామహో మాతృమాతా స్వభార్యా చ సుత స్తథా ,
భ్రాతా పితృవ్య స్తత్పుతా స పరిగ్రహమాతులా ।
స్వసాచైవశ్వశురౌ చ దౌహిత్రో దుహితాతథా ।
భాగినేయకస్నుషా చ పితృష్వసామాతృష్వసా ।
జామాతభావుక స్తథా శ్యాలకస్య చ గోత్రజాన్ ।
తాన్క్రమేణైవ క్రమశః విధివ త్తర్పయేత్యుధీః.

తా. మొదట తండ్రి (తండిౖ, తండిౖ, తండ్రి తాత్సహా) 2. మాత (తండ్రి తల్లి తాతతల్లిసహా) 3. మాతామహా (తల్లితాత, తల్లి ముత్తాతసహా) 4. మాతృమాత (తల్లి తల్లి, తల్లి తాత తల్లిసహా) 5. స్వభార్య జచ్చినప్పుడు (భార్యలందరకు) 6. సుతునకు (మరణించిన పుత్రులందరికిని దత్తునకు) 7. తోబుట్టినవారి కందరికిని (అన్నలకు, తమ్ములకు జచ్చినవారికిని భార్యలతోసహా) 8. చచ్చిన పిన పెద్ద తండ్రులకును, వారి భార్యలకు (పుత్రులతోసహా వారి భార్యలకును) 9. తనకోడండ్రకును 10. మేనమామలకును, వారిభార్యలకును 11. అక్కచెల్లండ్రలకు వారి భర్తలతోసహా 12. భార్య తల్లిదండ్రులకు 13. పుత్రికలందరికిని 14. దౌహిత్రులందరికిని 15. మేనల్లండ్రుకు వారి భార్యలతోసహా 16. తండ్రితోబుట్టు స్త్రీలకు (మేనత్తలకు) 17. తల్లితోబుట్టు స్త్రీలకు (చిన్నమ్మలకు) 18. బిడ్డమొగనికి (జామాతకు) 19. మేనత్తల కొడుకులకు (భార్యలతోసహా) 20. భార్యతోబుట్టినవారికిని (బావ, మరదులకును) గురువులకును భార్యలతోసహా పైజెప్పినట్లు స్వధాకారమున తర్పణలు క్రమముగ జేయవలెను. పిమ్మట నామ గోత్రములు దెలియని గోత్రజుల కందరికిని, బంధువులకీ కిౖంది శ్లోకములతో.

503. శ్లో॥ ఆ బ్రహ్మ స్తంబ పర్యంత దేవర్షి పితృమానవాః ।
తృప్యంతు పితరస్సర్వే పితృమాతామహాదయాః,

504. శ్లో॥ అతీతకులకోటీనాం సప్తద్వీపనివాసినాం ।
తేషామాప్యాయనార్థాయ ఇదమస్తితిలోదకం.

505. శ్లో॥ నారకేషు సహస్రేషు యాతనాయేషు సంస్థితః ।
తేషామాప్యాయ నార్థాయ దీయతే సలిలం మయా॥

ఇట్లు జెప్పి మృతబంధువులకు తర్పణ జేయుటట్లగును.

506. శ్లో॥ యే బాంధవాశ్చా బాంధవాః యేచాన్యే జన్మబాంధవాః ।
తే సర్వే తృప్తి మాయాంతు మయాదత్తాంబునా సహ॥

507. శ్లో॥ యేకే చాస్మత్కులేజాతా అపుత్రా గోత్రిణోమృతాః ।
తేషామాప్యాయ నార్థాయ వస్త్ర నిష్పీడ నోదకం॥

ఈ శ్లోకముచే బట్టపిండిన నీళ్లను తెలియని బంధువుల గురించి యివ్వ వలయును.

4. దేవపూజ

308. దివ్ = క్రీడాయాం, ద్యోతనే యను రెండును ధాత్వర్థములు. ప్రకాశించుటచేగాని, క్రీడించుటచేగాని దేవశబ్ద నిర్వచనము. దీనికి లక్ష్యార్థము పరబ్రహ్మ. వాచ్యార్థమున బ్రహ్మాదిదేవతలంనరు జెప్పబడుదురు. పూజయనగా దేవుని మహీకరించుట (గొప్ప జేయుట) అర్థము. ఇందులకు తన శరీర, ప్రాణ, ధనాదుల సహితము దేవుని కర్పించుట ముఖ్యార్థమగును. లాక్షణికముగా :-

దేవుడు తనకిచ్చిన అన్నాదులను యిష్టదేవత కర్పించి పూజించుట సాధారణార్థము ఇదే వాడుకయందు గలదు. ఆత్మజ్ఞానము కల్గనంతవరకు దేవతామూర్తులను కల్పించుకొని వాని కర్పనాదులతో బూజించవలయును.

2. ఆత్మజ్ఞానులైనవారు దేవశబ్దమునకు లక్ష్యార్థమైన పరబ్రహ్మార్థమునే గ్రహించి యభేదదృష్టిచే మూర్తిపూజల జేయరు.

3. ఉపాసకులు లక్ష్యము నిల్పుకొను నేర్పరులైన ధ్యానమాత్రమే జేయుదురు గాన మూర్తిని బూజించరు.

4. మఱికొందరు సాధకులు మానసిక స్నానసంధ్యలను, మానసిక జప హోమాదులను, మానసిక పూజలనే జేతురు.

మానసిక స్నానాదుల జేయుటందు ప్రాణాయామాద్యష్టాంగ యోగము దాని సాధనము. యోగసిద్ధులకే యది శక్యమగును. ఇతరుల కశక్యము గాన మానసిక స్నానాదుల గోరువారి క్రింది శ్లోకముల పఠన మాత్రము జేసినచో వారి కట్టిఫలములు గలుగును.

508. శ్లో॥ ఖస్థితం పుండరీకాక్షం మంత్రమూర్తిం హరిం స్మరేత్ ।
శ్యామలం శాంతహృదయం ప్రసన్నవదనం శుభం॥

509. శ్లో॥ దివ్యచందన లిప్తాంగం చారుహాసం శుభేక్షణం ।
వనమాలా పరివృతం దివ్య పీతాంబరావృతం॥

510. శ్లో॥ అనేకరత్న సంఛన్న స్ఫురన్మకుట కుండలం ।
నారదాదిభిరాసేవ్యం భాస్వద్విమల కంకణం॥

511. శ్లో॥ సకింకిణీక కేయూర ధారిణం మకుటోజ్వలం ।
సువర్ణకంకణైర్దీప్తం కింకిణీ భిర్విరాజితం॥

512. శ్లో॥ గరుత్మతా వినతయా స్తూయమాన మహర్నిశం ।
ధ్వజ వజ్రాంకుశాలక్ష్య పాదపద్మైస్సు నిర్మలం॥

513. శ్లో॥ తత్పాద పంకజాం గంగాం నిపతంతీంస్వమూర్ధని ।
చింతయేద్బ్రహ్మరంధ్రేణ ప్రవిశంతీంస్వకాంతనుం॥

514. శ్లో॥ తయాసంక్షాళితం ధ్యాయే బాహ్యమభ్యంతరమలం ।
తత్క్షణాద్వి రజోమంత్రీ జాయతే స్ఫటికోపమః॥

515. శ్లో॥ ఇదం మానసికం స్నానం ప్రోక్తం హరిహరాదిభిః ।
ఇదం స్నానం వరం మంత్రాత్సహస్రాదధికం స్మృతం॥

516. శ్లో॥ సార్ధ త్రికోటి తీర్థేషు స్నానాత్కోటి గుణాధికం ।
రజస్తమో మోహజాతా న్జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిజాన్॥

517. శ్లో॥ వాఙ్మనః కాయజా న్దోషాన్న వైతాన్న వభిర్హరేత్ ।

518. శ్లో॥ జ్ఞానహ్రదే ధ్యానజలే రాగద్వేషమలాపహే ।
యస్స్నాతిమానసే తీర్థే సయాతి పరమంపదం॥

519. శ్లో॥ ఇడా భాగీరథీ గంగా పింగళా యమునానదీ ।
తయోర్మధ్య గతానాడీ సుషుమ్నాచ సరస్వతీ॥

520. శ్లో॥ ఏవం జ్ఞానహ్రదే తీర్థే రాగద్వేషమలాపహే ।
యస్స్నాతి మానసే తీర్థే సయాతి పరమాంగతిం॥

2. సంధ్యా జపాదుల మానసిక విధ మీ క్రింది శ్లోకముల పఠించుటచేనగు.

521. శ్లో॥ అచ్యుతోహ మనంతోహ మవ్యక్తోహ మహం హరిః ।
ఆనందోహ మచింత్యోహ మజోహ మృతోస్మ్యహం॥

522. శ్లో॥ నిత్యోహం నిర్వికల్పోహం నిరాకారోహ మవ్యయః ।
సచ్చిదానంద రూపోహం పరిపూర్ణో స్మ్యహం సదా॥

523. శ్లో॥ బ్రహ్మైవాహం న సంసారీ ముక్తోహ మితిభావయేత్ ।
అశక్నువంధారయంతు వాక్యమే తదుదీరయేత్॥

3. దేవపూజా మానసిక మీ క్రింది శ్లోకముల పఠనచే జేయవలయును.

524. శ్లో॥ రత్నైః కల్పితమాసనైర్హి మజలైః స్నానం చ దివ్యాంబరం ।
నానారత్న విభూషితం మృగ మదా మోదాంకితం చందనం ।
జాజీచంపక బిల్వపత్ర రచితం పుష్పం చ ధూపం తథా ।
దీపం దేవదయానిధే పశుపతే హృత్కల్పితం గృహ్యతాం॥

525. శ్లో॥ సౌవర్ణేమణి ఖండరత్న ఖచితే పాత్రే ఘృతం పాయసం ।
భక్ష్యం పంచవిధం పయోదధియుతం రంభాఫలం పానకం ।
శాకానామయుతం జలే రుచికరం కర్పూర ఖండోజ్వలం ।
తాంబూలం మనసామయా విరచితం భక్త్యా ప్రభోస్వీకురు॥

526. శ్లో॥ ఛత్రం చామరయోర్యుగం వ్యజనకంచా దర్శకం నిర్మలం ।
వీణాభేరి మృదంగ కాహళ కళాగీతం చ నృత్యం తథా ।
సాష్టాంగం ప్రణత స్తుతిర్బహువిధం హ్యేతత్సమ స్తంమయా ।
సంకల్పేన సమర్పితం తవ విభోపూజాం గృహాణప్రభో॥

527. శ్లో॥ ఆత్మాత్వం గిరిజామతిస్సహ చరాఃప్రాణాః శరీరం గృహం ।
పూజాతే విషయోప భోగరచనా నిద్రాసమాధి స్థితిః ।
సంచారః పదయోః ప్రదక్షిణ విధి స్తోత్రాణి సర్వాగిరో ।
యద్యత్కర్మ కరోమిత త్తదఖిలం శంభో తవారాధనం॥

528. శ్లో॥ కరచరణకృతం వాకాయజం కర్మజం వా ।
శ్రవణ నయనజంవా మానసం వా పరాధం ।
విహితమ విహితం వా సర్వమే తత్షమస్వ ।
జయజయ కరుణాబ్దే శ్రీమహాదేవ శంభో ॥

529. శ్లో॥ శృణు బ్రహ్మ విదాంశ్రేష్ఠ దేవతార్చన ముత్తమం ।
న దేవః పుండరీకాంక్షోన దేవస్త్రిలోచనః ।
అకృత్రిమమ నాద్యంతం దేవం తుచిచ్ఛివం విదుః॥

తా॥ బ్రహ్మజ్ఞులందు శ్రేష్ఠుడా! ఉత్తమ దేవతార్చన జెప్పెదవినుము. కల్పిత నామరూపములుగల విష్ణువేగాని, శివుడేగాని దేవుడని యదార్థమైన యర్థముగాజాలదు. యదార్థమందు దేవుడు కల్పిత మూర్తిరూపుడుగాని, మనోమయుడుగాని గాజాలడు. కృత్రిమములుగాని, ఆద్యంతములు లేని కేవల చిన్మాత్రుడు, స్వయంప్రకాశుడు (దేవుడు) శివుడు.

530. శ్లో॥ అహింసా ప్రథమం పుష్ప మింద్రియాణాం చ నిగ్రహం ।
క్షాంతిపుష్పం దయాపుష్పం జ్ఞానపుష్ప మతఃపరం ।
తపఃపుష్పం సత్యపుష్పం భావపుష్ప మథాష్టకం॥

తా॥ జ్ఞానులకు పుష్పము లివి :- 1. అహింసా 2. ఇంద్రియనిగ్రహము 3. క్షమ 4. దయ 5. జ్ఞానము 6 తపస్సు 7. సత్యము 8. భావన.

531. శ్లో॥ దేహో దేవాలయః ప్రోక్తః సజీవః కేవలశ్శివః ।
త్యజేదజ్ఞా నిర్మాల్యం సోஉహం భావేనపూజయేత్॥

తా॥ దేహమే దేవాలయము. వాసనవర్జితుడైన కేవల జీవుడు శివదేవుడు. ఇట్లు దెలిసికొని యజ్ఞానమను నిర్మాల్యమును విడిచి ఆత్మ దేవు నర్చించవలెను.

532. శ్లో॥ అజ్ఞాత శివతత్వానాం ఆకారాద్యర్చనం స్మృతం ।
యోజనాధ్వన్య శక్తస్య క్రోశాధ్వః పరికల్పితః॥

తా॥ పై జెప్పినట్లు శివతత్వ జ్ఞానము గలుగనివారికి మూర్తిపూజ కల్పించబడినది. 8 మైళ్లు నడువజాలనివానికి 2 మైళ్ళే దూరముగలదని లోకులు కల్పించి చెప్పుదు రదే న్యాయమిచ్చటని దెలిసికొనవలయును.

309. పరమహంస పరివ్రాట్టులైన జ్ఞాన సన్యాసులందును, స్థిరవైరాగ్య వివేక యుక్తులందు మాత్రమే వారి ప్రశాంత మనస్సులందు నివాతాచంచల దీపము వెలుంగునట్లు ఆత్మజ్ఞాన మచంచలముగ నుండునుగాని యితరులందట్టిది యుండజాలదు. కావున ఆత్మజ్ఞాన మట్టిదిగలుగునంతవరకు ప్రతివారునిత్యకర్మలందు మూర్తిపూజాదుల విడిచినయెడల పతితులగుదురు. దైనిక షట్కర్మలందు జేరిన నాల్గవదైన దేవపూజ విధియగునుగాన విడువక జేయవలయును గాని నిరసించరాదు. ఆత్మజ్ఞుడు సహితము లోకసంగ్రహార్థము ధర్మాచరణ జేయవచ్చును.

533. శ్లో॥ యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్త దేవేతరోజనః ।
సయత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే॥ గీ. అ. 3 శ్లో. 21

తా॥ గొప్పవాడేది జేయునో, ప్రమాణముగ గ్రహించునో యదే యితరులు ప్రమాణముగ గైకొని యాచరింతురు.

534. శ్లో॥ దుఃఖాన్యపి సుఖాయంతే విషమప్య మృతాయతే ।
మోక్షాయతే చ సంసారోయత్ర మార్గస్సశాంకరః॥

తా॥ ఆత్మజ్ఞుడు లోకసంగ్రహార్థ మాచరించునప్పుడు దుఃఖముల సుఖములుగా భావించును. విషము నమృతముగ, సంసారమునే మోక్షముగ భావించును.

2. సుఖదుఃఖముల సమముగా జూచుచు లోకకల్యాణమునకై వర్తించువారి యాచరణ లోకులకు సుఖప్రదమగును. ఎట్లు వర్తించినగాని "సర్వథా వర్తమానోపి సయోగీమయివర్తతే" యను న్యాయము వారికనువర్తించునుగాన వారియందు దోషారోపణ జేయరాదు. ఇట్టి యాత్మజ్ఞానము గలుగునంతవరకు దేవపూజ విడిచి మూర్తిపూజ నిందించినవారికే దోషములు గలుగును. ఉభయభ్రష్టులగుదురు.

పద్యము 16_దారుశిలాది భావమున దైవముల న్నిరసించి తామను ।
జ్జేరుదు రెంతచేరువ యొకో తమ కాత్మ వివేకపాకము ।
ల్వారి ధరంబులి న్విడిచి వచ్చిన చాతకధూర్తు లంబుధి ।
న్దారు గనంగ శక్తులె సుధా మధురోదక పానసౌఖ్యముల్॥

310. మూర్తులందు పరబ్రహ్మ అస్తిరూపమని భావనగాన భక్తిశ్రద్ధలే దేవపూజయందు ప్రధానము. కాని సంభారాధిక్యము (పూజాద్రవ్యముల హెచ్చు) ముఖ్యము గాజాలదు. దంబార్థముగ జేయరాదు. ప్రేమయే కారణమగును. ఆ ప్రేమయే భక్తి శ్రద్ధనామములతో జెప్పబడుచున్నది. కావున మూర్తులందు బ్రహ్మదృష్టి యుంచియే పూజించవలయును. వానిని (మూర్తులను) యవి దారుశిలలను భావముచే పూజించరాదు.

535. శ్లో॥ శివభక్తి ప్రథా పూర్ణే శరీరే వృత్తిరన్యయా ।
వ్రతమేత ధనుష్ఠేయం నతచ్ఛప్రచ్ఛధారణం॥

తా॥ శరీరమందెప్పుడు పరిపూర్ణ శ్రద్ధాభక్తులతో వృత్తి జ్ఞానముదయించునో నప్పుడు దానిచే శివవ్రతమనుష్ఠించవలయునేగాని తుచ్ఛమైన శిలా మూర్తిని మాత్రము ధరించినంతనే శివపూజ గాజాలదు.

536. శ్లో॥ అస్తిభాతి ప్రియంరూపం నామచేత్యంశ పంచగం ।
ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతోద్వయం॥ "పంచదశి"

తా॥ అస్తి, భాతి, ప్రియము (సత్తు, చిత్తు, ఆనందము), రూపము నామము లివి యైదుమూర్తులందు అంశములు (కళలు). మొదటి మూడంశములు బ్రహ్మస్వరూపములు తుది రెండు జగద్రూపములు (వికారములు).

311. వర్ణాతిశయ, జ్ఞానాతిశయములచే దేవతల నామరూపాతిశయముల దారుశిలాది మూర్తులందు కల్పనజేతురు. పంచాయతన దేవతాకల్పన వేదవిరుద్ధము గాజాలదు. దేవత నామరూపముల మూర్తులందు ప్రాణ ప్రతిష్ఠాదులచే కల్పనజేయబడును. ప్రాణప్రతిష్ఠ రెండువిధము లివి :-
1. స్థిరప్రతిష్ఠ 2. చరప్రతిష్ఠ.

1. దేవాలయములందు సమస్తజనుల కుపయోగపడుటకై మూర్తులందు స్థిరప్రతిష్ఠల జేయబడును.

2. ప్రతివాడు తన మాత్రమునకే యుపయోగపడుటకు మూర్తులందు చరప్రతిష్ఠ జేసికొనుచు నిత్యము పూజించును. కల్పసూత్రములందు స్థిర చర ప్రతిష్ఠా విధానము జెప్పబడినది. అదే ప్రకారముగ జేయవలయును.

3. పంచాయతన దేవతల దేవాలయములందు మూర్తులుంచి ప్రాణ ప్రతిష్ఠలనుజేయునప్పు డేదేవతను మధ్యనుంచి తక్కినదేవతల నల్దిశలందుంచగ నా దేవాలయము మా దేవతనామమున బల్కుచుందురు. మన భారతదేశ మందన్ని మతముల దేవాలయములు గలవు.

537. శ్లో॥ యదాతుమధ్యే గోవింద మీశాన్యం శంకరం యజే ।
దాగ్నేయే గణనాథంచ నైరుత్యాం తపనం తథా ।
వాయవ్యమంబికాంచైవ యజేన్నిత్యం సమాహృతః.

తా. ఎచ్చట మధ్యన విష్ణువు, శంకరుడు, గణపతి, సూర్యుడు, దేవి క్రిమముగ ఈశాన్యాగ్నేయ, నైఋతి, వాయవ్య దిశలందుంచుదురో అదివిష్ణు దేవాలయమందురు.

538. శ్లో॥ యదాతుశంకరంమధ్యే ఈశాన్యం శ్రీపతింయజే ।
దాగ్నేయ్యాం చ తథా హంసం నైరుత్యాం పార్వతీసుతం ।
వాయవ్యంచ సదాపూజ్యా భవానీం భక్తవత్సలా.

తా. ఏ దేవాలయమందు మధ్యన శంకరుని, తక్కినవారిని పై జెప్పి నట్లుంచుదురో యది శివాలయము.

539. శ్లో॥ హేరంబంతు యదామధ్యే ఐశాన్యామచ్యుతంయజే ।
దాగ్నేయ్యాం పంచవక్త్రింతు నైరుత్యాంద్యుమణిం తథా ।
వాయవ్యమంబికాంచైవం యజేన్నిత్యమతంశ్రితః.

తా. ఏ దేవాలయమందు మధ్యన గణపతిని తక్కిన నలుగురిని పైజెప్పి నట్లుంచుదురో యది గణపతి దేవాలయమందురు.

540. శ్లో॥ సహస్రాంశుం యదామధ్యే ఐశాన్యాం పార్వతీపతిం ।
ఆగ్నేయ్యామేకదంతంచ నైరుత్యామచ్యుతం తథా ।
వాయవ్యం పూజయేద్దేవీం భోగమోక్షైక భూమికాం.

తా. సూర్యుడు మధ్యగల దేవాలయమును ఆదిత్యాలయమందురు.

541. శ్లో॥ భవానీంతు యదామధ్యే ఐశాన్యాం మాధవం యజే ।
దాగ్నేయ్యాం పార్వతీనాథం నైరుత్యాం గణనాయకం ।
ప్రద్యోతనంతు వాయవ్యా మాచార్యస్తు పూజయేత్.

తా. దేవాలయమందు మధ్యన దేవి, ఈశాన్యమందు విష్ణు, ఆగ్నేయ మందు శంకరుడు, నైరుతియందు గణపతి, వాయవ్యమందు సూర్యు డుండురో అది దేవీగుడి యందురు.

312. చరమూర్తి పూజలకు స్వతస్సిద్ధములైన శాలిగ్రామములు ముఖ్య ములు. వానికి ప్రాణప్రతిష్ఠాదులనవసరములు, ఇతరములైనవి బంగారు మొదలగు ధాతునిర్మితములకును, శిల, దారు, మృణ్మయాదులకును, యంత్రములకును, ప్రాణప్రతిష్ఠ జేసికొనియే పూజలకుపయోగించ వలయును. భక్తిశ్రద్ధలచే నిష్కామనగా నిత్యము పూజించగ నవిచిరకాలము నందు చిత్తశుద్ధిని కలిగించును. సకాముకులకు ప్రతిబంధకము లేనప్పుడు చిరకాలమున ఫలమొసంగును.

542. శ్లో॥ ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛే ద్ధనమిచ్ఛే ద్ధుతాశనాత్ ।
ఐశ్వర్య మీశ్వరాదిచ్ఛే న్మోక్షమిచ్ఛే జ్జనార్ధనాత్.

తా. సూర్యునిపూజచే ఆరోగ్యము, ధనము అగ్నిపూజతో, ఈశ్వరపూజచే నైశ్వర్యము, విష్ణు పూజతో మోక్షము గలుగునని గౌతముడు క్రియా కాండయందు జెప్పెను.

543. శ్లో॥ అతఃపరంచ దేవానామర్చనం కారయేద్బుధః ।
గణేశం పూజయేద్యస్తు విఘ్నస్తస్యనవిద్యతే ।
ఆరోగ్యార్థేర్చయేత్సూర్యం ధర్మమోక్షాయమాధవం ।
శివం ధర్మార్థమోక్షాయ చతుర్వర్గాయ చండికాం.

తా. స్నానసంధ్యా జపహోమానంతరము దేవతలపూజ బుద్ధిమంతుడు జేయవలయును. గణపతిపూజచే విఘ్నములు దొలంగును. సూర్యుని వలన ఆరోగ్యముగలుగును. విష్ణుపూజచే ధర్మమోక్షములుగలుగును. శివపూజవలన ధర్మార్థమోక్షము గలుగును. దేవిని పూజించినవారికి చతు ర్విధ పురుషార్థఫలములని పద్మపురాణమందు గలదు.

313. పూజాభేదములివి :- 1. పంచోపచారములు 2. షోడశోపచార ములు 3. చతుష్షుపచారములు.

1. పై జెప్పిన లమిత్యాదులు పంచోపచారములు.

2. షోడశోపచారములివి :- ధ్యానా, వాహనా, సన, పాద్యా, ర్ఘ్యా, ఆచమన, స్నాన (పంచామృతాది) పునరాచమన, వస్త్రోపవస్త్ర, యజ్ఞోప వీత, ఆభర్ణాద్యలంకార, అక్షత, ధూప, దీప, నైవేద్య (శర్కరాది) ఫల తాంబూల, దక్షిణ, నీరాజన మంత్రపుష్ప, ప్రదక్షిణాది నమస్కారస్తుతి, నృత్యగీతాది సర్వస్వసమర్పణాంతములు.

3. చతుష్షష్టిపూజలు తాంత్రికములు-తంత్రభేదమున వేరు వేరు గలవు. త్రిపురతంత్రమందు జెప్పినట్లు దేవీపూజలందు చతుష్షష్టిపూజలు జేయుదురు. అశక్తులను గురించి జెప్పిన శ్రీ శంకరభగవత్పాదకృత చతుష్షష్టి శ్లోక పఠన జేయవచ్చును.

2. సంకల్ప పూర్వకముగ పృథివి, కలశ, శంఖు, ఘంట, గణపతిని (ఆవరణదేవతలను) ముందుపూజించియే ఇష్టదేవతపూజ పై విధములం దేదేనిచే నైనగాని జేయవచ్చును. పూజద్రవ్యములు, అక్షతలు, కాలోద్భవ పత్రపుష్పాదులు, పంచామృతములు, నీళ్లు, గంధము, పసుపుకుంకుమ, ఊదువత్తులు, కర్పూరము, శర్కరాదులు, ఫలములు, దీపములు, దక్షిణ, తాంబూలములు. వీనితో దేవునర్చించవలయును.

3. అర్చానంతరము దేవునకు ప్రదక్షిణ నమస్కారములు జేసి నృత్య గీతాదులతో స్తుతి జేయవలయును.

544. శ్లో॥ నమస్కార స్తథా శీశ్చ సిద్ధాంతోక్తిః ప్రరాక్రమః ।
విభూతి ప్రార్థనాచేతి షడ్విధం స్తోత్రలక్షణం.

తా. నమస్కారము జేయుట, దీవెనలగోరుట, నీవే దేవుడనుట, అతని పరాక్రమ విభూతుల వర్ణించుట, అతనిని ప్రార్థించుట లీయారు స్తుతులన బడును.

4. దేవునికి స్నానము జేయించునప్పుడు వైదికమంత్రములచేగాని, భక్తితోతాంత్రికోక్త విధానమునగాని జేయవచ్చును. శ్రద్ధయే తపస్సన బడినది. అశ్రద్ధచే జేయరాదు, జేసిన పూజ నిష్ఫలమగుచు పాపము గలుగును.

545. శ్లో॥ అశ్రద్ధాపరమం పాప్మశ్రద్ధాహి పరమంతపః ।
తస్మాదశ్రద్ధయా దత్తం హవిర్నాశ్నంతి దేవతాః ।
ఇష్ట్వాదత్వాపివామూర్ఖః స్వర్గం నహిసగచ్ఛతి.

తా. పై జెప్పినది తాత్పర్యము.

546. శ్లో॥ శంకావిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయ మాశ్రితః ।
శాస్త్రాతిగస్స్మృతో మూర్ఖోధర్మతంత్రోపలోధనాత్.

తా. మూర్ఖుడు ధర్మశాస్త్ర మతిక్రమించి స్వకపోల కల్పితముచే స్వేచ్ఛాచరణ జేసిన పతితుడగును. "ధర్మోరక్షతరక్షితః" కావున భక్తి శ్రద్ధలచే దేవపూజ జేయవలయును. దేవపూజజేసిన దైనికషట్కర్మలందలి నాల్గవ నిత్యకర్మ జేసినవాడగును. ఇట్లు దేవపూజ సమాప్తము.

5. వైశ్వదేవము

314. వైశ్వదేవమును దైనికషట్కర్మలందారవదిగా శ్లోకమున జెప్పబడినది. అందే అతిథి పూజ నైదవది యనబడినది. కాని శ్లోకమునందు క్రమవివక్షలేదు కావున వైశ్వదేవమును ముందాచరించియే యతిథిపూజ గావింపవలయును. పాకము సిద్ధమైనంతనే అన్నసంస్కారార్థమునకై వైశ్వదేవము మొదట జేయవలయును. సంస్కృతాన్నము దేవత నివేదనకుపకరించును. నివేదనాంతరమతిథ్యభ్యాగతుల కన్నమిడవలయును. మొదటనే యతిథులకన్నమిచ్చినచో శేషాన్నముచే వైశ్వదేవము దేవతా నివేదన జేయరాదు. ఉచ్ఛిష్టాన్నమనబడును. కావున వైశ్వదేవముచే సంస్కారమగుచున్న పంచసూన దోషపరిహారము జేయవచ్చును. "పాఠక్రమాదర్థక్రమోబలీయాన్" అను న్యాయమిచ్చట వర్తించును.

547. శ్లో॥ చుల్లీఫేటనీ చైవ మార్జనీలేపనీ తథా ।
ఉదకుంభీ చ పంచైతే పంచసూనాప్రకీర్తితా.

తా. పంచసూనములివి :- 1. చుల్లీ=పొయ్యిలు 2. ఫేటనీ=కట్టెలమంట 3. మార్జనీ=ఊడ్పు 4. లేపనీ=అలుకజల్లుట 5. ఉదకుంభీ=నీళ్లఘటములు. ఈ పనులు జేయునప్పుడు జీవహింస ఘటించును. ఇట్టి వైదు దోషముల పంచసూనములందురు.

2. అన్నముల పాకము జేయునప్పుడీ పంచసూనములు సంభవించుట లనివార్యము లైనందున వైశ్వదేవముజేసి యన్నసంస్కారము గావించని యెడల దోషయుక్తాన్నములతో దేవతా నివేదనగాని, అతిథ్యభ్యాగతుల కిడుటగాని, భుజించుటగాని దోషమే యగును. ఇందువలన వైశ్వదేవమును మొదటనే జేయుటవిధి.

548. శ్లో॥ అకృత్వావైశ్వదేవేతు యదిదేవ నివేదనం ।
సద్యః పాషండతామేతి కర్తోచ్ఛిష్టం యదిస్మరేత్.

తా. వైశ్వదేవమునకు పూర్వము దేవునికి అన్నము నివేదించిన యెడల నుచ్ఛిష్ట మనబడినందున కర్త వెనువెంటనే పాషండుడనబడును. మఱియు

549. శ్లో॥ నివేదితేన చాన్నేన వేశ్వదేవం యదిష్యతే ।
వినియోక్త విధాదేవమీమాంసాయాః ప్రకోపనః.

తా. దేవతా నివేదితాన్నముచే వైశ్వదేవము జేసిన యెడల మీమాంసా శాస్త్రమందలి వినియోగవిధికి విరోధమగును.

550. శ్లో॥ వ్యత్యయో నహిశంకార్హా స్మృతివాక్యవిరోధతః ।
వైశ్వదేవం విధాయాదౌతదన్నం మంత్రసంస్కృతం ।
దేవేభ్యశ్చ ప్రదాతవ్యం బలికర్మావసానకం.

తా. ధర్మశాస్త్రప్రమాణమునకు విరోధమగునప్పుడు వ్యత్యాసముగ (క్రిందు మీదుగ) జేసినగాని దోషముగలుగదు. కాన శంకించ రానందున వైశ్వదేవమే మొదటజేసి తరువాత సంస్కారాన్నమున దేవతలకు నివేదన ద్వారబలి మున్నగునవి జేయవలయును.

551. శ్లో॥ ఖడ్గధారా సమంవిద్యాత్స్మార్త కర్మమునీరితం ।
సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరంతచ్చయత్త స్మృతివిలోకనాత్.

తా. బోధాయనముని జెప్పిన ధర్మశాస్త్రమాలోకించగ స్మార్తకర్మ యతి సూక్ష్మమున కంటెను సూక్ష్మము. శ్రుతి తాత్పర్యజ్ఞుడైనందున నతడు జెప్పినది కత్తిపదను వంటిది. (పొరపాటునందు హాని యగును).

552. శ్లో॥ స్మృతిజ్ఞానాదనుష్ఠాన మనంతం ఫలదం విదుః ।
స్మృత్యాభావేపి వృద్ధాభ్యాం స్త్రీభ్యోమార్గావగాహనం.

తా. శాస్త్రజ్ఞానముచే కర్మలనుష్ఠించినచో ననంత ఫలముగలుగును. స్మృతి ప్రమాణము లభించనిచో పెద్దలవలనగాని, వృద్ధస్త్రీలవలనగాని తెలిసికొని కర్మలనుష్ఠించవలయును.

553. శ్లో॥ శ్రుతిస్మృతివిహీనాంధో కాణోహ్య త్రైకయావినా.

తా. శ్రుతి స్మృత్యర్థములు దెలియనప్పుడంధుడు, నేదొకటి దెలియ నప్పు డేకాక్షుడగును.

554. శ్లో॥ యాతయామంగతరసం పూతి పర్యుషితంచయత్ ।
ఉచ్ఛిష్టమపిచామేధ్యం భోజనంతామ సంప్రియం. గీ. అ_17 శ్లో_10.

తా. అన్నము పక్వము పూర్తిగానిది, పాసిపోయినది, రసహీనమైనది, దాచియుంచినది, ఇతరులుదినగ మిగిలినది, దిను ఆహారపదార్థములు తాము సులకే ప్రియము.

2. పై కారణములున్నందున వైశ్వదేవకర్మ ముందుగ జేయవలయును. ఇది కర్మనామధేయమేగాని శ్రౌతయాగ నామధేయము గాజాలదు. 48 సంస్కారములందు జేరిన వైశ్వదేవమొక స్మార్తకర్మ. వైశ్వదేవమునందు పంచమహాయజ్ఞముల జేయవలయును. ఔపాసనాగ్నిసిద్ధి గలవారధి కారులు. వైశ్వదేవ సమస్థ జేయనివారు పంచమహాయజ్ఞముల జేయుట కనధికారులు. వీరు అన్నసంస్కార మాత్రమునకై లౌకికాగ్నియందు వైశ్వదేవము జేయవచ్చును. స్మార్తులు, శ్రౌతులు వారికి ఔపాసనాగ్ని విచ్ఛిత్తియైనచో లౌకికాగ్నియందు పంచమహాయజ్ఞయుక్త వైశ్వ దేవము జేయవలయును. వైశ్వదేవ మెఱుంగని వారి యిండ్లందు భుజించవలసి నప్పుడైనగాని వైశ్వదేవమును జేయువారు లౌకికాగ్నియందే వైశ్వ దేవము విధిగా యొనరించి భుజించవలయును.

315. దేశకాల సంకీర్తన ఆచమన ప్రాణాయామ పూర్వకముజేసి అన్న సంస్కార ద్వారా ఆత్మ సంస్కారార్థం శ్రీయజ్ఞేశ్వర మద్దిశ్య శ్రీయజ్ఞే

ప్రీత్యర్థం పంచమహాయజ్ఞేనయక్ష్యేయని వైశ్వదేవ సమస్తజేసినవారును, ఇతరులు శ్రీ పరమేశ్వర ముద్దిశ్య శ్రీ పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం షడాహుతి వైశ్వదేవ కరిష్యేయని యుదకమునిడిచి "యత్ర్వాగ్నిస్థాప్యతే" యను మంత్రములతో పైజెప్పిన ప్రకారమగ్నిస్థాపనాదుల జేసికొనవలయును. పిమ్మట ఆకుల పాత్రియందన్నమును మధ్యగ వ్యంజనాదికముల నొకచోట ప్రక్కన యుంచవలయును (మొదట పాత్రయందు నీళ్లు ప్రోక్షించి నెయ్యి వేసి అన్నాదులుంచవలయును) క్రింది మంత్రముచే నన్నపాత్ర అగ్నిపై పెట్టితీసి అగ్నికి ఉత్తరమున అలికిన నేలపై బెట్టి ప్రోక్షించి యభిఘారము వేసి భాగములు వేరుజేయవలెను.

"అన్నమగ్నావధిశ్రిత్య ఉదగుద్వాస్య అద్భిఃప్రోక్ష్య అభిఘార్య తదన్నం పంచధావిభజ్య (స్మార్తలు) ఇతరులు తదన్నంత్రైధావిభజ్య యనుచు మూడు భాగములందొకటి పూర్వదిశకు రెండవది యుత్తరము, మూడవది పశ్చిమమునకు వేరు జేయవలెను.

2. షడాహుతి హోమములు, అగ్రిదానము, బలిహరణాదు లందరికిని సమానము. పూర్వభాగాన్నమునుండి షడాహుతులు క్రింది మంత్రములతో జేయవలయును. ఆహుతి మృగీముద్ర(మధ్యమానామికాంగుష్ఠములగలిపి)చే నన్నము దీసికొని యొక్కొక మంత్రముతో నొకొక ఆహుతి అగ్నియందు స్వాహాంతమున హోమము జేయవలయును. తర్జనీకనిష్ఠికల నంటనీయక పైకి ఉంచవలయును. మొదట "విద్యుదసి" యను మంత్రిముతో హస్త ప్రక్షాళన జేసికొని, "అదితేనుమన్యస్వ" మంత్రముతో నీళ్ళగ్నికి ప్రదక్షిణగా పైజెప్పినట్లు జుట్టియే అన్నము జేకొనవలయును.

1. "ఓమగ్నయే స్వాహా" అగ్నయ ఇదంనమమ. త్యాగమన్ని హోమములకు విధి.
2. "సోమాయ స్వాహా" సోమాయేదం. (ఇది సంఖ్యకు హెచ్చైనను పెద్దలనుష్ఠించవలెననిరి.)
3. "విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహా" విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః ఇదం.

4. "ధృవాయ భూమాయ స్వాహా" ధృవాయ భూమాయేదం.

5. "ధృవక్షితయే స్వాహా" ధృవక్షితయ ఇదం.

6. "అచ్యుతక్షితయే స్వాహా" అచ్యుతక్షితయ ఇదం.

7. "అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా" అగ్నయే స్విష్టకృత ఇదం. (త్యాగ మన్నిటికి)

3. కొంచమన్నము పూర్వోత్తర భాగములనుండి చేకొని పరిక్కనున్న వ్యంజనములతో గలిపి మృగీముద్రచే దీసికొని అగ్నికుత్తరమందుండు ఊష్ణభస్మమందు "అగ్నేరుత్తరతః ఊష్ణేభస్మమని స్వాహా" యనుచు దానిని భస్మమందుంచి ప్రజాపతయ ఇదంనమమ యనవలయును. (మనస్సునందే యనవలెను) అనంతరము "వృష్టిరసి" "అదితేన్వమగ్గిస్థా" మంత్రముల పైజెప్పినవి జేయవలయును. పిమ్మట నేత్రాచమన సంకల్పపూర్వకముగ శ్రీయజ్ఞేశ్వర (శ్రీపరమేశ్వర) ప్రీత్యర్థమగ్రిదానంకరిష్యే యని విడిచి మఱల "విద్యుదసి" "అదితేనుమన్యస్వ" పూర్వమువలె జేసి అన్నభాగ పూర్వమునుండి స్మార్తలు, ఇతరులు పశ్చిమభాగమునుండి జెప్పిన ముద్రతో నన్నము జేకొని క్రింది మంత్రముతో "ఓం దదామీత్యగ్నిర్వదతి । తథేతి వాయురాహతత్ । హంతేతిసత్యంచంద్రిమాః । ఆదిత్యాత్త్సత్యమోమితి । ఆపఃతత్సత్యమాభరన్యశో యజ్ఞస్యదక్షిణాం । మమోపాత్తదురితక్షయోమే కామస్సమృతాగ్గ్స్వాహా" అగ్నయే పరమాత్మన ఇదంనమమ. మఱల "నదితేస్వమగ్గ్స్థా" "వృష్టిరసి" జేయవలెను.

4. మఱల పూర్వము జెప్పినట్లు ఆచమన సంకల్పాదులజేసి స్మార్తలు పంచ మహాయజ్ఞానంతరము ఇతరులు వెంటనే వ్యాహృతిహోమం కరిష్యే యను చుదకము విడిచి "విద్యుదసి" "అదితేనుమన్యస్వ" జెప్పి "అన్నభాగాన్మి శిత్వా" యని గలిపిన అన్నమునుండి పైవిధముగ నొక్కొక్క ఆహుతి ఒక్కొక క్రింది మంత్రముతో హోమము జేయవలయును.

1. "ఓం భూస్వాహా" అగ్నయ ఇదంనమమ. 2. "ఓం భువస్వాహా" వాయవే ఇదంనమమ. 3. "ఓం సువఃస్వాహా" సూర్యాయ ఇదంనమమ.

4. "ఓం భూర్భువస్స్వస్స్వాహా" ప్రజాపతయ ఇదంనమమ. మఱల "అదితేన్వ మగ్గ్‌స్థా" "వృష్టిరసి" జేసి అగ్నిస్తు పై జెప్పినట్లు జేసి పూర్వమువలె సంకల్పాదులజేసి కాలానుగుణ్యముగ వైశ్వదేవకర్మ సాద్గుణ్యార్థమనాజ్ఞాతత్రియ, దశవార గాయత్రి మంత్ర జపంకరిష్యే యనుచుదకమువిడిచి పై జెప్పినట్లు జేయవలయును. పిదప అనేనషడాహుతి వైశ్వదేవకర్మణా భగవాన్సర్వాత్మకః యజ్ఞపురుషః ప్రీణాతు యనుచుదకమువిడిచి దేవతలకు మహానివేదన జేసిన పిమ్మట బలిహరణము అతిథి సత్కారాది భోజనాంత నిత్యకర్మల పూర్తి జేయవలయును.

315. వైశ్వదేవ సమస్థజేసిన శ్రౌతస్మార్తయాజులు షడాహుతి హోమానంతరము అగ్నికి పశ్చిమమందు మొదట భూమినలికి క్రింది ప్రకారముగ బలుల క్రింది విధముగ స్మార్తయాజుష కారికా ప్రకారముగ పంచధా విభాగించిన యన్నమునుండి పూర్వభాగమున షడాహుతిజేసి, పూర్వోత్తర భాగములనుండి కొంచము కొంచమన్నము దీసికొని వ్యంజనాదులతో నూష్ణభస్మమందు పైజెప్పినట్లుహోమముల జేసినపిదప బలులనుంచక పూర్వమే అలికిన భూమిపై తూష్ణీ "వాస్తేన" "అవోక్ష్య", "పరిషిచ్య" ప్రతిసారి యనుచు నైదుప్రేళ్ళని గలిపిన ముద్రతో నుత్తర భాగాన్నమునుండి యొక్కొక్క మంత్రముతో నొక్కొక బలిపెట్టవలయును. కారిక-"కర్తా శుచిర్భూత్వాఽచార్యముఖా ద్వైశ్వదేవ స్వరూపం సర్వం యథాశాస్త్రం జ్ఞాత్వాఽచార్యం సంపూజ్యతదనుజ్ఞాం గృహీత్వాయథా ధర్మోపదేశం ప్రథమమాచార్య సన్నిధౌకుర్యాత్" అనగా కర్త శుచియగుచు నాచార్యునివలన యథాశాస్త్రముగ వైశ్వదేవకర్మయంతయు దెలిసికొని వారి యనుజ్ఞతో నతనిముందర మొదటిదినమందు వైశ్వదేవమును (బలులబెట్టు ప్రకారము దెలియుటకు) జేయవలయును.

555. శ్లో॥ ప్రథమం పూర్వదిగ్భాగే ద్వితీయం చ తథోత్తరే ।
తృతీయం మధ్యమం ప్రోక్తం చతుర్థం దక్షిణే తథా ।
పంచమం పశ్చిమం ప్రోక్తమితిభాగ వినిర్ణయః॥

తా॥ పంచధాన్న విభాగమందు మొదటిభాగము తూర్పుగ, రెండవదు త్తరము వంకగ, మూడవది మధ్యనుండునట్లు నాల్గవదాని దక్షిణమున, నైదవ భాగము పడమరగునట్లు భాగకల్పన జేయవలయును.

556. శ్లో॥ షడాహుతీరగ్రిభాగే ద్వితీయే శాకహోమకం ।
ద్వితీయే బలిదానంస్యా దగ్రిదానం తృతీయకం ।
తృతీయే దేవ భూతేపి పితృర్థేచ చతుష్టయం ।
పంచమే మానుషో హోమం వైశ్వదేవస్య లక్షణం॥

తా॥ 1 వ భాగమునుండి (తూర్పునగల) షడాహుతి. 2 వ (ఉత్తరమునగల) భాగమునుండి కొంచెమన్నము వ్యంజనాదులతో గలిపి ఊష్ణభస్మ హోమము. దీనినుండియే (2 వ దానినుండి) బలులబెట్టవలయును. 3 వ (మధ్యనగల) భాగమునుండి అగ్రదానము, దేవయజ్ఞము, భూతయజ్ఞము. 4 వ (దక్షిణమునగల) భాగమునుండి పితృయజ్ఞము. 5 వ (పశ్చిమమునగల) భాగమునుండి మనుష్యయజ్ఞము జేయవలయును. 1. "ధర్మాయస్వాహా" అని బలిపెట్టి దీనిచుట్టు నీళ్లు ప్రదక్షిణగా జుట్టుటకుముందు దేవతనామముచే త్యాగము ప్రతిబలినిపెట్టి "నమమ" యనవలెను. ఉ॥ ధర్మాయేదంనమమ. 2. "అధర్మాయస్వాహా" అధర్మాయేదంనమమ. ఈ రెండుబలుల కొకే సారి నీళ్ళు జుట్టవలెను. 3. "అద్భ్యస్వాహా"=అద్భ్యఇదం. 4. "ఓషధి వనస్పతిభ్యస్స్వాహా" = ఓషధివనస్పతిభ్య ఇదం 5. "రక్షోదేవజనేభ్య స్స్వాహా"=రక్షోదేవజనేభ్య ఇదం. 6. "గృహ్యాభ్యస్వాహా"=గృహ్యాభ్య ఇదం. 7. "అవసానేభ్యస్స్వాహా"=అవసానేభ్యఇదం. 8. "అవసాన పతిభ్యస్స్వాహా"=అవసానపతిభ్య ఇదం. 9. "సర్వభూతేభ్యస్స్వాహా"= సర్వభూతేభ్య ఇదం. 10. "కామాయస్వాహా"=కామాయ ఇదం. 11. "అంతరిక్షాయస్వాహా"=అంతరిక్షాయ ఇదం. 12. "యదేజతిజగతియచ్చ చేష్టతినామోభాగోయం నామ్నేస్వాహా"=వాయవ ఇదం. 13."పృథివ్యై స్వాహా"=పృథివ్యా ఇదం. 14. "అంతరిక్షాయస్వాహా"=అంతరిక్షా యేదం. 15. "దివేస్వాహా"=దివఇదం. 16. "సూర్యాయస్స్వాహా"= సూర్యాయ ఇదం. 17. "చంద్రమసేస్వాహా"=చంద్రిమస ఇదం. 18.

"నక్షత్రేభ్యస్స్వాహా"=నక్షత్రేభ్య ఇదం. 19. "ఇంద్రాయసస్వాహా"= ఇంద్రాయేదం. 13వ బలి మొదలుకొని 19వర కేడుబలుల "ప్రోక్ష్యా వోక్ష్య పరిమృజ్య" ప్రాగపవర్గముగ అగ్నికి దక్షిణదిశయం దలికిన భూమిపై పడమరనుండి తూర్పుగ నొకదాని కొకటిగబెట్టి యన్నిటి కొకే సారి నీళ్లతో పరిషేచనజేసి 20. "బృహస్పతయేస్వాహా"=బృహస్పతయ ఇదం. 21. "ప్రజాపతయేస్వాహా"=ప్రజాపతయ ఇదం. 22. "బ్రహ్మణే స్వాహా"=బ్రహ్మణ ఇదం. 20 నుండి 21 వరకగు మూడుబలుల దక్షిణదిశ యందే 19వ బలిముందర నొకదానికి ముందొకటిగ తూర్పునకుబెట్టి వేరువేరుగ ప్రోక్షణ జేయవలయును. పిదప అపసవ్యముగ "ప్రోక్ష్యపరిమృజ్య" 23. "స్వధాపితృభ్య స్వాహా" యనుచు బలిబెట్టి పితృభ్య ఇదంనమమయని అప్రదక్షిణగా నీళ్లుజుట్టి సవ్యము "అపఉపస్పృస్య" యని నీళ్ళంటవలెను. ఈ 23వ బలిని 17వ బలికి సరిగ దక్షిణమునకు దూరముగ బెట్టవలయును. (17-23 మధ్య ఇంకొక బలికి స్థలముండునట్లు) మఱల నపసవ్యము "ప్రోక్షణావోక్షణ"జేసి 24. "నమోరుద్రాయపశుపతయేస్వాహా"=యని బలిపెట్టి పశుపతయేరుద్రాయ ఇదం యనుచు ప్రదక్షిణగా నీళ్లుజుట్టి సవ్యముగనప "ఉపస్పృశ్య"జేసి నేత్రాచమన ప్రాణాయామ పూర్వక సంకల్పమున శ్రీయజ్ఞేశ్వర ప్రీత్యర్థం "భూతయజ్ఞేనయక్ష్యే" యనుచుదకము విడిచి "విద్యుదసి" చేసి అలికిన భూమిపై 9వ బలికి నుత్తరముగ ముందు వేరుగ "ప్రోక్షణావోక్షణ"జేసి దానిపై 25. "భూతేభ్యోనమః"యనుచు బలిపెట్టి భూతేభ్యః ఇదంనమమయనవలెను. మఱొకపక్షమునం దిట్లు మంత్రము. "యే భూతేభ్యో ప్రచరంతి దివా లేదానక్తం (కాలానుసారముగ) బలిమిచ్ఛంతోవితుదస్య ప్రేష్యాః తాభ్యోబలిం పుష్టికామోహరామి మయి పుష్టిం పుష్టిపతిర్దధాతు స్వాహా" యనుచు బలిపెట్టి దివానక్తం చారిభ్యోభూతేభ్య ఇదంనమమ అనవలెను. 25వ బలికి నీళ్ళు ప్రదక్షిణగా జుట్టి "వృష్టిరసి" తో హస్తప్రక్షాళన (ఈ బలికి అన్న మధ్య 3వ భాగమునుండి దీసికొని భూతయజ్ఞము జేయవలయును.) మఱలాచమన ప్రాణాయామపూర్వక సంకల్పముగ శ్రీయజ్ఞేశ్వర ప్రీత్యర్థ "మగ్రిదానం

కరిష్యే''యని యుదకమువిడిచి అగ్నికి పై జెప్పినట్లు"అదితేనుమన్యస్వ"తో నీళ్ళు జుట్టి "విద్యుదసి'' జేసికొని 21 వ మధ్యభాగాన్నము మృగీముద్రతో దీసికొని "ఓం దదామీ" యని పై జెప్పిన మంత్రముతో నగ్రదానము అగ్నియందు హోమము జేయవలయును. "నమమ" త్యాగము జెప్పిన పిమ్మట "వృష్టిరసి"ని "అదితేన్వమగ్గ"ను తరువాత జేయవలయును. పూర్వమువలె ప్రాణాయామ సంకల్ప పూర్వకముగ "పితృయజ్ఞేనయక్ష్యే" యనుచుదకము విడిచి అపసవ్యమై దక్షిణదిశయం దలికిన భూమి "అవోక్ష్యాది"నిజేసి 26వ బలి "పితృభ్యస్స్వధాస్తు" యనుచు బెట్టి పితృభ్యఇదం నమమ యని అప్రదక్షిణగా ప్రోక్షించి (జుట్టి) సవ్యముగ నపోపస్పృశ్య జేసి "వృష్టిరసి'' జెప్పి మఱల పూర్వమువలె సంకల్పాదిపూర్వకముగ శ్రీయజ్ఞేశ్వర ప్రీత్యర్థం మనుష్య యజ్ఞేనయక్ష్యే యనుచుదకము విడిచి నివీతిగా 5 వ పశ్చిమ భాగాన్నమునుండి మృగీముద్రతో నవాదానము జేకొని "మనుష్యేభ్యోహంతా'' యను మంత్రముతో అగ్నియందు హోమము జేయవలెను. మనుష్యేభ్య ఇదంలేక సనకసనందనాది పరమయోగిభ్యః ఇదం యనుచు త్యాగము జెప్పవలయును. మఱల "అదితేన్వనుమగ్గ్స్థా''జేసి "వృష్టిరసి" జేసికొని ప్రాణాయామ సంకల్ప పూర్వకముగ శ్రీయజ్ఞేశ్వర ప్రీత్యర్థం "బ్రహ్మ యజ్ఞేనయక్ష్యే'' యనుచుదకము ఒదలి 2 వ ఉత్తర భాగాన్నమునుండి యైదువేళ్ళు గలిసిన ముద్రతో నవదానము జేకొని 27. ప్రజాపతయే స్వాహా'' యనుచు దక్షిణదిశయం దలికిన భూమిపై 22వ బలికి దక్షిణమందు "పోత్రిక్షణాపోత్రిక్షణ'' జేసిపెట్టి ప్రజాపతయ ఇదంనమమ యనవలయును. పిమ్మట నాల్గుభాగాన్నముల నొకేచోటుజేర్చి మఱలాచమన ప్రాణాయామ పూర్వక సంకల్పముజేసి వ్యాహృతిహోమం కరిష్యేయని "విద్యుదసి" "అదితేనుమన్యస్వ''తో నీళ్ళగ్నికిచుట్టి పైజెప్పిన "భూఃస్వాహా''ది మంత్రములతో వ్యాహృతి హోమమునుజేసి ''అదితేన్వ మగ్గ్స్థా" జేసి "వృష్టిరసి"తో హస్తపరిక్షాళన జేసికొని "అగ్నేత్వన్నోంతమ'' యను పై జెప్పిన మంత్రముతో నగ్నిస్తుతినిజేసి గో బ్రాహ్మణేభ్యః శుభం భవతుయని స్వగోత్ర నామోచ్చారణజేసి "అభివాదయే'' యనవల

యును. పిదప సంకల్ప ప్రాణాయామపూర్వకముగ శ్రీయజ్ఞేశ్వర ప్రీత్యర్థం పంచమహాయజ్ఞాంగ సాద్గుణ్యార్థం "అనాజ్ఞాతత్రియ, దశవారం గాయత్రీ మంత్రజపం కరిష్యే" యనుచుదకము విడిచి పై జెప్పినట్లు మంత్రపఠన గాయత్రీ జపముజేసి అనేన పంచమహాయజ్ఞకర్మణా భగవాన్సర్వాత్మకః యజ్ఞపురుషః ప్రీణాతు యనుచుదకము విడువవలయును. పిమ్మట దేవతా మహానై వేద్యముజేసి ద్వారబలిహరణార్థము శేషాన్నము దీసికొనిపోయి బహిర్ద్వారము ప్రక్కన క్రింది శ్లోకపఠనతో ప్రోక్షించిన భూమిపై బలి పిండనువేసి యుదకము విడువవలయును.

557. శ్లో॥ శ్వానౌహిశ్యామ శబలౌ వైవస్వత కులోద్భవౌ ।
తాభ్యాం బలిం ప్రదాస్యామి రక్షేతాం పథి సర్వదా॥

558. శ్లో॥ ఐంద్ర వారుణ వాయవ్య యామ్యానో నైఋతోద్భవః ।
వాయసాః పరిగృహ్ణంతు భూమౌపిండం మయాహృతం॥

"శ్వావాయసేభ్య ఇదం "నమమయని త్యాగముజెప్పి లోపలజేరి హస్త పాద ప్రక్షాళన జేసికొని అతిథి, అభ్యాగతుల నిరీక్షణజేసి పోష్యవర్గమునకు ముందు భోజనమిచ్చి తాను భుజింపవలయును. ఇదే విధమున వైశ్వదేవ కర్మ నిత్యము జేయవలయును. వైశ్వదేవకర్మ సమాప్తము.

6. అ తి థి పూ జ

316. అత=సాతత్యగమనే యను ధాత్వర్థమందు "అతతిస్థితః=అతిథి యగును. సాతత్యగమనజేయు (నిత్యముదిరుగు) వారు అతిథులు లక్షణచే భైక్షుకులనబడుదురు. గృహస్థునింటికన్నార్థులైన పాంథులు జేరినప్పుడు సత్కరించి వారి కన్నాదులనిచ్చుట ఆతిథ్య ధర్మము. ఇది దైనిక నిత్య కర్మలందారవధర్మము. శక్తిలేనియెడల నతిథులకు నుండుటకై వసతి, అర్ఘ్యపాద్యాదుల, పానీయోదకములనైన నిచ్చి అతిథిని సంతోష పెట్టవల యును. గృహస్థుడే ఇతరాశ్రమిణుల కాశ్రియుడు. కావున బ్రహ్మచారి, యతిథి, బిక్షులకన్న ప్రదానముజేయుట విధియగును. వీరికి మాధుకరము తొందరగా నివ్వవలసియుండునప్పుడు పాకాన్నమునుండి వైశ్వదేవార్థము,

మహానివేదనకు వేరు పాత్రిలందన్నము వేరుగదీసికొని శేషాన్నమునుండి మాధుకరమిచ్చిన దోషముగలుగదు. అతిథులకు, వైశ్వదేవానంతరము మధ్యాహ్నకాలమందు జేరిన అభ్యాగతులకు అన్నమిడకతానే భుజించిన దోషముగలుగునని కఠోపనిషత్తునందు ఇతర శ్రుతులందు జెప్పబడినది.

౯౮. శ్రుతి॥ "యస్యాగ్నిహోత్రిమదర్శ, మపౌర్ణమాస్య. మచాతుర్మాస్య మనాగ్రయణ, మతిథి వర్జితంచ ఆహుత, మవైశ్వదేవ, మవిధినాహుతమాసప్తమాన్తస్యలోకాన్హినస్తి". 'ప్రశ్నోపనిషత్'

తా. అగ్నిహోత్రము, దర్శపూర్ణమాస యాగములు, చాతుర్మాస్యలు, అతిథిపూజ జేయకుండుట విధిగా హోమము జేయకునికి, జేసిన ద్రవ్యము హుతముకాకుండుట, వైశ్వదేవము లివి యెవరాచరించరో వారి ఏడు తరముల వారి పుణ్యలోకములకు హాని గలుగును.

2. అతిథుడైన నచికేతునకు ఆతిథ్యమియ్యనందున తనకు దోషము గలుగకుండుటకై యముడు సహితము నచికేతునకు మూడువరంబులొసంగి నట్లు కథ శ్రుతియందు గలదు.

౯౯. శ్రుతి॥ 'తిస్రోరాత్రీయదవాత్సీ గృహేమే అనశ్నబ్రహ్మన్నతిథిర్నమస్యః నమస్తేస్తుబ్రహన్ స్వస్తిమేస్తుతస్మాత్ప్రతిత్రిన్వరాన్వృణీష్వ'.

3. గృహస్థుడతిథ్యభ్యాగతుల సత్కారార్థమునకై యన్న సంచయము జేసికొనవచ్చును.

౧౦౦. శ్రుతి॥ 'నకంచనవసతౌప్రత్యా చక్షీత తద్వ్రతంతస్మాద్యయాకయాచ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్'. అనగా యోగ్యమైన కర్మలచే నన్నసంచయమతిథి సత్కారమునకుగాను జేసికొనవలయును. అతిథికి ఉండుటకు వసతిలేదని మఱలింపరాదు.

3. అతిథిపూజ శ్రద్ధాభక్తులతో యాచరించవలయును, "అశ్రద్ధయా అదేయం" యని శ్రుతిగలదు. అతిథిపూజ దైనికషట్కర్మలందారవ కర్మ నిత్యవిధియనబడినది. ఇట్టి దైనిక షట్కర్మలాచరించువారికి నిస్సంశయముగ పైజెప్పిన ఫలముగలుగును. వైశ్వదేవానంతరము దేవతలకు

మహానివేదన మొనర్చిన శేషాన్నముతో నతిథి యభ్యాగతులకు, పోష్య వర్గమును తృప్తిపరచి శేషమమృతాన్నమును తాను భుజించవలయును. ఇట్టి గృహస్థుడే ధార్మికుడు. ప్రతినిత్యము గృహస్థుడు పగలు, రాత్రి రెండుపూటల వైశ్వదేవానంతరము భోజనము జేయవలయును.

4. కారణాంతరములచే గృహస్థుడు నిత్యకర్మల దినమానమందు ననుష్ఠింప జాలకున్న యెడల రాత్రి ప్రహర పర్యంతము నిత్యకర్మల విడువక నాచ రించవచ్చును.

భో జ న వి ధి

317. భోజనము తూర్పుముఖముగ జేసిన ఆయుష్యము. దక్షిణదిశ యందపకీర్తి (కొందఱి మతమునకీర్తి) పశ్చిమ ముఖమందు లక్ష్మీప్రాప్తి ఉత్తరాభిముఖమున ఋతఫలముగలుగునని గృహస్థుని భోజన లక్షణము గౌతముడు జెప్పెను.

2. భోజనస్థలమటికి శుద్ధిపరచిన భూమిపై భోజన పాత్రనుంచవలయును. పాత్రనుంచకపూర్వమే భూమిపై నీళ్లతో మండలమును గీయవలయును. వర్ణ క్రమముగ మండలమిట్లు చతురస్ర, త్రికోణ, వర్తుల, అర్ధచంద్రా కారముల క్రమముగ బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులు మండల ముల జేసికొని దానిపై భోజన పాత్రనుంచి, పాత్రలు "విస్తరి" ఆకు పాత్రయగుచో దానిపై నీళ్ళుజల్లి అభిఘారముంచి (నెయ్యివేసి) తరువాత అన్నాదులుంచవలయును. పాలాశ, పద్మ, కుటజ, మధపర్ణ (ఇప్పాకులు) అరటి పాత్రలకుపయుక్తములు గావచ్చును. కాని

559. శ్లో॥ గర్భస్థకదళీ పత్రం జలస్థం పద్మపత్రకం ।
లతాపాలాశపత్రంచ భుంక్త్వాచాంద్రాయణం చరేత్.

తా. విప్పని అరిటాకు, మునిగియుండు తామరాకు, తీగమోదుకాకు, నిషిద్ధము. వీనిలో యన్నముల దినినచో చాంద్రాయణమను ప్రాయ శ్చిత్తము జేసిన దోషముపోవును.

560. శ్లో॥ సదండం కదళీపత్రం వామభాగేగ్రితస్థితం ।
నిరదండం నిరగ్రించ భుంక్త్వాచాంద్రాయణం చరేత్.

తా. విస్తరి అరటి ఆకగునప్పుడు అది దండము అగ్రముగలదై ఎడమకు అగ్రముగా నుంచుకొనవలయును. గాని దండములేని అగ్రములేని దానిలో భుజించిన చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తమగును.

318. పాలు, నెయ్యి, పప్పు, వ్యంజనాదుల నుపయోగించవచ్చును. శక్తి యున్నను, సంభవించినప్పుడు భక్ష్య, భోజ్య, చోష్య, లేహ్యాదుల దినవచ్చును.

2. పాత్రి యందన్నాదుల వడ్డించిన పిమ్మట అన్నముపై యభిఘారము వేయవలయును. గాయత్రీ మంత్రముతో ప్రోక్షించి దక్షిణహస్త జలముచే "సత్యంత్వర్తేన" యను మంత్రముతో పగటి భోజనమునకు "ఋతంత్వా సత్యేన" మంత్రముతో రాత్రి భోజనమందు పాత్రచుట్టు నీళ్ళనుజుట్టి, పిమ్మట విస్తరికి దక్షిణమందు చిత్రిగుప్తాదుల కీక్రిందివిధమున కొంచ మన్నమునుంచి దానిపై ప్రోక్షణజేసి ఆకు బోర్లించి హస్త ప్రక్షాళనజేసి కొనవలయును. మంత్రములివి :-

"చిత్రాయనమః చిత్రిగుప్తాయనమః యమాయనమః సర్వభూతదమనాయ నమః" యనుచు నొక్కొకటి పెట్టవలయును. రాత్రి నిట్లు జేయరాదు.

3. పిదప హస్తమునందు 'ఆపోశన' కునీళ్ళను భార్యగాని నితరులుగాని యిచ్చినవి జేకొని 'అమృతమస్తు అమృతోపస్తరణమసిస్వాహా' యని చప్పుడు గాకుండునట్లు మ్రింగవలయును. తరువాత ప్రాణాహుతుల నీ క్రిందిమంత్రముతో మ్రింగవలయును. 1. 'ప్రాణాయస్వాహా 2. అపానయ స్వాహా 3. వ్యానాయస్వాహా 4. ఉదానాయస్వాహా 5. సమానాయ స్వాహా' యనుచొక్కొక యాహుతిని తన దక్షిణహస్త తర్జనీమధ మాంగుష్ఠమునగలిపి యాముద్రతో కేవలాన్నము నే చేకొనుచు ప్రాణాయ రెండవసారి తర్జనివిడిచి మధ్యమానామికాంగుష్ఠములతో అపానాయ), మూడవసారి అనామిక కనిష్ఠాంగుష్ఠములతో వ్యానాయ, నాల్గవసారి

కనిష్ఠనువిడిచి నాల్గు వ్రేళ్ళతో ఉదానాయ, ఐదవసారి యైదు వ్రేళ్ళనుగలిపిన ముద్రతో సమానాయ' స్వాహాంతమునందు ముఖములో వేసికొనవలయును.

4. భోజనసమయమందు పై యాహుతులు వేసికొనునప్పుడే వామ హస్తముచే భోజనపాత్రినంటించి యుంచవలయును. గాని ప్రాణాహుతులు వేసికొనిన పిమ్మట వామహస్తముతో పాత్రనంటరాదు. అంటిన దోషమగును. వామహస్తమును పాత్రనుండి దీయునప్పుడు వామపాదాంగుష్ఠముచే పాత్రనంటియుంచవలయును. 'నాంతరేభోజనం' యను గౌతమ వచనముచే యవాంతర భోజనము నిషిద్ధము గానాన్వారబ్ధముండవలయును. ఇట్లు జేయు ప్రాణాహుతులందొక్కొక యాహుతికి ఫలములు క్రమముగ నిట్లొక్కొక్కటి యనబడినది. ఆత్మ, సర్వభూతములు, నాగులు, దేవతలు, పితరులు తృప్తినొందుదురు. పాత్రజుట్టిన జలశేషము త్రాగరాదు.

5. భోజనము జేయునప్పుడు రెండుహస్తముల మోకాళ్ళమధ్య నుంచవలయును. ఇట్లు భుజించువారికి యొక్కొక్క కబళభక్షణం దొక్కొక్క 'అతిరాత్రి' యను యాగఫలము లభించును. ఇట్టి భోజన విధిని అగ్నిహోత్రవిధి యందురు. ఒక లవణ భక్షణమైన అవాంతరముగ నుండుచు భుజించినచో గోమాంస భక్షణతుల్య పాపమని జెప్పబడినది.

6. భోజనసమయమందు నీళ్ళ పాత్రిను దక్షిణమువైపునుంచి కొనవలయును. యెడమవైపునుంచి కొనిన పాత్రలోని నీరు ద్రాగిన దోషమగును.

561. శ్లో॥ యదాభోజనకాలేతు వామపార్శ్వేస్థితం జలం .
శ్వానమూత్రిసమంతోయం పీత్వాచాంద్రియణం చరేత్.

7. అనేకులుగలిసి పంక్తి భోజనము జేయునప్పుడు దృష్టి దోషము గలుగదు. 'త్రిసుపర్ణా' ది మంత్రములతో అన్నము పవిత్రమగును.

8. భోజనము పూర్తియైనప్పుడుత్తరాపోశన క్రింది మంత్రముతో బుచ్చుకొని లేవ వలయునేగాని ఆపోశనదీసికొనక లేవరాదు లేచిన దోషమగును.

"అమృతాభిధానమసి రౌరవేపుణ్యనిలయే పద్మార్బుదనివాసినామర్థినా ముదకం దత్తమక్షయ్యముపతిష్ఠతు' యని నీళ్ళు ఆపోశనగా మ్రింగ వలయును.

562. శ్లో॥ యత్రిక్ృచన సంస్థానాం క్షుత్తృష్ణోపహతాత్మనాం ।
దుర్గతీనాం మయాదత్త ముచ్ఛిష్టముపతిష్ఠతు.

9. పై శ్లోకముతో భుక్తశేషాన్నము భూమిపై వైచి నుదకముచే హస్తప్రక్షాళన దానిపై వైచి ఉత్తరాపోశన పైజెప్పినట్లు దీసికొన వలయును. తరువాత లేచి ముఖహస్త పాదప్రక్షాళన జేసికొనవలయును. తర్జనీతోదంతచాలన జేయరాదు. జేసిన పితరులకు హాని గలిగించిన వారగుదురు. పిమ్మట శుచిస్థలమందు గూర్చుండి రెండాచమనల (పురాణోక్త స్మృత్యుక్తముల) జేసి క్రింది మంత్రము పఠించవలయును.

౧౦౧. శ్రుతి॥ వాఙ్మఆసన్నసోప్రాణః అక్షోశ్చక్షుః కర్ణయోశ్శ్రుతం బాహవోర్బలం ఊరోర్వోరోజః అరిష్టావిశ్వాన్యంగానితనూః తనువామేసహ నమస్తేస్తు మామాహిగ్ంసీ వయఃసుపర్ణః ఉపసేదురింద్రం ప్రియమేధా ఋషయోనాథమానః అపధ్వాంత మూర్ణుహిపూర్ధిచక్షుర్ముముగ్ధ స్మాన్నిధయేవబద్ధాన్ప్రాణా నాంగ్రంధిరసి రుద్రోమా విశాంతకః తేనాన్నేనాప్యాయస్వ నమోరుద్రాయవిష్ణవేర్మృత్యోర్మేపాహి అంగుష్ఠ మాత్రః పురుషః అంగుష్ఠంచ సమాశ్రితః ఈశస్సర్వస్యజగతః ప్రభుః ప్రీణాతు విశ్వభుక్".

౧౦౨. శ్రుతి॥ 'త్వమగ్నేద్యుభిస్త్వమాశుశుక్షణి స్త్వమద్భ్యస్త్వమశ్మనస్పరి ।
త్వంవనేభ్య స్త్వమోషధీభ్య స్త్వంనృణాంనృపతే జాయతేశుచిః'.

ఈ మంత్రమును పఠించి రెండు హస్తాంగుష్ఠములచే నీళ్ళు గైకొని కన్నులదుడువ వలయును. ఇదే యర్థమందు క్రింది శ్లోకమును పఠించవలయును.

563. శ్లో॥ శర్యాతించ సుకన్యాంచ చ్యవనం చేంద్రమశ్వినౌ ।
భోజనాంతేస్మరన్చక్షు రంగుష్ఠాంబునిక్షిపేత్.

తా. భోజనమైన పిమ్మట శర్యాతి, సుకన్య, చ్యవన, ఇంద్ర, అశ్వినీ కుమారులు వీరిని స్మరించుచు అంగుష్ఠముల నీళ్లతో కన్నుల దుడువ వలయును.

564. శ్లో॥ అగస్త్యః కుంభకర్ణంచ శమంచ బడబానలం ।
ఆహార పరిణామార్థం స్మరామిచ వృకోదరం.

తా. భోజనాంతమందు అగస్త్యుని, కుంభకర్ణుని, యముని, బడబానలాగ్నిని, భీముని స్మరించుచు పొట్టపై హస్తము దిప్పుకొనగ అన్నము జీర్ణమగును.

319. బ్రాహ్మణ భోజనోచ్ఛిష్ట పాత్రల శూద్రులంటరాదు. పాత్రనెత్తి యాస్థల పరిశుద్ధి గావించునప్పుడు భోజన పరిశుద్ధి యగును.

2. భోజనమైన పిమ్మట మూడు పూగఫలములుగాని, నక్కలుగాని, విడముగాని చర్వణ జేయవలయును. ఏక సంఖ్యగదినరాదు. తమలపాకుల నారలుదీసి తుది, మొదళ్లు త్రుంచి విడము జేసికొనవలయును. భోజనమైన వెంటనే కాలినడక జేయరాదు. కొంచము విశ్రాంతి గైకొనవలయును. పగలు నిద్రించరాదు. విశ్రాంతియైన సాయంకాలమువరకు సిద్ధాంతచింతనగాని, వేదాభ్యాసముగాని, సద్గ్రంధ పఠనగాని జేయవలయును. అర్ధాస్తమయమువరకు పురాణ కాలక్షేపణ జేయవలెను. అర్ధాస్తమయమునుండి నక్షత్రము లుదయించువరకు సాయసంధ్య జేయవలెను. రాత్రిభోజనము గృహస్థుడు జేయవచ్చును.

౧౦౩. శ్రుతి॥ "తస్మాద్విరన్నో మనుష్యేభ్యః ఉపహ్రియతే ప్రాతశ్చసాయంచ".

అను ప్రమాణముగ ఔపాసన హోమానంతరము వైశ్వదేవము జేసి భుజించవలయును.

3. అలక్ష్మీ పరిహారమునకై మృదుశయ్యయందు కొంచమైనగాని సువాసనగల పుష్పముల సంగ్రహించుకొని భార్యాయుక్తముగ శయనించవలయును. నిషిద్ధదివసములందు భార్యాసంగమము జేయరాదు.

320. స్వగృహమందు శయనించునప్పుడు తల తూర్పువంక, శ్వశుర గృహమందు దక్షిణముగ, పరవాసములందు పశ్చిమముగనుంచి శయనింపవలయును. ఉత్తరమువైపు యెప్పుడుగాని తలయుంచి శయనించరాదు. నిద్రమేల్కొని ఉషఃకాలమందే లేచి మరల పైజెప్పినట్లు దైనిక నిత్యకర్మల విధిగా నాచరించవలయును.

565. శ్లో॥ త్రిసంధ్యం శక్తితః స్నానం, తర్పణం మార్జనం తథా ।
ఉపస్థానం పంచయజ్ఞాన్ కుర్యాదామరణాంతికం.

తా. శక్తియున్న వారుణీస్నానము, త్రికాలసంధ్యల, తర్పణ మార్జనాదుల, ఉపస్థానముల, పంచయజ్ఞముల బ్రతికియున్నంతవరకు విడువక పై జెప్పిన విధముగ నాచరించవలయును.

2. ఈ యాచారకాండయందు జెప్పినట్లు సనాతనధర్మము లాచరించువారికి చతుర్విధ పురుషార్థములు గలుగును. గౌతముడు ఆదరార్థమున ద్వివారము (రెండుసార్లు) లభించు ననుశబ్దప్రయోగమును జేసి క్రియాకాండను పూర్తిజేసినాడు. ఇట్టి సంగ్రహముగ ఆచారకాండముతో త్రివర్గములనెడి ధర్మార్థకామముల విచారము పూర్తియై ద్వితీయగుచ్ఛము సమాప్తము.

ఇతి శ్రీ అంబాగస్త్యేశ్వర కరుణాపాత్రి శ్రీశీలప్పవంశ పారావార
రాకాసుధాకర రామశర్మ సూనుసకల విద్వజ్జన విధేయ
రామకృష్ణశాస్త్రి కృత ఆర్ష విజ్ఞానసర్వస్వమందు
ఆచారకాండముతో ద్వితీయగుచ్ఛము ప్రథమ
భాగము సర్వము సంపూర్ణము.

ఓం తత్సత్.

వేదములు

విచారణ

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వం-2-బ్రాహ్మణాలు

సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India: Inc
www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India
Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)
Title Ramayanam
Author
Year to
Subject Any Subject
Language Telugu
Scanning Centre Any Centre
Clear Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions |
Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

DLI

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI New!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD,Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	INSA	Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity NEW!

Title Beginning with.
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year
1850-1900 | 1901-1910 | 1911-1920 | 1921-1930 | 1931-1940 | 1941-1950 | 1951-

Subject
Astrophysics | Biology | Chemistry | Education | Law | Mathematics | Mythology | Religion | For more subjects...

Language
Sanskrit | English | Bengali | Hindi | Kannada | Marathi | Tamil | Telugu | Urdu

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

ద్వితీయసంపుటం

బ్రాహ్మణాలు

ప్రధానసంపాదకుడు :

డాక్టర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య, ఎమ్.ఏ., పి హెచ్.డి.

న్యాయవిద్యాప్రవీణ; డిప్లొమా ఇన్ జర్మన్

రీడర్, సంస్కృతవిభాగం, ఎస్. వి. యూనివర్శిటీ,

కో-ఆర్డినేటర్, పబ్లికేషన్స్, టి. టి. డి.

ప్రచురణ :

శ్రీ ఎస్. లక్ష్మీనారాయణ, ఐ.ఏ.ఎస్.

కార్యనిర్వహణాధికారి,

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

1985

ముందుమాట

శ్రీ ఎస్. లక్ష్మీనారాయణ, ఐ.ఏ.ఎస్.
కార్యనిర్వహణాధికారి
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి.

విశ్వమానవకల్యాణానికి విశేషించి అంకితమై, మానవతా దృక్పథానికి మహితాశ్రయమై వెలుగొందుతున్న నిత్య సత్య శబ్ద రాశి వేదం. ఇది భగవంతుని నిశ్వాసరూపంగా ఆవిర్భవించింది. సంహితలతో ప్రారంభమై బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తుల వరకు విస్తరించిన ఈ వాఙ్మయాన్ని వైదికవాఙ్మయం అంటున్నాం. ఛందోబద్ధమైన మంత్రభాగానికే సంహిత అనిపేరు.

ఈ సంహితలు ఋక్సంహిత, యజుస్సంహిత, సామసంహిత, ఆథర్వసంహిత అనే పేర్లతో నాలుగు. యజుస్సంహితలు కృష్ణ—శుక్ల భేదంతో రెండురకాలు. దేవతాస్తుతి ఈ సంహితలలో ప్రధానప్రతిపాద్యాంశమైనా అక్కడక్కడా ఎన్నో వైజ్ఞానిక విశేషాలు కూడా సాక్షాత్తుగాను, సాంకేతికంగాను వీటిల్లో వివరింపబడినాయి. అంత మాత్రమే కాదు; సమాజకల్యాణంకోసం, మానవాభ్యుదయంకోసం మనమాచరించవలసిన ధర్మమర్మాలు, అనుసరించవలసిన ఆదర్శ మార్గాలను కూడా మనకందిస్తున్నది వైదికవాఙ్మయం.

మంత్రద్రష్టలైన మహర్షులు మనకంటే ఎన్నో తరాల ముందువారు. దివ్యజ్ఞానసంపన్నులు, దీర్ఘదృష్టివిలసితులైన ఆ మహనీయులు రాను రాను మానవజాతికి రానున్న బలహీనతలను, సాక్షా

త్కరించుకొని, సంయమనంతో, సమ్యక్ జ్ఞానంతో వాటి నెదుర్కోవ డానికి కావలసిన శక్తిని,యుక్తిని చక్కగా ఉపదేశించారు. నిజమైన సమసమాజభావనను వైదికవాఙ్మయంద్వారా మనకందించారు. వారి ఉపదేశంలో త్యాగమే యాగమైంది. నిస్స్వార్థంగా, నియమ బద్ధంగా మంచి మర్యాదలతో మనుగడ సాధించే మానవజీవితమే ఒక యజ్ఞంగా పరిణమించింది. అలాంటి యజ్ఞభావనను మొట్ట మొదట మనకుపదేశించిన గ్రంథరాశి ఈ బ్రాహ్మణవాఙ్మయం.

(సంహితాభాగం తరువాత ఏర్పడిన ఈ బ్రాహ్మణాలు, సంహితలలో నిగూఢంగా, సాంకేతికంగా ఉన్న విశేషాలను విశ్లేషిస్తూ చక్కని ఉపాఖ్యానాలద్వారా వైదికధర్మాన్ని వివరించినాయి. భార తీయ మత_ధర్మాల చరిత్ర బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలోనే ప్రప్రథమంగా రూపుదిద్దుకొన్నది. ఎన్నో యజ్ఞయాగాలను ఇష్టులను, వాటి నాచ రించే పద్ధతులను వివరిస్తూనే బ్రాహ్మణాలు భారతీయ సంస్కృతికి పెట్టని అలంకారాలైన ఎన్నో విశేషాలను ఆశ్చర్యకరంగా అభివర్ణి స్తున్నాయి.)

ప్రాచీన భారతీయుల ధార్మికదృక్పథానికి, సాంస్కృతికచైత న్యానికి, తాత్త్వికచింతనకు, ఎత్తిపట్టిన అద్దమే ఈ బ్రాహ్మణ వాఙ్మయం. ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం ప్రణాళికలో "బ్రాహ్మణాలు" అనే రెండవ సంపుటంగా ఈ వాఙ్మయ సారసర్వస్వాన్ని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానాల తరపున నిండుమనస్సుతో మీకందించడానికి నేనెంతో సంతోషిస్తున్నాను. ఈ సంపుటాన్ని చదివి, ప్రాచీన భార తీయ విజ్ఞానవైభవాలను అర్థంజేసుకొని వైదికవాఙ్మయాన్ని ఆదరించ వలసిన బాధ్యతను ప్రతివారు గుర్తుచేసుకొనగలరని ఆశిస్తున్నాను.

(ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వాన్ని పది సంపుటాలలో భావనచేసి ప్రణా ళికా బద్ధంగా ప్రామాణికులైన పండితులద్వారా చక్కని విశేషాలను

సంపాదించి, సామాన్యమానవునికి అందుబాటులో ఉండేటట్లు తీర్చి దిద్ది మన ముందుంచుతున్నవారు) తి. తి. దే. ప్రచురణల కో-ఆర్డి నేటర్ డాక్టర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్యగారు. వీరి లోకజ్ఞతకు, అవిశ్రాంతకృషికి నిదర్శనం ఈ సంపుటం. వీరిని మనసారా అభినంది స్తున్నాను. ఈ ప్రణాళికద్వారా ఇంకా ఇతర సంపుటాలను కూడా త్వరత్వరగా సమాజానికి అందించి శ్రీ రఘునాథాచార్యగారు వైదిక వాఙ్మయంపైన, భారతీయ సంస్కృతిపైన శ్రద్ధానక్తులను ఈతరం వారిలో పెంచగలరని భావిస్తున్నాను.

'వేదోఽఖిలో ధర్మమూలమ్'

సంపాదకుని మాట

పరమ మంగళదేవత ప్రపన్నార్తిహారిణి పద్మావతీదేవి. ఏడు కొండలకేడుగడ, శ్రితరక్షణబద్ధదీక్షుడు, చిద్విలాసభాసురుడు శ్రీనివాస భగవానుడు. ఆ దివ్యదంపతుల పరమానుగ్రహమే ఈ అర్ష విజ్ఞానసర్వస్వం. చరిత్రకందకుండా నశించిపోయినంత పోగా మిగిలిన అర్షవాఙ్మయ విజ్ఞానవైభవాన్ని కొద్దిగానైనా ఈతరంవారికి అందుబాటులోకి తీసుకురావాలనే భవ్యమైన ఆశయంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం అర్షవిజ్ఞానసర్వస్వమనే ఈ పది సంపుటాల ప్రణాళికను ప్రారంభించింది. దీన్ని సంపూర్ణంగా అనుగ్రహించింది భగవాన్ శ్రీనివాసుడు. ఆశీర్వదించింది జగన్మాత శ్రీ పద్మావతీదేవి. వారిరువురికి "బ్రాహ్మణాలు" అనే రెండవ సంపుటాన్ని పూర్తిచేసిన సందర్భంలో నా శతకోటి ప్రణామాల నందిస్తున్నాను.

ఈ ప్రణాళిక అవశ్యకతను సమీక్షించి శ్రీవారి ప్రతినిధిగా దీన్ని మంచి మనస్సుతో ప్రారంభించినవారు అప్పటి తి. తి. దే. కార్యనిర్వహణాధికారి, ఉత్సాహానికి మారుపేరు, శ్రీ పి. వి. ఆర్. కె. ప్రసాద్‌గారు. వారికి నా కృతజ్ఞతామందారాల నందిస్తున్నాను.

ఈ ప్రణాళిక నిర్విఘ్నంగా కొనసాగడానికి దోహదం చేస్తున్నవారు తి. తి. దే. ధర్మకర్తలమండలివారు. వారికి నా ధన్యవాదాలను తెలియజేస్తున్నాను. ఈ రెండవ సంపుటాన్ని ముద్రించి ప్రచురించడంలో ఎంతో ప్రోత్సాహాన్నందించి, అందమైన ముందుమాటను ఆదరంతో పలికిన, సహృదయశేఖరులు, సరసమధురహృదయులు తి. తి. దే. కార్యనిర్వహణాధికారి, శ్రీ ఎస్. లక్ష్మీనారాయణగారు. వారందించిన ప్రోత్సాహానికి నా కృతజ్ఞతాకుముదమంజరుల నర్పిస్తున్నాను.

ఈ సంపుటాన్ని ప్రచురించడానికి ప్రత్యక్షంగా, పరోక్షంగా ప్రియమిత్రములు తి. తి. దే. పౌరసంబంధశాఖాధికారి, డాక్టర్ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, సప్తగిరి సంపాదకులు శ్రీ కె. సుబ్బారావుగారు ముఖ్యులు. వారికి నా మనఃపూర్వకకృతజ్ఞతలు. ఇందులోని శీర్షికలకు కావలసిన విషయసేకరణ చేయడంలో, అడిగిన వెంటనే ఎందఱో పండితులు, విమర్శకులు తమ సహకారాన్ని అందజేశారు. వారికందఱికి వైయక్తికంగా నా కృతజ్ఞతాకుసుమాంజలుల నందిస్తున్నాను. సంపాదకసమితి సభ్యులు ఈ సంపుటాన్ని తీర్చిదిద్దడంలో అమూల్యాలైన సలహాలనిచ్చినారు. వారందఱికి నా అభివందనాలు.

ఈ సంపుటాన్ని సంపాదించడంలోను, ప్రెస్‌కాపీ తయారు చేయడంలోను, ప్రూఫ్‌లు చదవడంలోను నా అసిస్టెంట్స్ కుమారి డి. శారద, కుమారి. టి. సావిత్రి, శ్రీ పి. ఎస్. వి. రమణరావు ఎంతో సహకరించినారు. వారికి నా ఆశీస్సులు.

ఈ సంపుటాన్ని సర్వాంగ సుందరంగా ముద్రించిన ప్రియ మిత్రులు టి. టి. డి. ప్రెస్ మేనేజర్ శ్రీ ఎమ్. విజయకుమార్‌రెడ్డి గారికి, శ్రీ ఎమ్. గోపాలరెడ్డికి, శ్రీ పి. మోహన్‌రావుకు, వారి సహచరులకు నా ధన్యవాదాల నందిస్తున్నాను.

శ్రీరామనవమి
30—3—85

— రఘునాథాచార్య

రచయితలు

ఏ. ఎస్. ఎస్.

శ్రీ ఏ. సోమేశ్వరశర్మ, ఎం. ఏ.
రీడర్, (రిటైర్డ్) సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్,
ఆంధ్రయూనివర్శిటీ, వాల్తేరు,
2.8.6 ప్రమేయం; 2.8.7 వైశిష్ట్యం

డి. వి. ఎ.

ప్రొఫెసర్ దివాకర్ల వెంకటావధాని,
ఎం. ఏ (ఆనర్స్), పిహెచ్.డి.
తెలుగు ప్రొఫెసర్ (రిటైర్డ్)
ఉస్మానియా యూనివర్శిటీ, హైదరాబాద్.
2.1.[illegible] యజ్ఞయాగాలు

జి. ఎస్. ఎస్.

శ్రీ జి. ఎస్. సౌందరరాజన్,
ఎమ్. ఏ. బి. ఓ. ఎల్., విద్యాప్రవీణ.,
సంస్కృతపండితుడు.
తణుకు.
2.3.8 సంగ్రహసమీక్ష

ఐ. వి. ఆర్.

శ్రీ ఐ. వెంకటేశ్వరరావు, ఎం.ఏ., శిరోమణి
లెక్చరర్, ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి.
1.8 మహర్షులు

కె. బి. ఆర్.	శ్రీ కె. భాస్కరరావు, ఎం. ఏ. లెక్చరర్, ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి. 2.7.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. ఆర్.	శ్రీ కరి రామానుజాచార్యులు, వ్యాకరణశిరోమణి పండిట్ (రిటైర్డ్) సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్మెంట్, ఆంధ్ర యూనివర్శిటీ, వాల్తేరు: 2.8.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. ఎస్. ఆర్.	డాక్టర్ కె. ఎస్. ఆర్. దత్త, ఎమ్.ఏ., పిహెచ్.డి ప్రిన్సిపాల్, ఎస్.వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి 2.9.7 వైశిష్ట్యం
కె. ఎస్. వి.	శ్రీ కె. శ్రీనివాసవరదన్, శిరోమణి రీసెర్చి అసిస్టెంట్, ఎస్. వి. యు. ఓరియంటల్, రీసెర్చి ఇన్స్టిట్యూట్, తిరుపతి. 2.2.8 సంగ్రహసమీక్ష, 2.8.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. వి. ఆర్.	శ్రీ కె. వి. రాఘవాచార్యులు, ఎం. ఏ. (తెలుగు) ఎం.ఏ (సంస్కృతం), విద్వాన్, డిప్లొమా ఇన్ లింగ్విస్టిక్స్, లెక్చరర్, శ్రీవేంకటేశ్వర కాలేజ్ అఫ్ మ్యూజిక్ అండ్ డాన్స్, తిరుపతి. 1.14 మతం—తత్త్వం; 2.4.6 యజ్ఞయాగాలు

కె. వి. ఆర్. కె. డాక్టర్ కె. వి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులు,
ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి. విద్యాప్రవీణ
రీడర్, కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి.
1.11 సాంఘికజీవనం; 2. 5. 7. వైశిష్ట్యం

ఎమ్. డి. బి. ప్రొఫెసర్ ఎమ్. డి. బాలసుబ్రహ్మణ్యమ్,
ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి.
ప్రిన్సిపాల్, కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్,
తిరుపతి.
2.1.7 వైశిష్ట్యం

ఎమ్. ఎన్. ప్రొఫెసర్ ఎమ్. నరసింహాచార్య,
ఎం. ఏ (సంస్కృతం) ఎం. ఏ (తెలుగు). పిహెచ్. డి.
ప్రొఫెసర్, హెడ్ ఆఫ్ ఇండియన్ శ్రీవైష్ణవిజం
డిపార్ట్‌మెంట్, మద్రాస్ యూనివర్శిటీ, మద్రాస్.
1.10 రాజులు

ఎమ్. ఎస్. ఎన్. డాక్టర్ ఎమ్. శ్రీమన్నారాయణమూర్తి,
ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి; డిప్లొమా ఇన్ జర్మన్
రీడర్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్,
శ్రీవేంకటేశ్వర యూనివర్శిటీ, తిరుపతి.
2.2.6 యజ్ఞయాగాలు

ఎన్. ఎస్. ఆర్. ప్రొఫెసర్ ఎన్. ఎస్. ఆర్. తాతాచార్య,
పిహెచ్.డి.,న్యాయ మీమాంసా వ్యాకరణ వేదాంత శిరోమణి
ప్రొఫెసర్, కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్,
తిరుపతి.
2.1.8 సంగ్రహసమీక్ష

పి. ఆర్. ఎస్. డాక్టర్ పి. రాధాకృష్ణశర్మ, ఎం. ఏ; పిహెచ్.డి.
డైరెక్టర్, ఎస్. వి. సెంట్రల్ లైబ్రరీ అండ్
రీసెర్చి సెంటర్, టి. టి. డి. తిరుపతి.
1.15 కవితాసౌందర్యం; 2.2.7 వైశిష్ట్యం

పి. ఎస్. ఆర్. ప్రొఫెసర్ పి. శ్రీరామచంద్రుడు,
ఎం. ఏ (సంస్కృతం), ఎం. ఏ (తెలుగు),
ఎం. ఏ (ఇంగ్లీషు), పిహెచ్. డి. శిరోమణి
ప్రొఫెసర్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్ మెంట్,
ఉస్మానియా యూనివర్శిటీ, హైదరాబాద్.
1. 16 భాషాపరిణామం—గద్యవికాసం

ఎస్. బి. ఎల్. ఎన్. శ్రీ ఎస్. బి. ఎల్. నరసింహాచార్యులు, విద్వాన్.
అధ్యక్షులు, ఆగమ గురుకులము,
రావిఅనంతవరం, రేపల్లె.
2. 9. 6 యజ్ఞయాగాలు

ఎస్. బి. ఆర్. డాక్టర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య, ఎం. ఏ.,
పిహెచ్. డి., విద్యాప్రవీణ, డిప్లొమా ఇన్ జర్మన్.
ప్రధానసంపాదకుడు
రీడర్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్ మెంట్, శ్రీవేంకటేశ్వర
యూనివర్శిటీ, కో—ఆర్డినేటర్ పబ్లికేషన్స్ టి. టి. డి.,
తిరుపతి.
1. 1 పరిచయం, 1. 2 బ్రాహ్మణం అంటే ఏమిటి?
1. 3 సంహితలు – బ్రాహ్మణాలు, 1. 4 బ్రాహ్మణాల్లో ముందు-వెనుకలు, 1. 5 నశించిపోయిన బ్రాహ్మణాలు, 1. 6 బ్రాహ్మణాలు కూడా వేదాలేనా?

1. 7 బ్రాహ్మణాలవల్ల ఏంప్రయోజనం?
1. 8 బ్రాహ్మణాలు – పర్యానుక్రమణులు

2. 1. 1, 2. 2. 1, 2. 3. 1, 2. 4. 1, 2. 5. 1,
2. 6. 1, 2. 7. 1, 2. 8. 1, 2. 9. 1, పరిచయం

2. 1. 2, 2. 2. 2, 2. 3. 2, 2. 4. 2, 2. 5. 2,
2. 6. 2, 2. 7. 2, 2. 8. 2, 2. 9. 2, విభాగం

2. 1. 3, 2. 2. 3, 2. 3. 3, 2. 4. 3, 2. 5. 3,
2. 6. 3, 2. 7. 3, 2. 8. 3, 2. 9. 3,
సంకలనకాలం

2. 1. 4, 2. 2. 4, 2. 3. 4, 2. 4. 4, 2. 5. 4,
2. 6. 4, 2. 7. 4, 2. 8. 4, 2. 9. 4,
వ్యాఖ్యానాలు –ప్రచురణలు

2. 1. 5, 2. 2. 5, 2. 3. 5, 2. 4. 5, 2. 5. 5,
2. 6. 5, 2. 7. 5, 2. 8. 5, 2. 9. 5 ప్రసిద్ధి

ఎస్. బి. ఎస్. — శ్రీ ఎస్. బి. ఎస్. భట్టాచార్య,
శిరోమణి: ఏ. ఒ. ఎల్.,
లెక్చరర్, ఎస్. జి. కె. ఎస్. కాలేజ్.
తాడికొండ.

2. 4. 6 సంగ్రహసమీక్ష

ఎస్. ఎల్. ఎన్. — శ్రీ ఎస్. లక్ష్మణయ్యనాయుడు, ఎం.ఏ.,శిరోమణి.
కార్యదర్శి; హిందూధర్మరక్షణసంస్థ,
తిరుపతి.

2. 7. 6 ప్రమేయం

ఎస్. ఎస్. ఎస్.	శ్రీ ఎస్. సుదర్శనశర్మ, ఎం.ఏ., రీసెర్చి అసిస్టెంట్, ఎస్. వి. సెంట్రల్ లైబ్రరీ అండ్ రీసెర్చి సెంటర్, టి. టి. డి. తిరుపతి.
	1. 12. ప్రకృతి; 1. 13 ఉపాఖ్యానాలు; 2. 5. 6 యజ్ఞయాగాలు
టి. ఎస్.	శ్రీ టి. నరసింహాచార్యులు, ఎం. ఏ., వ్యాకరణ—సాహిత్య విద్యాప్రవీణ వైస్‌ప్రిన్సిపాల్, ఎస్. ఎస్. ఎస్. కాలేజ్, చిట్టిగూడూరు.
	2. 7. 7 వైశిష్ట్యం
యు. ఎస్. ఆర్.	శ్రీ యు. సుబ్బరామశాస్త్రి, ఎం. ఏ., శిరోమణి ప్రిన్సిపాల్ (రిటైర్డ్) వేద అండ్ సాంస్క్రిట్ కాలేజ్, నెల్లూరు.
	2. 6. 7 వైశిష్ట్యం
యు. వి. ఆర్.	శ్రీ యు. వెంకటరామయ్య, ఎం. ఏ., విద్యాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ లెక్చరర్, ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి.
	2. 8. 8 సంగ్రహసమీక్ష
వి. కె. ఎస్.	డాక్టర్ వి. కుటుంబశాస్త్రి, పిహెచ్. డి., విద్యాప్రవీణ, శిరోమణి లెక్చరర్, కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి.
	2. 3. 6 యజ్ఞయాగాలు; 2. 4. 7 వైశిష్ట్యం

వి. ఎస్. ఎన్.	శ్రీ వి. స్వామినాథన్, ఎం. ఏ., ఎం. లిట్. ప్రిన్సిపాల్, శ్రీ జగద్గురున్యాయమహావిద్యాలయం, కాంచీపురం. 2. 5. 8 సంగ్రహసమీక్ష
వి. ఎస్. జి.	శ్రీ వి. సుబ్రహ్మణ్యఘనపాఠి, విద్యాప్రవీణ లెక్చరర్, కె.యల్.ఎన్. సాంస్క్రిట్ కాలేజ్, తెనాలి. 2. 3. 7 వైశిష్ట్యం
వి. వి.	ప్రొఫెసర్ వి. వరదాచార్య, ఎం.ఏ.,పిహెచ్.డి. ప్రొఫెసర్, ఫ్రెంచి ఇన్‌స్టిట్యూట్ ఆఫ్ ఇండాలజీ, పాండిచ్చేరి. 2. 6. 6 యజ్ఞయాగాలు

ప్రస్తావన

డాక్టర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య
రీడర్, సంస్కృతవిభాగం
శ్రీ వేంకటేశ్వరవిశ్వవిద్యాలయం
తిరుపతి.

బ్రాహ్మణవాఙ్మయం:

భారతీయసంస్కృతికి, తత్త్వజ్ఞానానికి, అనూచానంగా వస్తున్న అఖండ ధర్మవాహినికి మూలకందాలు వేదాలు. ఋగ్వేదం, యజుర్వేదం, సామవేదం, అథర్వవేదమని అవి నాలుగై వెలుగొందాయి. మంత్ర-బ్రాహ్మణాలకు రెంటికీ వేదమనే వ్యవహారం ఉంది. మంత్రభాగానికి సంహితలని పేరైతే; వాటిని వివరిస్తూ, యజ్ఞయాగాల్లో ఆయా మంత్రాల వినియోగాన్ని నిరూపిస్తూ వాటిని వ్యాఖ్యానించే గ్రంథరాశికి బ్రాహ్మణాలని పేరేర్పడింది. గాయత్రి మొII ఛందస్సులలో మంత్రభాగం అవిర్భవించింది. కాని బ్రాహ్మణ గ్రంథాలు గద్యమయాలుగా రూపొందినాయి. సంహితాభాగంలో సాంకేతికంగా నిరూపింపబడిన తత్త్వాలు కొన్ని అక్కడక్కడా బ్రాహ్మణాలలో ఆఖ్యానరూపంలో స్పష్టస్వరూపాన్ని సంతరించుకున్నాయి.

వైదికవాఙ్మయరంగస్థలిలో ద్వితీయరంగం బ్రాహ్మణకాలం. ఈసమయంలో జనజీవనవాహినిలో తాత్త్వికదృష్టికి రూపురేఖలు అంత స్పష్టంగా ఏర్పడినట్లు లేదు. అలా అని అసలు లేకనూ పోలేదు.

తృతీయరంగమైన ఆరణ్యకకాలంలో తత్త్వచింతనకు తనకంటూ ఒక స్వరూపమేర్పడింది. అయితే మటి బ్రాహ్మణవాఙ్మయం ముఖ్యంగా ప్రతిపాదించిన విశేషాలేమిటి? అనేది ప్రశ్న? ధర్మాచరణం జీవిత సర్వస్వంగా భావింపబడిన రోజులవి. ధర్మమంటే ఏదో కాదు; లోక కల్యాణాన్ని విశ్వశాంతిని కలిగించే యాగానుష్ఠానమే. కాబట్టి బ్రాహ్మణవాఙ్మయం యజ్ఞయాగాల స్వరూప స్వభావ ప్రభావాలను సమగ్రంగా సమన్వయంచేస్తూ సమాజానికి చక్కని వివరణ నిస్తున్నది.

అంతవఱకు వేదసంహితలలో దేవతాస్తుతిరూపాలుగా ఉన్న ఋగాదిమంత్రాలను యజ్ఞయాగాలలో ఎలా వినియోగించాలో బ్రాహ్మణాలు చక్కగా వివరిస్తున్నాయి. ఒకరకంగా; ఛందోబద్ధంగా ఉన్న వేదసంహితలు మూలగ్రంథాలైతే, గద్యరూపంలో ఉన్న బ్రాహ్మణాలు వాటికి వ్యాఖ్యానాలని చెప్పవచ్చు.

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం :

విజ్ఞాన — తత్త్వభాండాగారాలైన వేదసంహితలలో ఎన్నో శాఖలు నశించిపోయినాయి. ఆయా శాఖలపైన ఆధారపడిన ఇతర వైదికవాఙ్మయం కూడా కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. ప్రతి సంహితకు ఎన్నో బ్రాహ్మణాలుండేవి. పోయినవి పోగా ఉన్న వాటిని యాగానుష్ఠానానికి ఆదరణ ఉన్నంతవఱకు కాపాడుకుంటూ వచ్చారు మనపూర్వులు. లిపికూడా సరిగా లేని రోజులవి. పుస్తకాలుండే అవకాశమే లేదు. కాని జ్ఞాపకశక్తికి, శ్రద్ధకు వాళ్లల్లో లోటు లేదు కాబట్టి ఎంతటి గ్రంథాన్నైనా అట్టే జ్ఞాపకం పెట్టుకోగలిగే వారు.

కొంతకాలం గడిచింది. కంఠస్థమైన గ్రంథాలను ఏదో ఒక లిపిలో వ్రాతస్థం చేయడం జరిగింది. కాని ఏం ప్రయోజనం? వైదిక ధర్మంమీద శ్రద్ధాసక్తులు సన్నగిల్లాయి. ఆదరణ అంతంతమాత్రం

గానే మిగిలిపోయింది. యజ్ఞయాగాలను చేయించే వాళ్ల సంఖ్య, చేసే వాళ్ల సంఖ్య కూడా నానాటికి తగ్గుతూ వచ్చింది. బ్రాహ్మణాలు నశించిపోవడం ప్రారంభమైంది. ఈనాడు నిజమాలోచిస్తే ఉన్న వాటి సంఖ్య కంటే పోగొట్టుకున్నవాటిసంఖ్యే చాలా ఎక్కువ. ఇదే గతి వాటిమీద ఆధారపడిన ఇతర గ్రంథాలకూ పట్టింది.

ఏమిటి చేయడం? వీటినిలాగే వదిలేయడమా? ఇప్పటికే ఎంతో విజ్ఞానాన్ని మట్టిపాలు చేసుకున్నాం. ఎలాగో మిగిలిన ఈ కొద్దిపాటి విజ్ఞానాన్ని కూడా మనం సంరక్షించలేకపోతే మనవారసులైన రానున్న తరాలవారికి ఎంత అన్యాయం జరుగుతుంది? నానాటికి పైపైకి పెరిగిపోతున్న భౌతికదృష్టి మానవజాతిని సర్వనాశనం చేస్తుందేగాని, శాంతితో సహనంతో బ్రతకనివ్వదు అజ్ఞానం, అహంకారం, అసూయాద్వేషాల అగ్నిజ్వాలలో అసలు మానవత్వమే మాడి మసై పోతున్నది. అందుకే కావాలి ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం. అది మనకండ్లు తెరిపిస్తుంది. మనం ఎంత కృత్రిమంగా జీవిస్తున్నామో తెలియజేస్తుంది.

సమాజంలో ప్రతివ్యక్తీ ప్రాచీనభారతీయుల విజ్ఞానవైభవాన్ని విశాలదృక్పథాన్ని సరిగా అర్థంచేసుకున్నప్పుడే ఆర్షవాఙ్మయానికి ఆదరణ లభిస్తుంది. సమాజంలో తన బాధ్యతను గుర్తించి, సమ సమాజస్థాపనకు ప్రతివాడు అంకితమౌతాడు. తద్వారా లోక కల్యాణానికి గట్టి పునాదులు పడతాయి. ఈ ఉద్దేశ్యంతోనే ఆర్షవిజ్ఞాన సర్వస్వం ప్రణాళిక ఆవిర్భవించింది. పదిసంపుటాలలో ఆర్షవిజ్ఞాన సారాన్ని అందటికీ అందుబాటులోకి తేవడానికి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం అహర్నిశలు కృషిచేస్తోంది. "వేదసంహితలు" అనే మొదటి సంపుటాన్ని ఆంధ్రలోకానికి అందించింది. ఇప్పుడు "బ్రాహ్మణాలు" అనే రెండో సంపుటాన్ని సహృదయులకు సమర్పిస్తున్నది.

సామాన్యవిభాగం :

ఈ సంపుటాన్ని సామాన్యవిభాగమని, విశేషవిభాగమని రెండుగా విభజించాను. బ్రాహ్మణాలన్నింటికి సంబంధించిన సాధారణాంశాలు సామాన్యవిభాగంలో సమీక్షించబడినాయి. ఇందులో పది పేనుశీర్షికలున్నాయి.

విశేషవిభాగం :

ఇందులో నాలుగువేదాలకు సంబంధించిన ముఖ్యమైన బ్రాహ్మణాలు ప్రణాళికాబద్ధంగా వివరింపబడినాయి. ప్రతి బ్రాహ్మణంలో ఎనిమిది అంశాలపైన దృష్టి కేంద్రీకరింపబడింది. వాటిని చదివితే ఆ బ్రాహ్మణాన్ని గురించి పాఠకునికి కొంతవరకు అవగాహన ఏర్పడటానికి అవకాశం ఉంది. ఇవి ఇందులో సమీక్షింపబడిన బ్రాహ్మణాలు :

ఋగ్బ్రాహ్మణాలు : 1. ఐతరేయబ్రాహ్మణం
2. కౌషీతకిబ్రాహ్మణం

యజుర్బ్రాహ్మణాలు: 1. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం
2. శతపథబ్రాహ్మణం

సామబ్రాహ్మణాలు : 1. తలవకారబ్రాహ్మణం
2. తాండ్యబ్రాహ్మణం
3. ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం

ఉపబ్రాహ్మణాలు : 1. సామవిధానబ్రాహ్మణం
2. దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం
3. సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం
4. వంశబ్రాహ్మణం

అథర్వబ్రాహ్మణం : 1. గోపథబ్రాహ్మణం

అనాటి యజ్ఞభావన, యజ్ఞయాగాలలో మధ్య మధ్య వివరింపబడే విశేషాలు, యజ్ఞాచరణలో కనబడే క్రమశిక్షణ మనల్ని ఆశ్చర్య చకితుల్ని చేస్తాయి. ఋతం, సత్యం, అనాటి వారి ప్రవృత్తిలో ఎలా సహజత్వాన్ని సంతరించుకున్నాయో మనం అర్థం చేసుకోగలుగుతాము. సత్య ధర్మ శాంతి ప్రేమలు అనాటి భారతీయులకు సహజాభరణాలనే సత్యం మన మనోనేత్రానికి తప్పక గోచరిస్తుంది. అందుకే ఈ ప్రయత్నం. ఆనందంగా అందుకోండి! ఊరికే అపనిందలు వేయకుండా ఈ వాఙ్మయాన్ని అర్థం చేసుకోవడానికి ప్రయత్నించండి! శాంతితో మీజీవితాలకు కొత్త భాష్యం చెప్పండి! మీ చుట్టూ సమాజాన్ని కూడా శాంతితో బ్రతకనివ్వండి! అదే ఆర్షవాఙ్మయం ఆశించే ఫలం.

అ ను క్ర మ ణి

సామాన్య విభాగం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

1. సామాన్యవిభాగం

1. 1 పరిచయం

భగవంతుని నిశ్శ్వాసలే వేదాలు[1]. అవి ఋక్, యజుస్, సామ, అథర్వాలని నాలుగు. వీటి మూలగ్రంథాలను సంహిత లంటారు. ఇవి అన్నీ దాదాపు ఛందోబద్ధమైన మంత్రాలుగా ఉంటాయి. అందుకనే దీనికి మంత్రభాగమని వ్యవహారం. దేవతా స్తుతులు, యజ్ఞయాగాదివైదిక కర్మలు, ధార్మికప్రక్రియలు, తాత్త్విక చింతనలు ఇందులో ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. ఎన్నో సంవత్సరాలు తపస్సుచేసి సంపాదించుకున్న దివ్యజ్ఞానంతో, పరమేశ్వరానుగ్రహంతో ఈసంహితలను మహర్షులు భావనాకాశంలో దర్శించారు. అందుకనే వాళ్లను మంత్రద్రష్టలంటున్నాం. వారు దర్శించిన మంత్రాల నుపయోగించి వివిధదేవతలరూపంలో ఉన్న భగవంతునికి చేసిన ఆరాధనమే యజ్ఞం. ఇది చరాచరసృష్టికంతటికి సుఖాన్ని సంతోషాన్ని, శాంతిని ప్రసాదిస్తుంది.

---

1. అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితం యదృగ్వేదః బృహ. 2-4-10.

యజ్ఞయాగాలను నిర్వహించడానికి వాళ్లు కొన్ని పద్ధతులను అనుసరించారు. వాటిల్లో ఎంతో సామాజికదృష్టి, తాత్త్వికచింతన, ధర్మపరమైన ఆసక్తి స్పష్టంగా కనబడుతున్నాయి. సంహితను సరిగా అర్థంచేసుకొని దాన్ని అనేకకర్మల్లో ఉపయోగించుకుంటూ, అందులోని సాంకేతికమైన అర్థాలను వివరిస్తూ ఏర్పడిన గ్రంథాలే బ్రాహ్మణాలుగా రూపొందినాయి. ఇవి గద్యమయాలు. వేద సంహితలకు, తరువాత పెరిగిన వాఙ్మయానికి మధ్య ఈ బ్రాహ్మణాలు వంతెనలాంటివి. యాగస్వరూపాన్ని రూపొందించడమే బ్రాహ్మణాలకు ముఖ్యమైన పని అయినప్పటికీ సందర్భాన్ని బట్టి అవి చాలాచోట్ల మానవ జీవనవిధానానికి, సమాజ సంస్కృతులకు ఉపయోగించే విశేషాలనెన్నింటినో చక్కగా వివరిస్తున్నాయి. ఈ వాఙ్మయానికి పట్టిన అద్దమే మీరు చదవబోతున్న ఈ సంపుటం.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. 2 బ్రాహ్మణం అంటే ఏమిటి?

సువిశాలమైన వైదికవాఙ్మయరంగంలో సంహితల తరువాత ఉన్నతస్థానాన్ని ఆక్రమించిన మహోత్కృష్టగ్రంథరాశిని బ్రాహ్మణాలని వ్యవహరిస్తున్నాం. ఇవి కూడ వేదాలని పిలువబడే పవిత్ర గ్రంథాలలో అంతర్భాగాలేనని భారతీయుల దృఢవిశ్వాసం.

బ్రాహ్మణపదనిర్వచనం:

'బ్రహ్మ' అనే శబ్దానికి సంహితాభాగం అర్థమని శతపథ బ్రాహ్మణం చెబుతున్నది[1]. ఈ బ్రహ్మకు; అంటే ఋగ్యజుస్సామాథర్వసంహితలలోని మంత్రభాగానికి వినియోగాన్ని విధిస్తూ వ్యాఖ్యానరూపంగా ఏర్పడినగ్రంథం 'బ్రాహ్మణం' అనబడుతున్నది. ఋగాదిసంహితల్లోగల మంత్రాలను ఆయా యజ్ఞాలలో ఎక్కడెక్కడ ఎలా వినియోగించాలో నిరూపిస్తూ, వాటిని సరైన పద్ధతిలో అవసరమైనచోట్ల వ్యాఖ్యానిస్తూ ఉండేగ్రంథాలకు బ్రాహ్మణాలని పేరని తెలుస్తున్నది[2]. సంహితలలో నిగూఢంగా ఉన్న అర్థాన్ని అనేకవివరణల ద్వారా, ఉపాఖ్యానాల ద్వారా ఈ బ్రాహ్మణగ్రంథాలు తెలియజేస్తుంటాయి.

బ్రాహ్మణపదాన్ని ఇంకోరకంగా కూడా కొందఱు నిర్వచించారు. బ్రహ్మ=యాగనిర్వాహకుడు. ఇతడికి బ్రాహ్మణుడని కూడా పేరు[3]. నాలుగువేదాలను అధ్యయనం చేసి, యజ్ఞస్వరూ

---

1. బ్రహ్మవై మన్త్రః 7-1-1-5.
,, సప్తాక్షరం వై బ్రహ్మర్గిత్యేకాక్షరం. యజురితి ద్వే. సామేతి ద్వే
అథ యదతోఽన్యద్ బ్రహ్మైవ తద్ ద్వ్యక్షరం వై బ్రహ్మ. తదేతత్సర్వం
సప్తాక్షరం బ్రహ్మ 10-2-4-6.
2. మన్త్రో మననాత్, బ్రాహ్మణమభిధానాత్-కపర్దివ్యాఖ్య. ఆప. శ్రౌ. సూ. 32.
3. బ్రహ్మ వై బ్రాహ్మణః. శ. బ్రా.
,, సమావర్తావేతౌ బ్రహ్మన్ శబ్దో బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ మహా. 5-1-1.

పాన్ని బాగా అర్థంచేసుకుని నడిపించగలవాడితడు. ఇలాంటి బ్రహ్మ యాగనిర్వహణవిధానాన్ని క్రమబద్ధంచేసి ప్రతిపాదిస్తాడు. బ్రహ్మచేత శాస్త్రీయంగా ప్రతిపాదింపబడిన యాగానుష్ఠానవిధానమే బ్రాహ్మణం అనబడుతున్నది[1]. దయానందసరస్వతి, సత్యవ్రతసామాశ్రమి మొ॥ భారతీయపండితులు, జూలియస్ ఎగ్గలింగ్ (Julius Eggeling) మార్టిన్ హాగ్ (Martin Haug) మొ॥ పాశ్చాత్యపండితులు బ్రాహ్మణపదానికి పైన చెప్పిన రెండవనిర్వచనాన్ని అనుసరించారు.

సామాన్యంగా ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు బ్రాహ్మణవాఙ్మయంకంటే విభిన్నమైనవి. కాని కొన్ని ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు బ్రాహ్మణగ్రంథాల్లో భాగాలుగా ఉన్నాయి. ఉదా :- బృహదారణ్యకోపనిషత్తు, శతపథబ్రాహ్మణంలో ఉన్నది. కాని ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు కలసిఉన్న బ్రాహ్మణాల్లో వాటిని విడిచి మిగత భాగాలనే బ్రాహ్మణాలుగా పరిగణించి ఈసంపుటంలో విషయపరిశీలనం చేయబడుతుంది. కనుక ఇందులో "బ్రాహ్మణం" అనే పదాన్ని పై అర్థంలో పరిమితం చేసి వాడుతున్నాను.

బ్రాహ్మణాల స్వరూపం ఏమిటి ?

జైమిని పూర్వమీమాంసాదర్శనంలో బ్రాహ్మణాలను గురించి చెబుతూ "మంత్రాలు కాకుండా మిగిలినదంతా బ్రాహ్మణ"మని (శేషే బ్రాహ్మణశబ్దః 2.1.33) చెప్పాడు. యాగానుష్ఠానంలో మనల్ని ప్రేరేపించే విధులే బ్రాహ్మణాలని ఆపస్తంబుడు ప్రతిపాదించాడు[2]. ఈప్రేరణ, విధి- అర్థవాదలద్వారా మనకు లభిస్తున్నదని సాయణుని అభిప్రాయం[3].

---

1. చతుర్వేదవిద్భిః బ్రహ్మభిః బ్రాహ్మణైః మహర్షిభిః ప్రోక్తాని యాని వేదవ్యాఖ్యానాని తాని బ్రాహ్మణాని దయానంద ఋ. భా. భూ.
2. కర్మచోదనా బ్రాహ్మణాని ఆప. శ్రౌ. సూ. 34-35.
3. ద్వివిధం బ్రాహ్మణమ్-విధిః, అర్థవాదశ్చ ఋక్. భా. భూ. 9

విధి: ప్రత్యేకప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి యాగాదికర్మలను చేయాలని ఆదేశించేది విధి. ఇది (1) అప్రవృత్తప్రవర్తకం (2) అజ్ఞాత జ్ఞాపకం అని రెండురకాలు. మనం చేయని యాగాదికర్మల్లో మనల్ని ప్రేరేపించేవాక్యాలు అప్రవృత్తప్రవర్తకమనే మొదటివిభాగానికి చెందినవి[1]. తెలియనివిషయాన్ని మనకు తెలియజేసేవి రెండవవిభాగానికి చెందిన వాక్యాలు[2].

అర్థవాదం: విధిచేత ప్రేరేపింపబడిన కర్మలను ప్రశంసిస్తూ వాటినాచరించడంలో మనల్ని ప్రోత్సహించేవి, విధింపబడని కర్మలను నిందిస్తూ వాటినుంచి మనల్ని నివర్తింపజేసేవి అర్థవాదవాక్యాలు. ఇవి 1. స్తుతి 2. నింద 3. పరకృతి 4. పురాకల్పమని నాలుగు విధాలు.

1. స్తుతి: దీన్ని 'ప్రశంస' అని కూడా అంటారు. విధింపబడిన కర్మ గుణగణాలను ఇది ప్రశంసిస్తుంది. ఉదా:- "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా". వాయువు శీఘ్రంగా వెళ్లే దేవత. కనుక త్వరగా ఫలితాన్నివ్వగలడు అని వాయుదేవతాకయాగాన్ని ప్రశంసిస్తున్నదీ వాక్యం.

2. నింద: ఆచరించకూడని కర్మను నిందిస్తూ దానినుంచి మనల్ని నివర్తింపజేసేది నింద. ఉదా:- "ఉపవీతా వా ఏతస్యాగ్నయః".

3. పరకృతి: ఇతరులు చేసిన విరుద్ధమైన విధిని చెప్పేది పరకృతి. ఉదా:- "మాషానేవ మహ్యాం పచతి"

4. పురాకల్పం: ఇతిహ్యాన్ని తెలియజేసే వాక్యం పురాకల్పమవుతుంది. ఉదా:- "పురా బ్రాహ్మణా అభైషుః."

---

1. అగ్నావైష్ణవం పురోడాశం నిర్వపన్తి దీక్షణీయమ్ ఐ. బ్రా. 1.1.
2. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఐ. ఆ. 2.4.1.

ఈ నాలుగుకాక 1. హేతువు 2. నిర్వచనం 3. సంశయం 4. వ్యవధారణకల్పన 5. ఉపమానం అనే అయిదు అంశాలను విధితో చేర్చి మొత్తం విధులు పదివిధాలని కొందఱు చెబుతారు.

బ్రాహ్మణాల వైశిష్ట్యం:

బ్రాహ్మణాలన్నీ ప్రతిపాదించే ప్రధానవిషయం యజ్ఞం. యజ్ఞయాగాలను విధిస్తూ మధ్యమధ్య సంహితలో చెప్పబడ్డ అనేక సాంకేతికవిశేషాలను ఇవి వివరిస్తున్నాయి. తరువాత వాఙ్మయంలో విస్తరించిన భారతీయభావనలకు బ్రాహ్మణాలు పునాదులు వేస్తున్నాయి. ఇలా ఈ బ్రాహ్మణాలు అనేకకోణాల్లోంచి చాలా విశిష్టమైన గ్రంథాలుగా భావింపబడ్డాయి.

బ్రాహ్మణాలవైశిష్ట్యాన్ని ఆధునికుల్లో కూడ చాలామంది భారతీయపండితులు, పాశ్చాత్యవిమర్శకులు గుర్తించారు. బ్రాహ్మణాలు వేదమా? కాదా? అన్న అంశంలో కొంచెం తటపటాయించినా వింటర్నిజ్ (Winternitz) 'భారతీయుల ఆలోచనాపరణికి సంబంధించిన చరిత్రలో బ్రాహ్మణాలపాత్ర అనన్యసాధారణమైందని' ఉద్ఘోషించాడు. 'యజ్ఞయాగాల చరిత్రను; మతస్వరూపాన్ని పరిశీలించేవిద్యార్థికి బ్రాహ్మణాలు గొప్పప్రమాణగ్రంథా'లని ప్రశంసించాడు. డబ్ల్యు. డి. విట్నీ (W. D. Whitney) ప్రొ. జిమ్మర్ (Prof Zimmer) 'వైదికసూక్తాల నర్థం చేసుకోవడానికి బ్రాహ్మణాలు మనకు చేస్తున్న సాహాయ్యం ఇంతా అంతా కాద'న్నారు. సి. జి. కాశికర్, 'వైదికనాగరకతను, సంస్కృతిని అర్థంచేసుకోవాలంటే బ్రాహ్మణాల అవసరం ఎంతైనా ఉంద'న్నాడు. ఇలాగే హెచ్. ఆర్. కర్ణిక్, ఎన్. కె. బెల్వాల్కర్, ఆర్. డి. రానడె, టి. వి. కపాలిశాస్త్రి మొ॥ వారు బ్రాహ్మణాల వైశిష్ట్యాన్ని ఎన్నో కోణాలనుంచి సమీక్షించారు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. 3 సంహితలు_ బ్రాహ్మణాలు

ఋక్సంహిత - బ్రాహ్మణాలు :

సంహితలలో ప్రతిప్రధానశాఖకు ఒకబ్రాహ్మణం ఉండేది. ఋక్సంహితకు 21 శాఖలున్నట్లు ప్రసిద్ధి. నిజానికి ఇరవై ఒక్కశాఖలకు అన్ని బ్రాహ్మణాలు ఉండవలసిందే. కాని ఋగ్వేదానికి 1. ఐతరేయ బ్రాహ్మణం 2. కౌషీతకి (శాంఖాయన) బ్రాహ్మణం 3. పైంగి బ్రాహ్మణం 4. బహ్వృచబ్రాహ్మణం 5. ఆశ్వలాయన బ్రాహ్మణం 6. గాలవబ్రాహ్మణం అని ఆఱు బ్రాహ్మణాలుండేవని తెలుస్తున్నది. వీటిల్లో మొదటి రెండుబ్రాహ్మణాలు మాత్రమే ఇప్పుడు దొరుకుతున్నాయి. మిగతా నాలుగు నామమాత్రంగానే చరిత్రలో మిగిలిపోయాయి. ఐతరేయబ్రాహ్మణానికే బహ్వృచబ్రాహ్మణమని పేరని కొందఱి అభిప్రాయం.

యజుస్సంహిత - బ్రాహ్మణాలు :

కృష్ణ - శుక్ల భేదంతో యజుర్వేదానికి రెండు ప్రధానశాఖలున్నాయి. వాటిల్లో కృష్ణయజుర్వేదానికిగల తైత్తిరీయశాఖలకు సంబంధించింది తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం. మాధ్యందిన-కాణ్వభేదంతో శుక్లయజుర్వేదానికి రెండుశాఖలున్నాయి. వాటికి విడివిడిగా మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణం, కాణ్వశతపథబ్రాహ్మణమని రెండు బ్రాహ్మణాలున్నాయి. ఇవిగాక ఈ యజుర్వేదానికి సంబంధించి కాలగర్భంలో కలిసిపోయిన బ్రాహ్మణాలు ఇంకా పన్నెండున్నాయి. అవి 1. చరక బ్రాహ్మణం 2. శ్వేతాశ్వతరబ్రాహ్మణం 3. కాఠకబ్రాహ్మణం (శతాధ్యయన) 4. మైత్రాయణీబ్రాహ్మణం 5. జాబాలబ్రాహ్మణం 6. ఖాండికేయబ్రాహ్మణం 7. ఔఖేయబ్రాహ్మణం 8. హారిద్రవికబ్రాహ్మణం 9. తుంబురుబ్రాహ్మణం 10. అహ్వారకబ్రాహ్మణం 11. కంకతి బ్రాహ్మణం 12. ఛాగలేయబ్రాహ్మణం.

సామసంహిత - బ్రాహ్మణాలు :

సామవేదశాఖలవిషయంలో లాగానే సామ బ్రాహ్మణాలను గురించి కూడ విమర్శకులలో ఏకాభిప్రాయం లేదు. ఈ క్రింద పేర్కొన్నట్లు ఈ వేదానికి మూడు ప్రధానబ్రాహ్మణాలు, నాలుగు ఉపబ్రాహ్మణాలు ఉన్నాయనే అంశంలో చాలామంది ఏకీభవిస్తున్నారు. అవి 1. తలవకారబ్రాహ్మణం; దీనికే జైమినీయబ్రాహ్మణం అని ప్రసిద్ధి. 2. తాండ్యబ్రాహ్మణం; దీన్ని పంచవింశ లేక ప్రౌఢబ్రాహ్మణ మని కూడా అంటారు. 3. ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం; దీనికి మంత్ర బ్రాహ్మణమని కూడా పేరు. ఇవికాక 1. సామవిధానబ్రాహ్మణం 2. దేవతాధ్యాయ (దైవత) బ్రాహ్మణం 3. వంశబ్రాహ్మణం 4. సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం అని నాలుగు ఉపబ్రాహ్మణా లున్నాయి. ఈ నాల్గింటిని కొందఱు అనుబ్రాహ్మణాలని కూడా అంటారు. ఇవికాక 1. భాల్లవిబ్రాహ్మణం 2. కాలబవిబ్రాహ్మణం 3. రౌరుకిబ్రాహ్మణం 4. శాట్యాయనబ్రాహ్మణం అనే నాలుగు సామవేదబ్రాహ్మణాలు పేరుకుమాత్రమే మిగిలి ఉన్నాయి.

అథర్వసంహిత - బ్రాహ్మణం :

అథర్వవేదానికిగల ఒకే ఒక బ్రాహ్మణం గోపథబ్రాహ్మణం. ఈ వేదం ఇతరవేదాల్లాగా యజ్ఞయాగాది కర్మలకు ప్రాధాన్యం ఇవ్వకపోవడంవల్లనేమో! ఇంకా దీనికి సంబంధించిన ఇతరబ్రాహ్మణాల పేర్లు కూడా మనకు దొరకడం లేదు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. 4 బ్రాహ్మణాల్లో ముందు వెనుకలు :

సంహితలచేత ప్రతిపాదింపబడిన కర్మకాండను వివరించే బ్రాహ్మణగ్రంథాలు, యజ్ఞయాగాదివైదికకర్మల స్వరూపప్రభావాలను వివరిస్తున్నాయి. ఈ గ్రంథాలను దగ్గరగా పరిశీలిస్తే ఇవి విభిన్న కాలాల్లో ఏర్పడి ఉంటాయనుకోవడానికి తగిన సాక్ష్యాలు మనకు దొరుకుతాయి. కర్మకాండను బ్రాహ్మణాలన్నీ సమానంగా ప్రతిపాదించి నప్పటికీ వాటిలో ముందువెనుకలున్నట్లు కనబడుతుంది.

సామవేదానికి సంబంధించిన పంచవింశబ్రాహ్మణాన్ని, కృష్ణ యజుర్వేదానికి సంబంధించిన తైత్తిరీయబ్రాహ్మణాన్ని జాగ్రత్తగా పరిశీలించినపుడు ఇతరబ్రాహ్మణాలకంటే ఈరెండూ ప్రాచీనమైనవేమో అనిపిస్తుంది. వీటిలో కనబడే శబ్దజాలం వాక్యనిర్మాణపద్ధతి మిగత వాటికంటే వీటిప్రాచీనతను నిరూపిస్తున్నాయి. అంతేకాక తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణంలో ఇప్పటికీ అమలులో ఉన్న స్వరసాంప్రదాయం అది చాలా పాతకాలంనాటిదనడంలో సహకరిస్తున్నది. ఇలాంటి స్వరపద్ధతి పంచవింశబ్రాహ్మణంలో కూడా ఒకప్పుడు ఉండిఉండేదని స్పష్టంగ తెలుస్తున్నది. దీన్నిబట్టి ఈ రెండుబ్రాహ్మణాలు చాల ప్రాచీనాలని కొందఱు విమర్శకుల అభిప్రాయం.

తలవకారబ్రాహ్మణమనే ఇంకోపేరుగల జైమినీయబ్రాహ్మణాన్ని బ్రాహ్మణగ్రంథపరంపరలో మూడోదిగా పేర్కోవచ్చు. తరువాత ఏర్ప డింది కౌషీతకిబ్రాహ్మణం. ఐతరేయబ్రాహ్మణం తరువాత కొంతకాలా నికి ఉద్భవించి ఉండవచ్చు. ఈ కాలభేదాన్ని వాటిలో ఉపయోగింప బడ్డ భాషాస్వరూపపరిశీలనం ద్వారానే విమర్శకులు సాధిస్తున్నారు.

శతపథబ్రాహ్మణం వీటన్నిటికంటే తరువాతకాలంలో ఏర్పడింది. అందులో ప్రతిపాదింపబడిన ఎన్నో నూతనాంశాలు ఇతరబ్రాహ్మణాల్లో కనబడవు. సంస్కృతభాషలో 'లిట్' అనే లకారం భూతకాలాన్ని

తెలియజేస్తుంది. కర్తకు పరోక్షంలో జరిగిన భూతకాలానికి సంబంధించినక్రియగా దీన్ని ప్రయోగించడం ఈ బ్రాహ్మణంలోనే ప్రారంభమైంది. ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో ఇలాంటి ప్రయోగం లేదు. కనుక ఐతరేయబ్రాహ్మణంకంటే ఇది అర్వాచీనమైందని విమర్శకుల అభిప్రాయం ఇందులో వాడబడ్డభాష కూడా ఇతర బ్రాహ్మణాల్లోని భాషకంటే సంస్కరింపబడి ఉండటం కూడా ఈ అభిప్రాయన్ని బలపరుస్తున్నది.

ఎ. బి. కీత్ (A.B. Keith) ఐతరేయబ్రాహ్మణమే అన్నింటికంటే ముందు ఏర్పడి ఉంటుందనే అభిప్రాయాన్ని వెలిబుచ్చాడు. ఎమ్. వింటర్నిజ్ (M. Winterni'z) మొదలైన విమర్శకులు ఐతరేయ, కౌషీతకి, జైమినీయ, తాండ్య, తైత్తిరీయ, శతపథబ్రాహ్మణాలను క్రమంగా అంగీకరించారు. వారుకూడ జైమినీయబ్రాహ్మణం చాలా ప్రాచీనకాలంలోను, శతపథబ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణకాలం చివఱిలోను ఏర్పడిందనే అభిప్రాయపడ్డారు.

పాణిని బ్రాహ్మణాలలో కొన్ని ప్రాచీనాలు కొన్ని అర్వాచీనాలు ఉన్నాయనే అభిప్రాయపడినట్లు "పురాణప్రోక్తేషు బ్రాహ్మణకల్పేషు" (అష్టా 4-3-105) అనే సూత్రంద్వారా తెలుస్తున్నది. జయాదిత్యుడు తన కాశికావృత్తిలో ఈ సూత్రాన్ని వ్యాఖ్యానంచేస్తూ భాల్లవి-శాట్యాయన-ఐతరేయబ్రాహ్మణాలు ప్రాచీనాలని యాజ్ఞవల్క్యాదులు రచించిన శతపథబ్రాహ్మణం అర్వాచీనమని వివరించాడు[1]. ఇంకొక చోట పై మూడు బ్రాహ్మణాలతో పాటు తాండ్యబ్రాహ్మణాన్ని ప్రాచీనబ్రాహ్మణంగాను, సౌలభబ్రాహ్మణాన్ని నవీనబ్రాహ్మణంగాను

1. పురాణేన చిరన్తనేన మునినా ప్రోక్తాః, బ్రాహ్మణేషు తావత్ భాల్లవినః, శాట్యాయనినః ఐతరేయిణః, కల్పేషు-పైంగీకల్పః, పురాణప్రోక్తేషు ఇతి కిమ్? యాజ్ఞవల్క్యాని బ్రాహ్మణాని 4-3-105.

జయాదిత్యుడు పరిగణించాడు[1]. లాట్యాయన శ్రౌతసూత్రంలో కూడ తాండ్యబ్రాహ్మణం ప్రాచీనమైందనే చెప్పబడింది[2]. అలాగే పైంగలాయని బ్రాహ్మణం కూడా ప్రాచీనమైందేనని బౌధాయనశ్రౌతసూత్రం పేర్కొంటున్నది[3].

కృష్ణద్వైపాయనవ్యాసుని శిష్యులచేత కల్పసూత్రాలతోబాటు నిర్మింపబడిన బ్రాహ్మణాలు నవీనమైనవని, అంతకుముందే ఉన్న బ్రాహ్మణగ్రంథాలు ప్రాచీనమైనవని వైదికసంప్రదాయం చెబుతున్నది.

మొత్తంమీద ఐతరేయ - పంచవింశ - తైత్తిరీయబ్రాహ్మణాలు మిగతవాటికంటే ప్రాచీనమైనవనుకోవడంలోను, శతపథబ్రాహ్మణం నవీనమైందనుకోవడంలోను తప్పులేదు.

- ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. బ్రాహ్మణాని ఖల్వపి-తాండినః, భాల్లవినః, శాట్యాయనినః, ఐతరేయిణః, యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రోక్తాని బ్రాహ్మణాని యాజ్ఞవల్క్యాని సౌలభాని 4-2-66.
2. తథా పురాణం తాండమ్ 7-10-17.
3. గాం దక్షిణాం దద్యాదితి పైంగలాయనిబ్రాహ్మణం భవతి 2-7.

1. 5 నశించిపోయిన బ్రాహ్మణాలు

విశ్వమంతటా విజ్ఞానాన్ని విరజిమ్మగల వైదికవాఙ్మయం ఒకనాడు పవిత్రమైన మనదేశంలో మారుమూలల్లో ఉన్న గ్రామాల్లో కూడా వినపడుతూ కనపడుతూ ఉండేది. నిస్స్వార్థపరులైన ప్రాచీన భారతీయులు * ఆవిజ్ఞానాన్ని, దానిద్వారా వ్వారు అలవరుచుకున్న సంస్కృతిని భద్రంగా రక్షించి ముందు తరాలకు అందజేశారు. విదేశీయుల దురాక్రమణల్లో ఆవాఙ్మయం చాలావరకు నశించి పోయింది. మరికొంత వారి హస్తగతమైంది. పాశ్చాత్త్యులనను కరించడానికి పూనుకున్నది మన జాతి. ఆత్మాభిమానం సన్నగిల్లింది. భౌతికజీవనసౌఖ్యాల విలువ పెరిగింది. ఆధ్యాత్మికదృష్టి అడుగంటి పోయింది. సమాజంలో వైదికవాఙ్మయవిజ్ఞానాలపైన నిరాదరణ పెచ్చుపెరిగింది. ఫలితం...? సహజంగా కొంత నశించిపోగా, మిగిలిన వాఙ్మయాన్ని చేతులారా మనం పోగొట్టుకున్నాం 'అపారమైన వైదిక వాఙ్మయంలో ఏదో కొంతభాగం పోతే ఏం కొంపమునిగింది? అని కొందఱనుకోవచ్చు. మూలగ్రంథాలు పోవడంవల్ల మౌలికవిజ్ఞానం కాలగర్భంలో కలిసింది. వ్యాఖ్యానగ్రంథాలు నశించడంవల్ల వేద సంహితలకు ప్రాచీనభారతీయులు చేసిన వ్యాఖ్యానం ఎలాంటిది? వాళ్లు వీటినెలా అవగాహన చేసుకున్నారు? అనే విషయం నేటి విమర్శకులకు అర్థంకావడం లేదు. ఇదీ నేటి వైదికవాఙ్మయవిజ్ఞానాల గతి. వేదసంహితలకు వ్యాఖ్యానరూపాలైన బ్రాహ్మణాలెన్ని మన నిరాదరణకు బలిగా నశించిపోయినాయో ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం.

ఋక్సంహిత–బ్రాహ్మణాలు :

1. పైంగిబ్రాహ్మణం :

ఋగ్వేదశాఖలలో పైంగిశాఖ ఒకటి అని ప్రపంచహృదయం చెబుతున్నది[1]. ఈ శాఖకు సంబంధించింది పైంగిబ్రాహ్మణం. దీనికే పైంగ్యబ్రాహ్మణమని, పైంగ్యాయనిబ్రాహ్మణమని కూడా పేరు. కానీ ఇది మనకిప్పుడు దొరకడం లేదు. వైదికవాఙ్మయంలో ఈ బ్రాహ్మణం చాలాచోట్ల పేర్కొనబడింది. ఆ సందర్భాలనుబట్టి చాలా కొద్దిగా ఈ బ్రాహ్మణాన్ని గురించి మనం తెలుసుకోగలుగుతున్నాం, చూడండి:

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం పైంగిబ్రాహ్మణాన్ని రెండుసార్లు పేర్కొంటున్నది[2]. అలాగే బౌధాయనశ్రౌతసూత్రంలో కూడా పైంగలాయనిబ్రాహ్మణం పేర్కొబడింది[3]. శారీరకమీమాంసా భాష్యంలో శంకరాచార్యులు పైంగిరహస్య బ్రాహ్మణమనే పేరుతో దీన్ని స్మరించారు[4]. సత్యాషాఢ శ్రౌతసూత్రం (కి. 7)లో కూడా ఈ బ్రాహ్మణప్రసక్తి వచ్చింది. ఇవికాక ఇంకా ఎన్నోగ్రంథాల్లోని సందర్భాలను పరిశీలిస్తే పైంగ్యబ్రాహ్మణం ఒకప్పుడు సమగ్రంగా దొరికిందని తరువాతకాలంలో అంతరించిపోయిందని స్పష్టమౌతున్నది.

---

1. బాహ్వృచస్త్వైతరేయ – బాష్కల–కౌషీతక – జానన్తి – బాహవి–గౌతమ – శాకల్య–బాభ్రవ్య – మాండవ్య – పైంగ – ముద్గల – శౌనకశాఖా: 19.
2. తదథావేఽనడ్వాన్ పూర్వవాదేశాని కర్మాణి కరోతీతి పైంగ్యాయని బ్రాహ్మణం భవతి 5–14–16.; 5–29–4.
3. అప్యేకం గాం దక్షిణాం దద్యాదితి పైంగలాయనిబ్రహ్మణం భవతి 2 7.
4. 'ద్వాసుపర్ణా' ఇతి నేయమృగస్యాధికరణస్య సిద్ధాన్తం భుజ్తే. పైంగిరహస్య బ్రాహ్మణేనాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ 1–2–12.

2. బాహ్వృచబ్రాహ్మణం :

'బాహ్వృచ' అనే పదం ఋగ్వేదానికి పర్యాయపదంగా వాడటం కనబడుతున్నది. అయినా ఋగ్వేదంలో బహ్వృచశాఖకూడా ప్రత్యేకంగా ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. దానికి సంబంధించిందే బాహ్వృచ బ్రాహ్మణం. మీమాంసాదర్శనానికి భాష్యం వ్రాసిన శబరస్వామి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[1]. ఋగ్వేదానికి ప్రస్తుతం దొరుకుతున్న ఐతరేయ - కౌషీతకిబ్రాహ్మణాల్లో శబరస్వామి పేర్కొన్న 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి' 'యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' అనే వాక్యాలు కనపడటంలేదు. దీన్నిబట్టి ఒకప్పుడు బాహ్వృచబ్రాహ్మణం ఉండి ఉండేదని స్పష్టమవుతున్నది.

3. ఆశ్వలాయనబ్రాహ్మణం :

రఘునందనుడు స్మృతితత్త్వమనే గ్రంథంలో మలమాస ప్రకరణంలో అశ్వలాయనబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నాడు[2]. ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలో (3.1.1.) కూడా ఇదే వాక్యం కనబడుతున్నది. అధునికులు కొందరు ఐతరేయబ్రాహ్మణానికే అశ్వలాయనబ్రాహ్మణమనికూడా పేరని భావిస్తున్నారు.

4. గాలవబ్రాహ్మణం :

ఋగ్వేదానికి గల అయిదు శాకలశాఖలలో గాలవశాఖ ఒకటి. దీనికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణం గాలవబ్రాహ్మణం. ఇది ఎప్పుడో కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. గాలవుడు పాంచాలదేశం వాడు. ఇతడికే బాభ్రవ్యుడనికూడా పేరు. ప్రపంచహృదయం అనే గ్రంథం

---

1. బాహ్వృచబ్రాహ్మణే శ్రూయతే-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి ఇతి 2-4-1; 6-3-1.
2. ఆశ్వలాయనబ్రాహ్మణం ప్రాచ్యాం దిశి వై దేవాః సోమం రాజానమక్రీణన్ ... సోమమిక్రయాతి.

బాభ్రవ్యశాఖను పేర్కొంటున్నది. పతంజలి తన మహాభాష్యంలో (6.3.61; 1.1.44) ఒక వ్యాకరణనియమాన్ని వివరిస్తూ గాలవుని ప్రశంస తీసుకవచ్చాడు. దాన్నిబట్టి గాలవబ్రాహ్మణం ఉండి ఉండేదనే ఊహకు అవకాశం ఏర్పడుతున్నది.

యజుస్సంహిత_బ్రాహ్మణాలు :

1. చరకబ్రాహ్మణం :

కృష్ణయజుర్వేదానికి గల శాఖల్లో చరకశాఖ ఒకటి. ఈ శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణమే చరకబ్రాహ్మణం. లాహోరు డి. ఎ. వి. కళాశాల గ్రంథాలయంలో చరకారణ్యకం వ్రాతప్రతి (NO 175) భద్రం చేయబడింది. మైత్ర్యుపనిషత్తుకు దీనికి అట్టే తేడా లేదు. ఈ చరకబ్రాహ్మణం మనకిప్పుడు దొరకడంలేదు.

సాయణుడు తన ఋగ్వేదభాష్యంలో చరకబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[1]. నిఘంటువుకు తనువ్రాసిన వ్యాఖ్యానంలో దేవరాజ యజ్వ చరకబ్రాహ్మణాన్ని ఉదాహరించాడు[2]. నిరుక్తవ్యాఖ్యానంలో స్కందస్వామికూడా చరకబ్రాహ్మణాన్ని స్మరించాడు[3]. భాషికసూత్రం లోను దానిపైన అనంతభట్టు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానంలోను చరకబ్రాహ్మణ ప్రశంస లభిస్తున్నది[4].

2. శ్వేతాశ్వతరబ్రాహ్మణం :

చరకుల అవాంతరశాఖ శ్వేతాశ్వతరశాఖ అని చరణవ్యూహంలో చెప్పబడింది. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు ఈ బ్రాహ్మణంలో ఒక భాగమే.

---

1. ఐతిహాసికపక్షే చరకబ్రాహ్మణే ఇతిహాస ఆమ్నాయతే 3_77_10.
2. తథాచ చరకాధ్వర్యూణాం బ్రాహ్మణే ఇతిహాసః శ్రూయతే 67.
3. ఏవం చరకాధ్వర్యూణాం బ్రాహ్మణే ఇతిహాసః శ్రూయతే 3.
4. మన్త్రస్వరవద్ బ్రాహ్మణస్వరశ్చరకాణామ్ 3_26.

దీన్నే మంత్రోపనిషత్తు అని కూడా అంటారు. 'అస్య వామస్య' సూక్తానికి భాష్యం వ్రాసిన ఆత్మానందుడు శ్వేతాశ్వతరబ్రాహ్మణంలోని ఒక మంత్రాన్ని (పే.32) పేర్కొన్నాడు.

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతికి 'బాలక్రీడ' అనే వ్యాఖ్యానం వ్రాసిన విశ్వరూపాచార్యులు శ్వేతాశ్వతరబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[1]. ఈ బ్రాహ్మణం మనకిప్పుడు లభించడంలేదు.

3. కాఠకబ్రాహ్మణం:

కాఠకశాఖకూడా చరకశాఖల్లో ఒకటి. ఉత్తరదేశస్థులైన చరకులలో కఠశాఖీయులు కూడా ఉన్నారు. ఈశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం కఠకబ్రాహ్మణం. ఇది మనకు పూర్తిగా దొరకడంలేదు. ఇందులో అక్కడక్కడ కొన్ని భాగాలను సూర్యకాన్త 1943లో లాహోరునుంచి 'కాఠకసంకలనం' అనే పేరుతో ప్రచురించాడు. ప్రొ. కాలండ్ (Prof. Caland) ఈ బ్రాహ్మణంలోని కొన్నిభాగాలను ప్రచురించాడు. కాఠకారణ్యకానికి సంబంధించిన వ్రాతప్రతులు కాశ్మీర్‌లోఉన్నట్లు వినికిడి. కానీ ఇతరరాష్ట్రాల్లో ఎక్కడా దొరకలేదు. పాశ్చాత్యదేశాల గ్రంథాలయాల్లో ఉన్నాయి. ఈ బ్రాహ్మణాన్ని 'శతాధ్యయనబ్రాహ్మణము'ని న్యాయమంజరిలో జయన్తభట్టు పేర్కొన్నాడు[2]. నిఘంటువులోను, నిరుక్తంలోను, దుర్గాచార్యవృత్తిలోను ఈబ్రాహ్మణం ప్రశంసింపబడింది.

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిపై అపరార్కుడు చేసిన వ్యాఖ్యానంలోను, వాసిష్ఠధర్మసూత్రంలోను, వైఖానస-ఆపస్తంబశ్రౌత సూత్రాల్లోను మేధాతిథి చేసిన మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానంలోను కాఠకబ్రాహ్మణం

---

1. శ్వేతాశ్వతరాశ్రుప కృష్ణమృగోఽజినవత్. న కృష్ణమృగో భూత్వా వృతిపీమవ్య చరేత్. తమమ ధర్మశ్చచారేత్యాది 1-2.

2. తథాచ కాఠకశాఖాధ్యయనే బ్రాహ్మణే బ్రహ్మోదనే శ్రూయతే 258.

ప్రసక్తి కనపడుతున్నది. కాని సమగ్రమైన కారకబ్రాహ్మణం కాల గర్భంలో కలసిపోయింది.

4. మైత్రాయణిబ్రాహ్మణం :

మైత్రాయణికి 1. మానవ 2. వారాహ 3. దుందుభ 4. ఛాగలేయ 5. హారిద్రవీయ 6. శ్యామాయనీయులని ఆరుగురు శిష్యులు. వీరందరికి మైత్రాయణీయులని పేరు. ఈ శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం మైత్రాయణిబ్రాహ్మణం.

నాసిక్‌లో మైత్రాయణీయశాఖనధ్యయనం చేసిన ప్రాచీనులు ఈ సంహితలో కొంతభాగం బ్రాహ్మణభాగమని అభిప్రాయపడ్డారు. బౌధాయన[1] సత్యాషాఢ[2] శ్రౌతసూత్రాల్లో మైత్రాయణిబ్రాహ్మణం పేర్కొబడింది. వేంకటమాధవుడు ఋగ్వేదభాష్యంలో (8.1.14) ఈబ్రాహ్మణాన్ని ఉదాహరించాడు.

5. జాబాలబ్రాహ్మణం :

వాజసనేయ యాజ్ఞవల్క్యునిశిష్యుడు, జనకునికి సమకాలికుడు అయిన సత్యకామజాబాలి ఒక వేదశాఖకు ప్రవర్తకుడు. ఆశాఖ జాబాలశాఖగా ప్రసిద్ధినందింది. ఈశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణమే జాబాలబ్రాహ్మణం. అది మనకిప్పుడు దొరకడంలేదు. విశ్వరూపాచార్యుడు తన 'బాలక్రీడ'లో జాబాలబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[3]. ఈబ్రాహ్మణానికి సంబంధించిన జాబాలోపనిషత్తు ప్రసిద్ధమైంది. జాబాలధర్మసూత్రం, జాబాలగృహ్యసూత్రం కూడ స్మృతిచంద్రిక

---

1. సమచతురశ్రాభిరగ్నిం చినుతే దైవ్యస్య చ మానుషస్య చ వ్యావృత్త్యై ఇతి మైత్రాయణిబ్రాహ్మణం భవతి 30.8.
2. మైత్రాయణీయబ్రాహ్మణే యన్నోపశృణుయాద్ బధిరః స్యాదితి దోషశ్రవణాదితి భావః 792.
3. ఏవం హి శ్రూయతే-స యదా రాజానముద్వేతోన్నయతి...ఇతి జాబాలిశ్రుతిః 94-95.

లోను[1], స్పందకారికలోను (39), గౌతమధర్మసూత్రంలోను (16-25, 23-22) పేర్కొబడ్డాయి.

6. ఖాండికేయబ్రాహ్మణం :

తైత్తిరీయంలో ఔఖేయ-ఖాండికేయవిభాగాన్ని చరణవ్యూహం చెబుతున్నది. ఖాండికేయుల్లో అయిదుశాఖలున్నట్లు తెలుస్తున్నది. పాణిని తన అష్టాధ్యాయిలో (4. 3. 102) ఖండికుని పేర్కొన్నాడు. అయన శిష్యులకే ఖాండికేయులని పేరు. ఈశాఖకు సంబంధించినదే ఖాండికేయబ్రాహ్మణం. భాషిక సూత్రంలో ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొబడింది[2]. మనకు ఇదికూడా లభించడంలేదు.

7. ఔఖేయబ్రాహ్మణం :

ఔఖేయశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం ఔఖేయబ్రాహ్మణం. పైన పేర్కొన్న భాషికసూత్రం ద్వారానే ఈబ్రాహ్మణం కూడా ఉండి **ఉండే**దని ఊహింపబడుతోంది.

8. హారిద్రవికబ్రాహ్మణం :

మైత్రాయణీయశాఖలలో ఒకటి హారిద్రవికశాఖ. దీనికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణం హారిద్రవికబ్రాహ్మణం. సాయణుడు తన ఋగ్వేదభాష్యంలోను[3], యాస్కుడు నిరుక్తంలోను హారిద్రవిక బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నారు. హారిద్రుచేత ప్రవర్తింపచేయబడ్డశాఖను

1. తథావ జాబాలిః - గృహీ వనం ప్రవిశేత్. యది గృహమేవ కామయేత్ తదా యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ ఇతి 171.
2. తేషాం చరణానాం మధ్యే ఖాండికేయౌఖేయానాం బ్రాహ్మణే చత్వారః స్వరాః 3.26.
3. స్వర్భానుమాయయా సూర్యస్యావృత్తిర్హారిద్రవికే సమామ్నాతా 5.40.8.
4. యదరోదీత్ తద్రుద్రస్య రుద్రత్వమ్ ఇతి హారిద్రవికమ్ 10.5.

అధ్యయనం చేసేవారు హారిద్రవిణులని జయాదిత్యుడు కాశికావృత్తిలో (4. 3. 104) నిర్వచించాడు. మొత్తంమీద ఈబ్రాహ్మణంకూడా పూర్తిగా ఎక్కడా దొరకడంలేదు.

9. తుంబురుబ్రాహ్మణం :

యజుర్వేదానికి, సామవేదానికి కూడ తుంబురుశాఖ సంబంధం ఉంది. మహాభాష్యకారుడైన పతంజలి ఈ తుంబురుబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[1]. ఇది ఎక్కడా లభించడంలేదు.

10. ఆహ్వరకబ్రాహ్మణం :

చరకశాఖల్లో ఒకటి ఆహ్వరకశాఖ. దానికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణం ఆహ్వరకబ్రాహ్మణం. దుర్గాచార్యుడు తన నిరుక్త వ్యాఖ్యానంలో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[2]. సరస్వతీకంఠాభరణంలో ఈ బ్రాహ్మణప్రశంస కనబడుతున్నది[3]. ఇంతకు తప్ప ఈ బ్రాహ్మణాన్ని గురించి మనకేమీ తెలియడంలేదు.

11. కంకతిబ్రాహ్మణం :

కంకతిశాఖకు సంబంధించింది ఈ బ్రాహ్మణం. కంకతిశాఖను మహాభాష్యం పేర్కొంటున్నది[4]. ఇది ఏవేదానికి సంబంధించినశాఖ అనే విషయంలో విమర్శకులు ఇంకా ఒకనిర్ణయానికి రాలేదు. ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది[5]. ఈగ్రంథం ఎక్కడా లభించడంలేదు.

---

1. హారిద్రవిణః, తౌంబురవిణః, ఔల్లవినః 4.2.104.
2. ఉక్తం చాహ్వరకాణామ్-బ్రాహ్మణస్య శ్యాలిరగ్నిముపతిష్ఠేత ఇతి 6.31.
3. అపహర్తార ఆహ్వరకాః శ్రాద్ధసిద్ధమన్నమ్ 1.4.189.
4. క్రౌడాః, కాంకతాః, మౌదాః, పైప్పలాదాః 4.2.66.
5. 'నావిద్వశాణయోః సంవహో విద్యత' ఇతి కంకతిబ్రాహ్మణం భవతి 14.30.4.

12. భాగలేయబ్రాహ్మణం:

తైత్తిరీయశాఖలో ఒకవిభాగం భాగలేయశాఖ. భాగలిమహర్షి శిష్యులకే భాగలేయులనిపేరు. ఈ శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం భాగలేయబ్రాహ్మణం. బౌధాయనశ్రౌతసూత్రం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది[1]. స్కందస్వామి తన ఋగ్వేదభాష్యంలో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ప్రశంసించాడు[2]. ఈ బ్రాహ్మణంకూడా పేరుకు మాత్రమే మిగిలింది.

సామసంహిత–బ్రాహ్మణాలు:

1. భాల్లవిబ్రాహ్మణం:

లాంగలిమహర్షి శిష్యులారుగురిలో భాల్లవి ఒకడు. భాల్లవి శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణమే భాల్లవిబ్రాహ్మణం. బృహద్దేవత భాల్లవిబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది[3]. జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో భాల్లవిసిద్ధాన్తప్రశంస ఉన్నది[4]. జయాదిత్యుడు కాశికా వృత్తిలో ప్రాచీనబ్రాహ్మణాల్లో భాల్లవిబ్రాహ్మణాన్ని ఉదాహరించాడు[5]. ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రంలో భాల్లవిబ్రాహ్మణం కీర్తింప

---

1. 'సావిద్విషాణయోః సంసదో విద్యత' ఇతి భాగలేయబ్రాహ్మణం భవతీత్యాజీగవిః 23.5.
2. ఏవం హి భాగలేయినాం శ్రుతౌ ప్రయోగః–దక్షిణేన హస్తేన దేవానసృజత్ 1.37.11.
3. ఏష ఏవ పరామృష్టో భాల్లవిబ్రాహ్మణే ద్వృచ ॥
   విద్యాసంజ్ఞకే గ్రంథే ఛన్దోగానామితి శ్రుతిః ॥ 5.23.
4. ఘూతిరితి భాల్లవినః ప్రాణం వా అనుప్రజాః పశవో భవన్తి. స య ఏవమేతం ఘూతిరిత్యుపాస్తే భవత్యేవ ప్రాణేన ప్రజయా పశుభిః 2.47.
5. బ్రాహ్మణాని ఖల్వపి–తాండినః. భాల్లవినః 4.2.66.
   బ్రాహ్మణేషు తావత్–భాల్లవినః 4.3.105.

బడింది[1]. భాషికసూత్రంలో తాండి-భాల్లవుల బ్రాహ్మణస్వరం శతపథ బ్రాహ్మణంలాగా నని చెప్పబడింది[2]. తాండ్యబ్రాహ్మణంలోను, ఆనన్దతీర్థుని విష్ణుతత్త్వనిర్ణయంలోను, వేంకటమాధవభాష్యంలోను భాల్లవిబ్రాహ్మణప్రశంస కనబడుతున్నది. కాని ఈ బ్రాహ్మణం పూర్తిగా మనకు దొరకడంలేదు.

2. కాలబవిబ్రాహ్మణం:

సామవేదశాఖల్లో కాలబవిశాఖ ఒకటి. ఈ శాఖకు సంబంధించిన వివరాలు మన వాఙ్మయంలో ఎక్కువ లభించడంలేదు. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రంలో కాలబవిబ్రాహ్మణం స్మరింపబడింది[3]. నిదాన సూత్రంలో ఈ బ్రాహ్మణం మూడుసార్లు పేర్కొబడింది[4]. ఇలా వైదిక వాఙ్మయంలో ఈ బ్రాహ్మణం పేరుకే మిగిలింది.

3. రౌరుకిబ్రాహ్మణం:

రౌరుకిబ్రాహ్మణం సామవేదానికి సంబంధించింది. గోభిల గృహ్యసూత్రంలో ఈ బ్రాహ్మణవాక్యం ఒకటి ఉదాహరింపబడింది[5]. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణభాష్యంలో (1-4-1) సాయణుడు రౌరుకిబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొనడం జరిగింది. ద్రాహ్యాయణశ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యలో (4·3·1; 4·3·9) ధన్వినుడు, లాట్యాయన శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యానంలో (2·3·1) అగ్నిస్వామి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పరామర్శించారు. సమగ్రంగా ఇది ఎక్కడా లభ్యం కావడం లేదు.

---

1. అథ భాల్లవికమ్ 21.16.15.
2. శతపథవత్తాండిభాల్లవినాం బ్రాహ్మణస్వరః 3.15.
3. ఏకాదశైకాదశినీః ప్రాచీః సంమిన్వన్తీతి కాలబవిబ్రాహ్మణం భవతి 20.9.9.
4. అథ కాలబవినో యథా సమామ్నాయమేవ కుర్వన్తి 102.14.
5. అథాపి రౌరుకిబ్రాహ్మణం భవతి-కుమారాన్ హ స్మ వై మాతరః పాయయమానా ఆహుః-శక్వరీణాం పుత్రకా వ్రతపారయిష్ణవో భవతేతి 3.2.6.

4. శాట్యాయనబ్రాహ్మణం :

అంతరించిపోయిన బ్రాహ్మణాలలో ఎక్కువ గ్రంథాల్లో పేర్కొనబడిన బ్రాహ్మణం శాట్యాయనబ్రాహ్మణం. ఇందులో ఎన్నో మంచి విషయాలున్నట్లు విమర్శకులు అభిప్రాయపడుతున్నారు.

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఉదాహరిస్తున్నది[1]. లాట్యాయనశ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యానంలో అగ్నిస్వామి శాట్యాయన బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు[2]. సాయణుడు (1-151-13) (1-84-13), వేంకటమాధవుడు (1-84-14) తమ ఋగ్వేదభాష్యంలో ఎన్నిసార్లో శాట్యాయన బ్రాహ్మణాన్ని స్మరించారు. త్రితఉపాఖ్యానం శాట్యాయన బ్రాహ్మణంలో చెప్పబడిందని సాయణుడు తన భాష్యంలో (1. 105) చెబుతున్నాడు. ఇక్ష్వాకురాజైన త్రైవృష్ణుని ఉపాఖ్యానాన్ని సాయణుడు, వేంకటమాధవుడు కూడా తమ భాష్యాల్లో (5. 2. 1) శాట్యాయన బ్రాహ్మణంలో చెప్పబడిన ఇతిహాసమని పేర్కొంటూ చెప్పారు. ఉపగ్రంథసూత్రంలో శాట్యాయనబ్రాహ్మణం స్మరింప బడింది[3]. భరద్వాజగృహ్యసూత్రంలోను (3. 18), బౌధాయన గృహ్యసూత్రంలోను (2.5.25), తాండ్యబ్రాహ్మణంలోను (4.6.5), హిరణ్యకేశి (1.4), అనుపదసూత్రాల్లోను (1.8), సత్యాషాఢశ్రౌత సూత్రవ్యాఖ్య వైజయన్తిలోను (6.5) శాట్యాయనబ్రాహ్మణం చాలా సార్లు పేర్కొనబడింది. ఇలా సర్వజగత్ప్రసిద్ధమైకూడా ఈ బ్రాహ్మణం సమగ్రంగా దొరకడంలేదు.

---

1. తదుక్తం ఉపగ్రంథకారేణ – అభివ్యచ్ఛేదిత్యేవ శాట్యాయనిబ్రాహ్మణం భవతి 14.23.14.
2. తథా పఠాం తేషాం...శాట్యాయనకం బ్రాహ్మణమధీయతే 4.5.18.
3. శౌణ్డాయ తు కించిత్కం దేవమితి శాట్యాయని బ్రాహ్మణమ్ 2.1.

సంకీర్ణబ్రాహ్మణాలు :

కారణాలేవైనా మనకిప్పుడు దొరుకుతున్నదానికంటే ఎక్కువే వైదికవాఙ్మయం నశించిపోయింది. కొన్ని గ్రంథాలు అసమగ్రంగా దొరుకుతుంటే, ఇంకొన్ని గ్రంథాలవాక్యాలు మాత్రమే ఎక్కడెక్కడో చెదురుమదురుగా కనబడుతున్నాయి. ఇక కొన్నింటి పేర్లు మాత్రమే మిగిలిఉన్నాయి. బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో చాలా గ్రంథాలకు ఈ అవస్థలన్నీ ఏర్పడ్డాయి. గ్రంథాలెలాగూ నశించాయి, కాని అవి ఏ వేదశాఖకు సంబంధించినవో స్పష్టంగా చెప్పడానికికూడా వీలు లేకుండా కొన్ని ఉన్నాయి. వాటిని గురించి ఏ కొద్దిగానో దొరుకుతున్న సమాచారాన్ని ఇక్కడ సంకీర్ణబ్రాహ్మణాలుగా ఇస్తున్నాను చూడండి:

1. ఆరుణేయబ్రాహ్మణం :

అరుణుడనే వాని కొడుకు ఉద్దాలకుడు. ఇతడు గౌతమ వంశీయుడు. ఉద్దాలకఆరుణి అని ఇతణ్ణి అందఱు పిలిచేవాళ్లు. పాంచాలాధిపతి జనమేజయుని కాలంలో ఉన్న ధౌమ్యుని శిష్యుడీతడు. పతంజలి మహాభాష్యంలో ఆరుణేయపరంపరను స్మరించాడు. తన్త్ర వార్తికంలో (164) ఆరుణేయబ్రాహ్మణాన్ని కుమారిలభట్టు పేర్కొన్నాడు.

2. సౌలభబ్రాహ్మణం :

ఋగ్వేదశాఖల్లో సులభశాఖ ఒకటిగా భావింపబడుతోంది. శాంఖ్యాయన (4–9) అశ్వలాయన - గృహ్యసూత్రాల్లోను, కౌషీతకి బ్రాహ్మణంలోను (2.5), ఋషితర్పణ ప్రకరణంలో సులభామైత్రేయి స్మరింపబడింది. పతంజలి మహాభాష్యంలో రెండుచోట్ల (4. 2. 66; 4. 3. 105) ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు. జయాదిత్యుడు కాశికావృత్తిలో (4. 2. 66) శతపథబ్రాహ్మణంతోపాటు సౌలభ

బ్రాహ్మణాన్ని కూడా ప్రశంసించాడు. క్షత్రియుడై పుట్టి గొప్ప మహర్షిగా రూపొంది జనకునితో ఆధ్యాత్మికచర్చలు చేసిన సులభుడు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించినట్లు కూడా కొందఱి అభిప్రాయం. మొత్తం మీద ఈ బ్రాహ్మణాన్నిగూర్చి ఇంకా పరిశోధనలు జరిగితేనేగాని సరైన నిర్ణయాలు ఏర్పడవు. దీనికి సంబంధించిన ఒక్క వాక్యం కూడా మనకిప్పుడు దొరకడంలేదు.

3. శైలాలిబ్రాహ్మణం :

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం శైలాలిబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది[1]. ఆపస్తంబుడు తన శ్రౌతసూత్రంలో ఉదాహరించిన శైలాలిబ్రాహ్మణ వాక్యాన్ని అదేమాదిరి దేవణభట్టు తన స్మృతిచంద్రికలో పేర్కొన్నాడు.

శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యానం శ్రుతప్రకాశికలో నాలుగుచోట్ల (681, 909, 910, 1368) సుదర్శనాచార్యుడు శైలాలిబ్రాహ్మణంనుంచి చాలా వాక్యాలను అనువాదంచేశాడు. ఇంతకుమించి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని గురించి మనకేమీ తెలియడంలేదు.

4. పరాశరబ్రాహ్మణం :

కుమారిలభట్టు తంత్రవార్తికంలో అరుణపరాశరబ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నాడు[2]. పరాశరశాఖకు అరుణపరాశరశాఖ ఉపశాఖగా భావింపబడుతున్నది. బౌధాయనశ్రౌతసూత్రంలో గోత్రప్రకరణంలో అరుణపరాశరగోత్రం స్మరింపబడింది. ఈ బ్రాహ్మణం ఋగ్వేదానికి సంబంధించిందా? లేక యజుర్వేదానికి సంబంధించిందా? అనే అంశం ఇరతవరకు అస్పష్టంగానే ఉంది. పేరుకు మాత్రమే మిగిలిపోయిన బ్రాహ్మణాలో ఇది ఒకటి.

---

1. 'సముద్రో వా ఏష యదహోరాత్రస్తస్యైతే గాధే తీర్థే యత్సన్ధిః. తస్మాత్సన్ధౌ హోతవ్యమ్' ఇతి శైలాలిబ్రాహ్మణం భవతి 6.4.7.
2. అరుణపరాశరశాఖాబ్రాహ్మణస్య కల్పరూపత్వాత్ 164.

5. మాషశరావిబ్రాహ్మణం :

ద్రాహ్యాయణశ్రౌతసూత్రం ఈ బ్రాహ్మణవాక్యాన్ని పేర్కొం టున్నది[1]. ఈ శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యానంలో ధన్వినుడు ఈ శాఖను వివరిస్తున్నాడు[2]. పాణిని తన గణపాఠంలో (4.1.9) ఈ శాఖను చేర్చాడు. నిదానసూత్రం రెండుచోట్ల (82.3; 89.17) ఈ బ్రాహ్మ ణాన్ని కీర్తించింది. ఇది బహుళ సామవేదశాఖ అయివుండవచ్చు నేమో !

6. కాపేయబ్రాహ్మణం :

కాశికావృత్తిననుసరించి కాపేయులు అంగిరసులనుంచి వేఱు పడి విభిన్నగోత్రులైనారు (4.1.107). అంగిరసగోత్రానికి సంబం ధించిన వారందఱు కాప్యులనబడతారు. బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో (3.3.1) చెప్పబడ్డ పతంజలకాప్యుడు కూడా అంగిరసగోత్రుడే. జైమినీ యోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో (3.1.21) శౌనకకాపేయుడు పేర్కొబడ్డాడు. జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (2.268) కూడా ఈ కాపేయగోత్రం పేర్కొ బడింది. కఠసంహితలోను (13.12) పంచవింశబ్రాహ్మణంలోను (20:12.5) కాపేయులు ఉదాహరింపబడ్డారు.

సత్యాషాఢశ్రౌతసూత్రంలో కాపేయబ్రాహ్మణం పేర్కొబడింది[3]. ఇది సామవేదానికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణమా ? అని విమర్శకులు తర్కిస్తున్నారు. ఇది ఎక్కడా లభించడంలేదు.

---

1. 'వాత ఆ వాతు' ఇతి మాషశరావయః 8.2.30.
2. మాషశరావ్యో నామ కేచిచ్ఛాఖినః వాత ఆ వాతు ఇతి త్రింశం స్తోత్రియామాహురితి. అందులోనే 8.2.30
3. నాసోమయాజీ సంనయేదస్తి కల్యాహః కాపేయాః సంనేయమేవా సోమయాజినేతి 1.4.

7. రహస్యామ్నాయబ్రాహ్మణం :

స్మృతిరత్నాకరంలో (74) రహస్యామ్నాయబ్రాహ్మణం పేర్కో బడింది. ఇది ఏశాఖకు సంబంధించిందో ఇంతవరకు తేలలేదు.

8. నిరుక్తబ్రాహ్మణం :

న్యాయపరిశుద్ధిలో (127; 178) వేదాన్తదేశికులు నిరుక్త శాఖను పేర్కొంటున్నారు. తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యంలో నిరుక్త బ్రాహ్మణం కీర్తింపబడింది. ఇంతకుమించి దీన్ని గురించి మనకేమీ తెలియడం లేదు.

9. అన్వాఖ్యానబ్రాహ్మణం :

ఈ బ్రాహ్మణానికి సంబంధించిన వివరాలు ఎక్కువగా తెలియ డంలేదు. డా॥ కాలంద్ 1926లో అక్టా ఓరియంటలియా (Acta Orientalia) లో అన్వాఖ్యానబ్రాహ్మణంనుంచి చాలాభాగాలను తీసి ప్రచురించాడు. తైత్తిరీయశాఖకు సంబంధించిందిగా భావింప బడుతున్న వాధూలసూత్రం అన్వాఖ్యానబ్రాహ్మణానికి సంబంధించిం దేమోనని కూడ ఒక అభిప్రాయం ఉంది.

10–11. బాష్కలబ్రాహ్మణం-మాండూకేయబ్రాహ్మణం :

ఈ రెండుబ్రాహ్మణాలకు సంబంధించిన వివరాలేవీ మనకు తెలియడంలేదు. కవీన్ద్రాచార్యసరస్వతిగ్రంథాలయంలోని వ్రాతప్రతుల పట్టికలో-మొదటిపేజీలో ఈ రెండుబ్రాహ్మణాలు నిర్దేశించబడిఉన్నా యని సత్యవ్రత వ్రాస్తున్నారు.

12–13. త్రిఖర్వబ్రాహ్మణం-కరద్విషబ్రాహ్మణం :

సాయణుడు త్రిఖర్వ-కరద్విషశాఖలను తనభాష్యంలో (2.8. 8; 2.15.4; 3.6.4) పేర్కొన్నాడు. ఈశాఖలకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలు ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రంలోను, బౌధాయనధర్మసూత్రం

లోను, వాసిష్ఠధర్మసూత్రంలోను, అపస్తంబధర్మసూత్రంలోను పేర్కో బడ్డాయి. ఈబ్రాహ్మణాల్లోని వాక్యాలు వాజసనేయ-బహ్వృచ బ్రాహ్మణాలకు సంబంధించినట్లు ఉదాహరింపబడ్డాయి; కాని వాటిల్లో ఎక్కడా కనబడటం లేదు. వాజసనేయశాఖకు మాధ్యన్దినశతపథం, కాణ్వశతపథం, జాబాలబ్రాహ్మణం కాక ఇంకాకొన్ని బ్రాహ్మణా లున్నాయి. వాటిని కూడా శతపథమని షష్ఠిపథమనీ చెబుతుంటారు. కాని త్రిఖర్వ-కరద్విషబ్రాహ్మణాలు అలాగే ఇంకెన్నో బ్రాహ్మణాలు వాటిల్లోనే ఉండి ఉంటాయి. వైదికవాఙ్మయపరిశోధకులు సావధా నంగా ఈకోణంలో ఇంకా పరిశీలన జరపవలసిఉంది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. 6 బ్రాహ్మణాలు కూడా వేదాలేనా?

మంత్రభాగవ్యాఖ్యానరూపాలైన బ్రాహ్మణగ్రంథాలను వేదాలని వ్యవహరించవచ్చా ? అనే అంశంమీద అతిప్రాచీనకాలంనుంచి ఈనాటివరకు విచారణ జరుగుతూనే వచ్చింది. అయితే సమగ్ర వైదికవాఙ్మయాన్ని, దానినాధారంగా చేసుకొని వికసించిన ఇతర భారతీయవాఙ్మయాన్ని పరిశీలిస్తే బ్రాహ్మణాలకు వేదత్వప్రతిపత్తి ఇచ్చినట్లు కనబడుతుంది.

జైమిని మీమాంసాసూత్రాలకు భాష్యంవ్రాసిన శబరస్వామి (మంత్రాశ్చ బ్రాహ్మణం చ వేదః 1.2.33) మంత్రాలు బ్రాహ్మణం కూడా వేదమే నన్నాడు. బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యంలో శ్రీశంకరాచార్యులు (వేదానువచనేన మంత్రబ్రాహ్మణాధ్యయనే 4.4.22) మంత్రభాగాన్ని (సంహిత), బ్రాహ్మణభాగాన్ని అధ్యయనం చేయడమే వేదానువచనమని చెబుతూ బ్రాహ్మణాలకు కూడా వేదత్వాన్ని అంగీకరించారు. కుమారిలభట్టు తంత్రవార్తికంలో (1.3.10) మంత్ర బ్రాహ్మణాలకు వేదమనిపేరని ఒకధర్మశాస్త్రాన్ని పేర్కొంటున్నాడు. అలాగే మనుస్మృతివ్యాఖ్యానంలో మేధాతిథి[1], మస్కరి[2] మొ॥ వారు బ్రాహ్మణాలను వేదాలుగా గుర్తించారు.

ఆపస్తంబుడు తన శ్రౌతసూత్రంలో (మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్వేదనామధేయమ్ 24.1.31) మంత్రబ్రాహ్మణాలకు రెండింటికి వేదమని పేరని చెప్పాడు. సాయణుడు తన ఋగ్భాష్యభూమికలో (మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకశబ్దరాశిర్వేదః) మంత్రభాగ - బ్రాహ్మణభాగరూప

1. వేదశబ్దేనార్గ్యజాప్సామాని బ్రాహ్మణసహితాన్యుచ్యన్తే 2.6.
2. వేదో మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకో గ్రంథరాశిః 1.1.

మైన శబ్దరాశి వేదమనబడుతుందన్నాడు. సర్వానుక్రమణివృత్తి భూమికలో షడ్గురుశిష్యుడు మంత్రబ్రాహ్మణాలకు రెంటికీ వేదమనే వ్యవహారాన్ని సమర్థించాడు[1].

స్థూలంగా మనం వైదికవాఙ్మయాన్ని ఇలా నాలుగుభాగాలుగా విభజించుకోవచ్చు.

1. సంహితలు: సంహితలని పిలువబడే మంత్రభాగం మొదటి విభాగానికి చెందుతుంది. ద్రష్టలైన మహర్షుల దివ్యదర్శనానికి అందిన ఈ మంత్రాలు సూక్తాలుగా, ప్రపాఠకాలుగా, అధ్యాయాలుగా, మండలాలుగా సంహితారూపంలో రూపొందినాయి.

2. బ్రాహ్మణాలు: మంత్రాలకు ఆయా యజ్ఞయాగాల్లో వినియోగాన్ని చెపుతూ వ్యాఖ్యానరూపంగా ఏర్పడిన గద్యరూపమైన గ్రంథాలివి. ఇవి రెండవవిభాగానికి చెందుతాయి.

3. ఆరణ్యకాలు: వానప్రస్థాశ్రమం తీసుకొని అరణ్యంలో ప్రాచీనభారతీయులు అధ్యయనం చేసిన గ్రంథాలు. జ్ఞానవిభాగానికి పూర్వావస్థను వీటిల్లో మనం గమనించవచ్చు. బ్రాహ్మణాలకు ఉపనిషత్తులకు మధ్యలో ఉండటంవల్ల ఆరెంటి సమ్మిశ్రస్వరూపం వీటిల్లో కనబడుతుంది.

4. ఉపనిషత్తులు: జ్ఞానకాండ అని ప్రసిద్ధిచెందిన ఈ ఉపనిషత్తులు జీవేశ్వర ప్రపంచతత్త్వాలను క్షుణ్ణంగా పరిశీలిస్తాయి. ఇంతవరకుఉన్న గ్రంథరాశినంతా వేదమని వ్యవహరిస్తూ ఈ ఉపనిషద్భాగాన్ని 'వేదాంతం' అనికూడా భారతీయులు అంటారు.

ఇలా నాలుగుభాగాలుగా వైదికవాఙ్మయం విభజింపబడి 'వేదమ'ని పిలువబడుతున్నప్పటికీ వేదమనేపదం ముఖ్యంగా

---

1. మంత్రబ్రాహ్మణయోరాహుర్వేదశబ్దం మహర్షయః ।
వినియోక్తవ్యరూపో యః స మన్త్ర ఇతి చక్షతే ॥

మంత్రభాగాన్ని చెబుతున్నట్లు తోస్తున్నది. అయితే అంతమాత్రంచేత బ్రాహ్మణాలకు వేదమనే పేరు లేదా? అంటే తప్పకుండా ఉన్నది. కాని అవి మంత్రభాగవ్యాఖ్యానరూపాలు కాబట్టి అది (గౌణం) అప్రధానంగా ఉపచారమాత్రంగా వాటిని చెబుతుంది. దానికి కారణం; బ్రాహ్మణాలు మహర్షులచేత యజ్ఞయాగాది కర్మల నిరూపణంకోసం వ్యాఖ్యానగ్రంథాలుగా రచింపబడటం. కాబట్టి మంత్రబ్రాహ్మణాలకు కలిసికట్టుగా వేదమనే వ్యవహారమున్నా వీటిమధ్య తర తమభేదం ఉన్నదని గ్రహించాలి.

దయానందసరస్వతి మొ॥ ఆధునికులు కొందఱు వేదమంటే మంత్రభాగమేకాని బ్రాహ్మణాలు అందులో చేరవని చాలప్రయాసతో ప్రతిపాదించారు. కానీ వారు చూపించిన హేతువులేవీ నిలబడేటట్లు కనబడటంలేదు. కపాలిశాస్త్రి బ్రాహ్మణాలుకూడా వేదాలేనని సిద్ధాంతం చేశాడు. మాక్స్‌ముల్లర్, వింటర్నిజ్ మొ॥ పాశ్చాత్యులు బ్రాహ్మణాలను చాల తక్కువగా అంచనావేసి వేదాల్లో చేరవనే అన్నారు. భారతీయులెందఱో ఈమధ్యకాలంలో చేసిన పరిశోధనల్లో ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రంలో చెప్పినట్లు మంత్ర - బ్రాహ్మణాలకు వేదత్వాన్నంగీకరించారు. అటు వైదికసంప్రదాయవిదుల, ఇటు ఆధునికుల అభిప్రాయాలను దృష్టిలోకి తీసుకొని మధ్యస్థదృష్టితో పరిశీలించినప్పుడు పైన చెప్పిన నాలుగు విభాగాల్లో పరస్పరం స్వరూపభేధం ఉన్నప్పటికీ, జ్ఞానప్రతిపాదకగ్రంథరాశి కాబట్టి వాటిని వేదమని వ్యవహరించడంలో తప్పులేదనిపిస్తుంది. కాబట్టి బ్రాహ్మణాలుకూడా వేదాలేనని చెప్పడం సత్యదూరంకాదు.

— ఎస్. బి. ఆర్.

1. 7 బ్రాహ్మణాలవల్ల ఏం ప్రయోజనం?

మంత్రభాగమనబడే సంహితలను సరిగా అర్థం చేసుకోవాలంటే బ్రాహ్మణగ్రంథాలు బాగా అవసరమౌతాయి. యజ్ఞయాగాలకు సంబంధించిన ద్రవ్యాన్ని దేవతను స్మరింపచేసేవి మంత్రాలైతే, యజ్ఞాన్ని ఎలా చేయాలో, అలా చేస్తే ఏయే ప్రయోజనాలు లభిస్తాయో నిర్వచించేవి బ్రాహ్మణాలు. వేదసంహితలను అందులో నిక్షిప్తమైన విజ్ఞానాన్ని చక్కగా అర్థం చేసుకోవడానికి ఏర్పడిన గ్రంథాలే నిఘంటువులు. వాటినాధారంగా చేసుకొనే యాస్కుడు మొ॥ మహర్షులు నిరుక్తాలను వ్రాశారు. ఒకప్పుడు ప్రతివేదానికి విడివిడిగా నిఘంటువు నిరుక్తం ఉండేవి. కాని ఇప్పుడవన్నీ నశించిపోగా యాస్కుడు వ్రాసిన నిఘంటువు నిరుక్తం మాత్రమే లభిస్తున్నాయి.

ఈ నిఘంటువులు సంహితలోని పదాలకు అర్థనిర్వచనం చేసేటప్పుడు బ్రాహ్మణాలపై ఆధారపడతాయి. కాబట్టే బ్రాహ్మణాల్లో సందర్భవశాన ఇవ్వబడ్డ అర్థాలే నిఘంటువుల్లో కూడా కనపడు తుంటాయి. చూడండి:

నిఘంటువు	బ్రాహ్మణం
1. క్షపా = రాత్రిః 1. 7	1. రాత్రయః క్షపాః ఐ.బ్రా. 1. 13.
2. ఇషం = అన్నం 2. 7	2. అన్నం వా ఇషమ్ కౌ.బ్రా. 28.5.
3. మఖః = యజ్ఞః 3. 6	3. యజ్ఞో వై మఖః తై.బ్రా. 3.2.8.3.
4. గీః = వాక్ 1. 1	4. వాగ్వై గీః శ.బ్రా. 7.2.2.5.
5. రేతః = ఉదకం 1. 12	5. ఆపో హి రేతః తాం.బ్రా. 8.7.9.
6. మహీ = పృథివీ 1. 1	6. ఇయమేవ మహీ తై.బ్రా. 3.4.7.
7. వర్షం = ఉదకం 1. 12	7. ఆప ఏవ వర్షం గో.బ్రా. 5.15.

ఇలా వేదసంహితల్లోని పదాలకు, నిఘంటువులో ఇవ్వబడ్డ అర్థాలన్నింటికీ బ్రాహ్మణాలే మూలమని భావింపబడుతున్నది. కాబట్టి మంత్రభాగాన్ని సరిగ్గా అర్థంచేసుకోవాలనే వారికి బ్రాహ్మణగ్రంథాలు ఎంతో ఉపయోగపడతాయి. ఇక్కడ బ్రాహ్మణాలననుసరించే నిఘంటువులోని కొన్నిపదాలకు అర్థాలివ్వబడ్డాయని ఉదాహరణకు మాత్రమే పై పట్టికనిచ్చాను. ఉత్సాహమున్నవారు ఇంతటితో తృప్తి పడక, నిఘంటువును బ్రాహ్మణాలను పరిశీలించి ఇంకెన్నో రహస్యార్థాలను తెలుసుకోవచ్చు.

మన ఇంద్రియాలకు కనపడని వస్తువులను దర్శించే శక్తిగల ద్రష్టలైన మహర్షులు బ్రాహ్మణాల్లో సత్యస్వరూపమైన మంత్రార్థాలను విశదీకరించారు. వాటి నాధారంగా చేసుకొని నిఘంటువులు ఇతర భాష్యాలు ఏర్పడ్డాయని భారతీయపండితుల భావన. పాశ్చాత్య పండితులు చాలామంది ఈ అభిప్రాయంతో ఏకీభవించరు. మంత్ర ద్రష్టల అభిప్రాయాన్ని బ్రాహ్మణాలు ఉన్నది ఉన్నట్లుగా ప్రతి పాదించడంలేదని వారి వాదం. దీన్ని సత్యమని ఎవరంగీకరిస్తారు[1]?

బ్రాహ్మణాలు వైదికకర్మలనాచరించడానికి మానవులకు ప్రేరణనిస్తాయని ఆపస్తంబుడు తన యజ్ఞపరిభాషలో చెబుతున్నాడు[2]. విధి, అర్థవాదరూపమైన బ్రాహ్మణాలు వైదికకర్మలను విధిస్తూ, వాటిలో మానవుడు ప్రవర్తించేటట్లు సందర్భాన్ననుసరించి స్తుతిని నిందను చేస్తూ ప్రేరణనిస్తాయి. అలా బ్రాహ్మణాలద్వారా ప్రేరణను పొందినవాడు, మంత్రార్థాన్ని సరిగా అర్థం చేసుకొని యజ్ఞయాగాది కర్మలనాచరిస్తాడు. యాగాలను ఆచరించే కాలంలో బ్రాహ్మణాలకు ఇది ముఖ్యప్రయోజనం.

1. దీనిపై సోదాహరణమైన వివరణకు చూడండి: A comprehensive History of Vedic Literature, Brahmana and Aranyaka works, ed. Satyasrava Pp. 154-175.
2. కర్మచోదనా బ్రాహ్మణాని. 35.

ఇంతేకాక ప్రాచీన భారతీయుల చరిత్రను, సంస్కృతిని, వారి ఆచారవ్యవహారాలను, జీవితలక్ష్యాన్ని ఈ బ్రాహ్మణగ్రంథాల నధ్యయనం చేయడంవల్ల మనం స్పష్టంగా తెలుసుకోవచ్చు. ఈ బ్రాహ్మణాల్లో సాంకేతికంగా పొందుపరచబడ్డ ఉపాఖ్యానాలు, తర్వాత వాఙ్మయంలో ఎలా నిరూపించబడ్డాయో కూడా వీటితోపాటు పోల్చుకొని బాగా తెలుసుకోవచ్చు. ఈ దృష్టితో చూసినప్పుడు ప్రాచీనభారతీయులకు సంబంధించిన అనేకాంశాలను ఈ బ్రాహ్మణాలను చదవడంద్వారా మనం తెలుసుకోగలిగే అవకాశం ఉంది. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే ప్రాచీన భారతీయుల జీవనసంస్కృతులకు, ఆలోచనావిధానాలకు, తత్త్వచింతనకు పట్టిన అద్దం ఈ బ్రాహ్మణ వాఙ్మయం.

—ఎన్.వి.ఆర్.

1. 8 బ్రాహ్మణాలు — సర్వానుక్రమణులు

నిఘంటువులకు నిరుక్తాలకు లాగానే సర్వానుక్రమణులకు గూడ బ్రాహ్మణాలే మూలగ్రంథాలు. సర్వానుక్రమణుల్లో వేద సంహితల్లో గల ఆయా సూక్తాలకు ద్రష్టఅయిన మహర్షి ఎవరో, ఆ సూక్తం ఏ దేవతను స్తుతిస్తున్నదో, అందులో ఏ యే మంత్రాలు ఏ యే ఛందస్సుల్లో ఉన్నాయో చక్కగా వివరింపబడుతున్నది. ఇలాంటి సమాచారం సంప్రదాయసిద్ధంగా ఒకతరంనుంచి ఇంకో తరానికి తెలియడం జరుగుతున్నది. అలా కాకుండా బ్రాహ్మణ గ్రంథాలను పరిశీలిస్తే కొన్నిసూక్తాలకు ద్రష్టలను, దేవతలను, ఛందస్సులను కూడా అవి పేర్కొంటున్నట్లు తెలుస్తున్నది. పైగా తను ఉపయోగిస్తున్న మంత్రానికి ద్రష్ట ఎవరో, దేవత ఎవరో, అది ఏ ఛందస్సులో ఉందో తెలియకుండా యాగాలలో ప్రయోగించ కూడదని ఇతరులకు అధ్యాపనం కూడా చేయకూడదని, అలా చేస్తే, తనతలను అతడే ఎండిపోయిన చెట్టుకు కొట్టుకున్నట్లేనని లేదా గోతిలోనైనా పడినట్లేనని ఆర్షేయబ్రాహ్మణం చెబుతున్నది[1].

సామబ్రాహ్మణంలో ద్రష్టలైన ఋషులను గురించి చెప్పబడింది దని వేంకటమాధవుడు సర్వానుక్రమణిలో పేర్కొన్నాడు[2]. ప్రజాపతి శతపథబ్రాహ్మణంలో మంత్రద్రష్టగా కీర్తింపబడ్డాడు[3]. శుక్లయజుస్సంహితకు భాష్యం వ్రాసిన మహీధరుడు "గురుపరంపరద్వారాను, తన బుద్ధిబలంతో ఊహించి, శతపథబ్రాహ్మణాన్ననుసరించి ఈ సంహి

1. అథాపి బ్రాహ్మణం భవతి - యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతి 1. 1.
2. సామ త బ్రాహ్మణే సామ్నాం ఋషయశ్చాపి దర్శితాః ।
3. ప్రజాపతిః ప్రథమాం చితిమపశ్యత్ 6.2.3.10.

తను దర్శించిన ఋషులను, దేవతలను, ఛందస్సులను చెబుతా"నని భాష్యారంభంలో అన్నాడు[1]. దీన్నిబట్టి శతపథబ్రాహ్మణం పైమూడు విషయాలను చెప్పటానికి అతనికి బాగా ఉపయోగపడిందని తెలుస్తున్నది.

ఋక్సంహితలో పదవమండలంలో ముప్పైఎనిమిదో సూక్తాన్ని కవషుడనే ఋషి దర్శించినట్లు కౌషీతకిబ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నది[2]. సర్వానుక్రమణికలో కూడ కౌషీతకిబ్రాహ్మణం ప్రకారం అయనే ఆ సూక్తాన్ని దర్శించినట్లు చెప్పబడింది.

ఋక్సంహితలోని 10-73వ సూక్తాన్ని శాక్త్యగౌరీవీతి దర్శించాడని ఐతరేయబ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నది[3]. ఋక్సర్వానుక్రమణిలో ఆ సూక్తాన్ని అలాగే గౌరీవీతి దర్శించినట్లు చెప్పబడింది.

తాండ్యబ్రాహ్మణంలో ఋక్సంహితలోని 7.32-26వ సూక్తానికి వసిష్ఠుడు ద్రష్ట అని చెప్పబడింది[4]. సర్వానుక్రమణిలో హతపుత్రుడైన వసిష్ఠుడే దీనికి ఋషి అని తాండ్యబ్రాహ్మణం కూడా చెబుతున్నదని పేర్కొనబడింది[5].

---

1. గురుతస్తర్కతశ్చైవ తథా శాతపథశ్రుతేః ।
   ఋషీన్ వక్ష్యామి మంత్రాణాం దేవతాశ్ఛన్దసం చ యత్ ॥
2. ఏతత్కవషః సూక్తమపశ్యత్పంచదశర్చం-
   ప్ర దేవత్రా బ్రహ్మణే గాతురేతు ఇతి 12.1.
3. జనిష్టా ఉగ్రః సహసే తురాయ ఇతి ... గౌరివీతిర్హ వై శాక్త్యో ...
   ఏతత్సూక్తమపశ్యత్ 3.19.
4. ఇన్ద్రక్రతున్న ఆభర ఇతి...వసిష్ఠో వా ఏతం పుత్రహతోఽపశ్యత్. 4.7.8.
5. వసిష్ఠస్యైవ హతపుత్రస్యార్షమితి తాండకమ్.

ఈ మాదిరి అనేక బ్రాహ్మణాల్లో చెప్పబడ్డ మహర్షులు అలాగే సర్వానుక్రమణుల్లో కూడా చెప్పబడి ఉండటం గమనిస్తే, సర్వానుక్రమణుల ఉత్పత్తిలో బ్రాహ్మణగ్రంథాలపాత్ర ఎంతైనా ఉందని స్పష్టమౌతున్నది.

— ఎన్. బి. ఆర్

1. 9 మహర్షులు

మానవసంస్కృతికే మూలభూతులైన మహర్షులు దర్శించిన నిత్యసత్యాలు వైదికగ్రంథాలుగా వెలువడ్డాయి. అనాదినుంచి నేటి వరకు ఆ మహర్షులు అవసరాన్నిబట్టి ఆవిర్భవిస్తూ ఆ యా కాలాలకు తగిన జీవన సంస్కృతీస్రవంతిని సమాజంలో ప్రవహింపజేస్తూనే ఉన్నారు; చేస్తారు కూడ. ఆ యా ఋషులపేర్లతోనే వేదసూక్తాలున్నాయి. బ్రాహ్మణాది గ్రంథాలలో వేదద్రష్టలే గాక మరెందరో ఋషులు పేర్కొనబడ్డారు. వాళ్లు సర్వశ్రేష్ఠులు (ఋ.సం. 9.96.6), (శ.బ్రా. 12.4.4.6) మాత్రమేకాదు, దేవతలనే ఉద్ధరించగల సామర్థ్యం కలవాళ్లు (ఋ.సం. 1.730.6).

ఋగ్వేదంలోను, ఇతర వేదసంహితల్లోనూ సప్తర్షుల ప్రసక్తి వచ్చింది. కుత్స, అత్రి, రేభ, అగస్త్య, కుశికగణ, వసిష్ఠ, వ్యశ్వ మొదలైనవాళ్లు అందులో (ఋ. సం. 1.106.6) పేర్కొనబడ్డారు. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు గౌతమ, భరద్వాజ, విశ్వామిత్ర, జమదగ్ని వసిష్ఠ, కశ్యప, అత్రిమహర్షుల్ని గురించి చెప్పింది. అథర్వవేదం పైవారితోపాటు అంగిరస, గవిష్ఠిర, కక్షీవంత, కణ్వ, మేధాతిథి, త్రిశోక, ఉశనా, కావ్యముద్గల ఋషుల్ని చెప్పింది. ఋక్సంహిత తరువాతి వాఙ్మయంలో సప్తర్షినక్షత్రమండలానికి సప్తర్షులకి సంబంధ మేర్పడింది (అ. సం. 6.40.1; శ. బ్రా. 2.1.2.4; 13.8.1.9). సాయణుడు నక్షత్రవాచక 'ఋక్ష' శబ్దాన్ని సప్తర్షులుగా వివరించాడు.

బ్రాహ్మణాల్లో కొందరు ఋషులు :

1. అగస్త్యుడు/అగస్తి : ఇతడు మరుద్దేవతల నుద్దేశించి వృషభాలను ప్రోక్షించి పూజించాడు. ఆ పశువుల్ని ఇంద్రుడు దవహరించగా మరుద్దేవతలు వజ్రధారులై ఇంద్రుని చంపటానికి వచ్చారు.

ఇంద్రాగస్త్యులు 'కయా శుభీయ' మనే సామమంత్రంతో వారిని శాంతింపజేశారు (తై.బ్రా. 2.7.11.7; ఐ.బ్రా. 5.16; కౌ.బ్రా. 26.9; పం.విం.బ్రా. 21.14.5). గొప్ప బుద్ధిబలం కల ఇతనికి ఇంద్రుడు బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని మొట్టమొదట ఉపదేశించాడు[1].

2. కణ్వుడు : ఇతని వంశీయులు కణ్వులు లేక కాణ్వులు. కణ్వుడు లేక కాణ్వుడని ఏకవచనంలోనూ, కణ్వులు, సౌశ్రవసులని బహువచనంలోనూ వ్యవహారంఉంది. అత్రి-కణ్వవంశాలకు సంబంధం ఉంది (పం. విం. బ్రా. 8.2.2, 9.2.6; కౌ.బ్రా. 28.8).

3. గౌతముడు : ఋషిగోత్రం. ఈ గోత్రీకులకు, అంగిరసులకు సన్నిహిత సంబంధాలున్నాయి. ఇతడు జనకునికి యాజ్ఞవల్క్యునికి సమకాలికుడు (శ. బ్రా. 1.4.1.10, 11.4.3.20). ఒక ఋగ్వేదస్తుతి స్తోమానికి ప్రణేత. విదేహరాజు మాథవుడు వైశ్వానరాగ్నిని తననోటిలో ధరించాడు. ఆ రాజుకి పురోహితుడుగా ఉన్న ఈ ఋషి అతన్ని పిలువగా, బదులుపలికితే నోటిలోని అగ్ని బయటపడుతుందని పలుక లేదు. అగ్నిఅయినా పలుకుతుందని, ఋషి ఋగ్వేదమంత్రాలతో అగ్నిని స్తోత్రంచేస్తూ ఆ రాజును పిలిచాడు. కాని అగ్నిగాని రాజుగాని పలుకలేదు. తైత్తిరీయసంహితామంత్రంతో అగ్నిని స్తోత్రం చేస్తూ క్రోధంతో చాలా దీర్ఘంగా రాజును మళ్లీ పిలిచాడు. అయినా పలుక లేదు. 'తన్త్వాఘృతస్నవీమహే' (ఋ. 5.26.2) అనే ఋక్‌ను అగ్ని నుద్దేశించి చెప్పాడు. మంత్రంలోని 'ఘృత' శబ్దాన్ని పలకగానే అగ్ని ఊర్ధ్వముఖంగా ప్రజ్వరిల్లింది. అందుచేత రాజు దాన్ని ధరించలేక పోయాడు. ఆ అగ్ని భూమిని చేరింది. తాపాన్ని చల్లార్చుకోవటానికి రాజు సరస్వతీనదిలో మునిగాడు. అగ్ని తూర్పుగా ప్రజ్వరిల్లుతూ,

1. ఏవం వా ఏతం గాయత్రశ్చోద్గీతముపనిషదమమృతమింద్రోఽగస్త్యాయోవాచ (జై.ఉ.బ్రా. 4.9.1.1).

భూమంతా వ్యాపించింది. రాజు, ఋషి మండుతున్న అగ్నిని వెంబడించారు. అది భూమిపై నదులన్నింటినీ ఎండింపజేసింది (శ. బ్రా. 1.4.1.10). 'మిత్రవిందా యష్టి' విదేహరాజైన జనకుని ఉద్దేశించి ఏర్పాటైంది. దాన్ని ఇతడు చూశాడు (11.4.3.20).

4. కశ్యపుడు : విశ్వకర్మ సర్వమేధయాగం చేశాడు. విశ్వకర్మ కశ్యపునికి భూదానమివ్వదలచాడు (శ.బ్రా.13.7.1.15). కాని భూమి అంగీకరించలేదు. కశ్యపునికి దితి అదితి అని ఇద్దరు భార్యలున్నారు. బ్రహ్మపుత్రుడైన మరీచి పుత్రుడు కశ్యపుడు దైవాసురులకు సర్వప్రాణికోటికి తండ్రి. అదితితోపాటు పన్నెండుగురు దక్షపుత్రికలను పెండ్లి చేసుకొని ఎన్నో ప్రాణుల్ని సృష్టించాడు. ఇతడు ప్రజాపతి; గోత్రఋషి. సామగుహ్యజ్ఞానం ఇంద్రునినుంచి అగ్ని తర్వాత మానవుల్లో కశ్యపునికే మొదట సంక్రమించింది (జై. ఉ. బ్రా. 7.3.7) (ఐ. బ్రా. 8.21; జై. ఉ. బ్రా. 4.3.1).

5. అత్రి : ఋషిగోత్రం. పరివారరూపంగా ప్రియమేధులు (ఐ. బ్రా. 8.22) కణ్వులు, గౌతమ, కక్షీవంతగణాలతో అత్రిగణం వచ్చింది (కౌ. బ్రా. 24.3). అత్రిజమదగ్ని గౌతములు క్రిమినంహారకులు (ఛాం.బ్రా. 2.7.1).

6. యాజ్ఞవల్క్యుడు : ఇతడు శతపథబ్రాహ్మణాన్ని రచించాడు. ఇతనికి మైత్రేయి, కాత్యాయని అని ఇద్దరుభార్యలు. మైత్రేయి పైన ఆసక్తితో ఇతడు కాత్యాయనిని 'ఇతర' అన్నాడు. ఇతర పుత్రుడే మహిదాన ఐతరేయుడు. ఐతరేయబ్రాహ్మణాన్ని ఇతడే రచించాడంటారు. వైశంపాయన శిష్యులైన చరకుల్లో యాజ్ఞవల్క్యుడు ఒకడు. జనకుడు తన యజ్ఞంలో 'అందరికంటే గొప్పబ్రహ్మజ్ఞానియైన వాడు పదివేల గోవుల్ని తీసుకుపోవచ్చు'న్నాడు. అశ్వల, ఆర్తభాగ ఉషస్తి, అహోల, ఉద్దాలక, గార్గి మొదలైన ఋషులతో ఋషికలతో

వాదం చేసి, గెలిచి ఇతడు పదివేల గోవుల్ని తోలుకుపోయినాడు. ఉపనిషత్పురుషుని స్పష్టంచేయమని లేకపోతే శిరస్సు తెగిపడుతుందని దేవమిత్ర శాకల్యుని ప్రశ్నించాడు. శాకల్యుడు చెప్పలేకపోయాడు. అతని శిరస్సు తెగిపడింది. జనకుడీతనివల్ల బ్రహ్మజ్ఞాన ఫలాన్నిపొంది రాజ్యసర్వస్వాన్ని సమర్పించగా తనకు బదులు జనకునే రాజ్యం చేయమన్నాడు (శ. బ్రా.11-14 కాండం). ఇతడు సన్యాసం తీసుకుంటూ తన సంపదను భార్యలకిద్దఱకి పంచాడు. మైత్రేయి ఆత్మసంపదనడిగింది. కాత్యాయని భౌతికసంపదను తీసుకున్నది.

7. **భృగువు :** ఇతడు వరుణపుత్రుడు (శ. బ్రా. 11. 6. 1. 1) (పం. విం. బ్రా. 18.9.2; ఐ. బ్రా. 3.34). తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో (1.8.2.5) ఇంకోరకంగా ఇతని వృత్తాంతం ఉంది. భృగుగణం ద్రుహ్యుల పురోహితులుగా ఉన్నారు. వీరికి అంగిరసులతో సంబంధం ఉంది. చ్యవనునికి భార్గవుడు లేక అంగిరసుడని పేరు. వీరిపై ఆక్రమణ ఫలితంగా సృంజయ వైతహవ్యులు సర్వనాశనాన్ని పొందారు (ఐ.బ్రా. 2.20; జై. బ్రా. 1.42-44).

8. **భరద్వాజుడు :** గోత్రఋషి. దివోదాస పురోహితుడు (పం. విం. బ్రా. 15.3.7) మంత్రప్రణేతగా ద్రష్టగా తరచు పేర్కొనబడుతుంటాడు (ఐ. బ్రా. 6.18.8.3; తై. బ్రా. 3.10.11.13; కౌ. బ్రా. 15.1; 29.3; 30.9).

బ్రాహ్మణాలు–కొన్ని ఋషిసందర్భాలు :

1. **కౌషీతకిబ్రాహ్మణం :** చైత్రగార్గ్యాయణి తన యజ్ఞాన్ని నెరవేర్చటానికి ఉద్దాలకుని పురోహితునిగా ఎన్నుకున్నాడు (1. 1). హిరణ్మయశకునుడు, కేశిదార్భ్యుడు ఇందులో పేర్కొబడ్డారు (7.4). శైలాయనదాల్భ్యుడు, కేశిదార్భ్యుడు, బకదాల్భ్యుడు సోదరులు

కావచ్చు. ఉలోహార్షివృద్ధుడు, ఇటున్నాకువ్యుడు, (సుతయజ్ఞసేన సోదరుడు) శిఖండియజ్ఞసేనుడు (7.5) గౌశుడు, మధూకపైంగ్యుడు (16-9) గలునా ఆర్షకాయనుడు బ్రహ్మదత్తచైకితాయనుడు (1.316) ఇతని సమకాలికులు. విశ్వామిత్రునికి ఇంద్రుని సాక్షాత్కారమైంది (15.1; 16.14; 28.1,2; 29.3). శక్తికి విశ్వామిత్రునికి పోటీ జరిగింది. దానివల్ల శక్తి వాక్సామర్థ్యాన్ని సంపాదించాడు (4.8).

2. శతపథబ్రాహ్మణం : శుచివృత్తుడైన శౌచేయ ప్రాచీన యోగ్యుడు, అరుణి పుత్రుడైన ఉద్దాలకారుణివద్ద బ్రహ్మతత్త్వాన్ని ప్రతిపాదించే అగ్నిహోత్రాన్ని తెలుసుకోవాలని కోరాడు(11.5.3.1). ఉద్దాలకపుత్రుడైన కుసురబిందు కుమారుడు ప్రోతికౌశాంబేయుడు ఉద్దాలకునివద్ద బ్రహ్మచర్యాశ్రమాన్ని గడిపాడు (12.2.2.13). అరుణ ఔపవేశుడు (14.9.43.33) చైత్రగార్గ్యాయణి తండ్రి (కౌ. బ్రా.1.1) అరుణి, భాల్లవేయులు ఇందులో పేర్కొనబడుతున్నారు (2.1.4.6). ఐలకజీవలుడు, గర్భప్రవిష్టరేతస్సు సంతానంగా పుట్టకపోవడంలోగల దోషాన్ని గుర్తించి దానికి పరిహారహోమవిధానాన్ని సూచించాడు (2.3.1.34). బుడిలాశ్వతరాశ్వి, జనకుని చర్చలో పాల్గొన్నాడు (14.8.15.11).

3. షడ్వింశబ్రాహ్మణం: గ్లావమైత్రేయుడు (1.4.6) మౌద్గల్యుని గురువు. కుసురబిందువనే ఉద్దాలక పుత్రుడు ఇందులో పేర్కొనబడ్డారు (1.4.16).

4. తాండ్యబ్రాహ్మణం: కుసురబిందు (22.15.10) బహుభావఫలాన్నిసాధించే దశరాత్రయాగంచేసి భాగ్యాన్ని పొందాడు.

5. పంచవింశబ్రాహ్మణం: భరతుల పురోహితులు వసిష్ఠగణం (15.4.24). విశ్వామిత్రుడు ఋషిత్వాన్ని సంపాదించాడు (14.3.12).

6. జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం: సత్యకామ జాబాలి సమకాలికుడు చిత్రశైలనుడు జనకుని సంబంధాన్ని పొందాడు (1.2.45). జీవలకాలీవాడి, అషాఢస్వాయనులు, అరుణి, భాల్లవేయులు సమకాలీనులు (1.21). వార్షుడైన బర్కువు, జానశ్రుతి పుత్రుడైన ప్రియుడు, అశ్వతరాశ్వి పుత్రుడైన బడిలుడు, వ్యాఘ్రపుత్రుడైన పద్యుడనే ఐదుగురు జనకునితో చర్చలు జరిపి బ్రహ్మలుగా పేర్కొనబడ్డారు (2.22). సుదక్షిణక్షైమి జనకునివాదంలో పాల్గొన్నాడు (2.113). నైమిశారణ్యఋషులు యజ్ఞం చేసినపుడు దాల్భ్యుడు వారితో చర్చించాడు. దాల్భిఅని ఇతనికి మరోపేరు. దార్భ్యుల తండ్రి దర్భుడు (2.100). ఇతడు హిరణ్మయహంసయై యూపస్తంభంలో ప్రవేశించాడు. ఇందులో కుసురబిందు (1.75) సోమాన్ని కీర్తించాడు. విశ్వామిత్రునికి ఇందులోకూడ ఋషిత్వం చెప్పబడింది (2.3.13,15.1). వసిష్ఠపుత్రుడైన శక్తికి విశ్వామిత్రునికి పోటీ ఇందులో ప్రస్తావించబడింది (1.150).

7. గోపథబ్రాహ్మణం: మౌద్గల్యుడు తత్త్వజ్ఞానంకోసం మైత్రేయు నాశ్రయించాడు (1.31). కేశిసత్యకామి కేశిదార్భ్యునికి జ్ఞానాన్నిఉపదేశించాడు (3.6). శౌనకస్వైదాయనుడు ఉద్దాలకారుణితో తత్త్వాన్నిగురించి చర్చించాడు (3.6).

ఋషులు ఇంచుమించు గృహస్థులే. గృహస్థాశ్రమం స్వీకరించి సంతానంపొంది సన్న్యాసులయ్యేవారు. సమకాలికులైన రాజులతో సంబంధాన్ని కలిగి ఉండేవారు. యజ్ఞయాగాదులు, ఆత్మవిచారణే వీరికి ప్రధానకార్యం. తమ పేర్లతో తండ్రిపేర్లనుకూడ తప్పక తెలుపుకునేవారు. ఈ విధంగా ఋషులస్థితిగతులను సంగ్రహంగా బ్రాహ్మణాల్లో తెలుసుకోవచ్చు.

— ఐ. వి. ఆర్.

1. 10 రాజులు :

యాగప్రక్రియలను గురించి వివరించే బ్రాహ్మణాలలో చాల మంది రాజుల, రాజర్షుల ప్రసక్తి ఉంది. వీరు ఋషులతోపాటు వాగ్వాదాలు జరిపి తత్త్వనిర్ణయం కావించేవారు. తమ సునిశితమైన బుద్ధిబలం ద్వారాను, ధారాళమైన వాగ్ధాటి ద్వారాను, వారు ఆ నాటి ఋషులకు, బ్రాహ్మణయాజకులకు మార్గదర్శకులుగాను, మాన నీయులుగాను ఉండేవారు. రాజ్యపరిపాలనలోనేకాక బ్రహ్మవిద్యాను భవంలోను, యాగ విధానంలోను ఆరితేరిన ఆ నాటి రాజులలో తలమానికం వంటివాడు జనకుడు.

జనకుని గూర్చిన ప్రసక్తి శతపథబ్రాహ్మణంలో (11.6.2.1) ఉన్నది. శ్రీమద్రామాయణంలో సీతకు తండ్రిగా పేర్కొనబడ్డ జనకుడు, ఈ జనకుడు ఒకేవ్యక్తి కావచ్చు. ఆయన సభలో ఎప్పుడూ ఆధ్యాత్మిక విషయాలను గురించి, యాగ ప్రక్రియలను గురించి చర్చలు జరుగుతూండేవి.

ఆయన ఒకసారి శ్వేతకేతువు, సోమశుష్మడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు అనే ఋషులను, 'అగ్రిహోత్రం చేసే విధానం ఏమిటి?' అని ప్రశ్నించాడు. వారు ముగ్గురు తమకుతోచిన విధంగా బదులు చెప్పారు. కాని జనకునికి తృప్తి కలుగలేదు. అందరికంటే బాగా చర్చను జరిపినందుకు యాజ్ఞవల్క్యునకు 100 గోవులను బహు మానంగా ఇచ్చాడు. "నిజానికి అగ్నిహోత్రంయొక్క తత్త్వం యాజ్ఞ వల్క్యుడికి కూడా బోధపడలేదు". అంటూ జనకుడు ఆ నాటి సభ చాలించాడు.

అప్పుడు సోమశుష్మడు, శ్వేతకేతువు ఇలా అనుకున్నారు : "ఈ క్షత్రియుడు తన పరిపూర్ణజ్ఞానంచేత మనలనందర్నీ దిగ్భ్రాంతులని

చేశాడు. కాబట్టి మనం తగిన ప్రతీకారం చెయ్యాలి. మన బ్రాహ్మ ణాధిక్యతని నిలుపుకోవాలి. మనం ఆయన్ను బ్రహ్మోద్యంలోకి (అంటే బ్రహ్మతత్త్వాన్ని గురించిన వాదంలోకి) దింపి, ఓడించాలి" అని.

కాని యాజ్ఞవల్క్యుడు అందుకు ఒప్పుకోలేదు. "ఆయనతో వాదానికి దిగి గెలిచినా, ఓడినా అవమానం మనకే సుమా!" అన్నాడు. అగ్నిహోత్రం యొక్క నిజమైన విధానాన్ని గురించి తెలుసుకొనే జిజ్ఞాసతో యాజ్ఞవల్క్యుడొక్కడే జనకుణ్ణి కలుసుకుని, తన లక్ష్యాన్ని సాధిస్తాడు.

ఈ కథనుబట్టి జనకుడెంతటి తత్త్వజ్ఞాన సంపన్నుడో తెలుస్తుంది. ఈ జనకుడు సత్యకామ జాబాలిదగ్గర శిష్యరికం చేసిన వాడు (శ. బ్రా. 14.6.1.0.14).

ప్రతర్దనుడనే రాజు యజ్ఞవిధానాన్ని గురించి యాజకులతో చర్చలు జరిపినట్లు కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో (26.5) చెప్పబడి ఉంది.

ప్రవాహణజైవలి అనే పాంచాలరాజు శ్వేతకేతువునకు సమ కాలికుడుగా శతపథబ్రాహ్మణంలో (14.9.1.1.) పేర్కొనబడ్డాడు. "శ్వేతకేతువుకి పాంచాలదేశంలో క్షత్రియస్నేహితుడు ఉండేవాడు." అనే అర్థంగల బ్రాహ్మణవాక్యాన్నొకదాన్ని మనుస్మృతి వ్యాఖ్యాత మేధాతిథి ఉదాహరిస్తాడు. కాని మనకు లభించే ఏ బ్రాహ్మణంలోను ఈ వాక్యం కనబడదు. కాబట్టి మేధాతిథి ఉదాహరించిన వాక్యం ఉత్పన్నమైన బ్రాహ్మణంలోనిది కావచ్చునని విజ్ఞులు ఊహిస్తున్నారు. కాగా, శతపథంలో చెప్పబడ్డ ప్రవాహణ జైవలి, మేధాతిథి పేర్కొన్న ప్రవాహణ జైవలి, ఇద్దరు ఒకేవ్యక్తి కావచ్చు.

ఈ ప్రవాహణజైవలి, శిలకశాలావత్యుడు. చైకితాయన దాల్భ్యుడు అనే మరిద్దరు క్షత్రియులతో వివాదపడినట్లు, వీరు ముగ్గురు సామగానంలో నిపుణులైనట్లు, ఛాందోగ్యోపనిషత్తు (6.2.3) చెబుతోంది.

ఈ చైకితాయన దాల్భ్యునిసోదరుడు బకదాల్భ్యుడు. ఇతని ప్రసక్తి జైమినీయబ్రాహ్మణంలోను (1.2.2.3), ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోను (10.6), మహాభారతంలోను (శల్య. అధ్యా.41) కనబడుతున్నది.

ఈ చైకితాయన, బకదాల్భ్యులకు మరొక సోదరుడు కేశిదార్భ్యుడు (= దాల్భ్యుడు). ఇతని ప్రసక్తి కౌషీతకి బ్రాహ్మణంలో (7.5) ఉన్నది.

ఈ ముగ్గురుసోదరులకు తల్లి ఉచ్చైఃశ్రవసుడనే కౌరవరాజుకు సోదరి. తండ్రి దార్భ్యుడు. అతని తండ్రి శతానీకుడు. వీరందరిని గురించిన ప్రసక్తి జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (2.100) ఉన్నది.

ద్రుపదమహారాజుకూడా యాగవిషయకమైన చర్చలు చేసినట్లు తెలుస్తోంది. ఇతని బిరుదు "యాజ్ఞసేనుడు". ముఖ్యంగా ఇతని కుమారులైన "సుత్వాయాజ్ఞసేనుడు" "శిఖండి యాజ్ఞసేనుడు" జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (2.53) ఆరితేరిన యాగతత్త్వజ్ఞులుగాను, కేశిదార్భ్యుని సమకాలీనులుగాను చెప్పబడ్డారు.

జీవలచైలకి, ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవుడు, సత్యయజ్ఞ పౌలుషి, ఇంద్రద్యుమ్నభాల్లవేయుడు, జనశార్కరాక్ష్యుడు, బుడిల అశ్వతరాశ్వి అనే క్షత్రియులు ఉద్దాలక అరుణితో శాస్త్రచర్చ చేసినట్లు శతపథంలోను (10.6.1.1-2), ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోను (5.11.1-2) చెప్పబడింది. వీరందరు జాతిచేత క్షత్రియులైనా, బ్రహ్మ

జ్ఞానసంపన్నులు కాబట్టి బ్రాహ్మణులుగానే వ్యవహరింపబడ్డారు అనేది గమనించదగిన అంశం.

వీరుకాక జీవలకారీరాది, ఆషాఢసావయసుడు అనే మరి ఇద్దరు క్షత్రియులనుగూర్చిన ప్రసక్తి జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (1.21) ఉన్నది.

వీరుకాక జనకునిసమకాలికులుగా బర్కువార్షుడు, ప్రియజాన శ్రుతేయుడు అనే క్షత్రియులప్రసక్తి జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (2.22) ఉన్నది. సుదక్షిణక్షైమి అనే క్షత్రియుడు జనకునితో "స్తోమ" శబ్దార్థాన్నిగూర్చి చర్చించినట్లు ఇదేబ్రాహ్మణం (2.113) చెబుతోంది.

వీరుకాక హిరణ్మయశకునుడు, ఆసోలవార్షివృద్ధుడు, ఇటన్ కావ్యుడు, బ్రహ్మదత్తచైకితాయనుడు, కోసలరాజు బ్రహ్మదత్త ప్రాసేనజితుడు సమకాలికులని, యజ్ఞయాగాది విధానాలనిగూర్చి చర్చలునలిపేవారని కౌషీతకి, జైమినీయ బ్రాహ్మణాలు తెలుపుతున్నాయి.

పర ఆహ్ణార (=అట్ణార) అనే కోసలరాజును గూర్చినప్రసక్తి తాండ్యబ్రాహ్మణంలోను (25. 10. 17), శతపథబ్రాహ్మణంలోను (13.5.4.4) కనబడుతుంది. నమీసాహ్యవ్యదనే మరొకరాజుపేరు తాండ్యబ్రాహ్మణంలో ప్రసక్తమైంది.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు; "సులభా" అనే క్షత్రియస్త్రీని గూర్చిన ప్రసక్తి ఒకఎత్తు. ఈమె జనకునితో ఆధ్యాత్మిక విషయకమైన చర్చలను సాగించేదని తెలుస్తోంది. బహుశః ఈమె మరొకపేరు "మైత్రేయి" కావచ్చునని విజ్ఞులు భావిస్తున్నారు. ఈమెపేర "సౌలభబ్రాహ్మణం" ఉండేదని, అది ఇప్పుడు నష్టమైందని, కాశికావృత్తిలో (4.2.66) చెప్పబడింది.

ఈవిధంగా బ్రాహ్మణాలలో పేర్కొనబడ్డక్షత్రియులు, క్షత్రియ స్త్రీలు ఆధ్యాత్మికమైన చర్చలలోను యజ్ఞసంబంధమైన వివాదాలలోను పాల్గొనేవారని, యీనాటి మన ఆధ్యాత్మిక విజ్ఞానానికి శిక్షాగురువులు వారేనని, స్పష్టంగా తెలుస్తోంది. ఈ క్షత్రియులను గూర్చి పేర్కొనే టప్పుడు అయా బ్రాహ్మణాలు వీరిని "బ్రాహ్మణులు" అనడం కూడా, వారికుండే ఆధ్యాత్మికప్రావణ్యానికి, సంఘంలో వారికుండే పేరు ప్రతిష్ఠలకి నిదర్శనం.

— ఎమ్. ఎస్.

1. 11 సాంఘిక జీవనం

వేదసంహితల్లోలాగానే, వాటి వ్యాఖ్యానరూపాలైన బ్రాహ్మణాల్లోకూడా అనాటి జీవనవిధానం ప్రతిబింబించింది. వేదశాఖలు అనేకంగా చీలిపోవటంవల్ల అధ్యేతల అజాగ్రత్తవల్ల బ్రాహ్మణపాఠం కొంతనష్టమైందని అపస్తంబ ధర్మసూత్రాలు చెబుతున్నాయి (14.12.10). ప్రస్తుతం మనకు దొరికే బ్రాహ్మణాలను ఆధారంగా తీసుకొని అందులో ప్రతిభింబించిన జనజీవనాన్ని కొద్దిగా పరిశీలిద్దాం.

దేశం: బ్రాహ్మణకాలంనాటికి ఆర్యులు వాయవ్యభారత భూభాగంనుంచి ప్రాగ్భారతానికి వచ్చినట్లు అక్కడ స్థిరపడినట్లు తెలుస్తున్నది. అంటే ఆర్యనాగరికత సింధుమైదానం నుంచి గంగా మైదానానికి వలసపోయిందన్నమాట. ఈదేశానికి కురుక్షేత్రం నడిబొడ్డు. శతపథబ్రాహ్మణంలో (16.3.11) ప్రాక్పశ్చిమ సముద్రాలు వర్ణింపబడ్డాయి. ఇలాంటి మార్పువల్ల సింధుమైదానంలోని నదుల ప్రాధాన్యత తగ్గిపోయింది. గంగామైదానంలో నదులకు ప్రాధాన్యత హెచ్చింది. వేదకాలంలో నదులలో ప్రధానమైందిగా పొగడబడ్డ సరస్వతి బ్రాహ్మణకాలంలో కేవలం ఒక నదిగా మాత్రమే పేర్కొనబడింది. గంగకు ప్రాధాన్యత పెరిగింది. శతపథబ్రాహ్మణంలో (1.4.1.17) సదానీర అనేది కోసలవిదేహదేశాల సరిహద్దుగా వర్ణింపబడింది. ఇది గండకీనది అని విమర్శకుల భావన. ఇలాగే అందులోనే (13.5.4.7) పేర్కొబడ్డ పరిచక్ర, అసందీవత్, కాంపిల నగరాలు ఏకచక్ర, హస్తినాపుర, కాంపిల నగరాలుగా ఇపుడు ప్రసిద్ధిపొందాయని విమర్శకులనుకుంటున్నారు. ఈకాలంలో దేశం తూర్పుదేశం, దక్షిణదేశం, పశ్చిమదేశం, ఉత్తరదేశం, మధ్యదేశమని ఐదుభాగాలుగా విభజింపబడింది (ఐ. బ్రా. 8.38.8).

జాతులు : బ్రాహ్మణాలను పరిశీలించిన తరువాత వేదకాలంలో ప్రసిద్ధిపొందిన జాతులు కొన్ని మరుగునపడినట్లు, క్రొత్తజాతులు కొన్ని ఆవిర్భవించినట్లు తెలుస్తోంది. వేదకాలంలోని అను, ద్రుహ్యు, పురు, తుర్వశు, యదుజాతులు మరుగునపడిపోగా కురు, పాంచాల, వశ, ఉశీనరాదిజాతులు వెలుగులోకి వచ్చాయి. ఈ కాలంలో కురుపాంచాలదేశాలు ఒకజంటగా ఆదర్శదేశాలుగా, అందులోని ప్రజలు ఆదర్శపురుషులుగాను వర్ణింపబడ్డారు (శ. బ్రా. 3.2.3-15; కౌ.బ్రా. 7.6). మాగధులు, సాత్త్వతులు, నీచ్యులు, అపాచ్యులు, ఉదీచ్యులు, గాంధారులు ఈ విధంగా దేశభేదంచేత కూడ అనేక జాతులు బయటకొచ్చినాయి.

వర్ణాలు : సంఘజీవియైన మానవుని మనుగడ ఇచ్చిపుచ్చుకోవడాలపై ఆధారపడిఉంటుంది. పరస్పర సహకారంలేనిదే సాంఘికాలైన చాలా అవసరాలు తీరవు. అందుచేత మానవులు తమ అవసరాలను తీర్చుకోవడానికి ఆ యా వృత్తుల్ని చేపట్టారు. ఆ వృత్తులనుబట్టే వారు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనే నాల్గు వర్ణాలుగా విభజింపబడ్డారు (శ. బ్రా. 5.5.4-9). ఈ వర్ణవ్యవస్థ బ్రాహ్మణకాలంనాటి సంఘజీవనానికి జీవభూతమైంది. ఇలాంటివ్యవస్థ మనుష్యుల్లోనే కాదు; దేవతల్లోను (శ. బ్రా. 14.4.2-23, 24, 25; ఐ.బ్రా. 1.2.3 సాయణభాష్యం) పశువుల్లోను (ఐ.బ్రా. 6.4.4.12-15) వనస్పతుల్లోను (శ. బ్రా. 1.1.1.4; ఐ. బ్రా 8.37.4) ఛందస్సుల్లోను (శ.బ్రా. 7.4.5.6) ఉంది..

బ్రాహ్మణులు : నాలుగువర్ణాలలోను ఉత్తమవర్ణంగా బ్రాహ్మణులు పరిగణింపబడ్డారు. క్షత్రియుల అధికారం వారినుంచి మూడువర్ణాల వరకే పరిమితం. బ్రాహ్మణులపై క్షత్రియులకు కూడ అధికారం లేదు. సోముడే బ్రాహ్మణులకు రాజట (తై. బ్రా. 1.7.4.2).

దక్షిణలను, బహుమతులను తీసుకోవడం, యజ్ఞశేషాన్ని భుజించటం, తమ ఇష్టంవచ్చినట్లు సంచారంచేయటం, అధ్యయనం (వేదాన్ని చదువుకోవడం) అధ్యాపనం (వేదాన్ని శిష్యులకు బోధించడం) యజనం (యాగాలు చేయడం) యాజనం (యాగాలు చేయించడం) బుద్ధికుశలతతో రాజుకు సమయాన్ననుసరించి తగిన సలహాలనివ్వడం వీరి విధులు (ఐ. బ్రా. 7-35-3). బ్రాహ్మణుని చంపటం మహాదోషంగా ఎంచబడింది (శ. బ్రా. 3. 9. 4. 17). ఏ రాజైనా బ్రాహ్మణుని చంపాలని గాని, బాధించాలనిగాని తలిస్తే అతడు దీనావస్థకు లోనవుతాడనే భావన అప్పటి క్షత్రియుల్లో ఉండేది (శ.బ్రా. 13.1.5.4). వీరు భూదేవులుగా కీర్తింపబడ్డారు (శ.బ్రా. 4.3.4.4). వీరు పూజ్యులని, దానదక్షిణాదులచేత సమ్మానించదగిన వారని, అజేయులని, అవధ్యులని శతపథం (11.5.7.1) చెబుతోంది. బ్రాహ్మణముఖం యజ్ఞాగ్నిలాగా పవిత్రమని పంచవింశబ్రాహ్మణం (16.6.14) అంటున్నది. ఋజుస్వభావం, విజ్ఞానం వీరి ఆయుధాలట (ఐ.బ్రా. 7.19). వీరిమాటే వజ్రమట (తాం. బ్రా. 6.1.6). విజ్ఞాని అయిన బ్రాహ్మణుడగ్నేనట (తై. బ్రా. 2. 7. 3. 1). మద్యపానం సంగీతం, నృత్యం వీరికి నిషిద్ధాలు (శ.బ్రా. 12.8.1.5; గో. బ్రా 1.2.21). ఇలాంటి వీరిలో షోడశసంస్కారపరిపూర్ణుడైన బ్రాహ్మణుడు 'పావ్తవసుడ' ని పిలువబడ్డాడు (గో.బ్రా. 1.2.2.3).

పురోహితుడు: ఇలాంటి బ్రాహ్మణులలో ఎవడు మహాపండితుడై శమదమాది సద్గుణాలు కలిగి దేశరక్షణసామర్థ్యం గల వాడవుతాడో అలాంటివాడు పురోహితుడుగా నియమించబడేవాడు (ఐ.బ్రా. 8.40.4). అన్నిదేశాల్లోను ప్రతిరాజు పురోహితుని కలిగి యుండేవాడు. పురోహితుని సలహాలననుసరించే రాజు సాంఘికాలు, దైవికాలు, ధర్మపరాలైన కార్యక్రమాలను చేపట్టేవాడు. ఇతని

సలహాలతోనే రాజు రాజ్యాన్ని పాలించేవాడు (ఐ. బ్రా. 8. 40. 3). సముద్రం భూమినెలా రక్షిస్తుందో, అలాగే పురోహితుడు రాజును రక్షిస్తాడని ఐతరేయం (8. 40. 2) చెబుతోంది. పురోహితుడు సమర్థుడైతే అతనికి ఇతరరాజులందరు వశులవుతారు. శత్రువులు నశిస్తారు (ఐ. బ్రా. 8. 40. 4). రాజు తన పురోహితుని కెలాంటి అపకారాన్ని తలపెట్టనని ప్రమాణంచేసేవాడు (ఐ. బ్రా. 7. 23). సమర్థుడైన పురోహితుడు రెండురాజ్యాలకు పురోహితుడుగా ఉండే వాడు. దేవభాగశ్రౌతర్షుడు, కురు-శృంజయదేశాలకు పురోహితుడైనట్లు శతపథంలో (2.4. 4. 5) వర్ణింపబడింది. అందువల్లనే పురోహితుడే రాజుకు ఆత్మ అని ఐతరేయం (8.40.4) తెలుపుతోంది.

క్షత్రియులు: శౌర్య, బల, పరాక్రమాలకు చిహ్నంగా క్షత్రియుడు వర్ణింపబడ్డాడు (ఐ. బ్రా. 8. 37. 3). భూమి అంతా క్షత్రియునిదే. బ్రాహ్మణ వైశ్య శూద్రులు భూమికై అతణ్ణి యాచింప వలసిందే (ఐ. బ్రా. 7.20). ప్రజలు క్షత్రియునికి పన్నులరూపంలోను, బహుమతులరూపంలోను ధనాన్నిచ్చేవారు. దానికి ప్రత్యామ్నాయంగా అతనినుంచి రక్షణను పొందేవారు (శ. బ్రా. 1. 3. 2. 15). క్షత్రియులకు గూడ యజ్ఞంచేసే అధికారం ఉంది. కాని హోమశేషాన్ని భుజించే అధికారం లేదు (ఐ. బ్రా. 7.34.1). క్షత్రియుని వేషం అతని సాంఘికస్థితిననుసరించి ఉంటుంది. వీరు రథాలనెక్కి సంచరించేవారు (శ. బ్రా. 1. 2. 4. 2). శత్రువులనుంచి దేశాన్ని రక్షించటం, దుండగులను శిక్షించటం, ఆపదలలో నున్నవారిని ఆదుకోవటం ఇతని కర్తవ్యాలు. ఇతడే వర్ణాశ్రమధర్మాలను ప్రజల చేత ఆచరింపచేసే సామర్థ్యం కలవాడు (ఐ. బ్రా. 8.17). బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు పరస్పర సహకారసదవగాహనలు కలిగి ఉండేవారు. వీరిద్దఱూ పరస్పరం ఆశ్రయించి ఉండేవారు (ఐ. బ్రా. 8. 36. 2). ప్రజలకు ఇద్దఱూ సంరక్షకులే. అందులో ఒకరు దైవికశక్తిచేత ప్రజలను

రక్షిస్తే, ఇంకొకరు భౌతికశక్తిచేత ప్రజలను రక్షిస్తారు (శ. బ్రా. 5.1.1.11). క్షత్రియుడు బ్రాహ్మణులను భక్తిప్రపత్తులతో వశంచేసు కుంటాడు. బ్రాహ్మణులెవ్వరికి వశపడతారో అతని రాజ్యం మూడు పువ్వులు ఆరుకాయలుగా పెరుగుతుందని ఐతరేయం (8. 37. 5) చెబుతోంది.

వైశ్యులు: క్షత్రియుల తరువాత ఆనాటి సమాజంలో మూడవ స్థానాన్నలంకరించినవారు వైశ్యులు. వీరికి పై రెండు వర్ణాలలాగా ఉపనయనాధికారం, యజ్ఞాధికారం ఉన్నాయి. హోమశేషాన్ని భుజించే అధికారం మాత్రం వీళ్లకులేదు (ఐ.బ్రా. 7.34.1). వాణిజ్యం వ్యవసాయం పశుపోషణ వీరి వృత్తులు. కనుక వీరు సంఘానికి వెన్నెముకలాంటివారు. వీళ్లను క్షత్రియులు, బ్రాహ్మణులు తమ అదుపు ఆజ్ఞలలో పెట్టుకునేవారు (ఐ.బ్రా. 2.10.1; 8.36.4; శ.బ్రా 5.1.5.28). వైశ్యులు, శూద్రులు అసంపూర్ణ వర్ణాలుగా వర్ణింపబడ్డారు (శ.బ్రా. 6.6.3,12). తమ వాణిజ్య వ్యవసాయ పశుసంపదలను రక్షించుకోవడానికి వైశ్యులు తమంతట తామే క్షత్రియులకు లోబడి వారి రక్షణలోనుండేవారు (శ.బ్రా. 1.3.2.15).

శూద్రులు: ఈ కాలంలో తూర్పుభాగంలో ప్రవేశించిన ఆర్యులు అక్కడ స్థిరనివాసమేర్పరచుకొని ఉన్నవాళ్ళను యుద్ధంచేసి వశపరచుకుని వాళ్లన్ను దశ్యులని, దాసులని పిలువసాగారు. ఆర్యులకు లోబడక అక్కడక్కడ దాగిఉండి ఆర్యులపై దెబ్బతీయదలచినవారు దశ్యులు. వీరికి లోబడి వీరికి దాస్యంచేయాలనుకొన్నవారు దాసులు. ఈదాసులే శూద్రులుగా మారారు. వీరివృత్తి సేవే. వీరు అసురులనుంచి పుట్టినట్లు వర్ణింపబడటమే (తాం. బ్రా. 1. 2. 6. 7) దీనికి ప్రమాణం. నాల్గువర్ణాలలోను అత్యంతహీనస్థితిలోనున్న వర్ణమిదే. వీరికి యజ్ఞాధి కారంలేదు (శ.బ్రా. 3.1.1.9). ఇంతేకాదు; యజ్ఞభూమిలో ప్రవేశం (శ.బ్రా. 3.1.1.9), యజమానితో సంభాషణ (3.1.1.10) కూడ

వీరికి నిషిద్ధాలే. ఆవులను పాలను పితుకటానికికూడ వీరు పనికిరారు (తాం.బ్రా. 2.39). అనులోమవివాహాలలో శూద్రస్త్రీలు పైవర్ణాలవారి చేత గ్రహించబడుతుండేవారు. ఇలాంటి అనులోమ వివాహాలవల్ల పుట్టిన సంతతికూడ శూద్రులుగానే పరిగణించబడినప్పటికి వారికి శూద్రులలోనే ఒక ఉత్కృష్టస్థానముండేది (శ.బ్రా. 13.2.9.8). నీచ్యులు, అపాచ్యులు అనేవారు శూద్రులకంటెను హీనులుగా పరిగణింపబడేవారు (ఐ.బ్రా. 8.38.3).

ఏ శూద్రుడైనా బ్రాహ్మణుల విజ్ఞానాన్ని సంపాదిస్తే, అలాంటి వాణ్ణి బ్రాహ్మణతుల్యునిగా గౌరవించటం అప్పటి ఆచారం. ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలోని కవశోపాఖ్యానం దీనికి ఉదాహరణ (2.8.1). ఐతరేయబ్రాహ్మణకర్తయైన మహీదాసుకూడ ఇలాంటివాడే. విద్య తపస్సులవల్ల హీనవర్ణాలవారు ఉచ్చవర్ణస్థాయిని పొందేటట్లు కూడ దీనివల్ల తెలుస్తోంది.

ఆశ్రమాలు :

పైనచెప్పబడ్డ వర్ణాలలో పై మూడువర్ణాలవారికి ఆశ్రమధర్మాలు ఉన్నాయి. ఈ ఆశ్రమాలు బ్రహ్మచర్యం, గార్హస్థ్యం, వానప్రస్థం, సన్యాసం అని నాలుగు.

బ్రహ్మచర్యం –విద్యాభ్యాసం : ఇందులో విద్యాభ్యాసాని కుపకరించే ఆశ్రమం బ్రహ్మచర్యం. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులు తమ పిల్లలకు ఉపనయనసంస్కారం చేసి గురువులదగ్గరికి గురుకులాలకు విద్యాభ్యాసానికి పంపేవారు. ఉపనయనసంస్కారమే రెండవజన్మగా భావించబడడంచేత వీరికి ద్విజులని పేరు. విద్యార్థులు బ్రహ్మ చర్యాన్నవలంబించి గురుశుశ్రూషచేస్తూ విద్యనభ్యసించాలి. ఈ విద్యార్థి దశ దీర్ఘసత్రంగా వర్ణించబడింది (శ.బ్రా. 11.3.3.2). అగ్నిహోత్రం కోసం సమిధలను తేవటం, గురువుల పశువులను మేపటం మొదలైనవి

బ్రహ్మచర్యంలో విద్యార్థివిధులు. గురుకులంలో విద్యాభ్యాసంచేసిన నాభానేదిష్టునికథ ఐతరేయం (5. 22. 9) లో, భారద్వాజునికథ తైత్తిరీయంలో ఉన్నాయి.

బ్రహ్మచారియైనవాడు నిద్రను త్యజించాలి. కృష్ణాజినాన్నే ధరించాలి. కీర్తిప్రతిష్టలకై ఆశించకూడదు. కోపాన్ని త్యజించాలి. మాటలతోకూడ ఇతరులను బాధించరాదు. సౌందర్యంకోసం అలంకరించుకోకూడదు. సుగంధద్రవ్యాలనుపయోగించరాదు. సువాసనలను వాసనచూడకూడదు. నగ్నయువతులను చూడకూడదు. భూమిపైన పల్లంలో కూర్చోవాలి. భూమిమీదే నిద్రించాలి. మంచం మీద పడుకోరాదు. నెమ్మదిగా జీవహింస కలుగకుండ నడవాలి. సంగీతనృత్యాలను చూడకూడదు. క్రింద ఇష్టంవచ్చినట్లు ఉమ్మి వేయరాదు. ఈవిధంగా అనేక నియమాలను పాటించాల్సి ఉండేది (గో. బ్రా. 11. 1. 2. 1. 9). వీరికి మంత్రాలు, బ్రాహ్మణాలు, అరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు, వేదాంగాలు బోధించబడేవి (శ. బ్రా. 11.5.6.3; 11.5.7.6). ఇంతేగాక న్యాయమీమాంసాదిశాస్త్రాలు, ఇతిహాసపురాణాలు, సర్పవిద్య, రక్షోవిద్య, అసురవిద్య మొదలైన అనేకవిద్యలు నేర్పబడుతుండేవి (శ.బ్రా. 11.5.6.8). విద్యాయజ్ఞాది విషయాలలో తఱచు శాస్త్రచర్చలు జరుగుతుండేవి. శతపథంలో యాజ్ఞవల్క్యశాకల్యులకు (11.6.3), ఉద్దాలక ఆరుణి-శౌచేయ ప్రాచీన యోగ్యులకు (11. 5. 3. 1) శాండిల్య సాప్తరథవాహనులకును (13.5.2.11) ఉద్దాలకస్వైదాయన శౌనకులకును (11.4.1.1) మధ్య జరిగిన వాగ్వాదాలు వర్ణించబడ్డాయి.

ఇలాంటి బ్రహ్మచారులు రెండువిధాలుగా ఉండేవారు. నైష్ఠిక బ్రహ్మచారులు, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారులు (శ. బ్రా. 11.3.1.7). విద్యాభ్యాసం పూర్తయిన తరువాత స్నాతకవ్రతమాచరించి, ఇంటికి వెళ్లక, జిజ్ఞాసువులై గురువుల దగ్గర బ్రహ్మచర్యాన్ని పాలించే బ్రహ్మ

చారులను నైష్ఠికబ్రహ్మచారులంటారు. వీరికి గార్హస్థ్య–వానప్రస్థాలు లేవు. ఇలాంటి బ్రహ్మచారులే శతపథబ్రాహ్మణంలో వర్చస్వంతులుగా కీర్తింపబడ్డారు. ఇక స్నాతకవ్రతమాచరించి, సమావర్తన (ఇంటికి పోవటం) చేసి గార్హస్థ్యాన్నవలంబించబోయేవారు ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారులని పిలువబడతారు. వీరు స్నాతకవ్రతాంతంలో గురువుకు దక్షిణలు ఇవ్వాల్సి వుంటుంది. ఇలాంటి ఉపకుర్వాణ బ్రహ్మచారులు దక్షిణలచేత గురువులను సంతోషపరచి, వారి అనుజ్ఞచేత గార్హస్థ్యాన్ని స్వీకరించేవారు. తమ గురువుయొక్క యాగశాలనుంచి గార్హపత్యాగ్నిని తీసుకొనివచ్చి తాము అగ్నిహోత్రాన్ని తమగృహంలో ప్రతిష్ఠించుకునేవాళ్లు.

ఇక ఇలాంటి విద్యార్థులకు బోధించే గురువులు కూడ రెండు విధాలుగా ఉండేవాళ్లు. ఒక్కచోటే స్థిరపడి అక్కడికి వచ్చే విద్యార్థులకు బోధించే వాళ్లు కొందరు. మరికొందరు విద్యార్థుల కనుకూలంగా దేశాటనచేస్తూ విద్యాబోధన చేసేవాళ్లట. అలాంటి గురువులకు 'చరకుల' నిపేరు (శ. బ్రా. 4.2.4.1). రెండురకాల ఉపాధ్యాయులు ఆకాలంలో ఉండేవాళ్లు. విద్యలను ఏ శుల్కం తీసుకోకుండానే చెప్పేవాళ్ళు (శ. బ్రా. 13.4.3.14).

స్త్రీవిద్యకై చెప్పుకోదగిన ఏర్పాట్లు లేనప్పటికీ అది నిషేధించబడలేదు. స్త్రీలు యజ్ఞోపవీతం ధరించి వేదాధ్యయనాన్ని వేద కాలంలోనే చేసేవారు. ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో (5.29.4) గంధర్వ అనే ఆమె అగ్నిహోత్రంయొక్క మంచిచెడ్డలను విచారిస్తున్నట్లు కథ ఉంది. యజ్ఞాలలో యజమానిభార్య కొన్నిమంత్రాలు పఠించవలసి ఉంటుంది.

సంగీతం, నృత్యం, పాకం, కుట్టటం, సంతతిని పోషించటం, దారం వడకటం, చాలారకాలైన కుట్టుపనులు (embroidery)

మొదలైన లలితకళలలో అప్పటి స్త్రీలందరు నిపుణులు (శ. బ్రా. 12.7.2.11; 14.3.1.35).

గార్హస్థ్యం-వివాహం : సమావర్తనాన్నాచరించిన స్నాతకుడు తన కనుకూలవతి, గుణవతియైన ఆమెను తనకులంలో జన్మించిన దానిని వివాహమాడి గృహస్థాశ్రమంలో అడుగుపెట్టేవాడు. సామాన్యంగా ఏకకులవివాహాలే ప్రశస్తాలుగా చెప్పబడ్డాయి. అనులోమ వివాహాలు కూడ నిషిద్ధాలు కావు. వివాహంవల్లనే మనుష్యునికి పూర్ణత్వమొస్తుందని వారి నమ్మకం (ఐ. బ్రా. 1.2.5). ఎందువల్లనంటే యజ్ఞయాగాద్యనుష్ఠానం భార్యలేనివాడికి నిషిద్ధం కదా! శతపథం కూడ (5.1.6.10) ఈ విషయం నొక్కి చెబుతోంది అందుచేత స్త్రీ యజ్ఞానికి జఘనభాగంగా పేర్కొనబడింది (శ. బ్రా. 5.2.1.8).

మధురమైన వైవాహికజీవనం బ్రాహ్మణాలలో వర్ణించబడింది. వివాహమొక ఒప్పందంకాక పవిత్రబంధంగా భావించబడింది. భార్య భర్తపై ఆధారపడినా, భర్తచే దాసినగా కాక స్నేహితురాలిగా ఆధ్యాత్మిక విషయాలలో భాగస్వామినిగా చూడబడింది (ఐ. బ్రా. 73.3.1). స్త్రీమూర్తి లక్ష్మీదేవికి ప్రతీకగా గౌరవించబడింది (శ. బ్రా. 11.4.3.2). అందువల్లనే బ్రాహ్మణహత్యలాగా స్త్రీహత్యకూడా నిషేధించబడింది. భార్యాభర్తలయొక్క అవినాభావసంబంధం అన్యోన్యత మనోవాక్కుల యొక్క, సత్యవిశ్వాసాల యొక్క సంబంధంతో పోల్చబడింది (శ. బ్రా. 12.8.2.6). భర్త భార్యలో ప్రవేశించి పుత్రునిగా జన్మిస్తాడు కాబట్టి ఆమె 'జాయ' అనబడు తుందట (ఐ. బ్రా. 7.33.1). పుత్రులులేనిదే గార్హస్థ్యానికి పూర్ణతే లేదు గదా!

స్వయంవరంకూడ అపుడు ప్రచారంలో ఉన్నది (ఐ. బ్రా. 4.17.1). బహుభార్యాత్వం సమ్మతమే. యాజ్ఞవల్క్యమహర్షికి

మైత్రేయి, కాత్యాయని అని ఇద్దరు భార్యలుండేవారు. హరి శ్చంద్రుడనేరాజుకు వందమంది భార్యలున్నట్లు ఐతరేయం (7.33.1) చెబుతోంది. ప్రతిరాజుకు మహిషి (రాణి), వావాత (ప్రియవతి), పరివృక్త (ఉపేక్షింపబడింది), పాలాగలి (శూద్ర) అనే నల్గురు భార్యలు చట్టనమ్మతులే (శ. బ్రా. 13.4.1.8). బహుభర్తృత్వం నిషిద్ధం (ఐ. బ్రా. 3.12.12; గో. బ్రా. 3.20). సగోత్రవివాహాలు నిషిద్ధాలు. సజాతివివాహాలే శ్రేష్ఠమైనవని గుర్తించబడ్డాయి. అనులోమ వివాహాలు కూడ అంగీకరించబడ్డాయి (శ. బ్రా. 4.1.5.9).

సామాన్యంగా పురుషులు స్త్రీలు వడ్డిస్తే ముందు భోజనంచేసే వారు. కాని వీరులైన పుత్రులను కోరేవారు భార్యఎదుట భోజనం చేసేవారు కాదు (శ. బ్రా. 10.5.2.9). పరస్పరాకర్షణకై దంపతు లిద్దరూ సుగంధద్రవ్యాలనుపయోగించేవారు (శ. బ్రా. 9-4-1-4). నిద్రించేటపుడు శయ్యపై భర్త కుడివైపు పడుకోవటం అప్పటివారి ఆచారం (శ. బ్రా. 7.5.1.6). మామగారిదగ్గర సిగ్గుపడటం భార్య విధి (ఐ. బ్రా. 3.12.1). భర్తయొక్క అక్కచెల్లెళ్ళు అంటే ఆడబిడ్డలు భార్యపై అధారపడేవారు (ఐ. బ్రా. 3.13.3).

వానప్రస్థ-సన్యాసాలు: వీటినిగూర్చి విశేషంగా బ్రాహ్మ ణాలలో చెప్పబడలేదు.

రాజకీయపరిస్థితులు:

వేదకాలంలో మొట్టమొదట రాజు ప్రజలచే ఎన్నుకోనబడి నప్పటికి, తరువాత రాచరికం వంశపారంపర్యరూపమే (శ. బ్రా. 12.9.3.1-13). రాజ్యం, సామ్రాజ్యం, భౌజ్యం, స్వారాజ్యం, వైరాజ్యం, పారమేష్ఠ్యం, రాజ్యం, మహారాజ్యం, అధిపత్యం, స్వావ శత్వం, అతిష్ఠత్వం అనే పదకొండురకాల ప్రభుత్వాలు ఐతరేయంలో (8.37.2, 5; 8.38-1;8-39.1) చెప్పబడ్డాయి. ఇందులో మొదటి

ఐదు ఈలోకానికి సంబంధించినవని మిగిలినవి పరలోకానికి సంబంధించినవని సాయణాచార్యుడు వ్యాఖ్యానించాడు (ఐ.బ్రా. 8.37.5). ఈ ఆధిపత్యాలు ఆ యా యజ్ఞాలకు సంబంధించినవి. రాజసూయం చేసినవాడు రాజవుతాడు. అలాంటిరాజు వాజపేయంచేసి సమ్రాట్టు అని పిలువబడతాడు. అలాగే ఆతడు అశ్వమేధంచేసి మహారాజవుతాడు (శ.బ్రా. 5.1.1.3).

బ్రాహ్మణకాలంలో దేశం ఐదుభాగాలుగా విభజించబడిందని చెప్పాను. ఆయాదేశాల్లో విభిన్నజాతులవారు నివసించేవారు. వారిని పాలించే ప్రభువుల ఆధిపత్యం భిన్నంగా ఉండేది. ప్రాచ్యదేశప్రభువు సమ్రాట్టని, దక్షిణదేశప్రభువు భోజుడని, ప్రతీచ్యదేశప్రభువు స్వరాట్టని, ఉత్తరకురుమద్రదేశాలుగల ఉదీచ్యదేశప్రభువు విరాట్టని, మధ్యదేశప్రభువు రాజని పిలువబడేవారు (ఐ. బ్రా. 8. 38. 3). ఈ ఐదుదేశాల్లో మధ్యదేశంలో కురుపాంచాలదేశాలు జంటదేశాలుగా ప్రసిద్ధిపొందాయి (శ.బ్రా. 13.5.4.2). ఇవి ఇతరదేశాలకు ఉదాహరణాలట. అక్కడివారే ఆదర్శనాగరికులు. అలాగే అక్కడి ప్రభువులే ఆదర్శప్రభువులు. వారుమాట్లాడే భాషే శుద్ధమైంది (శ.బ్రా. 3.2.3.15). సృంజయులు, మత్స్యులు, శిబులుకూడా మధ్యదేశంలోనే నివసించేవారు (ఐ.బ్రా. 8.39.9, శ.బ్రా. 2.4.45; 13.5.49). నీచ్యులు, అపాచ్యులు, అంబష్ఠ్యులు, పశ్చిమదేశంలో నివసించేవారు (ఐ.బ్రా. 8.21). ఉత్తరదేశంలో ఉత్తరకురులు, ఉత్తరమద్రులేకాక మూడు వంతులు బాహ్లీకులు, కేశులు, కేకయులు, కాంభోజులు కూడ ఉండేవారు. ఉత్తరదేశాలుకూడా విజ్ఞానంలో ప్రసిద్ధాలే.

రాజులకు పట్టాభిషేకోత్సవం ప్రధానం. ఇది రాజసూయంలో ఒకభాగం. రాజసూయంలో ప్రతి క్రియ ప్రభుత్వంయొక్క విభిన్న క్రియలకు ఉపలక్షణం. ఇందులో రాజు రత్నమనబడతాడు. ఆతణ్ణి రక్షించేవారు 'రత్ని' శబ్దంచేత వ్యవహరించబడతారు. అలాంటి

రత్నులచే స్వీకరించబడినప్పుడే రాజు అభిషేకానికి ప్రజాపాలనకు అర్హుడవుతాడు. ఈ రత్నులు పురోహితుడు, మహారాణి, సేనాని, సామంతులు, గ్రామణి (గ్రామపెద్ద), సూతుడు, రథకారుడు (సేనావిభాగాధిపతులు), అంగరక్షకుడు, కరగ్రాహకుడు, సంగ్రాహకుడు (Treasurer) కర్మారుడు (పరిశ్రమల అధికారి) అక్షావాపుడు (జూదశాలలపైన అధికారి) అనేవారు (శ.బ్రా. 5.3.3.4, 9.4.1.13, 9.3.4.5).

రాజు దైవాంశసంభూతుడుగా తలంచబడేవాడు. అతడు దండానికతీతుడు. శాసనాలు చేయటానికి, ఆచరింపజేయడానికి అధికారమితనిదే. న్యాయవ్యవస్థకు, సైన్యానికిగూడా ఇతడే సర్వాధికారి. పురోహితుడే ముఖ్యమంత్రి. ఈతడన్ని విషయాల్లోను రాజుకు సహాయకారి (శ.బ్రా. 5.4.4.7, ఐ.బ్రా. 8.37.3).

వేదకాలంలో రాజ్యపాలనకుపకరించే సభలురెండు. ఇవి సభ, సమితి అని పిలువబడేవి. సభలో విద్వాంసులు, విజ్ఞులు రాజుచే ఎన్నుకోబడినవారుండేవారు. ఇది చిన్నది. దీనికంతటి ప్రాముఖ్యముండేదికాదు. రెండవది సమితి. ఇందులో ఆయా గ్రామాల యొక్క, ఆయా జాతులయొక్క వర్ణాలయొక్క ప్రతినిధులుండేవారు. ఇందులో రాజకీయాలైన విషయాలు చర్చించబడి నిర్ధారించబడు తుండేవి. ఈ సమితికే అప్పుడు ప్రాముఖ్యమెక్కువగా ఉండేది. రెండింటికి రాజే అధ్యక్షుడు[1]. బ్రాహ్మణాలలో సభ ప్రస్తావించబడింది గాని సమితి ప్రస్తావించబడలేదు (తాం.బ్రా. 3.8.13.3). యువకులకు సభలో ప్రవేశమున్నట్లు తాండ్యబ్రాహ్మణం చెబుతోంది.

రాజుకు ప్రజలకుగల సంబంధం సామాన్యం. పరస్పర సదవగాహన, పరస్పరసహకారాలకై ప్రయత్నం జరిగేది. రాజు

1. I A B by J. Basu PP 113-114.

యుద్ధసమయాలలో ప్రజల అభిమానం సంపాదించటానికి తాను తన స్థాయినుంచి దిగివచ్చి సామాన్యులతో భోజనంచేసేవాడు (శ.బ్రా. 4.3.3.15). ప్రజలు పన్నులను నిర్బంధంలేకుండానే చెల్లించేవారు. యుద్ధసమయాలలో ప్రజలు తమ భార్యాబిడ్డలను కోటలలో దాచే వారు (ఐ.బ్రా. 1.4.7). విలువైన వస్తువులను భూమిలోను, చెరువు లోను, అగడ్తలలోను, సముద్రంలోను, యుద్ధకాలంలో దాచేవారు. యుద్ధభీభత్సం తగ్గిన తరువాత మళ్లాపైకి తీసేవారు.

విజయంగూడ పరిపరివిధాల కీర్తించబడింది (ఐ.బ్రా. 8.37.5). జితి, అభిజితి, విజితి, సంజితి అని విజయం నాలుగురకాలు. జితి అంటే సాధారణవిజయం. అభిజితి అంటే జితికంటే కొంచెం ఎక్కువ. విజితి అంటే వివిధరకాలైన శత్రువులను జయించటం. సంజితి అంటే శత్రుశేషంలేకుండ జయించటం.

మహారాణి, కొడుకులు, సోదరులు రాజ్యంలో రాజుతరువాత ఉన్నతస్థానాన్నలంకరించేవారు. మహారాణి, రాజుసోదరులు పట్టాభి షేకోత్సవంలో పాల్గొనేవారు; అలాగే రాజుయొక్క ఇతరభార్యలు గూడ సమాజంలో ఉన్నతస్థాయిలో ఉండేవారు. అశ్వమేధయాగంలో నలుగురు భార్యలు భాగంగ్రహిస్తారు. వావాత అంటే రాజుకత్యంత ప్రియురాలు. ఈమె రాజుకు ప్రజలకుమధ్య రాయబారిగా ఉండేది. సాక్షాత్తు రాజును చూడలేనివారు తమపనులను ఈమెద్వారా చక్కబెట్టుకొనేవారు. ప్రజల సమస్యలను ఈమె రాజుదృష్టిలోనికి తెస్తుండేది. ఈమె చెబితే తప్పకరాజు మన్నిస్తాడని అప్పటి ప్రజల విశ్వాసం (ఐ.బ్రా. 3.12.11; 1.3.2; శ.బ్రా. 5.3.5.12). రాజు పట్టాభిషేకోత్సవంలో అభిషేకానంతరం మిగిలిననీటిని తనకుమారుని కిచ్చి ఈ ప్రతాపైశ్వర్యాలను కుమారుడు పొందేటట్లు ఆశీర్వదిస్తాడు. కాబట్టి యువరాజైన కొడుకుకు గూడ ప్రభుత్వంలో ఉన్నతస్థాన మున్నట్లు భావించవచ్చు (శ.బ్రా. 5.4.2.8).

రాజులు దుష్టులై రాజ్యపాలన సరిగా చేయనపుడు వారిని సింహాసనంనుంచి ప్రజలు అధికారులు కలసి దింపేసేవారు (శ.బ్రా. 12. 9. 3. 1). పదభ్రష్టులైన రాజులు 'రాడ్యజ్ఞం' చేసి ప్రజల మన్ననలనుపొంది మళ్లా రాజులయ్యేవారు (పం.బ్రా. 19.7.1.4).

దీనివల్ల అప్పటి రాచరికం వంశపారంపర్యరూపమైనా ప్రజలకు గూడ రాజుయొక్క ప్రవర్తనను పరిశీలించే అధికారం ఉన్నదనీ, ప్రజలమాట రాజుచేత మన్నించబడేదని, ప్రజాస్వామ్యవిలువలు పాటించబడేవని తెలుస్తున్నది.

సేన, సేనాని, అనీక మొదలైన సేనావాచకపదాలు అన్ని బ్రాహ్మణాల్లోను వినిపిస్తున్నాయి. 'అశ్విక, రథిక, పదాతిరూపాలైన వివిధసేనలు వర్ణించబడ్డాయి. మంచిసేన 'స్వనీక' అని పిలువబడేది (ఐ. బ్రా. 3. 12. 11). యుద్ధాలలో సైనికులు వివిధప్రక్రియలలో వ్యూహాలుగా తయారుచేయబడేవారు. సేనలో అగ్రగామియైన సేన మహాభయంకరంగా ఉండేది. వారి వస్త్రకవచధారణ, నడక, ఆయుధాదులు చూసేవారికి భయాన్ని కలిగిస్తుండేవి (కౌ. బ్రా. 6. 5; శ. బ్రా. 13. 2. 2. 2). మంచిసేనానాయకుని సుసేనుడనీ, సేనను జయించినవానిని 'సేనాజిత్' అని బిరుదాలతో గౌరవించేవారు (శ. బ్రా. 8.6.1.30). వాజసనేయిసంహితలో శతరుద్రీయసూక్తం (16వ అధ్యాయం) వల్ల సైనికులలో వైవిధ్యం తెలుస్తోంది. వర్మి, కవచి, వర్మి, వరూధి, దుందుభ్య మొదలైన పేర్లతో వివిధరకాల సైనికులు పిలువబడ్డారు.

అశ్వాలు, రథాలు. కవచాలు, బాణాలు, ధనుస్సులు, కత్తులు, బల్లేలు, గొడ్డళ్లు మొదలైన ఆయుధాలను ఉపయోగించేవారు (శ. బ్రా. 8.6.1.6; ఐ. బ్రా. 7.34.1). బాణాలు 45 అంగుళాలు పొడవైనవట. ఇవి నాల్గుభాగాలు కలవి. అందులో ముందుభాగం

అదేకమని, అందులోని పదునైనభాగం శల్యమని, దానియొక్కచివరి భాగం తేజనమని, తోక పర్ణమని పిలువబడుతుండేది (ఐ.బ్రా.1.4.8).

సామాజిక స్థితిగతులు :

సంగీతం : గాత్రసంగీతం, వాద్యసంగీతం కూడా అప్పుడు ప్రసిద్ధిపొందినవే. వీణావాదనం సామాన్యంగా అన్నిబ్రాహ్మణాల్లోనూ వర్ణించబడింది. సామూహిక వీణావాదనగూడ వర్ణించబడింది (శ. బ్రా. 13. 4. 3. 3). వీణ శ్రీరూపంగా వర్ణించబడింది (శ. బ్రా. 13. 1. 5. 3). సామగానం చేసేటప్పుడు దుందుభులను ప్రయోగించేవారట (శ. బ్రా. 5.1.5.17). ప్రసిద్ధమైన పాటలనేగాక స్వయంగా రచించినవాటిని గూడ పాడేవారట.

నాట్యం : శతపథబ్రాహ్మణంలోను (3.2.46), ఐతరేయం లోను (5.22.10) నృత్యం, నర్తనం వర్ణించబడ్డాయి.

క్రీడావినోదాలు : గుఱ్ఱపుస్వారి, రథాలపై స్వారీచేయడం ముఖ్యమైన వినోదాలు (ఐ. బ్రా. 2.9.1). గృహక్రీడలలో మొదట చెప్పుకోదగింది జూదం (శ. బ్రా. 13. 3. 2. 1). ద్యూతగృహాలు ప్రత్యేకంగా నెలకొల్పబడి ఉండేవి. వీటిపై నిరీక్షణకై ఒక అధికారి ఉండేవాడు. అతడే 'అక్షావాపుడ'ని పిలువబడేవాడు.

వేషభాషలు : ఉన్ని నూలు, సిల్కువస్త్రాలను ధరించేవారు. ప్రతివ్యక్తి మూడువస్త్రాలను ధరించేవాడు. అందులో శరీరాన్నంటి బెట్టుకొని ఉండే వస్త్రానికి 'వాస' మనిపేరు. పైన ఉత్తరీయంగా ధరించే వస్త్రం అధివాసమని పేర్కొనబడింది. వాసానికి లోపలధరించ బడేదానికి 'నీవి' అనిపేరు. స్త్రీలు తమతమ శరీరాలకు అనుగుణంగా వస్త్రాలను కుట్టి ధరించేవారు. కుట్టడం, దారం వడకడం, రంగు దారాలతో చిత్రవిచిత్రంగా కుట్టడం స్త్రీలపనులు (శ.బ్రా. 3.2.1.10).

ఇతరులనాకర్షించడానికి మంచివేషం అవసరమని శతపథం(13.4.1.10) చెబుతోంది. బంగారు, వెండిదారాలతో వస్త్రాలఅంచులను చిత్రాలతో కుట్టేవారు (ఐ. బ్రా. 2.11.10). యజ్ఞయాగాదులలో అన్వయించే ఋత్విక్కులకు పురోహితులకు ప్రత్యేకమైన వేషముంది. వీరి వస్త్రాల్లో వానం ఉన్నితోను, అధివానం సిల్కుతోను చేయబడేవి. ఇవికాక వారు తలపాగాగూడ ధరించేవారు. రాజులు, రాణులు కూడ రంగు రంగుల తలపాగాలను ధరించేవారు (శ. బ్రా. 14-2-1-8). ఋషులు, బ్రహ్మచారులు కృష్ణాజినాన్ని ధరించేవారు.

సైనికులేగాక ఇతరులుగూడ కవచాలను ధరించేవారు. ఈ కవచాలు ఇనుముతోను (శ.బ్రా. 3-4-4-23), వెండితోను (3.4.4.24), బంగారంతోను కూడ (3-4-4-25) చేయబడేవి. మెత్తటి ఆసనాలు, కుర్చీలు కూడా వారు ఉపయోగించేవారు (శ. బ్రా. 13. 4. 3. 1; ఐ. బ్రా. 7. 33. 6). ప్లక్షవృక్షంయొక్క నారుతో చేయబడే చాపల నుపయోగించారు. తలగడలు గూడ వారికి తెలుసు.

బంగారు, వెండిఆభరణాలను ధరించేవారు (శ.బ్రా.13.8.3.11). వజ్రాలహారాలనుగూడ అప్పటి రాణులు ధరించేవారు(శ.బ్రా.13.2.6.8). ఇంతేకాదు బంగారపు ఇటుకలు, బంగారుపళ్లెలు, బంగారుగిన్నెలు, బంగారుకత్తులు ఈ విధంగా రాజులు ఉపయోగించేవన్నీ సామాన్యంగా బంగారుమయంగా ఉండేవి (శ. బ్రా. 6-12-30).

ఆహారపానీయాలు: బియ్యం, గోధుమలు ప్రధానమైన ఆహారం. బియ్యంతో చేసిన వంటలు ధాన, కరంభ, పరివాన, పురోడాశ, పయస్యాలు ఐతరేయంలో (2. 8. 5) పేర్కొబడ్డాయి. గంజి కూడ (శ. బ్రా. 12. 7. 2. 8) ఉపయోగించబడింది. తాండ్య బ్రాహ్మణంలో (3.8.15) బియ్యంచేత వండబడే పదార్థాలు పృథుక, నక్తు, లాజి, ధాన, మనూస్యాలు ఉల్లేఖించబడ్డాయి. పాలచే

తయారుచేయబడే అనేకరకాల ఆహారాలు బ్రాహ్మణాలలో వర్ణింపబడ్డాయి. దుగ్ధం, పయస్సు, ఆజ్యం, ఆమిక్షా (మీగడ), దధి, వాజి, కరంభ (కోవా), ఘృత, నవనీత, సాన్నాయ్యం (పాలు పెరుగు మిశ్రమం), శ్రిత (కాచినపాలు), శర (తొరక), మొ॥ పాల నుండి తయారుచేయబడే ఆహారాలు.

ఉదుంబర, అశ్వత్థ, ప్లక్ష, ఇక్షు, కువల, కరన్ధు, బదర, కదళ్యాది ఫలాలు పేర్కొనబడ్డాయి (శ. బ్రా. 3.4.1-8; ఐ. బ్రా. 7.54.4). మాంసం ఆహారంగా అందరిచేత గ్రహింపబడేది. అతిథి సత్కారం గోమాంసంతోగాని, అజామాంసంతో గాని చేయాలని శతపథం (3.4.1.2) చెబుతోంది. అన్ని ఆహారాలలోను మాంసం శ్రేష్ఠమని శతపథం (11.7.2.1) చెబుతోంది.

పండ్లరసాలతోబాటు సోమం, సుర, తేనె, పాలు అప్పటి పానీయాలు. సుర కొన్ని ఓషధులచేత తయారుచేయబడేది, బియ్యం చేత గూడ సుర తయారుచేయబడేది (శ. బ్రా. 12.8.1.4; ఐ. బ్రా. 8.8). ఈ సుర కాక పరిస్రుతమనే మరొక పానీయముండేది (శ. బ్రా. 5.1. 2.14). ఆహారం మరీ ఎక్కువగాకుండాను, తక్కువగాకుండాను సమంగా తీసుకోవాలనే నియమం శతపథంలో (10.4.1.4) ఉంది.

పాత్రలు :

చర్మపుసంచి (శ.బ్రా. 1.1.2.7), కొయ్యజాడీ (శ.బ్రా. 1.1.2.8), జల్లెడ (శ.బ్రా. 1.1.3.1), రోలు-రోకలి (శ.బ్రా. 1.1.4.7), కొయ్య కత్తి, చాకు (శ.బ్రా. 1.1.4.8), ఇనుపమూకుడు (శ.బ్రా. 13.3.4.5), పళ్లెం, కుండ మొదలైనపాత్రలు పరికరాలు వారుపయోగించారు. అలాగే అశ్వమేథంలో బంగారంతోను, వెండితోను, రాగితోను చేసిన మూడు సూదులనుపయోగించారు (శ.బ్రా. 13.2.2.16). పాత్రలు మట్టి, ఇనుము, కంచు, వెండి, బంగారం కొయ్యలతో చేయబడ్డాయి.

వైద్యం:

ఆయుర్వేదం అప్పుడు బాగా ప్రచారం పొందింది. వేడి, సూర్యరశ్మియే మందుగా కీర్తించబడింది (ఐ.బ్రా. 1.5.2). ప్రకృతి వైద్యమే అప్పుడు ప్రచారంలో ఉండేది. దెబ్బలు, కోతలు, కురుపులు మొదలైనవాటికి లేపనాలు (Ointments) తయారుచేయబడేవి (శ.బ్రా. 3.1.3.7). చింతపండు, పెరుగు మొదలైనవానిని ఉపయోగించి వాంతులను, విపరీతంగా సురాదిపానాలవల్ల కలిగిన దోషాలను పోగొట్టేవారు (ఐ.బ్రా. 2.8.4). జంతుశరీరశాస్త్రంలో అప్పటివారు మహాపండితులు. పశుయాగాన్ని పరిశీలిస్తే ఈవిషయం తెలుస్తుంది (శ.బ్రా.3.8.2.3). గండమాల (ఐ.బ్రా.1.4.8) జలోదరం (ఐ.బ్రా. 7.33.3), యక్ష్మ మొదలైన రోగాలు పేర్కొనబడ్డాయి.

వ్యవసాయం:

వైదిక ఆర్యుల ముఖ్యవృత్తి వ్యవసాయం. ఇది బాగా శతపథంలో (1.6.1.3) వర్ణించబడింది. వ్యవసాయంవల్ల పెరిగిన మొక్కలు గ్రామ్యఓషధులనీ, అరణ్యంలో మనుష్యప్రయత్నంలేకనే మొలచినవాటిని అరణ్యఓషధులని పేర్కొనేవారు (శ.బ్రా. 11.1.7.2). అవుపేడ ఎరువుగా వాడబడేది (శ.బ్రా. 2.1.1.7). ఎద్దు, అవులు వ్యవసాయానికెక్కువ ఉపయోగపడుతుండేవి. అందుచేత పశువులే సర్వస్వంగా పరిగణించబడేవి (శ.బ్రా. 3.1.4.14, 3.7.3.13).

వృత్తులు:

బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యుల వృత్తుల గురించి ఇంతకుముందే చర్చించబడింది. అనులోమ ప్రతిలోమ వివాహాలవల్ల శూద్రులలో చాలా ఉచ్చనీచజాతులు పుట్టాయి. ఆయా జాతులల్లాగా వారి వారి వృత్తులుగూడ చాలా రకాలు. వాజసనేయసంహితలో ఇలాంటి వృత్తులు డెబ్భైకిపైగా నిరూపించబడ్డాయి. అవే ఈకాలంలో గూడ

ప్రచారంలో ఉన్నట్లు తెలియాలి. మగధ (మంత్రి), శైలూష (నటుడు), సూత (రథచోదకుడు), సభాకార (సభాసమితులలో సభ్యుడు), రథకార (రథాలను తయారుచేసేవాడు), తక్ష (వడ్రంగి), కులాల (కుమ్మరి), కర్మార (కమ్మరి), మణికార (స్వర్ణకారుడు), వాప (మంగలి), ఇషుకార (బాణాలను చేసేవాడు), ధనుష్కార (ధనుస్సులను చేసేవాడు), జ్యాకార (అల్లెత్రాడు తయారుచేసేవాడు), రజ్జుసర్జ (త్రాడు పేనేవాళ్లు), మృగయు (వేటగాడు), శ్వని (కుక్కలను వేటకు సిద్ధంచేసేవాడు), పుంజిష్ట (పిట్టలను పట్టేవాడు), విదలకారి (బుట్టలల్లేవాడు), కంటుకీకరి (ముళ్లలో పనిచేసేది), పేశస్కరి (ఎంబ్రాయిడరీచేసేది), భిషజ (వైద్యుడు), నక్షత్రదర్శ (జ్యోతిష్కుడు), హస్తిప (మావటివాడు), అశ్వప (గుఱ్ఱాలను చూసేవాడు), గోపాల (ఆలమందలకాచేవాడు), అవిపాల (గొఱ్ఱెలకాపరి), అజపాల (మేకల కాపరి), కీనాశ (వ్యవసాయదారుడు), సురాకార (మద్యం తయారు చేసేవాడు), గృహప (ఇళ్లను రక్షించేవాడు), క్షత్త (రథికుడు), అనుక్షత్త (రథికసహాయకుడు), దార్వాహార (కట్టెలమ్మేవాడు), పేష్ట (ప్రతికృతి తయారుచేసేవాడు), వాసపల్పులి (చాకెత), రజయిత్రి (సాలెయువతి), పిశున (గూఢచారి), క్షత్త (ద్వారపాలకుడు), అనుక్షత్త (ద్వారపాలక సహాయకుడు), అశ్వసాద (అశ్వపాలకుడు), భాగదుఘ (పన్నులను వసూలుచేసేవాడు), అంజనీకారి (అంజనాలను, ప్రసాధనద్రవ్యాలను చేసేది), కోశకారి (కత్తిఒరలను తయారుచేసేది), అజినసన్ధ (జింకచర్మం తయారుచేసేవాడు), చర్మార (చర్మాన్ని బాగుచేసేవాడు), ధీవర(బెస్త), శేష్కల (ఎండుచేపలను అమ్మేవాడు), హిరణ్యకార (కంసాలి), వణిజ (వర్తకుడు), వనప (అడవులను రక్షించేవాడు), వీణావాద (వీణను వాయించేవాడు), తూణవధ్మ (వేణువాదకుడు), శంఖధ్మ (శంఖపూరకుడు), వంశవర్తి (దొమ్మరి), గ్రామణీ (గ్రామపెద్ద), గణక (జ్యోతిష్కుడు), అభి

క్రోశకులు (ప్రచారకుడు) అందులో పేర్కొనబడ్డారు. వీరందరు బ్రాహ్మణాలలో పేర్కొనబడనప్పటికిని, ఈ వృత్తులవారందరు బ్రాహ్మణకాలంలో ఉన్నట్లు ఊహింపవచ్చు[1].

వాణిజ్యం :

వైశ్యులకు వ్యవసాయం, వాణిజ్యం వృత్తులని ముందే చెప్పుకున్నాం. వైశ్యులలో పెద్ద 'శ్రేష్ఠి' అని వ్యవహరించబడతాడు. ఎంబ్రాయిడరీ చేసిన దుస్తులు, ఉన్నిదుస్తులు, తలపాగలు, లేడి చర్మాలు, మేకచర్మాలు, ఉన్ని, బంగారు వెండి ఆభరణాలు, ఆహార ధాన్యాలు, పశువులు, బంగారు, వెండి మొదలైనవన్నీ అమ్మబడుతూ కొనబడుతూ ఉండేవి. బంగారుకాసులు (నిష్కాలు) ఇందులో ఉపయోగించబడేవి. బ్రాహ్మణకాలంలో సముద్రయానంకూడ ఉంది. వ్యాపారం విదేశాలలో కూడ జరిగేది. వడ్డీవ్యాపారం కూడ అపుడు ప్రచారంలో ఉన్నదే (ఐ.బ్రా. 5.23.1; శ. బ్రా. 13.4.3.11).

వాహనాలు :

వాణిజ్యానికి, ప్రయాణానికి ఉపయోగించే వివిధవాహనాలు బ్రాహ్మణాల్లో పేర్కొనబడ్డాయి. గుఱ్ఱాలచేత, అశ్వతరులచేతను (గుఱ్ఱాలతో సమానమైనవి) లాగబడే రథాలు ఎద్దుబళ్ళు ప్రధాన వాహనాలు. రథాలయొక్క వివిధావయవాలు తాండ్యబ్రాహ్మణంలో (1.5.12.5) వర్ణించబడ్డాయి.

జలమార్గంలో ఉపయోగించే పెద్ద చిన్న పడవలు నౌకలుగాను, నావలుగాను వ్యవహరించబడ్డాయి. ఇంతేకాక సముద్రప్రయాణానికై ఉపయోగించే బలిష్ఠమైన పడవలుకూడ అప్పుడు ఉన్నాయి. అలాంటి

1. I. A. B. PP. 72-73.

వాటికి 'శైరావతు' లని పేరు (ఐ. బ్రా. 1.3.2; 6.29.5). శత పథంలో (3.5.1.14) పడవలయొక్క, ఓడలయొక్క వివిధావయవాలు వర్ణించబడ్డాయి.

గృహ-రథ్యానిర్మాణం:

బ్రాహ్మణకాలంలో గృహనిర్మాణకౌశలం ఒకస్థాయికి చేరింది. అనేకరకాలైన గృహాలు, కోటలు, పట్టణాలు, బ్రాహ్మణాలలో పేర్కొనబడ్డాయి (శ. బ్రా. 13.5.1.11; ఐ. బ్రా. 1.4.6). అనేక శిల్పకళలలో, జ్యామితిలోను వారు నైపుణ్యం కలవారు. యజ్ఞవేదికలను విభిన్నాకృతులలో నిర్మించటం వారికి వెన్నతో బెట్టిన విద్య. అలాగే రాజపథాలను మహాపథాలను అప్పటివారు నిర్మించారు (ఐ. బ్రా. 18.3).

లోహాలు:

బంగారం, వెండి (ఐ. బ్రా. 7.32.11), కంచు (ఐ. బ్రా. 6.30.1), ఇనుము, సీసం, రాగి (శ. బ్రా. 12.7.1.17; 5.4.1.2) వాడబడ్డాయి.

వృక్షాలు:

వృక్షాలకు ప్రాణం, చైతన్యం ఉందని వారికి తెలుసు (శ.బ్రా 9.2.3.3). వృక్షంలో వివిధభాగాలు వాజసనేయ (22.28), తైత్తిరీయ (7. 3. 20. 1) అథర్వ (8. 7. 4) సంహితలలోనే వర్ణింపబడ్డాయి. పీతదారు, పలాశ, న్యగ్రోధ, ప్లక్ష, అశ్వత్థ, ఉదుంబర, బిల్వ, ఖదిరాలు ఐతరేయ శతపథ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణాలలో చెప్పబడ్డాయి. ఇందులో న్యగ్రోధం తిన్నగా పెరగదట (శ.బ్రా.13.2.7.3). శాల్మలీవృక్షమే (బూరుగుచెట్టు) అన్నిటికంటే ఎత్తుగాపెరుగుతుందట (శ.బ్రా. 13.2.7.4). శమీవృక్షం (జమ్మిచెట్టు)లో అగ్ని ఉంటుందట. ఇలా ఆయా చెట్ల ప్రత్యేకతలుగూడ బ్రాహ్మణాలలో వర్ణింపబడ్డాయి.

పైన చెప్పబడ్డ వృక్షాల్లో ఉదుంబర, ఖదిర, బిల్వ, పలాశాలు పవిత్రాలు. ఇవేకాక శతపథంలో కార్ష్మరి, వికంకటు, విభీతక, అర్జాదిమొక్కలు అశ్వగంధ, అర్క, అపామార్గ మొదలైన ఓషధులు (శ.బ్రా.13.8.1.16) పద్మాలు బ్రాహ్మణాలలో ఉల్లేఖింపబడ్డాయి.

మృగాలు :

ప్రసిద్ధమైన గోవులు, గుఱ్ఱాలు, ఎద్దులు, లేళ్ళుకాక ఇతర జంతువులు కూడా శతపథంలో చెప్పబడ్డాయి. అవి ఉష్ట్ర (1.2.39), శల్యక (2.6.4.5), వృక (5.1.5.22), జంభయన్త అహి (5.1.5.22), గజ (3.1.3.4), కూర్మ (6.1.1.12), సింహాలు (5.5.4.10). ఐతరేయంలో శరభమృగం (2.6.8.) పేర్కొబడింది. అలాగే గవయ మృగం కూడ శతపథ ఐతరేయాలలో పేర్కొనబడింది. పిల్లి చాలా సార్లు పేర్కొనబడింది. 'ఓకఃసారి' యని ఇది పిలువబడింది. అలాగే కప్పలు, ఎలుకలు, అడవికుక్కలు, పులులు కూడా బ్రాహ్మణాలలో ఉల్లేఖింపబడ్డవే.

సర్పాలు :

నిర్దంశి, స్వజ, మంథావాల, అంధసర్ప, గండూపద, శాకల, జంభయన్త అహి (dragon), మహాఅహి మొదలైన సర్ప భేదాలు వర్ణింపబడ్డాయి (ఐ. బ్రా. 3.13.2, 3.14.5). అలాగే గోధా కృకలాశాలుకూడ (జై. బ్రా. 1.22.1) వర్ణించబడ్డాయి.

పక్షులు :

హంస (శ. బ్రా. 6.7.3.11) కలవింక (శ. బ్రా. 1.6.3.4) తిత్తిరి (శ. బ్రా. 1.6.3.5.) వాజ, కపింజల (శ. బ్రా. 1.6.3.3; 13.5.1.13) శ్యేన, సుపర్ణ, కృకవాయు మొదలైనవి బ్రాహ్మణాలలో ఉల్లేఖితాలు.

కీటకాలు :

తేనెటీగలు, ఎఱ్ఱ-నల్లచీమలు (శ. బ్రా. 6.6.3.6) వర్ణించబడ్డాయి.

మతం-ధర్మం :

బ్రాహ్మణాలు యజ్ఞాల గొప్పదనాన్ని, యజ్ఞస్వరూపస్వభావాలను తెల్పటానికి అవతరించాయి. ఆయా వర్ణాలవారు ఆయా యజ్ఞాలను చేసి దేవతలను సంతృప్తిపరచి, వారినుంచి ఇష్టాలను పొందాలని ప్రజలను ఇవి ఆదేశిస్తున్నాయి. ఇదే అప్పటి ధర్మం. గృహస్థుడైనవాడు ప్రతిదినం చేయాల్సిన ఐదు యజ్ఞాలకు పంచ మహాయజ్ఞాలని పేరు. ఇవి ప్రతిదినం తప్పక చేయవలసినవి (శ.బ్రా. 11.5.6.1). అవి బ్రహ్మయజ్ఞం, దేవయజ్ఞం, పితృయజ్ఞం, మనుష్యయజ్ఞం, భూతయజ్ఞం. స్వాధ్యాయమైన వేదాన్ని ప్రతిరోజు వల్లెవేయటం బ్రహ్మయజ్ఞం. దేవతలకు హోమంద్వారా ఆజ్యాది సత్కారాలనివ్వటం దేవయజ్ఞం. పరలోకగతులైన తండ్రులకు తర్పణం పితృయజ్ఞం. అతిథిఅభ్యాగతులసేవ మనుష్యయజ్ఞం. క్రిమికీటకాదులకై అన్నాన్ని వేయటం (ఉదయం, సాయంకాలం, హోమసమయంలో) భూతయజ్ఞం.

బ్రాహ్మణకాలంలో విష్ణువుకు రుద్రునికి ప్రాధాన్యత హెచ్చింది. సూర్యుడుకూడ విష్ణుస్వరూపంగా బ్రాహ్మణాలలో వర్ణించబడ్డాడు. వైష్ణవభక్తిమార్గానికి బీజావాపం బ్రాహ్మణకాలంలోనే పడిందన్నమాట. అలాగే తైత్తిరీయ-వాజసనేయ సంహితలలోని రుద్రాధ్యాయాన్నాధారంగా తీసుకొని శతరుద్రీయాది యాగాలవల్ల రుద్రునికి కూడ ప్రాముఖ్యత పెరిగి రుద్రశివులకభేదం ఏర్పడింది. దీనివల్ల రుద్రుని గూడ ప్రధానదైవంగా ఆరాధించే మార్గానికి కూడ బీజం ఆకాలంలోనే పడిందని చెప్పవచ్చు.

ఈ విధంగా రెండు మార్గాలకు ప్రారంభం జరిగినప్పటికీ పర దైవతమొక్కటే అనీ, అదే ఎన్నో పేర్లతో పిలువబడుతోందనే విశ్వాసం అప్పటి ఆర్యులలో గూడుకట్టుకుంది.

— కె.వి.ఆర్.కె.

1. 12 ప్రకృతి

ప్రకృతి అంటే ఏమిటి?

చరాచరాత్మకమైన సృష్టిఅంతా ప్రకృతి అని పిలువబడుతుంది. పంచభూతాలు, సూర్యచంద్రులు, నక్షత్రాలు, నదులు, సముద్రాలు, పర్వతాలు, అరణ్యాలు, అందులోఉండే వృక్షాలు, లతలు, మనుష్యులు పశువులు, పక్షులు ఇవన్నీ ప్రకృతిలోని భాగాలే. మానవుడు ఈ భూమిమీద పుట్టినప్పటినుంచి తన అవసరాలు తీర్చుకోవటానికి ప్రకృతిమీదనే ఆధారపడ్డాడు. ప్రకృతి ప్రసాదించిన పండ్లు, ఆకులు పూలు, దుంపలు మొదలైనవే అతని ఆహారం. అతడి నివాసం చెట్ల నీడలు, పొదరిళ్లు, పర్ణశాలలు. ఆకులు, చెట్లబెరడు, నారచీరలు అతనిదుస్తులు. ఈ మూడు అతడికి అతిముఖ్యమైన అవసరాలు. ఇంతే కాక ఆ ఆదిమమానవుని ఆయుధాలు; కర్ర, రాతిగద, ధనుస్సు, బాణాలు ఇవన్నీ ప్రకృతినుంచి సంపాదించినవే. అతడు ప్రాణం తీసే విషాన్ని, ప్రాణంపోసే ఓషధులను కూడ ప్రకృతినుంచే సంపాదించాడు.

ఈజగత్తెలా పుట్టింది?

మానవుని బ్రతుకుకు మూలాధారమైన ఈ ప్రకృతి సృష్టిని గురించి గోపథబ్రాహ్మణంలో వివరంగా చెప్పబడింది. **స భూయోఽ శ్రామ్యత్** .... య ఏవం వేద (గో. బ్రా. 1.2.3) బ్రహ్మమనస్సులో సృష్టిచేయాలనే కోరిక కలిగింది. వెంటనే అయన నీటిని సృష్టించి అందులో తనవీర్యాన్నిఉంచాడు. దానినుంచే ఈజగత్తు అంతా ఆవిర్భవించింది. తూర్పు మొదలైన దిక్కులు ఉద్భవించాయి. బ్రహ్మయొక్క మనస్సునుంచి చంద్రుడు, గోళ్లనుంచి నక్షత్రాలు, రోమాలనుంచి ఓషధులు మొదలైనవన్నీ పుట్టాయని ఇక్కడ గోపథ

బ్రాహ్మణం వివరిస్తోంది[1]. తైత్తిరీయోపనిషత్తులో బ్రహ్మనుంచి ఆకాశం, ఆకాశంనుంచి వాయువు, వాయువునుంచి అగ్ని, అగ్నినుంచి నీరు, నీటినుంచి భూమి, భూమినుంచి ఓషధులు, ఓషధులనుంచి అన్నం, అన్నంనుంచి జీవుడు జన్మించినట్లుగా సృష్టిక్రమం వర్ణింప బడింది[2].

నదీజలాలు :

సృష్టిలో అన్నీ అవసరమైనవే అయినా మనిషికి నీటి అవసరం చాలా ఎక్కువ. నీరు లేకపోతే మనిషి జీవించలేడు. త్రాగటానికి, స్నానానికి, వ్యవసాయానికి అన్నిటికీ నీరేకావాలి. నీరు త్రాగటం దప్పికతీర్చుకోవటానికే అయినా కొన్ని ప్రత్యేకమైన పద్ధతుల్లో అంటే; ఆచమనం మొదలైన పద్ధతులతో తీసుకుంటే ఆ జలం పాపాన్ని పోగొడుతుంది. ఈ విషయాన్ని గోపథబ్రాహ్మణం స్పష్టంగా చెబుతున్నది[3]. నీరు బావులు, చెరువులు, నదులు, సముద్రాలు ఇలా అనేకరూపాలలో గోచరిస్తుంది. ఒక్క సముద్రజలం తప్ప మిగిలిన దంతా త్రాగటానికి యోగ్యమైనదే. వాటిలోకూడ నదీజలం శ్రేష్ఠమని వేదం చెబుతున్నది. మనకు గంగ, యమున – ఇలాగే మరికొన్ని నదులపేర్లు తెలును. ఆశ్చర్యమేమిటంటే; ఈ నదులపేర్లు కొన్ని వేదంలో కూడా కనబడతాయి. అంతేకాదు, వాటి ప్రశంసకూడా అందులో మనం చూడవచ్చు. తైత్తిరీయంలోని నారాయణంలో అఘమర్షణ స్నానఘట్టంలో 'ఇమం మే గంగే యమునే సరస్వతి' అని చెప్ప బడింది. ఇక్కడ గంగ యమున సరస్వతి అనే మూడు నదులపేర్లతో బాటు వాటియొక్క గొప్పతనం, వాటిలో స్నానంచేస్తే కలిగే ప్రయోజనం కూడా చక్కగా చెప్పబడ్డాయి. నదీస్నానంవల్ల

1. మనస ఏవ చన్ద్రమసం ... ... జుహుతే గో. బ్రా. 1. 12.
2. ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః. అగ్నేరాపః. అద్భ్యః పృథివీ.
పృథివ్యా ఓషధయః. ఓషధీభ్యోఽన్నం. అన్నాత్పురుషః తై. ఉ. 2. 1.
3. యదాచామతి త్రిరాచామతి ... ... పాప్మానం విఘ్నతి గో. బ్రా. 1.39.

మాన్ద్యం, అలసత్వం, మొదలైన శారీరక మానసిక రుగ్మతలు, పాపాలు పోతాయి. ఉత్సాహం, శక్తి కలుగుతాయి. తలవకారబ్రాహ్మణంలో (1. 82) 'వనతివరీ' అని పిలువబడే పుణ్యనదీజలం జీవహింసవల్ల కలిగే పాపాన్ని పోగొట్టి పుణ్యాన్ని సమకూరుస్తుందని చెప్పబడింది.

రెండు పంటలు :

నదీజలాలు ఇందుకే కాక వ్యవసాయానికి బాగా ఉపయోగ పడతాయి. ఆనకట్టలు కట్టడం, కాల్వలు త్రవ్వటం, సేద్యపునీటి పారుదల ఇవన్నీ మనం ఎవరినో క్రొత్తగాచూసి నేర్చుకొన్నవికావు. ఇవన్నీ మనవేదాలలోనే ఉన్నాయి. మనమే వాటిని ఇతరులకు నేర్పాం. వేదంలో ధాన్యం రెండు రకాలుగా ఉంటుందని చెప్పబడింది. 'కృష్టపచ్యాశ్చ మేఽకృష్టపచ్యాశ్చ మే' (తై. సం. 4.7.5). 'కృష్టపచ్యం' అంటే భూమిని దున్ని (వ్యవసాయంచేసి) పండించిన పంట. 'అకృష్టపచ్యం' అంటే ఏ ప్రయత్నమూ లేకుండా ప్రకృతియే పండించి ఇచ్చిన పంట. మొదటిదానికి వడ్లు, గోధుమలు, యవలు, మినుములు, నువ్వులు, శనగలు మొ॥ ఉదాహరణ. ఇక నీవారం, వెదురుబియ్యం మొ॥ రెండవతెగకు చెందినవి. అంటే అరణ్యంలోపండే వన్నమాట. కొన్నిరకాల ధాన్యాలు అడవిలోను, పంటపొలాల్లోనూ పండుతాయి. నువ్వులు (గ్రామ్యతిలలు) పొలంలో పండే నువ్వులు (ఆరణ్యకతిలలు) అరణ్యంలోపండే నువ్వులు అని రెండురకాలుగా ఉన్నట్లు వేదం చెప్తున్నది 'పశవ ఆరణ్యాశ్చ యజ్ఞేన కల్పన్తామ్' (తై.సం. 4.7.5).

కొత్తరకం విత్తనాలు :

మనం ఈనాడు కొత్తకొత్త విత్తనాలను తయారుచేసు కుంటున్నాం. వరివంగడాలలో అనేకరకాలు వచ్చాయి. ఐదునెలలలో

నాలుగునెలలలో, చివరకు తొంభైరోజులలో పండేవరిని కూడా కనుక్కున్నాం. అయినా ఇంకెంతో తెలుసుకోవలిసింది ఉంది. వేదంలో 'ఆశూనం వ్రీహీణాం' (తై. సం. 1.8.10) అని చెప్పబడింది. ఈ 'ఆశువ్రీహి' అనేపదాన్ని వివరిస్తూ విద్యారణ్యుడు 'షష్టిభిర్దివసైః పచ్యమ నా ఆశువ్రీహయః' అని చెప్పాడు. అంటే; అరవైరోజుల్లో పండే వరిని 'ఆశువ్రీహి' అని పిలిచేవారన్నమాట. ఇంకా ఇలాంటి విషయాలెన్నో వేదంలో ఉన్నాయి. వాటిని మనం తెల్సుకుంటే విజ్ఞానరంగంలో మనం ముందంజవేయవచ్చు. గాదె (తై.సం. 5.1.11) చేట (తై.సం. 1.6.8) రోకలి (తై.బ్రా. 3.8.4) తిరుగలి (తై.సం. 7.2.1). ఇలాంటి వ్యవసాయవిజ్ఞానానికి సంబంధించిన పదాలెన్నో తైత్తిరీయంలో ఉన్నాయి.

సముద్రపు నీళ్లెందుకు ఉప్పగా ఉంటాయి?

సముద్రజలం నిరుపయోగం. కారణం అది ఉప్పగా ఉంటుంది. నదులు సముద్రంలో కలుస్తాయి. నదీజలాలు తియ్యనివి. తియ్యని నదీజలాలుచేరిన సముద్రం ఉప్పగా ఎందుకు ఉంటుంది? అంటే దానికి ప్రకృతే కారణమని చెప్పాలి. దీన్నిగురించి గోపథబ్రాహ్మణం ఇలా అంటున్నది. సృష్టికర్త నీటిని సృష్టించి అందులో తన ప్రతిబింబాన్ని చూసుకొన్నాడు. ఆ సమయంలో ఆయన వీర్యం జలంలో ప్రవేశించింది. ఆప్రాంతంలోని నీరంతా వేడెక్కి ఉప్పగా తయారయింది[1]. 'సముద్రస్య త్వా వా కయాగ్నే పరివ్యయామసి' అనే ఈ తైత్తిరీయ వాక్యం సముద్రసారమే ఈ 'అవక్త' అంటే నాచుగా ఏర్పడినట్లు చెప్తున్నది. ఇదివేడిని పోగొట్టే గుణం కలది.

1 తా అపః సృష్ట్వాఽన్వైక్షత, తాసు స్వాం ఛాయామపశ్యత్. తామస్యేక్షమాణస్య స్వయం రేతోఽపద్యత్తదప్సు ప్రత్యతిష్ఠత్. తమపాత్ తాభ్రాన్తాస్తప్తాః — రేతపా ద్వైవధ మథవంస్తాపామన్యా అన్యతరా అతిలవణా అపేయాః గో.బ్రా. 1. 8.

పర్వతాలు—ఓషధులు :

భారతదేశంలో అనేక పర్వతాలున్నాయి. వీటిలో హిమవత్పర్వతం మొ॥ కొన్ని ప్రపంచప్రసిద్ధిగాంచినవి. వేదంలోకూడా హిమవత్పర్వతంయొక్క వర్ణన ఉన్నది[1]. ఈ హిమవత్పర్వతం మహోన్నతమైంది. రత్నరాసులకు నిలయం. అంతేగాక పైవాక్యాన్ని బట్టి ఆహిమవత్పర్వతంపైన 'సీబల' అనే ఓషధి దొరుకుతుందని తెలుస్తుంది. భాష్యంలో విద్యారణ్యుడు 'కాచిత్ వల్లీరూపా ఓషధిః హిమవత్సానుషూత్పద్యతే' సీబల ఒకలత (తీగ). ఇది హిమవత్పర్వతం చెరియలపైన పుడుతుందని వివరించాడు. ఈ ఓషధి గుండె జబ్బులను పోగొడుతుందనికూడా పైశ్రుతివాక్యమే చెప్తున్నది. ప్రకృతి సౌందర్యంలో మనస్సును ఆకట్టుకొనే ఈ పర్వతం ఆనందంతోపాటు ఆరోగ్యాన్నికూడా అందిస్తున్నదన్నమాట.

సూర్యుడు :

ప్రతిరోజు సూర్యుడు ఉదయిస్తూ అస్తమిస్తూ ఉంటాడు. ఈసమయాన్నే 'సంధ్యాసమయం' అంటారు. ప్రకృతిలోని అంద చందాలన్నీ ఈ సంధ్యాసమయంలో మరింత ప్రకాశిస్తాయి. కన్నుల పండుగ చేస్తాయి. ఈ సంధ్యను గూర్చి 'షడ్వింశబ్రాహ్మణం' లో వివరంగా చెప్పబడింది (5. 5). మనోహరమైన ఈ సంధ్యాసమయం అతిరమణీయమైనదేకాక ఎంతో విలువైనది. ఈ సమయంలో సూర్యుణ్ణి ధ్యానించడం చాల మంచిది. పగలు-రాత్రియొక్క సంధికాలం కాబట్టి దీన్ని సంధ్యాకాలమని అంటారట 'సంధౌ భవా సంధ్యా' (5. 5).

1. యత్తే మణాశే హిమవత్సు శేషజం మయోభూః శంతమా మద్ధృదోసి తన్నో దేహి సీబలే తై.బ్రా. 2,5,8.

చంద్రుడు :

ప్రకృతిలో అందరికన్నా అందగాడు చంద్రుడు. అందుకే మనం అందమైన ముఖాన్ని చంద్రునితో పోలుస్తాం. 'షడ్వింశ బ్రాహ్మణం' లో ఈ చంద్రుని గురించి శుక్ల, కృష్ణపక్షాలను గురించి ఉన్నది[1]. దేవతలు సోమాన్ని (సోముణ్ణి) త్రాగటంచేత చంద్రకళలు తరిగిపోయి కృష్ణపక్షం ఏర్పడుతున్నది. మళ్లా శుక్లపక్షంలో చంద్రుడు ఓషధులు, వనస్పతులు, గోవులు మొదలైన వాటినుంచి తిరిగి తన కళలను సమకూర్చుకుంటుంటాడు.

రావిచెట్టుకెందుకు ప్రదక్షిణాలు ?

ప్రకృతినుంచి అనేకలాభాలను పొందటంవల్లనే మనిషి దైవంగా భావించి ఆరాధించటం మొదలుపెట్టాడు. రావిచెట్టుకి ప్రదక్షిణంచేస్తే పుణ్యమని మనపెద్దలు అంటారు. ఇటీవల భౌతిక శాస్త్రజ్ఞులు రావిచెట్టుచుట్టూ తిరగటంవల్ల కొన్ని విద్యుత్తరంగాల వంటివి మానవశరీరంలోనికి ప్రవేశించి వేడిని కలిగిస్తాయని కనుక్కొన్నారు. ఇందువల్ల స్త్రీలలో గర్భవాతదోషం నశించి సంతానం పొందటానికి అవకాశముంది. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం (1.1.3) అగ్ని ఈ చెట్లో ఒకసంవత్సరం నివసించాడు అని చెప్పింది. అందుచేత ఇది వేడిగుణం కలదని చెప్పడం సమంజసమేననిపిస్తున్నది. ప్రకృతి అంటే మనిషికి భయంకూడా ఉంది (తై. బ్రా. 2.5.5). ఈ అరణ్యాల నుంచి పండ్లు, పూలు, మంచిగంధం, కర్పూరం లభిస్తాయని క్రూర మృగాలవల్ల ప్రమాదం ఉంటుందనికూడ ఇక్కడ వర్ణించబడింది.

జంతువులు :

బ్రాహ్మణాల్లో అనేకజంతువుల వివరాలున్నాయి. యజ్ఞాలలో మేక మొ॥ పశువులు ఉపయోగింపబడటం మనకు తెలిసిందే. ఆవు

1. అథైషా చంద్రమాః క్షయవృద్ధిర్భవతి......చంద్రమా వై దాశా ౬-౬.

పాలు, పెరుగు, నెయ్యి ఇవన్నీ హోమానికి పనికివస్తాయి. అశ్వమేధ యాగానికి గుఱ్ఱంకావాలి. తై. బ్రా. (2.5.5)లో గవయం అనే మృగం చెప్పబడింది. ఇది ఇంచుమించు ఆవులాగా ఉంటుందట. అగ్ని చయనంలో కప్పను (తై. సం. 4.1.6) ఉపయోగిస్తారు. (తై. బ్రా. 3. 8. 4) లో కుక్కను గురించిన ప్రస్తావన ఉన్నది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలో (3.3.2) పాములు మొదలైన జంతువుల ఉత్పత్తిని గురించి వున్నది. ఈ బ్రాహ్మణం యజ్ఞానికి పనికివచ్చే పశువులను కూడా చెప్తున్నది (2. 1. 8). ఇంకా అనేక జంతువులను గురించి తై. సం. (5.5.11) నుంచి చాలా అనువాకాలలో వర్ణించబడింది.

పక్షులు :

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో (2.6.6) శ్యేనపక్షి (డేగ)ని గురించి చెప్పబడింది. తై. సం. (5.5.23)లో 'కుషితక' మనే సముద్రపక్షిని గురించి 5. 5.26 లో 'తిత్తిరి' అనే పక్షిని గురించి, 4.1.10 లో గరుడ పక్షినిగురించి వర్ణనలు ఉన్నాయి. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో (2.5.5) 'చిచ్చిక' అనే పక్షిని గురించి చిత్రంగా వర్ణించబడింది. ఇది అడవిలో నివసిస్తుంది. 'చిచ్చి' అనేశబ్దం చేస్తుందట.

ప్రకృతిసౌకర్యాలు :

ప్రకృతి మనిషికి అన్నాన్ని వస్త్రాన్ని నివాససౌకర్యాన్ని ఇస్తున్నది. మానవుడు తనప్రజ్ఞతో చెట్లనీడను మహాసౌధంగా, నార చీరను పట్టువస్త్రంగా మార్చుకున్నాడు. ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో (1.34) ఈ క్రమికవికాసం స్పష్టంగా గోచరిస్తున్నది. ఇందులో 'ప్రాచీనవంశం' అనే వెదురుతో నిర్మింపబడే శాలను గురించి సోమ యాగంచేసే యజమానుడు ధరించే వస్త్రాన్నిగురించి చెప్పబడింది. మట్టికుండను (ప్రవర్గ్యపాత్ర) గురించి (5.1), ప్రకృతిలో భాగమైన జంతుజాలాన్ని గురించి కూడా ఈ బ్రాహ్మణంలో (6. 8; 7. 7)

వివరించబడింది. 'శల్మలి' అనే వృక్షంనుంచి పట్టువస్త్రం తయారు చేయవచ్చునని తై. సం. (7.4.12) వివరిస్తున్నది.

ఓషధీప్రభావం :

ప్రకృతి మనకు అనేక దివ్యౌషధాలను ఇస్తున్నది. 'నక్తం జాతాస్యోషధే" కిలాసం చ పలితం చయత్' (తై.బ్రా. 2.4.4) 'సిలి' అనే ఓషధి నల్లగా ఉంటుంది. ఇది బొల్లి, జుట్టు నెరవటం (తెల్లబడటం) అనే రోగాలను పోగొడుతుందని ఈ మంత్రం చెబుతున్నది. ఉదుంబరవృక్షం (అత్తిచెట్టు) అన్నసారంనుంచి పుట్టటంచేత దాని పండు చాల పుష్టికరమైందని (తై.బ్రా. 1.2.1), శమీ (జమ్మిచెట్టు) అగ్నిని (జ్వరాన్ని) తగ్గిస్తుందని (తై.బ్రా. 1.1.9), అర్క (జిల్లేడు) వేడినిపుట్టిస్తుందని, దర్భ క్రిమికీటకాదులను నశింపచేస్తుందని (తై.బ్రా. 1. 8. 7), పద్మలతయొక్క దుంప (తై.బ్రా. 1.18) క్షయవ్యాధిని పోగొడుతుందని చెప్పబడింది. ఇంకా అనేకవృక్షలతాదులు, వాటి ప్రయోజనం ఇందులో స్పష్టంగా కనబడుతుంది.

ప్రకృతి వైపరీత్యాలు - ఉపశాంతి :

తల్లిలా కాపాడే ప్రకృతిదేవత ఒక్కొక్కసారి తనకోపాన్ని చూపెట్టడంవల్ల అతివృష్టి, వరదలు, భూకంపాలు మొ॥ ఏర్పడతాయి. వాటిని ఎదుర్కొనే విధానాన్ని షడ్వింశబ్రాహ్మణం సూచిస్తున్నది. భూకంపాలు, అకాలంలో చెట్లు పుష్పించి ఫలించటం, ఇలాంటి ప్రకృతివైపరీత్యాలు కనిపిస్తే, భూమికి అభిముఖంగా 'అగ్నిం దూతం వృణీమహే' (సా. సం. 3) అనేమంత్రాన్ని పఠించాలి. గుడ్లగూబలు ఇళ్లల్లో ప్రవేశించటం, ధూళి వానలాగా కురవటం, చెట్లు రక్తం కక్కటం, రాత్రిపూట ఇంద్రధనుస్సు కనబడటం మొ॥ జరిగితే, అంతరిక్షాన్నుద్దేశించి 'వాత ఆవాతు' (సా.సం. 184) అనే మంత్రాన్ని ఉచ్చరించాలి. ఇళ్లలో తేనెపట్టులు పుడితే ఉత్తరపుదిక్కుకు తిరిగి నిలబడి 'అభిత్వం దేవం' (సా.సం.484) అనే మంత్రాన్ని పఠించాలి.

అకాలంలో మంచుకురవటం, తోకచుక్కలు కనబడటం జరిగితే ఆకాశాభిముఖంగా 'సోమం రాజానం వరుణం' (సా. సం. 91) అనే మంత్రాన్ని చదవాలి.

దేవతాప్రతిమలు రెప్పలాడించడం, నవ్వటం, నదులుప్పొంగటం జరిగితే 'ఇదం విష్ణుః' (సా.సం. 22) అనే మంత్రాన్ని, నాలుగు కంటే ఎక్కువకాళ్లతో పశువులు పుట్టటం మొదలగు వైపరీత్యాలకు 'ఆ వో రాజానం' (సా.సం. 68) అనే మంత్రాన్ని, పర్వతశిలలు దొర్లి రావటం, మహావృక్షాలు కూలిపోవటం, నీటిలో రాళ్లు తేలటం ఇలాంటివి జరిగితే 'ఉదుత్యం జాతవేదసం' (సా.సం. 31) అనేమంత్రాన్ని ఉచ్చరించాలి. ఇంకా ఇలాంటి విషయాలనేకం షడ్వింశబ్రాహ్మణంలో ఆరవఅధ్యాయంలో మూడవఖండం నుంచి అధ్యాయం చివరివరకు చెప్పబడ్డాయి.

ప్రకృతిని అర్థం చేసుకోవాలి:

వేదం కేవలం యజ్ఞయాగాదులేకాక మానవుని నిజజీవితానికి ఉపయోగపడే అనేకవిషయాలను తెలుపుతున్నది. మానవుడు తన చుట్టూ ఉన్నప్రకృతిని సరిగ్గా అర్థంచేసుకొని, దాన్ని చక్కగా వినియోగించుకోవాలంటే, వేదంలో ప్రకృతిని గూర్చి ఏం చెప్పబడి ఉందో తెలుసుకోవటం చాలా అవసరం. వేదంనుంచి అనేక ప్రకృతి రహస్యాలను మనం తెలుసుకోవచ్చు. వేదంలో వృక్షలతాదులను గూర్చి చెప్పబడిన విషయాలు మనం కొత్తగా చాలా ఓషధుల్ని ఉపయోగించుకోవటానికి. భూమి మొదలైన పంచభూతాలయొక్క సూర్యచంద్రులయొక్క రహస్యాలను ఛేదించటానికి ఉపయోగపడతాయి. వేదం సకలవిజ్ఞానసర్వస్వం. దాన్ని సరైన మార్గంలో అర్థంచేసుకోవటం చాలా అవసరం.

— ఎస్. ఎస్. ఎస్.

1. 13 ఉపాఖ్యానాలు

వేదం సాధారణంగా ఆ యా కర్మలకు సంబంధించిన విధివాక్యాలతో నిండి జటిలంగా ఉంటుందని అనుకుంటాం. అది కొంతవరకు నిజమే. కారణమేమంటే వేదం రాజులాగా 'ఇది చేయి' 'అది చేయవద్దు' అంటూ ఆజ్ఞాపిస్తుంది. అయితే ఇలాంటి వేదంలో కూడా అక్కడక్కడ కమనీయమైన కథలు కనిపిస్తుంటాయి. చిన్న పిల్లలకు కథలు చెప్పిపెద్దలు ఎలా బుజ్జగిస్తుంటారో అలాగే వేదం కూడా కథలు చెప్పి లాలిస్తుంది. వీటినే ఉపాఖ్యానాలు లేక ఆఖ్యాయికలు అని అనవచ్చు. ఇవి కేవలం కథలు కావు. వీటివెనుక ఎంతో నిగూఢమైన సందేశం ఉంది. లోకంలో చిన్నపిల్లలకు కథ అంతా చెప్పి చివరకు ఈ కథలో నీతి ఇది - 'అబద్ధము చెప్పరాదు', ఇలాగ - అని చెపుతుంటారు. అంతే ఈ కథ అంతా ఆనీతిని బోధించ టానికి అన్నమాట. కేవలం నీతివాక్యాన్ని ఒక్కదాన్నే చెప్తే మనసులో బాగా నాటుకోదు కనుక కథ అవసరమైంది. అలాగే వేదంకూడా తాను విధించదలచుకొన్న కర్మయొక్క (ప్రాశస్త్యం) గొప్పదనం, లేదా నిషేధించదలచినదానిలోని దోషాన్ని వెల్లడించటంకోసం అనేక ఉపాఖ్యానాలను అందిస్తుంది. ఇలాంటి ఉపాఖ్యానాలు ఎక్కువగా వేదంలోని బ్రాహ్మణభాగాల్లో కనుపిస్తాయి. ఇక ఆ యా బ్రాహ్మ ణాలలో ఎలాంటి ఉపాఖ్యానాలు ఉన్నాయో, వాటి అంతరార్థాలు ఏమిటో సంగ్రహంగా తెలుసుకుందాం.

1. ఐతరేయబ్రాహ్మణం :

ఋగ్వేదానికి చెందిన ఈ బ్రాహ్మణంలో చక్కని ఉపాఖ్యానాలు చాలా ఉన్నాయి. అన్నిటిలోకీ పెద్దదీ, ప్రసిద్ధమైంది, శునశ్శేఫో పాఖ్యానం (ఐ. బ్రా. 7.13.18).

శునశ్శేఫోపాఖ్యానం :

ఇక్ష్వాకువంశానికి చెందిన హరిశ్చంద్రుడనే రాజు సకలసంపదలు ఉండికూడా పుత్రుడులేడనే చింతతో చాలకాలం పరితపించి, చివరకు 'నాకు పుత్రుడు పుడితే వానిని నీకే అర్పించి క్రతువు చేస్తాను' అని వరుణదేవునికి మ్రొక్కుకొని 'రోహితుడు' అనే కొడుకును పొందాడు. రోహితుడు పుట్టిన వెంటనే వరుణుడు ప్రత్యక్షమై హరిశ్చంద్రునికి మ్రొక్కు సంగతి గుర్తుచేసి 'నీ పుత్రుణ్ణి నాకర్పించు' అని అడిగాడు. హరిశ్చంద్రుడు బారసాల అయిన తర్వాత చేస్తానని వాయిదా వేశాడు. పదిరోజులతర్వాత వరుణుడు మళ్ళీ వచ్చాడు. పళ్ళు (దంతాలు) వచ్చాక క్రతువు చేస్తానన్నాడు హరిశ్చంద్రుడు. ఈ విధంగా వరుణుడు చాలాసార్లు రావటం ప్రతిసారి హరిశ్చంద్రుడు వాయిదావేయటం జరుగుతూ వచ్చింది.

ఈలోగా రోహితుడు యుక్తవయస్కుడై గురుకులంలో సకల శస్త్రాస్త్రవిద్యలు అభ్యసించి తిరిగి వచ్చాడు. తండ్రి అతనికి వరుణునికి తానిచ్చిన మాటను తెలియజేశాడు. కాని రోహితుడు బలిపశువు కావటానికి ఇష్టపడక రాజభవనం విడిచి, ధనుర్బాణాలు ధరించి అరణ్యంలో నివసించటం మొదలుపెట్టాడు. తన మొక్కుతీర్చలేదనే కోపంతో వరుణుడు హరిశ్చంద్రునికి వైద్యులకు లొంగనివిధంగా జలోదరవ్యాధిని కల్గించాడు. చక్రవర్తి చివరకు అశక్తుడై మంచం పాలైనాడు. రోహితునికి ఈ సంగతి తెలిసి తండ్రిని చూడటానికి బయలుదేరాడు. కాని ఇంద్రుడు అతణ్ణి అడ్డగించి 'వనవాసం చాలా మంచిది, నీవు నగరానికి వెళ్తే బలిపశువుగా చావాల్సివస్తుంది' అని బోధించి వెనుకకు పంపివేశాడు.

ఇలా మూడుసార్లు జరిగాక తనబదులు మరెవరైనా పురుషుణ్ణి ఉంచి యాగం జరిపించి, వరుణుని తృప్తిపరచి తండ్రిరోగాన్ని పోగొడదామని ఆలోచించి రోహితుడు తిరిగి తిరిగి అజీగర్తుని దగ్గరకు

వచ్చాడు. అజీగర్తునికి ముగ్గురు కొడుకులు. పెద్దకొడుకు కర్మాధికారి కనుక అజీగర్తుడతన్ని రోహితునికి బదులుగా బలిపశువుని చేయటానికి అంగీకరించలేదు. ఆఖరికొడుకంటే తనకు ప్రేమఎక్కువ కాబట్టి తల్లి మూడవకొడుకును ఇవ్వనన్నది. తల్లిదండ్రుల అభిప్రాయాన్ని గ్రహించిన రెండవకొడుకు శునశ్శేపుడు రోహితునివెంట నడిచాడు. కొడుకును ఇచ్చినందుకు అజీగర్తునికి ప్రతిఫలం ముట్టింది.

రోహితుడు శునశ్శేపునితో నగరానికి తిరిగి వచ్చాడు. యాగానికి అన్ని ఏర్పాట్లు పూర్తయినాయి. అయితే నరుణ్ణి యూపానికి కట్టటానికి ఎవరూ ముందుకు రాలేదు. అజీగర్తుడే 100 ఆవులను తీసుకొని శునశ్శేపుణ్ణి యూపానికి కట్టేశాడు. మరో నూరు ఆవులకు ఆశించి చివరకా తండ్రి కొడుకును చంపటానికి (ఆలంభనం) కూడా సిద్ధపడ్డాడు. ఇంతలో కరుణరసపూరితమైన శునశ్శేపుని ప్రార్థన విని కరుణించిన హృదయంతో వరుణుడు ప్రత్యక్షమై, అతనిని యూపబంధంనుంచి, హరిశ్చంద్రుని వ్యాధినుంచి విముక్తులను చేశాడు. బంధవిముక్తుడైన శునశ్శేపుడు తండ్రివెంట వెళ్ళడానికి నిరాకరించాడు. విశ్వామిత్రుడతణ్ణి తనకొడుకుగా స్వీకరించాడు.

ఈ శునశ్శేఫోపాఖ్యానం సమాజంలోని అనేకరకాల మనస్తత్వాలను చూపెడుతూ దేవతాస్తుతిరూపాలైన ఋక్కులయొక్క ప్రాశస్త్యాన్ని వెల్లడిస్తున్నది.

నేనెవరిని ?

సంస్కృతంలో 'కః' అనే శబ్దానికి 'ఎవడు' అనేది ప్రసిద్ధమైన అర్థం. ఇదిగాక 'బ్రహ్మ' అనే మరొక అర్థంకూడా ఉంది. అది ఎలా వచ్చిందో ఐ.బ్రా. (3.2.10) ఒక ఉపాఖ్యానంలో వివరిస్తున్నది. ఇంద్రుడు వృత్రాసురుణ్ణి చంపి, భూమి మొదలైన లోకాలన్నీ జయించి

ప్రజాపతివద్దకు వచ్చి, నేను సమస్తప్రాణులకంటే గొప్పవాడను అని అన్నాడు. అప్పుడు ప్రజాపతి 'నా గొప్పదనాన్ని నీవు తీసుకుంటే మరి నేనెవర్ని? (అహం కః?) అని ప్రశ్నించాడు. దానికి ఇంద్రుడు 'ప్రజాపతీ! స్వాత్మను నీవు 'కః' అని అన్నావు కనుక ఇకనుంచి నీవా శబ్దంతోనే పిలువబడతావు' అన్నాడు. అప్పట్నుంచి 'కః' అన్నదానికి బ్రహ్మ అనే అర్థం కూడా వచ్చింది. ప్రజాపతియొక్క గొప్పదనాన్ని కూడా హరించటంచేత ఇంద్రుడు మహేంద్రుడై నాడు దేవతలు మహేంద్రుని కోసం మాధ్యందినసవనాన్ని, నిష్కేవల్య శస్త్రాన్ని కేటాయించారు. ఈ ఉపాఖ్యానం, మాధ్యందినసవనానికి నిష్కేవల్యశస్త్రానికి మహత్త్వాన్ని కల్గించేశక్తి ఉన్నట్లు సూచిస్తున్నది కూడా.

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో ద్వాదశాహక్రతువును (4.4.1), గవామయనాన్ని (4.3.3), తృతీయసవనాన్ని (3.2.1), పర్యగ్నికరణాన్ని (2.2.1) ప్రవర్గ్యాన్ని (1.4.1) ప్రశంసిస్తూ ఉపాఖ్యానాలు ఉన్నాయి. ఇవికాక ఎన్నో చిన్నచిన్న ఉపాఖ్యానాలు ఉన్నాయి. ఐ.బ్రా. 3.2.10 లో ఉన్న ఉపాఖ్యానం చాలా చిత్రమైంది.

2. కౌషీతకిబ్రాహ్మణం :

ఋగ్వేదానికి చెందిన రెండవబ్రాహ్మణం కౌషీతకి. ఇందులోనూ చాలా ఉపాఖ్యానాలున్నాయి. కాని ఇవి ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో వలె పెద్దవిగా ఉండవు.

ప్రజాపతితపస్సు :

ఈ బ్రాహ్మణంలో ఒక ఉపాఖ్యానం చూడండి: సృష్టిచేసే సంకల్పంతో ప్రజాపతి తపస్సుచేయగా ఆ తపస్సులోనుంచి అగ్ని, వాయువు, ఆదిత్యుడు, చంద్రుడు, ఉషస్సు జన్మించారట. ఆ తర్వాత మొదటి నల్గురూ తపస్సుచేయటం, ఉషస్సుద్వారా వేయి

కన్నులు, వేయిపాదాలుగల మహాపురుషుడు జన్మించటం జరిగినట్లు వర్ణింపబడింది. ఈ ఉపాఖ్యానం సృష్ట్యాదిన ఉన్న తత్త్వాలను బోధిస్తున్నది.

అగ్నికి ఆజ్యం:

మరొకటి (కౌ.బ్రా. 1.1.3). అసురులతో యుద్ధం చేయాల్సిన సమయం ఆసన్నమైనప్పుడు దేవతలకు కనబడకుండా పారిపోయి అగ్ని, ఋతువుల్లో ప్రవేశించి దాక్కొన్నాడట. దేవతలు రాక్షసులను జయించి అగ్నికోసం వెతకటం ప్రారంభించారు. వారిలో యముడు, వరుణుడు అతణ్ణి కనుక్కోగల్గారు. అప్పుడు అగ్ని కోరినవిధంగా అతనికి (వరంగా) ప్రయాజానుయాజలు, ఆజ్యాన్ని ఇచ్చి మళ్లీ తీసికొచ్చారు. మనం లోకంలో 'అగ్నికాజ్యం' అంటుంటాం. దానికి ఈ ఉపాఖ్యానం మూలమనిపిస్తున్నది. అగ్నికి మిక్కిలి ఇష్టమవటం చేతనే ప్రయాజానుయాజలతోబాటు ఆజ్యాన్ని (నేతిని) వరంగా కోరుకున్నాడు. ఇంకా ఈ బ్రాహ్మణంలో వృత్రాసురవధకు (3.3.5) సూర్యోత్పత్తికి (3.5.1) సంబంధించిన ఉపాఖ్యానాలున్నాయి.

3. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం:

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం కృష్ణయజుర్వేదానికి చెందింది. ఈ బ్రాహ్మణంలోకూడా చాలా ఉపాఖ్యానాలున్నాయి. వాటిలో ఎక్కువ భాగం దేవాసురయుద్ధాలకు, ప్రజాపతిసృష్టికి సంబంధించినవి. ఇతర అంశాలను బోధించేవికూడా లేకపోలేదు. ఆరంభంలోనే (1.1.2) ఒక ఉపాఖ్యానం ఉంది.

కాలకంజుల యాగం:

కాలకంజులు అని పిలువబడే రాక్షసులు ఉండేవారు. వాళ్లు స్వర్గాన్ని పొందటానికి ఇష్టకలను (ఇటుకలు) పేర్చి యాగం చేయనారంభించారు. వాళ్ల రాకతో స్వర్గం నాశనమౌతుందని భయ

పడిన ఇంద్రుడు వాళ్లను ఆటంకపరచటానికి మారువేషంలో తాను కూడ వాళ్లతో కలిసి 'చిత్ర' అనేపేరుగల ఇష్టకను ఉంచాడు. యాగం పూర్తయి, కాలకంజాసురులు స్వర్గానికి, ఆపేర్చిన ఇష్టకల మీదుగా వస్తున్నప్పుడు ఇంద్రుడు తన చిత్రేష్టకను చితినుంచి తొలగించి వేశాడు. చితికూలిపోవటంతో ఆరాక్షసులు నేలకూలి సాలీడు మొదలైన క్రిమికీటకాదులు అయ్యారు. అందుచేతనే సాలీళ్లు పూర్తిగా నేలమీదఉండక, ఆకాశంలో ఎగరక, మధ్యలో గూళ్లు నిర్మించుకొని ఉంటుంటాయి.

ఈ ఉపాఖ్యానం ధర్మరక్షణ _ ఆత్మరక్షణలకోసం శత్రువును మాయోపాయంతో జయించవచ్చుననే దానితోపాటు, ఇంద్రుడు చిత్రేష్టకతో శత్రువులను జయించాడు; కనుక ఏ యజమానుడు చిత్రానక్షత్రంలో ఇష్టకాచయనంచేస్తాడో అతని శత్రువులు నశిస్తారనే విషయాన్నికూడా తెలుపుతున్నది.

బ్రహ్మకైనపుట్టు:

కాంతా కనకాలను చూస్తే బ్రహ్మకైనా రిమ్మతెగులు పుడుతుందంటారు. ఈ ఉపాఖ్యానం చూడండి (తై.బ్రా. 1.3.1):

ఒకప్పుడు రాక్షసులకు దేవతలకు ఘోరమైనపోరు జరిగింది. ముందు పరిస్థితెలాగుంటుందోనని దేవతలు తమతమ వస్తువాహనాది ధనాన్నంతా అగ్నిషోములదగ్గర దాచి తాము యుద్ధానికి వెళ్లారు. అగ్నిషోములకు, తమవారు జయిస్తారో లేదో అనే అనుమానంతో బాటు ఈ ధనమంతా ఉంటే జీవితాంతం సుఖంగా గడపవచ్చు గదా! అనే ఆలోచన కలిగింది. ఇంకేం ఆ ధనంతో పారిపోయారు. అయితే దేవతలు యుద్ధంలో విజయంపొంది, అగ్నిని వెతికి పట్టుకొని అతనికి కొంత ప్రతిఫలమిచ్చి సామదానాలతో తమధనాన్ని రాబట్టుకున్నారు. అలాగే సోముణ్ణి కూడా కనుక్కొని (అతడగ్ని అంత బలవంతుడు

కాకపోవటంవల్ల కావచ్చు) కొట్టి, అతడి దగ్గరున్న తమ ధనాన్ని దండోపాయంతో స్వాధీనపరచుకున్నారు. పిదప ఆ ధనమే ఐంద్ర వాయవ్యాదిగ్రహాలు[1]గా మారటంచేత యజమానుడు యాగంలో ఈగ్రహాలను తప్పక ఉంచాలని చెప్తున్నది.

సృష్టికి మొదట:

ఇక సృష్టిని గూర్చిన ఉపాఖ్యానం (తై. బ్రా. 1.1.3): ఈ జగత్తులో మొదట అరణ్యాలు, పర్వతాలు ఇవేవీ ఉండేవికావు. అంతా జలమయం. ప్రజాపతికి సృష్టిచేయాలనే కోరిక కలిగి ఆలోచించ నారంభించాడు. ఆయనకు నీటిలో పద్మలత కనిపించింది. వెంటనే వరాహరూపాన్ని ధరించి ఆలతకు సమీపంలో నీటిలో మునిగి మట్టిని పైకితెచ్చి భూమిని, మిగిలినసృష్టిని పూర్తిచేశాడు.

అనుభవించిందే మనది:

ఇలాగే మరొకటి (తై.బ్రా. 3.11.8): ప్రజాపతి ప్రజోత్పాదన చేయాలనే కోరికతో తపస్సు చేశాడు. ఆయనకు బంగారం కనిపించింది. తనకోర్కెను అది తీరుస్తుంది గదా అని అగ్నిలో హోమం చేశాడు. కాని అలా జరగలేదు. అలాగే మరోసారి చేశాడు. ప్రయోజనం లేదు. వెంటనే ఆయన ఆబంగారాన్ని తన కడుపులోఉన్న వైశ్వానరాగ్నికి ఆహుతి చేశాడు _ అంటే మింగాడన్నమాట. వెంటనే ఆయనకు ప్రజోత్పాదనశక్తి వచ్చేసింది. ఈ సందర్భంలోనే 'దాచి పెట్టిన ధనంకంటే ఉపయోగించింది ఉత్తమమైంది' అని చెప్పబడింది[2].

వేదాలకు అంతంలేదు:

వేదాలు అనంతాలని ఉపపాదించే ఇంకో ఉపాఖ్యానం చూడండి: భరద్వాజమహర్షి తనజీవితకాలమంతా వేదాధ్యయనం

1. గ్రహం అంటే సోమం లేదా మరను దేవతలకోసం తీసి ఉంచే కొయ్యపాత్ర.
2. తస్మాద్ధిరణ్యం కనిష్ఠం ప్రజానామ్। భుంజత్ప్రియతమమ్ — తై.బ్రా. 3.11.8.

చేసినా ఇంకా చాలా మిగిలిపోయింది. ఇంద్రుణ్ణి ప్రార్థించి మరొక జీవితకాలాన్ని పొందాడు. అదీ చాలలేదు. అలాగే మరో జీవితకాలం; అది కూడా సరిపోలేదు. 300 సం॥లు వేదాధ్యయనం చేసి అలసి వృద్ధుడైపడిఉన్న భరద్వాజుని దగ్గరకు ఇంద్రుడు వచ్చి మూడు పెద్ద పర్వతాలను చూపి వాటిని వేదాలనిచెప్పి మూడింటిలోనుంచి మూడు గుప్పెళ్లు (ధూళి) తీసి ఇచ్చి అంతటితో తృప్తిపడమన్నాడట. అందులోని ఒక్కొక్క రేణువు ఒక్కొక్క వేదశాఖ.

మోదుగచెట్టు ఎలా పుట్టింది?

మోదుగచెట్టుపుట్టుకను ఈ ఉపాఖ్యానం తెలుపుతున్నది(3.2.1). భూమికిపైన మూడవ లోకంలో ఉండే సోమాన్ని గాయత్రీదేవి బలాత్కారంగా తీసుకొని వెళ్ళింది. అప్పుడు సోమరక్షకులకు, ఆమెకు జరిగిన యుద్ధంలో సోమలతయొక్క ఆకు ఒకటి నేలమీద పడింది. దానినుంచి (పలాశ) మోదుగచెట్టు పుట్టింది.

ఇలాగే దర్భయొక్క (3.2.5) మఱ్ఱి, మేడి, జమ్మి, వికంకత వృక్షాలయొక్క పుట్టుకను గూర్చి కూడా (1. 2. 1) చెప్పబడింది. 3. 1. 4, 5, 6 లలోను, 3. 12. 2 లోను, ఇంకా ఇతరత్ర ఆశ్చర్య కరమైన చాలా ఉపాఖ్యానాలున్నాయి.

4. శతపథబ్రాహ్మణం:

శుక్లయజుర్వేదానికి చెందిన ఈ బ్రాహ్మణంలో చాలా విస్తర మైనవి, ప్రసిద్ధమైనవి ఎన్నో ఉపాఖ్యానాలు ఉన్నాయి. మచ్చుకు ఒకటి రెండు చూద్దాం.

సంజీవినీవిద్యతో బ్రతికిస్తాం:

అథర్వమహర్షి పుత్రుడు దధ్యఙ్. ఈయననే దధ్యఙాథర్వుడని, అథర్వుడని పిలుస్తారు. అథర్వుడు ప్రాపంచిక సుఖదుఃఖాలకు

దూరంగా ప్రశాంతపావనమైన ఆశ్రమంలో మునివృత్తితో జీవితాన్ని గడుపుతూ ఉండేవాడు. తపస్సు చేసుకోటం, ధర్మాచరణం, శిష్యులకు బోధించటం; ఇవే ఆయన నిత్యకృత్యాలు. దధ్యజాథర్వుని ధార్మిక జీవనాన్ని చూచి సంతోషించిన ఇంద్రుడు స్వయంగా ఆ మహర్షి ఆశ్రమానికి వచ్చాడు. మహర్షి తనకు అతిథిపూజలు చేయటం పూర్తి అయిన తర్వాత ఇంద్రుడు "మహర్షీ! నీ సచ్ఛీలత, ధర్మతత్పరత నన్ను ముగ్ధుణ్ణి చేస్తున్నాయి. నీ కేదైనా వరం ఇవ్వాలనుకుంటు న్నాను. కోరుకో!" అన్నాడు. స్వతః మహర్షి బైరాగి. కాంతా కనకాదులాయనకనవసరం. ఐతే 'ఇస్తాను' అంటున్నప్పుడు వరం కోరుకోకపోవటం ఇంద్రుణ్ణి అవమానించినట్లు అవుతుంది. అందు కని అథర్వుడు ఆలోచించి, బ్రహ్మసాక్షాత్కారానికి దోహదంచేసే 'మధువిద్య'ను తనకుపదేశించమని ఇంద్రుణ్ణి కోరాడు. ఇంద్రుడు సంకటస్థితిలో పడ్డాడు. అయినా ఇచ్చినమాట నిలబెట్టుకోటంకోసం యథావిధిగా విద్యోపదేశం చేశాడు. చివర 'ఈ విద్యను నీవు మరెవరికైనా ఇస్తే నీ శిరస్సును వజ్రాయుధంతో ఖండిస్తాను' అని హెచ్చరించి వెళ్ళిపోయాడు.

కొంతకాలం గడిచింది. ఇంద్రుడిచేత యజ్ఞభాగం లేకుండా బహిష్కరింపబడ్డ అశ్వినీదేవతలకీ సంగతి తెలిసింది. పోయిన తమ ప్రాభవాన్ని తిరిగి ఈ విద్యద్వారా సంపాదించుకోవచ్చునని తలచి వాళ్లు దధ్యజాథర్వుని వద్దకు వచ్చి 'మధువిద్య'ను కోరారు. మహర్షి ఇంద్రుని శాసనాన్ని వారికి తెలిపాడు. అశ్వినులు దానికి ముందుగానే నీ తలను శరీరంనుంచి వేరుచేసి గుఱ్ఱంతల అతికిస్తాం. మాకు విద్యో పదేశం చేయి. ఇంద్రుడు గుఱ్ఱంతలను ఖండిస్తాడు. తర్వాత మేం నీకు నీ మామూలు శిరస్సును అతికించి సంజీవినీవిద్యతో బ్రతికిస్తామని చెప్పారు. అంతా అలాగే జరిగింది. మహర్షి మధువిద్యను అశ్వినుల కిచ్చాడు. ఇంద్రుడు తానుచేసిన పనికి (శిరఃఖండన) పశ్చాత్తాప పడుతుంటే మహర్షి ఓదార్చుస్తాడు (శ. బ్రా. 14.1.1).

ఈ ఉపాఖ్యానంలో విద్యలనెంత జాగ్రత్తగా కాపాడాల్సింది, వాటిని పాత్రత(అర్హత) నెరిగి ఎలా దానం చేయాలన్నదీ నిరూపింప బడింది.

ఊర్వశి—పురూరవుడు :

ఈ బ్రాహ్మణంలోని మరో ప్రసిద్ధోపాఖ్యానం పురూరవునిది. ఇళుడనే మహారాజు పార్వతీదేవి శాపానికి గురై ఆరునెలలు స్త్రీగా ఉండాల్సివచ్చింది. ఆ సమయంలో ఇళాదేవిమీద బుధుని దృష్టి పడటం ఫలితంగా పురూరవుడు జన్మించటం జరిగింది. పురూరవుడు తల్లిదండ్రులను మించిన ప్రజ్ఞాపరాక్రమశాలి. ఒకరోజు చక్రవర్తి దేవ సభలో ఊర్వశిని చూచి మోహించటం, ఆమెకూ ఇతనిపై ప్రేమ కల్గటం జరిగింది. దానికితోడు మిత్రావరుణ శాపంవల్ల ఆమె మానవ స్త్రీగా ఉండాల్సిన సమయం కూడా వచ్చింది. మొత్తంమీద (1) తనెప్పుడూ నేతినే ఆహారంగా స్వీకరించాలి. (2) తనవద్ద ఎప్పుడూ మేకలజంట ఒకటి ఉండాలి. అదెప్పటికీ విడిపోకూడదు. (3) పడకకవతల పురూరవుడు నగ్నంగా కనిపించకూడదు, అనే మూడు షరతులతో పురూరవునికి రాణిగా భూలోకానికి వచ్చింది. చాలా సంవత్సరాలు సుఖంగా గడిచాయి. చివరకు గంధర్వుల మాయోపాయనికి ఫలితంగా చివరి రెండుషరతులు భగ్నం కాగా ఊర్వశి రాజును విడిచి స్వర్గానికి వెళ్తుంది. పురూరవుడు విరహ వేదనతో తపించి నిర్మథనంద్వారా అగ్నిని సృష్టించి గార్హపత్యం, ఆహవనీయం, దక్షిణాగ్నిస్థలాలలో త్రేతాగ్నులను అర్చించి స్వర్గానికి చేరి ఊర్వశిని పొందగల్గుతాడు.

ఈ ఉపాఖ్యానంలో పురూరవుని నిష్కళంకమైన ప్రేమేకాక విధికి ఎవరూ ఎదురాడలేరనే నగ్నసత్యం కూడా ప్రతిపాదింపబడింది. ఇలాగే మరో ప్రసిద్ధమైన వృత్రాసురవధోపాఖ్యానం కూడా ఈ బ్రాహ్మణంలో (1.1.3) ఉంది.

5. జైమినీయబ్రాహ్మణం:

ఈ బ్రాహ్మణం సామవేదానికి సంబంధించినది. ఇందులో ఉపాఖ్యానాలు అసంఖ్యాకంగా ఉన్నాయి. కొన్ని ముఖ్యమైన వాటిని మాత్రం ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం.

మేడిచెట్టెలా పుట్టింది?

ఉదుంబర (మేడి) వృక్షం చాలా సారవంతమైంది. ఈ విషయాన్ని ఈ ఉపాఖ్యానం యిలా వివరిస్తున్నది. ప్రజాపతి అన్నం సారాన్ని అంతా ఒకచోటచేర్చి ప్రజలకు పంచటం ప్రారంభించాడట. ఆసమయంలో కొన్ని చుక్కలు క్రిందపడి వాటినుంచి ఈ చెట్టు పుట్టిందట. అందుచేతనే దీనిఫలం పుష్టిని కలిగిస్తుంది (జై. బ్రా. 1.70). తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో కూడా దీన్ని ప్రశంసించడం జరిగింది.

అలాగే (జై. బ్రా. 1.73). ప్రజాపతి ప్రజలనందరిని సృష్టించటం, అగ్నిని ముఖంనుంచి సృష్టిచేయటం; ప్రజాపతి ముఖంనుంచి భయంకరజ్వాలలతో బయల్పడిన అగ్ని ప్రజాపతి శిరస్సుకు హాని కల్గించడం, దేవతలు ఆ అగ్నిని బృహస్పతిద్వారా గ్రహించటం. ఇలా నడిచిన ఈ ఉపాఖ్యానం, సృష్టిలోని ఆ యా తత్త్వాలను తెలియజేస్తున్నది.

ఈ బ్రాహ్మణంలోని మూడవకాండ ఆ యా సామలు లేక క్రతువులను ప్రశంసించే చిన్నచిన్న ఉపాఖ్యానాలతో నిండి ఉంది. ఇంతేగాక 3.122 లో చ్యవనోపాఖ్యానం, 3.104 లో వృత్రానురవధ వల్ల కల్గిన పాపాన్ని ఇంద్రుడు దశరాత్రయాగంతో పోగొట్టుకున్న విధానం వర్ణింపబడ్డాయి. ఇవేగాక ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉపాఖ్యానాలు కోకొల్లలుగా ఉన్నాయి.

6. తాండ్య బ్రాహ్మణం :

సామవేదానికి చెందిన ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉపాఖ్యానాల సంఖ్య చాలా ఎక్కువ. అయితే చాలావరకు అన్నీ చిన్న చిన్న ఉపాఖ్యానాలే. వాటిలో కాస్త పెద్దవీ, ముఖ్యమైనవీ అయిన ఉపాఖ్యానాలను కొన్నిటిని గూర్చి తెలుసుకుందాం.

వసిష్ఠుడే పురోహితుడు :

వసిష్ఠుడు అనేపేరు మనకందరికీ తెలిసిందే. రామాయణం లోను, ఇతర గ్రంథాలలోను, ఈయనను గురించి మనం చదువు తున్నాం. ఈయన రాజపురోహితుడు. వసిష్ఠుని సంతతిలోని వారిని వసిష్ఠుడని పిలవటమేగాక, సామాన్యంగా ఏపురోహితుడైనా వసిష్ఠుడని పిలవటంకూడా జరుగుతున్నది. వసిష్ఠుని గురించి ఈ బ్రాహ్మణంలో (15.5) ఒక ఉపాఖ్యానం ఉంది.

పూర్వం ఋషులందరికీ ఇంద్రుణ్ణి ప్రత్యక్షంగా చూడాలనే కోరిక కలిగిందట. చాలామంది చాలారకాలుగా ప్రయత్నించారు; గాని ఎవరూ సఫలురుకాలేదు. వసిష్ఠుడు ఆలోచించి 'నివహం' అనే పేరుగల సామతో ఇంద్రుణ్ణి స్తుతించాడు. అప్పుడింద్రుడు ప్రత్యక్షమై అసంఖ్యాకాలైన యజ్ఞయాగాలు, వాటి అనుష్ఠానపద్ధతులు అన్నీ వివరంగా బోధించాడట. అందువల్ల వసిష్ఠునికి ఇతర ఋషులకంటే ప్రాధాన్యం వచ్చింది. సకల వైదికకర్మలూ సమగ్రంగా తెలిసిన వాడు కావటంచేతనే కావచ్చు చక్రవర్తులు, ఇతర ఋషులను విడిచి వసిష్ఠుని పురోహితునిగా వరించారు.

నిజమైన పుత్రుడు :

తాం. బ్రా. (16.4)లో మరో ఉపాఖ్యానం ఉంది. ప్రజాపతి ఈ భూమిని అందులోని ప్రాణుల్నీ, స్వర్గాదిలోకాలను, సూర్య చంద్రాది మండలాలను సృష్టిచేశాడు. అయితే సృష్టిలోని ప్రాణులేవీ

ప్రజాపతియొక్క పెద్దరికాన్ని మన్నించలేదట. అందుకు కోపగించి ప్రజాపతి సృష్టిసారాన్నంతటినీ మాలగా చేసి మెడలో ధరించాడట. దాంతో సృష్టి అంతా అతనికి పాదాక్రాంతమైంది. అప్పుడాయన తన సృష్టికి ఎవడైనా ఒక నాయకుడు ఉంటే బాగుంటుందని తలచి, ఆ మాలను ఇంద్రునిమెడలో వేశాడట. ప్రజాపతికి ఇంద్రుడుకాక ఇంకా చాలామంది పుత్రులున్నారు. కాని మాలను ఇంద్రునికే ఇవ్వటంవల్ల ప్రజాపతి అతనినే వంశరక్షకునిగా సమర్థునిగా భావించి ఉంటాడని అర్థమౌతున్నది. ఇలా తండ్రి విశ్వాసానికి పాత్రుడై అతని ఆస్తిలో అధికభాగాన్ని పొందినవాడే నిజమైనపుత్రుడు అని తాం. బ్రా. చెప్తున్నది[1].

తరువాత ఇంద్రుడు 'అభిజిత్' 'విశ్వజిత్' అనే యాగాల ననుష్ఠించి, జైత్రయాత్రచేసి, సమస్తలోకాలకు అధిపతి అయినాడు' కేవలం తండ్రి ఇచ్చినందువల్ల వచ్చిన అధికారమేగాక స్వయంప్రతిభ కూడా ఇంద్రునిలో ఉన్నట్లు చూపటం, విశ్వజిదభిజిద్యాగాలను ప్రశంసించటం ఈ ఉపాఖ్యానం ముఖ్యోద్దేశాలు.

ఈ బ్రాహ్మణంలోని ఉపాఖ్యానాల్లో అధికభాగం ఆయా సామలను గురించినవే. దేవాసురులు పశుసంపదకోసం యుద్ధం చేశారట. దేవతలు 'ఆతే అగ్న' అనే 'సంజయ' సామను గానం చేసి విజయం పొందారు (తాం. బ్రా. 13.6). తమమీద అలిగి పక్షి రూపాన్ని ధరించి వెళ్ళిపోయిన యజ్ఞపురుషుణ్ణి, దేవతలు 'సౌపర్ణ' సామతో తిరిగి పొందారట (తాం. బ్రా. 14.3). పదస్తోభసామను గానంచేసి ఇంద్రుడు వృత్రాసురుణ్ణి చంపినందున కలిగిన పాపాన్ని పోగొట్టుకున్నాడు (తాం. బ్రా. 13.5).

---

1. తస్మాద్యః పుత్రాణాం దాయం ధనతమమివైతి తం మన్యే౽యమేవేదం భవిష్యతీతి - తాం. బ్రా. 16.4.

వైఖానససామ :

వైఖానససామయొక్క ప్రాశస్త్యం ఇలా చెప్పబడింది (తాం. బ్రా. 14.4): విఖనసుని పుత్రులైన వైఖానసమహర్షులు ఇంద్రునికి ప్రీతిపాత్రులు. వీరు దేవతలకు చాలా ఉపకారాలు చేస్తున్నారనే కోపంతో ఒకరాక్షసుడు వారిని రహస్యంగా తీసుకొని వెళ్లి 'మునిమరణం' అనేచోట చంపివేశాడు. తనకు ఆప్తులైన ఋషులు కనపడకపోవటంతో ఇంద్రుడు కలతచెంది నలుమూలలా వెతకమని దూతలను పంపాడు. వాళ్ళకు చివరకు వైఖానస్సుల కళేబరాలు కన్పించాయి. ఇంద్రుడువచ్చి వైఖానససామను గానంచేసి వారిని తిరిగి బ్రతికించాడు. ఈ సామకు ఉన్న ప్రభావం ఇంతగొప్పది. ఈ వైఖానససామ తీర్చలేని కోరికంటూలేదు.

దానం పట్టినందున కలిగే దోషాన్ని పోగొట్టే 'ధ్వస్రమోః పురుషన్త్యోః' అనే మంత్రాన్ని గూర్చిన ఉపాఖ్యానం (తాం. బ్రా. 13.7.)చాలా ఆశ్చర్యకరంగా ఉంటుంది.

ఇలా ఈ బ్రాహ్మణంలో 5.7, 6.5, 7.8, 8.9, 13.4, 14.6, 14. 11, 18.1, స్థలాల్లోచాలా ఉపాఖ్యానాలున్నాయి. పైన చెప్పి నవేగాక, ఈ తాండ్యబ్రాహ్మణం అడుగడుగునా ఉపాఖ్యానాలతో నిండి ఉన్నది.

8. గోపథబ్రాహ్మణం :

ఇది అథర్వవేదానికి చెందిన బ్రాహ్మణం. ఇందులో గంభీరమైన అంతరార్థంకల ఉపాఖ్యానాలు చాలా ఉన్నాయి. ఇలాంటి వాటిలో ఒకటి ఉద్దాలక-శౌనక సంవాదరూపమైన ఉపాఖ్యానం (గో.బ్రా.3.6).

ఉద్దాలకుడు :

అరుణుడనే ఋషియొక్క పుత్రుడు ఉద్దాలకుడు. ఆయన శాస్త్రార్థంచేసి నన్ను జయించిన వారికి నామెడలోని హారం ఇస్తాను

అని ప్రతిజ్ఞచేసి దేశాలు తిరగటం మొదలుపెట్టాడు. ఎవరూ ఆయనను ఎదిరించలేదు. కాని ఉత్తరదేశపండితులు స్వదేవాయనుణ్ణి (శౌనకుణ్ణి) నాయకుణ్ణిగా చేసుకొని ఉద్దాలకునితో శాస్త్రార్థానికి తల పడ్డారు. ఉద్దాలకుడు ప్రశ్నలువేయటం వాటికి శౌనకుడు సమాధానాలు చెప్పటం (3.7;3.8) విపులంగా వర్ణింపబడింది.

ఈ ఉపాఖ్యానం - విజ్ఞానంపొందటమేగాక శాస్త్రార్థాలు చేసి దాన్ని పెంపొందించుకోవాలి, ఇతరులకు అందించాలి - అని పండితులకు బోధిస్తున్నది.

ప్రేది - ఉద్దాలకుడు :

ఇలాంటిదే మరొకటి (గో. బ్రా. 4.24): ఉద్దాలకుని గురువు కౌశాంబీ (ఇప్పటి పాట్నా) నగరవాసియైన ప్రేది. ఆయన తన శిష్యుడికి బ్రహ్మచర్యాన్ని గురించి ఉపదేశించి 'కుమారా! నీ తండ్రి సంవత్సరయజ్ఞాన్ని పూర్తిచేయటానికి ఎన్నిరోజులు కోరుతాడు?, అని అడిగాడు. దానికి ఉద్దాలకుడు 'పది' అని సమాధానమిచ్చాడు. ఎందుకంటే ప్రధానమైన విరాట్ ఛందమ్సుకు పదే అక్షరాలు. ఆచార్యుడు మళ్ళీ అడిగాడు. ఈ సారి 'తొమ్మిది' అని సమాధానం వచ్చింది. అంటే (నవ వై పురుషే ప్రాణాః) ప్రాణాలు తొమ్మిది కనుక అన్నమాట .ఇక్కడ ప్రాణమంటే (గాలి ప్రసరించే మార్గాలు) నవరంధ్రాలు. ఈసారి సమాధానం ఎనిమిది, ప్రముఖమైన గాయత్రి అష్టాక్షరి కనుక. మళ్లీ ప్రశ్న, దానికి ఏడు అని ఉత్తరం, ముఖ్యచ్ఛందమ్సులేడు కనుక. ఇలా ఈ సంఖ్య తగ్గుతూ వస్తుంది. రెండు అంటాడు శిష్యుడు, మనిషి రెండు పాదాలు కలవాడు కనుక. ఇక్కడ పాదమంటే కాలుకాదు; మానవుడు నడిచే కర్మ, జ్ఞాన మార్గాలు. మళ్లీ ప్రశించగా ఉద్దాలకుడు ఒకటి అంటాడు అంటే రోజు ఒక్కటి. (సంవత్సరం ఒకటి పూర్తిగా అని అర్థం) ఇలా అతి విచిత్రమైనరీతిలో మానవునికి పరమార్థం బోధిస్తున్నది ఉపాఖ్యానం.

దక్షయజ్ఞ ధ్వంసం :

లోకంలో ప్రసిద్ధమైన దక్షయజ్ఞానికి సంబంధించిన ఉపాఖ్యానాన్ని గోపథం వివరిస్తోంది (1. 2). ఒకప్పుడు ప్రజాపతి రుద్రునికి భాగంలేకుండా యజ్ఞం ప్రారంభించాడు. కోపించిన రుద్రుడు యజ్ఞాన్నే ధ్వంసం చేశాడు. యజ్ఞంలో మిగిలిన (అన్న శేషం) ప్రాశిత్రాన్ని చూడగానే భగునికి కళ్ళుపోయాయి. ఆ తర్వాత దాన్ని సవితృదేవత చేతులతో తీసుకోబోతే అవి తెగిపోయాయి. అతనికి బంగారు చేతులు అమర్చారు (అందుకే ఆయన హిరణ్యపాణి అయ్యాడు). పిదప సూర్యుడు సాహసించి తినబోయాడు. అతని పళ్ళు ఊడిపోయాయి. (అందుకే సూర్యునికి మెత్తని పిండివంటి పదార్థాలను నైవేద్యంపెట్టాలని శృతి చెప్తున్నది). ఇలాగే ఇధ్మునికి శిరస్సు, బర్హిస్సుకి కీళ్ళు పడిపోయాయి. చివరకు బృహస్పతి మంత్రోచ్చారణపూర్వకంగా సూర్యచక్షుస్సుతో చూస్తూ అశ్వినీదేవతల బాహువులతో స్వీకరించి లోపాన్ని సరిదిద్దాడు.

ఈ ఉపాఖ్యానంలోని అంతరార్థమిది–ప్రజాపతి శరీరావయవాల కధిపతియైన జీవాత్మ. రుద్రుడు సర్వజ్ఞుడైన పరమాత్మ. యజ్ఞమంటే పరమాణుసంయోగంతో ఏర్పడిన శరీరం. ప్రజాపతి రుద్రుణ్ణి యజ్ఞం నుంచి దూరం చేయటంచేత భగ – సవితృ – పూషా – ఇధ్మ – బర్హిస్ – తత్త్వాలు తమ తమ పనులు చేయలేకపోయాయి. జ్ఞాని అయిన వాడు ఏ కర్మలోకూడా పరమాత్మయొక్క ఉనికిని మరువరాదు.

ఇలా బ్రాహ్మణాల్లలో చాలా ఉపాఖ్యానాలున్నాయి. కొన్ని పెద్దవి, కొన్ని చిన్నవి. ఏవైనప్పటికీ ఇవి పుక్కిటిపురాణాలు కాదు. వీటన్నిటివెనక నిగూఢమైన అర్థం ఉంటుంది. దాన్ని వెలికితీసి గ్రహించటం మనకర్తవ్యం. అంతేకాదు. వేదంలో వ్యర్థంగా ఒక్క అక్షరం కూడా లేదు. దాన్ని సరైనరీతిలో అర్థం చేసుకోవటం మన బాధ్యత.

– ఎస్. ఎస్. ఎస్.

1. 14 మతం-తత్త్వం :

బ్రాహ్మణాలు; యాగాలు ఇతరవైదికకర్మలు ఋత్విక్కులు, నాటి ఆర్యసంఘాల ఆచారాలు, విశ్వాసాలు, మతసిద్ధాంతాలు, ధర్మాలు మొ॥ వాటిని వివరించే విజ్ఞానసర్వస్వాలు. బ్రహ్మసాక్షాత్కారమే మానవుని పరమలక్ష్యం. అందుకు సాధనం యజ్ఞం. కనుక యజ్ఞానికి బ్రహ్మశబ్దం వాడబడింది. బ్రాహ్మణాలలో యజ్ఞాలు సాంగోపాంగాలుగా వివరించబడ్డాయి.

మానవుడు తనపుట్టుకకు జీవనానికి మరణానికి, పరోక్షంగా ఉండే దేవతలు, ప్రత్యక్షంగా కనబడే ప్రకృతిశక్తులు కారణాలని భావించాడు. తనను సంరక్షించే దేవతలకు భయభక్తులతో అతడు చేసే విధులను మతం అనేపదం సూచిస్తోంది. మతం మానవునికి సత్ప్రవర్తన నేర్పటంలో నీతికి, కర్మకాండప్రయోగానికి స్థానాన్ని కల్పించింది. విశ్వాసంచేత మతం అభివృద్ధి చెందింది.

ఆత్మజ్ఞానమే తత్త్వశాస్త్రానికి మూలం. ఆత్మ అనే పదం జీవాత్మను, పరమాత్మను తెలుపుతోంది. ఆత్మదర్శనమే తత్త్వశాస్త్రం యొక్క పరమప్రయోజనం. 'ఈ ఆత్మ సమస్తభూతాధిపతి' అని శతపథబ్రాహ్మణం (14.5.5.15) చాటుతోంది.

మతం :

నాటి మతంలో యజ్ఞం ముఖ్యాంశంగా ఉండేది. యజ్ఞమంటే ఆత్మపరిత్యాగం. ఆ యా దేవతలనుద్దేశించి వేయబడ్డ ఆహుతులు యజ్ఞపదం చేత సూచింపబడుతున్నాయి. యజ్ఞాలలో పృథివి, అంతరిక్ష, ద్యులోకాలలోనున్న దేవతలు ఆహ్వానింపబడతారు. వాళ్ళు దర్భాసనాలపై (బర్హిస్సదనాలపై) ఆసీనులవుతారు. దేవతలు ప్రధానమైన సోమరసంతోబాటు వ్రీహి, యవధాన్యాలతో చేసిన పురో

డాశాన్ని, నెయ్యి, పాలు, పెరుగు, తేనె మొదలగు ద్రవ్యాలను స్వీకరిస్తారు. ఋత్విక్కులు, దేవతలను ఋక్కులతో ఆనందపరుస్తారు. దీర్ఘాయుర్దాయం, కుటుంబసౌఖ్యం, వీరసంతతి, యుద్ధంలో విజయ ప్రాప్తి, ఐశ్వర్యం మొదలగు వాటికొరకు దేవతలు ప్రార్థింపబడతారు. బ్రాహ్మణాలలో యజమానులు లేక ఋత్విక్కులు దేవతలను ఈ లోకం నుంచి విముక్తి కావాలని, స్వర్గానికి తీసుకొనిపొమ్మని ప్రార్థించటం ఎక్కడా కన్పించదు.

దేవతలు :

బ్రాహ్మణాలలో 33 మంది దేవతల వర్ణనలున్నాయి. వీళ్ళు భూమి, ఆకాశం, స్వర్గం – మూడులోకాలకు చెందినవాళ్ళు. వీళ్ళు మూడువర్గాలుగా ఉన్నారు.

1. **వసువులు :** వీరు ఎనిమిదిమంది. వీరినాయకుడు అగ్ని.

2. **రుద్రులు :** వీరు పదకొండుమంది. వీరి నాయకుడు ఇంద్రుడు.

3. **ఆదిత్యులు :** వీరు పన్నెండుమంది. వీరి నాయకుడు వరుణుడు. వీరు ప్రజాపతి, వషట్కారులతో కలిసి 33 మంది అవుతున్నారు(పం.విం.బ్రా. 6.2.5; శ.బ్రా. 11.4.6.5). వీరికి బృహస్పతి పురోహితుడు. వీరు సృష్టి, స్థితి, లయాలకు కారకులవుతున్నారు. వసువులు అంభోలోకానికి, రుద్రులు నభోలోకానికి, ఆదిత్యులు మహర్లోకానికి అధిపతులు (తై. బ్రా. 3.8.18. 1,2,3).

వీరికి తోడుగ మరికొన్ని వర్గాలున్నాయి. వారు ఋభువులు మరుత్తులు, సాధ్యులు, విశ్వేదేవులు, భృగ్వంగిరసులు (జై. బ్రా. 1.31.33).

దేవతలు ప్రాకృతిక శక్తులే. దేవతలు విజ్ఞానవంతులు. కాంతి మంతులు. ప్రకాశత్వంచేత దైవత్వాన్ని పొందారు. వాళ్ళ శక్తి

మంతులు, మహనీయులు. అద్భుతకార్యాలు చేస్తుంటారు. 'సత్యమే దేవతలు; అసత్యం మనుష్యులు' అని శ. బ్రా.(1.1.1.4) చెబుతోంది. ప్రజాపతి దేవతలను సృష్టించాడు. ఓషధులే దేవపత్నులని (శ.బ్రా. 6.4.2.4) పేర్కొంటున్నది. జై. బ్రా. లో శబ్దప్రకంపనలే దేవతలుగా వర్ణింపబడ్డాయి. ఇంద్రుడు మనస్సు వాక్కులనుంచి జన్మించిన స్వరంగా వర్ణింపబడ్డాడు[1].

దేవతలకు మనుష్యులకుగల తారతమ్యం జై.బ్రా. లో(1.270) ఇలా వివరించింది. 'మనుష్యులకు నాయకుడు మనస్సు (మనుష్య ధవాః), దేవతలకు నాయకుడు జలం (దేవధవాః). మనుష్యులను మనస్సు, ప్రాణం, చక్షుస్ (కన్నులు), శ్రోత్ర (చెవులు), వాక్కు నడిపిస్తున్నాయి. దేవతలకు అపః (నీరు), వాయువు, ఆదిత్యులు, దిక్కులు, పృథివి (భూమి) మార్గదర్శకాలుగా ఉన్నాయి. మానవుడు దేవతలకు నివాసభూమిగా చెప్పబడ్డాడు[2]. భూమి దేవతలకు రథంగా వర్ణించబడింది.

దేవతలు రహస్యప్రియులు. పరోక్షంగా కార్యాలు చేస్తారు. అగ్ని, వాయు, ఆదిత్యులు మూడులోకాలకు ప్రతినిధులు. వాళ్ళు మనుష్యులుచేసే అన్నిపనులకు సాక్షిభూతులుగా ఉంటారు. అందుచేత అగ్ని ఉపద్రష్టగా, వాయువు ఉపశ్రోతగా, ఆదిత్యుడు అనుఖ్యాతగా ప్రశంసింపబడ్డారు[3]

అగ్ని, ప్రజాపతి, ఇంద్రుడు సర్వదేవతలకు ప్రతినిధులుగా వర్ణించబడ్డారు. యజ్ఞంలో సమర్పించబడ్డ హవిస్సులు అగ్నిద్వారా దేవతలకు చెందుతున్నాయి.

---

1. స యో మనశ్చ వాచశ్చ స్వరో జాయతే స ఇంద్రః జై. బ్రా. 1. 321.
2. నరో వై దేవానాం గ్రామః పం. విం. బ్రా. 6.9.2.
3. తస్య హేఽగ్ని రుపద్రష్టా. వాయురుపశ్రోతా ఆదిత్యోఽనుఖ్యాతా.
జై. బ్రా. 3.7.3.4.

ప్రజాపతి :

ప్రజాపతి ప్రపంచసృష్టికర్త. జీవులకు ఆధారభూతుడు. ఆదిలో ప్రజాపతి ఒక్కడే ఉండేవాడు. కోరికవలన 'అతడే ప్రపంచంగా ప్రాణులుగా రూపొందాడు. మొట్టమొదట సలిలం (నీరు) ఏర్పడింది. దానినుంచి భూమి ఏర్పడింది. తరువాత దేవతలు, మానవులు, పితరులు మొదలైన సర్వప్రాణులు ప్రజాపతిచేత సృష్టింపబడ్డారు. ప్రజాపతే సృష్టికి రక్షకుడు. ప్రజాపతి యజ్ఞాన్ని ఏర్పరచి దేవతలను పోషించాడు. కనుక ప్రజాపతే యజ్ఞం అని ప్రశంసించబడ్డాడు. మొదట ఋతంచేత ప్రజాపతి గుర్తింపబడ్డాడు. బ్రాహ్మణాల్లో దేవతలందరిలో ప్రజాపతికి అగ్రస్థానం ఇవ్వబడింది.

ప్రజాపతి తనమనస్సునుంచి మానవుని, కన్నులనుంచి గుర్రాన్ని, శ్వాసనుంచి గోవును, చెవులనుంచి గొర్రెలను, కంఠ స్వరంనుంచి మేకను సృష్టించాడు. మానవుడు ప్రజాపతిమనస్సు నుంచి సృష్టించబడటంచేత సర్వప్రాణులలో మొదటివాడుగా, శక్తి మంతుడుగా, బుద్ధిమంతుడుగా ఉన్నాడు. ప్రజాపతి సంకల్పంద్వారా పంచభూతాలను ఉచ్చారణద్వారా భూః (భూమి) భువః (అంతరిక్షాన్ని) స్వః (స్వర్గాన్ని) సృష్టించాడు.

అగ్ని :

అగ్నికి యజ్ఞానికి అవినాభావసంబంధం ఉంది. ఆహుతులన్నీ అగ్నిద్వారా దేవతలకు చెందుతున్నాయి. కనుక అగ్ని దేవతలలో ప్రథమగణ్యుడు. 'అగ్నిరగ్రే దేవతానాం' (తై.బ్రా. 2.4.3.3). అగ్ని వసువులకు నాయకుడు. దేవతలకు యజమాని (యష్టా). అగ్ని దేవతలందరికి ప్రతీక. అగ్నియే అన్నపతి; వీర్యవంతుడు. కనుక సంతానోత్పత్తికి కారకుడు (రేతోధాః). గృహస్థుడు తనను పాపాల నుంచి తొలగించమని అగ్నిని ప్రార్థిస్తాడు. అగ్నివల్ల ధూమం(పొగ), ధూమంవల్ల మేఘం, మేఘంవల్ల వర్షం కలుగుతుందని శతపథ

బ్రాహ్మణంలో చెప్పబడింది (5.3.5.17). సోమయాగంలో పత్నులతో గూడిన అగ్నికి తర్పణోదకాలు ప్రత్యేకంగా ఇవ్వబడతాయి.

ఇంద్రుడు దేవతలకు అధిపతి. ఇంద్రుడు బలం, ఓజస్సు కలవాడు. కాబట్టి ఇంద్రుడు తనభక్తుని నాయకులలో శ్రేష్ఠునిగా చేస్తాడు. ఇంద్రాగ్నులు సర్వలోకరక్షకులుగా స్తుతింపబడ్డారు. వరుణుడు ధర్మానికి అధిపతి. సత్యాసత్యాలు వరుణుని స్వభావాలు. వరుణుడు రాజులకు రాజు, సమ్రాట్టుగా స్తుతింపబడ్డాడు. మిత్రా వరుణులు క్షత్రధర్మాలకు ప్రతీకలు. ప్రాణ, అపానాలలాగా మిత్రా వరుణులు కలిసిఉన్నారు. పగటికి మిత్రుడు, రాత్రికి వరుణుడు చెంది ఉన్నారు. సోమశబ్దం చంద్రుని, సోమలతను తెలుపుతోంది. సోముడే రాజు. ఓషధులకు, వనస్పతులకు అధిపతి. సోముడు మానవుల క్షేమాన్ని పర్యవేక్షిస్తుంటాడు. సోమలతే దేవతలకు ఆహారం. ఇంద్రునికి సోమరసమే ప్రియమైన హవిస్సు.

రుద్రుడు భూతాలకు అధిపతి, సవిత ప్రేరకశక్తిగల దేవత. సవిత ప్రాణులను కర్మలను చేయమని ప్రేరేపిస్తాడు. ఆదిత్యుని మరొక రూపమే సవిత. అశ్వినులు దేవతలజంట; దేవతావైద్యులు. దేవతలకు యజ్ఞాలలో వీళ్లు అధ్వర్యులుగా ఉంటారు (ఐ. బ్రా. 4.18). విష్ణువు దేవతలలో పెద్దవాడు (పరమః) (ఐ. బ్రా. 1.1). విష్ణువు సర్వస్వతంత్రుడు. విశ్వాత్ముడు. సర్వవ్యాపి. శతపథబ్రాహ్మణంలో 14వ కాండలో విష్ణువు సర్వదేవతలలో విజయశీలుడుగా సర్వ దేవతలలో శ్రేష్ఠుడుగా స్తుతింపబడ్డాడు.

ఆదిత్యుడే మనకు కనిపిస్తున్న సూర్యుడు. ఇతడు దివ్య నేత్రాలు కలవాడు. సూర్యుడు తన వర్చస్సుచేత ప్రపంచాన్ని రక్షిస్తున్నాడు. సూర్యుడు మానవులను కర్మలు చేయమని ప్రేరే పిస్తాడు. 'మానం-అవాః-సూర్యేణ ప్రసూతాః' (తై. బ్రా. 2. 8. 1. 3).

వాయువు దేవతలలో వేగంకలవాడు. వాయువే ప్రాణం. వాయువు వల్ల వర్షాలు కురుస్తాయి. మరుత్తులు గణదేవతలు. పితరులు యమ లోకానికి చెందినవాళ్లు. వాళ్లు సుప్తులుగా ఉంటారు. 'మనుష్యా వై జాగరితం పితరః సుప్తం' (శ. బ్రా. 12. 4. 4. 2). యజ్ఞాలలో దేవతలకు అర్పింపబడేవి హవిస్సులు. ఇవి 'స్వాహా' అనే పదంచేత అర్పించబడతాయి. పితరులకు అర్పించేవి, కవ్యాలు. ఇవి 'స్వధా' అనే పదంచేత అర్పించబడతాయి. దేవతలకు లోహ, దారుపాత్రలు వాడతారు. పితరులకు మృన్మయ (మట్టి) పాత్రలు వాడతారు.

స్త్రీ దేవతలు :

అదితి భూదేవిగా, ప్రపంచానికి తల్లిగా చెప్పబడింది. ఆమె 'మహి' విశాలమైంది. ప్రపంచాన్ని భరిస్తోంది. దేవరథగా చెప్ప బడింది. సరస్వతి ఇంద్రసుత్రామునికి, యౌవనాన్ని కలిగించింది. సరస్వతి, వీర్యం, వాక్కు, ఇడ, భారతి, సరస్వతులు పీడవప్రయాజ, అనుయాజ అహుతులకు దేవతలు. భారతి ఆదిత్యునికి, సరస్వతి రుద్రునికి, ఇడ వసువు లేక అగ్నికి సంబంధించినవారుగా చెప్ప బడ్డారు.

నాటి ఆర్యులు యజ్ఞంచేయటమే శ్రేష్ఠమైన కార్యమని తలచారు. యజ్ఞం ప్రజాపతికి ప్రతీకగా తలచబడింది[1]. యజ్ఞం చేయటంద్వారా ప్రకృతిశక్తులపై అధిపత్యం సంపాదించవచ్చునని భావింపబడింది. యజ్ఞంచేయటంచేత వర్షాలుకురిసి, దేశం సుభిక్షంగా ఉంటుంది.

గోపథబ్రాహ్మణంలో యజ్ఞస్వరూపం వివరింపబడింది. యజ్ఞ ప్రక్రియలో 7 సోమసంస్థలు, 7 పాకయజ్ఞాలు, 7 హవిర్యజ్ఞాలు ఉంటాయి. అవి :

---

1. ఏష వై ప్రత్యక్షం యజ్ఞో యత్ప్రజాపతిః శ. బ్రా. 4.3.4.3.

1. సోమసంస్థలు : 1. అగ్నిష్టోమ, 2. అత్యగ్నిష్టోమ, 3. ఉక్థ్య, 4. షోడశి, 5. అతిరాత్ర, 6. అప్తోర్యామ, 7. వాజపేయ.

2. పాకయజ్ఞాలు : 1. అష్టక, 2. పార్వణస్థాలీపాక, 3. మాసిక శ్రాద్ధ, 4. పిండపితృశ్రావణి, 5. అగ్రహాయణి, 6. చైత్రి, 7. ఆశ్వీయుజి.

3. హవిర్యజ్ఞాలు : 1. అగ్న్యాధాన, 2. అగ్నిహోత్ర, 3. దర్శ, 4. పూర్ణమాస, 5. చాతుర్మాస్య, 6. నిరూఢ పశుబంధ, 7. సౌత్రామణి.

ఈ యజ్ఞాల క్రమమిది – అగ్న్యాధేయ, పూర్ణాహుతి, అగ్నిహోత్ర, దర్శపూర్ణమాస, అగ్రయణ, అశ్వమేధ, పురుషమేధ, సర్వమేధ మొదలైనవి. యజ్ఞాలు చేయడంవల్ల చెడు తొలగిపోతుంది. శుభం కలుగుతుంది. పౌర్ణమినాడు యజ్ఞాలు చేయడం శుభప్రదంగా తలచబడింది. యజ్ఞానికి 'అధ్వర'మనే పర్యాయపదం ఉంది. ధ్వర మంటే హింస. అధ్వరమంటే హింసలేనికార్యం. యజ్ఞంలో జరిగే పశువధ హింసగా భావించబడలేదు. హింస అంటే శత్రుత్వభావంతో, ద్వేషంతో ప్రాణులను గాయపరచటం, చంపటం.

తత్త్వం:

పరబ్రహ్మ:

వేదాలలో ప్రధానప్రతిపాద్యం పరబ్రహ్మం. వైదికధర్మంలో పరమసత్యం బ్రహ్మ. ఆ బ్రహ్మసాక్షాత్కారమే మానవుని పరమలక్ష్యం. దేవతలలో ఏకత్వాన్ని అన్వేషించిన మహర్షులు పరబ్రహ్మనే దేవతలకు నియామకమైనట్టి ఏకతత్త్వంగా గుర్తించారు. పరబ్రహ్మ వేదసారమైన ఓంకారస్వరూపుడు. గోపథబ్రాహ్మణంలో ఓంకారం త్రిమూర్త్యాత్మకంగా

(బ్రహ్మ, విష్ణు, శివస్వరూపంగా) వర్ణింపబడింది. శతపథబ్రాహ్మణంలో మొదట పరబ్రహ్మ 'ప్రథమజుడు' గా పేర్కొనబడ్డా, చివరి అధ్యాయాలలో స్వయంగా అనాదియై జగత్తునంతా సృష్టించిన ప్రథమతత్త్వంగా వర్ణింపబడ్డాడు. ఆదిలో బ్రహ్మయే విశ్వం, బ్రహ్మయే దేవతలందరికి సృష్టికర్త' (శ. బ్రా. 11.1 11.1). అదే బ్రాహ్మణంలో ఒకచోట (6.1.1.8) త్రయీవిద్యయే పరబ్రహ్మ అని చెప్పబడింది. ఇలా బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో సర్వజగత్తుకు మూల కారణం, చరమలక్ష్యం అయిన ఒక ఉదాత్త ఆధ్యాత్మికతత్త్వంగా పరబ్రహ్మ రూపొందింది. తరువాతి ఉపనిషత్తులు పూర్తిగా బ్రహ్మతత్త్వ విచారణకే అంకితమైనాయి. ఉపనిషత్తులలో 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' అని సూత్రప్రాయంగా చెప్పబడింది. బ్రహ్మ, ఆత్మ రెండూ ఒక్కటే అనే శాండిల్యుని సిద్ధాంతం శతపథబ్రాహ్మణం (10.6.3) లో ఉంది. ఇదే ఉపనిషత్తుల ప్రధానసిద్ధాంతం.

ఆత్మ :

బ్రాహ్మణాలలో 'ఆత్మవిచారం' ఉంది. ఆత్మ సహజమైంది. అది ప్రాణులకు చైతన్యాన్ని కలిగిస్తుంది. శరీరంకంటే ఆత్మ భిన్నమైంది అని గుర్తింపబడింది. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ఆత్మ శరీరం కలిసిఉండాలి అని బోధిస్తున్నది[1]. ప్రజాపతి క్షేత్రజ్ఞునిగా ప్రాణులలో ప్రవేశించాడు. అహోరాత్రాన్ని స్వీకరించి, పేరును, రూపాన్ని పొందాడు (తై. బ్రా. 3.10.10.5; 2.2.7.1).

వైదికధర్మంలోని ప్రాథమికసిద్ధాంతాలు, సర్వశక్తిసంపన్నుడైన భగవంతుడు, ఆత్మ, జననమరణ పునర్జన్మ చక్రాలగూర్చి శతపథ బ్రాహ్మణం (3.2.2.23) వివరించింది. మానవశరీరం పదిప్రాణాలను ఒక ఆత్మను కలిగిఉంది. ఇవే ఏకాదశరుద్రులు (శ. బ్రా. 11.6.3.7).

---

1. ఆత్మా చ త్వా తనూ చ శ్రీణతామ్ తై. బ్రా. 3.7.9.3.

ముల్లోకాలు :

భూమి. అంతరిక్షం, స్వర్గం మూడులోకాలుగా గుర్తింపబడ్డాయి. వీటిలో భూమి 'ఇయం' (ఇది) అనే సర్వనామంతోను, స్వర్గం 'అసౌ' (అల్లది) అనే సర్వనామంతోను సూచింపబడింది. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో (3. 8. 18. 5, 6) భూమిని గురించి 'ఈ లోకం భూతకాలం ఆ లోకం (స్వర్గం) భవిష్యత్కాలం' అని చెప్పబడింది.

స్వర్గం :

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో 'దివః శ్యేన' అనే ఇష్టిలో స్వర్గలోకపు ఏడుద్వారాలను గురించి చెప్పబడింది. ఆశా, కామ, బ్రహ్మ, యజ్ఞ, అపః, అగ్ని, అనువిత్త అని వాటిపేర్లు. ఇవి ఏడు యథార్థానికి ఇష్టులే. వీటిని తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం (3.12.2.9) స్వర్గద్వారాలుగ వర్ణించింది.

ఇలా తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం స్వర్గాన్నిగురించి నిశ్చయంగా చెబుతుంటే కొన్ని బ్రాహ్మణాలలో స్వర్గం ఉందా? లేదా? అనే సందేహం (శ.బ్రా. 1.2.2.21;-షం.విం.బ్రా. 4.6.17); కొన్నింటిలో 'లేదు' అనే సమాధానం కూడ ఉంది. జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (1.291) 'ఎవడు తెలిసినదాని నుంచి తెలియనిదానికి వెడతాడు? పరలోకం అంతరిక్షానికి అవతల ఉంది. అది చాలా లోతైన బావిలో చీకటి కనిపించినట్లు ఉంది. కాబట్టి స్వర్గం అక్కడ ఉందో లేదో ఎవరికి తెలుస్తుంది?' అని చెప్పబడింది. 'ఆ లోకం నిజంగా ఈ లోకంలోనే ఉంది' 'అస్మిన్ లోకే అసౌ లోకః' (జై.బ్రా. 1.291).

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో (3.3.10.2) పుణ్యకర్మయే సుకృతలోకమనీ, సత్యమే సుకృతలోకమనీ (3. 3. 6. 11) చెప్పబడింది. మరొకచోట సూర్యలోకమే స్వర్గమని చెప్పబడింది. '**ఏష (ఆదిత్యః) స్వర్గో లోకః**' (3.8.10.3). ఇది మరణానంతరం పొందదగింది.

పుణ్యకార్యాలు చేయటంవల్ల స్వర్గం లభిస్తుందని శతపథ బ్రాహ్మణం (6.5.4.8) చెబుతోంది. 'దేవా వై యజ్ఞేన శ్రమేణ తపసా హుతిభిః స్వర్గం లోకమాయన్' (యజ్ఞాలు చేయటం తపస్సు చేయటం ఆహుతులవల్ల స్వర్గం లభిస్తుంది) అని ఐతరేయబ్రాహ్మణం (3.42) చెబుతోంది.

పరలోకాలలో ప్రాణులు జన్మించటంలేదు. 'న హి అముష్మిన్ లోకే పశవః ప్రజాయంతే' (పం. విం. బ్రా. 20.16.7). భూమిపై ప్రాణుల జీవనం గురించి చెప్పబడింది. సంపూర్ణ మానవజీవనం 100 సంవత్సరాలు. అది పూర్ణాయుష్యంగా తలచబడింది.[1]

బ్రాహ్మణాలు మానవజీవితం బుద్బుదప్రాయం (నీటిబుడగ వంటిది) కాబట్టి త్వరగా అగ్న్యాధానం స్వీకరించమని, అగ్నిహోత్రాన్ని వాయిదావేయవద్దని హెచ్చరిస్తున్నాయి (శ. బ్రా. 2.13.9).

మృత్యువు :

మరణం సాధారణమైంది. అది జీవితానికి సమాంతరంగా నడుస్తోందని శతపథబ్రాహ్మణంలో (10.3.6.16,17) చెప్పబడింది. సంవత్సరం, కాలం, మృత్యువు, అంతకమని పిలువబడుతున్నాయి[2]. పగలు, రాత్రి మానవుల ఆయుష్యం నశిస్తోంది. ఆయుఃపరిమాణం 100 సంవత్సరాలయినా పురుషుడు 100 సంవత్సరాలకంటే ఎక్కువ జీవించగలడు[3]. ఇది ఎలా సాధ్యపడుతుందో గూడ బ్రాహ్మణాలలో చెప్పబడింది.

---

1. దీర్ఘాయుత్వాయ శతః శరదాయః శతం శరద్వ్యయం ఆయుషే వర్చసే
తై. బ్రా. 1.2.1.19.20.
2. ఏష వై మృత్యుః యత్ సంవత్సరః ఏష హి మర్త్యానాం అహోరాత్రాభ్యాం ఆయుః క్షిణోతి శ. బ్రా. 10.3.2.1, 2.11.
3. అపి హి భూయాంసి శతద్వర్షేభ్యః పురుషో జీవతి శ.బ్రా. 1.9.3.19.

కౌషితకీబ్రాహ్మణంలో పునర్జన్మకు బదులుగా 'పునర్మృత్యు' శబ్దం (25-1) ప్రయోగింపబడింది. బ్రాహ్మణాలన్నీ పునర్జన్మ సిద్ధాంతాన్ని సమ్మతించాయి. అయితే పునర్జన్మకు బదులుగ 'పునర్మృత్యు' శబ్దం వాడటం ఈ బ్రాహ్మణంలోని విశేషం. శతపథ బ్రాహ్మణంలో 'అతి హ వై పునర్మృత్యు ముచ్యతే' (11.5.6.9) అని పునర్జన్మ గూర్చి చెప్పబడింది.

యజ్ఞాలనాచరించటంవల్ల మానవుడు మరణాన్ని, పునర్జన్మ అనే చక్రాన్ని జయిస్తాడు. రాహుగణగోతముడు 'మిత్రవింద' అనే యజ్ఞాన్ని తెలిసికొన్నాడు. అది విదేహరాజైన జనకునికి తెలిసింది. ఈ యజ్ఞం చేయటంవల్ల అతడు పునర్జన్మపరంపరను, మరణాన్ని జయించాడని శతపథబ్రాహ్మణంలో (11.4.3.20) చెప్ప బడింది. దేవతలు గతజన్మల, భవిష్యజ్జన్మల జ్ఞానం ప్రసాదించండని ప్రార్థింపబడ్డారు .విద్యాజ్ఞానం అమృతత్వాన్ని పొందటానికి అవసరం. జ్ఞానంలేకుండా కేవల కర్మాచరణ దానికి తోడ్పడదు. 'సావిత్రవిద్య' తెలిసినవాడు మరణం, పునర్మరణం అనే చక్రాన్ని దాటగలడని తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం (3.10.11.1,2) తెలియజేస్తున్నది.

మానవుడు దేవతలసాయుజ్యం, సాలోక్యం పొందటంకూడ బ్రాహ్మణాలలో వర్ణింపబడింది[1].

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో ఒకచోట (3.10.7.3) 'న శరీర ఏవ స్వర్గం లోకమేతి' అని శరీరంతో స్వర్గం పొందటంగూడ తెలుపబడింది.

సంతానం :

మానవజీవితం సంపూర్ణతను పొందటానికి సంతానం అవసరం. 'ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణం'- తై.బ్రా. 3.3.10.4. ఐతరేయ

1. అదిత్యస్య చ సాయుజ్యం గచ్ఛతి తై. బ్రా. 2.3.7.2.
స ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే తై. బ్రా. 3.10.10.5.

బ్రాహ్మణం (7. 13) 'న పుత్రస్య లోకో అస్తి' అని పుత్రుడులేనిదే తల్లిదండ్రులకు ఆనందం పరలోకం లేదని చెబుతోంది. పుత్రులు పూర్వజన్మ కర్మఫలంచేత కలుగనప్పుడు పుత్రులు కలగటానికి 'పుత్రేష్టి'ని చేయాలి. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో(1.5.5.6) 'సంతానం వల్ల వంశాభివృద్ధి అవుతుంది. 'ఓ మర్త్యుడా సంతానమే నిన్ను అమరునిగా శాశ్వతునిగా చేస్తుంది' అని చెప్పబడింది.

సత్యం:

సత్యమంటే చూసింది చూసినట్లుగ విన్నది విన్నట్లుగాచెప్పడం. ఏదైనా వివాదంలో నేను నా కళ్ళతో చూశాను అంటే దానిని అందరు విశ్వసించేవారు[1]. తాండ్యబ్రాహ్మణం (18.2.9.) 'ఋతే నైవైనం స్వర్గం లోకం గమయతి' అని సత్యం పలికినవాడు స్వర్గాన్ని పొందుతాడని చెబుతున్నది. ఋతం మానసికసత్యం. సత్యం వాచిక సత్యం కాబట్టి 'ఋతమితి సత్యం' అని శతపథబ్రాహ్మణం (6.7.3.11) ఋతం, సత్యం ఒకటే అని చెబుతోంది.

అహింస:

యజ్ఞాలలో పశువధ జరుగుతుంది. కాబట్టి యజ్ఞం హింసామయం అనే దురభిప్రాయం ఉంది. అశ్వమేధయాగంలో అహింస కోసం 'పర్యగ్నికరణం' తరువాత అడవి జంతువులన్నీ విడిచిపెట్టబడతాయి[2]. ఇది ఆనాటి అహింసా దృక్పథాన్ని వెల్లడిస్తోంది. వేదీనిర్మాణంలో భూమిని కొయ్యకత్తితో చదునుచేస్తారు. భూమికి హింసకలుగకుండా కొంతగడ్డిని వదలుతారు (శ.బ్రా 1.2.2.15). భూమికి రోలువల్ల హింస కలుగకుండ భూమిమీద జింకచర్మాన్ని

1. చక్షుర్వా ఋతం తస్మాద్యతరో వివదమానయోరాహాహ
   మమస్త్వాక్ష చక్షుషాఽదర్శమితి తస్య శ్రద్దధతి ఐ. బ్రా. 2.40.
2. పర్యగ్ని కృతాపారణ్యాన్ ఉత్సృజంతి అహింసాయై తై. బ్రా. 3.9.3.3.

పరచి, దానిపైన రోలును ఉంచి పిండిని దంచుతారు (శ. బ్రా. 1.1.4.5, 6.7), ఒకక్రతువులో 'స్వధితి' అనబడే కత్తిని 'ఓ స్వధితీ! దీనిపట్ల ప్రవర్తించకు' అని సంబోధింపబడింది.

పాపం :

పాపాలు చేయటానికి పరిసరాలప్రభావం తోడ్పడుతుంది. వృజినం (కుటిలవర్తనం), అన్ృతం, చెడునడతలు పాపకార్యాలు. వీటికి విరుద్ధమైనవి ఋజుకర్మ, సత్యం, సుచరితాలు (తై. బ్రా. 3.3.7.9,10). జైమినీయబ్రాహ్మణంలో (1.97) నిద్రాస్వభావం, సోమరితనం, కోపం, ఆకలి, జూదక్రీడలలో, కామక్రీడలలో అతి కాంక్ష పాపాలుగా చెప్పబడ్డాయి.

సోమలతను నలగగొట్టడం కూడా చెడ్డపనిగా ఆనాటివారు భావించారు. దానికోసం సోమలతను క్షమించమని ప్రార్థిస్తారు (తై. బ్రా. 3.7.13.1). పాపాలనుంచి గృహస్థుణ్ణి అగ్ని రక్షిస్తాడు. అసత్యవాదులను వరుణుడు శిక్షిస్తాడు.

ఇలా బ్రాహ్మణాలలో యజ్ఞకలాపవివరణతో బాటు మత తత్త్వాలను గురించి విశేషాలెన్నో వివరించబడ్డాయి. బ్రాహ్మణాలలోని తత్త్వవిచారబీజాలే తరువాతి ఉపనిషత్తులలో విశ్వరూపాన్ని ధరించాయి.

— కె.వి.ఆర్.

1. 15 కవితాసౌందర్యం

వేదం విశ్వవిజ్ఞానానికి నిధి అనే సత్యాన్ని ప్రపంచంలోని మేధావులంతా ఏకగ్రీవంగా అంగీకరించారు. ఈ విశ్వాన్ని సృష్టించిన పరమేశ్వరుణ్ణి కవులకు కవిగా అంగీకరించగలిగితే, ఆయన ముఖ కమలంనుంచి బయల్పడిన వేదం సర్వకావ్యమర్యాదలకు మార్గ దర్శకం అవుతుంది. సాహితీసంప్రదాయావిర్భావం అగ్నిపురాణంలో కనిపించినప్పటికీ; నిజానికి ఆ సంప్రదాయబీజాలకు వేదమే మూల కందమని సూక్ష్మపరిశీలనవల్ల తెలుస్తుంది.

మంత్ర-బ్రాహ్మణ భాగద్వయాత్మకమైన వేదంలో మంత్ర భాగం యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠానానికి ప్రత్యక్షంగా ఉపయోగపడుతూ, ప్రభుసమ్మితంగా ఉంటుంది. ఆ మంత్రాలకు వ్యాఖ్యానంవంటిది బ్రాహ్మణభాగం. దీనిలో అక్కడక్కడ సందర్భానుసారంగా కొన్ని సంవాదాలూ, ఉపాఖ్యానాలూ ఆ యా క్రతువిధులకు సంబంధించిన అర్థవాదవాక్యాలూ ఉంటాయి. అందువల్ల మంత్రభాగంలోకంటే బ్రాహ్మణాలలో కవితాచ్ఛాయలు ఎక్కువగా కనిపిస్తాయి.

'కవి' శబ్దం మొట్టమొదట వేదంలో కనిపిస్తుంది. అది బ్రహ్మపరంగా కొన్నిచోట్ల వాడబడింది. కవియొక్క ధర్మం కవిత్వ మైతే, అతడుచేసిన వాఙ్మయరూపకర్మ కావ్యమౌతుంది. ఆదికవి అని ప్రసిద్ధిగాంచిన వాల్మీకిమహర్షి వ్రాసిన శ్రీమద్రామాయణం వేద తుల్యం. వేదవ్యాసుడు రచించిన భారతం పంచమవేదమని ప్రసిద్ధి గాంచింది. వ్యాసప్రణీతమైన శ్రీమద్భాగవతం సర్వవేదసారమన్నది జగద్విదితం. ఇలాంటి దృష్టితో చూసిన ఈ మహర్షుల కావ్యేతిహాస రచనకు వేదాలే మార్గదర్శకాలని స్పష్టమౌతున్నది.

కావ్యానికి ఇతివృత్తం ఆధారభూతమైనది. శబ్దశక్తులూ శబ్దార్థాలంకారాలూ, నానావిధవర్ణనలూ ప్రకృతి సత్యాలను పట్టి యిచ్చే లోకోక్తులూ మొదలయినవి కావ్యసౌధజీవసౌందర్యాలకు అత్యావశ్యకాలౌతాయి. వేదంలో ముఖ్యంగా ఋగ్వేదంలో ఐలోపాఖ్యానం, మారుతోపాఖ్యానం, నాచికేతోపాఖ్యానం మొ॥ ఉపాఖ్యానాలు చిన్నవీ, పెద్దవీ ఎన్నో ఉన్నాయి. ఇవన్నీ కవితాశిల్పానికి నిధులుగా పేర్కొనదగినవి. కవికులగురువైన కాళిదాసు ఐలోపాఖ్యానాన్ని ఆధారంగా చేసికొని విక్రమోర్వశీయాన్ని రచించాడు. సంహితాభాగం సాంద్రపదగుంఫన కలిగి ప్రౌఢశైలిలో ఉండగా బ్రాహ్మణభాగం ప్రసాదగుణభరితమై ద్రాక్షాపాకంలో ఉంటుంది.

అలంకారాలకన్నింటికి మూలమని చెప్పదగిన ఉపమాలంకారం వేదంలో విస్తృతంగా కనిపిస్తుంది. శ్యేనయాగాన్ని గూర్చి చెప్పే-

యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్తే ఏవమయం
ద్విషన్తం భ్రాతృవ్యం నిపత్యాదత్తే

ఈ వాక్యంలో ఉపమాలంకారం స్ఫుటంగా కనిపిస్తుంది. శ్యేనయాగాలకు ఉపమానోపమేయభావం, 'యథా' 'ఏవం' పదాలకు ఉపమావాచకత్వం, 'నిపత్యాదత్తే' అన్నదానిలో సమానధర్మం తెలిపే ఈ సన్నివేశం సంపూర్ణోపమకు చక్కని ఉదాహరణం అవుతున్నది. ఇదే విధంగా-

ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే।
తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి ॥

ఈ మంత్రంలో రూపకాలంకారం ధ్వనిస్తున్నది. ఇక్కడ వర్ణింపబడిన పక్షులు రెండూ జీవాత్మపరమాత్మలు. వృక్షం నశ్వరమైన శరీరం, పిప్పలం కర్మఫలం. రెండు పక్షుల్లో భోక్తయైన పక్షి జీవాత్మ. సాక్షిమాత్రంగా ఉన్న పక్షి పరమాత్మ. ఉపమేయాలైన జీవాత్మాదులు

ఉపమానాలైన సుపర్ణాదులుగా రూపింపబడ్డాయి. 'అదిత్యో యూపః' అనే వాక్యంగూడ రూపకాలంకారానికి ఉదాహరణమౌతుంది.

గోపథబ్రాహ్మణంలో రాత్రిపుట్టుకను గురించిచెప్పే సందర్భంలో-

మృత్యోస్తమ ఇవ హి రాత్రిః మృత్యుర్వై తమః

అని చెప్పబడింది. ఈవాక్యం పూర్వార్ధంలో ఉపమ, ఉత్తరార్ధంలో రూపకం విస్పష్టంగా కనిపిస్తున్నాయి.

ఈ బ్రాహ్మణంలోనే బ్రహ్మ కావించిన సృష్టిక్రమాన్ని వివరించే సందర్భం చూడండి:

స ఆత్మత ఏవ త్రీన్ లోకాన్నిరమిమత. పృథివీమన్తరిక్షం దివమితి, స ఖలు పాదాభ్యామేవ నిరమిమతోదరా దన్తరిక్షం మూర్ధ్నో దివమ్. గో. బ్రా. 1.6.

పృథివ్యంతరిక్షద్యులోకాలు క్రమంగా బ్రహ్మయొక్క పాదోదర శిరస్సుల నుండి పుట్టినట్లు వర్ణింపబడింది. ఇక్కడ క్రమాలంకారం వ్యంగ్య మర్యాదలో సూచితమైంది. అంతేకాక ఈ క్రమంవల్ల ఆ యా లోకాలే బ్రహ్మయొక్క ఆ యా అవయవాలుగా నిరూపింపబడుతున్నాయన్నది ఇక్కడ స్ఫురించే వ్యంగ్యాంతరం.

ఇంకో సందర్భం చూడండి:

స ఖలు పృథివ్యా ఏవాగ్నిం నిరమిమతాన్తరిక్షాద్వాయు న్దివ ఆదిత్యమ్ (గో. బ్రా. 1.6).

ఇందులో కారణమాలాలంకారం ధ్వనిస్తున్నది. కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో రేయింబవళ్లు మృత్యుదేవత బాహువులుగా పోల్చబడ్డాయి చూడండి:

అథో మృత్యోర్హవా ఏతౌ విరాజబాహూ యదహోరాత్రే (కౌ. బ్రా. 1.2.)

ఇది ఉపమాలంకారమే అయినా, కాలం అజేయమైనది, మృత్యువు నిత్య సన్నిహితమైనది - అన్న పరమసత్యం దీనివల్ల

సూచితమౌతున్నది. ఈవిధంగా అలంకారాంతరాలకు కూడా బీజ ప్రాయాలైన సన్నివేశాలు వేదంలో మనకు దర్శనమిస్తాయి.

పైన పేర్కొనబడిన ఘట్టాలు ఉపమాద్యర్థాలంకారాలకు ఉదాహరణాలు కాగా, క్రింది వాక్యాలు శబ్దాలంకారావిర్భావానికి శ్రీకారంచుట్టాయి :

స భూయోఽ శ్రామ్యత్ భూయోఽ తప్యత్,
భూయ ఆత్మానం సమతపత్

అనే గోపథబ్రాహ్మణవాక్యం వృత్త్యనుప్రాసాలంకారానికి మార్గ దర్శకమై తద్వారా ఇతర శబ్దాలంకారవ్యాప్తికి కారణమౌతున్నది.

బ్రహ్మ హ వై బ్రహ్మాణం పుష్కరే ససృజే,
స ఖలు బ్రహ్మా సృష్టిః

ఇలాంటి వాక్యాలు శబ్దాలంకారవ్యాప్తిని సమర్థిస్తున్నాయి. అయితే ఇవి లౌకికకావ్యంలో లాగా కేవలసౌందర్యసాధనాలు మాత్రమేకాక, తపస్సు ప్రధానమనీ, పరబ్రహ్మ చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృష్టించాడనీ, బ్రహ్మయే సృష్టి అనే పరమార్థాలను సైతం బోధిస్తున్నాయి. 'బ్రహ్మ సృష్టిః' అనే రూపకం కేవలాలంకారం కాక వ్యాపనశీలమైన బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని తెలియజేస్తుంది.

అలంకారశాస్త్రంలో పేర్కొనబడిన అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన అనే మూడు శబ్దవృత్తులకు ఆధారం వేదంలో కనిపిస్తుంది. 'ఆయుర్ఘృతం' అన్నవాక్యంలో లక్షణ ఉన్నది. ఘృతమంటే నెయ్యి అని వాచ్యార్థం. నెయ్యి ఆయువుకాదు. వాచ్యార్థం పొసగనప్పుడు స్వీకరింపబడేది లక్షణ. ఘృతం అయువుకాదు కాబట్టి 'ఆయుః' పదానికి ఆయుర్వర్ధనం అన్న అర్థం చెప్పుకోవాలి. ఇది లక్ష్యార్థం. 'మహాగ్నిచయనం' అనే క్రతువులో ఇటుకలనుపేర్చి తయారుచేసిన

వేదికపైన అగ్నిని ఉంచి హోమంచేస్తారు. 'అగ్నిః చీయతే అస్మిన్ కర్మణి' అనే వ్యుత్పత్తినిబట్టి నిజానికి ఇందులో ప్రోగుచేయబడేవి ఇటుకలు (ఇష్టకాః) అయినా, ఇవి అగ్నిని ధరించేవి కాబట్టి వీటికి 'అగ్ని' అనే పేరువచ్చి ఈ యాగం అగ్నిచయనం అని వ్యవహరింపబడింది. అలాగే 'యజ్ఞ' పదం నిష్కామకర్మాచరణబోధకమై మానవజీవితం త్యాగమయం కావాలని ధ్వనింపజేస్తూ వ్యంజనకు నాంది పలికింది.

ఏరుదాటిన తర్వాత........

ఇదేవిధంగా బ్రాహ్మణాలలో లోకపుపోకడలు, మనః ప్రవృత్తులు చాల సహజంగా వర్ణింపబడి, కొన్ని లోకోక్తులు, పలుకుబడులు పుట్టడానికి దోహదంచేశాయి. ఐతరేయబ్రాహ్మణం లోని శునశ్శేఫోపాఖ్యానంలో వర్ణింపబడిన హరిశ్చంద్రుడు మనకు తెలిసిన సత్యహరిశ్చంద్రుడుకాడు. పుట్టబోయేబిడ్డను యాగపశువుగా సమర్పిస్తానని మొక్కుకొని వరుణదేవుని అనుగ్రహంతో పుత్రుణ్ణి పొందిన హరిశ్చంద్రుడు, మాటకు నిలబడక మొక్కుబడిని వాయిదా వేస్తూ తుదకు వ్యాధిపీడితుడైనాడు. గత్యంతరంలేక 'అజీగర్తుడ'నే గృహస్థుని రెండవకొడుకైన శునశ్శేపుని బలిపశువుగా తీసుకు వెడతాడు. అయితే శునశ్శేపుడు దేవతలను ప్రార్థించి విముక్తుడై ప్రాణాలు కాపాడుకొంటాడు.

ఇక్కడ తనపని నెరవేరింతర్వాత మేలుచేసినవానిని మరచి పోవటం అనే మానవదౌర్బల్యం నిరూపింపబడి, 'ఏరుదాటిన తర్వాత తెప్ప తగలబెట్టటం' అనే లోకోక్తి సూచింపబడుతున్నది. అయితే ఈ లౌకికార్థంవెనుక వరుణాధారమైన సస్యసంపదను, మానవజాతి శ్రేయస్సుకై సంరక్షించుకోవడానికి, పుట్టిన ప్రతివ్యక్తి అంకితం కావాలనీ, అలాకాకపోవడం మానవరూపంలోఉన్న దైవానికి ద్రోహం చేయడమే అన్నపరమార్థం కూడ ధ్వనిస్తూంది.

తనకుమాలిన ధర్మం........

తలవకారబ్రాహ్మణంలో అగ్నిహోత్రకర్మ ప్రతిపాదనఘట్టంలో దేవతలందరికీ హవిస్సులు మోసుకొని వెళ్లవలసిన అగ్ని ముందుగా తనకు హవిస్సు ఇవ్వనిదే ఊరుకోడు. ఇది 'తనకు మాలిన ధర్మం మొదలుచెడ్డ బేరం' అన్న లోకోక్తిని స్ఫురింపజేస్తుంది. దేవతలు అగ్నిముఖులుగాబట్టి అగ్నిలోనే హోమంచేయడం అనివార్యమన్నది పరమార్థం.

ఈ బ్రాహ్మణంలోనే మరొకచోట ఒకఋత్విక్కు 'మోచ్చైరితి హోవాచ' అని అంటాడు. అనగా 'ఈ ఋక్కును నీవు పెద్దగా పఠించవద్దు. భూమి వింటుంది' అని దీని అర్థం. బహుశః 'గోడకు చెవులుంటాయి' అనే సామెత ఇటువంటి సందర్భాల నుండి పుట్టి ఉండవచ్చు.

కొంచెం ఎక్కువ:

శతపథబ్రాహ్మణంలో సోమవిక్రయం గురించి చాలా విచిత్రంగా చెప్పబడింది. దేవతలకత్యిప్రియమైనదీ సోమం. ఈ సోమ లతను ఒకవ్యక్తి అమ్మజూపగా 'అవునిస్తే అమ్ముతావా? బంగారం తీసుకొని అమ్ముతావా? లేక వస్త్రానికిస్తావా?' అని యజమాని అడుగుతాడు. అప్పుడు అమ్మేవ్యక్తి 'ఇంతకన్నా సోమం కొంచెం ఎక్కువధర కలది' అంటాడు. ఈ సంభాషణ క్రయవిక్రయాలను చేసే మానవమనస్తత్వాన్ని తెలియజేస్తుంది:

స ఆహ సోమవిక్రయిన్ క్రయ్యస్తే సోమో రాజా
ఇతి క్రయ్య ఇత్యాహ సోమవిక్రయీ. తం
వై తే క్రీణానీతి క్రీణీహీత్యాహ సోమవిక్రయీ.
కలయా తే క్రీణానీతి, భూయో వాऽఅతః సోమో
రాజార్హతీత్యాహ సోమ విక్రయీ. భూయ ఏవాతః

సోమో రాజాఽర్హాతి మహాంస్త్వేవ గోర్మహిమేత్యధ్వర్యుః ....
స ఆహ చన్ద్రం తే వస్త్రం తే ఛాగా తే ధేనుస్తే మిథునౌ
తే గావౌ త్రిస్రః ... అథ హిరణ్యే వాచయతి శుక్రం త్వా
శుక్రేణ క్రీణామి....తత్తతః సోమవిక్రయ్యాదత్తే.
(శ.బ్రా. 3.3.31.7.)

ఎద్దేవా:

లోకంలో హేళనచేయడం అనే అర్థంలో 'ఎద్దేవా' చేయటం అనే పదం వాడుకలో ఉంది. తైత్తిరీయంలో —

యదేవాదేవ హేడనం దేవాసశ్చక్రుమా వయం

అన్న వాక్యంలో హేడనపదసాహచర్యంవల్ల 'యదేవా' పదం హేళనార్థకమై క్రమంగా 'ఎద్దేవా' చేయడం అన్న పలుకుబడికి దారి తీసుండవచ్చు.

ఓంకారాన్ని వివరించే సందర్భంలో గోపథబ్రాహ్మణంలో ఒక సాహిత్యానికేగాక సమస్తశాస్త్రాలకు, వాఙ్మయాలకు సంబంధించిన ధాతువులు, ప్రత్యయాలు, విభక్తులు, వచనాలు విశదీకరింప బడ్డాయి. అక్కడే-

సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు।
వచనేషు చ సర్వేషు యన్నవ్యేతి తదవ్యయమ్॥

అన్న అవ్యయలక్షణంతో బాటు ఛందో, వర్ణక్రమ, నిరుక్తాదులను గురించి కూడ చెప్పబడింది.

వేదంలో కొన్ని సంవాదాలు నాటకంలోని పాత్రల సంభాషణల్లాగా ఉంటాయి. ఉదాహరణకు అశ్వమేధయాగంలోని హోతృబ్రహ్మల సంవాదాన్ని చూడండి.

కిగ్గ్ స్విదాసీత్పూర్వచిత్తిః కిగ్గ్ స్విదాసీద్బృహద్వయః
కిగ్గ్ స్విదాసీత్పిశంగిలా కిగ్గ్ స్విదాసీత్పిలిప్పిలా
ద్యౌరాసీత్పూర్వచిత్తిరశ్వ ఆసీద్బృహద్వయః
రాత్రిరాసీత్పిశంగిలా విరాసీ త్పిలిప్పిలా (తై.సం. 7.4.18)

పై వాక్యాలలో 'పుట్టుకతోనే జ్ఞానం కలవారెవరు' ఇలాంటి ప్రశ్నలను హోత అడగటం, బ్రహ్మ- 'దేవతలు' – అనే ఇలాంటి సమాధానాలివ్వటం మనం గమనించవచ్చు.

గోపథబ్రాహ్మణంలో ఓంకారాన్ని గురించి ప్రశ్నలు సమాధానాలు కూడా ఇలాగే కనిపిస్తాయి–

ఓంకారం పృచ్ఛామః; కో ధాతుః? కిం ప్రాతిపదికం?
కిం నామాఖ్యాతం? కిం లింగం? కిం వచనం?....
(గో.బ్రా. 1.24).

సంస్కృతనాటకోత్పత్తికి ఈ సంవాదాలె మూలమని విజ్ఞులైన విమర్శకులు అభిప్రాయపడుతున్నారు.

దేవాసురసంగ్రామఘట్టాలు, వీరరసస్ఫోరకాలై రసోత్పత్తికి నాంది పల్కుతున్నాయి.

కాలగతిలో చక్కని పరిణామంచెందిన అలంకారికుల లక్షణాలతో తుల్యం కాకపోయినా కొంచెం అటుఇటుగా, సూక్ష్మ రూపంలో కావ్యసౌందర్యసాధనాలనదగిన అర్థాలంకారాదులకు, కావ్యాత్మ అనదగిన ధ్వనికి –/ నానావిధాలైన లోకోక్తులకు, ప్రకృతి సత్యాలను వెలార్చే చక్కని చిక్కని పలుకుబళ్ళకూ వేదమే ఆధారమనటం స్వభావోక్తి అనవచ్చు.

– పి.ఆర్.ఎస్.

1. 16. భాషాపరిణామం - గద్యవికాసం

వేదాలలో సంహితాభాగం బ్రాహ్మణభాగం అని రెండు విభాగాలు ఉన్నాయి. సంహితల స్వరూపం ఒక విధంగా ఉంటుంది, బ్రాహ్మణాల స్వరూపం మరొకవిధంగా ఉంటుంది. సంహితలు – ప్రధానంగా ఋక్సామాథర్వసంహితలు ఛందోబద్ధంగా ఉన్నాయి. సంహితల అర్థాన్ని మంత్రాల వినియోగాన్ని బోధించడానికి ఉద్దిష్టమైనవి బ్రాహ్మణాలు. ఈ అర్థాన్ని విశదీకరించేటప్పుడు కొన్ని ప్రశంసావాక్యాలు, లేదా నిందావాక్యాలు మొదలైనవాటినీ, చెప్పే విషయానికి అనుగుణమైన కొన్ని ఉపాఖ్యానాలనీ చేర్చడం సహజం. వ్యాఖ్యానం కూడా పద్యరూపంలో ఉంటే దాన్ని అర్థం చేసికోవడం కూడా కష్టమే అవుతుంది. అందుచేత సంహితావ్యాఖ్యానరూపాలైన బ్రాహ్మణాలలో గద్యప్రయోగం కనబడుతుంది. కొన్ని ప్రశంసా నిందారూపాలైన వాక్యాలు (వీటినే అర్థవాదలంటారు), అక్కడక్కడ చిన్న చిన్న ఉపాఖ్యానాలు కూడా బ్రాహ్మణాలలో కనబడుతున్నాయి. ఈ విధంగా సంహితాబ్రాహ్మణాల స్వరూపంలోను, ప్రతిపాద్యవిషయంలోనూ కూడా భేదం కనబడుతుంది.

సంహితలలో ప్రయోగింపబడ్డ భాషకి, బ్రాహ్మణాలలోని భాషకీ కూడా భేదం కనబడుతుంది. ఋగ్వేదసంహితలో ఉన్న భాష అతి ప్రాచీనమైంది; రూపవైవిధ్యాలతో కూడింది. బ్రాహ్మణాలలోని భాష సంహితాభాషకీ, లౌకిక సంస్కృతభాషకీ మధ్యగా ఉంటూ చాలావరకు లౌకికసంస్కృతానికి సన్నిహితంగా ఉంటుంది. సంహితలలో ఉండే భాషలోని కొన్ని వైశిష్ట్యాలు ఈవిధంగా ఉంటాయి.

1. అకారాంతశబ్దాల ప్రథమా బహువచనరూపాలు తృతీయా బహువచనరూపాలు కూడా లౌకికసంస్కృతంలో ఉన్నట్లుగా 'దేవాః' 'దేవైః' అని అందుకు భిన్నంగా 'దేవాసః' 'దేవేభిః' అని కూడా ఉంటాయి.

2. అకారాంతశబ్దాలు ప్రథమా, సంబోధనప్రథమా విభక్తుల ద్వివచనబహువచన రూపాలు ఆకారాంతాలుగా ఉంటాయి.
ఉదా :- 'యేనేమా విశ్వా భువనా కృతాని' మొ॥

3. ఇకారాంత స్త్రీలింగశబ్దాలకు ఈకారం చేర్చడంచేత తృతీయైక వచనరూపాలు ఏర్పడతాయి. ఉదా :- 'ధీతీ' 'మతీ'

4. సప్తమీ ఏకవచన విభక్తిప్రత్యయానికి సాధారణంగా లోపం చేయబడుతూ ఉంటుంది. ఉదా :- 'పరమే వ్యోమన్' ('వ్యోమ్ని'కి బదులు).

5. ఉకారాంతశబ్దాల ద్వితీయాబహువచనంలో 'తన్వమ్' 'తనువమ్' మొ॥ రూపాలుకూడా ఉంటాయి.

6. ఉకారాంతశబ్దాల తృతీయైకవచనంలో 'ఆ' 'యా' లేదా 'ఇయా' చేర్చడంచేత 'ఉవియా' 'సాధుయా' మొ॥ రూపాలు ఏర్పడతాయి.

7. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దాల చతుర్థ్యేకవచనంలో 'తుభ్యమ్' 'మహ్యమ్' అనడానికి బదులు 'యుష్మే' 'అస్మే' ఇత్యాది ఏకారాంత రూపాలు ఉంటాయి.

8. పరస్మైపది ధాతువుల లట్ ఉత్తమపురుష బహువచన ప్రత్యయం 'మసిః' ఉదా :- 'త్వమస్మాక మన్వవస్మసి' లౌకిక సంస్కృతంలో 'మస్' (మః) ఉంటుంది. ప్రథమపురుష బహువచనంలో 'రే' లేదా 'రతే' అనే ప్రత్యయాలు చేర్చబడతాయి. ఉదా :- 'దుహ్రే' 'దుహ్రతే' మొ॥.

9. సాధారణంగా ఆత్మనేపదప్రత్యయమైన 'త' లోపిస్తూ ఉంటుంది. ఉదా :- 'దక్షిణతః శయే'. అలాగే 'త్వ'కు బదులు 'త్వాత్' ప్రయోగింపబడుతుంది. ఉదా :- 'వారయధ్వాత్'.

10. లోట్ మధ్యమపురుష బహువచనంలో 'త' 'తన' 'థన' 'తాత్' అనే ప్రత్యయాలు చేర్చబడతాయి. ఉదా :- 'శృణోత' 'పచతన' 'యతిష్ఠన' 'కృణుతాత్'.

11. ఎనిమిది విభిన్నరూపాలలో 'లేట్' ఎక్కువగా ప్రయోగింపబడుతుంది.

12. ఒకే ధాతువును వేరువేరు వికరణ ప్రత్యయాలతో ప్రయోగించడం సంహితలలో ఎక్కువగా కనబడుతుంది.

13. క్రియార్థక్రియకు లౌకికభాషలో ఒక్క 'తుమ్' అనే ప్రత్యయం మాత్రమే చేర్చబడగా సంహితలలో 'సే' 'అధ్యై' 'తవే' 'తవై' అన్న ప్రత్యయాలు చేర్చబడతాయి. ఉదా :- 'వక్షే', 'అసే', 'పృణధ్యై' 'సతవే' 'మాదయతవై' మొ॥

14. తుమున్నంతార్థాన్ని బోధించడానికి ద్వితీయాంతశబ్దం 'శక్' ధాతువుతో ప్రయోగింపబడుతుంది. ఉదా :- 'విభాగం నాశకత్' ('విభంక్తుం నాశకత్' అని అర్థం) 'ఈశ్వర' శబ్దంతో అనుప్రయుక్తమైన ధాతువుకు 'తోసున్' 'కసున్' ప్రత్యయాలు చేర్చబడతాయి. ఉదా :- 'ఈశ్వరో విచరితోః' 'ఈశ్వరో విలిఖః' 'విచారితుం విలేఖితుం చ ఈశ్వరః' అని అర్థం. 'తవ్య' ప్రత్యయార్థంలో 'తవై' 'కేన్' 'కేన్య' 'త్వన్' ప్రత్యయాలు చేర్చబడతాయి. ఉదా :-'న మ్లేచ్ఛితవై, నాపభాషితవై' 'న మ్లేచ్ఛితవ్యం, నాపభాషితవ్యమ్' అని అర్థం. 'అవగాహే' 'దిదృక్షేణ్యః' 'కర్త్వమ్' (కర్తవ్యమ్) మొ॥ ఇదేవిధంగా లౌకిక సంస్కృతంలోలేని ఎన్నోపదాలు ప్రయోగాలు- 'గత్వాయ' 'పీత్వీ' 'పరిపన్థి' 'వను' 'అమీవా' 'శివతాతిః' మొదలైనవి సంహితలలో కనబడుతున్నాయి

ఋగ్యజుర్వేదాలకి సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలలో ఉన్న భాషలో కొంత మార్పు కనబడుతోంది. సంహితలలో ఉండే ఎన్నో

పదాలప్రయోగం బ్రాహ్మణాలలో కనబడదు. శబ్దరూపాలు ఒక నిర్ణీతపద్ధతిలో ప్రయోగింపబడుతూ లౌకికభాషకి దగ్గరగా వచ్చాయి. ధాతువులకు వికరణప్రత్యయాలు చేర్చడం విషయంలో కూడా కొన్ని నియమాలు పాటించబడ్డాయి. అంతే కొన్నిధాతువులు కొన్ని గణాలలోనే ఉంటాయి; కాని అన్నింటినీ అన్ని గణాలలోను ఉన్నట్లుగా ప్రయోగించటం ఆగిపోయింది. 'లేట్' ప్రయోగం కూడా చాలా అరుదుగా చేయబడింది. 'క్త్వా' ప్రత్యయాంత 'తుమున్' ప్రత్యయాంతాల (కృత్వా, కర్తుమ్ మొ॥) ప్రయోగం విరివిగా చేయబడింది. ధాతువులను అన్నిలకారాలలోను అత్యధికంగా ప్రయోగించడం జరిగింది. ఐతే కొన్ని ప్రాచీనరూపాలు కూడా లేకపోలేదు. ఉదాహరణకు-

1. కొన్ని స్త్రీలింగ శబ్దాల చతుర్థీ షష్ఠీవిభక్తిరూపాలు ఒకే విధంగా (ఉదా:- 'భూమ్యాః' కు బదులు 'భూమ్యై') ఉన్నాయి.

2. ప్రథమపురుష రూపాలలో ఉన్న నకారం సంహితలో లాగానే ఇక్కడకూడా లోపిస్తూ ఉంటుంది.

3. 'అజ్ఞత' మొదలైన రూపాలు లౌకికసంస్కృతంలో లేనివి ప్రయోగంలో ఉన్నాయి.

4. 'అనీక' 'నిష్ఠావ' 'భగవాన్' మొదలైన అప్రసిద్ధార్థకపదాలు కూడా ప్రయోగింపబడ్డాయి.

5. ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో కొన్ని గాథలు (శ్లోకాలు) ఉదాహరించబడ్డాయి. వాటి భాష గద్యభాగాలలో ఉన్న భాషకంటే చాలా ప్రాచీనమైనది. ఇందులో అప్రసిద్ధపదాలు ఎన్నో ఉన్నాయి.

6. 'అహన్' 'ఆత్మన్' శబ్దాలు తప్ప మిగిలిన అన్నంతశబ్దాల సప్తమ్యేకవచనంలో 'ఐ' చేర్చబడుతుంది.

7. కర్త్రర్థకమైన 'తవత్' ప్రత్యయం చేర్చగా ఏర్పడిన శబ్దాలప్రయోగం కనబడుతుంది.

8. 'అగుట' అనే అర్థంలో 'రూపం కరోతి' అని ప్రయోగించ బడుతుంది.

9. భూతకాలికక్రియల వివిధరూపాల ప్రయోగం అత్యధికంగా చేయబడింది.

10. ప్రత్యక్షంగా చెప్పేటప్పుడు లుఙ్‌ప్రయోగం చేయబడినా వర్ణనచేసే సందర్భంలో లఙ్ ప్రయోగమే అత్యధికంగా చేయబడింది.

11. లిట్టురూపాలలో ద్విత్వంచేసిన రూపాలు అధికంగా ఉన్నాయి.

12. 'కృఞ్' ధాతువు అనుప్రయోగంచేసిన లిట్రూపాలు ఉన్నా 'భూ' 'అస్' ధాతువుల అనుప్రయోగంచేత ఏర్పడిన రూపాలు ఇంకా బ్రాహ్మణాలలోకి రాలేదు.

13. బ్రాహ్మణాలలో ఉపసర్గలతో తుల్యాలైన 41 నిపాతలు ప్రయోగించబడ్డాయి. వీటిలో ఆ, సాకమ్, ఉపరి, తిరః, పశ్చాత్, అవస్తాత్, అధస్తాత్, ప్రాక్, ప్రాఙ్, అర్వాక్, పరాచీనమ్, అవాఙ్ అనే పన్నెండు నిపాతలు మాత్రమే కారకాలకంటే పూర్వం ప్రయోగింపబడి ఉన్నాయి. మిగిలినవి కారకాల తరవాత ప్రయోగించ బడ్డాయి. ఇది శతపథబ్రాహ్మణంలో అధికంగా కనబడుతుంది.

14. కొన్నిచోట్ల ఉపసర్గలకు, వాటితో సంబంధించవలసి ఉన్న కారకానికి మధ్య కొన్నిపదాలు చేర్చడం కూడా జరుగుతుంది. ఉదా: 'అధి ను హవై శశ్వద్ అస్మిన్నేవ లోకేఽసౌ లోకః' (జై.బ్రా. 103). ఇక్కడ 'అధి' అనే ఉపసర్గకీ, 'లోకే' అనేదానికీ మధ్య ఆరుపదాలున్నాయి. 'ఋతే' 'ఊర్ధ్వమ్' లాంటి కొన్నిఅవ్యయాలు

కారకాలకి పూర్వంగాను, పరంగానూ కూడా ప్రయుక్తమైనాయి. ఉదా:- 'ఋతే వాచః' (శాం.బ్రా. 2.7) 'ప్రాణేభ్య ఋతే' (శ.బ్రా. 9.2.1.15) 'ఊర్ధ్వం అన్తరిక్షాత్' 'ప్రణేతాదూర్ధ్వమ్' మొ॥

15. నిషేధార్థకమైన 'మా' తో ప్రయోగించినపుడు మాత్రమే 'లుఙ్' లోని 'అట్' 'ఆట్' ఆగమాలు లోపిస్తాయి.

ఇలాంటి కొన్ని వైశిష్ట్యాలతో బ్రాహ్మణాలలోని భాష సంహితాభాషకు, లౌకికభాషకు మధ్య ఉంటూ సంస్కృతభాషా వికాసక్రమంలో ద్వితీయస్థితికి ఉదాహరణంగా ఉన్నది.

గద్యవికాసం :

పైన పేర్కొన్నవిధంగా బ్రాహ్మణాలు గద్యరూపంలో ఉన్నాయి. వీటిలోని గద్య దీర్ఘసమాసరహితమై అతిసరళంగా సుబోధంగా ఉంటుంది. సాధారణంగా విసుగు కలిగించడానికి అవకాశం ఉన్న యజ్ఞవిధానాల వర్ణనలు, వివిధ నిర్వచనాలు ఉండే బ్రాహ్మణ భాగాలలోకూడా చిన్న చిన్న వాక్యాలు ప్రయోగించడంచేత భాషలో ఒక విధమైన అందం కనబడుతుంది. ఇక అర్థవాద లూ, ఉపాఖ్యానాలు మొదలైన బ్రాహ్మణభాగాలు చాలా హృదయంగమంగా ఉంటాయనడంలో సందేహమే లేదు. సత్యానికి ఉన్న ప్రాశస్త్యాన్ని వర్ణించే ఈ వాక్యం ఎంత సరళంగాను, మనోహరంగాను ఉన్నదో చూడండి :

> 'సత్యం వై చక్షుః, సత్యం హి వై చక్షుస్తస్మాత్ యదిదానీం ద్వౌ వివదమానా వేయాతం — 'అహమదర్శమ్' 'అహమశ్రౌషమ్' ఇతి; య ఏవ బ్రూయాత్ అహమదర్శమితి తస్మా ఏవ శ్రద్ధధ్యామ. తత్ సత్యేనేవైతత్ సమర్ధయతి' (శ.బ్రా. 1.3.2.27).

కొన్ని వాక్యాలు లౌకికసత్య ప్రతిపాదకాలుగాను అలంకారిక భాషాగుంభితాలుగాను ఉంటాయి.

'యః సకృత్ పాపం కుర్యాత్ కుర్యాదేనస్తతోఽపరమ్' (ఐ.బ్రా. 7.17) (ఒకమారు పాపకార్యానికి అలవాటుపడ్డ వాడు మళ్లీ మళ్లీ పాపకార్యం చేస్తూనే ఉంటాడు).

'వాచో వావ తౌ స్తనౌ సత్యానృతే వావతే. అవత్యేనం సత్యం నైతమనృతం హినస్తి య ఏవం వేద' (ఐ.బ్రా. 4.1).

ఉపాఖ్యానాలలోని భాష ఎంతసరళంగా జీవనభరితంగా ఉంటుందో తెలుసుకోవడానికి ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో ఉన్న ఒక ఉపాఖ్యానంలోని కొన్ని వాక్యాలు ఉపకరిస్తాయి:—

'హరిశ్చన్ద్రోహ నామ వైధస ఐక్ష్వాకో రాజాఽపుత్ర ఆస. తస్య హ శతం జాయా బభూవుః. తాసు పుత్రం న లేభే. తస్య హ పర్వతనారదౌ గృహ ఊషతుః. స హ నారదం పప్రచ్ఛ .... అథైన మువాచ— వరుణం రాజానముపధావ పుత్రో మే జాయతాం తేన త్వా యజా ఇతి. తథేతి. స వరుణం రాజాన ముపససార పుత్రో మే జాయతాం తేన త్వా యజా ఇతి. తథేతి. తస్య హ పుత్రో జజ్ఞే రోహితో నామ. తం హోవాచ అజని తే వై పుత్రో యజస్వ మానేనేతి. స హోవాచ యదా వై పశుర్నిర్దశో భవత్యథ స మేధ్యో భవతి. నిర్దశోన్వస్త్వథ త్వా యజా ఇతి'.

ఇంతవరకు ఉదాహరించిన గద్యభాగాలలో ఒక్కసమాసం కూడా లేకపోవడం గమనార్హం. ఈ విధంగా గంభీరనదీప్రవాహం లాగా ఒడుదుడుకులు లేకుండా, చక్కగా ప్రవహిస్తూ పోతూ ఉంటుంది బ్రాహ్మణాలలోని గద్యం.

మహాభారతంలో అక్కడక్కడ కనబడే గద్యభాగాలలోను, నిరుక్త మహాభాష్యాది ప్రాచీనగ్రంథాలలోను కూడా ఈ బ్రాహ్మణ గద్యచ్ఛాయలు మనకు స్పష్టంగా గోచరిస్తాయి. ఉదా:—

'కశ్చిదృషిర్ధౌమ్యో నామాయోనిజః. తస్య శిష్యాస్త్రయో బభూవుః, ఉపమన్యు రారుణిపాంచాలో బైద ఇతి. ఏకం శిష్యమారుణిపాంచాలం ప్రేషయామాస-భో గచ్ఛ కేదార ఖణ్డం బధానేతి. స ఉపాధ్యాయేన సన్దిష్ట అరుణిపాంచాల స్తత్ర గత్వా కేదార ఖణ్డం బద్ధుం నాశకో్నత్. స క్లిశ్యమానో గతిం నాపశ్యత్ కిఞ్చిత్. భవత్వేవం తావత్కరిష్యామీతి. స తత్ర సంవివేశ. కేదారఖణ్డే శయానే తస్మిన్ తదుదకం తస్థౌ' (మహాభారతం ఆదిపర్వం. 3. అధ్యాయం).

'దేవాపిశ్చార్ష్టిషేణః శంతనుశ్చ కౌరవ్యౌ భ్రాత రౌ బభూవతుః. స శంతనుః కనీయానభిషేచయాంచక్రే. దేవాపిస్తపః ప్రతి పేదే. తతః శంతనోః రాజ్యే ద్వాదశవర్షాణి దేవో న వవర్ష. తమూచుర్బ్రాహ్మణాః. అధర్మస్త్వయాచరితః. జ్యేష్ఠంభ్రాతర మన్తరిత్యాభిషేచితమ్. తస్మాత్తే దేవో న వర్షతీతి. స శంత నుర్దేవాపిం శిశిక్ష రాజ్యేన. తమువాచ దేవాపిః- పురోహితస్తే:' సానియాజయాని చ త్వేతి. తస్యై తద్వర్ష కామసూక్తమ్ (నిరుక్తం. 2. అధ్యాయం).

'అథవా కిం న ఏతేన ఇదం నిత్యం ఇదమనిత్యమితి. యన్నిత్యం తం పదార్థం మత్వైష విగ్రహః క్రియతే_సిద్ధే శబ్దే అర్థే నమ్బన్ధే చేతి. కథం పునర్జ్ఞాయతే సిద్ధః శబ్దోఽర్థః సమ్బన్ధ శ్చేతి? 'లోకతః'. యల్లోకేఽర్థమర్థముపాదాయ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే నైషాం నిర్వృత్తౌ యత్నం కుర్వన్తి. యే పునః కార్యాభావా నిర్వృత్తౌ తావత్తేషాం యత్నః క్రియతే. తద్యథా ఘటేన కార్యం కరిష్యన్ కుమ్భకారకులం గత్వాహ- కురు ఘటం కార్యమనేన కరిష్యామీతి. న తద్వచ్ఛబ్దాన్ ప్రయుయుక్షమాణో వైయాకరణకులం గత్వాహ- కురు శబ్దాన్ ప్రయోక్ష్య ఇతి. తావత్యేవార్థముపాదాయ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే (మహాభాష్యం. పస్పశాహ్నికం).

పై గద్యాలను పరిశీలించడంచేత భారత నిరుక్త మహాభాష్యాదులలోని గద్యరచన బ్రాహ్మణగద్యరచనకు ఎంతసన్నిహితంగా ఉందో స్పష్టం అవుతుంది. చిన్నచిన్నవాక్యాలు, సమాసాలు లేక పోవడం, ధాతురూపాల అధికప్రయోగం ఇలాంటివిషయాలలో వీటన్నింటికీ చాలా సాదృశ్యం ఉంది. కాలం గడచినకొద్దీ ఈగద్య శైలిలో మార్పులు ప్రవేశించాయి. చిన్న వాక్యాలకు బదులు దీర్ఘ వాక్యాలు, సమాసరాహిత్యానికి బదులు నాతిదీర్ఘ-దీర్ఘ సమాసాల ప్రయోగం, ధాతురూపాలకు బదులు క్త-క్తవత్, య, తవ్య, అనీయప్రత్యయాంత పదాలప్రయోగం, తద్ధితాంతాల ప్రయోగమూ అధికంగా ప్రవేశించాయి. శాబరభాష్య - శాంకరభాష్యాదులను, ఇతరమైన గద్యకావ్యాలను ఇందుకు ఉదాహరణాలుగా గ్రహించ వచ్చు. ఈవిధంగా ఋగ్వేదాది సంహితలలో ఛందోరూపంగా ఉన్న భాష బ్రాహ్మణాలలో అతిమనోహరమైన గద్యరూపాన్ని సంతరించు కొని క్రమక్రమంగా శాస్త్రగ్రంథాలలోను, తదితర గద్యకావ్యాల్లోను నానావిధగద్యరచనాప్రవృత్తులకి దారి చూపించింది.

— పి.ఎస్.ఆర్.

ఐతరేయబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 1 ఐతరేయబ్రాహ్మణం

2. 1. 1. పరిచయం

ఋగ్వేదానికిగల శాఖల్లో ప్రసిద్ధమైనవి శాకల - బాష్కల శాఖలు. అందులో శాకలశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం ఐతరేయ బ్రాహ్మణం. దీన్ని బహ్వృచబ్రాహ్మణమని కూడ కొందఱంటారు (పే.7).

ఐతరేయమంటే ఏమిటి?

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఐతరేయమనడంలో సాయణభాష్యంలో మనకొక ఆఖ్యాయిక ఇలా దొరుకుతున్నది:

ఒక మహర్షికి ఎందఱో భార్యలున్నారు. అందులో ఒక ఆమె పేరు ఇతర. ఆమె కుమారుడు మహిదాసు. ఇతర కొడుకు కాబట్టి మహిదాసుకు ఐతరేయుడని పేరు. మిగిలినపిల్లల మీద ఉండే

ప్రేమాభిమానాలు మహిదాసుపైన మహర్షికుండేవికావు. పైగా అతడంటే కొంచెం చిన్నచూపుకూడా లేకపోలేదు. కనుకనే ఒక యజ్ఞసభలో మహర్షి మహిదాసును తక్కువచేస్తూ మిగతాపిల్లలని తొడపైన కూర్చోబెట్టుకున్నాడు. పాపం! చిక్కమొహంతో మహిదాసు తనతల్లి ఇతర దగ్గిరికి వెళ్లాడు. అలా పిల్లవాణ్ణి చూసిన ఇతర తన కులదేవతైన భూదేవిని ధ్యానించింది. వెంటనే భూమాత ప్రత్యక్ష మైంది. యజ్ఞసభలో మహిదాసును దివ్యసింహాసనంలో కూర్చోబెట్టి సోదరులందరికంటే ఇతడు పండితుడౌతాడని గ్రహించి, ఇతనికి ఈ బ్రాహ్మణస్ఫూర్తి కలిగేలా వరాన్ని అనుగ్రహించింది[1]. తరువాత మహిదాసు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించి ప్రచారంలోకి తీసుకొని వచ్చాడు.

షడ్గురుశిష్యుడు ఈబ్రాహ్మణానికి 'సుఖప్రద' అనే వృత్తిని 1252 లో వ్రాశాడు. ఆ వృత్తి ప్రారంభంలో ఐతరేయుడు యాజ్ఞవల్క్యునికి ఇతరాకాత్యాయనికి కుమారుడని[2], అతడే ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించాడని స్పష్టంగా చెప్పాడు[3]. యాజ్ఞవల్క్యుడు పెద్దభార్యను ప్రియురాలని, రెండవభార్యను 'ఇతర' అని అనాదరంగా అన్నట్లు మనకు ఈ వృత్తిద్వారా తెలుస్తున్నది. మొత్తంమీద ఇతరాపుత్రుడైన మహిదాసు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించడంవల్ల దీనికి ఐతరేయ బ్రాహ్మణమనే ప్రసిద్ధి లభించిందని తెలుస్తున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. ప్రకృతస్య తు బ్రాహ్మణస్య ఐతరేయకత్వే సంప్రదాయవిద ఏతామాఖ్యాయికా మాచక్షతే.........వరం దదౌ (సాయణభాష్యోపోద్ఘాతం - ఐ. బ్రా).
2. అపీద్విప్రో యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్విభార్యస్య ద్వితీయామితరేతి భాహుః ।
న శ్రేష్ఠాయామాకృష్టచిత్తః ప్రియాం తాముక్త్వా ద్వితీయామితరేతి హోచే ॥
ఐ. బ్రా. పే. 4 త్రివేంద్రమ్, 1924.
3. మహిదాసైతరేయర్షిసందృష్టం బ్రాహ్మణం తు యత్ అందులోనే పే. 2.

2.1.2 విభాగం

ఐతరేయబ్రాహ్మణం ఎనిమిది పంచికలుగా విభజింపబడింది. ఐదు అధ్యాయాలను 'పంచిక' అంటారు. ఇందులో మొత్తం 40 అధ్యాయాలున్నాయి. ఈ అధ్యాయాలు మళ్లా కొన్ని ఖండలుగా విభజింపబడ్డాయి. ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో మొత్తం 285 ఖండలున్నాయి. ఈ దిగువ పట్టిక చూడండి:

పంచికలు	అధ్యాయాలు	ఖండలు	పంచికలు	అధ్యాయాలు	ఖండలు
I	1	6	V	21	5
	2	5		22	10
	3	6		23	4
	4	9		24	6
	5	4=30		25	9=34
II	6	10	VI	26	3
	7	8		27	5
	8	6		28	8
	9	8		29	10
	10	9=41		30	10=36
III	11	11	VII	31	1
	12	13		32	11
	13	14		33	6
	14	6		34	8
	15	6=50		35	8=34
IV	16	6	VIII	36	4
	17	8		37	7
	18	8		38	3
	19	6		39	9
	20	4=32		40	5=28
మొత్తం ఖండలు - 153 +					132=285

విషయవిభాగం:

ఇందులో చివటి పది అధ్యాయాలు తరువాతికాలంలో చేర్చబడి ఉంటాయని 30 అధ్యాయాలు మాత్రమే మొదట ఉండేవని కొందఱి అభిప్రాయం. ఈ బ్రాహ్మణంలోని విషయాలను దాదాపు అనువాదం చేసిన శాంఖాయనబ్రాహ్మణం చివటి పది అధ్యాయాలలోని విషయాలను ముట్టుకోలేదు. కాని తరువాత ఏర్పడ్డ శాంఖాయనసూత్రం మాత్రం వాటిని పరామర్శ చేసింది. మొదటి 25 అధ్యాయాలలో ప్రాచీనబ్రాహ్మణాలలో లాగానే వర్తమానవాచకంగా ప్రయోగించబడిన 'లిట్' అనే క్రియారూపం ఆ తరువాత పరోక్షార్థంలో ప్రయోగింపబడింది. ఇలాంటి కారణాలవల్ల చివటిభాగం తరువాత చేర్చబడి ఉంటుందని వారి ఊహ.

ఈ బ్రాహ్మణం ప్రధానంగా సోమయాగాన్ని వివరిస్తున్నది. మొదటి పదహారు అధ్యాయాల్లో ఒకరోజులో చేయవలసిన 'అగ్నిష్టోమ' మనే సోమయాగం వివరింపబడింది. తరువాత రెండు అధ్యాయాలలో 360 రోజులు చేయదగిన 'గవామయనం' అనే యాగం, తరువాత 6 అధ్యాయాల్లో పన్నెండురోజులు నిర్వహింపబడే 'ద్వాదశాహ' మనే యాగం నిరూపించబడ్డాయి. చివరి 8 అధ్యాయాల్లో పట్టాభిషేకవిధానం మొ॥ వర్ణింపబడ్డాయి. ఇదీ ఇందులోని విషయవిభాగం.

మొదలు - చివఱ:

ఈ బ్రాహ్మణం "అగ్నిర్వై దేవానామవమః విష్ణుః పరమః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "అపి హ యద్యస్యాశ్మమూర్ధా" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

- ఎస్.బి.ఆర్.

2. 1. 3 సంకలనకాలం

దేశం :

ఐతరేయబ్రాహ్మణం భారతదేశంలో ఏ భాగంలో రచింపబడి ఉంటుందనే విషయం ఖచ్చితంగా చెప్పడానికి తగిన సాక్ష్యాలేవీ దొరకడంలేదు. కాని భారతదేశంలో ఇప్పటికీ కనబడుతున్న వర్గ వర్ణాది విభాగాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో అక్కడక్కడా పేర్కొనబడటాన్ని బట్టి, యజ్ఞయాగాదికర్మలు విస్తరంగా ఆచరించబడి ధర్మక్షేత్రంగా ప్రసిద్ధిపొందిన కురుపాంచాలదేశంలోనే ఈ బ్రాహ్మణం రచింపబడి ఉంటుందని మెక్డోనల్ అభిప్రాయపడ్డాడు.

కాలం :

బ్రాహ్మణగ్రంథాలన్నీ ఒకేసారి రచింపబడినవి కావు. వాటిల్లో ముందువెనుకలను గురించి ఎందఱో విమర్శకులు పరిశోధనలు చేశారు. ఏ బ్రాహ్మణం ఏ సంవత్సరంలో వ్రాయబడింది? అని ఖచ్చితంగా అడిగితే సమాధానం చెప్పడం అంత తేలికైన పనికాదు. సంహితాభాగం ఏర్పడిన తరువాత కొత్తగా మంత్రదర్శనం చేయడం ఆగిపోయింది. అప్పటి మనపూర్వులు ఈ సంహితలనుపయోగిస్తూ వాటి అర్థాలను వివరిస్తూ, కొంత కర్మకలాపాన్ని రూపొందించారు. ఆకర్మలే తరువాత ఎన్నోయాగాలుగా రూపుదిద్దుకున్నాయి. సరిగ్గా ఆకాలంలో ఏర్పడిందే బ్రాహ్మణవాఙ్మయం (పే. 9).

ఇలా ఏర్పడిన బ్రాహ్మణాలలో ఐతరేయబ్రాహ్మణం ఒకటి. వేదసంహితలవారీగా లెక్కవేసినపుడు దీన్ని మొట్టమొదట పేర్కొన వలసి ఉంటుంది. కాని బ్రాహ్మణవాఙ్మయమంతటిలోను ప్రాచీన బ్రాహ్మణంగా దీనికి మొదటిస్థానం ఇవ్వడాన్ని గురించి చాలామంది విమర్శకులు అంగీకరించలేదు. ఐహుశ ఆదృష్టితో ఆలోచిస్తే దీనికి

మూడో స్థానమో లేక అయిదవ స్థానమో లభిస్తుంది. చాలామంది పాశ్చాత్యుల విమర్శలననుసరించి క్రీస్తుపూర్వం 800 నుంచి 500 వఱకు బ్రాహ్మణవాఙ్మయకాలం కాబట్టి క్రీ.పూ. 7వ శతాబ్దంలో బహుశ ఐతరేయబ్రాహ్మణం రచింపబడి ఉండవచ్చునని కొందఱి అభిప్రాయం. కాని భారతీయపండితులు ఈవాదాన్ని అంగీకరించరు.

ఎ.బి. కీత్, ఎమ్. వింటర్నిజ్ మొ॥ విమర్శకులు బ్రాహ్మణాలన్నింటిలో ఐతరేయమే మొదటిదంటారు (పే.10). కాని వారిచ్చిన హేతువులు అంతగా నిలబడలేదు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 1. 4 వ్యాఖ్యానాలు-ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

ఐతరేయబ్రాహ్మణానికి సమగ్రమైన భాష్యాన్ని వ్రాసినవాడు సాయణాచార్యుడు. ఇది ఇప్పటికి చాలాసార్లు ప్రచురింపబడింది. భట్టభాస్కరుడు ఈ బ్రాహ్మణానికి భాష్యంవ్రాసినట్లు ప్రసిద్ధి ఉంది. ఇంతవఱకు అది పరిశోధనాలయాల్లో మూలుగుతున్నదేకాని వెలుగు చూడలేదు. ఈ భట్టభాస్కరుని భాష్యంపైన గోవిందస్వామి ఒక వ్యాఖ్యానాన్ని వ్రాశాడు. అది వ్రాతప్రతిగానే లభిస్తున్నది. ఈ బ్రాహ్మణంలోని మొదటి 32 అధ్యాయాలకు షడ్గురుశిష్యుడు వ్రాసిన 'సుఖప్రద' అనే వృత్తి ఒకటి లభిస్తున్నది. ఇంతకుదప్ప ఐతరేయ బ్రాహ్మణానికి వేఱే భాష్యాలుగాని వ్యాఖ్యానాలుగాని ఉన్నట్లు చరిత్రకందలేదు.

ప్రచురణలు :

ఐతరేయబ్రాహ్మణాన్ని మొట్టమొదట మార్టిన్‌హాగ్ (Martin Haug) అనే పాశ్చాత్యపండితుడు తన ఆంగ్లభాషానువాదంతో సంపాదించి 1863లో బొంబాయినుంచి ప్రచురించాడు. తరువాత థ్యూడర్ ఔఫ్రెఖ్ (Th. Aufrecht) సాయణ భాష్యసారాంశంతో దీన్ని సంపాదించి 1879లో బాన్‌నుంచి ప్రకటించాడు. ఆ తరువాత 1894-1906 సం॥ మధ్యకాలంలో వైదికపరిశోధనంలో అందె వేసిన చేయి అయిన సత్యవ్రతసామాశ్రమి సాయణభాష్యంతో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని నాలుగు భాగాలుగా కలకత్తానుంచి ప్రచురించాడు. 1896 సం॥లో కాశీనాథశాస్త్రి ఆగాశె సాయణభాష్యంతో దీన్ని సంపాదించగా పూనా ఆనందాశ్రమం రెండుభాగాలుగా ప్రకటించింది. షడ్గురుశిష్యుని 'సుఖప్రద' వృత్తితో అసంపూర్ణంగా ఈ బ్రాహ్మణాన్ని త్రివేంద్రంనుంచి 1942-52 సం॥మధ్య మూడుభాగాలుగా అనన్త

కృష్ణశాస్త్రి ప్రచురించాడు. ఎ.బి. కీత్ దీన్ని ఆంగ్లంలో అనువదించి హార్వర్డ్ ఓరియంటల్ సిరీస్‌లో (నం. 25) 1920లో ప్రకటించాడు. 1925లో నిర్ణయసాగర్ వారు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని మూలం మాత్రం ప్రచురించారు. కాశీహిందూవిశ్వవిద్యాలయంలోని సంస్కృత-పాలి విభాగంలో పనిచేస్తున్న సుధాకర మాలవీయ, 'వేదార్థప్రకాశ' మనే సాయణభాష్యంతోను 'సరళ' అనే హిందీవ్యాఖ్యానంతోను 1980లో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ప్రకటించాడు. ఇలా ఇప్పటికి ఐతరేయ బ్రాహ్మణానికి ఎనిమిది ప్రచురణలు వచ్చాయి. వీటిలో కొన్నింటికి ఎన్నోసార్లు పునర్ముద్రణలు కూడ జరిగాయి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 1. 5 ప్రసిద్ధి

సామాన్యంగా బ్రాహ్మణాలు ప్రపంచమతచరిత్రను పరిశీలించే వారికి, భారతీయవైదికకర్మకలాపాన్ని తెలుసుకోవగోరేవారికి ఎంతగానో ఉపకరిస్తాయి. అంతేగాక వీటిల్లో అక్కడక్కడ ప్రసక్తిని బట్టి వచ్చే ఉపాఖ్యానాలు సాంకేతికంగా ఎంతో గంభీరమైన అర్థాన్ని సందేశాన్ని భారతజాతికి అందిస్తూ, తాత్త్వికాంశాలపైన, వైజ్ఞానిక విశేషాలపైన మౌలికమైన చింతనను మనలో ప్రోత్సహిస్తాయి.

ఐతరేయబ్రాహ్మణం అన్నిబ్రాహ్మణాల్లాగా సోమయాగాన్ని ఇతరయాగాలను వివరించినప్పటికీ, సమాజానికి కావలసిన ఎన్నో మహత్తరమైన విశేషాలను, ప్రకృతిరహస్యాలను అందిస్తూ చక్కని ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది. చూడండి:

> "సూర్యుడు అస్తమించడం ఉదయించడం అనేది ఎప్పటికీ ఉండదు. సాయంకాలం అతడు విపర్యాసాన్ని పొంది మనకు కనబడడు. మళ్లా తెల్లవారేసరికి కనబడతాడు. ఈగోళంలో కొంతభాగానికి కొంతసేపు మిగతభాగానికి కొంతసేపు చీకటివెలుగులను ప్రసాదిస్తూ రాత్రి, పగలు అని వ్యవహారాన్ని కలిగిస్తాడు. ప్రకృతిలోని ఈ సత్యాన్ని తెలుసుకున్న వారు అపమృత్యువులేకుండా సూర్యునితో సహవాసాన్ని సమానరూపాన్ని సాలోక్యాన్ని పొందుతారు[1]."

ఐతరేయబ్రాహ్మణం వివరిస్తున్న ఈ సత్యాన్ని చూచి మోనియర్ విలియమ్స్ (Monier Williams) భారతీయుల సునిశిత మేధాసంపత్తిని ఎంతగానో ప్రశంసించాడు[2].

---

1. స వా ఏష న కదాచనాస్తమేతి నోదేతి. తం యదస్తమేతీతి మన్యన్తేఽహ్న ఏవ తదన్తమిత్వాథాత్మానం విపర్యస్యతే రాత్రీమేవావస్తాత్ కురుతేఽహః పరస్తాత్. ...య ఏవం వేద. 14.6.

2. Indians had made some shrewd astronomical guesses more than two thousand years before the birth of Copernicus
– The Vedas P. 39.

ఆ యా యాగక్రియలలో వేదమంత్రాలను వినియోగిస్తాడు 'హోత'. ఇతడు యాగాన్ని నిర్వహించే ఋత్విజుల్లో మొదటివాడు. ఇతనికి సంబంధించిన కర్మలను ఐతరేయ - కౌషీతకిబ్రాహ్మణాలు వివరిస్తాయి. అలా కూడా ఈ బ్రాహ్మణానికి ప్రసిద్ధి ఉంది.

ఐతరేయబ్రాహ్మణాన్ని రచించిన మహిదాస ఐతరేయుని కాలానికే ఆంధ్రజాతి, ఆంధ్రదేశం చాలాప్రసిద్ధిని పొందినట్లు మనకు తెలుస్తుంది. చరణవ్యూహసూత్రంలోని యజుర్వేదఖండకు వ్యాఖ్యానం చేస్తూ మహిదాసు మహార్ణవంలోనుంచి ఉదాహరించిన శ్లోకంలో ఆంధ్ర దేశపదం స్పష్టంగా కనబడుతున్నది[1]. శునశ్శేఫోపాఖ్యానంలో ప్రసక్తమైన అంధ్రపదం (ఐ. బ్రా. 33.6) అంధ్రులనే చెబుతున్న దంటారు. ఇలా కూడా ఐతరేయబ్రాహ్మణానికి ఆంధ్రులకు కొంత సంబంధం ఉన్నట్లు తద్వారా ఉభయులకు ప్రసిద్ధి ఏర్పడినట్లు తెలుస్తుంది.

ఈ లోకంలో ఉన్న భోగభాగ్యాలన్నిటికంటే మధురపదార్థా లన్నిటికంటే ఆస్వాదయోగ్యమైన పానీయాలకంటే తల్లిదండ్రులకు పుత్రుడే ఎక్కువ సౌఖ్యాన్నిస్తాడని ఈబ్రాహ్మణం (33.1.2) నొక్కి చెబుతున్నది. అలాగే పురుషునికి అన్నమే ప్రాణమని, ఒంటిమీది బట్టే ఇల్లని, బంగారమే రూపమని, పశువులే నిర్వాహకాలని, భార్యే స్నేహితురాలని ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతుంది. కాని కుమార్తె దైన్యహేతువని[2], పుత్రుడు జ్యోతిస్స్వరూపుడని, అతడు తనతండ్రి పరబ్రహ్మస్వరూపాన్ని పొందేలా చేస్తాడనే సత్యాన్ని వివరిస్తున్నది.

---

1. తుంగా కృష్ణా తథా గోదా సహ్యాద్రిశిఖరావధి ।
ఆ ఆంధ్రదేశపర్యన్తం బహ్వృచాశ్వలాయనీ॥

2. సంభవే స్వజనదుఃఖకారికా సంప్రదానసమయేఽర్థహారికా ।
యౌవనేఽపి బహుదోషకారికా దారికా హృదయదారికా పితుః ॥

సా. భా. ఐ. బ్రా. 33-1

అంటే ఆనాడే స్త్రీసంతానానికంటే పురుషసంతానాన్నే ప్రజలు ఎక్కువగా కోరేవారనే విషయం ఇక్కడ స్పష్టమౌతుంది. ఇలాంటి లౌకిక-ధార్మికతత్త్వాలను విశదీకరించడం వల్లనే ఐతరేయబ్రాహ్మణం సమాజంలో ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 1. 6 యజ్ఞయాగాలు :

వేదము మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకము అని ఒక లక్షణము కలదు. అందు మంత్రభాగమునకు సంహిత అనియు, దానికి వ్యాఖ్యాన రూపమైన వాక్యగ్రంథభాగమునకు బ్రాహ్మణము అనియు పేర్లు. సంహితాకాలానంతరము యజ్ఞములు చేయుటయందు ఆసక్తి ప్రబలుటచే అందుకు అవసరమైన క్రియాకలాపము వివరింపబడు టయు వైదికమంత్రములకు ఆ యా క్రియలతోగల సంబంధము తెల్పవలసివచ్చుటయు సంభవించెను. భాషాభేదమువలన వేద మంత్రముల అర్థము సరిగా బోధపడని సమయమున దానిని వివరిం చుటకు బ్రాహ్మణములు పుట్టినవని కొందఱు చెప్పుదురు. ఏది ఎటు లైనను బ్రాహ్మణములు వైదికవాక్యములకు గల అన్యోన్యమైత్రిని, యజ్ఞక్రియల అంగాంగిభావమును, పదములకు గల సంబంధమును అర్థమును బోధించుచున్నవి. బ్రాహ్మణములలో అచ్చటచ్చట ప్రసంగ వశమున కనవచ్చు ఉపాఖ్యానములు హృద్యములుగా ఉండును.

ఆ యా వేదములకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణగ్రంథములందు తెల్పబడు విషయములు ఆ యా వేదములను అనుసరించు ఋత్విక్కుల కర్మభేదమును అనుసరించి భిన్నభిన్నములుగా ఉండును. ఆ యా క్రియలయందు ఏ యే మంత్రములను వినియోగింపవలెనో తెలిసిన హోత అను పేరుగల ఋత్విజుని కర్మములను ఐతరేయము కౌషీతకి అను ఋగ్వేదబ్రాహ్మణములు ఉపదేశించును.

అందు ఐతరేయబ్రాహ్మణము 1. జ్యోతిష్టోమయాగము 2. గవామయనము 3. ఆదిత్యానామయనము 4. అంగిరసామ యనము 5. ద్వాదశాహము 6. అగ్నిహోత్రము అను ఆఱు యాగము లను ముఖ్యముగ వివరించుచున్నది.

1. జ్యోతిష్టోమము (14. 1)

గోష్టోమ - ఆయుష్టోమ - జ్యోతిష్టోమములను మూడు సోమ యాగములలో జ్యోతిష్టోమము ప్రధానమైనది. ఇది ఏడు విధములుగ సమాప్తమగుటచే దీనిని సప్తసంస్థమందురు. సంస్థ అనగా సమాప్తి ప్రకారము. 1. అగ్నిష్టోమ 2. అత్యగ్నిష్టోమ 3. ఉక్థ్య 4. షోడశి 5. వాజపేయ 6. అతిరాత్ర 7. అప్తోర్యామములని జ్యోతిష్టోమ యాగము ఏడు విధములని భావము. ఇవి యన్నియు సోమమను ద్రవ్యముతో చేయదగినవే. కనుకనే సోమయాగములనియు వీటికి పేరు. 'యజ్ఞాయజ్ఞీయ'మను అగ్నిష్టోమసామతో యాగసమాప్తి కలుగును గాన దీనికి అగ్నిష్టోమమని పేరు.

ఐతరేయబ్రాహ్మణమున ఈ జ్యోతిష్టోమయాగము చతుస్సంస్థముగ చెప్పబడినది. 1. అగ్నిష్టోమ 2. ఉక్థ్య 3. షోడశి 4. అతిరాత్రములను నాలుగు విధములే ఈ బ్రాహ్మణమున ప్రస్తావించబడినవి. అందు అగ్నిష్టోమము ప్రకృతియాగము. మిగతవన్నియు వికృతియాగములు. 'ఆచరింపవలసిన అంగములన్నియు పూర్తిగా ఏ యాగమున ఉపదేశించబడుచున్నవో అది ప్రకృతియాగము'. (ప్రకర్షేణ క్రియతే సాకల్యేనానుష్ఠేయముపదిశ్యతే యస్యాం సా ప్రకృతిః) ఉక్థ్యము, షోడశి, అతిరాత్రము అను మూడును వికృతి యాగములు. వీటికి అంగములన్నియు పూర్తిగా బోధింపబడవు. అవి ప్రకృతియాగమునుండియే అతిదేశించుకొనబడి వీటియందు అనుష్ఠింపబడును.

జ్యోతిష్టోమయాగమునకు 1. దీక్షణీయేష్టి 2. ప్రాయణీయేష్టి 3. ఉదయనీయేష్టి 4. ఆతిథ్యేష్టి అనునవి అంగములు. వీటిని ఐతరేయ బ్రాహ్మణము విస్తరముగ నిరూపించినది.

దీక్షణీయేష్టి (1. 1)

జ్యోతిష్టోమయాగమునకంగభూతములైన నాలుగు ఇష్టులలో ఇది మొదటిది. ఇది దర్శపూర్ణమాసయాగమునకు వికృతి. అగ్ని-విష్ణువు దీనికి దేవతలు. దేవతలలో అగ్ని చిన్నవాడు; విష్ణువు పెద్ద వాడు. మధ్యలో ఇతరదేవతలందఱు చేరిపోవుదురు. అగ్ని విష్ణువు లందువలననే సర్వదేవతాస్వరూపులుగ ఈ బ్రాహ్మణమున పేర్కొన బడిరి. ఈ ఇష్టిలో నెయ్యి, చెరువు (హోమద్రవ్యము)లతో హోమమును చేసిన అప్రతిష్ఠాదోషము పరిహారమగును.

ప్రాయణీయేష్టి (2. 1)

ప్రాయణీయేష్టికూడ దర్శపూర్ణమాసయాగమునకు వికృతియే. దీనికి అదిత్యుడు దేవత. ఈ ఇష్టిద్వారా త్వరగా స్వర్గమును పొందు దురు. కాన దీనికి ప్రాయణీయేష్టి అని పేరు (ప్రయన్తి స్వర్గం గన్తుం ప్రారభన్తే౽నేనేతి ప్రాయణీయః). ఈ ఇష్టియందు పథ్య అను దేవతకు తూర్పుదిక్కునందును, అగ్నికి దక్షిణదిశయందును, సోమునికి పశ్చిమదిక్కునందును. సవితకు ఉత్తరదిక్కునందును, అదితికి ఊర్ధ్వ దిక్కునందును యాగము చేయవలెను. వీరిలో క్రమముగా పథ్య వాక్కును, అగ్నిషోములు ప్రాణాపానములను, సవిత ప్రేరణను, అదితి ప్రతిష్ఠను పెంపొందించునని ఈ బ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది.

ఉదయనీయేష్టి (2. 5)

దీనిని అనుష్ఠించుటద్వారా పైనున్న స్వర్గలోకమునకు పోవు దురు. కనుక ఇది ఉదయనీయేష్టి అని పిలువబడుచున్నది (ఉద్యన్తి ఊర్ధ్వం స్వర్గం యన్తి ప్రాప్నువన్త్యనేనేతి ఉదయనీయః).

ఆతిథ్యేష్టి (3. 5)

దీనికి విష్ణువు దేవత. ఫలాన తిథి అను నిర్ణయములేక అను కొనకనే ఎవరైనను భోజనమునకు వచ్చిన అతడు అతిథి అగును.

ఈ ఇష్టియందు సోముడతిథి అతిథి. కనుక ఇది అతిథ్యేష్టి అయినది. ఇందు నవకపాలయాగ మొనర్చబడును.

సోమయాగమునకంగములగు ప్రవర్గ్యను, ఉపసత్‌ను ఈ బ్రాహ్మణము వివరించినది.

ప్రవర్గ్య (4. 1)

ఇది సోమయాగమునకు అంగము. ప్రవర్గ్యమందు మహా వీరమను పేరుగల మూడు పాత్రలను మట్టితో నిర్మింతురు. దాని నిర్మాణవిషయమున ఎంతయో క్రియాకలాపము కలదు. ఈ మహా వీర పాత్రమును నేతితో నింపుదురు. ఈ యాగమునందు చివఱ అధ్వర్యుడు మహావీరపాత్రమున ఆవుపాలను, మేకపాలను క్రమముగ పోయును. కాగుచున్న నేతిలో పాలను పోయుటను 'ప్రవృంజన' మందురు. ఆ క్రియాసంబంధమువలన దీనికి ప్రవర్గ్యమను పేరేర్పడినది.

ఉపసత్ (4. 6)

ఇందు అగ్ని, సోముడు, విష్ణువు ప్రధానదేవతలు. ఈ ఇష్టి యందు ఆజ్యమే ద్రవ్యము. ప్రవర్గ్యను చేసిన వెంటనే దీనిని చేయుదురు. అగ్నిష్టోమయాగమున మూడు రోజులు ఉదయ సాయంకాలముల యందు ఈ ఇష్టి చేయబడును.

ఇవికాక మధ్యలో అగ్నిషోమీయము, ఐంద్రావాయవము, తూష్ణింశంసము అను అంగయాగములు కూడ కలవు.

2. గవామయనము (17. 6)

ఇది ప్రకృతియాగము. దీనిని 361 రోజులు చేయుదురు. ఇది 1. పూర్వపక్షము 2. విషువము 3. ఉత్తరపక్షమని మూడుభాగములుగా విభజింపబడినది. ఇందు 180 రోజులు పూర్వపక్షము నాచరింతురు. తరువాత ఒకరోజు విషువమనే కర్మ. మఱల 180 రోజులు ఉత్తర

పక్షము. ఈ మూడింటికిని గవామయనమని పేరు. దీనిని గోవులాచరించినవని అర్థవాదవాక్యమువలన ఈ పేరేర్పడినది.

3, 4. ఆదిత్యానామయనము - అంగిరసామయనము (18. 3)

ఇవి గవామయనమునకు వికృతిక్రతువులు. ఆదిత్యులను దేవతలు, అంగిరసులను ఋషులు స్వర్గప్రాప్తినిగూర్చి మేమే ముందని పోటీపడిరి. చివఱకు ఆదిత్యులే మొదట స్వర్గమును పొందినారు. తరువాత 60 సంవత్సరములకు గాని అంగిరసులు పొందలేదు. ప్రాయణీయేష్టి, అతిరాత్రము ఉక్థ్యము అనునవి గవామయనమునకు ఆదిత్యానామయనమునకును సమానము. ఇతర విషయములందు భేదము కలదు.

5. ద్వాదశాహము (19. 1)

ఈ క్రతువు 12 రోజులయందు చేయతగినది. ఇది అహీనము, సత్రమును అగుటకు కూడ వీలున్నది. ఇందు పై రెండు లక్షణములును గలవు. ఒకడే యజమాని, యజ్ అను ధాతువుతో విధానము, దక్షిణావిధి అనునవి అహీనమునకు లక్షణములు. ఎక్కువమంది యజమానులు, 'ఆసతే, ఉపయన్తి, ఆసీరన్, ఉపేయుః' అను పదములతో విధానము సత్రమను యాగమునకు లక్షణములు. ఈ రెండును ఇందు గలవు గాన ఇది అహీనము, సత్రము కూడ అగుచున్నది. ఏకాహములకు అగ్నిష్టోమమువలెనే అహీనములకు ఈ క్రతువు ప్రకృతి.

ఈ క్రతువునందు మొదటిరోజు 'ప్రాయణీయము' చివటి రోజు 'ఉదయనీయము' అను కర్మలు జరుగును. పదవరోజు 'అవివాక్యము, వాచరింతురు. కనుకనే ఆ యా రోజులను ఆ యా పేర్లతోనే వ్యవహరించుట పరిపాటి.

6. అగ్నిహోత్రము (25. 1)

అహితాగ్నియైనవాడు జీవితాంతమువఱకు నిత్యము అగ్నిహోత్రమును చేయవలెను. దీనిని సాయంకాలముపక్రమించి ప్రాతఃకాలముతో పూర్తిచేయవలెను. కొందఱు సూర్యుడుదయించిన తదుపరి హోమమును చేయుదురు. కొందఱు సూర్యోదయమునకు ముందుగానే హోమమును చేయుదురు. దీనికి నిత్యము ఉపయోగించవలసిన ద్రవ్యము పాలు, పెరుగు, గంజి. పశుసమృద్ధిని కోరువాడు పాలతోను, ఇంద్రియపటుత్వము కోరువాడు పెరుగుతోను, గ్రామాధిపత్యమును కోరువాడు గంజితోను, అన్నసమృద్ధిని కోరువాడు అన్నముతోను, ఓజస్సును బలమును కోరువాడు బియ్యముతోను, తేజస్సును కోరువాడు నేతితోను హోమము చేయవలెను.

ఇవికాక రాజయజ్ఞము మొ॥ యజ్ఞములు, ఇంకను యజ్ఞములకు సంబంధించిన ఎన్నియో విశేషములు ఈ బ్రాహ్మణమునందు పేర్కొనబడినవి.

ఐతరేయబ్రాహ్మణము సోమయాగస్వరూపమును సాంగముగ నిరూపించుచున్నది. ప్రసక్తివశమున అక్కడక్కడ చెప్పబడిన ఉపాఖ్యానములు ఎంతగనో పాఠకులనాకర్షించుచున్నవి. ప్రాచీన భారతీయుల వైదికకర్మానుష్ఠానప్రావణ్యమును అర్థముచేసికొనుటకు ఈ బ్రాహ్మణమొక మణిదర్పణమనుటలో అతిశయోక్తి లేదు.

— డి.వి.ఏ.

2. 1. 7 వైశిష్ట్యం

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలోని విషయవిశేషాలను తీర్చిదిద్దడంలో ఒకే రకమైన వాక్యాలు, ఉదాహరణలు, ఉపమానాలు, పునరావృత్తం కావడం కనబడుతుంది. వాటికి యజ్ఞాన్ని ప్రతిపాదించడమే ప్రధాన లక్ష్యం. ఋగ్వేదమంత్రాలను సమర్థించడంకోసం ఇలాగే కొన్ని ఉపాఖ్యానాలు కూడా ఇందులో పేర్కొనబడ్డాయి.

ఐతరేయబ్రాహ్మణం ఏడవపంచికలో వచ్చే హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానం ఎంతో ఆకర్షణీయమైంది. పురాణాల్లోని హరిశ్చంద్రుని కథకు దీనికి ఎంతో తేడా ఉంది. ఇక్ష్వాకువంశస్థుడైన ఈ రాజు వరుణుణ్ణి ఉపాసించి అతని అనుగ్రహంతో రోహితుడనే కుమారుణ్ణి పొందాడు. అయితే ఒప్పందం ప్రకారం ఆ పిల్లవాణ్ణి యజ్ఞంలో బలిపశువుగా అర్పించవలసి వస్తుంది. హరిశ్చంద్రుడు తన కుమారుణ్ణి బలిపశువుగా ఇవ్వడంలో ఆలస్యంచేసి రోగగ్రస్తుడవుతాడు. తరువాత ఇతడు అజీగర్తుని కొడుకు శునఃశేఫుణ్ణి యజ్ఞపశువుగా సమర్పించ డానికి సిద్ధపడతాడు. ఆ యజ్ఞానికి విశ్వామిత్రుడు హోత, జమదగ్ని అధ్వర్యుడు, అయస్థుడు ఉద్గాత, వసిష్ఠుడు బ్రహ్మ. యజ్ఞంలో శునఃశేఫుని ప్రార్థనను మన్నించిన వరుణుడు అతణ్ణి కాపాడతాడు. హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి ఆరోగ్యాన్ని పొందుతాడు.

రాజులు చేయవలసిన రాజసూయయాగం మొ॥ యజ్ఞాలకు ప్రస్తావనగా ఈ ఉపాఖ్యానం ఐతరేయబ్రాహ్మణం రెండవభాగంలో (33.1) పేర్కొనబడింది. సాయణాచార్యుడు తన ఉపోద్ఘాతశ్లోకంలో[1] చెప్పినట్లు ఈ కథను చదివినవారికి చక్కని పుత్రసంతతి కలుగుతుంది. అంతేకాక ఈ ఉపాఖ్యానంలోని సామాజిక-సాంస్కృతిక తత్త్వాలు ఈ నాటి పాఠకునికి ఆశ్చర్యాన్ని కలిగిస్తాయి.

1. హరిశ్చంద్రకథా తత్ర కథితా బహుపుత్రదా.

పట్టాభిషేకం పూర్తయిన తరువాత ఈ ఉపాఖ్యానం రాజుకు వినిపిస్తారు (ఐ. బ్రా. 33). ఇలా కూడ దీనికి చాల ప్రాధాన్యంఉంది. నిజానికి క్షత్రియబలం పురోహితుని శక్తిసామర్థ్యాలపై ఆధారపడి ఉంది (ఐ. బ్రా. 34). అయినా పురోహితునికి రాజుకు మధ్య సత్సంబంధాలుండాలి. అలా ఉన్నప్పుడే వాళ్ళిద్దఱు ఎన్నో ప్రమాదాల నుంచి దేశప్రజలను కాపాడగలుగుతారు. పురోహితుని సాయంతోనే రాజు సిరిసంపదలను సంపాదించి పేదలకు పంచిపెట్టగలుగుతాడు. 'పురోహితుడ'నే పదాన్నిబట్టి రాజుకతడు మంచి స్నేహితుడు. నిజంగా పురోహితుడు మంత్రిస్థానంలో ఉంటూ ప్రజలలో శాంతిని, సమత్వాన్ని, న్యాయబద్ధమై సుస్థిరమైన ప్రభుత్వాన్ని నిలబెడతాడు (34.8: 35.1).

రాజ్యపరిపాలనలో పురోహితుడు చాలా ముఖ్యమైన పాత్రను నిర్వహిస్తాడు. పవిత్రమైన అగ్నిహోత్రాలనతడు పోషించి జాగ్రత్తగా కాపాడుతున్నాడు. కనుకనే అతీతమైన దివ్యశక్తులుగల పురోహితుడే అగ్నివైశ్వానరుడు. రాజ్యం రాజు క్షేమంగా ఉండటంకోసం భూమి చుట్టూ సముద్రం ఉన్నట్లు పురోహితుడు రాజునెప్పుడూ వెంటనంటే ఉంటాడు. పురోహితునితో కలసిమెలసి రాజ్యాన్ని పాలిస్తూ, అతనితో ఐకమత్యంతో మెలగుతూ సత్సంబంధాలుకల రాజు జననమరణ బంధాలనుంచి విముక్తిని పొందినవాడవుతాడు. పురోహితుడు రాజ్యాన్నెప్పుడూ కాపాడుతుంటాడు. అందువల్లనే ప్రజలు ఏకగ్రీవంగా రాజుకు విధేయులై కలసిమెలసి ఉంటారు (8.24-25). ఈనాటి శ్రేయోరాజ్యభావన రూపురేఖలను ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో సూత్రప్రాయంగా గుర్తించవచ్చునని చెప్పడం అతిశయోక్తికాదు.

మహారాజులకు సంబంధించిన మహాభిషేకవిధిని సమగ్రంగా వర్ణించడం ఐతరేయబ్రాహ్మణానికి ఒక విశిష్టతను చేకూర్చింది (37). ఎంతో సుందరంగా సరళంగా సరసంగా మధురమైన పద్యాలతో

నిండిన గద్యంలో ఇంద్రుని మహాభిషేకం వర్ణింపబడింది. రాజు లందఱికి ఈ మహాభిషేకాన్ని ఎలా అన్వయించాలో కూడా ఈ బ్రాహ్మణం వివరించింది (39.1-4). ఆచరణదృష్ట్యా చూచినపుడు ఇది ఈనాటి ఆధునికరాష్ట్రపతికి కూడా చాలాముఖ్యమైనది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలో జనమేజయుని గురించి చెప్పిన మాటలనుంచి గ్రహించ బడ్డ ఈ వాక్యాలు ఆత్మవిశ్వాసానికి ఒక చక్కని నిదర్శనం (39.7; 40.4).

ఋగ్వేదమంత్రాలను వ్యాఖ్యానంచేయడంలో మహిదాన ఐతరేయుని గొప్పదనం కనబడుతుంది. ఆ వ్యాఖ్యానసందర్భంలో మహిదాసు 'రూపసమృద్ధి, పర్యాయవిధానం, నిర్వచనం, ఛన్దస్సు, ఆఖ్యానం, ఋషి, పురోహితమహత్వం, దేవతానిరూపణం, బ్రహ్మపరి మరం మొ॥ సాంకేతికపదాలనుపయోగించాడు [1]. మంత్రవ్యాఖ్యాన సందర్భంలో ఐ. బ్రా. ఈక్రింది నాలుగు రకాల ఆఖ్యానాలను పరి చయం చేస్తున్నది. 1. దేవతల సంబంధం, దేవతలు-యజ్ఞం, దేవాసురులమధ్య యుద్ధం; 2. ఛందస్సులకు సంబంధించిన వృత్తాంతాలు; 3. యజ్ఞాలతో సంబంధం ఉన్నరాజులకు ఋషులకు సంబంధించిన ఇతిహాసాలు; 4. ప్రకీర్ణాఖ్యానాలు.

బ్రాహ్మణకాలం తరువాత శైవమతవిస్తరణకు అగ్ని, వరుణుడు ఇంద్రుడు మొ॥ ఋగ్వేదదేవతలేకాకుండా రుద్రునిస్థానం కూడ ప్రధానపాత్రను నిర్వహించింది. అంగిరసులు నాభానేదిష్ఠునకు యజ్ఞఫలంలో ఒకభాగం ఇచ్చినప్పుడు యాగశాలలో నల్లటివస్త్రాన్ని ధరించిన ఒక మహానుభావుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నది (22.9). సంగ్రహంగా చెప్పాలంటే దేవతలందఱు పరబ్రహ్మలో చేరిపోయినారు.

1. ఈ పరిశోధనవివరాలకు చదవండి: ఎస్. పాఠక్ 'ఐతరేయబ్రాహ్మణ్ కా ఏక్ అధ్యయన్' జబల్పూర్. 1966.

ఐతరేయబ్రాహ్మణానికి గల సామాజిక - ధార్మిక - ఆధ్యాత్మిక వైశిష్ట్యాన్ని ఈక్రింది వాక్యాలలో మనం తెలుసుకోవచ్చు:

1. స్త్రీలు పురుషులతో సమానస్థానాన్ని పొందారు. భర్త భార్యను సన్నిహితస్నేహితురాలిగా గౌరవించాడు. (33.1).

2. భర్త, భార్యలో కుమారుడుగా తిరిగి పుడుతున్నాడు కాబట్టి భార్యకు 'జాయ' అని పేరు (33.1).

3. భూమి, అగ్ని, జలంద్వారా మానవులు పొందే అన్ని ఆనందాలకంటే పుత్రుని ముఖం చూచినప్పుడు తండ్రికికలిగే ఆనందం వర్ణనాతీతం. పుత్రునిద్వారా తండ్రి ఎంతో చీకటిని దాటగలడు. తండ్రికి కుమారుడు ఉన్నతస్వర్గాలను చూపించగల ఒక తేజఃపుంజం (33.1).

4. చెడ్డవారితో ఉన్నవాడికే అనర్థాలు ముంచుకొస్తాయి. దేశంపట్టుకు తిరిగేవాడికి దేముడే నిజమైన స్నేహితుడు (33.3).

5. చిన్న మొక్కలు, వృక్షాలతో సహా సమాజం అంతటికి రాజు రక్షణను కల్పిస్తాడు. ప్రజలందఱు అభివృద్ధిచెందటానికి వీలుగా రాజ్యంలో తన శక్తిసామర్థ్యాలనతడు పెంచుకుంటాడు. తనసాయం కోరినవాడిని రాజు తప్పక కాపాడతాడు (40.3).

6. దేవతలు, ప్రజలకు మార్గాల్లోను, ఎడారుల్లోను, నీళ్లల్లోను, నివాసాల్లోను, సిరిసంపదల్లోను అభివృద్ధిని కలిగిస్తారు (2.3).

7. యజ్ఞం దేవతలకోసం పన్నిన వలలాంటిది (11.11).

8. ఏది దేనికి మొదలో అదే దానికి చివఱకూడా, ఏదిదేనికి చివరో అదే దానికి తిరిగి మొదలుకూడా అవుతుంది (14.4).

9. మానవునిలో అయిదు భాగాలున్నాయి: జుట్టు, చర్మం, మాంసం, ఎముకలు, మజ్జ. ఆ అయిదు, ఎంతో చక్కగా అతడిలో

అమర్చబడ్డాయి. అతడు యజ్ఞయాగాలు చేసి 'యజమాని' అని పించుకుంటే నిజంగా ఎంతో గొప్పవాడౌతాడు.

10. మానవుణ్ణి ప్రభుత్వాధికారంనుంచి ఒక దివ్యశక్తి కాపాడు తున్నది (34-5).

11. నిశ్శబ్దంలో పరమపురుషుని అజ్ఞలకోసం మానవులెదురు చూస్తుంటారు.

12. హోత ఉపయోగించిన ప్రతిబుక్కు చివఱలోను అధ్వర్యుడు 'ఓం' అని ప్రతిగరం చేయాలి. ఓంకారం ఒక దివ్యచిహ్నం. ఇది ఛందోబద్ధంగా ఉచ్చరింపబడుతుంది. ఓంకారజపం రాజు చేసిన పాపాలను నాశనం చేస్తుంది. నరకంనుంచి విముక్తి కలిగిస్తుంది. కీర్తిని పెంచుతుంది. చివఱకు అతడొక పరిపూర్ణమైన వ్యక్తిగా రూపొందుతాడు (33-6).

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలోని చివఱిభాగంలో (40.1-4) విద్యుత్, వర్షం, చంద్రుడు, సూర్యుడు, అగ్ని మొ॥దేవతలు వాయుస్వరూపిగా బ్రహ్మను దర్శించి చేసిన అధ్యాత్మికసిద్ధాంతం నిరూపించబడింది. ఆ వాయువునుంచి అగ్ని, దానినుంచి శక్తిచేత ప్రేరేపింపబడ్డ ప్రాణం ఏర్పడ్డాయి. అగ్నినుంచి ఆదిత్యుడు, అతనినుంచి చంద్రుడు, చంద్రుని నుంచి వృష్టి ఉద్భవించాయి.

ఐ.బ్రా. లోని 'బ్రహ్మవివర' భాగాన్ననుసరించి ధ్యాన రూపం, జపరూపమైన ఒకప్రత్యేకకర్మ ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. ఈ స్థూలజగత్తంతా బ్రహ్మలోనే నివసిస్తున్నది. ఈ విశ్వమంతా సృష్టిగా ఏర్పడుతున్నది. ఋగ్వేదంలోని (10-190) మొ॥ విశ్వసృష్టి సూక్తాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని మహిదాసు బ్రహ్మను సృష్టికి మూలకారణంగా చిత్రించాడు. ఋతమనే విశ్వక్రమం, సత్యం కూడా బ్రహ్మనుంచే ఏర్పడుతున్నాయి.

బ్రహ్మప్రాప్తికి వ్రతాచరణం తప్పనిసరి. భగవంతుని తెలుసుకోవడం సంస్కారాలను సంపాదించడానికి ఉపయోగిస్తుంది. కామం, క్రోధం, లోభం, మోహం, మదం, మాత్సర్యం అనే ఆరు అంతశ్శత్రువులను మానవుడు తప్పక జయించాలి. వీటిని అణచివేయగలిగితే మానవునిలో విశ్వప్రేమ ఏర్పడుతుంది. అప్పుడతడు అజాతశత్రువవుతాడు. కర్మలవల్ల కలిగే దివ్యజ్ఞానాన్ని పొందడానికి అర్హుడవుతాడు. కర్మాచరణం జ్ఞానాన్ని కలిగిస్తుంది. కాబట్టి యజ్ఞాలనాచరించాలి. అందువల్లనే ఐ.బ్రా. ద్రవ్యయజ్ఞంతో ప్రారంభించి జ్ఞానయజ్ఞంతో పరిసమాప్తమౌతుంది. ఈ జ్ఞానాన్ని పొందినవాడు దేవతామయుడౌతాడని ఐ.బ్రా. (10-9) చెబుతున్నది[1]. కనుకనే ప్రతివాడు కర్మలనాచరిస్తే అవి వాణ్ణి అమృతత్వాన్ని పొందిస్తాయి. భగవద్గీతలో (4-33) భగవాన్ కృష్ణుడు అర్జునునికి చెప్పిన మాటల్లో ఈ భావమే ప్రతిధ్వనిస్తోంది[2].

— ఎమ్.డి.బి.

1. య ఏవం విద్వాన్ ఏతన్మయో దేవతామయో భవతి.
2. శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాత్ యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప।
సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే॥

2.1.8 సంగ్రహసమీక్ష

ఋగ్వేదబ్రాహ్మణాల్లో ఐతరేయం ఎంతో విశిష్టమైంది. ఇందులోని నలభై అధ్యాయాల్లో ప్రధానంగా అగ్నిష్టోమం — గవామయనం — ద్వాదశాహం — అగ్నిహోత్రం మొ॥ యాగాలు వివరింపబడ్డాయి. ప్రతిఅధ్యాయంలోను ప్రసక్తిననుసరించి ఆయా కర్మలకు సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలు మనకు కనబడతాయి. సంగ్రహంగా కొన్నింటినిక్కడ సమీక్షించుకుందాం.

1. సోమయాగాలలో ముఖ్యం జ్యోతిష్టోమయాగం. దానికి అంగమైన దీక్షణీయేష్టిని ఎలా ఆచరించాలో మొదటి అధ్యాయం వివరిస్తున్నది. ఈ ఇష్టికి దేవతలు అగ్నావిష్ణువులు ఇందులో స్తుతింపబడ్డారు. విష్ణువు మూడడుగులతో ముల్లోకాలను వ్యాపించడం ప్రశంసింపబడింది. దర్శపూర్ణమాసయాగం చేసిన తరువాతే సోమయాగం చేయాలని చెప్పబడింది. ఇష్టి - ఆహుతి హోతృశబ్దాలకు చక్కని నిర్వచనాలు ఇందులో మనకు దొరుకుతున్నాయి.

మీకు ప్రతిష్ఠ కావాలా ?

> **కొడుకులు కూతుళ్లు మొ॥ వారితో కూడిన మంచికుటుంబం, గోవులు మొ॥ పశువులు లేకపోవడం అప్రతిష్ఠ. అవన్నీ సమంగా కలిగి ఉండటమే ప్రతిష్ఠ. దాన్నిపొందాలనుకునే యజమాని నేతిని, బియ్యాన్ని కలిపి హోమద్రవ్యాన్ని (చరువు) తయారుచేసి ఈ ఇష్టిలో హోమం చేయాలి. (1.1).**

2. ప్రాయణీయ — ఉదయనీయేష్టులని ఇంకో రెండు అంగాలను రెండవఅధ్యాయం వివరిస్తోంది. ప్రాయణీయేష్టికి ఆదిత్యుడు దేవత. ప్రసంగవశాన దేవతలలోని జాతులను ఇందులో సాయణుడిలా వివరిస్తున్నాడు. అగ్ని, బృహస్పతి బ్రాహ్మణులు. ఇంద్రుడు, వరుణుడు, సోముడు, రుద్రుడు, పర్జన్యుడు, యముడు, మృత్యువు, ఈశానుడు మొ॥ క్షత్రియులు. వసువులు, రుద్రులు, ఆదిత్యులు, విశ్వేదేవులు, మరుత్తులు వైశ్యులు. పూష శూద్రుడు (2.3).

3. సోమలతను తూర్పుదిక్కులో కొనాలని చెబుతూ మూడో అధ్యాయం ప్రారంభమవుతున్నది. సోమక్రయణానికి సంబంధించిన ఎన్నో విధులు, విశేషాలు ఇందులో చర్చకు వస్తాయి. తరువాత ఆతిథ్యేష్టి చేసే విధానం సమగ్రంగా వివరింపబడింది. వికల్పంలో ఎనిమిది దోషాలని, పరిసంఖ్యలో మూడే దోషాలని సాయణుడు తన భాష్యంలో పేర్కొన్నాడు.

4. ప్రవర్గ్య అనే యాగం ఎలా చేయాలో, దానికి సంబంధించిన పూర్వాంగాలేమిటో వివరించడం ఈ అధ్యాయప్రారంభంలో కనబడుతుంది. ప్రవర్గ్యకు సంబంధించిన అభిష్టవం ప్రతిపాదింపబడింది. తరువాత 'ఉపసత్' అనే ఇష్టిని గురించిన ప్రస్తావన ఉంది. ప్రసంగవశాన సంధ్యాకాలం అసురకాలమని ఇందులో నిరూపింపబడింది. జయహేతువులు గనుక 'ఉపసత్తు'లకు జితులని పేరు. వీటిని ఆచరించిన వారికి శత్రువులు నశించి విజయం లభిస్తుంది. తరువాత 'తనూనప్త్రం' చెప్పబడింది. అధ్వర్యుడు మొ॥ పదహారు మంది ఋత్విక్కులు యజమానితో కలసి మెలసి ఉండి ఒకరికొకరు ద్రోహం చేసుకోకుండా ఐకమత్యంతో యజ్ఞకార్యాన్ని పూర్తిచేస్తామని నేతిని తాకుతూ మంత్రోచ్చారణపూర్వకంగా చేసే శపథానికే తనూనప్త్రమని పేరు. (4-8).

5. సోమక్రయణం దగ్గఱనుంచి అగ్నిప్రణయనం వఱకు రహస్యంగా (ఉపాంశు) మంత్రోచ్చారణ చేస్తూ చేయవలసిన కర్మలు ఇందులో చెప్పబడ్డాయి. ఆదిత్యుని గుణగణాలు చక్కగా ప్రశంసించబడ్డాయి.

6. ఇక్కడనుంచి రెండోపంచిక ప్రారంభమవుతున్నది. అగ్నిషోమీయ పశుయాగంతో ఈ అధ్యాయం మొదలౌతోంది. పశుయాగంలో యూపస్తంభం అవసరమౌతుంది. కనుక ఇందులో

యూపస్తంభానికి సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలు వివరింపబడ్డాయి. యజమాని కోరికలనుబట్టి యూపస్తంభం ఏ కొయ్యతో చేయాలనేది నిర్ణయిస్తారు. యజ్ఞాలలో మంత్రోచ్చారణ చేసేవాళ్లు అన్యమనస్కులుగా ఉండకూడదని చెప్పబడింది. తరువాత వనస్పతియాగం, స్విష్టకృద్యాగం ఇళోపాహ్వానం నిరూపింపబడ్డాయి.

7. పర్యగ్నికరణవిధితో ఈ అధ్యాయప్రారంభం. భూమికిపైన నిలువుగా వెయ్యి ఆశ్వీనాలపైన స్వర్గం ఉన్నదని ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తున్నది (7.7). బలమైన గుఱ్ఱం ఒకపగలంతా పరుగెత్తితే ఎన్ని యోజనాలు వెడుతుందో ఆ దూరానికి ఆశ్వీనం అనిపేరు. అలా వెయ్యి ఆశ్వీనాలు భూమికి స్వర్గానికి మధ్యలో దూరం అని ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతున్నది (7.7).

8. అపోనప్త్రీయమనే కర్మతో ఈ అధ్యాయం మొదలౌతున్నది. ఇందులో పురోడాశశబ్దం చక్కగా నిర్వచింపబడింది (8.5).

9. ఐంద్రావాయవగ్రహాన్ని నిరూపిస్తూ ఈ అధ్యాయం ప్రారంభమైంది. ఇందులో ఆగూకరణం, వషట్కారం అనే పదాలకు చక్కని వివరణ ఇవ్వబడింది. 'అగూ' అనే శబ్దానికి ప్రతిజ్ఞ అని అర్థం. తరువాత ఋతుగ్రహయాగాలు, తూష్ణీంశంసం నిరూపింపబడ్డాయి.

10. పదో అధ్యాయంలో తూష్ణీంశంసానికి సంబంధించిన 'ఆహావ' 'నివిత్' మొ॥ కర్మలు ప్రతిపాదించబడ్డాయి. యజ్ఞాన్ని దేవతల కొరక రథంగా అభివర్ణించారు. (10.5).

11. మూడవపంచిక ఇక్కడ ప్రారంభమౌతున్నది. ఇందులో 'ప్రఉగశస్త్రం' మొ॥ శస్త్రాలు నిరూపించబడ్డాయి. ఈ అధ్యాయంలో వషట్కారం 1. వజ్రం 2. ధామచ్ఛద్ 3. రిక్తం అని మూడు రకాలుగా చెప్పబడింది. ఇలాగే ప్రైష, వేది, గ్రహ, నివిద మొ॥ శ్రౌతశబ్దాలకు చక్కని నిర్వచనాలు ఇందులో దొరుకుతున్నాయి.

12. ప్రాతర్మధ్యందినతృతీయ సవనాల్లో హోత చేసే 'ఆహావం' అధ్వర్యుడు చేసే 'ప్రతిగరా' నికి సంబంధించిన విశేషాలెన్నో ఇందులో వివరించబడ్డాయి.

13. ఇందులో కృశానువనే గంధర్వునికి గాయత్రికి జరిగిన యుద్ధం చమత్కారంగా చెప్పబడింది. మానవజాతి ఉత్పత్తిని గురించి 'మాదుషం' అనే శబ్దం 'మానుషం' అయినట్లు ఈ అధ్యాయంలో (13.9) చక్కగా నిరూపింపబడింది. అంతేకాదు; దేవతలెలా పుట్టారు? అనే ప్రశ్నకు కూడ ఇందులో చక్కని సమాధానం దొరుకుతున్నది (13.10).

14. ఈ అధ్యాయంలో 1. హుత 2. ప్రహుత 3. అహుత 4. శూలగవ 5. బలిహరణ 6. ప్రత్యవరోహణ 7. అష్టకాహోమాలనే ఏడు పాకయజ్ఞాల ప్రస్తావన ఉంది. ఈ పాకయజ్ఞాలన్నీ ఇళా సదృశాలే. ఈనాటి వైజ్ఞానికులను సైతం ఆశ్చర్యపరచే ప్రకృతి రహస్యం – సూర్యునికి ఉదయాస్తమయాలు వ్యవహారమాత్రమే కాని వాస్తవంగా లేవని ఇందులో (14.6) పేర్కొనబడింది.

15. ఇందులో దీక్షణీయ - ఆతిథ్యేష్టుల సంస్థలను (సమాప్తులను) గురించి చెప్పబడింది. ప్రసంగవశాన భరద్వాజవృత్తాంతం పేర్కొన బడింది.

16. నాలుగవపంచిక ఈ అధ్యాయంతో మొదలౌతుంది. షోడశి అనే శబ్దం గ్రహాన్ని, స్తోత్రాన్ని, శస్త్రాన్ని చెబుతున్నది. పదహారవ స్తోత్రం, పదహారవశస్త్రం, పదహారు అక్షరాలనుచ్చరించి ప్రణవోచ్చారణ చేయడం. పదహారుఅక్షరాలుగల 'నివిత్'ను శస్త్ర మధ్యంలో చెప్పడం మొ॥ వాటివల్ల ఈ ప్రయోగానికి 'షోడశి'అనే పేరేర్పడింది. అతిరాత్రయాగం ఈ అధ్యాయంలో నిరూపించబడింది. రాత్రిపూట అనుష్ఠించవలసిన ఛందస్సులకు కొన్నింటికి 'అపిశర్వరా' లని పేరు. ఇవి పన్నెండని ఇందులో చెప్పబడింది.

17. ఆశ్వినశస్త్రానికి సంబంధించిన వెయ్యి ఋక్కులకు ఆశ్విన సహస్రమని చాలా పాతపేరు. ఆశ్వినశస్త్రం ఈ అధ్యాయంలో చక్కగా నిరూపించబడింది. ఇంకా గవామయనం, అతిరాత్రం, ఉక్థ్యం, అగ్నిష్టోమం, ఆరంభణీయం మొ॥ కర్మలన్నీ ఇందులో ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

18. ఒక సంవత్సరకాలం చేయాల్సిన గవామయనమనే సత్ర యాగంలో 'అభిప్లవ' మని ఆరురోజుల్లో చేయాల్సిన కర్మను మొత్తం అయిదుసార్లు చెయ్యాలి. దాంతో ఒకమాసం పూర్తవుతుంది. అలాగే ఒక సంవత్సరం చేసే ఆ సత్రయాగం క్రమంగా సంపూర్ణ మౌతుంది. ఇంకా ఇందులో 'విషువత్' అనే క్రతువు కూడా చెప్పబడింది.

19. ఇందులో ప్రధానంగా ద్వాదశాహమనే క్రతువు నిరూపింప బడింది. యాగయోగ్యమైన కృష్ణపక్షం చంద్రునిలో ఉండటం వల్ల శుక్లపక్షంలో యాగం చేస్తున్న యజమానులు ఆ చంద్రమండ లాన్ని పొందాలనుకుంటున్నారని ఈ అధ్యాయంలో చెప్పబడింది. యజ్ఞయాగాలు చేసినవాళ్లు దక్షిణమార్గంలో చంద్రమండలం చేర గలరని ఉపనిషత్తులు చెబుతున్నాయి.

20. ద్వాదశాహక్రతువులోని నవరాత్రవిధి ఈ అధ్యాయంలో ప్రధాన విషయం. మొదటిరోజు, నాల్గవరోజు, పదవరోజు వదిలి పెడితే మిగిలేవి తొమ్మిదిరోజులు. ఈ తొమ్మిదింటికి 'నవరాత్ర' మనిపేరు. దీనిలో మొదటి రెండురోజులు చేయవలసిన కర్మలు ఈఅధ్యాయంలో చెప్పబడ్డాయి.

21. ఇక్కడ ఐదవపంచిక ప్రారంభం. పై 'నవరాత్రం' లో మూడు, నాల్గురోజులలో చేయవలసిన కర్మలు ఇందులో చెప్పబడ్డాయి. ఆజ్యశస్త్రం, ప్రఉగశస్త్రం, నిష్కేవల్యశస్త్రం, వైశ్వదేవశస్త్రం మొ॥ ఇందులో నిరూపింపబడ్డాయి.

22. నవరాత్రంలో ఆరు, ఏడురోజుల్లో ఆచరించాల్సిన కర్మలిందులో పేర్కొనబడ్డాయి.

23. నవరాత్రంలో ఎనిమిది, తొమ్మిదిరోజుల్లో నిర్వహించాల్సిన కర్మకలాపం ఈ అధ్యాయంలో వివరించబడింది. వెనకటిలాగానే ఇందులోను ఆజ్యాదిశస్త్రాలు పేర్కొనబడ్డాయి.

24. ఈ అధ్యాయంలో తొమ్మిదోరోజు చేయవలసిన కర్మలను గురించి చెప్పి పదోరోజును 'అవివాక్య' మని ఎందుకంటారో విశదపరచబడింది. ఈ పదోరోజు సకలభోగ్యవస్తుసమృద్ధి కలది. పదోరోజున వివాక్యం నిషేధింపబడింది కాబట్టి ఇది అవివాక్యమని ప్రసిద్ధి పొందింది. వివాక్యమంటే ఎవరైనా విరుద్ధంగా ఏదైనా చేసినప్పుడు, నీ విలా విరుద్ధంగా చేశావు సర్దుకో! అని చెప్పటం. పదోరోజు అలా చెప్పటం నిషిద్ధం కాబట్టి ఆ రోజును 'అవివాక్య' మంటారు.

25. అగ్నిహోత్రమనేయాగం ఈ అధ్యాయంలో సవిస్తరంగా ప్రస్తావించబడింది. హోమద్రవ్యమైన పాలయొక్క ప్రశంస ఇందులో కనబడుతుంది. ఇంకా అగ్నిహోత్రయాగదక్షిణ, సూర్యోదయం తరువాత ప్రాతఃకాలాగ్నిహోత్రహోమం, ఉదితహోమప్రశంస, అనుదితహోమనింద, భూః, భువః, సువః అనే వ్యాహృతిత్రయోత్పత్తి, ప్రణవోత్పత్తిమొ॥ విషయాలు ఇందులో చోటుచేసుకుంటున్నాయి.

26. ఆరవపంచిక ఇక్కడ ప్రారంభమవుతున్నది. అగ్నిహోత్ర హోమంలో గ్రావస్తుత్ అనే ఋత్విజుడు చేయవలసిన కర్మలిందులో చెప్పబడ్డాయి. అలాగే సుబ్రహ్మణ్యుడు, అగ్నీధ్రుడనే ఇద్దఱు ఋత్విజుల కర్తవ్యాలు కూడా చెప్పబడ్డాయి.

27. ఈ అధ్యాయంలో మైత్రావరుణ-బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి-అచ్ఛావాకు లనే ఋత్విజుల శస్త్రవిధానం చెప్పబడింది. ఈ ముగ్గురు ఋత్విజుల ఆరంభణీయార్గ్విధానం ఇందులో కనబడుతుంది.

28. ప్రాతస్సవన, మాధ్యందిన, తృతీయసవనాల్లో ప్రశాస్త చేయ వలసిన శస్త్రాలను విధించడం ఈ అధ్యాయంలో ముఖ్యవిషయం.

29. భరద్వాజ – వసిష్ఠ – నోధల సూక్తాలు, అహీనసూక్తం, సంపాతసూక్తాలు, వాటి విధానాలు ఇందులో ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

30. పృష్ఠ్యమనే ఆరవరోజు, హోత, ప్రశాస్త, బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి, అచ్ఛావాకుడు మొ॥ ఋత్విజులు చెప్పే శిల్పాల విధానం ఈ అధ్యాయంలో ఉంది. ఆత్మసంస్కారకమైన శస్త్రానికే 'శిల్పం' అనిపేరు. కుంతాపసూక్తవిధానం కూడా ఇందులో చూడవచ్చు.

31. ఏడవపంచిక ప్రారంభం ఇక్కడే. ఉపవ్రతీయమనే పశు యాగవిభాగం ఈ అధ్యాయంలో కనబడుతుంది. ఈ విభాగవిద్య ఆచార్యపరంపరాప్రాప్తమైందని కూడ ఇక్కడ చెప్పబడింది.

32. ఇంతవరకు అనేక క్రతువులు, అందులోని కర్మలు చెప్ప బడ్డాయి. ఈ అధ్యాయంలో ప్రశ్నోత్తరాల రూపంలో క్రతువులో సంభావింపబడే దోషాలకు ప్రాయశ్చిత్తాలు వివరింపబడ్డాయి.

33. ఇందులో ముఖ్యమైంది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం. హరిశ్చంద్రు డనే రాజు వరుణానుగ్రహంతో రోహితుడనే కొడుకును పొందాడు. చెప్పిన మాటప్రకారం వరుణునికి ప్రీతిగా కొడుకును పశువుగాపెట్టి యాగం చేయలేదు. వరుణాగ్రహంతో రోగగ్రస్తుడైనాడు. ఎలాగో ఆ రాజు శునఃశేపుణ్ణి పెట్టి యజ్ఞం చేయడం మొదలుపెట్టాడు. దుఃఖితుడైన శునశ్శేపుణ్ణిచూసి వరుణుడు కనికరిస్తాడు. హరిశ్చంద్రుడు ఆరోగ్యవంతుడౌతాడు. శునఃశేఫ–రోహితులు రక్షింపబడతారు. ఈ సందర్భంలో పుత్రప్రశంస చేయబడింది.

34. యజ్ఞోత్పత్తి, క్షత్రియుని యజ్ఞాచరణానికి సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలు ఈ అధ్యాయంలో ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

35. శ్యాపర్ణవృత్తాంతం, రామ - విశ్వంతరసంవాదం, న్యగ్రోధశబ్ద నిర్వచనం, న్యగ్రోధానికి క్షత్రియుడికి పోలిక, నరాశంసచమసభక్ష ప్రశంస మొ॥ విషయాలు ఇందులో పేర్కొనబడ్డాయి.

36. ఎనిమిదవపంచిక ఇక్కడే ప్రారంభమౌతుంది. రాజయజ్ఞానికి సంబంధించిన స్తోత్రశస్త్రవిశేషాలు, మరుత్వతీయ నిష్కేవల్య శస్త్ర స్వరూపం, అగ్నిష్టోమంతో ముగిసే జ్యోతిష్టోమానికి గల స్తోత్ర - శస్త్రసంఖ్య మొ॥ ఇందులో చెప్పబడ్డాయి.

37. దీక్షితుడైన క్షత్రియునికి పట్టాభిషేకం ఎలా చేయాలో ఇందులో వివరింపబడింది. సమిదాధానం, తరువాత చేయవలసిన క్రియాకలాపం ఇందులో పేర్కొనబడింది.

38. పురుషార్థప్రదమైన అభిషేకాన్ని నిరూపించిన తరువాత ఇంద్రుని అభిషేకం వివరింపబడింది.

39. శపథంచేసి పట్టాభిషేకం చేయాలి. ఆచార్యుడు క్షత్రియుణ్ణి అభిమంత్రిస్తాడు. అభిషేకద్రవ్యాలైన పెరుగు మొ॥ వాటిప్రశంస ఇందులో ఉంది. జనమేజయునిలాగా శర్యాతాదిరాజాభిషేకం, భరతాభిషేకం మొ॥ విషయాలు ప్రస్తావించబడ్డాయి.

40. పురోహితుడు ఆహవనీయాగ్ని సమానుడు. పౌరోహిత్యానికి ఎటువంటి బ్రాహ్మణులు అర్హులు? ఎవరు అనర్హులు? అనేవిషయం పురోహితప్రశస్తి, అగ్న్యుత్పత్తి, వర్షోత్పత్తి, విద్యుదుత్పత్తి మొ॥ విషయాలు ఈ అధ్యాయంలో పేర్కొనబడ్డాయి.

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో గల 40 అధ్యాయాలను నిశితంగా సమీక్షిస్తే ప్రాచీన భారతీయసంప్రదాయాలకు సంబంధించిన ఎన్నో విషయాలు ఆధునిక విమర్శకులకు అందుబాటులోకి వస్తాయి.

— ఎస్.ఎస్.ఆర్.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 2 కౌషీతకిబ్రాహ్మణం

2. 2. 1 పరిచయం

ఋగ్వేదానికి గల శాఖలలో శాంఖాయనశాఖ ఒకటి. ఈ శాంఖాయనశాఖకు సంబంధించింది కౌషీతకిబ్రాహ్మణం. కనుకనే దీన్ని శాఖానామంతో శాంఖాయనబ్రాహ్మణమని కూడా అంటారు. కొందరి అభిప్రాయంలో శాంఖాయనబ్రాహ్మణం ఈ బ్రాహ్మణం కంటె విభిన్నమైంది. కౌషీతకిబ్రాహ్మణానికే శాంఖాయనబ్రాహ్మణమని కూడా పేరని చాలామంది విమర్శకులంగీకరించారు. దీన్నే ఇంకొందఱు సాంఖ్యాయనబ్రాహ్మణమని కూడా పిలుస్తారు.

కుషీతకమహర్షి కొడుకు కౌషీతకుడు; లేక కౌషీతకి. ఇతడు వ్రాసింది కాబట్టి ఇది కౌషీతకిబ్రాహ్మణం. ఉద్దాలకుని శిష్యుడు

గుణాఖ్యశాంఖాయనుడు. కహోలకౌషీతకి ఇతని దగ్గఱ అధ్యయనం చేశాడు. గురువు శాంఖాయనుడుగాని, శిష్యుడు కౌషీతకి గాని ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించి ఉంటారని కొందఱు విమర్శకుల అభిప్రాయం. లేకపోతే గురువు శాంఖాయనుడు రచిస్తే శిష్యుడు కౌషీతకి ప్రచారంలోకి తెచ్చి ఉండవచ్చు. అందువల్లనే శాంఖాయన – కౌషీతకి సంబంధం ఈ శాఖకు చెందిన వాఙ్మయంలో కనబడుతుంది.

తాండ్యమహాబ్రాహ్మణం కౌషీతకిని గురించి ఒక కథనిలా చెబుతున్నది[1]: 'సమశ్రవసుడనే మహర్షికొడుకు కుషీతకుడు. ఇతనికే సామశ్రవసుడని కూడా పేరు. ఒకప్పుడు నపుంసకులైన వ్రాత్యులు కొందఱు గృహస్థుడైన కుషీతకమహర్షితో కలసి ఒక యజ్ఞం చేశారు. యజ్ఞాన్ని శాస్త్రీయంగా చేయలేదని ఖర్గలికొడుకు లుశాకపి ఆవ్రాత్యులనందఱిని శపించాడు. ఆ శాపప్రభావంవల్ల కుషీతకి వంశంలో వాళ్ళు, కౌషీతకశాఖ నధ్యయనం చేసేవాళ్ళు బ్రహ్మచర్యాన్ని పోగొట్టుకొని భ్రష్టాచారులైనారు.'

అయితే ఈ కథ బ్రాహ్మణకర్త కౌషీతకికే సంబంధించిందనడంలో ప్రమాణమేమీ కనపడడంలేదు. పైగా కౌషీతకిబ్రాహ్మణవ్యాఖ్యాత ఉదయుడు తన వ్యాఖ్యానారంభంలో కౌషీతకిని ఇలా ప్రశంసిస్తాడు[2]. 'అపౌరుషేయ అయిన శ్రుత్యంగన యుక్తి అనే చెలికత్తెతో వచ్చి స్వయంగా కౌషీతకిమహర్షిని వరించింది.' దీన్ని బట్టి కౌషీతకి మహర్షి ఎంతజ్ఞానధనుడో మనం అర్థం చేసుకోవచ్చు.

---

1. ఏతేన వై శమనీచామేఢ్రా అయజన్త. తేషాం కుషీతకః సమశ్రవసో గృహపతిరాసీత్. తాన్ లుశాకపిః ఖార్గలిరనువ్యాహరదవాకీర్షత. కనీయాంసౌ స్తోమావుపాగురితి. తస్మాత్కౌషీతకానాం న కశ్చనాతీవ జిహీతే యజ్ఞావకీర్ణా హి 17.4.
2. అపౌరుషేయత్వవిభూషణా యా
   శ్రుత్యంగనా యుక్తిసఖీసనాథా।
   స్వయం వృణీతే స్మ మునీశ్వరం తం
   ప్రణౌమి కౌషీతకినామధేయమ్॥

శంకరుడు బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలో (1.1.28; 3.3.10) దీన్ని కౌషీతకిబ్రాహ్మణమనే పేర్కొన్నారు. పాణిని ముప్ఫై అధ్యాయాలు గల కౌషీతకిబ్రాహ్మణాన్ని, నలభై అధ్యాయాలుగల ఐతరేయ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నారు (అష్టా. 5.1.62). నలభై అధ్యాయాలు గల బ్రాహ్మణం మహాకౌషీతకిబ్రాహ్మణమనే సత్యవ్రత ఊహ సత్య దూరంగా ఉన్నది. కౌషీతకారణ్యకం పదిహేను అధ్యాయాలు కలిపితే నలభై అయిదు అధ్యాయాలు అవుతుంది గాని నలభై అధ్యాయాలు కాదు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 2. 2. విభాగం

కౌషీతకిబ్రాహ్మణం మూడు దశకాలుగా విభజింపబడింది. పదిఅధ్యాయాలకు దశకమని పేరు. ఇందులో మొత్తం ముప్పై అధ్యాయాలున్నాయి. ఈ అధ్యాయాల అవాంతర విభాగాలను ఖండలంటారు. కొందఱు ఇందులో 226 ఖండలున్నాయని, ఇంకొందఱు 276 ఖండలున్నాయని అన్నారు. కాని అది సరికాదు. ఇందులో మొత్తం 272 ఖండలున్నాయి. చూడండి:

దశకం	అధ్యాయం	ఖండలు	దశకం	అధ్యాయం	ఖండలు	దశకం	అధ్యాయం	ఖండలు
I	1	5	II	11	9	III	21	7
	2	9		12	10		22	6
	3	12		13	7		23	11
	4	10		14	7		24	8
	5	10		15	6		25	14
	6	11		16	10		26	14
	7	12		17	7		27	12
	8	12		18	9		28	8
	9	6		19	7		29	8
	10	10		20	6		30	9
మొత్తం ఖండలు 97+				78+				97=272

కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో మొత్తం 6,962 వాక్యాలున్నాయి.

విషయవిభాగం:

ఐతరేయబ్రాహ్మణం ముఖ్యంగా చెప్పినవిషయాలనే ఈ బ్రాహ్మణం కూడా వివరిస్తున్నది. అయితే అందులోని వివరణపద్ధతి చాలా సంగ్రహంగా ఉంటుంది. ఈబ్రాహ్మణంలో అది చాలవిస్తరంగా కనబడుతుంది. ఐతరేయంలో ఎన్నో విషయాలు సంకీర్ణంగా కనబడతాయి. కాని కౌషీతకిబ్రాహ్మణం ఎంతో చక్కగా విషయనిరూపణం చేసింది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో మొదటి అధ్యాయంలో 'అగ్న్యాధేయం', రెండవ అధ్యాయంలో 'అగ్నిహోత్రం', మూడవ అధ్యాయంలో 'దర్శపూర్ణమాసలు' నిరూపింపబడ్డాయి. ఇక నాలుగవ అధ్యాయంలో 1. అనునిర్వాప్యేష్టి 2. అభ్యుదితేష్టి 3. అభ్యుద్దృష్టేష్టి 4. దాక్షాయణ యజ్ఞం 5. ఇళాదధేష్టి 6. సార్వసేనియజ్ఞం 7. శౌనకయజ్ఞం 8. వసిష్ఠయజ్ఞం 9. సాకంప్రస్థాయ్యేష్టి 10. మున్యయనేష్టి 11. తురాయణేష్టి 12. అగ్రయణేష్టి అనే 12 వికృతీష్టులు నిరూపింపబడ్డాయి. అయిదవ అధ్యాయం 1. వైశ్వదేవపర్వ 2. వరుణప్రఘాస పర్వ 3. సాకమేధపర్వ 4. శునాసీర్యపర్వ అనే నాలుగు చతుర్మాస్య యాగాలను, ఆరవ అధ్యాయం శూలగవం, బ్రహ్మత్వమీమాంస, ప్రాయశ్చిత్తాహుతులను ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. ఏడవ అధ్యాయంనుంచి బ్రాహ్మణంచివరివరకు సోమయాగమే వివరింపబడింది. అందులో దీక్షణీయ, ప్రాయణీయ, ఆతిథ్యేష్టులు, ప్రవర్గ్య, అగ్నీషోమీయ పశువు, అపోనప్త్రీయం, ఉక్థ్యం, షోళశి, అతిరాత్రం, ఉదవసానీయేష్టి అభిప్లవషళహం, విశ్వజిత్, గవామయనం మొ॥ సోమయాగకర్మలు చక్కగా చోటుచేసుకున్నాయి.

మొత్తంమీద ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో లాగా ఇందులో కూడా సోమయాగమే ప్రధానమైన విషయం. అయితే మొదట దర్శపూర్ణ మాసలు మొ॥ హవిర్యజ్ఞాలు కూడ పేర్కొనబడటం ఇందులో విశేషం.

మొదలు — చివర:

ఈ బ్రాహ్మణం 'అస్మిన్ వై లోక ఉభయే దేవమనుష్యా ఆసుః' అనే 'మంత్రంతో మొదలై పరమే వై తదహరభ్యారభ్య వసన్తీతి హ స్మాహ కౌషీతకిః' అనే దానితో పూర్తవుతున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 2. 3 సంకలనకాలం

దేశం:

కౌషీతకిబ్రాహ్మణం మనదేశంలో ఏ భాగంలో రచింపబడి ఉంటుందనే విషయంలో తగిన సాక్ష్యాలేవీ సరిగా దొరకడంలేదు. మహీదాసు తన చరణవ్యూహసూత్రవ్యాఖ్యానంలో (ఖండ.2) మహార్ణవంనుంచి ఒక శ్లోకాన్ని పేర్కొంటాడు[1]. దానిద్వారా ఉత్తర గుర్జరదేశంలో ఋగ్వేదానికి సంబంధించిన శాంఖాయనశాఖాధ్యయనపరులు ఎంతోమంది ఉన్నారని, వారు కౌషీతకిబ్రాహ్మణాన్ని అనుసరిస్తున్నారని తెలుస్తున్నది. అంతేకాక ఈ బ్రాహ్మణం వ్రాత ప్రతులు ఈనాటికీ ఆదేశంలోనే ఎక్కువగా లభిస్తున్నాయి. వీటినిబట్టి చూస్తే ఈ బ్రాహ్మణనిర్మాణం ఆదేశంలోనే జరిగిందేమోననిపిస్తున్నది.

కాలం:

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలోని విషయనిరూపణపద్ధతి చాలా సంకీర్ణమని ఇదివఱకే చెప్పాను. కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో అది చాలా సుగమంగా కనబడుతుంది. దీన్ని బట్టి ఐతరేయంకంటే ఈ బ్రాహ్మణం నవీనమైందని చెప్పవచ్చని కొందఱి అభిప్రాయం.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణాన్ని ఆచార్య పాణిని పరోక్షంగా పేర్కొన్నాడు. పాణిని భాషకంటె ఈ బ్రాహ్మణంలోని భాష చాల ప్రాచీనమైందనడంలో సందేహంలేదు. కాబట్టి క్రీ. పూ. మూడవశతాబ్దానికి చాలా పూర్వమే ఈ బ్రాహ్మణం రచింపబడిందని స్పష్టమవుతున్నది.

నిరుక్తంలో యాస్కుడు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొన్నాడు(1.9).

---

1. ఉత్తరే గుర్జరే దేశే వేదో బహ్వృచ ఈరితః ।
కౌషీతకిబ్రాహ్మణం చ శాఖా శాంఖాయనీ స్థితా ॥

యాస్కుడు పాణినికంటే ప్రాచీనుడు. కౌషీతకిబ్రాహ్మణం యాస్కుని కంటే కూడ ప్రాచీనమైందనడంలో సంశయానికి అవకాశం లేదు.

రుద్రుని పేర్లైన ఈశాన మహాదేవశబ్దాలను కౌషీతకిబ్రాహ్మణం, శతపథబ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నాయి. దీన్నిబట్టి ఈరెండు దగ్గఱ దగ్గఱ ఒకే కాలానికి సంబంధించి ఉంటాయేమోనని కొందఱి ఊహ. ఏతావతా మొత్తంమీద క్రీ. పూ. 7 వ శతాబ్దం చివఱ ఈ బ్రాహ్మణం ఏర్పడి ఉండవచ్చునని చరిత్రవిమర్శకుల అభిప్రాయం. కాని భారతీయుల దృక్పథం ప్రకారం ఇది ఇంకా ఇంకా ప్రాచీనమైందని చెప్పక తప్పదు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 2. 4 వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

కౌషీతకిబ్రాహ్మణానికి సాయణుడు భాష్యం వ్రాయలేదు. మాధవభట్టు కొడుకు వినాయకభట్టు దీనికొక వ్యాఖ్యానం వ్రాసినట్లు తెలుస్తుంది. కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలోని పదో అధ్యాయానికి సంబంధించిన ఈ వ్యాఖ్యానాన్ని 1908 లో ఆర్. లొబ్బెకె (R. Lobbecke) ప్రచురించాడు.

ఈ బ్రాహ్మణానికి సమగ్రమైన వ్యాఖ్యానాన్ని వ్రాసినవాడు ఉదయుడు. ఈ వ్యాఖ్యానాన్ని ఇ. ఆర్. శ్రీకృష్ణశర్మ చక్కగా సంపాదించారు. ఇది 1973 లో జర్మనీలో ప్రచురింపబడింది. వ్రాసినవాడు భారతీయుడైనా దీనిప్రతులు భారతీయులకు అందుబాట్లో లేవు.

ప్రచురణలు :

ఐతరేయబ్రాహ్మణానికి లభించినంత ఆదరణ కౌషీతకిబ్రాహ్మణానికి లభించలేదు. దీని వ్రాతప్రతిని గురించి వేబర్ (weber) ఇండిషె స్టుడీయన్ (Indische studien) రెండవభాగంలో 1853 లో విపులంగా పేర్కొన్నాడు. తరువాత 1887 లో బి. లిండ్నెర్ (B. Lindner) దీన్ని మొట్టమొదట ప్రచురించాడు. పూనా ఆనందాశ్రమం వారు 1911లో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని 'ఋగ్వేదాన్తర్గతం శాంఖాయనబ్రాహ్మణమ్' అని నెం. 65 గా ప్రచురించారు. గులాబ్‌రాయ్ వఝె శంకర దీనికి సంపాదకులు. ఈ ప్రచురణ అంత ప్రామాణికంగాలేదు.

కేరళలోని వేదపండితుల పాఠాలను, వ్రాతప్రతులను ఆధారంగా చేసుకొని ఇ. ఆర్. శ్రీకృష్ణశర్మ సంపాదించిన కౌషీతకి బ్రాహ్మణం 1968 లో జర్మనీలో ముద్రింపబడింది. ఇప్పటికి ఈ బ్రాహ్మణానికి గల సంస్కరణల్లో ఇది చాలా విశిష్టమైంది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 2. 5 ప్రసిద్ధి

ఐతరేయబ్రాహ్మణంకంటే అందంగా అమర్చబడినా కౌషీతకి బ్రాహ్మణానికి అంతగా ప్రసిద్ధిరాలేదు. సాయణుడు ఈ బ్రాహ్మణానికి ఎందుకు భాష్యం వ్రాయలేదో స్పష్టంగా తెలియదు. ఋగ్వేద బ్రాహ్మణాల్లో ఒకటైన ఐతరేయానికి భాష్యం వ్రాయడంవల్ల, రెండింటిలోనూ విషయం ఒకటే కావడంవల్లనూ ఉపేక్షించి ఉండవచ్చు. అలాగే కుషీతకుని శాపవృత్తాంతంవల్ల సాయణుని కాలంనాటికి వైదికసమాజంలో ఈ బ్రాహ్మణంపైన చిన్నచూపు ఏర్పడి ఉండవచ్చునేమో!

ఐతరేయబ్రాహ్మణంలాగా ఇది సోమయాగాన్ని ప్రధానంగా వివరించినప్పటికీ మధ్యమధ్యలో ఎన్నో ఇష్టులను, యాగాలను, ధార్మిక - తాత్త్వికవిశేషాలను మనకందిస్తూ కొంతకు కొంత ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది. మాంసభక్షణం చేసినందువల్ల వచ్చే అనర్థాన్ని ఈ బ్రాహ్మణం ఇలా వివరిస్తున్నది. చూడండి[1] :

> **"ఈ లోకంలో మనుష్యులు పశువుల్ని ఎలా తింటున్నారో; ఇతర లోకాల్లో పశువులు మనుష్యుల్ని కూడా అలాగే తింటాయి."**

అంటే ఏ పశువును బాధించి చంపి దాని మాంసాన్ని మానవుడు తింటున్నాడో, ఆ పశువు వీడిని కూడా అలాగే ఇతరలోకాల్లో వదలకుండా తింటుంది.

యజ్ఞమే విష్ణువనే భావన, "యజ్ఞో వై విష్ణుః" (4.2) అనే వాక్యంద్వారా ఈ బ్రాహ్మణంలో కూడా చాలాచోట్ల కనబడుతుంది.

---

1. తద్యథా హ వా ఽస్మింల్లోకే మనుష్యాః పశూనశ్నన్తి. యథైభిర్భుంజతే. ఏవమేవాముష్మింల్లోకే పశవో మనుష్యానశ్నన్తి. ఏవమేభిర్భుంజతే 11.2.

జీవుడు వాక్స్వరూపి (2.5) అని, సత్యమయుడని, దేవతలు, కూడ సత్యమయులే అనే తత్త్వాన్ని ఈ బ్రాహ్మణం వివరించిన తీరు ఎంతో హేతుబద్ధంగా కనబడుతుంది[1]. ఇలాగే ఇంకెన్నో విశేషాలను ఈ బ్రాహ్మణాధ్యయనంవల్ల మనంతెలుసుకోవచ్చు. ఈ బ్రాహ్మణానికి రావలసినంత ప్రసిద్ధి రాకపోవడంలో చక్కని సంస్కరణం ప్రజల కందుబాటులో లేకపోవడం కూడా ఒక కారణం కావచ్చు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

1. స సత్యం వదతి. తస్మాదయం వాఙ్మయ ఆత్మా సత్యమయో భవతి. సత్యమయా ఉ దేవాః 2. 6.

2. 2. 6 యజ్ఞయాగాలు

యాగప్రక్రియలో దేవతలు, యాగద్రవ్యాలు, మంత్రాలు అతిముఖ్యమైనవి. యాగాలలో ఋగ్వేదంలోని మంత్రాలను చదువుతూ దేవతలను ఆహ్వానించటం ఋగ్వేది అయిన హోత చేసే పని. కాబట్టి ఈ బ్రాహ్మణంలో కౌషీతకిశాఖకు చెందిన హోత వివిధ యాగాలలో చదవవలసిన ఋక్కుల వివరాలు ప్రధానంగా చెప్పబడతాయి. మంత్రాలవివరాలతోపాటు యాగప్రక్రియను సంగ్రహంగా చెప్పటం కూడ జరుగుతుంది. హవిర్యజ్ఞాలుగా ప్రసిద్ధిచెందిన దర్శపూర్ణమాసం, అగ్న్యాధానం, అగ్నిహోత్రం, అనునిర్వాప్యేష్టి, చాతుర్మాస్యం మొదలైన యాగాలు, సోమయాగాలుగా వ్యవహరింపబడుతున్న అగ్నిష్టోమం, అత్యగ్నిష్టోమం, ఉక్థ్యం, షోడశి, అతిరాత్రం ఈ కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో ముఖ్యంగా వివరింపబడ్డాయి. హవిర్యజ్ఞాలకు దర్శపూర్ణమాసం సోమయాగాలకు అగ్నిష్టోమం ప్రకృతియాగాలు. సాధారణంగా ప్రకృతియాగాలు సవిస్తరంగా నిరూపించిన తరువాత వికృతియాగాలను పేర్కొనడం పరిపాటి. ఈ క్రమం కౌషీతకి బ్రాహ్మణంలో సోమయాగాల విషయంలో అనుసరింపబడింది. కాని హవిర్యజ్ఞాల విషయంలో మాత్రం అంతగా పాటింపబడలేదు. ముందు అగ్న్యాధానం, అగ్నిహోత్రం గురించి చర్చించిన తరువాత దర్శపూర్ణమాసం వివరింపబడింది.

అగ్న్యాధానం (1-1-5):

ఇది ఒక ఇష్టి. ఇష్టులలో ప్రధానంగా పాలు, నెయ్యి, బియ్యం, యవలు మొ॥ ద్రవ్యాలుగా ఉంటాయి. అగ్న్యాధానం అంటే హోమం చేయటానికి కావలసిన అగ్నిని ప్రతిష్ఠచేసుకోవటం. యజ్ఞ ప్రక్రియలో ఆహవనీయం, గార్హపత్యం, అన్వాహార్యపచనం అనే పేర్లతో వ్యవహరింపబడే మూడు అగ్నులు ఉంటాయి. ఒక రోజుతో

పూర్తయ్యే యాగాలనుంచి వెయ్యి సంవత్సరాల వరకు చేయవలసిన సత్రం వరకు ఈ అగ్నులు లేకుండా యాగప్రక్రియ జరుగదు. కాబట్టి ప్రతియాగానికి ముందు అగ్న్యాధానం తప్పనిసరిగా చేయాలి. అందువల్ల అనుష్ఠానక్రమాన్ని పురస్కరించుకొని ఈ కౌషీతకి బ్రాహ్మణం అగ్న్యాధానంతోనే ప్రారంభమవుతుంది. ఇది ఈ బ్రాహ్మణం యొక్క విశిష్టత.

విధింపబడే యాగాలక్రమం పాటిస్తే దర్శపూర్ణమాసమే ముందు చెప్పాల్సి ఉండేది. కాని అనుష్ఠానక్రమం ప్రకారమైతే అగ్న్యాధానేష్టి ముందుగా చెప్పవలసి ఉంటుంది. ఈ అగ్న్యాధానేష్టితో అగ్నిని ప్రతిష్ఠించటంతోపాటు పవమానం, పావకం, శుచి అనే మూడు ఇష్టులు కూడా చేయాలి. వీటి నెందుకు చేయాలో ఈ ఉపాఖ్యానం తెలియజేస్తుంది.

ఒకప్పుడు మానవులవలె దేవతలుకూడ ఈ భూలోకంలోనే కర్మానుష్ఠానం చేసుకుంటూ స్వర్గప్రాప్తికి సాధన చేస్తుండేవారు. దేవతలు కర్మానుష్ఠానంవల్ల పునర్జన్మబంధం నుండి విముక్తిని పొంది పునరావృత్తిలేని దేవలోకాన్ని పొందారు. పునరావృత్తి లేకపోవటం వల్ల దేవతలు మనుష్యుల కంటే వేరయ్యారు. ఈ దేవతలు స్వర్గానికి పోతూ అగ్నిని పిలిచి ఇలా చెప్పారు:

"నీవు ఈ భూలోకంలోనే ఉండి మనుష్యులకు మాకు కూడా అధ్యక్షుడుగా ఉండు. ఈ మానవులు శ్రౌతస్మార్తకర్మలద్వారా సమర్పించిన పదార్థాలను నీ ద్వారా స్వీకరిస్తాం. మా అనుగ్రహంచేత వీరు ఐహికాముష్మికపురుషార్థాలను పొందుతారు. భూలోకవాసులైన ఈ మానవులకు, స్వర్గలోకవాసులైన మాకు సంబంధం కలుపుతూ నీవు ఈ భూమిమీదనే ఉండు. మానవులు యాగాలలో ఇచ్చే వస్తువులను నీవు స్వీకరించు. మా తరపున వారి కోరికలను తీర్చు".

అందుకు అగ్నిదేవుడు ఇలా బదులు చెప్పాడు: "మీరు చెప్పింది వినటానికి చాలా బాగున్నది. కాని నేను తీవ్రదాహకశక్తితో కూడిన శరీరం కలవాడిని. నన్ను సమీపించటానికి భస్మమైపోతామనే భయంతో ఎవ్వరూ సాహసించరు. అందువల్ల మీరు అనుకున్నట్లు పురోడాశం వగైరా పదార్థాలు మానవులు ఇవ్వరు"

దేవతలు బాగా ఆలోచించారు. అగ్నిలో రెండు రకాల స్వభావాలు ఉన్నాయి. ఒకటి ఇతరులు సహింపరాని తీవ్రమైన దాహకశక్తి. రెండోది మంగళకరమై మానవాభ్యుదయానికి ఉపయోగ పడే శోభనకరమైన దాహకశక్తి. ఇందులో శోభనకరమైన శక్తిని ఉపయోగించుకోవటానికి వీలవుతుంది. ఈ శక్తివల్లనే మనం వంటలు చేసుకోగలుగుతున్నాం. ఈ శోభనకరమైన శక్తిని మాత్రం అగ్ని దేవుడిలో ఉంచి, భయంకరమైన తీవ్రశక్తిని వేరే విధంగా (ఈనాడు విద్యుచ్ఛక్తిని వినిమయం చేసినట్లు) తరలించాలని దేవతలు నిర్ణయించుకున్నారు. కొంతభాగాన్ని నీటిలో ఉంచారు. దీన్ని పవమా-నాగ్ని అంటారు. కొంత వాయువులో ఉంచారు. దీన్ని పావకాగ్ని అంటారు. తక్కిన తీవ్రశక్తిని సూర్యునిలో ఉంచారు. ఈ అగ్నిని శుచి అంటారు. అగ్నిదేవుణ్ణి పూజించి ఆయన అనుగ్రహం సంపా-దించాలంటే ఆహవనీయ గార్హపత్యాన్వాహార్య రూపాలలోని శోభనమూర్తినే గాక పావక, పవమాన, శుచి అనే పేర్లతో పిలువబడే అగ్నిస్వరూపాలనుగూడ పూజించాలి. అందువల్ల ఈ మూడుశరీరాలకు మూడు ఇష్టులు చేయాలి. పావకేష్టి పూర్ణమాసేష్టికి వికృతి. శుచి, పవమానేష్టులకు దర్శేష్టి ప్రకృతి. ఈ మొత్తం ప్రక్రియతో అగ్న్యా-ధానం పూర్తిఅవుతుంది.

ఒకవేళ అగ్న్యాధానంచేసిన తరువాత యజమానికి రుగ్మత, శిశుమరణం, ఉత్పాతం లాంటి అనివార్యకారణాలవల్ల యాగం

మధ్యలో నిలిపివేయటం జరిగితే, మళ్ళీ ప్రారంభించినప్పుడు తిరిగి అగ్న్యాధానం చేయాలి. దీన్ని పునరాధానం అంటారు. దీనిలో ప్రాయశ్చిత్తకర్మలు కూడా ఉంటాయి.

అగ్నిహోత్రం (2. 1. 9):

అగ్నిహోత్రం కూడ ప్రతియాగానికి ముందు అగ్న్యాధానం తరువాత చేయవలసిన విధి. ఈ అగ్నిహోత్రం ప్రతిరోజు ప్రొద్దున సాయంత్రం చేయాలి. ఉదయం చీకట్లు విచ్చి సూర్యుడు ఉదయాద్రి నుంచి పైకివస్తున్నప్పుడు హోమం చేయాలి. సాయంత్రం సూర్యుడు అస్తమించి చీకట్లు అవరించకముందు హోమం చేయాలి.

ఈ అగ్నిహోత్రంలో ఆవుపాలు ప్రధానంగా ఉపయోగించే హోమద్రవ్యం. ఆవు నానారకాలైన ఓషధులను తింటుంది. ఈ ఓషధులే పాలుగా పరిణమించటంవల్ల పాలు సర్వౌషధులకు సారం (సర్వాసామోషధీనాం రసో యత్ పయః) అని కౌషీతకిబ్రాహ్మణం (21) చెపుతుంది.

ఈ అగ్నిహోత్రయజ్ఞంద్వారా సర్వౌషధులను, ఆ ఓషధుల అధిదేవతలను, పితృదేవతలను, పశువులను, పక్షులను గర్భస్థజీవరాసులను, పుట్టిన, పుట్టబోయే జీవరాసులను, రాక్షసులను, దేవతలను, గంధర్వులను, అప్సరసలను పూజించి వారి ప్రీతిని పొందటాన్ని యజమాని ఆశిస్తాడు. సర్వజీవరాసులకు ప్రీతిని కలిగించి తద్వారా అభ్యుదయం పొందగోరుతున్నాడు యజమాని. అంటే అగ్నిహోత్రం ఏ జీవరాసులనుంచీ ఆపదలు కలుగకుండా చేసుకొనే కర్మ. ప్రకృతి శక్తులను పూజించి వశపరచుకుంటేగాని అతీతశక్తుల సాధన సాధ్యం కాదని తలచే మనప్రాచీన ఆర్యుల సంస్కృతి ఇందులో స్పష్టమవుతుంది.

దర్శపూర్ణమాసలు (3. 1. 12):

రెండు ప్రత్యేకయాగాలకు కలిసినపేరు దర్శపూర్ణమాసేష్టి. దర్శం అంటే అమావాస్య. పూర్ణమాసం అంటే పున్నమి. ఇవి కాల వాచకాలు అయినా, ఈ తిథుల్లో చేసే యాగాలకు కూడ ఈ పేరే వచ్చింది. అంటే పూర్ణిమనాడు, అమావాస్యనాడు ఈ యాగాలు చేయాలి.

ఈ యాగంలో ప్రథమాంగం ఉపవాసం. మామూలుగా తినే పదార్థాలు, త్రాగే పానీయాల విషయంలో నియమం (ప్రతిజ్ఞ) చేసుకోవాలనే సంకల్పమే ఉపవాసం. ఉపవాసవ్రతం చేయకుండా యజమాని హోమంచేస్తే ఆ ద్రవ్యాన్ని దేవతలు స్వీకరించరు. ఉపవాసం అంటే అసలైన అర్థం ఏమంటే ఆహారనియమం వల్ల యజమానికి దగ్గరగా దేవతలు ఉంటారు అని. దేవతలను సన్నిహితులుగా చేసుకోవటం కొరకు మనం ఉపవాసం ఉంటామన్న మాట.

సూర్యోదయంనుంచి మళ్లా సూర్యోదయం వరకు గడిచే కాలాన్ని ఒక్కరోజుగా పరిగణిస్తాం. ఒకతిథి రెండురోజుల్లో సాధారణంగా పడుతుంది. కౌషీతకిమతం ప్రకారం సూర్యాస్తమయం అయిన వెంటనే పూర్ణచంద్రుడు ఏరోజు ఉదయిస్తాడో ఆ రోజున పూర్ణమాస యాగంచేసే యజమాని ఉపవాసం ఉండాలి. అదేవిధంగా ఏ రాత్రితో చంద్రుడు పూర్తిగా కనుపించడో ఆ రోజున దర్శయాగం చేసే యజమాని ఉపవాసం ఉండాలి. ఈ ఉపవాసం ఉండే రోజును 'ఉపవసథం' అని అంటారు. ఆమరునటిరోజున యాగాలు జరుగుతాయి.

దర్శపూర్ణమాసయాగాలలో హోత ప్రధానంగా సామిధేనీ మంత్రాలు, ప్రయాజమంత్రాలు, అనుయాజమంత్రాలను సస్వరంగా చదవవలసి ఉంటుంది. సామిధేనీమంత్రాలు అగ్నిదేవతాకమైనవి.

ఇవి గాయత్రీచ్ఛందస్సులో ఉన్నాయి. గాయత్రీచ్ఛందోబద్ధమైన ఒక మంత్రంలో 24 అక్షరాలు ఉంటాయి. ఈ మంత్రాలు పదకొండు ఉన్నాయి. మొదటిదైన 'ప్ర వో వా జాః (ఋ.సం. 3.27.1) అనే మంత్రాన్ని, చివరిదైన 'అ జుహోతా' (ఋ.సం. 5. 28. 6) అనే మంత్రాన్ని మూడు మూడుసార్లు చదవటంవల్ల మొత్తం గాయత్రీ-చ్ఛందోబద్ధమైన మంత్రాలను 15 చదివినట్లు అవుతుంది. 15 మంత్రాల్లోని అక్షరాలసంఖ్యతో గుణిస్తే (15 × 24)360 అక్షరాలు వస్తాయి. ఈ సంఖ్యను జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే 15 మంత్రాలు శుక్ల పక్షంలోని, కృష్ణపక్షంలోని, 15 రోజులకు, 360 అక్షరాలు సంవత్సరంలోని రోజులకు ప్రతీకలు. అంటే ఈ మంత్రాలతో కాలమానంలోని రోజు, పక్షం, సంవత్సరాలను పూజిస్తున్నట్లు వ్యక్తమవుతుంది.

ఇక ప్రయాజమంత్రాలు ఐదు. వీటిలోని సమిత్ యాగంతో వసంతర్తువును, తనూనపాత్ యాగంతో గ్రీష్మర్తువును, ఇళాయాగంతో వర్షర్తువును, బర్హిర్యాగంతో శరత్ శిశిరర్తువులను, స్వాహాకృద్యాగంతో హేమంతర్తువును పూజించటం జరుగుతుంది. ఈప్రక్రియను చక్కగా సమన్వయం చేస్తే ఈ దర్శపూర్ణమాసయాగాల ద్వారా ప్రాచీనభారతీయులు కాలాన్ని పూజించినట్లు వ్యక్తమవుతుంది.

అనుయాజమంత్రాలు (శాంఖాయనశ్రౌతసూత్రం, 1.13.1-3) మూడు. ఈ మూడింటిని పఠించటంద్వారా మూడులోకాలను, అంటే ముల్లోకాల్లో ఉండేవాళ్ళను తృప్తిపరచినట్లు అవుతుంది.

వీటి తరువాత హోత చదివే ముఖ్యమైన మంత్రాలు పత్నీ-సంయాజ మంత్రాలు. ఈ మంత్రాలను పఠిస్తూ గార్హపత్యాగ్నిలో హోమం చేయాలి. ఈ పత్నీసంయాజయాగం ద్వారా దేవతలను, వారి భార్యలను కలిపి యాగంచేయటం జరుగుతుంది.

పూర్ణమాసయాగంలో ఆగ్నేయం, అగ్నిషోమీయం, ఉపాంశుయాగం అనే మూడు యాగాలు, దర్శయాగంలో ఆగ్నేయ

యాగం, ఇంద్రదేవతాకమైన దధియాగం, పయోయాగం అనే మూడుయాగాలు ప్రధానమైనవి.

పూర్ణమాసయాగంలో అగ్ని, అగ్నీ-షోములు, ఇంద్రాగ్నులు, దర్శయాగంలో ఇంద్రాగ్నులు, ఇంద్రుడు ప్రధానదేవతలు. పురోడాశం, పాలు, పెరుగు ప్రధానమైన ద్రవ్యాలు. సోమయాగం చేసిన యజమాని దర్శయాగంలో ఇంద్రాగ్నులకు పురోడాశానికి బదులు ఇంద్రుడికిగాని, మహేంద్రుడికిగాని సాన్నాయ్యం ద్రవ్యంగా ఉపయోగించాలి. పాలు పెరుగు కలిపిన మిశ్రమానికి సాన్నాయ్య మని పేరు.

ఈ ప్రధాన హవిర్యాగాలు చేసిన తరువాత స్విష్టకృద్ రూపమైన అగ్నికి యాగం చేయాలి. ఎవరెవరికి ఎంతెంతభాగం రావాలో అది వారివారికి పంచిపెట్టేవాడు స్విష్టకృత్. ఉదాహరణకు అన్నం వడ్డించేవాడు ప్రతిభోక్తకు కావలసింది సమగ్రంగా వడ్డించి తృప్తిపరుస్తాడు. వారు భుజించేటప్పుడు తను తినడు. అందరిది అయిన తరువాత అతను తింటాడు. అదే విధంగా యాగాగ్నిలో హోమం చేసిన ప్రతిద్రవ్యాన్ని ఉద్దేశింపబడిన దేవతలకు అగ్ని చేరుస్తాడు. వారికి చేర్చేటప్పుడు తాను తినడు. అందువల్ల ప్రత్యేకంగా ఈ మధ్య వర్తిత్వం నిర్వహించినందుకు మరో హోమం అగ్నికి చేయాలి. అందువల్ల అగ్నికి 'స్విష్టకృత్' అనేది సార్థకమైన పేరు. ఈ స్విష్టకృదగ్నియాగంతో ప్రధానయాగాలు పూర్తిఅవుతాయి.

వికృతీష్టులు

దర్శపూర్ణమాసయాగాలకు 12 వికృతీష్టులు కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడ్డాయి. ప్రకృతీష్టిలోఉన్న క్రమంగాని, దేవతలుగాని, హోమద్రవ్యాలు గాని మంత్రాలుగాని మార్చటంవల్ల ఈ వికృతీష్టు లేర్పడతాయి. ద్రవ్యదేవతామంత్రాల మార్పువల్ల యాగఫలం కూడ మారుతుంది.

1. అనునిర్వాప్యేష్టి (4.1):

ఈ ఇష్టిని చేసి దేవతలు అసురులను జయించారు. అందువల్ల శత్రునాశం కోరేవాడు ఈ యాగాన్ని చేయాలి. ఈ ఇష్టిని రెండు రకాలుగా చేయవచ్చు. 1. పౌర్ణమాసేష్టి చేసిన తరువాత అమావాస్యేష్టిలో లాగా ఇంద్రదేవతాకమైన ఇష్టి చేయటం ఒక పద్ధతి. 2. అమావాస్యేష్టి చేసిన తరువాత పౌర్ణమాసేష్టిలో లాగా అదితిదేవతాకమైన ఇష్టిని చేయటం రెండో పద్ధతి. ఏ విధంగా చేసినా అనునిర్వాప్యేష్టి చేసినట్లే అవుతుంది.

2. అభ్యుదితేష్టి (4.2):

అమావాస్యకు ముందున్న చతుర్దశినాడు దర్శయాగంచేసినట్లైతే అభ్యుదితేష్టి అవుతుంది. ఇందులో మూడుహవిస్సులు ఉంటాయి. 1. అగ్నిదేవతకు అష్టాకపాలమైన పురోడాశం; 2. ఇంద్రుడికి సాయంత్రం పిండిన పాలతో తయారైన పెరుగు; 3. విష్ణువుకు ప్రొద్దున పితికిన పాలు. దక్షిణగా ధనుస్సు ఇవ్వాలి. ఈ యాగంవల్ల వచ్చే ఫలం సుఖమైన ప్రయాణం, క్షేమప్రాప్తి.

3. అభ్యుద్దృష్టేష్టి (4.3):

అమావాస్య తరువాత వచ్చే పాడ్యమినాడు (శుక్లప్రతిపత్) ఈ ఇష్టిని చేయాలి. ఇందులో కూడ మూడు హవిస్సులు ఉంటాయి. 1. అగ్నికి అష్టాకపాలమైన పురోడాశం, 2. ఇంద్రునికి ఏకాదశ కపాలమైన పురోడాశం, 3. ఆదిత్యరూపుడైన వైశ్వానరునికి ద్వాదశ కపాలమైన పురోడాశం. ఇందులో చేతికర్ర, చెప్పులు దక్షిణగా ఇవ్వాలి. ఈ యాగంవల్ల యజమానికి ఎటువంటి భయం కలుగదు.

4. దాక్షాయణయజ్ఞం:

పూర్వం కౌషీతకిమతం ప్రకారం ఫాల్గుణ పూర్ణిమనాటినుంచి సంవత్సరం మొదలయ్యేది. దాక్షాయణయజ్ఞం ఈ సంవత్సరాది

నాడు ప్రారంభించాలి. ఇంతకు పూర్వం పర్వతుని కుమారుడైన దక్షుడు ఈ యాగాన్ని చేసి తనకోరికలు పొందాడు. అదేవిధంగా అన్ని రకాల కోరికలను పొందగోరేవాడు ఈ యాగం చేయటానికి అధికారి. ఈ దాక్షాయణయజ్ఞం రెండు పున్నమదినాలలో, రెండు అమావాస్య దినాలలో చేయాలి. మొదటి పున్నమనాడు అగ్నిషోములకు ఏకాదశ కపాలమైన పురోడాశాన్ని హోమం చేయాలి. రెండో పున్నమనాడు ఇంద్రదేవతాకమైన సాన్నాయ్యాన్ని హోమం చేయాలి. మొదటి అమావాస్యనాడు ఐంద్రాగ్నయాగం చేయాలి. రెండో అమావాస్య నాడు మైత్రావరుణదేవతాకమైన పయస్యాయాగం చేయాలి.

5. ఇళాదధేష్టి (4.5.1–6):

దాక్షాయణయజ్ఞం ఏ రోజున ప్రారంభిస్తారో ఆ రోజునే ఇళాదధేష్టి కూడ చేయాలి. పశుసంపద, సమృద్ధిగా అన్నపానాదులు కావలసినవాడు ఈ యాగం చేయాలి.

6. సార్వసేనియజ్ఞం (4. 5.7–11):

దీన్ని పౌర్ణమాసిలాగా చేయాలి. ఈ యజ్ఞం చేసినవాడు శత్రువులను అధిగమించగలుగుతాడు. కాబట్టి శత్రుజయం కోరేవాడు ఈ యాగానికి అధికారి.

7. శౌనకయజ్ఞం (4.5.12–16):

ఇదీ పౌర్ణమాసిలాగా చేయాలి. వంశసమృద్ధి కోరేవాడు చేయాల్సిన యాగమిది.

8. వసిష్ఠయజ్ఞం (4.5.1–11):

పూర్వం వసిష్ఠుని పుత్రులను సుదాముని కుమారులు చంపారు. పిల్లలులేని వసిష్ఠుడు మళ్ళీ సంతానం పొంది వంశాభివృద్ధి చేయాలని వారికి నాశం జరుగకుండా శత్రక్షయంకూడ కలగాలని ఆశించాడు.

ఇవ్వన్నీ ఒకే యాగంవల్ల ఎలా సాధించటానికి వీలు అవుతుందోనని ఆలోచించసాగాడు. సంస్కారంవల్ల ఈ యాగాన్ని సందర్శించ గలిగాడు. తాను ఈ యాగాన్ని చేసి కృతకృత్యుడయ్యాడు. కాబట్టి దీనిపేరు వసిష్ఠయాగం అయింది. దీన్ని ఫాల్గుణ అమావాస్యనాడు ఆరంభించాలి. పున్నమ బ్రాహ్మణజాతీయంగా, అమావాస్య క్షత్రజాతీయంగా పరిగణింపబడుతాయి. ఇక్కడ సంతానాభివృద్ధితోపాటు శత్రునాశం కూడ కాంక్షింపబడుతుంది. కాబట్టి అమావాస్యనాడు ప్రారంభించాలని నిర్ణయించారు.

9. సాకంప్రస్థాయ్యేష్టి (4.6.12–19):

ఈ యాగంలో పాలు పెరుగుతో నింపిన కుండలను తీసుకొస్తున్న బ్రాహ్మణులతో పాటు అధ్వర్యుడు హోమం దగ్గరకు వెళ్తాడు. కాబట్టి దీనికి సాకంప్రస్థాయ్యేష్టి అనే పేరు వచ్చింది. దీన్నికూడ వసిష్ఠయాగంలాగా అమావాస్యనాడు చేయాలి. దీనివల్ల పురుషశ్రేష్ఠత్వం విద్యాతపస్సులద్వారా సర్వోత్కృష్టత్వం లభిస్తాయి.

10. మున్యయనేష్టి (4.7.1–4):

ఐహికసుఖాలైన పశుపుత్రాదులు, ఆముష్మికమైన స్వర్గం కావాలని కోరేవాడు ఈ యాగాన్ని చేయాలి. దీన్ని పూర్ణిమనాడు పౌర్ణమాసిలాగా చేయాలి.

11. తురాయణేష్టి (4.7.5–14):

కావషేయుడైన 'తుర' అనే మహర్షి దీని ద్రష్టకావటంవల్ల ఈ యాగానికి ఆ పేరు వచ్చింది. ఇది కూడ పౌర్ణమాసేష్టి లాగా పున్నమనాడే ప్రారంభింపబడుతుంది.

12. ఆగ్రయణేష్టి (4.8–10):

పంటలుపండి ధాన్యం ఇంటికి తెచ్చేటప్పుడు చేసే ఇష్టి ఆగ్రయణేష్టి. అందువల్ల అన్నాదులు కొదవలేకుండా కావాలనే వాడు

చేయవలసిన యాగం ఇది. ఇది శ్యామాకాగ్రయణేష్టి, వేణుయవ ద్రవ్యకాగ్రయణేష్టి, వ్రీహ్యాగ్రయణేష్టి అని మూడు రకాలుగా ఉంది.

శ్యామాకాగ్రయణేష్టి వర్షాకాలంలో శ్యామాకధాన్యం బాగా పండిన తరువాత కోయించి ఇంటికి తెచ్చిన తరువాత వచ్చే అమావాస్య పున్నమ దినాలలో చేయాలి. సోమదేవతకు శ్యామాక ఫలాలతో తయారైన చరువును (హవ్యం) హోమద్రవ్యంగా ఉపయోగించాలి. పెరుగు నెయ్యి కలపటంవల్ల ఏర్పడే మధుపర్కం దక్షిణగా ఇవ్వాలి.

వేణుయవాగ్రయణేష్టి వసంతఋతువులో వెదురుబియ్యం పంటకు వచ్చి కోయించి ఇంటికి తెచ్చిన తరువాత చేయవలసిన యాగం. దీన్ని శ్యామాకాగ్రయణేష్టి లాగానే చేయాలి.

వ్రీహ్యాగ్రయణేష్టిలో బియ్యంగాని, యవలుగాని ఉపయోగిస్తారు. ఇంద్రాగ్నులు, విశ్వేదేవులు, భూమి, ఆకాశం దేవతలు. ప్రక్రియ అంతా శ్యామాకాగ్రయణేష్టిలాగానే ఉంటుంది. ఇంటికి పంటచేరినప్పుడు ముందు దేవతలకు అర్పించనిదే మనం ఉపయోగించకూడదనే మన సనాతనసంప్రదాయం ఈ మూడింటిలోను ప్రధానంగా గమనించవలసిన విషయం.

చాతుర్మాస్యయాగాలు

వైశ్వదేవం, వరుణప్రఘాసం, సాకమేధం, శునాసీర్యం అనే నాలుగు చాతుర్మాస్యయాగాలు కౌ. బ్రా. లో ఐదో అధ్యాయంలో వివరింపబడ్డాయి. ఇవికూడ దర్శపూర్ణమాసలకు వికృతీష్టులు.

1. వైశ్వదేవం (5. 1-2) :

నూతనసంవత్సరాది ఫాల్గుణపూర్ణిమనాడు ఈ చాతుర్మాస్యేష్టిని ప్రారంభించాలి. మొత్తం నాలుగు పూర్ణిమదినాల్లో చేయాలి. ఈ

చాతుర్మాస్యం రుగ్ణతనివారణకు ఉద్దేశింపబడింది. ఋతువులు మారినప్పుడు జబ్బులు చేస్తూ ఉంటాయి. వాటి నివృత్తికోసం ఋతువుల సంధులలో ఈ యాగం చేయబడుతుంది. ఇందులో అగ్నికి ముఖ్యంగా హవిర్దానం చేస్తారు. సప్తదశసామిధేనీమంత్రాలు, ఆజ్యం హోమంచేసేటప్పుడు 'అస్' ధాతునిష్పన్నమైన క్రియావాచక పదం కలిగిన మంత్రాలు, విరాట్ ఛందోబద్ధమైన సంయాజ్య మంత్రాలు ఉంటాయి. ఇందులో తొమ్మిది ప్రయాజలు, తొమ్మిది అనుయాజలు, ఎనిమిది హవిస్సులు, ఒక వాజినం అనే అశ్వాలకు ఇచ్చే హవిస్సు ఉంటాయి. అగ్నిషోములు, సవిత, వచోరూపమైన సరస్వతి, పూష, రోగనివారణకారకులైన మరుత్తులు ప్రధానమైన దేవతలు. పాలు, ఏకకపాలమైన పురోడాశం ప్రధానమైన ద్రవ్యాలు. ఈ యాగానంతరం పౌర్ణమాసేష్టి కూడా చేయాలి. ఈ యాగాన్ని చేసినవాడు నక్షత్రాలవంటి కాంతిని పొంది ప్రకాశిస్తాడు.

తక్కిన చాతుర్మాస్యాలు ఈ వైశ్వదేవం లాగానే చేయాలి. అక్కడక్కడ దేవతల మార్పు, హోమద్రవ్యాల మార్పులు ఉంటాయి.

వరుణప్రఘాసం (1.3.5):

సర్వపాపాలనుంచి విముక్తి కలిగించే ఈ వరుణప్రఘాస యాగం ఎలా వచ్చిందో ఈ కథ వివరిస్తుంది:

వైశ్వదేవయాగం చేయటంవల్ల ప్రజాపతి సంతానాన్ని పొందాడు. ఈ పిల్లలుపుట్టగనే వరుణదేవుని యవలను అతని అనుమతి లేకుండా తిన్నారు. అందుకు కోపించిన వరుణుడు ఆబిడ్డలను తన పాశాలతో బంధించాడు. అప్పుడు ఆ పాశాలనుంచి విముక్తి చేయమని ఆ పిల్లలు తమ తండ్రి ప్రజాపతిని వేడుకున్నారు. పుత్ర వాత్సల్యం గల ప్రజాపతి ఈ యాగాన్ని కనుగొన్నాడు. దీనితో వరుణుణ్ణి సంతోషపరచాడు. యాగంచేత సంతుష్టిచెందిన వరుణుడు

ఆ బిడ్డలను తన పాశాలనుంచి విముక్తులను చేశాడు. అందువల్ల ఈ యాగం చేసినవాడు సర్వపాపాలనుంచి విముక్తి పొందుతాడు.

వైశ్వదేవంలో ఉపయోగించిన అగ్నినే ఇక్కడ కూడా ఉపయోగించాలి. ఇందులో ద్వాదశకపాలమైన పురోడాశం ఇంద్రాగ్ని దేవతలకు హోమం చేయాలి. తక్కినవన్నీ వైశ్వదేవంలాగానే ఉంటాయి.

సాకమేధం (5. 6-7) :

ఇంద్రుని గురించి చేసేది సాకమేధం. అగ్ని, మరుత్తులు, ఇంద్రుడు, పితృదేవతలు, మహేంద్రుడు ప్రధానమైన దేవతలు. గృహమేధీయం అనే యాగం సాయంత్రం చేయాలి. గృహమేదీయం పుష్టి (అభ్యుదయం) ఇచ్చే కర్మ. సాయంత్రమే పుష్టి కలుగుతుంది. కాబట్టి దీన్ని సాయంత్రమే చేయాలి. అందువల్ల 'పోష' అనే శబ్దం కలిగిన మంత్రాలు ఇందులో చదవబడుతాయి. యజమానుడు పోషింపబడతాడు. ఇదే ఈ చాతుర్మాస్యఫలం.

శునాసీరీయం (5.10) :

ఈ యాగంలో 'శునా' 'సీర' అనే దేవతలు ప్రధానం కావటంవల్ల దీనికీపేరు వచ్చింది. తక్కిన అంశాల్లో ఇది వైశ్వదేవ యాగం లాగా ఉంటుంది. పౌష్ణయాగం వరకు దాంతో ఏమీ తేడా లేదు. తరువాత వైశ్వదేవంలో మరుత్తులకు యాగం చేస్తే, ఇందులో శునాసీరులకు యాగం చేయాలి. ఇది కూడ రోగనిరోధానికి, రోగ ప్రశమనానికి ఔషధంగాను ఉపయోగపడుతుంది. ఈ యాగాన్ని సంవత్సరంలో వచ్చే అధికమాసంలో చేయాలి. ఒక తెల్ల ఆవును దక్షిణగా ఇవ్వాలి.

సోమయాగాలు

కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడిన అత్యగ్నిష్టోమం, ఉక్థ్యం, షోళశి, అతిరాత్రం అనే సోమయాగాలకు అగ్నిష్టోమం ప్రకృతి యాగం. ఈ అగ్నిష్టోమంలో మొదటినుంచి చివరివరకు హోత చదవ వలసిన మంత్రాలు అన్నీ సమగ్రంగా వివరించబడ్డాయి. తక్కిన యాగాలలోవచ్చే మార్పులు చేర్పులు మాత్రం చెప్పబడ్డాయి. సోమ యాగాల విషయంలో ప్రక్రియతోబాటు ఎక్కువగా వేదమంత్రాల పఠనం ఉంటుంది. ఈ మంత్రాలు ఏ సమయంలో ఎక్కడ పఠించాలో కూడ సవిస్తరంగా నిర్దేశింపబడింది.

అగ్నిష్టోమానికి మరో పేరు జ్యోతిష్టోమం. ఇది ఒకరోజు జరిగే యాగమే అయినా అంకురార్పణనుంచి అవభృథస్నానం వరకు ఉన్న మొత్తంప్రక్రియ చాలారోజులు పడుతుంది. ప్రధాన యాగం జరిగే రోజు 'సుత్యాహ' మంటారు. ఆ రోజు ఉదయం, మధ్యాహ్నం, సాయంత్రం మూడుమార్లు సోమరసాన్ని హోమం చేస్తారు. ఈ సోమరసం ప్రధానమైన యాగద్రవ్యం కావటంవల్ల ఈ యాగానికి సోమయాగం అనే పేరు వచ్చింది. ఈ సోమరసానికి కారణమైన సోమలత ఎలా ఉంటుందో, ఎక్కడ దొరుకుతుందో తెలియకుండా కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. ఈనాడు సోమయాగాలు చేసేవారు ఆ లతకు ప్రత్యామ్నాయంగా దానితో పోలి సమృద్ధిగా దొరికే లతను ఉపయోగిస్తున్నారు. భిన్నభిన్నప్రాంతాలలో రకరకాల లతలను ఉప యోగిస్తున్నారు కూడ. ఉదాహరణకు ఆంధ్రదేశంలో 'అమృతవల్లి' (= తిప్పతీగె) మహారాష్ట్రలో 'పూతిక' అనే లతలను ఇప్పుడు ఉపయోగిస్తున్నారు. సోమరసమే కాకుండా ఈ యాగంలో సోమయాగంనాడు, ఆ ముందురోజు (10. 5. 2) పశుయాగం కూడ చేస్తారు. పశుపురోడాశమనే యాగంలో పురోడాశపు ముక్కల్ని, యజ్ఞపశువు శరీరంలోని భాగాలను కలిపి హోమం చేస్తారు.

దీక్షణీయేష్టి (7.1-6), ప్రాయణీయేష్టి (7.7-11), సోమక్రయం (7.11-12), అగ్నిమన్థనం (8.1-2), ఆతిథ్యేష్టి (8.2-3), ఉపసదిష్టి (8.9-12), అగ్నిప్రణయనం (9.1-2), యూపసంస్కారం (10.2-4), వపాయాగం (10.8.9-21), పశుపురోడాశయాగం (10.8.22-32), జ్యోతిష్టోమసమాపనం (18.5-6), అవభృథం (18.6-8), ఉదవసానీయేష్టి (18.9) మొదలైనవి ఈ యాగంలోని కొన్ని ముఖ్యమైన కర్మలు

— ఎమ్.ఎస్.ఎన్.

2.2.7 వైశిష్ట్యం

ఐతరేయ, కౌషీతకిబ్రాహ్మణాలు రెండూ ఒకే సంప్రదాయ వ్యాప్తికి ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్నా, వీటిలోని విషయాలను పరిశీలిస్తే ఈ రెంటికీ చాలా తేడా ఉన్నట్లు మనకు తెలుస్తుంది. రాజసూయం, అశ్వమేధంవంటి సాధారణయజ్ఞాలను వదలేసినా ముఖ్యమైన శ్రౌతయాగాలను కౌషీతకిబ్రాహ్మణం ప్రస్తావించింది.

ముప్ఫై అధ్యాయాలుగా విస్తరించిన ఈ కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలో మొదటి నాలుగధ్యాయాల్లో అగ్న్యాధేయం, అగ్నిహోత్రం, దర్శ-పూర్ణమాసలు, ప్రత్యేకయజ్ఞాలు వరుసగా వివరింపబడ్డాయి. ఐదవ అధ్యాయంలో చాతుర్మాస్యం, వైశ్వదేవం మొ॥ విధివిశేషాలు పేర్కొనబడ్డాయి. ఆరవ అధ్యాయంలో బ్రహ్మయొక్క తపఃకర్తవ్యాదులు సూచింపబడ్డాయి. ఇక ఏడవ అధ్యాయంనుంచి చివరిదాకా సోమయాగానికి సంబంధించిన ఎన్నో విషయాలు విస్తరంగా చెప్పబడ్డాయి.

ఈ బ్రాహ్మణంలోని భాగాలన్నీ సూటిగా విషయనిర్దేశం చేస్తూ పరస్పరం సన్నిహితసంబంధం కలిగి ఉండేటట్లు జాగ్రత్తగా అమర్చబడ్డాయి. విషయవివరణం సమగ్రంగాను క్రమబద్ధంగాను చేయబడింది.

దేవతలొకప్పుడు అగ్నిని తమఅధ్యక్షునిగా అర్థించి శుభకరం, సహాయకారి, యజ్ఞార్హమూ అయిన రూపాన్ని మాత్రం ఆయనలో ఉంచి, భయంకరమైన రూపాన్ని వేఱుచేసి, పవమాన, పావక, శుచి నామాలతో జల, వాయు, సూర్యులలో నిక్షేపించారు (పే.175). కనుక ఇప్పుడు అగ్ని మానవక్షేమంకరుడై ప్రకాశిస్తున్నాడు. లోకాలు దేవాసురసంఘర్షణకు గురైనప్పుడు అగ్ని వారినుంచి వేఱై ఋతువులలో ప్రవేశించాడు. ఇక అసురులమీద విజయంసాధించిన దేవతలు

అగ్నిని ఆశ్రయించి, ఆయనకు వరప్రదానం చేశారు. దాని ప్రకారం హోమద్రవ్యం అగ్నిద్వారా దేవతలను చేరుతుంది; దేవతలు తృప్తి పొందుతారు. అగ్నిచేత వ్యవస్థీకరింపబడ్డ ఋతువులవల్ల సకాలంలో వానలు కురిసి మానవుల కోర్కెలు నెరవేరతాయి. ఈ విషయాలు అగ్న్యాధేయంలో వివరింపబడ్డాయి. ప్రాణికోటి జీవనారోగ్యాలకు అత్యంతావశ్యకమై పంచభూతాల్లో ఒక్కటైన అగ్నికిగల ప్రాధాన్యం, అగ్నిలో ఆజ్యాదిహోమద్రవ్యాలను ఆహుతిచేయటంవల్ల వాతావరణంలో కలిగే విశ్వజనీన ప్రయోజనాలు దీనిలో తెలుస్తున్నాయి.

అగ్నిహోత్రాధ్యాయంలో సూర్యాగ్నితేజస్సులతో ప్రకాశించే ప్రాతస్సాయంకాలాల్లో హోమం చేయవలసిన ఆవశ్యకత, పాకానికి పనికివచ్చే గార్హపత్యాగ్నిలోను, అర్చనకు అక్కరకువచ్చే ఆహవనీయాగ్నిలోను హోమంచేసే విధానం వివరింపబడ్డాయి. గ్రామ సంపదను, బ్రహ్మవర్చస్సును, పశుగణాభివృద్ధిని కోరేవారు క్రమంగా ధూమప్రాయం, జ్వాలామయం, భస్మప్రాయమూ అయిన అగ్నిలో హోమంచేయాలని సూచింపబడింది. అగ్నిజన్యమైన జలసంపదవల్ల, తరులతాదులు, వాటివల్ల ఆహారం, దానివల్ల మానవుడు ఉద్భవించిన తీరు సృష్టిపరిణామాన్ని సూచిస్తున్నది. అంతేకాక ఇందులో రాత్రిం-బగళ్ళు దేవుని అస్త్రాలతోను, మృత్యుదేవత బాహువులతోను, ఉభయ సంధ్యలు పక్షిరెక్కలతోను పోల్చబడినాయి. సాయంకాలంలో సూర్యాస్తమయం తర్వాత చీకటిరాకముందు ప్రాతఃకాలంలో సూర్యోదయానికి ముందు చీకటిపోయిన తర్వాత, అగ్నిహోత్రారాధన చేస్తే దివ్యత్వం లభిస్తుందని చెప్పబడింది.

దర్శపూర్ణమాసాధ్యాయంలో మొదట మనఃకారకుడైన చంద్రుని క్షయవృద్ధులతో ముడిపడిన అమావాస్య-పూర్ణిమ తిథులలో చేయవలసిన ఉపవాసం పేర్కొనబడింది. అగ్నికి గాయత్రితోగల సంబంధం, అగ్నిమహిమకు వాయువుతో సంపర్కం, పూర్ణమాసేష్టి

ప్రభావంతో ఇంద్రుడు వృత్రవధచేయడం మొ॥ అంశాలు దీనిలో వర్ణింపబడ్డాయి. ఇక వికృతియజ్ఞాలలో అనునిర్వాప్యేష్టి శత్రు విజయానికి, అభ్యుదితేష్టి త్యాగమహితమైన జీవయాత్రకు, అభ్యుద్దృష్టేష్టి నిర్భీకత్వానికి, దాక్షాయణేష్టి నియతాహారానుగతమైన సర్వకామావాప్తికి దోహదం చేస్తాయి. ఇళాదధేష్టి మొదలైన ఎనిమిది ప్రత్యేక యజ్ఞాలు; అవి యిచ్చే ఫలితాలు, ఇంచుమించుగా పైవాటిలో చేరిపోతాయి.

ఋతుసంధుల్లోనూ, ఋతుపరిణామ సమయాల్లోనూ నానావిధ రోగబాధలు కల్గడం సహజం కాబట్టి ఆ బాధానివృత్తికై చాతుర్మా-స్యాధ్యాయంలో పేర్కొనబడిన యజ్ఞాలు ఉపకరిస్తాయి. ఋతు సంధిపరిణామకారణభూతులైన సవిత, పూష, మరుత్తులకు ఉద్దేశింప బడిన యజ్ఞాల వివరాలు దీనిలో చెప్పబడ్డాయి. ఈ వివరాలు ఇందలి వైశ్వదేవపర్వం, వరుణప్రఘానపర్వాలలో ఉన్నాయి. సాకమేధ పర్వంలో ఇంద్రునకుద్దేశింపబడిన యాజ్ఞికకర్మకలాపం వర్ణితమైంది. ఇది యజ్ఞకర్త సంక్షేమానికుపకరిస్తుంది. పితృయజ్ఞంలో అగ్ని, పితరులకు, దేవతలకు సంధానకర్తగా అభివర్ణింపబడ్డాడు. మనం సమర్పించే కవ్యం అగ్నిద్వారా పితృదేవతలకు చేరుతుంది. ఆయా కాలాల్లో ఆహ్వానింపబడే పితరులు ఋతుస్వరూపులుగా నిరూపింప బడ్డారు. పదమూడునెలలు వచ్చే సంవత్సరంలో చేయబడే 'శునాశీర్య' యాగం రోగనివారణశక్తినీ, ఔషధాలనూ ప్రసాదిస్తుంది.

ప్రజాపతిప్రకరణంలో సృష్టిచేయాలని ప్రజాపతి తపస్సు చేయగా, ఆ తపశ్శక్తివల్ల ఆయననుండి అగ్ని, వాయువు, సూర్య చంద్రులు, ఉషస్సు ఉద్భవించడం చెప్పబడింది. ప్రజాపతిప్రేరణతో తపోదీక్షితులైన అగ్న్యాదుల వీర్యం ఉషస్సులో నిక్షిప్తంకాగా సహస్ర నయనాదులుగల పురుషుడు ఆవిర్భవించాడు. అతనివల్ల జలచర స్థలచరాది సృష్టి, ఆహారోత్పత్తి జరిగాయి. తపస్సుచేస్తున్న ప్రజాపతి

ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాలవల్ల భూమ్యాకాశాలు, వాతావరణం పుట్టాయి. అగ్ని, వాయు, సూర్యులనుండి ఋగ్యజుస్సామవేదాలు ఉత్పన్నమైనాయి. ఈ విధంగా విస్తరించిన విశ్వసృష్టి ప్రజాపతితపఃఫలమని చెప్పవచ్చు. యజ్ఞార్థకర్మప్రవర్తకుడైన ప్రజాపతికి వైశ్వదేవాది యజ్ఞాలు వివిధాంగాలై విలసిల్లగా ఆయన యజ్ఞపురుషుడై భాసించాడు. ఇది తెలిసినవాడు సర్వం పొందగలుగుతాడు. అంటే 'బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ భవతి' అన్నట్లు యజ్ఞార్థకర్మమర్మం తెలిసినవాడు యజ్ఞపురుషుడౌతాడు. కాబట్టి అతడు పొందలేనిదంటూ ఉండదు. ఈ విధంగా ఈ అధ్యాయంలో నిష్కామకర్మాచరణం ధ్వనిస్తున్నది.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణవైశిష్ట్యం సోమయాగనిరూపణం మీద ఆధారపడింది. పదిరోజులు నిర్వహింపబడే మహాయజ్ఞం ఈ సోమయాగం. దీని ప్రశంస వాగ్దీక్షతో ప్రారంభమౌతుంది. వాగ్దీక్షవల్ల ప్రాణదీక్ష లభిస్తుంది. ఈ రెండింటివల్ల యజమానికి ఇష్టసిద్ధి కలుగుతుంది. సంస్కారవంతమైన మానవజీవితంలో వాక్కుకున్న విలువ, దాన్ని ప్రేరేపించే మనస్సుయొక్క సంయమనం, మనస్సుతో ప్రభావితమయ్యే ప్రాణశక్తి ప్రయోజనం ఇక్కడ సూచింపబడ్డాయి. మహాయజ్ఞకర్మ చేసేవానికి వాగ్దీక్ష మొదటినియమం. దీని తర్వాత త్వక్చక్షుః శ్రోత్ర దీక్షలు ఉపదేశింపబడ్డాయి. యజ్ఞకర్త దేవతలాగా (ఇక్కడ దేవతలంటే ప్రజ్ఞామూర్తులని చెప్పుకోవచ్చు) అగ్నికి ఆతిథ్యమిచ్చి ద్విపాద చతుష్పాదపశువులను పొందవచ్చు. అంటే వాటిసహకారం పొందవచ్చు నన్నమాట. ప్రవర్గ్యభాగంలో 'మహావీరుడు' యజ్ఞశిరస్సుగా పేర్కొనబడ్డాడు. ఇక్కడ మహావీరుడంటే ఉష్ణకారకుడైన అగ్నిహోత్రుడే. అతడు యజ్ఞాత్మ. ప్రపంచాలను ప్రవర్తింపజేసేవి, అన్నికోరికలనుతీర్చేవి అయినవాఙ్మనస్సులు హోమద్రవ్యవాహకాలు. అగ్ని బ్రహ్మశక్తి. సోమం క్షాత్రశక్తి. ఉపవాసంనాడు మొదట తీసుకొనిరాబడిన ఈ రెండూ, యజమాని పాపాలను నశింపచేస్తాయి.

పశుబలిప్రకరణంలో మనస్సు ప్రజాపతి అని, ప్రజాపతి యజ్ఞమని మనఃపూర్వకంగా యజ్ఞార్థమే యజ్ఞంచెయ్యాలనీ నిర్దేశింపబడింది. బల్యాహరణంలో సమర్పించబడే పురోడాశం పశుసారంగా భావింపబడింది. పశుసారమంటే పశుత్వమే కాబట్టి పశుత్వహవనమే 'పశుబలి' అన్న అర్థం ఇక్కడ వ్యంగ్యమౌతున్నది. ఇందుకు పురోడాశసమర్పణం ప్రతీక. అందుకే 'యత్ర పశుపురోడాశో న నిరూప్యతే తత్పురోడాశః స్విష్టకృదచ్యుతః' అని వెంటనే చెప్పబడింది. అంటే పశురూపమైన పురోడాశం ఎక్కడ నిరూపించబడదో స్విష్టకృత్తయిన ఆ పురోడాశం నాశంలేనిదౌతుందని అర్థం. పశువుగాక పశుసంకేతమైన పురోడాశాన్ని సమర్పించాలని సారాంశం. ప్రాతరనువాకపఠనంవల్ల యజ్ఞకర్తకు ఇహపరలోకాల్లోను, ఈ రెంటికి సంధానరూపమైన అంతరిక్షం (Ether) లోను క్షేమం కలుగుతుంది. సంతానాన్ని కోరేవాళ్లు శుద్ధప్రణవాన్ని, ప్రతిష్ఠను కోరేవాళ్లు మకారసహిత ప్రణవాన్ని ఉచ్చరించాలి. ఈ యజ్ఞం సుసంపన్నమైతే స్వర్గరూపం, ఏదైనా తగ్గితే అన్నాదిరూపం, ఏదైనా హెచ్చితే సంతానరూపం ఔతుంది.

శక్తి, సారకారణమైన జలం యజ్ఞస్వరూపమని అపోనప్త్రీయంలో అభినుతింపబడింది. ఇక్కడ సోమమే సవనీయపశువుగా చెప్పబడింది. అష్టవసువులు, ఏకాదశరుద్రులు, ద్వాదశాదిత్యులు, ఇంద్రుడు, ప్రజాపతి సోమపానంచేసి ఆనందిస్తారు. తర్వాత యజ్ఞం ప్రజాపతి స్వరూపంగా నిరూపితమయింది. ఈ ప్రాజాపత్యయజ్ఞం సర్వాభీష్టదాయకం, అమరత్వప్రాపకం కూడ అని, పాలకులే దీనికి బలిపీఠాలని వివరింపబడింది. ఇక్కడ యజ్ఞకర్తశరీరమే పురోడాశం. అతని ఉచ్ఛ్వాస నిశ్శ్వాసాలే సోమపానపాత్రలు. ఈ విధంగా ఈ ప్రాజాపత్యయజ్ఞకర్త ఇహలోకంలో సంపూర్ణజీవితం గడిపి స్వర్గంలో అమరుడౌతాడు. పిమ్మట ప్రాతర్మాధ్యందిన సాయంసవనాల వివరాలు వెల్లడింపబడ్డాయి.

షోళశిలో విశ్వం షోడశకళాత్మకంగా తెలుపబడింది. షోళశి అంటే ఇంద్రుడని, ఇంద్రుడు హరియేనని వివరింపబడింది. ఇందులోని 'అతిరాత్ర' ప్రశంసలో యజ్ఞం పురుషస్వరూపంగా నిరూపింపబడింది. పురుషుని శిరస్సు హవిర్ధానం. ముఖం ఆహవనీయం. ఉదరం సదస్సు. ఆహారం దేవతాస్తోత్రాలు. బాహువులు మార్జాలీయాగ్నీధ్రీయాలు. అంతర్గతదివ్యశక్తులు సదస్సులోని దేవతాపీఠాలు. మనస్సు బ్రహ్మ. ప్రాణం ఉద్గాత. అపానం ప్రస్తోత. వ్యానం ప్రతిహర్త. వాక్కు హోత. నేత్రం అధ్వర్యువు. సంతతి సదస్యులు. ఆత్మ యజమానుడు. అవయవాలు హోత్రాశంసులు. మానవజీవితం యజ్ఞమయం కావాలన్న ధ్వని దీనిలో ఉన్నది.

యజ్ఞస్వరూపుడు విష్ణువు అన్న అర్థమిచ్చే వాక్యం—'యజ్ఞో వై విష్ణుః' తర్వాత కనిపిస్తుంది. ఇక్కడే మానవాహారమే దేవతలకు ఆహారమని (మానుషేణైవ తద్భక్షేణ దైవం భక్షమన్తర్దధతే) గూడ సూచితమయింది. దీన్నిబట్టి 'మానవసేవే మాధవసేవ' అన్నమాట ఎంత ప్రాచీనమయినదో, వైదికవిజ్ఞానం ఎంత నిత్యనూతనమయినదో గ్రహించవచ్చు.

అష్టైన యజ్ఞదీక్షితులు ఒకచోటచేరి యజ్ఞం చెయ్యటం, ఆ సందర్భంగా వారు అష్టాకపాలమైన పురోడాశాన్ని బ్రాహ్మణాగ్నికి, ఏకాదశకపాలమైన పురోడాశాన్ని క్షాత్రాగ్నికి, ద్వాదశకపాలమైన పురోడాశాన్ని క్షాత్రాధారమైన అగ్నికి సమర్పించటం, తత్ఫలితంగా సంవత్సరకాలమంతా సురక్షితంగా గడపటం ప్రస్తావించబడ్డాయి. అభిప్లవషడహంలో అనంతంగా తిరిగే సంవత్సరం దేవచక్రంగా నిరూపింపబడింది. సంవత్సరం షడృతుమయం కాబట్టి ఈ యాగం చేసినవాళ్లు షడ్రసోపేతమైన ఆహారాన్ని, గ్రామ్యపశుసంపదను, ఆరణ్యపశుప్రయోజనాన్ని, సస్యసమృద్ధిని, తరులతాసంపదను, జలచరప్రయోజనాన్ని పొందుతారని చెప్పబడింది. అంతేగాక వీరు

ప్రపంచతాదాత్మ్యం చెంది ఐహికసుఖసమృద్ధులను, బ్రహ్మతాదాత్మ్యం చెంది దివ్యత్వాన్ని పొందుతారు. అందుకే దీనిలో గోవు, ఆయువు, జ్యోతి అన్నవానితో యజ్ఞకర్మనిర్వహణ విస్తృతంగా వివరింపబడింది.

ఇందులో వర్ణింపబడ్డ 'అభిజిత్' 'విశ్వజిత్' అనే యాగాలు ఎంతో విశిష్టమైనవి. 'అభిజిత్' అంటే అగ్ని, 'విశ్వజిత్' అంటే ఇంద్రుడు. అభిజిద్యాగంతో దేవతలు ముల్లోకాలను జయించారు. దానితో జయించలేని వానిని వారు 'విశ్వజిత్' తో జయించారు. 'విశ్వజిత్' అనే పదానికి 'ప్రజాపతి' అని గూడ అర్థమున్నది. కాబట్టి ప్రజారక్షకుడైన ప్రభువుకు ఈ విశ్వజిద్యాగం అవశ్యకర్తవ్యమన్న విషయం ఇక్కడ స్ఫురిస్తున్నది. దీనివల్ల సామాన్యప్రజానంక్షేమానికి హానితలపెట్టే దుష్టశక్తులు నమసిపోతాయి.

తరువాత పరిధులు లేనిది మనస్సని, మనస్సే 'ప్రజాపతి' అని ప్రజాపతి యజ్ఞమయుడని మనఃపూర్వకంగా యజ్ఞార్థమే యజ్ఞం చేయవలసిందని, మరొక్కమారు గట్టిగా ఉపదేశింపబడింది. దీనివల్ల ప్రజాపాలకుడైన ప్రభువు యొక్క మనస్సు, జీవితం, ఎంత నిస్స్వార్థంగా ఉండాలో ధ్వనిస్తున్నది. దశమాహప్రకరణంలో యజ్ఞం విజ్ఞుని రాకను చూసి ఆనందిస్తుందని, ఎవరైనా ప్రమాదవశాన తప్పుచేస్తే ఏకాంతంలో ఆత్మ:పరిశీలనం చేసికొని తప్పులు దిద్దుకోవాలని సూచింపబడింది. దశమహావిధిని నిర్వర్తించినవారు నిర్దోషులై అమరత్వాన్ని పొందుతారు.

త్రిసంధ్యలలో చేయుదగిన హోత్రకపఠనప్రసంగం ఈ బ్రాహ్మణంలో విలక్షణమైంది. ప్రజాపతి యజ్ఞాన్ని సృష్టించాడని, దేవతలు ఈ యజ్ఞాన్ని ఆచరించి సర్వాభీష్టాలను పొందారని, మానవుడు యజ్ఞస్వరూపుడని, ప్రాతస్సవనం వసువులకు, మాధ్యందిన సవనం రుద్రులకు, తృతీయసవనం ఆదిత్యులకు ఉద్దిష్టమయిందని

సూచింపబడింది. దీన్నిబట్టి సృష్టికర్మ యజ్ఞార్థమని మానవునిలో నున్న దైవగుణసంపద యజ్ఞార్థకర్మాచరణంవల్ల చరితార్థమౌతుందని తేలింది. అంతేగాక వసువులు సమగ్రమానవజీవితసాధన దశకు, రుద్రులు నిత్యజాగరూకమైన వ్యావహారికజీవితయాత్రకు, ఆదిత్యులు దివ్యజీవనానికి సంకేతాలని తెలుస్తుంది.

అందరు చేరలేని ఎత్తులకు ఎగిరే గరుత్మంతుడు వాయువని, వాయువంటే ప్రాణమని చివరి ప్రకరణంలో చేయబడిన వివరణం 'సుపర్ణ' తత్త్వాన్ని ధ్వనింపజేస్తున్నది. ఇంకా వాలఖిల్యులంటే భౌతికశరీరంనుండి విడివడని ప్రాణాలని (రెండు ప్రదేశాలతో సంబంధం లేనిదానిని 'ఖిల' మంటారు. వైశాల్యంలో వాలం (కేశం) వంటి ప్రాణాలు శరీరాన్ని వదలి లేవుగాబట్టి వానికి వాలఖిల్యులన్న పేరు వచ్చిందని) చేసిన వివరణంకూడ కర్మబద్ధుడైన జీవుని ప్రస్థానరహస్యాన్ని బోధిస్తున్నది. ఇలా ఎన్నివిధాలుగానో కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలోని వైశిష్ట్యాన్ని మనం గ్రహించవచ్చు.

— పి.ఆర్.ఎస్.

=

2. 2. 8. సంగ్రహపరీక్ష

'యజ్ఞో వై విష్ణుః' అని వేదం; 'యజ్ఞో యజ్ఞపతిర్యజ్వా' అని సహస్రనామం; 'అహం క్రతురహం యజ్ఞః' 'అహమగ్నిరహం హుతమ్'అని భగవద్గీతకూడ యజ్ఞమే పరబ్రహ్మమని చెబుతున్నాయి. వైదికోత్తములు అగ్న్యాధానం దర్శపూర్ణమాసలు మొ॥ అనేక యాగాలను నిర్వహిస్తున్నారు. ఇప్పటికీ కొంతమంది మహానుభావులు ప్రతిరోజు అగ్నిహోత్రాలను చేస్తున్నారు. ప్రాచీనకాలంలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, దశరథుడు మొ॥ మహారాజులు రాజసూయం, వాజపేయం, పుత్రకామేష్టి మొ॥ యజ్ఞాలాచరించినట్లు మనకు ఇతిహాసాలద్వారా తెలుస్తోంది. ఇప్పుడుకూడ సోమయాగం, వాజపేయం, పౌండరీకం మొ॥ యాగాలు అక్కడక్కడా జరుగుతున్నాయి. పర్జన్యేష్టి, మహావిష్ణు యాగం, మహారుద్రయాగం, చండీయాగం మొ॥ యాగాలను చేసే వారు ఈనాటికీ లేకపోలేదు. ఈ యజ్ఞాలలోని తేడాలను, స్వరూపాన్ని విధానాన్ని కౌషీతకిబ్రాహ్మణం చక్కగా వివరిస్తున్నది.

ఇందులోని ముప్పై అధ్యాయాలను మూడు దశకాలుగా విభజించారు. మొదటి దశకంలో అగ్నిస్వరూపం, పావకేష్టి, పవమానేష్టి, పునరాధేయం మొ॥ యాగాల స్వరూపం వర్ణింపబడింది. అగ్నిస్వరూపంతో ప్రారంభమైనందువల్ల ప్రథమదశకానికి 'అగ్న్యాధేయమ'ని పేరు.

అగ్నికి శివ, శగ్మ, యజ్ఞియ అని మూడు శరీరాలున్నాయి. పౌర్ణమాస్యయాగం, పావకేష్టి, పవమానేష్టి మొ॥ కొన్నియాగాలలో అగ్ని ప్రధానదేవత. యాగాలలోని హవిర్భాగాలను విభజించి ఆ యా దేవతలకు చేర్చటం అగ్నిహోత్రుని కర్తవ్యం. ఈ విషయాన్నే వేదం 'అగ్నిముఖా వై దేవాః' అని చెప్పింది (పే. 174).

రెండవ అధ్యాయంలో అగ్నిహోత్రమనే యాగాన్ని చేయాల్సిన సమయం, దాన్ని చేస్తే వచ్చే ఫలం, సాయంకాలాగ్నిహోత్రం, పాలు హోమం చేయటం మొ॥ చెప్పబడ్డాయి. అందువల్లనే దీనికి అగ్నిహోత్రాధ్యాయమని పేరు.

మూడవ అధ్యాయంలో దర్శపూర్ణమానయాగం, ఉపవాసకాల నిర్ణయం, దేవతావాహనాలు, ఆజ్యభాగాలు, ప్రధానయాగం మొ॥ వివరింపబడ్డాయి.

నాలుగవ అధ్యాయంలో దాక్షాయణయజ్ఞం, సార్వసేని యజ్ఞం, శౌనకయజ్ఞం, వసిష్ఠయజ్ఞం మొ॥ పన్నెండు వికృతి యాగాల స్వరూపం వర్ణింపబడింది.

అయిదవ అధ్యాయంలో నిత్యాగ్నిహోత్రులు, సన్న్యాసులు చాతుర్మాస్యవ్రతాన్ని చేయవలసిన కాలం, ప్రకారం, పితృయజ్ఞం ఇంకా అనేక విశేషాలు చెప్పబడ్డాయి.

ఆరవ అధ్యాయంలో యజ్ఞాలలో బ్రహ్మ అనే ఋత్విజునిస్థానం ఆయనవిధులు ప్రాయశ్చిత్తాహుతివిచారం ఉంది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో ఏడవ అధ్యాయం నుంచి ముప్పైయ్యవ అధ్యాయంవరకు (గ్రంథం చివరిదాకా) సోమయాగం విశేషంగా వర్ణింపబడింది. పదిరోజులు జరిగే ఒక మహాయజ్ఞం సోమయాగం. 27 వ అధ్యాయంలో సోమయాగసమాప్తిని గురించి ఆఖరురోజు జరిగే కర్మకాండవిషయాలు చెప్పబడ్డాయి.

సోమయాగం దీక్షణీయేష్టితో ప్రారంభమవుతుంది. ఆ ఇష్టిలో సోమయాగంలోని దేవతలు, వారికిగల సంబంధం, పూజాక్రమం, దేవపత్నులకు కూడ యజ్ఞంలో భాగం, ఆవు, చంద్రుడు, వస్త్రం, మేక అనే నాలుగు ద్రవ్యాలనిచ్చి సోమలతను తీసుకోవటం మొ॥ విషయాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

ఎనిమిదవ అధ్యాయంలో అగ్నిమథనం, ఆతిథ్యేష్టి, ప్రవర్గ్య మంత్రాలు, ఉపసత్తులు నిరూపింపబడినాయి.

తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో అగ్నిప్రణయనం అగ్నిని సోమాన్ని తీసుకొని వచ్చేటప్పుడు చెప్పాల్సిన మంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి.

పదవ అధ్యాయంలో అగ్నిషోమీయపశుయాగం, యాగ పశువును బంధించటానికి యూపస్తంభాన్ని నిర్మించటం, దాని ఉపయోగం వపాయాగం, యాగపశుపురోడాశ భక్షణం మొ॥ విషయాలు వివరింపబడ్డాయి.

పదకొండవ అధ్యాయంలో ప్రాతరనువాకంలోని మంత్రాలు, మంత్రపఠనకాలం, మంత్రాలసంఖ్య చెప్పబడింది.

పన్నెండవ అధ్యాయంలో 'అగ్నిష్టోమ'నే పేరు గల యాగానుష్ఠానక్రమం, బహిష్పవమానస్తోత్రాలు, ప్రాతస్సవనం, మాధ్యందినసవనం, సాయంసవనం నిరూపింపబడినాయి. అష్ట వసువులు, ఏకాదశరుద్రులు, ద్వాదశాదిత్యులు, ఇంద్రుడు, ప్రజాపతి మొదలైన 33 మంది సోమదేవతలు పేర్కొనబడ్డారు.

పదమూడవ అధ్యాయంలో హవిష్పంక్తియాగం, సోమభేద విచారం, రెండు దేవతలుగల గ్రహాలు, అచ్ఛావాకుడనే ఋత్విజుని ప్రాముఖ్యం మొ॥ విషయాలు చెప్పబడ్డాయి.

14, 15, 16 అధ్యాయాల్లో ప్రాతస్సవనం, మాధ్యందినసవనం, సాయంసవనం అనే యాగాలు క్రమంగా చెప్పబడ్డాయి.

17వ అధ్యాయం 'షోడశి'అనే యాగంతో ప్రారంభమవుతోంది. ఈ యాగమే హరి అని, ఇంద్రుడని స్తుతింపబడింది. దీన్ని చేసిన యజమానిపాపాలన్నీ వజ్రాయుధంతో కొట్టినట్లు నశించిపోతాయని చెప్పబడింది. ఇంతేగాక గాయత్రీస్తోత్రం, గాయత్రీస్వరూపం,

గాయత్రీప్రభావం, గాయత్రీ ఉపాసనవల్ల కలిగే ఫలం ఇక్కడ చెప్పబడింది.

7 వ అధ్యాయం నుంచి 18 వ అధ్యాయం వరకు గల 12 అధ్యాయాలలో సోమశబ్దవ్యాఖ్యానం ఈ బ్రాహ్మణంలో కనబడు తుంది. 18 వ అధ్యాయంలో జ్యోతిష్టోమ, ఆగ్నేయయాగవిశేషాలను వాటి సమాప్తిని తెలుపుతూ పురుషుడు శతవీర్యుడై, శతేంద్రియుడై, శతాయుష్కుడై జీవిస్తాడని చెప్పబడింది. అంతేకాకుండా వషట్కారం, హవిస్సు, బలం, వీర్యం, అగ్నిహోత్రం, పౌర్ణమాసం, పంచకపాలం, అష్టాకపాలం, ఛందస్సు మొ॥ ముఖ్యశబ్దాల వివరణకూడ ఇవ్వబడింది. అందరికీతెలిసిన, యాగం విష్ణుస్వరూపమనే అర్థంగల 'యజ్ఞో వై విష్ణుః' అనే ఋక్కు ఇందులో కనబడుతుంది.

19 వ అధ్యాయంలో అగ్నిచయనం, గవామయనం, అగ్ని స్వరూపం, అగ్నిప్రభావం మొ॥ విషయాలు వివరింపబడ్డాయి.

20 వ అధ్యాయంలో అభిప్లవం, షళహం అనే యాగాలు, వీటిని చేయవలసిన అవశ్యకత. 1. జ్యోతిః 2. గౌః 3. ఆయుః అనే మూడు అహస్సుల స్వరూపం చెప్పబడింది.

21వ అధ్యాయంలోకూడ జ్యోతిః, గౌః, ఆయుః అనే పేర్లుగల 4, 5, 6 అహస్సుల విచారం, ఛందోవిచారం, అగ్ని, ఇంద్ర, వరుణ, మిత్ర, అర్యమా, వైశ్వానరాది దేవతాస్వరూపం, ఘృతప్రశంస, యాగ పశువిశేషాలు చెప్పబడ్డాయి. ఇంతేకాక అభిప్లవమనే పేరుగల యాగాన్ని చేసిన యజమానులు స్వర్గలోకానికి కూడ యజమాను లవుతారని తెలుపబడింది.

ఆరురోజులలో చేయబడే అభిప్లవయాగం లాగానే 'పృష్ఠ' మనే మహాయజ్ఞాన్ని చేయాలి. 22, 23 అధ్యాయాలలో పృష్ఠ్య యాగవైశిష్ట్యం గొప్పగా చెప్పబడింది.

24 వ అధ్యాయం 'అభిజిత్' అనే యజ్ఞాన్ని చెబుతుంది. ఇందులో ప్రాతస్సవనం, మాధ్యందినసవనం, తృతీయసవనం అనే ప్రభేదాలు ఉన్నాయి.

25 వ అధ్యాయంలో 'విశ్వజిద్యాగం' వివరింపబడింది. ఈ యాగంలో కూడ ప్రాతస్సవనం, మాధ్యందినసవనం, తృతీయ సవనాలకు సంబంధించిన మంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి. 'విశ్వజిత్' అంటే బ్రహ్మ. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' అనే శ్రుతివాక్యానికి ఇది ఉపష్టంభకం. విశ్వజిద్యాగం ద్వారా మానవుడు అన్ని సంపదలను పొందుతాడు. ఈ యాగాన్ని ఒక సంవత్సరం ఆచరించాలి. ఈ విషయాలను తెలుసు కొన్నవాళ్ళుకూడ ఆ యాగఫలాన్ని పొందుతారని చెప్పబడింది.

26 వ అధ్యాయంలో 'ఛందోమా' అనే యాగం నిరూపించ బడింది. దానిలో గవామయనసత్రం, ఛందోమశస్త్రాలు మొ॥ వివరింప బడ్డాయి.

27 లో 'దశమమహః' అని పదిరోజులు చేయాల్సిన యాగ విధానం చెప్పబడింది. కౌషీతకిబ్రాహ్మణనామౌచిత్యం వివరింపబడింది. పదిరోజులు ప్రతినిత్యం ఋత్విక్కులు చేయాల్సిన కర్మకాండ సంగ్ర హంగా చెప్పబడింది.

28, 29, 30 అధ్యాయాలకు 'హోతృకశస్త్ర'మని పేరు. ఈ 'హోతృకశస్త్రం' ప్రాతస్సవనం, మాధ్యందిననవనం, తృతీయసవనం అని మూడువిధాలుగా విభజింపబడింది. అతిరాత్ర, వాజపేయ, అప్తోర్యామయజ్ఞాలు ఇందులోని విశేషాలు. ఛందోమాయజ్ఞంలోని విశేషాలు చెప్పబడ్డాయి. ఈ యజ్ఞాలు చేయటంవల్ల లోకకల్యాణం, సర్వప్రాణులకు క్షేమం కలుగుతుందని కౌషీతకిబ్రాహ్మణసిద్ధాంతం. శక్తిలేనివాళ్లు ఈ విషయాలు తెలుసుకున్నా మంచిఫలాన్ని పొందగల రని ఈ బ్రాహ్మణం ప్రతిపాదిస్తోంది.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణంలోని విషయాలు చాలా సూక్ష్మాలు. యజ్ఞకర్మలను అనువంశికంగా ఆచరించేవాళ్లకు ఇందులోని విషయాలు తెలుస్తాయేగాని కేవలం గ్రంథపఠనమాత్రంచేత తెలియడం కష్టం. యజ్ఞాచరణం సమాజంలో రానురాను మృగ్యమైపోయింది కాబట్టి, కనీసం వాటి స్వరూపాన్నైనా తెలుసుకొని మనప్రాచీనుల సంస్కృతిని చరిత్రను అర్థంచేసుకోవడం మనకర్తవ్యం.

— కె.ఎస్.వి.

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. 3 తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం

2. 3. 1 పరిచయం

కృష్ణయజుర్వేదానికి గల శాఖలు ఎనభైఆరు. అందులో చాలా శాఖలు నశించిపోయినాయి. పోయినవి పోగా మిగిలిన శాఖలు నాలుగు. ఆ నాలిగింట్లో ప్రధానమైన శాఖ తైత్తిరీయశాఖ. ఆశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణమే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం. అంటే ఇది కృష్ణయజుర్వేదానికి ఇప్పటికి మిగిలిన ఏకైకబ్రాహ్మణమన్న మాట. దీన్నే 'పరాయాత'మని వైదికులు పిలుస్తుంటారు.

కృష్ణయజుస్సంహితలో బ్రాహ్మణభాగాలుకూడా కలసిపోయి ఉన్నాయి. అదే దానిలోని కృష్ణత్వం. కఠ-మైత్రాయణీయశాఖల వఱకు సంహితలో దొరికే గద్యలనే బ్రాహ్మణభాగాలుగా పరిగణి స్తారు. తైత్తిరీయ శాఖలో సంహితకంటే భిన్నంగా దొరుకుతున్న బ్రాహ్మణం ఇది. ఈ బ్రాహ్మణానికి సంహితకు తేడా పెద్దగా

కనబడటంలేదు. అయినా ఈ బ్రాహ్మణం సంహితలో ప్రస్తావించ బడని విషయాలను కొన్నింటిని ప్రస్తావిస్తూ, సంహిత ప్రతిపాదిం చినవాటిని కొన్నింటిని వివరిస్తూ దాని కనుబంధంలాగా కనబడు తున్నది, కానీ అంతమాత్రాన ఈ బ్రాహ్మణం తైత్తిరీయసంహితకు పరిశిష్టభాగమేగాని ప్రత్యేకప్రతిపత్తి దీనికి లేదనేవాదం అర్థరహిత మైంది.

తైత్తిరీయం అంటే ఏమిటి?

వైశంపాయనుని శిష్యుడు పైంగియాస్కుడు. అతని శిష్యుడు తిత్తిరిమహర్షి. ఉఖమహర్షి తిత్తిరిశిష్యుడు. ఆత్రేయుడు తిత్తిరి ప్రశిష్యుడు. ఇలా తిత్తిరిమహర్షి తైత్తిరీయశాఖాప్రవర్తకులలో మధ్య మణిలాంటివాడైనాడు[1]. అతడు రచించిందే ఈ బ్రాహ్మణం. కాబట్టి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం.

—ఎస్.బి.ఆర్.

1. వైశమ్పాయనః ప్రాహ శాఖాం యాస్కాయ పైంగయే।
యాస్కః పైంగిస్తిత్తిరయే ఉఖాయ ప్రాహ తిత్తిరిః॥
ఉఖశ్శాఖామిమాం ప్రాహ ఆత్రేయాయ యశస్వినే।

2. 3. 2 విభాగం

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం మూడు కాండలుగా విభజింపబడింది. అందులో మొదటికాండకు 'పారక్షుద్ర' మని రెండోకాండకు 'అగ్నిహోత్ర'మని పేరు. మూడోకాండలోగల విభాగాలకు విడివిడిగానే పేర్లున్నాయి. మొదటి రెండుకాండల్లో ఎనిమిదెనిమిది ప్రపాఠకాలు, మూడోకాండలో పన్నెండు ప్రపాఠకాలు ఉన్నాయి. ప్రతి ప్రపాఠకం లోను కొన్ని అనువాకాలున్నాయి. ప్రపాఠకాలలోగల అనువాకాల తక్కువ సంఖ్య ఆఱు; ఎక్కువ సంఖ్య ఇరవైమూడు. పై మూడు కాండలను అష్టకాలని, ప్రపాఠకాలను అధ్యాయాలని కూడ అంటారు. మూడోకాండలో చివటి మూడు ప్రపాఠకాలను (10,11,12) కాఠకమని పిలుస్తారు. ఈ భాగం ఒకప్పుడు కఠశాఖకు సంబంధించి ఉండటంవల్ల దీనికా పేరేర్పడింది. భట్టభాస్కరుడు తనభాష్యంలో తిత్తిరిమహర్షి ఈ మూడు ప్రపాఠకాలను చెప్పలేదని స్పష్టంచేశాడు[1]. ప్రపాఠకాలను ప్రశ్నలని వ్యవహరిస్తాడు భట్టభాస్కరుడు. మొత్తం ఇందులో ఉన్న అనువాకాలు ౩౩౮. వివరాలకు చూడండి:

కాండం	ప్రపా	అను	కాండం	ప్రపా	అను	కాండం	ప్రపా	అను
I	1	10	II	1	11	III	1	6
	2	6		2	11		2	10
	3	10		3	11		3	11
	4	10		4	8		4	19
	5	12		5	8		5	13
	6	10		6	20		6	15
	7	10		7	18		7	14
	8	10		8	9		8	23
							9	23
							10	11
							11	10
							12	9
మొత్తం		78+			96+			164=338

1. ఏవమష్టమేవాస్తాని తిత్తిరిప్రోక్తాని కాండాని వ్యాఖ్యాతాని. అథ కాఠకాగ్నికాండాన్యష్టౌ.

విషయవిభాగం :

ఈ బ్రాహ్మణంలోని మొదటికాండలోని ఎనిమిది ప్రపాఠకాల్లో అగ్న్యాధానవిధి, గవామయనశేషవిధి, వాజపేయ - సోమాది విధి, నక్షత్రేష్టకామంత్రాలు, రాజసూయం నిరూపింపబడ్డాయి. రెండో కాండలోని ఎనిమిది ప్రపాఠకాల్లో అగ్నిహోత్రవిధి, ఉపహోమాలు, సౌత్రామణి, ఒకేరోజు చేయాల్సిన 'సవం' అనే పేరుగల యాగాలు, కామ్యపశుయాగాలు ప్రస్తావించబడ్డాయి. మూడోకాండలో నక్షత్రేష్టి, దర్శపూర్ణమానవిధి, మనుష్యపశువిధి, అశ్వమేధం, సావిత్రచయనం, నాచికేతాగ్నిచయనం, చాతుర్హోత్ర - వైశ్వసృజాగ్నిచయనాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

మొదలు - చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "బ్రహ్మ సంధత్తం తన్మే జిన్వతమ్" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "విశ్వమేనా నను ప్రజాయతే" అనే మంత్రంతో పరిసమాప్తమౌతోంది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 3. 3 సంకలనకాలం

దేశం :

యజుర్వేదానికి 'అధ్వర్యువేద' మని పేరు. అధ్వరమంటే యాగం. యజ్ఞయాగాల నిర్వహణభారాన్ని వహించే అధ్వర్యుడు ఋత్విక్కులలో చాలా ముఖ్యుడు. ఈ అధ్వర్యుని కర్తవ్యాన్ని వివరించేది అధ్వర్యువేదం. దీనివల్ల యజ్ఞయాగాలు బాగా నిర్వహింపబడే ప్రదేశంలో ఈవేదం ఆవిష్కరింపబడి, ఆదరింపబడిందని స్పష్టమౌతున్నది. ధర్మక్షేత్రమని ప్రసిద్ధిపొందిన కురుక్షేత్రమే తైత్తిరీయ సంహితకు, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణానికికూడా పుట్టినిల్లని చాలామంది విమర్శకులు అభిప్రాయపడుతున్నారు. అక్కడే యజ్ఞాలు విరివిగా ఆచరింపబడటంవల్ల కురు-పాంచాలదేశాలలోనే ఈ బ్రాహ్మణం రచింపబడి ఉండవచ్చుననే ఊహకు అవకాశం ఎక్కువ దొరకుతున్నది.

కాలం :

గ్రంథస్వరూపాన్ని బట్టి, అందులో నిరూపింపబడ్డ వైదికకర్మకలాపాన్ని బట్టి బ్రాహ్మణాల ఉత్పత్తికాలాన్ని అంచనా వేయవచ్చు. సంహితాభాగంలో కనబడే స్వరసంప్రదాయం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలోను పాటింపబడుతోంది. ఒకరకంగా ఇతరబ్రాహ్మణాల్లో వేటిల్లోను ఈస్వరం నిలబడలేదు. దీన్నిబట్టి ఆలోచిస్తే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం పంచవింశబ్రాహ్మణం తరువాత రచింపబడి ఉండవచ్చునని, బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో రెండో స్థానానికి ఇది అన్నివిధాలా అర్హమైందని అనిపిస్తుంది.

విమర్శకుల నిర్ణయంప్రకారం క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దంలో బ్రాహ్మణకాలం మొదలైంది. అదే శతాబ్దంలో తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం రచింపబడి ఉంటుందనడం ఎంతైనా సమంజసం. భారతీయభావన ఇదమిత్థమైన ఇలాంటి కాలనిర్ణయాలకు వైదికవాఙ్మయం అతీతమైందని అభిప్రాయపడుతోంది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 3. 4. వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణానికి సాయణుని భాష్యం దొరుకుతున్నది. తైత్తిరీయసంహితలో రాజసూయప్రకరణానికి (1.8.1) వివరంగా భాష్యం వ్రాయడంవల్ల ఈ బ్రాహ్మణంలో ప్రథమకాండంలో 6,7,8 ప్రపాఠకాలకు సాయణుడు భాష్యంచేయలేదు[1]. ఇది ఇప్పటికి కలకత్తాలోను, పూనాలోను రెండు సంస్కరణలను పొందింది. పూనాలో ఇప్పటికిది మూడుసార్లు ముద్రింపబడింది. ఈ బ్రాహ్మణానికి భట్ట భాస్కరుడు కూడా భాష్యాన్ని వ్రాశాడు. ఇదికూడా సమగ్రంగానే దొరుకుతున్నది. ఇది మైసూర్‌నుంచి ప్రకటింపబడింది. ఈ రెండు భాష్యాలు తప్ప ఈ బ్రాహ్మణానికి ఇతర భాష్యాలుగాని, వ్యాఖ్యానాలుగాని ఉన్నట్లు ప్రసిద్ధిలేదు.

ప్రచురణలు :

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణాన్ని సాయణభాష్యంతో 1862లో మిత్ర రాజేంద్రలాల్ కలకత్తానుంచి ప్రకటించాడు. అలాగే నారాయణ శాస్త్రి గోడ్‌బోలే సంపాదకత్వంలో పూనాలోని ఆనందాశ్రమంవారు 1934-1971 సంవత్సరాల మధ్య సాయణభాష్యంతో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఇప్పటికి మూడుసార్లు ప్రచురించారు. భట్టభాస్కర భాష్యంతో తైత్తిరీయబ్రాహ్మణాన్ని మహాదేవశాస్త్రి, శ్రీనివాసాచార్య మైసూరునుంచి ప్రకటించారు. గ్రంథాక్షరిలో కుంభకోణం శారదా ముద్రాక్షరశాలవారు దీన్ని ప్రచురించారు. ఇలా ఈ బ్రాహ్మణానికి జరిగిన ప్రచురణలు ఎక్కువ సంఖ్యలో లేకపోయినా ఉన్నంతవఱకు చాలా ప్రామాణికమైనవి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. అక్షరార్థః సంహితాయాం తన్మన్త్రవిధిభిః సహ ।
వ్యాఖ్యాతోఽపేక్షితానాం తత్ర కాండోఽశోఽత్ర సమాపితః ॥ 1.6.12

2. 3. 5 ప్రసిద్ధి

యజ్ఞయాగాది కర్మలను వివరించడానికి ఏర్పడింది బ్రాహ్మణ వాఙ్మయం. అయినా సందర్భం ఏర్పడినప్పుడల్లా అందులో ఎన్నో లౌకిక విశేషాలుగూడ అడుగడుగునా మనకు దర్శనమిస్తాయి. ఇతర బ్రాహ్మణాల్లాగా తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం కూడా యజ్ఞయాగాది వైదిక క్రియాకలాపాన్ని చక్కగా విశదీకరిస్తున్నది. అంతేగాక అది మధ్య మధ్యలో ఎన్నో వైజ్ఞానికవిశేషాలను, మానవుని మనుగడకు అవసరమైన అంశాలను కూడా అందిస్తూ ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది. చూడండి:

భర్తప్రేమను పొందాలంటే....

> **“పెండ్లిచేసి అత్తవారింటికి పంపిన ఆడపిల్ల అల్లుడిప్రేమకు ఆటపట్టై అక్కడ సుఖంగా ఉండాలని, ప్రతి తండ్రీ కోరుకుంటాడు. అలా ఆ పిల్ల జీవితం మూడుపువ్వులు ఆరుకాయలుగా ఉండాలంటే స్వాతీ నక్షత్రంలో ఆమెను కన్యాదానం చేయాలి. అలా చేస్తే ఆమె సకల సౌభాగ్యాలతో అత్తవారింట ఆనందంగా ఉంటుంది. ఆశ్రయంలేకగాని, అవమానభారంతోగాని తిరిగి ఆమె మెట్టినింటినుంచి పుట్టినింటికి తిరిగివచ్చే అవసరంరాదు[1] ”.**

ఎందుకివి తారకలైనాయి?

నక్షత్రాలు దేవగృహాలు. ప్రళయకాలంలో అవి జలాన్ని దాటినై కాబట్టి వాటికి తారకలని పేరేర్పడింది[2] (1.5.2).

---

1. యాం కామయేత దుహితరం ప్రియా స్యాదితి తాం నిష్ట్యాయాం దద్యాత్. ప్రియైవ భవతి. నైవ తు పునరాగచ్ఛతి 1.5.2.
2. సలిలం వా ఇదమన్తరాసీత్. యదతరన్. తత్తారకాణాం తారకత్వమ్.

ఇలా నేటివారు ఆశ్చర్యంతో గమనించదగ్గ ఎన్నో విశేషాలను తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ప్రతిపాదిస్తూ వైదికంగానే గాక లౌకికంగా గూడా ఇతరబ్రాహ్మణాలలో ప్రసిద్ధమైంది.

మహార్ణవంలో మనకు కనబడే ఒక శ్లోకం[1] ఆధారంగా ఆంధ్రదేశంలోను నర్మదానదికి తూర్పు, దక్షిణభాగాల్లోను, గోదావరీ తీరంలోను తైత్తిరీయశాఖ, దానికి సంబంధించిన వాఙ్మయమంతా ప్రచారంలో ఉండి ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

1. ఆంధ్రాది దక్షిణాగ్నేయా గోదాసాగర అవధి ।
యజుర్వేద తైత్తిరీయాప స్తంబీ ప్రతిష్ఠితా ॥

2. 3. 6 యజ్ఞయాగాలు

తరచు మనం వింటూ ఉంటాం-ప్రయోగిస్తూనూ ఉంటాం 'ఆధ్వర్యం' 'ఆధ్వర్యవం' అన్న పదాల్ని. ఈ పదాన్ని ప్రయోగించేటప్పుడు మనం చెప్పదలచుకొన్న అర్థమేమిటి? అని ఆలోచిస్తే-సమస్త కార్యభారాన్ని నిర్వహించడంలో అత్యంత ప్రధానమైన పాత్ర అని తెలుతుంది. అసలీ ఆధ్వర్యవం అన్న పదానికి అధ్వర్యునికి సంబంధించినదని అర్థం. అధ్వర్యువనేవాడు యజ్ఞాన్ని నిర్వహించే ప్రధానులైన నల్గురు ఋత్విక్కులలో ఒకడు-అంతేకాదు; చాలా ముఖ్యమైన పాత్రను నిర్వహించేవాడు. ఋగ్యజుస్సామాథర్వవేదాల్ని యాజ్ఞికుల పరిభాషలో వరుసగా హోతృవేదం, అధ్వర్యువేదం, ఉద్గాతృవేదం, బ్రహ్మవేదం అని నల్గురు ఋత్విక్కులపేర్లతో కూడా పిలుస్తూంటారు. అందువల్లనే యజ్ఞయాగాదులు, వాటి స్వరూపస్వభావాలు, నిర్వహించేవిధానం లాంటివాటికి సంబంధించిన వివరాలన్నీ యజుర్వేదంలో; అందులోనూ కృష్ణయజుర్వేదంలో దొరికినట్లుగా మరొకచోట దొరకవు.

సంహితల్లో యజ్ఞయాగాలలో పఠించవలసిన మంత్రాలుంటాయి. బ్రాహ్మణాల్లో ఆ మంత్రాలకు యజ్ఞాదుల్లో వినియోగం-యజ్ఞంచేసే విధానం, అనుష్ఠానం మొ॥ వివరాలు చెప్పబడతాయి. ఇది సాధారణంగా సంహితాబ్రాహ్మణాలకు గల విషయవిభాగం. కాని కృష్ణయజుర్వేదంలో సంహితలో వినియోగవాక్యాలు; బ్రాహ్మణంలో మంత్రాలుకూడా కలగాపులగంగా కలసి ఉన్నాయి. అందుకే ఈ శాఖను 'కృష్ణ' (మలినమైనది) అని అంటారు.

యజ్ఞం అనేది బహుక్రియాసాధ్యం. మంచి ఆరోగ్యవంతులై నడివయస్సులోనున్న అనేకమంది ఋత్విక్కులు నిర్విరామంగా చేసినా ఈ క్రియాకలాపాన్ని సకాలంలో ముగించడం కష్టమవుతుంది. ఇంతటి కార్యకలాపాన్ని ఏ ఒక్క చిన్న అంశాన్ని కూడా వదల

కుండా యజుస్సంహితాబ్రాహ్మణాలు వివరించి చెప్పాయి. అందులో ఎన్నో నియమాలు; ఎన్నెన్నో నిర్దేశాలు. ఇదే ఎందుకు? యిలాగే ఎందుకు? అనేటువంటి ప్రశ్నలకు ఈ శాస్త్రంలో తావే లేదు.

పురోడాశమనే పిండిరొట్టెను తయారుచేసేందుకు వడ్లను దంచి ఊకతీయాలేగాని చెక్కతిరగటిలో వేసో మరోరకంగానో ఊకను తీయకూడదనటంలాంటి చాలా చిన్నవిషయాలలోకూడా నియమాల్ని నిర్బంధాల్ని విధించే ఈ వేదభాగాలవెనుక మహత్తరమైన అసాధారణమైన విజ్ఞానం ఏదో దాగి ఉందనే దృఢభావం కలుగక మానదు. కాని ఆ విజ్ఞానాన్ని వ్యాఖ్యానించే పరంపర విచ్ఛిన్నమవటం వల్ల ఎక్కడోతప్ప చాలావరకు చెప్పింది చేసుకుపోవడమే మనకు మిగిలింది.

అసంఖ్యాకాలైన ఈ యజ్ఞాలలో విడివిడిగా క్రియాకలాపాన్ని వర్ణించడం - విధించడం వేదాలకు కూడా అసాధ్యమైన పనే. అందుకనే ఒక సులువైన మార్గం చేపట్టబడింది. మొత్తం యాగాలను కొన్ని విభాగాలుగా చేసి ఒక్కొక్క విభాగంలో ఒక్కయాగాన్ని ప్రకృతియాగంగా స్వీకరించి దానికి మాత్రం క్రియాకలాపాన్నంతటినీ విధించి ఆవిభాగానికి చెందిన వికృతియాగాల్లో విశేషం ఉన్నచోట మాత్రమే ఆయావిశేషాలు విధింపబడ్డాయి. సాధారణక్రియాకలాపం ప్రకృతియాగంలోలాగానే వికృతియాగాల్లో చేసుకుపోవాలని మాత్రం నిర్దేశింపబడింది. మనకు ప్రస్తుతం ఇక్కడ ఉన్న అవకాశంలో అలా సంగ్రహించి చెప్పబడిన ఒక విభాగానికి చెందిన ఒక యాగంలో ఒకరోజు చేయవలసిన కార్యకలాపాన్ని కూడా పూర్తిగా చెప్పడం కుదరదు. అందుకని మనం ఈ యజ్ఞయాగాదులనుగురించి చాలా చాలా సంగ్రహంగా మాత్రమే తెలుసుకోవడానికి ప్రయత్నిద్దాం.

అయితే ఇంతటి వ్యయప్రయాససాధ్యమైన ఈ యజ్ఞాలకు ఏమిటి ప్రయోజనం? అనేదికూడా ఒక ప్రశ్నే. భౌతికమైన శరీరానికి అనేక శోధనలెలా అవసరమో అలాగే జీవాత్మకుకూడా శోధన అవసరమే. ఈ యజ్ఞాలను అనుష్ఠించడం ద్వారా జీవాత్మకు ఒక సంస్కారమేర్పడుతుంది. దాన్నే చిత్తశుద్ధి అనికూడా అంటారు. ఇదే యజ్ఞయాగానుష్ఠానాలకు పరమప్రయోజనం. అందుకే గౌతమధర్మసూత్రాలలో పుట్టినప్పటినుంచి చచ్చేవరకు మనిషికి విధించిన 40 సంస్కారాల్లో అగ్న్యాధానం, అగ్నిహోత్రం, దర్శపూర్ణమాసలు, ఆగ్రయణం, చాతుర్మాస్యాలు, నిరూఢపశుబంధం, సౌత్రామణి అనే ఏడు హవిర్యజ్ఞాల్ని, అగ్నిష్టోమం, అత్యగ్నిష్టోమం, ఉక్థ్యం, షోడశి, వాజపేయం, అతిరాత్రం, అప్తోర్యామం అనే ఏడు సోమయాగాల్ని కూడా చేర్చారు. కాని కనబడని ఈ సంస్కారం ప్రయోజనం అంటే దానికోసం యింతకష్టపడాలనిపించదు కాబట్టి అనేక దృష్టప్రయోజనాలు గల కామ్యకర్మలు కూడా ఎన్నో విధించబడ్డాయి. కాగా యజ్ఞాలు నిత్యాలు_కామ్యాలు అని రెండురకాలు. సంస్కారంకోసమే చెప్పబడ్డ యజ్ఞాలు నిత్యాలు. ఏదో ఒక లౌకిక ప్రయోజనంకోసం చేయబడేవి కామ్యాలు. అవి అనంతాలు.

ఇప్పుడు తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో వివరించి విధింపబడిన ప్రధానమైన కొన్నియాగాల్ని గురించి తెలుసుకుందాం_

1. అగ్న్యాధానం (1.1.1-10):

అగ్న్యాధానం చేయనివాడు ఏ యజ్ఞయాగాది శ్రౌతకర్మను చేయడానికి వీలులేదు. గార్హపత్య, ఆహవనీయ, దక్షిణాగ్నులనే అగ్నులు మూడుగాని, సభ్య, అవసథ్యాగ్నులతో కలిపి అయిదుగాని సిద్ధించడమే ఈ అగ్న్యాధానానికి ప్రయోజనం. అందుకే ఇది స్వతంత్రమైన కర్మ. అంటే ఇది ఇతరకర్మకు దేనికీ అంగంకాదన్నమాట. ఈ అగ్న్యాధానంద్వారా సంస్కరింపబడిన శ్రౌతాగ్నిలోనే ఏ హోమమైనా యాగమైనా చెయ్యాలి.

ఆధానానికి ముందురోజు సంకల్పంచేసి ఋత్విగ్వరణం చేయాలి. తర్వాత అధ్వర్యువు జమ్మిచెట్టుమీద మొలచిన రావిచెట్టు కొమ్మతో తయారుచేసిన అరణులను రెంటిని తీసుకొని రావాలి. అరణులంటే నాల్గంగుళాలు ఎత్తు, పన్నెండంగుళాల వెడల్పు, పదహారంగుళాల పొడవుగల్గి నీడలో ఎండిన చెక్కలు. తర్వాత వేదికి పడమట గార్హపత్యాగ్నికుండాన్ని, వేదికి తూర్పుగా ఆహవ-నీయాగ్నికుండాన్ని, గార్హపత్యాగ్నికి ఆగ్నేయంగా దగ్గరగా దక్షిణాగ్నికుండాన్ని నిర్మించాలి. సభ్య ఆవసథ్యాగ్నులనుకూడా ఆధానం చేయగోరినట్లైతే ఆహవనీయాగ్నికుండానికి తూర్పుగా వరుసగా వాటి కుండాల్ని కూడా నిర్మించాలి.

వీటిలో గార్హపత్యాగ్నికుండం గుండ్రంగాను (వృత్తాకారం), ఆహవనీయకుండం నలుచదరం (చతురశ్రం) గానూ, దక్షిణా-గ్నికుండం అర్ధచంద్రాకారంగానూ ఉండాలి. గార్హపత్యాగ్ని మధ్య భాగంనుంచి తూర్పుగా ఆహవనీయాగ్ని మధ్యభాగానికి సరిగ్గా 96 అంగుళాల వ్యవధానం ఉండాలి.

మంగళస్నానాదులు పూర్తయిన తర్వాత అధ్వర్యువు యజమాని ఔపాసనాగ్నినుంచి అగ్నిని తెచ్చి గార్హపత్యానికి పడమరగా ఉంచి అందులో కడగని బియ్యంతో ఉడికీ ఉడకకుండా అన్నాన్ని వండాలి. దీన్ని బ్రహ్మౌదనపాకమంటారు. తర్వాత ఆ అన్నాన్ని అదే అగ్నిలో హోమంచేసి మిగిలిన అన్నాన్ని నాల్గుముద్దలుగా చేసి అధ్వర్యువు, హోత, బ్రహ్మ, ఆగ్నీధ్రుడు అనే నల్గురు ఋత్విక్కులకు ఇవ్వాలి. కొద్దిగా అన్నాన్ని ఆ పాత్రలో మిగల్చాలి. అధ్వర్యువు తన ఎడమచేతిలో ఆ అన్నపుముద్దను పెట్టుకొని కుడిచేతితో మిగిలిన అన్నంలో నేతిని పోసి ఊరికి గుర్తుగా ఉండే ఒక రావిచెట్టుయొక్క పచ్చి సమిధలు మూడింటితో ఆ అన్నాన్ని కలియబెట్టి వాటికి అంటుకొని ఉన్న అన్నంతో కూడా వాటిని హోమంచేయాలి. దీన్ని

సమిదాధానం అంటారు. ఆరాత్రికి వీణాదివాద్యాలతో జాగరణం చేస్తూ ఆ అగ్నిని రాత్రంతా కాపాడాలి. తెల్లవారుఝామున అరణులను రెంటిని ఆ అగ్నిలో కాచి దాన్ని చల్లార్చి ఆ అరణులను యజమానికివ్వాలి. అతను అగ్నిమథనంజరిగేవరకు వాటిని చేతిలో పట్టుకొనే ఉండాలి. క్రింద పెట్టగూడదు.

ఇంతకుముందే సమకూర్చుకొన్న సప్తమృత్తికల్లో సప్తవానస్పత్యాల్లో ఒక్కొక్కదాన్ని రెండు భాగాలుగాచేసి అందులో ఒక భాగాన్ని మళ్లా రెండుగా విభజించి అలా ఏర్పడిన ఒక నాల్గవ భాగాన్ని గార్హపత్యకుండంలో మరొక నాల్గవభాగాన్ని దక్షిణాగ్ని కుండంలోనూ ఉంచాలి. మిగిలిన సగభాగాల్ని ఆహవనీయ కుండంలో ఉంచాలి. ఇసుక, ఎడారి మట్టి, ఎలుక తవ్వినమట్టి, పుట్టమట్టి, ఎండని చెరువులోని మట్టి, పందికుళ్లగించిన మట్టి, సున్నపురాళ్లు (Lime Stone) వీటిని సప్తమృత్తికలంటారు. రావి చెక్క, ఉదుంబరపు చెక్క, మోదుగచెక్క, జమ్మిచెక్క, వికంకతపు చెక్క, పిడుగుపడి చచ్చిన చెట్టుయొక్క చెక్క, తామరాకు వీటిని సప్తవానస్పత్యాలంటారు. ఈ రెంటిపైన బంగారాన్ని ఉంచాలి.

తర్వాత ఇంతకుముందు చల్లార్చిన అగ్నిపైనున్న బూడిదను తోసివేసి, దానిమీద అరణులను పెట్టి, తెల్లని గుఱ్ఱాన్ని ఎదురుగా కట్టి అగ్నికోసం అరణులను మథించాలి. అగ్ని పుట్టగానే అధ్వర్యువు పిడకలు మొ॥ వాటితో ఆ అగ్నిని పెద్దజేసి బ్రహ్మ సామగానం చేస్తూండగా గార్హపత్యకుండంలో ఇదివఱకుంచిన సంభారాలపైన ఆ అగ్నిని ఉంచాలి. ఇదే గార్హపత్యాగ్న్యాధానం.

మర్నాడుదయం సూర్యుడు సగం ఉదయించి ఉండగా గార్హపత్యాగ్నిని ప్రజ్వలింపజేసి దాంట్లోనుంచి కాలుతున్న రావిసమిధల్ని తీసి అధ్వర్యువు చేత్తో పైకెత్తి పట్టుకొంటాడు. అప్పుడు అగ్నీధ్రుడు

ఎవరో ఒకరింటినుండి తెచ్చిన లౌకికాగ్నినిగాని, గార్హపత్యాగ్నినిగాని మథించిన అగ్నినిగాని బ్రహ్మ వామదేవ్య సామగానం చేస్తూండగా దక్షిణాగ్నికుండంలో ఉంచాలి. ఇదే దక్షిణాగ్న్యాధానం.

తర్వాత అధ్వర్యువు మొ॥ ఋత్విక్కులు తూర్పుదిక్కుకెదురుగా గుఱ్ఱాన్ని ముందు నడిపించుకుంటూ ఆహవనీయాగ్నికుండం దగ్గఱకు వెళ్లాలి. వాళ్లకు కుడివైపు బ్రహ్మ రథచక్రాన్ని మూడు సార్లు తిప్పాలి. గుఱ్ఱం ఆహవనీయకుండానికి తూర్పునుంచి పడమటి దిక్కుకు తిరిగి ఆహవనీయాగ్నికుండాన్ని దాటాలి. బ్రహ్మ సామగానం చేస్తూండగా పడమటిదిక్కుకు తిరిగి అధ్వర్యువు ఆహవనీయకుండంలో అగ్నిని ఉంచాలి. ఇది ఆహవనీయాగ్న్యాధానం. ఇలా ఆధానం చేసిన అగ్నుల్ని ఆజ్యహోమాలతోను, కఱ్ఱలతోను పెంపు జేయాలి.

తరువాత రావి జమ్మిసమిధలను మూడుమూడింటిని ఒక్కొక్క అగ్నిలో హోమంచేసి ఆజ్యంతో పూర్ణాహుతి చేయాలి. యజమాని ఆహితాలైన అగ్నులకు నమస్కరించి అధ్వర్యువుకు దక్షిణ సమర్పిస్తాడు. ప్రాయశ్చిత్తహోమాలుచేసి ఆహితాగ్నికి విధింపబడిన నియమాల్ని సంకల్పపూర్వకంగా స్వీకరిస్తాడు. ఇది అగ్న్యాధానానికి సంబంధించిన ప్రధానకర్మ.

ఆధానంచేసిన వెంటనే దానికి అంగంగా ఒక ఇష్టిని చేయాలి. దానికి అగ్నిదేవత, అష్టాకపాలపురోడాశం ద్రవ్యం. దాని తర్వాత మూడు పవమానేష్టులను చేయాలి. పవమానేష్టులలో వరుసగా పవమానాగ్ని, పావకాగ్ని, శుచ్యగ్ని దేవతలు. మూడింటిలోను అష్టాకపాలపురోడాశమే ద్రవ్యం. ఈ పవమానేష్టులు చేసిన రోజు సాయంకాలమే అగ్నిహోత్రాన్ని ప్రారంభించాలి.

2. అగ్నిహోత్రం (2.1.1-11):

అగ్న్యాధానంచేసినవాడిని ఆహితాగ్ని అంటారు. అతను విధిగా నిర్వహించవలసిన శ్రౌతకర్మల్లో అగ్నిహోత్రం చాలా ముఖ్యమైంది. ఇది నిత్యకర్మ. వేదాలు ఎన్నో నిత్య-కామ్యకర్మల్ని విధించినా అవి అగ్నిహోత్రాన్ని ప్రశంసించినంతగా ఇంకోదాన్ని ప్రశంసించలేదు. అగ్నిహోత్రాన్ని చేయకుండా మరి ఏ యితర కర్మను చేయడానికి వీలులేదు. గార్హపత్యాహవనీయ దక్షిణాగ్నుల్లో గార్హపత్యాన్ని జీవించినంతకాలం కాపాడాలి. హోమసమయాల్లో, రాత్రులలో యజమానిగాని, వాని భార్యగాని అగ్నిగృహంలో తప్పనిసరిగా ఉండితీరాలి. ఇద్దరూ బయటకు వెళ్లవలసివస్తే ఆ అగ్నుల్ని యజమాని మంత్రపూర్వకంగా తనలో ఇమిడ్చుకొని, వెళ్లినచోట శ్రోత్రియగృహంనుంచి తెచ్చిన అగ్నిలో మంత్రపూర్వకంగా తనలోని అగ్నిని ఆవాహనచేయాలి. ఇలా తనలో అగ్నిని ఇమిడ్చుకొని వెళ్లేటప్పుడు భార్య యజమానిని తాకుతూనే వెళ్లాలి.

ఈ అగ్నిహోత్రంలో సాయంకాలం రెండుహోమాలు ఉదయం రెండుహోమాలు ప్రధానమైనవి. సాయంకాలం హోమం ఉదయం హోమం కలిసి ఒకే కర్మగా పరిగణింపబడుతుంది. సాయంకాలం మొదటి హోమానికి అగ్నిదేవత. రెండో హోమానికి ప్రజాపతి. అలాగే ఉదయం మొదటి హోమానికి సూర్యుడు-రెండో హోమానికి ప్రజాపతి. మొదటి హోమంలో దేవత అగ్ని కాబట్టి ఈ కర్మకు అగ్నిహోత్రమనే పేరు కలిగింది. అన్ని హోమాల్లోను ఆవుపాలు ద్రవ్యం. ఈ అగ్నిహోత్రంలో పాలు, పెరుగు, గంజి నిత్యద్రవ్యాలు. ఫలోద్దేశ్యాన్నిబట్టి ద్రవ్యం మారుతుంటుంది. పశువులు-స్వరం కావాలంటే పాలు ద్రవ్యం. ఇంద్రియపుష్టి కలగాలంటే పెరుగు. గ్రామాధిపత్యం కావాలంటే గంజి. ఇవికాక కామ్యద్రవ్యాలుకూడా విధింపబడ్డాయి. అన్నసమృద్ధికోసం అన్నం, ఓజస్సు-బలాల కోసం బియ్యం, తేజస్సుకావాలంటే నెయ్యి హోమద్రవ్యంకావాలి.

అగ్నిహోత్రాన్ని యజమాని స్వయంగానే అనుష్ఠించాలి. అవసరమైనప్పుడు కొడుకులచేత లేక ఋత్విక్కులచేత కూడా హోమం చేయించవచ్చు. అయితే అమావాస్యా పౌర్ణములలో యజమానుడే అనుష్ఠించితీరాలి.

సూర్యకిరణాలు భూభాగాల్ని వదలి వృక్షాగ్రాలలో ఉండే సమయంలో సాయంకాలాగ్నిహోత్రాన్ని అవి తూర్పుదిక్కున కనబడగానే ప్రాతఃకాలాగ్నిహోత్రాన్ని అనుష్ఠించాలి.

3. దర్శపూర్ణమాసేష్టి (3.2.3.4.5) :

వివాహితుడై అగ్న్యాధానం చేసిన త్రైవర్ణికుడు దీనికి అధికారి. భార్య మరణించినవానికధికారంలేదు. దీన్ని పౌర్ణిమనాటి ఉదయాన ప్రారంభించి కృష్ణపాడ్యమినాటి పూర్వాహ్ణందాకా; అలాగే అమావాస్య నాటి ఉదయాన ప్రారంభించి శుక్లపాడ్యమినాటి పూర్వాహ్ణం వరకున్నూ చేయాలి. ఉదయసాయంకాలాల్లో చేయబడే రెండగ్ని హోత్రాలు కలిపి ఒకే కర్మగా ఎలా పరిగణింపబడ్డాయో అలాగే అమావాస్యనాడు పూర్ణిమనాడు చేయబడే ఈ యాగాలన్నీ కలిపి ఒకే కర్మక్రింద పరిగణింపబడతాయి. మొదట దర్శపూర్ణమాసల్ని ప్రారంభించేటప్పుడు పూర్ణిమతో ప్రారంభించాలి. ఆ పూర్ణిమకూడా మలమాసశుక్రాస్తాదిదోషాలు లేనిదై ఉండాలి. తర్వాత వచ్చే అమావాస్య లగాయితు అన్ని పర్వాలలోనూ దీన్ననుష్ఠించాల్సిందే.

ప్రతి అమావాస్యనాడు ప్రతిపూర్ణిమనాడు బ్రతికినంతకాలం అనుష్ఠించితీరాలన్న నియమాన్ని బట్టి ఈ ఇష్టి నిత్యమైందిగానూ, ఆయూఫలాలకోసం ఈ ఇష్టిని విధించడంవల్ల కామ్యమైందిగానూ కూడా పరిగణింపబడుతోంది. నిత్యమైన ఈ ఇష్టిని ముప్పైసంవత్స రాలు, కొందరి మతంలో పదిహేను సంవత్సరాలు నిరంతరంగా అనుష్ఠించి తర్వాత వదలివేయవచ్చు. కామ్యమైన ఈ ఇష్టిని ఎప్పుడు

కామన కలుగుతుందో అప్పుడు నిర్దుష్టమైన పర్వలో ఒక్కసారి చేసినా చాలు.

ప్రధానయాగానికి ముఖ్యకాలం పూర్ణిమ-అమావాస్యలకు పక్కతిథి పాడ్యమితో ఏర్పడే సంధి. అట్టి సంధి ఒక్కొక్కసారి అపరాహ్ణంలోను, రాత్రిపూటో ఏర్పడితే అప్పుడు మర్నాడు ఉదయాన్నే ప్రధానయాగాన్ని నిర్వర్తించాలి. దాన్ననుసరించి అంతకు ముందురోజే ఇష్టిని ప్రారంభించాలి. ఈ దర్శపూర్ణమాసేష్టి సమస్తమైన ఇష్టులకు, పశుయాగాలన్నిటికి ప్రకృతియైన అగ్నిషోమీయ పశుయాగానికి కూడా ప్రకృతి.

ఈ ఇష్టిలో అధ్వర్యువు, బ్రహ్మ, హోత, అగ్నీధ్రుడు అని నల్గురు ఋత్విక్కులుంటారు. వీరికి సమప్రాధాన్యమే.

పూర్ణిమనాటి ఇష్టిలో మూడు ప్రధాన యాగాలు. అందులో అగ్నిదేవతగా, అష్టాకపాలపురోడాశం ద్రవ్యంగా ఉండే ఆగ్నేయ యాగం మొదటిది. విష్ణువు, ప్రజాపతి, అగ్నిషోములు వీరిలో ఒకరు దేవతగా ఆజ్యం ద్రవ్యంగా ఉండే ఉపాంశుయాగం రెండోది. అగ్నిషోములు దేవతగా ఏకాదశకపాలపురోడాశం ద్రవ్యంగా ఉండే అగ్నిషోమీయయాగం మూడోది.

అలాగే అమావాస్యనాటి ఇష్టిలోకూడా అగ్నిదేవతగా అష్టాకపాలపురోడాశం ద్రవ్యంగా ఉండే ఆగ్నేయయాగం, ఇంద్రుడు దేవతగా పెరుగు ద్రవ్యంగా ఉండే ఐంద్రయాగం, ఇంద్రుడే దేవతగా, పాలు ద్రవ్యంగా ఉండే ఐంద్రయాగం; మొత్తం మూడు ప్రధానయాగాలు. ఇష్టులు రెంటిలోను ప్రధానయాగాలకు ముందు ప్రయాజలనే ఐదు యాగాల్ని చేయాలి. సమిత్, తనూనపాత్, ఇళ్, బర్హి అనే పేర్లుగల నాల్గు ప్రయాజలకు దేవతలుకూడా అవే. స్వాహాకారమనే ఐదోయాగానికి మాత్రం ఆయా కర్మల్లోని ప్రధాన

దేవతే దేవత. ఐదింటిలోనూ ఆజ్యమే ద్రవ్యం. ఈ ప్రయాజలు ఏయాగంలో విధింపబడినా ప్రయాజహోమం తర్వాత జుహువులో కొంత ఆజ్యాన్ని మిగిల్చి దాన్ని ప్రధాన యాగద్రవ్యాలైన పురోడాశాదులమీద అభిఘరించాలి.

ప్రయాజహోమానంతరం పూర్ణమాసేష్టిలో ముందు చెప్పినట్లు మూడు ప్రధానయాగాల్ని అనుష్ఠించాలి. దర్శేష్టిలో మొదట ఆగ్నేయపురోడాశయాగాన్ని చేయాలి. తర్వాత ఐంద్రం దధి ఐంద్రం పయః అనే రెండు యాగాలయినా రెంటిలో దేవత ఇంద్రుడు ఒకడేకాబట్టి జుహువులోకి రెండుసార్లు అవధానంచేసి తీసిన పెరుగును రెండుసార్లు అవదానంచేసి తీసిన పాలనుకూడా తీసుకొని అభిఘరించి ఒకేసారిగా హోమంచేయాలి. త్యాగంకూడా ఒక్కసారే. ఇలా జుహువులో కలిసిన దధిపయస్సులను సాన్నాయ్యమంటారు యాజ్ఞికులు. ప్రధానయాగానికి తర్వాత పార్వణేష్టి. అందులో పూర్ణమాసేష్టిలో పూర్ణమాసం దేవత. దర్శేష్టిలో అమావాస్య దేవత. రెండుచోట్ల ఆజ్యమే ద్రవ్యం. ప్రధానయాగానికి తర్వాత స్విష్టకృద్యాగం. దీంట్లో స్విష్టకృదగ్ని దేవత. ప్రధానయాగంలోని పురోడాశమే ద్రవ్యం. సాధారణంగా హవిర్యాగాలలో హవిస్సంతటికి హోమం ఉండదు. మొత్తం హవిస్సునుంచి శాస్త్రోక్తవిధానంగా కొంతభాగాన్ని వేరుచేసి హోమం చేయాలి. ఈ వేరుచేయడాన్నే అవదానమంటారు. ఇలా భాగాలుచేసి హోమం చెయ్యగా మిగిలిన హవిస్సును 'ఇడా' అనే పేరుతో వ్యవహరిస్తారు. ఈ ఇడను యథావిధిగా ఋత్విక్కులు తినాలి.

తర్వాత ఆజ్యద్రవ్యంతో మూడు అనుయాజలను హోమం చేయాలి. వీటిలో 1. దేవం బర్హిః 2. దేవో నరాశంసః 3. దేవోఽగ్నిః స్విష్టకృత్ అనే ముగ్గురు క్రమంగా దేవతలు. అధ్వర్యుడు, సోముడు, త్వష్ట, దేవపత్నులు, రాకా, సినీవాలి,

కుహూః, అగ్నిర్గృహపతి అనే దేవతలకోసం ఆజ్యంతో పత్నీ సంయాజలనే ఏడు హోమాలను గార్హపత్యాగ్నిలో చేయాలి. వీటిల్లో ఉద్దేశత్యాగం హుతానుమంత్రణం అనేవాటిని యజమానితోపాటు యజమానపత్నికూడా చేయాలి.

పురోడాశమనేది పిండిరొట్టె. వడ్లతోగాని యవలతోగాని ఈ పురోడాశాన్ని తయారుచేయవచ్చు. అయితే మొట్టమొదటిసారిగా ఏధాన్యంతో పురోడాశాన్ని చేస్తే తర్వాత ఆ యజమాని ఎప్పటికీ ఆ ధాన్యంతోనే పురోడాశాన్ని తయారుచెయ్యాలి గాని మధ్యలో మార్చకూడదు. వడ్లను దంచి ఊకతీసి మరొకసారి దంచి తవుడు తీసి తర్వాత పిండిచేసి, పిండిని వేయించి వేడినీళ్లతో ముద్దచేసి దాన్ని దర్భలతోను సమిధలతోను కాల్చి ఈ పురోడాశాన్ని సంపాదించాలి. కాల్చేటప్పుడు కుండపెంకుల్లో పెట్టి కాల్చాలి. ఆ కుండ పెంకుల సంఖ్యనుబట్టే అష్టాకపాల పురోడాశమని, ఏకాదశ కపాల పురోడాశమని, పురోడాశంలో భేదాలు ఏర్పడతాయి. కపాలమంటే కుండపెంకు.

4. పిండపితృయజ్ఞం (1.3.10):

ఇది దర్శేష్టికి అంగమని కొందరు, స్వతంత్రమైన కర్మ అని కొందరు అంటారు. అమావాస్యనాటి సాయంకాలాన సంకల్పించి వడ్లను దంచగా వచ్చిన బియ్యాన్ని ఒకసారి కడిగి వాటితో దక్షిణాగ్నిలో ఉడికీ ఉడకని ప్రాయంగా అన్నాన్ని వండాలి. తరువాత అభిఘరించి అవదానంచేసి ఆ అన్నాన్ని సశేషంగా పితృపీతసోముడనే దేవతకోసం దక్షిణాగ్నిలో హోమంచేయాలి. తర్వాత మరల అవదానంచేసి అంగిరస్వద్యానికి సశేషంగా హోమంచేసి శేషభాగాలను రెంటిని కలిపి కవ్యవాహనాగ్నికి హోమంచేయాలి. ఇది స్విష్టకృత్ స్థానీయమవుతుంది. ఇది అధ్వర్యుడు చేయవలసిన పని.

యజమాని ప్రాచీనావీతితో ఆగ్నేయకోణంలో ఒకే వరుసలో పితృపితామహ ప్రపితామహులకు మూడు పిండాల్ని ఉంచి తిలోదకాలిచ్చి నమస్కరించి పూజించాలి. హవిశ్శేషాన్ని వాసన చూసి అర్చనచేసి పితరులనుద్వాసనచేయాలి. అందులో ఒకపిండాన్ని సంతానేచ్ఛగల తన భార్యకిచ్చి తానొకటి భుజించాలి.

5. చాతుర్మాస్యాలు (1.6.1-110,1.7.1):

వైశ్వదేవపర్వ, వరుణప్రఘాసపర్వ, సాకమేధపర్వ, శునాసీరీయ పర్వ అనేపేర్లుగల ఈ నాల్గుచాతుర్మాస్యాలు పర్వలో అనుష్ఠింపబడటం వల్ల పర్వాలనే పేర్లతో పిలువబడుతున్నాయి. ఫాల్గుణపూర్ణిమనాడు గాని, చైత్రపూర్ణిమనాడుగాని వైశ్వదేవపర్వను అనుష్ఠించాలి. ఆ తరువాత నాల్గుమాసాలకొకపర్వ చొప్పున మిగతా మూడు పర్వలను ఆచరించాలి. చాతుర్మాస్యాలు నిత్యకర్మలుగా పేర్కొనబడ్డాయి. అయినప్పటికి ఒకసారి నాల్గుపర్వలను చేసి వదలివేయవచ్చు. లేదా మొదటి ఆవృత్తి పూర్తికాగానే మళ్లా మళ్లా ఆవృత్తిచేస్తూ అయిదు సంవత్సరాలవరకుగాని లేదా ఆపైవరకుగాని అనుష్ఠించవచ్చు. సోమయాగం చేయదలచినవాడు మాత్రం ఒకసారిచేసి మానేయాలి.

ఈ చాతుర్మాస్యాలు ఇష్టివిధానాన్ననుసరించి అనుష్ఠించడం వల్ల ఐష్టికాలని, పశుయాగవిధానాన్ననుసరించడంవల్ల పాశుకాలని, సోమయాగవిధానాన్ననుసరించడంవల్ల సౌమికాలని మూడు విధాలు. దేవతలు మూడు విధానాలలోను ఒకరే. ద్రవ్యం మాత్రం భిన్న భిన్నం.

చాతుర్మాస్యాలను రాజసూయానికంగంగాగాని స్వతంత్రంగా గాని అనుష్ఠించవచ్చు. రాజసూయానికంగంగా అనుష్ఠించేవాటిలో క్షత్రియుడికిమాత్రమే అధికారం. స్వతంత్రంగా అనుష్ఠించేవాటిలో త్రైవర్ణికులకు అధికారమున్నది.

5.1 వైశ్వదేవపర్వ

యాగాలు	దేవత	ఐష్టిక ద్రవ్యం	పాశుక ద్రవ్యం
ఆగ్నేయయాగం	అగ్ని	అష్టాకపాలపురోడాశం	అష్టాకపాలపురోడాశం
సౌమ్యయాగం	సోముడు	చరువు	చరువు
సావిత్రయాగం	సవిత	ద్వాదశకపాలపురోడాశం	ద్వాదశకపాలపురోడాశం
సారస్వతయాగం	సరస్వతి	చరువు	చరువు
పౌష్ణయాగం	పూష	పిష్టకచరువు	పిష్టకచరువు
మారుతయాగం	మరుత్తులు	సప్తకపాలపురోడాశం	సప్తకపాలపురోడాశం
వైశ్వదేవయాగం	విశ్వేదేవులు	ఆమిశ(పాలవిరుగుడు)	పశువు
ద్యావాపృథివ్య యాగం	ద్యావాపృథివులు	ఏకకపాలపురోడాశం	ఏకకపాలపురోడాశం

ఐష్టికంలో తొమ్మిది ప్రయాజలు. అజ్యం ద్రవ్యం. తొమ్మిది అనుయాజలు. పృషదాజ్యం (పెరుగు నెయ్యి కలిసింది) ద్రవ్యం. పాశుకంలో పశుయాగవిధానాన్ననుసరించి పదకొండు ప్రయాజలు పదకొండు అనుయాజలు. ప్రధానయాగాలు ముగిసిన తర్వాత మధు, మాధవ, శుక్ర, శుచి అనే మాసనామధేయాలుగల అజ్య హోమాలను చేయాలి. తర్వాత స్విష్టకృత్, ఇడాభక్షణం, అను యాజలు చేసి వాజినద్రవ్యంతో వాజిదేవతలకు హోమంచేయాలి. విరిగిన పాలలో నీటిభాగాన్ని వాజినమంటారు.

5.2 వరుణప్రఘాసపర్వ

వైశ్వదేవపర్వలో మొదటి ఐదుయాగాలు ఇందులోనూ ఉంటాయి. ఆరవది ఐంద్రాగ్నయాగం. ఇంద్రాగ్నులు దేవత. ఏడవది మారుతయాగం. మరుత్తులు దేవత. పిండితోచేసిన అడమేకతో కూడిన ఆమిక్ష ద్రవ్యం. ఈ ఒక్కయాగాన్ని మాత్రం ప్రతిప్రస్థాత అనే ఋత్విక్కు దక్షిణాహవనీయాగ్నిలో చేయాలి. ఈ పర్వలో మాత్రం అహవనీయాలు రెండు. ఒకటి దక్షిణాహవనీయం. రెండవది

ఉత్తరాహవనీయం. ఎనిమిదవది వారుణయాగం. వరుణుడు దేవత. పిండితోచేసిన మగమేకతో కూడిన ఆమిక్షద్రవ్యం. పాశుకంలో ఈ యాగంలో మాత్రమే పశువు ద్రవ్యం. తొమ్మిదవది కాయయాగం. క అనేవాడు దేవత. ఏకకపాలపురోడాశం ద్రవ్యం. ఈ తొమ్మిది ప్రధానయాగాలు.

ఈ ప్రధానయాగాలకు పూర్వం యజమానిపత్ని పిండితో పాత్రసామగ్రిని పోలిన చిన్నపాత్రలను చేయాలి. వాటిసంఖ్య యజమాని ఇంటిలోని జనసంఖ్యకన్నా ఒక్కటి ఎక్కువగా ఉండాలి. వాటిని చేటలో పెట్టి యజమాని పత్నితోకలిసి వాటిని చేటతోనే హోమం చేయాలి. ఈ హోమంకూడా దక్షిణాహవనీయంలోనే.

తొమ్మిదవ ప్రధానయాగం ముగిసినతర్వాత నభ, నభస్య, ఇష, ఊర్జ అనే మాసనామధేయాలుగల నాల్గు ఆజ్యహోమాలు. తరువాత స్విష్టకృత్, ఇడాభక్షణం, అనుయాజలు సమానాలే. ఈ పర్వ ముగిసిన తర్వాత అవభృథస్నానంచేయాలి.

5.3 సాకమేధపర్వ

శుక్లచతుర్దశినాడు ప్రారంభించి దీన్ని రెండురోజుల్లో ఆచరించాలి. ఇందులో అనీకవత్యాదులనే ఇష్టులు, మహాహవిస్సులు పితృయజ్ఞం, త్ర్యంబకహవిస్సులు అనే నాల్గుకర్మలు చేయాలి.

మొదట అనీకవతి అనే ఇష్టి. అష్టాకపాలపురోడాశం ద్రవ్యం. అనీకవానగ్ని దేవత. మధ్యాహ్నం సాంతపనేష్టి. చరువు ద్రవ్యం. సాన్తపనమరుత్తులు దేవతలు. సాయంకాలం గృహమేధీయేష్టి. పాలతో వండిన చరువు ద్రవ్యం. గృహమేధులు దేవతలు. ఇందులో యజమానికిగల గోవులన్నిటిని పితికి ఆ పాలతో చరువు ఇంటిలోని వారందరికి సరిపోయేటంత వండి హోమశేషాన్ని యింటిలో

వారందరు భుజించాలి. పౌర్ణమినాటి ఉదయం 'పౌర్ణదర్వి' అనే హోమాన్ని చేసి ఉదయాన్నే 'క్రీడినేష్టి'ని చేయాలి. ఇందులో సప్తకపాలపురోడాశం ద్రవ్యం. క్రీడినోమరుత్తులు దేవతలు.

మహాహవిస్సులలో ఎనిమిది యాగాలు. మొదటి ఐదు వైశ్వదేవపర్వలో లాగానే చేయాలి. తర్వాత ఐంద్రాగ్న, ఐంద్ర, వైశ్వకర్మలనే మూడు యాగాలు. వీటిలో వరుసగా ఇంద్రాగ్నులు, ఇంద్రుడు, విశ్వకర్మలు దేవతలు. ద్రవ్యాలు వైశ్వదేవంలో లాగానే. పాశుకంలో ఐంద్రయాగంలో మాత్రమే పశువు ద్రవ్యం. ఎనిమిదో యాగం తర్వాత సహ, సహస్య, తప, తపస్య అనే మాసనామధేయాలైన హోమాల్ని చేయాలి.

మహాపితృయజ్ఞంలో షట్కపాలపురోడాశం, ధానలు (యవలపేలాలు) దూడ చనిపోయిన ఆవుపాలతో కలిపిన యవల పిండి ద్రవ్యాలు. వరుసగా పితృమత్సోముడు, బర్హిషత్పితరులు, అగ్నిష్వాత్తపితరులు దేవతలు. తర్వాత పితృపితామహ ప్రపితామహులకు పిండప్రదానం చేయాలి.

త్ర్యంబకహవిస్సులో పురోడాశాలు ద్రవ్యం. వీటి సంఖ్య యజమాని యింటిలో స్త్రీ పురుషసంఖ్యకన్నా ఒకటి ఎక్కువ. రుద్రుడు దేవత.

5.4 శునాసీరీయపర్వ

వైశ్వదేవపర్వలోలాగానే మొదటి ఐదు యాగాలుంటాయి. తర్వాత ఐంద్రాగ్న, వైశ్వదేవ, శునాసీరీయ, వాయవ్య, సౌర్యలనే ఐదు యాగాలు. వీటిలో క్రమంగా ఇంద్రాగ్నులు, విశ్వేదేవులు, శునాసీరేంద్రుడు, వాయువు, సూర్యుడు దేవతలు. పురోడాశం, చరువు, పాలు ద్రవ్యాలు. పాశుకంలో శునాసీరేంద్రయాగంలో

మాత్రం పశువు ద్రవ్యం. తొమ్మిది ప్రయాజలు. తొమ్మిది అనుయాజలు. మాసనామకహోమాలు లేవు. కాని సంసర్పమనేపేరుతో అధిక మాసహోమం ఒకటి ఉంటుంది.

సౌమికచాతుర్మాస్యాలను ఏడురోజుల్లో అనుష్ఠించాలి. మొదటి రోజు వైశ్వదేవపర్వ. దీంట్లో అగ్నిష్టోమసంస్థాకమైన సోమయాగం. రెండు మూడు రోజులలో వరుణప్రఘాసపర్వ. రెండవరోజున అగ్నిష్టోమసంస్థగల సోమయాగం. మూడోరోజున ఉక్థ్యసంస్థాకం. సాకమేధపర్వ మూడు రోజులు. అందులో మొదటిరోజున అగ్నిష్టోమ సంస్థాకం. రెండవరోజున ఉక్థ్యసంస్థాకం, మూడోరోజున అతిరాత్ర సంస్థాకమైన సోమయాగం చేయాలి. శునాసీరీయం ఏడవరోజు. జ్యోతిష్టోమ సంస్థాకసోమయాగం. ఏడురోజులలోను సోమయాగా-ఙ్గంగా ఏడు పశుయాగాలను చేయాలి. వాటిలో వరుసగా విశ్వేదేవులు, వరుణుడు, మరుత్తులు, అగ్ని, ఇంద్రాగ్నులు, ఏకాదశినదేవతలు, వాయువు అనేవారు దేవతలు

6. రాజసూయం (1.6–8):

రాజసూయయాగాన్ననుష్ఠించడానికి పట్టాభిషిక్తుడై రాజ్యాన్ని పాలిస్తున్న క్షత్రియుడే అధికారి. ఇది సంవత్సరకాలానికి పైగా పడుతుంది. అతివిస్తృతం అత్యధిక వ్యయప్రయాస సాధ్యమైన ఈ యజ్ఞంలో మొత్తంమీద ఆరు సోమయాగాలు, రెండు పశుయాగాలు, నూటఇరవైతొమ్మిది ఇష్టులు, ఏడు దర్వీహోమాలు ఉంటాయి. ఈ యజ్ఞాన్ని ఫాల్గుణ శుద్ధపాడ్యమినాడు ప్రారంభించాలి. తర్వాత చాతుర్మాస్యాలను నాల్గింటినీ పాశుకవిధానంతో అనుష్ఠించాలి. అభిషేచనీయమనే సోమయాగానికి అంగంగా రాజుకభిషేకం చేయాలి. నల్గురు ఋత్విక్కులు నాల్గుప్రక్కల నిలబడి రాజుకభిషేకం చేయాలి. ఈ అభిషేకంకోసం పదహారుస్థలాలనుంచి

పవిత్రజలాలను తెప్పించాలి. అభిషిక్తుడుకాని ఒక క్షత్రియుడు ఒక వైశ్యుడు ఒక స్నేహితుడుకూడా రాజుకభిషేకం చేయాలి. ఈ సమయంలోనే 'ఇతడు మీకు రాజు' అని ప్రజలందరి ఎదుట రాజు నిర్దేశింపబడతాడు. అభిషేకంతరువాత రథారోహణం చేయాలి. తర్వాత ఋత్విక్కులందరు రాజును స్తుతించాలి. హోత, శునశ్శేపుని కథను చెబుతూ ఋగ్వేదంలోని శునశ్శేఫసూక్తమంత్రాలను పఠిస్తుంటే రాజు వినాలి. రాజసూయంలో ఋత్విగ్దక్షిణలో కూడా అనేక విశేషాలున్నాయి. యథావిధి దక్షిణలనివ్వాలి. ఈ రాజసూయానికి స్వారాజ్యం ఫలంగా చెప్పబడింది.

7. సోమయాగం:

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో ఏఒక్క సోమయాగ ప్రకృతి కూడా సాంగోపాంగంగా చెప్పబడిందనటానికి లేదు. ఒకరోజులో చేయబడే సోమయాగాల్ని ఏకాహాలని, ఒకటి నుండి పన్నెండు రోజులలోపున చేయబడే సోమయాగాల్ని అహీనాలని, పన్నెండురోజులు దాటి చేయబడే సోమయాగాల్ని సత్రాలని అంటారు. అందులో సవాలనే పేరుగల పన్నెండు ఏకాహహోమాలు మాత్రం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం లోనే వివరింపబడ్డాయి (2.7.1-18). వీటిలో యజమానిని ఈశ్వరుడుగా భావించి అభిషేకిస్తారు. కాబట్టి వీటికి సవాలనే పేరు ఏర్పడింది. ఇవి 1. బృహస్పతిసవం 2. వైశ్యసవం 3. బ్రాహ్మణ సవం 4. సోమసవం 5. పృథిసవం 6. గోసవం 7. ఓదనసవం 8. పంచశారదీయసవం 9. అగ్నిష్టుత్ సవం 10. ఇంద్రస్తుత్ సవం 11. అప్తోర్యామసవం 12. విఘనసవం అని పన్నెండురకాలు.

వీటిలో అనేక పురోడాశాలు - పశువులుకూడా ద్రవ్యాలు సోమయాగవిధానంతో వీటిననుష్ఠించాలి.

8. గవామయనం (1.2.2-6) :

సత్రాలలో గవామయనం (1.2.2-6) వివరించబడింది. మూడువందల అరవైఒకరోజులలో ఈ సత్రాన్ని నిర్వహించాలి. మొదటి నూటఎనభైరోజులు పూర్వపక్షం. తర్వాత ఒకరోజు విషువత్. తర్వాత మరల నూటఎనభైరోజులు ఉత్తరపక్షం. ఈరోజులలో ప్రతిరోజు 'సుత్యా' ఉంటుంది. సోమాన్ని పిండి రసంతీసి హోమంచేసే రోజును 'సుత్యా' అంటారు. ఈ యజ్ఞాన్ని గోవులనుష్ఠించినట్లు అర్థవాదవాక్యంలో ఉండటంవల్ల దీనికి గవా-మయనమని పేరువచ్చింది. ఈ సత్రం మిగతా సత్రాలన్నిటికీ ప్రకృతి.

9. పురుషమేధం (3.4.1-19) :

అశ్వమేధంలాగానే పురుషమేధంకూడా సోమయాగమే. అశ్వమేధాన్ని గురించి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో గమనించదగిన వివరాలేమీ కనబడవు. కాని అనేకఫలాలకోసం నూట తొంభైఎనిమిది విధాలైన పురుషపశువులవిధానం కనబడుతుంది. అయితే 'నరమేధం' అనికూడా పిలువబడే ఈ యజ్ఞాన్ని గురించి కొన్ని విపరీత భావనలు లోకంలో ఉన్నాయి. అశ్వమేధాది యాగాల్లో అశ్వాన్ని ద్రవ్యంగా హోమంచేసినట్లు పురుషులకుకూడా విశసనహోమాదులుంటాయని. ఇది పూర్తిగా వేదవిరుద్ధం. ఒకొక్క పురుషపశువుతోపాటు ఒకొక్క మేకను కూడా ద్రవ్యంగా స్వీకరించాలి. పాశుక విధానంలో ఉపాకరణమని ఒకకర్మ. అంటే అయా పశువులను తాకుతూ అయా దేవతలనుద్దేశించి ఇది నీకోసమేనన్నట్టు మాటతో సమర్పించడం. ఈ ఉపాకరణాన్ని పురుషునికి మేకకుకూడా చేసి పురుషుని నారాయణస్వరూపుడుగా భావించి వదిలివేయడమే. తరువాత చేయాల్సిన విశసన వపోద్ధారణ హోమాదులన్నీ మేకకేగాని పురుషునికి కావు. కాగా పురుషులను హోమంచేయడమనే ప్రసక్తే లేదు.

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో యజ్ఞయాగాలకు సంబంధించిన ఎన్నో వివరాలు చక్కగా చెప్పబడ్డాయి. వాటికి దిగ్దర్శనమాత్రమే ఇందులో చేయబడింది.

— వి.కె.ఎస్.

2.3.7 వైశిష్ట్యం

మంత్రాల వినియోగాన్ని చెప్పటం బ్రాహ్మణగ్రంథలక్షణం. కాని ఇతరబ్రాహ్మణాలకంటే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవైశిష్ట్యమేమిటంటే కేవలం మంత్రాల వినియోగాన్ని ప్రతిపాదించడమేకాక మంత్ర భాగంతో గూడ కలిసి ఉండటం.

ఇతరవేదాలకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలలో ఉదాత్తాది స్వరాలు కనపడటంలేదు. కొన్ని బ్రాహ్మణభాగాలలో స్వరమున్నా అది ద్వైస్వర్యమే; అంటే ఉదాత్తం అనుదాత్తం అనే రెండు స్వరాలే గాని చాతుస్స్వర్యంలేదు[1]. కాని తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో అలాకాక చాతుస్స్వర్యం సుప్రసిద్ధంగా ఉంది. అంటే ఉదాత్తం, అనుదాత్తం, స్వరితం, ప్రచయం అనే నాలుగు స్వరాలు. పరంపరగా వచ్చే అధ్యయనంలో ఇవి పాటింపబడటం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవైశిష్ట్యం.

అదీగాక బ్రాహ్మణాల్లో అనేక క్రతువులు చెప్పబడుతుంటాయి. కాని ఏ ఇతర బ్రాహ్మణం చెప్పని సావిత్రాగ్నిచయనక్రతువును దాని ఉపాసనను ఈ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం చెప్పటం దీనికిగల గొప్ప విశిష్టత. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలోని సావిత్రాగ్నిచయనక్రతుజ్ఞాన మాహాత్మ్యానికి సంబంధించిన కొన్ని విశేషాలను తెలుసుకుందాం.

భరద్వాజమహర్షి సంపూర్ణంగా వేదాలనన్నింటిని అధ్యయనం చేయాలనుకొన్నాడు. అలా చేయడానికి ఎంతో ఆయుష్యం కావాలి కదా! అందుకోసం తపస్సుచేశాడు. తపస్సు ఫలించింది. దేవేంద్రా-నుగ్రహంవల్ల నూరుసంవత్సరాల ఆయుస్సు లభించింది. ఆ ఆయుస్సుతో వేదాధ్యయనం చేశాడు. ఇలా మూడుసార్లు తపస్సు చేసి, మూడువందల సంవత్సరాల ఆయుస్సును పొంది వేదాధ్యయనం

1. ఛందోగా బహ్వృచాశ్చైవ తథా వాజసనేయినః ।
ఉచ్చనీచస్వరం ప్రాహుః స వై రాసిక ఉచ్యతే ॥

చేశాడు. తరువాత వృద్ధుడై శరీరేంద్రియపాటవం కోల్పోయి పడుకొని ఉన్న భరద్వాజమహర్షి దగ్గరికి దేవేంద్రుడు వచ్చి 'భరద్వాజా! ఈపైనగూడ మళ్లా ఆయుస్సును నేనను గ్రహిస్తే దాంతో నీవేంచేస్తావ'ని అడిగాడు. 'మళ్లా వేదాధ్యయనాన్నే చేస్తాన'ని భరద్వాజుడు సమాధానం చెప్పాడు. 'ఆహా! ఏమి ఈ మహర్షి వేదాధ్యయనదీక్ష!' అని ఆశ్చర్యపడ్డాడు దేవేంద్రుడు. 'వేదాల నన్నింటిని అధ్యయనం చేయటం అసాధ్యంగదా! కాని ఈ విషయం తెలియక పట్టుదలతో ఇతడు ఇలా సంపూర్ణ వేదాధ్యయనంకోసం పూనుకొంటున్నాడని తెలుసుకొని ఆ మహర్షి శ్రద్ధకు సంతోషించి తన యోగమహిమచేత ఋగ్యజుస్సామ వేదాలను మూడింటిని మూడు పర్వతాలుగా చూపించాడు. 'నేనిచ్చిన మూడువందల సంవత్సరాల కాలం నీవుచేసిన వేదాధ్యయనం ఒక్కొక్క పర్వతంనుంచి ఒక్కొక్క పిడికిలి మన్ను తీస్తే ఎంత అవుతుందో అంతే. మిగిలిందంతా ఇంకా నీవు అధ్యయనం చేయవలసిందే. భరద్వాజా! ఈ మూడు పర్వతాలు వేదాలు. వీటి స్వరూపం అనంతం. అందువల్ల సర్వవేదాధ్యయనం అసాధ్యం. వేదాలనన్నింటినీ అధ్యయనంచేయాలని తీవ్రప్రయత్నం చేస్తున్న నీవు సర్వవేదాధ్యయనఫలమైన సావిత్రాగ్నిని ధ్యానంచేసి సాక్షాత్కరింపచేసుకోమని సావిత్రాగ్నివిద్యనుపదేశించాడు. మూడు వేదాలలో చెప్పబడిన సర్వకర్మానుష్ఠానంచేత ఏ ఫలం వస్తుందో ఈ సావిత్రాగ్నిజ్ఞానంచేత ఆ ఫలాన్ని పొందవచ్చు. సావిత్రాగ్ని జ్ఞానానికి ఆదిత్యోపాధికమైన హిరణ్యగర్భప్రాప్తి ఫలం. కర్మకాండలో కర్మాంగోపాసనలకు ఆదిత్యోపాధికమైన హిరణ్యగర్భప్రాప్తికంటే అధికఫలంలేదు' అన్నాడు. తరువాత భరద్వాజమహర్షి సావిత్రాగ్నిని ధ్యానంచేసి స్వస్వరూపంగా సాక్షాత్కరింపచేసుకొని, ఆ జ్ఞాన మహిమవల్ల తను స్వయంగా సావిత్రాగ్నిస్వరూపమై దేహత్యాగంచేసి, ఆదిత్యసాయుజ్యాన్ని పొందాడు. ఇంతటి మహామహిమోపేతమైన సావిత్రాగ్నిక్రతువు, దాని ఉపాసన చెప్పబడటం ఈ బ్రాహ్మణ వైశిష్ట్యం (3.10.11).

మఱి ఈ బ్రాహ్మణమే సావిత్రాగ్నిజ్ఞానమాహాత్మ్యాన్ని ఉపాఖ్యానపూర్వకంగా బోధించింది. ప్రరోచనకోసం ఇలా బోధించటం శ్రుతియొక్క శైలి. ఈ బ్రాహ్మణశ్రుతి బోధించిన రెండు మూడు ఉపాఖ్యానాలను పరిశీలిద్దాం:

విదేహదేశాధిపతియైన జనకమహారాజు సావిత్రాగ్నిజ్ఞానాన్ని సంపాదించదలచి అహోరాత్రాభిమాని దేవతలను కలవగా ఆ దేవతలు ఇలా అన్నారు: జనకమహారాజా! మమ్మల్ని లోకంలో ఎవరు సావిత్రాగ్నిస్వరూపంగా ఉపాసనచేస్తారో అలాంటివాళ్లు సర్వపాపాల నుంచి అపమృత్యువునుంచి విముక్తులై పరిపూర్ణాయుస్సును పొంది దేహావసానంలో స్వర్గాన్నికూడ పొందుతారు. వాళ్లు ఎప్పటికీ అన్నానికి లోటులేకుండా సర్వాన్నసమృద్ధికలవారై స్వర్గలోకం పొందగలరు (3.10.9).

ఇలాగే అశ్వత్థమహర్షి పుత్రుడైన అహీనమహర్షి సావిత్రాగ్నిని స్వస్వరూపంగా ధ్యానంచేసి సాక్షాత్కరింపచేసుకొన్నాడు. ఆమహర్షి అలా సాక్షాత్కరింపచేసుకోవటంచేత దేహావసానసమయంలో బంగారుహంస అయి స్వర్గలోకానికి వెళ్లి ఆదిత్యతాదాత్మ్యాన్ని పొందాడు.

శ్రౌతానుష్ఠానంలో సంపూర్ణపాండిత్యంకల దేవభాగమహర్షి గూడ సావిత్రాగ్నిని ధ్యానంతో సాక్షాత్కరింపచేసుకొనేసమయంలో ఆమహర్షికి ఎదుట ఒక అశరీరవాక్కు ఇలా వినబడింది. 'ఈ దేవభాగమహర్షి సావిత్రాగ్నిని స్వస్వరూపంగా సాక్షాత్కరింపచేసుకోవటంచేత ఈమహర్షి సర్వజగత్తును తెలుసుకోగలిగినవాడైనాడు. ఆహా! ఏమి ఈ సావిత్రాగ్నిజ్ఞానమాహాత్మ్యం! ఈ మహర్షికి సర్వజ్ఞత్వాన్ని గూడ సంపాదించిందే' అని ఆశ్చర్యాన్ని వ్యక్తపరచింది. ఈ అశరీరవాక్కును విన్న మహర్షి ఆమెను 'నీవెవరని' అడిగాడు. ఆవాక్కు సర్వవేదాంతప్రతిపాద్యమై గోప్యమైన, బ్రహ్మతేజస్సును

ధరించిన సర్వదేవతలు నివసించటానికి యోగ్యమైన, ఉత్తమస్థాన మైన సావిత్రాగ్నిని నేనేనని సమాధానం చెప్పింది. వెంటనే ఆమహర్షి ఉత్తరీయాన్ని యజ్ఞోపవీతంగా ధరించి గొప్పభక్తితో ఉచ్చ స్వరంతో నమస్కారాలను చెబుతూ ఆ సావిత్రాగ్నికి సాష్టాంగ నమస్కారాలను చేశాడు. తరువాత సావిత్రాగ్ని 'దేవభాగమహర్షీ! సావిత్రాగ్నిజ్ఞానఫలం సంభవించిందా? లేదా? అనే సందేహం పొందనవసరంలేదు. సావిత్రాగ్ని సాక్షాత్కారమవటంచేత నీకు సర్వలోకాలు, సర్వఫలసిద్ధి కలిగింద'ని చెప్పింది.

వృష్ణికుమారుడైన శూషమహర్షి ఒకప్పుడు శ్రేయోదాయక మైన విజ్ఞానాన్ని ఆదిత్యునివల్ల పొందతలచాడు. తరువాత ఆదిత్యుడు 'ఓ శూషమహర్షీ! నాదగ్గరికి రా! నన్ను సావిత్రాగ్నిస్వరూపంగా తెలుసుకో!' అని చెప్పి ఇలా భావనచేయటంచేత ఈ సావిత్రాగ్ని స్వర్గప్రాప్తికి కారణమవటమేకాక సంసారసాగరాన్ని దాటడానికి గూడ ఉపయోగిస్తుంది. ఎందువల్లనంటే అమృతస్వరూపమైన పరమాత్మనుంచి ఈ సావిత్రాగ్ని పుట్టటంవల్ల దానికి ఆ సామర్థ్యం ఉంది. అదేగాక ఆదిత్యమండలంలో బంగారుజుట్టుతోను, మీసాల తోను, కళ్లతోను నఖశిఖపర్యంతం బంగారంతో ప్రకాశించే స్వరూప మేది ఉందో అది సావిత్రాగ్నిస్వరూపమే. కనుక ఈ సావిత్రాగ్ని స్వరూపాన్ని తెలుసుకున్నవారికి ఇదే ప్రాప్యస్థానం కనుక నేను నిన్ను ఇక్కడికి రమ్మననునీ, నన్ను సావిత్రాగ్నిరూపంగా తెలును కోమని ఉపదేశించాను' అని శూషమహర్షికి ఆదిత్యమండలాంతర్గత పురుషుడు సావిత్రాగ్నిస్వరూపం గురించి చెప్పాడు. ఈ విషయం ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉండటం దీనికొక వైశిష్ట్యం.

ఇలా తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవైశిష్ట్య బోధకాలైన విషయాలు ఎన్నో ఉన్నాయి. వాటి నధ్యయనంచేయడం మన కనీసధర్మం.

— వి.ఎస్.జి.

2.3.8. సంగ్రహసమీక్ష

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో మూడు కాండలున్నాయి. ప్రతికాండ కొన్ని ప్రపాఠకాలుగాను, ప్రతిప్రపాఠకం కొన్ని అనువాకాలుగాను విభజింపబడి ఉంది. ఇక్కడ మూడు కాండలను సంగ్రహంగా సమీక్షించుకుందాం.

మొదటికాండ :

ఈకాండలో ఎనిమిది ప్రపాఠకాలున్నాయి. ప్రతి ప్రపాఠకం లోను గల అనువాకాలసంఖ్యలో పోలిక చాలాతక్కువ.

1. మొదటి ప్రపాఠకంలో గల పది అనువాకాలలో అగ్న్యాధానవిధి సమగ్రంగా నిరూపింపబడింది. అక్కడక్కడ సందర్భాన్ననుసరించి ఎన్నో విశేషాలు ఇందులో మనకు దొరుకుతున్నాయి.

నక్షత్రాన్నెలా తెలుసుకోవడం?

ఆధానం మంచినక్షత్రంలో చేయాలి. కాబట్టి యోగ్యమైన నక్షత్రాన్ని నిర్ణయించుకోవాలి. రోజుకొక నక్షత్రం ఉంటుంది. అది ఎలాతెలుసుకోవడం? అంటే; చంద్రుడు ఏరోజు ఏనక్షత్రంతో కలిసి ఉంటాడో ఆరోజు ఆనక్షత్రమని వ్యవహారం. కృత్తికతో కలసి చంద్రుడున్న రోజు కృత్తికానక్షత్రమని అంటాం. కృత్తిక ఒకప్పుడు మొదటినక్షత్రంగా ఉండేది. ఆనక్షత్రంలో ఆధానంచేస్తే అతడికి బ్రహ్మవర్చస్సు కలుగుతుంది. రోహిణీ[1]నక్షత్రంలో ఆధానంచేసిన వాడు సిరిసంపదలతో తులతూగుతాడు (1.1.1-2).

అశ్రద్ధ పనికిరాదు:

దేవతలొకప్పుడు ధనగర్వంతో విర్రవీగుతూ అశ్రద్ధగా అగ్న్యాధానం చేశారు. అంతే; వారి సిరిసంపదలన్నీ నశించి దరిద్రులైనారు.

1. రుహ్యన్తే ప్రాప్యన్త ఇతి రోహాః రోహాః కామాః తే కామా యత్ర ప్రాప్యన్తే సా రోహిణీ.

మళ్లా ఎన్నో అవస్థలుపడి తప్పు తెలుసుకొని పునర్వసు నక్షత్రంలో శ్రద్ధతో అగ్న్యాధానంచేసి మళ్లా ధనికులైనారు. అందుకే ఆనక్షత్రం సార్థకంగా పునర్వసు అయింది (1.1.1-2).

కన్ను అబద్ధం చెప్పదు:

మాట మనసు ఎప్పుడైనా అబద్ధం చెబుతాయి కాని ఏదోషం లేని కన్ను ఎప్పుడూ అబద్ధంచెప్పదు. అది ఎదురుగా ఉన్నవస్తువు యథార్థస్వరూపాన్నే తెలుసుకుంటుంది. అందుకే ప్రతివాడు కన్నును నమ్ముతాడు. ఎవరైనా ఏదైనా విషయం మనకు చెబితే నీవు కంటితో చూశావా లేక విన్నావా? అని అడుగుతాం. నేనే చూశానంటే తప్పకుండా నమ్ముతాం[1].

2. రెండో ప్రపాఠకంలో గవామయనశేషవిధులు ౹౫ అను వాకాల్లో నిరూపింపబడ్డాయి. గవామయనంలో ముఖ్యమైన 'విషువత్' అనే అహస్సు, దానికి రెండువైపులా ఉన్న ఎనిమిది అహస్సులు మొత్తం నవాహ్నికం ఇందులో బాగా నిరూపింపబడింది.

విషువత్ అంటే ఏమిటి?

సంవత్సరాన్ని రెండు భాగాలు చేయాలి. మొదటిభాగంలో చివటి నాలుగురోజులు రెండోభాగంలో మొదటి నాలుగురోజులు తీసుకోవాలి. మధ్యలో ఉండే రోజును 'విషువత్' అంటారు (4+1+4=9), ఈ తొమ్మిదిరోజుల్లో యాగంచేస్తే అష్టదిక్పాలకులచేత పాలింపబడే ఎనిమిది స్వర్గాలు, అంతకంటే పైనుండే స్వర్గం పొంద గలుగుతాడు యజమాని (1.2.1).

3. మూడో ప్రపాఠకంలోని పది అనువాకాల్లో వాజపేయం, పునరాధానం, పిండపితృయజ్ఞం ప్రధానవిషయాలు.

---

1. అన్నృతం వై వాచా వదతి. అన్నృతం మనసా ధ్యాయతి. చక్షుర్వై సత్యమ్. అద్రాగిత్యాహ అదర్శమితి. తత్సత్యమ్ 1.1.4

వాజపేయమంటే....

అన్నాన్ని వాజమంటారు. త్రాగేది కాబట్టి సోమం పేయం, ఏయాగంలో అన్నం-సోమం ద్రవ్యంగా ఉపయోగింపబడుతున్నాయో దానికి 'వాజపేయ'మని పేరు.

పోట్లాడుకోకూడదు!

ఒకప్పుడు దేవతలు వాజపేయం చేయాలనుకొన్నారు. ఎవరు ముందు చేయాలని వాదోపవాదాలు జరిగాయి చివఱకు ఇలా నిర్ణయించుకొన్నారు. అనుకున్నసమయంలో ఎవరు భూమినంతా ప్రదక్షిణంచేసి వస్తారో వారికి ప్రాథమ్యం. అలా ముందు ప్రదక్షిణం చేసి వచ్చి గెలిచి బృహస్పతి వాజపేయం చేశాడు. తరువాత ఇంద్రుడు బృహస్పతిని ప్రార్థించి వాజపేయాన్ని ఆచరించి స్వర్గాధిపత్యం చేపట్టాడు. "కనుక పరస్పరం పోట్లాడుకోకూడదు. మనలో మనమే సర్దుకుపోవాలి"_అనే సందేశం ఇందులో కనబడుతుంది.

4. ఈ ప్రపాఠకం సోమయాగానికి సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలను వివరిస్తున్నది. సోమగ్రహం, దోహప్రాయశ్చిత్తం, వహ్నిప్రాయశ్చిత్తం, అమూపవిరోహణప్రాయశ్చిత్తం, చాతుర్మాస్యవిధి మొదలైనవి అందులో ముఖ్య విషయాలు.

రెండుసార్లెందుకు అన్నంతినడం?

ఒకప్పుడు దేవతలు, పితరులు, మనుష్యులు, పశువులు, అసురులు (వీరందఱికి ప్రజలనిపేరు) ఉపవాసరూపమైన (సత్రాన్ని) తపస్సును చేశారు. వారిలో దేవతలు నేతితోనిండిన చమసపాత్రను చూసి హోమంచేసి పదిహేనురోజులకొకసారి భోజనంచేసే రసపదార్థాన్ని సంపాదించారు. అందువల్లనే అమావాస్యనాడు పౌర్ణమాసినాడు దేవతలప్రీతికోసం దర్శపూర్ణమాస యాగాలు చేయబడు

తున్నాయి. అలాగే పితృదేవతలు నెలకొకసారి తమ భోజనాన్ని సంపాదించుకొన్నారు. అందుకనే ప్రతి అమావాస్యనాడు 'పిండ పితృయజ్ఞం' చేస్తున్నారు. మనుష్యులు ఒకేరోజు రెండుసార్లు భోజనాన్ని సంపాదించారు. కాబట్టే ఇప్పటికీ మనుష్యులు రోజుకు రెండు సార్లు భోజనంచేస్తున్నారు. పశువులు ఒకేరోజు మూడుసార్లు ఆహారం తినే అవకాశాన్ని పొంది గడ్డితినడంకోసం తిరుగుతున్నాయి. మిగతా సమయంలో తిన్నదాన్ని నెమరువేసుకుంటాయి. అసురులు సంవత్సరానికొకసారే ఆహారాన్ని పొందారు. అందువల్లే వాళ్ళు సంవత్సరానికొకేసారి భోజనంచేసి మిగతా సమయంలో దేవతలతో యుద్ధానికి సిద్ధపడేవాళ్ళు. ఇలా ఆహారనియమాలు మొదట ఏర్పడి ఇప్పటికీ కొందటిలోనైనా ఆచరణలో ఉన్నాయి (1.4.9).

5. అయిదో ప్రపాఠకం పన్నెండు అనువాకాలతో నక్షత్రేష్టకా మంత్రాలను వివరిస్తున్నది. ఇందులో యజ్ఞానుష్ఠానానికి పవిత్రమైన కాలం, దినవిభాగం, వపనవిధి, ఛన్దఃప్రశంస మొ॥ విశేషాలున్నాయి.

ప్రజాపతి శరీరం:

నక్షత్రాలే ప్రజాపతి శరీరం. హస్తనక్షత్రం ప్రజాపతికి హస్తం. చిత్రానక్షత్రం శిరస్సు. స్వాతీనక్షత్రం హృదయం. విశాఖానక్షత్రం తొడలు. అనూరాధానక్షత్రం పాదాలు. ఇలా నక్షత్ర స్వరూపిగా ప్రజాపతిని ధ్యానం చేసేవారు భూమిలోను స్వర్గంలోకూడ ప్రతిష్ఠను పొందుతారు (1.5.2).

6. పది అనువాకాలు గల ఆఱోప్రపాఠకం ప్రధానంగా రాజసూయయాగానికి సంబంధించిన అనుబ్రాహ్మణంగా కనబడుతున్నది. తైత్తిరీయసంహితలో రాజసూయానికి విస్తరంగా భాష్యంవ్రాసిన సాయణుడు బ్రాహ్మణంలో 6,7,8 ప్రపాఠకాలకు భాష్యం వ్రాయలేదు. ఇందులో అనుమతీష్టి మొ॥ ఇష్టులు, వైశ్వదేవహవిఃప్రశంస,

వరుణప్రఘాసవిధి, సాకమేధవిధి, పిండపితృయజ్ఞవిధి, త్ర్యంబక హవిర్విధి మొ॥ విషయాలు చక్కగా వివరింపబడ్డాయి.

7. ఏడో ప్రపాఠకంలో పది అనువాకాలున్నాయి. ఇందులో శునాసీరీయాదివిధి, నిర్వాపవిధి, జలాహరణవిధి, జలసంస్కారం, దిగ్గయధ్యానం, అభిషేకవిధి, రథారోహణవిజయవిధి మొ॥ విశేషాలు చెప్పబడ్డాయి.

8. ఎనిమిదో ప్రపాఠకంలో పది అనువాకాలున్నాయి. ఇందులో దశపేయవిధి, సౌత్రామణీయవిధి, పవిత్రాహవిధి, పట్టాభిషేకవిశేషాలు నిరూపింపబడ్డాయి. ఇంతటితో మొదటికాండ పూర్తవుతున్నది.

రెండవకాండ :

మొదటికాండలో లాగానే రెండవకాండలో కూడ ఎనిమిది ప్రపాఠకాలున్నాయి.

1. మొదటిప్రపాఠకంలో అగ్నిహోత్రవిధి ముఖ్యవిషయం. అగ్నిహోత్రశబ్దార్థం, అధిశ్రయణం, అభ్యుద్ద్రవణవిధి, దోహన ప్రకారం, అగ్నికి గల ఏడు అవస్థలు వివరంగా చెప్పబడ్డాయి.

ఆవులే అగ్నిహోత్రాలు :

ప్రజాపతి పర్వతాలు మొ॥ అచేతనాలను ముందు సృష్టించి హోమంద్వారా అగ్ని, వాయువు, ఆదిత్యుడనే చేతనులను తరువాత సృష్టించాడు. ఈ ముగ్గురు ప్రజాపతిలాగానే హోమంచేసి చేతనాన్ని సృష్టించాలనుకున్నారు. అగ్ని ప్రాణాలకోసం, వాయువు శరీరం కోసం, ఆదిత్యుడు కండ్లకోసం హోమంచేశారు. దాంతో ఒక గోవు పుట్టింది. దాని పాలుపంచుకోవడంలో ముగ్గురికీ పేచీవచ్చింది. ప్రజాపతిదగ్గఱకు పరిష్కారంకోసం పోయారు. ప్రాణాలులేని

శరీరం, కండ్లు వ్యర్థంకాబట్టి ప్రాణాలకోసం హోమం చేసిన అగ్నిదే అవన్నాడు ప్రజాపతి. అగ్ని చేసిన హోమంవల్ల పుట్టిందికాబట్టి అప్పట్నుంచి ఆవుకు అగ్నిహోత్రమనే పేరేర్పడింది. ఇలా ఆవును అగ్నిహోత్రంగా ఉపాసించేవారికి అపమృత్యువుండదు (2.1.6).

2. ఆరణ్యకాండలోని మంత్రబ్రాహ్మణమే రెండోప్రపాఠకం. ఇందులోగల పదుకొండు అనువాకాల్లో దశహోతృమంత్రప్రయోగ విధి, హోతృమంత్రప్రశంస, హోతృమంత్రాలకు సోమయాగాంగత్వం, జగత్సృష్టికథనం, ఇంద్రుని దేవాధిపత్యం, లౌకికప్రయోజనసిద్ధికోసం హోతృమంత్రప్రయోగం మొ॥ ప్రతిపాదింపబడిన విషయాలు.

3. మూడోప్రపాఠకంలో గల పదకొండు అనువాకాల్లో సర్వహోతృమంత్రాలకు చాతుర్హోతృశబ్దంతో వ్యవహారం, అధ్వర్యు ప్రభృతులకు గృహపతితో సంవాదం, అగ్నిహోత్రాది యాగాలకు ఋత్విగ్నిర్ణయం, అసురాదిసృష్టిదర్శనం, వాయురూపత్వవిజ్ఞానం మొదలైనవి చెప్పబడ్డాయి.

మానవులెలా పుట్టారు ?

ప్రజాపతి సృష్టికి సంకల్పంచేశాడు. అసురులను (ప్రాణవాయువుతో బలాధికులను) సృష్టించాడు. 'పిత' అనిపించుకున్నాడు. పితృదేవతలను సృష్టించాడు. తరువాత ఇంకేం సృష్టించాలని మనసుతో ఆలోచించాడు. మనుష్యులను సృష్టించాడు. వాళ్లు లౌకిక— వైదికవ్యవహారాలు మొదలుపెట్టారు. దాంతో అంతటా కాంతి నిండిపోయింది. ఆ కాంతిననుసరించి దేవతలను సృష్టించాడు. దేవతలు, మనుష్యులు, పితరులు, అసురులు అనే ఈ నాలుగురకాల సృష్టి అంతా జలంలాంటిది. నదీజలం, తటాకజలం ఎలా స్నానపానాదిరూపమైన భోగానికుపయోగపడుతుందో అలాగే ఈ సృష్టికూడా భోగానికుపయోగపడుతుంది (2.3.8).

4. నాలుగో ప్రపాఠకం ఏడు అనువాకాల్లో ఉపహోమ మంత్రాలను వివరిస్తుంది. చివటి అనువాకంలో ఆగ్రయణసూక్తం చెప్పబడింది

కిలాసం : పలితం :

తెల్లబొల్లి మచ్చలు గల శరీరాన్ని కిలాసమని, తల నెరిసిపోవ డాన్ని పలితమని అంటారు 'నీలి' అనే ఓషధి ఈ రెండు వ్యాధులను పోగొడుతుంది. పసుపుకూడ ఈ వ్యాధుల్ని పోగొడుతుంది. ఆ ఓష ధిని అభిమంత్రిస్తూ చెప్పాల్సిన మంత్రాలు ఈ ప్రపాఠకంలో ఉన్నాయి. ఈ బొల్లి ఎన్నిరకాల ఏర్పడుతుందో, దాన్ని పోగొట్టే శక్తి 'నీలి' అనే ఓషధికి ఎలావచ్చిందో ఇందులో చక్కగా చెప్ప బడింది.

5. అయిదో ప్రపాఠకంలో ఎనిమిది అనువాకాలున్నాయి. వీటన్నింటిలోను ఉపహోమశేషమంత్రాలే ప్రతిపాదింపబడినాయి.

6. ఆఱో ప్రపాఠకంలో ఇరవై అనువాకాలున్నాయి. సౌత్రా మణియాగం, అందులోని గ్రహోపస్థానం, గ్రహహోమం, అభిషేకం, అవభృథం, హోతనుద్దేశించి మైత్రావరుణుడు చదవాల్సిన పదకొండు ప్రయాజ ప్రైషలు, అనుయాజప్రైషలు, సూక్తవాకప్రైషలు, పితృ యజ్ఞమంత్రాలు మొదలైనవి వీటిల్లో చెప్పబడ్డ విషయాలు.

7. ఏడో ప్రపాఠకంలో పద్దెనిమిది అనువాకాలున్నాయి. ఇందులో 'సవ' మనే పేరుగల ఏకాహయజ్ఞాలు చెప్పబడ్డాయి. బృహస్పతి సవం, వైశ్యసవం, బ్రాహ్మణసవం, సోమసవం, పృథి సవం, గోసవం, ఓదనసవం, పంచశారదీయ విధి, అగ్నిష్టుత్, ఇంద్రస్తుత్, అప్తోర్యామవిధి, రాజాభిషేకవిధి, విఘనక్రతువు మొద లైనవి ఇందులో ప్రస్తావింపబడ్డాయి.

8. ఎనిమిదో ప్రపాఠకంలో గల తొమ్మిది అనువాకాల్లో కామ్య పశుయాగాలకు సంబంధించిన యాజ్యానువాక్యామంత్రాలు ప్రస్తావింపబడ్డాయి. వాయవ్యాది పశుసూక్తాలు, వశాది పశుసూక్తాలు సౌమ్యాదిపశుసూక్తాలు, అభిమాతిషాహేన్ద్రాది పశుసూక్తాలు, ఐంద్రాగ్న పశ్వాదిసూక్తాలు, సావిత్రాదిపశుసూక్తాలు, సౌర్యాది పశుసూక్తాలు, వేహదాదిపశుసూక్తాలు, శుక్ల-కృష్ణ పశ్వాదిసూక్తాలు వీటిలోని విషయాలు.

మూడవకాండ :

ఈకాండలో పన్నెండు ప్రపాఠకాలున్నాయి. అందులో చివరి మూడు ప్రపాఠకాలకు కాఠకాలనిపేరు.

1. మొదటిప్రపాఠకంలో ౧౧ అనువాకాలున్నాయి. అందులో దేవనక్షత్రేష్టుల యాజ్యాపురోనువాక్యామంత్రాలు, యమ నక్షత్రేష్టుల యాజ్యాపురోనువాక్యామంత్రాలు, చాంద్రమసేష్టుల యాజ్యాపురోనువాక్యామంత్రాలు, దేవనక్షత్రేష్టి విధులు, యమనక్ష త్రేష్టి విధులు, చాంద్రమసేష్టివిధులు చెప్పబడ్డాయి.

నక్షత్రాలు రెండురకాలు :

దేవ-యమభేదంతో నక్షత్రాలు రెండురకాలు. కృత్తికనుంచి విశాఖవరకు గల పద్నాలుగు దేవనక్షత్రాలు. అనూరాధనుంచి భరణి వరకు గల పదమూడు యమనక్షత్రాలు. ఈ నక్షత్రాల స్వరూప స్వభావాలు అధిష్ఠాన దేవతలు, ఫలాలు ఈ ప్రపాఠకంలో చక్కగా వివరింపబడ్డాయి.

2. రెండో ప్రపాఠకంలో పది అనువాకాలున్నాయి. దర్శపూర్ణ మాసేష్టి ఇందులో ముఖ్యంగా నిరూపింపబడింది. వత్సాపకరణవిధి, బర్హిస్సంబన్ధివిధి, దోహనసంబంధివిధి, నిర్వాపవిధి, కండనవిధి

ప్రేషణవిధి, కపాలసంబంధివిధి, పురోడాశసంబంధివిధి, వేదికాసం బంధివిధి, ఇధ్మాబర్హిస్సాదనవిధి ఇందులోని విషయాలు.

3. మూడో ప్రపాఠకంలోగల పదకొండు అనువాకాలు దర్శ పూర్ణమాసేష్టినే వివరిస్తున్నాయి. స్రుక్సమ్మార్జనం, పత్నీసన్నహనం, ఆజ్యోత్పవనం, ఆజ్యగ్రహణం, పురోడాశం, ఇడాభక్షణం, ప్రస్తర ప్రహరణం, పత్నీయోక్త్రవిమోచనం, ఉపవేషప్రహరణం మొదలైన విధులిందులో వివరింపబడ్డాయి.

4. నాలుగో ప్రపాఠకం మనుష్యపశుయాగాలను నిరూపిస్తు న్నది. ఇందులో పందొమ్మిది అనువాకాలున్నాయి. మనుష్య పశు విధి, సూతాదితక్షాన్తపశువిధి, కౌలాలాదిశ్వనితాంతపశువిధి, జారా ద్యమారుధాన్తపశువిధి, పౌంజిష్టాదికంటకకారాన్త పశువిధి, కుబ్జాది ప్రశ్నవివాకాన్త పశువిధి, స్తేన హృదయాదిరజయిత్ర్యన్త పశువిధి, దార్వాహారాది పరివేష్ట్రన్త పశువిధి, హస్తిపాద్యనుక్షత్రన్త పశువిధి, అయస్తాపాద్యవ్యన్తపశువిధి, యమస్వాదిదావపాన్తపశువిధి, ధైవ రాదికింపూరుషాన్త పశువిధి, ఋతులాదిచర్మమ్నాన్త పశువిధి, పౌలసాది ప్రచ్ఛిదాన్తపశువిధి, పూశ్చల్యాది తలవాన్తపశువిధి, కితవాది గోలి కర్తన కర్తన్తపశువిధి, పురుషాది పురుషాన్త పశువిధి, అతిహ్రస్వాది కుమార్యన్తపశువిధి ఇందులో వివరింపబడ్డాయి. ఇక్కడ ఇచ్చిన వ్యక్తుల్లో సమాజంలో ఉన్న అన్నివృత్తులవాళ్లు ఉన్నారు.

5. అయిదో ప్రపాఠకంలో గల పదమూడు అనువాకాలలో ఇష్టి హౌత్రమంత్రాలు ప్రధానంగా ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. సామి ధేనిమంత్రాలు, ఋక్సంబంధి నివిత్, ఋక్సంబంధి ఆవాహనమ్, ప్రయాజలు, ఆజ్యభాగలు, యాజ్యానువాక్యలు, ఇడాహ్వానం, అను- యాజలు, సూక్తవాకం, శంయువాకం, పత్నీసంయాజలు మొద లైనవి ఇందులోని విషయాలు.

6. ఆరో ప్రపాఠకం పాశుకహౌత్రాన్ని ప్రతిపాదిస్తున్నది. ఇందులో పదిహేను అనువాకాలున్నాయి. యూపసంస్కారం, ప్రయాజలకు సంబంధించిన మైత్రావరుణప్రైషలు, పర్యగ్నికరణీయ ఋక్కులు, హోతను గురించి మైత్రావరుణప్రైష, వరుణుడు చెప్పిన పురోనువాక్యలు, వపాపురోడాశస్విష్టకృత్తుల యాజ్యలు, మనోతా సూక్తం మొదలైన విషయాలిందులో ఉన్నాయి.

7. ఏడో ప్రపాఠకంలోని పధ్నాలుగు అనువాకాల్లో దర్శపూర్ణ మాసయాగానికి సంబంధించిన కొన్ని ప్రాయశ్చిత్తాలను మనం చూడవచ్చు. ఈ ప్రపాఠకానికి అచ్ఛిద్రమని పేరు. ఇందులో చెప్ప బడ్డ మంత్రాలు యజ్ఞచ్ఛిద్రాలను పోగొట్టేవి కావడం దానికి కారణం. అగ్నిహోత్ర సాన్నాయ్యప్రాయశ్చిత్తాలు, ఇష్టికయాజ మాన మంత్రాలు, దర్శపూర్ణమాసేష్టిమంత్రాలు, దీక్షాంగభూత మంత్రాలు, పశువిషయప్రాయశ్చిత్తాలు, అభిషవం, సౌమిక ప్రాయశ్చిత్తాలు, అవభృథవిశేషాలు ఇందులో నిరూపింపబడ్డాయి.

8. ఎనిమిదో ప్రపాఠకంలో అశ్వమేధయాగంలో మొదటి అహస్సు వివరింపబడింది. ఇది పెద్ద ప్రపాఠకం. ఇందులో ఇరవై మూడు అనువాకాలున్నాయి. సంగ్రహణేష్టి, బ్రహ్మౌదనం, అశ్వ బంధనం, అశ్వప్రోక్షణం, దీక్ష, వైశ్వదేవహోమమంత్రాలు, దేవ యజనప్రదేశంలో చేయాల్సిన మూడు ఇష్టులు, అన్నహోమం, యూపప్రయోగం మొ॥ నిరూపింపబడ్డాయి.

9. తొమ్మిదో ప్రపాఠకంలోకూడ ఇరవైమూడు అనువాకా లున్నాయి. ఇందులో అశ్వమేధయాగానికి సంబంధించిన రెండు మూడు అహస్సుల కార్యక్రమం వివరింపబడింది. చాతుర్మాస్యపశు ప్రయోగం, అశ్వాలంకరణం, రథయోజనం, మృతాశ్వోపచారం, శరీరహోమం, బ్రహ్మౌదనం, అశ్వమేధప్రశంస మొదలైన విషయా లున్నాయి.

10. పదో ప్రపాఠకంలో సావిత్రచయనం చెప్పబడింది. ఇందులో పదకొండు అనువాకాలున్నాయి. మృత్యుగ్రహం, ధ్యానరూప సావిత్రాగ్ని విద్య, జనకోపాఖ్యానం, దేవభాగాఖ్యాయిక, ఇంద్ర భరద్వాజాఖ్యాయిక ఇలా ఎన్నో విశేషాలు ఇందులో నిరూపింప బడ్డాయి.

వైదికపరిభాషలు :

సావిత్రచయనంలో కొన్ని వైదికపరిభాషలిలా చెప్పబడ్డాయి— ప్రతినెలలో మొదటి పదిహేనురోజులు శుక్లపక్షం. పాడ్యమి మొ॥ తిథులుగల ఆ పగళ్లను వరుసగా వైదికులిలా పిలిచేవారు — 1. సంజ్ఞానం 2. విజ్ఞానం 3. ప్రజ్ఞానం 4. జానత్ 5. అభిజానత్ 6. సంకల్పమానం 7. ప్రకల్పమానం 8. ఉపకల్పమానం 9. ఉపక్లప్తం 10. క్లప్తం 11. శ్రేయః 12. వసీయ 13. ఆయత్ 14. సంభూతం 15. భూతం. శుక్లపక్షంలోని పదిహేను పగటిముహూర్తాలకు చిత్రః మొ॥ పేర్లున్నాయి. శుక్లపక్షంలోని రాత్రుల పేర్లివి: 1. దర్శా 2. దృష్టా 3. దర్శతా 4. విశ్వరూపా 5. సుదర్శనా 6. ఆప్యాయ మానా 7. ప్యాయమానా 8. ప్యాయా 9. సూనృతా 10. ఇరా 11. ఆపూర్యమాణా 12. పూర్యమాణా 13. పూరయన్తీ 14. పూర్ణా 15. పౌర్ణమాసీ. శుక్లపక్షంలో పదిహేను రాత్రిముహూర్తాలకు దాతా, ప్రదాతా మొ॥ పేర్లున్నాయి. అలాగే కృష్ణపక్షంలోని పగళ్లకు, రాత్రులకు, పగటిముహూర్తాలకు, రాత్రిముహూర్తాలకు చైత్రాదిమాసాలకు వైదికుల పరిభాషలు ఈ ప్రపాఠకంలో దొరుకు తున్నాయి (3-10.1).

11. పదకొండో ప్రపాఠకంలో పది అనువాకాలున్నాయి. ఇందులో నచికేతాగ్నిచయనవిధి వివరింపబడింది. నచికేతాగ్నిదేవతో పాసన, ఉద్దాలకనచికేతుల ఆఖ్యాయిక, నచికేతాగ్నిచయనప్రశంస ఈ ప్రపాఠకంలోని విషయాలు.

12. పన్నెండో ప్రపాఠకంలో గల అనువాకాలు తొమ్మిది. ఇందులో చాతుర్హోత్రాగ్నిచయనం, వైశ్వసృజాగ్నిచయనం ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. దివఃశ్యేన్యాదీష్టి, అపాద్యాశ్యేష్టి, చాతుర్హోత్రచయనం ఇందులో నిరూపింపబడ్డ వైదికకర్మలు.

ఇలా తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం మూడుకాండల్లోను అనేక యజ్ఞయాగాల నిర్వహణప్రకారం నిరూపింపబడింది. మధ్యమధ్యలో సందర్భానుసరించి ఇంకెన్నో లోకోపకారకాలైన విషయాలు కూడ అక్కడక్కడ ప్రస్తావించబడ్డాయి. వాటిని యథాతథంగా అర్థంచేసుకొని సంస్కారంతో జీవితాన్ని మలచుకోవడం, సమాజాభ్యుదయానికి మొదటిమెట్టు.

—బి.ఎస్.ఎస్.

శతపథబ్రాహ్మణం

—

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 4 శతపథబ్రాహ్మణం

2. 4. 1 పరిచయం

శుక్లయజుర్వేదానికి గల ఒకే ఒకబ్రాహ్మణం శతపథ బ్రాహ్మణం. నూరు అధ్యాయాలు గల గ్రంథం కాబట్టి దీనికీపేరు సార్థకమైంది (శతం పన్థానో మార్గాః అధ్యాయా యస్య తచ్ఛత పథమ్). కాత్యాయనుని భాషికసూత్రానికి భాష్యం వ్రాశాడు అనన్తదేవుడు. అందులో ఒకచోట (కి-15) శతపథశబ్దానికి నిర్వచనం చెబుతూ "శతపథశ్చ శతాధ్యాయైః" అంటాడు. మొత్తంమీద అధ్యాయపర్యాయంగా వాడబడిన 'పథ' శబ్దంతో బ్రాహ్మణవాఙ్మయం మొత్తంలోనే ఈపేరు చాలా ముద్దుగా కుదిరింది[1].

---

1. ఈ శతపథబ్రాహ్మణాన్ని అనుసరించి వైదికకర్మకలాపాన్ని నిర్వహించే శుక్ల యజుర్వేదులకు పేరు చివర 'శతపతి' అని చేర్చడం కనపడుతుంది. ఆ పదం అలా అలా ఇంకెన్నో వికృతిరూపాలను కూడా పొందింది.

మాధ్యందిన-కాణ్వశాఖల భేదంవల్ల ఈ బ్రాహ్మణం మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణం, కాణ్వశతపథబ్రాహ్మణమని రెండువిధాలుగా లభిస్తున్నది. కాండలు మొ॥ వాటి సంఖ్యలోను విషయనిరూపణ క్రమంలోను చిన్నచిన్న తేడాలు తప్ప ఈరెంటికి పెద్దగా తేడాలేదు. ఒక సమగ్రమైన బ్రాహ్మణంగా సాయణుడు మాధ్యందినశతపథానికి భాష్యంచేయడంలో అది వైదికలోకానికి బాగా అందుబాటులోకి వచ్చింది.

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని యాజ్ఞవల్క్యమహర్షి తనవార్ధకదశలో రచించి ఉంటాడని విమర్శకుల ఊహ. దీన్నే వాజసనేయిబ్రాహ్మణమనికూడా పిలుస్తారు.

- ఎస్.బి.ఆర్.

2. 4. 2 విభాగం

మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణాన్ని పద్నాలుగు కాండలుగా విభజిస్తారు. ప్రతికాండ కొన్నిప్రపాఠకాలుగా విభజింపబడింది. ఈ బ్రాహ్మణంలో మొత్తం 68 ప్రపాఠకాలున్నాయి. ప్రపాఠకాలు అధ్యాయాలుగా విభజింపబడ్డాయి. పేరుకు తగినట్లు ఇందులో 100 అధ్యాయాలున్నాయి. ఈ అధ్యాయాలు మళ్లా 438 బ్రాహ్మణాలుగా వేఱుచేయబడ్డాయి. ప్రతిబ్రాహ్మణంలోను కొన్ని కండికలున్నాయి. శతపథబ్రాహ్మణంలో ఉన్న కండికలు మొత్తం 7624. విషయాన్ని బట్టి శతపథంలోని ప్రతిబ్రాహ్మణానికి వృష్టిబ్రాహ్మణం, సంభార బ్రాహ్మణం, నక్షత్రబ్రాహ్మణం, ఉద్గీథబ్రాహ్మణం మొ॥ పేర్లు ఏర్పడ్డాయి. వాటికి సంబంధించిన వివరాలన్నీ భాష్యంలో దొరుకు తున్నాయి. కాండలు మొ॥ వివరాలను కింది పట్టికలో చూడండి:

మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణం				
కాండలు	ప్రపాఠకాలు	అధ్యాయాలు	బ్రాహ్మణాలు	కండికలు
1	7	9	37	887
2	5	6	24	548
3	7	9	37	859
4	5	6	39	648
5	4	5	25	471
6	5	8	27	580
7	4	5	12	398
8	4	7	27	437
9	4	5	15	402
10	4	6	31	380
11	4	8	42	437
12	4	9	29	459
13	4	8	43	432
14	7	9	50	796
మొత్తం	68	100	438	7624

కాణ్వశతపథబ్రాహ్మణంలో 17 కాండలున్నాయి. వీటిని 104 అధ్యాయాలుగా విభాగం చేశారు. ఈ అధ్యాయాలను 435 బ్రాహ్మణాలుగా విభజించారు. వీటిల్లో మొత్తం 6806 కండికలున్నాయి. ఈ బ్రాహ్మణంలో ప్రపాఠకవిభాగం లేదు. చూడండి:

కాణ్వశతపథబ్రాహ్మణం			
కాండలు	అధ్యాయాలు	బ్రాహ్మణాలు	కండికలు
1	6	22	376
2	8	32	632
3	2	22	124
4	9	36	849
5	8	36	974
6	2	7	700
7	5	19	289
8	8	27	511
9	5	18	267
10	5	20	243
11	7	28	437
12	6	26	236
13	8	31	241
14	9	24	392
15	8	44	308
16	2	8	192
17	6	47	295
మొత్తం	104	435	6806

విషయవిభాగం:

మాధ్యందినశతపథబ్రాహ్మణం మొదటినుంచి తొమ్మిదోకాండ వరకు మాధ్యందినసంహితాక్రమాన్నే అనుసరిస్తుంది. ఒక్క పిండపితృయజ్ఞంలోనే రెంటికి తేడా కనబడుతున్నది. దర్శపూర్ణమాస యాగాన్ని నిరూపించి పిండపితృయజ్ఞాన్ని సంహిత పేర్కొంటుంటే

అధానంచేసిన వెంటనే పిండపితృయజ్ఞాన్ని బ్రాహ్మణం నిరూపిస్తున్నది. మిగతాకాండల్లో దాదాపు సంహితాక్రమమే అనుసరింపబడింది.

కాణ్వ మాధ్యందినసంహితలు మొదట దర్శపూర్ణమాస యాగాన్ని చెబుతున్నాయి. మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణం సంహిత ననుసరించి మొదట దర్శపూర్ణమాసయాగాన్ని ప్రతిపాదిస్తుండగా కాణ్వశతపథం మాత్రం అధానంతో ప్రారంభమవుతున్నది. మిగతా విషయాలలో రెండుబ్రాహ్మణాలు ఇంచుమించుగా ఒకటిగానే ఉన్నాయి. అక్కడక్కడ చిన్నచిన్న తేడాలున్నా మొత్తంమీద విషయవిభాగం స్థూలంగా ఒకటిగానే కనిపిస్తున్నది.

దర్శపూర్ణమాసయాగం, అధానం, పిండపితృయజ్ఞం, సోమయాగం, వాజపేయం, రాజసూయం, ఉపానంభరణం, చయనం, దీక్షాక్రమం, సౌత్రామణి, అశ్వమేధం, ప్రవర్గ్య, బ్రహ్మవిద్య ఇవి శతపథబ్రాహ్మణంలో ప్రతిపాదింపబడ్డవిషయాలు.

మొదలు — చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "వ్రతముపైష్యన్నంతరేణాహవనీయం" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై 'ఆదిత్యానీమాని శుక్లాని యజూంషి' అనే దానితో పూర్తవుతున్నది..

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 4. 3 సంకలనకాలం

దేశం:

వైదికధర్మానికి యజ్ఞయాగాదికర్మలకు పుట్టినిల్లైన కురు పాంచాలదేశాల్లోనే శతపథబ్రాహ్మణం ఏర్పడి ఉంటుందనుకోవడానికి అవకాశాలు ఎక్కువ ఉన్నాయి. ఈ బ్రాహ్మణంలో జనమేజయుడు కురురాజుగా పిలువబడుతున్నాడు. మహాయాజ్ఞికుడైన అరుణి పాంచాలదేశీయుడు. ఇతని శిష్యుడే యాజ్ఞవల్క్యుడు. కాని ఈ బ్రాహ్మణం ఆరోజుల్లోనే కోసలవిదేహదేశాల్లో గొప్పప్రచారాన్ని పొందింది. మిథిలానగరం రాజధానిగా విదేహదేశాన్ని పరిపాలించిన జనకుని ఆస్థానంలో సభాపతి ఈ యాజ్ఞవల్క్యుడు. రాజర్షి జనకుని సభ అధ్యాత్మవిద్యలో నిష్ణాతులైన బ్రహ్మర్షులతో కళకళలాడుతుండేది.

కాలం:

ప్రాచీనవైదికులు ఈసృష్టి వేదాలనాధారంగా పెట్టుకొని చేయబడింది కాబట్టి ఇవి సృష్టికంటే ముందే ఉండి ఉంటాయని ఊహించారు. కాని ఆధునిక విమర్శకులు దీన్ని అంగీకరించలేదు. వారిదృష్టిలో బ్రాహ్మణవాఙ్మయం రచింపబడింది. క్రీ. పూ. 800 నుండి 500 సం॥ మధ్యకాలంలో బ్రాహ్మణవాఙ్మయం ఏర్పడిందని వారివిశ్వాసం. అందులో ఇతర బ్రాహ్మణాలకంటే శతపథబ్రాహ్మణం కొంచెం నవీనమైంది కాబట్టి అది క్రీ.పూ. 6వ శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉంటుందని ఊహింపబడుతోంది. కాని ఈకాలనిర్ణయం చాలా కృత్రిమంగా కనబడుతున్నదని వైదికమార్గాన్ని అనుసరించేవాళ్లు దీన్ని ఏమాత్రం అంగీకరించరు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 4. 4. వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

మాధ్యందినశతపథబ్రాహ్మణానికి హరిస్వామి వ్రాసిన "శ్రుత్యర్థవివృతి" అనే భాష్యం చాలాప్రాచీనమైంది. అవన్తీదేశానికి ఉజ్జయిని రాజధాని. దాన్ని పరిపాలించిన విక్రమార్కమహారాజు ఆస్థానంలో ధర్మాధ్యక్షుడుగా దానాధ్యక్షుడుగా హరిస్వామి ఉన్నట్లు అతని భాష్యంద్వారా తెలుస్తున్నది. దీన్నిబట్టి ఇతడు క్రీ. పూ. 55 వ సం॥ ప్రాంతంలో ఈభాష్యాన్ని రచించి ఉండవచ్చునని కొందఱి ఊహ. ఇతని తండ్రి నాగస్వామి. అన్నివిద్యలలో ఆరితేరిన హరిస్వామికి "సర్వవిద్యానిధానకవీంద్రాచార్య సరస్వతి" అనే బిరుదం కూడా ఉన్నది. ఇతని భాష్యం సమగ్రంగా దొరకడంలేదు. దొరికి నంతవఱకు చూస్తే అది చాలా గంభీరమైందిగా కనపడుతుంది.

ఈ బ్రాహ్మణానికి సమగ్రమైన భాష్యం సాయణభాష్యం. సంహితలకు భాష్యం వ్రాసిన తరువాత అన్నివిధాలా సంపూర్ణమైన బ్రాహ్మణానికి భాష్యం వ్రాయాలనే సంకల్పంతో ఈ మాధ్యన్దినశత పథబ్రాహ్మణానికి తాను భాష్యం వ్రాసినట్లు సాయణుడు తన ఉపోద్ఘాతంలో పేర్కొన్నాడు.[1]

ధారానగరంలో ఆనందరాయమహారాజుకాలంలో (1868) దానాధ్యక్షుడుగా ఉన్న శ్రీగణేశశాస్త్రి పాఠక్ ఈ బ్రాహ్మణానికి 'స్వరప్రకాశం' అనే భాష్యాన్ని వ్రాశాడు. ఇది ఇంతవఱకు వెలుగు చూడలేదు. దీని వ్రాతప్రతి ధారానగరంలోనే ఈయన మనుమడు శ్రీముకుందపాఠక్ దగ్గఱ ఉన్నట్లు, శ్రీధరశర్మ 1940 లో శతపథ బ్రాహ్మణోపోద్ఘాతంలో వ్రాస్తున్నారు.

1. సర్వతః సాయణాచార్యో విస్పష్టీకృతవాన్ గుణాన్ ।
మాధ్యన్దినే శతపథే బ్రాహ్మణే వ్యాకరోతి తత్ ॥

కాణ్వశతపథబ్రాహ్మణానికి ప్రసిద్ధమైన భాష్యాలు లేవు. కాని మహాభారతానికి వ్యాఖ్యానం వ్రాసిన నీలకంఠుడు దీనికొక భాష్యం వ్రాసినట్లు నీలకంఠివ్యాఖ్యద్వారా తెలుస్తున్నది.[1]

ప్రచురణలు :

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని మొట్టమొదట లండన్‌లో 1885 లో ఎ. వేబర్ (A. Weber) సాయణభాష్యంతో ప్రచురించాడు. తరువాత అజ్మీర్‌లో 1902లో ఈబ్రాహ్మణం ప్రకటింపబడింది. ఏషియాటిక్ సొసైటిద్వారా కలకత్తాలో సత్యవ్రతసామాశ్రమి సాయణభాష్యంతో కూడా ఈ బ్రాహ్మణాన్ని 1905 లో ప్రకటించాడు. సేక్రెడ్ బుక్స్ ఆఫ్ ది ఈస్ట్ (= SBE) అనే గ్రంథమాలలో 12, 26, 41, 43, 44 సంపుటాలుగా శతపథబ్రాహ్మణానికి ప్రొ॥ ఎగ్గలింగ్ తన ఆంగ్లాను వాదాన్ని ప్రకటించాడు. 1926 లో లాహోర్‌నుంచి బెనారస్‌నుంచి కూడ శతపథబ్రాహ్మణం వెలువడింది. అందులో లాహోరు ప్రచురణ డబ్ల్యు. కాలండ్ (W. Caland) సంపాదించింది. అలాగే 1937లో కాశీ అచ్యుతగ్రంథమాల ద్వారా విద్యాధరశర్మ, చంద్రధరశర్మల సంపాద కత్వంలోను, శ్రీ చిన్నస్వామిశాస్త్రి, శ్రీ పట్టాభిరామశాస్త్రుల సంపాద కత్వంలో చౌఖంబాసంస్కృతసీరీస్‌ద్వారాను ఈబ్రాహ్మణం ప్రచు రింపబడింది. తరువాత భారతదేశంలో బొంబాయిలో శ్రీధరశర్మ సంపాదకత్వంలో గంగావిష్ణు శ్రీకృష్ణదాస్ 1940 లో ఈబ్రాహ్మణాన్ని ఐదుభాగాల్లో సాయణభాష్యంతో ప్రకటించాడు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. "సూర్యామాసా విచరతో దివిత" మంత్రవర్ణాత్. సూర్యామాసా సూర్యచంద్రమ-సావిత్యర్థః. విస్తరతరమనుపాదితమేతదస్మాభిః కాణ్వశతపథభాష్యే ఏకపాదికా కాండే.

2. 4. 5 ప్రసిద్ధి

బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో శతపథబ్రాహ్మణానికి గల స్థానం అద్వితీయం. సర్వాంగసుందరంగా తీర్చిదిద్దబడి ఉండటంవల్లనే దీనికి అంత పేరు ప్రసిద్ధి ఏర్పడింది. ఈ బ్రాహ్మణాన్ని చక్కగా అధ్యయనం చేసినవాడు యజ్ఞవిద్యలోను, బ్రహ్మవిద్యలోను కుశలుడై మంచిపండితుడుగా పేర్కొనబడేవాడు. అతడికి వైదికజ్ఞానం, ప్రాచీనేతిహాసజ్ఞానం కరతలామలకమౌతుంది. అందువల్లనే ఆరివీర భయంకరుడై వైదికధర్మసంరక్షకుడైన హరిహరరాయలు యజ్ఞవిధిని పూర్తిగా వర్ణించే గ్రంథానికొకదానికి వ్యాఖ్యానం చేయమన్నప్పుడు మాధ్యన్దినశతపథబ్రాహ్మణానికి సాయణుడు వ్యాఖ్యానంచేస్తాడు. దీనివల్ల సంహితల తరువాత సమున్నతస్థానాన్ని ఆక్రమించగల అర్హతగల గ్రంథంగా శతపథబ్రాహ్మణానికి అనాటికే ప్రసిద్ధి ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది.[1]

ఈ బ్రాహ్మణంలో అమూల్యమైన తత్త్వాలెన్నో ప్రతిపాదింపబడి దీనికెంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించాయి. మచ్చుకు ఒకటి రెండు ఇక్కడ ప్రస్తావిస్తాను—

---

1. ఋగ్యజుస్సామశాఖానామేకైకా వ్యాకృతా త్వయా ।
తావతా తత్సమానార్థా జ్ఞాతుం శక్యాస్తతః పరాః ॥
వాసనా విశదా యత్ర మంత్రార్థానామశేషతః ।
ప్రాయేణాధ్వర్యవం కర్మ పూర్ణం శాఖాన్తరైర్వినా ॥
కరామలకవద్యత్ర పరం తత్త్వం ప్రకాశితమ్ ।
యా కాచిత్తాదృశీ శాఖా త్వయా వ్యాఖ్యాయతామితి ॥
సర్వతః సాయణాచార్యో విమృశ్యోక్తదిశాన్ గుణాన్ ।
మాధ్యన్దినే శతపథే బ్రాహ్మణే వ్యాకరోతి తత్ ॥

"అబద్ధాలాడటంవల్ల మానవుడు అపవిత్రుడౌతున్నాడు. జలం చాలా పవిత్రమైంది. కాబట్టి ముందు నీళ్లను తాకి (ఉపస్పర్శనం) పవిత్రుడై ఏదైనా నియమనిష్ఠలను పాటించాలి".[1]

ఇక్కడ మానవజాతి స్వభావం, పవిత్రతను సంపాదించడానికి మార్గం, పవిత్రతలేకుండా ఏనియమం ఫలించదనే ఉపదేశం మనకు లభిస్తున్నాయి. ఇంకొకటి చూడండి:

భార్య భర్తలో సగభాగం. ఆమెను పొందేవరకు అతడు సంతానాన్ని కనలేడు. అసంపూర్ణుడే అవుతాడు. భార్యను, ఆమెద్వారా సంతానాన్ని పొందిన భర్త పరిపూర్ణతను సాధిస్తాడు.[2]

పురుషుని వ్యక్తిత్వం అసంపూర్ణమైంది. వివాహితుడై రెండో సగమైన స్త్రీతో కలిసి సంతానాన్ని పొందినప్పుడే అతడు నిండుమనిషి అవుతాడనేది నిత్యసత్యం. సమాజకల్యాణంకోసం స్త్రీకి సముచిత స్థానాన్నివ్వాలనే సందేశం ఇందులో మనకు దొరుకుతుంది.

ఇలా ఇంకెన్నో విశేషాలు శతపథంలో చోటు చేసుకొని దీనికి చక్కని ప్రసిద్ధిని సంపాదించాయి.

—ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. తద్యదప ఉపస్పృశతి. అమేధ్యో వై పురుషో యదనృతం వదతి. తేన పూతిరన్తరతః. మేధ్యా వా ఆపః. మేధ్యో భూత్వా వ్రతముపాయానీతి. తస్మాద్వా అప ఉపస్పృశతి 1.1.1.1.

2. అర్ధో హ వా ఏష ఆత్మనో యజ్జాయా. తస్మాద్యావజ్జాయాం న విన్దతే నైవ తావత్ ప్రజాయతే. అసర్వో హి తావద్భవతి. అథ యదైవ జాయాం విన్దతే అథ ప్రజాయతే, తర్హి హి సర్వో భవతి. సర్వ ఏతాం గతిం గచ్ఛానీతి. 5.2.1.10.

2. 4. 6 యజ్ఞయాగాలు

వేదమనే పదం వినగానే మనకు యజ్ఞయాగాలు గుర్తుకొస్తాయి. వేదాలలో; అంటే విశేషంగా బ్రాహ్మణాలలో యజ్ఞయాగస్వరూపం విశేషంగా వివరింపబడింది. యజ్ఞం భారతీయ సంస్కృతికి ప్రతీక.

దేవతలనుద్దేశించి త్యాగంచేసే ద్రవ్యానికి హవిస్సని పేరు. అగ్నిలో హోమంచేయడంద్వారా అది దేవతలకు చేరుతుంది. అందుకనే అగ్నికి హవ్యవాహనుడని పేరు. యజ్ఞానికి అధ్వరం, ఇజ్య, ఇష్టి, క్రతువు, మఖం, మేధం, యాగం, సవం, హవనం అనేవి పర్యాయపదాలు.

ప్రకృతి సృజనశక్తియే యజ్ఞం కాబట్టి యజ్ఞం సృష్టికర్తయైన ప్రజాపతికి ప్రతీకగా అభిన్నంగా పరిగణించబడింది. ప్రజాపతే యజ్ఞమని శతపథబ్రాహ్మణంలో చాలాసార్లు చెప్పబడింది (14-3,2,1; 3-6,3,1). సమస్తప్రాణుల ఆత్మ, సకల దేవతల స్వరూపం యజ్ఞం. ఎవడు యజ్ఞంకోసం ఆత్మత్యాగం చేస్తాడో అతడు అందరికోసం ఆత్మత్యాగం చేసినట్లవుతుంది. యజ్ఞం-ఋతం, సత్యం అనికూడా కీర్తించబడింది.

యజ్ఞాలెన్నిరకాలు ?

హవిస్సునుబట్టి యజ్ఞం మూడువిధాలు. 1. ఇష్టి (పిండి ప్రధానహవ్యంగా గలది) 2. పశుబంధం (పశువు హవ్యంగా గలది) 3. సోమయాగం (సోమరసం హవ్యంగా గలది). ఆచరణను బట్టి యజ్ఞం మూడు విధాలు. 1. నిత్యం (ప్రతిదినం చేసే యాగం) 2. నైమిత్తికం (ఆయా సందర్భాల్లో చేయబడే యాగం) 3. కామ్యం (ప్రతిఫలాన్ని ఆశించి చేసే యాగం). ప్రసిద్ధిని బట్టి యజ్ఞం రెండు

విధాలు. 1. ప్రకృతి 2. వికృతి. ఆదర్శమైంది, ఉపాదానకారణ మైంది ప్రకృతియాగం. ఇష్టులకు దర్శపూర్ణమాసలు, పశుబంధాలకు నిరూఢపశుబంధం, సోమయాగాలకు అగ్నిష్టోమం ప్రకృతియాగాలు. ప్రకృతిని అనుసరించి చేసే యాగాలు వికృతులు. వాజపేయం, రాజసూయం మొ॥ సోమయాగం యొక్క వికృతులు.

సోమయాగాలు ఆచరించే కాలాన్నిబట్టి మూడు విధాలు. 1. ఏకాహం 2. అహీనం 3. సత్రం. దీక్ష మొదలుకొని అవభృథం దాకా గల కర్మలన్నీ ఒకేరోజు పూర్తిచేస్తే అది ఏకాహం. బృహస్పతి సవం, సోమసవం, అప్తోర్యామం మొదలైనవి ఏకాహాలు. రెండు మంచి పన్నెండు రోజుల లోపల ముగిసే యాగం అహీనం. రాజసూయం, అశ్వమేధం, పురుషమేధం మొ॥ అహీనాలు. యాగకలాపం పన్నెండు రోజులకంటె ఎక్కువగా ఉంటే అది సత్రం. ఇది చాలా యాగాల పరంపర. గవామయనం సత్రయాగం.

అగ్న్యాధానం (2.1-2) :

బ్రహ్మచర్యాశ్రమానంతరం పురుషుడు వివాహితుడై గృహస్థాశ్రమాన్ని స్వీకరించి యజ్ఞాలను చేయాలి. గృహస్థుడు ఆధానంతో యజ్ఞాలను ప్రారంభించాలి. బ్రాహ్మణులు వసంత ఋతువులో, క్షత్రియులు గ్రీష్మంలో, వైశ్యులు శరత్తులో, రథకారులు వర్షర్తువులో అగ్న్యాధానం చేయాలి.

యజ్ఞనిర్వహణకు పవిత్రాగ్నులు అవసరం. అవి ఆహవనీయం, గార్హపత్యం, దక్షిణాగ్ని. ఈ త్రేతాగ్నులున్న ప్రదేశానికి 'దార్శికీవేది' అని పేరు. ఈ త్రేతాగ్నులను ఉపచరించటమే ఆధానం. గృహస్థుడు నిత్యం గార్హపత్యాగ్నిని అర్చించాలి. ఆయా యాగవిధుల ననుసరించి గార్హపత్యాగ్నినే ఆహవనీయ, దక్షిణాగ్నికుండాలలో పంచిపెట్టాలి. అన్ని హోమాలు సాధారణంగా ఆహవనీయాగ్ని లోనే జరుగుతాయి.

అగ్నిహోత్రం (2-2):

ప్రతినిత్యం ఉదయ-సాయంసంధ్యాకాలాల్లో చేయవలసిన యాగం అగ్నిహోత్రం. దీన్ని ఆహితాగ్ని భార్యతోపాటు చేయాలి. పాలు, నెయ్యి మొ॥ హవిస్సులు. గృహస్థు జీవితపర్యంతం లేక వృద్ధాప్యంవరకు చేసే సత్రయాగమిది (2.2.3.1).

దర్శపూర్ణమాసేష్టి (1-9):

పురోడాశం ప్రధానహవ్యంగా కలది ఇష్టి. పురోడాశమంటే బియ్యపుపిండితో కుండపెంకులో కాల్చిన అప్పం. ఇష్టిని చేయటానికి అధ్వర్యుడు, హోత, బ్రహ్మ, అగ్నీధ్రుడు అనే నలుగురు ఋత్విక్కులు కావాలి.

ఇష్టికార్యకలాపం :- హవిస్సును తయారుచేయటం, సామిధేని కర్మ (పవిత్రాగ్నులను ప్రజ్వలింపజేయటం), సాధారణోపచారం, పురోడాశాన్ని హోమంచేయడం, స్విష్టకృత్ హోమం, హవిశ్శేషం-ఇడను గ్రహించటం, పత్నీసంయాజం మొదలైనవి.

దర్శేష్టి అమావాస్యనాడు, పూర్ణమాసేష్టి పౌర్ణమినాడు చేయాలి (1-1-11). ఇవి ప్రకృతికర్మలు. ఇతర ఇష్టులకు ఆదర్శంగా ఉన్నాయి. ఇష్టులలో ఆగ్రయణేష్టి మొ॥ కొన్ని స్వతంత్రమైనవి. కొన్ని అంగకర్మలు. ఇవి ఇతర యాగాలలో అంగాలుగా ఉంటాయి, ప్రాయణీయేష్టి మొదలైనవి. ఇది సోమయాగానికి అంగకర్మ.

చాతుర్మాస్యాలు (2-4-2; 2-5-5):

ఒక సంవత్సరంలో అప్పుడప్పుడు పౌర్ణమినాడు చేసే వైశ్వదేవం మొ॥ నాలుగు యాగాలకు "చాతుర్మాస్య"లని పేరు.

1. వైశ్వదేవాన్ని ఇష్టిలాగా వసంతర్తువులో చేయాలి. హవ్యాలు-చరుపురోడాశాలు, ఆమిక్ష (పాలవిరుగుడు) మొ॥.

2. వరుణప్రఘాసను వర్షర్తువులో చేయాలి. ఇందులో పశు బలి ఉంది. కాబట్టి ఆర్గురు ఋత్విక్కులు కావాలి. పశుబలి 'దార్శికీ వేది'కి దక్షిణంగా నిర్మించబడ్డ వేదిపై జరుగుతుంది. ఇందులో యజమాని పత్నిని మంత్రాలతో పరిశుద్ధిచేయటం ఆసక్తికరమైన అంశం. వరుణుడు ప్రధానదేవత.

3. సాకమేధం శరత్కాలంలో చేయాలి. ఇందులో అనీకవతి మొ॥ నాలుగు భాగాలున్నాయి. రుద్రత్ర్యంబకుడు ప్రధాన దేవత.

4. ఇది ముగిసిన వెంటనే 'శునాసీరీయ' యాగం చేయాలి. ఇది నాల్గవ యాగం.

సోమయాగం – అగ్నిష్టోమం (3,4 కాండలు):

సోమయాగం 'దీక్షణీయేష్టి'తో ప్రారంభమవుతుంది. యజమాని యజ్ఞనిర్వహణానికి దీనితో దీక్ష వహిస్తాడు. మరునాడు 'ప్రాయణీయేష్టి' చేయబడుతుంది. సోమలతను యాగశాలకు ఊరేగింపుగా తీసికొస్తారు. సోమలత గౌరవార్థం 'ఆతిథ్యేష్టి' జరుగుతుంది. ఇష్టి ముగిసిన తరువాత 'తానూనప్త్రం' జరుగుతుంది. ఋత్విక్కులు, యజమాని పరస్పర సహకారానికి, ఐకమత్యానికి గుర్తుగా పాత్రలోని నేతిని స్పృశిస్తారు. ఈ కార్యక్రమమంతా 'దార్శికీవేది' పైన జరుగుతుంది.

మూడో రోజున ప్రవర్గ్య, ఉపసత్ అనే యాగాలు చేయబడతాయి. వీటితోపాటు 'సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానం' జరుగుతుంది. ఇది ఇంద్రుని ఆహ్వానించే కార్యం నాల్గో రోజు మహావేది నిర్మించబడుతుంది. అయిదో రోజు మొదటి పశుయాగం చేయబడుతుంది. ఇదంతా పూర్వరంగం. ఆరో రోజు సోమయాగం ప్రారంభమవుతుంది.

ప్రాతఃకాలంలో హోత ప్రాతరనువాకాన్ని బహిష్పవమాన, ఆజ్యస్తోత్రాలను పఠిస్తాడు. పెరుగుతో కొన్ని హోమాలు చేసిన

తరువాత, అధ్వర్యుడు, ప్రతిప్రస్థాత, ఉన్నేత, హోత సోమలతను రాతితో నలగ్గొట్టి సోమరసాన్ని తయారుచేస్తారు. దీనిని 'మహాభిషవ' మంటారు. సోమరసం దేవతలకు అర్పించబడుతుంది. దీనితో ఉదయకార్యక్రమం ముగుస్తుంది.

మధ్యాహ్నం మాధ్యందిన పవమాన, పృష్ఠస్తోత్రాలు పఠించబడతాయి. ఋత్విక్కులు సోమరసాన్ని తయారుచేస్తారు. 'గ్రావస్తుత్' ఒత్తుడురాళ్లను స్తుతిస్తాడు.

సాయంకాలం తృతీయపవమాన, అగ్నిస్తోమ సామలు పఠించబడతాయి. ఈ అగ్నిస్తుతిచేతనే ఈ యాగానికి 'అగ్నిష్టోమం' అనే పేరు కలిగింది. అగ్నిస్తుతిలో ఋగ్వేదంలోని 'యజ్ఞా యజ్ఞా వో అగ్నయే; ఊర్జో న పాతం' అనే సూక్తాలు (6-48-1,2) గానం చేయబడతాయి. ఈ కార్యక్రమమంతా రాత్రి రెండవజాముకు ముగుస్తుంది. ఋత్విక్కులందరు 'ఆగ్నీధ్రీయ' ఆవరణలో పెరుగును పంచుకొంటారు. దీనితో 'తానూనప్త్రం' వల్ల ఏర్పడ్డ బాధ్యత నెరవేరుతుంది.

మర్నాడు అవభృథం జరుగుతుంది. యజమాని, పత్ని, ఋత్విక్కులు ఊరేగింపుగా నదికి వెడతారు. అందరు స్నానం చేస్తారు. అంతటితో యజ్ఞదీక్ష ముగుస్తుంది. వీళ్లలో 'అవభృథేష్టి' జరుగుతుంది. అందరు యాగశాలకు వచ్చిన తరువాత 'ఉదయనీయేష్టి' జరుగుతుంది. ఇలా సోమయాగం సమాప్తమవుతుంది.

ఈ కలాపమంతా అగ్నిష్టోమమనబడే సోమయాగానికి చెందింది. ఇది ఏకాహం. అగ్నిష్టోమం ప్రకృతియాగం. ఇది సోమయాగాలన్నింటికి ఆదర్శం. సోమయాగాలు ఏడు ఉన్నాయి. 1. అగ్నిష్టోమం 2. ఉక్థ్యం 3. షోడశి 4. అతిరాత్రం 5. అత్యగ్నిష్టోమం 6. వాజపేయం 7. అప్తోర్యామం.

వాజపేయం (5-1) :

వాజపేయం అగ్నిష్టోమానికి వికృతియాగం. ఇందులో 17 దీక్షాదినాలు, మూడు ఉపసత్‌లు, ఒకరోజు సోమయాగం (సుత్యాహం) ఉంటుంది. సవనీయపశువులు 17 ప్రజాపతికి బలి యివ్వబడతాయి. అగ్నిసోములకు, ఇంద్రునకు, సరస్వతికి పశువులు సమర్పించబడతాయి. ఇందులో సప్తదశస్తోమం బృహత్స్వరంతో పఠించబడుతుంది. ఇది ఈయాగానికి ఒక ప్రత్యేకలక్షణం. తరువాత వాజపేయశస్త్రం పఠించబడుతుంది. వాజపేయం సమ్రాట్ సవంగా, బలవర్ధకక్రతువుగా కీర్తించబడింది.

వాజపేయంలో చాలా ఆసక్తికరమైన అంశం పదిహేడు రథాల పరుగుపందెం. ఇందులో యజమాని పాల్గొని విజయం పొందుతాడు. యజమాని భార్యతో కలసి సూర్యునికి ప్రతీకగా ఉన్న విజయస్తంభాన్ని అధిరోహిస్తాడు. ఇది స్వర్గారోహణంగా భావించ బడుతుంది. ఈ సందర్భంలో యజమాని, భార్య అర్ధాంగి కాబట్టి ఆమె అనుమతితో 'భార్యతో కలసి సంపూర్ణపురుషుడినై ఈ మార్గం గుండా స్వర్గాన్ని అధిరోహిస్తా'నని తలుస్తాడు (5-2,1,10). ఈ సన్నివేశం నాటి సంఘంలో స్త్రీకి గల గౌరవస్థానాన్ని తెలియ జేస్తుంది.

అగ్నిచయనం (6-10) :

సోమయాగంలో ఆహవనీయాగ్నికుండం నలుచదరంగా ఉంటుంది. దీనికే ఒక నమూనాలో నిర్మించిన 'చితి' అనిపేరు. ఈ కార్యక్రమానికి 'చయనం' అనిపేరు. ఇందుకు సంబంధించిన సోమయాగం 'సాగ్నిచిత్ సోమయాగ' మనబడుతుంది.

యజమాని పౌర్ణమినాడో లేక అమావాస్యనాడో చయన యాగం చేయటానికి ఒకసంవత్సరం ముందుగా సంకల్పిస్తాడు.

ఆరోజు కొన్ని హోమాలు, సంస్కారాలు చేసిన తరువాత యజమాని మట్టితో ఒకకుండను తయారుచేస్తాడు. దీనిని 'ఉఖా'అంటారు. ఒకనెల తరువాత వాయుదేవత గౌరవార్థం పశుయాగం చేయబడు తుంది. అగ్నివేది నిర్మించటానికి కావలసిన ఇటుకలను తయారు చేస్తారు. సోమయాగం చైత్రపౌర్ణమినాడు జరిపేటట్లుగా ఈ అగ్ని వేదినిర్మాణం ప్రారంభించబడుతుంది.

యజమాని 'దీక్షణీయేష్టి' స్వగృహంలో చేసి యజ్ఞదీక్షను తీసుకుంటాడు. ఉఖా అనేపాత్రను గడ్డితో నింపి ఆహవనీయాగ్నిలో కాలుస్తారు. యజమాని ఉఖను తీసికొని తూర్పుకు నాలుగడుగులు నడుస్తాడు. దీనిని 'విష్ణుక్రమణం' అంటారు. తరువాత మరికొన్ని హోమాలు చేస్తాడు. చివరిరోజున విష్ణుక్రమణ ఉపస్థానాలు చేసి, యజమాని స్వగృహంనుంచి చయనయాగం చేయటానికి నిర్ణయించు కొన్న యాగశాలకు వెడతాడు. యజమాని తనతో ఉఖాగ్ని, గార్హపత్య, దక్షిణాగ్నులను తీసికొని వెడతాడు.

ఇక్కడ సోమయాగం చేసినట్లు 'ప్రాయణీయేష్టి' మొదలైన ఇష్టులు, ప్రవర్గ్య, ఉపసత్ చేయబడతాయి. ఇలా అయిదురోజులు జరుగుతాయి. ఈ అయిదురోజులలో ఉత్తరవేదినిర్మాణం జరుగు తుంది. ఈ నిర్మాణసామగ్రిని ఊరేగింపుగా తీసుకొని వస్తారు. ఊరేగింపుకు ముందు తెల్లగుఱ్ఱం నడుస్తుంది. 10,800 ఇటుకలతో ఉత్తరవేదినిర్మాణం వివిధ ఆకారాలలో చేయబడుతుంది. మనిషి బంగారు ప్రతిమ, జీవించి ఉన్న తాబేలు, శంకుస్థాపనలో ఉంచ బడుతుంది. ఇవి ఉత్తరవేది వివిధరూపాలు – 1. శ్యేనచిత్ (రెక్కలు విప్పుకొన్న డేగ) 2. కంకచిత్ (క్రౌంచపక్షి) 3. ప్రాగచిత్ (త్రికోణం) 4. ఉభయతః ప్రాగచిత్ (తుల్యచతుర్భుజం) 5. రథ చక్రచిత్ (16 ఆకులుగల రథచక్రం) 6. ద్రోణచిత్ (పిడితోనున్న పాత్ర) 7. పరిచ్ఛాయ (కేంద్రీకరించిన ఆరు వృత్తాలు) 8. సమూహ్య

(మండలాకారం) 9. కూర్మ (తాబేలు). ఈ నిర్మాణాలన్నీ అయిదు అంతస్థులుగా నిర్మించబడతాయి. ఈ బ్రాహ్మణంలో చయనకాండలో వీటి వివరాలన్నీ దొరుకుతున్నాయి.

దార్శికివేదినిర్మాణం స్త్రీస్వరూపంలా ఉండాలి. 'యోషా వై వేదిః' (1-2-3-16) 'జఘనభాగం విశాలమై, నెన్నడుము సూక్ష్మమై, అంత్యప్రాంతంలో విశాలమైన స్త్రీవలె అగ్నివేదిక పశ్చిమంలో విశాలమై, మధ్యభాగంలో సూక్ష్మమై, తూర్పున కొద్ది వైశాల్యంగలిగి ఉంటే దేవతలకు ప్రీతికలుగుతుంది'. ఈ వర్ణన స్త్రీ సౌందర్యాన్ని గురించి మహర్షుల దృష్టిని, వైదికక్రియలలో వారికి గల సౌందర్యదృష్టిని వెల్లడిస్తోంది.

అగ్నివేదినిర్మాణం పూర్తియైన తరువాత 'శతరుద్రీయ హోమం' చేయబడుతుంది. జిల్లేడుఆకులో మేకపాలు పోసి అగ్నిలో హోమంచేస్తారు. రుద్రాధ్యాయాన్ని పఠిస్తారు. తరువాత కొన్ని కర్మలు 'వసోర్ధారా' హోమం చేయబడుతుంది. హోమకాలంలో 'చమకాధ్యాయం' పఠించబడుతుంది. అగ్నిష్టోమంలో చేసే కార్య క్రమంతో ఈ చయనయాగం సమాప్తమవుతుంది. చయనం ప్రధానంగా అగ్నికి చెందిన యాగం అయినా జగత్సృష్టికి నిగూఢార్థ ప్రతీకగా భావించబడుతోంది.

సౌత్రామణి (5-5; 12-7):

చయనయాగానంతరం సౌత్రామణి అనే పశుయాగం చేయాలి (12-4-1-2). ఇది సోమపానం ఎక్కువగా చేయటంవల్ల కలిగే హానిని పోగొట్టడానికి చేసే ప్రాయశ్చిత్తకర్మ. ఇందులో సుత్రాముడు అంటే ఇంద్రుడు ప్రధానదేవత. హవిస్సులు అశ్వినులకు, సరస్వతికి సమర్పించబడతాయి. దేవతలకు మూడుపశువులతో బాటు పురోడాశం ఇందులో సమర్పించబడుతుంది. చరకసౌత్రామణి, కౌకిలసౌత్రామణి అని ఇది రెండురకాలు.

ప్రవర్గ్య (9-2;14-1) :

సోమయాగం పూర్వరంగంలో చేయబడే అంగయాగం (అప్రధానకర్మ). ఎక్కువగా కాచబడిన నెయ్యి, ఆవుపాలు, మేకపాలతో కలిపి ఇందులో దేవతలకు సమర్పించబడుతుంది. సోమలతను యాగశాలకు తీసికొని వచ్చిన తరువాత రోజుకు రెండుసార్లు ప్రవర్గ్యను చేస్తారు. ఉదయం ప్రవర్గ్యానంతరం ఉత్తరవేదిలో ఒక అంతస్థును నిర్మిస్తారు. ఇలా ప్రవర్గ్యను అయిదు రోజులు చేస్తారు. క్రమంగా ఉత్తరవేది అయిదు అంతస్థులుగ నిర్మించబడుతుంది. అశ్వినులు ప్రధానదేవతలు. ఇందులో నెయ్యి కాచబడిన పాత్రను 'మహావీరం' అంటారు. వీర అంటే అగ్ని. అందుకనే ప్రవర్గ్యకు 'మహావీరం' అనే నామాంతరం ఉంది. ప్రవర్గ్యా చివర అగ్నిని శాంతింపజేయటానికి 'ఉపసత్ ' అనే హోమంచేస్తారు.

10. రాజసూయం (5-2;3;4) :

రాజు రాజ్యాధికారాన్ని స్వీకరించిన తరువాత రాజసూయ యాగం చేస్తాడు. ఇది రాజును పవిత్రీకరిస్తుందని రాజుకు ప్రతిష్ఠను పెంచుతుందని భావింపబడింది. ఇది ఆరు సోమయాగాలు, రెండు పశుయాగాలు, 129 ఇష్టులు, ఏడు దర్వీహోమాలతో 14 నెలలకు పూర్తి అవుతుంది. సాధారణంగా ఫాల్గుణ శుక్లపాడ్యమినాడు దీన్ని ప్రారంభిస్తారు. ఇందులోని సోమయాగాలు _ 1. పవిత్రయాగం - ఇది అగ్నిష్టోమంతో ప్రారంభమవుతుంది. 2. అభిషేచనీయ - ఉక్థ్య. ఇందులో అభిషేకసంస్కారం జరుగుతుంది. 3. దశపేయం; అగ్నిష్టోమయాగం, 4. కేశవపనీయం; అతిరాత్రయాగం, 5. వ్యుష్టి ద్విరాత్రం, 6. క్షత్రధృతి అనేవి.

అభిషేచనీయ (పవమాన) మనే సోమయాగంలో మధ్యాహ్న సవనానంతరం, ప్రధాన ఆహుతి తరువాత, బ్రహ్మ యజమాని(రాజు)

చేతిని పట్టుకొని సభ్యులకు ప్రజలకు 'ఇతడు....రాజ కుమారుడు మీకు రాజు, రక్షకుడు' అని పరిచయం చేస్తాడు. తరువాత అభిషేకం జరుగుతుంది. సముద్రం, నది, సరస్సు, సెలయేరు మొదలైన 16 పుణ్యతీర్థాలలోని నీరు, పెరుగు, నెయ్యి, పాలు, తేనె మొదలైనవన్నీ కలిపి రాజును అభిషేకిస్తారు. దీనికి ఉదుంబర (మేడి) పాత్ర ఉపయోగించబడుతుంది.

రాజు విల్లు-బాణాలను చేతపట్టుకొని, పులితోలు పరచిన ఉదుంబర (మేడి) సింహాసనంపై, ఆహవనీయాగ్ని సమీపంలో కూర్చుంటాడు. ఆరు పార్థ హోమాలు చేయబడతాయి. మహేంద్ర స్తోత్రాన్ని ఉద్గాత పఠిస్తాడు. అధ్వర్యుడు, బ్రహ్మ, హోత, ఉద్గాత రాజుచుట్టు నిల్చుని పవిత్రజలంతో అభిషేకం చేస్తారు. ఈ కార్యక్రమంలో రాజమిత్రులు ప్రజాప్రతినిధులు కూడా పాల్గొంటారు. తరువాత రాజు నూతన వస్త్రాలను ధరిస్తాడు. మళ్లా ఆరు పార్థ హోమాలు చేయబడతాయి. ఇందులో 'రత్నినాం హవింషి' అనే 12 ఇష్టులు చేయబడతాయి. ఈ కార్యక్రమంవల్ల రాజోద్యోగులకు 'రత్నిన్' (రత్నాలు) అనేపేరు కలిగింది. వారు పురోహిత, సూత, సంగ్రహీతృ, అక్షావాప, క్షత్తృ, గోవికర్తన, పాలాగల, తక్షన్, రథకార మొదలైనవారు.

రాజు మూడుగుఱ్ఱాలు, ఇద్దఱు అంగరక్షకులుగల రథాన్నధిరోహించి ఒక వీరునితో ద్వంద్వయుద్ధంచేసి జయిస్తాడు. రాజు పరిహాసానికి తన బంధువులకు చెందిన గోసమూహంమీద దండెత్తి జయించి, కొంత ధనాన్ని రాజ్యభాగాన్ని ఆ బంధువుకు ప్రతిఫలంగా యిస్తాడు. అధ్వర్యునితో పాచికలాడతాడు. ఆటలో పందెం గోవు. దానిని కూడా జయిస్తాడు. ఇవి యాగేతరమైన కార్యాలు. సోమయాగం చివర హోత శునశ్శేపుని వృత్తాంతాన్ని పఠిస్తాడు.

మరునటిదినంనుంచి 10 రోజులు 'సంసృపాం హవింషి' అనే 10 ఇష్టులు చేయబడతాయి. 11 వ రోజున 'దశపేయం' జరుగుతుంది. ఈ సోమయాగంతో 10 చమసలు (పాత్రలు) ఉపయోగించబడతాయి. పదిమంది ఋత్విక్కులు సోమపానంలో పాల్గొంటారు. కనుక ఇది 'దశపేయం' అనబడుతోంది.

'కేశవపనీయ'మనే సోమయాగం ఒక సంవత్సరం తరువాత చేయబడుతుంది. దీనితో దీక్ష ముగుస్తుంది. పిమ్మట వ్యుష్టిద్విరాత్ర, క్షత్రస్య ధృతి అనే సోమయాగాలు చేయబడతాయి. రాజసూయం అంతటితో సమాప్తమవుతుంది. తరువాత సౌత్రామణి ప్రాయశ్చిత్త యాగాన్ని చేస్తారు.

రాజసూయంలో వరుణుడు ప్రధానదేవత. 'వరుణసవో వా ఏష యద్ రాజసూయమ్' (5-4-3-21) అని శతపథబ్రాహ్మణం చెబుతోంది. రాజసూయ, అశ్వమేధ, పురుషమేధ, సర్వమేధ యాగాలు క్షత్రియ యాగాలు. రాజసూయంలో రాజు ప్రజాపతికి ప్రత్యక్షప్రతినిధిగా చెప్పబడ్డాడు (5-3-3-12).

అశ్వమేధం (13 కాండ):

చారిత్రిక, సాంస్కృతిక ప్రాముఖ్యత కలిగి 'రాజయజ్ఞం'గా ప్రసిద్ధిపొందిన యాగం అశ్వమేధం. అశ్వం బలిపశువుగా గల సోమ యాగం. కాని ఇందులో అశ్వంతోపాటు అనేక పశువులు హవిర్ద్రవ్యంగా ఉంటాయి.

'సాంగ్రహణ్యేష్టి'తో అశ్వమేధం ప్రారంభమవుతుంది. పశు యాగానంతరం అశ్వం పవిత్రీకరించబడి ఒక సంవత్సరపాటు స్వేచ్ఛగా తిరగటానికి వదలబడుతుంది. దానిని రక్షించటానికి కొంత సైన్యం వెంట ఉంటుంది. రాజు (యజమాని) యాగదీక్షితుడై హోమాలు చేస్తుంటాడు. హోత గానం చేస్తున్న 'పారిప్లవం' వింటూంటాడు.

గాయకులు తన వీరగాథలు గానం చేస్తుంటే రాజు వాటిని వింటూ అశ్వం తిరిగిరావడాన్ని నిరీక్షిస్తూంటాడు.

ప్రధానయాగం మూడురోజులు జరుగుతుంది. మొదటిరోజు పూర్వరంగమైన హోమాలు చేయబడతాయి. రెండవరోజు సోమ యాగంలో సవనాశ్వం యూపస్తంభం దగ్గరికి తీసికొనిరాబడుతుంది. హోత సూర్యుని అశ్వరూపంలో స్తుతించే సూక్తం (ఋ. సం. 5-163) గానం చేస్తాడు. ఉత్తరవేదిపై 21 యూపస్తంభాలుంటాయి. మధ్య నున్న యూపానికి సవనాశ్వం బంధించబడుతుంది. దానికి రెండు వైపులనున్న యూపస్తంభాలకు 340 గ్రామ్యజంతువులు గుంపులుగ బంధించబడతాయి. వీటితోపాటు 360 అరణ్యజంతువులుగూడ బంధించబడి ఉంటాయి. అదొక జంతుప్రదర్శనశాలగా ఉంటుంది. 'పర్యగ్నికరణం' తరువాత అశ్వం, గ్రామ్యజంతువులు దేవతలకు బలి యివ్వబడతాయి. అరణ్యజంతువులు వదలివేయబడతాయి. తరువాత వపాహోమం మొ॥ చేయబడతాయి.

మూడవ రోజున అతిరాత్రసోమయాగం చేస్తారు. అవభృథంతో అశ్వమేధం సమాప్తమవుతుంది. అశ్వమేధం రాజ్యానికి, ప్రజలకు అభివృద్ధిని కలిగిస్తుంది. సార్వభౌమాధికారానికి ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యానికి అశ్వమేధం చిహ్నం. అశ్వం సృష్టికర్తయైన ప్రజాపతికి ప్రతీక.

పురుషమేధం (13-6):

పురుషమేధం అశ్వమేధంలాగా ఒక సోమయాగం. ఇందులో పురుషుడే యజ్ఞపశువుగా ఉంటాడు. బ్రాహ్మణ లేక క్షత్రియ యువకుడు ముఖ్యపశువుగా ఉంటాడు. ఇతడు 1000 గోవులకు లేక 100 గుఱ్ఱాలకు ప్రతిఫలంగా కొనబడతాడు. ఇది వాయుదేవతకు సంబంధించిన యాగం (13-6-2-1). ప్రధానయాగం అయిదురోజులు జరుగుతుంది. మూడవ రోజు పశువులు దేవతలకు బలి యివ్వబడతాయి.

వాజసనేయిసంహితలో (30-5) 185 మంది దేవతలు, వారికి సమర్పించబడే 185 పశువులు (మానవులు) తెలుపబడ్డారు. యాగకార్య కలాపవివరణను బట్టి ఇందులో మానవపశువులు హవిస్సులుగ వధించబడటంలేదు. సామిత్రగృహానికి తీసికొనిపోయినతరువాత వదలివేయబడతారు. ఇందులో పేర్కొన్న పశువులపేర్లను పరిశీలిస్తే పురుషమేధం ఒక సాంకేతికయాగమనిపిస్తుంది. నాగరికత అభివృద్ధి చెందిన నాటి సమాజస్వరూపమంతా ఇందులో ప్రత్యక్షమవుతోంది.

సర్వమేధం (13-7):

ఇది పదిరోజుల సోమయాగం. యజమాని తన శక్తిననుసరించి అగ్నివేదిని నిర్మిస్తాడు. పదిరోజుల కార్యక్రమం - 1. అగ్నిస్తుత్ 2. ఇంద్రస్తుత్ ఉక్థ్య 3. సూర్యస్తుత్ ఉక్థ్య 4. వైశ్వదేవ 5. అశ్వమేధిక 6. పురుషమేధిక 7. అప్తోర్యామ 8. త్రిణవ 9. త్రయస్త్రింశ 10. అతిరాత్రయాగాలు.

పితృమేధం (13-8):

ఇది ఉత్తరక్రియలకు సంబంధించిన యాగం.

ఋత్విక్కులు:

హవిర్యజ్ఞాలలో (ఇష్టులు) అధ్వర్యుడు, హోత, బ్రహ్మ, అగ్నీధ్రుడు అనే నలుగురు ఋత్విక్కులుంటారు. పశుయాగాలలో పై నలుగురితోపాటు మరి యిద్దరు ప్రతిప్రస్థాతా, ప్రశాస్తా లేక మైత్రావరుణుడు ఉంటారు. సోమయాగాలలో 16 మంది ఋత్విక్కులు ఉంటారు. వారు నాలుగు గణాలుగా ఉంటారు.

1. అధ్వర్యుగణం - అధ్వర్యు, ప్రతిప్రస్థాతా, నేష్టా, ఉన్నేతా.
2. హోతృగణం - హోతా, ప్రశాస్తా, అచ్ఛావాక, గ్రావస్తుత్.
3. ఉద్గాతృగణం - ఉద్గాతా, ప్రస్తోతా, ప్రతిహర్తా, సుబ్రహ్మణ్యుడు.

4. బ్రహ్మగణం – బ్రహ్మ, బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి, అగ్నీధ్ర, పోతా.

కొన్ని సోమయాగాలలో సదస్య, ఉపద్రష్టా అనేవారు ఉంటారు.

ఇలా బ్రాహ్మణాలు యాగాదులకు సంబంధించిన విషయాలనే వివరిస్తాయి. భారతీయ తాత్త్వికభావనారీతిని, పూజావిధానాన్ని, ప్రార్థనావిధానాన్ని, వాటి ఉత్పత్తివికాసాలను తెలిసికోవడానికి బ్రాహ్మణాలు పెన్నిధిలాంటివి. వీటిలో శతపథబ్రాహ్మణం విషయ విస్తృతిలోను, సమగ్రతలోను సార్థకనామధేయమై ఉంది. ఇది యజ్ఞయాగాదుల చరిత్రను, కార్యకలాపాన్ని తెలిసికోవడానికి అమూల్యమైన ప్రామాణికగ్రంథం.

—కె.వి.ఆర్.

2. 4. 7 వైశిష్ట్యం

సంహితల్లో ఋక్సంహితకు గల స్థానం బ్రాహ్మణాల్లో శతపథానికున్నదని చెప్పవచ్చు. అయితే నూఱు అధ్యాయాలతో అనేక విషయాలతో నిండిఉన్న ఈ శతపథబ్రాహ్మణవైశిష్ట్యాన్ని సంగ్రహంగా ప్రతిపాదించడం సాహసమే అవుతుంది. అసలు వేదవాఙ్మయవైశిష్ట్యం ఎటువంటిది? ఎంతది? అని చెప్పటం తగనిపని. పొర్లి పొంగే పవిత్ర గంగాప్రవాహంనుంచి చేతిలోనున్న పాత్రకు తగిన నీటినే మనం పొందగలిగినట్లు ఏ దృష్టితో ఎంతవరకు తెలిసికొనే ప్రయత్నం చేయగలమో అంతవరకే ఆ విషయం వేదవాఙ్మయంనుంచి మనకు స్ఫురిస్తుంది. అయితే అందులో విషయం అంతటిదేననుకోకూడదు. మన ఆలోచనల్లో భావనలోగల పరిమితత్వంవల్ల వేదవిజ్ఞానాన్ని కూడ ఇంతటిది, ఇటువంటిది అని వ్యాఖ్యానిస్తూ ఉంటాం. అది చాల సంకుచితదృష్టి అనిపించుకుంటుంది.

శుక్లయజుర్వేదానికి అనుబంధంగా ఉన్న బ్రాహ్మణాన్నే శతపథబ్రాహ్మణమని వ్యవహరిస్తూంటారు. ఈపేరే చెప్పక చెపుతుంది– ఈ బ్రాహ్మణం చాలాపెద్దదని. నిజానికంతే. ఈ బ్రాహ్మణం వైశిష్ట్యాన్నిగురించి మనం ఆలోచించేముందు వేదాలన్నిటికి విశదమైన భాష్యాల్ని రచించిన సాయణుడు ఏమంటున్నాడో తెలుసుకోవడం సమంజసం. హరిహరరాయలు సాయణుణ్ణి పిలిచి ఇలా అన్నారట–

> ఋగ్యజుస్సామశాఖలలో ఒక్కొక్క శాఖ తమచేత వ్యాఖ్యానింపబడింది. ఆ వ్యాఖ్యానాల చేతనే మిగతా శాఖలుకూడా అందఱికీ అర్థమైనాయి. కాపి 1. సకలమంత్ర సముదాయార్థం ఏ శాఖలో విశదంగా వ్యాఖ్యానింపబడిందో 2. ఆర్ధ్వర్యవి కర్తవ్యమంతా ఇతర శాఖాపేక్ష లేకుండా ఏ శాఖలో పరిపూర్ణంగా వివరీకరింపబడిందో 3. పరబ్రహ్మతత్త్వం ఏ శాఖలో కరతలామలకంగా నిరూపింపబడిందో అటువంటి వేదశాఖనొకదాన్ని వ్యాఖ్యానించవలసింది–అని.

సాయణుడు ఈ గుణాలన్నీ ఒక్క శతపథబ్రాహ్మణానికే ఉన్నాయని నిర్ణయించి శతపథానికి భాష్యం రచించాడట. ఇది శతపథవైశిష్ట్యాన్ని గురించి సాయణుడు స్వయంగా చెప్పినమాట.

పధ్నాలుగు కాండలు గల శతపథంలో చివరికాండమే బృహదారణ్యకోపనిషత్తనబడుతోంది. క్రియావిధిపరమైన వేదభాగాన్ని కర్మకాండమనీ, పరతత్త్వపరమైన వేదభాగాన్ని బ్రహ్మకాండమని వ్యవహరిస్తారు. బ్రహ్మకాండలో బృహదారణ్యకోపనిషత్తుకు గల స్థానం అద్వితీయమైనది. గార్గి, మైత్రేయి మొ॥ ఋషికలకు వాజసనేయ యాజ్ఞవల్క్యునివంటి ఋషులకు మధ్య జరిగిన వాదవివాదాల్లో సృష్టిప్రళయాలకు, జీవాత్మపరమాత్మలకు, జ్ఞానాజ్ఞానాలకు సంబంధించిన ఎన్నో రహస్యాలు విస్తృతంగా, తేటతెల్లంగా ఇందులో చర్చించబడ్డాయి. మతత్రయాచార్యులు పరమాదరంతో ఈ ఉపనిషత్తుకు సుదీర్ఘ భాష్యాల్ని రచించారు. సాధారణంగా ఉపనిషత్తులు అరణ్యకాలకి అనుబంధంగా ఉంటూ ఉంటాయి. కాని శుక్లయజుశ్శాఖకు సంబంధించిన రెండుపనిషత్తులలో ఒకటైన ఈశావాస్యోపనిషత్తు సంహితలో చివరి అధ్యాయంగానూ, మరొకటైన బృహదారణ్యకోపనిషత్తు బ్రాహ్మణంలో చివరికాండగానూ, అమరివుండడం మరోవిశేషం.

యజ్ఞాన్ననుష్ఠించడంలో కీలకమైన పాత్ర అధ్వర్యువు అనబడే ఋత్విక్కుది. ఇతను నిర్వహించే కార్యకలాపమే ఆధ్వర్యవం అనబడుతుంది. యజుర్వేదాన్ని అధ్వర్యుశాఖ అంటారు. అనగా ఋక్సామలలో యజ్ఞంలో ఉపయోగపడే మంత్రాలు మాత్రం పఠించబడ్డాయి. యజుర్వేదంలోనే ఈ మంత్రాలకు వినియోగం ఎక్కడ? ఎలా? అనే విషయాలు చర్చించబడ్డాయి. అందులోనూ మంత్రార్థ వివరణం _ మంత్రాల వినియోగకథనం _ ఇతికర్తవ్యత అనే పేరుతో పిలువబడే యజ్ఞానుష్ఠానవిధానాన్ని స్పష్టపరచడం _ ఇవే బ్రాహ్మణాలకు ముఖ్యలక్షణాలు. అటువంటి ఈ అధ్వర్యుబ్రాహ్మణాల్లో

తైత్తిరీయశాఖలో మంత్రబ్రాహ్మణాలు సంకీర్ణాలై ఉండడంవల్ల అసంపూర్ణత అస్పష్టత గోచరిస్తూంటాయి. కాగా శతపథంలోనే ఇతర చోట్ల చెప్పి చెప్పబడని అన్నియాగాల ఇతికర్తవ్యత పూర్తిగా స్పష్టంగా వర్ణింపబడింది. మంత్రబ్రాహ్మణభాగాల్ని సాధ్యమైనంతవరకు కలవనివిధంగా విభజించి కూర్చడంవల్ల ఇందులోని విషయాలు మరింత స్పష్టంగా శాస్త్రీయమైన పద్ధతిలో అవగాహనకు సులభ మైనవిగా కనిపిస్తాయి.

అంతేకాదు - ఇతరశాఖల్లోని బ్రాహ్మణాల్లో ఏ ఒక బ్రాహ్మణం లోనూ యాగాలన్నింటి ఆచరణవిధానం వర్ణింపబడలేదు. సంపూర్ణ యాగానుష్ఠాన పద్ధతిని తెలుసుకోవడానికి ఇతర బ్రాహ్మణాల సహాయం అవసరమౌతోంది. కానీ శతపథంలో ప్రతియాగస్వరూపం సాధ్యమైనంత విశదంగా వర్ణింపబడటంవల్ల ఇతర శాఖా బ్రాహ్మణాల అపేక్ష దీనికి చాలా తక్కువ.

పథ్నాలుగు కాండలుగల ఈ బ్రాహ్మణంలో మొదటికాండలో దర్శపూర్ణమాస హవిర్యజ్ఞం; రెండవకాండలో అగ్న్యాధానం, అగ్ని హోత్రం; మూడవకాండలో సోమయాగం; నాల్గవకాండలో సోమ యాగాంగాలైన గ్రహహోమాలు; ఐదవకాండలో వాజపేయ రాజ సూయాలు; ఆరు మొదలు పదోకాండవరకు గల ఐదుకాండల్లో గారుడాది వివిధచయనాలు, పదకొండులో దర్శపూర్ణమాసాంగాలు; పన్నెండులో ద్వాదశాహసత్రాలు; పదమూడులో అశ్వమేధం అనే యాగాలు విస్తృతంగా వర్ణింపబడ్డాయి. దీన్నిబట్టిచూస్తే ముఖ్యంగా చయనాలు - సోమయాగాలు ఎక్కువ విశదంగా వ్యాఖ్యానింప బడ్డాయి. తైత్తిరీయశాఖ చయనాల్లో ఒకటి రెండింటిని మాత్రమే స్థూలంగా వర్ణిస్తుంది. ఏ మంత్రంతో ఎప్పుడు ఏ క్రమంలో ఏ హోమాన్ని నిర్వహించాలనే విషయంలో ఈబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడిన

తీరే కల్పసూత్రాల్లో యజ్ఞస్వరూపవ్యాఖ్యానానికి ఆధారమైందని చెప్పాలి.

మంత్రాల గూఢార్థవివరణ మనేది బ్రాహ్మణాల ముఖ్యతాత్ప ర్యాలలో ఒకటి. సాయణాది వేదవ్యాఖ్యాతలు గూడ బ్రాహ్మణాల్ని మంత్రార్థవివరణంలో ఎంతో ఉపయోగించుకున్నారు. వేదాల్లో ప్రయోగింపబడిన పదాలకు ఏది సరైన అర్థం? అనేది నిర్ణయించడం చాలా కష్టమైన విషయం. ప్రతి ఒక్క పదమూ ధాతువులవల్లనే పుట్టిందని అంగీకరించి వ్యుత్పత్తి చెప్పడంద్వారా అర్థాన్ని నిర్ణయించా లన్నది కొందరి మతమైతే; మరికొందరు మంత్రాలు స్వయంప్రకా శితార్థాలని భావిస్తున్నారు. ఇలాగే పదార్థాన్ని నిర్ణయించడానికి కొన్నిచోట్ల నిఘంటువులు; కొన్నిచోట్ల ప్రత్యక్షర నిర్వచనాలు (తజ్జలాన్) మరికొన్నిచోట్ల కథలు - గాథలు ఇంకా కొన్ని స్థలాల్లో మనకర్థంకాని తాంత్రికప్రక్రియలు ఆధారంగా చేసుకోబడ్డాయి. ఇన్ని ప్రకారాల్ని అనుసరించి ఎన్నో పదాలకు అర్థనిర్ణయంచేయడం ద్వారా మంత్రార్థాల్ని ప్రకాశింపజేసి వేదవ్యాఖ్యానాలకు పునాదులు సుదృఢంగా వేయబడింది శతపథంలోనేనని చెప్పాలి.

ఉదాహరణకు -

మాతా చ తే పితా చ తేఽగ్రం వృక్షస్య రోహతః ।
ప్రతిలామీతి తే పితా గభే ముష్టిమతంసయత్ ॥

ఈ మంత్రంలో 'గభే' మొదలైన పదాలకు వాడుకలోగల ప్రసిద్ధా ర్థాన్ని బట్టి చూస్తే కొంత అశ్లీలార్థం కనిపిస్తుంది. అంతేకాదు - కొందరు వ్యాఖ్యాతలు కూడా అలానే వ్యాఖ్యానించారు. అయితే శతపథబ్రాహ్మణం మాత్రం ఈ అశ్లీలాన్ని దూరం చేసి చక్కగా ఈ మంత్రాన్ని వ్యాఖ్యానించింది. 'గభే' అన్నపదానికి ప్రజలన్న అర్థాన్ని, 'ముష్టిం' అన్న పదానికి రాజశాసనమన్న అర్థాన్ని నిర్వ

చించి చెప్పి, రాజరికం ప్రజల సంపదల్ని దోచుకుంటుందని తేట పరచి 'తస్మాత్ రాష్ట్రీ విశంఘాతుకః' అని మంత్రతాత్పర్యాన్ని స్పష్టపరచింది.

పైగా 'పరోక్షప్రియాః' 'పరోక్షకామాః' అని దేవతలను నిర్దేశించడం బ్రాహ్మణాల్లో కనపడుతుంది. అంటే; తమ భావాలను అసురులు గుర్తిస్తారేమోనని వ్యాకరణాది శాస్త్రాలద్వారా లభించే శబ్దరూపాలను అంతో యింతో మార్చి గూఢమైన సాంకేతికభాషతో వారు వ్యవహరిస్తారట. ఉదాహరణకు దేవతలందరిలో ముందుగా (అగ్రే) అతను సృజింపబడినాడట. అట్లు సృజింపబడిన అతడు అందరికన్నా ముందుగా (అగ్రే) వెళ్లాడట. కాబట్టి అతనిని అగ్ని అని పిలుస్తారట. ఇక్కడ 'అగ్రే' అన్న సంస్కృతపదానికి బదులుగా తత్పర్యాయంగా 'అగ్ని' అన్నపదం పరోక్షప్రియత్వంవల్లనే వాడుక లోకి వచ్చింది.

గుఱ్ఱానికి అశ్వమనే పేరు ఎలావచ్చిందని మీమాంస కలిగింది. ఈ శబ్దం చుట్టూ ఒక చిన్నకథను చుట్టి ఇలా నిర్వచిస్తోంది శతపథం-వరుణుడు ఒకప్పుడు సోమరాజు కంటిని పొడిచాడట. అపుడా కన్ను వాచిందట (అశ్వయత్). ఆ వాపునుంచి పుట్టిందట గుఱ్ఱం (యచ్ఛ్వయథాత్సమభవత్ తస్మాదశ్వో నామ). అందుకని దానికి అశ్వమని పేరట. మరోచోట ఇలా నిర్వచిస్తోంది- దెబ్బ తగిలినప్పుడు సోముని కంటినుంచి కన్నీరు (అశ్రు) కారిందట. దేవతలు పరోక్ష కాములు కనుక ఆ కన్నీటినే 'అశ్వం' అని వ్యవహరిస్తారట.

బ్రాహ్మణాల్లో తరచుగా కనబడే ఈ వ్యాఖ్యాన ప్రక్రియ శతపథంలో అత్యధికంగా అనుసరింపబడింది. వందలకొలది పదాలు ఈ విధంగా నిర్వచింపబడ్డాయి. ఈ పరోక్షకామతనుపట్టి చూస్తే ఇప్పటికీ మనకర్థంకాని మరెన్నో అర్థాలు భావాలు వేదాలలో ఇమిడి

ఉన్నాయన్నది నిర్ధారణ అవుతుంది. కాబట్టే నిరుక్తకారులు, వేద భాష్యకర్తలు ఎన్నెన్నో పద్ధతుల్నవలంబించారు వేదాల యథార్థతను వెలికి తీయడానికి.

ప్రజాపతి తత్త్వం గొప్ప ప్రాధాన్యతను సంతరించుకొన్నది శతపథంలోనే. సంహితల్లో ప్రాధాన్యత ఇంద్రాగ్ని వరుణులది. క్రమంగా ఆ ప్రాధాన్యత ప్రజాపతిని పొంది ఉపనిషత్తులలో 'ఆత్మ'లో పర్యవసానాన్ని పొందిందని చెప్పవచ్చు.

శుక్లయజుస్సులు వాజసనేయయాజ్ఞవల్క్యునిచేత దర్శింపబడ్డాయని శతపథంలో చెప్పబడింది. దానికనుగుణంగానే చాలాచోట్ల యాజ్ఞవల్క్యుని ఉదాహరించడం జరిగింది. వైదికాలైన అనేక విషయాల్లో అతని ప్రజ్ఞ సాటిలేనిదని స్పష్టంగా ఇందులో చెప్పబడింది. విదేహరాజు జనకుడు మొ॥ తత్త్వజ్ఞులతో పలుమార్లు జరిగిన తత్త్వ విచారణలో ఇతనిది పైచేయిగా శతపథబ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నది.

తాత్త్వక విషయవిచారణగోష్ఠులు చాలా తరచుగా జరుగుతూండేవని శతపథంద్వారా వ్యక్తమవుతూంది. ప్రధానంగా యజ్ఞానుష్ఠానవేదికలలోను ఇతరత్రాకూడా ఈ గోష్ఠులు సాగుతూండేవి. ఈ గోష్ఠులలో మరోవిశేషం ఏమిటంటే; ఒకచోట కలిసిన వివిధాభిప్రాయాలుగల తాత్త్వకులు తమతమ అభిప్రాయాల్ని స్పష్టంగా సూటిగా చర్చించుకొనేవారు. వాదవివాదాల్లో సంకోచానికి తావులేదు. స్త్రీలుసైతం మైత్రేయి, గార్గివంటివాళ్లు అమితోత్సాహంతో ప్రాణాపాయానికైనా సరే తెగించి మరీ తత్త్వవిచారణ చేసిన ఘట్టాలు కోకొల్లలుగా కనబడతాయి శతపథంలో. ప్రభావసంపన్నమైన చిన్నచిన్న వాక్యాలతో ప్రశ్నోత్తరరూపంగా సాగే ఈ గోష్ఠుల తీరు, పాల్గొనేవారి తత్పరతను, శ్రద్ధాసక్తులను ఆయావిషయాలపట్ల వారు చేసిన తీవ్రానుసంధానాన్ని వ్యక్తపరుస్తూ చదువరులకు వళ్లు పులకరింపజేస్తుంది.

ఒకచోట వైదేహజనకుడు చేసిన ఈ సవాలును చూడండి - తానొక యజ్ఞాన్నాచరించి వివిధమైన కానుకలనందజేస్తూ వెయ్యి ఆవులను ఒకగుంపుగా పెట్టి "తత్త్వజ్ఞానంలో అత్యధికుడైన పండితుడు వీటిని తోలుకొని పోవచ్చును" అన్నాడట. తర్వాత శాకల్యుడు మొ॥ తత్త్వవేత్తలను వాదంలో ఓడించి యాజ్ఞవల్క్యుడు వాటిని పొందాడట. శతపథంలోని ఇలాంటి ఎన్నో సంఘటనలవలన తాత్త్వికవిషయవిచారంపైన ఆనాడు ఎంత గౌరవప్రతిపత్తులుండేవో స్పష్టమవుతుంది. వారి దీక్షాదక్షతలు, ఉత్సాహం మనల్ని కూడా ఉత్తేజితుల్ని చేస్తాయి.

— వి.కె.ఎస్.

2. 4. 8 సంగ్రహసమీక్ష

ఆదిత్యసంప్రదాయంగా ప్రసిద్ధిచెందిన శుక్లయజుర్వేదంలో కాణ్వ-మాధ్యందినశాఖలు రెండు ప్రసిద్ధమైనవి. ఈ రెండు శాఖలకు ప్రసిద్ధమైన రెండు బ్రాహ్మణాలున్నాయి. వీటికి రెండింటికి శతపథబ్రాహ్మణమనే పేరు. రెండు బ్రాహ్మణాలలో విషయైక్యం ఉన్నప్పటికీ, ఆయా విషయాలను నిరూపించడంలోను, పఠనక్రమం లోను కొంత తేడా కనబడుతుంది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో ముఖ్యంగా అనేకయజ్ఞాలు సాంగోపాంగంగా వివరించబడ్డాయి. ఇలాంటి వివరణ మనకు ఇతర బ్రాహ్మణాల్లో ఎక్కడా లభ్యంకాదు. అక్కడక్కడ కొన్ని కథలతో కలసి ఉండటం వల్ల ఇందులో విషయనిరూపణం సరసంగా మధురంగా జరిగిందని చెప్పాలి. ప్రధానంగా ఈ బ్రాహ్మణంలో గృహస్థులకు సంబంధించిన అగ్నిహోత్రం, పిండపితృయజ్ఞం, నవాన్నేష్టి, దర్శపూర్ణమాస యాగం, చాతుర్మాస్యేష్టి, సోమయాగం మొ॥ అనేక యాగాలు ప్రస్తావించబడ్డాయి. ఇవేకాక రాజసూయం అశ్వమేధం మొ॥ యాగాలప్రస్తావం కూడా కనబడుతుంది. చివరలో ప్రతినిత్యం మానవులాచరించవలసిన బ్రహ్మయజ్ఞం, దేవయజ్ఞం, పితృయజ్ఞం, అతిథియజ్ఞం, భూతయజ్ఞం అనే పంచమహాయజ్ఞాలు స్పష్టంగా పేర్కొనబడ్డాయి. ఇలా అనేక యజ్ఞయాగాలను వివరిస్తున్న ఈ బ్రాహ్మణం బ్రహ్మయజ్ఞాన్ని గురించి విశేషంగా ఉపదేశిస్తుంది. 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః' అనే విధిని మనకు ప్రబోధిస్తూ, వేదాధ్యయనం అవశ్యకర్తవ్యమని నిరూపిస్తుంది.

దర్శపూర్ణమాసం:

శతపథం ప్రథమకాండలో ఈ యాగవివరణం ప్రారంభమైంది. దర్శపౌర్ణమాసయాగానికి సంబంధించిన మంత్రకలాపం ప్రథమా

ధ్యాయంలో పంచమకండికతో ప్రారంభమై, ద్వితీయాధ్యాయంలో 28వ కండికవఱకు విస్తరించింది.

పిండపితృయజ్ఞం:

ద్వితీయకాండలో గృహస్థులకు బాగా ముఖ్యమైన అగ్నిహోత్రాన్ని గురించిన ప్రస్తావన ఉంది. అలాగే పితృతృప్తి కోసం ఆచరించే పిండపితృయజ్ఞం కూడా ఈకాండలోనే చోటుచేసుకుంది.

నవాన్నేష్టి:

మాసాలలో మార్గశీర్షానికి ఒక ప్రత్యేకత ఉంది. 'మాసానాం మార్గశీర్షోஉహం' అన్నాడు గీతాచార్యుడు. రైతుపడ్డ శ్రమ ఈ మాసంలో ఫలిస్తుంది. కొత్తబియ్యంతో చేసే ఈ యాగాన్ని నవాన్నేష్టి అన్నారు.

చాతుర్మాస్యేష్టి:

ఒకే సంవత్సరంలో నాలుగు మాసాలకొకసారి నిర్వర్తించే ఇష్టిని చాతుర్మాస్యేష్టి అంటారు. ఈ ఇష్టి నాలుగు భాగాలుగా విభజింపబడింది. వాటిలో 'వైశ్వదేవం' అంటే ఫాల్గుణమాసాన పూర్ణిమ నాడు చేసే మొదటి ఇష్టి. విశ్వేదేవులు దేవత. తర్వాత నాలుగు మాసాలకు ఆషాఢపూర్ణిమనా డాచరించే వరుణప్రఘాసమనే ఇష్టిని రెండవదిగా పరిగణించారు. ఈ ఇష్టికి అధిదైవం వరుణదేవుడు, కార్తీక పూర్ణిమనాడాచరించే ఇష్టికి 'సాకమేధ'మని వ్యవహారం. నాల్గవది శునాసీరీయం. ఇది మళ్ళా ఫాల్గుణశుద్ధంలో పాడ్యమినాడు చేయబడుతుంది. క్రమంగా సంవత్సరంలో నాలుగుమాసాల కొకసారి నాలుగు తిరిగి తిరిగి వస్తుంటాయని వీటికి చాతుర్మాస్యాలనే పేరేర్పడింది. ఈ ఇష్టి ద్వితీయకాండలో చక్కగా వివరింపబడింది.

సోమయాగం :

శతపథం తృతీయచతుర్థకాండలలో సోమయాగం ప్రస్తావింప బడింది. ఈయాగాన్ని సోమలతారసంతో అనుష్ఠిస్తారు. ఈ యాగంలో సోమరసం, ఆవుపాలు, తేనె ఈ మూడింటి మిశ్రమంతో దేవతలకు ఆహుతులు సమర్పిస్తారు. ఈయాగంచేసిన యజమానిని 'సోమయాజి' అని అంటారు.

అగ్నిష్టోమం :

సోమయాగానికి మూలమైన అగ్నిష్టోమప్రక్రియ కూడా శతపథం మూడవకాండలో చెప్పబడింది. అలాగే జ్యోతిష్టోమం కూడా నాల్గవకాండలో అభివర్ణింపబడింది. పై అగ్నిష్టోమం ఐదు రోజులాచరింపబడుతుంది.

రాజసూయం :

రాజసూయం వాజపేయం ఈ రెంటిని గురించి పంచమ కాండలో విశేషంగా వివరింపబడింది. రాజసూయంలో క్షత్రియ వంశశ్రేష్ఠుడైన ఒకరాజు ఈ యజ్ఞఫలానికి అధికారి అవుతాడు. ఆ రాజు ఇదివరకే పట్టాభిషిక్తుడై ఉంటాడు. ఈ అభిషేకం ప్రాచీన భారతదేశంలో రాజులకు నీతిబద్ధమైన అధిపత్యం రావాలని చేసే ఒక గొప్ప ప్రయత్నం.

అగ్నిచయనం :

స్మార్తాగ్ని శ్రౌతాగ్ని అని అగ్ని రెండువిధాలు. వివాహితు డైన ప్రతి గృహస్థుడు స్మార్తాగ్నిని సంసేవిస్తాడు. స్మార్తాగ్నితో చేసే యజ్ఞాలన్నీ పాకయజ్ఞాలు. ఈ పాకయజ్ఞాలలో ఔపాసనాహోమం, వైశ్వదేవం, పార్వణయజ్ఞాలు, అష్టకాలు మొ॥ ఏడు యజ్ఞాలు ఉన్నతస్థానాన్ని ఆక్రమిస్తున్నాయి. గార్హపత్యం, ఆహవనీయం,

దాక్షిణం, సభ్యం అని శ్రౌతాగ్ని నాలుగురకాలు. ఈ అగ్నిచయన విధానం, గాంధార, కేకయ, సాల్వదేశాల ప్రస్తావం, కురుపాంచాల కోసలాది దేశాలవర్ణనం శతపథం ఆరవకాండనుంచి పదవ కాండవఱకు కనబడుతున్నాయి. ముఖ్యంగా ఈకాండలలో శాండిల్యోక్తి ప్రామాణ్యం ఆమోదాన్ని పొందింది.

పంచమహాయజ్ఞాలు:

ఈ విధంగా శతపథం పదకొండవ కాండలో పంచమహాయజ్ఞాలుగా ప్రసిద్ధమైన బ్రహ్మ, దేవ, పితృ, నర, భూతయజ్ఞాలు విడివిడిగా వర్ణించబడ్డాయి. అహోరాత్రం సంధ్యాసమయంలోచేసే పరమేశ్వరస్తుతి బ్రహ్మయజ్ఞంగా చెప్పబడింది. స్వాధ్యాయం అనే నామాంతరంగల ఈ యజ్ఞం విపులంగా వర్ణించబడింది. దేవయజ్ఞం హోమరూపం. ప్రాతస్సాయంసమయాలలో దేవతల నుద్దేశించి ఈ యజ్ఞం ఆచరింపబడుతుంది. పితృయజ్ఞం తర్పణశ్రాద్ధరూపంగా రెండురకాలు. ఏవిధానం దేవతలకు తర్పణాన్ని (తృప్తిని)కల్గిస్తుందో అది తర్పణరూపమౌతుంది. ఏవిధానం శ్రద్ధగా నిర్వహింపబడుతుందో అదే శ్రాద్ధరూపం. నరయజ్ఞ, అతిథియజ్ఞ, భూతయజ్ఞాలు, వారిని సేవించడంద్వారా సిద్ధిస్తాయి. ఈయజ్ఞానుష్ఠానంచేత గృహస్థుకు శుభం కలుగుతుంది.

సౌత్రామణి :

సంవత్సరసత్రమైన సౌత్రామణియజ్ఞాన్ని గురించి విశేషంగా 12వ కాండలో నిరూపింపబడింది. ఈ సౌత్రామణీష్టి ఊర్ధ్వలోకాన్ని పొందినవారిని గురించి చేసేది. ఈ యాగాన్ని పశుయాగంగా చెప్పవచ్చు. అశ్వినీదేవతలు, సరస్వతి, ఇంద్రుడు మొ॥ దేవతలు, గొఱ్ఱె, మేక, ఎద్దు మొ॥ పశువుల , సురాపానం, క్షీరపానం మొ॥ విషయాలు ఈ సందర్భంలో నిరూపించబడినాయి. అలాగే అశ్వమేధం,

నృమేధం, సర్వమేధం, పితృమేధం మొ॥ యాగాల గురించిన విశేషాలు మనకు శతపథం 13 వ కాండలో లభిస్తాయి.

ఉపాఖ్యానాలు :

ఇలా శతపథంలో అనేక యాగాల అనుష్ఠానవిధానం వివరించ బడింది. ఇలాగే ఈ బ్రాహ్మణంలో అంకురావస్థలో ఉన్న బౌద్ధ సాంఖ్యమతాలు మనదృష్టికి అందుతాయి. మహాభారతప్రసిద్ధుడైన జనమేజయుని వృత్తాన్తం ఇందులో ఉన్నప్పటికీ పాండవప్రసక్తి నామమాత్రంగాకూడా కనపడదు. అలాగే ఇందులోని అర్జునశబ్దం కేవలం ఇంద్రుణ్ణి తెలియజేస్తుంది గాని కౌంతేయుడైన అర్జునుణ్ణి తెలుపదు. రామాయణంలోని జనకుడు మిథిలాధిపతిగా సీతకు తండ్రిగా ఇందులో పేర్కొనబడ్డాడు. ఈ తీరుగా ఊర్వశీపురూరవసుల ప్రణయవృత్తాన్తం, అలాగే శకుంతలాదుష్యంతుల తనయుడైన భరతుని ఉదంతంకూడా వర్ణింపబడినాయి. ప్రళయానికి సంబంధించిన మను-మత్స్యులవృత్తాన్తం రమణీయంగా వర్ణింపబడింది.

ఇలా శతపథబ్రాహ్మణం అనేక యజ్ఞాలను వివరిస్తూ, ఎన్నో ఉపాఖ్యానాలను పేర్కొంటూ యాగాల ఆధ్యాత్మికతత్త్వాన్ని, మహా మహుల చరిత్రలను మనకందిస్తున్నది.

— ఎస్. బి. ఎస్.

తలవకారబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 5 తలవకారబ్రాహ్మణం

2. 5. 1 పరిచయం

వేదవ్యాసుని శిష్యుడు జైమిని. జైమినిశిష్యుడు తలవకారుడు. జైమినిచేత రచింపబడి, శిష్యుడైన తలవకారునిచేత ప్రచారంలోకి తీసుకొనిరాబడ్డ బ్రాహ్మణం ఇది. సామాన్యంగా ఈ లోకం రచయిత కంటే ప్రచారకుణ్ణే బాగా గుర్తుంచుకుంటుంది. ఇక్కడా అదే జరిగింది కొందరు జైమినీయబ్రాహ్మణమని పిలిచినా తలవకారబ్రాహ్మణమనే పేరు దీనికి మిగిలిపోయింది.

సామవేదానికి గల అనేక బ్రాహ్మణాల్లో తలవకారబ్రాహ్మణం ఒకటి. ఇది జైమినీయశాఖకు సంబంధించింది కాబట్టి దీన్ని జైమినీయ బ్రాహ్మణమనికూడా పిలుస్తున్నారు. సామవేదానికిగల వెయ్యిశాఖల్లో తలవకారశాఖ ఒకటని, ఆ శాఖకు సంబంధించింది కాబట్టి తలవకార బ్రాహ్మణమనే వ్యవహారం ఏర్పడిందని కొందరు ఊహిస్తున్నారు.

ఏమైనా జైమిని రచనకు జైమినీయశాఖాసంబంధం లేదనడం సమంజసం కాదేమో! కర్ణాటకదేశంలో ఇది బాగా ప్రచారంలో ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 5. 2 విభాగం

తలవకారబ్రాహ్మణంలో అగ్నేయ-ఐంద్ర-పవమాన-అరుణ-శుక్రియాలనే పేరుతో ఐదు కాండలున్నాయి. ఇందులోని నాల్గవ కాండకు 'ఉపనిషద్బ్రాహ్మణ'మని పేరు. చివరికాండకు 'ఆర్షేయ బ్రాహ్మణ'మని పేరు. మొదటి మూడుకాండల్లో ఉన్న ఖండల సంఖ్యలో ఏకాభిప్రాయం లేదు. కొందరు మొదటికాండలో 360 ఖండలు, రెండోకాండలో 437 ఖండలు, మూడోకాండలో 385 ఖండలు ఉన్నాయని అభిప్రాయపడుతున్నారు. ఇతరులు ఈ క్రిందివిధంగా ఖండవిభాగం చేస్తున్నారు:

	పేరు	ఖండలు
1.	మహాబ్రాహ్మణం	360
2.	ద్వాదశాహబ్రాహ్మణం	368
3.	మహావ్రతబ్రాహ్మణం	162
4.	ఏకాహబ్రాహ్మణం	158
5.	అహీనబ్రాహ్మణం	99
6.	సత్రబ్రాహ్మణం	37
7.	ఆర్షేయబ్రాహ్మణం	84
8.	ఉపనిషద్బ్రాహ్మణం	154
	మొత్తం	1427

ప్రపంచహృదయం (పే. 20) ఈ బ్రాహ్మణంలో 1348 ఖండలున్నట్లు తలవకారారణ్యకంలో 150 ఖండలున్నట్లు పేర్కొంటున్నది. ప్రస్తుతం దొరుకుతున్న లోకేశచంద్ర సంస్కరణంలో మొదటికాండలో 364 ఖండలు, రెండవకాండలో 442 ఖండలు, మూడవకాండలో 386 ఖండలు మొత్తం 1192 ఖండలు కనపడుతున్నాయి. ఇంతవరకు

ఈ బ్రాహ్మణానికి విమర్శాత్మక సంస్కరణం (critical edition) సరైనది రాకపోవడంవల్ల ఇదమిత్థమైన ఖండలసంఖ్య చెప్పడానికి వీల్లేక పోతున్నది.

విషయవిభాగం :

కర్మప్రతిపాదకమైన మొదటి మూడుకాండల్లోను, నిత్యాగ్ని-హోత్రం, అగ్నిష్టోమం, ప్రాయశ్చిత్తాలు మొదటికాండలోను, రెండవ కాండలో గవామయనం, ఏకాహాలు, అహీనాలు, సత్రాలు, మూడవ కాండలో ద్వాదశాహాలు వివరింపబడ్డాయి. నాల్గవకాండ జ్ఞానపరమై అరణ్యకభాగంలా కనబడుతుంది. ఇందులో సామగాచార్యుల అనుక్రమణికలు, ప్రాణపూర్వావస్థావిచారం, సావిత్రీమంత్రార్థం, కేనోపనిషత్తు ఉన్నాయి. ఆర్షేయబ్రాహ్మణమనే పేరుగల అయిదవ కాండ సామద్రష్టలైన మహర్షుల వంశానుక్రమణికను వర్ణిస్తున్నది. ఇందులో మొదటి మూడుకాండలు మాత్రమే తలవకారబ్రాహ్మణ భాగంగా తీసుకోవడం జరిగింది.

మొదలు-చివరః :

ఈ బ్రాహ్మణం "తద్ యదాహుః - కేన జుహోతి కస్మిన్ హూయత ఇతి" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "ఏష ఏవేదం సర్వమ్ ఇత్యుపాసితవ్యమ్" అనే మంత్రంతో పూర్తి వుతున్నది.

- ఎస్.బి.ఆర్.

2. 5. 3 పంతలవకాలం

దేశం:

ఈ బ్రాహ్మణం ఎక్కడ రచింపబడిందనే విషయాన్ని ఖచ్చితంగా తేల్చిచెప్పడం చాలాకష్టం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించిన జైమినిమహర్షి ద్వైతవనంలో పుట్టడంచేత, సింధునదీప్రశంస ఈ బ్రాహ్మణంలో కనబడటంచేత, సామసంహితలాగానే సింధునదీతీరంలోనే ఈ బ్రాహ్మణంకూడా పుట్టి ఉంటుందని విమర్శకుల విశ్వాసం. కురుక్షేత్రం సమీపంలో ఉన్న 'శర్యణావత్' అనే సరస్సును ఈ బ్రాహ్మణం కీర్తించడం ఇది అక్కడే రచింపబడి ఉంటుందనే వాదానికి బలాన్నిస్తుంది.

కాలం:

యజ్ఞయాగాలకు సామవేదబ్రాహ్మణాలకు అవినాభావ సంబంధం ఉంది. యాగాల పుట్టుపూర్వోత్తరాలను పరిశీలించేవాళ్ళు సామవేదబ్రాహ్మణాలు, యాగాలు ఒకేసారి పుట్టిఉంటాయని భావిస్తున్నారు. పంచవింశబ్రాహ్మణమనే ప్రసిద్ధిగల తాండ్యబ్రాహ్మణం, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో మొదటి రెండు స్థానాలను ఆక్రమిస్తుంటే తలవకారబ్రాహ్మణం మూడవస్థానంలో రాణిస్తున్నది. ఆధునిక విమర్శకుల దృష్టిలో క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దంలోనే పై రెండు బ్రాహ్మణాలతోబాటు ఇదికూడా పుట్టిఉంటుందని ఇందులోని విషయ విశేషాలనుబట్టి ఊహించడానికి వీలుపడుతున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 5. 4 వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

జైమినీయబ్రాహ్మణమనే ప్రసిద్ధికల తలవకారబ్రాహ్మణానికి ప్రసిద్ధమైన భాష్యాలేవీ లేవు. సాయణాచార్యుడు దీనికి భాష్యం వ్రాయలేదు. భవత్రాతుడనే వాడు దీనికి భాష్యం వ్రాసినట్లు చెబుతారు.

ప్రచురణలు :

జైమినీయబ్రాహ్మణంలోని ఉపాఖ్యానాలను ఎ. సి. బర్నెల్, డబ్ల్యు.విట్నీ 1884 లోను, పారిస్‌లో JAOS 14, 15, 18, 19, 23, 26, 28 భాగాల్లో హెచ్.ఓర్టెల్ 1897 లోను, ప్రచురించారు. ఈ బ్రాహ్మణం లోని కొన్ని భాగాలను డబ్ల్యు. కాలండ్ జర్మన్‌భాషానువాదంతో సంపాదించి 1919లో ప్రచురించాడు.

ప్రొ॥ రఘువీర, డా॥ లోకేశచంద్ర నాగపూర్‌లో 1954లో జైమినీయబ్రాహ్మణం మూడుకాండలను మొట్టమొదటి విమర్శాత్మక సంస్కరణంగా ప్రచురించారు. కాని దీన్ని విశిష్టసంస్కరణంగా ప్రొ॥ విల్‌హెల్మ్‌రావ్ (Prof. Whilhelm Rau) అంగీకరించలేదు. ప్రొ॥ కర్ల్ హూఫ్‌మన్ (Karl Hoffmann) (పశ్చిమజర్మనీ), ప్రొ॥ హెచ్. డబ్ల్యు. బోడేవిట్ (H. W. Bodewitz) (నెదర్లాండ్స్) మొ॥వాళ్లు ఈ బ్రాహ్మణంపైన ఇంకా పరిశోధన సాగిస్తూనే ఉన్నారు.

– ఎస్. బి. ఆర్.

2. 5. 5 ప్రసిద్ధి

జైమినీయబ్రాహ్మణానికి ఆర్షేయబ్రాహ్మణమని, తలవకార బ్రాహ్మణమని కూడా పేరు ప్రసిద్ధులేర్పడినాయి. సామగాచార్యులలో జైమినిమహర్షి ప్రసిద్ధుడు. ఈ బ్రాహ్మణం ఆయనచే చెప్పబడటంవల్ల జైమినీయమని, ఆయన శిష్యుడైన తలవకారునివల్ల బాగా ప్రచారం లోకి రావడంవల్ల తలవకారబ్రాహ్మణమని ప్రసిద్ధిని పొందింది.

అగ్నిష్టోమ-గవామయన-ఏకాహ-అహీన-సత్రయాగాలను ఇతర బ్రాహ్మణాల్లాగానే ఈ బ్రాహ్మణం కూడా ప్రతిపాదిస్తున్నది. కాని ఇందులో పేర్కొనబడ్డ ద్వాదశాహయాగాలు ఈ బ్రాహ్మణానికి గొప్ప ప్రసిద్ధిని సంపాదించాయి. ఇలా కర్మకాండను ప్రతిపాదించే బ్రాహ్మణమైనా ఇందులో ఎన్నో లోకోక్తులు చారిత్రిక-వైజ్ఞానిక విశేషాలు, ధార్మిక-ఆధ్యాత్మికతత్త్వాలు చక్కగా పొందుపరచ బడినాయి. ఉదాహరణకు చూడండి:

"పెద్దగా మాట్లాడకు! నేలకు చెవులున్నాయి[1]" అనే మాట ఈనాటి సమాజంలో ప్రసిద్ధమైన "పెద్దగా మట్లాడకు! గోడకు చెవులుంటాయి" అనే సామెతకు మూలంగా కనబడుతుంది. ఇలాగే చంద్రుడిలోని మచ్చ కుందేలేనని (1-28) సోమరసబిందువులు పడటంవల్లనే ఈభూమిమీద లతలు-ఓషధులు పుట్టాయని ఇంకెన్నో విశేషాలను ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తూ మంచి ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

చరణవ్యూహం "కర్ణాటకే జైమినిః ప్రసిద్ధః" అని జైమిని మహర్షి కర్ణాటకదేశంలో ప్రసిద్ధుడని పేర్కొనడంవల్ల, ఈశాఖకు సంబంధించిన సాహిత్యమంతా ఆరాష్ట్రంలో ఒకప్పుడు బాగా ప్రసిద్ధిని పొందిందని తెలుస్తున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

1. మోచ్చైర్వద వాచః, కర్ణినీ వై భూమిరితి 1. 126.

2. 5. 6 యజ్ఞయాగాలు

వైదికకర్మలనాచరించడం వల్ల కేవలం ఆ వ్యక్తికి మాత్రమే గాక సమాజానికంతటికి కల్యాణం కలుగుతుంది. జైమినీయబ్రాహ్మణ మనే ప్రసిద్ధికల తలవకారబ్రాహ్మణంలో ఏయే యాగాలు ఉపదేశింప బడ్డాయో వాటిలో విశేషాలేమిటో ఇక్కడ సంగ్రహంగా తెలుసు కుందాం.

ఆహితాగ్ని అంటే ఎవరు?

జైమినీయబ్రాహ్మణంలో మొట్టమొదట చెప్పబడిన కర్మ "అగ్నిహోత్రం". ఇందులో అగ్నినుద్దేశించి మొదటుహోమం చేయ బడుతుంది. కాబట్టి దీనికి అగ్నిహోత్రమనే పేరు వచ్చింది. దీనిని "ఆహితాగ్ని" అయినవాడు ఆచరించాలి. ఆహితాగ్ని అంటే ఎవరు? స్వర్గాదిఫలాలను ఉద్దేశించి, జ్యోతిష్టోమాది కర్మలు ఆచరించబడు తున్నాయి కదా! ఆ కర్మలనాచరించాలంటే కొన్ని అర్హతలు ఉన్నాయి. వాటిలో ఒకటి "అగ్నిసిద్ధి", "అగ్న్యాధానం" అనే యాగాన్ని అనుష్ఠించి అగ్నులను సంపాదించాలి. తర్వాత చేయబడే యాగాలన్నీ ఈ అగ్నిలోనే చేయబడతాయి. అంటే ఈ "అగ్న్యాధానం" అన్ని యాగాలకు మూలమన్నమాట. దాన్ని అనుష్ఠించిన వాడు మిగిలిన యాగాలను అనుష్ఠించడానికి కావలసిన అర్హతతో బాటు "ఆహితాగ్ని" అనే పేరును కూడ పొందుతున్నాడు. ఇలాంటి వ్యక్తిమాత్రమే అగ్నిహోత్రాన్ని ఆచరించాలి.

సాయంకాలం పూర్తిగా సూర్యుడస్తమించటానికి ముందు (చెట్లపైన ఎండకనబడుతున్న సమయం) ప్రాతఃకాలంలో, సూర్యో దయానికి ముందు అగ్నిహోత్ర హోమాన్ని చేయాలి. ప్రధానంగా రెండు హోమాలను ఉదయం, మరి రెంటిని సాయంకాలం చేయాలని జైమినీయబ్రాహ్మణం (1-26) చెబుతోంది. మొదటి ఆహుతికి దేవత

అగ్ని, రెండవదానికి ప్రజాపతి. హోమద్రవ్యం అవుపాలు, మోదుగ సమిధలు. దేవతలోకప్పుడు మృత్యురూపుడైన అగ్నిని జయించదలచి ఆజ్యంతో హోమం చేయగా, ఆ అగ్ని మరింత విజృంభించాడట. అప్పుడు దేవతలు అవుపాలను, సోమరసాన్ని హోమంచేసి శాంతింప జేశారట (1-12,13). అందుచేత ప్రస్తుతాగ్నిహోమంలో కూడా వాటినే ద్రవ్యాలుగా ఉపయోగిస్తున్నారు. గోక్షీరం సాక్షాత్తుగా విని యోగింపబడుతోంది ఇక మోదుగ (పలాశ) చెట్టు సోమపర్ణం నుంచి పుట్టిందని శృత్యన్తరం (తై. బ్రా. 1-1-3) చెబుతుండటం చేత సోమంకూడా పరోక్షంగా వినియోగింపబడినట్లే. ఈ అగ్నిహోత్ర కర్మను మధ్యలో వదిలేయక జీవితాంతం ఆచరించాలి. ఇలా చేయటంవల్ల యజమాని అన్ని పాపాలనుంచి విముక్తుడవుతాడు, (1-09). అమృతత్వాన్ని పొందగలడని (1-2) ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతోంది. మొత్తంమీద ఈ అగ్నిహోత్రాన్ని యథావిధిగా ఆచరించేవాడు ఆరోగ్యసుఖశాంతులతో పూర్ణాయుర్దాయాన్ని పొంద గలడని తెలుస్తోంది.

మొదటికాండలో ప్రధానంగా నిరూపింపబడింది అగ్నిష్టోమం. ఈ యజ్ఞంలో అగ్నిని స్తుతించే సామ చివరిది కాబట్టి దీనికి "అగ్ని ష్టోమం" అనే పేరు వచ్చింది. దీనికే "జ్యోతిష్టోమం", "సోమ యాగం" అనే పేర్లు కూడ ఉన్నాయి. ఇది సోమయాగాలన్నిటికి ప్రకృతి. అంటే మిగిలిన సోమయాగాలన్నీ కొద్దిపాటి మార్పులతో దీనిలాగానే అనుష్ఠింపబడతాయన్నమాట. ఈ అగ్నిష్టోమాన్ని పరిపక్వమైన మనస్సుగల ఆహితాగ్ని అనుష్ఠించాలి.

ఈ యజ్ఞాన్ని ప్రశంసించే వాక్యాలు వేదాలలో అసంఖ్యాకంగా కనబడుతున్నాయి. ప్రజాపతి ప్రాణులను సృష్టిచేయడానికి ఉపా యాన్ని అన్వేషిస్తుండగా "అగ్నిష్టోమం" స్ఫురించిందట. దాన్ని అనుష్ఠించి ఆయన ప్రాణులను సృష్టిచేయగలిగాడు (తాం.బ్రా.2-69).

దేవతలలో అందరికన్నా పెద్దవాడు ప్రజాపతి. ఆయనచేత అనుష్ఠింప బడింది కావటంచేత దానికి 'జ్యేష్ఠ' యాగమనే పేరుకూడ వచ్చింది. అంతేకాదు యజమానికి ఫలసమృద్ధిని చేకూర్చటంలో కూడా ఇది జ్యేష్ఠయాగమే. ఈ యాగాన్ని అనుష్ఠించడంవల్ల ప్రజాపశుసమృద్ధియే గాక, విశేషించి సోమయాగఫలాలైన దీప్తి, స్ఫూర్తి, ఓజస్సు మొదలైన వాటినికూడ పొందవచ్చు.

"జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" అనే విధివాక్యం, జ్యోతిష్టోమానుష్ఠానంవల్ల స్వర్గం సిద్ధిస్తుందని చెబుతోంది. స్వర్గమంటే మరణానంతరం లభించే లోకంకాదు. స్వర్గశబ్దానికి "సుఖం" అని అర్థం. లోకంలో కొందరికి ధనంకావాలి, కొందరికి ధాన్యంకావాలి; మరికొందరికి ఇంకేవో కోరికలుంటాయి. కాని సుఖం మాత్రం అందరికీ కావాలి. ఈ సుఖం మరణానంతరమే లభించనక్కరలెదు. జీవించి ఉండగానే ఈ లోకంలో కూడా అనుభవించవచ్చు. ఇన్ని ప్రయోజనాలను అందిస్తున్న ఈ యాగస్వరూపం, ఆచరించే పద్ధతి ఎలాంటిదో, దాన్ని గురించి జైమినీయ బ్రాహ్మణం ఏమి చెబుతోందో తెలుసుకుందాం.

యజమాని భార్యతో సహా శుభముహూర్తంలో 'అగ్నిష్టోమ' యాగాన్ని చెస్తానని సంకల్పించి యాగాన్ని తనచేత సక్రమంగా అనుష్ఠింపజేయటంలో సమర్థులైన ఋత్విక్కులను ఆహ్వానించటానికి ఒక దూతను పంపాలి.

వైదిక పరిభాషలో అతనికి 'సోమప్రవాకుడ' ని పేరు. ఇతని చేత ఆహ్వానింపబడి వచ్చిన సమర్థులైన ఋత్విక్కులను యజమాని ఆ యా కార్యాలకు నియోగిస్తాడు. సోమయాగంలో ఋత్విక్కుల సంఖ్య 16. వారిని నాలుగు గణాలుగా విభజించవచ్చు. ఆ యా గణాలకు అధ్వర్యుడు, బ్రహ్మ, హోత, ఉద్గాతలు నాయకులు. వారిలో అధ్వర్యుడు ప్రధానంగా యజస్సులతోనూ, హోత ఋక్కుల

తోను, ఉద్గాత సామలతోను, యజ్ఞకార్యక్రమాన్ని నిర్వర్తిస్తుంటే నాల్గువేదాలు తెలిసిన బ్రహ్మ కర్తవ్యంలో ఏ లోపం రాకుండా కనిపెట్టి ఉండి ఋత్విక్కులు వారివారి పనులలో చక్కగా ప్రవర్తించే టట్లు చూస్తుంటాడు.

ఈ ఋత్విక్కులు, వారిపనులను గురించి జై.బ్రా.(1-75, 76) విశదంగా తెలుపుతోంది. యాగారంభంలో అధ్వర్యుడు "దీక్షణీయ" అనే ఇష్టినిజరిపి యజమానికి అతనిభార్యకు 'దీక్ష'ను ఇస్తాడు. దీక్షా కాలంలో యజమానిదంపతులు, వెన్నను వంటికి రాచుకొని కంటికి కాటుక పెట్టుకొని ఉండాలి. యజమాని గోటితో గోకుకొనకూడదు. జింకకొమ్ముని ఇందుకు వాడాలి. ఆహారం_ పాలు; అత్తిపండ్లు, పెరుగు, పేలాలు; వీటితో కడుపు నింపుకోలేకపోతే వట్టిఅన్నం మాత్రం తినవచ్చు? అపశబ్దాలను, అనత్యాలను పల్కడం, పళ్ళు కనబడేటట్లు నవ్వటం, స్త్రీసుఖం_వీటిని పరిత్యజించాలి. యజ్ఞశాల విడిచిపోకూడదు. ఋత్విక్కులకు దక్షిణ ఇచ్చేవరకు, ఎవరికీ, ఏమీ తనచేతితో ఇవ్వకూడదు. దీక్షితుడు (యజ్ఞదీక్షను స్వీకరించిన యజమాని) యజ్ఞానికి కావలసిన ద్రవ్యాన్ని తేవటానికి యాచకులను నాలుగు దిక్కులకు పంపాలి. ఇది యజ్ఞవిధి. కనుక ధనవంతుడు కూడా ఈ విధంగా యాచించాలి. యాచకులను పంపటంలో ప్రథమ దినకర్తవ్యం ముగుస్తుంది.

రెండవరోజున "ప్రాయణీయ" అనే ఇష్టి జరిపిన తర్వాత వస్త్రాన్నిచ్చి సోమలతను కొనాలి (ప్రస్తుతకాలంలో సోమం దొరకటం లేదు కాబట్టి. దానికి బదులు 'పూతిక'ను వాడుతున్నారు). ఈసోమాన్ని "రాజు" అని వేదం చెబుతోంది. రాజు మన ఇంటికి వచ్చినప్పుడెలా ఆతిథ్యమిస్తామో అలాగే సోమానికి కూడా ఇవ్వాలి. ఈ ప్రక్రియను 'ఆతిథ్యేష్టి' అని పిలుస్తారు. ఈ ఇష్టి తర్వాత ఋత్విక్కులందరు, యజమాని, పరస్పరం స్నేహంగా ఉంటామని, పాత్రలోఉన్న నేతిని స్పృశించి ప్రతిజ్ఞ చేస్తారు.

తరువాత 'ప్రవర్గ్యకర్మ' ప్రారంభమౌతుంది. మన శరీరంలో శిరస్సు ఎంత ప్రధానమైందో సోమయాగంలో ఇది అంత ప్రధానమైంది. యజ్ఞరూపుడైన విష్ణువు ఒకప్పుడు ధనుర్యుద్ధంలో దేవతలనోడించి, ధనుస్సును గడ్డంక్రింద ఉంచుకొని విలాసంగా నిలబడి చూస్తున్నాడట. ప్రతీకారేచ్ఛతో ఇంద్రుడు చెదలుపురుగులను పంపి, ఆ ధనుస్సుఅల్లెత్రాటిని కొరికించడంతో బంధం ఊడిపోయి అమితవేగంతో ధనుస్సుకర్ర పైకెగసి విష్ణువుశిరస్సు శరీరంనుండి వేరయింది. ప్రతిక్రియ జరిగింది కాని, (విష్ణువు యజ్ఞరూపుడు కాబట్టి)యజ్ఞం విచ్ఛిన్నమైంది. అప్పుడు అశ్వినీదేవతల సహాయంతో ఆ శిరస్సును అతికించి, యజ్ఞాన్ని పూర్తిచేశారట దేవతలు. దీన్ని అనుకరిస్తూ సోమయాగంలో 'మహావీరం' అనే (శిరస్సులాంటి) కుండ ఒకటి మన్త్రపూర్వకంగా తయారుచేయబడుతుంది. దీనిలో ఆవు-మేకపాలను నేతిని పోస్తారు. పిదప దీనితో హోమం జరుగుతుంది. ఇది ప్రవర్గ్యమంటే. 'ఉపసత్' అనే పేరుగల ఇష్టితో రెండవరోజు కార్యక్రమం పూర్తి అవుతుంది.

'సుత్య' అంటే అయిదవరోజు జరగబోయే సోమయాగానికి కావాల్సిన వేదికను సిద్ధంచేయటం. ఇది మూడవరోజు కార్యక్రమంలోని ప్రధానఘట్టం.

నాల్గవరోజున "అగ్నిష్టోమీయ" పశుయాగం జరుగుతుంది. యజమానిదంపతులు రాత్రి జాగరణచేయాలి. అయిదవరోజే అగ్నిష్టోమమంతటికీ ప్రధానమైంది. ఈ రోజునే సోమలతను రాతిపైఉంచి రాతితో దంచి రసం తీసి ఆ రసాన్ని కొయ్యతో తయారుచేసిన "గ్రహం" అని పిల్వబడే చిన్నపాత్రలలో పోసి ఇంద్రాదిదేవతలనుద్దేశించి హోమంచేయడం జరుగుతుంది. హోమంచేయగా మిగిలిన రసాన్ని ఋత్విక్కులు యజమాని త్రాగుతారు. ఓషధులకు రాజుగా ప్రశంసింపబడిన సోమాన్ని రాళ్ళతో పిడించి రసం తీయటం హింస

కాదా? అవును. అది హింసే. దానివల్ల కలిగే దోషం "వసతీవరా" (పుణ్యజలం) యొక్క స్పర్శచేత నశిస్తుంది (జై. బ్రా. 1-82).

అదే రోజు (1) ప్రాతస్సవనం, (2) మాధ్యందినసవనం (3) తృతీయసవనం అని మూడు ప్రధానయాగాలు, తర్వాత అవభృథేష్టి జరుగుతాయి. తృతీయసవనానికిముందే ఋత్విక్కులకు దక్షిణల నివ్వాలి. అవభృథంలో ఋత్విక్కులు యజమానిదంపతులను పవిత్ర జలంతో అభిషేకిస్తారు. దీనితో యాగం పరిసమాప్తమవుతుంది.

హోతృగణం సామలతో యజ్ఞకార్యాన్ని నిర్వహిస్తుందని తెలుసుకున్నాం గదా! ఇవన్నీ సామవేదంలోనివి. తలవకారబ్రాహ్మణం వీటిమీద చక్కగా వివరణ ఇస్తున్నది. ఉదాహరణకు-గాయత్రసామను తీసుకుందాం. దీని గొప్పదనాన్ని తెలియజేస్తూ "ప్రజాపతి ప్రజలను సృష్టిచేశాడు. అయితే ఆ సృష్టి అంతా నిర్జీవంగా కన్పించింది అప్పుడాయన 'గాయత్రసామ'ను గానంచేసి ప్రాణాన్ని నింపాడు" అని చెప్పబడింది (1-3). గాయత్రసామను పఠించేవాని ప్రాణాలకు ఎప్పుడూ రక్షణ ఉంటుంది. "గాయత్రీ" అనే పేరులో అంతరార్థం కూడా ఇదే. రథన్తరం బహిష్పవమానం మొ॥ కూడా ఇలాంటివే దేవతలు సామగానంద్వారా రాక్షసులను యుద్ధంలో ఓడించినట్లు, మరికొన్ని సందర్భాలలో వాళ్ళను తరిమివేసి, ఈ భూలోకాన్ని ఆక్రమించకల్గినట్లు తెలుస్తోంది (1-105). తలవకారబ్రాహ్మణంలోని అనేకవాక్యాలను పరిశీలిస్తే అగ్నిష్టోమం, సామగానం శత్రువినాశనాన్ని కలిగిస్తాయని బోధపడుతుంది. దేవతలు అలా రథన్తరాది సామలను గానంచేస్తూ రాక్షసులను పీడించి, పారద్రోలారట(1-154).

సందర్భం వచ్చింది గనుక సోమయాగంలో జరిగే కొన్ని పొరబాట్లను ఎలా సరిదిద్దుకోవాలని వేదం చెబుతున్నదో చూద్దాం. సోమరసాన్ని, హోమం చేయడానికి ముందు 'ద్రోణకలశం' అనే

పాత్రలో పోస్తారు. ఒకవేళ ప్రమాదవశాత్తు సోమరసం దానినుంచి పారిపోయినట్లయితే యజమాని ఆయుస్సుకూడా అంతటితో తీరి పోయినట్లే. అయితే అదే పాత్రలో అవుపాలను పోసి యథావిధిగా యాగం చేసినట్లయితే సోమయాగమే చేసినట్లవుతుంది. యజమానుడు పరిపూర్ణాయుర్దాయం కలవాడౌతాడు (1-79, 80). పొరబాటున ద్రోణకలశం పగిలిపోతే "బ్రహ్మసామ"తో ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకోవాలి. యాగంకోసం తెచ్చిన సోమలత దొంగిలించబడితే దగ్గరలో దొరికే సోమలతను తెచ్చి యాగం పూర్తిచేయాలి. మళ్ళీ శాస్త్రోక్తంగా సోమక్రయణం చేయరాదు. మహావీరం (ప్రవర్గ్యపాత్ర పగిలిపోతే) 'య ఋతే చిదభిశ్రిష' అనే మన్త్రంతో దాన్ని స్పృశించాలి.

యాగవివరణతో బాటు వేదం మనకు అనేక వైజ్ఞానిక విషయాలను తెలుపుతున్నది. అగ్నిష్టోమాదియాగాలలో ఉదుంబరం-'మేడిచెట్టు' యొక్క కొమ్మలు సమిధలు అనేకవిధాలుగా ఉపయోగించబడుతున్నాయి. ఈ ఉదుంబరవృక్షం, ప్రజాపతి, దేవతలకు అన్నసారాన్ని పంచిఇస్తుండగా పడ్డ బిందువులనుంచి ఆవిర్భవించింది. అన్నసారంలోనించి పుట్టింది కావడంచేత దీనిపండు చాలా పుష్టికరం. ఈ చెట్టుకొమ్మలను కొట్టినప్పుడు, పుల్లలను విరిచినప్పుడు పాలవంటి జిగురుగాఉండే రసం స్రవిస్తుంది. దాన్ని పాలలో కలిపితే పెరుగు తయారౌతుంది. ఈ పెరుగు సోమరసంయొక్క గుణాలను కల్గి ఉంటుంది. ఇలాంటి పెరుగునే యజ్ఞాలలో వాడుతుంటారు.

అగ్నిష్టోమాది యాగాలను అనుష్ఠించడంవల్ల కేవలం ఆ యజమానికి ఒక్కడికే కాదు. అందరికీ ప్రయోజనం ఉంటుంది. అగ్నిష్టోమాన్ని అనుష్ఠించిన దేశంలో వర్షాలు సకాలంలో చక్కగా కురుస్తాయి. పంటలు చక్కగా పండుతాయి. ఓషధులు, వనస్పతులు మంచిఫలాలను ఇస్తాయి. నదులు నిండుగా ప్రవహిస్తాయి. శత్రువులు నశిస్తారు. ప్రజలకు ఈతిబాధలుండవు (1-861).

అగ్నిష్టోమం సోమయాగాలకన్నిటికీ ప్రకృతి అనిచెప్పబడింది. దాని వికృతులను కొన్నిటిని జై. బ్రా. 2-81 నుంచి 284 వరకు చూడవచ్చు. ఇవన్నీ ఒకేరోజులో పూర్తి చేయటానికి వీలైనటువంటివి. కాబట్టి వీటికి 'ఏకాహాలు' అనే పేరు వచ్చింది. లోగడ చెప్పినట్లు ఇవన్నీ కొద్దిమార్పుతో అగ్నిష్టోమంలాగానే ఉంటాయి.

ఆదిత్యుడు అన్నిపాపాలను, స్వర్గాన్ని అతిక్రమించిపోవాలను కొన్నాడట. అప్పుడు ఆయన 'శదం' అనే యాగాన్ని అనుష్ఠించి తనలక్ష్యాన్ని పొందాడు. మానవుడుకూడా దాన్ని ఆచరించి సూర్యుడు పొందిన ఫలాన్ని పొందవచ్చు (2-82). సంతతి-పశుసంపద పొంద టానికి ఏవైనా ప్రతిబంధకాలుంటే, వాటిని తొలగించడానికి 'ఉపశదం' అనే యాగాన్ని అనుష్ఠించాలి. పూర్వం కశ్యపుడు దీన్ని అనుష్ఠించి నట్లు తెలుస్తున్నది (2-81) (3). అన్నసమృద్ధిని కోరేవాళ్ళు 'విరాట్' అనే యాగాన్ని చేయాలి. దేవతలు దీన్ని చేశారు. సమృద్ధిగా అన్నమేకాక, ఆ అన్నాన్ని జీర్ణంచేసుకునే శక్తికూడా ఈ యాగంవల్ల లభిస్తుంది. ఇలాగే 'స్వరాట్' అనే యాగానుష్ఠానం వల్ల స్వారాజ్యం సిద్ధిస్తుంది. స్వారాజ్యం అంటే తనకు తానుగా ప్రకాశించే లోకం. 'ఋషభం'-ఋషభశబ్దానికి శ్రేష్ఠం అని అర్థం. ఇంద్రుడీ యాగాన్ని అనుష్ఠించి దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైనాడు (2-87) 'వ్యోమ' అనే యాగంవల్ల వ్యోమలోకాన్ని పొందవచ్చు (88).

ఉద్భిద్బలభిద్యాగాలు:

జంటుగా ఉండే కొండగుహలవంటి చీకటిప్రదేశాల్లో నివసించే 'బలుడు' అనే రాక్షసుడు దేవతలను అమితంగా పీడించేవాడట. దేవతలు ఏ విధంగానూ జయించలేక బృహస్పతితో మొరపెట్టుకోగా ఆయన ఈ "బలభిత్" అనే యాగాన్ని అనుష్ఠించి, బలుణ్ణి చీకటి నుండి వెలికితీసి, ఆయుధాలతో చీల్చిచంపాడట. పై ఉపాఖ్యానాన్ని

(అర్థవాదాన్నిబట్టి) ఈ బలభిద్యాగం శత్రువినాశనాన్ని కలిగించేదని అర్థమౌతుంది. ఉద్భిద్యాగం పశుసంపత్తిని సంపాదిస్తుంది. ఫలాన్ని బట్టి వేరువేరైనా 'ఉద్భిద్బలభిద్భ్యాం' అని కలిపి చెప్పడంవల్ల ఈ రెండూ జంటగా ఉంటున్నాయి. వేదంకూడా ఈ రెంటినీ కలిపే చెప్తున్నది (90).

అలాంటిదే "సత్రాజిత్, పృతనాజి"ద్యాగాలు. ఇదేవిధంగా సంఘగౌరవంకోసం 'అపచితి', అధికమైన ప్రజా-పశుసంపదకోసం 'మనస్తోమం' లేదా 'వైశ్వదేవం', శత్రుసంహారంకోసం 'పరిక్రీ', తనవారందరిలో ప్రత్యేకతను పొందడానికి 'బృహస్పతిసవం' లేదా 'ఇంద్రస్తోమం', తేజస్సు బ్రహ్మవర్చస్సు కావాలంటే 'త్రివృత్' అనే యాగాన్ని ఆచరించాలి.

ప్రజాపతి ప్రజలను సృష్టిచేశాడు. అయితే ప్రజలెవ్వరూ ఆయనను సృష్టికర్తగా గుర్తించలేదట. అందుకు ఆయన 'ఉపహవ్యం' అనే క్రతువు నాచరించి గుర్తింపు పొందాడట. మరుద్దేవతలు ఓజస్సు కలవారై, బలిష్ఠులై, శక్తివంతులై స్వర్గాన్ని జయించాలని కోరి 'పంచశారదీయాన్ని' అనుష్ఠించి ఇష్టసిద్ధిని పొందారు.

విశ్వజిత్-అభిజిత్ యాగాలు-ప్రజాసృష్టిని చేసిన ప్రజాపతి, ప్రజలు తన శ్రేష్ఠత్వాన్ని గ్రహించటానికి దిక్కులసారాన్ని, ప్రజల సారాన్ని మాలగాచేసి మెడలో ధరించాడట. ఆ మాలప్రభావంచేత ప్రజ లాయన్ని గౌరవించడం ఆరంభించారట. తరువాత ఇంద్రుణ్ణి తనలాగా శ్రేష్ఠుణ్ణి చేయదలచి, ఆ మాలను అతనికి అనుగ్రహించాడట. దీనివల్ల ఇంద్రుడు విశ్వాన్నంతటినీ జయించిన వాడయ్యాడు. మానవుడుకూడ ఈ యాగంతో విశ్వాన్ని జయించవచ్చు. ఇంద్రుడు తనకు జయించ శక్యంకానిదేదీ ఉండకూడదని మరొకయాగాన్ని అనుష్ఠించాడు. అది 'అభిజిద్యాగం'. ఏమనక్రతువు ననుష్ఠిస్తే

ప్రజలలో శ్రేష్ఠత్వం, శత్రువిజయం సిద్ధిస్తాయి. 'సాద్యస్క్రం' శత్రువుల్ని నశింపజేస్తుంది. స్వర్గాన్ని కోరేవాడు 'గోసవాన్ని' ఆచరించాలి. 'కులాయం' అనే క్రతువు సంతతి, సేవకులు, పశువులు గృహాలు మొదలైన వాటిని ప్రసాదిస్తుంది.

రెండు మొదలు పదిరోజులవరకు చేసే క్రతువులను 'అహీనాలు' అని పిలుస్తారు. ఇలాంటివి కొన్ని జైమినీయబ్రాహ్మణం రెండవ కాండలో "ద్విరాత్రం" (రెండురోజుల్లో జరుపబడే యాగాలు) మొ॥ పేర్లతో చెప్పబడ్డాయి. అంగిరస్సులనే మహర్షులు సామూహికంగా సత్రయాగాన్ని అనుష్ఠించి స్వర్గాన్నిపొందారు. అదేవంశానికి చెందిన 'హవిష్మాన్, హవిష్కృత్' అనే ఇద్దరు మాత్రం, లౌకికసుఖాలకు లోనై సత్రాన్ని అనుష్ఠించకపోవడంవల్ల స్వర్గాన్ని పొందలేకపోయారు. తర్వాత వారికి జ్ఞానోదయమైంది. తమ తపశ్శక్తితో 'స్వాదిష్ఠయే' 'అస్య ప్రత్నామనుద్యుతిం' అనే సామలను చూడగల్గారు. వాటితో రెండురోజుల క్రతువునమష్ఠించి, తాము కూడా స్వర్గాన్ని పొందారు. కాబట్టి ఇప్పటికీ ఈ యాగాన్ని అనుష్ఠించేటప్పుడు, వారి పేరుతో ఆ సామలను వరుసగా మొదటి రెండవరోజులలో గానంచేస్తారు. దేవతలు 'త్రిత్రరాతువు' నమష్ఠించి మానవులకంటే ఉత్కృష్టతను, స్వర్గాన్ని సంపాదించుకోగలిగారు అత్రిమహర్షి పీరులు జన్మించాలనే కోరికతో 'చతూరాత్ర'యాగాన్ని అనుష్ఠించి నల్గురువీరులను కన్నాడు. అలాగే జమదగ్ని 'చతుర్‌రాత్ర' యాగంవల్ల బహుసంతతిని ప్రజాపశువు లను పొందగల్గాడు. "జితి" అనేదొక పంచరాత్ర (అయిదురోజుల) క్రతువు. దీని అనుష్ఠానంవల్ల శత్రుసంహారం ద్వారా విజయంపొంద వచ్చు. దేవతలందరిలో ఓజిష్ఠులం, బలిష్ఠులం అయి స్వర్గంలో తిరుగులేనిస్థానం కలిగి ఉండాలి" అని కోరి మరుద్దేవతలు 'షడ్రాత్ర' (ఆరురోజుల) యాగంద్వారా తమ కోరికలు తీర్చుకున్నారు. .సప్తరాత్ర' (ఏడురోజుల) యాగం సంపదలనిస్తుంది. బృహస్పతి

'అష్టరాత్ర' (ఎనిమిదిరోజుల) యజ్ఞంవల్ల తేజస్వి, యశస్వి, బ్రహ్మ వర్చస్వి అయ్యాడు. తేజస్సును కోరేవాడు 'నవరాత్ర' (తొమ్మిది రోజుల) యాగం చేయాలి. శత్రువును చంపాలనుకుంటే 'దశరాత్ర' (పదిరోజుల) యాగం చేయాలి. యాగం పూర్తయిన పదిరోజులలో శత్రువుయొక్క ఆయుర్దాయం ముగుస్తుంది.

పన్నెండు రోజుల కాలపరిమితిగల యాగాలకు 'అహీనం' 'సత్రం' అనే రెండు పేర్లున్నాయి. జైమినీయబ్రాహ్మణం మూడవ కాండలో ఇలాంటివి కొన్ని చెప్పబడ్డాయి. జీవించినంతకాలం ఆరోగ్యంగా ఉండాలని మానవుడు కోరుతుంటాడు. ఇంద్రియాలు తమ పటుత్వం కోల్పోనంతవరకే ఆరోగ్యం ఉంటుంది. ఇంద్రియాల పటుత్వం వీర్యంవల్ల కల్గుతుంది. ఇట్టి వీర్యాన్ని కోరేవ్యక్తి 'గోష్టోమం' అనే ద్వాదశాహాన్ని అనుష్ఠించాలి. 'విజితి' అనే ద్వాదశాహం శత్రువులను నిర్మూలిస్తుంది. 'ఆంగీరససత్రం' స్వర్గాన్నిస్తుంది. 'మహానామ్ని' కుటుంబసౌఖ్యాన్నిస్తుంది. ఇంద్రుడు 'శ్యేన' యాగాన్ని అనుష్ఠించి, అసురులను జయించి దేవతలతోసహా స్వర్గాన్ని ఆక్రమించాడు. డేగ ఏ విధంగా హఠాత్తుగా ఆకాశాన్నుంచి క్రిందకు దిగి తన ఆహారాన్ని తీసుకొని వెళ్తుందో, అలాగే ఏ శత్రువునుద్దేశించి ఈ యాగాన్ని చేస్తే ఆ శత్రువును మృత్యువు అలా కబళిస్తుంది మేధాతిథి అనే మహర్షి ఒకసత్రయాగాన్ని చేశాడు. దానికి "మైధాతిథం" అని పేరు. ఈ యాగాన్ని అనుష్ఠిస్తే పశుసంపద కల్గుతుంది. ద్వాదశాహం యొక్క ప్రభావం చాలాగొప్పది. దీన్ని అనుష్ఠించడం వల్లే దేవతలు రాక్షసులను జయించి, స్వర్గాన్ని స్వాధీనంచేసుకో గలిగారని తలవకారబ్రాహ్మణం స్పష్టంగా చెబుతున్నది (3-300).

పదమూడు మొదలుకొని వేయి సంవత్సరాలకాలం వరకు జరిగే యజ్ఞాలను సత్రాలు అని పిలుస్తారు. తలవకారబ్రాహ్మణం ద్వితీయకాండ చివర ఇవి చెప్పబడ్డాయి. ఇంద్రుడు దేవతలందరిలోకి

అగ్రగామిగా ఉండాలని కోరాడట. అతనికోర్కె తీరటానికి త్రయోదశ రాత్రసత్రమే కారణమైంది. మానవుడు కూడా దీన్ని అనుష్ఠించి శ్రేష్ఠత్వాన్ని పొందవచ్చు. 'మాస్యం సత్రం'-ఇది నెలరోజులపాటు జరిగే యాగం. సంవత్సరంలోని (మాసాలు) ఋతువులు క్రమం తప్పకుండా నడవాలని కోరేవాడు ఈ యాగంచేయాలి. ద్విమాస్యం అనే క్రతువుకూడా కొంచెం ఇంచుమించు ఇలాంటి ఫలితాన్నే ఇస్తుంది. ఇలాగే త్రిమాస్యక్రతువు కూడా చెప్పబడింది.

ద్వితీయకాండలో "గవామయనం" అనే క్రతువు వర్ణింపబడింది. అయనక్రతువులన్నిటికీ ఇది ప్రకృతి. ఇది సంవత్సరకాలం (361 రోజులు)జరుగుతుంది. దీనికి ప్రయోజనాలు అనేకం ఉన్నాయి. వాటిలో ప్రధానమైనవి స్వర్గం, శత్రువిజయం, వాక్పటుత్వం మొదలైనవి. పరమాత్మ సమర్పణబుద్ధితో ఆచరిస్తే, ఇదే మోక్షానికి సాధనమౌతుంది.

ప్రాణులందరికీ హితం కల్గించడానికి అనిష్టాన్ని దూరం చేయడానికి వేదం కొన్ని కర్మలను చేయమని, కొన్నింటిని మానమని చెప్తున్నది. ఈ కర్మలలో కొన్ని నిత్యమూ— అంటే ప్రతిరోజూ చేయాల్సినవి. ఉదాహరణకు-స్నానం, సంధ్యావందనం మొదలైనవి. మరికొన్ని నైమిత్తికాలు— అంటే ఏదో సందర్భం వచ్చినప్పుడే ఆచరించాల్సినవి. గ్రహణం పట్టినప్పుడు స్నానం చేయడంలాంటివి. ఇవి రోజూ చేసేవికావు. మరికొన్ని నిషిద్ధకర్మలనేవి ఉన్నాయి. అంటే వాటిని ఎప్పుడూ చేయకూడదు. "నానృతం బ్రూయాత్" అబద్ధమాడరాదు—ఇలాంటివి. ఇలాగే (మా హింస్యాత్సర్వాభూతాని) ప్రాణులను హింసించరాదు అనేది కూడా. ఇక్కడ కొంతమందికి ఒక సందేహం కలుగుతుంది. ఏ ప్రాణినీ హింసించవద్దని చెప్పే వేదం క్రతువులలో 'మేక' మొదలైన పశువులను చంపి హోమం చేయమని ఎందుకు విధిస్తున్నది అని?

విధివాక్యాలు రెండు రకాలు. సామాన్యవిధి, విశేషవిధి అని. సామాన్యాన్ని విశేషం బాధిస్తుంది. లోకంలో ఎవరినైనా కొట్టటం తిట్టటం నేరం (ఇది సామాన్యం). కాని, గురువు శిష్యుణ్ణి కొట్టవచ్చు తిట్టవచ్చు (ఇది విశేషం). అది వాని శ్రేయస్సుకొరకే గనుక. ఇలాగే పశుహింస క్రతువులోగాక ఇతరత్ర జరిగితే అది హింస అవుతుంది. అదే క్రతువులో అయితే అది హింసకాదు. ఎందుకంటే అలా చేయమని వేదమే చెప్పింది గనుక. ఇది ధర్మం, ఇది అధర్మం అనే సంగతి మనకు వేదంవల్లనే గదా! తెలుస్తుంది. క్రతువులలో గాక పశుహింస ఇతరత్ర అధర్మమంటున్నది వేదం; కనుక దాన్ని చేయకూడదు. ఆ వేదమే క్రతువులలో హింస చేయమంటున్నది. ఇది ధర్మం. కనుక ఆచరణయోగ్యం.

సందర్భాన్ని బట్టి కర్మల, వస్తువుల స్వభావం మారిపోతుంది. తలారి రాజాజ్ఞమేరకు శిరచ్ఛేదం చేస్తాడు. దానికి తప్పులేదు. అతడెవరినన్నా చంపితే అది హత్య (నేరం). అలాగే మంచి ఆరోగ్యానికి బలమైన ఆహారం తినమంటాడు వైద్యుడు. ఆ వైద్యుడే జ్వరం వచ్చినపుడు ఒక్కమెతుకు కూడా తినవద్దంటాడు. ఆయుర్వేదంలో "సింహప్రతిపాలనం" అనే మందు ఉన్నది. దాన్ని పాము విషంతో తయారుచేస్తారు. మామూలువ్యక్తి దాన్నితింటే మరణిస్తాడు. సన్నిపాతరోగికిస్తే అతడు జీవిస్తాడు. ఇలాగే లోకంలో జరిగే హింసకు వైదికక్రతువులలోని పశుహింసకు ఎంతో తేడా ఉంది.

తలవకారబ్రాహ్మణంలో అనేక క్రతువులు చెప్పబడి ఉన్నాయి. వాటన్నిటికీ ప్రత్యేకమైన ప్రయోజనాలున్నాయి. ఈ ప్రయోజనాలన్నీ కేవలం యాగంచేసినవారికే ఉంటాయని అనుకోకూడదు. యాగం చేసినవారికి అధికప్రయోజనం ఉన్నా, దానివల్ల సమాజానికి కూడా కొంత ప్రయోజనం లేకపోలేదు. ఉదాహరణకు_ 'మాన్యం' అనే యాగం ఉన్నది. దీన్ననుష్ఠిస్తే ఋతువులు, _ వర్షాదులు

న్క్రమంగా నడుస్తాయి. దీనివల్ల ఆచరించినవారికే గాక లోకానికి కూడా మేలు కలుగుతుంది. అలాగే వర్షాలు కురవటానికి "కారీరిష్టి" చేయాలి. వర్షంకురిస్తే ఒక్క యజమాని ఇంట్లోనో, పొలంలోనో కాదు; అన్నిచోట్ల కురుస్తుంది. అందుచేత వైదికకర్మలు బహుజన హితాన్ని సుఖాన్ని దృష్టిలోఉంచుకొని చెప్పబడినవేనని గ్రహించాలి. అలాగే వైదికకర్మలకు కేవలం స్వర్గాదులే ప్రయోజనం కాదు. కర్మానుష్ఠానం ద్వారా మనస్సు పరిపక్వమౌతుంది. దానివల్ల ఆత్మ జ్ఞానం, దానిద్వారా మోక్షం కలుగుతాయి. కాబట్టి లౌకికసుఖాల కోసం కాక (పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితో) త్యాగబుద్ధిని అలవాటు చేసుకొని మోక్షాన్ని పొందాలనే దృష్టితో యాగానుష్ఠానం చేయటం అందఱికీ శ్రేయస్కరం.

— ఎస్.ఎస్.ఎస్.

2. 5. 7 వైశిష్ట్యం

సకలవేదాలకు ఆచార్యుడు కృష్ణద్వైపాయన వ్యాసమహర్షి. ఆయన దగ్గఱ వెయ్యిశాఖల సామవేదాన్ని జైమిని మహర్షి అధ్యయనం చేసి ప్రచారం చేసినట్లు, జైమినికి తలవకారుడనే శిష్యుడున్నట్లు జైమినీయబ్రాహ్మణం మొదట్లోను చివఱలోను పేర్కొంటున్నది[1]. సామవేదప్రచారకుడైన జైమిని ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఉపదేశించడంచేత జైమినీయబ్రాహ్మణమని, జైమిని శిష్యుడైన తలవకారుడు ప్రచారంచేయటంచేత తలవకార (రి) బ్రాహ్మణమని దీన్ని పిలుస్తున్నారు. జైమినీయబ్రాహ్మణమనే పేరే దీని వైశిష్ట్యాన్ని తెలుపుతోంది. సాక్షాత్తు జైమినిమహర్షే దీని ఉపదేష్టకావడంవల్ల ఇతర సామవేదబ్రాహ్మణాలకంటే ఇది ఉత్కృష్టమైందని ఊహించవచ్చు. ఈ ఊహ సత్యమని ఈ బ్రాహ్మణపరిశీలనలో అర్థమవుతుంది.

ఇతర సామవేదబ్రాహ్మణాలకంటే ఇది ఆకారంలో పెద్దది. ఆకారంలోగాని ప్రతిపాదించే విషయాలలోగాని, ఉపాఖ్యానాలలో గాని, యజ్ఞాంగాలను విమర్శించడంలోగాని శతపథబ్రాహ్మణానికి ఇది ఏమాత్రం తీసిపోదని విమర్శకుల భావన. అయితే మన దుర దృష్టంవల్ల ఈ బ్రాహ్మణం సస్వరంగా లభించడంలేదు. దీనికి వ్యాఖ్యానంగాని, ప్రయోగంగాని, పద్ధతిగాని, శ్రౌతసూత్రంగాని ఇంతవఱకు లభించలేదు. అయినా డా॥ రఘువీర, డా॥ లోకేశ చంద్రల కృషివల్ల ఇది కొంతవెలుగులోకి వచ్చే అవకాశం కలిగింది. ఈ బ్రాహ్మణం కర్ణాటకదేశంలో ప్రసిద్ధికెక్కిందని చరణవ్యూహ వ్యాఖ్యానంవల్ల తెలుస్తోంది.

---

1. సామాదిం సకలవేదగురోర్మునీంద్రాద్
వ్యాసాదవాప్య భువి యేన సహస్రశాఖమ్।
వ్యక్తం సమస్తమపి మంగళగీతరాగం
తం జైమినిం తలవకారగురుం నమామి॥

విషయవైశిష్ట్యం :

మొదటికాండలో మొదటి 65 ఖండలు నిత్యాగ్నిహోత్రానికి సంబంధించినవి తరువాతి భాగంలో అగ్నిష్టోమం, ప్రాయశ్చిత్తాలు వివరింపబడ్డాయి. ఈ భాగానికే మహాబ్రాహ్మణమని పేరు.

రెండవకాండలో మొదటి 80 ఖండలు, 371 నుండి 442 వరకు గవామయనం వివరింపబడింది. ఈ ఖండలే మహావ్రతబ్రాహ్మణ మని పిలువబడుతున్నాయి. ఈ గవామయనం అయనాల కన్నింటికి ప్రకృతియాగం. సూర్యకిరణాల గతిననుసరించి చేసే యాగం కాబట్టి దీనికి గవామయనం అనిపేరు. ఇది ఒక సంవత్సరం అనుష్ఠింపదగినది. అందులోను, మొదటి ఆరునెలల్లో ఏ వరుసలో క్రియలు అనుష్ఠింప బడతాయో, అవే క్రియలు మిగిలిన ఆరునెలల్లో వ్యుత్క్రమంగా అనుష్ఠింపబడతాయి. సూర్యుడు కర్కాటకంనుండి మకరంవరకు వెళ్ళి మరల కర్కాటకానికి వెనక్కి వచ్చినట్లుగా మొదటి ఆరునెలల్లోని క్రియాకలాపం వ్యుత్క్రమంగా అనుష్ఠింపబడటం వల్ల ఆఖరిరోజు, మళ్లా మొదటిరోజు చేసిన క్రియతో ఈ యాగం సమాప్తమవుతుంది.

ఈ రెండవకాండలో 81 నుండి 234 వరకు ఏకాహాలు (ఒక్క రోజులో చేయదగినవి) వివరింపబడ్డాయి. వీటన్నిటికి జ్యోతిష్టోమం ప్రకృతి యాగం. ఈ భాగాన్ని ఏకాహబ్రాహ్మణమని పిలుస్తారు.

ఆ తరువాత 333 వ ఖండంవరకు పన్నెండురోజులలో చేయ దగిన 'అహీనాలు' వివరింపబడ్డాయి. ఈ భాగాన్ని అహీనబ్రాహ్మణ మంటారు.

ఆ తరువాత 'సత్రాలు' (పన్నెండురోజులకు మించి చేయ దగినవి) వర్ణింపబడ్డాయి. ఈ భాగానికే సత్రబ్రాహ్మణమని పేరు.

మూడవకాండలో ద్వాదశాహాలు చాలా విస్తరంగా వివరింప బడ్డాయి. దీనికే ద్వాదశాహబ్రాహ్మణం అనిపేరు.

సామాన్యంగా ఇతర విషయాలన్నీ పంచవింశబ్రాహ్మణంలో ఉన్నాయి. అయితే ద్వాదశాహప్రకరణం మాత్రం ఈ బ్రాహ్మణంలోనే విశదంగా ఉన్నది.

ఇక ఈ బ్రాహ్మణంలో ఋగ్వేద - సామవేదమంత్రాలే గాక, ఇతరవేదమంత్రాలు కూడా ఉండటం మరొకవిశేషం. ఉదాహరణకు— "అతిమాత్రం అవర్ధన్త" (1-152) అనే ఈ మంత్రం అథర్వవేదం (5-19-1) నుండి గ్రహింపబడింది. అలాగే "అర్కో దేవానాం" (2-88) అనే మంత్రం మాధ్యందిన శతపథబ్రాహ్మణంలో (8-6-2-19) కనిపిస్తోంది.

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఇతర బ్రాహ్మణాలతో పోల్చి చూసినప్పుడు శాట్యాయన, పంచవింశ, శతపథ (మాధ్యందిన, కాణ్వ) తైత్తిరీయ, ఐతరేయ కౌషీతకి బ్రాహ్మణాలతో దీనికి గల సంబంధం స్పష్ట మవుతుంది.

భాషాప్రయోగవైశిష్ట్యం :

యరలవలు పరంగాగల శనలు పరంగా ఉన్నప్పుడు సంధిలో విసర్గకు లోపం ఈ బ్రాహ్మణంలో ప్రచురంగా కనిపిస్తుంది. ఉదా- యః + శ్రియమ్ = యశ్రియమ్ (2-10); మేధ్యాః + స్యామ = మేధ్యా స్యామ (3-196).

కొన్ని ఇకారాంతస్త్రీలింగ శబ్దాలలో ప్రథమాబహువచనం ద్వితీయాబహువచనంలా ప్రయోగింపబడుతుంది. ఉదా :- అంహు మతీః (1-115), మానవీః (2-105), రూపిణీః (3-106), రేవతీః (2 167) మొ॥.

వత్వన్తస్త్రీలింగ ప్రథమాబహువచనం కూడ "ఈః" అనేది అంతంగా కలదిగానే ఈ బ్రాహ్మణంలో కనిపిస్తోంది. ఉదా:- పరివతీః గాయత్ర్యః (3-159), అంధవ్వతీః గాయత్ర్యః (2-13).

లౌకికసంస్కృతంలో అకారాంతంగా వినబడే 'ఓక' శబ్దం బ్రాహ్మణాలన్నింటిలోను వ్యస్తప్రయోగంలో 'ఓకన్' అని నకారాంతంగానే ప్రయోగింపబడింది. ఈ బ్రాహ్మణంలో మాత్రమే అది అకారాంతంగా ప్రయోగింపబడటం[1] ఒక విశేషం.

తూష్ణీం నిషద్యం (2-1), కిందిత (2-2), ఔదుంబరదండ (3-65), మిథునాభవతి (2-9), ద్వాషష్టి (2-11), ద్వానవతి (2-48), ద్వానవ (2-24) (పద్దెనిమిది అనే అర్థంలో) మొదలైన సమాసాలు, పర్యేతే (2-3), సమూర్ధయన్తి (2-13), లిలియుః (2-2), ఉదఖాత్సుః (2-37), అపోచ్ఛన్ (2-3), ఇత్యాది క్రియలు, యథానిపతితమ్ (2-80), అహ్నాయ (2-74), పురా (సృష్ట్యాదిని) పూర్వే (ప్రాచీన కాలంలో) (2-62) మొదలైన అవ్యయాలు, "కర్ణినీ వై భూమిః" (1-126), భూమికి చెవులున్నాయి (గోడలకు చెవులుంటాయి అనే తెలుగు సామెత) మొదలైన సామెతలు, "యథా కుమారో జాతః స్తనమభిపద్యేత" (1-1) మొదలైన ఔపమ్యాలు ఈ బ్రాహ్మణ వైశిష్ట్యాన్ని చాటి చెప్తున్నాయి.

చారిత్రక విషయానుశీలనం:

చారిత్రకంగా పరిశీలిస్తే ఈ బ్రాహ్మణంలో ప్రసిద్ధులైన ప్రభువులయొక్క, ఆచార్యులయొక్క నామధేయాలు ఉపాఖ్యానాలలో వినవస్తాయి. జనకుని సమకాలికులైన అనేకమంది రాజులు ఈ బ్రాహ్మణంలో స్మరింపబడ్డారు. వారిలో చిత్రుడు (1-245), దాల్భ్య

---

1. స ఇమం లోకం ఓకం ప్రజానన్నత్యవా విద్యాత్ తన్త్రిభిః 2-3.

వంశానికి మూలపురుషుడైన దర్భుడు (2-100), కేశిదార్భ్యుడు, మత్స్యా యాజ్ఞసేనుడు(2-53), ఉపాకపి భార్గవి (2-122), సుదక్షిణ క్షైమి (2-113), బ్రహ్మదత్త ప్రసేనజిత్తు (1-337) మొదలైన వాళ్లు ముఖ్యులు.

ఆచార్యులలో ఉద్దాలక అరుణికి సమకాలికులైన జనకుని పురోహితులు ఐదుగురు. (ఉద్దాలక అరుణి, యాజ్ఞవల్క్యవాజసనేయుడు, బర్కువార్ష్ణుడు, ప్రియజానశ్రుతేయుడు, బుడిల అశ్వతరాశ్వి (2-22), కేసిదార్భ్య కేశిసత్యకాముల పురోహితుడైన 'అహీనసుడ'నే అశ్వత్థి (1-285), ఔద్దాలికుడైన కుసురుబిందుడనే (1-75) మహర్షి, బ్రహ్మదత్త చైకితాయనుడు (అరుణిసమకాలికుడైన గోలూన అరక్షకాయనుని సహాధ్యాయి) (1-337) మొదలైన వారు స్మరింపబడ్డారు.

ఐతరేయ, శతపథ తైత్తిరీయాది బ్రాహ్మణప్రసిద్ధులైన ప్రభువులు, ఆచార్యులు ఇందులోకూడ ప్రధానులవటంవల్లనే ఈ బ్రాహ్మణానికి ఆ బ్రాహ్మణాలతో ఉన్న సంబంధం వ్యక్తమవుతుంది.

వైజ్ఞానికతత్త్వవివేచనం:

ఆధునికవైజ్ఞానికతత్త్వాలు కొన్ని ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పరిశీలించటం వల్ల తెలుస్తాయి.

1. చెట్లు-చేమలు లేకపోతే ప్రాణిమనుగడ ఈ భూమిపై అసాధ్యమనే వైజ్ఞానికతత్త్వం ఈ బ్రాహ్మణంలో వివరింపబడింది. ఓషధులు, వనస్పతులు లేకపోతే ఈ భూమి ప్రాణనివాసయోగ్యం కాదని ఆలోచించి గరుడుడు స్వర్గంనుంచి సోమలతను తీసికొనివచ్చి దానిని భూమిపై పిండాడట. ఆ రసబిందువులు భూమిపై ఎక్కడెక్కడ పడ్డాయో అక్కడక్కడ తాబేలువీపులాగా కఠినంగా బోడిగా ఉన్న భూమిమీద ఓషధులు, వనస్పతులు ఐయలుదేరాయట (1-355).

ఈ ఓషధులు, వనస్పతులు పృథివీరోమాలుగా పోల్చబడ్డాయి (2-54). వీటివల్లనే పృథివి వాసయోగ్యంగా చేయబడింది.

2. వాయువు అంతరిక్షంలో ప్రకాశిస్తుందని, ఇది అంతరిక్షం లోని శక్తివంతమైన అణువులతో నిండిన అయస్కాంతక్షేత్రంచేత ఆకర్షింపబడి అడ్డంగా వీస్తుందట (3-310). ఈ వాయువు ఉత్తరాభి ముఖంగానే వీస్తుందట; అంతరిక్షంలో తెల్లగా ప్రకాశిస్తుందట (3-382). వాయువుకు రూపమున్నట్లు ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొంటున్నది. ఇలాంటి వాయువే అంతరిక్షానికి అధిపతి.

3. ఈ అంతరిక్షంలో శక్తివంతమైన అణువులున్నాయి. ఇవి ప్రాణంనుంచి, జలాలనుంచి, అగ్నినుంచి పుట్టాయి. ఇవి అంతరిక్షంలో ప్రకాశిస్తుంటాయి. ఇవే 'పశు' శబ్దంచేత ఈ బ్రాహ్మణంలో పిలువ బడ్డాయి (1-140, 2-231, 267, 3-186).

4 మేఘం వర్షించడంలో కారణంగా పెద్దధ్వని చెప్పబడింది. వర్షంకోసం దుందుభులను మ్రోగించటం ఈ బ్రాహ్మణంలో వర్ణింప బడింది (1-143). బృహత్‌స్తోత్రంలో వర్షానికై దుందుభులను మోగిస్తారట. ఇలా ఎన్నో వైజ్ఞానికవిషయాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో వర్ణింపబడ్డాయి.

యాజ్ఞికదృష్టితోను, చారిత్రకదృష్టితోను, భాషాప్రయోగ దృష్టితోను, వైజ్ఞానికదృష్టితోను, ఏ దృష్టితో చూసినా ఈ బ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో ఒక విశిష్టస్థానాన్ని అలంకరిస్తోందని చెప్పక తప్పదు.

— కె.వి.ఆర్.కె.

2. 5. 8 సంగ్రహసమీక్ష

సామవేదానికి సహస్రశాఖలున్నాయని ప్రసిద్ధి. వాటిలో ఒక శాఖ తలవకారశాఖ. ఇతర వేదాలకున్నట్లుగా ఈ శాఖకు కూడా మంత్రభాగం-బ్రాహ్మణభాగమని రెండు భాగాలున్నాయి. వీటిని తలవకారసంహిత - తలవకారబ్రాహ్మణం అంటారు. తలవకార బ్రాహ్మణాన్ని జైమినీయబ్రాహ్మణమని కూడా వ్యవహరిస్తుంటారు. తలవకారుడన్న మహర్షి వల్ల ఏర్పడినశాఖ కావడాన తలవకారశాఖ అని దీనినంటారు. ఈ తలవకారుడు జైమినిమహర్షి శిష్యుడు అని ప్రసిద్ధి. "శౌనకాదిభ్యశ్ఛందసి" (4-3-106) అన్న పాణినిసూత్రానికి వ్యాఖ్యలో కాశికావృత్తికారుడు శౌనకాదిగణంలో తలవకారపదాన్నికూడా చేర్చి పఠించాడు. కాబట్టి తలవకారుడు ఒక వేదశాఖకు ప్రవర్తకుడన్న విషయానికి పాణినిమహర్షివచనం కూడా ఒక ప్రమాణమవుతోంది. సామవేదానికి ప్రవర్తకుడు మహర్షిజైమిని. అయితే సామశాఖ అయిన తలవకారబ్రాహ్మణానికి ఇద్దరుమహర్షులు ప్రవర్తకులవుతారు. సాధారణంగా కఠ, వాజసనేయ, తైత్తిరీయాదిశాఖల్లో ఒక్కరే ప్రవర్తకులు కావడం పరిపాటే గాని, గురుశిష్యులిద్దరూ ఒకశాఖకు ప్రవర్తకులు కావడం కూడా వైదికసంప్రదాయంలో అక్కడక్కడా కానవస్తుంది. 'సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా' అన్న తైత్తిరీయక వాక్యంలో ఒకేవిద్యకు భృగువు వరుణుడు కూడా ప్రవర్తకులన్నది స్పష్టంగా చెప్పబడింది.

జైమినీయగృహ్యసూత్రంలో తర్పణప్రకరణంలో సామవేద ప్రవర్తకులైన ఆచార్యులలో జైమిని తలవకారులిద్దరూ స్మరింపబడ్డారు. ధన్విచే వ్రాయబడిన ద్రాహ్యాయణశ్రౌతసూత్రభాష్యంలో సాయణా చార్యుని ఐతరేయబ్రాహ్మణభాష్యంలోను, ఇంకా ఇతరత్ర అనేక వైదికగ్రంథవ్యాఖ్యానాల్లోను తలవకారబ్రాహ్మణంలోని వాక్యాలు ఉదాహరింపబడ్డాయి. ఈనాడు ఇతర వేదశాఖలకున్నంత ప్రసిద్ధి

తలవకారశాఖకు లేదు. ఈ శాఖ నధ్యయనం చేసేవాళ్ళు చాలాకొద్ది మంది కేరళలోను, ద్రవిడదేశంలోను కనిపిస్తున్నారు.

కౌథుమశాఖలాగా తలవకారశాఖకుకూడా ఎనిమిది బ్రాహ్మణా లున్నాయి. శతపథబ్రాహ్మణంలాగా తలవకారబ్రాహ్మణం కూడా చాలా విస్తృతమయింది. ఈ బ్రాహ్మణంలో మూడుకాండలున్నాయి. మొదటికాండలో 364 ఖండలు, రెండవకాండలో 442 ఖండలు, మూడవకాండలో 386 ఖండలు ఉన్నాయి. మొదటికాండలో అగ్ని హోత్రం, జ్యోతిష్టోమం, రెండవకాండలో గవామయనం, ఏకాహం, అహీనాలు, సత్రాలు, మూడవకాండలో ద్వాదశాహం విస్తృతంగా ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

దేవతల నుద్దేశించి హోమంచేసే ద్రవ్యాల్లో సోమలతారసం ప్రధానద్రవ్యంగా ఉండే యాగాన్ని సోమయాగం అంటారు. ఈ సోమయాగం ఐదురోజుల్లోగాని, అంతకుమించిన రోజులలోగాని అనుష్ఠింపబడుతోంది. ఈ సోమయాగం ఏకాహమని, అహీనమని, సత్రమని మూడు విధాలు. సోమరసాన్ని పిండి, పిండిన రసాన్ని హోమంచేయడం 'సుత్యా' అని వ్యవహరింపబడుతుంది. ఏ రోజున 'సుత్యా' అనుష్ఠింపబడుతుందో ఆ రోజుకు "సౌత్యాహస్సు" అనిపేరు. ఆ రోజుల సంఖ్యనుబట్టి పైన పేర్కొన్న విభాగాలు ఏర్పడతాయి. అంటే ఒకే సుత్యాహస్సుగల అగ్నిష్టోమం, అతిరాత్రం, వాజపేయం మొ॥ యాగాల్ని 'ఏకాహ' లంటారు. సుత్యాహస్సులు రెండుమొదలు పన్నెండువరకు ఏ యాగంలో అనుష్ఠింపబడతాయో అటువంటి అశ్వమేధం, పౌండరీకం, ద్వాదశాహం మొ॥ యాగాల్ని "అహీనా" లంటారు. పదమూడు రోజులు మొదలుగా ఒక సంవత్సర దినసంఖ్య వరకు సుత్యాహస్సులు కలిగిన గవామయనాదియాగాల్ని "సత్రాలు" అని వ్యవహరిస్తారు. ద్వాదశాహాన్ని అహీనంగాను, సత్రంగాను కూడా పరిగణిస్తారు.

ఇతర సామవేదబ్రాహ్మణాల్లోలాగా ఈ తలవకారబ్రాహ్మణంలో కూడా ఉద్గాతయొక్క కర్మలు చెప్పబడ్డాయి. సామల స్వరూపం, వాటిపేర్లు, పేర్లకు నిర్వచనాలు, సామల ద్రష్టలు, సామలకు ఆయా క్రతువులలో వినియోగం, ఆ యా సామగానాలకు ఫలవిశేషాలు, సామలలో కూర్చవలసిన స్తోమాలస్వరూపం, వాటిలోని భక్తివ్యవస్థ గానంలో ఏర్పరచదగిన స్తోభలు, వాటి స్వరూపం, వికృతియాగాల్లో సామలలోని ఊహం, అర్థవాదాలు మొదలైన విషయాలెన్నో ఈ బ్రాహ్మణంలో విశదంగా వివరించబడ్డాయి. తాండ్య, షడ్వింశ, శతపథ, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణాల్లోని అనేకవాక్యాలు యథాతథంగా ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉదాహరించబడ్డాయి. అయినా ఇతర బ్రాహ్మణాల్లో చెప్పనటువంటి విషయాలెన్నో ఇందులో చెప్పబడ్డాయి. ఇతర బ్రాహ్మణాల్లోకన్నా ఈ బ్రాహ్మణంలో మంత్రాలకు వ్యాఖ్యానం విశదంగా ఉన్నట్లు అనిపిస్తుంది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో చారిత్రకులకు-సాంఘికతత్త్వాన్వేషకులకు యాజ్ఞికులకు ఆసక్తికలిగించే విషయాలెన్నో అక్కడక్కడ ప్రసంగ వశాన ప్రస్తావింపబడ్డాయి. కొన్నింటిని చూడండి:

అరణ్యమార్గాలు ముళ్ళపొదలవల్ల ప్రయాణికులకు ఎంతో కష్టాన్ని కలుగజేస్తాయి. కాని ఒకగ్రామం నుంచి మరొక గ్రామానికి పోయే మార్గాలుమాత్రం చక్కగా నిర్మింపబడి ఉండటంవల్ల బాటసార్లు ఎలాంటి కష్టాలులేక తమ తమ గమ్యాన్ని సుఖంగా చేరగల్గుతున్నారు (2-424).

నౌకద్వారాగాని పడవద్వారాగాని సముద్రాన్ని దాటదలచిన వాళ్ళు ఒక ద్వీపంనుంచి మరొకద్వీపాన్ని చేరుతూ నెమ్మదిగా తమ గమ్యాన్ని చేరారు (1-330) అనటంవల్ల ఆనాటి సముద్రయానం సూచింపబడుతోంది.

పందులాంటి మునలితనాన్ని పొందిన అభిప్రతారణుడన్న వాని ఆస్తిని అతను బ్రతికియుండగానే పుత్రులు పంచుకున్నారని ఒక కథలో వెల్లడవుతోంది (3-156).

సింధునదానికి పడమరన భరతరాజ్యం, తూర్పున ఇక్ష్వాకుల రాజ్యముండేదనీ; ప్రసిద్ధమహర్షులు విశ్వామిత్రజమదగ్నులు భారత రాష్ట్రంలో ఉండేవారని ఒకచోట స్పష్టంగా ఉదాహరించబడింది (3-238). మొదట భరతులరాష్ట్రం మూడుగా విభజింపబడియుండేది. వాటిలో ఒకభాగాన్ని వైతహవ్యులు, మరొకదాన్ని మిత్రవత్తులు మరొకభాగాన్ని కృతవంశీయులు పాలిస్తూ ఉండేవారు. కాలక్రమేణ కృతవంశం ఈ మూడుభాగాల్ని కలిపి అఖండభారతాన్ని నిర్మించింది (3-195).

కురుక్షేత్రానికి సమీపంలో శర్యణావత్ అనే పేరుగల గొప్ప సరస్సు ఉంది (3-62).

త్రిపరుణుడనే ఇక్ష్వాకురాజుతో పాటు వృశాహ్వుడనే కుల పురోహితుడు ఒకేరథంలో ప్రయాణించాడన్న సంఘటనవల్ల అప మార్గంలో ప్రవర్తించే రాజన్యుల్ని నివారించటానికి పురోహితులు రాజుతోపాటు ప్రయాణించేవారని తెలుస్తోంది (3-92).

వైరాగ్యాదిగుణసంపన్నులైన కొందరు రాజులు రాజ్యపాలనం చేస్తూనే ఋషులయినట్లు తెలుస్తోంది. దివోదానుడు ధీతోనిరన్నుడనే ఇద్దరు రాజులు సామగానంచేసి ఆయా సామలకు ప్రవర్తకులుగా ప్రసిద్ధికెక్కారు (2-222; 3-97).

వేదవాఙ్మయంలో దేవతలకు రాక్షసులకు విరోధం-యుద్ధాలు ఇవి తరచు మనకగపడుతూనే ఉంటాయి. కాని దేవతలకు-ఋషులకు సంఘర్షణ ఏర్పడినట్లు వర్ణించిన-ఈ బ్రాహ్మణభాగం కొంతఆశ్చర్యాన్ని కలిగిస్తుంది. మనువు పుత్రుడయిన శర్యాతుడనే ఋషిచేసిన యజ్ఞంలో

భృగువంశీయుడైన చ్యవనుడు సోమపాత్రాన్ని అశ్వినీదేవతలకై హోమంచేసేందుకు చేతిలోకి తీసుకున్నాడట! ఇంద్రుడు ఆ పాత్రని చ్యవనునికి తెలియకుండానే అపహరించాడట! ఎలాగో ఒకలాగ సోమపాత్రను అపహరించింది ఇంద్రుడని తెలుసుకున్న చ్యవనమహర్షి ఇంద్రుణ్ణి కొట్టాడట! దాంతో దేవతలు ఋషులమీద కోపగించు కున్నారట! ఋషులుకూడా దేవతలమీద కోపగించుకున్నారట! దేవతలు ఋషుల యజ్ఞాల్ని పాడుచేయడానికి పూనుకున్నారట! ఋషులుకూడా దేవతల్ని ఎదుర్కొనడానికి-ఓడించడానికి మదమనే పేరుగల అసురుణ్ణి పుట్టించారట! (3-159, 160)

కొన్నిచోట్ల సత్రయాగంలో పాల్గొన్న ఋత్విక్కుల పేర్లు కూడా పఠింపబడ్డాయి. మేధాతిథులు చేసిన సత్రయాగంలో అగస్త్య మహర్షి కొడుకైన దృఢచ్యుత్ ఉద్గాతగాను, గౌరీవితి ప్రస్తోతగాను, అచ్యుతచ్యుత్ ప్రతిహర్తగాను, వసుక్షయుడు హోతగాను, సనక నవకులు అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతలుగాను పాల్గొన్నారని ఒకచోట చెప్ప బడింది (3-234).

సోమయాగస్వరూపంలో కూడా కొంతమార్పు కనిపిస్తుంది. సోమయాగమంటేనే మూడుసవనాలుకలదిగా ప్రసిద్ధి. కాని ఒకప్పుడు రెండుసవనాలే ఉండేవనీ, ఇంద్రుడే మొట్టమొదటగా మూడవ సవనాన్ని ప్రారంభించాడనీ, అప్పటినుండే సోమయాగం త్రిషవణంగా (మూడుసవనాలు కలదిగా) రూపొందిందన్న అపూర్వవిషయం-ఈ బ్రాహ్మణంవల్ల తెలుస్తోంది (1-56).

గర్భధారణనుంచి అయిదవనెలలోనే గర్భస్థశిశువుకు స్త్రీ పుం లక్షణాలు ఏర్పడతాయన్న ధర్మశాస్త్రవచనానికి మూలం ఈబ్రాహ్మణం లోని "తస్మాత్ పంచమే మాసి గర్భా విక్రియన్తే" అన్న వాక్యమే! (1-267).

ఈనాటి స్థితిగతుల్ని అనువదించి చెప్తున్నట్లుగా తోచే వాక్యాలు అక్కడక్కడా విరివిగానే ఈ బ్రాహ్మణంలో లభిస్తాయి. "తక్కువ సంఖ్యగల ప్రజాసమూహానికి ఎక్కువ సంఖ్యగల ప్రజా సమూహం విరోధిగానే ఉంటుంది" (1-198).

పీటకుగల అవయవాలు పేరుపేరున గణించబడ్డాయి. దండం, ఉపవాణాలు, సూన, చర్మ, ఆకాశాలు, వాదనలు, సప్తతంత్రులు అని (2-70) "వాణం శతతంత్రి మాహారన్తి" (2-45) అన్న వాక్యంవల్ల నూరుతీగలుగల వాద్యమప్పటికి ప్రసిద్ధమై ఉండేదని తెలుస్తోంది.

సామెతగా మనం వ్యవహరించే భావాలు చాలా ఈబ్రాహ్మణ వాక్యాల్లో ప్రతిఫలిస్తూ ఉంటాయి. స్త్రీలంటే ఎవరికిప్రియం గాదు? (3-352) అనే భావన ఇందులో కనబడుతుంది.

చంద్రునిలోని మచ్చను కవులే అనేకవిధాలుగా ఉత్ప్రేక్షించా రనుకుంటాం గదా! చూడండి! ఈ వేదవాక్యం దానికేమయినా తీసిపోతుందేమో! "ఏష వై శశః య ఏషోఽన్తశ్చన్ద్రమసి" (1-28) కనబడే చంద్రునిలో ఉన్నది కుందేలే!

ఇలాంటి కవిత్వభావనలున్నాయి కాబట్టే మహాకవికాళిదాసు కూడా అనేకభావాల్ని తాను తనగ్రంథాల్లో చొప్పించాడనిపిస్తుంది. "అస్తమయాన్ని పొందుతున్న ఈ సూర్యుడు అగ్నియందే ప్రవేశిస్తాడు" (1-11) అన్న వాక్యాన్ని ఆధారంచేసుకునే - పగలు ముగియగానే సూర్యుడిచ్చిన తేజస్సుతో అగ్నిలాగా తండ్రినుంచి పొందిన రాజ్యంతో రఘువు ప్రకాశించాడు (రఘు. 4-1) అన్నాడు కాళిదాసు.

"సమస్త పదార్థాలనుంచి సారాన్ని గ్రహించడంవల్లనే సూర్యుడు ఆదిత్యుడని పిలువబడుతాడట" (2-26). ఈ అంశాన్ని కూడా కాళిదాసు "అదత్తే హి రసం రవిః" అని (రఘు. 1-8) పేర్కొన్నాడు.

"బంగారానికిగల స్వభావసిద్ధమైన కాంతి నిప్పులో కాల్చినపుడు గాని గోచరించదు" (1-28). ఈ భావాన్నే రఘువంశంలో (1-10) అనువదించాడు.

"మణిలో మణిసూత్రం కూర్చబడియున్నట్టుగా ఈ లోకాలన్నిటిలో త్రిరాత్రం కూర్చబడి ఉంది" (2-245) అన్న మణిసూత్రోపమానాన్నే కాళిదాసుకూడా "మణౌ వజ్రసముత్కీర్ణే సూత్రస్యేవ" (రఘు. 1-4) అన్నవాక్యంలో స్వీకరించాడు.

ఇలా వివిధరంగాల్లో వివిధభావాలను వ్యక్తపరచే ఈ బ్రాహ్మణం పరిశీలకులకు ఎంతో ఆనందాన్ని ఆశ్చర్యాన్ని కూడా కలిగించేలా ఉంటుంది.

— వి. ఎస్. ఎస్.

తాండ్యబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 6 తాండ్యబ్రాహ్మణం

2. 6. 1 పరిచయం

సామవేదంలోగల కౌథుమశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం తాండ్యబ్రాహ్మణం. దీనికే తాండ్యమహాబ్రాహ్మణమని, మహాబ్రాహ్మణమని, పంచవింశబ్రాహ్మణమని, ప్రౌఢబ్రాహ్మణమని కూడా పేర్లున్నాయి. తాండిమహర్షి ప్రవర్తకుడు కాబట్టి తాండిబ్రాహ్మణమని లేక తాండ్యబ్రాహ్మణమని, గ్రంథపరిమాణం, ఇందులో ప్రతిపాదింపబడిన విషయాల మహత్వాన్నిబట్టి మహాబ్రాహ్మణమని, ఇరవైఅయిదు అధ్యాయాలుండటంవల్ల పంచవింశబ్రాహ్మణమని దీన్ని పిలుస్తున్నారు.

దీనికి అనుబంధంగా ఏర్పడిన 26వ అధ్యాయమే "షడ్వింశబ్రాహ్మణం". ఇందులో ఆఱు ప్రపాఠకాలున్నాయి. కాని రెండు ఖండలుగల చివరి ప్రపాఠకాన్ని "అద్భుతబ్రాహ్మణ" మని కూడా పిలుస్తారు.

సామవేదానికి గల బ్రాహ్మణాలన్నింటిలో తాండ్యబ్రాహ్మణానికిగల స్థానం అద్వితీయమైంది. ఇది ప్రధానంగా సోమయాగాన్ని ఇతరయాగాలను సాంగోపాంగంగా నిరూపిస్తున్నది. కౌషీతకిశాఖతో ఈ బ్రాహ్మణానికి కొంత విరోధం ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 6. 2 విభాగం

తాండ్యమహాబ్రాహ్మణంలో 25 ప్రపాఠకాలున్నాయి. సాయణుడు తన భాష్యంలో ఈ ప్రపాఠకాలనే అధ్యాయాలని వ్యవహరించాడు. ఇందులో మొత్తం 347 ఖండలున్నాయి. చూడండి:

అధ్యాయం	ఖండ	అధ్యాయం	ఖండ
1	10	13	12
2	17	14	12
3	13	15	13
4	10	16	10
5	10	17	14
6	10	18	11
7	10	19	10
8	10	20	10
9	10	21	15
10	12	22	13
11	11	23	28
12	13	24	20
		25	18
	138 +		211—347

విషయవిభాగం:

ఈ బ్రాహ్మణంలో గల ఇరవై అయిదు అధ్యాయాల్లో అగ్నిష్టోమం, గవామయనం, వ్యూఢద్వాదశాహం, అభిజిత్ మొ॥ ఏకాహయాగాలు, జ్యోతిష్మ మొ॥ సాహస్రయాగాలు, అంగిరస అమృక్షీ మొ॥ సాద్యస్క్రయాగాలు, వ్రాత్యయజ్ఞాలు, అగ్నిష్టుద్యాగాలు, త్రివృత్ స్తోమాలు, చాతుర్మాస్యయాగాలు, వాజపేయం,

రాజసూయం, అతిరాత్రయాగాలు, అహీనాలు, సారస్వతయాగాలు, ఇలా ఎన్నో యాగాలు సాంగోపాంగంగా నిరూపింపబడ్డాయి. మొత్తం సుమారు 180 యాగాలను మహాశ్చర్యకరంగా వివరిస్తూ ఈబ్రాహ్మణం నిజంగా మహాబ్రాహ్మణమనే పేరుకు తగిందనిపిస్తున్నది.

ఇందులోని మొదటి పది అధ్యాయాలకు దశరాత్రకాండ అని, తరవాత పదిహేనవ అధ్యాయందాకా ద్వాదశాహకాండ అని, అక్కడ నుంచి పందొమ్మిదో అధ్యాయందాకా ఏకాహకాండ అని, అపైన మూడు అధ్యాయాలకు అహీనకాండ అని, చివటి మూడు అధ్యాయాలకు సత్రకాండ అని వ్యవహారం ఉంది.

మొదలు - చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "మహాన్మేవోచా" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "తదేతద్విశ్వసృజాగ్ం సహస్రసంవత్సరం" అనే మంత్రంతో పరిసమాప్తమౌతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 6. 3 సంకలనకాలం

దేశం :

ఈ బ్రాహ్మణం మనదేశంలో ఏభాగంలో సంకలనంచేయబడి ఉంటుందనే విషయాన్ని స్పష్టంగా చెప్పడానికి వీల్లేదు. ఇందులో సరస్వతీ - దృషద్వతీనదుల మధ్యభాగంలో అనుష్ఠింపబడిన యజ్ఞయాగాలు పేర్కొనబడ్డాయి. ఇలాగే ఈ బ్రాహ్మణానికి "కురుక్షేత్రం"తో కూడ పరిచయమున్నట్లు తెలుస్తున్నది. అయినా ఇందులో వర్ణింపబడ్డ నదీపర్వతాదులను బట్టి కురుక్షేత్రానికి తూర్పుభాగంలో చాలా దూరాన ఈ బ్రాహ్మణం రచింపబడి ఉండవచ్చునని చారిత్రికులు ఊహిస్తున్నారు.

కాలం :

బ్రాహ్మణాలలో ఉపయోగింపబడిన భాషను విషయవిశేషాలను దృష్టిలో ఉంచుకొని వాటికి కాలనిర్ణయం చేస్తున్నారు పరిశోధకులు. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణంలో గల స్వరసంప్రదాయం పంచవింశబ్రాహ్మణంలో కూడా ఒకప్పుడు ఉండి ఉండేదని గుర్తించబడుతోంది. బ్రాహ్మణవాఙ్మయం మొట్టమొదట పంచవింశబ్రాహ్మణమని పిలువబడే తాండ్యబ్రాహ్మణంతో ప్రారంభమై ఉంటుందనడానికి తార్కాణాలు కొన్ని కనబడుతున్నాయి.

పాశ్చాత్యపండితుల లెక్కలప్రకారం క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దంలో బ్రాహ్మణవాఙ్మయనిర్మాణం ప్రారంభమైంది. బ్రాహ్మణాలన్నింటిలో ప్రథమస్థానాన్ని ఆక్రమిస్తున్న తాండ్యబ్రాహ్మణం ఆ శతాబ్ది ప్రారంభంలో రచింపబడి ఉంటుందని, తరువాత అదే శతాబ్దంలో తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ఏర్పడి ద్వితీయస్థానాన్ని పొందిందని చరిత్రకారుల భావన.

— ఎన్.బి.ఆర్.

2. 6. 4 వ్యాఖ్యానాలు - ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

తాండ్యబ్రాహ్మణం ఎన్నివిధాలో వ్యాప్తిని సంపాదించింది. దీనికి సాయణాచార్యుడు సమగ్రమైన భాష్యాన్ని రచించాడు. ఇతరులెవరూ ఈ బ్రాహ్మణానికి వ్యాఖ్యానం గాని, భాష్యం గాని వ్రాసిన జాడ కనబడటంలేదు. సాయణుని భాష్యం రెండుభాగాల్లో ప్రచురింపబడింది.

ప్రచురణలు:

1870 - 1874 సంIIమధ్య బిబ్లోతిక ఇండికలో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని సంపాదించి ప్రచురించారు. శ్రీ చిన్నస్వామిశాస్త్రి 1935 లో సాయణ భాష్యంతో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని సంపాదించగా చౌఖంబా సంస్కృత సిరీస్, వారాణసివారు మొట్టమొదట ప్రచురించారు. తరువాత 1963లో కూడా ఇదే సంస్కరణం మళ్లా ముద్రింపబడింది. ఆనంద చంద్ర వేదాంతవాగీశుడు సాయణభాష్యంతో కూడా ఈ బ్రాహ్మణాన్ని కలకత్తానుంచి ప్రచురించాడు.

1909 లో ఇ. డబ్ల్యు. హాప్కిన్స్ (E W. Hopkins) "మహా బ్రాహ్మణంలోని దేవతలు, ఋషులు" (Gods and Saints of the great Brahmana) అనే వ్యాసాన్ని ప్రచురించాడు. కాలంద్ ఈ బ్రాహ్మణం పైన కొంత టిప్పణిని 1918 లో ప్రచురించాడు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 6. 5. ప్రసిద్ధి :

బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో తాండ్యబ్రాహ్మణానికి గల ప్రసిద్ధి ఇతర బ్రాహ్మణాలకు వేటికీ లేదనే చెప్పాలి. ఈ ప్రసిద్ధికి ఎన్నో కారణాలున్నాయి. ఇది మిగతావాటికంటే ప్రాచీనమైంది కావడం, ఇరవై అయిదు అధ్యాయాలుగల మహాగ్రంథం అయివుండడం, ఇందులో ఎన్నోరకాలైన సోమయాగాలు సమగ్రంగా ప్రతిపాదించ బడడం, వ్రాత్యస్తోమాలను ఇది ప్రత్యేకంగా నిరూపించడం, సామ బ్రాహ్మణాల్లో విశిష్టస్థానాన్ని ఆక్రమించడం మొ॥ వాటిలో కొన్ని. వీటన్నిటికంటే సాయణాచార్యుడు దీనికి సమగ్రమైన భాష్యం వ్రాయడంవల్ల ఇది ఎంతో ప్రసిద్ధి పొందడానికవకాశమేర్పడింది.

కాత్యాయనుడు, ఆపస్తంబుడు తమ తమ శ్రౌతసూత్రాల్లో క్రతుస్వరూపాన్ని వివరించడానికి ఈ బ్రాహ్మణంమీద పూర్తిగా ఆధారపడ్డారని చెప్పడానికి ఎన్నో నిదర్శనాలు కనపడుతున్నాయి. దాన్నిబట్టి ఈ బ్రాహ్మణం ప్రాచీనకాలంలో కూడా ఎంతో ప్రసిద్ధిని పొందిందని చెప్పడానికి వీలవుతున్నది.

అనేక యజ్ఞయాగాలను నిరూపిస్తూనే ఈ బ్రాహ్మణం ఎన్నో లౌకికవిశేషాలను గూడ అక్కడక్కడ చక్కగా తెలియజేస్తున్నది. చూడండి –

మధ్యలో మాట్లాడకూడదు :

> విద్యాతపస్సంపన్నుడైన అతిథివచ్చి భోజనం చేస్తున్నప్పుడు, ఎవరూ అతడి మనస్సు నొప్పించేమాట మధ్యలో మాట్లాడకూడదు. అతనిమనస్సు నొప్పపడితే ఆతిథ్యం వ్యర్థమైపోతుంది.

ఇంత సున్నితంగా, క్రమశిక్షణతో ఉండమనిచెప్పే సందర్భాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో ఎన్నోఉన్నాయి. ఇలాంటి వాటివల మనప్రాచీనుల

సంస్కృతి ఎంతగొప్పదో ఊహించవచ్చు. ఇలాగే యాగాలను తెలియ జేస్తూకూడా సమాజానికి ఉపయోగించే ఉపదేశాలతో, విలసిల్లే ఈ బ్రాహ్మణం అటు కర్మకాండకు, ఇటు ధార్మికజీవనానికి ఎంతగానో ఉపయోగపడుతూ ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

- ఎస్.బి.ఆర్.

2.6.6 యజ్ఞయాగాలు :

అగ్నిహోత్రంలో నేతిని, ధాన్యాలను, నేతితో తయారుచేసిన పురోడాశాన్ని ఆహుతులుగా వేస్తూ చేసే కర్మకే యాగమనిపేరు. 1. దర్వీహోమం 2. ఇష్టి 3. పశుయాగం 4. సోమయాగ మనే పేర్లతో ఇవి నాలుగురకాలు.

పై వాటిల్లో దర్వీహోమ మనేది ప్రతిరోజు ఉదయం సాయం కాలం పెరుగు, పాలు, బియ్యం మొ॥ ద్రవ్యాలతో చేసే అగ్నిహోత్ర యాగం వగైరా వైదికకర్మలను తెలియజేస్తుంది. ప్రతిఅమావాస్యకు పౌర్ణమికి పిండి, పాలు, నెయ్యి మొదలైన వాటితో తయారుచేసిన పురోడాశాన్ని హోమంలో ఉపయోగిస్తూ చేసేవి ఇష్టులు. పశువుల హృదయాలతో, పిండి మొ॥ ఇతర పదార్థాలతో తయారుచేసిన పురోడాశాన్ని హోమద్రవ్యంగా ఉపయోగిస్తూ ప్రత్యేకమైన ఋతువుల్లో చేసే యాగాలను పశుయాగాలంటారు. వసంతసమయంలో కాని ఇంకా కొన్ని ఇతరకాలాల్లోగాని చేయబడే యాగమే సోమయాగం. ఈ యాగంలో సోమలతనుంచి రసాన్నితీసి చమసం, గ్రహం అనే పాత్రల్లో నింపి దేవతలకు సమర్పిస్తారు.

పాకయజ్ఞం, హవిర్యజ్ఞం, సోమయజ్ఞమని యజ్ఞాలను మూడురకాలుగా కూడా విభజిస్తారు. పాకయజ్ఞాలు: 1. అష్టక 2. పార్వణ 3. స్థాలీపాక 4. శ్రద్ధాశ్రావణి 5. ఆగ్రహాయణి 6. చైత్రి 7. ఆశ్వయుజి అని ఏడురకాలు. పాకయజ్ఞాల్లో హోమం చేసే ద్రవ్యాన్ని ముందుగానే తయారుచేస్తారు. హవిర్యజ్ఞాలు: 1. అగ్న్యాధేయం 2. అగ్నిహోత్రం 3. దర్శపూర్ణమాసలు 4. ఆగ్రాయణం 5. చాతుర్మాస్యలు 6. నిరూఢపశుబన్ధం 7. సౌత్రామణి అని ఏడురకాలు. వీటిల్లో ఎన్నో పదార్థాలను హోమద్రవ్యాలుగా ఉపయోగిస్తారు. పశుమాంసం కూడా ఒకప్పుడు ఈ పదార్థాలలో

ఒకటౌతుంది. అందుకే ఇవి ఇష్టులు, పశుయాగాలు కూడా అవు తున్నాయి. 1. అగ్నిష్టోమం 2. అత్యగ్నిష్టోమం 3. ఉక్థ్యం 4. షోడశి 5. వాజపేయం 6. అతిరాత్రం 7. అప్తోర్యామం అనే పేర్లతో సోమయాగాలు కూడా ఏడు రకాలు. ఉక్థ్యం, షోడశి, వాజపేయం, అతిరాత్రం ఈ నాలుగు అగ్నిష్టోమవికారాలే. అగ్ని ష్టోమాన్నే జ్యోతిష్టోమ మనికూడా అంటారు. వాజపేయం, గోసవం, విశ్వజిత్, వ్రాత్యస్తోమం ఈ నాలుగు జ్యోతిష్టోమయాగ ప్రభేదాలు గానే పరిగణింపబడ్డాయి.

ఏకాహం, అహీనం, సాద్యస్క్రం, సత్ర మనే పేర్లతో సోమ యాగం నాలుగు రకాలు. ఒక్కరోజులో మాత్రం ఆచరింపబడే యాగానికి ఏకాహమని పేరు. రెండురోజులనుంచి పదిరోజులలోపు చేసే యాగాలకు అహీనాలనిపేరు. పదకొండురోజులు లేక పన్నెండు రోజులు జరిగే యాగాలను అహీనాలని, సత్రాలనికూడా పిలుస్తారు. పదమూడు రోజులనుంచి వెయ్యిసంవత్సరాలవఱకు జరిగే యాగాలకు మాత్రం సత్రాలనే పేరు. ఒక ప్రత్యేకమైన రోజున ప్రారంభమై, ఆ రోజే పూర్తయ్యే యాగానికి సాద్యస్క్రమని పేరు.

రాత్రిసత్రం, అయనసత్రమని సత్రయాగాలు రెండు రకాలు. పన్నెండు నుంచి వందరోజుల వఱకు జరిగే యాగానికి రాత్రిసత్ర మని పేరు. వందరోజులు దాటి జరిగే యాగం అయనసత్రం.

ప్రతి సోమయాగంలోను హోమాలతో పాటు ఆ యా సంద ర్భాలలో ఋఙ్మంత్రాలగానం తప్పకుండా ఉంటుంది. గీతబద్ధంగా ఈ ఋక్కులగానం జరిగినప్పుడు దాన్ని స్తోత్రమని, గీతరహితంగా ఉచ్చరించబడినప్పుడు శస్త్రమని అంటారు. యజుర్వేదాన్నిఅధ్యయనం చేసిన అధ్వర్యుడు హోమం చేస్తాడు. సామవేదాధ్యాయి అయిన ఉద్గాత స్తోత్రం చేస్తాడు. ఋగ్వేదాధ్యేత అయిన హోత మంత్రో చ్చారణ చేస్తాడు.

ప్రతియాగంలోను అధ్వర్యుడు, ఉద్గాత, హోత అనే ఈ ముగ్గురు ఋత్విక్కుల అవసరం ఉంటుంది. ఆ యా యాగాలకు సంబంధించిన వస్తువులను సేకరించిన తరువాత, పవిత్రమైన అగ్నిహోత్రంలో అధ్వర్యుడు హోమం చేస్తాడు. సామవేదంలోని గానపద్ధతుల కను గుణంగా ఉద్గాత ఋక్కులను గానం చేస్తాడు. హోత ఆ యా ప్రకరణాలకు తగిన ఋక్కులను ఉచ్చరిస్తాడు.

ఋక్కులను సామవేదాధ్యాయి అయిన ఉద్గాత గానంచేస్తే అది స్తోత్రమవుతుంది. సామగానానికి ఉద్గాత, స్తోత, ప్రతిహర్త, సుబ్రహ్మణ్యుడు అనే నల్గురు ఋత్విక్కులుంటారు. మూడు ఋక్కులకు ఒక సామగానం చేయాలి. దీన్ని నిర్ణీతసంఖ్యలో ఆవృత్తి చేయాలి. ఈ ఆవృత్తులసంఖ్య కొన్నిచోట్ల పదిహేనైతే ఇంకాకొన్ని చోట్ల ఇరవైఎనిమిదిగా ఉంటుంది. ఈ సంఖ్యలనే 'స్తోమం' అంటారు. గానం చేయవలసిన మంత్రాలను క్రమబద్ధంగా ఏర్పాటుచేయడాన్నే 'విష్టుతి' అంటారు.

సామగానంచేసే ఉద్గాత ప్రతియాగంలో అవసరమైనప్పటికి సామగానం తప్పనిసరిగా చేయబడే యాగాలకే సామవేదం ప్రాము ఖ్యానిస్తుంది. అందువల్ల ఇందులో సోమయాగనిరూపణానికి ఎంతో ప్రాధాన్యం ఏర్పడింది.

ఏ యాగం చేయాలన్నా మొదట యజమాని అగ్న్యా ధేయాన్ని చేసితీరాలనే విషయం తప్పక గుర్తుంచుకోవాలి. ఎవరి తండ్రి, తాత యాగాలను ఆచరించారో అతడే యాగానుష్ఠానానికి అర్హుడౌతాడు.

ఇష్టిలోను, పశుయాగంలోను సోమయాగం ఒక భాగంగా ఉంటుంది కాబట్టి చాలా యాగాలు సోమయాగాలుగానే వ్యవహరింప బడతాయి. సోమయాగం ఋగ్యజుస్సామవేదాల ననుసరించే చేయ

బడుతుంది. ఆ యా కర్మలలో ఋక్కుల శస్త్ర-స్తోత్రాలనుబట్టి వీటికి క్రమంగా ప్రాధాన్యత ఇవ్వబడుతుంది. ఉదాహరణకు - అగ్నిష్టోమంలో పదిస్తోత్రాలు చేయాలి. అందులో పదో స్తోత్రానికి అగ్నిష్టోమమని పేరు. కాబట్టి దీన్ని అగ్నిష్టోమయాగ మంటారు. సామాన్యంగా చివటి స్తోత్రానికిగల పేరే ఆ యాగానికి ఏర్పడుతుంది. ఉక్థ్యం, అతిరాత్రం కూడా ఇలాంటివే. కొన్ని సోమయాగాలను వాటిని ఆచరించిన యజమాని పేరుతోనే పిలుస్తున్నారు. అంగిరస ద్విరాత్రయాగం, జనకసప్తరాత్రయాగం ఈ కోవలోనివే.

ప్రతి వసంతఋతువులోను సోమయాగాన్ని చేయాలి. అలా చేయకపోతే కర్మలోపప్రాయశ్చిత్తం పుడుతుంది. ప్రత్యేక ప్రయోజనాలనుద్దేశించి కొన్ని యాగాలను చేస్తారు.

సోమయాగప్రభేదమే అగ్నిష్టోమం. ఇది ప్రాతస్సవనం, మాధ్యన్దినసవనం, తృతీయసవనమని మూడుదశల్లో చేయబడుతుంది. ఇందులో 'ప్రాతస్సవనం' అయిదురోజులు చేస్తారు. మొదటిరోజు యాగ ప్రారంభకార్యక్రమం, రెండవరోజు సోమలతను కొనడం, ప్రవర్గ్య, ఉపసత్ అనే కర్మలను చేయడం, మూడు, నాలుగు రోజుల్లో కూడా ఈ రెండింటినే కొనసాగించడం జరుగుతుంది. అయిదవరోజు సోమరసాన్ని పిండి చమసపాత్రల్లో పోసి కొంతభాగాన్ని ఆయా దేవతలకు హోమం చేస్తారు. హోమం చేయగా మిగిలిన సోమరసాన్ని ఋత్విక్కులు సేవిస్తారు.

రెండోదశ మాధ్యన్దినసవనం. ఇది మిట్టమధ్యాహ్నం జరుగుతుంది. ఇందులో మళ్లా సోమరసంతీసి ఋత్విక్కులు తీసుకుంటారు. దీనిలోనే ఋత్విక్కులకు దక్షిణలు ఇవ్వబడతాయి. ఇక తృతీయ సవనం మూడోదశ. ఇది మాధ్యన్దినసవనం చేసిన తరువాత కొంత విలంబంతో ప్రారంభమౌతుంది. ప్రాతస్సవన-మాధ్యందిన సవనాల్లో

ఉపయోగించగా మిగిలిన సోమరసాన్ని ఇందులో ఉపయోగిస్తారు. 'సౌమ్యచరు' అనే యాగం చేయబడుతుంది. హారియోజనపాత్రలో సోమరసాన్ని పోస్తారు. తరువాత ఋత్విక్కులందరూ కలసి ఒక నదిలో అవభృథంలో పాల్గొంటారు. అంతటితో అగ్నిష్టోమం పూర్తవుతుంది. ఈ యాగాన్ని తాండ్యబ్రాహ్మణంలోని ఆరవ అధ్యాయం నిరూపిస్తున్నది. పన్నెండు స్తోత్రాలు, పన్నెండు శస్త్రాలు, నాలుగు స్తోమాలు ఇందులో ఉంటాయి.

తాండ్యబ్రాహ్మణంలోని నాలుగు, అయిదు అధ్యాయాల్లో గవామయనం అనే సత్రయాగం చెప్పబడింది (చూ. 143, 228).

ఈ బ్రాహ్మణంలో 10 నుంచి 15 అధ్యాయాల వరకు వ్యూఢ ద్వాదశాహమనే యాగం చెప్పబడింది. దీన్ని పన్నెండు రోజులు చేస్తారు. ఇది అహీనం, సత్రం కూడా అవుతుంది. ఇందులో అతిరాత్రం, అగ్నిష్టోమం, ఉక్థ్యం, షోడశి అతిరాత్రం అనే యాగాలున్నాయి. రథన్తర, బృహత్, రైవత మొ॥ సామలను ఇందులో గానం చేస్తారు.

16 వ అధ్యాయం ఆరు ఏకాహయాగాలను, నాలుగు సాహస్రయాగాలను, ఐదు సాద్యస్క్రయాగాలమ నిరూపిస్తున్నది. వీటిల్లో ఏకాహయాగాలు ఒక్కరోజులో చేయాల్సినవి. అభిజిత్, విశ్వజిద్యాగాలు దీని కుదాహరణలు. బృహత్, వైరాజ మొ॥ సామలను వీటిల్లో గానం చేస్తారు. కొన్నింట్లో యజమాని మూడురోజులు అడవిలో నివసించాలి. రెండవ విభాగంలో జ్యోతిస్సు, సర్వజ్యోతిస్సు విశ్వజ్యోతిస్సు, త్రిరాత్రసమ్మితమని నాలుగు యాగాలున్నాయి. ఇందులో దక్షిణ సహస్రం కాబట్టి వీటికి సాహస్రాలని పేరు. సాద్యస్త్ర యాగాలు ఐదు. కొన్నియాగాలకు దీక్ష, యాగపరిసమాప్తి ఒకేరోజు ఉంటుంది. కొన్నింటికి మాత్రం వరుసగా రెండు రోజుల్లో ఉంటుంది. వాటిల్లో ఒకటి అంగిరసం అనుక్రీః, ఇంకొకటి విశ్వజిచ్ఛిల్పం.

17 వ అధ్యాయం నాలుగు వ్రాత్యయజ్ఞాలను, ఐదు అగ్నిష్టుద్యాగాలను, మూడు త్రివృద్యాగాలను నిరూపిస్తున్నది. ఒకప్పుడు దేవతలు తమ అనుచరులను భూమిమీద వదిలేసి స్వర్గానికి వెళ్ళిపోయారు. మంచినడవడి లేకపోవడంవల్ల వీళ్ళకు వ్రాత్యులని పేరొచ్చింది. తరువాత దేవతలు వీళ్ళనుచూసి జాలిపడి కొన్నియజ్ఞాలు చేసేవిధానాన్ని ఉపదేశించారు. ఆ యజ్ఞాలే వ్రాత్యయజ్ఞాలని ప్రసిద్ధి పొందాయి. ఈ వ్రాత్యులు - నిందితులు, యువకులు, వృద్ధులు, ఇతరులని నాలుగు రకాలుగా ఉన్నారు. పాపాలు పోగొట్టుకోవడానికి గోసంపదను, అన్నాన్ని పొందడానికి ఈ అగ్నిష్టుద్యాగాలను చేసేవాళ్లు. త్రివృత్ స్తోమమంటే ఒక ప్రత్యేక త్రికాన్ని ఆవృత్తి చేయడం. ప్రజాపతిసవం, బృహస్పతిసవం మొ॥ ఇందులో చేరుతాయి.

ఈ అధ్యాయంలోని చివరిభాగం నాలుగు చాతుర్మాస్య యాగాలను వివరిస్తున్నది. ఈ నాలుగు యాగాలను విడివిడిగా నాలుగు ప్రత్యేకమాసాల్లో ఆచరిస్తారు. కాబట్టి వీటికి ఆ పేరు వచ్చింది. ఇవి రెండు రకాలు- బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులచే చేయబడేవి మొదటివిభాగానికి చెందుతాయి. రాజసూయయాగంలో ఒకభాగంగా క్షత్రియుడు మాత్రమే చేసేవి, రెండో విభాగానికి సంబంధించినవి. 1. వైశ్వదేవం 2. వరుణప్రఘాసం 3. సాకమేధం 4. శునాసీరీయం అని వాటిపేర్లు. వీటిని ప్రతిసంవత్సరం చేయాలి. ఫాల్గుణ పూర్ణిమకు గాని, చైత్రపూర్ణిమకు గాని వైశ్వదేవం చేయాలి. దీనికి ఎనిమిది అంగయాగాలు, వాటికి ప్రత్యేకదేవతలు ఉన్నారు. వైశ్వదేవంచేసిన నాలుగునెలలకు అంటే ఆషాఢం లేక శ్రావణంలో పూర్ణిమరోజున వరుణప్రఘాసం చేయాలి. దీనికి తొమ్మిది అంగయాగాలు, వాటికి ప్రత్యేకమైన దేవతలు ఉన్నారు. కార్తీకమాసంలోగాని, మార్గశిర మాసంలోగాని శుక్లపక్షంలో చతుర్దశినుంచి రెండురోజులు సాక మేధాన్ని చేయాలి. దీనికి మహాపితృయజ్ఞంతో బాటు ఎనిమిది

అంగయాగాలున్నాయి. హోమాహుతులు ఇందులో రుద్రుడికి సమర్పింపబడతాయి. సాకమేధం చేసిన మూడు నాలుగురోజుల తర్వాత గాని, మూడు నాలుగు నెలల తర్వాతగాని శునాసీరీయం చేయాలి. దీనికి అయిదు అంగయాగాలున్నాయి.

ఈ చాతుర్మాస్యాలు మూడురకాలు_1. ఇష్టిరూపంలో ఉండేవి. 2. పశువుల నర్పించే పాశుకయాగరూపంలో ఉండేవి. 3. సోమరసాన్ని ఉపయోగించే సౌమికయాగరూపంలో ఉండేవి.

18వ అధ్యాయంలో వాజపేయం వర్ణింపబడింది. ఇది ఒక్క రోజులో పూర్తయ్యే అంగయాగం. ఇదేమాదిరి యాగాలు ఈ అధ్యాయంలో ఇంకా నాలుగున్నాయి. అగ్నిష్టోమంకూడా వాటిల్లో ఒకటి. వీటిని ఆచరించినవాళ్ళకు లౌకికమైన సుఖాలతోపాటు స్వర్గం కూడా లభిస్తుంది.

ఈ అధ్యాయమే రాజసూయాన్ని కూడా వర్ణిస్తుంది. దీన్ని చేయడానికి ఒకసంవత్సరంపైన కొన్నిరోజులు పడుతుంది. క్షత్రియులే దీన్ని ఆచరించడానికి అర్హులు. ఇందులో ఆఱు సోమయాగాలు, రెండు పశుయాగాలు, 129 ఇష్టులు ఉంటాయి. దీన్ని ఫాల్గుణ బహుళ చతుర్దశినాడు ప్రారంభించాలి. ఈ యాగంలో చరువును మద్యంతో కలిపి దేవతలకర్పించి రాజు స్వీకరించడంవల్ల ఈ పేరు దీనికేర్పడింది. సార్వభౌమాధికారాన్ని, పశుసంపదను పొందడం దీనికి ఫలం. ఇందులో 'యజ్ఞాయజ్ఞీయ' 'వారవన్తీయ' సామలను గానం చేస్తారు.

19వ అధ్యాయంలో దేవతాద్వంద్వాల ప్రీతికోసం ఒకేవ్యక్తి చేసే ఇరవైయాగాలు వివరించబడ్డాయి. ఆ దేవతాద్వంద్వాలలో ఇంద్రుడు_అగ్ని మొదలగు దేవతలుకూడా ఉన్నారు (19-15).

20వ అధ్యాయం పదమూడురకాల అతిరాత్రయాగాలను నిరూపిస్తున్నది. వీటిల్లో సోమరసాన్ని పిండి చమసపాత్రల్లో పోసి దేవతల కర్పించి ఋత్విక్కులు స్వీకరిస్తారు. ఆ సమయంలో నాలుగు స్తోత్రాలను గానం చేస్తారు. ఇలాగే ఇంకా రెండు సమయాల్లో ఈ నాలుగు స్తోత్రాలను గానం చేస్తారు మొత్తం పన్నెండు స్తోత్రాల గానం జరుగుతుంది. ఈ మూడు సందర్భాలు అర్ధరాత్రిలోనే వస్తాయి కాబట్టి వీటికి రాత్రులని, ఈ యాగానికి అతిరాత్రమని పేరేర్పడింది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో 20-11 నుంచి 25-9 వఱకు సుమారు 91 యాగాలు వివరించబడ్డాయి. ఈ యాగాలక్రమం వాటిని ఆచరించే రోజుల సంఖ్యనుబట్టి ఉంటుంది. ఇవన్నీ అహీనాలనే యాగాలకోవకు చెందినవి. వీటిల్లో యాగకాలపరిమితి రెండు నుంచి పది రోజులవఱకు, 13 నుంచి 15, 21, 24, 33, 49 రోజులవఱకు ఉంటుంది.

ఇరవైఅయిదో అధ్యాయంలోని 10వ ఖండనుంచి 12వ ఖండ వఱకు మిత్రావరుణయోరయనం, ఇంద్రాగ్న్యోరయనం, అర్యమ్ణోరయనం అనే సారస్వతయాగాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. ఈ యాగాలు సరస్వతీనది దక్షిణతీరాన చేయబడినట్లు ఈ బ్రాహ్మణం (25-10-1) చెబుతున్నది. అక్కడే ఈ నది అంతర్ధానమైంది. సాయణుడు ఈ నది పశ్చిమాభిముఖంగా ప్రవహిస్తున్నదని, ఎవరికీ కనబడడం లేదని వ్రాశాడు. అందువల్లనే దృషద్వతీనది ఒడ్డున యాగాలను చేస్తారు.

దృషద్వతీతీరాన దార్షద్వతయాగం చేయాలని 25-1-2 లో చెప్పబడింది. సర్వసత్రం ఒక సంవత్సరం చేయాలి. గవామయనం, ఆదిత్యానామయనం, అంగిరసామయనం, ఇవన్నీ ఒక విభాగానికి చెందినవి. వీటిని చేయటానికి ఒక్కసంవత్సరం పడుతుంది. ప్రజాపతి సత్రం, విశ్వసృజామయనం ఒక్కొక్కటి వెయ్యి సంవత్సరాలు చేయాల్సిన యాగాలు.

ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉద్గాత, ప్రస్తోత, ప్రతిహర్త, సుబ్రహ్మణ్యుడు అనే సామగానంచేసే ఋత్విక్కులకు సంబంధించిన విషయాలు ఎన్నో ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. ఈ బ్రాహ్మణం సుమారు 178 యాగాలను నిరూపిస్తున్నది. ఋగ్వేదయజుర్వేదాలు అధ్యయనంచేసిన ఋత్విక్కులు కూడా ఈ యాగనిర్వహణలో వారివారి పాత్రలను నిర్వహిస్తారు. సామవేదానికి సంబంధించిన స్తోత్రపద్ధతిని గురించి అనేక గ్రంథాల్లో నుంచి ఎన్నో వివరాలు ఇందులో తెలియజేయబడ్డాయి. కాపివన, గర్గత్రిరాత్ర, వైదత్రిరాత్ర మొ॥ పదాలు, కొన్నియాగాల పేర్లుగా ఇందులో వినబడుతున్నాయి.

ఈ బ్రాహ్మణంలో సామసంహితనుంచి చాలామంత్రాలు పేర్కొనబడ్డాయి. కొన్ని సామలను ఉపయోగించే పద్ధతులను ఈ బ్రాహ్మణం చక్కగా నిర్దేశిస్తున్నది. 14వ అధ్యాయంలో తొమ్మిదో ఖండలో చాలా సామల ప్రస్తావం ఉంది.

— వి. వి.

2. 6. 7 వైశిష్ట్యం

తాండ్యబ్రాహ్మణం సామసంహితకు చెందిన బ్రాహ్మణాలలో చాలా ప్రాచీనమైంది. దీనిశైలి కల్పసూత్రాలశైలిలాగా ఉంటుంది. ఈ సామసంహితకు చెందిన బ్రాహ్మణాలలో రెండు శాఖలున్నాయి. ఒకటి తాండ్యశాఖ, మరొకటి తలవకారశాఖ. జైమినీయబ్రాహ్మణాదులు రెండవశాఖకు చెందినవి.

తాండ్యబ్రాహ్మణం ముఖ్యంగా సోమలతాసాధ్యాలైన సోమయాగాలను, వాటి అంగాలను ప్రతిపాదిస్తోంది. ఇందులో ఒకరోజు మొదలు వందరోజులు, ఒకసంవత్సరం మొదలు వెయ్యిసంవత్సరాలు అనుష్ఠించదగిన సత్రాలనే యాగాలు చాలా ఉన్నాయి. ఇందులో ఎన్నో చారిత్రికాంశాలు, భౌగోళికవిషయాలు, కాలనిర్ణయానుకూలాలైన విశేషాలు చాలా ఉన్నాయి. సోమయాగాలకు సంబంధించిన విషయాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో చాలా విపులంగా ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

ఇందులో పేర్కొనబడ్డ యాగాల పేర్లు వాటి ఫలాలనుబట్టో వాటిని మొదట కనిపెట్టి ఆచరించిన ఋషినిబట్టో ఏర్పడ్డాయి. దేవతల ప్రార్థనలకు ఉపయోగించే మంత్రాలు శసాలని, ఉక్థాలని, స్తోమాలని, స్తోభలని, విష్టుతులని, ప్రిష్టాలని పిలువబడుతున్నాయి. ఇవన్నీ సామలతో యాగానుగుణంగా ప్రయోగింపబడుతుంటాయి.

ముఖ్యంగా ఈ బ్రాహ్మణంలో ఆనాడు సరస్వతీ – దృషద్వతీ నదులతీరాలపై ఆచరింపబడిన యాగాలు వాటిలో పఠించబడే సామాదుల సూక్ష్మాంశాలు చక్కగా వివరింపబడ్డాయి. అంతేకాక వ్రాత్యస్తోమాలనే యాగాలద్వారా బ్రాహ్మణులుకాని ఆర్యులు ప్రాయశ్చిత్తాన్ని పొంది బ్రాహ్మణసంఘంలో ప్రవేశించడమనే అంశం ఇందులో ప్రస్తావించబడింది. ఈ వ్రాత్యుల జీవనవిధానం ఇలా

ఉండేది: వాళ్లు పైకప్పులేని యుద్ధశకటాలను తోలేవాళ్లు. విల్లులను, బల్లేలను ధరించేవాళ్లు. గాలికెగిరే ఎఱ్ఱటి అంచుగల తలపాగలను ఉడుపులుగా ధరించేవాళ్లు. మడిచిన గొఱ్ఱెతోలుచెప్పులను తొడిగేవారు. వాళ్ళనాయకులు గోధుమరంగు దుస్తులను ధరించేవారు. వెండి హారాలను అలంకరించుకొనేవారు. వాళ్లు వ్యవసాయంగాని, వ్యాపారంగాని చేసేవాళ్ళు కాదు. వాళ్ళు బ్రాహ్మణత్వాన్ని పొందిన వెంటనే ఆ బ్రాహ్మణభాషనే మాట్లాడసాగారు. ఆ భాష మాట్లాడటం సులభమే కాని అందులో పరుష సంయుక్తాక్షరాలు ఎక్కువగా ఉండటంతో ఉచ్చారణ కష్టమని తెలుస్తోంది. కాని వాళ్ళభాష సంస్కృతానికి బాగా సన్నిహితంగా ఉన్న ఆనాటి ప్రాకృతభాషలలో ఒక్కటై ఉండవచ్చు.

ఈ బ్రాహ్మణంలో నైమిశారణ్యంలోని ఋషులుచేసిన ఒక గొప్పయాగం, 'సుదామమ'నే పేరుగల నది పేర్కొనబడినాయి. వాళ్ళు చేసే వ్యాపారవ్యవహారాలన్నీ ఎక్కువగా పడమటిదిక్కు వాళ్ళతోనే ఉండేవి. కాబట్టి ఈ బ్రాహ్మణం పుట్టినప్రదేశం సాధారణంగా పడమటి భాగంగా ఉండవచ్చు. అయినా తూర్పుభాగానికి దీనికి సంబంధం లేకపోలేదు. కోసలరాజైన 'పర అత్నార' అనే అతడు, ఋగ్వేదంలోని త్రిసదస్యు, పురుకుత్సులు ఇందులో వినబడుతున్నారు. విదేహరాజైన 'నామిన్‌సప్య' అనే అతణ్ణిగురించి ఇందులో ప్రస్తావింపబడింది. కురుక్షేత్రం, యమున మొదలైనవి చెప్పబడ్డాయి. పాంచాల దేశాన్నిగురించి, ఆదేశపు రాజులను గురించి జనకమహారాజును గురించి చెప్పకపోవటంలో స్థలభేదమే కారణం. ఆ రాజ్యాల సమకాలంలోనో, లేక ముందో; వెనుకనో ఇది ఏర్పడి ఉండవచ్చు.

ఇందులోని పేర్లు ఇతర బ్రాహ్మణగ్రంథాలలో ఉన్నవాటికంటే చాలా ప్రాచీనాలు. అవి ఋషియుగానికి చెందినవిగా తోస్తున్నాయి. ఈ బ్రాహ్మణంలో చాలామంది ఉపాధ్యాయులలో అభిప్రాయభేదం

లేదు. కాని కౌషీతకిశాఖీయులతో నదభిప్రాయం ఉన్నట్లు కనబడదు. ఆ కౌషీతకులు వ్రాత్యులుగాను, యజ్ఞబాహ్యులుగాను భావించ బడ్డారు.

తాండ్యమనే పేరు శుక్లయజుర్బ్రాహ్మణంలో కనబడుతోంది. అది ఒక ఉపాధ్యాయుడి పేరు. కాబట్టి శుక్లయజుస్సుకంటే ఇది ప్రాచీనమని ఊహించవచ్చు.

పురుషసూక్తంలో వివరించబడ్డ చాతుర్వర్ణ్యవిభాగానికి ఇందులో కొంత వివరణ దొరుకుతుంది.

ఈ బ్రాహ్మణంలో 17 వ అధ్యాయంలో రెండవ ఖండంలో ఉన్న వ్రాత్యస్తోమాల ముఖ్యాశయం పతితులు, భ్రష్టులు మొదలైన బ్రాహ్మణేతరజాతికి చెందిన ఆర్యులకు ప్రాయశ్చిత్తంచేసి శుద్ధిపరచటం. షట్షోడశస్తోమాలు కల్గి, ఉక్థసంస్థతో దీన్ని ఆచరించాలి. ఈ వ్రాత్య స్తోమాలు అయిదుకాలుగా ఉన్నాయి. అందులో ఒకటి కుమారులకు అంతే యువకులకు చేయదగింది. మరొకటి ముసలివాళ్ళకు చేయ దగింది. బాలురకు యువకులకు 'ద్విషోడశి' అనే వ్రాత్యస్తోమం. స్థవిరులకు 'శమనీచామేఢ్రస్తోమం'. ఇది శమించిన యౌవనశక్తిగల వారాచరించదగింది. ఆ కాలంలో ఈ వ్రాత్యులకు కుషీతకుడు గురువుగా ఉండేవాడు. వాళ్ళు భ్రష్టాచారులై ఉండటంచూసి లుశాకపి అనే స్వర్గిలపుత్రుడు శపించాడు. వాళ్ళు దానితో ఇంకా భ్రష్టులయ్యారు. వ్రాత్యులైన వాళ్ళు మొదట విధించిన సంఖ్యతో స్తోమాలను వాడనందువల్ల కేవలం రెండుస్తోమాలనే వాడినందువల్ల లుశాకపిశాపానికి గురై పతితత్వంనుంచి విముక్తి పొందలేదు. అందువల్లనే కుషీతకశిష్యులు వెలివేయబడ్డారు.

ఈ బ్రాహ్మణంలో 25 వ అధ్యాయంలో సారస్వతసత్రాలని మూడు యజ్ఞాలు చెప్పబడ్డాయి. అందులో ఒకటి మిత్రావరుణులకు,

రెండవది ఇంద్రాగ్నులకు, మూడవది అర్యమకు సంబంధించింది. 'సరస్వతీ వినశనే దీక్షన్తే' అని చెప్పినట్లు సరస్వతీనది ప్రవహించే శయ్యలో అది అంతరించిన ప్రదేశంలో యాగదీక్షను గ్రహించాలి. ఈ సరస్వతీనదియొక్క తూర్పు పడమటి భాగాలు అన్నిలోకాలకు కనబడతాయి. దాని మధ్యభాగం కనపడదు. అంతే ఇది ఇక్కడ అంతర్వాహిని అవుతుంది. ఇక్కడనే యజ్ఞదీక్ష నిర్వహించాలి. ఆ సరస్వతితో దృషద్వతి మధ్యభాగంలో కలుస్తుంది. ఆ సంగమభూమిలో జలదేవతాకచరువును, జలాతిక్రమణదోషనివారణకు హోమం చేస్తారు. తర్వాత దృషద్వతి గట్టుకు పోయి దృషద్వతి అంతరించినచోట యమునలో అవభృథం చేయాలి. కాని సరస్వతి దేవతారూపిణి కాబట్టి దాంట్లో చేయకూడదు. ఒకవేళ సరస్వతిలోనే అవభృథం అనివార్యమైతే దాని జలాలను గట్టుకు తెచ్చుకొని పాత్రలతో పోసుకోవాలి. ఇలాంటి సందర్భాలనుబట్టి భౌగోళికంగా ఈ బ్రాహ్మణ నిర్మాణానికి సంబందించిన స్థలవివరాలను మనం తెలుసుకోవచ్చు.

ఈ బ్రాహ్మణంలో చివర "అతిరాత్రం ప్రజాపతేః సహస్ర సంవత్సరః" (25-17-2) అని వేయి సంవత్సరాలు ఆచరించదగిన అతిరాత్రమనే సత్రం చెప్పబడింది. దీన్ని అనుష్ఠించటంచేత ప్రజాపతికి మళ్లా ప్రజాసృష్టికి కావలసిన శక్తి ఏర్పడుతుందట. భూమిలో వెయ్యి సంవత్సరాలు ఆయువు ఎవ్వరికీ లేనందువల్ల దీనినాచరించే మానవు లెవ్వరని పూర్వపక్షసిద్ధాంతాలు విపులంగా జరిగి, చివర సంవత్సర శబ్దానికి రోజని అర్థమని, వేయిరోజులు ఆచరించే సత్రంగా దీన్ని సిద్ధాంతీకరించారు.

ఇక ఈ బ్రాహ్మణంలో సామస్తోమాదిమహిమలను ప్రశంసించ టానికి ఆఖ్యాయికలు ఎక్కువగా ఉన్నాయి. అవి చాలా మనో రంజకాలు, అర్థగర్భితాలుగా ఉన్నాయి. అందులో సౌమిత్రసామ ప్రాశస్త్యాన్నిచెప్పే ఆఖ్యాయిక చూడండి: 'దీర్ఘజిహ్వా' అనే రాక్షసి

చరుపురోడాశాదులను తన పొడుగు నాలుకతో నాకివేస్తూ యజ్ఞాన్ని పాడుచేస్తూండేది. దాన్ని ఇంద్రుడు ఏ విధంగానూ చంపలేక సుమిత్రుడనే కుత్సమహర్షి సహకారాన్ని కోరితే అతడు అపవిత్రమైన సంస్కార రహితమైన యాగశాలలో ఆమెను మాయచేసి వశం చేసుకొని, ఇంద్రునిచేత ఆ సామసహాయంతో చంపించాడు. అందువల్లనే ఇది సౌమిత్రసామ అనబడుతోంది (13. 4-17).

అలాగే పూర్వం ఇంద్రుడు యాగవిరోధులైన యతులను యజ్ఞవిరోధులనే నక్కలకు వేశాడు. అవి తినగా మిగిలిన పృథురశ్మి, బృహద్గిరుడు, రాయోవాజుడు అనేవాళ్లు పిల్లలు కాబట్టి వారికోరిక ననుసరించి వారి పోషణభారం తనే వహించాడు. వాళ్ళల్లో పృథురశ్మికి క్షత్రబలాన్ని పార్థురశ్మమనే సామను, బృహద్గిరునికి బ్రహ్మవర్చస్సును, బార్హద్గిరసామను, రాయోవాజునకు పశువుల నిచ్చాడు. ఇప్పుడు ఆ సామలను గానం చేసేవారికి ఆ యా ఫలాలు సంభవించగలవు. ఇవి ఆ ఆఖ్యాయికల సారాంశాలు.

ఇందులో యాగద్రవ్యాలు లభించనప్పుడు వాటికి ప్రతినిధులు విధించబడ్డాయి. సోమలత లభించనప్పుడు 'పూతీకలత' అంటే 'పుల్లజముడుతీగ'ను ఉపయోగించవచ్చు. అదీ లభించకపోతే 'అర్జునతృణా'న్ని వాడవచ్చు.

కాబట్టి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని సోమయాగవిషయసర్వస్వంగా భావించవచ్చు. కేవలం కర్మకాండదృష్టితో మీమాంసాశ్రౌతసూత్రాలకుసంబంధించిన అపూర్వశాస్త్రాంశాలు ఇందులో విపులంగా విచారించబడ్డాయి. విమర్శకులదృష్టిలో ఇది అల్పసారమని భావించబడినా, వైదికులదృష్టిలో ఈ బ్రాహ్మణం కల్పవృక్షంలాంటిది.

— యు.ఎస్.ఆర్.

2. 6. 8 సంగ్రహపరీక్ష

తాండ్యమహాబ్రాహ్మణంలో ఆ యా క్రతువులకు అంగభూతా లైన మంత్రాలు, విష్టుతులు, వాటి అర్థాలు, వాటి ఫలాలు విస్తరంగా నిరూపింపబడినాయి.

మొదటి అధ్యాయంలో ఉద్గాత పఠింపవలసిన మంత్రాలు వివరింపబడ్డాయి. అందులో మొదటిమంత్రం యజమాని తనను సోమయాగంలో ఋత్విక్కుగా వరించమని కోరినందుకు సంతోషిస్తూ ఉద్గాత సోమప్రవాకుని ఉద్దేశించి పఠించినది. సామవేదంలో చెప్పబడ్డ కర్మలను ఆచరించడానికి అధికారులైన పురుషులలో హోత, అధ్వర్యుడు, బ్రహ్మ, ఉద్గాత అనే నలుగురు వరించదగినవాళ్ళు. వాళ్ళల్లో ఉద్గాతను ఋత్విక్కుగా వరించడానికి యజమాని సోమ ప్రవాకుణ్ణి పంపిస్తాడు. సోమప్రవాకుడంటే: సోమయాగవృత్తాం తాన్ని బాగా వివరించి చెప్పగలవాడని అర్థం. ఉద్గాత ఋత్విక్కుగా ఉండటానికి సంతోషపురస్సరంగా అంగీకరించి ఇలా అంటాడు. 'ఓ సోమప్రవాకుడా! యజమాని నన్ను తను చేయబోయే సోమయాగంలో ఋత్విక్కుగా అన్వయించమని కోరుతున్నాడని నీవు చెప్పినమాట ఎంతో పూజ్యతమం, దీప్తం, యశస్కరం, భోగ సాధనం, సర్వాభీష్టప్రదమైంది. అలా ఋత్విక్కుగా ఉండటం నాకు రక్షకం కావాలి'.

ఆర్త్విజ్యం (ఋత్విక్కుగా ఉండటం) ఒక దుర్లభమైన అధికారం. మహాభాష్యకారుడు, వ్యాకరణాధ్యయనానికి ఋత్విక్కర్మార్థతా లాభం ప్రయోజనమని చెప్పాడు. 'ఆర్త్విజీనాః స్యామేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్'.

రెండు-మూడధ్యాయాలలో స్తోత్రరూపాలైన మంత్రాలు, స్తోమలు పఠింపబడ్డాయి. ప్రథమాధ్యాయంలో చెప్పబడ్డ మంత్రాలకు

అన్ని సోమయాగాల్లోను వినియోగముంటుంది. చతుర్థపంచమాధ్యాయాలు 'గవామయనం' అనే యాగాన్ని ప్రతిపాదించాయి.

ఆఱవ అధ్యాయంలో సర్వయాగాలకు ప్రకృతి అయిన అగ్నిష్టోమం నిరూపింపబడింది. హిరణ్యగర్భుడు 'ఇప్పుడు నేనొక్కణ్ణే కాని బహుపదార్థరూపంగా కావాలి' అని కోరుకొన్నాడు. తరువాత అగ్నిష్టోమయాగం సంతానాన్ని కలిగించగలదని గ్రహించి దాన్ని ఆచరించాడు. దానివల్ల ఈ ప్రజలను సృష్టించాడు, అని ఈబ్రాహ్మణం చెబుతుంది. 'ప్రజాపతి దీన్ని ఆచరించాడు కాబట్టి అందరు దీన్ని ఆచరించాలి' అనే విధి దీనివల్ల ఊహింపబడుతోంది. "యత్ స్తూయతే తద్విధీయతే" స్తుతిపాత్రమైన దాన్ని తప్పక ఆచరించాలి' అని న్యాయం.

ఏడవ అధ్యాయంలో బహిష్పవమానంలో ఉన్న సామలు వాటి స్తుతులు నిరూపింపబడ్డాయి. బహిష్పవమానం అంటే ఒక స్తోత్రం[1]. గాయత్రమనే సామ ఈ భూర్లోకభువర్లోకసువర్లోకాలే. ఆసామను మూడు ఆవృతులు అయ్యేటట్లు గానంచేయాలి. ఆవృతులు అంటే గీతిఖండాలు. అందులో మొదటి ఆవృత్తు 'పవమానాయేన్దావా' అనేది. రెండవఖండం 'అభిర్దేవామియా', మూడోది క్షాత' అనేఖండం. ఈ గానప్రకారం సూత్రకారుడు చెప్పిందట. ఇలా గానంచేస్తే, అది యజమానిని పై మూడు లోకాలతో సమానుణ్ణిగా చేస్తుంది. ఈ అధ్యాయంలోనే రథన్తరసామ గానప్రకారం చాలా విస్తరంగా నిరూపింపబడింది. దీన్ని గానం చేసేటప్పుడు ప్రతిఅక్షరాన్ని నిలుపుతూ గానం చేయాలి. రథన్తరమనే ఈ సామ దేవతల రథమే. రథం తనచక్రాల ఆకులమీద గదా! నిలబడుతుంది[2]. స్వర్గం ఆలస్యం లేకుండా

1. "ఇమే వై లోకాః గాయత్రమ్. త్ర్యావృద్గేయమ్. త్రయో హీమే లోకా యత్ త్ర్యావృద్గాయతి. ఏభిరేవైవం లోకైః సంమిమీతే".
2. "దేవరథో వై రథన్తరమ్. అక్షరేణాక్షరేణ ప్రతిష్ఠావదుతో ద్గేయమ్. అరేణారేణ హి రథః ప్రతితిష్ఠతి".

సిద్ధించడానికి తొందరగా గానం చేయాలి. 'క్షిప్రం గేయం స్వర్గస్య లోకస్య సమష్ట్యై.'

ఎనిమిదో అధ్యాయంలో కూడ చాల సామలు, వాటి గాన రీతులు ప్రయోజనాలు చెప్పబడ్డాయి. వాటిలో ఉదాహరణమాత్రంగా కొన్నింటిని ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం_

బ్రహ్మసామలంటే బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి గానం చేసేవి. అందులో కొన్ని కామ్యాలు, కొన్ని అభిచారం ప్రయోజనంగా గలవి. అభిచారమంటే చాతపాడి. అభిచారంకోసం చేసేయాగాలలో వాటి గానం. పశువులు కావాలని కోరేవాళ్ళుకూడ ఈ సామను గానం చేస్తారు. దానికి 'త్రైతకకుభ' మనిపేరు.

కాలేయమని ఇంకొక సామ. పూర్వం లోకాల ఆధిపత్యంకోసం దేవతలు అసురులు పోటీపడ్డారు. దేవతలు తమ తండ్రి ప్రజాపతితో మొరబెట్టుకోగా అతడు వారికీ సామనుపదేశించి, 'దీనితో అసురుల బెడదను తొలగించుకోండి' అని 'ఏతేనైతాన్ కాలయిష్యధ్వమ్' అనటంవల్ల కాలేయమనే పేరు దీనికేర్పడిందట. కలి అనే ఋషిచేత దర్శింపబడిన సామగూడ 'కాలేయం' అవుతుంది.

శ్యావాశ్వుడు కనుగొన్న సామ శ్యావాశ్వం. శ్యావాశ్వుడు సత్రంచేస్తుండగా కొందరు యాజ్ఞికులు క్రోధంతో అతణ్ణి నీళ్ళులేని మరుప్రదేశానికి తీసుకుపోయి విడిచిపెట్టారట. అప్పుడాయన వృష్టి సాధనమైన ఈ సామను కనుగొన్నాడట. దీన్ని గానంచేయటంవల్ల అక్కడ వర్షంపడి, సస్యసంపత్తి గలిగిందట. దాని ప్రభావంవల్ల అతడా మరుభూమినుంచి తిరిగి తన యజ్ఞభూమికి చేరుకోగలిగాడు (8.5.6). ఈ సామతో స్తోత్రంచేస్తే దోవతప్పినవాడు మార్గాన్ని మళ్లా గుర్తించగలుగుతాడు. ఆ కాలపు మహర్షుల తపశ్శక్తి, సంకల్ప బలం ఇంతింతని చెప్పలేం.

కవిచే దర్శింపబడ్డ సామ 'కావం'. కవి అంటే శుక్రాచార్యుడు. 'ఔశనం' అని ఇంకొక సామ. (ఉశనాః = శుక్రాచార్యుడు). ఈ రెండు యజ్ఞాన్ని రక్షించే పగ్గాలవంటివి.

యజ్ఞాయజ్ఞీయం-సకలయజ్ఞాలను బ్రహ్మ ఈ సామనుంచే సృష్టించాడట. పూర్వం దేవతలందరు వేదరాశి నంతటిని తమలో తాము పంచుకొన్నారట. అందులో బ్రహ్మభాగం పెద్దదైందట.

సామలగానం భిన్నభిన్నరీతుల్లో చేయాలని విధింపబడింది. అందులో ఈ యజ్ఞాయజ్ఞీయసామ గానప్రక్రియ నీచోపమచేత చూపబడింది. ఎద్దు మూత్రించినపుడు ఆ ధారను ఎప్పుడూ భూమిపై వంకరగానే పడేటట్లు చేస్తుంది. అలాగే మెలికలు మెలికలుగా గానం చేయాలి (8.7.4). ఇలా లౌకికమైన ఉపమానాలు అశ్లీలంగా తోచేవికూడ అనేకమున్నాయి. కాని ఇది కావ్యం గాదు కాబట్టి దోషంగా భావింపకూడదు.

దేవతలు అగ్నిని ముందుపెట్టుకొని అశ్వంతో గూడ వెళ్లి శత్రువులను ముట్టడించినప్పుడు గానంచేసిన సామకావటంచేత దీనికి 'సాకమశ్వం' అనే పేరేర్పడింది. 'సాకం' అంటే 'కూడా' అని అర్థం.

ఈ విధంగా ఆయా ఋషులు దర్శించిన సామలు కావటంచేత వాటికాపేర్లు ఏర్పడ్డాయి. వాళ్లు వాటిని దర్శించటానికి కారణాలు, వాటి గానంవల్లకలిగే ఫలాలు ఆఖ్యాయికారూపంలో ఈబ్రాహ్మణంలో చాలా చోట్ల విశదీకరింపబడ్డాయి.

ఆ కాలంలో చర్మరోగాదులు గూడ ఆయా సామలగానంవల్ల శాంతించినట్లు కొన్ని మంత్రాలవల్ల తెలుస్తున్నది. తొమ్మిదో అధ్యాయంలో వైతహవ్యం, దైవోదానం, మైత్రావరుణం మొ॥ ఆ యా ఋషులచే దర్శింపబడ్డ సామలున్నాయి. అందులో 'అకూపారం' అనేది ఒక సామ. అంగిరస్సు కుమార్తె 'అకూపార'.

ఆమె శరీరంలోని చర్మమంతా ఏదో దోషంవల్ల ఉడుము చర్మంలాగా కర్కశమైపోయిందట. అప్పుడామె ఇంద్రుని ప్రార్థించగా అతడా దోషాన్ని తొలగించాడట. ఎవరెవరు ఎలాంటి కోరికతోనైనా ఈ సామగానంతో స్తోత్రంచేస్తే వారికా కోరికలు సిద్ధిస్తాయని ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతుంది (9.2.14).

బ్రాహ్మణజాతీయులైన ఋషులేగాక క్షత్రియఋషులుగూడ తమ తపోబలంచేత కొన్నికొన్ని సామలను దర్శించినట్లు ఈ బ్రాహ్మణంద్వారా తెలుస్తున్నది. 'ఆర్షభసామ' అనేది క్షత్రియసామ. విశ్వామిత్రుని కుమారుడు ఋషభుడు. ఋషభుడు పుట్టినప్పటికి విశ్వామిత్రుడు క్షత్రియుడుగానే ఉన్నాడు. అందువల్ల ఇది క్షత్రసామ. దీన్నే 'బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిసామ' అని కూడా అంటారు.

బ్రాహ్మణాలలో విధింపబడ్డ శస్త్రాలు లక్షణచేత బ్రాహ్మణాలని పిలువబడుతున్నాయి. శస్త్రాలంటే ఆయుధాలు కాదు; స్తుతులు. వాటిని పఠించే ఋత్విక్కు బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి. ఈపదంలోని పంచమీ విభక్తికి ద్వితీయావిభక్తి అర్థాన్ని చెప్పాలి. స్తుతులు-స్తోత్రాలు, శస్త్రాలు అని రెండువిధాలు. గానంతోగూడిన మంత్రంతో చేయబడేది స్తోత్రం[1]. గానం లేనిది శస్త్రం[2].

పురుషులైన ఋషులే గాక స్త్రీలుగూడ సామలను తపోబలం చేత దర్శింపగలిగారని ఈ బ్రాహ్మణంలో ఒక ఆఖ్యాయికవల్ల తెలుస్తున్నది. 'త్వాష్ట్రీసామ' అని ఒక సామ ఉంది. త్వష్టకుమార్తెలు త్వాష్ట్రులు (త్వాష్ట్ర్యః). ఇంద్రునికి కంటిరోగంవల్ల నిద్రపట్టకుండా బాధపడుతున్నాడట. ఎవరూ ఏమీ చేయలేకపోయారట. అప్పుడు త్వష్టకుమార్తెలు ఈ సామగానంచేసి చంటిబిడ్డలను జోలపాడి నిద్ర పుచ్చినట్లు నిద్రపుచ్చారట (12.5.19-22).

---

1. ప్రగీతమంత్రసాధ్యగుణవిశిష్ట గుణాభిధానం స్తోత్రమ్.
2. అప్రగీతమంత్రసాధ్య గుణవిశిష్టగుణాభిధానం శస్త్రమ్.

ఔర్ణాయవమని ఒక సామ - పూర్వం అంగిరసులు సత్ర యాగాన్ని చేసి స్వర్గాన్ని పొందినా వాళ్ళకు దేవయానమార్గం తెలియ లేదు. వాళ్ళల్లో కల్యాణుడనే ఒకఅంగిరసుడు అంతరిక్షలోకానికి వెళ్ళి ఊర్ణాయువనే గంధర్వుణ్ణి ప్రార్థించాడు. అతడా మార్గాన్ని ఇతడికి తెలియజెప్పి 'నీవు మీవాళ్ళకు, ఊర్ణాయువు నాకు దాన్ని చెప్పాడని చెప్పు. నేనే తెలిసికొన్నానని అబద్ధమాడకు!' అనిచెప్పాడు. కాని అతడు అసత్యమాడటంచేత అతనికి ఆ జ్ఞానం నశించి కుష్ఠురోగి కూడా అయినాడట. ఊర్ణాయువు దర్శించిన ఆసామకు అంతశక్తి ఉంది. దర్శనమంటే కనుక్కోవటమేగాని రచించటం కాదు.

పదమూడో అధ్యాయంలో బహిష్పవమానస్తోత్రంలో తృచ విధానం, ఆజ్యస్తోత్రవిధానం, సామగానంలో సాంతత్యవిధి, నిధన విధి, గాయత్ర, శాక్వరసామవిధి మొ॥ విషయాలు చెప్పబడ్డాయి.

పధ్నాల్గో అధ్యాయంలో నాలుగు ఆజ్యస్తోత్రాలు, పృష్ఠ స్తోత్రాలకు సంబంధించిన తృచలు, సామలు, ఆర్భవపవమానంలోని తృచలు, సామలు, ఉక్థస్తోత్రఋుక్కులు, సామలు మొ॥ విధింప బడ్డాయి.

పదిహేనో అధ్యాయంలో ఋత్విక్కులు మరచిపోయిన కర్మను ప్రక్కనున్నవారు జ్ఞాపకం చేయకూడదని చెప్పబడింది. ప్రజాపతిని అతిథిలాగా ఆహ్వానించి చరుపురోడాశాలతో అతనికి సంతృప్తి కలిగించేటప్పుడు మధ్యలో మర్చిపోయిన కర్మను జ్ఞాపకం చేయ కూడదు. అది ఆయనకు అసంతృప్తిని కలిగించవచ్చు (15.7.3).

పదహారవ అధ్యాయంలో జ్యోతిశ్శబ్దనిర్వచనం, దక్షిణావిధి, గో-ఆయు, అభిజిత్-విశ్వజిత్ అనే ఏకాహయాగవిధి, మొ॥ వివరింపబడ్డాయి.

పదిహేడవ అధ్యాయం వ్రాత్యయజ్ఞాలను, అయిదు అగ్నిష్టుద్యాగాలను, మూడుత్రివృద్యాగాలను, సౌమిక చాతుర్మాస్య లను వివరిస్తున్నది.

పద్దెనిమిదో అధ్యాయంలో రాజసూయయాగం ప్రధానంగా ప్రతిపాదించబడింది. పవిత్రం-అభిషేచనీయం అనే రెండు సోమ యాగాలు రాజసూయంలో వస్తాయి. దశపేయం, కేశవపనీయం మొ॥ విధులు ఈ సందర్భంలో చెప్పబడ్డాయి.

పందొమ్మిదో అధ్యాయంలో రాజ్యంపొందాలనే అభిలాష నెరవేరని రాజు చేయాల్సిన "రాట్" అనే యాగంనుంచి "విమన" మనే యాగందాకా ఉండే ఇరవై ద్వంద్వసోమయాగాలు చెప్ప బడ్డాయి.

ఇరవయ్యో అధ్యాయంలో పదమూడు అతిరాత్రయాగాలు, మూడు అంగిరసద్విరాత్రయాగాలు, గర్గత్రిరాత్రం ఉపదేశింప బడ్డాయి.

ఇరవయ్యొకటో అధ్యాయం అశ్వత్రిరాత్రం, వైదత్రిరాత్రం, ఛందోమపవమానం, అంతర్వసుత్రిరాత్రం, పరాకత్రిరాత్రం, చతుర్వీ రచతూరాత్రం, అభ్యాసంగి పంచరాత్రం, మొ॥ వివరిస్తోంది.

ఇరవైరెండో అధ్యాయంలో మూడు షడ్రాత్రాలు, ఏడు సప్తరాత్రాలు, రెండు నవరాత్రాలు, నాలుగు దశరాత్రాలు, పౌండ రీకమనే ఏకాదశరాత్రయాగం ప్రతిపాద్యవిషయాలు.

ఇరవైమూడో అధ్యాయం త్రయోదశరాత్రంనుంచి, ద్వాత్రింశ ద్రాత్రయాగం వఱకు ఉన్న సత్రాలను వివరిస్తున్నది.

ఇరవైనాలుగో అధ్యాయం త్రయస్త్రింశద్రాత్రసత్రయాగం నుంచి శతరాత్రసత్రయాగం వఱకు వివరించి, సంవత్సరకాలం చేయాల్సిన గవామయనాన్ని నిరూపిస్తోంది.

ఆదిత్యానామయనం, అంగిరసామయనం, కుండపాయినా మయనం, ప్రజాపతిసత్రం, సర్వసమృద్ధులను సంపాదించే శక్త్యానా మయనం, నూరుసంవత్సరాలుచేసే సాధ్యసత్రం, మూడుసారస్వత సత్రాలు, వెయ్యిసంవత్సరాలు చేసే విశ్వసృజామయనం మొ॥ ఇరవై అయిదో అధ్యాయంలో ప్రతిపాదింపబడ్డ విషయాలు.

ఇలా ఎన్నోయాగాలను, సత్రాలను సాంగోపాంగంగా ప్రతిపాదిస్తూ తాండ్యబ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణాలన్నింటిలోకి విశిష్టమైన స్థానాన్ని సంపాదించింది.

— కె. ఆర్.

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 7 ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం

2. 7. 1 పరిచయం

సామవేదానికి గల కౌథుమశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం. దీన్నే మంత్రబ్రాహ్మణమని కూడా అంటారు. కౌథుమశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలకు ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణాలనే వ్యవహారం కూడా ఉంది. ఈ బ్రాహ్మణంలో నాలుగు వేదాల్లోను ఇతరబ్రాహ్మణాల్లోను ప్రసిద్ధమైన మంత్రాలు కొన్ని ఉన్నాయి. దీన్ని ఎవరు సంకలనం చేశారో మనకు స్పష్టంగా తెలియడం లేదు. మిగతా బ్రాహ్మణాలకు దీనికి ఎంతో తేడా ఉంది. ఇందులో యజ్ఞయాగాల ప్రస్తావన లేనే లేదు. మానవజీవితంలో తప్పనిసరిగా ఆచరించాల్సిన సంస్కారాలకు సంబంధించిన కొన్ని మంత్రాలు ఇందులో చోటుచేసుకున్నాయి. అందువల్లనే ఇది గృహ్యసూత్రాలకు కొంతవరకు మార్గదర్శనం చెయ్యగలిగింది.

ఈ బ్రాహ్మణంతో చివఱ చేరిన ఎనిమిది ప్రపాఠకాలు ఛాందోగ్యోపనిషత్తుగా ప్రసిద్ధి పొందాయి. మొదటి రెండు ప్రపాఠకాలకే మంత్రబ్రాహ్మణం అనే వ్యవహారం ఏర్పడింది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 7. 2 విభాగం

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలో రెండు ప్రపాఠకాలున్నాయి. ఒక్కొక్క ప్రపాఠకం ఎనిమిది ఖండలుగా విభజింపబడింది. అందులో మొదటి ప్రపాఠకంలో 136 మంత్రాలు, రెండో ప్రపాఠకంలో 121 మంత్రాలు ఉన్నాయి. చూడండి :

ప్రపాఠకం	ఖండలు	మంత్రాలు	ప్రపాఠకం	ఖండలు	మంత్రాలు
I	1	15	II	1	16
	2	21		2	18
	3	14		3	21
	4	9		4	11
	5	18		5	18
	6	35		6	19
	7	16		7	8
	8	7		8	14
		136 +			121=257
			గుణవిష్ణుమంత్రవ్యాఖ్యానాలు		11
మొత్తం					268

విషయవిభాగం :

బ్రాహ్మణాలు చాలావరకు యజ్ఞయాగాది కర్మలను విధించి, వాటి స్వరూపాలను నిర్వచిస్తూ, ప్రసంగవశాన ఇతర విషయాలెన్నింటినో ప్రతిపాదిస్తుంటాయి. ఈ బ్రాహ్మణంలో ఆ పద్ధతి పూర్తిగా మారిపోయింది. యజ్ఞయాగాది కర్మలకంటే ఇది గృహ్యకర్మలకే ఎక్కువ ప్రాధాన్యమిస్తున్నది. భారతీయ జీవనవ్యవస్థకు వివాహం ఒక పట్టుగొమ్మ. అలాంటి వివాహం, గర్భాధానం,

సీమంతం, జాతకర్మ, ఉపనయనం, సమావర్తనం, పశువృద్ధి, నాగబలి, స్థాలీపాకం, దుష్టగ్రహోచ్చాటనం మొ॥ కర్మలను ఈబ్రాహ్మణం నిరూపిస్తున్నది. ఈ బ్రాహ్మణం చివర పేర్కొనబడ్డ భోజనాదుల్లో క్రిమిదోషనివారక మంత్రాలు ఎంతో ఆకర్షణీయమైనవి.

మొదలు-చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం" అనేమంత్రంతో ప్రారంభమై "మాతా రుద్రాణాం దుహితా వసూనాం" అనేమంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 7. 3 సంకలనకాలం

దేశం:

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం మనదేశంలో ఏ ప్రాంతంలో సంకలనం చేయబడి ఉంటుందని ఊహించడం అంత తేలికైన పనికాదు. కాని ఈ బ్రాహ్మణానికిగల తాండ్యబ్రాహ్మణసంబంధాన్నిబట్టి ఇది కూడా కురుక్షేత్రానికి తూర్పుభాగంలో ఏర్పడి ఉంటుందని ఊహించడంలో తప్పులేకపోవచ్చు. ఒకప్పుడు మొదటి 25 ప్రపాఠకాలు పంచవింశ బ్రాహ్మణమని, ఆ తరువాత 5 ప్రపాఠకాలు షడ్వింశబ్రాహ్మణమని, 2 ప్రపాఠకాలు మంత్రబ్రాహ్మణమని, 8 ప్రపాఠకాలు ఛాందోగ్యోప నిషత్తని, ఈ మొత్తం 40 ప్రపాఠకాలకు తాండ్యబ్రాహ్మణమని లేక ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణమనే వ్యవహారం ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది.

కాలం:

పైన చెప్పబడినట్లు మంత్రబ్రాహ్మణం తాండ్యబ్రాహ్మణంలో చివరిభాగం గనుక అయినట్లైతే తాండ్యబ్రాహ్మణంలో మొదటి 25 ప్రపాఠకాలు (అనగా పంచవింశబ్రాహ్మణం) క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉంటాయి. ఆ పైన షడ్వింశబ్రాహ్మణంగా ఉన్న అయిదు ప్రపాఠకాలు, మంత్రబ్రాహ్మణంలోఉన్న రెండు ప్రపాఠకాలు ఏర్పడి ఉంటాయి. మంత్రబ్రాహ్మణంలో మంత్రాలు నాలుగుసంహితలనుంచి తీసుకోబడటం, గోభిల-ఖాదిరగృహ్యసూత్రకారులు ఈ బ్రాహ్మణంలోని మంత్రాలను యథాతథంగా పేర్కొనడం, ఇందు లోని మంత్రాలు వివాహాది సంస్కారాలను వివరించడంచూస్తే ఇది బ్రాహ్మణకాలం చివర ఏర్పడి ఉంటుందనే ఊహకు అస్కారం కనబడుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 7. 4 వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు :

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణానికి ప్రసిద్ధమైన భాష్యాలు రెండున్నాయి. ఒకటి "ఛాందోగ్యమంత్రభాష్య" మనే పేరుతో గుణవిష్ణువు వ్రాసిన భాష్యం. రెండోది సాయణుడు వ్రాసిన "వేదార్థప్రకాశ" మనే భాష్యం. దీనికి సత్యవ్రతసామాశ్రమి స్వతంత్రంగా ఒకవ్యాఖ్యను వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. ఆయనే 1872లో ఒక సంస్కృతవ్యాఖ్యా నంతో ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ప్రచురించాడు. ఇంతకంటే ఈ బ్రాహ్మణా నికి ప్రసిద్ధమైన భాష్యాలుగాని, వ్యాఖ్యానాలుగాని దొరకడం లేదు.

ప్రచురణలు :

మంత్రబ్రాహ్మణమనే ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణాన్ని 1872 లో ప్రత్నక్రమనందిని అయిదవ సంపుటంగా సత్యవ్రతసామాశ్రమి ప్రచురించాడు. ఈ ప్రచురణలో మూలంతోపాటు ఒక సంస్కృత వ్యాఖ్యానం, బెంగాలీ అనువాదంకూడా ఉన్నాయి. మళ్లా 1890లో ఆయనే కలకత్తా నుంచి తన స్వంతవ్యాఖ్యానంతోను, బెంగాలీ అనువాదంతోను ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ప్రచురించాడు. దీన్ని "మంత్ర బ్రాహ్మణం" అనే పేరుతో జర్మన్‌భాషానువాదంతో హైన్రిచ్ స్టోనర్ హాలే (Heinrich Stonner Halle) 1901లో ప్రచురించాడు. ఇందులో ప్రథమప్రపాఠకం మాత్రం ఉంది. 1911వ సం॥లో హన్స్ జోర్గెన్సెన్ దార్మ్‌స్టత్ (Hans Jorgensen Darmstadt) మంత్రబ్రాహ్మణమనే పేరుతో ఇందులోని రెండో ప్రపాఠకాన్ని సాయణభాష్యంతోను, జర్మన్‌భాషానువాదంతోను ప్రచురించాడు.

కలకత్తా సంస్కృతసాహిత్యపరిషత్ పుస్తకమాలవారు 1930లో "ఛాందోగ్యమంత్రభాష్య" మనే పేరుతో ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంపై

గల గుణవిష్ణుభాష్యాన్ని ప్రచురించారు. దుర్గామోహనభట్టాచార్య ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణాన్ని పూర్తిగా గుణవిష్ణు సాయణభాష్యాలతో సంపాదించి కలకత్తాసంస్కృతకళాశాల ప్రథమప్రచురణగా 1958లో ప్రచురించాడు. ఇలా ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణానికి విలక్షణమైన సంస్క రణలు చాలా ఏర్పడ్డాయి.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 7. 5 ప్రసిద్ధి

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం సామవేదానికి సంబంధించిందైనా ప్రసంగాన్నిబట్టి నాలుగు వేదాల్లోని మంత్రాలను పేర్కొంటున్నది. గుణవిష్ణువు, సాయణుడు వ్రాసిన భాష్యాలు ఈ బ్రాహ్మణానికి ఎంతో ప్రసిద్ధిని కలిగించాయి. మిగతా బ్రాహ్మణాలు యజ్ఞయాగాది కర్మలను, అందులో ఉండే అవాంతర విశేషాలను ప్రతిపాదిస్తుంటే ఈ బ్రాహ్మణం వివాహం, గర్భాధానం, సీమంతం మొ॥ గృహ్య కర్మలను వివరిస్తున్నది. ప్రశాంతమైన సామాజిక జీవనానికి నాంది పలికే వివాహాది సంస్కారాలను ఈ బ్రాహ్మణం చక్కగా వర్ణిస్తూ ఇతర బ్రాహ్మణాలకంటే విశిష్టమైన స్థానాన్ని సంపాదించింది.

ఇందులో చెప్పబడ్డ విషయాలు అన్నిదేశాలలోను, అన్ని కాలాల్లోను మానవజాతి ఉన్నంతవఱకు విలువ తగ్గనివి. చూడండి– వివాహసమయంలో వరుడు వధువుతో ఇలా అంటున్నాడు:

> **నీ హృదయం; అంటే నీ అభీష్టం నాది కావాలి. అలాగే నా హృదయం నీది కావాలి. అంటే మన ఇద్దఱి ఆలోచనలు, అభిలాషలు ఒకటి కావాలని భావం.**[1]

వివాహప్రయోజనం, గృహస్థాశ్రమసారం ఇందులో ఎంత చక్కగా ఇమిడిఉన్నాయో చూడండి. అనురాగంతో నిండిన అనుకూల దాంపత్యానికి ఇదే నాంది.

కుటుంబంలో స్త్రీ మకుటంలేని మహారాణి. కుటుంబగౌరవ ప్రతిష్ఠలు ఇల్లాలివల్లనే వృద్ధిపొందాలి. ఆనాడు స్త్రీకి సంఘంలో సమున్నతమైనస్థానం ఇవ్వబడింది చూడండి. వివాహసందర్భంలో వరుడు వధువుతో ఇలా అంటాడు:

---

1 యదేతద్ధృదయం తవ తదస్తు హృదయం మమ।
యదిదం హృదయం మమ తదస్తు హృదయం తవ॥ 1.3.9.

> నీవు అత్తవారింట్లో అత్తమామ, ఆడుబిడ్డలు, బావలు, మఱదులు మొ॥ వారందఱిని ప్రేమానుబంధంతో చక్కగా చూసుకుంటూ ఇంటికి దీపం లాగా యజమానురాలుగా ఉండు.[1]

నిజమేమంటే; కళకళలాడే కుటుంబంలో భార్యగా, కోడలుగా, వదినగా, తల్లిగా స్త్రీనిర్వహించే బాధ్యతలు ఆమెకెంతో ఉన్నత స్థానాన్ని ఏర్పరచినాయి.

ఇలా ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలో ఏ దేశంలోనైనా, ఏ కాలంలోనైనా గౌరవింపబడే నిత్యసత్యాలెన్నో ఉండటంవల్ల దానికెంతో ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాలేర్పడ్డాయి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. సమ్రాజ్ఞీ శ్వశురే భవ సమ్రాజ్ఞీ శ్వశ్ర్వాం భవ।
ననాందరి సమ్రాజ్ఞీ భవ సమ్రాజ్ఞీ అధిదేవృషు॥ 1.2.20.

2. 7. 6 ప్రమేయం

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలో పది ప్రపాఠకాలున్నాయి. మొదటి రెండు ప్రపాఠకాల్లో గృహ్యకర్మలకు సంబంధించిన మంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి. ఈ రెండు ప్రపాఠకాలనూ 'మంత్రబ్రాహ్మణ' మని, 'మంత్రపర్వ' మనీ పేర్కొంటారు. తక్కిన ఎనిమిది ప్రపాఠకాలు 'ఛాందోగ్యోపనిషత్తు' అని వ్యవహరింపబడుతున్నాయి. సుప్రసిద్ధమైన దశోపనిషత్తులలో ఈ ఉపనిషత్తు ఒకటి.

సవితృదేవతాప్రార్థనతో ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలోని ప్రథమ ప్రపాఠకం ప్రారంభమవుతుంది. తలపెట్టిన కర్మలు నిర్విఘ్నంగా పరిసమాప్తికావాలంటే దేవతాప్రార్థన ఆవశ్యకమని మనసంప్రదాయం. సవితృదేవత అనుజ్ఞతో ఆరంభించే కర్మలన్నీ శుభప్రదంగా పరిసమాప్తి చెందుతాయని ఈ గ్రంథంలో 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞం' (1.1.1) అనే మొదటి మంత్రంవల్ల తెలుస్తున్నది.

ప్రథమప్రపాఠకంలోని మంత్రాలు 1. వివాహం 2. గర్భాధానం 3. సీమంతం 4. జాతకర్మ 5. ఉపనయనం 6. సమావర్తనం 7. పశువృద్ధి అనే ముఖ్యమైన ఏడు కర్మలకు అంగభూతాలైనవిగా విభజింపబడ్డాయి. ఈ మంత్రాల అర్థాన్ని సావధానంగా పరిశీలిస్తే ఆకాలపు మహర్షులు వివాహాదికర్మలకు ఎంతప్రాముఖ్యాన్ని ఇచ్చారో, అవి ఎంత పవిత్రమైనవని భావించారో తేటతెల్లమవుతుంది.

వధూవరుల భావిజీవితం, పిల్లలు చనిపోవడం మొ॥ కష్టాలు లేకుండా సుఖంగా ఉండాలని ఆయా దేవతలను ప్రార్థిస్తూ వివాహకాలంలో ఆజ్యహోమం చేసేవారు. ఆ ప్రార్థన ఇలా ఉండేది—

ఇంద్రాదిదేవతలలో ముఖ్యుడైన అగ్నిదేవుడు మొదట ఇక్కడికి వచ్చి ఈ కన్యకకు కలుగబోయే సంతతిని మృత్యుపాశం

నుండి విడిపించాలి. అలా విడిపించడాన్ని వరుణుడు అంగీకరించాలి. తన కొడుకు కేర్పడిన ఆపదవల్ల ఈమె దుఃఖించకుండా ఉండాలి. అంటే ఈమె పిల్లలకు ఆపదలు రాకూడదు.

గార్హపత్యాగ్ని ఈ కన్యను రక్షించి, ఈమెసంతతికి ఏ వ్యథలూ లేని దీర్ఘజీవితాన్ని అనుగ్రహించాలి. ఈ అమ్మాయి ఎప్పుడూ భర్తతో కలసిమెలసి ఉంటూ మంచికొడుకులను ప్రసవించాలి. ఈమె పుత్రసౌఖ్యాన్ని అనుభవించాలి.

కన్యపుట్టగానే ఆమెను సోముడు ఆదిత్యునికిస్తాడని, ఆదిత్యుడగ్నికి సమర్పిస్తాడని అగ్ని ధనపుత్రసమేతంగా ఆ కన్యను వరునికి దానంచేస్తాడని ఈ బ్రాహ్మణం తెలియజేస్తున్నది[1].

ఏడడుగులు వేసే సందర్భంలో వరుడు వధువుతో అనే ఈక్రింది మాటలు భావిజీవితంలో వారి సాహచర్యం ఎంతో దృఢంగా వుండాలని నిర్దేశిస్తున్నాయి—

'ఓ కన్యకా! నీవు నాతో అన్నికర్మలలో సమానాధికారం పొందుతూ ఏడడుగులు నావెంట నడిచిరా! నేనుగూడా నీ సఖ్యాన్ని పొందుతాను. మనమిద్దఱం ఒకరిస్నేహాన్ని ఇంకోళ్లు విడవకుండా పరస్పరం పరమానురాగంతో మెలగుదాం[2].

వధూహస్తాన్ని పరిగ్రహించి మళ్లీ వరుడామెతో ఇలా అంటాడు—

ఓ కన్యకా! సౌభాగ్యంకోరి నేను నీహస్తాన్ని గ్రహిస్తున్నాను. పతినైన నాతో వృద్ధాప్యం పండేవఱకూ నీవు వుండాలి. భగుడు,

1. సోమోఽదదద్గంధర్వాయ గంధర్వోఽదదగ్నయే ।
రయిం చ పుత్రాంశ్చాదాదగ్నిర్మహ్యమథో ఇమామ్ ॥ 1.1.7

2. సఖా సప్తపదీ భవ సఖ్యం తే గమేయమ్ ।
సఖ్యం తే మా యోషాః సఖ్యం తే మాయోష్ఠాః ॥ 1 2.13

అర్యముడు, సవిత - ఈ దేవతలు గార్హపత్యాగ్ని శుశ్రూషకై నిన్ను నాకు సమర్పించారు (1.2.16).

నీవు ప్రసన్నమైన దృష్టితో నాకు ప్రీతికలిగేటట్లు ప్రవర్తించు. పశువులకు శుభం కలిగించు. మంచి మనస్సుతోనూ, మంచితేజస్సు తోనూ వర్ధిల్లు. వీరులూ, దీర్ఘాయుష్మంతులూ అయిన పుత్రులను ప్రసవించు. పంచమహాయజ్ఞాలతో దేవతలకు తృప్తి కలిగించు. కుటుంబానికి సుఖసంతోషాలను కలిగించే నీవు రెండు పాదాలుగల పుత్రభృత్యాదులకు, నాల్గుపాదాలుగల పశువులకూ సుఖస్వరూపిణివి కావాలి (1.2.17).

ప్రజాపతి మనకు పుత్రపౌత్రాదిరూపమైన సంతతిని ప్రసాదించాలి. అర్యముడు మన సంతతిని చిరాయుష్మంతంగా చేయాలి. శుభప్రదమైన నీవు నా దగ్గఱకు చేరుకో. ప్రజలకు, పశువులకు సుఖశాంతులను కలిగించు! (1.2.18).

వర్షంద్వారా లోకానికి క్షేమంకలిగించే ఓ ఇంద్రుడా! ఈ నవవధువుకు మంచిపుత్రులను ఐశ్వర్యాన్ని ప్రసాదించు. ఈమెకు పదిమంది పుత్రులు కలిగేటట్లు అనుగ్రహించు భర్తనైన నన్ను పుత్రులతో కలిపి పదకొండవవాణ్ణిగా చేయి (1.2 19).

హృదయపూర్వకంగా నీవు చేసే పనులు నే నాచరించే లౌకిక వైదికకర్మలలో కలిసిపోవాలి. నీ హృదయం నా హృదయాన్ని అనుసరించాలి. నీవు నామాటను పాటించాలి! బృహస్పతి నిన్ను నాకోసమే నియోగించాలి (1.2.21).

ఇందులో 19 వ మంత్రాన్నిబట్టి ఆకాలంలో బహుసంతానాన్ని గృహస్థులు అపేక్షించేవాళ్ళని తెలుస్తున్నది. ఇందుకు కారణం ఈనాడున్నంత జనబాహుళ్యం ఆనాడు లేకపోవడమే. పైగా ఆకాలంలో ప్రజాసంఖ్య పెరిగినా అందరు సుఖంగా జీవించడానికి తగిన వనరులు భారతావనిలో సమృద్ధిగా వుండేవి.

సతీపతుల హృదయాలు ఏకం కావాలి. అవి అన్యోన్య విరుద్ధంగా వుంటే సంసారరథం చక్కగా సాగదని ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతున్నది.

ఇంట్లో పశువులు, బిడ్డలు, అపారమైన ధనం ఉన్నప్పుడే ఆ కాపురం పాడిపంటలతో కళకళలాడుతుంది. అంతకంటే గృహస్థు కోరేదేముంటుంది? అందుకే నూతనదంపతులు గృహప్రవేశం చేసేటప్పుడు పశుపుత్రధనసమృద్ధిని కాంక్షిస్తూ ఒక మంత్రం పఠింపబడుతుంది[1].

ఇక్కడ ఆవులతోపాటు గుఱ్ఱాలను కూడా కోరడంవల్ల ప్రయాణాది కార్యాలలో ఆనాడు అశ్వాపేక్ష బహుళంగా ఉండేదని ఊహించవచ్చు.

గృహప్రవేశం తరువాత శయ్యపై కూర్చుని వధువును చూస్తూ వరుడిలా అంటాడు[2].

ఓ అమ్మాయీ! ఈ ఇంట్లో నీవు ధైర్యస్థైర్యాలు కలిగివుండు! ఇక్కడే నాతో క్రీడించు! నీకు, నీ బంధువర్గానికి నాపై మనస్సు ప్రసన్నంగా ఉండాలి. నాతో అనురాగంతో మెలగు.

ఇలా దంపతులు కలసిమెలసి జీవిస్తే సంసారం స్వర్గసీమ కావడంలో ఆశ్చర్యమేముంటుంది? మన పెద్దలు సతీపతుల అనుబంధాన్ని అంత దృఢంగా నిలపగలిగారు. కాబట్టే నేటికీ భారతీయ కుటుంబాలలో విదేశాలలోలాగా విస్తృతమైన విచ్ఛిత్తి కనిపించడం లేదు.

---

1. ఇహ గావః ప్రజాయధ్వ మిహాశ్వా ఇహ పూరుషాః ।
ఇహో సహస్రదక్షిణోఽపి పూషా నిషీదతు ॥ 1.3.13

2. ఇహ ధృతి రిహ స్వధృతి రిహరన్తి రిహ రమస్వ ।
మయి ధృతిర్మయి స్వధృతి ర్మయి రమో మయి రమస్వ ॥ 1.3.14.

దంపతులు పురుషసంతతినే ఎక్కువగా అర్థిస్తారు. ఈకాలం లోనేకాక పూర్వం కూడా మగబిడ్డలమీదనే గృహస్థులకు మక్కువ ఎక్కువ అనే విషయం ఈ క్రింది వచనాలవల్ల చక్కగా స్పష్టమవు తున్నది—

'మిత్రావరుణులు, దేవవైద్యులైన అశ్వినీదేవతలు, అగ్ని, వాయువు - వీరంతా పురుషులే. అలాగే నీ గర్భంలోని బిడ్డకూడా పురుషుడే కావాలి (1.4.8).

అగ్ని పురుషుడు, ఇంద్రుడు పురుషుడు, బృహస్పతి పురుషుడు, నీవూ అలాగే పురుషుడైన బిడ్డను పొందు. ఆ బిడ్డ తర్వాత పుట్టే బిడ్డ కూడా మగవాడే కావాలి (1.4.9).

వ్యాధులకు గురై చనిపోకుండా శిశువులను కాపాడడం తల్లి దండ్రుల ముఖ్యకర్తవ్యం. జాతకర్మకు అంగభూతాలైన మంత్రాల లోని చంద్రదర్శన సందర్భంలో వినియోగించే 'యత్తే సు సీమే హృదయం' (1.5.10) మొ॥ నాల్గుమంత్రాల్లో ఈ విషయాన్నే ప్రస్తావించడం జరిగింది.

ఆ పైన గ్రామాంతరం నుంచి తిరిగివచ్చిన తండ్రి తన కొడుకు తలను తాకుతూ ఉచ్చరించే 'అంగా దంగా త్సంభవసి' (1. 5. 16) మొ॥ మంత్రాల్లోకూడా శిశువు దీర్ఘాయుష్మంతుడుగా బ్రతకాలన్న కాంక్ష వ్యక్తం చేయబడింది. పుత్రుడు రాయిలాగా దృఢంగానూ, పదునైన పరశువులాగా తీక్ష్ణంగానూ, సువర్ణంలాగా తేజస్విగానూ ఉండి నూరేండ్లు జీవించాలని తండ్రి కోరుకుంటాడు.

శిశువు పుట్టిన తరువాత మూడోసంవత్సరంలో 'చూడాకరణం' చేయాలని శాస్త్రాలు విధిస్తున్నాయి. వపనకర్మకై వచ్చిన మంగలిని సవితృదేవతగా భావించాలని "ఆయమగాత్ సవితా క్షురేణ" (1.6.1) అనే మంత్రంవల్ల స్పష్టమవుతున్నది. అలాభావిస్తే చేసేపని ఫలవంతమవుతుంది.

క్షురకర్మ దీర్ఘాయుష్యానికి దోహదం చేస్తుందని ఈబ్రాహ్మణం (1.6.7) నిర్దేశిస్తున్నది.

ప్రథమప్రపాఠకంలోని ఆరవఖండలో 9 నుండి 35 వరకు ఉండే 27 మంత్రాలు ఉపనయనకర్మకు అంగభూతాలు. ఉపనయన విధికి ఉపక్రమించేటప్పుడు వటువు అగ్నిని, వాయువును, సూర్యుణ్ణి, చంద్రుణ్ణి, ఇంద్రుణ్ణి (1.6.9-13) ఉద్దేశించి హోమంచేస్తూ, ఆ దేవత లను పేరుపేరునా పిలిచి ఇలా ప్రార్థిస్తాడు-

'శాస్త్రవిహితకర్మలకు పాలకులైన ఓ అగ్న్యాదిదేవతలారా! నేను ఉపనయనమనే కర్మను అనుష్ఠించబోతున్నాను. ఈ సంగతి మీకు నివేదిస్తున్నాను. మీ అనుజ్ఞతో నే నీ కర్మను సుఖంగా చేయ గలను. అలా చేయడంవల్ల విద్యాభ్యాసం మొదలైన నా పను లన్నింట్లోను నేను సమృద్ధిని పొందగలను. అంతేకాక అసత్యం నుంచి విడివడి సత్యవ్రతాన్ని పరిగ్రహించగలను.

ఇందువల్ల చదువుసంధ్యలలో నైపుణ్యం, సత్యవ్రతపాలనం, ఉపనయనానికి ముఖ్యప్రయోజనాలని వ్యక్తమవుతున్నది.

బ్రహ్మచారి ముఖ్యంగా అగ్నికార్యం, గురుశుశ్రూష మొ॥ పనులు చేయాలని పగలు నిద్రపోకూడదనీ (1.6.27) ఈ బ్రాహ్మణం నిర్దేశిస్తున్నది.

ఆ తరువాత రెండుమంత్రాలు మేఖలాబంధనంవల్ల దుర్వచన నివృత్తి, పవిత్రత, బలవృద్ధి, సత్యపాలనం, తపోవృద్ధి, రాక్షసుల నుండి, శత్రువులనుండి రక్షణ సిద్ధిస్తాయని (1. 6. 28, 29) ప్రతి పాదిస్తున్నాయి.

మేఖలాబంధనం తరువాత శిష్యుడు ఆచార్యుని దగ్గఱకూర్చొని తనకోసం అధ్యయనం ప్రారంభించమని ప్రార్థిస్తాడు. అధ్యయనం

కోసం శిష్యుడు గురువును సమీపించడమే ఉపనయనమని చెప్పబడు తున్నది (తదేత దధ్యయనార్థమాచార్య సమీపప్రాప్తి రుపనయన మిత్యుచ్యతే_సాయణభాష్యం).

వటునిచేత వేదాలకు ఆదిభూతం శ్రుతిసారమూ అయిన గాయత్రీమంత్రాన్ని చదివించడంతో వేదాధ్యయనం ప్రారంభమవు తుంది. గానంచేసేవాణ్ణి రక్షిస్తుంది కాబట్టి దానికి 'గాయత్రి' అన్న వ్యవహారం కలిగింది.

ఉపనయనవిధిని వివరించిన తరువాత సమావర్తనానికి అంగ భూతాలైన మంత్రాలు ఏడవఖండలో చెప్పబడ్డాయి. ఆ పైన ప్రథమప్రపాఠకంలోని చివరిఖండలో పశువృద్ధికోసం కొన్ని మంత్రాలను చెప్పారు.

ఆవులు క్షీరసమృద్ధిగల్గి వినాశానికి గురికాకుండా ఎక్కడ తిరిగినా క్షేమంగా ఇంటికి తిరిగి రావాలి. ఆజ్యాన్ని ప్రసాదించే గోసంతతి అభివృద్ధి చెందాలి అని అందులో ఒకమంత్రం (1. 8. 2) తెలియజేస్తున్నది. దీనివల్ల ఆ రోజుల్లో పశుసంపదకున్న ప్రాముఖ్యం బోధపడుతుంది.

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలోని రెండవప్రపాఠకంలో వివిధహోమా లకు అంగభూతాలైన మంత్రాలు పేర్కొనబడ్డాయి. కామ్యకర్మలలో అనేక ప్రయోజనాలను అర్థించి ఆ యా హోమాలను చేయడం, ఆ యా మంత్రాలను జపించడం జరుగుతుంది. ఇందుకుపయోగించే మంత్రాలు అనేకం ఈ ప్రపాఠకంలో మనకు లభిస్తాయి.

పశుక్షేమం, స్వేచ్ఛామరణం, దారిద్ర్యనిర్మూలనం, కీర్త్యభి లాష, శుభప్రాప్తి, ఈశ్వరప్రసాదం, పుణ్యలాభం, వృత్తిలో విచ్ఛేదం లేకుండా ఉండడం, విషనివారణం, క్రిమినివారణం మొదలైన ఎన్నో ప్రయోజనాలను మానవులర్థిస్తారు. ఈ ఫలితాలనుద్దేశించిన

మంత్రాలు ఈ ప్రపాఠకంలో కొల్లలుగా ఉన్నాయి. ఆఱవఖండలో వాస్తుహోమాంగభూతాలైన మంత్రాలు కనిపిస్తాయి.

ఏడవఖండలోని మంత్రాలన్నీ క్రిమినాశాన్నే నిరూపిస్తున్నాయి. దీన్నిబట్టి క్రిములవల్ల కలిగే నానాదోషాలను ఆ కాలంలోనే గుర్తించా రని చెప్పవచ్చు.

ఇందులో మూడోమంత్రం వక్రంగా నడిచేవి, అంత్రచారులు, రెండుతలలు గలవి, తెల్లవి ఇత్యాదిగా పలురకాల క్రిములను పేర్కొం టున్నది. మంత్రభావంతో నాటి ఋషులు ఈ క్రిములను నశింపజేసి నట్లు వ్యక్తమవుతున్నది.

రెండవప్రపాఠకంలో చివరిదైన ఎనిమిదోఖండలో సత్కార విధానం చక్కగా నిరూపించబడింది.

ఆచార్యుడు, ఋత్విక్కు, స్నాతకుడు, రాజు, వివాహంచేయ దగినవాడు, అతిథి - ఈ ఆరుగురు సత్కరింపదగినవారు. వీరిని సూచించే సమయంలో వినియోగపడే మంత్రాలు ఈ ఖండలో నిర్దే శించబడ్డాయి. పెద్దలను గౌరవించవలసిన పద్ధతిని దీనివల్ల గ్రహించ వచ్చు.

ఈ విధంగా ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం గృహ్యకర్మల స్వరూపాన్ని చక్కగా నిరూపిస్తున్నది. వైదికవాఙ్మయంలో పరిశోధనలు చేసేవారు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని సావధానంగా పరిశీలిస్తే నాటి ఆచారవిచారాలను, గృహస్థుల జీవనపద్ధతులను ఇంకా విశదంగా తెలుసుకోవచ్చు.

- ఎస్.ఎల్.ఎన్.

—

2. 7. 7 వైశిష్ట్యం

మంత్రాలకు ఋషులు, దేవతలు, ఛందస్సు ముఖ్యమైనవి. అలాగే బ్రాహ్మణాలు కూడా చాలా ముఖ్యం. ఋషిదేవతాచ్ఛందో బ్రాహ్మణాలను తెలిసికోకుండా మంత్రాలను గట్టిగా వల్లించినా, వివ్వరంగా పఠించినా, వాటిని ఇతరులకు బోధించినా, యాగాలను చేయించినా ప్రయోజనం శూన్యం. కాబట్టి బ్రాహ్మణాల నధ్యయనం చేయాలని తెలుస్తోంది. అలాంటి బ్రాహ్మణాలలో ఛాందోగ్య బ్రాహ్మణం చాలా విశిష్టమైంది. నాటి సామాజికవ్యవస్థకు ఇది చక్కని ప్రతీక. నేటి సామాజికవ్యవస్థకు మంచి మార్గదర్శకం.

శ్రౌతసూత్రాలు, గృహ్యసూత్రాలు, ధర్మసూత్రాలు సంస్కృత వాఙ్మయంలో ప్రధాన స్థానాన్నలంకరించినాయి. ఈ మూడు సూత్రాలకు కలిపి కల్పసూత్రమని మహర్షులు పెట్టినపేరు. గర్భాధానం మొదలుకొని, శ్మశానాంతంవఱకు, పురుషులకు జరుగవలసిన కర్మలన్నీ ఆపస్తంబాది మహర్షులచేత ఇందులో పొందుపరచబడ్డాయి. బ్రాహ్మణాలలో ఉన్న మంత్రాలను స్వీకరించి ఉపనయనం, వివాహం మొ॥ క్రియాకలాపాన్ని గృహ్యసూత్రాలలో ఏర్పాటు చేశారు.

నాటి వివాహవ్యవస్థే ఈనాటికీ యథాతథంగా మనదేశంలో ఆచరింపబడుతున్నది. దేశాభివృద్ధికి కావలసింది సంతానాభివృద్ధి. అది స్త్రీపురుషసాధ్యం. కనుక పురుషుడు స్త్రీని స్వీకరించాలి. స్త్రీపురుషుల సమాగమమే వివాహం. సంతానోత్పత్తి కామమూలకం. కామం సురామూలకం. కాబట్టి పెండ్లి చేసుకోబోయే కన్యకను సురతో అభిషేకించాలని ఇందులో చెప్పబడింది. ఇక్కడ ఒక విశేషాన్ని మనం గ్రహించాలి. కన్యకయొక్క ఉపస్థేంద్రియాన్ని ఆనందేంద్రియ మని బ్రహ్మదేవుని రెండవముఖముగా వర్ణించారు. బ్రహ్మ ఒకముఖంతో వేదాలను చదువుతాడట. రెండవ ముఖంతో సంతానోత్పత్తిని

చేస్తాడటు. ఈ ఇంద్రియంద్వారానే స్త్రీలు పురుషులను వశపరచు కొంటున్నారని, స్త్రీలు అధికారిణులుగా ప్రవర్తిస్తున్నారని, పురుషుడు స్త్రీయోనిలో రేతస్సనే అజ్యాన్ని (నేతిని) ఉంచుతున్నాడని దానివల్ల సంతానం కలుగుతున్నదనీ ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తున్నది.

కన్యకను నూతనవస్త్రాలతో అలంకరించాలి. ఆ వస్త్రాలు స్త్రీల చేతనే నేయబడాలి. ఆ వస్త్రాలతో స్త్రీలే కన్యకనలంకరించాలి. నూతనవస్త్రధారిణియైన ఈ కన్య నూరు సంవత్సరాలు జీవించాలని, కాంతిమతియై, ధనవంతురాలై ఉండాలని వరుడు కోరతాడు.

నేటికీ సనాతనపద్ధతిలో జరిగే వివాహంలో ఈ బ్రాహ్మణం లోని మంత్రాలను మనం వింటూంటాం. 'గుండ్రాయి దాస్తే పెండ్లి ఆగదు', అనే సామెత ఒకటి సమాజంలో ప్రసిద్ధంగా ఉంది ఇది ఈ బ్రాహ్మణంద్వారా ప్రచారంలోకి వచ్చిందేమో ననిపిస్తుంది. భర్త, భార్యను గుండ్రాయిని త్రొక్కవలసిందిగా ఒక మంత్రంలో ఇలా కోరతాడు–

> ఓ సుందరీ ! నీవు ఈరాయిని త్రొక్కు. ఈ రాయిలాగా స్థిరంగా ఉండు. శత్రువులను బాధించు.

పెండ్లి అంటూనే నేడు గుండ్రాయిని కడిగి, పసుపు రాచి జాగ్రత్త చేస్తారు. గుండ్రాయిని గూర్చి చెప్పేమంత్రం-మనకీ బ్రాహ్మణంలో కనబడుతుంది. కన్యక తన జ్ఞాతివర్గం వృద్ధిపొందాలని తనభర్త దీర్ఘాయుష్మంతుడు కావాలని, పేలాలతో హోమం (లాజ హోమం) చేస్తూ కోరుకొంటుంది.

సప్తపది అని పెండ్లిలో మన పెద్దలొకతంతు నడపుతూంటారు. అది చూడముచ్చటగా ఉంటుంది. పెండ్లి చేసుకొంటున్న వధూ వరుల నిద్దరిని ఏడడుగులు నడిపిస్తారు. దీన్నే సప్తపది అంటారు. ఇలా చేయటంవల్ల, వధూవరులకు అన్యోన్యానురాగం కలుగుతుందని పెద్దలతలంపు. త్రివిక్రమస్వామియైన విష్ణువు బలిచక్రవర్తియొక్క

దర్పదమనం జేయగోరి మూడడుగులతో ముల్లోకాలనాక్రమించాడు. కాబట్టి అయన్ను ప్రార్థించి, ఈ వధూవరులను ఏడడుగులు నడిపిస్తారు.

విష్ణువు నిన్ను, అన్నసమృద్ధికోసం మొదటి అడుగు,
బలంకోసం రెండవ అడుగు,
యజ్ఞంకోసం మూడవ అడుగు,
సౌఖ్యప్రాప్తి కోసం నాల్గవ అడుగు,
పశుసంపదకోసం ఐదవ అడుగు,
గవాదిధనపుష్టికోసం ఆరవ అడుగు,
సప్తహోమసాధ్య సోమయాగంకోసం ఏడవ అడుగు

నడిపించు గాక! అని వరుడు ఏడు వాక్యాలు చెబుతూ వధువును ఏడడుగులు నడిపిస్తాడు. ఇదీ సప్తపది[1].

అప్పుడే పెండ్లైన కన్యతో సప్తపది చేయించిన భర్త, ఆమె సఖ్యాన్ని కోరుతూ, నీ లాగా సుఖకారిణులైన ఇతర స్త్రీలెవరూ నాతో సఖ్యాన్ని పొందకుందురుగాక! అనికూడా చెబుతాడు.

వివాహంలో పాణిగ్రహణం చాలముఖ్యం. ఒక మంత్రంలో వీరులు దీర్ఘాయుష్మంతులైన పుత్రులను కని, పశుసంపదను సుఖ పరంపరను పొందమని కన్యకను గురించి ఆశీస్సొకటి వినబడు తున్నది. అత్తమామల మీద, ఆడబడుచులమీద, మరుదులమీద కూడ అధికారం వధువుకీయబడింది. ఇలాంటి అధికారాలను పొందిన గృహిణి భర్తృగృహానికి సర్వాధికారిణియై ప్రసన్నురాలై బంధువుల కానందాన్ని కలిగిస్తూ, తనకు ఆనందాన్ని కలిగించాలని భర్త పలికే పలుకులు భారతీయ జీవనవిధానానికే మణిదీపాలు.

---

1. ఏక మిషే విష్ణు స్త్వా నయతు. ద్వే ఊర్జే విష్ణు స్త్వా నయతు.
త్రీణి వ్రతాయ విష్ణు స్త్వా నయతు చత్వారి మాయోభవాయ విష్ణు స్త్వా నయతు.
పంచ పశుభ్యో విష్ణు స్త్వా నయతు. షడ్ రాయస్పోషాయ విష్ణు స్త్వా నయతు.
సప్త సప్తభ్యో హోత్రాభ్యో విష్ణు స్త్వా నయతు. 1.2.6.13.

గృహాధిదేవతైన గృహిణికి గర్భం కలగాలని, అగ్ని, ఇంద్రుడు, బృహస్పతిలాగా పురుషుడే పుట్టాలని, స్త్రీసంతానం కలుగకూడదనీ, ఒకఖండలో కోరబడింది. గర్భవతియైన స్త్రీకి సౌభాగ్యంకోసం సీమంతోన్నయనం చేసే ఆచారం ఇప్పటికీ కనబడుతున్నది. పుట్టిన బిడ్డకు నామకరణం, అన్నప్రాశనం మొ॥ కర్మలను తెలియజేసే మంత్రాలిందులో ఉన్నాయి. మిత్రావరుణులు, అగ్ని, అశ్వినీదేవతలు పుట్టిన మగబిడ్డకు మేధాశక్తిని కలిగించాలనే ఆశీర్వచనంకూడాఉంది. ఒక మంత్రంలో పుట్టిన బిడ్డకు ఆయుష్యాభివృద్ధి కోరబడింది.

ఉపనయనవ్రతమంత్రాలిందులో చాలా ఉన్నాయి. బిడ్డకు ఉపనయనవ్రతాన్ని ఆచరింపగోరిన తండ్రి, అగ్ని, వాయువు, సూర్యుడు చంద్రుడు, ఇంద్రుడు అనే దేవతలతో వ్రతాన్ని చేస్తున్నాననే మంత్ర మొకటి ఈ బ్రాహ్మణంలో కనబడుతుంది. ఉపనయనవ్రతంలో ముఖ్యమైన మంత్రం గాయత్రీమంత్రం. ఈ మంత్రానికి సవిత దేవత కనుక, సావిత్రి అని కూడ పిలువబడుతోంది. ఈ మంత్రం భారత దేశంలో నేటికీ మూడుకాలాలలో నియమనిష్ఠాగరిష్ఠులైన వారిచేత 27 సార్లుగానీ, 108 సార్లుగానీ, 1000 సార్లుగానీ జపింపబడుతోంది. ఆ మంత్రమిది -

> తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి,
> ధియో యో నః ప్రచోదయాత్.

దాని అర్థం-సవితుః దేవస్య=దానాదిగుణయుక్తుడైన సూర్యునియొక్క వరేణ్యం=శ్రేష్ఠమైన, భర్గః=సేవింపదగిన, యత్తేజః=ఏ తేజస్సు, అస్తి=ఉన్నదో, తత్=ఆ తేజస్సును, ధీమహి=ధ్యానిస్తున్నాం. యః=ఏ సవిత (సూర్యుడు), నః=మా యొక్క, ధియః=బుద్ధులను (స్నాన, దాన, అధ్యయన హోమాది కర్మలలో) ప్రచోదయాత్= ప్రవర్తింపజేయుచున్నాడో.

సూర్యుడుదయించగానే ప్రజలు తను తమ కర్తవ్యాలలో నిమగ్నమవుతున్నారు. అస్తమించగానే తమ తమ పనులనుంచి విరమిస్తున్నారు. ఈ మంత్రం మహామహిమాన్వితమని వేరే చెప్పనవసరం లేదు. కోట్లకొలది భారతీయుల హృదయాలలో నేటికీ ఇది ప్రకాశిస్తోంది.

ఉపనయనానంతరం స్నాతకునికి కావలసిన మంత్రాలుకొన్ని ఈ బ్రాహ్మణంలో చెప్పబడ్డాయి.

ద్వితీయప్రపాఠకంలోని ఎనిమిది ఖండలలోను గృహస్థు ఆచరించాల్సిన నిత్యవిధిలోని ముఖ్యమంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి. 'ఓ సర్పాల్లారా! మీకు పూజాద్రవ్యాన్ని (బలిని) సమర్పిస్తున్నాను. నమస్కరిస్తున్నాను. సప్తర్షులతో మీరు చేసికొన్న అభిసంధిని (షరతును) మరచిపోకండి. మమ్మల్ని హింసించకండి'. ఇలాంటి సర్పప్రార్థనా మంత్రాలు కొన్ని ఇందులో కనబడుతున్నాయి. రుద్రుణ్ణి గురించి చేసే ప్రార్థనలో— "మా బిడ్డలను, పశువులను, ఆయుష్యాన్ని హింసించకు. ఎప్పుడూ నీ పూజచేస్తాం" అనే యజమాని కోరిక వినబడుతోంది. ఇంద్రుణ్ణిగురించిచేసే ప్రార్థనలో-"వజ్రం మొ॥ నూరు ఆయుధాలు గలవాడు, మహాబలసంపన్నుడు, పరిపాలనాదక్షుడైన ఇంద్రుడు నూరుసంవత్సరాలు మమ్మల్ని రక్షించాలి" అని కోరబడుతోంది. కాలం సర్వాధారం. సంవత్సరం కాలస్వరూపం కాబట్టి సంవత్సరంలోని ఆరుఋతువులు తమను రక్షించాలనే కోరిక ఒక మంత్రంలో ఆవిష్కరింపబడింది.

ఆగ్రహాయణి అనే యజ్ఞం ధేనువుగా వర్ణింపబడింది. 'ఈ ధేనువు మొదట్లో యమునిదగ్గర నివసించి, ఆయనకు హవిర్ధ్రవ్యాన్ని చేకూర్చింది. ఆ ఆగ్రహాయణి అనే ధేనువు ఇష్టఫలదాయినియై, మాకు కూడా ప్రతిసంవత్సరం పుత్రులు, పశువులు, అన్నం, గ్రామం

మొ॥ కోరికలను తీర్చుగాక!' అనేది చక్కని మంత్రం. పితరులు దేవతలుగా ఉండే కర్మ అష్టక. ఆ అష్టకయొక్క ఘనతను తెలియజేసే మంత్రాలిందులో ఉన్నాయి. సోమపానంచేసే పితరులారా! గంభీరాలై పూర్వపురుషులు వచ్చిన గంభీరమైన మార్గాలలో మీారిక్కడకు విచ్చేసి సిరిసంపదలను సకలశుభాలను మాకిచ్చి దయచేయండి. అష్టక వ్రతాన్ని ఒక్కసారి ఆచరించగా, అదితికి మహామహిమాన్వితుడైన ఇంద్రుడు కలిగాడు. అతడు తన అద్భుతకర్మలతో అసురులను హింసించినాడనే మంత్రం, ఆ వ్రతంలోని ఘనతను వెల్లడిస్తోంది.

ఇంద్రాగ్నియమవరుణాదిత్యులనే దేవతలను గురించి చెప్ప బడిన మంత్రాలలో అదిత్యుణ్ణి గురించి చేసిన స్తుతులు అధికంగా కనబడుతున్నాయి. ఒక మంత్రాన్ని చూడండి—

> ముల్లోకాలకు ప్రభువైన ఓ ఆదిత్యుడా! మహాత్త్వగుణసంయుక్తుడా! పళ్ళతోనిండిన చెట్టు పళ్ళను పంచిపెట్టినట్లు, మాకు కావలసిన కోరికలను నీవు పంచిపెట్టు.
>
> యజ్ఞం సత్యంలో ప్రతిష్ఠింపబడింది. భూతం, భవిష్యత్తు అనే కాలాలు కూడా సత్యంలో ప్రతిష్ఠింపబడ్డాయి. సత్యమంటే ఆదిత్యుడు. ఆకాశంలో ఉన్న ఆదిత్యు డాకాశస్వరూపుడు. అలాంటి ఆకాశం నాకు అన్నాన్ని, ఐశ్వర్యాన్ని కలిగించాలి.
>
> ఓ ఆదిత్యుడా! నీవు ధనాగారంలాగా ధనంతో నిండివున్నావు. ప్రసన్ను డవై నీవు నీభక్తుల కోరికలన్నింటినీ తీర్చు.
>
> అన్నింటికంటే ఆకాశం గొప్పది. నీవు ఆకాశానికికూడా ఆకాశానివి. అంటే నీకాంతితో ఆకాశాన్నికూడ ప్రకాశింపజేస్తున్నావు. ఈ విషయాన్ని మేము తెలిసికొన్నాము. కాబట్టి చతుర్వేదాలకు ప్రభువైన ఓ ఆదిత్యుడా! నాకన్ని భోగాలను కలిగించు.

ఇలా ఆదిత్యస్తుతులు ఈ బ్రాహ్మణంలో చాలా ఉన్నాయి.

గోవధనిషేధమిందులో చక్కగా చెప్పబడింది.

ఈ గోవు రుద్రులకు తల్లి. వసువులకు కూతురు. ఆదిత్యులకు చెల్లెలు. అమృతానికి (దుగ్ధదధిమృతాదులకు) నాభి (ఉత్పత్తికారణం). ఇలా ఏ పాపమెరుగని గోవును వధించకండి.

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణంలో కొన్ని ముఖ్యమంత్రాలు సంగ్రహింపబడ్డాయి. వీటివల్ల నాటి వివాహపద్ధతి, ఉపనయనపద్ధతి, గృహస్థుని నిత్యకర్మానుష్ఠానపద్ధతి-మనం తేలికగా తెలుసుకోగలుగుతున్నాం. కనుక ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం నాటి సామాజికవ్యవస్థకు ప్రతిబింబమనటం సమంజసం.

— టి ఎస్.

2. 7. 8 సంగ్రహసమీక్ష

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం సామవేదానికి సంబంధించింది. వివాహగర్భాధానాది గృహవిషయకమంత్రాలను ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తోంది. ఇందులో రెండు ప్రపాఠకాలున్నాయి. మొదటి ప్రపాఠకంలో ఎనిమిది ఖండలు, రెండవ ప్రపాఠకంలో ఎనిమిది ఖండలు ఉన్నాయి.

మొదటి ప్రపాఠకం

1. యజుర్వేదశాఖలో అతిప్రసిద్ధమైన 'అదితే అనుమన్యస్వ' 'అనుమతే అనుమన్యస్వ' 'సరస్వత్య నుమన్యస్వ' మొ॥ మంత్రాలతో ఈ బ్రాహ్మణం ప్రారంభంకావడం ఒక విశేషం. పవిత్రప్రార్థన తరువాత వివాహానికి ముందుచేసే అభ్యంగనస్నానానికి సంబంధించిన మంత్రాలు వివరింపబడ్డాయి. వివాహప్రక్రియలో వరుని వీర్యం ఘృతం. వధువుయొక్క యోనిభాగం అగ్ని. ఘృతాన్ని అగ్నిదేవుడు భరించినట్లు వధువు వరుని వీర్యాన్ని భరించాలి. నూతనవస్త్రధారణం దీర్ఘాయువును కలిగిస్తుంది. వధూవరులు నూరు సంవత్సరాలు కలసి జీవించాలి. వరుడు వధువు జీవనమార్గాన్ని తీర్చిదిద్దుతాడు. అగ్ని దేవుని అనుగ్రహంవల్ల ఆ దంపతులకు సంతతికి మృత్యుపాశపీడ ఉండదు. వారి సంతానాన్ని విశ్వేదేవులు, అశ్వినీదేవతలు, బృహస్పతి కాపాడుతుంటారు. స్త్రీ స్వగృహంలో దుఃఖించటం అరిష్టం. ఎప్పుడూ సంతోషంతో గృహిణి జీవించాలని ఈ బ్రాహ్మణం నొక్కి చెబుతున్నది.

2. లోకప్రసిద్ధమైన సప్తపదిమంత్రాలు ఈ ఖండలో వివరింపబడ్డాయి. వరుడు వధువుతో 'నీవు నాకు ఇష్టసఖివి. నేను నీకు ఇష్టసఖుణ్ణి. నేను నిన్ను విడువను. నీవు నన్ను విడువకు. విశ్వేదేవులు మనల్ని కలసి ఉండేటట్లు అనుగ్రహిస్తారు' అంటాడు. తన

అత్తవారింట్లో ఉండేవాళ్ళపైన వధువు ఎంతో అనురాగంతో ఉండాలి. మనసులోను, మాటలోను, పనిలోను, వధూవరులొక్కటేనని ఇందులో చెప్పబడింది.

3. భర్త భార్యకు చేయవలసిన ఉపచారాలను ఈ ఖండ వివరిస్తున్నది. భార్యకెలాంటి అనారోగ్యాన్ని కలుగనీయనని భర్త బాసచేస్తాడు. భూమ్యాకాశాలు, హిమవంతుడు మొ॥ పర్వతాలు ఎంతకాలముంటాయో అంతకాలం ఈ దాంపత్యం చల్లగా ఉండాలనే ఆశంస ఇందులో కనబడుతుంది. అన్నమనే పాశంతో భర్త భార్యను బంధిస్తాడు. శరీరాలు వేరైనా వారిద్దరి హృదయాలు ఒక్కటేనని ఈ బ్రాహ్మణం విశదపరుస్తున్నది.

4-5. ఈ రెండు ఖండలలో వివాహానంతరం చేయదగిన మూడునిద్రలముచ్చట్లు, గర్భాధానం, సీమంతం, సోష్యంతిహోమం, జాతకర్మానంతర చంద్రదర్శనం, నామకరణం, తండ్రి పసివాడైన తన పుత్రుని మూర్ధాఘ్రాణం చేయటానికి సంబంధించిన మంత్రాలిందులో ఉన్నాయి.

6. ఇందులో చూడాకరణం, ఉపనయనం, బ్రహ్మచర్య ధర్మాలు, గాయత్రీమంత్రోపదేశం, దానివివరణ, గురువు నిర్వహించాల్సినవిధి, శిష్యుడైన వటువు ప్రవర్తించాల్సిన తీరు, గాయత్రీజప విధానం మొ॥ విషయాలిందులో పేర్కొనబడ్డాయి.

7. ఈ ఖండలో చౌలం, ఉపనయనం, స్నానమంత్రాలు, ఆదిత్యస్తుతి, లక్ష్మీమంత్రం, శిరోమాలాధారణం, పాదుకాధారణం, సద్వాక్ప్రదానానికి నాలుకను ప్రార్థించే మంత్రం, ఆచార్యపరిషత్ ప్రార్థనం, రథారోహణమంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి.

8. ఆనాటివారి ప్రధానసంపదయైన గోస్తుతి, గోప్రాముఖ్యం, వాటి చిరజీవిత్వం, గోవత్సరక్షణవిషయంలో ఆదిత్యదేవతలలో ఒక

మైన పూషాప్రార్థనం, గోపోషణం, గోవత్సమిథునాలకు చిహ్నాలు విధించటం, గోబంధనాది మంత్రాలను ఈ ఖండ తెలియజేస్తున్నది.

రెండో ప్రపాఠకం

1. శ్రావణపౌర్ణమినాటి నాగబల్యుత్సవం, భూస్పర్శనం, రుద్రునికి సంబంధించిన హోమమంత్రాలు, ఇంద్రాగ్నులకు సంబంధించిన హవిర్మంత్రాలు, సర్వరోగనివారకమంత్రాలు, అజ్యహోమం, యవభక్షణాది విషయాలు పేర్కొనబడ్డాయి.

2. పాయసహోమం, వివిధ జపమంత్రాలు, అందరికీ సుఖాన్ని కలిగించే భూదేవతా మంత్రాలు, స్థాలీపాకం, అష్టకా మంత్రాలు, గోవధ, పశ్వంగహోమం, యజ్ఞకర్తకు సుఖాన్ని కలిగించే సూక్తాలు ఇందులో ఉన్నాయి.

3. ఈ ఖండలో మాంసాహుతి మంత్రాలు, పితృకర్మ, ఆవాహనం, పిండప్రధానం, స్వీకారం, అగ్నిస్తుతి, వపాహోమం, ఋణవిమోచనహోమం, ఇంద్రాణీమంత్రాలు చెప్పబడ్డాయి.

4. భూమిగ్రహణమంత్రం, అన్ని హోమాలలో ఇధ్మాధానం తరవాతచేసే జపమంత్రం, రుద్రుణ్ణి స్తుతించే దర్భజాటికామంత్రం, పశుక్షేమం, భోగకాముకత్వం, అక్షతతండులహోమం, క్షుద్రపశు స్వస్త్యయన మహార్ఘ్యద్రవ్యసంపాదనాలు, ఆదిత్యోపాసనం, స్వేచ్ఛాభ మరణం, తమ తమ కోరికలను సంపాదించడం మొ॥ వాటికి సంబంధించిన మంత్రాలను ఈ ఖండ వివరిస్తున్నది.

5. శరీరాన్ని ఆశ్రయించిన దుష్టగ్రహాలను ఉచ్చాటన చేయడం, సుఖప్రయాణమంత్రం, ధనార్జనమంత్రం, యశఃప్రాప్తి, ధనాభివృద్ధి మొ॥ వాటికి సంబంధించిన మంత్రాలను ఈ ఖండ వివరిస్తున్నది.

6. ఇందులో నూతనగృహప్రవేశం, రాక, సినీవాలికి సంబంధించిన సుఖకామ మంత్రాలు, వాస్తుహోమ మంత్రాలు, వశీకరణ, విశ్వకర్మదేవతాపూజన, అన్నదమంత్రాలు ప్రాధాన్యతను వహించాయి. విషనివారకమంత్రాలను కూడ ఈ ఖండ పేర్కొం టున్నది.

7. ఈ ఖండలో భక్ష్యభోజ్యాదులలో క్రిమిదోషనివారక మంత్రాలు ఉన్నాయి.

8. ఈ బ్రాహ్మణభాగంలో ధేనుబంధనం, మధుపర్క గ్రహణం, ప్రాశనం, పాదప్రక్షాళనం, కుడి ఎడమపాదాలను ప్రక్షాళనచేసుకొనే మంత్రాలు, అర్ఘ్య-అచమనీయ మంత్రాలు ముఖ్యమైనవి.

ఈ బ్రాహ్మణం సామవేదానికి సంబంధించిందైనా చాలా సూక్తాలు యజుర్వేదంనుంచి గ్రహింపబడటంచేత నిత్యకర్మనిరతులైన వారికి ఎంతో ఉపయోగపడతాయి.

— కె.బి.ఆర్.

ఉపబ్రాహ్మణాలు

సామవిధానబ్రాహ్మణం—దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం—వంశబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 8 ఉపబ్రాహ్మణాలు.

2. 8. 1 పరిచయం

సామవేదానికిగల బ్రాహ్మణాలలో యజ్ఞయాగాలను వర్ణించే ప్రధానమైన బ్రాహ్మణాలు తలవకార-తాండ్యబ్రాహ్మణాలు. ఛాందోగ్య బ్రాహ్మణం యజ్ఞయాగాదులను వివరించకపోయినా జీవితంలో ముఖ్యమైన వివాహాది సంస్కారాలను అభివర్ణిస్తూ ముఖ్యస్థానాన్ని ఆక్రమించింది. ఇక మిగిలిన నాలుగు బ్రాహ్మణాలు పేరుకు బ్రాహ్మణాలైనా అందులో చెప్పబడ్డ విషయాలు యజ్ఞయాగాది సంబంధం కలవి కావు. కాబట్టి వాటిని ఉపబ్రాహ్మణాలని వ్యవహరించడం బాగుంటుంది. ఇవి 1. సామవిధానబ్రాహ్మణం 2. దేవతాధ్యాయ బ్రాహ్మణం 3. సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం 4. వంశబ్రాహ్మణం. వీటికి సంబంధించిన విశేషాలను చాలా సంగ్రహంగా ఇక్కడ తెలుసుకుందాం.

2. 8. 1. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

మానవుడు పరలోకంలో మరోజన్మలో శాశ్వతసుఖాన్ననుభవించడానికి తప్పకుండా కృషిచేయాలి. అది అన్నిమతాలకు ధర్మాలకు సంప్రదాయాలకు ముఖ్యలక్ష్యం. కాని అంతమాత్రంచేత ఈ లోకంలో ఈ జీవితంలో తీరని దుఃఖాల ననుభవించాల్సిన పనిలేదు; మరి ఈ జీవితంలో కోరికలను పండించుకోడానికి వైదికవాఙ్మయం ఏవైనా మార్గాలను చెబుతుందా? తప్పకుండా చెబుతుంది. అవి చాలావరకు ధర్మాన్నతిక్రమించకుండా ఉంటాయి. ఇలా ఇష్టసిద్ధిని సంపాదించుకోవడానికి వైదికసాహిత్యంలో ఎన్నో మార్గాలున్నాయి. అందులో సామలను గానం చేయడంద్వారా తమ తమ కోరికలను సిద్ధింపజేసుకోవచ్చునని ఈ బ్రాహ్మణం తెలియజేస్తున్నది.

ఆ యా కోరికలు సిద్ధించడానికి ఇది సామలను విధిస్తున్నది. కాబట్టే దీనికి సామవిధానబ్రాహ్మణమనే పేరు సార్థకమైంది.

2. 8. 1. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

సామలు ఎన్నో ఉన్నాయి. సామగానానికి దేవతలు కూడా ఎందరో ఉన్నారు. ఏ యే సామలకు ఎవరెవరు అధిదేవతలో ఈ బ్రాహ్మణం చక్కగా నిరూపిస్తున్నది. అందుకే దీన్ని "దైవత బ్రాహ్మణం" అని కూడా అంటారు. 'అగ్నిబ్రాహ్మణమ'ని కూడా దీన్ని కొందరు పిలుస్తారు.

గానంచివర వినిపించే ధ్వనినిబట్టి సామలను కనిపెట్టి ఆయా సామలకు దేవతలను ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తున్నది. అలాగే అనేక రకాలైన ఛందస్సులకు రంగులు, దేవతలుకూడా ఇందులో పేర్కొనబడ్డారు. మొత్తంమీద ప్రతీకోపాసనకు సంబంధించిన బీజాలు అనాటికే ఉన్నట్లు ఈ బ్రాహ్మణంలోని విషయాలవల్ల తెలుస్తున్నది.

2. 8. 1. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

మంత్రసముదాయానికి సంహిత అనే పేరున్నది. కాని ఇక్కడ 'సంహిత' అంటే గానమని అర్థం. సామవేదంలో ఋక్కులే గానం చేయబడి సామలని పిలువబడ్డాయి. 'ఉపనిషత్తు' అంటే రహస్య మని అర్థం. సామగానంలో ఉండే విశేషాలను, రహస్యాలను తేట తెల్లం చేసేది కాబట్టి ఈ బ్రాహ్మణానికి సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణమని వ్యవహారం ఏర్పడింది.

2. 8. 1. 4 వంశబ్రాహ్మణం

భారతీయవిద్య గురుపరంపరగా వస్తున్నది. వేదాధ్యయనం గురుశిష్యపరంపరద్వారా రావలసిందే గాని ఇంకే ఇతరమార్గాలలోను వచ్చేది కాదు. అలాంటి వేదాల్లో సామవేదాధ్యయనం చేసి ఆయా సామలను గానం చేయగలగడం కేవలం గురువు అనుగ్రహంవల్లనే కలగాలి. అలా ఆ వేదం ఈ నాటికీ పరంపరగా మనదాకా వచ్చింది. ఈ పరంపరను కాపాడిన మహర్షుల, మహానుభావుల వంశక్రమం ఈ బ్రాహ్మణంలో గుర్తింపబడింది. అందుకే ఇది వంశబ్రాహ్మణం అయింది.

— ఎన్.బి.ఆర్.

2. 8. 2 విభాగం

2. 8. 2. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

ఈ బ్రాహ్మణంలో మూడు ప్రపాఠకాలున్నాయి. మొదటి ప్రపాఠకంలో ఎనిమిది అనువాకాలు, రెండవ ప్రపాఠకంలో ఎనిమిది అనువాకాలు, మూడో ప్రపాఠకంలో తొమ్మిది అనువాకాలు ఉన్నాయి. మూలంలో ఈ అనువాకాలకే ఖండలనే వ్యవహారం ఉంది.

విషయవిభాగం:

ఈ బ్రాహ్మణంలో బ్రహ్మనుంచి ప్రజాపతి పుట్టడం, ఆయన లోకాలను సృష్టించడం, కృచ్ఛ్రాలస్వరూపం, దర్శపూర్ణమాసాదులు, ప్రాయశ్చిత్తాలు, అనేక కామ్యసిద్ధులు, రాజ్యాభిషేకం మొ॥ విషయాలు చక్కగా నిరూపింపబడినాయి.

మొదలు - చివర:

ఈ బ్రాహ్మణం "బ్రహ్మ హవా ఇదమగ్ర ఆసీత్" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "ఉపాధ్యాయాయ గ్రామవరగ్ం" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

2. 8. 2. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

ఈ బ్రాహ్మణంలో మూడు ఖండలున్నాయి. మొదటిఖండలో 26, రెండో ఖండలో 11, మూడో ఖండలో 25 ఖండికలున్నాయి. ప్రొ. గుణే ఈ మూడో ఖండ అంతా నిరుక్తానికి అనుకరణే గాని ఈ బ్రాహ్మణానికి సంబంధించిన విషయం లేదన్నాడు. మూడో ఖండలో 24 ఖండికలే ఉన్నాయని, 25 వ ఖండికను నాల్గో ఖండగా విభాగం చేస్తారు కొందరు.

విషయవిభాగం :

ఈ బ్రాహ్మణంలో సామలకు నిధనభేదంవల్ల దేవతాభేదాన్ని అంగీకరించారు. నిధనం అంటే సామలో చివరిభాగం. ఆగ్నేయ, ఐంద్ర, ప్రాజాపత్యాది సామలు, వాటి దేవతలు, వేదార్థపరిజ్ఞానానికి ప్రశంస, గాయత్ర్యాది ఛందస్సుల వర్ణాలు, ఛందోనిర్వచనాలు, సావిత్ర్యుపాసన మొ॥ విషయాలు వివరింపబడ్డాయి.

మొదలు – చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "అగ్నిరిన్ద్రః ప్రజాపతిః సోమః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "బ్రహ్మ సత్యం చ పాతు మామ్" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

2. 8. 2. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

ఈ బ్రాహ్మణంలో ఒకే ఒక ప్రపాఠకం ఉంది. దాంట్లో 5 ఖండలున్నాయి.

విషయవిభాగం :

దేవ–అసుర–ఋషిసంహితల లక్షణం, దేవహూ–వాక్యబహూ–అమిత్రహూ సంహితల లక్షణం, గానవిధిలోని విశేషాలు, విద్యాదానపద్ధతి, గురుప్రశంస, దానప్రశంస, బ్రహ్మచర్యప్రశంస మొ॥ విషయాలు ఇందులో విశదీకరింపబడ్డాయి.

మొదలు – చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "అథాతః సంహితోపనిషదో వ్యాఖ్యాస్యామః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "చతు బ్రుచో భవతి య ఏవం వేద, య ఏవం వేద" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

2. 8. 2. 4 వంశబ్రాహ్మణం

ఈ బ్రాహ్మణం చాలా చిన్నది. ఇందులో మూడు ఖండలు మాత్రమే ఉన్నాయి.

విషయవిభాగం :

సామవేదానికి సంబంధించిన మహర్షుల వంశపరంపర ఇందులో చక్కగా వర్ణింపబడింది.

మొదలు - చివరు :

ఈ బ్రాహ్మణం "నమో బ్రహ్మణే నమో బ్రాహ్మణేభ్యః" అనే మంత్రంతో మొదలై "సమానం పరం సమానం పరమ్" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 8. 3 సంకలనకాలం

సామవేదానికి సంబంధించిన ప్రధానబ్రాహ్మణాలు తాండ్య బ్రాహ్మణం, తలవకారబ్రాహ్మణం. మిగతావన్నీ ఈ రెంటికి అను బంధాలవంటివే గాని స్వతంత్రప్రతిపత్తి కలవికావు. సామవిధానం, దేవతాధ్యాయం, సంహితోపనిషత్, వంశం అనే ఈ నాలుగు ఉప బ్రాహ్మణాల్లోను యజ్ఞయాగాలకు సంబంధించిన ప్రస్తావన లేదని ఇంతకు పూర్వమే చెప్పాను. ఇవి తరువాత కాలాల్లో ప్రత్యేక ప్రయోజనాల నభిలషించి సంకలనం చేయబడ్డాయనడంలో ఎలాంటి సందేహమూ లేదు.

ఈ నాలుగు ఉపబ్రాహ్మణాలు సామవేదానికి, యజ్ఞయాగాలకు ఆశ్రయమైన కురుక్షేత్రానికి తూర్పుభాగంలో బ్రాహ్మణకాలం చివఱ క్రీ. పూ. 5వ శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉంటాయని చెప్పడానికి అవకాశాలు కనబడుతున్నాయి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 8. 4 వ్యాఖ్యానాలు - ప్రచురణలు

2. 8. 4. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

వ్యాఖ్యానాలు :

సామవిధానబ్రాహ్మణానికి రెండుభాష్యాలు దొరుకుతున్నాయి. అందులో ఒకటి 'వేదార్థప్రకాశ' మనే సాయణభాష్యం. రెండోది "పదార్థమాత్రవివృతి" అనే భరతస్వామిభాష్యం. ఈ రెండు సమగ్రమైనవి. సాయణభాష్యం కొంచెం విపులంగా ఉంటుంది. భరతస్వామి వ్రాసిన 'పదార్థమాత్రవివృతి' పేరుకు తగినట్లే సంగ్రహంగా ఉంటుంది.

భరతస్వామి సామసంహితకు గూడ భాష్యం వ్రాశాడు. హోసలరాజైన రామనాథుడు రాజ్యంచేస్తున్న రోజుల్లో (క్రీ.శ. 1300) శ్రీరంగంలో సామసంహితకు భాష్యం వ్రాసినట్లు దాని ఉపోద్ఘాతంలో భరతస్వామి పేర్కొన్నాడు. ఆ తరువాత ఈ బ్రాహ్మణానికి భాష్యం వ్రాసి ఉండవచ్చు. ఇతను ఇతర బ్రాహ్మణాలకు కూడ భాష్యాలు వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది.

ప్రచురణలు :

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని మొట్టమొదట 1873లో లండన్‌లో ఎ.సి. బర్నెల్ (A.C. Burnell) రోమన్‌లిపిలో ప్రచురించాడు. ఈ ప్రచురణలో సాయణభాష్యం కూడా ఉంది. కాని ఇది అంతగా మంచి సంస్కరణం కాదు. తరువాత కలకత్తాలో సత్యవ్రతసామాశ్రమి 1895 లో దేవ నాగరిలిపిలో సాయణభాష్యంతో ప్రచురించాడు. ఈ ప్రచురణకూడా విమర్శాత్మక సంస్కరణం (Critical edition) కాదు. ఆపైన చాలా కాలానికి 1964లో తిరుపతి, కేంద్రీయ సంస్కృతవిద్యాపీఠం ప్రథమ కుసుమంగా ప్రొ॥ బి. ఆర్. శర్మ (Prof. B. R. Sharma) సాయణ

భాష్యంతో, భరతస్వామిభాష్యంతోను విలక్షణమైన విమర్శాత్మక సంస్కరణంగా దీన్ని ప్రచురించారు. ఇప్పుడున్న వాటిల్లో ఈ బ్రాహ్మణానికి ఇదే ప్రామాణిక ప్రచురణ.

2. 8. 4. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

వ్యాఖ్యానాలు :

దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణానికి వ్యాఖ్యానాపేక్ష లేదు. కాని దీనికి సాయణుని పేర ఒక భాష్యం చెలామణిలో ఉంది. ఇది సాయణుని రచన కాదని; ఎవరో వ్రాసి సాయణుని పేరుపెట్టి ఉంటారని ప్రొ॥ బి. ఆర్. శర్మ తన ఉపోద్ఘాతంలో నిరూపించారు. సత్యవ్రతసామాశ్రమి ఈ బ్రాహ్మణానికి అక్కడక్కడా వ్రాసిన టిప్పణిలో కూడా ఇందులో చివరి భాగాన్ని సాయణుడు వ్రాయ లేదన్నట్లే సూచించాడు. ఇవన్నీ ఎలా ఉన్నా ఈ భాష్యం సాయణ భాష్యం అనే ప్రసిద్ధిని పొందింది.

ప్రచురణలు :

దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణాన్ని 1849 లో సత్యవ్రతసామాశ్రమి కలకత్తా నుంచి ద్వితీయ ముద్రణగా ప్రచురించాడు. దానికి ఆయన అక్కడక్కడ టిప్పణి కూడా వ్రాశాడు. తరువాత 1881లో కలకత్తా నుంచే జీవానన్ద విద్యాసాగరభట్టాచార్య ఈ బ్రాహ్మణాన్ని మళ్లా ముద్రించాడు. 1959 లో మద్రాసునుంచి ఎమ్. రామనాథదీక్షితర్ దీన్ని ప్రకటించాడు. ఆ తరువాత 1965 లో తిరుపతి కేంద్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠంనుంచి ప్రొ॥ బి. ఆర్. శర్మ ముద్రితాముద్రిత ప్రతులన్నింటిని పరిశోధించి విమర్శాత్మక సంస్కరణాన్ని ఈ బ్రాహ్మణానికి రూపొందించి ప్రకటించారు. ఈ బ్రాహ్మణానికి గల ప్రచురణలన్నింటిలోను ఇది చాలా విశిష్టమైంది.

2. 8. 4. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

వ్యాఖ్యానాలు :

సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో ప్రథమఖండవఱకు సాయణ భాష్యం దొరుకుతున్నది. మిగతా భాగానికి సాయణుడు భాష్యమే వ్రాయలేదో, వ్రాసినా అది దొరకటంలేదో స్పష్టంగా తెలియదు. దొరకుతున్నంతవఱకు సాయణుడే ఈ భాష్యాన్ని వ్రాశాడనటానికి ఏమీ నిదర్శనాలు లేవు. పైగా ఎవరో వ్రాసి సాయణునిపేరు పెట్టి ఉంటారనికూడా కొన్ని ఊహాగానాలు బయలుదేరాయి. ఈ భాష్యం కాక ద్విజరాజభట్టు వ్రాసిన భాష్యం ఇంకొకటి పూర్తిగా దొరుకుతున్నది. ఈయన సాయణుని తరువాత వాడు. కాని సాయణ భాష్యాన్ని తన భాష్యంలో ఎక్కడా పేర్కొనలేదు. బహుశః ఇతడు 16వ శతాబ్దప్రారంభంలోనే ఉండి ఉంటాడని చారిత్రికుల ఊహ.

ప్రచురణలు :

సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణాన్ని మొట్టమొదట ఎ. సి. బర్నెల్ 1877 లో మంగుళూరులో ద్విజరాజభట్టుభాష్యంతో ప్రచురించాడు. ఈ ప్రచురణ రోమన్‌లిపిలో జరిగింది. ఆ తరువాత చాలాకాలం వరకు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఎవరూ ముద్రించలేదు. 1959 లో ప్రొ॥ బి. ఆర్. శర్మ, తిరుపతి కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠం నుంచి ముద్రితాముద్రిత ప్రతుల నన్నింటిని పరిశోధించి విమర్శాత్మక సంస్కరణంగా ఈబ్రాహ్మణాన్ని ప్రకటించారు. ఇది చాలా విశిష్టమైన ప్రచురణ.

2. 8. 4. 4 వంశబ్రాహ్మణం

వ్యాఖ్యానాలు :

వంశబ్రాహ్మణానికి సాయణాచార్యుని భాష్యంమాత్రమే దొరుకుతున్నది. ఇతరులెవరూ దీనికి భాష్యం వ్రాసినట్లు ఇంతవరకు తెలియలేదు.

ప్రచురణలు :

వంశబ్రాహ్మణాన్ని మొట్టమొదట ఎ. వేబర్ (A. Weber) ఇండిషె స్టుడియన్‌లో 271-386 పేజీలల్లో ప్రకటించాడు. ఆ తరువాత సత్యవ్రతసామాశ్రమి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని కలకత్తానుంచి 1849లో తన సత్యయంత్ర ప్రెస్‌నుంచి బెంగాలీ అనువాదంతో, సాయణభాష్యం తోను ప్రచురించాడు. ఎ.సి. బర్నెల్ దీన్ని మంగుళూరునుంచి 1873లో రోమన్‌లిపిలో ప్రచురించాడు. 1965లో ప్రొ॥ బి. ఆర్. శర్మ తిరుపతి నుంచి ఈ బ్రాహ్మణానికి దొరుకుతున్న ప్రతులన్నీ సేకరించి, దీని విమర్శాత్మక సంస్కరణాన్ని ప్రకటించారు. ఇంతవరకు ఉన్న ప్రచురణల్లో ఇది చక్కగా ఉన్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 8. 5. ప్రసిద్ధి

2. 8. 5. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

సామవేదానికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణాల్లో తాండ్య-తలవకార బ్రాహ్మణాలు వివిధ యజ్ఞ-యాగ ప్రతిపాదకాలుగా ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించాయి. కాని ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం, ఉపబ్రాహ్మణాలైన సామవిధానాది బ్రాహ్మణాలు ఇతర విషయాలనెన్నింటినో ప్రతిపాదిస్తూ పరంపరగా యజ్ఞ-యాగాలకు, ప్రశాంతజీవనానికి ఎంతో ఉపయోగపడుతూ ప్రసిద్ధిని సంపాదించాయి.

వచ్చినవాడి కివ్వడమెలా?

ఆడపిల్లను మనకు నచ్చినవాడి కిచ్చి పెళ్ళిచేయాలి. అది ఎలా సాధ్యపడుతుంది? దానికి సామవిధానబ్రాహ్మణం ఒక మార్గాన్నిలా చెబుతున్నది-చూడండి:

> పిల్లతండ్రి ఉపవాసంచేసి అమావాస్యనాటి రాత్రి చతుష్పథంలో (నాలుగు రోడ్లు కలపేచోటు) ఆ అమ్మాయిని కూర్చోబెట్టి "ఏహ్యూషు బ్రవాణి తే" (గ్రామ. 1.1.7.1-2) అనేసామతో మూడుసార్లు అభిషేకంచేయాలి. ఇలా మూడు అమావాస్యలలో మూడుసార్లు అభిషేకం చేస్తే ఆ పిల్లకు ఇష్టమైనవాడితో తప్పక పెండ్లి జరుగుతుంది (2.5).

ఇలా ఎన్నో లౌకికవిషయాలు కూడా ఈ బ్రాహ్మణంలో చెప్పబడటంవల్ల దీనికి ప్రాచీనకాలంనుంచి ఎంతోప్రసిద్ధి ఏర్పడింది.

2. 8. 5. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

ఈ బ్రాహ్మణం ఛందస్సులకు సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలను తెలియజేస్తూ లోకంలో ఎంతో ప్రసిద్ధిని పొందింది. ఈ బ్రాహ్మణం చివరలో చెప్పబడ్డ "బ్రహ్మ సత్యం చ పాతు మామ్ (4.5)" అనేమాట నిజంగా వరాలమూట. వేదం, సావిత్రీదేవి, సత్యం ఈ మూడు నన్ను కాపాడుగాక!

ఇందులో జ్ఞానం, సావిత్రీదేవి, శాశ్వతమైన సత్యం ఈమూడు నన్నెప్పుడు చల్లగా కాపాడాలనే ప్రార్థన ఎంతో ప్రశంసనీయంగా ఉంది. ఇలాంటి విశేషాలవల్ల దీనికి ఎంతో ప్రసిద్ధి లభించింది.

2. 8. 5. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం సామగానం చేసేవాళ్ళకు, సామగానానికి సంబంధించిన విశేషాలను తెలుసుకోదలచినవాళ్ళకు ఎంతో సమాచారాన్ని తెలియజేస్తుంది. అయినా ఎన్నో లౌకికవిషయాలు కూడా ఇందులో చోటుచేసుకున్నాయి-చూడండి:

> ఒకప్పుడు విద్య బ్రాహ్మణుని దగ్గరకువచ్చి ఇలా ప్రార్థించింది- "నేను నీ దాన్ని. నన్ను చక్కగా అభ్యసించి పాలించు. అయోగ్యుడు, దురభిమాని అయిన శిష్యుడికి నన్ను ఇవ్వద్దు. నన్ను నీలోనే ధరించి కాపాడు. నీకు ఎన్నటికైనా మంచినే చేస్తాను (3. 9).

అంతేకాక ఈ బ్రాహ్మణం ఇంకొక రహస్యాన్నికూడా చెబుతున్నది. తనజీవితం మొత్తంలో యోగ్యుడైన శిష్యుడు దొరక్కపోతే గురువు తనవిద్యను తనలోనే ఉంచుకొని చనిపోవాలేగాని, ఊషరక్షేత్రం (ఉప్పు చవిటినేల)లాంటి అయోగ్యునిచేతుల్లో ఉంచకూడదు (3-10). దానివల్ల వాడు లోకకల్యాణం సాధించలేకపోగా లోకానికి వినాశనాన్ని కలుగజేస్తాడు. అందుకనే పాత్రతనుబట్టి ఏదైనా చేయాలని పెద్దవాళ్ళు చెబుతారు. ఇలాంటి విశేషాలను ఎన్నింటినో చెబుతూ ఈ బ్రాహ్మణం ఎంతో ప్రసిద్ధిని పొందింది.

2. 8. 5. 4 వంశబ్రాహ్మణం

సామగానం చేసిన మహర్షుల పరంపరను పేర్కొంటూ ఎక్కడెక్కడ ఎవరికి ఏ సందేహం వచ్చినా ఆ యా వంశక్రమాన్ని విశదపరుస్తూ ఈ బ్రాహ్మణం సుప్రసిద్ధమైంది. దీనిద్వారా సామవేదాధ్యయనం ఎవరెవరిద్వారా ప్రవాహంలా ఎలా కాలంలో వ్యాపించిందో తెలుస్తున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 8. 6 ప్రమేయం

ఇష్టులు-యజ్ఞాలు-యాగాలు; వీటిని నిర్వర్తించే పద్ధతులను సామాన్యంగా "బ్రాహ్మణాలు" చూపుతాయి కాని 'సామవిధాన బ్రాహ్మణం' 'దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం' 'సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం' 'వంశబ్రాహ్మణం' అనే నాలుగు సామవేదబ్రాహ్మణాలలోను యజ్ఞ యాగాదులకు సంబంధించిన ప్రక్రియ ఏమీ కనబడదు. అయినా యజ్ఞసందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని విశదీకరింపబడిన కొన్ని విశేష విషయాలు వీటిలో చోటుచేసుకున్నాయి. వాటిలో కొన్ని సామ గానానికి, సామవేదం అధ్యయనం చేయడానికి సంబంధించినవి. మరికొన్ని ధర్మశాస్త్రాలకు చెందినవి. ఇంకా కొన్ని కామ్యకర్మలను (కోరికలను తీర్చేకర్మలు) బోధించేవి. కేవలం మంత్రాల అధిష్ఠాన దేవతలను ఛందస్సుల రంగులను నిర్దేశించేవి మరికొన్ని. ఋషుల వంశాలను చూపించేవి, గానరహస్యాలను వికదీకరించేవి-ఇటువంటి ప్రకరణాలు కూడా ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉన్నాయి.

అందువల్ల వీటిలో ఉన్న వింతలను, విశేషాలను కొన్నింటిని ఏర్చికూర్చి, యథాక్రమంగా ఇక్కడ పొందుపరుస్తున్నాను.

2. 8. 6. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

సామ-దాని గొప్పదనం:

మొదట బ్రహ్మమనే పదార్థంమాత్రమే ఉండేది. దానినుంచి 'హిరణ్యగర్భుడు' ఉదయించాడు. అతని మనస్సునుంచి 'ప్రజాపతి' ఉద్భవించాడు. ప్రజాపతి అంటే మనస్సే. అతడు చరాచరసృష్టినంతా చేశాడు. తన సృష్టికంతటికి సామను జీవనసాధనంగా ఇచ్చాడు. సప్తస్వరాలతో కూడిన సామమే దేవతలకు, పితరులకు, మానవులకు పశుపక్ష్యాదులన్నింటికీ జీవనోపాయం. కాబట్టే సామను అన్నమని చెప్పవచ్చు. సామస్వరూపం వాక్కు. వాగ్రూపమే ఋక్కు. సమానం

గనుక 'సామ' అనిపించుకుంది. అంటే అనేకరకాలైన ఛందస్సులన్నింటికీ ఇది సమానమే. సామతత్త్వాన్ని తెలుసుకొన్నవానికి ఇహపరలోకాలలో ప్రతిష్ఠ కలుగుతుంది (1. 1).

ఈ ఘట్టాన్ని ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించుకోవచ్చు:— సామమంటే చక్కని గానం. దానికి సప్తస్వరాలు మూలాధారం. భావయుక్తమైన సాహిత్యాన్ని జోడించి గానంచేస్తే అది అమృతంలాగా అప్యాయనమవుతుంది. గానామృతాన్ని గ్రోలి పరవశం కాని ప్రాణి అంటూ సృష్టిలో ఉండదు. లోకానికి గానాన్ని ప్రసాదించినవాడు భగవంతుడే గనుక గానప్రాశస్త్యం ఇక్కడ సూచితమౌతోంది.

సామాధ్యయనం:

ఒకప్పుడు దేవతలు తమను సృష్టించిన ప్రజాపతిని ఇలా అడిగారు: 'మహాత్మా! మేము స్వర్గాన్ని సాధించే సాధనం ఏమిటి? ప్రజాపతి చిరునవ్వుతో 'రకరకాలైన యజ్ఞాలు, యాగాలు, క్రతువులూ ఉన్నాయి. వాటిని ఆచరిస్తే స్వర్గం అరచేతిలో ఉంటుంది' అని చెప్పి ఆ యా ఆచరణవిధానాలను వాళ్ళకు ఉపదేశించాడు. వాళ్ళు వాటిని ఆచరించి స్వర్గాన్ని పొందారు.

అయితే గుణకర్మలను బట్టి దేవతలకన్నా తక్కువైనవాళ్ళు చాలామంది ఉన్నారు. అజులు, పృశ్నులు మొదలయిన ఋషులు, వైఖానసులనబడే మంత్రద్రష్టలు, అపవిత్రులై కేవలం కోరికలమాత్రమే కోరుకునే మానవులూ ఈ కోవకు చెందుతారు. వీరికి యజ్ఞాలు చేయడానికి అర్హతలేదు. అందుచేత వీరందరు వెళ్ళి 'మాకు స్వర్గం లభించే ఉపాయం ఏమిటి? అని తమ తండ్రి ప్రజాపతిని అడిగారు. "స్వాధ్యాయం (ఆయా యజ్ఞాలలో విధింపబడిన ఆయా సామలను గానంచేయడం మాత్రమే), తపస్సు - ఈ రెండింటివల్ల మీకు స్వర్గం లభిస్తుంది. వేరుగా మీరు యాగాలు చేయకపోయినా

ఇబ్బందిలేదు" అని ప్రజాపతి సమాధానం చెప్పి, అధ్యయనరీతులను తపస్సుయొక్క పద్ధతులను వారికుపదేశించాడు. తరువాత అజ పృశ్నాదులందరు సామాధ్యయనంవల్ల, తపస్సువల్ల స్వర్గాన్ని సాధించుకున్నారు (1.1).

ఈ సందర్భంలోని తాత్పర్యం ఇది-"ఏకాహీనం" (ఒకరోజులో పూర్తి అయ్యే క్రతువు) మొదలు "సత్రయాగం" (సంవత్సరాల తరబడి జరిగే యాగం) వరకు వందలకొలది యజ్ఞయాగాదులున్నాయి. శాస్త్రోక్తంగా ఆ యా కర్మలను చేస్తే స్వర్గాదిఫలాలు చేకూరుతాయి. కాని అందరికీ యజ్ఞాలు చేసే అవకాశం, అర్హత, స్తోమత ఉండవుగదా! మరి అటువంటివారి గతేమిటి? అనే ప్రశ్నకు చక్కని సమాధానం ఇక్కడ ఉంది. సాక్షాత్తుగా యజ్ఞయాగాదులను ఆచరించకపోయినా ఫరవాలేదు. ఆ యా యజ్ఞాలకు సంబంధించిన వేదభాగాలను శ్రద్ధగా చదువుకోవడంవల్ల, నియమనిష్ఠలతో జీవితాన్ని గడపడంవల్లకూడా అన్నిఫలితాలు సిద్ధిస్తాయి. స్వర్గం అంటే ఆనందమయమైన దివ్యజీవనమే గదా!

అందరికి ఆనందాన్ని అందివ్వాలనే ఋషుల సమదర్శనం ఇక్కడ కనిపిస్తుంది.

కొన్ని ఉదాహరణలు-శుచిగా అగ్నిదగ్గరగాని, నదిఒడ్డునగాని సూర్యుణ్ణి ధ్యానిస్తూగాని, దర్భాసనంమీద కూర్చుని, కుడిచేతిలో దర్భలను పట్టుకొని "అగ్న ఆయాహి వీతయే" మొ॥ మూడుసామలను తొమ్మిదిసార్లు అధ్యయనం చేస్తే (ఒకరోజు పూర్తిగా) "అగ్న్యాధానం" (అగ్నిని ప్రతిష్ఠించడం) అనే కర్మను చేసినంత ఫలితం సిద్ధిస్తుంది.

ఆ విధంగానే "సువర్మహాః" "సువర్మయాః" అనే రెండు సామలను అధ్యయనంచేస్తే "దర్శపూర్ణమాసలు" అనే ఇష్టులు (చిన్న యజ్ఞాలు) చేసినట్లవుతుంది.

అలాగే నిష్ఠలు, నియమాలతో 'ఈంఖయంతీః' అనే పది సామలను "రథంతరం" "వామదేవ్యం" అనే సామలను రోజుకు మూడుసార్లు ఏడురోజులు అధ్యయనం చేస్తే "అగ్నిష్టోమం" అనే యజ్ఞాన్ని ఆచరించిన ఫలితం వస్తుంది.

శాస్త్రోక్తమైన నియమాలను అవలంబిస్తూ పాలు మాత్రమే ఆహారంగా తీసుకుంటూ "త్రిస్రో వాచ ఉదీరత" ఇత్యాది సామను ఏడు రోజులు (రోజుకు మూడుసార్లు) అధ్యయనంచేస్తే "వాజపేయ యాగం" చేసినట్లే.

ఈ విధంగా ఆహారవిహారనియమాలను ప్రత్యేకంగా నిర్దేశిస్తూ ఆ యా సామలను అధ్యయనం చేస్తే ఆ యా యాగాలను ఆచరించి నట్లే అవుతుందని సవిస్తరంగా చెప్పడం జరిగింది (1.4).

తపస్సు:

శరీరాన్ని వేడెక్కించి ఇంద్రియాలను అదుపులో ఉంచుకోవ డానికి ఉపయోగించే ముఖ్యసాధనం తపస్సు. ఇది అనేక విధాలుగా ఉంటుంది. అందులో కృచ్ఛ్రం, అతికృచ్ఛ్రం, కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం అనేవి చాలా ముఖ్యమైనవి.

మూడురోజులపాటు పగలు మాత్రమే సాత్త్వికాహారం తీసుకుని రాత్రి ఏమీ తినకూడదు. తరువాత మూడురోజులు రాత్రి మాత్రమే తిని పగలు తినకూడదు. ఇంకొక మూడురోజులు అయాచితంగా దొరికిన వస్తువునే తినాలి (ఎవరినీ ఏమీ అడిగి తీసుకో కూడదు). చివరి మూడురోజులు పూర్తిగా ఉపవాసం చేయాలి. (మొత్తం పన్నెండు రోజులు) ఫలితం వేగంగా కలగాలంటే పగళ్లంతా నిల్చునే ఉండాలి. రాత్రిళ్లంతా కూర్చునే ఉండాలి (నిద్రపోకూడదు). సత్యమే మాట్లాడాలి. దుర్జనసాంగత్యం పూర్తిగా

పనికిరాదు. "రౌరవం" "యౌధాజయం" మొ॥ సామలను గానంచేస్తూ ఉండాలి. చిట్టచివరను దేవతా తర్పణాదులను చేసి, స్వయంపాకం చేసుకుని దేవతలకు నివేదించి తాను తినాలి. ఈ పన్నెండురోజుల తపస్సుకు 'కృచ్ఛ్రం' అని పేరు.

దీన్ని మించింది "అతికృచ్ఛ్రం". ఇందులో మీాది నియమాలను అన్నింటినీ అనుసరిస్తూ కుడిచేతిలో పట్టినంత అన్నాన్ని మాత్రమే రోజుకొకసారి తినాలి.

ఇంతకన్నా కఠోరమైన తపస్సు 'కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం'. ఇందులో పన్నెండు రోజులూ నీటితో మాత్రమే జీవించాలి. తక్కిన నియమాలన్నీ మామూలే. ఈ మూడు వ్రతాలను ఆచరిస్తే పాపాలన్నీ పటాపంచలవుతాయి. పరమ పవిత్రత సిద్ధిస్తుంది. సకల సత్ఫలితాలు సమకూరుతాయి (1.2).

ప్రాయశ్చిత్తాలు :

శాస్త్రం చెప్పిన విధులను చేయకపోవడం, అది నిషేధించిన పనులను చేయడం, సమాజానికి హానికరమైన పద్ధతులు అవలంబించడం మొ॥ పాపాలనిపించుకుంటాయి. పాపాలకుచేసే ప్రతీకారమే (పాపాలు పోగొట్టుకునేందుకు చేసే పనులు) ప్రాయశ్చిత్తం. అనేక రకాలైన పాపాలకు చాలారకాలైన ప్రాయశ్చిత్తాలు చూపబడ్డాయి.

ఉదాహరణలు :

అశ్లీలం (బూతుమాట–తప్పుమాట) మాట్లాడితే "దధిక్రావ్ణో అకార్షమ్" మొ॥ గల సామను ఒకసారి శ్రద్ధగా జపించాలి.

ఎవరినయినా నిష్ఠురంగా దూషిస్తే పరిహారంగా 'ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే' అనే సామను ఒకసారి గానం చేయాలి.

గురువు, తల్లి, తండ్రి, సోదరుడు - వీరిలో ఎవరినైనా దూషించినప్పుడు మూడు రోజులు ఉపవాసం చేసి, చివరను "త్వాఽహం సోమ రారణ" అనే సామను ఇరవై ఒక్కసార్లు జపించాలి.

మద్యపానం ఒకసారి చేస్తే ఒకసంవత్సరంపాటు మధ్యాహ్నం మాత్రమే ఉప్పు, కారంలేని అన్నాన్ని తినాలి. అదైనా రెండు చేతుల్లోను పట్టినంత అన్నం మాత్రమే. గోచీ తప్ప వేరే బట్ట ఉండ కూడదు. పగలు మూడుసార్లు, రాత్రి మూడుసార్లు స్నానంచేయాలి. 'పవిత్రం తే' ఇత్యాది సామను రాత్రింబగళ్లు జపించాలి. పగటి సమయంలో నిలుచుని రాత్రిళ్లు కూర్చుని కాలం గడపాలి. ఊరికి వెలుపలనే బస ఏర్పాటు చేసుకోవాలి. దూరదేశం మాత్రం పోకూడదు. తాను చేసిన తప్పును (కల్లుత్రాగడం) వచ్చే పోయే వారందరికీ వినిపిస్తూ ఉండాలి. సంవత్సరం పూర్తికాగానే ఊరిపెద్దల ఎదుట "ప్రాయశ్చిత్తం పూర్తి అయిందని, ఇంకెప్పుడూ కల్లు త్రాగనని" ప్రమాణంచేసి శుచిగా ఊళ్ళో ప్రవేశించాలి.

భ్రూణహత్య (గర్భాన్ని పాడుచేయడం) చేసినా, బంగారం దొంగిలించినా ఇదే ప్రాయశ్చిత్తం (1.5).

ఇతరుల సొత్తు అపహరించినవాడు "కృచ్ఛ్రవ్రతాన్ని" (పైన వివరింపబడింది) ఆచరించి "అయం సహస్రమానవః" అనే సామను గానం చేయాలి.

పీడకలలు వచ్చినప్పుడు "అద్యా నో దేవ సవితః" అనే సామను జపించుకోవాలి (1.6-8).

ఇటువంటి నియమాలను ప్రాయశ్చిత్తాలను పూర్తిగా అమలు జరుపగలిగితే సమాజం స్వర్గమే అవుతుంది గదా! అని అనిపిస్తూ ఉంటుంది.

కామ్యకర్మలు :

"తు చే తునాయ తత్సున" మొ॥ సామతో తెల్లఅవాలను మంత్రించి ప్రతిరోజూ తింటూ ఉంటే ఆయుర్దాయం పెరుగుతుంది.

"శం నో దేవీ రభీష్టయే" అనే సామతో నేతిని మంత్రించి ప్రతిరోజు శరీరానికి రాసుకుంటే చిన్నచిన్న రోగాలు శాంతిస్తాయి.

శంఖపుష్పి, సర్పగంధ అనే రెండు ఓషధులను నూరుకుని గుళికగా చేయాలి. దాన్ని దగ్గరగా పెట్టుకొని "చర్షణీధృతమ్" ఇత్యాది సామతో నూరుసార్లు అగ్నిలో హోమం చేయాలి. అప్పుడా గుళికను మెడలో కట్టుకున్నా చేతికి కట్టుకున్నా సర్పభయం ఉండదు.

"త్వ మిమా ఓషధీః" ఇత్యాది సామను నిత్యం గానం చేసుకుంటూ ఉంటే విషంతిన్నా అరిగిపోతుంది. ప్రమాదం ఉండదు.

దుంపలు, పండ్లు తింటూ కృష్ణాజినం ధరించి (జింకతోలు) మౌనం అవలంబించి ఒక నెలరోజులు అడవిలో ఉండాలి. పుష్య పూర్ణిమనాడు "ఉద్వయం తమవస్పరి" అనే సామతో సూర్యుణ్ణి పూజించాలి. ఇలా వరుసగా నాలుగు సంవత్సరాలు జపిస్తే ముసలి తనం, మృత్యువుకూడా దగ్గరకు రావు (అజరామరత్వం సిద్ధిస్తుంది) (2.1-4).

ఈ తీరులో పురుషులను, స్త్రీలను, కుటుంబాలను వశం చేసుకోవడానికి సంపద, సంతానం, సౌందర్యం మొ॥ వాటిని పొందడానికి_ చివరకు చెడిపి, చిల్లంగి మొదలయిన నీచపు పనులు చేయడానికి ఉపయోగించే ప్రయోగాలు వందలకొలది చూప బడ్డాయి. అన్ని సందర్భాలలోను శీలం, శౌచం మొ॥ నియమాలు మామూలే. అయినా జపం లేక గానం విషయంలో మాత్రం ప్రత్యేకంగా ఆయా సామలు పేర్కొనబడ్డాయి. "సకలమైన సిద్ధులకు

సామలను విధించేది" గనుకనే ఈ బ్రాహ్మణం "సామవిధానం" అనే సార్థకనామధేయం ధరించింది.

2. 8. 6. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

అగ్ని, ఇంద్రుడు, ప్రజాపతి, సోముడు, వరుణుడు, త్వష్ట, అంగిరసుడు, పూష, సరస్వతి, ఇంద్రాగ్నులు (కలిపి)—అని పదిమంది సామగానానికి అధిదేవతలు.

కాలేయం, రౌరవం, యౌధాజయం, మహోవత్సం మొదలయిన కొన్ని సామలకు దేవత అగ్ని. వామదేవ్యం అనే సామకు దేవత ప్రజాపతి. ఔశనకావం అనేదానికి సోముడు దేవత. యజ్ఞాయజ్ఞీయం అనేదానికి వరుణుడు. వారవంతీయం, అభీవర్తం అనే సామలకు త్వష్ట దేవత. వ్యాఃపృష్ఠములు అనే సామలకు అంగిరసుడు. కాశీతం, దైవోదానం మొదలయినవాటికి పూష. కొన్నింటికి సరస్వతి దేవత. మరికొన్నింటికి ఇంద్రాగ్నులు. మిగిలిన అన్ని సామలకు ఇంద్రుడే దేవత.

వసువులు, రుద్రులు, ఆదిత్యులు, విశ్వేదేవులు అనే నలుగురు సాముదాయికంగా సామదేవతలని చెప్పవచ్చు. ఇంద్రుడు, అగ్ని, ప్రజాపతి_ అని ముగ్గురే దేవతలని కూడా కుదించి చెప్పవచ్చు. ఇంకా సంగ్రహిస్తే 'బ్రహ్మ ఒక్కడే సామలన్నింటికి దేవత' అని చెప్పడం సమంజసం. అతడే అన్నింటికి మూలకారణం గదా!

"ఋక్కు తల్లి, గానం తండ్రి, స్వరం ప్రజాపతి" అన్నది సామరహస్యం (1.).

ఈ బ్రాహ్మణం రెండవ ఖండలో గాయత్రి మొ॥ ఛందస్సు లకు రంగులు, దేవతలు నిర్ణయించబడ్డాయి. మూడవ ఖండ ఛందస్సుల నిర్వచనానికి వినియుక్తమయింది. నాలుగవ ఖండ పూర్తిగా సావిత్రీదేవత యొక్క విశ్వరూపాన్ని వర్ణించింది.

కాగా పర్యవసానం ఇది— ఋక్కుల గానంలో చివర ఉండే ధ్వనిని బట్టి సాంకేతికంగా సామలను వర్గీకరించి, తదనుసారంగా దేవతలను నిశ్చయించారు. ఆయా ఛందస్సులకు నిర్వచనం, రంగు ప్రత్యేకంగా నిర్దేశించారు. మనస్సు యొక్క ఏకాగ్రత సిద్ధించడానికి ప్రతీకోపాసన ప్రథమసోపానం. ఈ అంశాన్ని కేంద్రంగా తీసుకొని, భావనాసౌందర్యాన్ని బలంగా ఉంచుకొని, గానాన్ని పురశ్చరణకు అనువుగా ఉండేవిధంగా ఋషులు మంత్రాలకు ఛందస్సులకు కూడా అధిష్ఠానదేవతలను, రంగులను నిర్ణయించారని భావించవచ్చు.

మూలమైన సాహిత్యం ఋక్కు. దానికి గానాన్ని జోడిస్తే సామ అవుతుంది (సామ అంటే గానమే). అందులో ఎన్నో రీతులు. వాటిలో "గాయత్రం" అనే రీతిని పుష్కలంగా ప్రశంసించారు. కర్మలలోను, ఉపాసనలలోను గాయత్రీచ్ఛందస్సుకు, గాయత్రీ మంత్రానికి, గాయత్రీగానానికి, గాయత్రీదేవతకు వైదికసంప్రదాయం ఇచ్చిన గౌరవం వర్ణనాతీతం. ప్రత్యక్షదైవమైన సూర్యునితో సంబంధం ఉండడం అందుకు ముఖ్యకారణం కావచ్చు. గాయత్రి అన్నా సావిత్రి అన్నా ఒకటే. సావిత్రీదేవతను విశ్వరూపిణిగా చిత్రించడం వైదికఋషుల భావనాసౌందర్యానికి మకుటాయ మానంగా చెప్పవచ్చు.

ప్రముఖంగా సామదేవతలను నిర్దేశించింది కాబట్టి 'దేవతా ధ్యాయం' అనే పేరు ఈ బ్రాహ్మణానికి సముచితమే.

2. 8. 6. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

సామగానరహస్యాలను చూపించేది గనుక ఈ బ్రాహ్మణానికి సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణమని పేరు. అధ్యయనం, గురుశిష్యుల సంబంధం, దానప్రశంస మొ॥ ధర్మశాస్త్రవిషయాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో చక్కగా నిరూపించబడినాయి.

మొదట – మంద్రం, మధ్యమం, తారం అనే స్థాయుల భేదాన్ని బట్టి గానాన్ని ముఖ్యంగా మూడు విధాలుగా విభజించడం, వాటికి దేవసంహిత, అసురసంహిత, ఋషిసంహిత మొ॥ సాంకేతిక పదాలను ఉపయోగించడం, ఆయా గానాలవల్ల వచ్చే ఫలితాలను చూపడం జరిగింది.

తరువాత గానం చేసేటప్పుడు మూలమంత్రాలలో వచ్చే మార్పులను (ఉన్న అక్షరాలు జారిపోవడం, కొత్తవి చేరడం, హో, హోఇ, హాఇ మొ॥ విచిత్రధ్వనులు, పదాలకు ఆవృత్తులు మొదలైనవి) ద్రుతం, విలంబితం మొ॥ వృత్తులను, స్వరప్రస్తారాలను విశదీకరించడం అయింది. గానప్రభావంవల్ల మూలసాహిత్యంలో కలిగే ఎన్నో మార్పులకు సామవేదమే నాంది పలికిందని ఈ ఘట్టం సాక్ష్యం చెబుతుంది.

విద్యనుపదేశించడానికి తగిన యోగ్యతలు, గురువుయొక్క లక్షణాలు, విద్యార్థినియమాలు, అధ్యయనరీతులు, గురుదక్షిణతీరులు – ఇవన్నీ తరువాతి సందర్భాలలో పుష్కలంగా ఉన్నాయి. ఈ విషయాలన్నీ ధర్మశాస్త్రగ్రంథాలలో ఎక్కడ పడితే అక్కడ ప్రహతంగా ప్రసిద్ధంగా కనిపించేవే. అవి సర్వకాలికాలు – సర్వజనీనాలు.

చివరన పలువిధాలైన దానాలు, వాటివల్లకలిగే లాభాలు చూపబడ్డాయి. ఇవికూడా ధార్మికవిషయాలే.

సామాధ్యయనం మాత్రం ఎన్నడూ మానకూడదని, సామజపంవల్లనే ఆయా యజ్ఞాలు–యాగాలు చేసినంత ఫలితం వస్తుందనీ ఈ బ్రాహ్మణం మనల్ని ప్రోత్సహిస్తున్నది.

2. 8. 6 4 వంశబ్రాహ్మణం

ఇందులో చెప్పుకోదగిన విషయం ఏమీ లేదు. సామసంప్రదాయప్రవర్తకులైన ఋషుల వంశపరంపరను ఇందుమిందు

ఒక పట్టికరూపంలో ఈ బ్రాహ్మణం చూపించింది. అందువల్లనే ఈ పేరు సార్థకం అయింది.

"బ్రహ్మకు, ఆచార్యులకు, ఋషులకు, సకల దేవతలకు నమస్కారం" అన్నమాటతో దీని ప్రారంభం. పిదప మిత్రవర్చసుడు బ్రహ్మవృద్ధి, గిరిశర్మ, నిగడుడు, త్రాతుడు, రుద్రభూతి మొదలైన ఇంచుమించు అరవైమంది సామగురువులను, వారి గోత్రాలను పేర్కొనడం జరిగింది. చివరన ప్రథమగురువు, పరమగురువు కూడా 'బ్రహ్మ' అనిచెప్పి 'తస్మై నమః, తస్మై నమః' అన్న నమస్కారంతో ఇది పూర్తి అయింది.

సామవేదాన్ని అధ్యయనం చేయడంలో అభిరుచిని ఉత్సాహాన్ని కలిగించడానికి ఈ తీరు దోహదం చేయవచ్చు. సామ గానాన్ని సంప్రదాయబద్ధంగా సంరక్షించుకోవడానికి కొన్నివేల సంవత్సరాలుగా భారతీయఋషులు చేసిన పరిశ్రమకూడా దీనివల్ల విశదమవుతుంది.

— ఏ.ఎస్.ఎస్.

2. 8. 7. వైశిష్ట్యం

2. 8. 7. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

యజ్ఞాలు, యాగాలు మొదలైన వైదికకర్మలను చేయడానికి అర్హత, శక్తి, అవకాశం అందరికీ ఉండదు. అలాంటివాళ్ళు యజ్ఞ యాగాలను ఆచరించకపోయినా కేవలం సామగానం చేస్తే ఆ యా కర్మలు చేసినంత ఫలితం లభిస్తుంది. ఏ యే సామలను గానంచేస్తే ఏ యే ఫలం వస్తుందో నిరూపించడమే ఈ బ్రాహ్మణంలోని విశిష్టత.

అంతేకాక కొన్ని కొన్ని పాపాలకు ప్రాయశ్చిత్తాలు, కృచ్ఛ్రం అతికృచ్ఛ్రం మొదలైన కఠోరవ్రతాలు– వాటి ఫలితాలు, కోరికలను తీర్చే కొన్ని ప్రయోగాలు, ఇంద్రజాలపు తీరులు, అద్భుతశక్తులను సంపాదించిపెట్టే ప్రక్రియలు - ఇవన్నీ కూడా ఇందులో చోటుచేసు కున్నాయి.

ఒకవిషయం—సామ అంటే సంగీతమే. అది అందరికీ ఆహ్లాయన మైనది. దానికి సప్తస్వరాలు ఆధారం. క్రుష్టం, ప్రథమం, ద్వితీయం, తృతీయం, చతుర్థం, పంచమం, షష్ఠం అని ఆ స్వరాలను సామసంప్రదాయంలో వ్యవహరిస్తారు. సావిత్రం, రథంతరం, వార వంతీయం, యజ్ఞాయజ్ఞీయం మొదలైన సామలు ఆ యా రాగాల వంటివి. వీటితో ఆనాటివారు ఎంత ఆనందంపొందేవారో - ఎన్నెన్ని కోరికలను తీర్చుకొనేవారో! అని భావిస్తే ఆశ్చర్యం కలగకమానదు.

ఇక ఇందులోని సారాంశాలు—ప్రజాపతి ఈ ప్రపంచాన్ని అంతను సృష్టించాడు. తరువాత సకల చరాచరజగత్తుకు జీవనా ధారంగా సామను (సంగీతం) కల్పించాడు. సామకు ఋక్కు ఎముకలని (మూలాధారం), స్వరం మాంసమని, స్తోభలు (గానంలో అధికంగా వినిపించే అక్షరాలు, పదాలు) రోమాలని చెప్పవచ్చు. కేవలం సామగానంవల్లనే స్వర్గాదిసుఖాలను అనుభవించవచ్చు(1·1).

ఆ యా సామలను గానంచేస్తే ఆ యా యాగఫలాలు నమకూరుతాయని వివరంగా చెప్పడం జరిగింది. ఆ యా సామగానం వల్ల ఆ యా దేవతలు వశమవుతారన్న అంశాలున్నాయి. అనత్యంగా మాట్లాడడం, పరుషంగా వాగడం మొదలైన వాగ్దోషాలు, దృష్టి దోషాలు, అన్నపానదోషాలు మొదలైన దోషాలన్నింటికి ప్రాయశ్చిత్తాలున్నాయి. కాగా మానవుని మనుగడకు, సుఖజీవనానికి, శీలానికి ధర్మాచరణకూ ఉపయోగించే విషయాలన్నీ ఉన్నాయని అనవచ్చు (1.3-8).

ఆయుర్దాయం, సంతానం, బలం, వశీకరణం మొదలైనవి సిద్ధించడానికి, అద్భుతశక్తులు సంపాదించడానికి, అభిచారకర్మలు (చేతబడి-చిల్లంగి) ప్రయోగించడానికి కావలసిన వివిధ ప్రక్రియలను ఈ బ్రాహ్మణం ఎంతో చక్కగా నిరూపిస్తున్నది. ఓషధులు, చెట్లు, చేమలు, తీగలు, పువ్వులు-మొదలైన ప్రకృతి ప్రసాదించిన వస్తువుల మహిమలను ఇది చూపిస్తుంది.

ప్రజాపతి, బృహస్పతి, నారదుడు, వ్యాసుడు మొదలైన సామగురువుల ప్రశంస ఇందులో కనబడుతుంది. 'అర్హతగలవానికే ఈ సామవిధిని ఉపదేశించాలి' అన్న హెచ్చరిక ఈ బ్రాహ్మణంచివర కనబడుతున్నది.

2. 8. 7. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

గానభేదాన్నిబట్టి ఆ యా సామల ఛందస్సులను, దేవతలను ఇది నిశ్చయిస్తుంది. గానంతో స్వరప్రస్తారం, మూర్ఛనలు, స్థాయులు, గతులు మొదలైన సహజమైన సాంకేతికమైన భేదాలు చాలా ఉంటాయి. తదనుసారంగా ఆ యా పేర్లుపెట్టి దేవతలను నిర్దేశించడం ఆర్షసంప్రదాయం.

ఛందస్సుల రంగులను, దేవతలను ఇది చక్కగా నిర్దేశించింది. 'గాయత్రి, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్ మొదలైన ఛందస్సులలో ఋక్కులు నిబద్ధం అయిఉంటాయి. వాటిలో 'గాయత్రీచ్ఛందస్సుయొక్క రంగు తెలుపు, దేవత అగ్ని' అనే తీరుతో అన్నిఛందస్సుల రంగులు దేవతలు పూర్తిగా పేర్కొనబడ్డాయి. అధిష్ఠానదేవతలు, వారి రంగులు, స్వరూపస్వభావాలు-వీటన్నింటిని పరిపరివిధాల భావించి వర్ణించడం ఋషుల భావనాసౌందర్యాన్ని ఉపాసనామార్గాలను విశదంచేస్తుంది (2.1.12).

ఇందులో ఛందస్సుల వ్యుత్పత్తులు ఉన్నాయి. అక్షరాలలెక్కను పాటిస్తూ భావాలను తనలో ఇముడ్చుకునేది ఛందస్సు (ఛందయతి=ఛందః). లేదా జపించేవాని పాపాలను పోగొట్టి అతనిని రక్షించేది ఛందస్సు (ఛాదయతి=ఛందః). ఇది సామాన్యనిర్వచనం. మంత్రం యొక్క దేవతను స్తుతించేది లేక వెలుగొందించేది "గాయత్రి". లేదా బ్రహ్మయొక్క నోటినుండి వెలువడింది కాబట్టి "గాయత్రి" అని కూడా అనవచ్చు (గాయతి=గాయత్రి గాయతః ఉదపతత్=గాయత్రీ). దేవతలకు ప్రియమైనది ఉష్ణిక్. గాయత్రిని మించి అక్షరాలు కలది అనుష్టుప్. ఈ విధమైన విశేషాలన్నీ పొందుపరచబడ్డాయి. తరువాత అన్నివిధాలైన సామలలోను (గానరీతులు) 'గాయత్రం' అనే సామ చాలా ఉత్తమమైందని గాయత్రప్రశంస కనబడుతుంది. గాయత్రం సాక్షాత్తు బ్రహ్మకు సంబంధించిందట. సామదేవతలను ఛందస్సులను తెలిసినవాడికి సకలశ్రేయాలు కలుగుతాయని ఫలశ్రుతి చివర ఉంది (3-1-24).

గాయత్రసామకు మూలాధారమైన సావిత్రీదేవతయొక్క విశ్వరూపాన్ని చిత్రిస్తూ, అవిధమైన ఉపాసనవల్ల సర్వమంగళాలు చేకూరుతాయని ఉపదేశిస్తుంది ఈ బ్రాహ్మణం. సావిత్రికి బ్రహ్మ శిరస్సు, ఆకాశం నుదురు, సూర్యచంద్రులు కళ్ళు, అగ్ని నోరు, సరస్వతి

నాలుక, త్వష్ట మెడ, వసువులు, రుద్రులు చేతులు, వాయుమండలం వక్షస్సు, ఇంద్రుడు పృష్ఠం, విష్ణువు బొడ్డు, మరుత్తులు తొడలు, వేదాలు పాదాలు, మెరుపు చిరునవ్వు, నక్షత్రాలు ఆభరణాలు. ఇది కేవలం భౌతికవర్ణనం కాదు. సావిత్రి సకల చరాచరజగద్రూపమనే దివ్యభావన. అహో! ఈ భావన ఎంత మనోహరంగా ఉంది!

2. 8. 7. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

గానం చేసేటప్పుడు మూలసాహిత్యంలో చాలా మార్పులు వస్తూ ఉంటాయి. కొన్ని అక్షరాలు, పదాలు లోపిస్తాయి. కొన్ని కొత్తగా చేరతాయి. మూలానికి అర్థంతో సంబంధం ఉంటుంది. కనుక అక్కడి పదాలు వ్యాకరణయుక్తంగాను, ఛందోబద్ధంగాను, వాక్య రూపంలో ఉండక తప్పదు. పాటలో అర్థానికి అవసరం తక్కువ; స్వరం, మాధుర్యం మొదలైన అంశాలకే ప్రాధాన్యం. ఈ పద్ధతి సామవేదంతోనే పుట్టి, అనూచానంగా వస్తున్నది. ఇలాంటి తీరులనే సాంకేతికంగా ఈ బ్రాహ్మణం మొదట వివరిస్తుంది. చివర అధ్యయనం గురుశిష్యుల సంబంధం, దానప్రశంస మొ॥ ధర్మశాస్త్రవిషయా లున్నాయి.

దేవసంహిత, అసురసంహిత, ఋషిసంహిత అని సంహిత మూడు రకాలు. ఇతరులకు వినిపించనట్లుగా చేసే గానం దేవసంహిత అతితీవ్రస్థాయిలో చేసేగానం అసురసంహిత. సమయాన్నిబట్టి మెల్లగా గాని మంద్రంగా గాని నడిచేది ఋషిసంహిత. దేవసంహిత స్వర్గాది సుఖాలను, అసురసంహిత పశుసంపదను, ఋషిసంహిత మంచి తేజస్సును సమకూరుస్తుంది. ఈ విధంగా పాఠస్థాయిని, మాధుర్యాన్ని అనుసరించి మూడేసి విభాగాలు – వాటి సాంకేతికపదాలు – వాటి ఫలితాలు ఉన్నాయి (మొదటి ఖండం).

గానం చేసేటప్పుడు మూలంలో ఉన్న అక్షరాలు కొన్ని జారిపోవడం, కొన్ని కొత్తగా చేరడం, హో, హోఇ, హాఇ, హోఇడా

మొదలైన ధ్వనులు వినిపించడం, పదాలు ఆవృత్తి చెందడం జరుగు తాయి. అవిధంగానే మంద్రం, మధ్యం మొదలైన స్థాయులు, ఉదాత్తం, అనుదాత్తం మొదలైన స్వరాలు, ద్రుతం (వేగం), విలంబితం (ఆలస్యం) మొదలైన వృత్తులు, స్వరప్రస్తారాలు, మూర్ఛనలు - ఇవన్నీ ఉంటాయి. అన్నింటిని తెలుసుకొని యథా శాస్త్రంగా సామగానంచేస్తే సకల శ్రేయస్సులను సంపాదించవచ్చు (రెండవ ఖండం).

విద్య ఎప్పుడూ మంచి విద్వాంసుణ్ణి ఆశ్రయించుకుని ఉంటుంది. అది అతన్ని ఈ విధంగా కోరుకుంటుంది- "నీవు నన్ను కాపాడు. నీకు శ్రేయస్సులు కలుగుతాయి. అర్హత లేనివానికి కలలోనైనా నన్ను ఇవ్వకు - నీకు పుణ్యం ఉంటుంది".

యోగ్యత లేనివానికి విద్యాదానం చేయకూడదు. అనర్హునికి విద్య చెప్పడంకన్న తన విద్యతో పాటు తాను చనిపోవడం చాలా మంచిది. యోగ్యత ఉన్నా ఆదరంలేనివానికి కూడా విద్యాదానం చేయకూడదు. యోగ్యత-ఆదరం ఉన్న విద్యార్థి దొరికినప్పుడు మాత్రం తప్పక విద్యను ఉపదేశించాలి. లేకపోతే గురువుకు పాతకాలు చుట్టుకుంటాయి. బ్రహ్మచర్యం, ప్రజ్ఞ, ఇంద్రియనిగ్రహం, శ్రద్ధ, ఆసక్తి, గురుభక్తి, ఉత్సాహం, గురుదక్షిణ ఇవ్వగల స్తోమత, శుశ్రూష (గురుసేవ) మొదలైనవి విద్యార్థికి ఉండాల్సిన ముఖ్యగుణాలు (మూడవ ఖండం)

విద్యాభ్యాససమయంలో కఠోరనియమాలను పాటిస్తే ఫలం అత్యధికం. విద్యపూర్తికాగానే శిష్యుడు గురువుకు సముచితంగా దక్షిణ సమర్పించుకోవాలి. అలా చేసినట్లయితే కోరికలు సిద్ధిస్తాయి. తల్లి దండ్రులకు, గురువుకు సేవచేసిన వానికి కలిగే లాభాలకు లెక్కే లేదు. గురువుకు తగినంత బంగారం దానం చేయగలిగితే శిష్యునికి బంగారు

రాశులు కురుస్తాయి. దానాలలో గోదానం, భూదానం, విద్యా దానమూ మిక్కిలి ఉత్తమమైనవి (నాలుగవ ఖండం).

2. 8. 7. 4 వంశబ్రాహ్మణం

ఇది సామవేదబ్రాహ్మణాలలో చివరిది. చాలా చిన్నది. సామసంప్రదాయప్రవర్తకులైన ఋషులు విద్యావంశపరంపరను (గురుశిష్యుల వరుస) ఒక పట్టికరూపంలో ఈ బ్రాహ్మణం నిరూపించింది. సామవేదాన్ని చదువుకోవడంలో అభిరుచిని, ఉత్సాహాన్ని కలిగించడానికి ఈ తీరు దోహదం చేస్తుందని నమ్మకం.

"బ్రహ్మకు, ఆచార్యులకు, ఋషులకు, సకల దేవతలకు నమస్కారం" అన్నది ప్రారంభవచనం. గార్గ్యుడు శర్వదత్తుని నుంచి సామవేదాన్ని అధ్యయనం చేశాడు. శర్వదత్తుడు రుద్రభూతినుంచి నేర్చుకున్నాడు. రుద్రభూతి గురువు త్రాతుడు. అతని గురువు నిగడుడు. నిగడుని ఆచార్యుడు గిరిశర్మ. అతనికి ఉపదేష్ట బ్రహ్మ వృద్ధి. అతనికి చెప్పినవాడు మిత్రవర్చసుడు. ఈ విధంగా ఇంచు మించు అరవై దెబ్బైమంది గురువుల పేర్లను, వారి గోత్రాలను చూపించి, చివరకు ప్రథమగురువు పరమగురువుకూడా బ్రహ్మ అని చెప్పడం జరిగింది.

— ఏ. ఎస్. ఎస్.

2. 8. 8 సంగ్రహపరీక్ష

2. 8. 8. 1 సామవిధానబ్రాహ్మణం

"వేదానాం సామవేదోఽస్మి" అని భగవద్గీతలో, "ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే" అని ఉపనిషత్తులోను భగవంతుడు గానప్రియుడని చెప్పబడింది.

సామవిధానబ్రాహ్మణంలో మొదట అజపృశ్ని, వైఖానసాది యజ్ఞాలలో అనధికారులు, శక్తిలేనివారి శుద్ధికొరకు కృచ్ఛ్రం అనే పేరుగల ప్రాయశ్చిత్తాలు చెప్పబడినాయి. ఈ ప్రాయశ్చిత్తా న్నాచరించటంచేత పాపాన్ని పోగొట్టుకొన్నవారికి స్వర్గాధిఫలం కోసం అగ్న్యాధానం, అగ్నిహోత్రం మొ॥ యాగాలకు బదులుగా కొన్ని సామలు చెప్పబడ్డాయి.

దేవతలకు ప్రజాపతి సామవేదాన్ని, స్వర్గాధిఫలంకోసం యజ్ఞ యాగాదులను ప్రదానంచేశాడు. మొదట దేవతలు స్వర్గసుఖాలననుభ వించటానికి తమ తండ్రియైన ప్రజాపతిని సమీపించారు. అప్పుడు ప్రజాపతి వారికి స్వర్గసాధనాలైన యజ్ఞయాగాదికర్మలను ఇచ్చాడు. వారు దానివల్ల స్వర్గానికి వెళ్లారు. ప్రజాపతి లోకాన్ని కాపాడటానికి దేవతలకు యాగాలను ఇవ్వగా వాళ్లు స్వర్గానికివెళ్లారు. యాగాలను చేయటాని కశక్తులైనవారికి కృచ్ఛ్రం, అతికృచ్ఛ్రం, కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రం అనే పేర్లతో ప్రాయశ్చిత్తాలు చెప్పబడ్డాయి.

ఒకపూట స్వల్పభోజనం చేయటం, నీళ్లుత్రాగి ఉండటం, సత్యాన్నే మాట్లాడటం, చెడువారితో మాటలాడకపోవటం, తర్పణా దులు చేయడం— వీటివల్ల పరిశుద్ధుడై మహాపాతకం, ఉపపాతకం మొదలైన పాపాలనుంచి విముక్తుడవుతాడు. అధ్యయనం, దానికి సంబంధించిన నియమాలు, వాటి ఫలితాలు; పవమాన, దర్శపూర్ణ

మాన, అగ్నిహోత్ర, పాంచరాత్రిక, పశుబంధ, సౌత్రామణి మొదలైన యాగాలను గురించి వివరింపబడింది.

మోక్షసాధనం, విష్ణు, రుద్ర, వినాయక, స్కందాది సర్వకామ ప్రాప్తిసాధనప్రయోగం, సురాపానం, ఇతరుల ద్రవ్యాన్నపహ రించటం, పరస్త్రీగమనం, పరహింస, దుఃస్వప్నాది ప్రాయశ్చిత్తాలు ఇందులో వివరింపబడ్డాయి.

బ్రహ్మలోకప్రాప్తి, ఆయుష్యం, ఆరోగ్యం, రోగోపశమనం, వశీకరణం, జయాన్ని, శ్రేయస్సును, దీర్ఘాయుర్దాయంతో కూడిన పుత్రుణ్ణి పొందటం మొ॥ వాటికి కావలసిన ప్రయోగాలుకూడ ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉన్నాయి.

గోవులు, భూమి, ధనం, ధాన్యం, పశువులు, పుత్రులు, కీర్తి, దుఃస్వప్నం, శాంతి, భూతవశీకరణాలకు సంబంధించిన ప్రయోగాలు పునర్జన్మ లేక ఈ జన్మలోనే మోక్షాన్ని పొందటానికి కావలసిన ప్రయోగం; దివ్య, మానుషభోగాలకు సంబంధించిన ప్రయోగాలు ఇందులో అధికంగా ఉన్నాయి.

ఈ బ్రాహ్మణగ్రంథాన్ని అధ్యయనం చేయటానికి అధికారి ఎవరు? అన్నివేదాలను అధ్యయనం చేసి గురుకులంనుంచి తన స్వగృహానికి బయలుదేరివస్తున్న శిష్యుడు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని చదవ టానికి అధికారి. ఇటువంటి శిష్యుడు తన గురువుకు సేవచేసి గాని, కొంతధనాన్ని ఇచ్చిగాని సంతోషపరచి, ఆయన చెప్పిన ఈ సామ విధానబ్రాహ్మణాన్ని అధ్యయనంచేసి, తన అభీష్టాలను పొందాలి.

2. 8. 8. 2 దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం

ఇందులో నాలుగు ఖండలున్నాయి. ఇంద్రుడు, అగ్ని, సోముడు, ప్రజాపతి, వరుణుడు, త్వష్ట, అంగిరసుడు, పూష, సరస్వతి వీరందరు సామదేవతలుగా పేర్కొనబడ్డారు. ఒక్కొక్క దేవతకు

ప్రత్యేకంగా సామమంత్రాలుకూడ చెప్పబడ్డాయి. ఆ యా మంత్రాలకు సంబంధించిన దేవతలుకూడ పేర్కొనబడ్డారు.

ఈ సామదేవతలను గురించి ముఖ్యంగా తెలుసుకొనవలసిన రహస్యోపనిషత్తు ఒకటిఉంది. అది ఏమిటంటే; ఋక్, సామ, స్వరం. ఇందులో సామ-ఋగ్గాశ్రితాలైన ఛందో దేవతలు; వారి వర్ణాలు వివరింపబడ్డాయి. గాయత్రి, ఉష్ణిక్, కకుప్, అనుష్టుప్, బృహతి, పంక్తి, త్రిష్టుప్, జగతి అనేవి ఛందస్సుల పేర్లు. దీనికి అనుగుణంగా తెలుపు బూడిదరంగు, పసుపు, నలుపు, కుంకుమవర్ణం, నీలం, బంగారురంగు, గౌరవర్ణం గలిగిన వర్ణాల పేర్లు చెప్పబడ్డాయి. ఛందస్సు నుంచి అగ్ని, సోముడు, బృహస్పతి మొదలైన దేవతల ఆవిర్భావం వర్ణింపబడింది.

సమస్త వేదాలను చెప్పే ప్రజాపతి ముఖంనుంచి వేదసారభూతమైన ఈ గాయత్రీదేవి ఉద్భవించింది. అందువల్లకూడ ఈ దేవతకు గాయత్రి అని పేరు. ఎవరు వేదాన్ని గానంచేస్తాడో వాణ్ణి వేదమాత రక్షిస్తుంది అని వేదవ్యాసమహర్షి గాయత్రిపదాన్ని వర్ణించారు.

పై విధంగా అన్ని ఛందస్సులకు నిర్వచనం సూక్ష్మంగా ఈ బ్రాహ్మణంలో దొరుకుతుంది. గాయత్రీసామలాగా కొన్నిస్థలాలలో సావిత్రీసామగానం చేయాలి. మంత్రానికి ఋషి, ఛందస్సు, దేవత, జ్ఞానం ప్రధానం. మంత్రాన్ని తెలిసినవాళ్లు మంత్రజ్ఞులని, ఋషులని వాళ్ళ నాశ్రయించిన సామలు ఛందస్సులని, ఆ సామ విషయాలు దేవతలనీ తెలుసుకోవాలి.

మంత్రం, దేవత, మంత్రాన్ని ఉపదేశించిన గురువు ఈముగ్గురిపైన భక్తిశ్రద్ధలు కలవాడు కోరినఫలాన్ని పొందుతాడని ఈబ్రాహ్మణం చెబుతుంది. ఋషి, ఛందస్సు, దేవత అనే మూడింటి విశేషాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో బాగా వివరింపబడ్డాయి.

గాయత్రీసామకు ఆధారభూతమైన సామ సావిత్రి. ఆ సావిత్రి దేవి సకల దేవతలకూ మూలమై ఉపాసించదగి ఉంది. ఈ రహస్యాన్ని తెలుసుకొన్నవాడు అన్ని దోషాలను పోగొట్టుకొని శుభాలను పొందుతాడు.

2. 8. 8. 3 సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం

సామవేదమంత్రసముదాయపు రహస్యార్థాలను, మోక్ష మార్గానికి కారణమైన బ్రహ్మవిద్యను తెలిపేది ఈ సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం. మహర్షులు అరణ్యంలో జనరహితమైన ఏకాంత ప్రదేశంలో వేదాధ్యయనం చేసేవాళ్లు. తమతమ ధర్మాలపైన ఆసక్తి గలవాళ్ళ హితంకోసం మంత్రాలతో యజ్ఞయాగాది క్రతువులను చేసేవాళ్ళు.

జైమిని, గౌతమ, భరద్వాజాది మహర్షులు ఈ సంహితలను ఉత్తమ, మధ్యమ, నీచస్వరాలతో పఠించారు. ఈ సంహితలను సుస్పష్టంగా గానం చేయాలి. ఎవరు చక్కగా గానంచేయరో వాళ్ళు వెంటనే చనిపోతారని ఈ బ్రాహ్మణం చెబుతోంది. ఈ సంహిత నుపాసించే వారికి మూడు విధాలైన శుభఫలాలు చెప్పబడి ఉన్నాయి.

సామమంత్రాలను స్వరంతో గానంచేయాలి. అలా చేయుటం వల్ల జగదీశ్వరుడైన పరమాత్మకు, ఆయా సామదేవతలకు కూడ అధికమైన తృప్తి కలుగుతుంది. వారి అనుగ్రహంవల్ల ధన, ధాన్య, పశు, పుత్ర, కీర్తి, గ్రామ, బ్రహ్మవర్చస్సులను పొంది స్వర్గలోకాన్ని పొందుతాడు. సామగానం చేసేటప్పుడు అనుస్వారం, విసర్గం, వ్యంజనం, రేఫం, సంధులు వీటిని విడిచిపెట్టకుండా అనేకస్వరాలతో గానం చేయాలి. యాగంలో యజమాని ఉద్గాత మొదలైనవాళ్ళు మంత్రాలను శాస్త్రోక్తప్రకారం గానం చేస్తారు. అటువంటి వాళ్ళు

అగ్ని, చంద్రుడు, సూర్యుడులాగా ప్రకాశిస్తూ, అజ్ఞానాన్ని విడిచి పెట్టగలరు. అందువల్ల మంత్రోచ్చారణకు స్వరం చాలా ముఖ్యమైంది.

బ్రహ్మచారి, ధనదాత, ప్రియుడు, మేధావి అయి సద్గుణాలతో కూడినవాడు ఈ సామలను గానం చేయటానికి తగిన శిష్యుడు. వానికి శ్రద్ధ, దమం, జ్ఞానం, యోగం, ఆచార్యశుశ్రూష మొదలైన ఉత్తమగుణాలు ఉండాలి

ఇలాంటి ఈ సామవిద్యను సత్పాత్రుడైన శిష్యునకు దానం చేసేవాడు మంచి గురువు. అలాంటి గురువు లక్షణాలు కూడ ఈ బ్రాహ్మణంలో విపులంగా చెప్పబడ్డాయి.

ఆచార్యభక్తి లేని శిష్యునికి విద్య నుపదేశించకూడదు. శరణాగతుడైన శిష్యుని కూడ పరీక్షించి కొద్ది కొద్దిగా ఈ బ్రహ్మవిద్య నుపదేశించాలి. గురువు చెప్పిన పనులను చేయటానికి సమర్థుడై ఉండి కూడ ఎవడు చేయడో అలాంటివానికి ఈ విద్యను చెప్పరాదు.

అర్హతలేని శిష్యునికి విద్యనేర్పితే వంశదహనాఖ్యమనే దోష మేర్పడుతుంది. అందువల్ల జ్ఞానవంతుడైన ఆచార్యుడు అపాత్రుడైన శిష్యునికి బ్రహ్మవిద్యను చెప్పకూడదు. ఎప్పుడూ ఆచార్యహితాన్ని కోరే శిష్యునికి బ్రహ్మవిద్యను చెప్పాలి. శిష్యుడు గురువు చెప్పిన మాటలను తప్పకుండా అనుసరించాలి. గురువుగా ఉన్నవాడు సచ్ఛిష్యునికి సామవిద్య నుపదేశించాలి. ఉపదేశం పొందిన శిష్యుడు వేదాన్ని గ్రహించిన తరువాత దాన్ని చక్కగా అభ్యసించి, పరిశీలించి జపంచేసి తిరిగి సత్పాత్రుడైన శిష్యునికి దానం చేయటం అనేవి వేదాధ్యయనానికి ఐదు అంగాలని దక్షస్మృతిలో వివరింపబడింది.

ఎవడు వేదోక్తప్రకారం బ్రాహ్మణమంత్రాలను ఇతరులకు ఉపదేశించి, స్వయంగా యజ్ఞం చేస్తాడో వాడు పరిపూర్ణయుర్దాయాన్ని సమస్త శుభాలను పొందుతాడు. ఇలా ఈ సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో

వివరింపబడిన అధ్యయనాధ్యాపనవిధి ధర్మాలు, ధర్మమూర్తులైన పురాణపురుషులైన వ్యాస, నారద, కపిల, మను, కశ్యప, దత్తాత్రే యాది పరబ్రహ్మస్వరూపులైన మహర్షులచే విస్తారంగా చెప్పబడ్డాయి.

గురువు దగ్గర అధ్యయనం చేసిన శిష్యుడు; గురువుకు ఇష్ట మైన దక్షిణను సమర్పించి సమస్తకోరికలను, పరిపూర్ణాయుర్దాయాన్ని పొందుతాడు.

ఈ బ్రాహ్మణాన్ని తెలుసుకోవటంవల్ల సమస్త పాపాలు నశిస్తాయి. వాళ్ళు ఇహలోకంలో భోగాలననుభవించి పరలోకంలో మోక్షసామ్రాజ్యం పొందుతారు.

2. 8. 8. 4 వంశబ్రాహ్మణం

వంశబ్రాహ్మణం ద్వారా సామవేదాధ్యయనం చేసిన ఋషి పరంపర స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది. బ్రహ్మ, బ్రాహ్మణగ్రంథాలను ప్రచారం చేసిన ఋషులు, ఆచార్యులు వాళ్ళ గురుపరంపర సవిస్త రంగా ఇందులో తెలుపబడింది. ఈ బ్రాహ్మణంలో సామవేదాన్ని సమగ్రంగా అధ్యయనం చేసేవారికి; దీనిపైన ఆసక్తి కలిగించటానికి మూలపురుషులైన ఋషులు పేర్కొనబడ్డారు. సామవేదంలోని దేవతలు వాయువు, మృత్యుదేవత, విష్ణువు, వైశ్రవణుడు మొదలైన వారు. వారికి చేసిన నమస్కారంతో ఈ వంశబ్రాహ్మణం ప్రారంభ మైంది. మొదటి రెండు ఖండలు అనుస్యూతంగా సామవేదవిద్యా సంప్రదాయప్రవర్తకులైన ఋషులు, దేవతల పేర్లు చెప్పి వారందరికి నమస్కరించటంతో సమాప్తి చెందుతున్నాయి.

అంతిమ ఖండలో సామవేదసంప్రదాయఋషిపరంపరలో ఆచార్యుడు మొదలు బ్రహ్మపర్యంతం గల వంశక్రమం సూచింప బడింది.

ఇలా వేదానికి శరీరభూతాలైన బ్రాహ్మణగ్రంథసమూహంలో భూతసృష్టి మొదలు యాగం, దేవతలు, యాగఫలం, యజ్ఞాధికారి, మంత్రాలు, అధ్యయనం, అధ్యాపనం, గురుశిష్యపరంపర, ప్రాయశ్చిత్తాలు, మానుషదివ్యభోగాదులు సవిస్తరంగా ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

వీటిలో సారభూతమైన విషయం 'య ఏవం వేద' అనే దివ్యసూక్తి. ఈ విషయాలను తెలుసుకొన్నవాళ్ళు కూడ సమస్త ఫలాలను పొంది ఇహలోకంలో సమస్త భోగాల ననుభవించి చిరంజీవులై, చివర మోక్షసామ్రాజ్యాన్ని పొందగలరని పై సూక్తి భావం.

— కె.ఎస్.వి.

గోపథబ్రాహ్మణం

ఆర్ష విజ్ఞాన సర్వస్వము

బ్రాహ్మణాలు

2. విశేషవిభాగం

2. 9 గోపథబ్రాహ్మణం

2. 9. 1 పరిచయం

గోపథబ్రాహ్మణంలో బ్రాహ్మణగ్రంథలక్షణాలు పరిపూర్ణంగా ఉన్నా లేకపోయినా, అది యజ్ఞయాగాలతోపాటు ఇతర విషయాల నెన్నింటినో ప్రతిపాదించినా, అథర్వవేదానికి సంబంధించిన రచన కాదని దాన్ని ఎవరూ అనలేరు. అథర్వసంహితకు వ్యాఖ్యానరూప మైన గ్రంథమింకొకటి లేకపోవడంవల్ల గోపథం దానికి బ్రాహ్మణ మని చెప్పబడింది. నిజానికి అథర్వసంహితకు దీనికి సాక్షాత్సంబంధం పెద్దగాలేదు. ఇది అర్వాచీనబ్రాహ్మణాలలో ఒకటి.

అథర్వవేదంలో నిష్ణాతుడైనవాడు యజ్ఞాలలో బ్రహ్మగా ఉండాలని బ్రహ్మ గొప్పదనం ఇందులో బాగా ప్రతిపాదింపబడింది. బ్రహ్మవిధులను, ప్రాముఖ్యాన్ని ఈ బ్రాహ్మణం తప్ప ఇతర బ్రాహ్మణాలు చెప్పవు. ఇందులో కర్మలోపంవల్ల కలిగిన దోషాన్ని వారించడానికి

ప్రాయశ్చిత్తాలు చెప్పబడ్డాయి. సకలకర్మలోపాలను బ్రహ్మ పూర్తి చేస్తాడని, ఋత్విక్కులలో బ్రహ్మకుగల ఉన్నతస్థానాన్ని ఈబ్రాహ్మణం ఇలా విశదపరుస్తున్నది-

ప్రాయశ్చిత్తైరనుధ్యానైరనుజ్ఞానానుమంత్రణైః ।
హోమైశ్చ యజ్ఞవిభ్రంశం సర్వం బ్రహ్మా ప్రపూరయేత్ ॥

అథర్వచరణవ్యూహాన్నిబట్టి ఒకప్పుడు ఈ బ్రాహ్మణంలో నూరు ప్రపాఠకాలుండేవని తెలుస్తున్నది. ఇప్పుడు పదకొండు ప్రపాఠకాలు మాత్రమే దొరుకుతున్నాయి. పతంజలి పేర్కొన్న జగత్ప్రసిద్ధమైన అవ్యయలక్షణం ఈ బ్రాహ్మణంలోనిదే.[1]

ఓంకారస్వరూపాన్ని, ప్రతివేదబ్రహ్మచర్యాన్ని, గాయత్రీమంత్ర రహస్యాన్ని అర్థం చేసుకోవడానికి ఈ బ్రాహ్మణం ఎంతగానో ఉపకరిస్తున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు ।
వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ॥ 1.3.8.

2. 9. 2 విభాగం

గోపథబ్రాహ్మణం పూర్వభాగమని, ఉత్తరభాగమని రెండుగా విభజింపబడింది. పూర్వభాగంలో అయిదు ప్రపాఠకాలు, ఉత్తర భాగంలో ఆరు ప్రపాఠకాలు మొత్తం 11 ప్రపాఠకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. ఒకప్పుడు నూరు ప్రపాఠకాలు ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉండేవని అథర్వణపరిశిష్టంద్వారా తెలుస్తున్నది[1]. ప్రపాఠకాన్ని అధ్యాయమని కూడా కొందరు పిలుస్తారు. ప్రతిప్రపాఠకం మళ్లా కొన్ని కండికలుగా విభజింపబడింది. చూడండి:

కాండ	ప్రపాఠకాలు	కండికలు	కాండ	ప్రపాఠకాలు	కండికలు
I	1	39	II	1	26
	2	24		2	24
	3	23		3	23
	4	24		4	19
	5	25		5	15
				6	16
మొత్తం		135 +			123=258

విషయవిభాగం:

పూర్వభాగంలో భగవంతుడు సృష్టిచేయాలని సంకల్పించడం, సముద్రాలు, భృగువు పుట్టడం, అథర్వమహర్షి ఉత్పత్తి, అథర్వవేదా విర్భావం, బ్రహ్మసృష్టి, ఓంకారోత్పత్తి, గాయత్రీమాహాత్మ్యం, బ్రహ్మ చారిధర్మాలు, యాగాలలో బ్రహ్మస్థానం, దేవయజనం, బ్రహ్మౌ దనం, అత్రేయయజ్ఞం మొ॥, ఋత్విక్కుల అర్హతలు, స్వాహాశబ్ద

1. తత్ర గోపథం శతప్రపాఠకం బ్రాహ్మణమాసీత్. తస్యావశిష్టే ద్వే బ్రాహ్మణే పూర్వముత్తరం చేతి 49. 4. 5.

వ్యుత్పత్తి, యజమాని మొ॥ వారి దీక్ష, యజ్ఞయాగాదుల్లో వేద మంత్రాల ఉపయోగం మొ॥ విషయాలు చర్చింపబడ్డాయి.

ఉత్తరభాగంలో యజమాని అతిథులు, నక్షత్రోత్పత్తి, చాతుర్మాస్యయాగాలు, దేవాసురయుద్ధం, అగ్నీధ్రనియమనం, వషట్కార విశేషాలు, దక్షిణ, ఉక్థదేవతలు, షోడశినిర్వచనం, శర్వం, వాజపేయ ప్రశంస, అప్తోర్యామప్రశంస, సంపాతమంత్రోత్పత్తి, అహీనయాగ వైశిష్ట్యం మొ॥ విషయాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

మొదలు-చివర :

ఈ బ్రాహ్మణం "ఓం బ్రహ్మ హ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" అనే మంత్రంతో మొదలై "న హ్యాస్యాపరజనం భయం భవతి" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2. 9. 3 పంతలవకాలం

దేశం:

అథర్వసంహితకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం గోపథబ్రాహ్మణం. ఇది మొదట్లో నూరుప్రపాఠకాలతో ఉండేది. ప్రస్తుతం అందులో 89 ప్రపాఠకాలు నశించిపోయి మిగతావి మాత్రమే దొరుకుతున్నాయి. అథర్వవేదానికి సంబంధించిన శౌనకశాఖ గుజరాత్ ప్రాంతంలో దొరికింది. ఇప్పటికీ ఈ శాఖ బరోడాప్రాంతంలో పఠనపాఠనాల్లో ప్రచారంలో ఉంది. కాబట్టి ఈ బ్రాహ్మణంకూడా ఆప్రాంతంలోనే ఏర్పడి ఉండవచ్చునని ఊహించడానికి అవకాశం కలుగుతున్నది. ఇందులో కొన్ని సందర్భాలను పరిశీలిస్తే, కురుక్షేత్రానికి, వ్యాస కుండానికి దగ్గరవున్న ప్రాంతాల పరామర్శ చేయబడిందనిపిస్తున్నది. దాన్నిబట్టి ఈ బ్రాహ్మణం ఆప్రాంతంలో ఏర్పడి ఉండవచ్చుననే ఆలోచనకు కూడా అవకాశం ఉన్నది.

కాలం:

గోపథంలో ఐతరేయబ్రాహ్మణంలోని వాక్యాలు కొన్ని అను వాదం చేయబడినాయి. బ్రాహ్మణకాలం చివర ఏర్పడిన బ్రాహ్మణం కావడంవల్ల ఇది బహుశ క్రీ. పూ. అయిదవశతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉండ వచ్చునని కొందరు చరిత్రకారుల ఊహ. వైతానసూత్రానికి దీనికి గల పోలికలను దృష్టిలో ఉంచుకొని కొంతమంది విమర్శకులు ఈ బ్రాహ్మణం సూత్రకాలానికి తరువాత ఏర్పడి ఉంటుందని భావిస్తు న్నారు. కాని ఇది అంత అర్వాచీనం కాదు. ఇందులోని విశేషాలను పరిశీలిస్తే బ్రాహ్మణరంగంలో చివర ఏర్పడి ఉండటానికే ఎక్కువ ఆస్కారం కనబడుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2. 9. 4 వ్యాఖ్యానాలు–ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

గోపథబ్రాహ్మణానికి ఎవరూ భాష్యంగాని, వ్యాఖ్యానంగాని వ్రాసినట్లు తెలియదు. యాజ్ఞికప్రక్రియను సమగ్రంగా వివరించే గ్రంథాలు ఐతరేయ, తైత్తిరీయ, తాండ్య, శతపథబ్రాహ్మణాలు ఉండటంవల్ల, వాటికి చక్కని భాష్యాలు లభించడంవల్ల యజ్ఞయాగ స్వరూపం అందటికి బాగా అందుబాటులోకి వచ్చింది. గోపథ బ్రాహ్మణంలో యాగప్రస్తావం ఉందికాని అందులో కొత్తదనం పెద్దగా లేదు. పైగా ఇతర బ్రాహ్మణానువాదాలే ఎక్కువ. అందువల్ల భాష్య కారులెవరూ దీనిపై తమదృష్టిని సారించలేదు.

ప్రచురణలు:

ఈ బ్రాహ్మణానికి ఇంతవఱకు విశిష్టమైన సంస్కరణ రాలేదు. 1872లో కలకత్తానుంచి రాజేన్ద్రలాల్ మిత్ర, హరచంద్రవిద్యాభూషణు లిద్దఱు గోపథబ్రాహ్మణాన్ని ప్రచురించారు. దీనికే 1972లో ఇంకో సంస్కరణం వచ్చింది. తరువాత 1929 లో లైడన్ (Leyden) నుంచి డి. గాస్త్ర (D. Gaastra) దీన్ని సంపాదించి ప్రచురించాడు. ఇప్పటికి దీనికి ఈ రెండు సంస్కరణాలే దొరుకుతున్నాయి. "అథర్వవేదం - గోపథబ్రాహ్మణం" అనే పేరుతో ఎమ్. బ్లూమ్‌ఫీల్డ్ ఒక విమర్శ గ్రంథాన్ని ప్రచురించాడు. దీన్ని ప్రొ॥ సూర్యకాన్త్ హిందీలో అనువాదం చేశాడు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.9.5 ప్రసిద్ధి

బ్రాహ్మణాలన్నీ ఆ యా సంహితల్లో ప్రతిపాదింపబడ్డ వైదిక కర్మకలాపానికి వ్యాఖ్యానరూపాలుగా ఏర్పడినాయి. అలా అవి సంహితతో కొంత అనుబంధాన్ని కలిగి ఉన్నాయి. కాని గోపథ బ్రాహ్మణం అలా కాక అథర్వాది మహర్షుల ఉత్పత్తిని, యాగ స్వరూపాన్ని తెలియజేస్తూ అథర్వబ్రాహ్మణమనే వ్యవహారాన్ని పొందుతున్నది.

యజ్ఞంలో పాల్గొనే ఋత్విక్కులలో బ్రహ్మ ప్రధానమైన వాడు. ఇతడు అథర్వవేదంలో నిష్ణాతుడై ఉండాలి. యజ్ఞయాగాల్లో కలిగే అనేక లోపాలకు బ్రహ్మ చేయాల్సిన ప్రాయశ్చిత్తాలను ఇది వివరిస్తూ ఎంతో వైలక్షణ్యాన్ని, ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

ఈ బ్రాహ్మణంలోని పూర్వభాగంలో ఒకదానికంటే ఒకటి ఉత్తమమైందని ప్రతిపాదింపబడ్డ యజ్ఞక్రమం దీనికెంతో ప్రసిద్ధిని చేకూర్చింది. చూడండి—

అగ్న్యాధేయంకంటే పూర్ణాహుతి, దానికన్నా అగ్నిహోత్రం,
అంతకంటే దర్శపూర్ణమాసలు, వాటికంటే ఆగ్రయణం,
దానికన్నా చాతుర్మాస్యలు, వాటికన్నా పశుబంధం,
దానికన్నా అగ్నిష్టోమం, అంతకంటే రాజసూయం,
దానికన్నా వాజపేయం, అంతకన్నా అశ్వమేధం,
దానికంటే పురుషమేధం, అంతకంటే సర్వమేధం,
దానికన్నా దక్షిణావంతాలు, వాటికన్నా దక్షిణలు,
అదక్షిణలు, సహస్రదక్షిణం ఉత్తమమైనవి. (1.5.7).

అలాగే పురుషునికి, సంవత్సరానికి ఆశ్చర్యకరంగా చెప్పిన పోలిక ఈ బ్రాహ్మణానికి ఎంతో ప్రసిద్ధిని కలిగించింది. ఆ సందర్భాన్ని

క్షుణ్ణంగా పరిశీలిస్తే ఆనాటివారికి శరీరతత్త్వం ఇంత బాగా తెలుసా? అని అనిపించేలా ఉంటుంది.

> పురుషుడొక్కడు. సంవత్సరం ఒక్కటి. సంవత్సరానికి అహోరాత్రాలు రెండుభాగాలు. పురుషునిలో ప్రాణాలు రెండు విధాలు. సంవత్సరానికి 24 పక్షాలు. పురుషునిలో రెండు పాదాలు, రెండు హస్తాలు, ఇరవై వేళ్లు, మొత్తం 24 (1.5.3-8).

ఇలా పోల్చుకుంటూ ఎన్నో వైజ్ఞానిక విశేషాలను ప్రతిపాదిస్తూ ఈ బ్రాహ్మణం ఇతర బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో గొప్పగా ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

- ఎస్.బి.ఆర్.

2. 9. 6 యజ్ఞయాగాలు

గోపథబ్రాహ్మణం పూర్తిగా యజ్ఞయాగాల నిరూపణంకోసం ఉద్దేశింపబడింది కాకపోయినా కొన్ని యాగాల ప్రస్తావం ఇందులో లేకపోలేదు. ఇతరబ్రాహ్మణాల్లోలాగా యాగస్వరూపం ఇందులో విస్తరంగా కనబడదు. అంతేకాక ఇతర బ్రాహ్మణాల్లో చెప్పినదానికంటే ఆ యా యాగాలను గురించి ఈ బ్రాహ్మణం చెప్పింది కూడా పెద్దగా లేదు. యాగాలకు సంబంధించిన కొన్ని విశేషాలు ఇందులో సచమత్కారంగా నిరూపింపబడ్డాయి. అవి ఇతరబ్రాహ్మణాల్లో అంత చక్కగా పేర్కొనబడలేదు.

ఇందులో ప్రధానంగా అగ్న్యాధేయం, అగ్నిష్టోమం, జ్యోతిష్టోమం, దర్శపూర్ణమాసలు, కామ్యేష్టులు, వాజపేయం, అప్తోర్యామం, ప్రస్తావించబడ్డాయి. ఇతరబ్రాహ్మణాలకు గోపథానికి ఈయాగాల నిరూపణపద్ధతిలో తేడా స్పష్టంగా కనబడుతుంది.

ఋత్విక్కులు :

యాగాన్ని నిర్వహించడానికి కొందరు ఋత్విక్కులు కావాలి. యాగంలో వాళ్ళు చేయాల్సిన పనులు నియతంగా ఉంటాయి. ప్రధానంగా 1. బ్రహ్మ 2. ఉద్గాత 3. హోత 4. అధ్వర్యుడు అని ఋత్విక్కులు నలుగురు. గోపథబ్రాహ్మణం వీరికందరికి దీక్షనిచ్చి వరించే విధానాన్ని చక్కగా వివరిస్తున్నది. ఈ నల్గురు ఋత్విక్కులకు సహాయకులు కూడా ఉంటారు. వారికందరికి యాగప్రారంభంలో దీక్షనిస్తారు. దాన్నే ఋత్విగ్వరణం అంటారు.

1. బ్రహ్మకు–బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి, పోత, అగ్నీధ్రుడు
2. ఉద్గాతకు–ప్రస్తోత, ప్రతిహర్త, సుబ్రహ్మణ్యుడు
3. హోతకు–మైత్రావరుణుడు, అచ్ఛావాకుడు, గ్రావస్తుత్
4. అధ్వర్యునకు–ప్రతిప్రస్థాత, నేష్ట, ఉన్నేత

} సహాయకులు

1. అగ్న్యాధేయం (1.2.18–21):

అగ్న్యాధేయప్రక్రియ ఇతరబ్రాహ్మణాలతో సమానమే అయినా ఇందులో కొన్ని విశేషాలు వివరించబడ్డాయి. అగ్న్యాధేయంలో లోహమయమైన గిట్టలుగల అశ్వం చాలా ముఖ్యమైంది. దీన్ని ఘోరమైన, క్రూరమైన నీటినుంచి వేదాలు తీసుకువచ్చాయి. మూడు వేదాలు ఈ అశ్వాన్ని శాంతపరచలేకపోయాయి. చివఱకు కబన్ధ ఆథర్వణుని కొడుకు విచారి అనేవాడు అథర్వవేదమంత్రాలతో దాన్ని శాంతపరుస్తాడు.

2. అగ్నిష్టోమం (1.3.17):

కారవులనే ఋషులు పేదవాళ్ళు. వాళ్ళు ఒకే గోవుతో చేసే అగ్నిష్టోమయాగాన్ని దర్శించారు. ఒకే గోవుతో అగ్నిష్టోమం చేసి వాళ్ళు స్వర్గాన్ని పొందేరు. స్వర్గానికి పోవాలనుకునేవాళ్ళు ఈ 'ఏకగు' అగ్నిష్టోమాన్ని చేసి స్వర్గానికి వెళ్ళచ్చు.

3. జ్యోతిష్టోమం (1.3.20):

జ్యోతిష్టోమయాగానికి అర్ధసంవత్సరంతో గల సంబంధం ఈ సందర్భంలో తెలియజేయబడింది.

4. దర్శపూర్ణమాసలు (1.3.6–10):

ఈ బ్రాహ్మణంలో దర్శపూర్ణమాసయాగనిరూపణంలో ఒక విశిష్టత గోచరిస్తుంది. ఉద్దాలక ఆరుణి స్త్యైదాయన శౌనకుల సంవాదంలో దర్శపూర్ణమాసయాగంలోని అనేకప్రక్రియలకు మానవ శరీరంలోని అనేక అవయవాల్లో కలిగే క్రమికవికాసానికి, ప్రత్యేకతలకు సంబంధం ఇలా తెలియజేయబడింది–

> మానవులకు మొదట శిరస్సుపైన తరువాత గడ్డాలు, మీసాలు మిగతా భాగాల్లో రోమాలు ఎందుకు ఏర్పడతాయో, ప్రాణులకు పెంట్రుకలు నెరవడం తలమంచే ఎందుకు ప్రారంభమవుతుందో, పండ్లులేకుండా

ఎందుకు పీక్కుపోతున్నారో, క్రిందివళ్ళు ముందెందుకు వస్తున్నాయో, ఏదో ఏట లేక ఎనిమిదో ఏట ఎందుకు అవి ఊడిపోతున్నాయో, చిన్న చిన్న పండ్లు ముందెందుకు వస్తున్నాయో, పెద్ద పెద్ద దంతాలు తరువాత ఎందుకు వస్తున్నాయో, పురుషులకే గడ్డాలు మీసాలు ఎందుకువస్తున్నాయో, స్త్రీలకు ఎందుకు రావడంలేదో, అదవాళ్ళ శరీరాలెందుకు విందుగా ఉంటాయో, వాళ్ళ ఎముకలెందుకు గట్టిగా ఉంటాయో, ఈ ప్రశ్న లన్నింటికి సమాధానం దర్శపూర్ణమాసయాగవ్యరూపం తెలిసిన వాటికి స్పష్టంగా తెలుస్తుంది.

ఈ సందర్భాన్ని క్షుణ్ణంగా పరిశీలిస్తే ఆనాటివారికి మానవ శరీరవిర్మాణాన్ని గురించి ఎంత చక్కటి అవగాహన ఉందో మనకు స్పష్టమవుతుంది.

5. కామ్యేష్టులు (2.1.13-16):

లౌకికఫలాలనుద్దేశించి చేసే ఇష్టులకు కామ్యేష్టులని పేరు. ఈ బ్రాహ్మణంలో అలాంటి ఇష్టులు కొన్ని నిరూపింపబడ్డాయి. 1. ప్రజ్ఞాతేష్టి 2. ఐన్ద్రాగ్నం మొదలైనవి.

తరువాత ఆగ్రయణం, అగ్నిచయనం నిరూపింపబడ్డాయి. ఇతర బ్రాహ్మణాల్లాగానే గోపథం కూడా 1. వైశ్వదేవం 2. వరుణ ప్రఘాసం 3. సాకమేధం 4. శునాసీర్యం అనే నాలుగు చాతుర్మాస్య యాగాలను (2.1.17-26) సమగ్రంగా నిరూపిస్తున్నది. ఆ తరువాత అగ్నిష్టోమయాగం పొంగంగా ప్రతిపాదింపబడింది. తమూనప్త్రం, ప్రవర్గ్య మొ॥ చక్కగా నిరూపింపబడ్డాయి. తృతీయ ప్రపాఠకంలో ఏకాహాసవనాలు వివరింపబడ్డాయి.

ఈ బ్రాహ్మణంలో చివరి అతిరాత్రం, సౌత్రామణి, వాజ పేయం, అప్తోర్యామం, అన్వైకాహికం, అరంభణీయం మొదలైన యాగాలు ఇతర బ్రాహ్మణాల్లాగానే విపులీకరించబడినాయి. వీటిల్లో చెప్పదగ్గ విశేషాలేవీ లేవు.

యాగాలలో మధ్యమధ్య వచ్చే కర్మలోపాలకు చేయాల్సిన ప్రాయశ్చిత్తాలను నిరూపించడం ఈ బ్రాహ్మణం ప్రత్యేకత. అథర్వ వేదంలో నిపుణులైన బ్రహ్మప్రత్యేకతను తెలియజేస్తూ యజ్ఞ సంబంధాన్ని వివరిస్తూ ఈ బ్రాహ్మణం అథర్వబ్రాహ్మణంగా ప్రసిద్ధిని పొందింది.

— ఎస్.బి.ఎల్.ఎస్.

2. 9. 7 వైశిష్ట్యం

అథర్వవేదానికి చెందిన బ్రాహ్మణాలలో మనకిప్పుడు లభించేది గోపథబ్రాహ్మణం మాత్రమే. ఇది శౌనకశాఖకు చెందింది. అథర్వ వేదానికి కూడా ఎన్నో బ్రాహ్మణాలు ఉండి ఉంటాయి, కాని గోపథ బ్రాహ్మణం మాత్రమే మనకిప్పుడు అథర్వబ్రాహ్మణంగా మిగిలింది. దీనిలో వాడబడిన భాష మిగత వేదాలలోని భాషవంటిదే. ఇక్కడ కూడ ఆర్షప్రయోగాలు, వ్యాకరణానికి లొంగని ప్రయోగాలు, కృత్రిమమైన భాష ఉన్నాయి. ఋగ్వేదంనుంచి ఉదాహరింపబడిన మంత్రాలు, శ్లోకాలు తప్ప దీనిలోని విషయమంతా వచనంలోనే వ్రాయబడి ఉన్నది. భాషలోను, విషయంలోను దీనికి ఐతరేయ బ్రాహ్మణానికి పోలిక ఉంది. దీనిలో చెప్పబడిన కొన్ని విషయాలు గహనంగా, అసమగ్రంగా, అసంపూర్ణంగా ఉన్నాయి. మిగిలిన బ్రాహ్మణాలను చదివినవారే దీనిలోని విషయాన్ని అర్థం చేసుకో గలుగుతారు. దీనిలో కూడా ఇతరబ్రాహ్మణాలలోలాగా కల్పిత గాథలు, నీతికథలు, ఐతిహాసికకథలు చోటుచేసుకొన్నాయి. ఈ క్రింది అంశాలలో గోపథబ్రాహ్మణవైశిష్ట్యం మనకు గోచరిస్తుంది.

ప్రపంచసృష్టి :

ఇది మరే వేదంలోను లేనంత విస్తారంగా వర్ణింపబడింది. పరబ్రహ్మ ఆదిలో తానొకడే ఉండేవాడు. తనవంటి మరొకదైవాన్ని సృష్టింపదలచి తపస్సు చేసి తన దేహంలో వేడి పుట్టించి ఫాలభాగం నుంచి స్వేదం (చెమట) కార్చాడు. స్వేదానికే నువేదం (జ్ఞానం) అనిపేరు. దీనివల్ల ఆయనకు అంతా గోచరమవుతుంది, అర్థమవుతుంది. మరింత తపస్సు చేయడంవల్ల ఆయన రోమకూపాల నుంచి స్వేదం ధారలుగా ప్రవహించింది. ఆ స్వేదధారలతో ప్రపంచాన్నంతటినీ సృష్టించి, ధరించి పాలింపదలచాడు. వెంటనే స్వేదధారలలో తొంగి

చూడగా ఆయనకు తన ప్రతిబింబం కన్పించింది. అంతలో ఆయన రేతస్సు ఆ స్వేదంలో పడింది. స్వేదంలో వేడిపుట్టించి దాన్ని రెండు భాగాలుగా విభజించాడు. అందులో ఒకటి త్రాగడానికి వీలులేని లవణమయమైన సముద్రం. మరొకటి త్రాగడానికి వీలుపడే తియ్యని నీరు. పరబ్రహ్మ తియ్యనినీటిలో వేడిపుట్టించగా అందులో ఇంతకు మునుపే పడిన పరబ్రహ్మయొక్క రేతస్సు ఎండిపోయి దానినుంచి భృగువనేఋషి జన్మించాడు. వెంటనే పరబ్రహ్మ అదృశ్యమయ్యాడు.

అన్ని దిక్కులలోను పరబ్రహ్మను వెదకడానికి భృగువు బయలుదేరాడు. కాని ఆ ఋషి ప్రయత్నాలు ఫలింపలేదు. ఆయన తూర్పుదిక్కులో చూడగా 'వాయువు' అని, దక్షిణదిక్కులో 'మాతరిశ్వ' అని, పశ్చిమదిక్కులో 'పవమానం' అని, ఉత్తరదిక్కులో 'వాతం' అని అశరీరవాణి పలికి 'క్రింద నీటిలో చూడు' అని ఆదేశించింది. నీటిలో క్రిందికి చూడడంవల్ల నోటినుంచి అథర్వుడు అనే ఋషి పుట్టాడు. క్రిందనుంచి పుట్టినవాడు కాబట్టి ఆయనకు అథర్వుడని పేరు. ఆయన దేహం బ్రహ్మదేహంలాగా తేజోవంతంగా ఉండేది. ఆయనకే సృష్టికార్యం జరిపే ప్రజాపతి అని పేరు.

పరబ్రహ్మ అథర్వుని దేహాన్ని తపింపచేసి వేడెక్కించడంవల్ల అథర్వుని దేహంనుంచి ఏకర్చ, ద్వ్యర్చ, త్ర్యర్చ, చతుఋచ, పంచర్చ, షడర్చ, సప్తర్చ, అష్టర్చ, నవర్చ, దశర్చలనే పదిమంది అథర్వణ ఋషులు పుట్టారు. వీరినుంచి ఏకాదశర్చ, ద్వాదశర్చ, త్రయోదశర్చ, చతుర్దశర్చ, పంచదశర్చ, షోడశర్చ, సప్తదశర్చ, అష్టదశర్చ, ఏకోనవింశర్చ, వింశత్యర్చలనే పదిమంది అథర్వణఋషులు తిరిగి పుట్టారు. అథర్వణుడు, అథర్వణఋషులు దర్శించిన మంత్రాలకే అథర్వవేదమని పేరు. దీనినుంచి ఓంకారం పుట్టింది.

తరువాత పరబ్రహ్మనుంచి భూమి, అంతరిక్షం, స్వర్గం అనే మూడులోకాలు పుట్టాయి. ఆయన తన పాదం నుంచి భూమిని,

ఉదరంనుంచి అంతరిక్షాన్ని, తలనుంచి స్వర్గాన్ని సృష్టించాడు. అదే విధంగా భూమినుంచి అగ్నిని, అంతరిక్షంనుంచి వాయువును, స్వర్గం నుంచి ఆదిత్యుని సృష్టించాడు. ఈ ముగ్గురు దేవతలనుంచి క్రమంగా అంటే అగ్నివలన ఋగ్వేదం, వాయువువలన యజుర్వేదం, ఆదిత్యుని వలన సామవేదం వెలసినాయి. ఋగ్వేదంనుంచి 'భూః' అనే వ్యాహృతి, యజుర్వేదంనుంచి 'భువః' అనే వ్యాహృతి, సామవేదం నుంచి 'స్వః' అనే వ్యాహృతి పుట్టాయి.

పిమ్మట ఉప్పునీటినుంచి సముద్రం పుట్టింది. సముద్రజలాలు నాలుగు దిక్కులలోను ప్రవహించి తమను అధిపతిగా ఒకదేవుని కోరుకున్నాయి. ఆ విధంగా వరింపబడినవాడే వరుణుడు, వరుణుడు సముద్రాలకు అధిదేవత. వరుణునినుంచి పుట్టినవాడు ముచ్యుడు. ఇతనికే మృత్యువని పేరు (1.1.7). ఇతని దేహంనుంచి రసాలు కారాయి. ఈ రసాలనుంచి పుట్టినవారికే అంగిరసఋషులు అని పేరు.

ఈ విధంగా అథర్వాంగిరసులు, భృగ్వాంగిరసులు జన్మించారు. అంగిరసులవల్ల దర్శింపబడిన వేదానికి అంగిరసవేదమని పేరు. దీని నుంచి 'జనత్' అనే వ్యాహృతి పుట్టింది. అప్పుడు పరబ్రహ్మ తూర్పు దిక్కునుంచి సర్పవేదాన్ని, దక్షిణదిక్కునుంచి పిశాచవేదాన్ని, పశ్చిమ దిక్కునుంచి అసురవేదాన్ని, ఉత్తరదిక్కునుంచి ఇతిహాసవేదాన్ని ఊర్ధ్వ అధోదిక్కులనుంచి పురాణవేదాన్ని సృష్టించాడు. సర్పవేదం నుంచి 'వృథత్', పిశాచవేదం నుంచి 'కరత్', అసురవేదం నుంచి 'గుహన్', ఇతిహాసవేదంనుంచి 'మహత్', పురాణవేదంనుంచి 'తత్' అనే వ్యాహృతులను సృష్టించాడు. తరువాత చంద్రుడు, నక్షత్రాలు, గ్రహాలు, వృక్షాలు మొ॥ వాటిని సృష్టించాడు.

ఆ తరువాత పరబ్రహ్మ ఒకయజ్ఞాన్ని చేసి దానిలో అగ్నిని హోతగాను, వాయువును అధ్వర్యువుగాను, సూర్యుణ్ణి ఉద్గాతగాను, చంద్రుణ్ణి బ్రహ్మగాను, పర్జన్యుణ్ణి సదస్యునిగాను, ఓషధులను,

వృక్షాలను చమస్సులు (యజ్ఞంలో నెయ్యి వేయడానికి వాడే చెక్క గెరిటులవంటివి)గాను, విశ్వేదేవతలను హోతలుగాను, అథర్వాంగిరసులను గోప్తలుగాను నియమించాడు. గోప్తలు యజ్ఞంలో జరిగే లోపాలను సవరిస్తారు. ఈ విధంగా గోపథబ్రాహ్మణంలో అథర్వవేదం పుట్టుక, దాని ప్రాముఖ్యం, అథర్వాంగిరసుల ప్రాశస్త్యం విశిష్టమైన పద్ధతిలో వివరింపబడింది.

ప్రణవం :

పరబ్రహ్మ బ్రహ్మదేవుణ్ణి ఒక తామరాకుపై సృష్టించాడు. తన కోర్కెలను, లోకాలను, దేవతలను, వేదాలను, యజ్ఞాలను, శబ్దాలను భూతాలను, స్థావరజంగమాలను ఎలా ఏకాక్షరంవల్ల తెలుసుకోగలుగుతానని ఆలోచించి బ్రహ్మచర్యాన్ని పాటించి చివరకు 'ఓం' అనే ప్రణవాన్ని కనుగొన్నాడు. ఓంకారంలో రెండు వర్ణాలు నాలుగు మాత్రలు ఉన్నాయి. ఇది సర్వవ్యాపి, మార్పులేనిది బ్రాహ్మీమయం. దీనినుంచే కోరిన వస్తువులు, సమస్తలోకాలు, దేవతలు, యజ్ఞాలు, శబ్దాలు, స్థావరజంగమాత్మకమైన భూతాలు పుట్టాయి (1.1.16-30).

దీని మొదటి అక్షరంనుంచి స్వర్గం, రెండవ అక్షరంనుంచి తేజస్సు, వెలుగు పుట్టాయి. ఓంకారంలోని మొదటి స్వరమాత్రనుంచి భూమి, అగ్ని, ఓషధులు, వృక్షాలు, భూః అనే వ్యాహృతి, గాయత్రి ఛందస్సు మూడు విధాలైన స్తోమాలు, తూర్పుదిక్కు, వసంతఋతువు, వాక్కు, నాలుక సృష్టింపబడ్డాయి. దాని రెండవ స్వరమాత్రనుంచి అంతరిక్షం, వాయువు, యజుర్వేదం, భువమనే వ్యాహృతి, త్రిష్టుప్, ఛందస్సు, పదిహేను విధాలైన స్తోమాలు, పశ్చిమదిక్కు గ్రీష్మఋతువు, ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాలకుపయోగించే అవయవాలు నిర్మించబడ్డాయి. మూడవస్వరమాత్రనుంచి స్వర్గం, సూర్యుడు, సామవేదం, 'స్వః' అనే వ్యాహృతి, జగతీచ్ఛందస్సు, ఉత్తరదిక్కు వర్షఋతువు, కళ్ళు మొ॥ సృష్టించబడ్డాయి. దాని 'వ'కార మాత్రనుంచి నీరు,

చంద్రుడు, అథర్వవేదం, నక్షత్రాలు, అంగీరసులు, అనుష్టుప్ఛందస్సు, దక్షిణదిక్కు, శరదృతువు, మనస్సు మొ॥ పుట్టాయి. దాని 'మ'కార మాత్రనుంచి ఇతిహాసపురాణాలు, వాక్కు, ఛందోయుక్తమైన భాష, ఉపనిషత్తులు, 'వృథత్' 'కరత్' 'గుహన్' 'మహత్' 'తత్' 'శం' 'ఓం' అనే వ్యాహృతులు, నృత్యం, గానం, చైత్రరథ దేవతలు, తేజస్సు, వెలుతురు, ఊర్ధ్వదిక్కు, అధోదిక్కు, హేమన్త శిశిరఋతువులు సృష్టింపబడ్డాయి.

ఓంకారసహాయంతోనే దేవతలు అసురులను జయించారు. ఓంకారమే అన్ని వేదాలకు మూలం, ప్రపంచానికంతటికి ఆధారం. ఈ విధంగా దిక్కులు, ఛందస్సు, పంచభూతాలు, వేదాలు, ఋతువులు, సూర్యచంద్రులు, ఇతిహాసపురాణాలు మొ॥ ఓంకారం నుంచి పుట్టాయని చెప్పడమే గోపథబ్రాహ్మణంలోని విశిష్టాంశాలలో ఒకటి.

గాయత్రీమంత్రం :

గాయత్రిని మించిన మంత్రం లేదంటారు. "ఓం భూర్భువ స్సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్" అనేది గాయత్రీ (సావిత్రి) మంత్రం. గాయత్రీ మంత్రతత్త్వం గ్లావుడు, మౌద్గల్యుడు అనే ఇద్దరు ఋషులకు జరిగిన సంభాషణరూపంలో వివరించబడింది (1.1.31-38). మైత్రేయవంశంలో పుట్టిన గ్లావుడు మౌద్గల్యునికి వేదాలు, వాటి అర్థం తెలియవని నిదించాడు. అందుకు మౌద్గల్యుడు 'సకలవేదసారం, సకల ఆధారమైన గాయత్రీమంత్రంయొక్క తత్త్వం నీకు తెలుసా? అని శిష్యునిద్వారా ప్రశ్నించాడు. ఈ మంత్రతత్త్వం తనకు తెలియదని, మౌద్గల్యుని తూలనాడినందుకు అయనకు క్షమాపణ చెప్పుకొని గాయత్రీమంత్ర తత్త్వాన్ని ఉపదేశించమని ప్రార్థించాడు. మౌద్గల్యుడు ఈ విధంగా గాయత్రిని గురించి చెప్పాడు-

"వేదాలు, ఛందస్సు, సవిత (సూర్యుని) యొక్క వరేణ్యమైన (శ్రేష్ఠమైన) భాగాలు. అన్నం ఆయనయొక్క ప్రకాశం. 'ధియః' అంటే విధులు (లేక కర్మలు). వీటివల్లనే ఆయన లోకమంతా సంచరిస్తాడు. మనస్సు సవిత, వాక్కు సావిత్రి. మనస్సు ఉన్నచోట వాక్కు, వాక్కు ఉన్నచోట మనస్సు ఉంటుంది. అగ్నియే సావిత్రి, పృథ్వి సావిత్రి, అగ్ని ఆదిత్యుడు, వేదాలు ఛందస్సు, యజ్ఞందక్షిణ- ఇంతెందుకు? సమస్తప్రపంచం సావిత్రి. ఈ మంత్రతత్త్వాన్ని తెలును కొన్నవాడు సర్వపాపవిముక్తుడై సుఖసంతోషాలను పొందుతాడు."

ఇంత విపులంగా మరెక్కడా లేనంత దీర్ఘంగా గాయత్రీ మంత్రతత్త్వాన్ని తెలియజేయడం గోపథబ్రాహ్మణంలోని మరొక విశిష్టత.

ఋక్-సామల సంబంధం:

ఉత్తరభాగంలోని తృతీయప్రపాఠకంలో ఈ విషయం చెప్ప బడింది. ఆదిలో ఋక్, సామలు మాత్రమే ఉండేవి. ఋక్కుకు 'సా అని, సామకు 'అమ' అని పేరు. (స్త్రీ లింగలో ఉన్న) ఋక్ (పుం లింగంలో ఉండే) సామతో 'జీవరాసుల వభివృద్ధిచేయడానికి మనం కలుసుకొందాం' అని చెప్పింది. కాని సామ అందుకు ఒప్పుకోక ఋగ్ కన్న తనే గొప్ప అని పలికింది. దానితో కోపించిన ఋక్ తానే రెండు భాగాలుగా విడిపోయి మొదటిభాగం రెండవభాగంతో మాట్లాడింది. కాని అది పలుకలేదు. అప్పుడు తను మూడు భాగాలుగా విడిపోయి సామను తిరిగి పలుకరించింది. కాబట్టి సామ మూడు ఋక్కులచేత కీర్తింపబడుతూ ఉంటుంది. ఈ సంభాషణ అంతా 'సా''మ'ల మధ్య జరిగింది కాబట్టి దానినుంచే సామవేదం పుట్టింది. ఈ విధంగా ఋక్, సామలకుమధ్య ఉండే సంబంధాన్ని వివరించడమే గోపథబ్రాహ్మణం లోని మరొక విశిష్టాంశం (2-3-20).

ప్రపంచసృష్టిక్రమాన్ని వివరంగా తెలుసుకోవడానికి; ఓంకారం సర్వప్రపంచానికి ఆధారమని తెలుసుకోవడానికి, సర్వవేదసారమైన గాయత్రీమంత్రతత్త్వాన్ని అర్థం చేసుకోవడానికి, సామవేదోత్పత్తిని గురించి తెలుసుకోవడానికి అథర్వవేదోత్పత్తి, దాని ప్రాముఖ్యం, యజ్ఞంలో అథర్వాంగిరసుల ప్రాముఖ్యం—మొదలైన వాటిని తెలుసుకోవడానికి గోపథబ్రాహ్మణం ఎంతగానో ఉపకరిస్తుంది. ఇదే ఈ బ్రాహ్మణంలోని వైశిష్ట్యం.

— కె.ఎస్.ఆర్.

2. 9. 8 సంగ్రహసమీక్ష

గోపథం అథర్వవేదానికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణం. గోపథానికి అథర్వసంహితతో సంబంధం లేదు. అయినా అథర్వాదుల ఉత్పత్తిని, అథర్వాంగిరస్సంహితోత్పత్తిని యాగస్వరూపాన్ని తెలుపుతోంది; గనుక ఇది అథర్వసంబంధమైన బ్రాహ్మణం అయింది. యజ్ఞాలలో హోత, ఉద్గాత, అధ్వర్యు, బ్రహ్మలు ఉంటారు. అందులో బ్రహ్మ యొక్క కృత్యాలను గోపథబ్రాహ్మణం తెలుపుతుంది. అందుకే దీన్ని 'బ్రహ్మవేద' మనికూడ అంటారు. మిగిలిన మూడు వేదాలకు సంబంధించినవారు చేయలేని పనిని అథర్వణుడు చేసిచూపుతాడు. కనుక యజ్ఞంలో ఇతడు ప్రముఖుడు. బ్రహ్మ చతుర్ముఖుడు. ఇతడు నాలుగువేదాలు చదివినవాడుగా ఉంటాడు. అథర్వవేదప్రముఖుడైన బ్రహ్మ యజ్ఞంలో ప్రముఖుడు.

నిర్వచనం:

'గమ్' ధాతువుకు 'డో' ప్రత్యయం చేరిస్తే గో శబ్ద మేర్పడుతుంది. గో శబ్దానికి పొందదగిన పదార్థం అని అర్థం. పొందదగింది వేదవాణి, పృథివీరాజ్యం, స్వర్గసుఖం. వీటిని పొందే మార్గాన్ని తెలిపే బ్రాహ్మణం కాబట్టి ఇది గోపథమని పిలువబడుతోంది. ఈ బ్రాహ్మణంవల్ల వేదజ్ఞానం పొందటం, రాజ్యవ్యవహారాలు నడపటం పరమసుఖాన్ని పొందటం అనే పురుషార్థాలు కలుగుతాయి.

ఐతిహ్యం:

పూర్వం వైదికయుగంలో 'పణి' అనే కొండజాతివాళ్ళు బ్రాహ్మణుల ఆవులను దొంగిలించి కొండగుహల్లో దాచి ఉంచారట. 'సరమ' అనే ఇంద్రుని కుక్క ఆవుల కోసం వెదుకుతూ బయలుదేరిందట. దుర్గమారణ్యాలను, నదీనదాలను దాటుకొంటూ నిర్జనారణ్యాలలో వెళ్లివెళ్లి చివరకు ఆవులను దాచిన ప్రదేశాన్ని

కనుగొన్నదట. వెంటనే ఈవిషయాన్ని ఇంద్రునికి తెలిపింది. ఇంద్రుడు దండెత్తి వెళ్లి పణిజాతివారి బిలాన్ని ఛేదించి ఆవులను విడిపించాడు. అంగిరసులు ఈ పనిలో ఇంద్రునికి సహాయపడ్డారు. అందుకే దీనికి గోపథబ్రాహ్మణం అని పేరు వచ్చింది. గోవుల అడుగు జాడలను అంగిరసులు తెలుసుకొన్నారు కనుక ఇది అథర్వాంగిరసుల బ్రాహ్మణమైంది. ఇది నేటి అపరాధ పరిశోధనా పద్ధతులను తెలుపు తోంది. పోలీసుకుక్కల సహాయంతోను, అడుగుజాడలను, వేలి ముద్రలను బట్టి నేరస్థులను పట్టుకోవడం నేడు మనం వింటున్నాం గదా! అదే వైదికయుగంలో జరిగినట్లు దీనివల్ల తెలుస్తున్నది.

గోపథబ్రాహ్మణంలో యజ్ఞప్రక్రియలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. అథర్వవేదంలో అధివ్యాధుల నివారణ, వ్యాధుల ఉపశమనానికి ఔషధాదులు మున్నగు విషయాలు చెప్పబడినప్పటికీ ఆ విషయాలు గోపథబ్రాహ్మణంలో లేవు. దానికి కారణం యజ్ఞప్రక్రియలే బ్రాహ్మణాల ముఖ్యవిషయాలు. యజ్ఞంవల్ల ఆత్మోన్నతి, దానివల్ల పురుషార్థమూ పెరుగుతుంది. దానివల్ల అన్నం, సంతతి, పశువృద్ధి, స్వర్గమూ కలిగే విధానాలు ఇందులో వివరింపబడ్డాయి.

ప్రతిపాద్యం:

పూర్వభాగంలో 'ఓం' అనే ప్రణవస్వరూపమహిమ, గాయత్రీ మంత్రవివరణ, బ్రహ్మచారికర్తవ్యం, పుత్రేష్టి మొ॥ యజ్ఞాల విధానం సంవత్సరం మొ॥ కాలనిర్ణయం, రాజసూయాది యజ్ఞవిషయాలు స్థూలంగా చెప్పబడ్డాయి. ఉత్తరభాగంలో దర్శపూర్ణమాసం మొ॥ చిన్నయాగాలతోపాటు అగ్నిష్టోమాది యజ్ఞవిషయాలు, వషట్ అనువషట్కారవివరణ అనేకాలైన యజ్ఞాలు, వాటిని నిర్వహించే విధానం చెప్పబడింది. జ్యోతిష, ఖగోళ విషయాలు కూడ వివరింప బడ్డాయి.

మర్మగర్భ వివరణలు :

కొన్ని పదాల వివరణ ఎంతో రమ్యంగా చెప్పబడింది.

1. సు వేద పదమే స్వేదం అయిందట. సు వేద అంటే బాగా వేదం చదవటం. వేదం గట్టిగా చదివి కంఠస్థం కావాలంటే చమటు పట్టేటట్లుగా చదవాలి. కాబట్టే ఈ సువేద పదం స్వేదంగా మారిందని వివరణ ఇవ్వబడింది (1.1.1).

2. రథం రసశబ్దం నుంచి వచ్చిందట. రసపూర్ణం అంటే ఆనందపూర్ణంగా ఉండటం. దీనివల్ల రథమనే సంజ్ఞను పొందిందని వివరణ (1.2.21).

3. 'దీక్షిత' పదం 'ధీక్షిత' పదంనుంచి వచ్చిందట. శ్రేష్ఠమైన బుద్ధిని పొందేవాడు ధీక్షితుడు. అదే 'దీక్షిత' గా మారింది. అందుచేతనే అతడు పెద్దలచే నమస్కరింపదగినవాడవుతాడు (1.3.19).

4. 'మఖ' శబ్దం యజ్ఞార్థకం. 'ఖ' అంటే ఛిద్రాలు, దోషాలు, అపరిశుభ్రంగా ఉండటం. 'మ' అంటే అది నిషేధింప బడేది. దోషాలు లేనిదిగా యజ్ఞం ఉండాలి. ఈ శబ్దంద్వారా యజ్ఞ కర్మలలో ఏ దోషంగాని, పొరపాటుగాని ఉండకూడదని తెలుపబడింది (2.2.5).

5. 'సామ' శబ్దానికి లక్ష్మీసంబంధమైన జ్ఞానమని అర్థం చెప్పబడింది. 'సా' అంటే లక్ష్మి. 'అమ' అంటే జ్ఞానం (2.3.20).

6. అథర్వవేదంలో కుంతాపసూక్తం ప్రసిద్ధం. 'కు' అంటే చెడు. 'తాప' అంటే తపింపచేయడం. చెడును నశింపచేసే సూక్త మని వివరణ ఇవ్వబడింది (2.6.12).

సుభాషితాలు :

1. దేవతలు పరోక్షప్రియులు, ప్రత్యక్షద్వేషులు. ఇది ఈశ్వరుని అచింత్యశక్తిని వర్ణించే సందర్భంలోనిది. ఈశ్వరుడు

పరోక్షంగా ఉన్నా ఇష్టుడు: ఈ భౌతికజగత్తు ప్రత్యక్షంగా ఉన్నా ద్వేషించదగింది. ఇది అశాశ్వతం కనుక. ఈ విషయమే దీనిలో వివరించబడింది (1.1.1).

2. యజ్ఞకర్మలలో ఋత్విజులు అసమర్థులు గాను, బ్రహ్మచర్యదీక్ష లేనివారుగాను, రాగద్వేషాలు కలవారుగాను ఉంటే ఆ యజ్ఞం నాశనమవుతుంది. ఋత్విజులు సదాచారులుగా ఉండాలని దీని భావం (1.1.13).

3. మట్టిబెడ్డలు కుండలో వేస్తే అవి ఇటు శౌచకర్మకూ పనికిరావు, అటు ధాన్యోత్పత్తికీ పనికిరావు. బాగా ఉపయోగపడే వస్తువునైనా తగనిస్థానంలో ఉంచితే అది నిష్ప్రయోజనం (1.2.23).

4. యాజకుడు తేజస్వి, సత్యవాది, వ్రతనిష్ఠుడుగా ఉండాలి. అతడు మంచివాడు కాకపోతే పచ్చికుండలో నీళ్ళు పోసినప్పుడు అది విచ్చిపోయి నీరు కారిపోయినట్లుగా యజమాని ప్రయోజనాలన్నీ నశిస్తాయి (1.4.13).

5. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనంలో కుమారుణ్ణి పోషిస్తారు. అతడు పెద్దవాడై తల్లిదండ్రులను పోషించాలి. ఈ విషయం తెలిస్తే ఇదే నిజమైన యజ్ఞం. తల్లిదండ్రుల సేవే నిజమైన శ్రాద్ధం, తర్పణం కూడా. బ్రతికి ఉండగా సరిగా చూడకుండా చనిపోయిన తరువాత శ్రాద్ధాదులుచేసినా అది నిష్ప్రయోజనమని దీని తాత్పర్యం (1.4.17).

6. జరిగిపోయిన కాలం పరిమితం. రాబోయే కాలం అపరిమితం. గతంలో చెడు చేసినంత మాత్రాన క్రుంగిపోనవసరం లేదనీ, భవిష్యత్తు అనంతం కనుక మంచిని చేసి ఆదోషం పోగొట్టుకోవచ్చుననీ, నిరాశ చెందనక్కరలేదనీ దీనివల్ల తెలిసినట్లయింది (2.5.3).

ఈ విధంగా అన్నికాలాల్లోను ఉపయోగపడే చాలా సుభాషితాలు ఇందులో పొందుపరచబడ్డాయి.

పూర్వబ్రాహ్మణం :

ఇందులో మొదట బ్రహ్మ ఈ చరాచరసృష్టిని చేసిన విధానం తెలుపబడింది. 'ఓం' యొక్క మహిమ తెలుపబడింది.

ఇందులో నాలుగు మాత్రలుగల రెండు అక్షరాలున్నాయి. సృష్టిఅంతా 'ఓం' నుంచే వచ్చింది. 'ఓం' బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాత్మకం. దీన్ని వెయ్యిసార్లు జపిస్తే అన్నికోరికలు సిద్ధిస్తాయి. ప్రతిగ్రంథాన్నీ ముందు 'ఓం' తో ప్రారంభిస్తే మంచి ఫలితాలు కలుగుతాయని తెలుపబడింది. తరువాత గాయత్రీమంత్రాన్ని గురించి తెలుపబడింది. దీనిని ఉపాసనచేస్తే తనకు, తన సంతతికి కూడ దృఢత్వం కలుగుతుంది. తరువాత బ్రహ్మచారిని గురించిన వివరణ ఉంది. అతడు నియమనిష్ఠలతో గురుశుశ్రూష చేసి పంచాగ్నులను వశం చేసుకోవాలి. గృహిణి అతనికి భిక్షపెట్టాలి. భిక్షపెట్టకపోతే సకల పుణ్యాలు నశిస్తాయి. యజ్ఞాల్లో యజమాని, ఋత్విజుల ధర్మాలు తెలుపబడ్డాయి. మాంసభక్షణ చేయరాదని చెప్పబడింది. విపాట్‌నది ఒడ్డున వశిష్ఠాశ్రమం ఇలానే ఇతరాశ్రమాలు, కొన్ని ప్రాచీన రాజ్యాలు తెలుపబడ్డాయి.

ఉత్తరబ్రాహ్మణం :

ఇందులో దర్శపూర్ణమాసం మొ॥ చిన్నయాగాలతో పాటు, అగ్నిష్టోమం మొ॥ పెద్ద పెద్ద యజ్ఞాలు కూడా వివరింపబడ్డాయి. ఖగోళ, జ్యోతిషసంబంధమైన విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. చిత్తాది నక్షత్రాలు పూర్ణిమనాడు చంద్రునితో కలిసే చైత్రాదిమాసాలుగా పేర్కొనబడతాయని తెలుపబడింది. ఫాల్గుణ పూర్ణిమనుంచి సంవత్సరం ఆరంభం అని పేర్కొనబడింది (2.I.19). ఉత్తరాయణ దక్షిణాయన విభాగం పేర్కొనబడింది (2.6 6). భూమి గోళాకారంగా తిరుగుతోందనీ, సూర్యుడు ఎప్పుడూ చాటుకాడనీ, తిరుగుతూ ఉండే భూమి అంచున సూర్యకాంతి పడుతుందనీ చెప్పబడింది. ఈ విధంగా ఖగోళ విషయాలు కొన్ని ఉట్టంకించబడ్డాయి.

— యమ్.వి.ఆర్.

అధ్యేయగ్రంథసూచి

అథర్వవేద మే సాంస్కృతికతత్త్వ (అ.సాం.)
రాజా చక్రమిశ్ర
పంచనద పబ్లికేషన్స్, ఇలాహాబాద్. 1968

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రమ్ (ఆప.శ్రౌ.సూ.)
చిన్నస్వామిశాస్త్రి
ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్. బరోడా. 1955.

ఋగ్భాష్యభూమికా (ఋక్.భా.భూ.)
బలదేవ ఉపాధ్యాయ
చౌఖంబా సాంస్కృత్ సిరీస్. వారాణసి. 1958

ఐతరేయ ఆరణ్యకమ్ (ఐ.ఆ.)
హరినారాయణ ఆప్టే
ఆనందాశ్రమప్రెస్, పూనా. 1820.

ఐతరేయబ్రాహ్మణమ్ (ఐ.బ్రా.)
వి. ఎస్. కాశీనాథశాస్త్రి
ఆనందాశ్రమ సాంస్కృత్ గ్రంథావళి, పూనా, 1977.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణమ్ (కౌ.బ్రా.)
ఇ. ఆర్. శ్రీకృష్ణశర్మ
Franz Steiner Verlag Gmbh, Wiesbaden, 1968.

గోపథబ్రాహ్మణమ్ (గో.బ్రా.)
రాజేంద్రలాల్ మిత్ర
ఇండోలాజికల్ బుక్ హౌస్. ఢిల్లీ. 1972.

ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణమ్ (ఛా.బ్రా.)
దుర్గామోహన్ భట్టాచార్య
కలకత్తా సంస్కృతకాలేజ్ రిసెర్చి సిరీస్, 1958.

తలవకారబ్రాహ్మణమ్ (త.బ్రా.)
(జైమినీయబ్రాహ్మణమ్)
ప్రొ. రఘువీర. లోకేశచంద్ర
నాగపూర్, 1954.

తాండ్యమహాబ్రాహ్మణమ్ (తా.బ్రా.)
చిన్నస్వామిశాస్త్రి
చౌఖంబా సంస్కృతసిరీస్, వారాణసి, 1935.

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమ్ (3 vols) (తై.బ్రా.)
గోడ్బోలే నారాయణశాస్త్రి, వినాయకగణేశ ఆప్టే
ఆనందాశ్రమముద్రణాలయం, పూనా. 1934-38

తైత్తిరీయోపనిషత్ (తై.ఉ.)
వామదేవశర్మ
నిర్ణయసాగరముద్రణాలయం. బొంబాయి. 1926

దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణమ్ (దే.బ్రా.)
బి. ఆర్. శర్మ
కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి, 1965.

నిరుక్తమ్ (ని.)
లక్ష్మణ్ సరూప్
మోతీలాల్ బనారసీదాస్. న్యూఢిల్లీ. 1967.

ప్రపంచహృదయం (ప్ర.హృ.)
టి. గణపతిశాస్త్రి
త్రివేంద్రం. 1915.

బృహదారణ్యకోపనిషత్ (బృహ.)
వాసుదేవశర్మ
నిర్ణయసాగరముద్రణాలయం, బొంబాయి. 1925.

భారతవర్షీయ ప్రాచీన చరిత్రకోశ (భా.ప్రా.చ.)
సిద్ధేశ్వరశాస్త్రి చిత్రావ్
భారతీయ చరిత్ర కోశమండల్, పూనా. 1964

మహాభాష్యమ్ (మహా.)
జయకృష్ణదాస్, హరిదాస్‌గుప్త
చౌఖంబా సంస్కృతసిరీస్ ఆఫీస్, బెనారస్, 1954.

వంశబ్రాహ్మణమ్ (వం.బ్రా.)
బి. ఆర్. శర్మ
కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి, 1965.

వేదకాలీన్ సమాజ్ (వే.ప.)
శివదత్తజ్ఞాని
చౌఖంబా విద్యాభవన్, వారాణసి, 1967.

వేదత్రయీ పరిచయ (వే.ప.)
సత్యవ్రత సామాశ్రమి భట్టాచార్య
హిందీసమితి. లక్నో, 1965

వైదిక కోశ్ (వై.కో.)
సూర్యకాంత
వైదిక రీసెర్చి సమితి, బెనారస్, 1963.

వైదిక సాహిత్య చరిత్రమ్ (వై.సా.చ.)
పి. పి. ఎస్. శాస్త్రి: కె. ఎల్. వి. శాస్త్రి
శ్రీ గీర్వాణవాణీపుస్తకశాలం, పాల్ఘాట్. 1927.

శతపథబ్రాహ్మణమ్ (శ.బ్రా.)
గంగావిష్ణుశ్రీకృష్ణదాస్
కల్యాణ్, బొంబాయి 1940

శ్రౌతపదార్థనిర్వచనమ్ (శ్రౌ.ని.)
విశ్వనాథశాస్త్రి
ఇ. జె. లాజరస్ అండ్ కో. బెనారస్, 1919.

సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణమ్ (సం.బ్రా)
బి. ఆర్. శర్మ
కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి, 1965.

సామవిధానబ్రాహ్మణమ్ (సా.బ్రా.)
బి. ఆర్. శర్మ
కేంద్రీయసంస్కృతవిద్యాపీఠమ్, తిరుపతి, 1964

BIBLIOGRAPHY

AGUILAR, H.
The Sacrifice in the Rgveda
Bharatiya Vidya Prakashan, DELHI, 1976.

BASU, J.
India of the age of Brahmanas
Sanskrit Pusthak Bhandar, CALCUTTA, 1969.

BLOOMFIELD, M.
A Vedic concordance
Motilal Banarsi Dass, DELHI, 1906.

DANGE, S. A.
Sexual Symbolism from the Vedic Ritual
Ajanta Publications, DELHI, 1979.

DASGUPTA, S.
A History of Indian Philosophy
Motilal Banarsi Dass, DELHI, 1975.

KEITH, A. B.
Rgveda Brahmanas, The Aitareya & Kaushitaki Brahmanas
Motilal Banarsi Dass, DELHI, 1971.

MACDONELL, A. A
The Vedic Mythology
Indological Book House, VARANASI, 1971.

MAXMULLER, F
Origin and Growth of Religion
Indological Book House, DELHI, 1964.

MAXMULLER, F.
The Vedas
Indological Book House, DELHI, 1969.

RENOU, L.
Vedic India
Indological Book House, DELHI, 1971.

SATYASHRAVA
A Comprehensive History of Vedic Literature
(Brahmana and Aranyaka Works)
Pranava Prakashan, NEW DELHI, 1977

SHIVAGANESHA MURTHY, R. S
A Study of the Important Brahmanas
Prasaranga, University of Mysore, MYSORE, 1974.

WINTERNITZ, M.
A History of Indian Literature
Munshiram Manoharlal, NEW DELHI, 1977.

విశిష్టపదసూచి

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

తృతీయ సంపుటం : ఆరణ్యకాలు

సంపాదకులు : డా॥ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు,
తిరుపతి.

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

తృతీయసంపుటం

ఆరణ్యకాలు

ప్రధానసంపాదకుడు

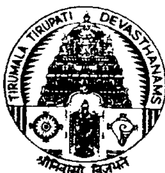
ప్రొఫెసర్ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య ఎమ్.ఏ.,పిహెచ్.డి.

వ్యాయవిద్యాప్రవీణ : డిప్లొమా ఇన్ జర్మన్

ప్రధానవిదేశకులు

శ్రీ వేంకటేశ్వరోన్నత వేదవిద్యాధ్యయన పరిషత్

కో-ఆర్డినేటర్, పబ్లికేషన్స్.

ప్రచురణ

డాక్టర్ ఐ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఏ.ఎస్.,

కార్యనిర్వహణాధికారి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

1999

ĀRṢAVIJÑĀNA SARVASVAMU
(Encyclopaedia of Ancient Indian Literature)

Third Volume: ĀRANYAKĀLU

Chief Editor:
Professor S.B. Raghunathacharya
Director General: S.V. Institute of Higher Vedic S

First Edition :1992
Second Edition : 1999

Copies : 2,000

Cover Page : Ponnapalli Giri Dattu

Published by
Dr. I.V. Subba Rao, I.A.S.,
Executive Officer,
Tirumala Tirupati Devasthanams,
Tirupati.

Printed at
Tirumala Tirupati Devasthanams Press,
Tirupati.

మామాట

డాక్టర్ ఐ.వి.సుబ్బారావు, ఐ.ఏ.ఎస్.,
కార్యనిర్వహణాధికారి,
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు,
తిరుపతి.

విశ్వమానవ కల్యాణమే లక్ష్యంగా ఏర్పడింది వైదిక సాహిత్యం. మనసా వాచా కర్మణా మానవుడు నిండైన జీవితాన్ని ఆనందంగా అనుభవించడానికి మహర్షులందించిన అపూర్వజ్ఞాననిధి, విజ్ఞానశేవధి వేదరాశి అనడంలో సందేహం లేదు. ఆ వేదరాశి మానవ జాతికందిస్తున్న మహోపదేశాన్ని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వమనే ప్రణాళికద్వారా సామాన్య మానవునికి అందుబాటులోకి తీసికొని వస్తున్నది. ఈ ప్రణాళికలో 1. వేదసంహితలు, 2. బ్రాహ్మణాలు, 3. ఆరణ్యకాలనే మూడు సంపుటాల ప్రతులు ప్రచురించిన కొద్దికాలంలోనే అయిపోవడం సంభవించింది. అందుకే వాటిని పునర్ముద్రించాలని నిర్ణయం తీసుకున్నాం.

ఇప్పుడా ప్రణాళికలో ఆరణ్యకాలనే మూడోసంపుటం ప్రచురణకు సిద్ధమైంది. ప్రధానసంపాదకులుగా ఈ ప్రణాళికను తీర్చిదిద్దుతున్న ప్రొఫెసర్ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్యగారిని మనసారా అభినందిస్తున్నాను. ఈ సంపుటాన్ని ఇంత అందంగా ముద్రించిన తి.తి.దే. ప్రెస్‌వారికి నా అభినందనలు.

ఎంతో కాలాన్నుంచి ఎదురుచూస్తున్న పాఠకులకు ఈ ప్రచురణ ఆనందాన్నందిస్తుందని నా దృఢవిశ్వాసం.

వేదో౽ఖిలో ధర్మమూలమ్

మనవి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ప్రచురణల్లో సుప్రసిద్ధమైన ప్రణాళిక ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం (Encyclopaedia of Ancient Indian Literature). ప్రధానసంపాదకుడుగా దీన్ని తీర్చిదిద్దే అదృష్టం నాకు కలగడం పూర్వజన్మ సుకృతంగా భావిస్తున్నాను. ప్రచురించిన కొద్దికాలానికే మొదటి మూడు సంపుటాలు పాఠకుల ఆదరానికి పాత్రం కావడం పునర్ముద్రించాల్సిన అవసరం ఏర్పడడం నాకెంతో ఆనందాన్ని, తృప్తిని కలిగిస్తున్నది.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానాల కార్యనిర్వహణాధికారి, డాక్టర్ ఐ.వి. సుబ్బారావుగారు ఈ సంపుటాలను పునర్ముద్రించాలని నిర్ణయించడం వైదిక సంస్కృతిప్రియులకెంతో ఊరట కలిగించింది. ఎంతో మంది ద్వితీయ ముద్రణ ఎప్పుడు జరుగుతుందని పదే పదే అడుగుతుండటం వల్ల వారి ఆదరానికి ఈ సంపుటాలెంత పాత్రమైనాయో అర్థమవుతోంది. ఆరణ్యకాలనే మూడో సంపుటం పునర్ముద్రణ జరిగి పాఠకుల ముందుకు వస్తున్నది. ప్రథమ ముద్రణలాగా దీన్ని కూడా పాఠకులు ఆదరిస్తారని, వైదిక ధర్మోపదేశాన్ని అర్థం చేసికొని, ఆచరించి సుఖశాంతులతో జీవితాన్ని సార్థకం చేసికొంటారని ఆశిస్తున్నాను.

ఈ సంపుటాల్ని పునర్ముద్రించాలనే నిర్ణయం తీసికొన్న తి.తి.దే. కార్యనిర్వహణాధికారి డాక్టర్ ఐ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఏ.ఎస్.గారికి హృదయపూర్వకంగా ధన్యవాదాలనందిస్తున్నాను. చక్కగా ముద్రించిన తి.తి.దే. ప్రెస్ వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

హనుమజ్జయంతి,

10-5-1999. రఘునాథాచార్య

ముందుమాట

శ్రీ ఎమ్.వి.ఎస్. ప్రసాద్, ఐ.ఏ.ఎస్.
కార్యనిర్వహణాధికారి
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి.

భగవంతుని నిశ్శ్వాసరూపాలు వేదాలు. ధర్మార్థకామమోక్షాలనే నాలుగు పురుషార్థాలను మానవజాతికందించి విశ్వమానవ కల్యాణాన్ని సాధించడానికి భగవంతుడావిష్కరించిన నిత్య సత్య జ్ఞానరాశి వేద వాఙ్మయం. సంహితలు, బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులనే నాలుగు భాగాలుగా ఈ వాఙ్మయం విస్తరించింది. కేవలం మంత్ర భాగాలు సంహితలైతే వాటికి వ్యాఖ్యానరూపాలుగా త్యాగ -- యోగ స్వరూపమైన యాగప్రక్రియను ప్రవేశపెట్టింది బ్రాహ్మణ వాఙ్మయం. ప్రతి బ్రాహ్మణంలోను చివరిలో కొంతభాగం ఆరణ్యకంగా పిలువబడింది. అరణ్యాలలో త్రికరణశుద్ధిగా పఠించదగిన గ్రంథభాగం కాబట్టి దాన్ని ఆరణ్యకమన్నారు.

సంహితావాఙ్మయంలో కొన్ని శాఖల్లాగా, బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో కొన్ని గ్రంథాల్లాగా ఆరణ్యకవాఙ్మయం కూడా చాలావరకు నశించి పోయింది. ఈనాడు అథర్వవేదానికి ఒక్క ఆరణ్యకం కూడా మిగలకుండా పోయింది. ఇప్పుడు మనకు దొరకుతున్న ఆరణ్యకాలను పరిశీలిస్తే యజ్ఞయాగాలనాచరించే కాలంలోనే మంత్రద్రష్టలైన మహర్షుల దృష్టి ఆధ్యాత్మికరంగం వైపు మళ్లినట్లు తెలుస్తుంది. శాంఖాయనారణ్యకంలోని బాలాక్యుపాఖ్యానం, బృహదారణ్యకంలోని ప్రాణోపాఖ్యానం, తలవకారారణ్యకంలోని సృష్టిక్రమాలను పరిశీలిస్తే తాత్త్వికజ్ఞానధార ఆ వాఙ్మయంలో ఎంతగా ఏర్పడిందో స్పష్టంగా అర్థమౌతుంది.

వైదికవాఙ్మయంలో నాలుగో రంగమైన ఉపనిషత్తులు ఈ ఆరణ్యకాలకు అనుబంధాలుగా ఏర్పడ్డాయి. ఆత్మతత్త్వవిచారానికి ఆశ్రయాలైనాయి. ఒకరకంగా బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలోని యజ్ఞయాగ ప్రక్రియలు ఆచరణకు, ఉపనిషత్తుల్లోని ఆధ్యాత్మిక విచారధారకు సంగమస్థానంగా ఆరణ్యకాలు నిలుస్తున్నాయనడం అక్షరసత్యం. పోయినవి పోగా ఇప్పటికి మిగిలి ఉన్న ఐతరేయ, కౌషీతక, తైత్తిరీయ, బృహద్, మైత్రాయణీయ, తలవకారారణ్యకాలు ఆరింటిలోను ప్రతిపాదించబడిన ఉపాసనలను, విశేషాలను సంగ్రహంగా సమీక్షిస్తూ అనేక నూతనాంశాలను సమాజానికి అందిస్తున్నది ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వంలోని మూడోభాగంగా మీ ముందుకొస్తున్న ఈ ఆరణ్యకాల సంపుటం.

విశ్వశాంతికోసం, మానవజాతి కల్యాణంకోసం అంకితమైన వైదిక వాఙ్మయసారాన్ని సామాన్యప్రజలకు గూడా అందించాలనే ఆశయంతోనే ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వాన్ని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ప్రచురిస్తున్నది. ఈ వేదవాఙ్మయోపదేశాన్ని ప్రతి వ్యక్తి ఉపయోగించుకొని ఆత్మోన్నతిని సంపాదించుకుంటారని భావిస్తున్నాను. వైదిక వాఙ్మయంలో నిరంతర పరిశ్రమ చేస్తూ సమాజానికి అందులోని ఉపదేశాన్ని అందించాలనే అంతరంగంతో ఈ ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వాన్ని సంపాదిస్తున్న ప్రొఫెసర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య (కో -- ఆర్డినేటర్, టి.టి.డి. పబ్లికేషన్స్) గారిని నేను మనసారా అభినందిస్తున్నాను. అమూల్యమైన వారి రచనలను పంపి ఈ ప్రణాళికకు సహకరించిన రచయితలకు నా అభినందనలు. ఇంకా పాఠకులు ఎదురుచూస్తున్న భాగాలను కూడా త్వరగా సంపాదించి వైదికవాఙ్మయోపదేశాలను సమాజానికి అందుబాటులోకి తీసుకురాగలరని ఆశిస్తున్నాను.

'యస్య నిఃశ్వసితం వేదాః

సంపాదకుని మాట

భగవంతుని ఆజ్ఞ లేనిదే గడ్డిపరకైనా అటూ ఇటూ కదలలేదు. అలాంటి దివ్యశక్తిసంపన్నుడైన ఆయన స్వరూపస్వభావాలను తెలియ జేసేవే వేదాలు. ఆయన సంకల్పం లేనిదే వైదికవాఙ్మయ సర్వస్వాన్ని సామాన్యమానవునికి కూడా అందుబాటులోకి తీసుకువచ్చే ఈ ఆర్ష విజ్ఞానసర్వస్వం ఆవిర్భవించడం అసంభవం. కలియుగప్రత్యక్షదైవమైన భగవాన్ శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు, ఆయన పట్టమహిషి పరమమంగళ దేవత, ప్రపన్న జనమానసవిహారిణి శ్రీ పద్మావతీదేవి దివ్యానుగ్రహంవ ల్లనే నవ్యమైన, భవ్యమైన ఈ ప్రణాళిక రూపుదాల్చి మీ ముందుకు వస్తున్నది. వేదాల్లో ఏముంది? అని కొందరు, "వేదాల్లో అన్నీ ఉన్నాయిష" అని ఇంకొందరు వేదాలను పరిహాసపాత్రాలుగా చేస్తున్న ఈ రోజుల్లో, నిజంగా వేదాల్లో ఏమున్నదో తెలిసికొనగోరే జిజ్ఞాసువు లకు వాటిల్లోని ధార్మిక, సాంఘిక, తాత్త్విక విశేషాలను యథాతథంగా అందుబాటులోకి తీసుకొనిరావడమే ఈ ప్రణాళికకు పరమ లక్ష్యం. తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం లక్ష్యశుద్ధితో ఆ లక్ష్యసిద్ధికోసమే ఈ పది సంపుటాలను తీర్చి దిద్ది ప్రజల ముందుంచడానికి ప్రయత్నిస్తున్నది. అందులో భాగమే "ఆరణ్యకాల"నే ఈ మూడో సంపుటం.

ఈ ప్రణాళిక ప్రయోజనాన్ని అవసరాన్ని చక్కగా గుర్తించి దీన్ని మంచిమనస్సుతో ప్రారంభించిన మహామనీషి ఆనాడు తి.తి.దే. కార్య నిర్వహణాధికారి, ఫలిత శక్తిత్రయులు శ్రీ పి.వి.ఆర్.కె. ప్రసాద్‌గారు. వారికి నా కృతజ్ఞతానవమల్లికలనందిస్తున్నాను.

వైదిక వాఙ్మయ ప్రచార ప్రసారాలు నిర్విఘ్నంగా జరగడానికి నిత్యం ప్రయత్నిస్తున్న తి.తి.దే. ధర్మకర్తలమండలి వారికి నా హృదయ

పూర్వక ధన్యవాదాలనందిస్తున్నాను. ఆరణ్యకవాఙ్మయాన్ని పరిచయం చేసే మూడో సంపుటానికి ముచ్చటైన ముందుమాటను పలికిన ప్రభు – మంత్ర -- ఉత్సాహశక్తి సంపన్నులు, వైదికవాఙ్మయోద్ధరణబద్ధ దీక్షులు తి.తి.దే. కార్యనిర్వహణాధికారి శ్రీ ఎమ్.వి.ఎస్. ప్రసాద్‌గారు. వారి నిరంతర ప్రోత్సాహానికి చిత్తశుద్ధితో వారందిస్తున్న స్ఫూర్తికి నా కృతజ్ఞతారవిందాలనందిస్తున్నాను.

ఈ సంపుట ప్రచురణలో ప్రత్యక్షపరోక్ష సహకారాలనందిస్తున్న తి.తి.దే. పౌరసంబంధశాఖాధికారి డాక్టర్ రావుల సూర్యనారాయణ మూర్తిగారికి, సప్తగిరి సంపాదకులు శ్రీ కె. సుబ్బారావుగారికి నా ధన్యవాదాలు. ఈ సంపుటంకోసం అడిగిన వెంటనే ఎందరో పండితులు వారివారి అంశాలను శ్రద్ధతో తయారుచేసి పంపారు. వారందరికీ నా కృతజ్ఞతా సుమమంజరుల నందిస్తున్నాను. ఈ ప్రణాళికను తీర్చిదిద్దడంలో ఎన్నో అమూల్యమైన సలహాలనిచ్చిన సంపాదక సమితి సభ్యులకు నా అభివందనాలను సమర్పిస్తున్నాను.

ఈ సంపుటానికి ప్రెస్‌కాపీ తయారుచేయడంలోను, ప్రూఫ్‌లు చదవడంలోను నా దగ్గఱ పనిచేస్తున్న శ్రీమతి డి. శారద, శ్రీమతి టి. సావిత్రి, శ్రీ వి. గోపాలకృష్ణమూర్తి, డాక్టర్ సి. లలితారాణి ఎంతో సహాయపడినారు. వారందరికీ నా ఆశీస్సులు.

ఈ సంపుటాన్ని చక్కగా ముద్రించిన టి.టి.డి. ప్రెస్ మేనేజర్ శ్రీ ఎమ్. విజయకుమార్ రెడ్డి గారికి, వారి సిబ్బందికి నా ధన్యవాదాలు.

గురుపూర్ణిమ

14-7-1992. — రఘునాథాచార్య

రచయితలు

ఏ. ఎస్. ఎస్.
శ్రీ ఏ. సోమేశ్వరశర్మ ఎం.ఏ.
రీడర్ (రిటైర్డ్) సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్
ఆంధ్రయూనివర్శిటీ, వాల్తేరు.
1.8 మహర్షులు; **2.3.7** వైశిష్ట్యం

సి. ఎల్. ఆర్.
డా. సి. లలితారాణి, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.
రీసెర్చి ఆఫీసర్,
తి. తి. దేవస్థానములు, తిరుపతి.
1.12 కవితాసౌందర్యం;
2.6.8 సంగ్రహసమీక్ష

డి. ఏ. ఎస్.
డా. డి. అర్కసోమయాజి, ఎమ్.ఏ., పిహెచ్.డి.
కార్యదర్శి, హిందుధర్మరక్షణసంస్థ,
తి. తి. దేవస్థానములు, తిరుపతి.
2.4.7 వైశిష్ట్యం

డి. ఎన్. ఆర్.
డా. డి. నరసింహారెడ్డి, ఎం.ఏ; ఎమ్.ఫిల్, పిహెచ్.డి.
లెక్చరర్,
ఎస్. వి. యూనివర్శిటి, తిరుపతి.
2.6.7 వైశిష్ట్యం

డి. ఎస్. బి.
ప్రొఫెసర్ డి. శ్రీధరబాబు, ఎమ్.ఏ; పిహెచ్.డి.
ప్రొఫెసర్ : ఎస్.వి.యు. ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్స్టిట్యూట్,
తిరుపతి.
2.2.6 ఉపాసనలు

కె. బి. ఆర్.	డా. కె. భాస్కరరావు, ఎం.ఏ., డి.లిట్. లెక్చరర్, ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి.
	2.5.7 వైశిష్ట్యం
కె. హెచ్. ఎస్.	డా. కె. హయగ్రీవశర్మ, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి. లెక్చరర్, ఎస్. వి. యూనివర్శిటి, తిరుపతి.
	2.3.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. ఎస్. ఆర్. డి.	డా. కె. ఎస్. ఆర్. దత్త, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి. ప్రిన్సిపాల్, ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్, తిరుపతి.
	2.5.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. ఎస్. వి.	శ్రీ కె. శ్రీనివాసవరదన్ శిరోమణి రీసెర్చి అసిస్టెంట్, ఎస్. వి. యు. ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్స్టిట్యూట్, తిరుపతి.
	2.1.8 సంగ్రహసమీక్ష
కె. వి. ఆర్.	శ్రీ కె. వి. రాఘవాచార్యులు, ఎం.ఏ.(తెలుగు) ఎం.ఏ. (సంస్కృతం), విద్వాన్, డిప్లొమా ఇన్ లింగ్విస్టిక్స్, లెక్చరర్, శ్రీ వేంకటేశ్వర కాలేజ్ ఆఫ్ మ్యూజిక్ అండ్ డాన్స్, తిరుపతి.
	1.10 ప్రకృతి; **1.13** భాషాపరిణామం
కె. వి. ఆర్. కె.	డాక్టర్ కె. వి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులు, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి., విద్యాప్రవీణ, రీడర్, రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠమ్, తిరుపతి.
	1.9 ఉపాఖ్యానాలు

ఎస్. ఎస్. ఆర్.	ప్రొఫెసర్ ఎస్. ఎస్. ఆర్. తాతాచార్య, పిహెచ్.డి. న్యాయమీమాంసావ్యాకరణ వేదాంత శిరోమణి, కులపతి, రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠమ్, తిరుపతి. 2.1.7 వైశిష్ట్యం
పి. జి. ఎల్.	ప్రొఫెసర్ పి. జి. లాలే, ఎం.ఎ., పిహెచ్.డి. ప్రొఫెసర్ (రిటైర్డ్) సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్, ఉస్మానియా యూనివర్శిటీ, హైదరాబాద్. 2.2.8 సంగ్రహసమీక్ష
పి. ఎస్.	ప్రొఫెసర్ పి. శ్రీరామమూర్తి, ఎం.ఎ., పిహెచ్.డి. ప్రొఫెసర్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్ర యూనివర్శిటీ, విశాఖపట్టణం. 2.5.6 ఉపాసనలు
ఎస్. బి. ఆర్.	ప్రొఫెసర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య, ఎం.ఎ., పిహెచ్.డి. విద్యాప్రవీణ, డిప్లొమా ఇన్ జర్మన్; ప్రొఫెసర్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్, శ్రీ వేంకటేశ్వర యూనివర్శిటీ, కో -- ఆర్డినేటర్ పబ్లికేషన్స్, టి.టి.డి., ప్రధానసంపాదకుడు. 1.1 పరిచయం, 1.2 ఆరణ్యకాలంటే ఏమిటి? 1.3 సంహితలు ; ఆరణ్యకాలు; 1.4 ఆరణ్యకాల్లో ముందువెనుకలు; 1.5 నశించిపోయిన ఆరణ్యకాలు; 1.6 ఆరణ్యకాలుకూడా వేదాలేనా?; 1.7 ఆరణ్యకాలవల్ల ఏం ప్రయోజనం? 2.1.1, 2.2.1, 2.3.1, 2.4.1, 2.5.1, 2.6.1 పరిచయం

2.1.2, 2.2.2, 2.3.2,
2.4.2, 2.5.2, 2.6.2 విభాగం
2.1.3, 2.2.3, 2.3.3,
2.4.3, 2.5.3, 2.6.3 సంకలనకాలం
2.1.4, 2.2.4, 2.3.4, 2.4.4,
2.5.4, 2.6.4 వ్యాఖ్యానాలు, ప్రచురణలు
2.1.5, 2.2.5, 2.3.5,
2.4.5, 2.5.5, 2.6.5 ప్రసిద్ధి
2.1.6 ఉపాసనలు

ఎస్. పి. వి. డా. ఎస్. పాండురంగ విఠల్, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.
శిరోమణి, రీసెర్చి అసోసియేట్, సాంస్క్రిట్ డిపార్ట్‌మెంట్,
ఎస్. వి. యూనివర్శిటి, తిరుపతి.
2.4.8 సంగ్రహసమీక్ష

ఎస్. ఎస్. ఎస్. డా. ఎస్. సుదర్శనశర్మ, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.
లెక్చరర్,
రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠమ్, తిరుపతి.
1.11 మతం -- తత్త్వం

టి. వి. ఆర్. డా. టి. వి. రాఘవాచార్యులు, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.
విద్యాప్రవీణ, లెక్చరర్, ఆర్.ఎస్. విద్యాపీఠమ్,
తిరుపతి.
2.6.6 ఉపాసనలు

యు. వి. ఆర్. శ్రీ యు. వెంకటరామయ్య, ఎం.ఏ.,
విద్యాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ,
లెక్చరర్ (రిటైర్డ్) ఎస్. వి. ఓరియంటల్ కాలేజ్,
తిరుపతి.
2.4.6 ఉపాసన

వి. వి.	ప్రొఫెసర్ వి. వరదాచార్య, ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి. ప్రొఫెసర్, ఫ్రెంచి ఇన్స్టిట్యూట్ ఆఫ్ ఇండాలజీ, పాండిచ్చేరి. **2.3.6 ఉపాసనలు**
వి. వి. బి.	శ్రీ వేదాంతం విష్ణుభట్టాచార్యులు, ఎం.ఏ., ఎమ్.ఫిల్. రీసెర్చి స్కాలర్, రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠం, తిరుపతి. 2.2.7 వైశిష్ట్యం

* * *

ప్రస్తావన

ప్రొఫెసర్ ఎస్. బి. రఘునాథాచార్య
ప్రొఫెసర్, సంస్కృతవిభాగం,
శ్రీవేంకటేశ్వరవిశ్వవిద్యాలయం,
తిరుపతి.

ప్రాచీన మానవతావాదానికి సముదాత్తమైన సంస్కృతికి, విశ్వ కల్యాణభావనలకు నిలయాలు వేదాలు. ఒకనాడు సమ్మిశ్రంగా ఉన్న వేదరాశిని విడివిడిగా వర్గీకరించి ఋగ్వేదమని, యజుర్వేదమని, సామవేద మని, అథర్వవేదమని విభజించినవాడు వేదవ్యాసుడు. వైదికవాఙ్మయంలో సంహితలు మూలగ్రంథాలు. వాటికి వ్యాఖ్యానాలుగా బ్రాహ్మణాలవతరిం చాయి. బ్రాహ్మణంలో ఒకభాగంగా ఆరణ్యకం ఆవిర్భవించింది. లోక కల్యాణంకోసం త్యాగ -- యోగ రూపమైన యజ్ఞాలనాచరించిన భారతీ యుడు ఇంకో అడుగు ముందుకు వేసి తనను గురించి, తన చుట్టూ ఉన్న ప్రపంచాన్ని గురించి ఆలోచిస్తూ తాత్త్వికదృష్టిని పెంపొందించు కునే ప్రయత్నం ప్రారంభించాడు. అలాంటి విచారధార, అన్వేషణ, జిజ్ఞాస మొట్టమొదట మనకు ఆరణ్యకవాఙ్మయంలో సూత్రప్రాయంగా కనబడుతుంది.

ఆరణ్యకవాఙ్మయం :

యజ్ఞాచరణ ప్రభావం కొంతవఱకు ఉన్నప్పటికీ ఉపాసనల ప్రాశ స్త్యాన్ని గుర్తించి ఆధ్యాత్మిక తత్త్వబీజాలను మానవుని మనస్సులో నాటిన వాఙ్మయం ఆరణ్యకవాఙ్మయం. ప్రతిసంహితకు బ్రాహ్మ ణాలు ఏర్పడినట్లే ఆరణ్యకాలు కూడా ఉండేవి. కాని కాలక్రమేణ ఆరణ్యకవాఙ్మయం కూడా మన నిరాదరణకు గురై కొంత నశించి

పోయింది. ఈనాడు అథర్వవేదానికి గోపథబ్రాహ్మణం ఉన్నప్పటికీ ఆరణ్యకం లేకపోవడం అందుకు నిదర్శనం. మూడువేదాలకు మాత్రమే ఆరణ్యకాలు దొరుకుతున్నాయి. యజ్ఞయాగస్పర్శలేకుండా పరిణతమైన తాత్త్వికభావనలతో విలసిల్లే ఉపనిషద్వాఙ్మయానికి ఊపిరి పోస్తున్నది ఆరణ్యకవాఙ్మయం. ఇది వైదికరంగంలో మూడో భాగంగా గుర్తింపబడింది. నశించిపోయిన ఆరణ్యకాలు ఎన్నో పోగా ఇప్పుడు మిగిలి ఉన్నవి ఆరు ఆరణ్యకాలు మాత్రమే. వీటిని కూడా రక్షించుకోలేని దీన స్థితికి ఈనాటి భారతీయుడు తనకు తెలియకుండా చేరిపోతున్నాడు. అందుకే ఉన్నతమైన ఈ వాఙ్మయాన్ని ఉన్నంతవఱకైనా భద్రపరచి ప్రజల ముందుకు తీసుకురావాలని తి.తి.దే. చేస్తున్న ప్రయత్నమే ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం.

ఈ ప్రణాళికలో మొదటి సంపుటం "వేదసంహితలు", రెండో సంపుటం "బ్రాహ్మణాలు" ఇదివఱకే మీముందుకు వచ్చి మీ ఆదరానికి పాత్రమైనాయి. ఇప్పుడు "ఆరణ్యకాల"నే మూడో సంపుటం ముస్తాబై వస్తున్నది.

స్వరూపం :

ఇంతకు ముందు సంపుటాల్లాగానే ఇందులోను సామాన్యవిశేష విభాగాలున్నాయి. ఆరణ్యక సాహిత్యానికి సంబంధించిన సామాన్యాంశాలన్నీ ఈ విభాగంలోని పదమూడు శీర్షికల్లో చక్కగా చర్చించబడినాయి. ఆరణ్యకవాఙ్మయానికి సంబంధించిన స్థూలస్వరూపాన్ని వివిధ దృక్కోణాల్లోంచి ఈ విభాగంలో దర్శించవచ్చు.

రెండోది విశేషవిభాగం. ఇందులో ఆరు ఆరణ్యకాలు విడివిడిగా పరామర్శించబడ్డాయి. ప్రతి ఆరణ్యకానికి సంబంధించిన ఎనిమిది అంశాలు ఈ విభాగంలో చక్కగా సమీక్షించబడ్డాయి. ఈ ఎనిమిది

అంశాలను సమగ్రంగా చదివితే ఆ ఆరణ్యక స్వరూపం మనకు సుల భంగా బోధపడుతుంది. ఈ సంపుటంలో సమీక్షించబడిన ఆరణ్యకాలివి:

ఋగ్వేదం : 1. ఐతరేయారణ్యకం
2. కౌషీతకారణ్యకం

యజుర్వేదం : 1. తైత్తిరీయారణ్యకం
2. బృహదారణ్యకం
3. మైత్రాయణీయారణ్యకం

సామవేదం : 1. తలవకారారణ్యకం.

నిత్య సత్యాన్వేషులై, నిస్స్వార్థజీవనులై నిరంతరం ఋతానికి, సత్యానికి కట్టుబడి మనుగడసాగించి, విశ్వకల్యాణాన్ని ఆకాంక్షించిన ఆ మహనీయుల వారసులం మనం. ప్రేమే తప్ప ద్వేషం తెలియక త్యాగమే తప్ప స్వార్థం ఎఱుగక మనస్సు -- మాట – శరీరమనే త్రికరణాలను సత్యానికి అంకితం చేసిన ఆదర్శజీవనులు ప్రాచీనభారతీయులు. వారే మంత్రద్రష్టలైన మహర్షులు. వారందించిన నిధులే ఈ వేదాలు. అసమర్థుడి చేతిలో బడ్డ అఖండనిధుల్లాగా అవి కరిగిపోయి నాయి. ఈనాడు నామమాత్రంగా కొన్ని శాఖల్లో ఒకటె రెండు మిగిలి ఉన్నాయి. వాటిని చూచి, అవి విశ్వానికి అందించే శాంతిసందేశాన్ని విని ఈనాడు భారతీయ సంస్కృతికి ప్రపంచదేశాల్లో పెద్దపీట వేస్తు న్నారు. భారతీయ మనీషులకు నీరాజనాలు పడుతున్నారు. వాటిని రక్షించుకొని మానవత్వాన్ని రక్షించటమా? లేక వాటిని అసహ్యించు కొని, అవహేళన చేసి మన అస్తిత్వాన్ని పోగొట్టుకోవడమా? ఇదే ఈనాడు మన ముందున్న ప్రశ్న. రక్షిస్తే రాబోయే తరాలు మనల్ని గౌరవిస్తాయి. వదిలేస్తే మన వారసులకు మనం క్షంతవ్యులం కాలేం. సంయమనంగల ఒక భారతీయుడుగా ప్రతిస్పందించండి! లోక కల్యా

ణాన్ని ఆశించండి! విశ్వమానవుణ్ణి ప్రేమించండి! శాంతి సామరస్యాలతో సహజీవనం సాగించండి! అదే అదే ఆర్షవిజ్ఞానం మనకందించే సందేశం.

— రఘునాథాచార్య

అనుక్రమణి

* * *

సామాన్య విభాగం

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

ఆరణ్యకాలు

1 సామాన్యవిభాగం

1.1 పరిచయం :

భారతీయుల ధార్మిక జీవనస్రవంతికి, తాత్త్విక భావనాపటిమకు ప్రతీకలు వేదాలు. వైదికవాఙ్మయం సంహితలు, బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్య కాలు, ఉపనిషత్తులని నాలుగు రంగాలుగా విభజించబడింది. నిరంతర తపస్సుతో అతీంద్రియజ్ఞానాన్ని సంపాదించుకొని, భగవంతుని నిశ్శ్వా సాలైన వేదాలను సందర్శించారు సంయమీంద్రులు మంత్రద్రష్టలైన మహర్షులు. వారు దర్శించిన మంత్రభాగాలే సంహితలు. వాటికి వ్యాఖ్యానరూపాలే బ్రాహ్మణాలు. ఇవి యజ్ఞయాగాది స్వరూపాన్ని వాటినాచరించే పద్ధతులను చక్కగా ప్రతిపాదించాయి. కాలక్రమేణ కర్మమార్గంపైన ఆసక్తి సడలసాగింది. మానవుని దృష్టి అశాశ్వతమైన సుఖాన్ని వదలి శాశ్వతసుఖాన్వేషణవైపు మళ్లింది. జీవస్వరూపం, ప్రపంచసృష్టి, భగవంతుడు మొదలగు అంశాలను గురించి ఆలోచించడం మొదలుపెట్టాడు మానవుడు.

గృహస్థాశ్రమం నుంచి నిష్క్రమించి అతడు వానప్రస్థుడై ప్రశాంత రమణీయాలైన అరణ్యాలకు చేరాడు. భౌతికబంధాలను తగ్గించుకోడానికి ప్రయత్నించాడు. అప్పుడు అరణ్యంలో దీక్షితుడై అతడధ్యయనం చేసిన గ్రంథాలే ఆరణ్యకాలు. ఇవి ఉపనిషత్తులకు ఊపిరిపోసినాయి. కర్మ - జ్ఞాన మార్గాల మేలుకలయిక ఈ ఆరణ్యకాలనుకోవడం ఎంతైనా ఉచితంగా ఉంటుంది. అనిత్యఫలాలనందించే కఠోర కర్మాచరణం నుంచి నిత్యమైన సుఖాన్ని పొందడం కోసం అందఱిలోను దాగి ఉన్న ఆత్మ తత్త్వంపైన ఆలోచనలు ప్రారంభమైనాయి. వాటి సమగ్రస్వరూపమే మీరు ఈ సంపుటంలో సాక్షాత్కరించబోతున్నారు.

భారతీయుల ఆదర్శజీవనానికి, ఆత్మోన్నత్యానికి, సంస్కారసంభరితమైన మనస్తత్వానికి, వాస్తవతత్త్వజిజ్ఞాసకు ఈ ఆరణ్యకవాఙ్మయం ఒక పెన్నిధి లాంటిది. అది సర్వాంగసుందరంగా మీ ముందుకొస్తోంది. పరిశీలించండి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.2 ఆరణ్యకాలంటే ఏమిటి?

ఇంతకు ముందే చెప్పినట్లు వైదికవాఙ్మయరంగాన్ని నాలుగు దశలుగా విభజించుకుంటే అందులో సంహిత, బ్రాహ్మణం అనేవి మొదటి రెండు దశలు కాగా ఆరణ్యకం అనేది మూడో దశ అవుతున్నది. ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణాలకు పరిశిష్టభాగంగాను, ఉపనిషత్తుల ఉనికికి ఆధారంగాను కనబడుతున్నాయి. అందువల్లనే బ్రాహ్మణాల్లో ఉన్న కర్మకాండచ్ఛాయలు, ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాదింపబడ్డ జ్ఞానకాండచ్ఛాయలు కూడా స్పష్టంగా కన్పడుతున్నాయి. యజ్ఞయాగాలు ఆదరింపబడే ఆదరింపబడుతున్న కాలంలో బ్రాహ్మణాలకు, తరువాత కాలంలో జ్ఞానభాగం ప్రధానమైనప్పుడు ఉపనిషత్తులకు బహుజనసమాదరణ లభించింది. కాని ఆరణ్యకాలకు ఒకప్పుడు ఎక్కువ ఆదరణగాని ఇంకొకప్పుడు అనాదరంగాని ఈ సమాజంలో ఏర్పడలేదు.

ఎందుకు ఆరణ్యకమైంది ?

యజ్ఞాల్లోని రహస్యాలను మహర్షులు అరణ్యాల్లో చర్చించారు. వాటి సారమే ఆరణ్యకాల్లో మనకు కనబడుతుంది. అరణ్యంలో చదువదగినది గనక ఈ గ్రంథాలకు ఆరణ్యకాలనే పేరేర్పడింది. అందువల్లనే సాయణాచార్యులు తన ఐతరేయ బ్రాహ్మణభాష్యారంభంలో "అరణ్యే పాఠ్యత్వాత్ ఆరణ్యకమ్" అని నిర్వచించారు.[1] కనుకనే సత్రప్రకరణంలో మహావ్రతంలోని హౌత్రాన్ని గురించి చెప్పకుండా అది అరణ్యంలో

1. ఐతరేయబ్రాహ్మణేఽస్తి కాండమారణ్యకాభిధమ్ |
అరణ్య ఏవ పాఠ్యత్వాదారణ్యకమితీర్యతే ||
సత్రప్రకరణేఽనుక్తి రరణ్యాధ్యయనాయ హి |
మహావ్రతస్య తస్యాత్ర హౌత్రం కర్మ వివిచ్యతే ||
సా.భా.ఐ.బ్రా. 1.5.8.

పఠనీయం కాబట్టి మహర్షి ఈ ఆరణ్యకంలో ఉపదేశిస్తున్నాడని సాయ ణుడభిప్రాయపడుతున్నాడు.

సురేశ్వరాచార్యులు తన సంబంధవార్తికంలో ఇది అరణ్యంలో అధ్యయనం చేయతగింది కాబట్టి ఆరణ్యకమైందని తెలియజేస్తున్నాడు.[2] మహాభారత శాంతిపర్వంలో పెరుగునుంచి వెన్నలాగా, మలయపర్వతం నుంచి చందనతరువులాగా, ఓషధులనుంచి అమృతంలాగా వేదాలనుంచి ఆరణ్యకాలు సారాంశాలుగా ఏర్పడుతున్నాయని చెప్పబడింది.[3]

వేదసంహితలకు అనుబంధంగా ఒకప్పుడు అనేక బ్రాహ్మణాలెలా ఉండేవో అలాగే బ్రాహ్మణాలకు అనుబంధంగా ఆరణ్యకాలు కూడా ఒక ప్పుడు అనేకం ఉండేవి.

కాలక్రమేణ చాలా ఆరణ్యకాలు నశించిపోయాయి. ఇప్పుడు మనకు దొరకుతున్న ఆరణ్యకాలు చాలా కొద్ది మాత్రమే. గృహస్థాశ్రమాన్ని పరిత్యజించి వానప్రస్థాశ్రమం స్వీకరించినవాళ్లు ఆచరించాల్సిన యజ్ఞా లకు మహావ్రతాలకు సంబంధించిన వివరాలన్నింటిని ఆరణ్యకాలు ప్రతి పాదిస్తున్నాయి. వాటిల్లో యజ్ఞస్వరూపం, యజ్ఞప్రయోజనం చక్కగా విశదీకరించబడింది. ఉపనిషత్తులకు ఆరణ్యకాలే మూలం కనుక వీటిల్లో చర్చించబడే అనేక రహస్యార్థాలకు ఆరణ్యకాలు ఆలవాలంగా ఉన్నాయి. అందువల్లే ఆరణ్యకాలకు రహస్యాలనే పేరు కూడా ఏర్పడింది. గోపథ బ్రాహ్మణంలోను, మనుస్మృతిలోను వాసిష్ఠధర్మసూత్రంలోను[4] ఇలాంటి వ్యవహారం కనబడుతున్నది.

ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణాల్లో ఒక భాగంగా ఉన్నాయి కాబట్టి అర

---

2. అరణ్యాధ్యయనాదేతదారణ్యకమితి. సం. వా. 9.

3. నవనీతం యథా దధ్నో మలయాచ్చందనం యథా |
ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యోఽమృతం యథా ||
మ.భా.శాన్తి. 331.3.

4. తస్యా భర్తురభిచార ఉక్తం ప్రాయశ్చిత్తం రహస్యేషు
వా.ధ.సూ. 4.4

ణ్యకవాక్యాలను బ్రాహ్మణవాక్యాల్లాగానే పండితులు ఉదాహరించేవాళ్లు. బృహదారణ్యకం శతపథబ్రాహ్మణంలోను, తలవకారారణ్యకం జైమినీయ బ్రాహ్మణంలోను ఒక భాగంగా ఉండటం అందరికీ తెలిసిన విషయమే. అలాగే ఉపనిషత్తులు ఆరణ్యకాలలో ఏకదేశంగా దొరుకుతున్నాయి. మొత్తంమీద రహస్యార్థాలను వివరించే వైదికగ్రంథరాశి, బ్రాహ్మణాలకు పరిశిష్టభాగాలైన ఆరణ్యకాలు వైదికవాఙ్మయంలో మూడోరంగంగా రూపుదిద్దుకున్నట్లు తెలుస్తున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.3 సంహితలు: ఆరణ్యకాలు

వేదసంహితలకు బ్రాహ్మణాలు విడివిడిగా ఉన్నట్లే ఆరణ్యకాలు గూడా ఉండేవి. కాలక్రమేణ ఎన్నో ఆరణ్యకాలు నశించిపోయాయి. ఇప్పుడు మనకు దొరుకుతున్న ఆరణ్యకాలు చాలా కొద్ది మాత్రమే. ఆయా వేదాలకు సంబంధించిన ఆరణ్యకాలను ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం.

ఋక్సంహిత: ఆరణ్యకాలు:

ఋగ్వేదానికి 21 శాఖలుండేవి. వాటిల్లో నశించిపోయినవి పోగా ఐతరేయ, కౌషీతకి (శాంఖాయన), పైంగి, బహ్వృచ, ఆశ్వలాయన, గాలవ బ్రాహ్మణాలు ఆరుండేవి. కాని వాటిల్లో చివటి నాలుగు నశించి పోయి ఐతరేయ-కౌషీతకి బ్రాహ్మణాలు రెండే మిగిలి ఉన్నాయి. ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణాలకు పరిశిష్ట భాగాలు కాబట్టి ఋగ్వేదానికి ఐతరేయ-కౌషీతకారణ్యకాలు రెండే ఈ నాటికీ దొరుకుతున్నాయి.

యజుస్సంహిత: ఆరణ్యకాలు:

యజుర్వేదం శుక్ల-కృష్ణ భేదంతో రెండు విధాలు. అందులో శుక్ల యజుర్వేదానికి మాధ్యన్దిన- కాణ్వభేదంతో రెండు శాఖలున్నాయి. ఈ రెండు శాఖలకు విడివిడిగా శతపథబ్రాహ్మణం అనే పేరుతో రెండు బ్రాహ్మణాలున్నాయి. అధ్యాయాది విభాగంలో భేదమేగాని ఈ రెండింటికి విషయంలో భేదం లేదు. ఈ బ్రాహ్మణాలు రెండింటిలో ఒక భాగంగా బృహదారణ్యకం ఉన్నది.

ఇక కృష్ణయజుర్వేదంలోని తైత్తిరీయ శాఖకు సంబంధించినది తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం. ఆ బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టమే తైత్తిరీయారణ్యకం. కృష్ణయజుర్వేదంలోని మైత్రాయణీయ శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం మైత్రాయణీయబ్రాహ్మణం. దీనికి పరిశిష్టమే మైత్రాయణీయారణ్యకం. దీన్ని కూడా చరకశాఖలకు సంబంధించిన బృహదారణ్యకం అని అంటారు.

సామసంహిత: ఆరణ్యకం:

సామవేదానికి ఒకప్పుడు వెయ్యి శాఖలుండేవి. ఎన్నో శాఖలు నశిం చిపోగా రాణాయనీయ, కౌథుమ, జైమినీయశాఖలు మూడు మాత్రమే మిగిలాయి. అందులో రాణాయనిమహర్షి ప్రవర్తింపజేసినశాఖ రాణాయ నీయ శాఖకాగా, కుథుమి మహర్షి ద్వారా ఏర్పడిన శాఖ కౌథుమశాఖగా, జైమినిమహర్షి ద్వారా ప్రచారంలోకి వచ్చిన శాఖ జైమినీయశాఖగా ప్రసిద్ధి ఏర్పడింది.

కౌథుమశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలు రెండున్నాయి. ఒకటి తాండ్యమహాబ్రాహ్మణం, రెండోది ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణం. జైమినీయ శాఖకు చెందిన బ్రాహ్మణం తలవకార బ్రాహ్మణం. ఇందులో తాండ్య బ్రాహ్మణానికి ఆరణ్యకం, ఉపనిషత్తు లేదు. ఛాందోగ్యబ్రాహ్మణానికి ఆరణ్యకం లేదు గాని ఉపనిషత్తు మాత్రం ఉంది. అదే ఛాందోగ్యోప నిషత్. ఇక జైమినీయ శాఖకు సంబంధించిన తలవకారబ్రాహ్మణానికి ఆరణ్యకం జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమనే పేరుతో ఉంది.

సామవేదానికి సంబంధించిన ఉపబ్రాహ్మణాలు 1. సామవిధాన బ్రాహ్మణం 2. దేవతాధ్యాయబ్రాహ్మణం 3. సంహితోపనిషద్బ్రాహ్మణం 4. వంశబ్రాహ్మణమని నాలుగున్నాయి. కాని వీటి విషయనిరూపణ పరిధి చాలా పరిమితమైంది. ఇందులో ఆరణ్యక భాగాలేవీ కనబడటం లేదు.

మొత్తం మీద సామవేదానికి సంబంధించిన ఆరణ్యకం ఒకే ఒకటి జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం అనే పేరుతో ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది.

అథర్వసంహిత: ఆరణ్యకం:

అథర్వవేదానికి సంబంధించిన బ్రాహ్మణం గోపథబ్రాహ్మణం. ఈ బ్రాహ్మణం ఒకప్పుడు నూరు ప్రపాఠకాలతో ఉండేది. కాని ఇప్పుడు

89 ప్రపాఠకాలు నశించిపోయి కేవలం 11 ప్రపాఠకాలు మాత్రమే దొరుకుతున్నాయి. ప్రస్తుతం దొరుకుతున్న 11 ప్రపాఠకాల్లోను దేనికీ గుర్తింపు రాలేదు. బహుశ నశించిపోయిన 89 ప్రపాఠకాల్లో తప్ప కుండా ఆరణ్యకభాగం ఉండి ఉండవచ్చు. బ్రాహ్మణాలలో చివరి భాగంలో ఏర్పడిన గోపథంలో తప్పక ఆరణ్యక భాగం ఉండటానికి అవకాశం ఉంది. కాని మన దౌర్భాగ్యం వల్ల తొమ్మిదివంతుల గ్రంథం నశించిపోయి అందులోని అమూల్యమైన విషయాలు మనకందుబాటులో లేకుండాపోయాయి.

కాని దొరుకుతున్న ప్రపాఠకాలలో సృష్టి, ఓంకారోత్పత్తి, గాయత్రీ మాహాత్మ్యం మొదలగు అంశాలు ఇతరారణ్యకాలలో కూడా వర్ణింపబడి ఉండటం చూస్తే ఈ బ్రాహ్మణంలో కూడా ఆరణ్యక భాగం తప్పక ఉండి ఉండేదని ఊహించడానికి అవకాశం కలుగుతున్నది.

అయితే ప్రస్తుతానికి అథర్వవేదానికి ఆరణ్యకవాఙ్మయం లేదనే చెప్పాలి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.4 ఆరణ్యకాల్లో ముందు వెనుకలు

ఋగ్యజుస్సామవేదాలకు సంబంధించిన ఐతరేయ, కౌషీతక, తైత్తిరీయ, బృహత్, మైత్రాయణీయ, తలవకారారణ్యకాలు ఆరు సుప్రసిద్ధంగా కనబడుతున్నాయి. ఇవి ఆయా శాఖలకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాలకు పరిశిష్ట భాగాలుగా రూపొందించబడినాయి. అయితే వీటిలో ఏవి ముందు? ఏవి వెనుక ఏర్పడి ఉంటాయనే ప్రశ్నకు సమాధానం చెప్పడం అంత సులభమైన పని కాదు. బ్రాహ్మణగ్రంథాలతో పాటే రూపొందిన ఈ ఆరణ్యకవాఙ్మయం బ్రాహ్మణకాలమైన క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దం నుంచి 5 వ శతాబ్దంలోపే ఏర్పడి ఉంటుందనుకోవడానికి అవకాశం ఎక్కువ కనపడుతోంది. అయితే ఈ నాలుగు వందల సంవత్సరాల కాలంలో ఆరణ్యకాలక్రమాన్ని గురించి ఇంకా పరిశోధనలు కొనసాగుతునే ఉన్నాయి. అయితే ఆధునిక విమర్శకుల అభిప్రాయాలను కొన్నింటిని దృష్టిలో పెట్టుకొని స్థూలంగా ఈ క్రమాన్ని క్రింది విధంగా నిర్ణయించుకోవచ్చు.

సామవేదానికి సంబంధించిన తలవకారారణ్యకాన్ని పరిశీలించినప్పుడు అందులోని భాషను, విషయాలను గమనించినప్పుడు ఆరణ్యకాలన్నింటిలోను అది ప్రాచీనమైందని అనిపిస్తుంది. తైత్తిరీయారణ్యకంలోని స్వరసంప్రదాయాన్ని వాక్యనిర్మాణపద్ధతిని, జాగ్రత్తగా అనుశీలనం చేస్తే తలవకారారణ్యకం తరువాత రెండోస్థానాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఆక్రమిస్తున్నట్లు అర్థమవుతుంది. బ్రాహ్మణ కాలం ఆరణ్యకాలకాలమని విమర్శకులు అంగీకరిస్తున్నారు. కాబట్టి ఈ రెండు ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణాలు ప్రాదుర్భవించిన క్రీ. పూ. 8 వ శతాబ్దంలోనే రూపుదిద్దుకున్నాయనుకోడంలో తప్పలేదు.

కృష్ణయజుర్వేదానికి గల మైత్రాయణీయశాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకం మైత్రాయణీయారణ్యకం. దీన్ని కొందఱు మైత్రాయణీయోపని

షత్తుగా కూడా పిలుస్తున్నారు. ఇందులో ప్రతిపాదింపబడిన అంశాలను పరిశీలిస్తే ఇది తైత్తిరీయారణ్యకం తరువాత ఏర్పడిందిగా కనిపిస్తుంది. కనుక దీనికి ఆరణ్యకాలలో మూడో స్థానం ఇస్తున్నారు విమర్శకులు. అయితే కొందఱు దీన్ని ఇంకా అర్వాచీనమని కూడా భావిస్తున్నారు.

ఇక క్రీ. పూ. 7 వ శతాబ్దంలో రచించబడినట్లు భావింపబడు తున్న ఐతరేయారణ్యకంలోని వృత్తాంతాలను ప్రమేయాన్ని పరిశీలిస్తే అది ఆరణ్యక వాఙ్మయంలో నాలుగో స్థానంలో నిలబడుతున్నదని చెప్పక తప్పదు. ముందు పేర్కొన్న ఆరణ్యకాలకంటే ఇందులోని భాషలో అర్వాచీనత కనబడుతున్నది. దీని తరువాత కౌషీతకారణ్యకాన్ని అయిదో స్థానంలో పేర్కొంటున్నారు చరిత్రకారులు. ఐతరేయారణ్యకానికి భావనల్లోను, భాషలోను, విషయనిరూపణపద్ధతిలోను కౌషీతకారణ్యకం చాలా దగ్గఱగా కనిపిస్తున్నది. ఇది క్రీ. పూ. 7 వ శతాబ్దాంతంలో నిర్మింపబడి ఉండవచ్చునని భావింపబడుతున్నది.

ఆరణ్యకాలన్నింటిలోను చివఱిదిగా గుర్తింపబడిన ఆరణ్యకం బృహ దారణ్యకం. ఇది శుక్లయజుర్వేదానికి గల శతపథబ్రాహ్మణానికి సంబం ధించింది. ఇది శతపథబ్రాహ్మణంలో ఒక భాగంగా అమరి ఉంది. ఇది ఆరణ్యకవాఙ్మయంలో చివఱ క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉండవచ్చునని విమర్శకుల భావన. ఈ ఆరణ్యకంలోని భాషలో ఆధు నికచ్ఛాయలు స్పష్టంగా గోచరిస్తున్నాయి.

అథర్వవేదానికి సంబంధించిన గోపథబ్రాహ్మణంలో నశించిపోయిన 89 ప్రపాఠకాల్లో ఆరణ్యకభాగం ఉండటానికి అవకాశం ఉంది. కాని మన దౌర్భాగ్యం వల్ల అది లభ్యం కావడంలేదు.

అందువల్ల అథర్వవేదానికి ఆరణ్యకమే లేకుండా పోయింది. ఋగ్య జుస్సామవేదాలకు సంబంధించిన ఆరు ఆరణ్యకాలకు పైన చేసిన కాల

నిర్ణయం కేవలం ఆధునిక విమర్శకుల అభిప్రాయాలపై ఆధారపడి ఉంది. కాని భారతీయ సంప్రదాయాన్ని అనుసరించేవారు వేదరాశిని అతిప్రాచీనమైందిగా భావిస్తారే గాని ఇలాంటి కాలనిర్ణయం చేయడాన్ని హర్షించరు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.5 నశించిపోయిన ఆరణ్యకాలు:

విశ్వమానవ కల్యాణాన్ని ఆకాంక్షించి మానవుణ్ణి పరిపూర్ణమైన వ్యక్తిగా, సజీవమైన శక్తిగా తీర్చి దిద్దిన జ్ఞానభాండాగారమైన వేదరాశి నిత్యమైన సత్యమైన తాత్త్వికాంశాల నెన్నింటినో బోధించింది. తమ కోసం కాక మానవజాతికంతటికోసం నిరంతరమైన తపస్సుతో ఇంద్రియ నిగ్రహంతో ఆదర్శమైన జీవితాలను గడిపిన మహర్షివరేణ్యులు తత్త్వాన్ని హితాన్ని పురుషార్థాన్ని మనకందించారు. భావితరాలకు భాగ్యరాశి అయిన ఆవేదరాశి చాలా వఱకు నశించిపోయింది. ఇప్పుడు దొరుకుతున్న మిగిలిన వాఙ్మయాన్ని పరిశీలిస్తేనే ఎన్నో అమూల్యమైన సందేశాలు, ప్రబోధాలు మానవజాతికి స్ఫూర్తినందించజాలినవిగాను, వసుధైక కుటుంబ భావనను మనలో కలిగించజాలిందిగాను కనబడుతున్నది. నిజంగా నశించిపోయిన వాఙ్మయం కూడా ఉండి ఉంటే ఎంత బాగుండేది. ఇంకెన్ని సృష్టిరహస్యాలు, తాత్త్విక భావనలు, మార్గదర్శక సూత్రాలు మనకందుబాటులో ఉండేవో! ఇది ఎంతో విచారించదగిన విషయం.

సంహితలు, బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులని వైదిక వాఙ్మయం నాలుగు రంగాలుగా రూపుదిద్దుకొన్నట్లు ఇదివఱకే చెప్పాను. అందులో ప్రతిరంగంలోను ఎన్నో గ్రంథాలు కాలగర్భంలో కలసిపోయాయి. వాటికి సంబంధించిన సంవాదాలు అక్కడక్కడా పరిశిష్టవాఙ్మయంలో దొరుకుతున్నాయి. వాటిని బట్టి ఒకప్పుడింత వాఙ్మయం ఉండేదని ఊహించగలుగుతున్నాం. వేదసంహితలకు సంబంధించిన శాఖలెన్ని నశించినాయో, ఎన్ని బ్రాహ్మణాలు నామమాత్రంగానే అక్కడక్కడ వినబడుతూ తమ అస్తిత్వాన్ని కోల్పోయాయో ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వం ఒకటి రెండు సంపుటాల్లో పేర్కొనడం జరిగింది. ఈ సంపుటంలో ప్రధానంగా ఆరణ్యకవాఙ్మయం సమీక్షించబడుతున్నది కాబట్టి

ఎంత ఆరణ్యక వాఙ్మయం రూపుమాసిపోయిందో సంగ్రహంగా ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం.

ఋక్సంహిత: ఆరణ్యకాలు:

ఋగ్వేదానికి సంబంధించి మనకు ఐతరేయ కౌషీతకారణ్యకాలు రెండు మాత్రమే దొరుకుతున్నాయి. ఈ వేదానికి గల కొన్ని బ్రాహ్మణాలు నశించిపోయినట్లు రెండవ సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II. 13) పేర్కొన్నాను. ఆరణ్యకాలు సామాన్యంగా బ్రాహ్మణాలకు పరిశిష్ట భాగాలుగా ఉండటం వల్ల, నశించిపోయిన బ్రాహ్మణాలన్నింటిలోను ఆరణ్యకాలు కూడా నశించిపోయి ఉంటాయని ఊహింపబడుతోంది.

1. పైంగ్యారణ్యకం:

పైంగిశాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకం పైంగి బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టంగా ఉండేది. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రం లోను, సత్యాషాఢశ్రౌత సూత్రంలోను, శంకరాచార్యుల వారి శారీరకమీమాంసాభాష్యంలోను ఈ బ్రాహ్మణప్రసక్తి ఉన్నది. ఇది ఒకప్పుడు సమగ్రంగా లభించేది. ఇప్పుడిది నామమాత్రంగానే మిగిలిపోయింది.

2. బాహ్వృచారణ్యకం:

బాహ్వృచశాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకం బాహ్వృచబ్రాహ్మణంలో భాగంగా ఉండేది. శబరస్వామి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని తన శాబరభాష్యంలో పేర్కొన్నాడు. ఇప్పుడిది అలభ్యం.

3. ఆశ్వలాయనారణ్యకం:

ఆశ్వలాయనారణ్యకం ఆశ్వలాయన బ్రాహ్మణంలో భాగంగా ఉండేది. దీన్ని రఘునందనుడు స్మృతితత్త్వమనే గ్రంథంలో పేర్కొ

న్నాడు. ఇది కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. కొందఱు ఐతరేయమే ఆశ్వలాయనమని ఊహిస్తున్నారు.

4. గాలవారణ్యకం:

గాలవారణ్యకం గాలవబ్రాహ్మణానికి సంబంధించినది. పతంజలి మహాభాష్యంలో (6.3.61; 1.1.44) గాలవుని ప్రసక్తి తీసుకొని వచ్చాడు. ఇది పేరుకు మాత్రమే మిగిలిఉన్నది.

యజుస్సంహిత: ఆరణ్యకాలు:

1. చరకారణ్యకం:

చరకారణ్యకం చరకబ్రాహ్మణ పరిశిష్టరూపం. లాహోరులోని డి.ఎ.పి. కళాశాల గ్రంథాలయంలో చరకారణ్యకం వ్రాతప్రతి (No. 175) ఉన్నది. కాని అది ఇంతవఱకు ముద్రింపబడలేదు.

2. శ్వేతాశ్వతరారణ్యకం:

శ్వేతాశ్వతరారణ్యకం శ్వేతాశ్వతర బ్రాహ్మణ పరిశిష్టరూపం. ఈ బ్రాహ్మణాన్ని ఆత్మానన్దుడు, విశ్వరూపాచార్యులు పేర్కొన్నారు. ఇది ఇప్పుడు దొరకటం లేదు.

3. కాఠకారణ్యకం:

కాఠకారణ్యకం కాఠకబ్రాహ్మణానికి సంబంధించింది. ఈ ఆరణ్యకం వ్రాతప్రతులు కాశ్మీర్‌లో ఉన్నట్లు తెలుస్తోంది. ఇతర రాష్ట్రాల్లో ఎక్కడా అవి దొరకడం లేదు. సూర్యకాన్త, కాలండ్ ఈ బ్రాహ్మణంలోని కొన్ని భాగాలను ప్రచురించారు. అందులో ఆరణ్యకం లేదు. వాసిష్ఠ ధర్మసూత్రం, వైఖానస ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రాలు ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నాయి. ఇది కూడా కాలగర్భంలో కలసిపోయింది.

4. జాబాలారణ్యకం:

జాబాలబ్రాహ్మణానికి సంబంధించిన ఆరణ్యకం జాబాలారణ్యకం. దీన్ని విశ్వరూపాచార్యులు తన 'బాలక్రీడ' వ్యాఖ్యానంలో పేర్కొన్నారు. ఇది మనకిప్పుడు దొరకడం లేదు.

5. ఖాండికేయారణ్యకం:

ఖాండికేయబ్రాహ్మణ పరిశిష్టమే ఖాండికేయారణ్యకం. భాషిక సూత్రంలో ఖాండికేయ బ్రాహ్మణం పేర్కొనబడింది. ఇది కూడా మనకు లభించడం లేదు.

6. ఔఖేయారణ్యకం:

ఔఖేయారణ్యకం ఔఖేయబ్రాహ్మణ పరిశిష్టం. భాషిక సూత్రంలో ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొనబడింది. ఇది కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది.

7. హారిద్రవికారణ్యకం:

హారిద్రవికబ్రాహ్మణ పరిశిష్టం హారిద్రవికారణ్యకం. సాయణుడు ఋగ్భాష్యంలోను, యాస్కుడు నిరుక్తంలోను దీన్ని పేర్కొన్నారు. ఇది కూడా ఇప్పుడు లభించడం లేదు.

8. తుంబురు ఆరణ్యకం:

తుంబురు బ్రాహ్మణాన్ని పతంజలి పేర్కొన్నాడు. దీనికి సంబంధించిన తుంబురు ఆరణ్యకం ఎక్కడా లభించడం లేదు.

9. ఆహ్వరకారణ్యకం:

ఆహ్వరకబ్రాహ్మణాన్ని దుర్గాచార్యుడు తన నిరుక్తవ్యాఖ్యానంలో పేర్కొన్నాడు. ఆ బ్రాహ్మణ పరిశిష్టమే ఆహ్వరకారణ్యకం. ఇది మనకు దొరకడం లేదు.

10. కంకత్యారణ్యకం:

కంకత్యారణ్యకం కంకతిబ్రాహ్మణ పరిశిష్టం. ఆపస్తంబ శ్రౌత సూత్రం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది. ఇది ఈనాటికీ మృగ్యంగానే ఉంది.

11. ఛాగలేయారణ్యకం:

ఛాగలిమహర్షి శిష్యులు ఛాగలేయులు. ఛాగలేయబ్రాహ్మణానికి సంబంధించిన ఆరణ్యకం ఛాగలేయారణ్యకం. బోధాయన శ్రౌతసూత్రం ఈ బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది. స్కందస్వామి ఋగ్వేదభాష్యంలో దీన్ని పేర్కొన్నాడు. ఇది నామమాత్రంగానే ఉన్నది.

సామసంహిత: ఆరణ్యకాలు:

1. భాల్లవ్యారణ్యకం:

భాల్లవిబ్రాహ్మణ పరిశిష్టమే భాల్లవ్యారణ్యకం. బృహద్దేవత, కాశికా వృత్తి, ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం మొదలగు గ్రంథాల్లో ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొనబడింది. ఇది మనకు లభించడం లేదు.

2. కాలబవ్యారణ్యకం:

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రం కాలబవి బ్రాహ్మణాన్ని పేర్కొంటున్నది. ఈ బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టమే కాలబవ్యారణ్యకం. ఇది పేరుకు మాత్రమే మిగిలింది.

3. రౌరుక్యారణ్యకం:

తైత్తిరియబ్రాహ్మణ భాష్యంలో రౌరుకి బ్రాహ్మణాన్ని సాయణుడు పేర్కొన్నాడు. దీని పరిశిష్టమే రౌరుక్యారణ్యకం. ద్రాహ్యాయణ -

లాట్యాయన శ్రౌతసూత్రాల్లో ఈ బ్రాహ్మణం పేర్కొనబడింది. ఇది ఎక్కడా లభించడం లేదు.

4. శాట్యాయనారణ్యకం:

శాట్యాయనబ్రాహ్మణం ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రం, సాయణభాష్యం మొదలగు ఎన్నో వైదిక గ్రంథాల్లో పేర్కొనబడింది. ఇది చాలా సుప్రసిద్ధమైన గ్రంథం. దీని పరిశిష్టమే శాట్యాయనారణ్యకం. ఇది ఎక్కడా లభించడం లేదు.

ఇంకా సుమారు 13 సంకీర్ణ బ్రాహ్మణాలు నశించిపోయినట్లు తెలుస్తున్నది. అలాగే వాటి ఆరణ్యకాలు కూడా నశించిపోయినాయి. ఈనాడు వైదికవాఙ్మయంపైన పరిశోధనలు జరగడం లేదు. కనీసం నశించిపోయిన గ్రంథాల పేర్లైనా మనం తెలుసుకోలేని పరిస్థితులు మన చుట్టూతా ఉన్నాయి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.6 ఆరణ్యకాలు కూడా వేదాలేనా?

'వేదం' అనే వ్యవహారాన్ని ఏయే గ్రంథాలవఱకు వర్తింపజేయవచ్చు ననే విషయంలో అతి ప్రాచీనకాలం నుంచి చర్చ కొనసాగుతూనే ఉంది. కేవలం మంత్రభాగమైన 'సంహిత' వఱకే వేదమనే వ్యవహారం ఉచిత మని కొందఱు అభిప్రాయపడ్డారు. అలా కాదు; బ్రాహ్మణాల వఱకు వేదమనే వ్యవహారం సబబైనదేనని ఇంకొందఱు అనుకున్నారు. అయితే వారి దృష్టిలో ఆరణ్యకాలను ఉపనిషత్తులను వేదమని పిలువకూడదు. ఉపనిషత్తులకు వేదాంతమనే వ్యవహారం ఎలాగూ ఉంది. వేదంలో చివఱి భాగమనే అర్థం చెబితే ఉపనిషత్తులు కూడా వేదం కావలసి వస్తుంది. అందుకే కొందఱంటారు -- 'అన్త' శబ్దానికి సిద్ధాంతమని అర్థం. వేదంలో ప్రతిపాద్యమైన ముఖ్యసిద్ధాన్తం ఉపనిషత్తుల్లో చెప్ప బడుతోంది కాబట్టి ఉపనిషత్తులు వేదాన్తమనబడుతున్నాయి. అయితే మఱి ఆరణ్యకాల సంగతి ఏమౌతుంది?

ఇది చాలా సున్నితమైన సమస్య. ఇందులో అన్ని పక్షాల వారి అభిప్రాయాలు సమర్థించ దగినవే. వేదం అనే వ్యవహారం రెండు విధా లుగా కనబడుతున్నది. అపౌరుషేయాలైన సంహితారూప గ్రంథాలలో ముఖ్యంగా వేదమనే వ్యవహారం కనబడుతున్నది. పౌరుషేయాలైన బ్రాహ్మణాది గ్రంథాల్లో గౌణంగా అంటే అప్రధానంగా వేదమనే వ్యవహారం కనబడుతున్నది. దీనికి సంబంధించిన చర్చ వివరంగా క్రిందటి సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II. 28) చేశాను. దానికి తగిన ప్రమాణాలను కూడా ఆ సందర్భంలోనే అందించాను.

ఈ విధంగా ముఖ్య-గౌణార్థాల్లో వేద వ్యవహారం ఉండటం వల్ల సంహితలు, బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు అనే నాలుగు దశల్లో ఉన్న వాఙ్మయాన్నంతటిని వేదమని పిలుచుకోవడం ఉచి తమౌతుంది. అంతేకాకుండా సంహితలకు బ్రాహ్మణాలకు వేదమనే

వ్యవహారం అంగీకరించే వారి పక్షంలో అరణ్యకాలు కూడా బ్రాహ్మ ణాలలో ఒకభాగమే కాబట్టి అవి కూడా వేదమని పిలవబడటంలో తప్పులేదనిపిస్తుంది.

అరణ్యకాలనుండి ఉపనిషత్తులనుండి అనేక వాక్యాలను ఉదహరిస్తూ వేదాన్తగ్రంథాల్లో 'ఇతి శ్రుతిః' అని అనడం కూడా అరణ్యకాలకు, ఉపనిష త్తులకు కూడా శ్రుతి అనే వ్యవహారాన్ని సమర్థిస్తున్నది. కనుక ఏవిధంగా చూసినా అరణ్యకాలకు కూడా వేదమనే వ్యవహారం యుక్తమే నని పిస్తున్నది. అరణ్యకాలను వేదమని పిలవడం వల్ల ఎవరికీ ఏరకమైన విప్రతిపత్తి లేదు.

– ఎస్.టి.ఆర్.

1.7 ఆరణ్యకాల వల్ల ఏం ప్రయోజనం?

మంత్రరూపమైన వేదసంహితలను చక్కగా అర్థం చేసుకోవడానికి, అందులో ఉన్న నిగూఢార్థాలను గ్రహించడానికి వ్యాఖ్యానరూపమైన బ్రాహ్మణవాఙ్మయం అవసరమైంది. యజ్ఞయాగాల స్వరూపాన్ని ప్రతిపాదిస్తూ, వాటినాచరించడంలో ఏ మంత్రాలు ఎక్కడుపయోగించాలో వాటి రహస్యార్థాలేమిటో బ్రాహ్మణాలు వివరిస్తున్నాయి. బ్రాహ్మణ గ్రంథాలలో ఒక భాగంగా ఏర్పడ్డ ఆరణ్యకాలకు గూడా ఇదే ప్రయోజనమనుకోవడంలో తప్పు లేదు. కాని గృహస్థులను దృష్టిలో పెట్టుకొని కాక వానప్రస్థాశ్రమంలో ప్రవేశించిన వాళ్లు అరణ్యాల్లో అధ్యయనం చేయదగిన అంశాలను ఆరణ్యకాలు ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. ఆరణ్యకాల్లో పేర్కొనబడే అంశాలు గ్రామాలలో అధ్యయనం చేయదగినవి ; చర్చించదగినవి కాదు. పవిత్రమైన అరణ్యవాతావరణంలో వాటినధ్యయనం చేయాలి. తైత్తిరీయారణ్యకానికి భాష్యం వ్రాస్తూ సాయణుడిలా అన్నాడు--

> అరణ్యంలో అధ్యయనం చేయబడటం వల్ల దీని కారణ్యకమని పేరు. "అరణ్యే తదధీయతే" అనే శ్రుతివాక్యం, దీన్ని అరణ్యంలోనే అధ్యయనం చేయాలనే అంశాన్ని నొక్కిచెబుతున్నది.[1]

ఆరణ్యకాల్లో ప్రతిపాదింపబడే విషయాలు అత్యంత రహస్యార్థాలు. దీక్షితులు కాని వాళ్లకు ప్రమాదకరమైనవి. అందువల్లనే అవి గ్రామాల్లో అధ్యయనం చేయరాదనే నిషేధమేర్పడింది. ఇవి యజ్ఞానుష్ఠాన ప్రక్రియ

---

1. అరణ్యాధ్యయనాదేత దారణ్యకమితీర్యతే |
అరణ్యే తదధీయాతేత్యేవం వాక్యం ప్రవక్ష్యతే || తై.ఆ.సా.భా. 1.6

లను అనేక వ్రతాలను నియమాలను గాక, యజ్ఞాలలోని అంతరార్థాలను సాంకేతికార్థాలను వివరిస్తూ చక్కని వ్యాఖ్యానాలనందిస్తున్నాయి.

ఆరణ్యకాలు ఇటు యజ్ఞయాగాదుల స్వరూపాన్ని నిరూపించే బ్రాహ్మణాలకు, ఆత్మతత్వాన్ని భగవత్తత్వాన్ని, సృష్టిని వివరించే ఉప నిషత్తులకు మధ్య వారధిగా ఉంటూ కర్మకాండనుంచి మానవుడి మనస్తత్వం జ్ఞానకాండవైపు ఎలా నడిచిందో స్పష్టం చేస్తున్నాయి. ఆర ణ్యక వాఙ్మయంలో ఇటు బ్రాహ్మణాల ప్రభావం అటు ఉపనిషత్తుల ప్రభావం విశదంగా మనకు గోచరిస్తున్నది. బ్రాహ్మణాలలో ఏకదేశంగా ఉండే ఈ ఆరణ్యకాలు తమలో ఒక భాగంగా ఉపనిషత్తుల్ని కలిగి ఉండటం దీన్ని తెలియజేస్తున్నది.

బ్రాహ్మణాల్లాగానే ఆరణ్యకాల్లో కూడా పదార్థనిర్వచనం అనేక సందర్భాల్లో చేయబడింది. సంహితలలోని పదాలకు అనేకారణ్యకాల్లో చక్కని వ్యుత్పత్తులు అందించబడినాయి. తరువాతి కాలంలో నిఘం టుకారులు వేదపదాలకు నిర్వచనాలను చెప్పేటప్పుడు ఆరణ్యకాలిచ్చిన వ్యుత్పత్తులను వాడుకోవటం గమనార్హమైన విషయం. కనుక వైదిక పదార్థ స్వరూపాన్ని నిర్వచించడంలో బ్రాహ్మణాలలాగానే ఆరణ్యకాల పాత్ర కూడా ఉన్నదనే విషయం మనం గుర్తించాలి.

ఆధ్యాత్మిక భావనలకు ఆటపట్టైన ఉపనిషద్వాఙ్మయాన్ని తనలో ఇముడ్చుకున్న ఈ ఆరణ్యక సముదాయం భారతీయుల ధార్మిక జీవనా నికి, సంస్కారానికి, విరక్తికి, తాత్త్వికవిచారధారకు పట్టిన అద్దంలాంటిది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1.8 మహర్షులు

అడవులలో నివాసమేర్పరచుకుని అక్కడే అధ్యయనం చేయవల సిన గ్రంథభాగాలు గనుక "ఆరణ్యకాలు" అనే వ్యవహారం ఏర్పడింది. ఈ అంశం లోగడ స్పష్టం చేయబడిందే. (అరణ్యే అధీయీరన్ తై.ఆ). ఈ భాగాలను అరణ్యంలో చదువుకోవాలి. చిన్నపిల్లలు, గర్భ వతులైన స్త్రీలు, రోగార్తులు మొదలగువారు వినగూడని మంత్రాలు ఆరణ్యకాలలో అధికంగా ఉంటాయి. ఈ తీరు అనూచానంగాను, ఆచారంగాను, అనాదిగా వస్తున్నది. అందువల్ల "ఆరణ్యకం" అన్న పదం సార్థకమే.

ఋషి అంటే ఎవరు?

"ఋషి" అంటే జ్ఞానమూర్తి. పాంచభౌతికశరీరంతో కదలా డుతున్నా, లోకసంగ్రహంకోసం కర్మలను, ఉపాసనలను ఆచరిస్తున్నా, వాటితో ఏవిధమైన సంపర్కం లేకుండా నిజస్వరూపమై స్వయంప్రకాశ మైన జ్ఞానంతో వెలుగొందే మహానుభావులు ఋషులనిపించుకుంటారు. బ్రహ్మ స్వయంభు అభ్యానర్షత్. తదృషీణాం ఋషిత్వమ్ -- స్వయం జ్యోతి అయిన పరమాత్మ తనంతట తానుగా వీరిని పొందింది. అందువల్లనే వీరు ఋషులైనారు (– తైత్తిరీయం) అని వేదమే ఋషి శబ్దానికి నిర్వచనం చూపించింది. ఋషులు అన్ని విధాల గొప్పవారు. అందరికీ పూజనీయులు. కాబట్టి వారే మహర్షులవుతారు. లేక ఋషు లలో కూడా ఉత్తమోత్తమంగా జీవించేవారు మహర్షులన్నా అనవచ్చు. ఆరణ్యకగ్రంథాలననుసరించి నాటి మహర్షుల విశేషాలను సంగ్రహంగా తెలుసుకుందాం.

తూర్పు పడమరలలో సముద్రాలు, ఉత్తరాన హిమాలయం, దక్షి ణాన వింధ్య పర్వతం-- ఈ హద్దుల మధ్య నుండే దేశానికి "ఆర్యా

వర్తం" అని పేరు. దీనికి "పుణ్యభూమి" అనే బిరుదు కూడా ఉంది. ఇదే వైదిక ఋషుల మొదటి నివాసం. ఇందులో కూడా కొన్ని విభాగాలున్నాయి. సరస్వతి, దృషద్వతి అనే మహానదుల మధ్య నుండే ప్రాంతాన్ని "బ్రహ్మవర్తం" అని వ్యవహరించేవారు. ఇది అన్నింటి కన్న పవిత్రమైన ప్రదేశం. కురుక్షేత్రం, మత్స్యదేశం, శూరసేన దేశం, పాంచాలదేశం, విదేహ కోసల దేశాలు -- ఇవి బ్రహ్మవర్తం తరువాత పేర్కొనదగినవి. వీటిలో కూడా కురు పాంచాల దేశాలు, విదేహ కోసల దేశాలున్నూ మహర్షుల దివ్యజీవనంతో పెనవేసుకుని పరమ పవిత్రమైనవిగాను, వైదికవిజ్ఞానానికి ఆటపట్టులుగాను, ఆర్యజాతి యొక్క జీవనాడులుగాను ప్రఖ్యాతిని సంపాదించుకున్నాయి. ఈ ప్రదేశాలన్నీ పంజాబ్ రాష్ట్రంలో కొన్ని మండలాలుగా ఏర్పడి ఉన్నాయి. ఇవే ఆనాడు ఆరణ్యక మహర్షులకు ఆవాసభూములు.

వృక్షాలు, మహావృక్షాలు, పుష్పవృక్షాలు, ఫలవృక్షాలు, తీగలు, పొదరిళ్లు, ఓషధులు, సెలయేళ్లు, నదులు, ఉపనదులు, పశుపక్ష్యాదులు మొదలయిన ప్రకృతి సిద్ధమైన సంపదలతోను, సహజసౌందర్యంతోను, నాటి అరణ్యాలు తులతూగుతూ ఉండేవి. అవి మనస్సును పరవశం చేస్తాయి. ఏకాగ్రంగా ఉంచుతాయి. సృష్టిని తనివితీరా అనుభవించడానికి భగవంతుని లీలలను ఆస్వాదించడానికి, తత్త్వాన్ని పరామర్శించి నిర్ధరించడానికి మిక్కిలి అనువైన ప్రదేశాలు అరణ్యాలే. అవే తపస్సుకు సిద్ధిక్షేత్రాలు. అందువల్లనే మహర్షులు వాటిని తమ కార్యక్షేత్రాలుగా మలచుకుని, స్థిరపరచుకున్నారు.

ఋషుల నివాసాలు ఆశ్రమాలు. నదీతీరాలలో అనుకూల వాతావరణం గల ప్రదేశాలలో వెదురుతోను, రెల్లు, దర్భ మొదలగు గడ్డితోను వీటిని నిర్మించుకునేవారు. ఆశ్రమపరిసరాలన్నీ నిరాడంబరంగాను, ప్రశాంతంగాను, సత్త్వగుణప్రధానంగాను ప్రకాశించేవి. సత్యధర్మాలకు అవి ఆలయాలు. రాగద్వేషాదులకు అక్కడ చోటు లేనే లేదు. కర్మ ఉపాసన, జ్ఞానం అనే మూడు ఆర్ష సంస్కృతి స్రవంతులకు,

ఆశ్రమాలు పరమ పవిత్రమైన దివ్యభవ్యమైన సంగమ స్థానాలని చెప్ప వచ్చు. వాస్తవంగా ఆరణ్యక గ్రంథాలలో ఆశ్రమ వర్ణనలు కనిపించవు. అయినా ఆయా సందర్భాలనుబట్టి ప్రాచీన మహాకవుల వర్ణనలనుబట్టి ఈ విధంగా చిత్రించుకోవచ్చు. ధర్మపరిపాలన విషయంలో ఋష్యా శ్రమాలే ముఖ్య కేంద్రాలుగా ఉన్నా, వ్యావహారికంగా ఆయా దేశాల రాజులు వాటి యోగక్షేమాలు చూసుకుంటూ ఉండేవారు. ప్రజల సంక్షేమానికి ఋషులు తమ తమ తపస్సును ధారపోయడం, ఋషుల బాగోగులను రాజులు గమనిస్తూ ఉండడం ఆనాటి పరిపాటి. ఇదే (పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పరమవాప్స్యథ) అన్యోన్యం గౌరవించు కుంటూ శ్రేయస్సులను పొందండి అనే సూక్తికి పరమనిదానం.

అలనాటి వైదికమహర్షుల సంతతివారే ఆరణ్యకాలలోని ఋషులు. వీరిలో కొందరు వానప్రస్థులుగాను (వయసు ముదిరిన తరువాత కుమా రులకు సకలకార్యభారం అప్పగించి, అడవులలో భార్యతోపాటు వైరా గ్యంతో కాలక్షేపం చేసేవారు), మరికొందరు సన్న్యాసులుగాను (సర్వ సంగపరిత్యాగం చేసి, జ్ఞానధనంతో భిక్షాచరణం చేసుకుంటూ కాలం గడిపేవారు) కనిపిస్తారు. అక్కడక్కడ కొందరు గృహస్థులు కూడా తారసిల్లుతారు. స్నానధ్యానాదులతో, కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదికఠోర నియ మాలతో, సాత్త్వికాహారంతో, అధ్యాత్మయోగంతోను ఋషుల నిత్యజీవితం శిష్టాతిశిష్టంగా ప్రకాశిస్తుంది. ఈ సందర్భంలో వ్యాకరణమహాభాష్యంలో పతంజలిమహర్షి చెప్పిన శిష్టనిర్వచనం గుర్తుకు రావడం సహజం. "లోభ మోహాదులు లేకుండా సదాచార ప్రవర్తకులైనటువంటి, తపోబలంచేత సకలవిద్యలు కరతలామలకంగా ప్రకాశించునటువంటి ఆర్యావర్తవాసులైన మహర్షులే శిష్టులు" అని. ఇటువంటి శిష్టులను దృష్టిలో ఉంచుకునే మనువు ఈ విధంగా అన్నాడు :

ఏతద్దేశప్రసూతస్య సకాశాదగ్రజన్మనః ।
స్వం స్వం చరిత్రం శిక్షేరన్ పృథివ్యాం సర్వమానవాః ॥

ఈ ఆర్యావర్తంలో పుట్టిన మహర్షుల నుండియే సకలమానవులు సదాచారాన్ని, మంచిశీలాన్ని నేర్చుకోవాలి అని దాని భావం.

కాగా తమ పూర్వులు అనుసరించిన దివ్యజీవన పద్ధతిని ఆర ణ్యక ఋషులు అక్షరాల అనుసరించారు. వ్యవసాయం చేసుకుని వివిధ ధాన్యజాతులను పండించుకోవడం, గోమాతను దేవతగా పూజించి పాలించి ఆమె సంపదను పూర్తిగా అనుభవించడంకూడా వారికి పుట్టుక తోనే వచ్చిన విద్య. ఆశ్రమవృక్షాలు వారికి ఆదరణీయాలు. లేళ్లు, చిలుకలు మొదలైనవి వారికి సుతనిర్విశేషాలు (పుత్రుల వంటివి).

అగ్నిదేవుని ఉపాసించడం ఆర్యుల సర్వస్వం గదా! ఇష్టులు (చిన్న చిన్న యాగాలు), యజ్ఞాలు, యాగాలు విరివిగా జరుగుతూనే ఉండేవి. "నచికేతాగ్ని" అనే కొత్త ప్రక్రియ మాత్రం ఆరణ్యకాల సమయంలో బయలుదేరింది. దీనికి సంబంధించిన చిన్న కథ ఒకటి ఈ విధంగా ఉంది — "ఉద్దాలక మహర్షి కుమారుడు నచికేతుడు. అతని చిన్న తనంలో ఉద్దాలకుడు "విశ్వజిత్తు" అనే యాగం చేసి, తనకున్నదంతా దక్షిణగా దానం చేసేశాడు. తనను కూడా దానం చేయాలేమో! అన్న కుతూహలంతో "నాన్నా! నన్నెవరికిస్తావు?" అని పదిసార్లు అడిగి తండ్రికి విసుగెత్తించాడు. తండ్రి కోపంతో "నిన్ను యమునికిస్తాను" అన్నాడు. కుమారునికి ఆ మాట అర్థం కాలేదు. తికమక పడుతూ ఉండగా ఆకాశవాణి "యమలోకానికి వెళ్లు. యముని నుండి వరాలు కోరుకో, శుభం కలుగుతుంది" అని పలికింది. తదనుసారం నచికేతుడు యముని ఇంటికి వెళ్లాడు. సమయానికి యముడింటి దగ్గర లేడు. మూడు రోజుల తరువాత యముడు వచ్చి అంతవరకు ఉపవాసంతో ఉన్న నచికేతుణ్ణి చూసి మెచ్చుకొని అతనికి మూడు వరాలిచ్చాడు. వాటిని స్వీకరించి అతడు మరల తన తండ్రిని చేరి సుఖంగా ఉన్నాడు."

నచికేతుడు పొందిన వరాలలో నూతనమైన అగ్నిపూజావిధానం ఒకటి. దీనికే "నాచికేతాగ్ని" అని వైదికవ్యవహారం. ఈ విధానాన్ని నాటి ఋషులు విరివిగా ప్రచారం చేశారు.

అగ్ని తరువాత అరణ్యకులకు ప్రత్యక్ష దైవం సూర్యుడు. ఉషఃకాం తిని, ఉదయించే సూర్యుణ్ణి, పయనించే సూర్యుణ్ణి, అస్తమించే సూర్యుణ్ణి, సంధ్యారాగాన్ని వేయివిధాలుగా భావించి, వర్ణించి, తన్మయులై మురిసి పోయి లక్షవిధాలుగా వారు ఆరాధించేవారు. సకలదేవతాస్వరూపుని గాను, పరబ్రహ్మగాను, సూర్యుణ్ణి తీర్చిదిద్దారు. సర్వవేదసారంగా గాయత్రీమంత్రాన్ని రూపొందించారు. ఆరోగ్యభాగ్యానికి అధిదేవతగా పూజించారు. సూర్యనమస్కారాలను నిత్యకర్తవ్యంగా ఆచరించారు. "అరుణం" అనే ఆరణ్యకభాగాన్ని నిత్యపారాయణంలో చేర్చుకున్నారు. ఈ తీరులన్నీ నేటికీ భరతఖండమంతా కొద్దిగానో గొప్పగానో కనిపి స్తూనే ఉంటాయి.

దేవయజ్ఞం, పితృయజ్ఞం, భూతయజ్ఞం, మనుష్యయజ్ఞం, బ్రహ్మ యజ్ఞం అనే అయిదు యజ్ఞాలను ప్రతిరోజూ నిర్వర్తించడం మహర్షుల జీవిత విధానంలో ముఖ్యఘట్టమని చెప్పవలసి ఉంది. ఇంద్రాది దేవత లనుద్దేశించి అగ్నిలో హోమాలు చేయడం దేవయజ్ఞం. పితృదేవతలకు శ్రాద్ధకర్మను ఆచరించడంగాని, నీటితో తర్పణం చేయడంగాని పితృ యజ్ఞం. పశుపక్ష్యాదులకును, కృమికీటకాదులకున్ను యథాశక్తిగా అన్న పానాదులను అందించడం భూతయజ్ఞం. ఇంటికి వచ్చిన అతిథులకు అన్నివిధాలా గౌరవాదరాలను చూపడం మనుష్యయజ్ఞం. వేదవేదాంగా లను తాను చదువుకోవడంగాని – ఒకరికి చెప్పడంగాని బ్రహ్మయజ్ఞం. కర్మకాండనంతా కుదించి గుళికలుగా చేసి, నిత్యజీవితానికి సమన్వయం చేసిన మహారాజమార్గమే ఈ పంచయజ్ఞ విధానం. అందులోనూ ఆయా వేదాల యొక్క, వేదాంగాల యొక్క మొదటి మంత్రాలను వాక్యాలను ఏర్చి కూర్చి, వాటి పారాయణం వల్ల సకల వేదవేదాంగ పారాయణం

వల్ల కలిగే ఫలం అంతా కలుగుతుందనే దృఢవిశ్వాసంతో ఏర్పడిన బ్రహ్మ యజ్ఞ విధానం ఋషుల శ్రద్ధాసక్తులను మనకళ్లముందుంచుతుంది. ఇప్పటికీ కర్మరులైన వైదికుల ఇళ్లలో పై పంచయజ్ఞాలు జరుగుతూనే ఉండడం మహర్షుల దివ్యతపఃఫలమే – సంవిధానచాతుర్యమే.

తాము ఆధ్వర్యవం వహించి రాజుల చేతను, చక్రవర్తులచేతను అశ్వమేధయాగాలను చేయిస్తూ ఉండడం నాటి ఋషుల కర్మచరిత్రలో ఉదాత్తమైన చివరి అధ్యాయం. ఆశ్రమాలలో ఋషులుండేవారు. ఆస్థానాలలో రాజులుండేవారు. పరస్పరం రాకపోకలు జరుగుతూ ఉండేవి. ఆయా సమయాలలో అశ్వమేధాలకు ఒకవంక సంకల్పాలు, మరొకవంక అవభృథస్నానాలున్ను అక్కడక్కడ జరుగుతూ ఉండేవి.

మంచిలక్షణాలు గల గుఱ్ఱాన్ని యజ్ఞపశువుగా చేసి జరిపే యజ్ఞం అశ్వమేధం. ఇదొక పెద్ద పథకం. ఇహం, పరం, సాంఘికం, రాజకీయం, ఆర్థికం -- అన్నీ దీనిలో ఇమిడి ఉన్నాయని పెద్దలు చెపుతారు. ఆరణ్యకాలు అశ్వమేధానికిచ్చిన ప్రాముఖ్యం ఇంతా అంతా కాదు. అశ్వం సకల దేవతా స్వరూపమని, అశ్వమేధం యజ్ఞసర్వస్వం అని, అది సృష్టికంతకు సంకేతమనిన్నీ నాటి ఋషులు భావించారు. నేటి వారికి మాత్రం యజ్ఞప్రక్రియ -- అందులోను అశ్వమేధ ప్రక్రియ కొరకరాని కొయ్యగా తయారైంది. అది వేరే విషయం.

అశ్వమేధాలు అసంఖ్యాకంగా జరిగిన తరువాత ఋషుల దృక్పథంలో పెద్దమార్పు వచ్చినట్లు స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది. కర్మకాండకు సంబంధించిన నియమాలు నిష్ఠలున్ను కొంచెం కొంచెం సడలడం ఆరంభమయింది. ఉపాసన అనే కొత్త మార్గం ఏర్పడింది.

తరువాత సమయాలలో శాఖోపశాఖలుగా వృద్ధిచెందిన భక్తిమహా వృక్షానికి ఈ ఉపాసనే బీజం అయింది. "ఏకాగ్రమైన మనస్సుతో

ధ్యానించడం, జపించడమున్నూ" ఉపాసనయొక్క తాత్పర్యం. ఇందులో మనస్సుకే తప్ప బాహ్యమైన కర్మ కలాపానికి చోటులేదు. "ఓమ్" అనే ప్రణవనాదం మొదలుకొని అగ్ని, సూర్యుడు, వాయువు మొదలైన దేవతలు, హృదయకమలం, పురుషుడు, శక్తి మొదలైన సాంకేతిక విష యాలున్నూ ఋషుల ఉపాసనకు ఆలంబనాలు అయినాయి. దహరవిద్య, పంచాగ్నివిద్య, మధువిద్య మొదలగు చిత్రమైన పేర్లతో వారు ఉపాసన సాగించేవారు.

చిట్టచివరను మహర్షుల మననజలధి నుండి అపూర్వమైన అనర్ఘమైన మహారత్నం ఒకటి ఆవిర్భవించింది. అదే జ్ఞానరత్నం - తత్త్వరత్నం - శాశ్వతమైనరత్నం - సకలలోకైకరత్నం. ఆరణ్యకాలలో ఆవిర్భవించిన ఈ రత్నం యొక్క దివ్యకాంతులే క్రమంగా ఉపనిషత్తులు అనిపించు కున్నాయి. ఉపనిషత్తులు ఆరణ్యక నవనీతాలే కాని ప్రత్యేక గ్రంథాలు కావు. "ఆరణ్యకాలు" అనే వ్యవహారం వాటి విషయంలో కూడా సార్థకమే. "సృష్టి స్థితిలయాలకు మూలమైన పరమసత్యం ఏది?" అన్న జిజ్ఞాసయే జ్ఞానరత్నం దొరకడానికి ముఖ్యకారణం అయింది.

"మనం అనునిత్యం ఉపాసన చేసే ఆత్మ అంటే ఎవరు? కన్ను మొదలగు ఇంద్రియాల శక్తియా? హృదయమా? మనస్సా? విజ్ఞా నమా? ప్రజ్ఞానమా? . . . . " అని మహర్షులకు సంశయం కలిగింది. విచారణ సాగింది. తుదకు ఉపాధిని బట్టి (పై తొడుగు) ఏ పేరు పెట్టుకున్నా అంతా ప్రజ్ఞానమే-- శుద్ధచైతన్యమే-- సృష్టి అంతా దాని విలాసమే-- నామరూపాలు అన్నీ అదే-- కాబట్టి ప్రజ్ఞానమే బ్రహ్మ" అని నిర్ణయం జరిగింది. ఈ తీరులో తత్త్వ విచా రానికి శ్రీకారం చుట్టింది. ("ఐతరేయారణ్యకం" 2 వ కాండం - 6 వ అధ్యాయం).

పరమార్థం లభించగానే ఋషుల కర్మకలాపం, ఉపాసనావైవిధ్యం కూడా మూలబడ్డాయని చెప్పవచ్చు. అడవులు, ఆశ్రమాలు, ఆలయాలు,

ఆస్థానాలు, నగరాలు, జనపదాలు, విద్యాస్థానాలు, సకల ప్రదేశాలు విద్వ ద్గోష్ఠులతోను, వివాదాలతోను, తత్త్వవిచారంతోను మారుమ్రోగుతూ ఉండేవి. పరమార్థానికే "బ్రహ్మ" అని పేరు పెట్టడం జరిగింది. బ్రహ్మను తెలుసుకున్న మహానుభావుడు "బ్రహ్మవాది". అటువంటి స్త్రీరత్నం "బ్రహ్మవాదిని". బ్రహ్మవాదులు, బ్రహ్మవాదినులు ముఖ్యంగా కురు, పాంచాల దేశాలలో పుష్కలంగా ఉండేవారు.

రాజులలో అజాతశత్రువు, జనకుడు మొదలగువారు, మహర్షులలో గార్గ్యుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు మొదలగువారు, స్త్రీరత్నాలలో మైత్రేయి మొదలగు వారున్ను నాటి బ్రహ్మవాదులలో సుప్రసిద్ధులు. వీరికి సంబంధించిన ఒకటి రెండు గాథలను ఈ సందర్భంలో చవిచూడడం అవసరం.

అజాతశత్రువు కాశీదేశపురాజు. అతడు బ్రహ్మవేత్త. అయినా ఏమీఎరగనివాని వలెనే ఉండేవాడు. ఒకనాడు అతని దగ్గరకు గార్గ్య మహర్షి వచ్చాడు. అతనికింకా పరబ్రహ్మ విషయంలో మిడిమిడి జ్ఞానమే కలిగింది. కాని బ్రహ్మవేత్తననే గర్వం మాత్రం అధికమయింది. అందు వల్ల "అజాతశత్రూ! నీకు బ్రహ్మను గూర్చి చెపుతాను. వింటావా?" అని విర్రవీగి ప్రకటించాడు. అజాతశత్రువు చిరునవ్వుతో "చిత్తం స్వామీ! అట్లయితే తమకు వెయ్యి ఆవులను దానం చేసుకుంటాను" అని వినయంతో అంగీకరించాడు. గార్గ్యుడు మొదట "ఆదిత్యుడే బ్రహ్మ" అన్నాడు. అజాతశత్రువు అది అందరకూ తెలుసు. కొత్తవిషయం కాదు" అన్నాడు. ఈ విధంగా చంద్రుడు, ఆకాశం, వాయువు, అగ్ని, నీరు మొదలగు వాటినన్నింటిని బ్రహ్మగా గార్గ్యుడు ప్రతిపాదించడం, "అవేవీ కావు" అని అజాతశత్రువు నిరాకరించడం జరిగింది. చివరకు గార్గ్యు నికి కోపం వచ్చింది. "అయితే సరే నీవే గురువు. నేను శిష్యుడను మాత్రమే. నాకు బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రసాదించు" అని లొంగిపోయాడు. వెంటనే అజాతశత్రువు అతనిని అనునయించి "అయ్యా! అన్నింటికి

పరమమూలం ప్రజ్ఞానం. అదే పరబ్రహ్మం. సాలెపురుగు నుండి దారం వచ్చినట్లు బ్రహ్మనుండియే సృష్టివస్తుంది. దాని ఉనికి, లయం అంతా మరల బ్రహ్మయందే. నిప్పునుండి రవ్వలు పైకి చిమ్ముతాయి. అవి వేరే వస్తువులు కావు. నిప్పేగదా! బ్రహ్మవిషయంలో కూడా ఇదే తీరు. అంతా ప్రజ్ఞానమే." అని వివరించాడు. గార్గ్యుడు సంతసించి అజాతశత్రువును చాలా గౌరవించాడు. అనాడు పాలకులైన క్షత్రియులు కూడా బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్నులనే విషయాన్ని ఈ కథ విశదం చేస్తుంది.

ఇక యాజ్ఞవల్క్యుని సంగతి. ఆ రోజులలో అతడు బ్రహ్మవేత్తలం దరకు తలమానికం. ఆత్మానుభవంలో అందెవేసిన చెయ్యి. ఆత్మసాక్షాత్కారం కలిగించే ప్రాచార్యుడు. ఒకానొక సమయంలో జనకమహారాజు ఒక యజ్ఞం ఆచరించాడు. వందలకొలది విద్వాంసులు అందులో పాల్గొన్నారు. యజ్ఞావసానంలో జనకుడు కుతూహలంతో "ఉన్నవారందరిలోను ఎవరు బ్రహ్మిష్ఠులో వారికి, బంగారు కొమ్ములు తొడిగిన వెయ్యి గోవులను ఇస్తాను" అని పందెం ప్రకటించాడు. హేమాహేమీలందరు ఏమీ చేయలేక తలలు దించుకున్నారు. యాజ్ఞవల్క్యుడు ఒక్కడే చేయెత్తి "నేను బ్రహ్మిష్ఠుడను" అని ఎలుగెత్తి చాటుకోగలిగాడు. మిగిలిన వారు అసూయతో అతనిని వాదాలకు దింపారు. అందరితోను వాదించి, అందరిని ఓడించి యాజ్ఞవల్క్యుడు గోవులను స్వీకరించాడు. నాటి నుంచి జనకుడు అతనిని తన పరమగురువుగా, ఆస్థాన విద్వాంసునిగా ప్రతిష్ఠించుకున్నాడు.

ఈ విధంగా కర్మోపాసనలతో కలకలలాడిన వైదిక ఋషిసంతతి ఆరణ్యకాలనాటికి తత్త్వపర్యవసాయి అయి, ఆత్మజ్ఞానంతో అజరామరమై అలరారింది.

— ఎ.ఎస్.ఎస్.

1. 9 ఉపాఖ్యానాలు

వానప్రస్థాశ్రమాన్ని స్వీకరించినవారు యజ్ఞాది కర్మాంగాలైన మంత్ర సూక్త హవిస్సులలో ఆయాదేవతా స్వరూపోపాసన జేసి, జ్ఞానమార్గం అవలంబించి పరమపురుషార్థమైన మోక్షాన్ని పొందే పద్ధతిని ఆరణ్యకాలు బోధిస్తున్నాయి. సంహితలు, బ్రాహ్మణాలు మంత్రక్రియాప్రధానాలైతే ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు జ్ఞాన-ఉపాసనాప్రధానాలైనాయి. అందువల్లనే ఆరణ్యకాలకు ఉపనిషత్తులకు తేడా చెప్పడం కష్టం. ఆరణ్యకాల్లో తత్త్వ జిజ్ఞాస ప్రధానంగా కల అధ్యాయాలనే ఉపనిషత్తులుగా వేరుచేసి, మిగిలిన భాగాలను ఆరణ్యకభాగాలుగా వ్యవహరిస్తున్నారు. ఇలా ఉపనిషద్భాగాలను వేరుచేయగా మిగిలిన ఆరణ్యక భాగాల్లో కొన్ని వ్రత-సూక్తాల ప్రశంసలు, కొన్ని విశేషహోమ మంత్రాలు, కొన్ని విశిష్ట మంత్రాల వ్యాఖ్యలు చోటు చేసుకున్నాయి. ఉపాఖ్యానాలన్నీ సామాన్యంగా తత్త్వజిజ్ఞాస ప్రధానంగా కల అధ్యాయాల్లోనే ఉండటం వల్ల కేవలారణ్యక భాగాల్లో ఉపాఖ్యానాలు పెద్దగా లేనట్లే చెప్పవచ్చు. అయినా సూక్త-వ్రత ప్రశంసలను జేసే ఒకటి రెండు ఉపాఖ్యానాలు లేకపోలేదు.

ఇపుడు ఆరణ్యకాలుగా దొరుకుతున్న వాటిల్లో ఋగ్వేదానికి చెందినవి ఐతరేయ శాంఖాయనారణ్యకాలు రెండు; యజుర్వేదానికి చెందినవి బృహదారణ్యక తైత్తిరీయారణ్యకాలు రెండు; సామవేదానికి చెందిన తలవకారారణ్యకం ఒకటి; యజుర్వేదానికి చెందినదే మరొక ఆరణ్యకం మైత్రాయణీయారణ్యకం; ఇది మైత్రాయణ్యుపనిషత్తనే వ్యవహరింపబడుతోంది.

వీటిల్లో ఐతరేయోపనిషత్తు ఐతరేయారణ్యకంలోను, తైత్తిరీయ నారాయణోపనిషత్తులు తైత్తిరీయారణ్యకంలోను, కౌషీతక్యుపనిషత్తు శాంఖాయనారణ్యకంలోనూ ఉన్నాయి. బృహదారణ్యకం, మైత్రాయణీయారణ్యకం, తలవకారారణ్యకం పూర్తిగా ఉపనిషత్తులుగానే గ్రహింప

బడుతున్నాయి. మైత్రాయణీయారణ్యకం మైత్రాయణ్యుపనిషత్తని, తల వకారారణ్యకం జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమని, బృహదారణ్యకం బృహదారణ్యకోపనిషత్తని వ్యవహరింపబడుతున్నాయి. ఈ ఉపనిషత్తుల్లో ఐతరేయ, తైత్తిరీయ, నారాయణ, మైత్రాయణ్యుపనిషత్తులను ఉపనిషత్తులుగా గ్రహించి శ్రీశంకరాచార్యులవారు భాష్యం వ్రాశారు. మిగిలిన రెండింటికి శంకరుల భాష్యం లేదు. అందువల్ల ఆ రెండు ఆరణ్యకాలనే ఆయన తలంపేమో.

ఐతరేయ, తైత్తిరీయ, నారాయణ, మైత్రాయణ్యుపనిషద్భాగాలను వదలి మిగిలిన ఆరణ్యక భాగాల్లో ఉన్న ఉపాఖ్యానాలను గురించి ఇక్కడ ముచ్చటించుకుందాం. ఆయా ఉపనిషత్తుల విషయం ఉపనిషద్భాగానికి వదలివేద్దాం.

ఇంద్రోపాఖ్యానం:

ఐతరేయారణ్యకంలో ఆరంభంలోనే మహావ్రత ప్రశంస చేస్తూ ఇంద్రోపాఖ్యానం ఉల్లేఖింపబడింది. సోమపాన విశేషరూపమైన ఈ మహావ్రతం వల్లనే ఇంద్రుడు వృత్రాసురుణ్ణి చంపాడట. ఈ వ్రతాన్నాచరించి ఇంద్రుడు గొప్పవాడయ్యాడు. కాబట్టి ఇది మహావ్రతం అని పిలువబడుతోంది. అలాగే గొప్పవాడైన ఇంద్రుని ఉద్దేశించి చేయబడటం వల్ల కూడా ఇది మహావ్రతం అని పిలువబడుతూందని సాయణభాష్యం (ఐ.ఆ. 1.1.1.) వివరిస్తున్నది.

ప్రజాపత్యుపాఖ్యానం:

ఇలాగే "తదిదాస" (ఋ.సం. 1.12.1) అనే మంత్రాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ తచ్ఛబ్దవైశిష్ట్యాన్ని చెప్పేందుకు ప్రజాపత్యుపాఖ్యానం ఇలా చెప్పబడింది – ప్రజాపతి జగత్తును సృష్టించి తకారంతో మొదలుపెట్టి శబ్దోచ్చారణ ప్రారంభించాడట. మొట్టమొదట 'తత' అని, తరువాత

'తాత' అని అన్నాడట. ప్రజాపతి తనచేత సృష్టింపబడిన హిరణ్యగర్భుని 'తాత' అని పిలిచాడట. అందువల్లనే ఇప్పటికి తండ్రులు తమ పిల్లలను 'తాత' అనే పితృవాచకశబ్దంతో లాలిస్తున్నారట (ఐ.ఆ. 2.1.8). ఇప్పటికీ పిల్లల్ని పితృవాచక శబ్దంతో పిలవడం ఆచారంగానే ఉంది. దానికిది చక్కని ఐతిహ్యం కదా!

విశ్వామిత్రోపాఖ్యానం:

ఇందులోనే రెండో ఆరణ్యకం, రెండో అధ్యాయం మూడు నాల్గు ఖండల్లో విశ్వామిత్రోపాఖ్యానం చెప్పబడింది -- (ఐ.ఆ. 2.2.3-4). శస్త్రగతాలైన తృచాశీతులలో 'అన్నత్వభావన' చేయాలి అని ఉపదేశిస్తూ, ఆవిధంగా ఆ మంత్రాలలో అన్నత్వభావనచేయడం వల్ల విశ్వామిత్రునికి కల్గిన లాభం ఈ ఉపాఖ్యానంలో వర్ణింపబడింది.

ఒకప్పుడు మహావ్రతంలో విశ్వామిత్రుడు హోతగ ఉండగా ఇంద్రుడు అన్నార్థియై విశ్వామిత్రుని వద్దకు వస్తాడు. అపుడు విశ్వామిత్రుడు ఇంద్రుని అభిప్రాయాన్ని తెలిసికొని ఇదే నీకు అన్నమని బృహతీ ఛందస్సులోనున్న వేయి మంత్రాలను పఠిస్తాడు. అలా పఠించడం వల్ల ఇంద్రుని లోకమైన స్వర్గాన్ని పొంది, మరల ఇంద్రుని కోరికచేత రెండుసార్లు బృహతీ సహస్రాన్ని పఠించి ఇంద్రుని అనుగ్రహానికి పాత్రుడౌతాడు. బృహతీసహస్రపాఠం వల్ల సంతోషించిన ఇంద్రుడు వరాన్ని కోరుకోమంటే -- "నేను నిన్ను తెలుసుకోవాలనుకుంటున్నా"నంటాడు విశ్వామిత్రుడు. ఇంద్రుడప్పుడు -- "సర్వం ప్రాణమయమని, ఆదిత్యాది రూపాలతో అన్ని దిక్కుల వ్యాపించి ఉన్నది తనేనని, తనకు అన్నమే ప్రీతిజనకం, వృద్ధిహేతువు, విశ్వశ్రేయః కారణం కూడా" అని "ఈ బృహతీసహస్రంలో హల్లులు శరీరమని, ఊష్మలు ప్రాణమనే శరీరాత్మ భావనచే వశిష్ఠుడు వశిష్ఠుడైనా"డని ఉపదేశిస్తాడు. ఇదే ఉపాఖ్యానం శాంఖాయనారణ్యకంలో కూడా (శాం.ఆ. 1.6) ఉంది.

గాంగ్యాయన్యుపాఖ్యానం:

శాంఖాయనారణ్యకంలో ఉపనిషద్భాగాలైన అధ్యాయాల్లోనే కొన్ని ఉపాఖ్యానాలున్నాయి. వాటిల్లో మొదటిది గాఙ్గ్యాయన్యుపాఖ్యానం. ఇందులో ఈ పాంచభౌతిక శరీరాన్ని వదలిన తరువాత ఆత్మ దేవయానాది మార్గాల ద్వారా మోక్షాన్ని ఎలా పొందుతుందో వివరింపబడింది (శాం.ఆ. 3).

ఈ ఉపాఖ్యాన సారాంశం ఇది – గాంగ్యుని కుమారుడు చిత్రుడు అనేరాజు యాగం చేయదలచి హోతగా ఆరుణిని రమ్మని ప్రార్థిస్తాడు. ఆతడు తన కుమారుడైన శ్వేతకేతువును పంపుతాడు. వచ్చిన శ్వేతకేతువును రాజు "శరీరాన్ని వదలి ఈ ఆత్మ ఎక్కడికి పోతుంది? ఎలా పోతుంది?" అని అడుగుతాడు. నాకు తెలియదు. మా నాయనను కనుక్కొనివస్తానని చెప్పి శ్వేతకేతువు వెళ్ళి తండ్రిని అడుగుతాడు. అపుడు ఆరుణి "ఈ విషయం నాకు కూడా తెలియదు. పోయి ఆతనినే అడిగి తెలుసుకుందాం" అని ఈ జ్ఞానం కోసం రాజునే ఆశ్రయిస్తారు. అపుడు రాజు ఇలా చెబుతాడు –

శరీరాన్ని త్యజించినవారు దేవయాన, పితృయాన మార్గాల ద్వారా చంద్రుని చేరుతారు. ఈ చంద్రుడే స్వర్గద్వారం. ఇక్కడ చంద్రుడు కొన్ని ప్రశ్నలడుగుతాడు. వానికి ఎవ్వరైతే సరైన సమాధానం చెప్ప గల్గుతారో వాళ్ళను స్వర్గం వైపు వదులుతాడు. చెప్పలేని వాళ్ళను మరల భూమికి తరుముతాడు. అలా తరమబడిన వాళ్ళు కీట, పక్షి, పశు, మత్స్య, సింహ, వరాహ, శార్దూల పురుషాది రూపాలలో పుడతారు. చంద్రుడు తన వద్దకు వచ్చిన వాడిని "నీవెవరవు?" అని అడుగుతాడు. అపుడు నేను రేతశ్శరీరుడనని చెప్తూ జననమరణరూపమైన మృత్యువుకు నన్నప్పజెప్పవద్దని ప్రార్థించి, సత్యతపస్సులచేత ఋతువును (కాలమును), ఋతుజన్యపదార్థ విశేషాన్ని, బ్రహ్మను, నీవును

నేనే అని సమాధానం చెప్పాలి. చంద్రునిచే వదలి పెట్టబడి దేవ యాన మార్గం గుండా అగ్ని, వాయు, వరుణ, ఆదిత్య, ఇంద్ర, ప్రజాపతి లోకాల ద్వారా బ్రహ్మలోకానికి వస్తారు. బ్రహ్మలోకంలో అరం అనే మడుగులో స్నానం చేస్తారు. తరువాత ముహూర్తాలనబడే కాపలాదారులను సమీపిస్తారు. వారిచేత అడ్డగింపబడకుండా విరజానది దగ్గరకు వస్తారు. అంతలో బ్రహ్మ 500 అప్సరసలను విరజానదిని దాటిన వారిని ఆహ్వానించడానికి పంపిస్తాడు. విరజా (విజరా) నదిని అవగాహన పూర్వకంగా దాటి పాపపుణ్యసంపర్కం లేనివారై అప్సర సలతో కూడా తిల్యవృక్షాన్ని సమీపించి, బ్రహ్మగంధాన్ని పొందినవారై, సాలజ్యమనే సంస్థానాన్ని సమీపించి బ్రహ్మరసులై, అపరాజితమనే ఆయ తనాన్ని పొంది బ్రహ్మతేజస్కులై, ఇంద్రప్రజాపతులనే ద్వారపాలకులను సమీపించి, వారిచేత అంగీకరింపబడి విభుప్రమితమనే స్థానాన్ని పొంది బ్రహ్మయశస్కులై, విచక్షణమనే పేరుగల వేదికను సమీపిస్తారు. దానిని అధిరోహించాలనుకున్న వారిని అందులో ఉన్న బ్రహ్మ మళ్లా నీవెవర వని ప్రశ్నిస్తాడు. అప్పుడు చంద్రునికి చెప్పిన సమాధానం చెపూ్త నీవే ఆత్మగా గలవాడనని, నీవెవరో నేను వాడినే అని బదులు చెప్తారు. అపుడు బ్రహ్మ నేనెవణ్ణని అడగగా దేహేన్ద్రియ మనః ప్రాణాద్యతిరిక్తమైన సత్యపదార్థమే నీవని సమాధానం చెప్పి బ్రహ్మభావాన్ని పొందుతారు.

ప్రతర్దనోపాఖ్యానం:

కౌషీతక్యుపనిషత్తులోనే మూడో అధ్యాయంలో అంటే; శాంఖా యన బ్రాహ్మణం ఐదవ అధ్యాయంలో ప్రతర్దనోపాఖ్యానం ఉంది. దివోదాసు కుమారుడు ప్రతర్దనుడు శౌర్యపరాక్రమాలతో ఇంద్రుని నిలయ మైన స్వర్గాన్ని చేరుతాడు. స్వర్గాన్ని చేరిన ఆ ప్రతర్దనుణ్ణి ఇంద్రుడు 'వరం కోరుకో'మంటాడు. నాకు కావలసిందేదో నీవే ఇమ్మంటాడు ప్రత ర్దనుడు. ఒకరి కోసం మరొకళ్ళు వరం కోరరు; నీవే కోరుకో మంటాడు ఇంద్రుడు. అయితే నాకు వరమే వద్దంటాడు ప్రతర్దనుడు. వరమిస్తాననే

మాటకు కట్టుబడి ఇంద్రుడు నా స్వరూపాన్నే నీకు వరంగా తెలియజే స్తానంటూ ఇలా వివరిస్తాడు – "త్వాష్ట అనే పురోహితుణ్ణి చంపాను. అరున్ముఖులనే యతులను వేటకుక్కలకు ఆహారంగా వేశాను. చేసిన ప్రతిజ్ఞలనతిక్రమించి స్వర్గంలో ప్రహ్లాదపుత్రుల్ని, అంతరిక్షంలో పులోమ పుత్రుల్ని, భూమిపై కాలనంజులనే రాక్షసుల్ని చంపాను. ఇలా చేసినా నాకు ఈషణ్మాత్రమైనా హాని కలుగలేదు. ఇది బ్రహ్మవిద్యాప్రభావం. ఇలా నన్నెవరు తెలుసుకొంటారో అతనిని కర్మజన్య పుణ్యపాపాలు అంటవు. ప్రజ్ఞాత్మ స్వరూపుడైన ప్రాణమే నేను. నన్ను ఆయుష్షు గాను, అమృతంగాను ఉపాసించు" అని ప్రాణం యొక్క గొప్పతనాన్ని ప్రతిపాదిస్తాడు. బ్రహ్మవిద్యాప్రభావంవల్ల ఆత్మకు పుణ్యపాపాలు అంటక పోవటం ఈ ఉపాఖ్యానం సారాంశం.

బాలాక్యుపాఖ్యానం:

ఈ ఉపనిషత్తులోనే నాల్గవ అధ్యాయంలో అంటే శాంఖయనార ణ్యకంలో ఆరవ అధ్యాయంలో బాలాకి కథ ఉంది. ఇదే కథ బృహ దారణ్యకంలో నాల్గవ అధ్యాయంలో కూడా ఉంది. బృహదారణ్యకంలో ఈ బాలాకి 'దృప్తబాలాకి' అని సర్వజ్ఞంమన్యునిగా పేర్కొనబడ్డాడు. బ్రహ్మజ్ఞుడననే అహంభావంగల గర్గగోత్రుడైన బాలాకి అజాతశత్రువు అనే రాజు వద్దకు వచ్చి బ్రహ్మోపదేశం చేస్తానంటాడు. రాజు కూడా సంతోషంతో అంగీకరిస్తాడు. వెయ్యి వరహాల బహుమానం ఇస్తానని ప్రకటిస్తాడు. బాలాకి బ్రహ్మోపదేశం ప్రారంభించి సూర్యచంద్రవిద్యు న్మేఘ వాయ్వాకాశాగ్ని జలాదులధిదేవతలుగా గల చక్షురాదుల యందు బ్రహ్మభావాన్ని ఉపదేశిస్తాడు. అజాతశత్రువు ఇది అంతా నాకు తెలి సిందే. ఇకపైన ఏమైనా ఉంటే చెప్పమంటాడు. అపుడు బాలాకి నాకింకేం తెలియదని మౌనాన్ని వహిస్తాడు. అపుడు అజాతశత్రువు "నే చెప్తా! రా!" అని అతని చేతిని చేతిలోనికి తీసికొని నిద్రపోతున్న ఒక వ్యక్తి దగ్గఱికి తీసికెళ్ళి వాణ్ణి పిలుస్తాడు. అతడు పలుకడు. తరువాత కర్రతో పొడుస్తాడు. అపుడా పురుషుడు లేచి కూర్చుం

టాడు. అపుడజాతశత్రువు బాలాకిని "ఇంతవరకు నిద్ర పోయేవాడెక్కడికి పోయాడు? ఇపుడెక్కడినుంచి వచ్చాడని అడుగుతాడు. బాలాకి తెలియ దనగా పురీతత్తు అనే నాడిలో ప్రవేశించిన ఆత్మ ఇంద్రియ సంపర్కం లేనివాడై ఉంటాడని, దానినే సుషుప్త్యవస్థ అంటారని, ఈ విధంగా ఇంద్రియాతిరిక్తమైన ప్రాణమే ఆత్మ అని ప్రబోధిస్తాడు.

ఆకలి దప్పులు:

ఇలాగే శాంఖాయనారణ్యకంలో 11 వ అధ్యాయంలో పాంచ భౌతికశరీరంలోని వాక్కు మొదలగు వాటిలో అగ్న్యాది దేవతల నెలా ప్రతిష్ఠచేశాడో చెప్పే ఉపాఖ్యానం ఉంది. ప్రజాపతి పురుషుణ్ణి సృష్టించి ఆతని వాక్కులో అగ్నిని, ప్రాణంలో వాయువును, అపానంలో విద్యుత్తును, ఉదానంలో పర్జన్యుని, చక్షుస్సులో ఆదిత్యుని, మనస్సులో చంద్రుణ్ణి, క్రోధంలో ఈశ్వరుణ్ణి, మూర్ధంలో ఆకాశాన్ని, ఆత్మలో బ్రహ్మను ప్రతిష్ఠింపజేశాడట. అపుడీ శరీరం అమృతకుంభం లాగా లేచి నుంచున్నదట. అందులోని దేవతలు ఈ పురుషుని వల్ల మనకేం ప్రయోజనం? ఇతనితో మనకెందుకు? అని ఒక్కసారిగా ఈ శరీరాన్ని వదలి వెళ్ళిపోయారట. దాంతో శరీరం నిశ్చలమై ఛిద్రాలతో అసహ్యంగా అయ్యిందట. ఈ పరిస్థితి జూచి ప్రజాపతి, ఈ శరీరంలో ఆయా దేవతల్ని శాశ్వతంగా ప్రతిష్ఠింపజేయడానికి వారికి ఆకలిదప్పు లను సృష్టించాడట. అప్పుడా దేవతలు ఇతరత్ర ఆకలిదప్పులు తీరక మళ్లా శరీరాన్ని ఆవహించారట.

ఆకలిదప్పులే లేకపోతే ఈ ప్రపంచం అంతా నిర్వ్యాపారమైపోయే దని, రంధ్రమయమైన ఈ దేహం ఆ దేవతలకు నిలయమైనపుడే ఉపాదేయమని ఈ ఉపాఖ్యానం చెప్తోంది.

ప్రాణోపాఖ్యానాలు:

ఇక బృహదారణ్యకంలో ప్రాణం యొక్క గొప్పదనాన్ని చెప్పే ఉపాఖ్యానాలు రెండున్నాయి. అందులో మొదటిది ప్రథమాధ్యాయం

తృతీయ బ్రాహ్మణంలో ఉంది. దేవతలు రాక్షసులు పోటీ పడ్డారట. రాక్షసులసంఖ్య అధికం. దేవతల సంఖ్య అత్యల్పం. అయినా యజ్ఞంలో ఉద్గీథతో జయిద్దామని క్రమంగా వాక్, ప్రాణ, చక్షుః, శ్రోత్ర, మనోదేవతలను ఋత్విక్కులుగా ఉండమని అడుగుతారట. వారు ఆర్త్విజ్యాన్ని అంగీకరించి ఉద్గీథను గానం చేయబూనగానే రాక్షసులు వచ్చి, తమ ప్రభావం వల్ల వాళ్ళను పాపిష్ఠులుగా చేస్తారట. చివరకు దేవతలు ముఖాంతర్గతమైన ప్రాణదేవతను ప్రార్థించి ఆ దేవత సహాయంతో రాక్షసుల్ని జయిస్తారట. రాక్షసులు ఈ దేవతను కూడా తమ ప్రభావం వల్ల పాపిగా చేయ ప్రయత్నించి, రాళ్ళను ఢీకొన్న వాళ్ళలా ముక్కలు ముక్కలైపోయి నశించారట. ఈ ఉపాఖ్యానం ఆంతర ప్రాణరూపమైన ఆత్మకు పాపసంపర్కముండదని తెలియజేస్తోంది. ఇదే ఉపాఖ్యానం (జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం) తలవకారారణ్యకంలో ప్రథమాధ్యాయం 18 వ అనువాకం 5 వ ఖండలోను, ద్వితీయాధ్యాయం 4 వ అనువాకం మొదటి ఖండలోను ఉంది. ఈ తలవకారారణ్యకం లోనే ప్రథమాధ్యాయం, 15 వ అనువాకం 4 వ ఖండలో అసుర పరాజయోపాఖ్యానం మరొక విధంగా ఉంది. దేవతలు ప్రజాపతి వద్దకు పోయి అసురులను జయిస్తామంటారట. అపుడు "మీరు గాని, దేవతలుగాని నన్ను తెలిసికోలేదు. నన్ను తెలిసికుంటేనే అసురులను జయించగలర"ని అంటాడట ప్రజాపతి. అలా ప్రజాపతి స్వరూపాన్ని తెలిసికొని దేవతలు అసురుల్ని జయిస్తారట.

బృహదారణ్యకంలో ఆరో అధ్యాయంలో శరీరంలో ఉన్న ఇంద్రియాలు, ప్రాణం ఒకసారి బ్రహ్మవద్దకు పోయి మాలో ఎవరు శ్రేష్ఠులో నిర్ణయించమంటారట. బ్రహ్మ మీలో ఎవ్వరు లేకపోతే శరీరం హేయమవుతుందో అతడే గొప్ప అని చెప్తాడట. అపుడు శరీరాన్నుండి ఒక్కొక్కళ్ళే నిష్క్రమించి చూస్తారట. చివరగా ప్రాణం నిష్క్రమించినపుడే శరీరం నిష్క్రియమై హేయమవటం గమనించి ప్రాణమే శ్రేష్ఠమని నిర్ణయించుకుంటారట.

ఈ ఆరణ్యకంలో అనేక సంవాదాలు యాజ్ఞవల్క్యునితో ముడిపడి ఉన్నాయి. ఇందులో ప్రధానపాత్ర యాజ్ఞవల్క్యుడే కాబట్టి వాటిని ఉపాఖ్యానాలుగా గ్రహించే అవకాశం లేదు.

సృష్టిక్రమం:

తలవకారారణ్యకం (జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం)లో ఆరంభం లోనే సృష్టిక్రమం వర్ణింపబడింది. ఇలాంటి వర్ణన ఇంకెక్కడా లేదు. ప్రజాపతి ఋగ్వేదాన్ని తీసికొని "భూః" అని ఉచ్చరించి రసాన్ని పిండాడట. అది పృథివి అయిందట. అలాగే "భువః" అని యజుర్వే దాన్ని పిండాడట. ఆరసం అంతరిక్షమైందట. అలాగే "సువః" అని సామవేదాన్ని పిండాడట. ఆరసమే స్వర్గమైందట. ఆమూడు రసాల నుంచి మళ్ళా రసాన్ని తీసాడట. అవి క్రమంగా అగ్ని, వాయువు, ఆదిత్యులుగా అయ్యాయట. ఇలా వేదత్రయాన్ని పిండగలిగినా ప్రజాపతి "ఓం" అనే అక్షరాన్ని మాత్రం పిండలేకపోయాడట. ఈ ఓంకారమే వాగ్రూపమైందట. దానిరసమే ప్రాణమట. ఈ విధంగా ఈ ఎని మిది ప్రజాపతి వల్ల సృష్టింపబడ్డాయి. వీని ప్రతీకరూపమే గాయత్రీ ఛందస్సు. అందువల్లనే గాయత్రి బ్రహ్మరూపంగా భావింపబడుతోంది (జై.ఉ.బ్రా. 1.1.1.) దీని తరువాత గ్రంథం ఓంకారం గొప్పదనాన్ని ప్రతిపాదించింది.

ఇలాగే ప్రథమాధ్యాయం ద్వితీయానువాకం మొదటిఖండ ప్రజా పతి చేసిన సృష్టిక్రమాన్ని వర్ణించిన తరువాత ఇంద్ర చంద్ర రుద్ర సముద్రులు దేవతలలో ఎలా గొప్పవారైనారో వర్ణించింది. ప్రజాపతి వేదత్రయాన్ని పిండి, ఆ రసాన్ని అక్కడే వదలి పైకి వెళ్ళిపోయాడట. అలా వెళ్ళిన ప్రజాపతిని ఇంద్రాదులు నల్గురు చూచారట. అందువ ల్లనే వారు దేవతలలో గొప్పవారైనారట. ఆ రసమే తపస్సైందట. ఆ రసాన్ని ఆ దేవతలు చూసారట. వేదత్రయాన్ని పరిశీలించి, అందులో

'ఓం' కారాన్ని కనుగొన్నారట. అటువంటి ఓంకారం వల్ల వేదాలు రసయుక్తాలని తెలిసికొని వేలాలు బెల్లంతో కలిపినట్లు తపస్సును వేద త్రయంతో కలిపి తపస్సు చేశారట. అలా తపస్సు వల్ల వేదాలు సమృద్ధమైనాయట. ఈ తపస్సు, వేదాల ద్వారా ప్రజాపతిలాగా మరల వేదత్రయాన్ని జయించి ఆ నల్గురు ప్రజాపతితో సమానులైనారట (1-2-1).

ఓంకార మహిమ:

మరొక కథలో దేవతలు ప్రజాపతిని మృత్యు-పాపాలనుండి విముక్తికి ఉపాయం సూచించమని అడిగారట. అపుడు ప్రజాపతి వాళ్ళను గాయత్ర్యాది ఛందస్సులలో ప్రవేశించమని సూచించాడట. కాని అలా ఛందస్సులలో ప్రవేశించినా వారికి మృత్యు-పాపాల వల్ల బాధ తప్పలేదట. తరువాత వాళ్లు 'ఓం' కారంలో ప్రవేశించి అమరులు, పాప రహితులు అయినారట. ఇలా ఎవరైతే ఓంకారైక్యాన్ని పొందుతారో వాళ్ళను మృత్యుపాపాలంటవు అని ఈ కథ చెప్తోంది (1.4.4.).

ఇదే అనువాకంలో మొదటి రెండు ఖండలలో దేవతలు స్వర్గాన్ని పొందడానికి చేసిన ప్రయత్నం, దాని తరువాత రాక్షసులచే బాధింపబడటం, మరల వారిని జయించిన పద్ధతి వర్ణింపబడ్డాయి. "దేవతలు ప్రజాపతిని సమీపించి మేమేం చేసినా స్వర్గాన్ని పొందలేకపోయాం -- అందువల్ల స్వర్గాన్ని పొందే ఉపాయం తెల్పమంటారు. ఋఙ్మంత్రం లేకుండా సామగానం చేస్తే స్వర్గం వస్తుందంటాడు ప్రజాపతి. అలా ఋక్కులను వదిలేసి సామగానంతో స్వర్గాన్ని పొందుతారు. వారు వదిలిన ఋక్కులనన్నింటిని తీసుకొని ప్రజాపతి వాటిని పూజిస్తాడు. అసలు ఆ ఋక్కులే ఆ దేవతల అదృష్టం. వాటి వల్లే వాళ్ళు దేవతలయ్యారు. కాని ఇపుడు వాళ్ళు వాటినే కాదన్నారు. దీన్ని తెలుసుకున్న అసురులు దేవతలచేత విడిచిపెట్టబడిన ఋక్కులను సంపాదించి బలవంతులైనారు.

దేవతలు దీన్ని గ్రహించి, తమ అదృష్టాన్ని మళ్లా సంపాదించదలచి ఋక్‌తో కూడిన సామగానాన్ని చేశారు. అలా బలవంతులై వాళ్ళు అసురుల్ని పారద్రోలారు.'' ఇందుచేతనే మాధ్యందిన సాయం సవనాల్లో ఋక్సహితమైన సామ, ప్రాతఃసవనాల్లో ఋగ్గ్రహితమైన సామగానం చేయబడుతోంది (1-4-1-2).

ఉద్గాత - ఉత్తరదిక్కు:

ఉద్గాత ఉత్తర దిక్కులో ఉండటానికి కారణమైన కథ ఒకటి ఈ బ్రాహ్మణంలో ఉంది. శర్యాతుడనే మానవుడు యాగం చేయబోగా తూర్పునుండి బృహస్పతిని తీసికొని దేవతలు, దక్షిణదిక్కునుండి బంబుడగు ఆజద్విషుని తీసికొని పితృదేవతలు, పశ్చిమం నుంచి ఉశనసుడనే కావ్యుని తీసికొని అసురులు, ఉత్తరం నుంచి ఆయాస్యుడగు అంగిరసునితో మానవులు వచ్చి, బృహస్పతి మొదలైన వాళ్ళను ఉద్గాతగా పెట్టుకోమని బలవంతం చేస్తారు. అలా ఉద్గాతలుగా వచ్చినవాళ్ళను ఒక్కొక్కళ్ళను ప్రశ్నింపగా మానవులు తెచ్చిన ఆయాస్యుడైన అంగిరసుడే ఉత్తమంగా సమాధానం చెప్తాడు. అందువల్ల అతణ్ణే ఉద్గాతగా స్వీకరిస్తాడు. ఉత్తరాన్నించి వచ్చిన ఆంగిరసుణ్ణే ఆతడు ఉద్గాతగా స్వీకరించాడు కాబట్టి అప్పటి నుండి ఉద్గాతస్థానం ఉత్తరదిక్కుగా నిర్ణయింపబడిందట (2-3-1-2).

ఉచ్చైశ్శ్రవోపాఖ్యానం:

ఇలాగే తృతీయాధ్యాయంలో షష్ఠానువాకంలో ప్రథమ ద్వితీయఖండలలో అశరీరసామవైశిష్ట్యం చెప్పబడింది. ఈ అశరీరసామవల్ల మర్త్యశరీరాన్ని పరిత్యజించి దివ్యశరీరంతో దివ్యలోకాన్ని పొందడం దార్భ్యఉచ్చైశ్రవోపాఖ్యానం ద్వారా చెప్పబడింది.

"ఉచ్చైఃశ్రవుడు దాల్భ్యుడు ప్రాణస్నేహితులు. వారిలో ఉచ్చైఃశ్రవుడు చనిపోతాడు. అంతట దాల్భ్యుడు నిర్విణ్ణుడై శోకాన్ని మరచిపోడానికి వేటకు వెళ్తాడు. అక్కడ వేటాడుతూ తన మిత్రుణ్ణి చూస్తాడు. అతడు ఈ మర్త్యశరీరంలో లేడు. అతనితో మాట్లాడగల్గుతాడు కాని అతణ్ణి తాకలేకపోతాడు. అపుడు తన మిత్రుణ్ణి దాల్భ్యుడు నీవిలా ఎలా అయ్యావని అడుగుతాడు. అశరీరసామగానం వల్ల ఇటువంటి శరీరం కల్గుతుందని చెప్పగా, అటువంటి సామగానం చేయగలిగే వాణ్ణి వెతికి తాను కూడా అటువంటి శరీరాన్ని పొందుతాడు." -- ఇలా ఆరణ్యకాల్లో అక్కడక్కడ ఉన్న ఉపాఖ్యానాలు ఆయా మంత్రాల, కర్మల వైశిష్ట్యాన్ని తెలియజేస్తున్నాయి.

— కె.వి.ఆర్.కె.

1.10 ప్రకృతి

యజ్ఞాలలో ఉన్న నిగూఢార్థాలు, సంకేతాలు, సమస్యలు అరణ్యంలో అధ్యయనం చేయదగినవి. కనుక ఆరణ్యకాలనబడుతున్నాయి. మంత్ర, బ్రాహ్మణ, ఆరణ్యక, ఉపనిషత్తుల విచారం బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, సన్యాసాశ్రమాలకు విధించినట్లు తలచవచ్చు.

వివాహం లేకుండా అధ్యయనం కొనసాగించేవారు 'అరణు' అని 'అరణమాను' అని పిలువబడుతుండేవారు. అరణులు నివసించే ప్రదేశం ఆరణ్యకం. వారి ఆలోచనలు, విచారధారలు, ఆరణ్యకాలలో నిక్షిప్తమై ఉన్నాయి (అరుణేయ ఉపనిషత్తు-- 2). వానప్రస్థాశ్రమంలో ఉన్నవారు అరణ్యంలో చేయదగిన మహావ్రతాలు, మహానామ్ని, ప్రవర్గ్య, పితృమేధం మొదలైనవి ఆరణ్యకాలలో వివరింపబడినాయి. ఇంకా నివృత్తిమార్గానికి చెందిన వైరాగ్యసూత్రాలు, వేదరహస్యాలు ఆరణ్యకంలో ఉన్నాయి. ఉపనిషత్తులలో విచారించబడిన ఆత్మ లేక బ్రహ్మజ్ఞాన రహస్యాలకు పునాది ఆరణ్యకాలలోనే పడింది. కాబట్టి ఆరణ్యకాలకు 'రహస్యం' అనే నామాంతరం కలిగింది. ఈ విషయాన్ని 'రహస్యాని సామాన్యారణ్యకాదీతాని' అని మనుస్మృతి (11-261) వివరిస్తోంది. 'రహస్యం అరణ్యే పఠితవ్యో గ్రంథో యః తం' అని ఐతరేయబ్రాహ్మణ వ్యాఖ్యాత భట్ట గోవిందస్వామి ఆరణ్యకాల రహస్యస్వభావాన్ని వివరించాడు. ఆరణ్యకాలలో ఉన్న మాంత్రికశక్తి వల్ల అవి ప్రమాదకరాలుగ తలచబడ్డాయి. కాబట్టి అవి అరణ్యాలలో అధ్యయనం చేయదగినవని విధింపబడింది.

దృశ్యమానమైన స్థావరజంగమాత్మకమయిన జగత్తు అంతా ప్రకృతి. అంటే మనకు కనిపిస్తున్న మన చుట్టూ ఉన్న చెట్లు, తీగలు, గుట్టలు, పక్షులు, జంతువులు, నదులు, పర్వతాలు మొదలైనవి. ప్రకృతి పరమాత్మ యొక్క విరాట్‌స్వరూపమే. ప్రకృతి అనే పదం సంహితా భాగంలో కనిపించటం లేదు. మొదట తైత్తిరీయారణ్యకం (10.10.3)

లో ప్రకృతిపదం కనబడుతోంది. ఈ పదం 'కృ' (చేయు) అనే ధాతువు నుంచి ఏర్పడింది. ప్ర - ఉపసర్గ; క్తిన్ ప్రత్యయం. ప్ర+కృ+క్తిన్→ ప్రకృతి (స్త్రియాం క్తిన్ - (పాణిని 3.3.94)). ప్రకృతి అంటే చక్కగా చేసేది అని అర్థం. జగత్తులో పురుషునికి ప్రతిగా ఉన్నది ప్రకృతి. ఐతరేయారణ్యకం (3.1.6) లో, జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం (1.41.7) లో ప్రకృతి దేవతగా, అదితిగా వర్ణించబడింది.

"ప్రారంభః క్రియతే అనయేతి ప్రకృతిః" అని గురుబాల ప్రబోధిక ప్రకృతిని వివరించింది. దీనిచేత జగత్ ప్రారంభం చేయబడుతోంది. మొట్టమొదట పృథివి, జలం, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశం (పంచ భూతాలు) ప్రకృతిగా ఏర్పడ్డాయి. ప్రాణులు అన్నీ పాంచభౌతికాలు కావటంచేత తమ జన్మకు, జీవనానికి గూడ ప్రకృతిపై ఆధారపడవలసి వచ్చింది. "కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే" – (భగవద్గీత 13.20) అని గీతాచార్యుడు కార్యకారణాలను కలిగించటానికి కారణం ప్రకృతి అని వివరించాడు. వేదాంతులు కొందఱు ప్రకృతిని మాయగా భావించి ప్రకృతిసౌందర్యం పట్ల విముఖులైనారు. పురుషునికి ప్రకృతికి పరస్పర సాన్నిహిత్యం ఉంది. మానవులు ఆహారానికి ఆనందానికి గూడ ప్రకృతిపై ఆధారపడి ఉన్నారు. కనుక ప్రకృతిపట్ల ఆరాధనాదృష్టి, సౌందర్యదృష్టి ఏర్పడింది. ప్రకృతిలో మానవతారోపణ చేయబడింది. ప్రకృతి అఖండశక్తికి మూర్తిమతిగా ఆరాధింపబడింది. వైదికఋషులు ప్రకృతిని మాతృదేవతగా పూజించారు. ప్రకృతిసౌందర్యాన్ని తనివితీరా చూసి తన్మయులైనారు. స్తుతించారు. తరించారు. ఆరణ్యకాల నాటికి ఆర్యుల ప్రకృతివిజ్ఞానం సమగ్రంగా అభివృద్ధి చెందింది. ఈ విజ్ఞాన సారాంశమంతా ఆరణ్యకాలలోని ప్రకృతివర్ణనలలో వెల్లడి అవుతున్నది.

వేదవాఙ్మయంలో ఆరణ్యకాలు చిన్న గ్రంథాలు. వీటిలో వర్ణించ బడిన అంశాలు చాలా తక్కువగా ఉంటాయి. ఆరణ్యకాల్లో ప్రకృతికి సంబంధించిన విశేషాలు కొన్ని ఇక్కడ వివరించబడుతున్నాయి.

1. దేశాలు:

కురుక్షేత్రం :- ఇది దేవతలు యజ్ఞం చేసిన పవిత్రమైన దేశం. భారతకాలంలో ఇది ధర్మక్షేత్రంగా ప్రశస్తి పొందింది. కురుక్షేత్రంలో అగ్ని, ఇంద్ర, సోమ, విష్ణు, విశ్వేదేవతలు యజ్ఞాలు చేశారు. అందుచేత కురుక్షేత్రం 'దేవయజన' మనే పేరుతో పిలువబడుతోంది (బృ. ఆ. 1.1.2). కురుక్షేత్రంలో 'అన్యతఃప్లక్ష' అనే సరస్సు ఉంది. అందులో పద్మాలు, హంసలు ఉన్నట్లుగా వర్ణింపబడింది.

ఆరణ్యకాలలో కురు, పాంచాల దేశాలు, మత్స్య, విదేహ, కాశీరాజ్యాలు పేర్కొనబడ్డాయి. కురు పాంచాలాలు విద్యలకు, విద్వాంసులకు నిలయాలుగా ఉండేవి. ఆర్యసంస్కృతికి కురు పాంచాల దేశాలు ఆలవాలమయినాయి.

2. నదులు:

గంగా, యమున, సరస్వతి, సింధు, వరుణ, గోమతి, త్రిష్టామీ, సువర్తు, రసా, శ్వేత, కుభా, మేహమ్ను నదులు తైత్తిరీయారణ్యకంలో (10.1.13) పేర్కొనబడ్డాయి. వీటిలో సరస్వతీనది దేవతగా ఆరాధింపబడింది. ఇది నేటికి కాలగర్భంలో కలసి, అంతర్వాహినిగా నిలిచింది.

3. ఋతువులు:

ఋతువులకు ప్రభువు సంవత్సరం. సంవత్సర స్వరూపుడైన కాల పురుషుని ఆజ్ఞను ఋతువులు నిర్వర్తిస్తాయి. ఆనాటి ఋతువులు, మాసాలు ఇలా ఉన్నాయి --

సం.	ఋతువులు	మాసాలు	ప్రస్తుతమాసాలు
1.	వసంత	మధు, మాధవ	చైత్ర, వైశాఖ
2.	గ్రీష్మ	శుక్ర, శుచి	జ్యేష్ఠ, ఆషాఢ
3.	వర్ష	నభ, నభస్య	శ్రావణ, భాద్రపద
4.	శరత్	ఇష, ఊర్జ	ఆశ్వయుజ, కార్తీక
5.	హేమంత	సహ, సహస్య	మార్గశీర్ష, పౌష
6.	శిశిర	తప, తపస్య	మాఘ, ఫాల్గుణ

ఋతువులలో ముఖ్యమైంది వసంతం. ఇందులో యజ్ఞయాగాది కర్మలు చేయబడతాయి. ప్రకృతి మనోహరంగా ఉంటుంది. గ్రీష్మం వసంతం కంటే అసాధారణంగా ఉంటుంది. తాపాధిక్యం దీని అసాధారణగుణం. సూర్యుడు నిరుపమానతేజస్సుతో భూమిని తపింపజేస్తాడు. వర్షర్తువు ప్రాణికోటికి వ్రీహి మొదలైన ధాన్యాలను ఫలాలను సమకూరుస్తుంది. దీనికాదిత్యులు ప్రభువులు. దీనివెంట శరదృతువు వస్తుంది. ఇందులో లోకమంతా నిష్పంకమై ప్రసన్నంగా ఉంటుంది. దీనికి ప్రభువులు ఋభువులు. హేమంతానికి ప్రభువులయిన మరుద్గణాలు విజృంభించటం చేత చలితీవ్రత హెచ్చుతుంది. శిశిరఋతువులో మార్గమధ్యంలో నీరు లభించదు. బాటసారులు నీరెక్కడ దొరుకుతుందో అని తపిస్తూ ప్రయాణం చేస్తుంటారు.

4. ధాన్యాలు:

వ్రీహి, ప్రియంగు, ముద్గ, మాష, శ్యామాక గోధూమ, తిల, యవ, అణు, ఖల్వ, నీవార, మసూర ధాన్యాలు ఆరణ్యకాల్లో పేర్కొనబడ్డాయి. కృషికులు శునాసీర దేవతలను పూజిస్తుండేవారు. "శున" ద్యౌ దేవత. ఇది వర్షాన్ని, సూర్యకాంతిని ఇస్తుంది. "సీర" హల

దేవత. కర్షకులు భూమిని నాగళ్ళతో దున్ని, విత్తనాలు చల్లి, సస్యా లను పోషిస్తారు.

5. క్షీరద్రవ్యాలు:

గోవు, గోక్షీరం పవిత్రమైనవిగా తలచబడ్డాయి. ప్రతిధుక్ (గోర్వొచ్చని సద్యః క్షీరం), శృత (కాచిన పాలు), శర (మీగడ), దధి, మస్తు, అతంచన, నవనీత, ఘృత, ఆమిక్ష, వాజిన, పయస్యా, పృషద్ ఆజ్యా, షాంటా మొదలైనవి క్షీరద్రవ్యాలు. గోవు భూదేవతకు, అదితికి ప్రతినిధిగా పూజింపబడుతుండేది.

6. సోమలత:

సోమరసం యజ్ఞాలలో ప్రధాన హవిస్సుగా ఉండేది. సోమలత ముంజవత్ పర్వతసానువులలో ఉంది. దీనికి చిత్రవర్ణంగల 15 పత్రా లుంటాయి. ఇది పూర్ణిమకు 15 పత్రాలతో సంపూర్ణంగా ఉంటుంది. అమావాస్యనాటికి క్రమంగా ఆకులన్నీ రాలిపోయి కాడమాత్రం మిగులు తుంది. మరల పూర్ణిమకు సంపూర్ణంగా వృద్ధిచెందుతుంది. సోమలత దేవతలకు ఆహారం. చంద్రుని కంటే వేరు కాదు. దీని నుంచి అమృతం లభిస్తుంది. "ఏష వై సోమో రాజా దేవానామన్నం యచ్చంద్రమా" (శ. బ్రా. 1.6.4.5) సోమరసం మనిషిని ఉల్లాసపరుస్తుంది. తన్మయత్వం కల్గిస్తుంది. కనుక యాగాలలో ఋత్విక్కులు, యజమాని సోమపానం చేస్తారు. బంగారం, వస్త్రం, చర్మం, ఆడమేక, పాలిచ్చే ఆవులనిచ్చి సోమలత కొనబడుతుంది. సోమలత లభించనప్పుడు పుతీకా, అర్జున, ఫాల్గుణ లతలు ఉపయోగించేవారు.

7. వృక్షాలు:

1. అపామార్గ (ఉత్తరేణి) - రాజసూయ యాగంలో 'అపామార్గ హోమం' రాక్షసనిర్మూలనకై చేయబడుతుంది. 2. అర్క (జిల్లేడు)

- చయనహోమం అర్క పత్రాలతో చేయబడుతుంది. 3. అశ్వత్థ (రావిచెట్టు) - ఇది దేవతలకు ముఖ్యంగా మరుత్తులకు నివాసం. రాజసూయంలో అశ్వత్థంతో చేయబడిన పాత్రలు ఉపయోగిస్తారు. చయన హోమంలో అశ్వత్థంతో 'ఉపభృత్' చేయబడుతుంది. అశ్వత్థానికి శత్రు నిర్మూలన, విజయలబ్ధి ప్రతిఫలాలుగా చెప్పబడ్డాయి. ఉదుంబర (మేడి చెట్టు) - సదస్సుమధ్యలో నున్న యూపస్తంభం ఈ జాతికి చెందినదిగా ఉంటుంది. వాజపేయయాగంలో రాజు కూర్చొనే సింహాసనం, అభిషేకపాత్రలు మేడికొయ్యతో చేయబడతాయి. అగ్నిక్షేత్రంలో విత్తనాలు వేయటానికి గూడ ఉదుంబరపాత్ర ఉపయోగిస్తారు. 5. కార్ష్మర్య - రాక్షసులను హతమార్చే వృక్షంగా వర్ణింపబడింది. 'ఆతిథ్యేష్టి' లో పరిధిగా కార్ష్మర్య ఉపయోగించబడుతుంది. 6. క్రముక (ఎర్రలొద్దుగు, గంగరావి). యజ్ఞాలలో సమిధగా ఉపయోగించబడుతుంది. 7. ఖదిర (చంద్ర). యజ్ఞాలలో ఉపయోగించే 'స్రువం' అనబడే గరిటె 'షఫ్య' అనబడే కొయ్యకత్తి ఈ కర్రతో చేయబడుతుంది.

8. న్యగ్రోధం - (మర్రిచెట్టు) రాజసూయయాగంలో ఒక అభిషేక పాత్రను ఈ కొయ్యతో చేస్తారు. ఈ పాత్రలోని జలంతో రాజమిత్రుడు రాజును అభిషేకిస్తాడు. 9. పలాశ (మోదుగుచెట్టు): పర్ణ (మోదుగు) - ఇది చాలా పవిత్రమైంది. అగ్నిహోత్ర హవిస్సుగ మోదుగ కొమ్మలు ఉపయోగిస్తారు. దర్శపూర్ణ మాసయాగంలో "వత్సాపాకరణా" నికి పలాశదండాన్ని ఉపయోగిస్తారు. గార్హపత్యాగ్ని ఉన్న స్థలాన్ని మోదుగ కొమ్మతో ఊడ్చాలి. 10. పీతదారు (దేవదారు) యూపస్తంభంగా దేవదారును ఉపయోగిస్తారు. 11. పృష్ణిపర్ణి (కోలపొన్న) ఇది ఓషధి. సూక్ష్మజీవులను నశింపచేస్తుంది. 12. ఫాల్గున (ఏఱుమద్ది) ఇది రెండు రకాలు. ఎర్రపూలు గలది. పసుపు మీరిన ఎర్రపూలు గలది. ఈ రెండవ రకం సోమలతకు బదులుగా సోమయాగంలో వాడతారు.

13. వరణ (ఉలిమిరి) - దీనితో శంకులు చేస్తారు. పరిధికొయ్యలు, స్రువాలు=గరిటెలు దీనితో చేస్తారు. 'వరణావతి' ఒక సరస్సు పేరు. దానియొద్దున వరణవృక్షాలు చాలా ఉన్నాయి. 14. వికంకట (ములువెలమ లేక పుల్ల వెలగచెట్టు) ప్రజాపతి తన చేతులను రుద్దగా అందుండి వికంకట ఉద్భవించింది. అందువల్ల యజ్ఞంలోని పాత్రలను దీనితో చేస్తారు. 'స్రువం' అనబడే అగ్నిహోత్రపు గరిటెలు మట్టిని త్రవ్వే పార (ఖనిత్ర) దీనితో చేస్తారు. మరుత్తుకు ప్రతినిధిగా ప్రవర్గ్య పాత్రపై వికంకట కొయ్యముక్కలు ఉంచాలి. ప్రజాపతి మొట్టమొదట నైవేద్యాన్ని ఈ వృక్షం ద్వారా సమర్పించాడు. కాబట్టి వికంకటం పవిత్రమైంది. 15. విభీతక (తాండ్రచెట్టు) జూదమాడటానికి ఉపయోగించే పాచికలు ఈ కొయ్యతో చేస్తారు. దీని పళ్లు ఆహారంగా ఉపయోగించుకుంటారు. 16. శమీ (జమ్మి). ఇది పలాశంలాగా పవిత్రమైంది. అగ్నిగర్భ అని ప్రశంసింపబడింది. దీనితో శంకులు చేస్తారు. 17. శాల్మలి (బూరుగుచెట్టు) రథ నిర్మాణానికి ఈ కొయ్యను ఉపయోగిస్తారు.

18. వంశ: వేణు (వెదురు) యజ్ఞాలలో ఉపయోగించే అభ్రి (కొయ్యగడ్డపార), శూర్ప (చేట) దీనితో తయారుచేస్తారు. 19. శ్యేన హృత - ఈ తీగను సోమలతకు బదులుగా సోమయాగంలో ఉపయోగిస్తారు. 20. దూర్వ (గరిక), కుశ (దర్భ), ముంజ - ఇవి గడ్డి జాతికి చెందినవి. కాశ లేక అశ్వవాల (ఱెల్లు) గూడ ఈ తరగతికి చెందిందే. కుశతో వస్త్రాలు నేస్తుండేవారు. 'ప్లక్ష' (జువ్వి) రెమ్మలతో చాపలు అల్లేవారు. అశ్వమేధయాగంలో 21 యూపస్తంభాలు ఉంటాయి. దీనిలో మధ్యనున్నది 'రజ్జుదాల' కొయ్యతో చేయబడుతుంది. మిగిలినవి దేవదారు (2) బిల్వ (6) ఖదిర (6) పలాశ (6) వృక్షాల కొయ్యలతో చేయబడతాయి. ఓషధులలో పుష్పవతి, ప్రసూవతి, విశ్వపరిష్ప,

ఫలసీయు, అఫలసీయు, అపుష్పపుష్పిణీ, సోమరాజ్ఞి అనేవి బాగా గుర్తిం చబడ్డాయి.

8. జంతువులు:

ఇవి ఆరణ్య, గ్రామ్యభేదంతో రెండు రకాలు. పురుష, అశ్వ, గోవు, అవి (పొట్టేలు) అజ (మేక) అనే అయిదు గృహజంతువులుగ పరిగణింపబడ్డాయి. వీటిలో గోవు యజ్ఞపశువుగా గ్రహింపబడలేదు. పురుషుడు యజ్ఞపశువుగా గ్రహింపబడ్డాడు. పురుషమేధంలో పురుషుడే యజ్ఞపశువుగా ఉంటాడు. సాధుజంతువులైన పురుష, అశ్వ, గో, అవి, అజ అనే వాటికి బదులుగా క్రమంగా కింపురుష, గౌర, గవయ, ఉష్ట్ర, శరభ అనేవి క్రూరజంతువులుగ పరిగణించబడ్డాయి. వృషభం, గర్దభం, వేసరం (కంచరగాడిద) భారవాహాలుగా ఉండేవి. ఎద్దులలో త్ర్యవి, పంచవి, వత్సతర, దిత్యవాహ, త్రివత్స, తుర్యవాహ, షష్ఠవాహ అనే రకాలు వయస్సును బట్టి గుర్తింపబడ్డాయి.

శార్దూలం సుందరమృగంగా ప్రశంసింపబడింది. వ్యాఘ్రచర్మ సౌందర్యం కొనియాడబడింది. బస్త (మగమేక) ఉక్ష (ఎద్దు) వృష్ణి (పొట్టేలు) ఋక్షము (ఎలుగు) పురుష, వ్యాఘ్ర, సింహ, ధేనువులు శక్తిమంతమైన జంతువులు. వృకం (తోడేలు) ఆరణ్యపశువు లలో ప్రచండవేగం గలది (అజాతిః) గా గుర్తింపబడింది. శార్దూలం అరణ్యపశువులకు రాజుగా (ఆరణ్యపశూనాం రాజా), సింహం అరణ్య పశుపాలకుడుగా (ఆరణ్యపశూనామీశః) ప్రశంసింపబడింది.

తెల్లని అశ్వం సూర్యునికి ప్రతీకగా గౌరవింపబడింది. అశ్వమేధ యాగంలో అశ్వమే యజ్ఞపశువు. దీనికి హయ, అత్య, మయ, అర్వా, సప్తి, వాజీ, యము, శిశు అనేవి పర్యాయపదాలు. యాగ పశువులలో మేక, గొఱ్ఱె ముఖ్యమైనవి. రంగును బట్టి, చెవులను బట్టి, తోకను బట్టి వీటిలో అనేకరకాలు గుర్తింపబడ్డాయి. కృష్ణ, కృష్ణగ్రీవ,

శ్యామ, సిత, పృష్ఠ, శిల్ప, అరుణ, కలమాష, సింహిత, పిశంగ, రోహిత, ధూమ్రరోహిత, కర్కంధురోహిత, శుద్ధవాల, మణివాల, నభో రూప, లోహితోర్ణీ, ష్లక్ష, ప్లీహకర్ణ, శుంఠకర్ణ, శితిక్క్ష మొదలైనవి. గొఱ్ఱెలకాపరికి 'అవిపాల' అనిపేరు.

9. పక్షులు:

ఇవి వయాంసి, వాయువ్యాలుగా పేర్కొనబడ్డాయి. కపింజల, తిత్తిరి, కలవింక, వర్తికా, కకర, వికకర, కుటరు, శుక, ఉలూక, మయూర, కపోత, కౌలిక, మైనా, పారుష్ణ, పారావత, సువర్ణ మొ॥నవి కొన్ని పక్షులు. జలసంబంధమైనవి - శిశుమార, మండూక, మత్స్య, నక్ర, హంస, బలాక, కూర్మ, క్రౌంచ, చక్రవాకాలు.

10. సర్పాలు:

దంద శూకాః, అసిత, తిరశ్చిరాజీ, స్వజ, కల్మాష, గ్రీవ, స్విత్ర, కరిక్రత, ఘృతాచి, అజగరాలు.

అశ్వమేధయాగంలో 340 గ్రామ్యజంతువులు వధింపబడతాయి. 360 అరణ్యజంతువులు సేకరింపబడతాయి. ఇవి యాగానంతరం వదలి వేయబడతాయి. ఏనుగు 'హస్తి'గా పిలువబడింది. దీని రక్షకునికి 'హస్తిప' అనిపేరు.

ఇలా అరణ్యకాలలో ప్రకృతిని గూర్చిన ప్రస్తావం ఉంది. ప్రకృతికి సంబంధించిన తాత్త్వికచింతన నాటి భారతీయులకు ప్రకృతిపట్లగల ఆరాధనాభావాన్ని, ప్రకృతి వర్ణనలు వారి సౌందర్యదృష్టిని వెల్లడిస్తు న్నాయి.

— కె.వి.ఆర్.

1.11 మతం - తత్త్వం

మంత్రానికి బ్రాహ్మణం, బ్రాహ్మణానికి ఆరణ్యకం, ఆరణ్యకానికి ఉపనిషత్తు అనుబంధంగా ఉన్నాయి. బ్రాహ్మణంలోని చివరిభాగానికి ఆరణ్యకం అనే పేరు అరణ్యాలలో అధ్యయనం చేయటంవల్ల కలిగిందని విద్యారణ్యులు సురేశ్వరాచార్యుడు[1] కూడా చెప్పటం జరిగింది. ఆరణ్యకానికి ముందున్న వేదభాగమంతా యజ్ఞయాగాదికర్మలను, వాటిని ఆచరించే విధానాలను, అందుకు సంబంధించిన విషయాలను బోధిస్తున్నది. అటు తరువాత జ్ఞానమార్గాన్ని ఉపదేశించటం ద్వారా వేదం మానవుణ్ణి మోక్షం వైపు నడిపిస్తున్నది. అటు కర్మమార్గానికి ఇటు జ్ఞానమార్గానికి వారధిగా మధ్యలో ఉంటుంది ఈ ఆరణ్యకం. కర్మాచరణకు, బ్రహ్మోపదేశానికి సంబంధించిన అనేక రహస్యాలు ఇందులో ఇమిడి ఉన్నాయి. అందుచేత అతిజాగ్రత్తగా కాపాడవలసిందన్న తలంపుతో ఈ వేదభాగాన్ని అరణ్యంలో అధ్యయనం చేయటం సమంజసమే.

ఆరణ్యకాన్ని అరణ్యంలోనే అధ్యయనం చెయ్యాలి. మరోచోట చేయుగూడదు అనే నిబంధనలో కొంత సడలింపు ఉన్నట్లు కనిపిస్తుంది. దీనికి కారణం తైత్తిరీయారణ్యకంలో అరణ్యంలో గాని గ్రామంలో గాని అధ్యయనం చేయవచ్చునని చెప్పబడి ఉండటమే.[2] మనువు మొ॥ ధర్మశాస్త్రకర్తలు బ్రహ్మచర్య - గృహస్థ - వానప్రస్థ - సన్యాసాలనే నాలుగు ఆశ్రమాలను, అనగా జీవనదశావిశేషాలను సూచించారు. వానప్రస్థాశ్రమంలో ఉన్న వ్యక్తి మోక్షాన్వేషణలో అడవికి వెళ్లి భార్యతో కలసి బ్రహ్మచర్యంతో ఉండి తపస్సు చేసుకుంటూ ఉంటాడు. ఇలాంటి

---

1. అరణ్యాధ్యయనాదేతదారణ్యకమితి - సం.వా.9
2. గ్రామే మనసా స్వాధ్యాయ మధీయీత - తై.ఆ. 2.12.2
   య ఏవం విద్వాన్...అరణ్యే గ్రామే వా యావత్తారసం స్వాధ్యాయమధీతే
   తై. ఆ. 2.15.1

వారు అధ్యయనం చేయడానికి నిర్దేశింపబడిందే ఈ వేదభాగం. ఈ కారణం వల్ల కూడా దీన్ని ఆరణ్యకమనవచ్చు.

అనేక వేదశాఖలు కాలగర్భంలో కలసిపోగా ఇప్పుడు కొద్ది శాఖలకు సంబంధించిన ఆరణ్యకాలు మాత్రమే దొరుకుతున్నాయి. వీటిలో ఐతరేయ - శాంఖాయన - తైత్తిరీయ - బృహదారణ్యకాలు ముఖ్యమైనవి. ముందు చెప్పబడినట్లుగా ఇవి వైదిక ధర్మాన్ని ప్రతిబింబించే యజ్ఞ యాగాదులు దేవతారాధనలు మొ|| కర్మలు, తత్త్వానికి సంబంధించిన అనేక రహస్యాలను ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. ఈ రెండు అంశాలను గురించి వరుసగా తెలుసుకుందాం.

1. మతం:

ఆరణ్యకాలలో పేర్కొనబడిన మతపరమైన అంశాలలో ముఖ్యమైనవి "మహావ్రతం" మొ|| కర్మలు. ఇవి ప్రధానంగా వానప్రస్థాశ్రమంలోని వారికి సంబంధించినవిగా ఉంటాయి. ఇప్పుడు 'దొరుకుతున్న ఋగ్వేదానికి సంబంధించిన ఐతరేయ - కౌషీతకారణ్యకాలలో (శాంఖాయన) ఈ మహావ్రతయాగం చాలా వివరంగా ప్రతిపాదింపబడి ఉన్నది.

'మహావ్రతం' ఒక సంవత్సరకాలంపాటు సాగే 'గవామయనం' అనే సత్రయాగంలో చివరిరోజుకు ముందురోజు జరుపబడుతుంది. పూర్వం గోవులు ఈ యాగాన్ని సంవత్సరంపాటు ఆచరించినట్లు గోపథబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడి ఉంది. అందుచేతనే దీనికి గవామయనం అనేపేరు వచ్చింది. ఇందులో యజమానులందరూ ఋత్విక్కులే. మహావ్రతంలో అనేక హోమాలను జరపటంతో పాటు స్తోత్రాలను, శస్త్రాలను (దేవతాస్తుతి పరమైన ఋక్కులు) పఠించటం జరుగుతుంది. మతపరమైన అనేక అంశాలను పాటించటంతో ఈ మహావ్రతం ఒక నాటకీయమైన రూపును దిద్దుకుంటుంది.

ఉద్గాత అనే ఋత్విక్కు మేడికర్రతో చేయబడిన జానెడెత్తున్న బల్లపై ఎక్కి స్తోత్రాలను గానం చేస్తూ ఉంటాడు. హోత ఉయ్యాలనెక్కి శస్త్రం పఠించటం ప్రారంభిస్తాడు. అధ్వర్యుడు ఔదుంబర ఫలకాలనెక్కి కూర్చుంటాడు. మిత్రావరుణుడు మొ|| ఋత్విక్కులు కూడా వారివారికి తగిన ఆసనాలను అలంకరిస్తారు. ఇంతలో ఒక బ్రాహ్మణుడు ఈ మహావ్రతయాగాన్ని ఆచరించే వారిని ప్రశంసించాలి. దానికి ప్రతిగా ఒక శూద్రుడు వారిని నిందించాలి. ఇదిలా ఉండగా కొందరు వేదికకు అన్ని కోణాలవైపు నిలబడి తప్పెటలను గందరగోళంగా వాయిస్తూ ఉంటారు. ఆగ్నీధ్రమంటపానికి పశ్చిమదిక్కున ఒక గుంట తవ్వి, దానిపైన చర్మాన్ని కప్పి వాయిస్తారు. దీనిని "భూమి దుందుభి" అంటారు. ప్రేక్షకులంతా ఇష్టం వచ్చినట్లుగా మాట్లాడుకుంటూ ఉంటారు. రాజపురుషులు ధనుర్ధారులై యజ్ఞవాటికచుట్టూ తిరుగుతుంటారు. మర్జాలీయ యజ్ఞవేదిక వద్ద ఎనిమిదిమంది దాసస్త్రీలు నీటికడవలతో నృత్యం చేస్తూ ఉంటారు. యజమానపత్నులు వీణ మొ|| వాద్యాలతో ఉద్గాతకు వంతపాడుతుంటారు. ఇవిగాక ఇంకా శంఖాలు, ముఖవీణలు, కాండవీణలు మొ|| సంగీత వాద్యాలు ప్రయోగింపబడుతుంటాయి. అతి గంభీరమైన ధ్వనిగల వంద తీగలుండే 'వాణం' అనే వీణ వంటి సాధనాన్ని ప్రయోగించటం మరో ముఖ్య విశేషం.

ఇలా అనేక మతపరమైన ఆచారాలు గల మహావ్రత యాగానికి సంబంధించిన విషయాలను ఐతరేయారణ్యకం చక్కగా వివరిస్తున్నది. ఈ ఆరణ్యకం ప్రథమ భాగంలో మహావ్రతానికి సంబంధించిన ప్రాతర్మాధ్యందిన సవనాలలో పఠించబడే శస్త్రాలు వర్ణించబడ్డాయి. ద్వితీయ భాగప్రారంభంలో వైదికకర్మానుష్ఠానాన్ని వదిలివేసినవారు పశుపక్ష్యాదులుగా జన్మిస్తారని, ఆచరించినవారు అగ్ని, సూర్యుడు, వాయువులయొక్క ఉపాసనద్వారా ఉత్తమలోకాలను పొందుతారని చెప్పబడింది. అటు తరువాత యజ్ఞానుష్ఠానానికి అవసరమైన వస్తువులు, వాటిని గురించి

తీసుకోవలసిన శ్రద్ధ అభివర్ణింపబడ్డాయి. "నిష్కేవల్యశస్త్రం" ఐతరే యారణ్యకంలోని మరొక ముఖ్య ఘట్టం. ఇందులో పృథివి (భూమి) వర్ణన ఉన్నది. అగ్ని ఈ శస్త్రానికి అర్చనీయదేవత. చరాచరాత్మకమైన సృష్టికి ఆధారం పృథివి. దీనినుంచే "అన్నం" ఉద్భవిస్తుంది. దాన్ని "హవిస్సు" రూపంలో దేవతలకిచ్చి స్వర్గాన్ని పొందవచ్చు. ఇంతేగాక అనేకమంది దేవతల ఆరాధనకూడా ఐతరేయారణ్యకంలో చెప్పబడింది.

ఋగ్వేదానికి చెందిన శాంఖాయనారణ్యకం కూడా మహావ్రతాన్ని విస్తృతంగా వివరిస్తున్నది. ఇందులో మహావ్రతంలో చదవబడే స్తోత్రాలన్నీ ఉన్నాయి. మహావ్రతంలో మూడుసార్లు - ఉదయం, మధ్యాహ్నం, సాయంకాలం - సోమరసాన్ని హోమం చేస్తారు. వీటినే వరుసగా 1. ప్రాతస్సవనం, 2. మాధ్యందిన సవనం, 3. తృతీయ సవనం అంటారు. ప్రాతస్సవనంలో బహిష్పవమానస్తోత్రం, మాధ్యందిన సవనంలో మాధ్యందిన పవమానస్తోత్రం, తృతీయ సవనంలో ఆర్భవ పవమానస్తోత్రం పఠింపబడతాయి. అట్లే ఆజ్య - ప్రఉగ - నిష్కేవల్య - అగ్నిమారుతాది శస్త్రాలు కూడా వీటితో పాటు చెప్పబడ్డాయి.

మతపరమైన ఆచారాల్లో తాయత్తులు (మణులు) ధరించటం కూడా ఒక భాగమే. ఇలాంటి ఆచారం శాంఖాయనారణ్యకంలో వివరింపబడింది. అంతులేని సంపదను, ఆరోగ్యాన్ని శత్రువులపై విజయాన్ని కోరే వ్యక్తి "బిల్వమణి" ని (మారేడు తాయత్తు) ధరించాలి. దీనిని ధరించగోరే వ్యక్తి మూడురాత్రులు కేవలం పూలు మాత్రం ఆహారంగా తీసుకుంటూ ఏనుగనీడలో గాని, పెద్దపులి చర్మంమీద గాని అగ్నిని ప్రతిష్ఠించి కొన్ని హోమాలు చెయ్యాలి. బిల్వమణిని మొదట తేనెలో తరువాత నేతిలో అటు తరువాత అన్నంలో ఏడు లేదా మూడేసి రాత్రులపాటు నానబెట్టి ఉంచాలి. ధరించటానికి ముందు ప్రార్థనాపూర్వకమైన మంత్రాలను ఇలా చదవాలి. సంగ్రహంగా వాటి సారాంశమిది.

"నేను మదగజం కాంతిని, శక్తిని పొంది దేవతల
వలె ప్రకాశింతును గాక! అగ్ని, ప్రజాపతి, తమ
కాంతులను నాలో ప్రవేశపెట్టుదురు గాక!
అశ్వినీదేవతలు మధురమైన కంఠస్వరాన్ని
నాకు ఇత్తురు గాక! ఈ మణి నా శత్రువులనందరినీ
నశింపజేయుగాక! వృత్రాసురునిపై ఇంద్రునివలె
నేను నాశత్రువులపై విజయాన్ని సాధింతును గాక!
ఓ మరుద్దేవతలారా! మీ బలంతోను, ఓ రుద్రా!
నీ ఆయుధాలతోను, నా శత్రువులను నశింప జేయండి.
ఓ అగ్నిప్రజాపతులారా! ధైర్యస్థైర్యాలతోబాటు
అపారమైన సంపదను అనుగ్రహించండి."

ఈ బిల్వమణి ప్రశంస ఇలా ఉంది - "ఈ బిల్వమణిని ధరించిన వానికి అపజయమన్నది లేదు. నిత్యం సుఖంగా ఉంటాడు. అతని సంతతికి ఎలాంటి ఆపదలు రావు. దొంగలవల్ల, ఇతరులవల్లగాని అతనికి ఎలాంటి ఇబ్బందులు రావు. రాక్షస పిశాచాదులు అతనికి ఎట్టి హానినీ కలిగించలేవు. ఇలాగే ఆముదపుచెట్టు, చంద్రచెట్లయొక్క తాయత్తులను గురించి కూడా శాంఖాయనారణ్యకంలో చెప్పబడింది.

మతసంబంధమైన ఆచారాలను వివరించటంలో మిగిలిన ఆరణ్యకాల కంటే కృష్ణయజుర్వేదానికి చెందిన తైత్తిరీయారణ్యకం ప్రముఖస్థానంలో ఉంది. దీనికి కారణం తైత్తిరీయశాఖ మంత్ర - బ్రాహ్మణ సంకీర్ణంగా ఉండటమే. స్వర్గాది ఫలాలను ఉద్దేశించి మహాగ్నిచయనమనే క్రతువు చేయబడుతుంది. ఈ మహాగ్నిచయనాన్ని అనుసరించే ఇంకా అనేక చయనక్రతువులు తైత్తిరీయారణ్యకంలో చెప్పబడ్డాయి. అవి - సావిత్రి చయనం, నాచికేతచయనం, చాతుర్హోత్రచయనం, వైశ్వసృజచయనం, ఆరుణకేతుకచయనం అనేవి. ఆరుణకేతుకచయనాన్ని ప్రతిపాదించటం

వల్లనే ఈ ఆరణ్యకంలోని మొదటి ప్రపాఠకానికి అరుణం అనే పేరు వచ్చింది.

ప్రకృతిని దేవతగా భావించి ఆరాధించటం వైదికమతంలోని లక్షణాలలో ఒకటి. అది ఈ ఆరణ్యకంలో ప్రస్ఫుటంగా కనిపిస్తుంది. అగ్ని, వర్షాలకు అధిపతియైన వరుణుడు, చంద్రుడు మొ|| ప్రకృతి దేవతల ప్రార్థన అరుణంలో ఉన్నది. విశేషించి సూర్యుని ఉపాసన హెచ్చుగా కనబడుతుంది. ఆరోగ్యానికి అధిదేవతగా సూర్యుణ్ణి ప్రస్తుతించటం జరిగింది. ఆరోగ-భ్రాజ-పటర- పతంగ-స్వర్ణర-జ్యోతిషీమత్-విభాస నామాలతో ఏడుగురు సూర్యులు ఉన్నట్లు చెప్పబడింది. వీరుకాక కశ్యపుడనే పేరుగల ఎనిమిదవ సూర్యుడున్నాడు. ఇతడెపుడూ మేరుపర్వతాన్ని విడిచి ఉండడు. గర్గమహర్షి వంశంలో జన్మించిన ప్రాణత్రాతుడనే తపస్సంపన్నుడైన ఋషి సూర్యమండలం వృత్తాకారంగా తిరగడం చూచినట్లు అరుణంలో పేర్కొనబడింది. నక్షత్రాల వర్ణన ఆయా నక్షత్రాధిష్ఠాన దేవతల ప్రశంస కూడా ఈ ఆరణ్యకంలో ఉంది.

త్రైవర్ణికులకు ఉపనయనంతో పాటు యజ్ఞోపవీతధారణం విధించబడింది. ఆ యజ్ఞోపవీతం ఎలా ఉండాలో, ఎలా ధరించాలో వివరిస్తూ, ఈ తైత్తిరీయారణ్యకం యజ్ఞోపవీతప్రభావం వల్లనే దేవతలు రాక్షసులను త్రోసి రాజని, స్వర్గాన్ని పొందగలిగినట్లు తెలియచేస్తున్నది. ఇదే సందర్భంలో సంధ్యావందనప్రశంస కూడా ఉంది. త్రైవర్ణికులు ఉపనయనం అయినప్పటినుంచి మరణించే వరకు మూడువేళల అనుష్ఠించ వలసిన నిత్యకర్మ సంధ్యావందనం. ఈ సంధ్యావందనంలోని ముఖ్యమైన అంగం సూర్యుణ్ణి ఉద్దేశించి అర్ఘ్యాన్ని ఇవ్వటం. ఈ అర్ఘ్యప్రదానాన్ని ప్రశంసిస్తూ ఒక చిన్న వృత్తాంతాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఇలా చెబుతున్నది – ఒకప్పుడు మహాబలవంతులైన రాక్షసులు ఒక సమూహంగా సంచరిస్తూండేవారు. వారికి 'మందేహుడు' అనే రాక్షసుడు నాయకుడు. వీరంతా కలిసి ప్రజాపతిని గురించి ఘోరమైన తపస్సు

చేసి, మెప్పించి, సూర్యుడితో యుద్ధం చేయగలిగేటట్లు వరాన్ని పొందారు. ఆ కారణంగానే వాళ్లు ఉదయ-మధ్యాహ్న సాయంకాలాల్లో సూర్యునితో యుద్ధం చేసి పీడిస్తూ ఉంటారు. సంధ్యావందన సమయంలో విడువబడే అర్ఘ్యం మంత్రబలం వల్ల వజ్రరూపాన్ని దాల్చి మందేహాది రాక్షసులను పారద్రోలి, సూర్యుని మార్గాన్ని సుగమం చేస్తుంది.

వైదికమతంలోని మరొక ప్రధాన భాగం ప్రాయశ్చిత్తకాండ. తెలిసీ తెలియక చేసిన అనేక అపరాధాలకు పరిహారాలు కూశ్మాండ హోమ మంత్రాలలో చెప్పబడ్డాయి. దేవతలను అవమానించటం, తీసికొన్న అప్పును ఎగవేయటం, గర్భపాతం, మొ|| చెడు పనులవల్ల కలిగిన పాపాలనుంచి ఈ కూశ్మాండ హోమం చేయటం వలన విముక్తి లభిస్తుంది. అంతేగాక వ్యాధిరూపంలో పీడిస్తున్న పాపాలు కూడా తొలగిపోతాయి. పంచమహాయజ్ఞాలుగా చెప్పబడే దేవ- పితృ-భూత-మనుష్య-బ్రహ్మ యజ్ఞాలు ఈ ఆరణ్యకంలో ప్రతిపాదింపబడినాయి.

"ప్రవర్గ్య" మనే మరో వైదికకర్మ రెండు ప్రపాఠకాలలో విస్తృతంగా వర్ణింప బడింది. ఈ ప్రవర్గ్యకర్మ సోమయాగానికి అంగంగా జరుపబడుతూ ఉంటుంది. దీనిని స్వతంత్రంగా కూడా ఆచరించవచ్చు. ఇది శరీరంలో శిరస్సువలె యజ్ఞాలలో అతి ముఖ్యమైనది. "ప్రవర్గ్య" మనేది ఈ కర్మకే గాక ఇందులో ఉపయోగపడే కుండకు గూడ పేరు. దీనికి "మహావీర" మనే పేరు కూడా ఉన్నది. ఒకప్పుడు యజ్ఞరూపుడైన విష్ణువు దేవతలతో యుద్ధానికి పూనుకొన్నాడు. అతడు దేవతలవైపు అవహేళనపూర్వకంగా నవ్వుతూ ధనుస్సును గడ్డంక్రింద ఉంచుకొని నిలబడి ఉండగా ఇంద్రుని చేత ప్రేరేపించబడిన చెదలు పురుగులు అడుగుభాగాన ఉన్న విష్ణుధనుస్సు యొక్క అల్లెత్రాటిని కొరికివేశాయి. అప్పుడు వేగంగా పైకి లేచిన ధనుస్సు (కఱ్ఱ) అతని శిరస్సును శరీరం నుంచి వేరుచేసింది. విష్ణువు యజ్ఞరూపుడవటం

చేత యజ్ఞమే విచ్ఛిన్నమైనట్లు అయింది. తరువాత అశ్వినీదేవతలు ఆ శిరస్సును మొండేనికి అతికించి విష్ణువును పునర్జీవితుని గావించారు. దీనికి గుర్తుగానే ప్రవర్గ్యంలో శిరస్సులాంటి ఆకారం గల మట్టిపాత్రలో పాలుకాచి అందులో కొద్దిగా కలిపి, ఘర్మరి అని పిలువబడే ఈ ద్రవాన్ని దేవతలకు ఆహుతిగా ఇవ్వటం జరుగుతుంది.

ఈ యాగానుష్ఠానంవల్ల కలిగే దీప్తి, స్వర్గప్రాప్తి మొ|| కాక ప్రవర్గ్యం పూర్తి అయిన తరువాత మహావీరపాత్ర మొ|| వాటిని విసర్జించే చోటును బట్టి రకరకాల ఫలితాలు కలుగుతాయి. ఉద్వాసన ఉత్తరవేదితో జరిగితే యజమానునికి అన్నలోపం ఉండదు. నీటిలో విసర్జిస్తే తేజస్వి అవుతాడు. తాను ద్వేషించే వ్యక్తి ఉన్నదిశగా విసర్జిస్తే ఆ శత్రువు నశిస్తాడు. మేడికొమ్మపైన ఉద్వాసన జరిగితే శారీరక పుష్టి కలవాడౌతాడు. దర్భదుబ్బులపైన ఉద్వాసన చేస్తే సకాలంలో తగిన వర్షాలు పడతాయి.

ఏ మతంలోనైనా మరణించిన వారి కోసం జరిపే క్రియాకలాపం ఒక ముఖ్యమైన భాగంగా ఉంటుంది. పితృమేధం అనే పేరుగల ప్రపాఠకంలో ఇలాంటి పైతృకకర్మలను గురించి వివరంగా చెప్పబడింది. పైతృకకర్మలో ప్రధానాంశం శవదహనం. శరీరాన్ని విడిచిన తరువాత ఆ ప్రాణిని 'ప్రేత' అని సంబోధించటం జరుగుతుంది. ప్రేతాన్ని ఉద్దేశించి అనేక హోమాలు, ప్రార్థనలు జరుగుతాయి. జీవించి ఉన్న పుత్రపౌత్రాదులు, బంధువులు మొ|| వారికి కష్టాలు, నష్టాలు, రోగాలు, అకాలమరణం సంభవించకుండా చూడమని ప్రార్థించటం జరుగుతుంది. ప్రేతాన్ని ఉద్దేశించి పఠించే మంత్రాలలో అతని గమ్యస్థానమైన యమ సదనాన్ని గురించి, దానికి సంబంధించిన మార్గాన్ని గురించి, అందులో ఎదురయ్యే ఇబ్బందులను గురించి వివరింపబడింది. "నళము" అనే గడ్డిని విసరివేస్తూ "ఓ ప్రేతమా! నీవు దీనిని నావగా ఉపయోగించుకో" అని, రెల్లుగడ్డిని విసరివేస్తూ "దీనితో రాక్షసుల నుంచి నిన్ను

నీవు కాపాడుకో" అని దర్భలను విసరివేస్తూ "దీనిని ఓషధిగా వాడుకో" అని చెప్పటం జరుగుతుంది. పితృదేవతలకు యముడు రాజు. అతణ్ణి ఉద్దేశించి కూడా అనేక ప్రార్థనలు, ఆహుతులు ఉన్నాయి. చివరిగా శవదహనం జరిగిన చోటును శుభ్రపరచి అక్కడ నుంచి తాను దూరంగా వెళ్లిపోతూ గడ్డి మొ|| అంకురాల యొక్క ఉత్పత్తికి దోహదం చెయ్యమని అగ్నిని ప్రార్థించటం జరుగుతుంది.

2. తత్త్వం:

ఆత్మతత్త్వజ్ఞానం ద్వారా వైరాగ్యం, దానిద్వారా మోక్షం కలిగించటమే జ్ఞానకాండ యొక్క లక్ష్యం. ముందు చెప్పుకున్నట్లుగా కర్మకాండలోని విశేషాలతో పాటు జ్ఞానకాండ యొక్క (తత్త్వానికి సంబంధించిన) పరిచయం కూడా ఆరణ్యకం వల్ల కలుగుతుంది. ఆరణ్యకంలో తత్త్వానికి సంబంధించిన విషయాలు అనేకం ఉన్నాయి.

ఐతరేయారణ్యకంలో శరీరపురుషుడు, ఛన్దఃపురుషుడు, వేద పురుషుడు, మహాపురుషుడు అనే నలుగురు పురుషుల వర్ణన ఉంది. దైహికమైన ఆత్మను శరీరపురుషునిగాను, అక్షరాత్మకమైన గాయత్రి, త్రిష్టుప్, అనుష్టుప్, పంక్తి, బృహతి మొ|| ఛన్దస్సమూహాన్ని ఛన్దః పురుషునిగాను, ఋగ్యజుస్సామాథర్వాలను వేదపురుషునిగాను, రోజులు, వారాలు, పక్షాలు, నెలలు అయనాలతో గూడిన సంవత్సరాన్ని మహాపురుషునిగాను ఉపాసన చేయాలి. ఒక్కొక్క మెట్టూ పైకి వస్తే మహాపురుషోపాసనే పరబ్రహ్మతత్త్వోపాసనకు నాంది అనవచ్చు. ప్రజ్ఞామయుడైన ఆదిత్యుడు మహాపురుషాధిష్ఠాన దేవత. ఇతడే పరబ్రహ్మకు ప్రతీక. తత్త్వాన్ని గురించి చెపుతూ ఏ పురుషుడైతే సర్వప్రాణులయందు వినబడకుండా, చూడబడకుండా, తెలియబడకుండా ఉంటూ సర్వాన్నీ వింటూ, చూస్తూ, తెలుసుకుంటూ ఉంటున్నాడో అతడే ఆత్మ - అని ఉపదేశింపబడింది.

విద్యారణ్యస్వామి తమ భాష్యంలో అందుకనే "ఆత్మ విషయం కాదు, విషయి" అని చెప్పటం జరిగింది. సృష్టిని గురించి వివరించే సందర్భంలో విరాట్పురుషుని వాక్కునుంచి పృథివి, అగ్ని; ముక్కు నుంచి అంతరిక్షం, వాయువు; చెవులనుంచి దిక్కులు, చంద్రుడు; మనస్సునుంచి వరుణుడు, నీరు -- వీటి యొక్క ఉత్పత్తి జరిగిందని చెప్పబడింది. మరొక సందర్భంలో పురుషుని దేహంలో పృథివి శరీరం గాను, అగ్ని వంటిలోని వేడిగను, ఆకాశం ముఖనాసికాది రంధ్రాలుగాను, జలం రేతో రూపంతోను, వాయువు ప్రాణరూపంతోనూ ఉన్నట్లు తెలుపబడింది. మహాభూతతత్త్వాల సమావేశమే పురుషుడని అర్థం. తత్త్వజ్ఞానాన్ని ఉపదేశించటానికి చక్కని ఉదాహరణలు కూడా చెప్ప బడ్డాయి ఈ ఆరణ్యకంలో. ఒకే వీణనుంచి ఎలా భిన్న భిన్న నాదాలు పుడుతున్నాయో, అలాగే పరబ్రహ్మతత్త్వం నుంచి ఈ చిత్రవిచిత్రాలైన బ్రహ్మాండాలు ఆవిర్భవిస్తున్నాయి.

శాంఖాయనారణ్యకంలో తత్త్వపరమైన విషయాలు ఐతరేయార ణ్యకంలో లాగా విస్తృతంగా కనుపించవు. అయినా అక్కడక్కడ తత్త్వజ్ఞానానికి సంబంధించిన విషయాలున్నాయి. మహావ్రతాన్ని వివ రంగా ప్రతిపాదించి, యజ్ఞాల పర్యవసానం జ్ఞానవైరాగ్యాదుల ద్వారా మోక్షం పొందటంలోనే ఉందని సూచిస్తున్నది ఈ ఆరణ్యకం. గొలు సుకట్టుగా సాగే జనన మరణాలకు ముగింపు దీనితోనే లభిస్తుంది. యజ్ఞయాగాలను మోక్షదృష్టితో ఆచరించవచ్చు. అర్థాన్ని తెలుసు కుంటూ చేసిన వేదాధ్యయనమే మోక్షానికి దారితీస్తుంది. పాపాలు ఆట్టే వ్యక్తిని అడ్డుకొనలేవు. ఇలాంటి కొన్ని తాత్త్వికాంశాలను ఈ ఆరణ్యకం బోధిస్తున్నది.

తత్త్వోపదేశ విషయంలో కూడా తైత్తిరీయారణ్యకం అగ్రస్థానాన్ని వహిస్తున్నది. వేదాలు అనంతమైనవి. అవి బోధించే అర్థం అతి గంభీరం. వేదవాక్కులన్నీ పరబ్రహ్మ స్వరూపమైన ఓంకారంలోనే పర్య

వసానాన్ని పొందుతున్నాయి. వేదవిహితకర్మలను ఆచరించి స్వర్గాన్ని, దేవత్వాన్ని పొందవచ్చు. అట్టి సమస్త దేవతలకు గూడ అదే (ఓంకారమే) ఆధారం. ఈ రహస్యం ఎరుగనివాడు ఎన్ని వేదాలు వల్లించినా వ్యర్థమే.

"భూః భువః సువః" అనే మూడు పదాలను "వ్యాహృతిత్రయం" అంటారు. ఇది సకల వేదాల సారం. ఈ వ్యాహృతిత్రయాన్ని ఓంకార పూర్వకంగా జపిస్తే మోక్షమార్గానికి చేరువకావచ్చు. భూరాది సమస్త లోకాలు, బ్రహ్మకోశంలోని అంతర్భాగాలే. దీనినే బ్రహ్మలోకం అనికూడా అనవచ్చు. ఇది అమృతం. అంటే విరాడ్రూపుడైన ఆత్మయొక్క స్థానం అన్నమాట. ఇక్కడ మృత్యువనేది ఉండదు. అలాంటి లోకానికి చేర్చమని పరమాత్మను గురించిన ప్రార్థన ఈ ఆరణ్యకంలో ఉంది. మృత్యుదేవత గాలివలె ఎల్లప్పుడూ సంచరిస్తూనే ఉంటాడు. ఇతనికి అలసట అనేది లేదు. ఒక ప్రాణిని పుట్టిన మరుక్షణమే మృత్యువు కబళిస్తుంది. మరొక ప్రాణిని వృద్ధాప్యంతోను, వ్యాధులతోనూ విసిగి వేసారిపోయి ఉన్నా అనుగ్రహించదు. మొత్తం మీద అతివిచిత్రంగా సంచరించే ఈ మృత్యువునుంచి తప్పించుకునే ప్రాణి ఏదీ లేదు. అయితే పైన చెప్పినట్లుగా తత్త్వజ్ఞానం వల్ల మృత్యువును కూడా జయించవచ్చు.

చరాచరాత్మకమైన సృష్టిని గురించి మోక్షోపాయాన్ని గురించి చెప్పే పురుషసూక్తం ఈ ఆరణ్యకానికి మణిపూసవంటిది. పురుషుని గురించిన వర్ణన ఉండటం చేత దీనికీ పేరు వచ్చింది. ఈ పురుషుడు వేయి తలలు, వేయి కన్నులు, వేయి కాళ్లు కలిగినవాడు. అంటే సృష్టిలోని ప్రాణులన్నింటి యొక్క తలలు, మిగిలిన అవయవాలు అతనివేనన్నమాట. సకల ప్రాణిరూపుడని అర్థం. ఇతని పేరే 'విరాట్పురుషుడు'. ఇతడు బ్రహ్మాండంలోపల, బయట కూడా వ్యాపించి ఉంటాడు. ఇతనికి భూత, భవిష్యత్తులన్నీ తెలుసు. ఇతని రూపమెన్నటికీ

నశించదు. అతని నుంచే ఋగ్యజుస్సామాథర్వరూపాలైన వేదాలు, గవాశ్వాది పశుసంతతి, బ్రాహ్మణాది నరసంతతి, సూర్యచంద్రులు, ఇంద్రాదిదేవతలు, పంచ మహాభూతాలు ఉద్భవించాయి. ఇలాంటి విరాట్పురుషుని తత్త్వాన్ని తెలుసుకున్నవారికే 'అమృతత్వం' అంటే మోక్షం సిద్ధిస్తుంది. యోగాదులద్వారా ఇంద్రియాలను జయించిన మహర్షులు, సృష్టికర్తలు, ఇతనియొక్క వాస్తవరూపాన్ని తెలుసుకోవటానికి నిరంతరం ప్రయత్నిస్తూ ఉంటారు. సృష్ట్యాదిలో దేవతలందరు ఈ పరబ్రహ్మతత్త్వమే తమలో వ్యాపించి ఉన్నట్లు గమనించి స్తుతించారు.

యజ్ఞయాగాదులన్నీ తత్త్వమార్గంలోకి మనస్సును మళ్లించటానికి ఉపయోగపడతాయి. అయితే తత్త్వజ్ఞానాన్ని సంపాదించటానికి చేసే ప్రయత్నం కూడా ఒక యజ్ఞం లాంటిదే. దాన్ని తైత్తిరీయారణ్యకం ఇలా వివరిస్తున్నది -- చిత్తి అనగా నిర్వికల్పకమైన మనస్సు, హోమసాధనమైన స్రుక్కు. చిత్తం - అంటే సవికల్పకమైన అన్తఃకరణం హోమ ద్రవ్యమైనట్టి ఆజ్యం. వాక్కు యజ్ఞవేదిక. మంత్రోచ్చారణ దానిపైన పరచిన బర్హిస్సు (దర్భలు) కేత విజ్ఞాతములు - అనగా సవికల్పక నిర్వికల్పక జ్ఞానవిషయాలు. అగ్ని వాక్పతి. వాక్కుకు కారణ భూతుడైన వాయువు - హోత. మనస్సు ఉపవక్త (ఋత్విక్కు). ప్రాణమే హవిస్సు. సామ అధ్వర్యుడు. తత్త్వజ్ఞాని యొక్క శరీరంలో ఇలా మానసికంగా ఈ యజ్ఞం నిరంతరం కొనసాగుతూనే ఉంటుంది.

ఈ విధంగా ఆరణ్యకాలు మొదట కర్మకాండ ద్వారా జ్ఞానమార్గానికి కావలసిన పునాదివేసి, తరువాత తత్త్వోపదేశం ద్వారా మోక్షానికి దారి చూపుతున్నాయి. చదువరి, ముందు సంహిత బ్రాహ్మణాలలోని యజ్ఞయాగాది కర్మకాండవిషయాలను (మతాన్ని) అవగాహన చేసుకొని, తరువాత ఉపనిషత్తులలో చెప్పబోయే జ్ఞానకాండను (తత్త్వాన్ని) తెలుసుకోవడానికి ఆరణ్యకాలను చదవటం ద్వారా సంసిద్ధుడౌతాడు. కర్మ-

జ్ఞానకాండలకు (మత-తత్త్వాలకు) సమన్వయాన్ని చూపటమే ఆరణ్యకాల యొక్క ముఖ్య ప్రతిపాద్యాంశం. నిష్కర్షగా చెప్పాలంటే భోగిని యోగిగా మార్చే వేదికలే ఆరణ్యకాలు.

— ఎస్.ఎస్.ఎస్.

1.12 కవితా సౌన్దర్యం

వైదిక వాఙ్మయంలో ఆరణ్యక సాహిత్యం సంహితా బ్రాహ్మణాల తరువాత ఏర్పడినట్లు విమర్శకులు భావిస్తున్నారు. నిజానికి ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణ గ్రంథాలలో చివరి భాగాలుగా గాని లేక ఏకదేశంగా గాని దొరుకుతున్నాయి. తరువాత ఏర్పడిన ఉపనిషద్వాఙ్మయానికి ఆరణ్యకాలలోనే అంకురార్పణ జరిగింది. ఒకరకంగా చూస్తే కర్మకాండను బోధించే బ్రాహ్మణ భాగానికి జ్ఞానకాండను బోధించే ఉపనిషద్భాగానికి ఆరణ్యకాలు ఒక సంగమస్థానంగా కనపడతాయి.

ఒక రకంగా కర్మలను తత్త్వజ్ఞానాన్ని ఉపదేశించే ఆరణ్యకాలలో భాషలో కాని, భావనలలో కాని మాధుర్య చమత్కారాలకు అవకాశం చాలా తక్కువగా ఉంటుంది. రమణీయంగాను, కమనీయంగాను చెప్పవలసిన అవసరం కూడా ఇక్కడ అంతగా కనపడదు. అయినప్పటికీ క్రాంత దర్శులైన మహర్షుల వచనాలలో అక్కడక్కడా కమనీయత చోటు చేసుకొనే ఉంటుంది. కర్మలనే గభీర గవాక్షాలలో నుంచి జ్ఞానమనే సన్నని పరదాలలో నుంచి అప్పుడప్పుడు కవితాసుందరి తొంగి చూస్తూనే ఉంటుంది. ఆరణ్యక వాఙ్మయంలో దృశ్యాదృశ్యంగా కనబడుతున్న కవితా సుందరి అందచందాలను ఇక్కడ సంగ్రహంగా పరిశీలిద్దాం--

1. పలుకుబళ్ళు:

ఆరణ్యకాలలో కనబడే కొన్ని పలుకుబళ్ళు తేటగా సూటిగా ఎంతో అందంగా ఉంటాయి చూడండి –

మనసి వై సర్వే కామాః శ్రితాః మనసా హి సర్వాన్ కామాన్ ధ్యాయతి,
వాగ్వై సర్వాన్ కామాన్ దుహే వాచా హి సర్వాన్కామాన్ వదతి.

(ఐ.ఆ. 1.3.2.)

కోరికలన్నీ మనస్సును ఆశ్రయించి ఉంటాయి. నాకిది కావాలని ప్రతివాడు మనస్సుతోనే కోరుకుంటాడు. వాక్కు కోరికలను సాధిస్తుంది. వాక్కుతోనే "నాకిది ఇవ్వమ"ని ప్రతివాడు కోరుతున్నాడు. ఎంత చక్కని నిరూపణమో చూడండి. సూటిగా అర్థమయ్యేటట్లున్న ఈ వాక్యాలు చక్కని వచన రచనకు నిదర్శనాలు.

అలాగే ఐతరేయారణ్యకంలో స్త్రీ పురుషులను అనుష్టుప్ త్రిష్టుప్ ఛందోరూపులుగాను, భార్యతో కూడిన పురుషుని పరిపూర్ణునిగాను నిరూపించడంలోని పలుకుల పొందిక ఎంత సరళంగా ఉందో గమనించండి --

వృషావై త్రిష్టుప్ యోషాఽనుష్టుప్
తన్మిథునం తస్మాదపి పురుషో
జాయాం విత్వా కృత్స్నతరమివాత్మానంమన్యతే.

(ఐ.ఆ. 1.3.5)

2. భావనలు:

ఆరణ్యకాలలోని భావనలు ఎంతో ఆశ్చర్యకరమైనవిగా కనపడతాయి. ప్రపంచమంతా నశించే స్వభావంకలదని ఆ నాటి మహర్షులు చేసిన ఈ తాత్త్విక భావన ఎంత అందంగా ఉన్నదో చూడండి --

సర్వం చేదం క్షయిష్ణు పశ్యామో యథేమే దంశ మశకాదయః
తృణవన్నశ్యత యోద్భూత ప్రధ్వంసినః

(మై.ఉ. 1.4)

లోకంలో కనపడే వస్తువులన్నీ శాశ్వతమైనవికావు. దోమలు మొదలగు సూక్ష్మజీవులు కొన్ని పుట్టిన వెంటనే నశించి పోతాయి. అలాగే భౌతిక వస్తువులన్నీ నశించిపోయేవేననే వస్తుతత్త్వ పరిశీలన ఇందులో మనకు కనపడుతున్నది.

ప్రాచీనులు ప్రపంచాన్ని చాలా నిశితంగా పరిశీలించారు. సంసార మంటే వేరే ఏదీ కాదు చిత్తమే అని మనస్తత్వాన్ని వారు ఎంత చక్కగా గమనించారో ఈ క్రింది మంత్రాల్లో చూడవచ్చు-

చిత్తమేవ హి సంసారః తత్ప్రయత్నేన శోధయేత్|
యచ్చిత్తస్తన్మయో భవతి గుహ్యమే తత్సనాతనమ్||
చిత్తస్య హి ప్రసాదేన హన్తి కర్మ శుభాశుభమ్|
ప్రసన్నాత్మాఽత్మని స్థిత్వా సుఖమవ్యయ మశ్నుతే||

(మై.ఉ. 4.4)

ఎలాంటి మనస్సు కలవాడికి అలాంటి జీవితం ఏర్పడుతుంది. ఇది చాలా రహస్యమైన విషయం. కనుక మానవ జీవితానికి, అందులో సంభవించే సుఖ దుఃఖరూపమైన అనేక పరిణామాలకు మనస్సే మూలభూతమైందని, అందువల్ల సంసారమంటే మనస్సని వారు చేసిన భావన సహేతుకంగా కన్పడుతుంది.

అయితే ఆ చిత్తాన్ని ఎలా వశపరుచుకోవాలి? దానికి అనేక మార్గాలున్నాయి. ఎలాగైనా మనస్సును ప్రసన్నం చేసుకొని పుణ్య పాపరూప కర్మలను పోగొట్టుకొని శుద్ధాత్ములై శాశ్వత సుఖాన్ని పొందాలని చక్కని సాధన మార్గాన్ని ఉపదేశించే ఈ రచన ఉత్తమోత్తమంగా కనబడుతుంది.

పత్ని పతిని ప్రేమిస్తుంది. తన కోసమే తను ప్రేమిస్తున్నాననుకుంటుంది. భర్త భార్యను ప్రేమిస్తాడు. తన కోసమే ప్రేమిస్తున్నాననుకుంటాడు. కాని ఇది నిజంకాదు. ఎవరు ఎవరిని ప్రేమించినా అది వారు పరమాత్మను ప్రేమించడం వల్లనే సంభవిస్తున్నదనే సత్యాన్ని బృహదారణ్యకం ఎంత చక్కగా భావన చేస్తున్నదో ఇక్కడ గమనించండి--

న వారే! పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి
ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియోభవతి

న వారే! జాయాయై కామాయ జాయా ప్రియా భవతి
ఆత్మనస్తు కామాయ జాయా ప్రియా భవతి

(బృ.ఆ. 4.5)

3. వర్ణనలు:

ఒక వస్తువు యొక్క స్వరూపాన్ని స్వభావాన్ని ఉచితమైన పదజాలంతో అనేక కోణాలలో నుంచి అవలోకించడాన్నే వర్ణనం అంటారు. తరువాత కాలంలో అలంకార శాస్త్రంలో అభివృద్ధి చెందిన అనేక విధాలైన వర్ణనలకు మూల సూత్రాలు వైదిక వాఙ్మయంలో ఎన్నో చోట్ల నిబద్ధమై ఉన్నాయి. ఆరణ్యక వాఙ్మయంలో కూడా కొన్ని ఉత్తమమైన వర్ణన పద్ధతులు మనకు కనపడతాయి.

ఒక వృత్తాంతాన్ని ఒకేవాక్యంలో చిన్న చిన్న మాటలతో వర్ణించడం ఆరణ్యాకాలలో కనపడుతుంది. మైత్రాయణీయారణ్యకంలో కథాకథన పద్ధతిలో చెప్పబడిన ఈ వాక్యాలను గమనించండి--

బృహద్రథో హ వై నామ రాజా రాజ్యే జ్యేష్ఠం పుత్రం నిధాపయిత్వేద
మశాశ్వతం మన్యమానః శారీరం వైరాగ్యముపేతోఽరణ్యం నిర్జగామ.
స తత్ర పరమం తప ఆస్థాయాదిత్యమీక్షమాణ ఊర్ధ్వబాహు
స్తిష్ఠత్యన్తే సహస్రస్య మునేరన్తికమాజగామ.

(మై.ఉ. 1.1)

మానవుడు బద్ధుడు కావాలన్నా ముక్తుడు కావాలన్నా మనస్సే దానికి కారణమవుతుంది. అది భౌతిక విషయాలపై ఆసక్తమైతే ఇతనికి సంసార బంధ మేర్పడుతుంది. విషయరహితమైతే ఇతడు ముక్తిని పొందుతాడు. లోక ప్రసిద్ధమైన ఈ అంశం మైత్రాయణీ యారణ్యకంలో లభిస్తున్నది. ఇందులోని మనస్తత్త్వ విశ్లేషణ అద్భుతంగా కనబడుతుంది. చూడండి --

మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః
బన్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్.

(మై.ఉ. 4.11)

నశ్వరమైన ప్రపంచంలో జన్మనెత్తిన ప్రతిజీవికి మృత్యువు తప్పని సరి. ఆ మృత్యువు ఆగమనమెలా ఉంటుందో మైత్రాయణీయారణ్యకం ఎంతో చమత్కారంగా సాలంకారంగా ఈ క్రింది విధంగా అభివర్ణించింది –

అస్య మృత్యోరాగమనం సదసత్త్వంమమ్యైర్ని పాశైః
పశురివ బద్ధం, బంధనస్థస్యైవాస్వాతంత్ర్యం, యమవిషయ
స్థస్యైవ బహాభయావస్థం, మదిరోన్మత్త ఇవామోదమదిరోన్మత్తం,
పాప్మనా గృహీత ఇవ భ్రామ్యమాణం, మహోరగదష్ట ఇవ విపర్దష్టం,
మహాన్ధకార ఇవ రాగాంధం, ఇంద్రజాలమివ మాయామయం,
స్వప్న ఇవ మిథ్యాదర్శనం, కదలీగర్భ ఇవాసారం, నట ఇవ
క్షణవేషం, చిత్రభిత్తిరివ మిథ్యామనోరమమ్.

(మై.ఉ. 4.2)

బృహదారణ్యకం మానవుడి నిద్రావస్థను ఎంతో చక్కగా అభివర్ణించింది. చూడండి–

అథ యథా సుషుప్తో భవతి, యథా న కస్యచన వేద.
హితా నామ నాడ్యః ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్
పురీతతం అభిప్రతిష్ఠంతే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే.
స యథా కుమారో వా మహారాజో వా మహాబ్రాహ్మణో వా
అతిఘ్నీం ఆనందస్య గత్వా శయీత, ఏవ మేష ఏతచ్ఛేతే.

(బృ.ఆ. 2.19)

మానవుడు నిద్రించినప్పుడు హితలనే డెబ్బై రెండు వేలనాడులు హృదయం నుంచి పురీతత్ అనే నాడిలో ప్రవేశిస్తాయి. వాటిననుసరించి జీవుడు పురీతత్‌లో శయనిస్తున్నాడు. చిన్న పిల్లవాడు గాని,

మహారాజుగాని, మహాబ్రాహ్మణుడుగాని విపరీతమైన ఆనందాన్ని పొంది అలసి సొలసి నిద్ర పోయినట్లు జీవుడు పురీతత్‌లో శయనిస్తున్నాడని నిద్రాస్వరూపాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో చక్కగా వర్ణిస్తున్నది.

జీవుడు కలలు కన్నప్పుడు ఎన్నో విచిత్ర పదార్థాలను చూస్తాడు, ఆశ్చర్యపడతాడు, ఆనందపడతాడు. అతని స్వాప్నిక జగత్తు తాత్కాలికమైనా అనుభూతి మాత్రం లేదనడానికి లేదు. ఈ అంశం బృహదారణ్యకంలో ఇలా రమణీయంగా నిరూపించబడింది.

న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి.
అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే. న తత్ర ఆనందాః.
ముదః ప్రముదః భవంతి. అథానందాన్ ముదః ప్రముదః
సృజతే. న తత్ర వేశాంతాః పుష్కరిణ్యః స్రవంత్యః భవంతి.
అథ వేశాంతాన్ పుష్కరిణీః స్రవంతీః సృజతే. స హి కర్తా.

(బృ.ఆ. 4.2.10)

స్వప్న ప్రపంచంలో రథాలు, రథాలలో తిరగడానికి మార్గాలు ఉండవు. అక్కడ ఆనందాలేవీ ఉండవు. అంతః పురాలు, పద్మసరోవరాలు ఉండనే ఉండవు. కానీ భగవంతుడు జీవులకు స్వప్నానుభూతిని కలిగించడానికి వీటినన్నింటిని సృష్టిస్తున్నాడని స్వప్న ప్రపంచాన్ని ఆరణ్యకం ఎంత వాస్తవంగా వర్ణిస్తున్నదో గమనించండి.

4. శబ్దాలంకారాలు:

హారాది అలంకారాలు శరీరసౌందర్యాన్ని ఇనుమడింప జేసినట్లే, కావ్య సౌందర్యాన్ని లేక రచనా సౌందర్యాన్ని ఉపమాద్యలంకారాలు వృద్ధి పొందిస్తాయి. ఈనాడు కావ్యరచనలలో విస్తరించిన వివిధాలంకారాలకు బీజభూతమైన కొన్ని అంశాలు ఆరణ్యకాలలో కనపడుతున్నాయి.

ప్రధానంగా శబ్దాలంకారాలు, అర్థాలంకారాలని అలంకారాలు రెండు విధాలు. అర్థజ్ఞానం లేకుండానే కేవలం శబ్దాలను వినడంతోనే చమత్కారాన్ని కల్గించేవి శబ్దాలంకారాలు. ఇవి అనుప్రాస, యమకం అని స్థూలంగా రెండు విధాలుగా ఉంటాయి. ఆరణ్యకాలలో కూడా శబ్దాలంకారాల ఛాయలు అక్కడక్కడా కన్పడుతున్నాయి. ఇక్కడ సంగ్రహంగా కొన్ని అలంకారాలను పరిశీలిద్దాం –

ఐతరేయారణ్యకంలోని ఈ క్రింది మంత్రంలో వృత్త్యను ప్రాసాదులు ఎలా ఉన్నాయో చూడండి –

నైనం వాచా స్త్రియం బ్రువన్నైనమస్త్రీ పుమాన్ బ్రువన్,
పుమాంసం న బ్రువన్నేవం వదన్వదతి కశ్చన.

(ఐ.ఆ. 2.3.8)

ఈ మంత్రంలో 'స్త్రీ' అనే అక్షరం మొదటి రెండు పాదాల్లోను, 'బ్రువన్' అనే రెండు అక్షరాలు ఒకటి, రెండు, మూడు పాదాల్లోను, 'పుం' శబ్దం రెండు మూడు పాదాల్లోను, 'వదన్వదతి' అని నాలుగో పాదంలోను ఆవృత్తమవుతున్నాయి. కనుక ఇందులో వృత్త్యనుప్రాస, ఛేకానుప్రాస అనే శబ్దాలంకారాలు ఉన్నట్లు చెప్పవచ్చు.

జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో 'ధా' అనే అక్షరం అనేకసార్లు ఆవృత్తమవుతున్న ఈ క్రింది మంత్రాన్ని గమనించండి –

తదిద మి మానతి విధ్య దశధా క్షరతి శతధా సహస్రధా
అయుతధా ప్రయుతధా నియుతధా అర్బుదధా న్యర్బుదధా
నిఖర్వధా పద్మ మక్షితిర్వ్యో మాన్తః

(జై.ఉ.బ్రా. 1.3.4)

ఈ మంత్రంలో 'ధా' అనే వర్ణం అనేకసార్లు ఆవృత్తి పొందటం వల్ల ఉచ్చారణలో ఎంతో ఊపు ఏర్పడుతోంది. ఇది వృత్త్యను ప్రాస

అవుతుంది. అలాగే "అయుతధా", "ప్రయుతధా", "నియుతధా" అనే పదాలలో "యుతధా" అనే వర్ణాలు ఆ వృత్తిని పొందడం వల్ల యమకాలంకారమౌతుంది.

కౌషీతకారణ్యకంలో ఈ క్రింది మంత్రంలో "మయ" అనే అక్షరాలు ఆవృత్తం కావడం వల్ల వృత్త్యను ప్రాసాలంకార మున్నట్లు భావించబడుతున్నది. చూడండి:

స విశేఽక్షర సంమాన శ్చక్షుర్మయః శ్రోత్రమయశ్ఛన్దోమయో

మనోమయో వాఙ్మయ ఆత్మా

(కౌ.ఆ. 8.5)

మైత్రాయణీయారణ్యకంలో ముక్తపదగ్రస్తమనే శబ్దాలంకారాన్ని ఈ శ్లోకంలో మనం గమనించవచ్చు --

తపసా ప్రాప్యతే సత్త్వం సత్త్వాత్సంప్రాప్యతే మనః|

మనసా ప్రాప్యతే త్వాత్మా హ్యాత్మాపత్త్యా నివర్తతే||

(మై.ఉ. 4.3)

ఇక్కడ మొదటి పాదం చివర వచ్చిన సత్త్వమనే పదం రెండవ పాదం మొదట్లో, రెండవ పాదం చివర వచ్చిన 'మనః' అనే పదం మూడవ పాదం మొదట్లోను, మూడవ పాదం చివర వచ్చిన 'ఆత్మ' అనే పదం నాల్గవపాదం మొదట్లోను రావడంవల్ల ఇది ముక్తపదగ్రస్తం అనే శబ్దాలంకారమౌతుంది.

5. అర్థాలంకారాలు:

పూర్తిగా అర్థం గోచరిస్తేనేగాని అర్థాలంకారం అవగతం కాదు. ఆరణ్యక వాఙ్మయంలో కూడా అనేక చోట్ల మనకెన్నో అర్థాలంకా రాలు దర్శనమిస్తాయి.

ఉపమ:

మైత్రాయణీయారణ్యకంలోని ఈక్రింది సందర్భాలలో సర్వాలంకార మూలభూతమైన ఉపమ ఎంతో చక్కగా అభివర్ణింపబడింది.

1. అగ్నిరివాధూమకః (1.1)
2. అన్ధోదపానస్థో భేక ఇవాహమస్మిన్ సంసారే (1.7)
3. శకటమివాచేతనమిదం శరీరం (2.3).
4. బిందురివ పుష్కర ఇతి. (3.2)

ఇవ శబ్దం ఉపమా వాచకం. అది ఉపమానోపమేయాల మధ్య సాదృశ్యాన్ని తెలియజేస్తుంది. మొదటివాక్యంలో ధూమంలేని అగ్నిలాగా అని చెప్పటంచేత ఉపమాలంకారం. అలాగే రెండవ వాక్యంలో పాడు బడిన బావిలో కప్పలాగా నేనీ సంసారంలో ఉన్నాను అనటం చేతను, మూడో వాక్యంలో 'బండి లాగా ఈ శరీరం అచేతనం' అనడం వల్లను నాల్గోవాక్యంలో 'తామరపై నీటి బొట్టువలె' అనడం వల్లను ఉపమాలంకారం సిద్ధిస్తుంది.

ఉత్ప్రేక్ష:

మైత్రాయణీయారణ్యకంలో ఉత్ప్రేక్షలు అరుదుగా కనబడుతున్నాయి. అందులో ఒకదానిని చూడండి –

తేజసానిర్దహన్నివ (1.1)

ఇక్కడ తేజస్సుతో తగలబెడుతున్నట్లు వలె అనడంవల్ల క్రియోత్ప్రేక్షాలంకారమవుతోంది.

సారాలంకారం:

ఒకదాని కంటే ఇంకొకటి సారభూతమైందని చెప్తూ ఉత్తరోత్తరోత్కర్షగల సారాంశాన్ని చిట్టచివరలో ప్రతిపాదించటమే సారాలంకారం. ఐతరేయారణ్యకంలో ఈ మంత్రంలో సారాలంకారం కనబడుతున్నది--

ప్రజాపతే రేతో దేవాః దేవానాం రేతో వర్షః వర్షస్య రేత
ఓషధయః ఓషధీనాం రేతో అన్నమ్, అన్నస్య రేతో రేతః
రేతసో రేతః ప్రజా ప్రజానాం రేతో హృదయం.
హృదయస్య రేతో మనః, మనసో రేతో వాక్ వాచో రేతః
కర్మ. తదిదం కర్మకృతమ్. అయం పురుషః.

(ఐ.అ. 2.1.2)

6. ప్రశ్నోత్తరికలు:

పరస్పరం ఇద్దరి మధ్య సాగిన సంభాషణను చిత్రీకరించడాన్నే ప్రశ్నోత్తరిక అంటారు. అంటే ఒకరి ప్రశ్నకు ఇంకొకరు సమాధానం చెప్పడమని అర్థం. బృహదారణ్యకంలో ప్రశ్నోత్తరిక లెన్నో ఉన్నాయి. ఈ మంత్రంలో ప్రశ్నోత్తరిక ఛాయ మనకు కనపడుతోంది. చూడండి--

ప్రజాపతిర్హ కర్మాణి ససృజే. తాని సృష్టాన్యన్యోన్యేనాస్పర్ధన్త.
"వదిష్యామ్యేవాహ" మితి వాగ్దధ్రే. "ద్రక్ష్యామ్యహ" మితిచక్షుః,
"శ్రోష్యామ్యహ" మితి శ్రోత్రమేవ మన్యాని కర్మాణి యథాకర్మతాని
మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమే.తాన్యాప్నోత్తాన్యాప్త్వామృత్యురవారున్ధత్.

(బృ.అ. 1.5.21)

కాలాంతరంలో విస్తరించిన కావ్యవాఙ్మయంలోని కవితా సౌందర్యాలకు మూలభూతమైన అంశాలు వైదిక వాఙ్మయంలో ఒకభాగమైన అరణ్యక సాహిత్యంలో చోటు చేసుకున్నాయని పై ఉదాహరణలను బట్టి మనకు స్పష్టమవుతుంది. ఎన్నో గ్రంథాలలో ఎంతో కవితాసామగ్రి దొరుకుతున్నప్పటికి సంగ్రహదృష్టితో ఈవ్యాసంలో కొద్ది ఉదాహరణలు మాత్రమే పేర్కొనడం జరిగింది.

— పి.ఎల్.ఆర్.

1.13 భాషా పరిణామం

ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణాలకు అనుబంధగ్రంథాలు. అందువల్ల ఆరణ్యకాల భాషాశైలి బ్రాహ్మణాల భాషాశైలితో పోలిఉంటుంది.

చాలావరకు ఆరణ్యకాలన్నీ బ్రాహ్మణాలలో అంతర్భాగాలుగా ఉంటూ, ఉపనిషత్తులకు ఉపోద్ఘాతాలుగా గూడ కనబడుతున్నాయి. కొన్నింటిలో బ్రహ్మజ్ఞానానికి సంబంధించిన విచారణ గూడ ఉంది. అందువల్ల ఆరణ్యకాలు ఉపనిషత్తులలో చర్చింపబడిన బ్రహ్మజ్ఞాన విచారణకు ప్రాతిపదికలుగా ఉన్నాయి. ఐతరేయ, కౌషీతకి, బృహదారణ్యక, తైత్తిరీయ, ఛాందోగ్య, కేన ఉపనిషత్తులు ఆరణ్యకాలకు అనుబంధాలుగ ఉన్నాయి.

ఆరణ్యకాలలో యజ్ఞాల అంతరార్థం, ప్రతీకలు, రహస్య వివరణలు ఉండటం చేత, ఋగ్వేద సూక్తాలకు వ్యాఖ్యానం ఉండడం చేత, అందులోని భాష గద్యరూపంలో సులభశైలిలో ఉన్నది. ఆ భాష యొక్క విలక్షణత, వైశిష్ట్యం ఇలా ఉంది –

1. సామవేదానికి సంబంధించిన జైమినీయారణ్యకంలో ఋగ్వేద భాషాలక్షణాలు కొన్ని నిలిచి ఉన్నాయి (ఇందులో చాలా ఋగ్వేదసూక్తాలకు వివరణ ఉంది.). ఇందులో ఒకటి 'డ' కారానికి బదులుగ 'ళ' కారాన్ని వాడటం. ఉదా. పీళయిత్వా, త్రీళా.

2. మరొకటి 'ర' కారానికి బదులుగా 'ల' కారం ప్రయోగించటం. ఉదా. పులుషః (పురుషః), దాల్భ్య (దార్భ్య).

ఆరణ్యకాలలో ప్రాచీన ఆర్షప్రయోగాలు, అప్రసిద్ధప్రయోగాలు, వ్యాకరణవిశేషాలు ఉన్నాయి.

3. "వావ, వై, ను న్వై, న్వావ, వా" అనే నిపాతలు జైమినీ యారణ్యకంలో ఎక్కువగా కనబడుతున్నాయి.

4. "అధిషంక్తో:, భవితో:" మొదలైన వ్యుత్పన్న శబ్దాలు ఆరణ్యకాలలో ఉన్నాయి.

వ్యాకరణవిశేషాలు:

1. సంధి - కొన్నిచోట్ల అరుదుగ విసంధి ప్రయోగం కన బడుతోంది. ఈసందర్భంలో యడాగమం వచ్చింది. ఉదా. త్రియాయుషం - కశ్యపస్య జమదగ్నే త్రియాయుషమ్.

2. కొన్ని చోట్ల రెండు సంధులు కల ప్రయోగాలు ఉన్నాయి.

ఉదా. సైవాలమ్ (సః + ఏవ > సఏవ > సైవ) (స ఏవాలమ్) ప్రత్యూహేతి (ప్రత్యూహే + ఇతి > ప్రత్యూహం > ఇతి > ప్రత్యూహ ఇతి > ప్రత్యూహేతి) (ప్రత్యూహ ఇతి) ఏషో ఏవ (ఏషః + ఉ > ఏషఉ > ఏషో) (ఏషఉ).

3. మరికొన్ని సంధి విశేషాలు –

ప్రాణమ్యేవ (ప్రాణమ్ + ఉ + ఏవ)

అస్యా అప్సరసః (అస్యై + అప్సరసః > అస్యాం + అప్సరసః > అస్యా అప్సరసః)

వా ఏతమ్ (వై + ఏతమ్ > వాయ్ + ఏతమ్ > వా ఏతమ్)

4. శబ్దరూపాలు --

నపుంసకలింగ తచ్ఛబ్ద బహువచనరూపమే పుంలింగ తచ్ఛబ్ద ద్వివచనరూపంగా ప్రయోగింపబడింది.

ఉదా. తా బ్రహ్మ బ్రువన్.

5. సప్తమీ విభక్తి ఏకవచనరూపంలో 'ఇ' ప్రత్యయానికి బదులుగ 'అన్' ప్రత్యయం వాడబడింది.

ఉదా. హేమన్ (హేమ్ని) అక్షన్ (అక్షిణే) సామన్ (సామ్ని)
నిదనకృతా ఇవ వై హేమన్ ప్రజా భవంతి.
యోఽయ మక్షన్నంత ఏష ఏవ తే.
సేయమృగస్మిన్ సామన్ మిథున మైచ్ఛత.

6. సప్తమీ విభక్తి ఏకవచన రూపంలో 'అ' ప్రత్యయం ప్రయోగింపబడంది. దక్షిణా (దక్షిణాయామ్)

ఉదా. అథ మనో మయో దక్షిణా ప్రతిష్ఠితః

7. ప్రాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్ అనే నిపాతలు సప్తమీ విభక్త్యర్థంలో ప్రయోగింపబడ్డాయి.

ఉదా. తస్య వాఙ్మయో రశ్మిః ప్రాక్ ప్రతిష్ఠితః
అథ చక్షుర్మయః ప్రత్యక్ ప్రతిష్ఠితః,
అథ శ్రోత్రమయ ఉదక్ ప్రతిష్ఠితః.

8. సంబోధన ప్రథమా ఏకవచన రూపంలో 'భగవన్' అనటానికి బదులుగ 'భగవః' అని ప్రయోగించబడింది.

ఉదా. సామైవ భగవ ఇతి హోవాచ.

దీనిని పాణిని 'మతు వసోరుః సంబుద్ధౌ' (8-3-1) అని సూత్రీకరించినాడు.

9. కర్త్రర్థక, కర్మార్థకాలలో మార్పులు.
'ఆసిచ్యేత్' అనటానికి బదులుగా 'ఆసిచ్యాత్' ప్రయోగం.

ఉదా. యథా క్షీరేణ క్షీర మాసిచ్యాత్.
'అవాదీత్' అనటానికి మారుగ 'అవాది' అనే ప్రయోగం.

ఉదా. తం హ జాచాలం ప్రత్యేతం కనీయాన్ భ్రాతో వాచ. కాం భవాన్ శూద్రకో వాచ మవాదీతి (అవాది + ఇతి)
'పశ్యతి' అనటానికి ప్రతిగ 'పశ్యతే' ప్రయోగం. ఉదా. నహ వా ఇంద్రః కంచన భ్రాతృవ్యం పశ్యతే.

10. గణాలలో మార్పులు –

'స్పృణోతి' నాల్గవ గణరూపానికి బదులుగ 'స్పృణాతి' తొమ్మిదవ గణరూపం ప్రయోగించబడింది.

11. ప్రథమ పురుషకు బదులుగ ఉత్తమ పురుష వాడబడింది. 'శేతే' అనటానికి మారుగ 'శయే' ప్రయోగం. ఉదా. ఏతదను అహిర్బ్రుగాన్ పర్యాహత్య శయే.

12. వచనంలో మార్పు –

'భుంక్తే' కు బదులుగ 'భుంజతే' ప్రయోగం. ఉదా. యుదిదం వాచా భుంజతే. 'అధియుతే'కు మారుగ 'అధియుంతే' ప్రయోగం. ఉదా. ఆదిత్యో నిదత, తస్మాత్ బహ్వ్రశా ఉదిత నివిదం అధియుంతే.

13. అనియతరూపాలు

'అలోక్యతాయై'కు ప్రతిగ 'అలోకతాయై' ప్రయోగం. 'సమైత్' అనటానికి బదులుగ 'సమైతత్' ప్రయోగం. 'అన్వైత్' కు మారుగ 'అన్వైతత్' ప్రయోగం. 'వ్యేతి'కు బదులుగ 'వేతి' ప్రయోగం. ఉదా. నీలం వేతి.

14. అసమాపకక్రియలు

'పరివేష్టవే'కు మారుగ 'పరివేష్టవై' ప్రయోగం. ఉదా. స యథా ప్రోక్తోఽశనే శ్రేయాంసం పరివేష్టవై బ్రూయాత్ తాదృక్ తత్.

'అభిషంక్తవేః' అనటానికి బదులుగా 'అభిషంక్తోః' ప్రయోగం. 'ధాతవే'కు మారుగ 'ధాతోః' ప్రయోగం.

ఉదా. యో వై మహాశనే అనశ్నతి
అశనాతి ఈశ్వరో హైన మభిషంక్తోః స ఏన
మా స్పృష్ట ఈశ్వరో దుర్ధాయాం ధాతోః.

'పరాభవితవేః' అనటానికి బదులుగా 'పరాభవితోః' ప్రయోగం.

ఉదా. స యథా శ్రేయస ఉపద్రష్టా ఏవం హి శశ్వ
దీశ్వరోఽ నులబ్ధః పరాభవితోః

'పర్యాదత్తమ్' కు ప్రతిగా 'పర్యాత్తమ్' ప్రయోగం.

ఉదా. తస్మాత్ పర్యాత్తం చక్షుః.

కారకవిశేషాలు:

15. కర్తృ వాచక పదం రెండవసారి చెప్పబడినప్పుడు, అది నిర్దేశ వాచక సర్వనామంతో ప్రయోగించబడింది.

ఉదా. చక్షుః శ్రోతమ్ మనోవాక్ ప్రాణ స్తా ఏతా పంచదేవతా.

16. తృతీయార్థంలో సప్తమీ విభక్తి ప్రయోగించబడింది. ఉదా. పంచస్వధికరణేషు (అధికరణేషు = ఆశ్రయాల చేత) సువర్గే లోకేన (సువర్గేణ లోకేన= స్వర్గలోకంతో)

17. పంచమ్యర్థంలో చతుర్థీ విభక్తి ప్రయోగం.

ఉదా. భూత్యై న ప్రమదితవ్యమ్ (భూత్యై= మంగళార్థ మయిన పనుల నుండి)

18. షష్ఠీ విభక్తికి బదులుగ చతుర్థీవిభక్తి ప్రయోగం.

ఉదా. గాయత్ర్యై ముఖమ్ (గాయత్ర్యాః ముఖమ్)

అస్యై మర్త్యమ్ (అస్యాః మర్త్యమ్)

దేవతాయై సర్వం రూపం (దేవతాయాః సర్వం రూపం)

19. విశేష్యం షష్ఠీవిభక్తిలో ఉండగా, విశేషణం చతుర్థీ విభక్తిలో ప్రయోగించబడింది.

ఉదా. అస్యై వాచో బృహత్యై పతిః (అస్యాః వాచో బృహత్యా పతిః)

విద్యుతః విద్యోతమానాయై (విద్యుతః విద్యోతమానాయాః)

విద్యుతః సంద్రవంత్యై (విద్యుతః సంద్రవంత్యాః)

20. షష్ఠీ విభక్తికి బదులుగ పంచమీ విభక్తి ప్రయోగం.

ఉదా. 'మమ' శబ్దానికి మారుగ 'మత్' పద ప్రయోగం.

21. సప్తమీ విభక్తికి బదులుగ షష్ఠీవిభక్తి ప్రయోగం.

ఉదా. ఏతస్య ముహూర్తస్య (ఏతస్మిన్ ముహూర్తే)

వేదానాం గుహ్యైకం (వేదానాం గుహ్యర్థం)

22. ఉపసర్గలు

ఉపసర్గలు తరచుగ క్రియాపదానికి అనుబంధంగా గాక విడిగ ప్రయోగించబడతాయి.

ఉదా. ఉప తే తా దిశామి

ప్రమావహ

సమహం భూయాసం.

ప్రహ షోడశ శతం వర్షాణి జీవతి.

తే పునః పునర్బ్రహ్మభిః బహ్వోభిః ప్రతిపద్భిః

సర్వస్య లోకస్య ద్వారం నానుచన బుబుధిరే.

23. 'తమ' ప్రత్యయప్రయోగం –

ఉదా. భరద్వాజో హవా ఋషీణా మనూచానతమో దీర్ఘ జీవితమః తపస్వితమ ఆస.

24. ప్రసిద్ధార్థంలో 'వావ' శబ్ద ప్రయోగం.

ఉదా. ఏతా వావ వ్యాహృతయ ఇమే త్రయో వేదాః

25. సకర్మకక్రియాప్రయోగం.

ఉదా. ఉపాకృతే స్తోత్రే త్రైధం వినయాథ

26. 'నాఽ భ్యావే మేఘే' (మేఘాలున్నపుడు చదువరాదు) ఇక్కడ 'ఊహ్' ధాతువు 'అభి' (ఉపసర్గ)తో చేర్చి ప్రయోగించ బడింది.

27. 'నఽపీతే క్షోదకే'.

ఇక్కడ ధాతువు 'పా'. 'అ' అనే ఉపసర్గతో చేర్చి ప్రయోగించబడింది.

28. 'అథ మౌనం ప్రత్యాహతం ఇహ వృష్టి ర్వ్యాత్వా 'వర్షతి'. ఇక్కడ 'వృష్టి ర్వ్యాత్వా' అంటే 'వర్షాధారాభావం ప్రాప్య' అని అర్థం. ఇక్కడ 'ప్రాప్య' ప్రేరేపణక్రియగా ప్రయోగించబడింది (అష్టా 6-4-57).

29. "అ తపతి వర్ష్యా గృష్ణతి"

ఇక్కడ క్రియ అకర్మకం. దానితోనున్న కృదంతం వర్తమాన కాలానికి చెందింది (శత్రర్థకం).

30. 'య ఏవం విద్వాన్ మహారాత్ర ఉషస్య ఉదితే వ్రజంసే తిష్ఠన్ ఆసీనః శయానోఽరణ్యే గ్రామే వా 'యావత్త' రసం' స్వాధ్యాయం అధీతే సర్వాన్ లోకాన్ జయతి.

ఇక్కడ 'యావత్త రసం' అనే సమాసంలో రెండు ఉదాత్త స్వరాలున్నప్పటికిని దీనిని అవ్యయీభావ సమాసంగానే పరిగణించాలి.

31. "అశ్వినః పయస్య అనీయమానే"

ఇక్కడ క్రియ సకర్మకం. ఇది కేవల సప్తమీవిభక్తిలో ప్రయోగింపబడింది.

32. 'స య ఏనం ఋచాద్ ఏవ తా దేవతా ఉపసృత్య బ్రూయంతే'

ఇక్కడ అంగవాక్యంలో సమాపకక్రియ ప్రయోగింపబడింది.

33. 'య ఏష స్తన ఇవావలంబతే'

పై వాక్యంలో వరుసగా రెండు నిర్దేశక సర్వనామాలు (యః ఏ, ఏషః= ఈ) ప్రయోగింపబడినాయి. చక్కని ఉపమానం కూడ ఉన్నది.

34. 'స య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః'

పై వాక్యంలో వరుసగా మూడు నిర్దేశక సర్వనామాలు (సః= ఆ, యః =ఏ, ఏషః= ఈ) ప్రయోగింపబడ్డాయి.

35. 'యథా తథా' ప్రయోగం.

ఉదా. యథా తే తేషు వర్తేరన్. తథా తేషు వర్తేథాః

వారు ఆ విషయంలో ఏ విధంగా ప్రవర్తిస్తారో ఆ ప్రకారంగా ఆ విషయంలో వర్తించు.

36. 'యావద్ బ్రహ్మ విష్ఠితం తావతీ వాగితి'.

అనే వాక్యంలో 'యావతీ - తావతీ' ప్రయోగింపబడింది.

37. వాక్యరచనా విశేషాలు

ఉదా. "అగ్రం వై ఛందసాం గాయత్రీ. అగ్రముంగానాం శిరః" దృష్టాంతపూర్వకరచన యిది.

38. 'దశదశతస్తచ్ఛతమ్. దశ శతాని తత్సహస్రమ్'
అని శత, సహస్ర సంఖ్యలు వివరింపబడ్డాయి.

39. సంవత్సరానికి 720 అహోరాత్రులు (360 దినాలు) అని తెలపటానికి 'సప్త చ వై శతాని వింశతిశ్చ సంవత్సర స్యాహో రాత్రాః' అని చెప్పబడింది. ఇందులో సమాస పదాలకు ప్రత్యయాలచేత ఏర్పాటు కలిగింది.

40. "తస్య వాఙ్మయో రశ్మిః ప్రాక్ ప్రతిష్ఠితః సాయూ సా వాగగ్నిః సః. స దశధా భవతి. శతధా, సహస్రధా, అయుతధా, ప్రయుతధా, నియుతధా, అర్బుదధా, న్యర్బుదధా, నిఖర్వధా, పద్మ మక్షితి ర్వ్యోమాంతః" (తై. ఆ. 1.9.1.)
ఇందులో విశేషసంఖ్యావాచకాలు క్రమంగా పేర్కొనబడ్డాయి.

41. విశ్వామిత్రపదవివరణ --
"విశ్వస్య స హ వై మిత్రం విశ్వామిత్ర ఆస".

42. బృహస్పతి పద వివరణ
"యదస్యై వాచో బృహత్యై పతిస్తస్మాద్ బృహస్పతిః"

43. "సత్యస్య సత్య మను యత్ర యుజ్యతే. తత్ర దేవాస్సర్వ ఏకం భవతి"
ఇందులో 'యత్ర-తత్ర' ప్రయోగంతో బాటు సత్యప్రభావం కూడ వివరింపబడింది. ఇది లౌకిక సత్య ప్రతిపాదకమైన వాక్యం.

44. 'పుష్పం హి ఫలం వాచః సత్యం వదతి'
అనే వాక్యానికి "యః సత్యం వదతి సః వాచః పుష్పం చ ఫలం చ భజత" అని వివరణ.

45. పదజాలం --

లౌకిక సంస్కృత వాఙ్మయంలో కనిపించని అనేక పదాలు ఆరణ్యకాలలో ప్రయోగింపబడి ఉన్నాయి. కొన్ని పదాలు అర్థపరిగా మాన్ని పొంది లౌకికవాఙ్మయంలో కనిపిస్తున్నాయి.

ఉదా.1.వశా (నివాసం)

యా పదా వశా ఉ హా స్యేమ్ ప్రాణా........భవంతి

2. ఉసరమ్ (విశేషణం, ఉన్నతమని అర్థం) పృథివ్యుసరమ్ః తప స్తను.
3. అన్నకాశినీ (ఆహారాన్ని కోరేది.)
4. ఇత్థాత్ (ఇక్కడ నుంచి)
5. న్యై లేక న్యావ (అవధారణం)
6. అముః (వాడు).
7. అశ్మాన్ (రాయి)
8. స జాత వనస్యా (సాటివారిపై ఆధిపత్యానికై ప్రార్థన)

46. "పురుషే త్వే వాఽఽ విస్తరామాత్మా, స హి ప్రజ్ఞానేన సంప న్నతమో విజ్ఞాతం వదతి. విజ్ఞాతం పశ్యతి. వేద శ్వస్తనం, లోకాలోకౌ, మర్త్యై నామృత మీప్సత్యేవం సంపన్నః, అథే తరేషాం పశూనా మశనా పిపాసే ఏవాభి విజ్ఞానమ్, న విజ్ఞాతం, వదంతి, న విజ్ఞాతం పశ్యంతి న విదు శ్వస్తనం న లోకాలోకౌ త ఏతా వంతో భవంతి. యథా ప్రజ్ఞం హి సంభవాః" (ఐ.ఆ. 2.3.2).

పురుషునిలో ఆత్మజ్ఞానం అతిశయరూపంలో ప్రకటంగా ఉంటుంది. తదితర గవాశ్వాది ప్రాణిజాతంలో ఇలాంటి ప్రకటస్థితి ఉండదు. ఆకలి దప్పులను మాత్రం అవి తెలిసికొని, వాటిని తీర్చుకోటానికి మాత్రం ప్రయత్నిస్తాయి.

వేదరహస్యార్థాలను ఆరణ్యకాలు వివరిస్తున్నాయి. ఇందువల్ల ఆర ణ్యకాలు వేదాలకు వ్యాఖ్యానాలని చెప్పవచ్చు. ఇతర ఆరణ్యకాలకంటే జైమినీయారణ్యకం (జైమినీయ ఉపనిషద్బ్రాహ్మణం) వేదసూక్తాలను చక్కగా వివరిస్తోంది. ఒక ఉదాహరణ.

పతంగ ముక్త మసురస్య మాయయా
హృదా పశ్యంతి మనసా విపశ్చితః
సముద్రే అంతః కవయో విచక్షతే
మరీచీనాం పదమిచ్ఛంతి వేధస ఇతి.

(ఋ.సం. 10.177.1).

అనే మంత్రాన్ని జైమినీయ ఆరణ్యకం ఇలా వివరిస్తోంది. "పతంగ ముక్తమితి. ప్రాణో వై పతంగః పతన్నివ హ్యేష్వంగేష్వితి రథ ముదీక్షతే. పతంగ ఇత్యాచక్షతే. అసురస్య మాయయేతి. మనో వా అసురం. తద్ధ్యసుషు రమతే. తస్యైవ మాయ యుక్తః.

మరీచీనాం పదమిచ్ఛంతి వేధస ఇతి. మరీచ్య ఇవ వా ఏతా దేవతా యదగ్ని ర్వాయు రాదిత్యశ్చంద్రమాః"

(జై.ఆ. 3.35.2,3,6.)

ఇందులో ప్రాణం పతంగంతోను, మనస్సు అసురునితోను పోల్చ బడింది. ఇలా చిన్నచిన్న వాక్యాలతో వేదార్థాలను సరళంగా వివరిస్తూ ఆరణ్యకాలు వ్యాఖ్యానపద్ధతికి మేలుబంతిగా ఉన్నాయి.

ఇక్కడ ఉదాహరణలలో చాలవరకు వాక్యాలే ఉదహరింపబడినాయి. వాటి పరిశీలన వలన ఆరణ్యకాలలోని వాక్యనిర్మాణం చిన్న చిన్న పదాలతో ఏర్పడినట్లున్నదని తెలుస్తోంది. ఆరణ్యకాలలోని భాష, దీర్ఘ ప్రౌఢ సమాస రచన లేకుండా, సులభగ్రాహ్యమైన సమాసరచన కలిగి ఉన్నది.

ఈ విధమైన విలక్షణత, వైశిష్ట్యం కలిగి ఆరణ్యకాలలోని భాష అటు వైదిక సంస్కృతానికి ఇటు లౌకిక సంస్కృతానికి మధ్య ఉంటూ, సంస్కృతభాషావికాస పరిణామంలో రెండవ దశకు ఉదాహరణగా ఉన్నది.

— కె.వి.ఆర్.

విశేష విభాగం

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

అరణ్యకాలు

2 విశేషవిభాగం

2.1 ఐతరేయారణ్యకం

2.1.1 పరిచయం

ఋగ్వేదానికి గల శాకలశాఖకు సంబంధించింది ఐతరేయారణ్యకం. దీనికి పేరెలా ఏర్పడిందో ఐతరేయ బ్రాహ్మణపరిచయంలో వివరించాను (ఆ.వి.స.II. 129). ఇతర అనే ఆమె కుమారుడు ఐతరేయుడు. అతడికే మహిదాసని పేరు. బ్రాహ్మణానికి, ఆరణ్యకానికి అతడే కర్త. ఐతరేయుడైన మహిదాసుచే రచింపబడింది కాబట్టి దీనికి ఐతరేయారణ్యకమనే పేరేర్పడింది.

యాజ్ఞవల్క్యునికి ఇద్దఱు భార్యలు. ఆయన పెద్ద భార్యపైన ఆసక్తితో ఆమెను ప్రియురాలని, రెండవభార్య మీద ప్రేమ తక్కువగా ఉండటంవల్ల ఆమెను 'ఇతర' అని పిలుస్తుండేవాడు. 'ఇతర' అని మహర్షిచేత నిరాదరణతో చూడబడే రెండవభార్య కొడుకు మహీదాసు. అతనికి ఐతరేయుడని ప్రసిద్ధి కలిగింది.[1] అతని రచన ఐతరేయారణ్యకం.

— ఎస్.బి.ఆర్.

1. అసీద్విప్రో యాజ్ఞవల్క్యో ద్విభార్య
స్తస్య ద్వితీయామితరేతి చాహుః |
స జ్యేష్ఠాయా మాకృష్టచిత్తః ప్రియాం
తాముక్త్వా ద్వితీయామితరేతి హోచే. || ఐ.బ్రా. పు.4.

2.1.2 విభాగం

ఐతరేయారణ్యకంలో గల 61 ఖండలు కొన్ని అధ్యాయాలుగా, ఆరణ్యకాలుగా విభజింప బడ్డాయి. ప్రధానంగా ఈ ఆరణ్యకంలో రెండు రకాల అధ్యాయాది విభాగాలు కనబడుతున్నాయి. షడ్గురు శిష్యుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానం మోక్షప్రదననుసరించిన విభాగం ఒకటి, సాయ ణుని భాష్యంలో కనబడే విభాగం ఇంకొకటి.

మోక్షప్రదననుసరించి ఈ ఆరణ్యకం నాలుగు భాగాలుగా చేయ బడింది. ప్రతిభాగానికీ ఆరణ్యకమనే పేరున్నది. ప్రతి ఆరణ్యకం కొన్ని అధ్యాయాలుగాను, అధ్యాయాలు కొన్ని ఖండలుగాను విభ జింపబడినాయి. మూడు నాలుగు ఆరణ్యకాలు మధ్య భాగంలో గల అధ్యాయాన్ని సకృదుక్తిఖండాధ్యాయమని ముక్తిప్రద పేర్కొంటున్నది. ఇందులో మహానామ్ని అనే పేరుగల తొమ్మిది ఋక్కులున్నాయి.

సాయణభాష్యాన్ననుసరించి అయిదు ఆరణ్యకాలుగా విభాగం కనబ డుతోంది. రెండో ఆరణ్యకంలో ఏడధ్యాయాలు, మూడో ఆరణ్యకంలో రెండే అధ్యాయాలు ఈ భాష్యంలో చోటు చేసుకున్నాయి. సకృదుక్తి ఖండాధ్యాయమని మూడో ఆరణ్యకం తరువాత ముక్తిప్రద పేర్కొన్న భాగాన్ని సాయణుడు ప్రత్యేకారణ్యకంగా పరిగణించాడు. రెండురకాల విభాగాల పట్టికలను క్రింద పొందుపరుస్తున్నాను. చూడండి:

మోక్షప్రదావిభాగం		
అరణ్యకం	అధ్యాయం	ఖండ
I	1	4
	2	4
	3	8
	4	3
	5	3
II	1	8
	2	4
	3	8
	4	3
	5	1
	6	1
III	1	1
	2	6
	3	6
సత్పదుక్తిఖండాధ్యాయం	1	1
IV	1	-
సూత్రభాగం	2	-
	3	-
మొత్తం	18	61

సాయణభాష్యవిభాగం

ఆరణ్యకం	అధ్యాయం	ఖండ
I	1	4
	2	4
	3	8
	4	3
	5	3
II	1	8
	2	4
	3	8
	4	3
	5	1
	6	1
	7	1
III	1	6
	2	6
IV	1	1
V. సూత్రభాగం	1	-
	2	-
	3	-
మొత్తం	18	61

ముక్తిప్రదకు సాయణభాష్యానికి అవాంతర భేదాలున్నా ఐతరేయారణ్యకాన్ని పద్దెనిమిది అధ్యాయాలుగా విభజించడంలో సమానభావం లేకపోలేదు.

విషయవిభాగం:

ఐతరేయారణ్యకంలో ప్రథమారణ్యకం కర్మకాండను వివరిస్తున్నది. 'గవామయనం' అనే యాగం ఒక సంవత్సరంపాటు చేయాలి. అందులో ప్రాయణీయ, చతుర్వింశ మొదలగు ఇరవై అయిదు అహాలను అనేక సార్లు అనుష్ఠించాలి. ఐతరేయారణ్యకంలో ప్రాయణీయాహం నుంచి దశమాహం వఱకు గల కర్మలు నిరూపించబడ్డాయి. ప్రథమారణ్యకం ముఖ్యంగా మహావ్రతాన్ని వివరిస్తున్నది. మిగతా ఆరణ్యకాలు జ్ఞానకాండను ప్రబోధిస్తున్నాయి. రెండో ఆరణ్యకంలో నాల్గో అధ్యాయంనుంచి చివఱివరకు "ఆత్మోపనిషత్" అని, మూడో ఆరణ్యకానికి సంహితోపనిషత్తని వ్యవహారం ఉంది. సకృదుక్తి ఖండాధ్యాయంలో తొమ్మిది మహానామ్ని ఋక్కులున్నాయి. ఇవి సంహితలో ఉండాల్సినవైనప్పటికీ ఆరణ్యక స్వభావం వాటిలో ఉండటాన్ని బట్టి అవి ఇక్కడ చెప్పబడ్డాయి. సాయణుడీ అధ్యాయాన్ని నాల్గో ఆరణ్యకంగా గుర్తించాడు. అయిదో ఆరణ్యకంలో ప్రథమాధ్యాయంలో మహావ్రతానికి సంబంధించిన సామిధేని మొదలగు ఋక్కుల వివరణ ఉంది.

మొదలు–చివఱ:

ఈ ఆరణ్యకం "అథ మహావ్రతమ్" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "చతుర్వింశాన్మరుత్వతీయస్యాతానః' అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

– ఎస్.బి.ఆర్.

2.1.3 సంకలన కాలం

దేశం:

వైదికవాఙ్మయం ఖచ్చితంగా ఈ ప్రదేశంలోనే ఏర్పడిందని చెప్ప డానికి తగినంత సాక్ష్యాధారాలు దొరకడం కష్టం. కాని స్థూలంగా ఇలా ఇక్కడ ఏర్పడి ఉండవచ్చని ఊహించడానికి అవకాశం ఉంది. మేక్డొ నల్ అభిప్రాయపడినట్లు ఐతరేయబ్రాహ్మణం కురుపాంచాల దేశంలో ఏర్పడి ఉంటుందని భావించబడుతోంది (ఆ.వి.స. Vol.II. 133). అలాగే ఐతరేయారణ్యకం కూడా అదే దేశంలో రచింపబడి ఉంటుం దనుకోవడంలో అనుపపత్తి లేదు.

కాలం:

బ్రాహ్మణ గ్రంథాలకు అనుబంధరూపాలే ఆరణ్యకాలు కాబట్టి; బ్రాహ్మణాలలో ప్రతిపాదించబడిన కర్మకాండశేషం ఆరణ్యకాల్లోను కన బడుతోంది కాబట్టి; ఇంచుమించు అదే కాలంలోనో కొంచెం తరువాత గాని ఆరణ్యకాలేర్పడి ఉంటాయి. ఆధునికుల అంచనాల ప్రకారం క్రీస్తు పూర్వం 8వ శతాబ్దం నుంచి 5వ శతాబ్దం లోపల బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు ఏర్పడినాయని భావింపబడుతోంది. ఐతరేయం ఋగ్వేదా నికి సంబంధించిందైనా బ్రాహ్మణవాఙ్మయంలో దానికి ప్రథమస్థానం లేదు. బహుశ మూడోస్థానం లభిస్తుంది. కనుక క్రీ.పూ. 7వ శతాబ్దాం తంలో ఐతరేయారణ్యకం రచింపబడి ఉంటుందనుకోవడానికి అవకాశం ఉంది. కాని సంప్రదాయవాదులు ఈవాదాన్ని అంగీకరించడం లేదు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.1.4 వ్యాఖ్యానాలు – ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

ఐతరేయారణ్యకానికి 12వ శతాబ్దానికి సంబంధించిన షడ్గురు శిష్యుడు 'మోక్షప్రద' అనే వ్యాఖ్యానం వ్రాశాడు. ఈయనే ఐతరేయ బ్రాహ్మణానికి 'సుఖప్రద' అని, అశ్వలాయన శ్రౌతసూత్రానికి "అభ్యుదయప్రద" అని వ్యాఖ్యానాలు వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. ఈయన కేరళదేశీయుడని విమర్శకుల నిర్ణయం.

సాయణుడు (1315–1387) ఐతరేయారణ్యకానికి భాష్యం వ్రాశాడు. ఇంకెవరు ఈ ఆరణ్యకానికి భాష్యాలుగాని, వ్యాఖ్యానాలుగాని వ్రాసినట్లు తెలియడం లేదు.

ప్రచురణలు :

ఐతరేయారణ్యకాన్ని సాయణభాష్యంతో రాజేంద్రలాల్ మిత్ర కలకత్తాలోని ఏషియాటిక్ సొసైటి తరపున 1876లో ప్రచురించాడు. పూనాలోని ఆనందాశ్రమం ద్వారా బాబాశాస్త్రి ఫడకే 1898లో సాయణభాష్యంతో దీన్ని ముద్రించాడు. ఎ.బి.కీత్, ఆంగ్లానువాదంతో ఐతరేయారణ్యకాన్ని ఆక్స్ఫర్డ్‌లో 1919లో ప్రచురించాడు. 'మోక్షప్రద' వృత్తితో ఐతరేయారణ్యకాన్ని 1968లో ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్స్టిట్యూట్ తరపున డా|| కె. రాఘవన్ పిళ్లై ప్రచురించారు. ఈ ఆరణ్యకం పైన మంగళదేవశాస్త్రి చేసిన 'ఐతరేయారణ్యక పర్యాలోచనం' అనే విమర్శ 1953లో బెనారస్ నుంచి వెలువడింది. మొత్తంమీద ఈ ఆరణ్యకానికి నాలుగు సంస్కరణలు వెలుగుచూశాయి.

–ఎస్.బి.ఆర్.

2.1.5 ప్రసిద్ధి:

బ్రాహ్మణాలు ముఖ్యంగా కర్మకాండను విస్తరంగా వివరించాయి. కాని ఆరణ్యకాలు బ్రాహ్మణశేషాలైన కర్మలను కొంతకు కొంత వివరిస్తూ మెల్లగా జ్ఞానకాండను గురించి ఎన్నో అమూల్యమైన విషయాలను మనకందిస్తున్నాయి. నిజానికి చాలా ఉపనిషత్తులు ఈ ఆరణ్యకాల్లో కొన్ని అధ్యాయాలుగా ఉండటం మనం ఇప్పటికీ గమనించవచ్చు.

కర్మలవల్ల మానవుడు తాత్కాలిక ప్రయోజనాలను సంపాదించినా అవి శాశ్వతసుఖాన్నివ్వలేవని గుర్తించిన మహర్షులు శాశ్వతసుఖాన్ని పొందడానికి గల మార్గాలేమిటి? అని విచారించి ఆత్మతత్త్వదర్శన మేనని నిర్ధారణ చేసుకొన్నారు. ఆ తరువాతనే ఈ విధమైన జ్ఞాన వాహిని ఏర్పడింది. అందుకే ఆరణ్యకాలు కర్మ-జ్ఞానాల సమ్మిశ్రంగా కనబడుతున్నాయి. అందువల్లే ఐతరేయారణ్యకంలో రెండో ఆరణ్యకం ఐతరేయోపనిషత్తును ప్రబోధిస్తున్నది.

ఐతరేయారణ్యకం ప్రథమారణ్యకంలో గవామయునంలోని ప్రాయ ణీయాహం నుంచి అనేక వైదిక కర్మలు ప్రతిపాదింపబడినా రెండో ఆరణ్యకం నుంచి మానవునికి కావలసిన అనేక రహస్యాంశాలు కూడా చక్కగా వివరించబడినాయి. నిగూఢార్థాలతో కూడిన ఇలాంటి ప్రకృతి రహస్యాలను ప్రతిపాదిస్తూ ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది. చూడండి:

గర్భంలో పిండం ఎలా ఏర్పడింది?

> జగత్కారణం, ప్రాణస్వరూపి అయిన బ్రహ్మ మాతృ గర్భంలో తాను సృష్టించిన మానవ శరీరంలో పాదాల అగ్ర భాగం ద్వారా అంటే వేళ్లద్వారా ప్రవేశించాడు. ప్రాణం వాటినుంచి ప్రవేశించింది కాబట్టి వాటికి "ప్రపదము" అనే పేరొచ్చింది.

పశువులలో గిట్టల ద్వారా ప్రాణం ప్రవేశించింది. అందువల్ల గిట్టలకే ప్రపదాలని ప్రసిద్ధి కలిగింది. పాదాలనుంచి ప్రాణం వేటి నాశ్రయించి పైకి పాకిందో అవి ఊరువులైనాయి. తరువాత తిన్న పదార్థాలు నిలబడటానికి కావలసిన ఖాళీ ప్రదేశం ఉండాలనే భగవత్సంకల్పంద్వారా ఉదరం ఏర్పడింది. ఉదరం వఱకు వచ్చిన బ్రహ్మ నాకు ఇంకొంచెం ఖాళీ ప్రదేశం కావాలనుకోవడం వల్ల ఆపైన హృదయమేర్పడింది.[1]

అలాగే "పరబ్రహ్మ నుంచే దేవతలు, దేవతలనుంచి వర్షం, వర్షంనుంచి ఓషధులు, ఓషధులనుంచి అన్నం, అన్నంనుంచి రేతస్సు, రేతస్సునుంచి ప్రజలు, ప్రజలనుంచి సారభూతమైన హృదయం, హృదయసారం మనస్సు, మనస్సు నుంచి వాక్కు, వాక్కు నుంచి కర్మలు, కర్మల వల్ల శరీరం ఏర్పడుతున్నదని, శరీరం ఇరా (అన్న) మయమని, ఇరామయం కాబట్టి హితరమణీయమౌతున్నదని, అందువల్లే ఇది హిరణ్మయ[2]" మని ఐతరేయారణ్యకం (2.1.3.) ఎంతో చక్కగా వివరిస్తూ ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

1. తం ప్రపదాభ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మేమం పురుషమ్. యత్ప్రపదాభ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మేమం పురుషం తస్మాత్ప్రపదే. తస్మాత్ప్రపదే ఇత్యాచక్షతే. శఫాః ఖురా ఇత్యన్యేషాం పశూనామ్. తదూర్ధ్వముదవర్పత్తా ఊరూ అభవతామ్. ఉరు గృణీహీత్యబ్రవీత్తదుదరమభవత్. ఉర్వేవ మే కుర్విత్యబ్రవీత్తదురో౽ భవత్. 2.1.4.
2. యద్ధిరా మయా తస్మాద్ధిరణ్మయః 2.1.3.

2.1.6 ఉపాసనలు

ఋగ్వేదానికి సంబంధించిన ఆరణ్యకం ఐతరేయారణ్యకం. ఈ ఆరణ్యకంలో కొంతభాగం కర్మకాండ ప్రతిపాదింపబడి, తరువాత జ్ఞాన కాండకు సంబంధించిన విషయాలు ప్రబోధింపబడినాయి. సర్వవ్యాప్త మైన భగవత్తత్వాన్ని అనుభవంలోకి తీసుకువచ్చే ప్రయత్నమే ఉపాసన. ఒక శ్రేష్ఠవస్తువులో పరబ్రహ్మను భావనచేయడం ఉపాసన అవుతుంది.

ఐతరేయారణ్యకంలో ఈ క్రింది ఉపాసనలు ముఖ్యమైనవి –

1. హింకారోపాసన
2. ఉదరోపాసన
3. హృదయోపాసన
4. ప్రాణోపాసన
5. ఆత్మోపాసన
6, సంహితోపాసన
7. నిర్భుజోపాసన

హింకారోపాసన:

ఐతరేయారణ్యకంలో ప్రథమారణ్యకంలోని తృతీయాధ్యాయంలో హింకారోపాసన ఉపదేశింపబడింది.

హింకారోత్పత్తి ఈ ఆరణ్యకంలో ఇలా వివరింపబడింది --

'అహం' శబ్దంలో అచ్చుల్ని రెండింటిని వదిలేస్తే 'హం' అవుతుంది. అలాగే 'హం' అనే పదాన్ని హింకరించి అర్థం వివరించాలి. మహా వ్రతాంగమైన ఒకరోజులో నిర్వహింపబడే యాగం ఒకటున్నది. అందులో హింకారం నిష్కైవల్యమౌతున్నది. హింకారంతో ఈ యాగం ప్రారంభమవుతున్నది కనుక ఈ యాగానికి కూడ హింకారమనే

పేరేర్పడింది. ఇది బ్రహ్మ ప్రతిపాదకం. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం కూడా కాబట్టి పరబ్రహ్మమేనని ఉపాసన చేయాలి[1].

ఈ ఆరణ్యకం హింకారాన్ని అనేకరకాల ప్రశంసిస్తున్నది. హింకారం పురుషుడు. ఋక్కు స్త్రీ. ఈ రెండు మిథునం అని ఉపాసన చేసిన వాళ్లకు సంతానం, పశువృద్ధి కలుగుతుందని, హింకార జ్ఞానం చాలా పవిత్రమైందని ఈ ఆరణ్యకం పేర్కొంటున్నది.

గడ్డపారతో ఎలా భూమిని త్రవ్వి పంటలు పండించి ధాన్యసం పదను పొందుతున్నారో అలాగే హింకారమనే గడ్డపారతో వేదాన్ని త్రవ్వి సర్వసమృద్ధుల్ని పొందవచ్చు. గడ్డపారతో త్రవ్వి కృషిచేసేవాడు ఎలా ధాన్యసంపదను పొందుతాడో హింకారోపాసన చేసేవాడు అలాగే తన కోరికలను సిద్ధింప చేసుకుంటాడు.

ఉదరోపాసన:

మానవుణ్ణి సృష్టిస్తూ, కాలివేళ్లనుంచి ప్రాణరూపంలో శరీరంలో ప్రవేశించిన పరబ్రహ్మ తొడల వఱకు వచ్చి ఏ అంగం ద్వారా పైకి వ్యాపించిందో అది ఉదరమైంది. "ఉరుగృణీహి" (ఆహారాన్ని దాచు కొనే విస్తీర్ణమైన ఖాళీ ప్రదేశాన్ని నిర్మించు) అని జీవునితో బ్రహ్మ అనడంవల్ల దీనికి ఉదరమనే పేరేర్పడింది[2].

---

1. బ్రహ్మ వై హింకారః; బ్రహ్మై తదహః బ్రహ్మతైవ తద్బ్రహ్మ ప్రతిపద్యతే. య ఏవం వేద — ఐ.అ.1.3.
2. ఉరు గృణీహీత్యబ్రవీత్తదుదరమభవత్.
ఉరు విస్తీర్ణం యథా భవతి తథా గృణీహి నిగరణ యోగ్యం విపులచ్ఛిద్రం కుర్విత్యేవ ముపరితనం శరీరభాగం ప్రత్యూర్వోరవస్థితం బ్రహ్మాబ్రవీత్తస్య బ్రహ్మణః సంకల్పవశాత్తస్యైవ ముపరితనముదరశబ్దవాచ్యం విపులచ్ఛిద్రమభవత్.

ఐ.అ. సా.భా. 2.1.4.

"ఉదరమే బ్రహ్మ" అని శర్కరాక్షిమహర్షి పుత్రులైన శార్కరాక్ష్యులు ఉపాసన చేశారు. పంచాగ్ని తపస్సులో సూర్యమండలాన్ని వీక్షించడం ద్వారా 'శర్కర' లాగా దృఢమైన కన్నులు గలవాడు కాబట్టి ఈ మహర్షికి శర్కరాక్షుడని ప్రసిద్ధి. ఆయన కొడుకులే శార్కరాక్ష్యులు. వీళ్ల ఉదరాన్నే బ్రహ్మగా ఉపాసన చేసినట్లు తెలుస్తున్నది.

హృదయోపాసన:

పరబ్రహ్మ ఏ అంగంలో ప్రవేశించి నాకు విస్తీర్ణమైన స్థానాన్ని సంపాదించమని జీవునితో అన్నాడో అదే ఉరస్సు అంటే హృదయమైంది[3]. అరుణమహర్షి పుత్రులు ఆరుణులు హృదయాన్నే బ్రహ్మగా ఉపాసించారు.

ప్రాణోపాసన:

ప్రాణం శ్రేష్ఠమైంది కాబట్టి దాన్నే బ్రహ్మగా ఉపాసన చేయాలని ఈ ఆరణ్యకం ప్రాణశ్రేష్ఠత్వాన్ని చక్కని ఆఖ్యాయికద్వారా నిరూపిస్తున్నది.

ఒకప్పుడు వాగాది ఇంద్రియాలు "నేను గొప్ప అంటే నేనే గొప్ప" అని కలహించుకున్నాయి. చివరకు అన్నీ కలసి ఇలా ఒక నిర్ణయానికొచ్చాయి. "శరీరం నుంచి మనం ఒక్కొక్కళ్లం బయటికి వెళ్లిపోదాం. ఏది లేకపోతే శరీరం నిలవలేక పడిపోతుందో అది మనందరిలో గొప్పదని అంగీకరిద్దాం." ఆ నిర్ణయం ప్రకారం ముందు వాక్కు బయటకు

3. ఉదరవర్తినో మమ భూయోఽపి విస్తీర్ణమేత చ్ఛిద్రం కుర్విత్యేవం బ్రహ్మ సంకల్పవశాత్తదేతదుపరితనం స్థానమురః శబ్దవాచ్యం విపులచ్ఛిద్రమభూత్.
ఐ.ఆ. సా.భా. 2.1.4.

వెళ్ళింది. వాక్కు లేకపోయినా శరీరం తినడం, తాగటం మొదలగు పనులు చేసుకుంటూ పోతూనే ఉంది. చక్షురింద్రియం వెళ్లిపోయింది. అయినా శరీరం గుడ్డితనంలో కూడా అశనపానాలను చేస్తూనే ఉంది. శ్రోత్రం వెళ్లిపోయింది. చెవిటితనంలో కూడా యథావిధిగా తన పనులను శరీరం నిర్వహించడం మానలేదు. మనస్సు వెళ్లిపోయింది. వివేకం లేని చిత్తంతోకూడా తిండి తీర్థాలు జరిగిపోతున్నాయి. ప్రాణం శరీరం వదలి బయటకు వెళ్లిపోయింది. ప్రాణం పోయేటప్పటికి శరీరం పడిపోయింది[4]. నశించి పోయేది కాబట్టే దీన్ని శరీర మంటారు[5] ప్రాణోత్క్రమణం జరిగిన తర్వాత శరీరం పడిపోవటం కాకతాళీయ మేనని వాగాదులు పరస్పరం కలహించుకున్నాయి. చివఱకు మనం ఒక్కొక్కరం శరీరంలో ప్రవేశిద్దాం. ఎవరు ప్రవేశిస్తే శరీరం మళ్లా పైకి లేస్తుందో అదే ఉక్థం; అంటే ప్రధానమైంది అని నిర్ణయించుకొని, ఒక్కొక్కటే శరీరంలో ప్రవేశించడం మొదలుపెట్టాయి. వాక్కు ప్రవేశించింది. శరీరంలో మార్పులేదు. ప్రాణం ప్రవేశించేటప్పటికి శరీరం లేచింది. అందువల్ల ప్రాణమే ఉక్థమైంది. ఉక్థమంటే సత్యమని కూడా అర్థం.

వాగాది దేవతలు నీవే శ్రేష్ఠమైనదానివని ప్రాణాన్ని అంగీకరించారు. నీవే సమస్తమన్నారు. మాకు నీకు మధ్యగల సంబంధం శేష శేషి భావమన్నారు.[6] ప్రాణమే ఇంద్రియాలనన్నింటిని వాటి వాటి పనుల్లో

---

4. వాఙ్నేత్ర శ్రోత్ర చిత్తేషు సముత్క్రాన్తేషు దేహతః ।
మూకాన్ధ బధిరాజ్ఞేషు ప్రథుందానే శరీరకే ॥
తతః ప్రాణే సముత్క్రాన్తే తచ్ఛరీరమపద్యత । మో.ప్ర. 2.1.4

5. శీర్యత ఇతి శరీరమ్.

6. తవాస్మాకం చ సంబంధః శేష శేషిత్వలక్షణః ।
మదున్ముజస్తతోఽ స్మాంస్త్వం పరిరక్షేతి తేఽబ్రువన్ మో.ప్ర. 178

నియోగించింది. ప్రాణమే ప్రాతఃకాలం, సాయంకాలం పగలు, అపానం రాత్రి, వాక్కు అగ్ని, చక్షువు ఆదిత్యుడు, మనస్సు చంద్రుడు, దిక్కులు శ్రోత్రం – ఇలా పరస్పరం సంగతాలైన వాగాదులకు ప్రాణమే బ్రహ్మ. అంటే ఆశ్రయం.

ప్రాణమే బ్రహ్మ. అదే సత్యం. సత్య శబ్దంలో రెండు తకారా లున్నాయి. 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్' అని వేదం చెబుతున్నది. ఎప్పుడూ ఉండేది కాబట్టి సత్. ఇంకో తకారం అన్నవాచకం. సత్+ త్+యం అన్నప్పుడు 'యం' అనే అక్షరం ఆదిత్యవాచకం. సారథి రథాన్ని నియం త్రించినట్లు ఆదిత్యుడు జగత్తులను నియమిస్తున్నాడు. కాబట్టి 'యం' అనే అక్షరం చేత చెప్పబడుతున్నాడు. కాబట్టి 'సత్యం' అంటే నిత్య, అన్న, ఆదిత్య స్వరూపమైన తత్త్వం అర్థమని తెలుసుకోవాలి. ఇదే త్రివృత్ స్వరూపం. నేత్రం కూడా త్రివృత్ స్వరూపమే. కంట్లో చుట్టూ తెల్లదనం, మధ్యన కనీనికలో నల్లదనం, దానిమధ్యలో తారక – ఈ మూడు అమరి ఉన్నాయి. అందువల్లే కన్ను కూడా త్రివృ త్స్వరూపమౌతున్నది.

ఈ ప్రాణానికే గృత్సమదుడని, విశ్వామిత్రుడని, వామదేవుడని, అత్రి అని, భరద్వాజుడని, వసిష్ఠుడని, ప్రగాథ అని, పావమాన్యుడని – ఇలా ఎన్నో పేర్లున్నట్లు ఐతరేయారణ్యకం పేర్కొంటున్నది. ప్రాణాన్ని పరబ్రహ్మగా ఉపాసన చేయాలి.

ఆత్మోపాసన:

ఈ ఆరణ్యకం ఆత్మోపాసన నుపదేశిస్తున్నది. ఈ ప్రపంచసృష్టికి ముందు ఆత్మ ఒక్కటే ఉన్నది. ఇక్కడ ఆత్మ అంటే పరమాత్మ అని అర్థం. ఇది ఈ ఆరణ్యకంలో సుప్రసిద్ధమైన వాక్యం–

"ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్" సృష్టికి ముందు ఊపిరిగల ప్రాణిజాతం ఏదీలేదు. పరబ్రహ్మ ఒక్కడే ఉన్నాడు. అదే అవ్యక్తావస్థ. లోకాలను సృష్టిస్తానని పరమాత్మ సంకల్పించాడు. ఆయనే అంభస్సు, మరీచులు, మరం (పృథివి) జలం అనే వాటిని సృష్టించాడు. లోక పాలకులను, ఓషధి వనస్పతులను, అగ్న్యాదిదేవతలను కూడా ఆయనే సృష్టిచేశాడు. జీవాత్మలో ప్రవేశించిన ఆ పరబ్రహ్మకు మూడు స్థానాలున్నాయి. సుషుప్తి, జాగ్రత్, స్వప్న దశలు మూడు పరమాత్మ సాహచర్యంవల్లనే జీవునికి కలుగుతున్నాయి. ఆ దశలే స్థానాలు. ఆత్మస్వరూపం తెలియనివాణ్ణి నిద్రించకపోయినా సుప్తుడనే పిలుస్తున్నారు. ఇలాంటి పరమాత్మోపాసనను ఈ ఆరణ్యకం ఉపదేశిస్తున్నది.

సంహితోపాసన:

అక్షరాల సంశ్లేషాన్ని సంహిత అంటారు. ఆ సంహితను పరబ్రహ్మగా ఉపాసన చేయడమే సంహితోపాసన.

పృథివి పూర్వరూపం, దివి ఉత్తరరూపం, వాయువు సంహిత అని వాక్పూర్వరూపం, మనస్సు ఉత్తర రూపం, ప్రాణమే సంహిత అని శూరవీరుడైన మాండూకేయుడు చెబుతున్నాడు. శూరుడంటే అనుష్ఠాన దక్షుడు. వాగ్జయాన్ని సంపాదించినవాడు వీరుడు. మాండూకేయునిలో ఈ రెండు లక్షణాలు ఉన్నాయి కాబట్టి ఆయన శూరవీరుడు.

మాండూకేయపుత్రుడు జ్యేష్ఠుడు మనస్సు పూర్వరూపమని, వాగుత్తరరూపమని, ప్రాణమే సంహిత అని చెప్పాడు. పితాపుత్రులిద్దఱు ప్రాణమే సంహిత అనిచెప్పారు. ఈ సంహితనుపాసన చేసినవాళ్లు సంతానాన్ని, పశువులను, కీర్తిని, బ్రహ్మవర్చస్సును, స్వర్గాన్ని ఆయుష్యాన్ని పొందగలరు. ఇలాగే సంహితోపాసనలో శాకల్యాదిమతాలు ఈ ఆరణ్యకంలో వివరంగా పేర్కొనబడ్డాయి.

విశ్వోపాసన:

సమస్తమైన వాక్కును ఉపాసించే పద్ధతి ఈ ఆరణ్యకంలో చెప్ప బడింది. స్పర్శవర్ణాల్లో ('క' నుంచి 'మ' వరకు) పృథివీరూప భావన చేయాలి. ఊష్మవర్ణాల్లో (శషసహ) అన్తరిక్షభావన చేయాలి. అచ్చుల్లో స్వర్గభావన చేయాలి. స్పర్శవర్ణాల్లో అగ్నిభావన చేయాలి. వాయువులో ఊష్మవర్ణాలను, ఆదిత్యునిలో అచ్చులను, ఋగ్వేదంలో స్పర్శవర్ణాలను భావన చేయాలి. ఊష్మ వర్ణాలలో యజుర్వేదాన్ని స్వరాలలో సామ వేదాన్ని, ఇలా వివిధ వర్ణాలలో చేయాల్సిన అనేక భావనలు ఈ ఆరణ్యకంలో ఉపదేశించబడినాయి.

ఇలా ఐతరేయారణ్యకం అనేకోపాసనలను విస్తరంగా వివరిస్తున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.1.7 వైశిష్ట్యం

వేదాలు సంహితలని బ్రాహ్మణాలని రెండు విధాలు. అందులో బ్రాహ్మణాల్లోని ఉత్తరభాగమే ఆరణ్యక మనబడుతోంది. ఆరణ్యకాల్లోని ఉత్తరభాగానికే ఉపనిషత్తని పేరు. అరణ్యంలోనే చదువదగింది కాబట్టి దీనికి ఆరణ్యకమనే పేరేర్పడింది. జనశూన్యమైన ఏకాంత ప్రదేశంలో నియమంగా ఆరణ్యకాలను అధ్యయనం చేయాలి. శాశ్వత పురుషార్థమైన మోక్షం, దాన్ని పొందటానికి కావలసిన ఉపాయాన్ని బోధించడమే ఆరణ్యక గ్రంథాల ముఖ్యోద్దేశ్యం.

పెరుగునుంచి వెన్నను, మలయ పర్వతం నుంచి చందనాన్ని వేదాల నుంచి ఆరణ్యకాన్ని ఓషధులనుంచి అమృతాన్ని సారంగా గ్రహించాలని మహాభారతం వేదసారంగా ఆరణ్యకాలను పేర్కొంటున్నది.[1]

ఆరణ్యకాలలో ఐతరేయారణ్యకం ఒకటి. 'ఇతర' పుత్రుడైన మహిదాసుకే ఐతరేయుడని పేరు. అతనిచేత రచింపబడిన ఆరణ్యకానికే ఐతరేయారణ్యకమని పేరు. ఒక మహర్షికి చాలా మంది భార్యలున్నారు. వారిలో ఒకామెకు ఇతర అనిపేరు. ఇతర పత్నుల కంటే ఆమె విలక్షణమైంది. ఆమె కుమారుడే మహిదాసు. మహర్షికి ఇతరాపుత్రుడైన మహిదాసుపైన మిగత పిల్లల మీదున్నంతటి ప్రేమ లేదు. అందువల్ల అతను ఒక యజ్ఞసభలో మహిదాసును చిన్నచూపు చూసి మిగత పిల్లల్ని తొడమీద కూర్చోపెట్టుకున్నాడు. అప్పుడు తన బిడ్డ చిన్నబుచ్చుకున్నట్లు గమనించి ఇతర తమ కులదేవత భూమిని ప్రార్థించింది. వెంటనే భూదేవి దివ్యమూర్తిని ధరించి యజ్ఞసభకొచ్చి మహిదాసుకు ఒక దివ్యసింహాసనాన్ని వేసి దానిపై అతణ్ణి కూర్చోబెట్టి,

---

1. నవనీతం యథా దధ్నః మలయాచ్చందనం యథా,
ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధిభ్యోఽమృతం యథా.
మ.భా. ఆది. 331.3

సోదరులందరిలో అతడికి గొప్ప పాండిత్యాన్ని కలిగించి ఈ బ్రాహ్మణాన్ని రచించే శక్తి కలగాలని వరాన్నిచ్చింది. భూదేవి అనుగ్రహం వల్ల అతడి మనస్సులో "అగ్నిర్వై దేవానామవమః" అని ప్రారంభించి, "స్తృణుతే స్తృణుతే" అనే మంత్రం వరకు గల నలభై అధ్యాయాల బ్రాహ్మణం ప్రాదుర్భవించింది. అటు తరువాత "అథ మహావ్రతమ్" అని ప్రారంభించి "ఆచార్యా ఆచార్యాః" అనే మంత్రం వరకు గల ఆరణ్యకవ్రత రూపమైన బ్రాహ్మణం గూడా ఏర్పడింది. ఈ ఆఖ్యాయిక సాయణభాష్యంలో కనపడుతోంది.

ఈ ఐతరేయారణ్యకం ఋగ్వేద బ్రాహ్మణాన్తర్గతమైంది. ఇందులో అయిదధ్యాయాలున్నాయి. ఈ అధ్యాయాలకు ఆరణ్యకాలనే పేర్లున్నాయి. అందులో ప్రథమారణ్యకంలో మహావ్రతం వర్ణింపబడింది. రెండో దాంట్లో ఉక్థవర్ణనం. మూడో ఆరణ్యకంలో నిర్భుజాది సంహితా భేదాలు, స్వరాలు, స్పర్శలు, ఊష్మలు మొదలగు వర్ణాల భేదాలు పేర్కొనబడ్డాయి. నాలుగో ఆరణ్యకంలో మహానామ్ని ఋక్కుల సంకలనం కనబడుతోంది. అయిదో ఆరణ్యకంలో మహావ్రతంలో మాధ్యన్దిన సవనానికి సంబంధించిన నిష్కేవల్యమనే శస్త్రం వర్ణింపబడుతోంది.

ఈ ఆరణ్యకం విశిష్టత ఇలా ఉంటుంది -- ప్రథమారణ్యకంలో మహావ్రతదినాన ప్రాతస్సవన – మాధ్యన్దిన సవన -- సాయం సవనాలు, వాటికి సంబంధించిన శస్త్రాలు, విశేషంగా నిష్కేవల్య శస్త్రం విశదపరచబడినాయి. శస్త్రమంటే ప్రగీతమంత్రాలతో సాధింపబడే గుణి నిష్ఠ గుణాభిధానం.

ద్వితీయారణ్యకంలో వైదికానుష్ఠానాన్ని అనుసరించే వాళ్లు, దాన్ని ఉల్లంఘించేవాళ్లు ఎలాంటి గతులను పొందుతారో వర్ణింపబడింది. ఉల్లంఘించే వాళ్లకు పక్షి సర్పాది జన్మలు వస్తాయి. అనుసరించే వాళ్లు అగ్ని, ఆదిత్య వాయువులను ఉపాసించి ఉత్తమలోకాన్ని పొందుతారు.

ఇందులో ఉక్థం విశిష్టంగా వర్ణింపబడింది. పృథివి ద్వారానే స్థావర జంగమాత్మకమైన జీవులు ఉత్పన్నమౌతున్నాయి. అందువల్ల పృథివి ఉక్థరూపంగా వర్ణింపబడుతున్నది. ఉక్థమనే శస్త్రానికి అర్చనీయుడైన దేవుడు అగ్నిహోత్రుడు. ఇంకా ఇందులో యజ్ఞపురుషుని గొప్పదనం, ప్రాణం బ్రహ్మోపాధికమని, ఇంద్రియాల్లో ప్రాణం ఉత్కృష్టమైందని పురుషసృష్టికి కారణం, ఇలా అనేక విషయాలు ప్రతిపాదింప బడినాయి.

తృతీయారణ్యకంలో ఆత్మకు సృష్టికి గల సంబంధం, శరీరం భౌతికమనే భావన తెలియజేయబడినాయి. చతుర్థారణ్యకంలో మహానామ్ని ఋక్కుల సంగ్రహం కనబడుతోంది.

పంచమారణ్యకంలో మనుష్య శరీరోత్పత్తి ప్రకారం, జనన-మరణ చక్రంలో భ్రమిస్తూండటం వల్ల జీవుడనుభవించే క్లేశాలు, ఆత్మస్వరూపం, మొదలగు విషయాలు వర్ణింపబడుతున్నాయి. ఇందులోని పంచమాధ్యాయం ఐతరేయోపనిషత్తని పిలవబడుతోంది. ఇందులో ఆత్మ, ముక్తుల వివరణ, ముక్త్యుపాయప్రతిపాదనం చేయబడినాయి.

మొత్తం మీద ఐతరేయారణ్యకంలో మహావ్రతం విస్తరంగా వర్ణింపబడింది. ఇందులో చాలా మంత్రాలు చెప్పబడి, వాటి వినియోగ ప్రకారం కూడా విశదపరచబడింది.

— ఎన్.ఎస్.ఆర్.

2.1.8 సంగ్రహసమీక్ష

ఆరణ్యకాల ననుసరించి ఈ ప్రపంచమంతా యాగమయం. దేవతల నుద్దేశించి యాగద్రవ్యాలను త్యాగం చేయటమే యజ్ఞమనే సిద్ధాంతాన్ని ఆరణ్యకమతానుయాయులంగీకరించటం లేదు. మానవుడు యజ్ఞం ద్వారా సంపాదించిన స్వర్గాది ఫలాలు కాలాంతరంలో నశించిపోతాయి. అందువల్ల శాశ్వతసుఖానికి కర్మ కారణం కాజాలదు. కేవలం ఆ సుఖాన్ని జ్ఞానమార్గం చేత పొందటానికి కూడ వీలులేదు. అందువల్ల జ్ఞానకర్మ సముదాయమే శాశ్వతసుఖానికి హేతువని ఆరణ్యకాలు ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. "జ్ఞానకర్మ సముచ్చయ సిద్ధాంతం" ఆరణ్యకాల్లోనే మొదట ఉత్పన్నమైంది. తరువాత వేదాంతాలలో పుష్పించి ఫలవంతమైంది.

ఋగ్వేదానికి సంబంధించిన ఆరణ్యకం ఐతరేయారణ్యకం. ఇది ఐతరేయ బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టంగా ఉంది. ఐతరేయారణ్యకంలో నాలుగు ఆరణ్యకాలున్నాయి. మూడు నాలుగు ఆరణ్యకాల మధ్యలో సకృదుక్తి ఖండాధ్యాయమని ఒక అధ్యాయం ఉంది.

మొదటి ఆరణ్యకం:

మహావ్రతమనే యజ్ఞంతో ఈ ఆరణ్యకం ప్రారంభమైంది. దేవేంద్రుడు దీన్ననుష్ఠించి గొప్పవాడయ్యాడు. అందువల్ల దీనికి మహావ్రతమని పేరు. గొప్పవాడైన ఇంద్రునిచేత ఈ యజ్ఞం చేయబడినందువల్ల కూడా దీన్ని మహావ్రతమని చెప్పవచ్చు. అన్ని వ్రతాల్లో పెద్దవ్రత మవటంవల్ల కూడా దీన్ని మహావ్రతమని వ్యవహరిస్తున్నారు. చేతివ్రేళ్లు పది, కాలివ్రేళ్లు పది, రెండు కాళ్లు, రెండు చేతులు, పురుషుడు అని ఆత్మ ఇరవై అయిదో తత్వంగా వర్ణింపబడింది (1.1.4; 1.3.8). ఈ

ఆరణ్యకంలో గవామయున, మహా(వతాల వర్ణన, (పాతస్సవనం, మాధ్యం దిన సవనం, సాయంసవనాలవే యాగాలను గురించి (ప్రస్తుతింపబడింది.

ఐశ్వర్యం, భోగభాగ్యాలు, కీర్తి(ప్రతిష్ఠలు, సంతానం, పశువులు, ధాన్యాది(దవ్యాలను కోరేవాడు ఈ మహా(వతాన్ని చేయాలి. కోరిక ననుసరించి ఈయజ్ఞాన్ని చేయాల్సిన కాలం, హోమాలు, మం(తాలు, (క్రమం సుస్పష్టంగా వివరింపబడ్డాయి (1.2.2).

ఇందులో ఎక్కువగా (ప్రయోగింపబడ్డ ముఖ్యమైన పదాలు (బహ్మ, ఆత్మ, విరాట్, గాయ(తి, ఛందస్సు, ఇం(దుడు, అగ్ని, వాయువు, (ప్రజాపతి, శిరస్సు, (ప్రాణం, (గీవం, పుచ్ఛం, జాతవేదసుడు, ద్యావా పృథివీ, విద్వాంసుడు మొదలైనవి విశిష్ట స్థానాన్ని పొంది ఉన్నాయి.

రెండో ఆరణ్యకం :

కర్మకాండ, జ్ఞానకాండల (ఉపనిషత్) పరస్పర సంబంధ విచారాలు, సాధ్యసాధన విషయాలు, బుద్ధిలోని పాపాన్ని పోగొట్టి సుబుద్ధిని కల్పించి, నిశ్చయాత్మకమైన జ్ఞానాన్ని కలిగించడానికి యాగాలు కారణాలని శంకరాచార్యుల వారి ఆశయం. భాష్యకర్త సాయణాచార్యులు ఉపనిషత్తుల లాగానే విషయ (ప్రయోజనాధికారి, (ప్రమాణ (ప్రమేయాలు వీటియొక్క (క్రమం దీనిలో ఉందని చెబుతున్నారు. అగ్ని, వాయు, సూర్యుల సంబంధం సూక్ష్మంగా వర్ణితమైంది. భూమి, నీరు, అగ్ని, గాలి, ఆకాశం అనే పంచభూతాల స్తో(తాలు కూడ ఇందులో ఉన్నాయి.

మనం (ప్రతినిత్యం, అనుక్షణం ఎవరిని ఉపాసిస్తున్నామో అతడెవరు? దేనిచేత చూడటం, వినటం, వాసన చూడటం, మాట్లాడటం, రుచి చూడటం జరుగుతుందో దానికి మూలకారణమేమిటి?

హృదయం, మనస్సు, బుద్ధి, నే(తం, సత్వరజస్తమోగుణాలు, కామం, యాగానుష్ఠానం, పంచభూతాలు, ఇం(దాదిదేవతలు, అండ

జాలు, జారుజాలు, స్వేదజాలు, ఉద్భిజ్జాలు మొదలగు చరాచర ప్రపంచం వీటన్నిటికి కారణం జ్ఞానం. ఆ జ్ఞానమే ఆత్మ. ఈ ఆత్మ 'ప్రజ్ఞానేత్రం' అనే పదం చేత ఈ ఆరణ్యకంలో చెప్పబడు తోంది. "ప్రజ్ఞానేత్రం" అనే పదానికి సృష్టి స్థితి లయ కారణాలని అర్థం (2.7.1). ఈ ప్రపంచమంతా జ్ఞానంతో నిండి ఉంది. ఆ జ్ఞానమే ప్రపంచానికి పునాది. అలాంటి జ్ఞానమే బ్రహ్మ. జ్ఞానం కలవాడు జ్ఞాని. జ్ఞానియే ఆత్మ. "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం" అని భగవద్గీత. అందువల్ల ఈ ఆరణ్యకం చాలా ప్రధానమైంది. జ్ఞానం, కర్మ ఈ రెంటి ఆవశ్యకత, దానివల్ల పరబ్రహ్మప్రాప్తి కూడా ఇందులో విపులీకరింపబడింది.

మూడో ఆరణ్యకం:

విద్యకు ఉత్తముడు, మధ్యముడు, అధముడు అని ముగ్గురు అధి కారులు. సంసారచక్రాన్ని వదలి ఏకాగ్రచిత్తంతో ఎవడు ఆత్మను వశం చేసుకుంటాడో వాడు ఉత్తముడు. అలాంటివాడుపాసించే విద్య బ్రహ్మ విద్య.

"ఉక్థ" మని ఒక విద్యకు పేరు. దీనికి ప్రాణవిద్య అని మరొక పేరు. ఈ విద్యనుపాసించే వాడు మధ్యముడు. ఈ విషయా లన్నీ రెండవ ఆరణ్యకంలో సంగ్రహంగా చెప్పబడ్డాయి. ఈ రెండు విద్యలనుపాసించక ఎవడు సంతానం, పశ్వాదిరూపాలైన భోగభాగ్యాలను కోరుతాడో అలాంటి వాడధముడనీ, వాటికి సంబంధించిన సంహితా రూపమైన ఉపనిషత్తు మూడో ఆరణ్యకంలో ప్రారంభించబడింది.

మనస్సు, వాక్కు, ప్రాణం అనేవి మూడు గుఱ్ఱాలు లేక రథం. ఈ జ్ఞానాన్ని తెలుసుకొన్నవాడికి సంతానం, గోవులు, కీర్తి, ఐశ్వర్యం, స్వర్గప్రాప్తి కలుగుతుంది. అలాంటివాడు జీవితాంతం వరకు సమస్త భోగాలను పొందుతాడని మాండుకేయోపదేశం (3.1.1).

భూమి, ఆకాశం అనే రెండు భిన్నపదార్థాలు ఒకచోట చేరటం చేత వర్షం వస్తుంది. రాత్రంతా మేఘం వర్షించటం చేత ప్రజలు భూమ్యాకాశాలొక్కటైనాయని చెబుతున్నారు. భూమ్యాకాశాలమధ్య వాయువు లేక ప్రాణం లీనమై ఉంది. ఈ మూడు మనుష్యుని దగ్గర ఉన్నాయి. ఆకాశంలో సూర్యచంద్రులే రెండు కళ్లు. ఇవి ప్రకాశంతో కూడుకొన్నాయి. ఈ విషయాలను తెలుసుకొన్న జ్ఞానికి అష్టైశ్వర్య ప్రాప్తి, జీవితాంతం భోగాలు లభిస్తాయి. ఇది శాకల్యోపదేశం (III. 1. 2.). ఇలానే విర్బుజ, మాధ్యమ, ప్రాతిబోధి, తార్క్ష్య మొదలైన ఋషులు తమ తమ మతాలను సంగ్రహంగా తెలుపుతున్నారు. స్వర, స్పర్శ, ఊష్మవర్ణాల విచారమిక్కడ ఉంది. సంహితాపదచర్చ కూడ ఉంది. మోక్షమార్గానికి సోపానాలైన ఈ ఉపనిషద్రహస్యాలు గోప్యంగా ఉంచదగినవని చివర చెప్పబడి ఉంది.

సక్రుదుక్తి ఖండాధ్యాయం:

ఐతరేయారణ్యకంలోని ఈ సక్రుదుక్తి ఖండాధ్యాయం చాలా చిన్నది. ఇందులో పదకొండు ఋక్కులున్నాయి. సామవేదానికి మూలమైన "మహానామ్ని" అనే పేరుగల తొమ్మిది ఋక్కులతో కూడిన మంత్రమిది. ఆరురోజులు జరిగే "పృష్ఠ్య" అనే యజ్ఞంలో అయిదవరోజు మధ్యాహ్నం ఈ మంత్రాలు సోమాన్ని తెలియజేస్తాయి. ఈ మహానామ్ని మంత్రాలు మూడు భాగాలుగా విభజింపబడ్డాయి. ఈ మంత్రాలతో కూడ మరొక తొమ్మిది మంత్రాలు పఠింపబడతాయి. వాటికి పురీషపదాలు అని పేరు. మహానామ్నీమంత్రాలు, పురీష పదమంత్రాలు యజ్ఞంలో పఠించేటప్పుడు భేదం ఉంది. మహానామ్నీమంత్రాలు విలిపి విలిపి పఠించాలి. పురీషపదమంత్రాలు పఠించేటప్పుడు పూర్తయ్యేవరకు విలపాల్సిన అవసరం లేదు.

"విష్ణు, అగ్ని, ఇంద్ర, పూషాది దేవతలారా! ప్రపంచానికి మేలు చేకూర్చండి. సకాలంలో వర్షాన్నిచ్చి, తద్వారా ప్రజలకు కావాల్సిన ఆహార ధాన్యాలను బాగా పండించి దేశాన్ని సుభిక్షంగా ఉంచి

ప్రజలను కాపాడండి." ఈ విధంగా ప్రార్థించి యజ్ఞం చేయుటం వల్ల ఆయా దేవతానుగ్రహం చేత సకాలంలో వర్షాలు కురిసి దేశం సుభి క్షంగా ఉంటుందని మహానామ్నీ మంత్రాలు తెలుపుతున్నాయి (1.1).

నాలుగో అరణ్యకం:

ఈ అరణ్యకంలోని మొదటి అరణ్యకంలో ప్రారంభించిన మహావ్రత మనే యజ్ఞప్రభేదాలు, వాటిని చేయాల్సిన విధానం, ఫలాన్ని గురించి వివ రింపబడింది. ఈ వ్రతంలో హోమమంత్రాలు ఇరవై అయిదు. సోమ, విశ్వజిత్, వాజపేయ, దర్శపూర్ణమాస యాగాలలాగానే ఈ యజ్ఞంలో కూడ పశుహోమం ఉంది. ఈ యజ్ఞంలో హోత 'మార్జాలీయ' మనే హోమం చేసేటప్పుడు అగ్ని, ఇంద్రుడు, బృహస్పతి, సోముడు, వాగ్దే వత, మిత్రుడు, వరుణుడు, వాయువు మొదలైన దేవతలనుద్దేశించి ఈ విధంగా ప్రార్థిస్తూ హోమం చేస్తాడు. "నేను భూదేవిలాగా స్థిరంగా ఉండాలి. అగ్నిలాగా ప్రకాశించాలి. ఆకాశంలాగా ఎవరికి పొందశక్యంగాని వాణ్ణిగా ఉండాలి. స్వర్గంలాగా శత్రువుచేత తిరస్కరింపబడకూడదు. ఇలానే చంద్రుడు, సూర్యుడు, వాయువు, బుద్ధి మొదలైన వారిలాగా ఉత్తముడైన క్షత్రియుడిలాగా సంపన్నుడుగా ఉండాలి" (4.1.1).

ఈ అరణ్యక పరమోద్దేశ్యం ప్రతి మానవునికి జ్ఞానకర్మల ద్వారానే మోక్షం లభిస్తుందని రెండవ అరణ్యకంలో సుస్పష్టంగా చెప్పబడింది. పక్షులకు రెండు రెక్కలు ఎలా ప్రధానమో మానవునికి జ్ఞానకర్మలు రెండు అంత ప్రధానమైనవి. పక్షిరాజైన గరుత్మంతుడు వేదస్వరూ పుడు. వేదాత్మ, వేదశరీరం వినతానుతుడని మంత్రశాస్త్ర తత్త్వవేదుల యొక్క సిద్ధాంతం. ఇక్కడ అగ్నిస్వరూపం పక్షిఆకారంలో కనబడుతున్న గరుత్మంతుడుగా వర్ణింపబడింది (4.1.5). పక్షి యొక్క కుడిరెక్కకు రథంతరసామ అని, ఎడమరెక్కకు బృహత్సామ అని పేరు. ఇందులో గాయత్రీమంత్రోచ్చారణ, దాని ప్రాశస్త్యం విశేషంగా ప్రస్తుతింపబడింది. ఇదీ సంగ్రహంగా ఐతరేయారణ్యకసారం.

— కె.ఎస్.వి.

2 విశేషవిభాగం:

2.2 కౌషీతకారణ్యకం:

2.2.1 పరిచయం:

ఋగ్వేదానికి సంబంధించిన శాంఖాయనశాఖకు సంబంధించింది కౌషీతకారణ్యకం లేక కౌషీతక్యారణ్యకం. ఋగ్వేదంలో ప్రసిద్ధమైన అయిదు శాఖలలో శాంఖాయన శాఖ ఒకటి. ఈ శాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణం శాంఖాయన బ్రాహ్మణం. దీన్నే కౌషీతకి బ్రాహ్మణమని కూడా అంటారు. ఉద్దాలకుని శిష్యుడు గుణాఖ్యశాంఖాయనుడు. కహోలకౌషీతకి ఇతని దగ్గర వేదాధ్యయనం చేశాడు. ఆయన ప్రవ ర్తింప జేసిన బ్రాహ్మణం కాబట్టి దీనికి కౌషీతకిబ్రాహ్మణమని పేరొ

చ్చింది. శాఖాప్రవర్తకుడు శాంఖాయనుడు కాబట్టి ఆ పేరుతోను ఈ బ్రాహ్మణం వ్యవహరింపబడుతోంది. ఈ బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టంగానే శాంఖాయనారణ్యకమనే ప్రసిద్ధి గల కౌషీతకారణ్యకం ఏర్పడింది. ఐతరేయోపనిషద్భాష్యంలో శ్రీ శంకరాచార్యులు దీన్ని సంహితోపనిషత్తని పేర్కొన్నారు. ఈ శాఖకు సంబంధించిన వివరాలన్నింటిని వెనుకటి సంపుటాల్లో (ఆ.వి.స. Vol. I. పు. 6; Vol. II. పు. 163) తెలియ జేశాను.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.2.2 విభాగం :

కాషీతకారణ్యకంలో 15 అధ్యాయాలున్నాయి. ఈ 15 అధ్యాయాలలో మొత్తం 137 ఖండలున్నాయి. ఐతరేయారణ్యకంలో అనుసరించిన పద్ధతి ఈ అరణ్యకంలోను కనబడుతుంది. మహావ్రతాచరణ పద్ధతి రెండు అరణ్యకాల్లోను ఒకటిగానే నిరూపించబడింది. ఇందులోని అధ్యాయాలు ఖండల వివరాలు చూడండి.

అధ్యాయాలు	ఖండలు	అధ్యాయాలు	ఖండలు
1	8	8	11
2	18	9	8
3	7	10	8
4	15	11	8
5	8	12	8
6	20	13	1
7	23	14	2
		15	1
	99		+ 47 = 146

ఇందులోని మొదటి రెండు అధ్యాయాలు శాంఖాయన బ్రాహ్మణమని, మిగత పదమూడు అధ్యాయాలు మాత్రమే అరణ్యకమని కొందరు అభిప్రాయపడుతున్నారు. కాని అరణ్యకాలలో బ్రాహ్మణ గ్రంథభాగాలు కొన్ని ఉపనిషద్భాగాలు కొన్ని ఉండడం సహజం

కాబట్టి, మహావ్రతాన్ని వర్ణించే ఆ రెండు అధ్యాయాలు ఆరణ్యకమే గాని బ్రాహ్మణం కాదని నిష్కర్ష చేశారు.

విషయ విభాగం:

కౌషీతకారణ్యకంలో మహావ్రతం, చిత్రశ్వేతకేతు సంవాదం, ఇంద్రియాఖ్యాయిక, ప్రతర్దన - ఇంద్ర సంవాదం, గార్గ్య - బాలాకి సంవాదం, కాశ్యప - అజాతశత్రు సంవాదం, పురుష వర్ణనం, ప్రాణజ్యేష్ఠత్వం, ఆధ్యాత్మికాగ్నిహోత్రవర్ణనం, మణికల్పం, శ్రవణ మనననిదిధ్యాసన స్వరూపం, వంశవర్ణనం మొ|| ముఖ్యాంశాలు నిరూపింపబడినాయి.

మొదలు - చివలు:

కౌషీతకారణ్యకం "ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "అథ వంశః నమో బ్రహ్మణే నమ ఆచార్యేభ్యః" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.2.3 సంకలన కాలం:

దేశం:

కౌషీతకారణ్యకం భారతదేశంలో ఏ భాగంలో రచింపబడి ఉండ వచ్చుననే అంశం ఇంకా పరిశోధించవలసిందే. కొందరి అభిప్రాయం ప్రకారం ఉత్తర గుర్జర దేశంలో శాంఖాయన శాఖ బాగా ప్రచారంలో ఉన్నది కాబట్టి అక్కడే కౌషీతకిబ్రాహ్మణం, ఆరణ్యకం రచింపబడినట్లు తెలుస్తున్నది. ఈ అభిప్రాయం మహార్ణవంలోని ఒక శ్లోకం ద్వారా సమర్థించబడుతోంది.[1] కాని శాంఖాయనారణ్యకాన్ని పాఠభేదాలతో సంపాదించిన శ్రీధరశర్మాపాఠక్ ఇలా అభిప్రాయబడుతున్నారు--

"ఈ ఆరణ్యకంలోని ఆరో అధ్యాయంలో గార్గ్య-బాలాకి సంవా దంలో వారు ఉశీనర, మత్స్య, కురు పాంచాల, కాశీ విదేహ దేశాలలో ఉన్నట్లు చెప్పబడింది. ఇవన్నీ మధ్యదేశంలో ఉన్నాయి. కనుక కౌషీ తకబ్రాహ్మణం, ఆరణ్యకం మధ్యదేశంలోనే రచింప బడిందనుకోవడం సమంజసంగా ఉంటుంది."

కాలం:

కౌషీతకిబ్రాహ్మణాన్ని ఆచార్య పాణిని, ఆచార్య యాస్కుడు పేర్కొనడాన్ని బట్టి, అందులోని భాష, విషయ నిరూపణ పద్ధతు లను బట్టి అది క్రీ.పూ. 7వ శతాబ్దం చివరి ఏర్పడి ఉండవచ్చుని క్రిందటి సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol.II 168) పేర్కొన్నాను. ఆర ణ్యకం బ్రాహ్మణానికి పరిశిష్టమే కాబట్టి కౌషీతకారణ్యకం కూడా క్రీ.పూ.

---

1. ఉత్తరే గుర్జరే దేశే వేదో బహ్వృచ ఈరితః|
   కౌశీతకి బ్రాహ్మణం చ శాఖా శాంఖాయనీ స్థితా||

7వ శతాబ్దం చివఱిలో రచింపబడిందను కోవడం సత్యదూరం కాదనిపి స్తున్నది. అయినా ఈ కాలనిర్ణయాన్ని సంప్రదాయవాదు లంగీకరించరు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.2.4 వ్యాఖ్యానాలు - ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

శాంఖాయనారణ్యకానికి సాయణభాష్యం లేదు. ఇతర అరణ్యకాలకు, భాష్యాలు వ్రాసినవాళ్ళు కూడా ఈ అరణ్యకాని కెందుకో ఎలాంటి భాష్యమూ వ్రాయలేదు. ఉదయుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానం కౌషీతకిబ్రాహ్మణానికే గాని అరణ్యకానికున్నట్లు తెలియడం లేదు. ఐతరేయారణ్యకానికి భాష్యం వ్రాసిన సాయణాచార్యుడు ప్రతిపాద్య విషయంలో పెద్దగా భేదం లేకపోవడం వల్ల దీనికి భాష్యం వ్రాయలేదేమోననిపిస్తున్నది.

ప్రచురణలు:

శాంఖాయనారణ్యకం మొట్టమొదట ఇ.బి.కోవెల్. (E.B. Cowell) సంపాదకత్వంలో 1861లో కలకత్తానుంచి వెలువడింది. ఈ అరణ్యకం లోని మొదటి రెండధ్యాయాలు డా. వాల్టర్ ఫ్రెండ్‌లండర్ (Dr. Walter Friendlunder) సంపాదకత్వంలో ఆంగ్లానువాదంతో 1900 సం||లో బెర్లిన్ నుంచి ప్రచురించబడ్డాయి. మూడో అధ్యాయం నుంచి ఏడో అధ్యాయం వరకు దీన్ని ఇ.బి. కోవెల్ కలకత్తానుంచి 1901లో ప్రకటించాడు. ఏడో అధ్యాయం నుంచి పదిహేనో అధ్యాయం వరకు ఈ అరణ్యకం ఎ.బి.కీథ్ (A.B. Keith) సంపాదకత్వంలో 1909 లో ఆక్స్‌ఫర్డ్ నుంచి ప్రచురింపబడింది. 1922లో పూనాలోని ఆనందాశ్రమం తరపున శాంఖాయనారణ్యకాన్ని పూర్తిగా శ్రీధరశర్మ పాఠక్ ప్రచురించాడు.

—ఎస్.బి.ఆర్

2.2.5 ప్రసిద్ధి:

శాంఖాయనారణ్యకమనే ప్రసిద్ధికల కౌషీతకారణ్యకంలో ఎన్నో విశేషాలు వర్ణింపబడినా దీనికి ఎవ్వరూ భాష్యంగాని, వ్యాఖ్యానంగాని వ్రాయకపోవడం వల్ల ఎక్కువగా ప్రసిద్ధి కలగలేదు. సాయణుడు దీనికి భాష్యం వ్రాయకపోవడం వల్ల నిజానికి దీనికి రావలసినంత ప్రసిద్ధి రాలేదు. ఈ అరణ్యకంలో ఎన్నో క్రొత్త భావనలు చోటు చేసుకున్నాయి. అధ్యాత్మికాగ్నిహోత్రాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఇలా అభివర్ణిస్తున్నది–

> "జీవుని ప్రాణమే ఆహవనీయం, అపానమే గార్హపత్యం, వ్యానమే అన్వాహార్యం, మనస్సే ధూమం, కోపమే అర్చకుడు, బొగ్గులు శ్రద్ధ, పాలే వాక్కు, సమిధలే సత్యం, ఆహుతి ప్రజ్ఞాత్మ[1]"

వైరాగ్యంతో శరీరాన్ని సంస్కరించాలని, ఆ పైన బ్రహ్మయజ్ఞనిష్ఠతో జీవించాలని, అలా జీవించేవాడికి అపమృత్యుభయం ఉండదని, ఆత్మను దర్శించి, విని, మననం చేసి, మనస్సులో స్థిరంగా ఆ స్వరూపం నిలబడేటట్లు చేసుకోవాలని ప్రతిపాదిస్తూ ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో ప్రసిద్ధిని సంపాదిస్తున్నది.

కేవలం వేదాన్ని కంఠస్థం చేయడంతో సరిపోదు. వేదార్థాన్ని గ్రహించాలి. అలా అర్థాన్ని గ్రహించకుండా శబ్దరాశిని మాత్రం ధరించేవాడు భారవాహి అవుతున్నాడు. వేదార్థం తెలిసినవాడు సకల

---

1. శాం. అస్త ప్రదేశద్విరాజం దశవిధ మగ్నిహోత్రం భవతి. తస్య ప్రాణ ఏవాహవనీయోఽపానో గార్హపత్యో వ్యానోఽన్వాహార్య పచనో మనో ధూమో మన్యురర్చిర్యుతా అంగారాః శ్రద్ధా పయోవాక్ సమిత్సత్య మాహుతిః ప్రజ్ఞాత్మా స ఋషు. 10-8.

శ్రేయస్సులను పొందుతున్నాడు. పాపాన్ని పోగొట్టుకొని స్వర్గాన్ని పొంద గలుగుతున్నాడనే సుప్రసిద్ధమైన భావనను ఈ ఆరణ్యకం నిరూపిస్తున్నది.[2]

–ఎస్.టి.ఆర్.

2. స్థాణురయం భారహారః కిలాభూదధీత్య వేదం న విజానాతి 'యోఽర్థమ్।
యోఽర్థజ్ఞ ఇత్సకలం భద్రమశ్నుతే నాకమేతి జ్ఞాన విధూత పాప్మా॥
14.2.

2.2.6 ఉపాసనలు:

శాంఖాయనశాఖకు సంబంధించింది కౌషీతకారణ్యకం. ఇందులో అనేక ఉపాసనాక్రమాలు వివరింపబడ్డాయి.

1. మహావ్రతం 2. హింకార వర్ణనం 3. చిత్ర గాంగాయని - శ్వేతకేతు - ఆరుణి తత్త్వవిషయిక చర్చ, 4. కౌషీతకి పైఙ్గ్య - శుష్క భృంగారోక్తమైన కల్పాలు, వాటి వాటి గొప్పతనాన్ని చాటు కోవడానికి వాదించుకొనే ఇంద్రియాల కథ. అందులో ప్రాణ శ్రేష్ఠత్వ నిరూపణ 5. దివోదాస పుత్రుడగు ప్రతర్దనుడు - ఇంద్రులమధ్య తత్త్వ జ్ఞాన విషయక సంవాదం 6. గార్గ్యుడైన బాలాకి - అజాత శత్రువుల బ్రహ్మవిషయక సంవాదం 7. సంహితోపనిషద్వివరణ 8. ప్రాణోపాసన - శరీర పురుష ఛందః పురుష, వేదపురుష, మహా పురుషులనే చతుర్విధ పురుషుల వివరాలు, 9. జ్యేష్ఠత్వ శ్రేష్ఠత్వ గుణాల ద్వారా ప్రాణోపాసన ఇంద్రియ సంవాదం ఆధారంగా ప్రజాపతి చేసిన ప్రాణశ్రేష్ఠత్వ ప్రతిపాదన, 10. ఆధ్యాత్మికాగ్ని వర్ణనం, 11. అగ్న్యాది దేవతలయందు పురుషరూపోపాసన; స్వప్నాలు - వాటి ఫలితాలు; తత్తల పరిహారార్థం హోమరూపశాంతి కర్మల వివరణ; ఆశీస్సులు - ప్రార్థనలు, 12. ఆశీః ప్రార్థనల ఫలకథనం. మణికల్ప అనుష్ఠాన ప్రకార వర్ణనం, 13. శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాదుల ప్రతిపాదన, 14. ఋగాది వేదత్రయాన్ని అధ్యయనం చేయని వారిని, అర్థజ్ఞానశూన్యుణ్ణి నిందించడం, 15. గురుపరంపర వివరణ.

పైన వివరించిన విషయాలలో ముఖ్యంగా ఉపాసనాసంబంధమైన అంశాలను ఎన్నుకొని కొంత విషయ వివేచనం జరుపుదాం. బృహ దారణ్యకోపనిషత్ వంటి ముఖ్యోపనిషత్తులలో లాగ ఈగ్రంథంలో అనేక ఉపాసనా క్రమాలు వివరింపబడ్డాయి. ఉపాసనా వివరణాలతో నిండియుండటం బట్టి దీనికి ఉపనిషత్ అనేపేరు ఏర్పడింది. అలా

సాంఖ్యాయన లేదా కౌషీతక ఆరణ్యకం అని పిలువబడే ఈగ్రంథం ప్రాచీన ఉపాసనా విధుల్ని ఎన్నింటినో ప్రబోధిస్తున్నది.

వైదికసాహిత్యంలో చెప్పే ఉపాసనా రీతి అనేక సంకేతార్థాలతో నిండి ఉంది. ఉదాహరణకి మొదటగా మహావ్రతాన్ని తీసుకొందాం. మహావ్రతం సూక్ష్మ సంకేతాలతో ఇలా వర్ణితమైంది. ప్రజాపతి అనే ఒక వైదికదైవం ఒక సంవత్సరానికి సంకేతంగా చెప్పబడితే మహావ్రతం అనేది ప్రజాపతియొక్క శరీరం అని సూచింపబడుతుంది. మహావ్రతం ప్రజాపతి శరీరమే కాదు, ఇంద్రుని శరీరం అనికూడ వర్ణితమైంది. అలాగే ఋక్, యజుః, సామ మంత్రాలతో నిర్మితమైన పురుషశరీరం అనికూడ చెప్పబడుతుంది. ఇక్కడ ఒక విశేషం ఉంది. మహావ్రత స్తోమం ఇరవై అయిదు భాగాలతో నిండి ఉంది. సంవత్సరానికి ఇరవైనాలుగు పక్షాలు. సంవత్సరంగా ఊహింపబడ్డ ప్రజాపతి ఇరువది ఐదవ తత్త్వంగా తెలుస్తుంది. మహావ్రతంలో వినియోగింపబడే ఆజ్య శస్త్రం అనేది పన్నెండు అనువాకాల మంత్రం. ఈ పన్నెండు సంఖ్య పన్నెండు నెలలు గలిగిన సంవత్సరానికి సంకేతం. ఆ సంవత్సరం ప్రజా పతి. ఇలా నడుస్తుంది వైదికుల ఆలోచనా పద్ధతి. సామాన్యంగా ఒక యజ్ఞప్రక్రియనో, వ్రతవిధానాన్నో సంకేతాలతో ఇమిడ్చి ఆయా కలాపాలలోని యాంత్రికతను పోగొట్టి ఉపాసనా ప్రక్రియతో మనస్సుని ఉన్నతోన్నత స్థాయిలోనికి తీసుకొని వెళ్ళడం ఈ పద్ధతిలోని విశేషం.

ఈ మహావ్రత పద్ధతిలోనే మరో అంశం. స్త్రీ పుం శక్తుల కలయి కను సూచించాలని భావిస్తే వైదిక భావుకుడు ఆ భావనని ఉచ్చరించే మంత్రాలకు, నిర్వహించే కర్మకలాపాలకు ముడిపెట్టి వ్యాఖ్యానిస్తాడు. పుంలింగమైన మహాన్ స్త్రీశక్తియైన మహతిలో కలుస్తుంది. ఈ భావ ననే ముందుకు తీసుకుపోతూ అగ్ని మహాన్ అయితే పృథివి మహతి అవుతుంది. వాయువు మహాన్ అయితే అంతరిక్షం మహతి అవుతుంది.

బ్రహ్మ మహాన్ అయి బ్రాహ్మణితో కలుస్తుంది. సూర్యుడు బ్రహ్మనికి సంకేతమైతే స్వర్గం బ్రహ్మణికి చిహ్నమవుతుంది.

ఇదే విషయాన్ని ఒక కథగా చెప్పి మన మనస్సుకి పట్టేట్లు చేస్తుంది వైదిక సాహిత్యం. ఈ సందర్భంలో కథ ఇది.

విశ్వామిత్రుడు తన వ్రతాచరణబలంతో, శస్త్రాధ్యయన విద్యా సామర్థ్యంతో ఒకసారి ఇంద్రధామానికి వెళ్ళాడు. ఇంద్రుడు అతనితో– "ఒక వరం కోరుకోవయ్యా విశ్వామిత్రా!" అంటే, విశ్వామిత్ర ఋషి– "నిన్ను తెలుసుకొనే జ్ఞానం నాకు ప్రసాదించు. అదేచాలు నాకు" అంటాడు. ఇంద్రుడు మళ్ళీ మళ్ళీ రెట్టిస్తూ ఏదైనా వరం కోరుకోమని విశ్వామిత్రుణ్ణి ప్రేరేపిస్తాడు. విశ్వామిత్రుడు రెండోసారి, మూడోసారి కూడ"నిన్ను గురించిన జ్ఞానమే కావా"లని ఇంద్రుణ్ణే అభ్యర్థిస్తాడు. చిట్టచివరకు ఇంద్రుడు ఇలా సమాధానమిస్తాడు. "చూడు మహర్షీ! నేనే మహాన్. మహతిని కూడా నేనే. దేవదేవీతత్త్వాల సమన్వయం నేనే. బ్రహ్మం, బ్రహ్మణి కూడ నేనే. అలా స్త్రీపుం శబ్దాల సామరస్య రూపాన్ని నేనని తెలుసుకోవాలి." విశ్వామిత్రుడు ఈ విషయాన్ని ఇంకా తెలుసుకోవాలని అభిలషిస్తాడు. ఇంద్రుడు ఈ మాటలతో తన బోధ ముగిస్తాడు. "నేను ఇంతకు ముందు చెప్పిన రీతిగా ఉంటుంది నా తత్త్వం. అది స్త్రీ పురుష విభేదాన్ని అధిగమించే తత్త్వం. ఇంకా ఏం చెప్పాలి! సరిగ్గా అర్థం చేసుకొంటే పెద్ద పెద్ద తపశ్చర్యలు చేయ కపోయినా నాలాగా ఎవడైనా ఏకైక తత్త్వస్థితిని సాధనవల్ల అందుకో గలడు."

ఒక మంత్రం "హిం" కారంతో ప్రారంభమవుతుంది. ఆ "హిం" అనే శబ్దాన్ని ఉపాసనకి అనువుగా ఇలా మలుచు కోవడం జరుగుతుంది. ఆ "హి" అనే శబ్దం ప్రాణంగా, అమృతతత్త్వంగా భావింపబడుతుంది. ఉపాసింపబడుతుంది.

ఉపాసన చేసే సాధకునికి గర్వలేశం మిగిలిఉండకూడదు అనే అంశాన్ని ఈ వైదిక ఆఖ్యాయిక తెలియుపరుస్తుంది. చిత్ర - గాంగ్యాయునులు ఒక యజ్ఞం తలపెట్టి ఆరుణి అనే మహర్షిని ఋత్విక్కుగా ఎన్నుకొన్నారు. ఆరుణి తను స్వయంగా యజ్ఞానికి వెళ్ళకుండా తన కొడుకు శ్వేతకేతువును పంపాడు. అతను వెళ్ళగానే రాజైన గాంగ్యాయునుడు ఇలా అడిగాడు. "ఋషి కుమారా! ఈ ప్రపంచంలో ఏదైనా నన్ను దాచి ఉంచే రహస్య ప్రదేశం ఉందా!" దానికి శ్వేత కేతువు -- "నాకు తెలియుదు. మా ఆచార్యవర్యుడైన పితృపాదులను అడిగివస్తా"నని వెళ్ళి తండ్రి నడిగితే నాకూ తెలియుదు. నీకెలా చెప్పేది? మనమంతా కలసి ఆ రాజు వద్దకే వెళ్దామని" తండ్రి అన్నాడు. తర్వాత వారిద్దరూ ఆ విషయాన్ని గురించి వివరించమని గాంగ్యాయునుణ్ణి కోరారు. ఆయన అప్పుడు "మీరు బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని పొందేందుకు నిజంగా అర్హులు. కారణం మీలో లేశమాత్రం కూడా గర్వం లేదు. తెలియునిది తెలుసు అని చెప్పకొనే ఆర్భాటం కూడ లేదు" అని విషయాన్ని వివరిస్తాడు. తనకి తెలిసిన రీతిగా వారికి జ్ఞానబోధ చేస్తాడు.

ఈ గ్రంథంలో కౌషీతకీ మహర్షి "ప్రాణమే బ్రహ్మ" అని బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని ప్రాణంగా ఉపాసన చేసే విధానాన్ని సూచిస్తాడు. ఇలాగే పైఙ్గ్యుడు కూడ వివరిస్తాడు. శుష్కభృంగారుడనే వాడు ఋక్కును బ్రహ్మంగా ఉపాసించాల్సింది అని అంటాడు.

ప్రతర్దన దైవోదాసుడు యుద్ధ సామర్థ్యాన్ని, పౌరుషాన్ని ఆధారంగా చేసుకొని "ఇంద్రధామాన్ని" చేరుకొన్నాడు. ఇంద్రుడు ప్రతర్దనుని ఒక వరం కోరుకోమన్నాడు. అప్పడు ప్రతర్దనుడు మనుష్యునికి ఏవరం కావాలో ఆ వరాన్ని నువ్వే నాకు ఎన్నికచేసి ఇవ్వమన్నాడు. అధికుడు అల్పునికి ఎన్నిక చేయడం సులభం కాదు. కాబట్టి నీ వరం నీవే కోరుకో అంటాడు ఇంద్రుడు. ప్రతర్దనుడు -- "అయితే ఇంద్రా! నీ

వద్ద నాకోసం ఇవ్వవలసిన వరమే లేదు" అన్నాడు. అప్పుడు ఇంద్రుడు తాను సాక్షాత్తు సత్యం కాబట్టి తన సత్యపథాన్నుంచి వైదొలగకుండా ఇలా చెప్పాడు. "ప్రతర్దనా! కోరుకోకపోయినా మనిషికి ఏది కావాలో చెప్పాతున్నా, విను. నన్నే తెలుసుకో." అలా ఇంద్రుడు చెప్తూ "నన్ను ప్రాణంగా, ప్రజ్ఞాతగా, ఆయువుగా, అమృతత్త్వంగా భావించి ఉపాసించమని ఉపదేశిస్తాడు."

గార్గ్యబాలాకి మంచి వేదాధ్యయన పరుడు. కురు పాంచాల కాశీ మొదలైన దేశాలను పర్యటించాడు. ఒకసారి కాశీరాజు అజాతశత్రువు దగ్గరికి వెళ్ళి "బ్రహ్మతత్త్వాన్ని గురించి నీకు వివరిస్తా" అన్నాడు. ఈ సంభాషణలో అనేక ఉపాసనా క్రమాలు వివరింపబడ్డాయి. మొదట బ్రహ్మతత్త్వాన్ని సూర్యరూపంగా, చంద్రుని రూపంగా, విద్యుద్రూపంగా - ఇలా ఎన్నో రకాలుగా వర్ణించవచ్చునని బాలాకి చెప్పకు పోతూ వుంటే, వాటికి అజాతశత్రువు అడ్డంకులు చెప్తూ ఆక్షేపణలు చేస్తాడు. చివ రికి బాలాకి ఒక చోట ఆగిపోతాడు. అప్పుడు "ఇంతేనా, ఇంకేమైనా చెప్పవలసి ఉందా?" అని అజాతశత్రువడిగితే బాలాకి "ఇంతే" నని సమాధానమిస్తాడు.

అప్పుడు అజాతశత్రువిలా అంటాడు "బాలాకీ! నేను బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని ఉపదేశం చేస్తానంటూ నేను అనవసర ప్రసంగాలు చేసేట్లు చేయకు. బ్రహ్మతత్త్వం ప్రసంగాలకీ, ప్రవచనాలకీ అతీతం సుమా!" బాలాకి సిగ్గుపడి పోయాడు. తన వాచాలత్వం తెలుసుకున్నాడు. అజాత శత్రువునే ఆత్మతత్త్వాన్ని ఉపదేశించమని అన్నాడు. అప్పుడు ఆత్మత త్త్వాన్ని అజాతశత్రువు బాలాకికి వివరిస్తాడు.

ఉపాసనా పద్ధతిలో ఒక విలక్షణమైన తీరు ఒకచోట చెప్పబడ్డది. పృథివి పూర్వరూపం అయితే దివి ఉత్తరరూపం. వాయువు వాటిని

సంధానం చేసే సంహిత. ఇలా అని మాండుకేయుడంటాడు. ఇలాంటి పద్ధతిలో అనేక వ్యాఖ్యానాలు చేయబడతాయి.

తరువాత శాకల్యుడు అనే ఋషి ప్రాణం వెదురుబొంగుతో పోల్చి ఇలా ఊహిస్తాడు. చిన్న చిన్న వెదురు బొంగులు ఒక శాలలో ప్రధాన మైన దూలం మీద ఆధారపడి యున్నట్లు సర్వమైన ఆత్మ ప్రాణం మీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఈ ప్రాణం ఊష్మరూపం. ఎముకలు స్పర్శరూపం. మజ్జ స్వర రూపం. ఇలా అచ్చులకు తదితర అక్షర విశేషాలకు శరీర భాగాలు, ప్రాణం అనుసంధింప బడినాయి. అక్షర సముదాయాలతో ఉపాసించ వలసిన అనేక విషయాలను అనుసంధించి చెప్పడం ఒక పద్ధతి.

మరో ఉదాహరణ: సూర్యుణ్ణి ఉపాసించాలనుకోండి. మనలో ఉన్న అంతరాత్మ, సూర్యుడిలో ఉన్న ఆత్మతత్త్వం ఒక్కటే అని చెప్తూ అలా భావించి ఉపాసించాలి, అనే ఒక ఉపాసనా విధి చెప్ప బడుతుంది. మనుష్యుడు ఆత్మావబోధ లేక అజ్ఞుడై ద్వైతభావంతో కొట్టు మిట్టాడుతున్నప్పుడు ఈ అశరీరమైన ప్రజ్ఞాత ఆ అంతరిక్షంలో వెలిగిపోయే దూరంగా ఉన్న సూర్యుడు, తత్త్వతః ఒక్కటే, అని భావించి ధ్యానించే ఉపాసన సూచింపబడుతుంది.

అగ్నిహోత్రం అనేక వైదిక యజ్ఞయాగాలకు, కర్మ కలాపాలకు ఆధారభూతం. ఈ అగ్నిహోత్రాన్ని అంతరంగికమైన ఆధ్యాత్మికాగ్నితో పోల్చి, ఆత్మని అగ్నిగా భావించి ఉపాసించే విధి ఒకటి చెప్పబడింది. అసలు దేవతలంతా పురుషులలోనే ప్రతిష్ఠితమై ఉన్నారని భావించబ డింది. అగ్ని వాక్కులో, వాయువు ప్రాణంలో, సూర్యుడు నేత్రయు గ్మంలో, చంద్రుడు మనస్సులో, అన్ని దిక్కులు శ్రోత్రేంద్రియంలో, జలం రేతస్సులో భావింపబడి ఉపాసించే క్రమం వివరింప బడింది.

మనుష్యుణ్ణే సర్వదేవతలకూ నిలయంగా చేసి మనుష్యత్వంలోనే దివ్యత్వ శక్తి కలగడానికి తగిన ఉపాసనావిధులు ఈ గ్రంథంలో పొందు పరచబడియున్నాయి. ప్రజాపతి ఈ పురుషుణ్ణే దివ్యత్వస్థాయికి తీసుకు పోవడానికి అందరు దేవతలు ఈ పురుషుడిలోనే నివసించేట్లు చేశాడు. ఈ పురుషుని వాక్కులో అగ్ని, ప్రాణంలో వాయువు, అపానంలో విద్యుత్, ఉదానంలో పర్జన్యుడు, చక్షువులలో సూర్యుడు, మనస్సులో చంద్రుడు, శ్రోత్రేంద్రియంలో దిక్కులు, శరీరంలో పృథివి, రేతస్సులో జలం, బలంలో ఇంద్రుడు, కోపంలో ఈశానుడు, తలలో ఆకాశం, ఆత్మలో బ్రహ్మ, ఇలా పురుషునిలో దేవతలు, పంచ భూతాలు, అన్ని దిక్కులు నివసించి ఉంటాయి అని చెప్పటంలో పురుషుని దివ్యోన్నత స్థాయికి తీసుకొని వెళ్ళడం ఆంతర్యం.

సారాంశంగా ముఖ్యమైన విషయం శరీరాన్ని సంస్కరించి, దివ్యత్వ సిద్ధి కలిగించి ఆ శరీరంలోనే బ్రహ్మయజ్ఞాన్ని నిర్వహించటం సూచిం పబడుతుంది. అలా బ్రహ్మయజ్ఞనిష్ఠుడైన పురుషుడు మృత్యువును అలా దూరదూరంగా పారదోలేస్తాడు.

కౌషీతకి మహర్షి, మనుష్యుడు తన పాపాల నుంచి ముక్తుడవ్వా లంటే ముఖ్యంగా మూడు ఉపాసనా విధులను గురించి చెప్తాడు. పాపవిముక్తికి మనుష్యుడు సూర్యుణ్ణే ఉదయించే వేళ, మధ్యాహ్న సమ యంలో ఆకాశమధ్యంలో వెలుగొందే వేళ, అస్తమించే సమయంలో ఆరాధించాలంటాడు. తన సంతానం యొక్క దురదృష్టాలను దూరం చేయటానికి అతడు చంద్రుణ్ణే ఉపాసించాలి. పూర్ణచంద్రుణ్ణే ఉపాసిస్తే అతనికి ఐశ్వర్యం వెంటనంటి వస్తుంది. అతని పిల్లలు ఎప్పుడూ అతనికి ముందుగా చనిపోరు. ఈ గ్రంథంలోని ఉపనిషద్భాగంలో ముఖ్యంగా నలు గురు తమతమ సందేశాల్ని చెబుతారు. వారే కౌషీతకి-పైఙ్గ్య, ప్రతర్దన-శుష్కభృంగారకులు అనేవారు. అందులో కౌషీతకి ప్రాణంబ్రహ్మతత్త్వం అంటాడు.

కొద్దో గొప్పో పైజ్యుడు ప్రాణం బ్రహ్మ అని ఒప్పుకుంటూ కొన్ని కొత్త విశేషాలు చెబుతాడు. ప్రతర్దనుడు కొంత స్వేచ్ఛగా ఆలోచించే తాత్త్వికుడు. బహిరంగమైన యజ్ఞకలాపాల్ని అవి యిచ్చే ఫలాలను పక్కకు నెట్టి, అంతరంగికమైన ఆధ్యాత్మిక అగ్నిహోత్ర భావనను ప్రతిపాదిస్తాడు. అంతరంగికమైన అగ్నిహోత్రంలో వాక్కు ప్రాణం అనే రెండు హవిస్సులను గురించి అభిలషిస్తాడు. శుష్కభృంగారకుడు ఉక్థమే బ్రహ్మం అని నిర్వచించి ఋగ్యజుస్సామ వేదాల రూపంలో ఆ బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని ఉపాసించాలంటాడు.

—డి.ఎస్.బి.

2.2.7 వైశిష్ట్యం

ఆరణ్యకాలు కొంతవఱకు కర్మలను ప్రతిపాదించినా ప్రధానంగా జ్ఞానాన్ని ఉపాసనలను బోధిస్తున్నాయి. ఉపాసనా విధానాన్ని సమగ్రంగా వివరించే ఆరణ్యకాల్లో కౌషీతకారణ్యకం విశిష్టమైంది. శాంఖాయనారణ్యకం కౌషీతకారణ్యకం అని వ్యవహారంలో భేదమే గాని గ్రంథం ఒకటే. ఈ ఆరణ్యకం మహావ్రతోపాసన, సంహితోపాసన, అక్షరోపాసన, ప్రాణోపాసన, పురుషచాతుర్విధ్యం, ణకార షకారాల ప్రాధాన్యం, శరీరాన్ని ఆవేశించే దేవతలు, మరణ సూచకారిష్టాలు, స్వప్నవిశేషాలు, బ్రహ్మతత్త్వం మొదలైన అంశాలను ఎంతో విశిష్టంగా నిరూపించింది.

మహావ్రతోపాసన:

ఋగ్యజుస్సామ మయమైన వేదరాశి ఇంద్రుని ఆత్మస్వరూపం. ఈ ఆత్మస్వరూపాన్ని ఉపాసించడమే మహావ్రతోపాసన. ఇది ఒక సంవత్సరకాలం చేయబడుతుంది. ఇతరారణ్యకాలు మహావ్రతోపాసనను ప్రతిపాదించినా కౌషీతకారణ్యకం దాన్ని నిరూపించిన పద్ధతి ఎంతో విశిష్టంగా కనబడుతున్నది.

సంహితోపాసన:

ఈ ఆరణ్యకంలో ఏడో అధ్యాయంలో సంహితోపనిషత్తనే పేరుతో సంహితోపాసన వర్ణింపబడింది. సంహితోపాసన అధిదైవతం, అధ్యాత్మం అని రెండు విధాలు. ఈ సందర్భంలో పృథివ్యాదులకన్నింటికి పూర్వ రూపం, ఉత్తర రూపం, సంహిత, సంధి, సంధాత అని అయిదు రకాల అంశాలను ఈ ఆరణ్యకం ప్రతిపాదిస్తున్నది. ఈ అయిదు అంగాలతో కూడిన అధిదైవతాధ్యాత్మ విధానాలను వివిధాంశాలకు ఎవరు తెలుసుకొని ఉపాసన చేస్తారో వాళ్ళకు పశువులు, కీర్తి, బ్రహ్మవర్చస్సు, స్వర్గలోకం లభిస్తాయని ఈ ఆరణ్యకం వివరిస్తున్నది.

అక్షరోపాసన:

మాండుకేయుడు వివరించిన అక్షరోపాసనను ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో చక్కగా ఇలా నిరూపిస్తున్నది.

ఒకపదంలో పూర్వాక్షరమే పూర్వరూపం, ఉత్తరాక్షరమే ఉత్తర రూపం, పూర్వరూపోత్తర రూపాక్షరాల మధ్యలో ఉండి సంధిని కలిగిస్తున్న మాత్ర ఏదైతే ఉందో, ఏది ప్రతి మాత్రను విభజిస్తున్నదో, ఏది ప్రతి స్వరాన్ని తెలియజేస్తున్నదో అదే సంహిత. ఎవరు ఈ సంహితను తెలిసికొని సంధిస్తాడో అతడికి సంతానం, పశువులు, కీర్తి, బ్రహ్మతేజస్సు, స్వర్గం, పూర్ణాయుర్దాయం లభిస్తాయి[1].

ఇలాంటి ఉపాసనలను ఈ ఆరణ్యకంలో కౌంఠరవ్యుడు, భార్గవుడు, శాకల్యుడు, కాశ్యపుడు, పంచాల చండుడు, తార్క్ష్యుడు, ఆర్తభాగుడు, వాలిశిఖాయని, లౌహిక్యుడు మొ|| వారు ఎంతో విశిష్టంగా నిరూపించారు. ఉదాహరణకు ఆర్తభాగుడు నిరూపించిన కాలానికి సంబంధించిన సంహితోపాసనను గమనించండి –

గతి పూర్వరూపం, నివృత్తి ఉత్తరరూపం, స్థితి సంహిత. స్థితి రూపమైన ఈ సంహితలో నిమేషాలు, కాష్ఠలు, కళలు, క్షణాలు, ముహూర్తాలు, అహోరాత్రాలు, అర్ధమాసాలు, మాసాలు, ఋతువులు, సంవత్సరాలు సంధింపబడుతున్నాయి. ఈ సంహిత ఈ కాలాలను

---

1. పూర్వమేవాక్షరం పూర్వ రూపముత్తర ముత్తర రూపం తద్యాసా మాత్రా పూర్వరూపోత్తర రూపే అన్తరేణ యేన సంధిం వివర్తయతి యేన మాత్రా మాత్రం విభజతి యేన స్వరాత్స్వరం విజ్ఞాపయతి సా సంహితేతి స య ఏవమేతాం సంహితాం వేద సంధీయతే ప్రజయా పశుభిర్యశసా బ్రహ్మవర్చసేన స్వర్గేణ లోకేన సర్వమాయురేతి శాం.ఆ. 7.13

సంధిస్తున్నది. కాలం గతి- నివృత్తి-స్థితులను సంధిస్తున్నది. గతి నివృత్తి స్థితులచేత సమస్తం సంధింప బడుతున్నదని అధిదైవతార్థం.

అధ్యాత్మార్థంలో భూతకాలం పూర్వరూపం, భవిష్యత్కాలం ఉత్తర రూపం, వర్తమానకాలం సంహిత. ఇదే కాలసంధి. దీన్ని స్పష్టంగా తెలుసుకున్నవాడు సంతానాది ఫలాలను పొందుతాడు.

ఎనిమిదో అధ్యాయంలో ప్రాణోపాసనను ఎంతో విశిష్టంగా ఈ ఆరణ్యకం నిరూపిస్తున్నది. ఆత్మకు ప్రాణం ఊష్మరూపం, ఎముకలు స్పర్శరూపం, మజ్జ స్వరరూపం, మాంసం అక్షర రూపమని మాండూకేయుడు వివరించాడు.

పురుషచాతుర్విధ్యం:

ఈ ఆరణ్యకం పురుషచాతుర్విధ్యాన్ని ఎంతో చక్కగా ప్రతిపాదిస్తున్నది. 1. శరీర పురుషుడు, 2. ఛన్దః పురుషుడు, 3. వేద పురుషుడు, 4. మహా పురుషుడని పురుషులు నాలుగు రకాలు. శరీర పురుషుడంటే దైహికమైన ఆత్మ. ఛన్దః పురుషుడంటే అక్షర సమామ్నాయాత్మకమైన గాయత్ర్యాది ఛందస్తత్వం తెలిసిన వాడు. వేదపురుషుడంటే ఋగాది వేదాలను తెలిసికొని బ్రహ్మిష్ఠుడై యజ్ఞ మహత్వాన్ని తెలిసిన వాడు. సంవత్సర స్వరూపం తెలిసి ఆత్మకు ఆదిత్యునితో ఏకత్వాన్ని తెలుసుకున్నవాడు మహాపురుషుడని వివరింప బడింది[2].

ఎనిమిదో అధ్యాయంలో ఈ ఆరణ్యకం 'ణ' కార 'ష' కారాల స్వరూపం ఎంతో విచిత్రంగా నిరూపిస్తున్నది. ప్రజాపతి ప్రజలను సృష్టించి ఛన్దస్సులతో ఆత్మను సంధించాడు. ఈ రెంటికీ సంహిత

---

2. చత్వారః పురుషా ఇతి బాధ్వః శరీర పురుషశ్ఛన్దః పురుషో వేద పురుషో మహాపురుష ఇతి. శాం. ఆ. 8.3.

ఏర్పడింది. ఈ సంహితకు 'ణ' కారమే బలం, 'ష' కారమే ప్రాణం అని కౌషీతకం చేస్తున్న నిరూపణ ఎంతో విశిష్టంగా ఉన్నది.

గాయత్రీ స్వరూపం, ప్రాణం యొక్క జ్యేష్ఠత్వం, శ్రేష్ఠత్వం కూడా ఈ ఆరణ్యకంలో చక్కగా ఉపదేశింపబడింది[3].

మానవశరీరంలో ఏయే అవయవాల్లో ఏయే దేవతలు ఆవేశించి ఉన్నారో ఈ ఆరణ్యకం ఇలా నిరూపిస్తున్నది –

'వాక్కు నాది' అని అగ్ని వాక్కునావేశించాడు. 'ప్రాణం నాది' అని వాయువు ప్రాణాన్నావేశించాడు. 'అపానం నాది' అని విద్యుత్ అపానాన్నావేశించింది. 'ఉదానం నాది' అని పర్జన్యుడు ఉదానాన్నావేశించాడు. 'చక్షువు నాది' అని ఆదిత్యుడు చక్షువు నావేశించాడు. 'మనస్సు నాది' అని చంద్రుడు మనస్సునావేశించాడు. 'శ్రోత్రం మాది' అని దిక్కులు శ్రోత్రాన్నావేశించాయి 'శరీరం నాది' అని పృథివి శరీరాన్ని ఆవేశించింది. 'రేతస్సు నాది' అని రేతస్సును జల మావేశించింది. 'బలం నాది' అని ఇంద్రుడు బలాన్ని ఆవేశించాడు. 'మన్యువు నాది' అని మన్యువును ఈశానుడావేశించాడు. 'తల నాది' అని ఆకాశం తలను ఆవేశించింది. 'ఆత్మ నాది' అని బ్రహ్మ ఆత్మను ఆవేశించింది.

ఇలాంటి విశిష్టమైన భావనలను నిరూపిస్తూ కౌషీతకారణ్యకం ఆరణ్యకవాఙ్మయంలో విశిష్టమైందిగా చెప్పబడుతున్నది.

మరణ మాసన్నమైన వానికి కన్పడే అరిష్టాలను, స్వప్నాలను ఈ ఆరణ్యకం విలక్షణంగా నిరూపిస్తున్నది[4].

---

3. కౌ. ఆ. 11.2
4. కౌ. ఆ. 11.3-4

మానవ శరీరాన్ని వైరాగ్యం చేత సంస్కరించాలి. అలా సంస్కరించిన బ్రహ్మనిష్ఠుని భావాలెలా ఉంటాయో ఈ ఆరణ్యకం వివరిస్తున్నది--

అతడు ఆత్మనే అన్నిచోట్ల దర్శిస్తాడు, వింటాడు, మననం చేస్తాడు. ధ్యానం చేస్తాడు. వేదాధ్యయనం చేస్తూ బ్రహ్మచర్యంతో, తపస్సుతో, శ్రద్ధతో, నిత్యమైన యజ్ఞంతో ఆత్మను తెలిసికొనవలెనని మాండేయుడును, ఇట్లు ఆత్మను తెలిసికొని శాంతుడు, దాంతుడు, ఉపరతుడు, సహనశీలియై తనలోని పరమాత్మను దర్శించాలని మాండవ్యుడు బోధిస్తున్నారు.[5]

వేదాధ్యాయనం చేసిన వాడి గొప్పతనాన్ని అభివర్ణిస్తూ, వేదార్థం తెలియకపోతే అధ్యయనం చేసినా అతడు కేవలం భారవహుడే అవుతాడని ఈ ఆరణ్యకం నిరూపిస్తూ ఎంతో విశిష్టమైనదిగా గుర్తింపబడింది.

— వి.వి.బి.

5 వైరాగ్యసంస్కృతే శరీరే బ్రహ్మయజ్ఞనిష్ఠో భవేదవ పునర్మృత్యుం జయతి తదుహవ ఆత్మా ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతిమేతం వేదాను వచనేన వివిదిషన్తి. బ్రహ్మచర్యేణ తపసా శ్రద్ధయా యజ్ఞే నాశకేన చేతి మాండూకేయః. తస్మాదేవం విచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరత-స్తితిక్షుః శ్రద్ధావిత్తో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాఽఽత్మానం పశ్యేదితి మాండవ్యః. శాం.ఆ. 13.1.

2.2.8 సంగ్రహ సమీక్ష

శాంఖాయనారణ్యకమే కౌషీతకారణ్యకం. కుషీతకి మహర్షి శిష్యుడు శాంఖాయనుడు. శాంఖాయనశాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకానికి కుషీతకి మహర్షి మూలపురుషుడు కావడం వల్ల రెండు పేర్లతోను వ్యవహారం ఏర్పడింది. ఈ ఆరణ్యకంలో పదిహేను అధ్యాయాలున్నాయి. ప్రతి అధ్యాయంలోను కొన్ని ఖండలున్నాయి. ఇందులో పేర్కొనబడిన విషయాలను ఇక్కడ సంక్షిప్తంగా వివరిస్తాను.

1. ప్రథమాధ్యాయంలో మహావ్రతం నిరూపించబడింది. ప్రజాపతి సంవత్సరానికి ప్రతీక. మహావ్రతం ఆ ప్రజాపతికి శరీరం. ఇందులో ఉపయోగించబడే ఆజ్యశస్త్రంలో పన్నెండు అనువాకాలున్నాయి. ఒక్కొక్క అనువాకం ఒక్కొక్క మాసానికి సంకేతంగా భావింపబడుతున్నది. స్త్రీశక్తి - పురుష శక్తుల కలయిక ఈ మహావ్రతంలో పరోక్షంగా సూచింపబడింది. దీనికి ఈ ఆరణ్యకం విశ్వామిత్రోపాఖ్యానాన్ని ఉదాహరణగా ఇస్తున్నది.

విశ్వామిత్రుడు స్వర్గానికి వెడతాడు. ఇంద్రుడతని నాహ్వానించి ఏదైనా వరం కోరుకొమ్మంటాడు. నిన్ను గ్రహించ గలిగేటట్లు వరం ఇవ్వమంటాడు. చివరకు ఇంద్రుడు - "నేనే మహత్తును, మహతిని, నేనే దేవుణ్ణి, దేవిని కూడా. స్త్రీ శక్తి పురుష శక్తి, ఈ రెండింటికీ అతీతమైన శక్తిని నేనేనని గ్రహించు" అంటాడు.

2. ద్వితీయాధ్యాయంలో హింకారమే ప్రాణమని హింకార స్వరూపం అనేక విధాల వర్ణింపబడింది. సాంకేతికంగా ఆరణ్యకం ఎన్నో విషయాలనిలా అందిస్తుంది.

మూడు శీర్షణ్యాలను ప్రశంసిస్తున్నాడు. అవి మూడు తృచలు. శీర్షంలో కపాలాలు మూడు. ఈ రెండింటిని సంధిస్తున్నాడు. ఒక్కొ

క్కటి మూడు మూడుగా అయి మొత్తం తొమ్మిది ఋక్కులైనాయి. శిరస్సులో తొమ్మిది ప్రాణాలున్నాయి. అవి అర్కసహితాలుగ ఉన్నాయి. ఇది పగటి రూపం.

ఇలా ఈ అధ్యాయంలో అనేకాంశాలు వివరింపబడినాయి.

3. తృతీయాధ్యాయంలో చిత్రుడు గాంగ్యాయని యజ్ఞం చేయా లనుకొని ఆరుణిని వరించాడు. అతడు తన కొడుకైన శ్వేతకేతువును యజ్ఞాన్ని ఆచరించి రమ్మని పంపాడు. యజ్ఞాన్ని నిర్వహించడానికి వచ్చిన శ్వేతకేతువును గాంగ్యాయని ప్రశ్నించాడు. దానికి సమాధానం తెలియదని తన గురువువద్దకు వెళ్లి తెలుసుకొని వచ్చి చెబుతానని అంటాడు శ్వేతకేతువు. గురువైన తండ్రి దగ్గఱకు వచ్చి రాజు వేసిన ప్రశ్నలను వివరిస్తాడు. తండ్రి వాటికి సమాధానాలిస్తాడు. తరువాత తండ్రికొడుకులిద్దఱు రాజు దగ్గఱకు వస్తారు. రాజు వారిద్దఱికి, తనకు తెలిసిన తత్త్వాన్ని ఉపదేశిస్తాడు.

యజుర్వేదం పొట్ట, సామవేదం శిరస్సు, ఋగ్వేదం, శాశ్వత మైన మూర్తిగా రూపొందిన ఋషి బ్రహ్మమయుడు, గొప్పవాడని ఈ అధ్యాయంలో ప్రతిపాదించబడింది.

4. నాలుగో అధ్యాయంలో కౌషీతకి, పైంగ్య, శుష్కభృంగారులు బోధించిన విశేషాలెన్నో ఉన్నాయి. కౌషీతకి ప్రాణమే బ్రహ్మ అని, మనస్సు దూత అని చక్షుస్సు గోప్త అని, శ్రోత్రం సంశ్రావయిత అని, వాక్కు పరివేష్ట్రి అని వివరించాడు. పైంగి కూడ ప్రాణమే బ్రహ్మ అని ప్రబోధించాడు. శుష్కభృంగారుదు ఉక్థం బ్రహ్మ అని ప్రతిపాదిం చాడు.

పితాపుత్రులకు సంబంధించి లోకంలో సుప్రసిద్ధమైన ఒక భావన ఈ ఆరణ్యకంలో చోటు చేసుకుంది. తండ్రి కొడుకును ఇలా ఆశీర్వ దిస్తున్నాడు.

"నీవు నా ప్రతి అంగం నుంచి జన్మించావు.
హృదయం నుంచి పుట్టావు. నీవుగా ఏర్పడినది నేనే.
నూరేళ్ళు జీవించు"[1]

ఇంద్రియాలన్నింటి కంటే ప్రాణమే శ్రేష్ఠమైనదనే అంశం ఇందులో వివరింపబడింది.

5. పంచమాధ్యాయంలో దివోదాసపుత్రుడైన ప్రతర్దనునికి ఇంద్రునికి జరిగిన సంవాదం ముఖ్యమైన అంశంగా వివరింపబడింది.

స్వర్గానికి చేరిన ప్రతర్దనుణ్ణి ఇంద్రుడేదైనా వరం కోరుకోమంటాడు. మనుష్యులకేది మంచిదో దానిని నీవే ఇవ్వమంటాడు ప్రతర్దనుడు. తక్కువ వాడికోసం అధికుడు వరాన్ని కోరడం సబబుకాదు. నీవే కోరుకో అంటాడు ఇంద్రుడు. వద్దంటాడు ప్రతర్దనుడు. నన్ను ప్రజ్ఞాత్మనైన ప్రాణాన్నిగా తెలుసుకో! అని ఇంద్రుడు ప్రతర్దనునికి చెబుతాడు.

మూగవాళ్లు, గుడ్డివాళ్లు, చెవిటివాళ్లు, మనఃస్థిమితం లేనివాళ్లు, చేతులు లేనివాళ్లు, కాళ్లులేనివాళ్లను చూశాం. కాని ప్రాణాలు లేనివాళ్లను బ్రతికి ఉండటం చూడలేదు. అందువల్ల ప్రాణం ఇంద్రియాలన్నిటికంటే ముఖ్యమైంది. దాన్ని బ్రహ్మగా ఉపాసన చేయాలని ఈ అధ్యాయం ఉపదేశిస్తున్నది.

6. ఈ అధ్యాయంలో గార్గ్యుడైన బాలాకి-అజాతశత్రువుల మధ్య జరిగిన బ్రహ్మవిషయకసంవాదం ఇలా వివరింపబడింది.

---

1. అంగాదంగాత్సంభవసి హృదయాదధిజాయసే |
అత్మా వై పుత్రనామాసి సజీవ శరదః శతమ్ ||

శాం. ఆ. 4.11

ఆదిత్యునిలోను, చంద్రునిలోను, విద్యుత్తులోను, మేఘంలోను, వాయువులోను, ఆకాశంలోను, అగ్నిలోను, నీటిలోను, అద్దంలోను, నీడలోను, ప్రతిధ్వనిలోను, శబ్దంలోను, నిద్రించే పురుషునిలోను శరీరంలోగల పురుషునిలోను కుడికన్నులోను, ఎడమకన్నులోను గల పురుషుణ్ణి నేనుపాసన చేస్తున్నానని బాలాకి చెప్పగా, అజాతశత్రువు అలా చేయరాదని చెప్పి ప్రాణోపాసన చెయ్యమని ఉపదేశిస్తాడు.

7. ఏడో అధ్యాయంలో సంహితోపనిషత్తు వివరింపబడింది. మండు కేయ, శాకల్య, వైశ్వామిత్ర, కౌంఠవ్యులు - పృథివి అగ్ని వాక్కు మొ|| వాటికి పూర్వ రూపాది అంగాలను నిరూపించారు. పరబ్రహ్మతత్త్వాన్ని వివరించారు.

8. ఎనిమిదో అధ్యాయంలో ప్రాణోపాసన గొప్పదనం, శరీర పురుష, ఛందఃపురుష, వేదపురుష, మహాపురుషులనే నాలుగు విధాల పురుషుల స్వరూపం విశదీకరించబడింది.

9. తొమ్మిదో అధ్యాయంలో గాయత్రీమహిమ, ప్రాణం యొక్క జ్యేష్ఠత్వ, శ్రేష్ఠత్వ గుణాలను ప్రతిపాదిస్తూ ప్రాణమే బ్రహ్మగా ఉపా సించాలని చెప్పబడింది.

10. పదో అధ్యాయంలో ఆధ్యాత్మికమైన ఆన్తరాగ్నిహోత్రం అభి వర్ణింప బడింది. మానవుడిలో అగ్ని వాక్కులోను, వాయువు ప్రాణం లోను, ఆదిత్యుడు కంటిలోను, చంద్రుడు మనస్సులోను, దిక్కులు చెవులలోను, జలం రేతస్సులోను, ఉండి అతడు తినే ఆహారాన్ని తిని పిస్తూ నీటిని త్రాగిస్తూ ఉన్నారు. అప్పుడే అతడు తినడం, త్రాగడం, తృప్తిపడటం జరుగుతున్నదని ఇందులో చెప్పబడింది.

11. పదకొండో అధ్యాయంలో అగ్న్యాది దేవతలలో పురుష రూపో పాసన, మరణ సూచకాలైన కొన్ని అరిష్టాలు, కొన్ని దుఃస్వప్నాలు,

వాటి ఫలితాలు, వాటి పరిహారం కోసం చేయాల్సిన హోమాలు, కొన్ని ఆశీస్సులు, ప్రార్థనలు వివరింపబడ్డాయి.

12. పన్నెండో అధ్యాయంలో ఇరామణికల్పం విపులంగా వర్ణింపబడింది. ఇరామణిని ధరించిన వారికి ఏయే ప్రమాదాలుండవో, ఆపదలుండవో విస్తరంగా చెప్పబడింది.

13. పదమూడో అధ్యాయంలో వైరాగ్యం చేత సుసంస్కృతమైన శరీరంతో బ్రహ్మయజ్ఞనిష్ఠతో ఉన్నవాడికి అపమృత్యుభయం లేదని చెప్పి, ఆత్మ దర్శనం, శ్రవణం, మననం, నిదిధ్యాసనం చేస్తూ, బ్రహ్మచర్యంతో శ్రద్ధతో జీవితాన్ని యజ్ఞభావనతో గడిపితే బ్రహ్మైక్యం సిద్ధిస్తుందని ప్రతిపాదించబడింది.

14. పధ్నాలుగో అధ్యాయంలో వేదాధ్యయనం చేయని వాని జీవితం వ్యర్థమని చెప్పి, వేదాధ్యయనం చేసి అర్థం తెలుసుకోకుండా ఊరికే వల్లె వేసేవాడు భారహారుడేనని, అర్థం తెలుసుకో గలిగితే సకల సంపదలను చివఱలో స్వర్గాన్ని పొందగలడని వివరింప బడింది.

15. పదిహేనో అధ్యాయంలో ఈ శాఖకు సంబంధించిన పరంపర పేర్కొనబడింది.

స్వయంభూ బ్రహ్మతో ప్రారంభమై, ప్రజాపతి, ఇంద్రుడు, విశ్వామిత్రుడు, దేవరాతుడు, సాకమశ్వుడు, వ్యశ్వుడు, విశ్వమనసుడు, ఉద్దాలకుడు, సుమ్నయువు, బృహద్దివుడు, ప్రతివేశ్యుడు, సోమపుడు, ప్రియవ్రతుడు, ఆరుణి, కౌషీతకి, శాంఖాయనుడు. ఇలా ఋషి పరంపరగా ఈ ఆరణ్యకం అధ్యయనం చేయబడిందని చెప్పబడింది.

ఇలా కౌషీతకారణ్యకంలో గల పదిహేను అధ్యాయాలలోను వ్రత, యజ్ఞ, జ్ఞాన భాగాలకు సంబంధించిన ఎన్నో విశేషాలు చక్కగా నిరూపింప బడినాయి.

— పి.జి.ఎల్.

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

ఆరణ్యకాలు

2.3 తైత్తిరీయారణ్యకం

2.3.1 పరిచయం

కృష్ణయజుర్వేదానికి గల తైత్తిరీయ శాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకం తైత్తిరీయారణ్యకం. తైత్తిరీయసంహితలో బ్రాహ్మణ భాగాలు కలసి ఉన్నా సంహిత కంటే భిన్నంగా తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం చెప్పబడింది. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణ పరిశిష్ట భాగమే తైత్తిరీయారణ్యకం. తైత్తిరీయ శబ్దస్వరూపాన్ని గురించి లోగడ (ఆ.వి.స. Vol.II 204) వివరించాను.

వైశంపాయనుని శిష్యుడు పైంగి యాస్కుడు. తిత్తిరిమహర్షి అతని శిష్యుడు. ఉఖుడు తిత్తిరి శిష్యుడు. అతని శిష్యుడు ఆత్రేయుడు. తైత్తి

రీయశాఖాప్రవర్తకులలో తిత్తిరిమహర్షి ఇలా ప్రముఖ స్థానంలో ఉండటం చేత దీనికి తైత్తిరీయమనే పేరేర్పడింది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.3.2 విభాగం

తైత్తిరీయారణ్యకంలో పది ప్రపాఠకాలున్నాయి. అందులో మొదటి రెండు ప్రపాఠకాలకు కాఠకమని పేరు. సాయణుడు పదో ప్రపాఠకం ఖిలకాండమని తన భాష్యంలో పేర్కొంటున్నాడు.[1] ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది అధ్యాయాలు తైత్తిరీయోపనిషత్తుగా ప్రసిద్ధి పొందాయి. ఇందులోని ప్రతి ప్రపాఠకంలోను కొన్ని అనువాకాలున్నాయి. వివరాలకు చూడండి.

ప్రపాఠకం	అనువాకాలు	ప్రపాఠకం	అనువాకాలు
1	32	6	12
2	20	7	12
3	21	8	9
4	42	9	10
5	12	10	80
	127		127+123=250

పదో ప్రపాఠకంలో ద్రావిడపాఠాన్ననుసరించి 64 అనువాకాలున్నాయని, ఆంధ్రపాఠాన్ననుసరించి 80 అనువాకాలున్నాయని, కర్ణాటకలోని కొందఱి పాఠంలో 74 అనువాకాలున్నాయని, ఇంకొందఱి పాఠంలో

1. యథా బృహదారణ్యకే సప్తమాష్టమాధ్యాయా ఖిలకాండత్వేనాచార్యైరుదాహృతౌ, తథేయం నారాయణీయా వ్యాఖ్యా యాజ్ఞిక్యుపనిషదపి ఖిలకాండరూపార్లక్షణోపేతత్వాత్.

తై.ఆ.సా.భా.

క్ష: తత్ర ద్రవిడానాం చతుష్షష్ట్యనువాకపాఠః. ఆంధ్రాణామశీత్యనువాకపాఠః.
సః కర్ణాటకేషు కేషాంచిచ్చతుస్సప్తతిపాఠః. అపరేషాం నవాశీతిపాఠః. తత్ర వయం పాఠాన్తరాణి యథాసంభవం సూచయన్తో అశీతిపాఠం ప్రాధాన్యేన వ్యాఖ్యాస్యామః.

89 అనువాకాలున్నాయని, తాను ఆంధ్రపాఠాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తున్నానని సాయణుడు తన భాష్యంలో పేర్కొంటున్నాడు.

విషయవిభాగం:

ఈ అరణ్యకంలోని ప్రథమ ప్రపాఠకంలో ఋతుస్వభావం, ద్యావాపృథువులు, గాయత్రీ మంత్రం, శరీర వికారాలు, వాయుస్వరూపం మొదలగు అంశాలు, ద్వితీయప్రపాఠకంలో యజ్ఞోపవీతస్వరూపం, సంధ్యోపాసనం, భూమి ప్రశంస, కూష్మాండ హోమ మంత్రాలు, బ్రహ్మయజ్ఞం, పరబ్రహ్మ స్వరూపం, బ్రహ్మోపస్థానం మొదలగు విషయాలు, తృతీయ ప్రపాఠకంలో సంభారయజుస్సులు, ప్రతిగ్రహ మంత్రాలు, మృత్యుసూక్తం, చతుర్థ ప్రపాఠకంలో మహావీర నిర్మాణాదులు, ప్రైషమంత్రాలు, అగ్నిహోత్ర హోమం మొదలగు విషయాలు, పంచమప్రపాఠకంలో ప్రవర్గ్యమంత్రాలు, షష్ఠప్రపాఠకంలో పితృమేధం నిరూపించబడింది.

మొదలు — చివర:

తైత్తిరీయారణ్యకం "భద్రం కర్ణేభిః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "పిబతోదకం" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.3.3 సంకలన కాలం:

దేశం:

యజ్ఞయాగాల నిర్వహణ బాగా జరిగి ధర్మక్షేత్రమని ప్రసిద్ధి పొందిన కురుక్షేత్రంలో తైత్తిరీయసంహిత, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ఏర్పడి ఉంటుందని విమర్శకులు భావిస్తున్నారు. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణ పరిశిష్టమే తైత్తిరీయారణ్యకం కాబట్టి ఇది కూడా కురు-పాంచాల దేశాలలో రచింపబడి ఉంటుందనుకోవడానికి అవకాశం ఉంది.

కాలం:

బ్రాహ్మణ వాఙ్మయంలో రెండోస్థానం గాని, మూడో స్థానం గాని తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ఆక్రమిస్తున్నది. క్రీ.పూ. 8వ శతాబ్దం బ్రాహ్మణ రచనకు ప్రారంభకాలంగా చరిత్రకారులు భావిస్తున్నారు. దాన్నిబట్టి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం అదే శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉండి ఉండవచ్చునని వారి భావన. తైత్తిరీయారణ్యకం కూడా క్రీ.పూ. 8వ శతాబ్దం చివఱిలోగాని లేక 7వ శతాబ్దం మొదట గాని రచింపబడి ఉండి ఉంటుందనుకోవడానికి ఎక్కువ అవకాశం కనపడుతున్నది. ఇంకా ఈ అంశాలమీద చాల చోట్ల పరిశోధనలు జరుగుతున్నాయి. అయితే సంప్రదాయవాదులు ఆధునికులు చేసిన ఈ కాలనిర్ణయాన్ని అంగీకరించడంలేదు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.3.4 వ్యాఖ్యానాలు -- ప్రచురణలు:

తైత్తిరీయారణ్యకానికి భట్టభాస్కరుడు, సాయణుడు వ్రాసిన భాష్యాలు దొరుకుతున్నాయి. దక్షిణభారతదేశంలోని కొన్ని వ్రాత ప్రతులు ఆధారంగా ఔఫ్రెత్ తయారుచేసిన పుస్తక సూచిలో తైత్తిరీయారణ్యకానికి వరదరాజు వ్రాసిన భాష్యం ఉన్నట్లు పేర్కొనబడింది. వరదరాజు తండ్రి అనన్తనారాయణ. ఈయన సామవేదానికి సంబంధించిన కొన్ని సూత్రాలకు వ్యాఖ్యానం వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. వరదరాజు వ్రాసిన తైత్తిరీయారణ్యక భాష్యం కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. భవస్వామి కూడా తైత్తిరీయారణ్యకానికి భాష్యం వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. కాని అది ఎక్కడా లభించడంలేదు.

ప్రచురణలు:

తైత్తిరీయారణ్యకాన్ని 1872లో కలకత్తానుంచి సాయణభాష్యంతో రాజేంద్రలాల్ మిత్ర ప్రకటించాడు. ఆ తరువాత 1898లో బాబా శాస్త్రి ఫడకే ఆనందాశ్రమం, పూనానుంచి ప్రచురించాడు. భట్టభాస్కర భాష్యంతో 1902లో తైత్తిరీయారణ్యకం ప్రచురించబడింది. తరువాత పూనా వారి సంస్కరణం ఇంకొకటి వచ్చింది. ఇంతకు మించి తైత్తిరీయారణ్యకానికి వేఱే ప్రచురణలున్నట్లు తెలియడంలేదు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.3.5 ప్రసిద్ధి

తైత్తిరీయారణ్యకంలో కొంత కర్మకాండకు సంబంధించిన విషయం ఉన్నా, ఎన్నో తాత్త్వికాంశాలు కూడ చక్కగా చర్చించబడ్డాయి. లౌకిక జీవనం సాగిస్తున్న మానవులందఱు తెలుసుకోవాల్సిన అనేకాంశాలు కూడా ఈ ఆరణ్యకంలో అక్కడక్కడా దర్శనమిస్తాయి. చూడండి :

"ఈ భూమి జాయ. ఆకాశం భర్త. దంపతులిద్దఱు కలసి వెడుతున్నారు. ఈ ఇద్దఱి ఒడిలో ఉన్న కొడుకులిద్దఱు బృహస్పతి, .అగ్ని. కూతురు సరమ, అంటే వేది[1] ."

శరీరం అశాశ్వతమైంది. దీన్నే మానవుడు శాశ్వతమనుకుంటున్నాడు. ఇదే ఆత్మ అని భ్రమపడుతున్నాడు. కానీ ఈ శరీరానికి కొన్ని వికారాలున్నాయని తైత్తిరీయారణ్యకం ఇలా ప్రబోధిస్తున్నది--

"ఒకప్పుడు ముఖంలో నవ్వు కనిపిస్తుంది. ఇంకొకప్పుడు ఏడుపు, ఉత్సాహంగా ఒకప్పుడు గానం కనబడుతుంది. ఒకసారి వీణ వాయిస్తాడు. ఇంకోసారి పణవం, మృదంగం మొ|| ప్రయోగిస్తాడు. ఒకప్పుడు చనిపోతాడు. ఇంకొకప్పుడు బ్రతుకుతుంటాడు. హస్తపాదాది అంగాలెలా శరీరంలో ఉన్నాయో ఈ వికారాలన్నీ శరీరంలోనే ఉన్నాయని గుర్తించాలి[2] .

ఇలా ఎన్నో నూతనమైన తాత్త్వికాంశాలు ఈ ఆరణ్యకంలో నిరూపింపబడి దీనికి మంచి ప్రసిద్ధిని సంపాదిస్తున్నాయి.

—ఎస్.బి.ఆర్.

---

1. జాయా భూమిః పతిర్వ్యోమ మిథునం తా అతుర్యథుః
   పుత్రో బృహస్పతీ రుద్రః సరమా ఇతి స్త్రీ పుమన్ 1.10.2.
2. హసితం రుదితం గీతం వీణా పణవలాసితమ్,
   మృతం జీవం చ యత్కించిత్ అంగాని స్నేవ విద్ధితత్. 1.11.3.

2.3.6 ఉపాసనలు

ప్రతివ్యక్తి తన గృహస్థాశ్రమ ధర్మాలను చక్కగా నిర్వహించి, మంచి సంతానాన్ని కని, వాళ్ళు పెరిగి పెద్దవాళ్లై సమాజంలో తమ తమ విధులను సక్రమంగా నిర్వహించుకోగలిగిన వాళ్లైనప్పుడు, వాళ్ల జీవనమార్గానికి అడ్డుగా ఉండకుండా, తన భార్యతో కలసి వనప్రస్థుడు కావాలి. దీన్నే వానప్రస్థాశ్రమం అంటారు. తన జీవితంలో అంతవఱకు చేయలేని తత్త్వజిజ్ఞాసను, బ్రహ్మచర్యంతో, శ్రద్ధతో, వైరాగ్యంతో వానప్రస్థాశ్రమంలో ఉండి నిర్వహించాలి. వానప్రస్థాశ్రమ ధర్మాలను పాటిస్తూ తన సహధర్మచారిణితో ప్రశాంతమైన జీవితం గడపాలి. ఇలా వానప్రస్థులైన వారు అరణ్యాల్లో అధ్యయనం చేసే గ్రంథాలకే ఆరణ్యకాలని పేరు. ఆరణ్యకాలన్నింటిలో తైత్తిరీయారణ్యకం కొన్నివిధాల విశిష్టమైంది. ఇందులో స్వర సంప్రదాయం ఇప్పటికీ కనపడుతుంది.

ప్రథమప్రపాఠకంలో అరుణకేత్వగ్నిస్వరూపం, ఋతువుల సాంకేతిక స్వరూపం కాలవిభాగాలు వర్ణింపబడినాయి. ఈ భూలోక స్వర్గలోకాలను ఎవరు పోషిస్తున్నారని ఇందులో (1.8) ప్రశ్నించబడింది. వత్సమహర్షి చెప్పిన సమాధానంగా విష్ణువే భూలోకానికి స్వర్గలోకానికి స్థితి కారకుడని సమాధానం చెప్పబడింది. అలాగే ఈ శరీరానికి ఆత్మ సంబంధం ఎలా కలుగుతున్నది? మళ్లా ఇది ఆత్మతో ఎలా విడిపోతున్నదని చర్చించబడింది. కొన్ని యజ్ఞాలవల్ల ఫలితాలను పొందిన తరువాత మానవుడాచరించాల్సిన కొన్ని వ్రతాలు ఇందులో పేర్కొనబడ్డాయి.

ఉపాసనలన్నింటిలో ముఖ్యమైన సంధ్యోపాసన గురించి ద్వితీయ ప్రపాఠకంలో (2.1.2) వివరించబడింది. సంధ్యోపాసన త్రైవర్ణికులకు నిత్యవిధి అనే అంశాన్ని ఈ ఆరణ్యకం (2.9) పేర్కొంటున్నది[1].

ప్రతియాగారంభంలోను ఆయుష్కరమైన బ్రహ్మోపస్థానం జరుగుతుంది. ఇందులో యజమాని అన్ని లోకాల్లోను సంచరించి చివరకు స్వర్గాన్ని చేరుకుంటాడని తెలుసుకోవాలి. యజమాని చుట్టూ కవచం మాదిరి బ్రహ్మ ఆవరిస్తాడు. సర్వసాక్షియైన ఈశ్వరుని తేజస్సును తన ఆత్మదృష్టితో యజమాని గ్రహించగలుగుతాడు. పరబ్రహ్మ ఇక్కడ ధ్యానించదగిన శిశుమారమనే జలగ్రహానికి శిరస్థానీయం. అనుష్ఠేయమైన ధర్మం మూర్ధస్థానీయం, చతుర్ముఖ బ్రహ్మ ఆ గ్రహానికి పై దవడ, యజ్ఞం క్రింది దవడ, విష్ణువు హృదయ స్థానీయుడు, సంవత్సరం యోని, అశ్వినులు మిత్రావరుణులు పాదాలు, అత్రిముని మధ్యశరీరం, శిశుమార గ్రహానికి పుచ్ఛభాగంలో ఎన్నో భేదాలు :- అగ్ని పుఛ్ఛానికి ప్రథమ భాగం, ఇంద్రుడు ద్వితీయభాగం, ప్రజాపతి తృతీయ భాగం, పరబ్రహ్మ చతుర్థ భాగం. ఇటువంటి శిశుమార స్వరూపి అయిన భగవంతుని తెలిసికొని ఉపాసించి యజమాని అపమృత్యుభయం పోగొట్టుకుంటాడని తైత్తిరీయారణ్యకం పేర్కొంటున్నది.

ఈ ఆరణ్యకంలోని తృతీయప్రపాఠకంలో సృష్టికి మూలభూతుడైన నారాయణుని వైభవాన్ని ప్రతిపాదించే పురుషసూక్తం పేర్కొనబడింది. పరమపురుషుడైన నారాయణుని సమస్తప్రపంచానికి ఆశ్రయుడుగా ఎవరు

---

1. సవా ఏష దివ్యః శాక్వరః శిశుమారస్తం హ,
యు ఏవం వేదాప పునర్మృత్యుంజయతి జయతి స్వర్గలోకం
నా ధ్వని ప్రమీయతే నాగ్నౌ ప్రమీయతే, నాప్సు ప్రమీయతే
నానపత్యః ప్రమీయతే లఘ్వాన్నో భవతి.

తై.అ. 2.19

గుర్తిస్తారో; వాళ్లు ఈ జీవితంలోనే అమృతత్వాన్ని పొందగలరు. ఈ మర్త్యలోక బంధాలను తెంచుకొని పోవడానికి ఈ జ్ఞానంకంటే వేరే మార్గం ఇంకోటి లేదు. 'తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి' అన్న చోట్లగల 'విద్వాన్' అనే పదం ఉపాసనాపరంగా తీసుకోబడింది. కేవలం జ్ఞానం మాత్రమే కాక నారాయణుని ఉపాసన ద్వారా పొందిన వాటితో తృప్తిగా జీవించడం కూడా ముఖ్యమని ఇక్కడ తెలుసుకోవాలి (3.12.13).

నారాయణుని సూర్యాన్తర్గతునిగా కూడా ఉపాసించాలని ఈ ఆరణ్యకం చెబుతున్నది. సూర్యుడేసందర్భంలో విస్తరంగా వర్ణింపబడినాడు (3.23).

ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది ప్రపాఠకాలు తైత్తిరీయోపనిషత్తుగా ప్రసిద్ధమైనాయి. కొందఱు పదో ప్రపాఠకాన్ని మహా నారాయణోపనిషత్తుగాను ఏడు నుంచి తొమ్మిది ప్రపాఠకాల వఱకే తైత్తిరీయోపనిషత్తుగాను భావిస్తున్నారు.

ద్వితీయ ప్రపాఠకం పూర్తిగా (1-20) ప్రతివాడు సంధ్యోపాసన ద్వారా ప్రతిరోజు తనను తాను పవిత్రీకరించుకొని ఏదైనా నూతన కార్యాన్ని చేపట్టడానికి అర్హతను సంపాదించాలని ప్రబోధిస్తున్నది.

అనేక చేష్టలుగల వివిధావయవాలతో కూడిన శరీరంగల శింశుమారంగా పరబ్రహ్మ అభివర్ణింపబడింది. ఉపాసనకు కావలసిన మార్గ నిర్దేశం కూడా చేయబడింది. విష్ణువు నియంతగా అనగా అన్తర్యామిగా పరబ్రహ్మ యొక్క హృదయస్థానాన్ని ఆక్రమిస్తున్నాడు. అది సాంకేతికంగా ప్రపంచాన్ని సూచిస్తున్నది. ఈ అభిప్రాయాన్ని "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా (3.11.2)" అనే ఆరణ్యక వాక్యం సమర్థిస్తున్నది. కనుక ప్రతివాడు తనలో అన్తర్యామిగా ఉన్న బ్రహ్మను తెలిసికొని ఉపాసించాలని ఇక్కడ సూచింపబడుతున్నది. దీన్ని మిగత

ఉపనిషత్తుల్లో తరువాత ఏర్పడిన వివరణలకు మూలభూతమైన భావ నగా గుర్తించాలి.

అలాగే విష్ణువుగా గుర్తింపబడిన నారాయణుడు సృష్టికర్త. ఆయననే ఆదిత్యునిలో ఆరాధించాలి. సూర్యుణ్ణి ఆరాధించడమంటే ఆయనలో గల విష్ణువునారాధించడానికి వేసే ఇంకొక ముందడుగు మాత్రమే. ఈ ఆరణ్యకం నారాయణోపాసనను తప్ప ఇంకే ఇతర దేవతోపాసనను ప్రత్యేకంగా చెప్పడం లేదు. అంత మాత్రంచేత ఇతర దేవతలు ఈ ఆరణ్యకంలో ఉపేక్షింపబడ్డారని అనుకోకూడదు. మిగత దేవతలందఱు విష్ణువుకు సహాయకులుగా పేర్కొనబడినారు. 'విష్ణునా విధృతే భూమ్' (1.8.2) 'వాతాద్విష్ణోర్బల మాహుః అక్షరాద్దీప్తి రుచ్యతే' త్రిపదాద్ధా ఙయద్దేవః యద్విష్ణోరేకముత్తమమ్ (1.8.3), అగ్నయో వాయవశ్చైవ ఏతదస్య పరాయణమ్ (1.8.4).

ఈ ఆరణ్యకంలో విష్ణువు పరమపురుషుడుగా గొప్పదేవతగా ప్రశం సింపబడినట్లు అర్థమవుతుంది. విశ్వానికి మూలభూతుడుగా విష్ణువును అర్థం చేసుకోవడం వల్లనే అమృతత్వం సిద్ధిస్తుందనే అంశాన్ని తైత్తి రీయారణ్యకం ప్రతిపాదిస్తున్నది. ఒకరకంగా ఇదే ఉపాసన.

నిజంగా ఉపాసన అని పిలువబడే ఆరాధనతత్త్వం తైత్తిరీయార ణ్యకంలో ప్రసిద్ధంగా లేదనే చెప్పాలి. కాని విష్ణువును అన్తర్యామిగా శాస్తగా పేర్కొనడం ఇంకోరకమైన వ్యాఖ్యానానికి అవకాశమివ్వడం లేదు. పరబ్రహ్మ హృదయాన్తర్యామిగా ఉండడాన్నే ధృవపరుస్తున్నది. విద్వాన్ అనే పదం కూడా ఆయననే ఉపాసించాలని ఉపదేశిస్తున్నది.

ఉపాసన విస్తరంగా వర్ణింపబడే ఉపనిషత్తు లక్షణం ఈ తైత్తిరీ యారణ్యకంలో ప్రారంభమైనట్లు మనం గుర్తించవచ్చు.

— వి.వి.

2.3.7 వైశిష్ట్యం

మంత్రరూపమైన వేదం మూలంవంటిదని, దాని వ్యాఖ్యానం వంటిది బ్రాహ్మణమనీ ఇదివఱకు సూచించడం జరిగింది. అటువంటి బ్రాహ్మణానికి చివరిభాగంగా ఏర్పడి, యజ్ఞయాగాదులకు సంబంధించిన కొన్ని విషయాలను, తత్త్వచింతనకు చెందిన మరికొన్ని విషయాలను ప్రతిపాదించే గ్రంథాన్ని "ఆరణ్యకం" అని అంటారు.

"తైత్తిరీయారణ్యకం" ఆరణ్యకాలన్నింటిలోను అతి ప్రసిద్ధమయింది. (ఇతర వేదాలకు కొన్నిటికి ఆరణ్యకాలే లేవు. కొన్నింటికి ఉన్నా నామమాత్రంగా కనిపిస్తాయి.) స్వరూపాన్ని బట్టి, విషయాన్ని బట్టి కూడా ఇది "గహనం గభీరమ్" అనిపించుకుంటుంది. ఇందులోని విభాగాలకు "ప్రపాఠకాలు" అని వ్యవహారం. పది ప్రపాఠకాలతో ఇది ప్రకాశిస్తోంది.

మొదటి ప్రపాఠకం "ఆరుణకేతుకం" లేక "అరుణం" సూర్యుని వర్ణనం, మహత్త్వం, ప్రశంస మొదలైన అంశాలతో కూడిన మంత్రాలు ఇందులో పుష్కలంగా ఉన్నాయి. వీటిని పఠిస్తూ సూర్యనమస్కారాలు చేసే పద్ధతి నేటికీ భారతదేశం అంతటా అనూచానంగా, అవిచ్ఛిన్నంగా ఆచరణలో ఉంది. అరణ్యంలో చదువవలసిన భాగాలలో ఈ అరుణం ఒకటి. అందువల్లనే సూర్యనమస్కారాలను ఇళ్ళలోగాక, దేవాలయాలలో గాని, ఊరి చివరనున్న తోటలలో గాని జరిపించే ఆచారం పరంపరగా వస్తున్నది. సూర్యుడు ప్రత్యక్షదైవం. ఆరోగ్యానికి మూలకందం. "ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేత్" (సూర్యుని వలన ఆరోగ్యాన్ని సంపాదించు కోవాలి) అన్న సూక్తి అందరికీ సుపరిచితమే. సకల జీవులకు ప్రాణశక్తి సూర్యుడని, అతని వలన జీవజాలానికి మహోపకారం జరుగుతున్నదని నేటి విజ్ఞానం కూడా వేనోళ్ళ చాటి చెబుతోంది. అటువంటి మహిమగల సూర్యుణ్ణి వివిధ కోణాలలో పరిశీలించి – భావించి వర్ణించి – మురిసిపోయి, భావావేశంతో చేయెత్తి

అతనికి జోహారులర్పిస్తుంది ఈ అరుణం. ప్రాచీనార్య విజ్ఞానానికి వైదికుల దివ్యభవ్య భావనలకు కూడా ఇది నిలయం. "శ్రద్ధతో ఆచరించే వారికి సకలరోగనివారణమైన రామబాణం అరుణం" అన్న విషయం ఇప్పటికీ– ఎప్పటికీ అనుభవసిద్ధమే.

సూర్య వర్ణనమే గాక సంవత్సర వర్ణనం, ఋతువుల వర్ణనం కూడా సహజమనోహరంగా అరుణంలో ఉన్నాయి. "కాలపురుషుడే సంవత్సరం. అతడు ఋతువులను తమ తమ పనులను చేయమని ఆదేశిస్తాడు. తదనుసారం వసంతాది ఋతువులు వరుసగా పనిచేస్తాయి. వసంతం జీవవసంతం. గ్రీష్మం సంతాపదాయకం. వర్షఋతువు వర్షించి పంటలు పండిస్తుంది. ఉపకారశాలి. శరత్తు లోకాన్ని ప్రసన్నంగా ఉంచుతుంది. హేమంతలో చలి కొరికేస్తుంది. చలిదుస్తులతో ప్రజలందరు వింతవింతగా కనిపిస్తారు. శిశిరర్తువు ప్రకృతిని ఆర్చివేసి సౌందర్య హీనంగా చేస్తుంది." ఈ విధంగా కాలమానాన్ని కళ్ళముందుంచుతుంది ఈ ఘట్టం. తరువాతి సంస్కృత సాహిత్యంలో పరవళ్లు తొక్కిన ఋతువర్ణనలకు ఇదే ఆధారం అనవచ్చు.

రెండవ ప్రపాఠకానికి "స్వాధ్యాయ బ్రాహ్మణం" అని పేరు. యజ్ఞోపవీతాన్ని (జందెం) ధరించే విధానం, దాని అవసరం; దాని ఫలితం, అర్ఘ్య ప్రదానం యొక్క ఔచిత్యం, వేదాన్ని అధ్యయనం చేసే తీరు మొదలైన విషయాలు ఇందులో ఉన్నాయి. వానిలో గృహస్థులందరు ఆచరింపదగిన "పంచమహాయజ్ఞాలు" చాలా ముఖ్యమైనవి. వాటి స్వరూపం సంగ్రహంగా ఇది :--

1. దేవయజ్ఞం : అభీష్టమైన దేవతలను యథాశక్తిగా పూజించడం.
2. పితృయజ్ఞం : పితృదేవతలకు నీటితో తర్పణం చేయడం. (ఆయా సమయాలలో) పితరులను ఆరాధించడం.

3. భూతయజ్ఞం : పశుపక్ష్యాదులకు ఆహారాన్ని, నీటిని అందచేయడం.

4. మనుష్యయజ్ఞం : ఇంటికి వచ్చిన అతిథులను అభ్యాగతులను అన్నపానాదులతో ఆదరించడం.

5. బ్రహ్మయజ్ఞం : వేదవేదాంగాలను పారాయణం చేయడం.

ప్రతివేదంలోను మొదటి మంత్రాన్ని అంగాలలోని మొదటి వాక్యాలను ఏర్చి కూర్చి, సారరూపంగా సంగ్రహంగా పారాయణంచేసే తీరు ఒకటి ఇక్కడ చూపబడింది. ఇంద్రియనిగ్రహం, దైవ విశ్వాసం, భూత దయ, పరోపకారం, చదువులందు శ్రద్ధ మొదలగు మంచి గుణాలు మానవులకు అలవడడానికి, మానవత్వం వికసించడానికి ఈ అయిదు యజ్ఞాలను ప్రతిదినం ఆచరించవలసిందిగా ఆర్యులు ఆదేశించారు. మానవులకు గల సహజమైన దౌర్బల్యాలను గుర్తించడంలోను, వానికి తగిన విరుగుడు మందులను కనిపెట్టి ఔన్నత్యానికి సోపానాలు నిర్మించడంలోను వారిది అందెవేసిన చెయ్యిగదా!

మూడు, నాలుగు, అయిదు -- ప్రపాఠకాలలో అగ్ని, ఇంద్రుడు, పూష మొదలైన దేవతలను స్తుతించే మంత్రాలే అధికంగా ఉన్నాయి. ఇవి పూర్తిగా యజ్ఞకర్మకు ఉపయోగించేవి.

ఆరవ ప్రపాఠకం "పితృమేధం" అనే అపరకర్మకు వినియుక్తమయింది. యజ్ఞయాగాలు చేసిన వారు చనిపోయినపుడు చేయవలసిన కర్మలను ఇది విశదం చేస్తుంది.

ఏడవ ప్రపాఠకం శిక్షావల్లి. ఎనిమిదవది ఆనందవల్లి. తొమ్మిదవది భృగువల్లి. ఈ మూడింటికి మొత్తంగా "తైత్తిరీయోపనిషత్తు" అని పేరు. కృష్ణయజుర్వేదం యొక్క చివరి భాగాలు గనుక వీనిని "వేదాంతం" అని ప్రసిద్ధంగా పిలుస్తారు. అది పూర్తిగా అన్వర్థం. వీనిలో ప్రతి వాక్యంలోను తత్త్వవిచారణే కనిపిస్తుంది. బ్రహ్మలక్షణం,

బ్రహ్మానుసంధానం, బ్రహ్మానందస్వరూపం మొదలైన అంశాలతో ఈ భాగాలు కేవలం వినేవారిని కూడా ఆనందసాగరంలో ముంచి తేలుస్తాయి. ప్రపంచప్రఖ్యాతిని ఆర్జించిన భారతీయుల తత్త్వ మీమాంసకు ఇవి మణిదర్పణాలు.

ఇక – పదవ ప్రపాఠకం. దీనికి "నారాయణోపనిషత్తు", "యాజ్ఞిక్యుపనిషత్తు" అనే పేర్లు వాడుకలో ఉన్నాయి. అంతమాత్రం చేత ఇది కేవలం బ్రహ్మతత్త్వాన్ని చెప్పే ఉపనిషత్తని అనుకోనక్కరలేదు. వివిధ కర్మలకు, వివిధ ధర్మాలకు సంబంధించిన మంత్రాలు కూడా ఇందులో విరివిగా ఉన్నాయి. వాటితోపాటు తత్త్వవ్యాఖ్యానం కొంగుముడి వేసుకొని నడుస్తుంది. పూజాసమయంలో "సహస్ర శీర్షం దేవమ్" ఇత్యాదిగా పఠించే అతి ప్రసిద్ధమైన మంత్రపుష్పం ఇందులోనిదే. అది పరతత్త్వానికి అమూల్యమైనగని. ఆ విధంగానే సత్యం, శమం, దమం, దానం, ధర్మం, తపస్సు, త్యాగం మొదలైన గుణరత్నాల ప్రశంస ఈ ప్రపాఠకంలో సహేతుకంగా నిబద్ధమై ఉంది. చిట్టచివరను "ఆత్మయజ్ఞం" అనే ఘట్టంతో ఇది పరిసమాప్తం అవుతుంది. "బ్రహ్మజ్ఞానియైన జీవన్ముక్తుని నిత్యజీవనం ఒక మహాయజ్ఞమే" అన్న సొగసైన ధోరణిలో, ఆలంకారికంగా ఒక చిన్న కావ్యఖండం వలె నడుస్తుంది ఈ ఘట్టం. కొంచెం తాత్పర్యం తెలుసుకొని వింటూ ఉంటే ఆనందామృతంలో మునకలు వేస్తాం.

ఈ విధంగా కర్మ బ్రహ్మలకు సేతువై, ముముక్షువులకు పరమపదసోపానమై, ఆరణ్యకాలకు అగ్రనాయకంగాను, ఉపనిషత్తులకు చూడామణిగాను ప్రకాశిస్తోంది "తైత్తిరీయారణ్యకం."

–ఏ.ఎస్.ఎస్.

2.3.8 సంగ్రహసమీక్ష

తైత్తిరీయారణ్యకంలో పది ప్రపాఠకాలున్నాయి. అందులో మొదటి ఆరు ప్రపాఠకాలను ఆరణ్యకంగాను, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది ప్రపాఠకాలను తైత్తిరీయోపనిషత్తుగాను, పదో ప్రపాఠకం మహానారాయణీయోపనిషత్తుగాను వ్యవహరిస్తున్నారు.

మొదటిప్రపాఠకం:

మొదటిప్రపాఠకంలో ఆదిత్యమండల ప్రస్తావం ఉంది. సృష్టికి ముందు సూర్యుడు 'మరీచి' అనే రశ్మి ప్రభావంవల్ల క్షణ, ముహూర్త, పక్ష, మాసాది కాలాలను నిశ్చయిస్తాడు. చిన్న నదులు మహానదిలో కలిసినట్లు దివస, పక్షాది కాలాలన్నీ సంవత్సరంలో ఐక్యమౌతున్నాయి. కాలం పరమాత్మ స్వరూపమే. ఆయన శిరఃస్థానంలో సంవత్సరం, ముఖస్థానంలో దక్షిణాయనం, ఉత్తరాయణం, వీటి అంశలుగా ఋతువులు ఉన్నాయి. దక్షిణోత్తరాయణాలకు ఏడు ఇన్ద్రియాలున్నాయి. శీర్షస్థానంలో ప్రాణి శరీరాలు పుడుతున్నాయి. కాలానికి దక్షిణపువైపు తెల్లగా పగలు, ఎడమ వైపు నల్లగా చీకటి ఉంది. ఆదిత్యునిలోంచి ఏర్పడ్డ కిరణాలు ఆరు, ఆరు ఋతువులైనాయి. అరుణకేతుకాగ్ని చయనం ఇందులో నిరూపింపబడింది.

1. అరోగుడు 2. భ్రాజుడు 3. పటరుడు 4. పతంగుడు 5. స్వర్ణరుడు 6. జ్యోతిషీమంతుడు 7. విభాసుడని ఏడుగురు సూర్యులున్నారు. వీళ్లు లోకాలను ప్రకాశింపజేస్తారు. కశ్యపుడనే ఎనిమిదో సూర్యుడు మేరుపర్వతం దగ్గరే ఉండి దాన్ని ప్రకాశింపజేస్తాడు. పంచకర్ణ, సప్తకర్ణ మహర్షులు అరోగుడు మొదలగు సూర్యులనందరిని ప్రత్యక్షంగా చూశారు. ప్రాణత్రాతుడనే మహర్షి కశ్యపుడనే ఎనిమిదో

సూర్యుణ్ణి చూశాడు. తూర్పు దిక్కుకు సూర్యవతి అని పేరు. ఆగ్నేయాది దిక్కుల్లో ఏడుగురు సూర్యులున్నారు. మొత్తం ఎనిమిది సూర్యమండలాలున్నట్లు ఈ ఆరణ్యకం పేర్కొంటున్నది.

మృత్యువులు నలుగురున్నారు. 1. పరమమృత్యువు ఆదిత్యుడు, 2. మధ్యమ మృత్యువు వాయువు, 3. అవమ మృత్యువు అగ్ని, 4. చతుర్థమృత్యువు చంద్రుడు. పాపం చేసిన వాళ్లు క్రిమికీటకాలై సుఖం లేకుండా మరణిస్తారు. పుణ్యం కల వాళ్లు స్వర్గ సుఖాలననుభవిస్తారు.

ఈ ప్రపాఠకంలో 1. అగ్ని 2. జాతవేదుడు 3. సహోజుడు 4. అజిరాప్రభువు, 5. వైశ్వానరుడు 6. నర్యాపుడు 7. పంక్తిరథుడు, 8. విసర్పుడని ఎనిమిది మంది అగ్నిహోత్రులున్నట్లు చెప్పబడింది.

రెండో ప్రపాఠకం:

ఈ ప్రపాఠకానికి స్వాధ్యాయబ్రాహ్మణమని పేరు. ఇందులో ఇరవై అనువాకాలున్నాయి. ముఖ్యంగా సంధ్యోపాసన ప్రాశస్త్యం, పంచ మహా యజ్ఞాలు, బ్రహ్మోపస్థానం మొదలగు అంశాలు ఇందులో వివరింపబడినాయి.

యజ్ఞోపవీతప్రశస్తి:

సంధ్యోపాసనకు, వేదాధ్యయనం చేయడానికి, యజ్ఞయాగాలనాచరించడానికి యజ్ఞోపవీతం తప్పక ధరించాలి. అలా యజ్ఞోపవీతాన్ని ధరించ కుండా చేసిన కార్యాలు సత్ఫలితాలనివ్వలేదు. దీన్నిగురించి ఈ ఆరణ్యకం ఒక కథనిలా చెప్తున్నది.

ఒకప్పుడు దేవతలు, అసురులు స్వర్గాభిలాషతో యజ్ఞం చేయడానికి పూనుకున్నారు. అసురులు యజ్ఞోపవీతాన్ని ధరించకుండా, బ్రహ్మ

చర్యాన్ని పాటించకుండా మూర్ఖులై భుజబలంతో యజ్ఞం చేయడంవల్ల స్వర్గాన్ని పొందలేక పోయారు. దేవతలు బ్రహ్మచర్యంతో యజ్ఞోపవీతాన్ని ధరించి శాస్త్రానుసారం యజ్ఞంచేయడంవల్ల స్వర్గాన్ని పొందారు.

సంధ్యోపాసన:

సంధ్యోపాసన చేయకుండా చేసిన ఏవైదిక కర్మ కూడా సిద్ధిని కలిగించదు. సంధ్యావందనం చేసి అర్ఘ్యప్రదానం చేయడం వల్ల ఆ జలం వజ్రరూపాన్ని ధరించి ఆదిత్యునితో యుద్ధం చేయడానికి వచ్చిన మందేహాలనే రాక్షసులను అరుణద్వీపానికి తరిమివేస్తుంది. కనుక ప్రతివ్యక్తి సంధ్యావందనం అర్ఘ్యప్రదానం తప్పక చేయాలి.

ఈ ప్రపాఠకంలో కూష్మాండ హోమమంత్రాలు చెప్పబడినాయి. అన్ని కర్మలకు ముందు కూష్మాండహోమం చేస్తారు. దీనివల్ల యజమానికి అన్ని పాపాలు నశించి దేవలోకం ప్రాప్తిస్తుంది.

పంచమహాయజ్ఞాలు:

దేవతలనుద్దేశించి అగ్నిలో చేసే హోమం దేవయజ్ఞం. పితృదేవతల ప్రీతికోసం చేసే శ్రాద్ధకర్మ పితృయజ్ఞం. వైశ్వదేవం చేసి కాకులు మొదలగు వాటికి ఆహారమివ్వడమే భూతయజ్ఞం. బ్రాహ్మణులకు భోజనం పెట్టడం మనుష్యయజ్ఞం. స్వవేదశాఖనధ్యయనం చేయడం బ్రహ్మయజ్ఞం. పంచమహాయజ్ఞాల స్వరూపాన్ని ఈ ఆరణ్యకం వివరిస్తున్నది.

మూడో ప్రపాఠకం:

ఈ ప్రపాఠకంలో చెప్పబడిన దశహోతృ, చతుర్హోతృ, పంచహోతృ, షడ్ఢోతృమంత్రాలు అరణ్యంలో అధ్యయనం చేయాల్సినవి. ఇందులో నారాయణం (పురుషసూక్తం) భర్తృసూక్తం, మృత్యుసూక్తం, సూర్యోపస్థానం మొ|| విస్తరరిగా చెప్పబడ్డాయి.

పురుషసూక్తంలో ఒక విరాట్స్వరూపం అభివర్ణింపబడింది. అందులోని ప్రతిమంత్రం ఓ ఆణిముత్యం లాంటిది. చూడండి.

"విరాట్పురుషుడు దేవ -- మనుష్యాది శరీరాలను సృష్టించి, 'ఇతడు దేవుడు' 'ఇతడు మనుష్యుడు' 'ఇది పశువు' అని వ్యవహరిస్తున్నాడు. సర్వగుణసంపన్నుడైన ఆదిత్యునిలాగా ప్రకాశించు ఈ విరాట్పురుషుణ్ణే నేను ధ్యానిస్తూ అనుభవిస్తున్నాను. అతడు అజ్ఞానానికి అవతల ఉన్నాడు. గురు -- శాస్త్రోపదేశం లేకుండా అతణ్ణే తెలుసుకోవడం చాలా కష్టం[1].

నాలుగో ప్రపాఠకం:

ఈ ప్రపాఠకంలో ప్రవర్గ్యను గురించి చెప్పబడింది. యజ్ఞాభిమాని దేవత విష్ణువు గృహపతిగా దీక్షను పొంది సత్రయాగాన్నారంభించాడు. చీమలతో సమానమైన క్షుద్రజంతువులు యజ్ఞపురుషునిచేతిలోని ధనుస్సుకుగల అల్లెత్రాడును భక్షించాయి. పైకి ఎక్కుపెట్టబడిన ధనుస్సు యజ్ఞపురుషుని తలను ఖండించి ఆకాశంలోకి దూసుకుపోయింది. యజ్ఞపురుషుని శిరస్సు ద్యులోకం దాకా ఎగిరి మళ్లా భూమిమీద పడింది. ఆ యజ్ఞశిరస్సుకే ప్రవర్గ్యమని పేరేర్పడింది. అది భూమి పైన పడేటప్పుడు 'ఘ్రూ' అనే శబ్దమేర్పడింది. అందువల్ల శిరస్సుకు 'ఘర్మ' అనే పేరు కూడా వచ్చింది. మహాన్ అయిన యజ్ఞపురుషుని వీర్యం; అనగా సారభూతమైన శిరస్సుకాబట్టి దానికి 'మహావీర' మనే పేరు కూడా వచ్చింది. శిరస్సులేని యజ్ఞపురుషుని శరీరం మూడు భాగాలుగా విభజింపబడింది. వాటికే ప్రాతస్సవనం, మాధ్యన్దినసవనం, తృతీయసవనమని పేర్లు.

---

1. వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తం
ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తుపారే
సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః
నామాని కృత్వా -భివదన్యదాస్తే తై.ఆ. 3.12

అయిదో ప్రపాఠకం:

ఈ ప్రపాఠకంలో ప్రవర్గ్య నిష్పత్తి, విష్ణువు చేసిన సత్రయాగం, సావిత్రహోమం, మహావీరనిర్మాణం, అక్షక్షీర ప్రశస్తి, బ్రహ్మవాదుల ప్రశ్నోత్తరికలు మొదలగు అంశాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

భూమిదేనువు రూపాన్ని ధరించగా వాయువు వత్సరూపం దాల్చి నట్లు ధనుస్సు యజ్ఞపురుషుని శిరస్సు ఖండించగా అశ్వినీదేవతలు ఆ శిరస్సును అతికించినట్లును, అందువల్లనే ఇంద్రునితో కూడిన అశ్వినీ దేవతలకు ముందు హవిస్సు సమర్పింపబడుతున్నదని కూడా ఈ ప్రపాఠకం తెలియజేస్తున్నది.

ప్రవర్గ్యానికి, ప్రజాపతి, సమ్రాట్, ఘర్మడు, మహావీరుడు, ఆదిత్యుడు అనే పేర్లున్నట్లు ఈ ప్రపాఠకం తెలియజేస్తున్నది. ప్రవర్గ్యకు సంబంధించిన అనేక విశేషాలు ఈ ప్రపాఠకంలో విస్తరంగా వర్ణింపబడుతున్నాయి.

ఆరో ప్రపాఠకం:

ఈ ప్రపాఠకానికి పితృమేధమనే పేరుంది. ఆహితాగ్ని చనిపోయినప్పుడు చేయాల్సిన విధులన్నీ వివరంగా ఇందులో తెలియజేయబడినాయి.

చనిపోయినవాడు లోకాంతరాలకు వెళ్లే పద్ధతి, పుణ్య పాప కర్మలను అనుభవించే తీరు, ఆహితాగ్ని అయిన బ్రాహ్మణుడు, యుద్ధంలో మరణించిన క్షత్రియుడు పొందే లోకాలు మొ॥ ఎన్నో విశేషాలు ఈ ప్రపాఠకంలో చెప్పబడ్డాయి.

— కె. హెచ్. ఎస్.

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

ఆరణ్యకాలు

2 విశేషవిభాగం

2.4 బృహదారణ్యకం

2.4.1 పరిచయం

శుక్లయజుర్వేదానికి సంబంధించిన శతపథ బ్రాహ్మణ పరిశిష్టమే బృహదారణ్యకం. మాధ్యన్దిన శతపథ బ్రాహ్మణంలో ఉన్న పద్నాలుగు కాండల్లో చివటికాండమే బృహదారణ్యకం. అందులోను చివటి ఆరు అధ్యాయాలు బృహదారణ్యకోపనిషత్‌గా ప్రసిద్ధి చెందినాయి. కాణ్వశాఖకు సంబంధించిన శతపథ బ్రాహ్మణంలో చివటి ఐదు అధ్యాయాలు బృహదారణ్యకంగా గుర్తింపబడినాయి. పథశబ్దం అధ్యాయ పర్యాయమని శతపథం అంటే నూరు అధ్యాయాలు కల గ్రంథమని వెనుకటి సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II. 249) వివరించాను. మాధ్యన్దినకాణ్వశాఖలకు సంబంధించిన బృహదారణ్యకాలు పేరుకు రెండుగా ఉన్నా

అధ్యాయాది విభాగాల్లో చిన్న చిన్న తేడాలు తప్ప విషయంలో చెప్ప దగినంత మార్పు లేదు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.4.2 విభాగం

మాధ్యన్దిన శతపథబ్రాహ్మణంలోని బృహదారణ్యకంలో ఆరు అధ్యాయాలున్నాయి. వాటిల్లో మొత్తం 44 బ్రాహ్మణాలున్నాయి. ఈ బ్రాహ్మణాలు మళ్ళా ఖండలుగాను ఖండికలుగాను విభజింపబడ్డాయి. ఈ ఆరు అధ్యాయాలు కాక ఇంకో రెండధ్యాయాలు కూడా ఇందులో ఉండేవని చెబుతారు. వీటిలో యజ్ఞాలు పేర్కొనబడినాయి. వీటిని శంకరాచార్యులు కాని ఇతరులు కాని ప్రక్షిప్తాలనే భావంతో వ్యాఖ్యానించలేదు. తరువాత వీటిని బృహదారణ్యక భాగంగా ఎవ్వరూ గుర్తించలేదు.

కాణ్వశాఖకు చెందిన బృహదారణ్యకంలో కూడా ఆరు అధ్యాయాలే ఉన్నాయి. మొత్తం ఆరణ్యకంలో 47 బ్రాహ్మణాలున్నాయి. అధ్యాయాది విభాగాల్లో తేడా తప్ప ఈ రెండు ఆరణ్యకాలకు విషయంలో భేదం లేదు. వివరాలకు చూడండి:

మాధ్యన్దిన శాఖ	
అధ్యాయం	బ్రాహ్మణం
1	6
2	5
3	9
4	5
5	15
6	4
6	44

కాణ్వశాఖ	
అధ్యాయం	బ్రాహ్మణం
1	6
2	6
3	9
4	6
5	15
6	5
6	47

విషయవిభాగం:

బృహదారణ్యకంలో యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి, విదేహరాజు జనకుడు ప్రధానమైన వ్యక్తులు. ఆధ్యాత్మిక రంగంలో సుప్రసిద్ధులైన గార్గి, మైత్రేయి ఇందులో ముఖ్యులు. ఇందులో విశ్వోత్పత్తి, జీవోత్పత్తి-మరణాలు, ఆత్మ స్వరూపం, మనస్సు, వాక్కు, ప్రాణస్వరూపం, నామ-రూప-కర్మల తత్త్వం సుషుప్తిస్వరూపం, ఋగాది విద్యలు, పృథివ్యాది మహాభూత వర్ణనం, అంతర్యామి స్వరూపం, స్వప్న స్వరూపం మొ|| అంశాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి.

మొదలు - చివర:

బృహదారణ్యకం "ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరః" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "సమానమా సాంజీవీ పుత్రాత్" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

– ఎస్.టి.ఆర్.

2.4.3 సంకలనకాలం:

దేశం:

శతపథ బ్రాహ్మణంలో ఒక భాగమే బృహదారణ్యకమని ఇంతకు ముందే చెప్పాను. పాంచాలదేశీయుడైన ఆరుణి శిష్యుడు యాజ్ఞవల్క్యుడు ఈ ఆరణ్యకాన్ని రచించాడు. యజ్ఞయాగాదులకు పుట్టినిల్లైన కురుపాంచాల దేశాల్లో ఈ ఆరణ్యకం రచింపబడినా కోసల-విదేహ దేశాల్లో ఇది ఎక్కువగా ప్రచారం పొందింది. దీనికి సంబంధించిన పూర్తి వివరాలు రెండో సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II 254) ఇవ్వబడ్డాయి.

కాలం:

బృహదారణ్యకం శతపథబ్రాహ్మణంలో ఒక భాగమే కాబట్టి ఆ బ్రాహ్మణ రచనా కాలమే దీని ఉత్పత్తి కాలమని వేరే చెప్పనక్కర్లేదు. బ్రాహ్మణ వాఙ్మయంలో శతపథబ్రాహ్మణం నాలుగో స్థానం ఆక్రమిస్తున్నది. ఐతరేయాది బ్రాహ్మణాల కంటే ఈ బ్రాహ్మణం నవీనమైంది. కాబట్టి ఇది క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దంలో ఏర్పడి ఉంటుందని విమర్శకులు అభిప్రాయపడుతున్నారు. ఆధునిక విమర్శకులు చేసిన ఈ కాలనిర్ణయాన్ని సంప్రదాయవాదులంగీకరించరు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.4.4 వ్యాఖ్యానాలు -- ప్రచురణలు:

వ్యాఖ్యానాలు:

మాధ్యన్దినశాఖకు సంబంధించిన శతపథబ్రాహ్మణానికి హరిస్వామి 'శ్రుత్యర్థ వివృతి' అనే భాష్యం వ్రాశాడు. కాని ఇది సమగ్రంగా దొరకడం లేదు. వివరాలు క్రిందటి సంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II 255) ఇచ్చాను. బృహదారణ్యకానికి సాయణభాష్యం దొరుకుతున్నది. శ్రీగణేశ్ శాస్త్రి పాఠక్ 'స్వరప్రకాశం' అనే భాష్యాన్ని వ్రాసినట్లు ప్రసిద్ధి ఉంది కాని అది ఇంతవఱకు వెలుగు చూడలేదు.

కాణ్వశాఖకు చెందిన శతపథబ్రాహ్మణానికి వ్యాఖ్యానాలు లేవనే చెప్పవచ్చు. మహాభారతవ్యాఖ్యాత నీలకంఠుడు ఈ బ్రాహ్మణానికి వ్యాఖ్యానం వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. కాని అది ఇంతవఱకు ముద్రింపబడలేదు.

బృహదారణ్యకానికి ఉపనిషత్తుగా ప్రసిద్ధి ఉండటంచేత శ్రీశంకరులు అద్వైతపరంగాను, శ్రీరంగ రామానుజులు విశిష్టాద్వైతపరంగాను, శ్రీ ఆనందతీర్థులు ద్వైతపరంగాను భాష్యాలు వ్రాశారు.

ప్రచురణలు:

శతపథబ్రాహ్మణానికి లండన్ నుంచి సాయణభాష్యంతో 1885 లో ఎ. వేబర్ ప్రచురణ, 1902 లో అజ్మీర్ నుంచి ఇంకొక ప్రచురణ, 1905 లో కలకత్తాలోని ఏషియాటిక్ సొసైటి ద్వారా సాయణభాష్యంతో సత్యవ్రత సామాశ్రమి ప్రచురణ, సేక్రెడ్ బుక్స్ ఆఫ్ ది ఈస్ట్ (S.B.E.) గ్రంథమాలలో 12, 26, 41, 43, 44 సంపుటాలుగా ఆంగ్లానువాదంతో ప్రా|| ఎగ్గలింగ్ ప్రచురణ, 1926 లో లాహోరు నుంచి డబ్ల్యు. కాలండ్ ప్రచురణ, 1937 లో కాశీ-ప్రచురణ, బొంబాయి నుంచి 1940 లో సాయణభాష్యంతో శ్రీధరశర్మ

ప్రచురణ ఏర్పడినాయి. వీటిలో బృహదారణ్యకం కలసి ఉంది. ఇవి కాక బృహదారణ్యకోపనిషత్తుగా మనదేశంలో దీనికి ఎన్నో ప్రచురణలు, భాషానువాదాలు వచ్చాయి.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.4.5 ప్రసిద్ధి

బృహదారణ్యకానికి ఒక ఆరణ్యకంగా కాకుండా ఉపనిషత్తుగా ఎక్కువ ప్రసిద్ధి వచ్చింది. ఇందులోని అనేకాంశాలు ఆధ్యాత్మిక భావనలను ఇద మిత్థంగా పరిష్కరించడం, భారతీయ తాత్త్వికరంగంలో మతత్రయంగా సుప్రసిద్ధమైన ద్వైతాద్వైతవిశిష్టాద్వైత సంప్రదాయాలకు సంబంధించిన ఆచార్యులు దీనికి భాష్యాలు వ్రాయడం దీనికి ముఖ్యమైన కారణం.

ఇందులోని యాజ్ఞవల్క్య-జనక సంవాదాలు, గార్గి - మైత్రేయి మొదలగు వారి భావనల్లోని అనేక తాత్త్వికాంశాలు ఈ ఆరణ్యకానికి ఎంతో ప్రసిద్ధిని చేకూర్చినాయి. గాఢనిద్రను గురించి ఈ ఆరణ్యకం ఎలా వివరిస్తున్నదో చూడండి–

నిద్ర ఎలా వస్తుంది?

జీవుడు గాఢసుషుప్తి పొందినప్పుడు అతడికేమీ తెలియదు. 'హిత' లనే డెబ్బైరెండు వేల నాడులు మన హృదయం నుంచి పురీతత్‌లో ప్రవేశిస్తాయి. అప్పుడు పిల్లవాడుగాని, మహారాజుగాని, మహాబ్రాహ్మణుడుగాని ఆనందం కోసం శయనమందిరానికి చేరి నిద్రించినట్లు జీవుడు పురీతత్ అనే నాడిలో శయనిస్తాడు[1].

---

1. అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా న కస్యచన వేద, హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతి సహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే. తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే, స యథా కుమారో వా మహారాజో వా మహాబ్రాహ్మణో వాతిఘ్నీ మానన్దస్య గత్వా శయీతైవ మేవ ఏషఏతచ్ఛేతే. 2.1.19.

ప్రేమ ఎలా కలుగుతుంది?

భార్యకు భర్త ప్రియుడెందు కవుతున్నాడు ?

భర్తపై ప్రేమతో కాదు. ఆత్మపైన ప్రేమతో.

భర్తకు భార్య ఎందుకు ప్రియురాలౌతున్నది ?

భార్యమీద ప్రేమతో కాదు. ఆత్మపైన ప్రేమతో.

పుత్రులపైన ప్రేమ వల్ల వాళ్ళు తల్లిదండ్రులకు

ఇష్టమైన వాళ్ళు కావడం లేదు. ఆత్మపైన గల

ప్రేమవల్ల వాళ్ళు ప్రియమైన వాళ్ళవుతున్నారు[2].

— ఎన్.టి.ఆర్.

---

2. నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి
ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతి.
నవా అరే జాయాయై కామాయ జాయా ప్రియా భవతి.
ఆత్మనస్తు కామాయ జాయా ప్రియా భవతి.
న వా అరే పుత్రాణాం కామాయ పుత్రాః ప్రియా భవన్తి.
ఆత్మనస్తు కామాయ పుత్రా ప్రియా భవన్తి. 2.4.5

2.4.6 ఉపాసన

ఉపాసన అనే పదానికి సమీపంలో ఉండటం అని అర్థం. ఉపాసన వల్ల భగవంతునికి సమీపంలో ఉండవచ్చు. ఉపాసనద్వారా మనస్సును ఒక లక్ష్యంపై కేంద్రీకరించవచ్చు. ఒకడు మంత్రాన్ని ఉపాసించాడని అంటే ఆ మంత్రంపై మనస్సును కేంద్రీకరించి, మననం చేసికొంటూ దానికి సంబంధించిన దేవతను తృప్తిపరచడం. గాయత్రిని ఉపాసిస్తే దాని ద్వారా సాత్వికమైన శక్తి కలుగుతుంది. మనస్సు స్వచ్ఛంగాను, పవిత్రంగాను అవుతుంది. చెడుతలంపులు రావు. మంచివిషయాల మీద మనస్సు ప్రసరిస్తుంది. మంచి పనులను చేసి లోకానికి మేలు చేయవచ్చు.

ఒక దేవతను ఉపాసించడం కూడ అలాంటిదే. ఆంజనేయుని ఉపాసించడం అంటే మనస్సును హనుమంతునిపై నిలిపి అతనిని హృద్గతం చేసికోవడం. దాని వలన ఆయన లాగా కార్యసాధకుడుగాను, నిర్భయుడు గాను కావచ్చు. 'శివో భూత్వా శివం యజేత్' అన్నారు. శివుని పూజించాలంటే శివునితో అభేదాన్ని పొందాలి. అట్లే ఉపాసకుడు ఆమంత్రంతో గాని, దేవతతోగాని తాదాత్మ్యాన్ని పొందుతాడు. మంత్రం, దేవతల యొక్క గుణాలనుబట్టి ఉపాసకునికి అలాంటి గుణాలు కలుగుతాయి. నరసింహుని ఉపాసించిన శంకరుని శిష్యుడు ఒక కాపాలికుని చంపి తన గురువును రక్షించిన విషయం తెలిసిందే గదా!

త్రికాలాలలోను సంధ్యను ఉపాసిస్తే ఓజస్సు పెరుగుతుంది. తామసిక గుణంగల దేవతను ఉపాసిస్తే తమోగుణం కలుగుతుంది. కొందరు క్షుద్రదేవతను ఉపాసించి స్వాధీనం చేసికొంటారు. ఇతరులకు హాని కలిగించే పనులు చేస్తారు. బాణామతి (చేతబడి) వంటి విద్యలు అలాంటివే. వాటి ప్రభావం కొద్దికాలమే ఉంటుంది. అలాగాక సాత్త్విక దేవతలను ఉపాసిస్తే పరోపకారం చేయవచ్చు. ఈ విధంగా ఉపాసనా పద్ధతులు ఇందులో వివరింప బడ్డాయి.

అశ్వరూపమైన ప్రజాపతిని, యజ్ఞఫలరూపమైన అగ్నిని ఉపాసించడమే అశ్వమేధం అనవచ్చు. తన తేజస్సుతో ప్రపంచాన్ని తపింపజేసే సూర్యుడు అశ్వమేధఫలంగా చెప్పబడ్డాడు. సూర్యునికి సంవత్సరకాలం శరీరం. యజ్ఞసాధనమైన అగ్నియే సూర్యుడు. యజ్ఞఫలం అగ్ని వల్ల సాధింపబడుతుంది. సూర్యుడు యజ్ఞరూపుడు. అశ్వమేధోపాసన అంటే సూర్యోపాసన అని అనవచ్చు. అగ్ని, ఆదిత్యుడు కలిసి మృత్యువనే దేవతగా అయ్యారు. ఈ విషయం తెలిసికొని ఉపాసన చేసే వారు మృత్యువును జయించగలుగుతారు. మోక్షపురుషార్థం కరతలామలకం అవుతుంది (1-2-7).

ప్రాణోపాసన:

ప్రజాపతి వల్ల దేవతలు, అసురులు కలిగారు. శాస్త్రజ్ఞానం, కర్మ కలవారు దేవతలు. ప్రత్యక్షజన్యజ్ఞానం, కర్మ కలవారు అసురులు. దేవతలు సాత్త్వికులు. వాళ్ళు కొద్దిమందే ఉంటారు. అసురులు కేవల భౌతికశక్తి నాశ్రయించినవాళ్ళు. వాళ్ళు అధిక సంఖ్యలో ఉంటారు. వాళ్ళు ఎప్పుడూ కలహించుకొంటూ ఉండే వారు. సాత్త్వికమైన దైవీశక్తికి, అసాత్త్వికమైన ఆసురీశక్తికి మధ్యగల పోరాటమే దేవాసుర యుద్ధంగా వర్ణింపబడింది. దేవతలు జయిస్తే ధర్మం పెరుగుతుంది. అసురులది పైచేయి అయితే అధర్మం పెరుగుతుంది. ఈ రెండు శక్తుల కలయిక వల్ల మనుష్యత్వం కలుగుతుంది (1-3).

ఒకసారి దేవతలు యజ్ఞంచేసి అసురులను జయించాలనుకొన్నారు. మాకోసం ఉద్గీథ మంత్రాన్ని గానం చేయమని వాక్కును కోరారు. ఎల్లప్పుడు ఆత్మను దీవిస్తూ, మంచిమాటలు చెపుతూ ఉండమని కోరారు. వాక్కు ఆ విధంగా గానం చేసింది. దానివల్ల కలిగిన జ్ఞానబలాన్ని దేవతలకు ఇచ్చి, కర్మఫలాన్ని వాక్కు తాను తీసికొంది. అసురులు భయపడి వాక్కును పాపవిద్ధం చేశారు. భయం, అసత్యం మొదలైన అసాత్త్విక

తత్త్వం కలిగేటట్లు వాక్కును ప్రేరేపించారు. దానివల్ల దేవతలు అసురులను జయించలేకపోయారు. తరువాత దేవతలు ఘ్రాణేంద్రియాన్ని ఈ విధంగానే కోరారు. అసురులు ఘ్రాణం చేసిన ఉద్గీథాన్ని కూడ పాపవిద్ధం చేశారు. చక్షువు, శ్రోత్రము, మనస్సు విషయంలో కూడా ఈ విధంగానే జరిగింది. చివరకు దేవతలు ప్రాణాన్ని కోరారు. ప్రాణం ఉద్గీథాన్ని గానం చేసింది. దానిని పాపవిద్ధం చేయడానికి అసురులకు సాధ్యం కాలేదు. మట్టిబెడ్డ బండరాతిని పగులగొట్టాలని వెళ్ళి తానే చితికిపోయినట్లుగా, అసురులు చెల్లాచెదరై పోయారు. దేవతలకు స్వస్థత చిక్కింది. కనుక ప్రాణోపాసన చేయాలి. దాని వల్ల మృత్యువు దూరంగా తొలగుతుంది. అమరత్వం పొందవచ్చు.

దేవతలు ఈ ప్రాణం ఎక్కడ ఉందని విచారించి, అది శరీరంలోనే ఉందని తెలుసుకొన్నారు. ఆ ప్రాణం 'ఆయాస్య' (వాగాది ఇంద్రియాలను పట్టి ఉంచేది), 'ఆంగిరస్సు' (అంగాలకు సారభూతంగా ఉండేది) అని పిలువబడుతోంది. దీనివల్ల మృత్యువు దూరమవుతుంది. కనుక 'దూ' అని పిలువబడుతోంది. ఇది వాక్కు మొదలైన వాటి పాపాలను పారద్రోలుతోంది. ఆ పాపాలు దుష్టులను చేరుతాయి. కనుక దుష్టసహవాసం పనికిరాదన్నారు. ప్రాణంవల్లనే వాగాదులకు దేవతాత్వం వస్తుంది. ఇది ఆవహించినపుడు వాక్కు అగ్ని దేవతగాను, ఘ్రాణం వాయుదేవతగాను, చక్షువు ఆదిత్యుడుగాను, శ్రోత్రం, దిగ్దేవతగాను, మనస్సు చంద్రుడుగాను ప్రకాశిస్తాయి. ఇది తెలిసికొని ప్రాణాన్ని ఉపాసిస్తే దేవతాత్వం వస్తుంది. ప్రాణం అన్నాన్ని కూడ ఆవహిస్తుంది. వాగాదులు ఆ అన్నంలో తమకుకూడ భాగమిమ్మని కోరాయి. అలా అయితే నాతో చేరమని ప్రాణం చెప్పింది. అవి ప్రాణాన్ని చేరాయి. కాబట్టి ప్రాణం నిలుపుకోవడం కోసం మాత్రమే అన్నం తినేవాని వాగాది ఇంద్రియాలు తృప్తిపడతాయి. బ్రతికి ఉండడానికి మాత్రమే తినడం ఉత్తముల లక్షణం. తినడం కోసం బ్రతకడం నీచుల లక్షణం.

ఉత్తమమైన పనులు చేయడం కోసం బ్రతకాలి. అలా బ్రతకడం కోసం తినాలి. అన్ని అంగాలకు సారం ప్రాణమే. అది పోతే అవయవాలు శుష్కించి పోతాయి. ప్రాణం వల్లనే వేదవిద్యను సాధించగలుగుతాడు. అన్నింటిని ఉన్నతంగా తీసికొనిపోయే వాక్కుకు ఉద్గీథమని పేరు. అది కూడ ప్రాణం వల్లనే సాధ్యమవుతుంది. ఇలాంటి ప్రాణాన్ని ఉపాసన చేస్తే సకలశుభాలు చేకూరుతాయి (1-3).

ఆత్మోపాసన:

ఈ జగత్తంతా మొదట ఆత్మలో లీనమై ఉంది. తరువాత ప్రజాపతి స్వయంగా ఉద్భవించాడు. అప్పుడు అతడు తనను తప్ప వేరే దేనినీ చూడలేదు. నేనే ఉన్నానని తలచాడు. జ్ఞానకర్మలద్వారా అజ్ఞాన లక్షణమైన పాపాలను దహించివేశాడు. అందువల్ల ఆత్మకు పురుషుడని పేరుగలిగింది. ప్రజాపతి మొదట తానొక్కడే ఉన్నట్లు తలచి భయపడ్డాడు. తరువాత ఏకత్వానుభూతి (సర్వం బ్రహ్మమయం అని) పొందగా అది పోయింది. ఒక్కడుగా ఉంటే సంతోషముండదు. కనుక తన సంతోషం కోసం రెండవ వస్తువును, అనగా స్త్రీని కోరాడు. స్త్రీ పురుషరూపాలుగా చేసికొన్నాడు. ఆ మిథునం వల్ల మనుష్యులు, పశువులు, పక్షులు మొదలైన సృష్టి జరిగింది. తరువాత చంద్రుడు, అగ్ని, అన్నం మొదలైన వాటిని సృష్టించాడు.

మొదట ఈ జగత్తు నామరూప వికారాలు లేకుండా ఉంది. తరువాత ఆ వికారాలు పొంది అనేకరకాల వస్తువులుగా ఏర్పడింది. దానిలో ఎలాంటి వికారాలు లేని ఆత్మ ప్రవేశించింది. ఒరలో కత్తిలాగా, చెట్టులో అగ్ని లాగా అది సర్వత్రా వ్యాపించింది. ఆ ఆత్మయే శ్వాసక్రియ జరిగేటప్పుడు ప్రాణమనీ, మాట్లాడేటప్పుడు వాక్కు అనీ, చూసేటప్పుడు చక్షువనీ, వినేటప్పుడు శ్రోత్రమనీ, తలచేటప్పుడు మనస్సనీ పిలువబడుతోంది. అన్ని కర్మలూ ఆత్మయందే ఉన్నాయనీ, సర్వమూ ఆత్మే అనీ

దానిని ఉపాసించాలి. తప్పిపోయిన ఆవులను వాటి అడుగుజాడలను బట్టి తెలిసికొన్నట్లుగా, మరుగైన ఆత్మను జ్ఞానం వల్ల తెలిసికోవాలి. భార్యాబిడ్డలు, ధనధాన్యాలు మనకు ప్రియమైనవి. వాటికంటే కూడ మిక్కిలి ప్రియమైనది ఆత్మ. దానిని ఉపాసిస్తే ప్రియమైన వస్తువులన్నీ నశించకుండా ఉంటాయి. ఆత్మను తెలిసికొన్నవానికి తాను కోరినవి సృష్టించుకునే శక్తి కలుగుతుంది (1-4).

అన్నోపాసన:

ప్రజాపతి ఏడు విధాలైన అన్నాలను సృష్టించాడు. సాధారణంగా లోకంలో అన్ని ప్రాణులు తినే అన్నం ఒక విధం. మిశ్రమంగా ఉండే ఈ అన్నాన్ని ఉపాసించిన వారి పాపాలు తొలగవు. దేవతలకు హవిస్సు, బలి అని రెండు విధాలైన అన్నాలు ఈయబడతాయి. అగ్నిలో హోమంగా అర్పింపబడేది హవిస్సు. వాటిలో నుంచి దేవతల భాగంగా వేరుచేయబడేది బలి. పశువులద్వారా లభించే పాలు నాల్గవ విధం. పుట్టిన శిశువుగాని, లేగ దూడగాని పాలు త్రాగి బ్రతుకుతాయి. తరువాతనే మనుష్యుడు అన్నమూ, పశువు గడ్డి తింటుంది. ఈ పాలతో ఒక్కరోజు హోమం చేసినా అకాలమృత్యువు తొలగిపోతుంది. పురుషుడు ఈ అన్నాన్ని తన జ్ఞానంతోను, కర్మలోను సృష్టించుకొంటాడు గనుక ఇవి క్షీణించవు. ఇలాంటి అన్నాన్ని ఉపాసిస్తే శాశ్వతుడవుతాడు (1-5-1).

మనస్సు, వాక్కు, ప్రాణం – అనే మూడు విధాలైన అన్నాలను తన కొఱకు సృష్టించాడు. అందులో మనస్సు ముఖ్యమైంది. మనస్సు తొలగి ఉంటే దగ్గర ఉన్న దానిని కూడ చూడలేం, వినలేం. అది ఉంటేనే చూడగలం, వినగలం. మనస్సు చేతనే కామం, ధైర్యం, శ్రద్ధ మొదలైన వాటిని తెలిసికోగలం. ఆరవది వాక్కు. ఇది వాచకమైన వస్తువును అనుసరించి ఉండి, దానిని ప్రకాశింపచేస్తోంది. ఏడవవిధ

మైన అన్నం ప్రాణం. అది ప్రాణం, అపానం, వ్యానం, ఉదానం, సమానం – అని అయిదు విధాలు. ఆత్మ మనోమయం, వాఙ్మయం, ప్రాణమయం. ఇవి అనంతాలు. ఇది తెలిసికొని ఆత్మను ఉపాసిస్తే అనంతాలైన లోకాలు సిద్ధిస్తాయి (1-5).

వాగ్బ్రహ్మోపాసన:

జిత్వాశైలిని జనకమహారాజుకు వాక్కే బ్రహ్మమని బోధించాడు. యాజ్ఞవల్క్యుడు ఆయతన ప్రతిష్ఠలలో దానిని వివరించాడు. వాక్కునే బ్రహ్మకు శరీరం (ఆయతనం) వాక్కే. అన్ని కాలాలలోను దానికి ఆశ్రయం (ప్రతిష్ఠ) ఆకాశం. దానిని ప్రజ్ఞారూపంలో ఉపాసించాలి. ఆయతన ప్రతిష్ఠలు వాక్కుకంటే వేరైనవి. కాని ప్రజ్ఞకు వాక్కుకు భేదం లేదు. వేదాది సకలవిషయాలు వాక్కువల్ల తెలుస్తున్నాయి. బ్రహ్మవిద్య వాక్కును విడిచి ఉండదు. కనుక వాక్కే బ్రహ్మం. దీనిని తెలిసికొని ఉపాసిస్తే సకలభూతాలు రక్షిస్తాయి. చివరకు దేవతాత్వం పొందుతాడు (4-1-3).

వాయుబ్రహ్మోపాసన:

ఉదంకుడు బోధించిన వాయుబ్రహ్మకు శరీరం వాయువే. ఆశ్రయం ఆకాశం. దానిని ప్రియవస్తువుగా ఉపాసించాలి. ప్రాణం కోసమే పతితుని చేత యాగం చేయించడం, పుచ్చుకోరాని దానిని దానంగా పుచ్చుకోవడం చేస్తూ ఉంటాడు. ప్రాణం మీది ప్రీతితోనే దొంగలుండే దిక్కుకు చంపుతారనే భయంతో పోడు. కనుక ప్రాణరూప వాయువును ప్రియవస్తువుగా ఉపాసించాలి (4-1-4).

చక్షుర్బ్రహ్మోపాసన:

బర్కు అనే ఆయన బోధించిన చక్షూరూప బ్రహ్మకు శరీరం నేత్రం. ఆశ్రయం ఆకాశం. దీనిని సత్యవస్తువుగా ఉపాసించాలి. నీవు

దానిని చూశావా అని అడిగితే నేను కంటితో చూశానంటాడు. అది సత్యమే. కనుక చక్షువనే బ్రహ్మను ఉపాసన చేసినవాడు సత్యస్వరూపుడవుతాడు (4-1-5).

శ్రోత్రబ్రహ్మోపాసన:

భారద్వాజుడు శ్రోత్రం బ్రహ్మ అన్నాడు. దానికి శరీరం చెవి. ఆశ్రయం ఆకాశమే. దానిని అనంతం అనే రూపంలో ఉపాసించాలి. దిక్కులు అనంతాలు. ఏదిక్కుకు పోయినా దానికి అంతం చూడలేం. ఇలాంటి శ్రోత్రరూపమైన బ్రహ్మను ఉపాసిస్తే దేవతాత్వాన్ని పొందవచ్చు (4-1-6).

మనోబ్రహ్మోపాసన:

సత్యకాముడు మనస్సు బ్రహ్మమన్నాడు. దానికి శరీరం మనస్సు. ఆశ్రయం ఆకాశమే. దానిని ఆనందరూపంలో ఉపాసించాలి. మనస్సుతో అనురూపవతియైన స్త్రీని కోరుతాడు. ఆమెయందు అనురూపమైన పుత్రుడు కలుగుతాడు. అదే ఆనందం. కనుక మనోరూపమైన బ్రహ్మను ఉపాసిస్తే సకలదేవతలు రక్షించి ఉపకారం చేస్తారు (4-1-7).

హృదయబ్రహ్మోపాసన:

శాకల్యుడు హృదయమే బ్రహ్మ అన్నాడు. దానికి శరీరం హృదయమే. ఆశ్రయం ఆకాశమే. దానిని స్థితిరూపంలో ఉపాసించాలి. సకల భూతాలకు హృదయమే ఆయతనం ప్రతిష్ఠ కూడ. దానిలోనే అన్ని భూతాలు నిలిచి ఉంటాయి. దానిని ఉపాసిస్తే దేవతాత్వం కలుగుతుంది (4-1-8). ఇది యాజ్ఞవల్క్యుడు జనకునికి బోధించినది. హృదయమే బ్రహ్మం. హృద్గతబుద్ధితత్త్వమే బ్రహ్మస్వరూపం. దీనిలో మూడు అక్షరాలున్నాయి. 'హృ' అనే అక్షరం హృదయాత్మకు ఇంద్రియాలు, విషయాలు, వాటి బలాలను ఇస్తుంది. 'ద' అనే అక్షరం

ఇంద్రియాల చేతను, వాటి విషయాల చేతను వీర్యాన్ని ఇస్తోంది. 'యమ్' అనే అక్షరం స్వర్గానికి పోయేటట్లు చేస్తోంది. దీనిని తెలిసికొని ఉపాసిస్తే బలవీర్యాలు కలిగి స్వర్గాన్ని పొందగలరు (5-3-1).

ప్రణవాకాశోపాసన:

'ఓం ఖం' రూపమైన ఆకాశం బ్రహ్మస్వరూపం. ఇది అశాశ్వతమైన భూతాకాశం కాదు. శాశ్వతమైన చిదాకాశం. ఇది వాయుసంబంధమైన ఆకాశం. 'ఓం' వేదస్వరూపం. అలాంటి వేదం చేత తెలియజెప్పబడుతోంది గనుక దీనికీ పేరు వచ్చింది. బ్రహ్మోపాసనకు ఓంకారం సాధనం. ఇది బ్రహ్మకు రూపం, నామం కూడ. బ్రహ్మజ్ఞానానికి ఇది పట్టుకొమ్మ. ఇది జీవాత్మపరమాత్మలకు నామరూపాత్మకంగా ఉంది. దీనిని ఉపాసిస్తే బ్రహ్మజ్ఞానం కలుగుతుంది (5-1-1).

సత్యబ్రహ్మోపాసన:

ఇది సత్య స్వరూపం. సత్ అంటే పృథివి, జలం, అగ్ని. త్య అంటే వాయువు, ఆకాశం. మహత్తుగల ఈ బ్రహ్మను సత్యస్వరూపంగా ఉపాసించాలి. అతడు సర్వలోకాలను జయించగలడు. మొదట జలం ఉంది. అది సత్యాన్ని సృష్టించింది. ఆ సత్యం బ్రహ్మస్వరూపం. అది ప్రజాపతిని సృష్టించింది. అతడు దేవతలను సృష్టించాడు. వారు సత్యాన్ని బ్రహ్మగా ఉపాసించారు. ఇందులో స-త-యం-- అనే మూడక్షరాలున్నాయి. మధ్య 'త' కారం అసత్యాక్షరం. ఇది రెండు సత్యాక్షరాల మధ్యనున్నందువల్ల సత్యం యొక్క బలం పెరుగుతుంది. అక్షరజ్ఞానం కలిగి ఉపాసిస్తే అసత్యంవల్ల బాధ కలుగదు (5-4; 5-5).

విద్యుద్బ్రహ్మోపాసన:

విద్యుత్తు బ్రహ్మం. ఇది మేఘంలోని చీకటిని చీల్చి ప్రకాశిస్తోంది. దీన్ని ఉపాసిస్తే ఆత్మకు ప్రతికూలంగా ఉండే పాపాలను పోగొడుతుంది (5-7-1).

ధేనురూప వాక్ బ్రహ్మోపాసన:

వాక్కు బ్రహ్మ స్వరూపం. వేదాలే ఆ వాక్కు. ఇలాంటి వాక్కు అనే ధేనువును బ్రహ్మస్వరూపంగా ఉపాసించాలి. ఆవు తన పొదుగులోని పాలతో దూడను, దేవతలు మొదలైనవారిని పోషిస్తుంది. అలాగే వాక్కు పాలవంటి అన్నాన్ని దేవతలకు ఇస్తుంది. దేవతలకు 'స్వాహా', 'వషట్' కారాలతోను, మనుష్యులకు 'హన్త' కారంతోను, పితృదేవతలకు 'స్వధా' కారంతోను అన్నం ఇవ్వబడుతుంది. ఆవులాగా ఉన్న వాక్కు దేవాదులకు అన్నం ఇస్తుంది కనుక దీనికీపేరు. వేదాధ్యయనం చేసి వేదోక్తకర్మలద్వారా దేవతలకు, పితృదేవతలకు, మనుష్యులకు తృప్తి కలిగించాలి. ప్రాణంవల్ల వాక్కు పుడుతుంది. ఈ ధేనురూప వాక్కుకు వృషభం ప్రాణం, దూడ మనస్సు. మనస్సుతో ఆలోచించిన విషయంలో వాక్కు ప్రసరిస్తుంది. దీన్ని ఉపాసిస్తే బ్రహ్మత్వాన్ని పొందవచ్చు.

పురుషునిలో ఉన్న వైశ్వానరాగ్ని తిన్నదానిని పచనం చేస్తుంది. చెవులు మూసికొన్నపుడు వినపడేది ఆ అగ్ని యొక్క ధ్వనియే. ప్రజాపతి రూపమైన దీనిని ఉపాసిస్తే తద్రూపాన్ని పొందవచ్చు. దీనిని ఉపాసించిన పురుషుడు చనిపోయిన తరువాత ముందు వాయులోకాన్ని చేరతాడు. తరువాత పైనున్న సూర్యలోకాన్ని, తరువాత చంద్రలోకాన్ని చేరతాడు. చివరికి శాశ్వతమైన అనంతలోకాలలో నివాసముంటాడు. అక్కడ శారీరకంగాగాని, మానసికంగాగాని ఎలాంటి దుఃఖాలూ ఉండవు (5-8).

అన్న ప్రాణరూప బ్రహ్మోపాసన:

ప్రాణం లేకుంటే అన్నం దుర్గంధంతో కూడి ఉంటుంది. అన్నం లేకుంటే ప్రాణం రసవిహీనంగా ఉంటుంది. అన్నం వల్ల ప్రాణం నిలుస్తోంది. కనుక అన్నమూ, ప్రాణమూ రెండు బ్రహ్మస్వరూపాలే. కనుక ఆరెంటిని కలిపి ఉపాసించాలి. 'వి' అన్నానికి సంకేతం. 'రం' ప్రాణానికి సంకేతం. 'ఉక్థము' ఆయుధాలలో ప్రధానం. ప్రాణం ఇంద్రియాలలో ప్రధానం. కనుక ప్రాణాన్ని ఉక్థరూపంలో ఉపాసించాలి. ప్రాణం అందరినీ పైకి లేపినట్లు ఉన్నతంగా ఉంచగలదు. శస్త్రం చేత గాయం ఏర్పడ్డప్పుడు ప్రాణం దానిని రక్తమాంసాదులతో నింపి రక్షిస్తుంది. అందుకే 'క్షత్ర' రూపంలోనూ ప్రాణాన్ని ఉపాసించాలి.

గాయత్ర్యుపాసన:

గాయత్రి అన్నిఛందస్సులలోను శ్రేష్ఠమైంది. దానిని మననం చేసిన వానిని, ప్రయోగించే వానిని కాపాడుతుంది. కనుక దానికాపేరు వచ్చింది. ఇతర ఛందస్సులకు ఈ శక్తి లేదు. ప్రాణమే గాయత్రి. గాయత్రి బ్రాహ్మణత్వాన్ని కలిగించేది కూడ. దీనిని ఉపాసించిన వాడు ద్విజుడు అవుతాడు. వీనికే మోక్ష పురుషార్థాన్ని పొందే అర్హత ఉంటుంది. దీన్ని ఉపాసిస్తే బ్రహ్మతేజం వస్తుంది.

భూమి, అంతరిక్షం, దివం-- ఇది గాయత్రి మొదటి పాదం. ఎనిమిది అక్షరాలు కలది. ఇది ముల్లోకాలకు ఆత్మ. దీనిని తెలిసికొంటే ముల్లోకాలను జయించగలడు.

ఋక్, యజుస్సు, సామ– ఇది గాయత్రి రెండవ పాదం. ఎనిమిది అక్షరాలు కలది. ఇది వేదత్రయాత్మకం. దీనిని తెలిసికొంటే వేదత్రయాన్ని స్వాధీనం చేసికోవచ్చు.

ప్రాణ, అపాన, వ్యాన- ఇది గాయత్రి మూడవ పాదం. ఎనిమిది అక్షరాలున్నాయి. దీనిని ఉపాసిస్తే సకల జీవరాసులను జయించగలడు.

వెలుగుతూ ఉండే పరోరజస్సు గాయత్రికి నాల్గవ పాదం. ఆదిత్య మండలంలో ఉండే పరమపురుషుడు అతడు. రజోగుణంతో పుట్టిన సర్వలోకాలను తపింపచేస్తాడు. ఇది తెలిసికొంటే సర్వసంపదలు, కీర్తి కలుగుతాయి.

మొదటి మూడు పాదాల గాయత్రి పరోరజస్సులో ప్రతిష్ఠింపబడింది. ఇది అంతా సత్యంలో ప్రతిష్ఠింపబడింది. నేత్రమే సత్యం. ఒకచోట తగాదా పడుతుంటే, దానిని ఒకడు కళ్ళారా చూస్తాడు. మరొకడు వింటాడు. అందులో చూసినవాడు చెప్పిందే సత్యంగా నమ్ముతాం. ఆ సత్యం ప్రాణంలో ప్రతిష్ఠితమైంది. సత్యం కంటే ప్రాణం శ్రేష్ఠం. ఆ ప్రాణం ఆత్మలో ప్రతిష్ఠితమైంది. వాగాది ఇంద్రియాలను రక్షిస్తోంది గనుక గాయత్రి అనే పేరు వచ్చింది. గాయత్రిని ఉపదేశం పొంది ఉపాసించిన వానిని పరమాత్మ రక్షిస్తాడు (5-14).

వివిధదృష్టులతో ప్రాణోపాసన:

1. ప్రాణం జ్యేష్ఠం, శ్రేష్ఠం కూడ. వయస్సు పెద్ద అయితే జ్యేష్ఠుడంటాం. గుణాలలో పెద్దఅయితే శ్రేష్ఠుడంటాం. ఒకడు వయసులో పెద్దవాడైనా గుణాలు లేకుంటే వానిని జ్యేష్ఠుడనవచ్చు గాని శ్రేష్ఠుడనలేం. అట్లే వయస్సులో పిన్న అయినా గుణాలుంటే వానిని జ్యేష్ఠుడని అనలేం కాని శ్రేష్ఠుడనవచ్చు. ప్రాణం జ్యేష్ఠమూ, శ్రేష్ఠమూ కూడా అవుతుంది. శుక్రశోణితాల వల్ల పిండం ఏర్పడుతుంది. దానికి ప్రాణం ఉండాలి. చక్షురాది ఇంద్రియాలన్నింటిలో ప్రాణం జ్యేష్ఠం. ప్రాణం లేకపోతే ఇంద్రియాలు పనిచేయలేవు. కనుక అది శ్రేష్ఠం కూడా అవుతుంది.

ఒకసారి వాగాది ఇంద్రియాలు ప్రాణంతో పాటు ప్రజాపతి దగ్గరకు వెళ్ళి మాలో శ్రేష్ఠుడెవరని అడిగాయి. ఎవరు ఈ శరీరాన్ని విడిచిపెడితే శరీరం చెడిపోతుందో వాడే శ్రేష్ఠుడని ప్రజాపతి చెప్పాడు. ముందు వాక్కు శరీరాన్ని విడిచి వెళ్ళి ఒక సంవత్సరకాలం తరువాత వచ్చి చూసి ఆశ్చర్యపోయింది. వాక్కు లేక మూగ అయినా శరీరం పనిచేస్తూనే ఉన్నది. ఓడిపోయినట్లు ఒప్పకొని వాక్కు శరీరంలో ప్రవేశించింది. చక్షువు లేక గ్రుడ్డి అయినా, శ్రోత్రం లేక చెవిటి అయినా, మనస్సు లేక మూఢుడయినా శరీరం పనిచేస్తూనే ఉన్నది. ప్రజాసృష్టి కారణమైన రేతస్సు లేక నపుంసకుడైనా శరీరం పనిచేస్తోంది. చివరకు ప్రాణం శరీరాన్ని విడిచివెళ్లబోయింది. పెద్ద గుర్రంకాళ్ళకు కట్టిన త్రాళ్ళు మేకులతో సహా పెకలించి పరుగెత్తినట్లుగా ప్రాణంతోపాటు ఇంద్రియాలన్నీ కదిలాయి. ఇంద్రియాలన్నీ ప్రాణం యొక్క శ్రేష్ఠత్వాన్ని అంగీకరించాయి. జ్యేష్ఠం, శ్రేష్ఠం అయిన ప్రాణాన్ని ఉపాసించాలి.

2. వసిష్ఠా రూపంలో ప్రాణాన్ని ఉపాసించాలి. వసిష్ఠ అంటే వాక్కు. తనతో చేరిన వారిని వసించేటట్లు చేసేది. మాటలలో నేర్పరి ఇతరులను ఓడించి తన శ్రేష్ఠత్వాన్ని నిరూపించుకొంటాడు.

3. ప్రతిష్ఠారూపంలో ప్రాణాన్ని ఉపాసించాలి. ప్రతిష్ఠ అంటే కన్ను. ఇది మంచి దారి, ఇది మిట్ట పల్లాలు గలది అని కంటితోనే తెలిసికొంటాడు. దీనిని ఉపాసిస్తే ప్రతిష్ఠ కలుగుతుంది.

4. సంపత్ అంటే శ్రోత్రం. విని, వేదాధ్యయనం చేస్తే సంపదలు కలుగుతాయి. వేదవిహితకర్మలకు అధీనంగా భోగాలుంటాయి. వాటి వలన కోరినదంతా పొందవచ్చును.

5. ఆయతనం అంటే మనస్సు. అన్నిటికి ఆశ్రయం మనస్సే. మనస్సుకధీనమై ఇంద్రియాలు విషయాలలో ప్రవర్తిస్తాయి. అలాంటి ఆయతన దృష్టితో ప్రాణాన్ని ఉపాసించాలి.

6. ప్రజాపతి అంటే రేతస్సు. ప్రజలు, పశువుల సృష్టికి ఇది మూలం. ప్రజాపతి దృష్టితో ప్రాణాన్ని ఉపాసిస్తే సకల సమృద్ధులు కలుగుతాయి.

ఈ విధంగా ఉపాసనల వల్ల బ్రహ్మజ్ఞానం పొంది మోక్షాన్ని పొంద వచ్చు.

-- యు.వి.ఆర్.

2.4.7 వైశిష్ట్యం:

బృహదారణ్యకం ఉపనిషత్తుగా సుప్రసిద్ధమైంది. ఇందులో చాలా ఆఖ్యాయికలద్వారా నిగూఢమైన వేదాంతతత్త్వం ప్రబోధింపబడింది. తత్త్వానికి సంబంధించిన జిజ్ఞాస ఆనాడు ఎంతగా ఉండేదో ఇందులోని మహర్షులకు రాజులకు మధ్యనడచిన సంభాషణల ద్వారా మనం తెలుసుకోవచ్చు. రాజర్షి అయిన జనకమహారాజు ఆస్థానం, ఆనాడొక తత్త్వవేదికగా రూపొందింది. సభాపతి యాజ్ఞవల్క్యుడు నిరూపించిన వేదాన్త సిద్ధాన్తాలు ఈ ఆరణ్యకానికి ఎంతో విశిష్టతను కలిగిస్తున్నాయి.

యాజ్ఞవల్క్యుడు మహర్షి వరేణ్యుడేకాక బ్రహ్మతత్త్వాన్ని చక్కగా అవగాహన చేసుకున్న మహనీయుడు కూడ. అతనికి మైత్రేయి, కాత్యాయని అని ఇద్దఱు భార్యలు. మహర్షి వనప్రస్థుడు కావాలనుకొని భార్యల నిద్దఱిని పిలిచి -- "నేను అరణ్యాల్లో నివసించడానికి వెడుతున్నాను. సమానంగా ఆస్తిని మీరిద్దఱు పంచుకొని సుఖంగా ఉండండి" అన్నాడు. అందుకు పెద్ద భార్య మైత్రేయి ఇలా అన్నది -- "స్వామీ! మీరెందు కరణ్యానికి వెడుతున్నారు?" ఆమాటలకు మహర్షి – "మానవుడై పుట్టినందుకు ఆత్మదర్శనం చేయాలి. అదే మానవజన్మకు ముఖ్యమైన ప్రయోజనం. అది చాలా కష్టమైనపని. గృహస్థుడుగా సమాజంలో ఉండి ఆత్మదర్శనం చేయాలంటే అవరోధాలెన్నో ఉంటాయి. కనుక అరణ్యాల్లో ఉండి పెద్దలవల్ల ఆత్మతత్త్వాన్ని గురించి విని, బాగా మననం చేసి, నిశ్చయాత్మక బుద్ధిని కలిగించుకొని ధ్యానం చేయాలి.[1] అప్పుడు కాని ఆత్మదర్శనం కాదు. ఆత్మదర్శనం చేస్తేనే జన్మరాహిత్యం కలిగి మోక్షం సిద్ధిస్తుంది. అలా కాకపోతే పుడుతూ చస్తూ ఈ సంసార కూపంలోనే సంచరిస్తూ ఉండాల్సి ఉంటుంది. మోక్షప్రాప్తికి ఆత్మ

1. ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి. నాన్యః పంథాః విద్యతేఽయనాయ బృ.ఆ.

దర్శనం కంటే ఇంకోమార్గం లేదు. మరణరహితమైన అమృతత్వాన్నే మోక్షమంటారు" అని వివరించాడు.

అందుకు మైత్రేయి "స్వామీ! మీరిచ్చే ఆస్తిమాత్రం కాదు. పృథివీ సామ్రాజ్యం మొత్తం లభించినా అమృతత్వం సిద్ధిస్తుందా?" అన్నది. "ఎన్నటికీ సిద్ధించదు" అన్నాడు యాజ్ఞవల్క్యుడు. "అమృతత్వం కలిగించని ఈ ఆస్తి వల్ల నాకేం ప్రయోజనం? జన్మ రాహిత్యం కలిగే మార్గాన్నుపదేశించండి" అని ప్రాధేయపడింది మైత్రేయి. అందుకు సంతోషించిన యాజ్ఞవల్క్యుడు ఇలా ఉపదేశించాడు –

"భార్యకు భర్త ఇష్టుడెందుకవుతున్నాడు? అతడిపై ప్రేమ వల్లకాదు. ఆత్మ పైన తనకు గల ప్రేమ వల్ల. భార్యపై ప్రేమ వల్ల కాదు భర్తకు ఆమెపై ఇష్టం కలుగుతున్నది. ఆత్మపైన గల ప్రేమ వల్ల. ఆత్మపైన ప్రేమవల్ల పుత్రులపైన ఇష్టం కలుగుతుంది. వాళ్లపైన ప్రేమ వల్లకాదు. తనపైగల ప్రేమవల్లనే ప్రతివాడికి డబ్బు మీద ఇష్టం ఏర్పడుతుంది. అంతేకాని అది కేవలం డబ్బు మీద ప్రేమ వల్ల కాదు".[2]

ఇది ఎంతో మౌలికమైన తత్త్వాన్ని స్పృశిస్తున్నది. లోకవ్యవహారమంతా ఈ మాటల్లోనే ఇమిడి ఉంది. ఇలాంటి ప్రబోధం ఉండటం వల్లనే బృహదారణ్యకం ఆరణ్యకవాఙ్మయంలోనే ఎంతో విశిష్టమైందిగా గుర్తింపు పొందింది. ఆత్మానందం కోసమే మానవుడు ప్రతిపనీ చేస్తున్నాడు కాని ఇతరుల కోసం కానే కాదనే వాస్తవం ఇక్కడ బయట పడుతున్నది.

ఏ తాత్కాలికమైన ఆనందంకోసం మానవుడు జీవితమంతాశ్రమ పడుతున్నాడో అది శాశ్వతమైంది కాదు. ఆత్మ దర్శనం చేస్తే

---

2. నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి, ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతి. బృ. ఆ. 2.4.5

నేగాని శాశ్వతానందం లభించదు. బ్రహ్మీభావస్థితిని పొందినప్పుడే అతడికి అది లభిస్తుంది. మానవుడు దానికోసం ప్రయత్నించాలి. ప్రపంచమంతా బ్రహ్మయొక్క విలాసమే. సమస్త ప్రాణికోటిలోను పరమేశ్వరుడు అంతర్యామిగా ఉన్నాడు. ప్రతిజీవి తనలో అంతర్యామిగా ఉన్న ఆ పరబ్రహ్మకు అంశభూతుణ్ణని గుర్తించి బాహ్యానందాలకోసం తాపత్రయపడకుండా మోక్షసిద్ధి కోసం ప్రయత్నించాలనే బృహదారణ్యకం ఉపదేశిస్తున్నది.

ఒకప్పుడు జనకుడొక యజ్ఞాన్ని చేస్తూ బ్రహ్మనిష్ఠులైన బ్రాహ్మణుల నందఱిని ఆహ్వానించి -- "మీలో ఎవరు బ్రహ్మిష్ఠులో వారికి వెయ్యి గోవులనిస్తా" నన్నాడు. ఎవ్వరూ పలకలేదు. అంతలో యాజ్ఞవల్క్యుడు లేచి తన శిష్యుడితో ఆవెయ్యి గోవులను ఇంటికి తోలుకెళ్లమని చెప్పాడు. మిగతా వాళ్లందఱు అసూయతో, స్పర్ధతో యాజ్ఞవల్క్యుని ప్రశ్నించడం మొదలుపెట్టారు. అశ్వలుడు, ఆర్తభాగుడు, భుజ్యుడు, ఉషస్తి, కహోలుడు, గార్గి, ఉద్దాలకుడు, శాకల్యుడు వరుసగా మహర్షితో వాదించారు. అందఱికీ తృప్తికరమైన సమాధానాలు చెప్పాడు యాజ్ఞవల్క్యుడు. చివఱ శాకల్యుడు అతిప్రసంగం చేస్తే యాజ్ఞవల్క్యుడు అతణ్ణిలా శపించాడు -- "నీవు అతిప్రసంగం చేస్తున్నావు. కాబట్టి నీతల పడిపోతుంది." మహర్షి శాపంతో శాకల్యుడి తల పడిపోయి అతడు మరణిస్తాడు.

జీవుడు ఆత్మదర్శనం చేయడాన్ని గురించి ఈ అరణ్యకం ఒక చక్కని ఆఖ్యాయికనిలా చెబుతున్నది --

ఒకరాజపుత్రుడు చిన్నతనంలోనే తల్లిదండ్రులకు దూరంగా వన ప్రదేశంలో కిరాతుల దగ్గఱకు చేరి అక్కడే పెరిగాడు. తనొక కిరాత బాలకుణ్ణనే భావిస్తున్నాడు. ఒకరోజు ఒక మహర్షి అతణ్ణి చూసి అతడికి రాజయోగమున్నట్లు గుర్తించి -- "నీవు కిరాతపుత్రుడివి కావు.

రాజపుత్రుడవేన"ని బోధించాడు. అప్పుడు "తను కిరాతపుత్రుణ్ణి కానని, రాజపుత్రుణ్ణే"నని ఆ పిల్లవాడు తన నిజస్వరూపాన్ని గుర్తిస్తాడు. అలాగే "నేను జరామరణాలకు బానిసను. ఈ దేహంతోనే నేను నశిస్తాను" అని దుఃఖపడే జీవునికి -- "నీవీ శరీరంకాదు. శరీరం నశించినా నీవు నశించవు. నీ ఆత్మ శాశ్వతమైంది. పరమాత్మలో అది అంశభూతమైంది" అని ఉపదేశిస్తే అతనికి స్వస్వరూపజ్ఞానం కలుగుతుంది.

ఆత్మ ద్రష్ట, ప్రపంచమంతా దృశ్యం అనే భావం ఈ ఆరణ్యకంలో ఇలా ఉపదేశింపబడింది --

ఒకరోజు జనకుని దగ్గఱికి యాజ్ఞవల్క్యుడు వస్తాడు. జనకుడు మహర్షిని పూజించి ఇలా ప్రశ్నించాడు --

"మహర్షీ! మానవుడికి దర్శనహేతువైన జ్యోతి ఏది?" "సూర్యుడని" యాజ్ఞవల్క్యుడు సమాధానం చెప్పాడు. "సూర్యుడస్తమిస్తేనో" అన్నాడు జనకుడు. "చంద్రుడు" అన్నాడు ఋషి. "చంద్రుడుకూడా అస్తమిస్తే" అన్నాడు రాజు. "అగ్ని" అని సమాధానం. "సూర్యుడు, చంద్రుడు, అగ్ని -- ఈ ముగ్గురు లేని సమయంలోనో" అన్నాడు జనకుడు. "వాగ్జ్యోతి" అన్నాడు మహర్షి. "వాక్కు గూడా లేనప్పుడో" అన్నాడు మహారాజు. "ఆత్మజ్యోతి" అని సమాధానం చెప్పాడు యాజ్ఞవల్క్యుడు. ఆత్మవల్లనే ప్రపంచమంతా గోచరిస్తున్నది. ఆత్మ ద్రష్ట ప్రపంచమంతా దృశ్యంమాత్రమేనని దీనివల్ల గ్రహింపబడుతుంది.

ఈషణలకు దూరం కావాలి:

దారేషణ, ధనేషణ, పుత్రేషణ, లోకేషణ మానవుడికి బంధహేతువులు. ఎవరు ఈషణలను వదలి, కోరికలను తగ్గించుకొని ప్రపంచాన్ని బ్రహ్మస్వరూపంగా భావించి, తనను ఆ పరబ్రహ్మకు అంశగా గుర్తించి జీవనాన్ని సాగిస్తాడో వాడే జీవన్ముక్తుడవుతాడు. అలా కాకుండా

ఈషణలలో బద్ధుడై కోరికలతో జీవితాన్ని, దుఃఖమయంగా గడిపేవాడు జరామరణాలతో యుద్ధం చేస్తూ 'పునరపి జననం' అన్నట్లు పుడుతూ చస్తూ ఉంటాడు.

అంతట పరిపూర్ణత:

బృహదారణ్యకం పరబ్రహ్మ పూర్ణస్వభావం కలది అని ఇలా నిరూపిస్తున్నది --

పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే |
పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ||

కారణరూపమైన బ్రహ్మపదార్థం పూర్ణమైంది. దాని నుంచి ఉద్భవించిన కార్యరూపమైన ఈ జగత్తు కూడా పూర్ణమైందే. మళ్లా ఈ జగత్తు కారణరూపమైన బ్రహ్మలో లయం పొందినా అది పూర్ణంగానే మిగులుతుంది.

దీనికి చక్కని గణిత శాస్త్రీయమైన ఉపపత్తి చెప్పవచ్చు. పూర్ణానికి గణితంలో "0" అనేది సంజ్ఞ. ఇది శూన్యం కాదు. దీనిలోనే సంఖ్యలన్నీ నిండి ఉన్నాయి. 15=5x3 అన్నప్పుడు 15లో 5, 3 ఇమిడి ఉన్నాయి. అలాగే 100x0=0 అన్నప్పుడు, 100, పూర్ణమైన '0' లోనే ఇమిడి ఉంది. 0X1000=0 కనుక '0' లో 1000 ఇమిడి ఉంది.

ఈ పద్ధతిలో '0' లో సంఖ్యలన్నీ ఇమిడి ఉన్నాయని తెలుసుకోవాలి. ఈ '0' అవ్యాకృత బ్రహ్మస్వరూపం. అందుకే ఉపనిషత్తు 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్' అని అంటోంది. సృష్టికి పూర్వం ఏమున్నదని ప్రశ్నిస్తే అసత్ వంటి సత్ ఉన్నదని సమాధానం. అసత్పదార్థం నుంచి సత్పదార్థం పుట్టదు. సత్పదార్థం నుంచే సత్పదార్థం పుడుతుంది. కనుక సృష్టికి ముందున్న బ్రహ్మ సద్రూపమే. శూన్యం కాదు.

అలాంటి బ్రహ్మను పూర్ణమని '0' చేత ప్రతిపాదించవచ్చు. ఈ పూర్ణంలో సంఖ్యలన్నీ అధ్యస్తమై ఉన్నాయి. ఎలాగంటే --

1=1+0 కాబట్టి 1, పూర్ణమైన '0' మీద అధ్యస్తమై 1 గా పరిణమించింది. ఇలాగే X=0+X అనడంలో సర్వసంఖ్యాస్వ రూపమైన x '0' లో అధ్యస్తమై x గా పరిణమించింది. 0xX=0 అనడంచేత x '0' లో నిబిడీకృతమైంది. ఇంకా 0/x=0, అనడంచేత '0' పూర్ణాన్ని ఏ సంఖ్యచేత హరించినా '0' మిగులుతుంది.

ఈ క్రింది విధంగా కూడా పై మంత్రాన్ని వ్యాఖ్యానించుకోవచ్చు.

1. 1+2+3+. . . . . =00 (అనంతం)

2. 1+3+5+7+. . . . .=00 (అనంతం)

పై అనంత సంఖ్యలో క్రింది అనంతసంఖ్యను తీసివేసి,

3. 2+4+6+. . . . . =00 (ఇది కూడా అనంతమే)

రెండవ అనంతానికి మూడవ అనంతాన్ని కలిపితే 1 వ అనంతం వచ్చింది. కనుక అనంతానికి అనంతం కలిపినా పైవిధంగా తీసే సినా అనంతమే వస్తుంది. ఈ అనంతానికి సంజ్ఞ ∞. '0' పూర్ణం అవ్యాకృత బ్రహ్మస్వరూపం. పై అనంతం వ్యాకృత బ్రహ్మస్వరూపంగా భావించవచ్చు.

ఇలా ఈ ఆరణ్యకం విజ్ఞానశాస్త్రాలకు అందని ఎన్నో విశేషాలను ప్రతిపాదిస్తూ ఎంతో విశిష్టమైందిగా ప్రసిద్ధిని సంపాదిస్తున్నది.

— డి.వి.ఎస్.

2.4.8 సంగ్రహసమీక్ష

బృహదారణ్యకం శతపథబ్రాహ్మణానికి చివరిభాగంగా ఉంది. ఆర ణ్యక గ్రంథాలన్నింటిలో పరిమాణంలోను పదార్థనిరూపణంలోను పెద్దది కావడం వల్ల దీనికీ పేరేర్పడింది. ఇది కేవలం జ్ఞానకాండకు సంబం ధించిన అనేక విశేషాలను నిరూపిస్తున్నది. ఆత్మస్వరూపం, బ్రహ్మ స్వరూపం, పునర్జన్మ, ప్రాణస్వరూపం, సన్న్యాసాశ్రమం, యజ్ఞస్వ రూపం, మోక్షం, మోక్షోపాయాలు మొదలగు విషయాలెన్నో ఇందులో చక్కగా నిరూపించబడ్డాయి. ఈ ఆరణ్యకంలో గల ఆరు అధ్యాయా లలో చర్చించబడిన విశేషాలను సంగ్రహంగా ఇక్కడ పరిశీలిద్దాం.

యాగాశ్వావయవాలకు విరాట్పురుషుని అవయవాలకు సామ్యం చెప్పబడింది. వాగుత్పత్తి, ఋగాది వేదావిర్భావం, ధర్మస్వరూపం, దేవదానవవైరం పేర్కొనబడినాయి. దేవతలు సంఖ్యలో తక్కువ. రాక్షసులు సంఖ్యలో ఎక్కువ అని ఈ ఆరణ్యకం చెబుతున్నది.[1] రాక్ష సులు స్వార్థచింతనాపరులు, పాపాచారపరాయణులు, తామసులు, అన్య సంతోషాపహారులు, డాంబికులు, దేవతలు సాత్త్వికులు సర్వహితైషులు, పుణ్యస్వరూపులు, త్యాగధనులు, జగత్కల్యాణకారకులని ఇందులో వర్ణిం పబడింది.

ప్రాణస్వరూపాన్ని గురించి ఈ ఆరణ్యకం ఎన్నో విశేషాలను తెలియజేస్తున్నది. ఇంద్రియాలు నిద్రావస్థలోగాని జాగ్రదవస్థలో గాని ఉన్నప్పుడు కూడా ప్రాణం మేలుకొనే ఉంటుంది. ప్రాణం సర్వాంగా లకు సారభూతమైంది. ప్రాణమే ఆత్మకు ప్రతిరూపం. ప్రపంచమంతా

1. తతః కానీయసా దేవాః జ్యాయసా అసురాః బృ. ఆ. 1.1

బ్రహ్మస్వరూపి అయిన ప్రాణం నుంచే ఏర్పడింది. వాక్కులోనే ప్రాణం ఉంది.

రెండో అధ్యాయం:

రెండో అధ్యాయంలో యాజ్ఞవల్క్యుడు, గార్గికి బ్రహ్మవిద్యోపదేశం చేయడం, గార్గి – అజాతశత్రువుల సంవాదం, స్వప్నవృత్తి స్వరూపం, సుషుప్తి స్వరూపం, మూర్తామూర్త భేదంతో బ్రహ్మద్వైవిధ్యం, యాజ్ఞ వల్క్య-మైత్రేయీ సంవాదం, అమృతత్వాన్ని గురించి, మోక్షాన్ని గురించి యాజ్ఞవల్క్యుడు వివరించడం, మధువిద్య, ప్రాణవర్ణనం మొదలగు అంశాలు నిరూపింపబడినాయి.

ఈ ఆరణ్యకంలో ప్రముఖుడైన వ్యక్తి యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి. ఆయనకు మైత్రేయి, కాత్యాయని అని ఇద్దరు భార్యలు. మైత్రేయి వైరాగ్యవతి, శ్రేయఃకామిని. బ్రహ్మవిద్య అంటే ఆమెకెంతో ఇష్టం. ఇక రెండో భార్య కాత్యాయని సామాన్యురాలు. ప్రేయః కామిని. ప్రేయస్సంటే సంసారంలో అనుభవించే భౌతిక సుఖ సంతోషాలు. యాజ్ఞవల్క్యుడు మైత్రేయి మనస్తత్వం తెలిసినవాడు గనుక ఆమె కోరిక ప్రకారం బ్రహ్మవిద్యనుపదేశించాడు.

సమస్త జగత్తుకు బ్రహ్మ మూలకారణమని, ప్రళయకాలంలో జగత్తు బ్రహ్మలోనే చేరిపోతుందని, నిత్యము, సత్యమైన దాని స్వరూపం గ్రహించడం సులభంకాదని, నిరంతర సాధనవల్ల ఆత్మదర్శనం వల్ల అది సాధ్యమౌతుందని ఈ ఆరణ్యకం ప్రబోధిస్తుంది.

మూడో అధ్యాయం:

బృహదారణ్యకంలో మూడో అధ్యాయం చాలా ముఖ్యమైంది. ఇందులో విదేహమహారాజు జనకుడు ఒకనాడు సభలో బ్రహ్మిష్ఠుడైన

బ్రాహ్మణునికి వెయ్యిగోవులనిస్తానని ప్రకటిస్తాడు. సభలో ఎవ్వరూ ముందుకు రారు. యాజ్ఞవల్క్యుడప్పుడు తన శిష్యునితో ఆ గోవులను ఇంటికి తోలుకెళ్లమని చెబుతాడు. యాజ్ఞవల్క్యుడలా చెప్పడాన్ని ఆర్తభాగాది మహర్షులు సహించక ఆయనతో వాదానికి దిగుతారు. వరుసగా యాజ్ఞవల్క్యుడు అందఱు అడిగిన ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పి మెప్పిస్తాడు. అలా సభాపతి అయిన యాజ్ఞవల్క్యుడు బ్రహ్మిష్ఠుడని అందఱు అంగీకరిస్తారు. ఈ వృత్తాంతం ఇందులో ఎంతో వివరంగా నిరూపించబడింది.

గ్రహాలు : అతిగ్రహాలు

జరత్కారుని పుత్రుడైన ఆర్తభాగుడు యాజ్ఞవల్క్యుణ్ణి ఇలా ప్రశ్నిస్తాడు –

"మహర్షీ! ఎన్ని గ్రహాలు, ఎన్ని అతిగ్రహాలున్నాయి?" అందుకు యాజ్ఞవల్క్యుడు – ఎనిమిది గ్రహాలు, ఎనిమిది అతిగ్రహాలు ఉన్నాయి. ప్రాణం గ్రహం. అది అపానమనే అతిగ్రహం చేత గ్రహింపబడి గంధాన్ని ఆఘ్రాణిస్తున్నది. వాక్కు గ్రహం. అది పేరు అనే అతిగ్రహంచేత గ్రహింపబడి పేర్లను చెబుతున్నది. జిహ్వ గ్రహం. అది రసమనే అతిగ్రహంచేత రసాలను తెలుసుకుంటున్నది. చక్షువు గ్రహం. అది రూపమనే అతిగ్రహంచేత గ్రహింపబడి, రూపాలను చూస్తున్నది. శ్రోత్రం గ్రహం, అది శబ్దమనే అతిగ్రహం చేత గ్రహింపబడి, శబ్దాలను వింటున్నది. మనస్సు గ్రహం. అది కామమనే అతిగ్రహంచేత గ్రహింపబడి కోరికలను కోరుతున్నది. హస్తాలు గ్రహం. అవి కర్మ అనే అతిగ్రహంచేత గ్రహింపబడి కర్మలు చేస్తున్నాయి. త్వక్ గ్రహం. అది స్పర్శ అనే అతిగ్రహంచేత గ్రహింపబడి స్పర్శను తెలుసుకుంటున్నది. ఇలా ఎనిమిది గ్రహాలు, ఎనిమిది అతిగ్రహాలున్నాయని ఈ ఆరణ్యకం ద్వారా తెలుస్తున్నది.

ఇంకా ఈ అధ్యాయంలో అశ్వలుడు, భుజ్యుడు, ఉషస్తి, కహోలుడు, గార్గి, ఉద్దాలకుడు, శాకల్యుడనే మహర్షుల ప్రశ్నలు యాజ్ఞవల్క్యుని సమాధానాలు ఎంతో చక్కగా వర్ణింపబడినాయి.

వీరి సంవాదాల్లో మృత్యువు, కాలం, ఆత్మస్వరూపం, అంతర్యామి, అక్షరస్వరూపం, దేవతలు, ప్రాణం, దిక్కులు, హృదయ శరీరాలు మొదలగు విషయాలు విస్తరంగా వివరింపబడ్డాయి.

ఆత్మ అన్నింటికీ మూలమని, దాన్ని తెలుసుకుంటే అన్నింటిని తెలుసుకున్నట్లేనని, ఆత్మ సంకల్పమాత్రం చేతనే సమస్తాన్ని సృష్టిస్తుందని ఈ అధ్యాయం తెలియజేస్తున్నది.

నాలుగో అధ్యాయం:

ఈ అధ్యాయంలో జననమరణాలు, స్వప్నావస్థ, మోక్షస్వరూపం, జ్ఞానం, ప్రాణం ఇంకో దేహంలో ప్రవేశించడం. మోక్ష విషయంలో భిన్నాభిప్రాయాలు, విద్య-అవిద్యల స్వరూపం, ఆత్మజ్ఞాని నిశ్చలత్వం, నిర్భయత్వం, అమృతత్వం, బ్రహ్మస్వరూపం, ప్రాణ శబ్దార్థం, మరణ సమయంలో ఇంద్రియాలు సూక్ష్మశరీరాన్ని చేరడం, జ్ఞానం వల్ల పాపం దహించుకు పోవడం, సృష్టికి ముందు గల బ్రహ్మస్వరూపం మొదలగు అంశాలు విచారింపబడినాయి.

యాజ్ఞవల్క్యుడు జనకునితో ఆత్మజ్ఞానోపదేశార్హతను గుర్తించి బ్రహ్మవిద్యనిలా ఉపదేశిస్తాడు --

ఆత్మ స్వయంజ్యోతి స్వరూపం, స్వయంప్రకాశం. అది శరీరం ద్వారా అనేక విషయాలననుభవిస్తున్నప్పటికి తామరాకుపై నీటి బొట్టు లాగా అంటీ అంటకుండానే ఉంటుంది. సుషుప్తిదశలో కూడా ఆత్మ సమస్త ప్రపంచాన్ని అనుభవిస్తూ ఆనందస్వరూపంగానే ఉంటుంది.

శ్రవణ-మనన-నిదిధ్యాసనాల ద్వారా ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందవచ్చు. ఆత్మ నిత్యమైనది. ఆదిమధ్యాంతరహితమైనది. శరీరంకంటే భిన్న మైంది. ఆత్మ పరబ్రహ్మస్వరూపం.

ఇలా యాజ్ఞవల్క్యుని ఉపదేశాన్ని పొందిన జనకుడు ధన్యుడై తన సర్వస్వాన్ని గురువుకు సమర్పించి విరక్తితో కర్తవ్యాన్ని ఆచరిస్తూ ఉంటాడు.

అయిదో అధ్యాయం:

'ద'కారోపదేశం:

ప్రజాపతి తన సంతానమైన దేవతలకు, మనుష్యులకు, రాక్షసులకు 'ద' అనే అక్షరాన్ని ఉపదేశించాడు. భోగపురుషులైన దేవతలు దకారానికి "దామ్యత" "దమంతో అనగా సంయమనంతో ఉండండి" అని తమకుపదేశించినట్లు భావించారు. ధనకామంగల మనుష్యులు "దత్త" "దానం చేయండి" అని తమకుపదేశించినట్లు భావించారు. క్రూరస్వభావంగల రాక్షసులు "దయధ్వం" అనగా "దయతో ఉండండి" అని బోధించినట్లు తలచారు.[2] అంటే వారి వారి స్వభావాలకు తగినట్లు ప్రజాపతి వారికుపదేశించాడని, వారు దాంతో అలాగే నడచుకొన్నారని తెలుస్తున్నది.

హృదయమంటే ఏమిటి?

ఈ అధ్యాయంలో హృదయబ్రహ్మోపాసన విశిష్టంగా నిరూపించబడింది. హృదయ శబ్దార్థం ఎంతో చక్కగా చెప్పబడింది --

2. బృ.ఉ. 5.1-3.

'హృదయ' శబ్దంలో మూడక్షరాలున్నాయి. అందులో 'హృ' అనే అక్షరం, తనవాళ్లు, ఇతరులు దీనికోసం సమస్తం అభిహరిస్తున్నారని, 'ద' అనే అక్షరం, అందఱు దీనికోసం సమస్తాన్ని ఇస్తున్నారని, 'యం' అనే అక్షరం ఇది స్వర్గలోకానికి వెడుతుందనే అర్థాలను తెలియజేస్తున్నాయి.[3] అంటే దేనికోసం తనవాళ్లుగాని, ఇతరులు సమస్తాన్ని సంపాదిస్తున్నారో దేనికోసం సమస్తాన్ని సమర్పిస్తున్నారో, దేనితో మానవుడు స్వర్గలోకం చేరగలడో అదే హృదయమని అర్థమవుతున్నది.

ఇలాగే మనోమయ పురుషోపాసన, విద్యుద్బ్రహ్మోపాసన, వాక్కును ధేనువుగా ఉపాసించడం, వైశ్వానరాగ్ని స్వరూపం, ప్రాణోపాసన, గాయత్ర్యుపాసన, గాయత్రీశబ్ద నిర్వచనం, గాయత్రి మహాత్వం మొదలగు విషయాలు ఇందులో ఉపదేశించబడినాయి.

ఆరో అధ్యాయం:

ఈ అధ్యాయంలో ప్రాణోపాసన, వాగుపాసన, చక్షురుపాసన, శ్రోత్రోపాసన మొదలగు అంశాలు విశేషంగా వివరింపబడ్డాయి.

ప్రవాహణ-శ్వేతకేతు సంవాదం. శ్వేతకేతువు తండ్రి అయిన ఆరుణి దగ్గఱ రాజు అడిగిన ప్రశ్నలను చెప్పగా, తనకు తెలిసినంత వఱకు చెబుతాడు. తరువాత ఇద్దఱు రాజు దగ్గఱకు వస్తారు. తరువాత ప్రవాహణుడు వారికి పంచాగ్ని విద్యలనుపదేశిస్తాడు. పంచాగ్నులు

3. తదేతత్త్ర్యక్షరం హృదయమితి. హృ ఇత్యేకమక్షరం అభిహరన్త్యస్మై స్వాశ్చాన్యే చ య ఏవం వేద. ద ఇత్యేకమక్షరం దదత్యస్మై స్వాశ్చాన్యే చ య ఏవం వేద. యమిత్యేకమక్షరం మేతి స్వర్గలోకం య ఏవం వేద. బృ.ఉ. 5.3

1. ద్యులోకాగ్ని, 2. పర్జన్యాగ్ని, 3. ఇహలోకాగ్ని, 4. పురుషాగ్ని, 5 యోషాగ్ని.

ఈ అధ్యాయంలో చివరి నామకర్మ, సంతానోత్పత్తి విజ్ఞానం మొదలగు అంశాలు నిరూపించబడ్డాయి.

ఇలా బృహదారణ్యకంలో ఆరు అధ్యాయాలలో అనేక తాత్త్విక విశేషాలు అనేకాఖ్యాయికల ద్వారా ప్రతిపాదింపబడినాయి.

— ఎస్.పి.వి.

2. విశేషవిభాగం:

2.5 మైత్రాయణీయారణ్యకం

2.5.1 పరిచయం:

కృష్ణయజుర్వేదానికి గల నాలుగు శాఖలలో మైత్రాయణీయశాఖ ఒకటి. ఇది చరక శాఖల్లో చేరుతున్నది. దీన్ని కాలాపశాఖ అని కూడా అంటారు. ఈ శాఖకు సంబంధించిన సంహిత, బ్రాహ్మణం, ఆరణ్యకం, ఉపనిషత్తు మైత్రాయణీయ శబ్దంతోనే వ్యవహరింపబడుతు న్నాయి. మైత్రాయణి మహర్షి ఈ శాఖను 1. మానవ 2. వారాహ 3. దుందుభ 4. ఛాగలేయ 5. హారిద్రవీయ 6. శ్యామాయనీయ లనే ఆరుగురు శిష్యులద్వారా ప్రవర్తింపజేయడంవల్ల దీనికీపేరేర్పడింది. మైత్రాయణీయారణ్యకాన్ని బృహదారణ్యకమని కూడా కొందఱు పిలు స్తున్నారు.

మైత్రాయణీయసంహితలోని నాలుగో కాండ మైత్రాయణీయ బ్రాహ్మణమని దాని పరిశిష్టమే మైత్రాయణీయారణ్యకమని చారిత్రి

కుల భావన. దీన్నే మైత్రాయణీయోపనిషత్తని కూడా అంటారు. వైదికవాఙ్మయాన్ని సముద్ధరించిన సాత్వడేకర్ దీన్ని ఆరణ్యకమని వ్యవహరించడం గుర్తించదగిన విషయం.

– ఎస్.బి.ఆర్.

2.5.2 విభాగం

మైత్రాయణీయారణ్యకంలో ఏడు ప్రపాఠకాలున్నాయి. మొత్తం ఈ ఏడు ప్రపాఠకాల్లోను 73 ఖండలున్నాయి. ఈ ఆరణ్యకం మైత్రేయీ ఉపనిషత్తుగా సుప్రసిద్ధమైంది. ఒక్కొక్క సంస్కరణంలో ఒకరకమైన ప్రపాఠకాది విభాగం కనబడుతున్నది. ఆనందాశ్రమం సంస్కరణంలో ఏడు ప్రపాఠకాలు, నిర్ణయసాగర్ ప్రచురణలో అయిదు ప్రపాఠకాలు, శ్రేడర్ ప్రచురణలో మూడు ప్రపాఠకాలు, అడయార్‌నుంచి సామాన్య వేదాన్తోపనిషత్ అని వెలువడ్డ ప్రచురణలో నాలుగు ప్రపాఠకాలు ఉన్నాయి. ఆనందాశ్రమసంస్కరణలోని మొదటి ప్రపాఠకంలో రెండో ఖండ నుంచి మిగత ప్రచురణలు ప్రారంభమౌతున్నాయి.

ప్రపాఠకం	ఖండలు	ప్రపాఠకం	ఖండలు
1	4	4	6
2	7	5	2
3	5	6	38
		7	11
	16		16 + 57 = 73

శ్రీపాద దామోదర సాత్వడేకర్ ప్రచురణ ఆధారంగా ఈ విభాగం చేయబడింది.

విషయవిభాగం:

ఈ ఆరణ్యకంలో ప్రథమ ప్రపాఠకంలో బృహద్రథుడనే రాజు వానప్రస్థుడై తపస్సు చేసి పూజ్యుడైన శాకాయన్యుణ్ణి - 'హేయమైన, అశాశ్వతమైన ఈ శరీరంలో క్షణికమైన భోగాలననుభవించడం వివేకం కాదు. నన్ను ఉద్ధరించి తరణోపాయాన్నుపదేశించ' మని ప్రార్థి

స్తాడు. ద్వితీయ ప్రపాఠకంలో శాకాయన్యుడు ప్రాణస్వరూపాన్ని సృష్టి స్వరూపాన్ని అతనికి ఉపదేశిస్తాడు. తృతీయ ప్రపాఠకంలో భూతాత్మ స్వరూపం, శరీర స్వభావం పేర్కొనబడింది. చతుర్థ ప్రపాఠకంలో శబ్ద స్పర్శాదులకు లొంగిపోయిన వాడు పరమపదాన్ని స్మరించడని తపస్సు ద్వారా మనోనిగ్రహాన్ని సంపాదించాలని చెప్పబడింది. పంచమ ప్రపాఠకంలో కౌత్సాయని స్తుతి, ఆత్మస్వరూపం పేర్కొనబడింది. ఆరో ప్రపాఠకంలో ప్రాణస్వరూపం, సూర్యస్వరూపం, సూర్యమహిమ, కాల స్వభావం, శబ్దబ్రహ్మస్వరూపం, చిత్తస్వరూపం నిరూపించబడినాయి. ఏడో ప్రపాఠకంలో ఆత్మస్వరూపం, అవిద్యాస్వరూపం మొ|| అంశాలు ప్రతిపాదించబడినాయి.

మొత్తం మీద ఈ ఆరణ్యకం ఆత్మస్వరూపాన్ని, ఆదిత్యస్వరూపాన్ని, భౌతికప్రపంచం యొక్క అశాశ్వతత్వాన్ని, మనస్స్వరూపాన్ని ప్రధానంగా నిరూపిస్తున్నది.

మొదలు - చివర:

ఈ ఆరణ్యకం "బ్రహ్మ యజ్ఞో వా ఏష" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై "త్రిష్వేకపాచ్చరేద్ బ్రహ్మ" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.5.3 సంకలనకాలం

దేశం:

మైత్రాయణీయారణ్యకం భారతదేశంలో ఏప్రాంతంలో రచింపబడి ఉంటుందనే విషయంలో తగినసాక్ష్యాధారాలేవీ కనబడటం లేదు. కాని మహార్ణవం ఇలా చెబుతున్నది -

మయూరాద్రినుంచి ఘూర్జర దేశం వఱకు భారతదేశంలోని వాయవ్యభాగంలో మైత్రాయణీశాఖ వ్యాపించి ఉన్నది.[1] నాసిక్ క్షేత్రానికి ఉత్తరపుదిక్కున ముల్హేర్ క్షేత్రం ప్రక్కనే మయూరాద్రి ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. అక్కడినుండి గుర్జర దేశం వఱకు మైత్రాయణీయ శాఖీయులు నివసిస్తున్నారు. గుర్జర సౌరాష్ట్ర దేశీయులైన మైత్రాయణీయులు మోఢజ్ఞాతీయులని వ్యవహింప బడుతున్నారు. మహారాష్ట్రలో కూడా నాగపూర్, నన్దురబార్, భడగాం, నాసిక్ మొదలైన చోట్ల ఈ శాఖనధ్యయనం చేసినవారు ఇప్పటికీ నివసిస్తున్నారు. ఇప్పటికీ ఈ ప్రాంతంలో వివిధ వైదిక శాఖల నధ్యయనం చేసిన ఆహితాగ్నులున్నారు. గోదావరీనదికి దక్షిణతీరంలో కూడా మైత్రాయణీయ శాఖ నధ్యయనం చేసిన వాళ్లొకప్పుడుండేవాళ్లు. కానీ ఇప్పుడు గోదావరికి దక్షిణాన ఆ శాఖ కనపడటంలేదు. కనుక నాసిక్ క్షేత్రానికి ఉత్తరానగల గుర్జర దేశమే (గుజరాత్) ఈ ఆరణ్యకం పుట్టిన చోటనుకోవడంలో తప్పు లేదు.

---

1. మయూరాద్రిం సమారభ్య యావద్గుర్జరదేశతః |
వ్యాప్య వాయవ్యదేశం వై శాఖా మైత్రాయణీ స్థితా ||
మహార్ణవం, ప్రస్తావః 21, మై. సం.

కాలం:

ఒక గ్రంథంలో పేర్కొనబడ్డ విషయాలను బట్టి, భాషను బట్టి ఆధునిక విమర్శకులు అది ఏకాలానికి సంబంధించినదో నిర్ణయిస్తుం టారు. మైత్రాయణీయారణ్యకం ఏకాలంలో రచింపబడిందని ఇదమి త్థంగా చెప్పడానికి ఇంకా పరిశోధనలు జరగాల్సి ఉంది. సామాన్యంగా బ్రాహ్మణకాలం క్రీ.పూ 8వ శతాబ్దం నుంచి అని, కృష్ణ యజుర్వే దానికి సంబంధించిన తైత్తిరీయారణ్యకం 8వ శతాబ్దం చివర గాని లేక 7వ శతాబ్దం మొదట గాని రచింపబడి ఉండి ఉండవచ్చు నని భావింప బడుతుండటం చేత, అదే వేదానికి సంబంధించిన ఈ ఆర ణ్యకం కూడా 7వ శతాబ్దంలోనే రచింప బడి ఉండాలి. దీనికి ఉపనిషత్తుగా కూడా ప్రసిద్ధి ఉండటం, ఇందులోని భాషలో కొంత అర్వాచీనత కనబడుతుండటాన్ని బట్టి ఇది ఉపనిషత్తుల కాలంలో రచిం పబడి ఉంటుందనుకోవడానికి కూడా అవకాశం ఉంది.

– ఎస్.బి.ఆర్.

2.5.4 వ్యాఖ్యానాలు -- ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

మైత్రాయణీయారణ్యకానికి రామతీర్థుడు వ్రాసిన దీపిక అనే వ్యాఖ్యానం లభిస్తున్నది. దీనికి సాయణాచార్యుడు భాష్యం వ్రాయ లేదు. కాని ఔఫ్రెట్ (Aufrecht) ఈ ఆరణ్యకానికి శంకరాచార్యుని భాష్యం, నారాయణుని 'దీపిక,' ప్రకాశాత్ముని 'దీపిక' విజ్ఞాన భిక్షువు రచించిన 'ఆలోక' వ్యాఖ్యానం ఉన్నట్లు చెబుతున్నాడు.

ప్రచురణలు:

మైత్రాయణీయారణ్యకానికి రామతీర్థుని దీపికావ్యాఖ్యానంతో పూనాలోని ఆనందాశ్రమం తరఫున వినాయక గణేశ ఆప్టే 1925 లో మొదటి ప్రచురణ చేశాడు. తరువాత మైత్రాయణ్యుపనిషత్ లేక మైత్రేయోపనిషత్, మైత్ర్యుపనిషత్ అనే పేరుతో పద్దెనిమిది ప్రము ఖోపనిషత్తుల (Eighteen Principal Upanishads) సంకలనంలో భాగంగా లిమాయే, వాడేకర్లు పూనాలోని వైదికసంశోధమండలం ద్వారా ప్రచురించారు. మైత్రాయణీయారణ్యకం రామతీర్థుడు వ్రాసిన దీపికతో మళ్లా ప్రచురించబడింది. బొంబాయిలోని నిర్ణయసాగర ముద్రా ణాలయం ద్వారా మైత్రాయణీ ఉపనిషత్ ప్రచురింపబడింది. మైత్రేయీ ఉపనిషత్ అని ఎఫ్.ఒ.ష్రేడర్ (F.O. Schroeder) లఘూపనిషత్తుల (Minor Upanishads) సంకలనంలో ప్రచురించాడు. సామాన్య వేదా న్తోపనిషత్ అని మద్రాసునుండి అడ్యార్ సంస్థ తరఫున వచ్చిన సంకల నంలో కూడా మైత్రాయణీయోపనిషత్ ప్రచురింపబడింది. సాత్వలేకర్ పారడీ లోని స్వాధ్యాయమండల్ ద్వారా మైత్రాయణీయ సంహితలో పరిశిష్టంగా మైత్రాయణీయారణ్యకాన్ని కూడా ప్రచురించాడు.

—ఎస్.బి.ఆర్.

2.5.5 ప్రసిద్ధి

ఆరణ్యకాలు కొన్ని యజ్ఞ సంబంధమైన అంశాలను ప్రస్తావిస్తూ ఆధ్యాత్మిక విశేషాలను ప్రతిపాదిస్తుంటాయి. కొన్ని పూర్తిగా పార లౌకికమైన విషయాలను చర్చిస్తూ ఈ లోకంలో మానవుని జీవ నానికుపయోగపడే మార్గదర్శక సూత్రాలను గూడా నిర్దేశిస్తుంటాయి. మైత్రాయణీయారణ్యకం ఎన్నో అమూల్యమైన విషయాలనందిస్తూ మంచి ప్రసిద్ధిని సంపాదించింది.

కాలమే అన్నింటికీ కారణం:

"ఈ భూమిమీద జీవులన్నీ కాల ప్రభావం వల్లనే పుడుతున్నాయి. కాలం వల్లనే వృద్ధి పొందుతున్నాయి. కాలంలోనే లయమౌతు న్నాయి. రూపంలేని కాలమే ఈ నాటకాన్ని నడిపిస్తున్నది."

జీవులన్నింటిని కాలం పరమాత్మలో పండిస్తున్నది. ఆ కాలమే పరమాత్మ చేతిలో పక్వమౌతున్నది. ఈ రహస్యం తెలుసుకున్న వాడే వేదజ్ఞుడు.[1]

మనస్సే మనసాధనం:

"మనస్సే సంసారం. దాన్ని గట్టి ప్రయత్నంతో నిరోధించాలి. మనస్సును బట్టే మనిషి రూపొందుతున్నాడు. ఈ రహస్యం అందరికీ అర్థం కాదు. మనస్సు అదుపులో ఉంటే పుణ్య పాపాలను నశింప

1. కాలా త్ప్రవన్తి భూతాని కాలా ద్వృద్ధిం ప్రయాన్తి చ |
కాలే చాస్తం నియచ్ఛన్తి కాలో మూర్తిరమూర్తిమాన్ ||
కాలః పచతి భూతాని సర్వాణ్యేవ మహాత్మని |
యస్మింస్తు పచ్యతే కాలో యస్తం వేద స వేదవిత్ ||

6.14-15.

జేసుకోవచ్చు. ప్రసన్నమైన మనస్సుతో ప్రతివాడు సుఖపడతాడు. మనస్సే ప్రతివాడికి బంధానికైనా మోక్షానికైనా కారణమౌతున్నది. అది లౌకిక విషయాలలో తగుల్కొంటే బంధాన్ని, విషయాలనుంచి వేరైపోతే మోక్షాన్ని మనకు కలిగిస్తున్నది.[2]

ఇలా లోకంలో ప్రసిద్ధమైన అనేక తాత్త్వికాంశాలను ఈ ఆరణ్యకం నిరూపిస్తూ ప్రముఖస్థానాన్ని సంపాదిస్తున్నది.

—ఎస్.బి.ఆర్.

---

2. చిత్తమేవ హి సంసారం తత్ప్రయత్నేన శోధయేత్ ।
యచ్చిత్తస్తన్మయో భవతి గుహ్యమేతత్సనాతనమ్ ॥
చిత్తస్య హి ప్రసాదేన హన్తి కర్మ శుభాశుభమ్ ।
ప్రసన్నాత్మాత్మని స్థిత్వా సుఖమవ్యయమశ్నుతే ॥
మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః ।
బంధాయ విషయాసంగి మోక్షే నిర్విషయం స్మృతమ్ ॥
6.33. 3-4; 11.

2.5.6 ఉపాసనలు

మైత్రాయణీయారణ్యకంలో ప్రధానంగా ఆత్మతత్త్వం బ్రహ్మజ్ఞాన స్వరూపం, అనేకోపాసనలు ఉపదేశించబడ్డాయి. మైత్రాయణీయ సంహితలో అగ్నిహోత్రాది యాగాలు చెప్పబడినాయి. ఆ కర్మల ఫలాలు శాశ్వతం కాదని, వాటికంటే శాశ్వత సుఖాన్నందించే ఆత్మ యజ్ఞం అనగా బ్రహ్మజ్ఞానం ఈ ఆరణ్యకంలో ఉపదేశింపబడుతోంది. ముఖ్యమైన అగ్నిష్టోమం బ్రహ్మయజ్ఞమేనని ఆ యాగం చేసిన తరువాత ఆత్మ విచారం చేయాలని, ఆత్మను ఉపాసించాలంటే ఆత్మజ్ఞానం కావాలని, అందుకే ఇక్కడ ఆత్మస్వరూపనిరూపణం చేయబడుతున్నదని ఒక ఉపాఖ్యానాన్ని చెబుతున్నదీ ఆరణ్యకం.

బృహద్రథమహారాజు విరక్తుడై రాజ్యాన్ని పరిత్యజించి వనప్రస్థుడై తపస్సు చేసుకుంటున్నాడు. ఒకరోజు శాక్యాయనుడనే బ్రహ్మజ్ఞుడు అతని దగ్గఱ కెళ్ళి ఒక వరాన్ని కోరుకోమన్నాడు. సంసారం, కామోపభోగాలు నిస్సారాలని, కూపస్థమండూకంలాగా మోహజాలంలో చిక్కుకున్న తన నుద్ధరించడానికి ఆత్మజ్ఞానాన్ని ప్రసాదించమని కోరాడు ఆ మహారాజు. శాక్యాయనుడు రాజు కోరికను మన్నించి అలాగేనని అంగీకరించాడు. బృహద్రథునికిలా బోధించడం ప్రారంభించాడు --

ఉచ్ఛ్వాసంతో పైకి లేచి తమస్సును పోగొడుతున్న తత్త్వమే ఆత్మ. సుషుప్తికాలంలో ఏది శరీరాన్ని వదిలిపెట్టి పరంజ్యోతి స్వరూపాన్ని పొంది తిరిగి వస్తున్నదో అదే ఆత్మ. ఈ రహస్యమైన బ్రహ్మవిద్యను నేను మైత్రిమహర్షి దగ్గఱ పొందాను.

తేజఃస్వరూపులైన వాలఖిల్యమహర్షులు ఊర్ధ్వరేతస్కులు. వారొక్కపుడు క్రతుప్రజాపతి నిలా ప్రశ్నించారు --

శరీరం ఒక వాహనంలాగా నిశ్చేతనం కదా! ఏ అతీంద్రియశక్తి దీన్ని సచేతనం చేస్తున్నది? దీనికి చోదకుడెవరు? దానికి ప్రజాపతి ఇలా సమాధానం చెప్పాడు --

గుణాతీతుడు, అజుడు. అనంతుడు, మహిమాన్వితుడైన చేతనవత్పురుషుని చేత ఈ శరీరం ప్రచోదింపబడుతోంది.

"అటువంటి సూక్ష్మతత్త్వం ఎలా ఈ శరీరాన్ని ప్రేరేపిస్తున్నద"ని వాలఖిల్యులు ప్రజాపతిని మళ్లా ప్రశ్నించారు. దానికాయన ఇలా బదులిచ్చాడు --

ఆ పురుషుడు అతి సూక్ష్మరూపుడు, అగ్రాహ్యుడు, అదృశ్యుడు, ఈ శరీరమతనికి క్షేత్రం. ఆయనే క్షేత్రజ్ఞుడు. అతనిని 'విశ్వప్రజాపతి' అంటారు. ఆయనే ప్రజలను సృష్టించి వారిలో ప్రవేశించి పంచప్రాణాల రూపంలో ఉన్నాడు. అతడే ప్రాణుల్లోని వైశ్వానరాగ్ని. అతని అంశమొక్కటే ఈ శరీరాన్ని సచేతనంగా చేస్తున్నది. దానివల్లనే జ్ఞానేంద్రియాలు పనిచేస్తున్నాయి. జ్ఞానేంద్రియాలితని చేతిలో పగ్గాలు. కర్మేంద్రియాలు అశ్వాలు. శరీరమే రథం. మనస్సు సారథి. మన ప్రకృతి ప్రతోదం. ఇలా శరీరరథచక్రం నడుస్తున్నది.[1]

ఈ ఆత్మనే బుద్ధిమంతులు తెలుసుకోవాలనుకుంటున్నారు. ఇది కర్మఫలసంబంధం లేనిది. సూక్ష్మం, అవ్యక్తమై ప్రతి శరీరం లోను సంచరిస్తున్నది. సాక్షిభూతంగా ఉంది. గుణమయమై భోక్తృరూపాన్ని ధరిస్తున్నది.

---

1. బుద్ధీన్ద్రియాణి యానీమాన్యేతాన్యస్య రశ్మయః, కర్మేంద్రియాణ్యస్య హయాః రథః శరీరం, మనోనియన్తా, ప్రకృతిమయోఽస్య ప్రతోదోఽనేన ఖల్వీరితం పరిభ్రమతీదం శరీరం చక్రమివ. మై. ఆ. 2.6.

వాలఖిల్యులు మళ్ళా ప్రజాపతి నిలా ప్రశ్నించారు – "ఆత్మకు ఇంతటి మహిమ ఉన్నట్లైతే, పుణ్యాపాప ఫలాలననుభవిస్తూ ఉచ్చనీచ జన్మల నెత్తుతున్నదెవరు"?

దానికి ప్రజాపతి ఇలా సమాధానం చెప్పాడు –

ఫలభోక్త, శరీరధారియైన భూతాత్మ అయి అతడే అనేక జన్మ లెత్తుతున్నాడు. పాంచభౌతికశరీరాన్ని ధరించి ఆ ఆత్మయే ప్రాకృతగుణాల ప్రభావం వల్ల సమ్మూఢుడై, సృష్టికర్త అయిన భగవంతుని నిజస్వరూపాన్ని చూడలేకపోతున్నాడు. దేహాభిమానంతో "నేను, నాది" అనే ాావాల వల్ల బద్ధుడౌతున్నాడు. పక్షివలలో చిక్కుకున్నట్లు కర్మజాలంలో తగుల్కొని ఎన్నో జన్మల నెత్తుతూ పరిభ్రమిస్తున్నాడు.

ఈ భూతాత్మయే కర్త. ఇంద్రియాలను ప్రేరేపించేది అంతరాత్మ. కాలిన ఇనుము సుత్తితో కొట్టబడి అనేక రూపాలను ధరించినట్లు త్రిగుణాల చేత కొట్టబడి, అంతఃపురుషుడు నానాత్వాన్ని పొందుతున్నాడు. ఎనభై నాలుగు లక్షల జీవరాసులలో ఎక్కడో పుడుతున్నాడు. అయఃపిండాన్ని కొడితే అగ్నికి తగలనట్లే కర్మఫలాలు ఈ అంతరాత్మకు చెందవు.

ఈ శరీరం స్త్రీపుంసయోగం వల్ల ఏర్పడుతున్నది. ఇది విణ్మూత్ర పురీషమయం. నిద్ర, ఆకలిదప్పులు, సమ్మోహం, మొ|| తామస గుణాలకు రాగద్వేషాది రాజసగుణాలకు ఆలవాలమై ఈ జీవుడు వివిధరూపాలను ధరిస్తున్నాడు.

వాలఖిల్యులు జీవుని ఈ విషమస్థితికి ఆశ్చర్యపడి ఇతడెలా విముక్తిని పొందుతాడని ప్రజాపతిని ప్రశ్నించారు. అప్పుడాయన పరబ్రహ్మోపాసన నిలా ఉపదేశించాడు –

పరబ్రహ్మోపాసన:

పురాకృతకర్మలు అనుల్లంఘనీయాలు. కర్మఫలాలు మహానదిలోని తరంగాల్లాగా అనివార్యాలు. మృత్యువు సముద్రపు చెలియలి గట్టు లాగా దాటలేనిది. జీవుడు కట్టిపడేసిన కుంటివాడిలాగా అస్వతంత్రుడు. శబ్దస్పర్శాది విషయ వాసనాసక్తుడై భూతాత్మ పరమపదాన్నే మర్చిపోతాడు.[2] దీన్నుంచి బయటపడటానికొకే మార్గముంది. వేదాభ్యాసం చేసి, స్వధర్మాన్నాచరిస్తూ చిత్తశుద్ధిని కలిగించుకొని, తపస్సుచేత ఆత్మ తత్త్వాన్ని తెలుసుకోవాలి. తపస్సుచేత, ధ్యానం చేత పరమాత్మను పొందాలి. అలా పరబ్రహ్మోపాసన చేసినవాడు ఈ బంధాలనుంచి విముక్తుడై శాశ్వత సుఖాన్ని పొందగలుగుతాడు.

"కొందఱు అగ్నిని, ఇంకొందఱు వాయువును, మఱి కొందఱు ఆదిత్యుని, కొందఱు విష్ణువును ధ్యానిస్తున్నారు కదా! మఱి ఎవరిని ధ్యానించడం శ్రేష్ఠమ"ని వాలఖిల్యులడిగిన ప్రశ్నకు క్రతువిలా సమాధానం చెప్పాడు –

సర్వం బ్రహ్మమయం. ఈ దేవతలంతా పరబ్రహ్మ శరీరాలే. వాళ్ల రూపాలను ధ్యానించినా ఉన్నత గతుల్ని, ఉన్నతలోకాలను పొందవచ్చు. కౌత్సాయనుడు పరబ్రహ్మనిలా స్తుతించాడు --

బ్రహ్మ అనాదినిధనం. అచింత్యం. అప్రమేయం. సృష్టికి ముందు అది తమోమయంగా ఉంది. సృష్టి తరువాత రజస్సు, సత్త్వం అనే గుణాలేర్పడ్డాయి. రుద్రుడు తమోరూపుడు, విష్ణువు సత్త్వ సంపన్నుడు. ఏకరూపుడైన ఆ పరమపురుషుడే అనేక రూపాల్ని ధరించాడు.

---

2. శబ్ద స్పర్శాదయో హ్యర్థా మర్త్యేఽనర్థా ఇవ స్థితాః |
యేషాం సక్తస్తు భూతాత్మా న స్మరేత పరం పదమ్ ||
మై. ఆ. 4.2.

భూతాధిపతి అయినాడు. ఆ పరమాత్మయే లోపల బయట ప్రకాశి స్తున్నాడు. బయట ఆదిత్యునిలో గల హిరణ్మయ పురుషుడే హృత్పుం డరీకంలో ఉన్నాడు. విద్వాంసుడైనవాడు చిత్తశుద్ధితో అంతర్ముఖుడై, అంతరాత్మను దర్శించి బహిరాత్మను కూడా తెలుసుకోగలుగుతున్నాడు.

ఆధిత్యోపాసన:

అంతరాదిత్య పురుషుడు జగత్సాక్షి. హృదయ పుండరీకంలో ఉన్న జీవాత్మ ఇంద్రియగోచరాలైన పదార్థాల ననుభవిస్తున్నాడు. అతడు సమష్టి సృష్టికధిష్ఠాత. ఇతడు వ్యష్టిసృష్టికి నియంత. ఆ పురుషుణ్ణే గాయత్రీ మంత్రంతోను వ్యాహృతిసహితమైన ఓంకారంతోను ఉపాసిస్తున్నారు.

ఆదిత్యుడే సవితృదేవత. ఆయననుపాసించాలని బ్రహ్మవాదులు చెబుతున్నారు. మన బుద్ధుల్ని ప్రేరేపించే సవితృదేవతయొక్క భర్గాన్ని అంటే కంట్లో పాపలాగా ఉన్న సారభూతమైన తేజస్సునుపాసించాలి. అతణ్ణే సూర్యుడు మొ|| యథార్థనామాలతో పిలుస్తున్నారు.

ఇలా అంతరాదిత్యపురుషుడే దేహాన్ని ధరించి, ఇంద్రియాల ద్వారా ద్వైతభావం ఉండేదాకా కర్తగాను, భోక్తగాను ప్రవర్తిస్తున్నాడు. ఇతడే విధాత. హిరణ్యగర్భ బ్రహ్మ. ఇతణ్ణే అన్వేషించాలి. అరణ్యాల కెళ్లి, తపస్సుచేసి ఇతణ్ణే తెలుసుకోవాలి. ఆ పరమాత్మ వైశ్వానరాగ్ని రూపాన్ని ధరించి మన శరీరంలో ఉన్నాడని భావన చేస్తూ సమం త్రకంగా అన్నం తినాలి. అన్నమే బీజరూపాన్ని పొంది జీవోత్పత్తికి కారణమౌతున్నది. భోక్త అయిన పురుషుడు త్రిగుణాతీతుడు. భోజ్యమైన ప్రకృతి త్రిగుణాత్మకం. ఈ రహస్యం తెలిసినవాడే నిజమైన యోగి. ఆత్మయజ్ఞం చేసిన ఆత్మయాజి.

అన్నోపాసన:

ప్రాణాలు అన్నమయాలు. అన్నం తిననివాడి ఇంద్రియాలు పనిచేయవు. ప్రాణాలు నిష్క్రమిస్తాయి. అందువల్ల అన్నం నుంచే జీవులు జన్మిస్తున్నారు. అన్నంవల్లే జీవిస్తున్నారు. అన్నంలోనే లయమవుతున్నారు. అందువల్ల అన్నమే ఆత్మ అని ఉపాసించాలి[3] అన్నరసం ప్రాణాలుగాను, ప్రాణరసమే మనస్సుగాను, మనోరసమే విజ్ఞానంగాను, విజ్ఞానరసమే ఆనందంగాను పరిణమిస్తున్నది. అందువల్ల పంచవిధ కోశాలకు అన్నమే మూలం. అన్నానికి మూలం కాలం. కాలానికి మూలం సూర్యుడు. కాలం నిమేషాది విభాగంతో సర్వప్రమాణంగా విరాజిల్లుతున్నది. అందువల్ల కాలాన్ని బ్రహ్మగా ఉపాసించాలి. ఈ కాలం మూర్తం అమూర్తం కూడా అవుతున్నది. బ్రహ్మకాలం అకాలం కూడా అవుతున్నది. కాలనియామకుడు సూర్యుడు. అందువల్ల సూర్యుడే బ్రహ్మ అని ఉపాసించాలి.

షడంగయోగం:

బ్రహ్మజ్ఞానం పొందటానికి షడంగయోగాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఉపదేశిస్తున్నది. ప్రాణాయామం, ప్రత్యాహారం, ధ్యానం, ధారణ, తర్కం, సమాధి అనేవి ఆరు అంగాలు. వీటిద్వారా పుణ్యపాప విముక్తుడై జీవుడు బ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందగలడు. ప్రాణాలను నియమించి తురీయంలో నిలపాలి. చిత్తాన్ని నాలుగు వైపులకూ పోనీయకుండా తురీయాయత్తం చేయాలి. తరువాత ధారణ, తర్కాల సహాయంతో మనస్సును జయించి ఆత్మదర్శనాన్ని పొందాలి. ఇదే మోక్షం. అవ్యయమైన సుఖప్రాప్తి హేతువు.

---

3. అన్నాద్భూతాని జాయన్తే జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే |
అద్యతేఽత్తి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యతే || మై. ఆ. 6.12.

సుషుమ్నానాడి ఊర్ధ్వభాగానికి పయనిస్తుంది. ఇదే ప్రాణసంచార మార్గం. ఇది తాలువులో రెండుగా భిన్నమై ఉంది. ఇది ప్రాణ-ఓంకార-మనోయుక్తమైన మార్గం ద్వారా ఊర్ధ్వముఖంగా పయనించాలి. జిహ్వాగ్రాన్ని తాలుమూలానికి త్రిప్పి ఇంద్రియశక్తుల్ని విషయాలనుంచి మరల్చి ఆత్మతో జోడించి పరమాత్మదర్శనం చేయాలి.

శబ్దోపాసన:

ధ్యానయోగ్యమైన బ్రహ్మ శబ్దాశబ్దరూపం. శబ్దోపాసనద్వారా అశబ్ద తత్త్వాన్ని సాక్షాత్కరించుకోవాలి. ఓంకారం ద్వారా ఊర్ధ్వభాగానికి పయనించి అశబ్దతత్త్వంలో ఐక్యం కావాలి. ఇదే సాయుజ్యం.

సాలీడు స్వయంగా సృష్టించుకున్న దారంపైన పైపైకి పాకి పోతున్నట్లు లోపల మోగే శబ్దం ద్వారా పైకి వెళ్లి స్వాతంత్ర్యం పొందాలి. శబ్దబ్రహ్మవాదులు అంగుష్ఠాలతో చెవులు మూసుకొని ఏడు విధాలైన శబ్దాలను విని, అశబ్దం, అవ్యక్తమైన బ్రహ్మతత్త్వాన్ని పొందుతున్నారు.[4]

ప్రణవోపాసన:

ఓంకారాన్ని మూర్ధస్థానంలో ధ్యానించాలి. ఈ శరీరం ధనుస్సు. ఓంకారం బాణం. బాణం అంచు మనస్సు. అది తమస్సును భేదించి అలాతచక్రంలాగా ప్రకాశించే సూర్యుని సందర్శిస్తుంది. అమృతత్త్వాన్ని పొందుతుంది. ఇలా ప్రాణం, మనస్సు, ఇంద్రియాలు ఏకత్వాన్ని పొంది ప్రణవంతో సంయోగాన్ని పొందటాన్నే యోగమంటారు.

---

4. ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మ పరం చ యత్ ।
శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ మై.ఉ. 6.22.

అగ్ని నుంచి రవ్వల్లాగా, సూర్యునినుంచి కిరణాల్లాగా, ప్రాణాదులు బ్రహ్మనుంచి నిర్గమిస్తున్నాయి. అటువంటి బ్రహ్మను ధ్యానిస్తే చిత్తం అందులో విలీనమౌతుంది. ఈ విధంగా ప్రణవోపాసన చేసేవారు సంసారసాగరాన్ని తరించి శాశ్వతంగా ముక్తులౌతారు. దారాపుత్రాదులపైన ఆసక్తి కలవాడికీ స్థితి ఎన్నటికీ కలగదు.

ఇలా ఈ ఆరణ్యకం కొన్ని ఉపాసనలను ఉపదేశిస్తూ ఆరణ్యక గ్రంథాలలో చాలా విశిష్టమైందిగా గుర్తింపు పొందింది.

— పి.ఎస్.

2.5.7 వైశిష్ట్యం

మైత్రాయణీయారణ్యకానికి ఉపనిషత్తుగా కూడా ప్రసిద్ధి ఉంది. బృహద్రథుడనే రాజు శాకాయన్యుడనే మహర్షిని బ్రహ్మజ్ఞానాన్నుపదేశించమని ప్రార్థిస్తాడు. మహర్షి ప్రసన్నుడై ఆ రాజుకు ఆత్మతత్త్వాన్ని ఉపదేశించి, బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని, ఎన్నో ఉపాసనలను అతనికి ప్రబోధిస్తాడు. అందులో బ్రహ్మోపాసన, అన్నోపాసన, ప్రణవోపాసన, కాలోపాసన, శబ్దోపాసన మొ|| ఎంతో విశిష్టంగా నిరూపించబడినాయి.

ఇదంతా నశించిపోయేదే!

మనకంటికి కనపడే ఈ భౌతిక ప్రపంచమంతా నశించిపోయేదే. ఎందఱు మహాధనుర్ధరులు, చక్రవర్తులు, సుద్యుమ్న-భూరిద్యుమ్నాదులు, బంధువులందఱు చూస్తుండగానే సకల సంపదల్ని, అధికారాన్ని భూమి మీదే వదిలేసి వెళ్లలేదు? ఈ సంసారం చాలా విచిత్రమైంది. ఎప్పుడూ స్థిరంగా ఉండదు. ఏరోజు ఏది ఏమౌతుందో ఎవ్వరికీ తెలియదు. సముద్రాలు ఎండిపోవడం, పర్వతాలు పడిపోవడం, ధ్రువం కదలిపోవడం, మహావాయువు చీలిపోవడం, పృథివి మునిగిపోవడం, దేవతలు పదభ్రష్టులు కావడం, ఇవన్నీ ఈ సంసారంలో సహజాలు. అలాంటి ఈ లోకంలో భౌతిక సుఖాలను అనుభవించాలనుకోవడం ఎంత వెఱ్ఱితనం? కనుక నాకు ఆత్మజ్ఞానాన్ని ఉపదేశించమంటాడు మహర్షి శాకాయన్యునితో బృహద్రథుడు.[1] సత్యాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఎంత విశిష్టంగా నిరూపిస్తున్నదో చూడండి.

---

1. శోషణం మహార్ణవానాం, శిఖరిణాం ప్రపతనం, ధ్రువస్య ప్రచలనం, వ్రశ్చనం వాతరజ్జూనాం, నిమజ్జనం పృథివ్యాః, స్థానాదపసరణం సురాణామిత్యేతద్విధేఽస్మిన్ సంసారే కిం కామోపభోగైః?

మై. ఆ. 1.4.

మనస్సే అన్నింటికీ మూలం

మానవుడు అజ్ఞానంతో పుడతాడు. అజ్ఞానంతోనే పెద్దవాడవుతాడు. జ్ఞానాన్ని సంపాదించుకోవడానికి మొదట అతని బుద్ధి అంత అను కూలంగా ఉండదు. అంతా అశాశ్వతమని తెలుసుకొన్న తరువాత బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛ కలుగుతుంది. దానికి మనోనైర్మల్యం కావాలి.

సాధారణంగా మనస్సు రెండు విధాలు. నిర్మలమైన భావాలతో నిండినది మొదటిది. కలుషితమైన భావాలతో నిండినది రెండోది. నిర్మలమైన మనస్సుకు కామాదులు, వాటికి సంబంధించిన సంకల్పాలు ఎన్నటికీ కలగవు. కలుషితమైన మనస్సు కామాదులకు సంబంధించిన అనేక సంకల్ప వికల్పాలతో నైర్మల్యాన్ని పోగొట్టుకుంటుంది. చంచ లమైపోతుంది. మనస్సు నిశ్చలత్వాన్ని పోగొట్టుకొన్నప్పుడు అనేక సంకల్పాలు వెంటాడుతూ ఉంటాయి. వీటినే వృత్తులంటారు. కట్టెలు, బొగ్గులు లేనప్పుడెలా అగ్ని ప్రజ్వరిల్లదో అలాగే సంకల్పాలు లేనప్పుడు మనస్సు చాంచల్యాన్ని పొందదు. సంకల్పాలే సంసారం. సంకల్పరహితులైన వారికి సంసారమే లేదు.

చిత్తం ప్రసన్నంగా ఉంటే పుణ్యపాపరూపమైన కర్మలను మాన వుడు వదిలించుకోవచ్చు. ఏకాగ్రత వల్ల సమాధివల్ల చిత్తాన్ని ప్రసన్నంగా చేసుకోవచ్చు. పంచభూతాల విషయంలో మనస్సును లయింపజేయాలి. బంధానికైనా మోక్షానికైనా మనస్సే కారణం. శబ్దాది విషయాసక్తమైన మనస్సు బంధింపబడుతుంది. విషయాసక్తి లేక నిర్విషయమైన మనస్సు మోక్షాన్ని కలిగిస్తుందని ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో విశిష్టమైన నిరూపణ చేస్తున్నది.[2]

---

2. చిత్తస్య హి ప్రసాదేన హన్తి కర్మ శుభాశుభమ్ |
ప్రసన్నాత్మా-త్మని స్థిత్వా సుఖమవ్యయమశ్నుతే || మై. ఆ. 6.20

ఐహికబంధాలనుంచి విముక్తిని, మనశ్శాంతిని కోరేవారు భగవదు పాసన చేయాలి. ఈ సంసారం సాక్షాత్ బ్రహ్మస్వరూపం కనుక బ్రహ్మోపాసన ద్వారా ఆ జగద్రూపుని స్తుతించడం ద్వారా భవబంధా లను పోగొట్టుకోవాలి.

కౌత్సాయనుడీ ఆరణ్యకంలో భగవంతుణ్ణి స్తుతిస్తాడు-జగన్నియామ కుడైన ఆ పరమాత్మయే బ్రహ్మ, విష్ణువు, శివుడు. అతడే ప్రజాపతి. అగ్ని, వరుణుడు, వాయువు, ఇంద్రుడు, మనువు, యముడు, భూమి, అచ్యుతుడు, చంద్రుడు అన్నీ ఆ భగవానుడే. ఈ ప్రపంచమంతా ఆయనే నిండి ఉన్నాడు. ఆయనే విశ్వేశ్వరుడు, విశ్వాత్మ, విశ్వ భోక్త, శాంతాత్ముడు, కంటికి కనబడకుండా రహస్యంగా ఉండేవాడు. మన ఆలోచనలకందనివాడు. అన్ని వస్తువులలో ఉండికూడా పైకి కన పడనివాడు.[3]

త్రిమూర్తులలో ఒకడైన బ్రహ్మ రజోగుణంతోను, రుద్రుడు తమో గుణంతోను, విష్ణువు సత్త్వగుణంతోను ఈ విశ్వంలో తమతమ అంశంతో గోచరిస్తారు. విష్ణువు మొదట ఒకడుగ, ముగ్గురుగా ఎనిమిది విధాలుగా, పన్నెండు విధాలుగా, అపరిమిత రూపాలతో అవతరించి, చరాచర ప్రపంచమంతా నిండి ఉన్నాడు. కనుక అతడే ఆత్మ.

---

3. త్వం బ్రహ్మా త్వం చ వై విష్ణుః త్వం రుద్రస్త్వం ప్రజాపతిః |
త్వమగ్నిర్వరుణో వాయుస్త్వమిన్ద్రస్త్వం నిశాకరః ||
త్వం మనస్త్వం యమస్త్వం పృథివీ త్వం విశ్వం త్వమథాచ్యుతః |
స్వార్థే స్వాభావికేఽర్థే చ బహుధా సంస్థితిస్త్వయి ||
విశ్వేశ్వర నమస్తుభ్యం విశ్వాత్మా విశ్వకర్మకృత్ |
విశ్వభుగ్విశ్వమాయుస్త్వం విశ్వక్రీడారతిః ప్రభుః || మై.ఉ. 5.1.

బయట, లోపల అంతట అతడే నిండి ఉన్నాడు. అతడే అందఱికి ఉపాసింపదగినవాడని ఈ ఆరణ్యకం చక్కగా నిరూపిస్తున్నది.

— కె.బి.ఆర్

2.5.8 సంగ్రహసమీక్ష

మైత్రాయారణ్యకంలోని ముఖ్యభాగం బృహద్రథుడనే రాజుకు, శాకాయన్యుడనే ఋషికి జరిగిన సంభాషణ. ఈ ఋషి తన గురువైన మైత్రేయుని నుండి నేర్చుకొన్న బ్రహ్మవిద్యను బృహద్రథునకు యథాతథంగా బోధించినాడు. ఈ విధంగా బ్రహ్మవిద్యను బోధిస్తూ మధ్య మధ్య పూర్వం వాలఖిల్యులకు, ప్రజాపతి క్రతువులకు జరిగిన సంభాషణలను బోధించాడు. దీనిలోని ఉపదేశ భాగాలు మొదట నాలుగో ప్రపాఠకంతో ముగిసి ఉంటాయి. కాని ఇప్పుడు లభించే కొన్ని పరిష్కరణలలో ఆరవ ప్రపాఠకంలోని ఇరవై తొమ్మిదవ ఖండం వరకు ఈ ఉపదేశం పొడిగించబడింది. మైత్రి ఉపదేశం 30 వ ఖండంతో ముగుస్తుంది. మైత్రాయణ్యుపనిషత్తు అదే విషయాన్ని 7వ ప్రపాఠకం చివరి వఱకు పెంచింది. 17వ శతాబ్దికి చెందిన రామతీర్థుడు దీనికి వ్రాసిన వ్యాఖ్యానంలో 6,7 ప్రపాఠకాలు ఖిలాలని, విషయ, సంగతి సారూప్యాలు ఈ ప్రపాఠకాలలో ఉండకపోవచ్చునని అంటాడు.

ఇతర ఉపనిషత్తులలోని, గ్రంథాలలోని విషయాలను "అన్యత్రాప్యుక్తం" అని చెప్పడం, వాటినుండి కొన్ని శ్లోకాలను, వాక్యాలను యథాతథంగా ఉదహరించడం ఈ ఆరణ్యకంలోని విశేషాలు. బృహదారణ్యకం నుండి 5వ ప్రపాఠకంలోని 9వ ఖండంలోను, ఛాందోగ్యోపనిషత్తునుండి 6వ ప్రపాఠకంలోని 4వ ఖండంలోను, కఠోపనిషత్తునుండి 6వ ప్రపాఠకంలోని 30వ ఖండంలోను, 7వ ప్రపాఠకంలోని 9వ ఖండంలోను, ప్రశ్నోపనిషత్తు నుండి 6వ ప్రపాఠకంలోని 5వ ఖండంలోను, తైత్తిరీయోపనిషత్తు నుండి 6వ ప్రపాఠకంలోను, ఈశోపనిషత్తు నుండి 7వ ప్రపాఠకంలోను, అమృతబిందూపనిషత్తు నుండి 6వ ప్రపాఠకంలోను, మనుస్మృతి నుండి కొన్ని వాక్యాలు, శ్లోకాలు యథాతథంగా అనువదింపబడ్డాయి. ఇవికాక ఆకరాలు లభించనివెన్నో ఉన్నాయి.

ఇక ఈ ఆరణ్యకంలోని విషయాన్ని సంగ్రహంగా పరిశీలిస్తాం.

ప్రథమ ప్రపాఠకం:

బృహద్రథుడనే ఇక్ష్వాకువంశపురాజుకు రాజ్యాన్ని పాలిస్తుండగా ప్రపంచం మీద, రాజ్యం మీద వైరాగ్యం కలిగింది. ఆయన రాజ్యాన్ని తన పెద్దకొడుకుకు అప్పగించి అడవికి వెళ్లి వెయ్యి సంవత్సరాలు కఠిన మైన తపస్సు చేశాడు. అప్పుడు ఆయన దగ్గరికి శాకాయన్యుడనే ఋషి వచ్చి"నాయనా! లే! నీకేం వరం కావాలో కోరుకో" అన్నాడు. అందుకా రాజు తనకు ఆత్మతత్త్వాన్ని ఉపదేశించమని కోరగా ఋషి "ఈ వరాన్నివ్వడం చాలా కష్టం. దీనిని తప్ప ఇంకేదైనా కోరుకో" అన్నాడు. అప్పుడు బృహద్రథుడు ఋషీశ్వరుని పాదాలను తాకి "అస్థి చర్మ స్నాయుమజ్జామాంస శుక్రశోణిత శ్లేష్మాదులవల్ల పుట్టిన ఈ దేహం చాలా హేయమైంది. ఇటువంటి దేహంతో సుఖమెలా కలుగు తుంది? ఈ దేహం కామ - క్రోధ - లోభ - భయ - మోహ - రోగ - క్షుత్ - పిపాసా - దుఃఖాలకు గురి అవుతుంది. ఈ దేహం క్రిమికీటకాదులలాగా అశాశ్వతమైంది. సుద్యుమ్న, భూరిద్యుమ్న - ఇంద్రద్యుమ్న - కువలయాశ్వ - యౌవనాశ్వ- వధ్ర్యశ్వ - అశ్వపతి - శశిబిందు - హరిశ్చంద్ర - అంబరీష - ననక్తుసర్యాతి - యయాతి - అనరణ్య - ఉక్షసేనాది మహా ధనుర్ధరులు, మరుత్త - భరతాది మహా రాజులు తమ ఐహిక సంపదలనన్నింటిని విడిచి పరలోకానికి వెళ్లారు కదా! వీరేల? వీరి కన్న ఉన్నతులైన గంధర్వులు - అసురులు - రాక్షసులు - భూతాలు, గణాలు - పిశాచాలు - సర్వ గ్రహాదులు కూడ నామరూపాదులు లేకుండా పోయినవి కదా! ఇంతేల? సము ద్రాలు ఇంకిపోవడం, పర్వతాలు రాలిపోవడం, ధ్రువనక్షత్రం చలించడం, వాతరజ్జువులు తెగిపోవడం, భూమి వరదలపాలు కావడం, దేవతలు స్థాన భ్రంశం పొందడం మొదలైన అసాధారణ విషయాలు ఎన్నో విన్నాం, చూస్తున్నాం. ఇటువంటి నిస్సారమైన ప్రపంచంలో సుఖాలను కోరడం,

అనుభవించడం వ్యర్థం కదా! కనుక మూయబడిన బావిలో చిక్కు కున్న కప్పలాగా ఈ ప్రపంచంలో పుట్టి విలవిలలాడుతూ ఉండే నన్ను ఉద్ధరించండి. మీరే నాకు రక్షకులు" అన్నాడు.

ద్వితీయ ప్రపాఠకం

ఈ మాటలు విని శాకాయన్య ఋషి సంతోషంతో ఈ విధంగా అన్నాడు. "ఇక్ష్వాకుకులతిలక, బృహద్రథ! నీకోరిక నెఱవేరింది. నీవు ఆత్మజ్ఞుడవైనావు. మరుత్ అనే పేరుతో నీవు ప్రసిద్ధిని పొందావు. నీవు ఏ ఆత్మను గురించి తెలుసుకొనదలచావో ఆ ఆత్మ నీవే". అప్పుడు బృహద్రథుడు "ఆ ఆత్మ ఏమి? అది ఎటువంటిది? దానిని వర్ణించండి" అని ప్రార్థించాడు. ఋషి ఈ విధంగా బదులు చెప్పాడు - "జీవుని ఉచ్ఛ్వాసాన్ని నిలిపివేయక నిద్రావస్థలో సూక్ష్మ శరీరాన్ని ఆశ్రయించి అన్ని దిక్కులా సంచరిస్తూ ఉండి కూడా సంచ రింపని దానిలాగా ఉండి అజ్ఞానమనే అంధకారాన్ని పారద్రోలేదే ఆత్మ. గాఢనిద్రాస్థితిలో మిక్కిలి నిశ్చలంగా ఉండే సూక్ష్మ స్థూల శరీరాల నధిగమించి పరంజ్యోతిని చేరుకొని తన స్వాభావిక స్థితిలో గోచరించే దానికి ఆత్మ అని పేరు. ఇది మరణం లేనిది. భయరహితమైంది. దీనికే బ్రహ్మ అని పేరు. బృహద్రథా! ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడి బ్రహ్మ విద్య అనే పేరుతో ప్రసిద్ధమై పూజ్యులైన మా గురువు మైత్రినుండి ఉపదేశం పొందిన ఈ ఆత్మతత్త్వాన్ని నీకు బోధిస్తాను, విను –

శృతిప్రసిద్ధమైన వాలఖిల్యులనే పవిత్ర పురుషులుండేవారు. వారు బ్రహ్మచర్యంలో ఉండి పాపాలను క్షాళనం చేసికొని కామక్రోధలోభా దులను జయించారు. వీరు ప్రజాపతి క్రతువుతో ఇలా అన్నారు. "స్వామీ! చైతన్యం లేని బండివంటిది శరీరం. కాని ఈ దేహం లోని కరచరణాద్యవయవాలు పనిచేస్తున్నాయి. ఇది ఆశ్చర్యంగా ఉంది. కంటికి కూడా కన్పించకుండా దేహాన్ని నడిపిస్తూ చైతన్యం కలదాని

లాగా చేసే ఆ అతీంద్రియశక్తి ఏది? దానిని మాకు బోధించండి" అని ప్రార్థించారు. అప్పుడు ప్రజాపతి క్రతువు ఈ విధంగా బోధించాడు. "ఆత్మ అనేది ఒకటే. అది అన్నింటికన్నా పరమోన్నతమైంది, శుద్ధమైంది, పరిశుద్ధిని చేసేది. అది శూన్యం, శాన్తస్వభావం కలది, ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాలు లేనిది. అంతం లేనిది. స్వతంత్రం. స్థిరమై పుట్టుక, మార్పు నాశం లేనిది. అటువంటి ఆత్మ ఈ దేహంలో నివసిస్తూ ఉండడం వల్ల దేహం చైతన్యం వుండేదిగా కన్పిస్తూ దేహాన్ని కదలిస్తుంది. ఇది సూక్ష్మంగా ఉండి సులభంగా గ్రహింప వీలులేకుండా కంటికి కన్పించకుండా దేహంలో ఉంటుంది."

ఈ అంశకే పురుషుడు అని పేరు. చైతన్యం కలవాడు. సూక్ష్మ రూపంలో ప్రతిదేహంలోను ప్రవేశిస్తాడు. ప్రతి జీవునికి సంకల్ప, అధ్యవసాయ అభిమానాలు కలుగుతాయి. ఈ క్షేత్రజ్ఞుడనే పురుషునికే ప్రజాపతి అని పేరు. ఇతడు అన్నీ చూడగలుగుతాడు. ఇతడు దేహానికి ఆశ్రయం. అందుకే దేహం చైతన్యమయుంగా కన్పిస్తూ కదలిక మొదలైన వాటిని కలిగి ఉంటుంది. ప్రజాపతి ఏవిధంగా ప్రతి దేహంలోను ప్రవేశిస్తాడో వివరిస్తాను. ప్రజాపతి మొదట్లో ఒకడే ఉండేవాడు. ఒంటరిగా ఉండడం వల్ల ఆయునకు సంతోషం లేకపోయింది. ఆయున తనను తాను ధ్యానించుకొని చాలా జీవరాసులను సృష్టించాడు. కాని అవి రాళ్ళవలె అచేతనంగాను, చెట్లబోదెలవలె ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాలు లేకుండాను ఉన్నాయి. వాటిని చూసి ఆయునకు దుఃఖం కలిగి వాటిని ప్రబోధింపచేయడానికి తాను ప్రాణ-అపాన-వ్యాన-ఉదాన-సమానాలనే ఐదు వాయువులుగా మారి వాటిలో ప్రవేశించాడు. పైకి వెళ్లే వాయువు ప్రాణం, అడుగున వెళ్ళేది అపానం, ప్రాణ అపానాలను సేవించేది వ్యానం. ఘనపదార్థాలను క్రింది ప్రేగులలోకి, ద్రవపదార్థాలను దేహంలోని భాగాలన్నిటికి తీసుకొని పోయే వాయువుకు సమానం అని పేరు. త్రాగబడిన ద్రవపదార్థాలను, తినబడిన ఘనపదార్థాలను క్రిందికి, పైకి

తోసేది ఉదానం. ఉపాంశుగ్రహం అంతర్యామిగ్రహం పైన, అంత ర్యామి ఉపాంశువు పైన ఆధారపడి ఉంది. ఈ రెండింటి మధ్య పుట్టే ఉష్ణమే పురుషుడు. ఇతడే వైశ్వానరాగ్ని. దేహంలో ఉండే వైశ్వా నరాగ్ని వలన కడుపులోని ఆహారం జీర్ణమవుతుంది. మనం రెండు చెవులు మూసుకొని వింటే వైశ్వానరాగ్ని చేసే శబ్దం వినబడుతుంది. ఇది దేహం నుంచి వెళ్లిపోయేటప్పుడు దీని శబ్దం వినిపించదు.

తనను పంచ ప్రాణాలుగా విభజించుకొన్న పురుషుడు జీవుని హృద యాంతరాళంలో ప్రవేశించి పంచేంద్రియాలద్వారా ఇంద్రియార్థాలను అనుభవింపదలచాడు. ఈ విధంగా పురుషుని చేత ప్రేరేపింపబడిన దేహం కుమ్మరిచక్రం లాగా కదలుతుంది. దేహానికి పురుషుడు ఆధార మవటం వల్ల దేహం చైతన్యమయమవుతుంది. అందుకే ఋషులు ఈ పురుషుణ్ణి "ఆత్మ" అని అంటారు. దేహి యొక్క సుకృత, దుష్కృత కర్మల ఫలితం చేత ఆక్రమింపబడిన పురుషుడు కర్మఫలాన్ని అనుసరించి వివిధ దేహాలను ధరిస్తాడు. సూక్ష్మంగా, అదృశ్యంగా అతీంద్రియంగా ఉంటూ పురుషుడు (ఆత్మ) దేహంలో అన్ని కర్మలను చేసే కర్తలాగా ఉంటాడు.

తృతీయ ప్రపాఠకం

'భూతాత్మ' అనేది ఇంకొకటి ఉంది. ఇది శుభాశుభ కర్మల ఫలితాలననుభవిస్తూ, ద్వంద్వాలననుభవిస్తూ నీచ, ఉచ్చ యోనులలో పుడుతుంది. ప్రకృతి గుణాలు దీనికి అంటుతాయి. కనుకనే దీన్ని అజ్ఞానం ఆవహిస్తుంది. అందుకే తనలోని పరమాత్మను చూడలేకపోతూ 'ఇది నేను, ఇది నాది' అనే భ్రాంతిని పొంది మమకారాన్ని పెంచుకొం టుంది. ఈ విధంగా శుభాశుభ కర్మల ఫలితంగా భూతాత్మ సంసారంలో చిక్కుకొంటుంది. మోహ, భయ, విషాద, నిద్రా, ప్రమాద, జరా, శోక, క్షుత్, పిపాసా, క్రోధ, నాస్తిక్య, అజ్ఞానాలు తామసగుణాలనుంచి

పుట్టాయి. స్నేహ, రాగ, లోభ, హింసా, రతి, ఈర్ష్య, అకరుణ, అస్థిరత్వ, చలత్వాదులు రజోగుణం నుంచి పుట్టాయి. ఇవన్నీ భూతాత్మకు అంటుతాయి.

చతుర్థ ప్రపాఠకం

మహానదిలోని అలలను అడ్డగించడం ఏవిధంగా కష్టమో ప్రారబ్ధ కర్మలను అడ్డగించడం కూడ అంతే కష్టం. మృత్యువును అడ్డగించడం సముద్రంలోని తరంగాలను అడ్డగించడం వంటిది. భూతాత్మ యజ్ఞ పశువులాగా శుభాశుభ కర్మల ఫలితంచేత బంధింపబడుతుంది. బందీలాగా నిశ్శక్తిగా ఉంటుంది. ఇంద్రియ సుఖాలకు బానిస అవుతుంది. రాగద్వేషాదులకు నిలయమవుతుంది. కాని దీనికి తగిన ప్రతిక్రియ చేయడానికి వేదాధ్యయనం చేయడం, స్వధర్మాచరణం, ఆశ్రమధర్మాలనాచరించడం మొదలైనవి ఉపకరిస్తాయి. తపస్సువల్ల సత్త్వగుణం, సత్త్వగుణం వల్ల మనస్సు, మనస్సువల్ల ఆత్మానుభవం కలుగుతాయి. ఆత్మానుభవం పొందిన వానికి పునర్జన్మ లేదు.

అగ్ని, వాయు, సూర్య, బ్రహ్మ, రుద్ర, విష్ణ్వాదులు ఈ పరబ్రహ్మ యొక్క శరీరాలు. ఈ పరబ్రహ్మమే ప్రపంచం.

పంచమ ప్రపాఠకం

మొదట్లో అంతా చీకటిగా ఉండేది. ఈ చీకటి పరమాత్మలో అంతర్గతంగా ఉండేది. కాని ఆయన సంకల్పం వల్ల చీకటి బయటికి వచ్చి విషమస్థితిని పొందింది. దీనికే 'రజోగుణం' అనిపేరు. దీనికి విషమస్థితి కలిగి సత్త్వగుణంగా మారింది. సత్త్వగుణంనుండి ప్రతి జీవిలో ఉండే క్షేత్రజ్ఞుని అంశం ఏర్పడింది. విష్ణు-బ్రహ్మ-రుద్రులు సత్త్వ రజస్తమోగుణ పూరితుడైన పురుషుని శరీరాలు. సత్త్వశరీరానికి విష్ణువని, రజశ్శరీరానికి బ్రహ్మ అని, తమశ్శరీరానికి రుద్రుడని పేరు.

షష్ఠ ప్రపాఠకం

ఈ బ్రహ్మయొక్క ఆత్మ 'ప్రాణం' అని, 'ఆదిత్యుడు' అని రెండు విధాలుగా ఉంటుంది. ఇది బ్రహ్మ యొక్క అంతర్బహిర్మార్గాలు. ఇవి అహోరాత్రాలు ప్రవర్తిస్తాయి. ఆదిత్యుడు బ్రహ్మయొక్క బహిరాత్మ. ప్రాణం అంతరాత్మ.

పరబ్రహ్మకు 'మూర్తం' 'అమూర్తం' అని రెండు రూపాలున్నాయి. మూర్తరూపం అసత్యం, అమూర్త రూపం సత్యమైంది. అమూర్త రూపమే సత్యం, జ్యోతి. జ్యోతియే ఆదిత్యుడు. ఆదిత్యుడే ఓంకారం. అదియే ఆత్మ. ఓంకారంలో మూడు మాత్రలున్నాయి. వీటివల్లనే సమస్తం బ్రహ్మలో వ్యాపించి ఉన్నాయి. ఆదిత్యునికే 'ఉద్గీథ' మని పేరు. ఈ ఉద్గీథమే ప్రణవం (ఓంకారం) కాబట్టి ప్రతి ఒకరు ఓంకారోపాసన చేయాలి. పరబ్రహ్మమైన ప్రణవాన్ని తెలిసికొన్నవారు సమస్త కామ్యార్థాలను పొందగలరు.

నాదాత్మకమైన ప్రజాపతి యొక్క దేహమే ఓంకారం. ఈ దేహం స్త్రీ-పుం-నపుంసకలింగాత్మకమైనది. అగ్ని, వాయువు, ఆదిత్యుడు, కలసి తేజోరూప శరీరమవుతుంది. బ్రహ్మ, రుద్ర, విష్ణువులనే దేవతలకు దేహమవుతోంది. గార్హపత్య, దక్షిణ, ఆహవనీయాలనే త్రేతాగ్నులే దీనిముఖం. ఋక్, యజుస్, సామ వేదాలు దీని విజ్ఞానరూపం. "భూర్భువః స్వః" అనేవి లోకరూపం. భూతభవిష్యద్వర్తమానాలు కాలరూపం. ప్రాణ-అపాన-వ్యానాలు ప్రాణరూపాలు. ఈ ఓంకారమే పర, అపర బ్రహ్మలవుతోంది.

ఇక గాయత్రీ మంత్రార్థాన్ని బ్రహ్మవాదులు ఈ విధంగా వివరిస్తారు. తత్సవితుర్వరేణ్యం ఇక్కడ 'సవితా' అంటే ఆదిత్యుడు. పరమాత్మను పొందగోరినవాడు ఈ ఆదిత్యుని సేవించాలి. భర్గో

దేవస్య ధీమహి - ఇక్కడ 'దేవత' అంటే సవితా (ఆదిత్యుడు) అని అర్థం. ఇతడే భర్గుడు, పరమాత్ముడు. ఆయనను ధ్యానించాలి. ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ - 'ధియః' అంటే బుద్ధులు. అతడు మన బుద్ధులను ప్రేరేపించేవాడు అని అర్థం. భర్గుడంటే ఆదిత్యుని (సూర్యుని)లో ఉండేవాడు. కంటిలోని వెలుగు ఉండే స్థానంలో నుండే వాడు. కిరణ రూపంలో ప్రసరించడం వల్ల లేక భయపెట్టడం వల్ల భర్గుడనిపించుకొన్నాడు. 'భ' అంటే ప్రపంచానికి వెలుగు నిచ్చేవాడు. 'ర' అంటే జీవరాసులను సంతోషింపజేసేవాడు. 'గ' అంటే ఈ జీవ రాసులన్నీ ఇతని నుండి పుట్టి ఇతనిలోనికి వెళ్లుతాయి అని అర్థం. భ, ర, గ లు కలసి భర్గః అయ్యాయి. ఇది ఆదిత్యునికి పేరు.

ఈ పరమాత్ముడే అన్నం. అన్నాన్ని భుజించేవాడు కూడ. ప్రాణా లన్నీ అన్నంలోనే ఉన్నాయి. ఇతడే సర్వభూతాత్మ. జీవరాసులన్నీ అన్నం నుండి పుట్టి దానితో బ్రతికి చివఱకు అన్నమయమయిన ఈ పరమాత్మునిలోనే లీనమవుతున్నాయి.

ఈ అన్నమే విశ్వభృత్ అయిన విష్ణువు యొక్కదేహం. ప్రాణం అన్నం యొక్క సారం. మనస్సు ప్రాణం యొక్క సారం. మనస్సు యొక్క సారం జ్ఞానం. జ్ఞానం యొక్క సారం ఆనందం. దీనిని తెలిసి కొన్నవాడు అన్నం-ప్రాణం-మనస్సు-జ్ఞానం-ఆనందాలను పొందుతాడు. అన్నం సర్వప్రపంచానికి మూలాధారం.

మూర్తిమంతమైన కాలం సకల జీవరాసుల పుట్టుకకు నిలయం. దీనిలోనే 'సవిత' ఉన్నాడు. ఈయన నుండి చంద్రుడు, నక్షత్రాలు, గ్రహాలు, సంవత్సరాలు మొదలైనవి పుట్టాయి. వీటి నుండి ఈ ప్రపంచమంతా ఉద్భవించింది. ప్రపంచంలోని మంచిచెడ్డలంతా వీటినుండి ఏర్పడినవే. అందుకే బ్రహ్మ ఆదిత్యుని అంతరాత్మగా ఉంటాడు. బ్రహ్మను కాలమనే సూర్యునిగా గుర్తించి ఉపాసించాలి.

ఆదిలో బ్రహ్మ మాత్రం ఒకడే ఉండేవాడు. ఆయన తూర్పు, పడమర, ఉత్తర, దక్షిణ దిక్కులనతిక్రమించి అంతటా ఉండేవాడు. ఈయన ఆకాశాత్మ. సర్వం నాశనమైనప్పటికి ఈయన ఉంటాడు. సాధకుడైన వాడు షడంగ యోగాభ్యాసంతో ఆంతరంగిక మలినాలను పోగొట్టుకొని బ్రహ్మాన్ని పొందగలుగుతాడు. మనస్సును నిగ్రహించి, బ్రహ్మ మీద మనస్సును కేంద్రీకరించి యోగసమాధిని పొందాలి.

దేహం ధనుస్సు, ప్రణవం బాణం, మనస్సు దాని అగ్రం. ప్రణవమనే బాణం తపస్సు అనే లక్ష్యాన్ని ఛేదించి జ్యోతిస్స్వరూపుడైన పరబ్రహ్మను చూపిస్తుంది. ఈ బ్రహ్మ సాక్షాత్కారం వల్ల అమృతత్వం కలుగుతుంది. యోగాభ్యాసం దీనికి ఎంతో ఉపకరిస్తుంది. ప్రాణం, మనస్సు, ఇంద్రియాలు, ఇంద్రియార్థాలనన్నింటిని ఒకటిగా లీనం చేయడాన్నే యోగమంటారు.

శాకాయనుడు బ్రహ్మవిద్యను ఈ విధంగా రాజుకు బోధించి ఇలా అన్నాడు – 'ఓ రాజా! ఈ బ్రహ్మవిద్యవల్ల ప్రజాపతిపుత్రులు బ్రహ్మ మార్గాన్ని పొందారు. సంతోషం, తృప్తి, ద్వంద్వాలను సహించడం, ప్రశాంతచిత్తత – ఇవి యోగం వల్ల లభిస్తాయి. దీనిని పుత్రులు లేని వారికి, శిష్యులు లేనివారికి, అపవిత్రునికి ఉపదేశింపకూడదు. భక్తిశ్రద్ధలు సుగుణాలు కలిగిన శ్రద్ధాళువుకే ఉపదేశించాలి.

సప్తమ ప్రపాఠకం

అగ్ని, గాయత్రీఛందస్సు, త్రివృత్ స్తోమం, రథంతరసామం, వసంతం, ప్రాణం, నక్షత్రాలు, వసువులు – ఇవి అన్నీ తూర్పున ఉదయిస్తాయి. వేడిని కలుగజేస్తాయి. వర్షాన్నిస్తాయి. సూర్యుని స్తుతిస్తాయి. సూర్యునితో తిరిగి కలసిపోతాయి. సూర్యుడు అచింత్యుడు, రూపరహితుడు, గభీరుడు, గుప్తుడు, దోషరహితుడు, నిర్గుణుడు, శుద్ధుడు,

ప్రకాశించువాడు, యోగీశ్వరుడు, సర్వజ్ఞుడు, అప్రమేయుడు, సర్వాంతర్యామి.

ఇంద్రుడు, త్రిష్టుప్ ఛందస్సు, పంచదశస్తోమాత్మకుడు, బృహత్సాముడు, గ్రీష్మఋతువు, వ్యానమనే ప్రాణం, సోముడు, రుద్రుడు -- ఇవి అన్నీ దక్షిణదిక్కుగా ఉదయిస్తాయి. ఇవి వేడినిచ్చి వర్షాన్ని కలుగజేసి స్తుతించి, సూర్యునితో తిరిగి చేరిపోతాయి. ఇతడు అపరిమితుడు, అపరిచ్ఛిన్నుడు, స్వతంత్రుడు, అంగరహితుడు, మూర్తిరహితుడు, అనంత శక్తిమంతుడు, సృష్టికర్త కూడ.

మరుత్తులు జగతీఛందస్సు, సప్తదశస్తోమం, వైరూపసామం, వర్ష ఋతువు, అపానవాయువు, శుక్ర ఆదిత్యులు -- ఇవి పశ్చిమాన ఉదయిస్తాయి. ఇవి వేడినిచ్చి వర్షాన్ని కలుగజేసి, స్తుతించి సూర్యునితో తిరిగి చేరుతాయి. ఇదియే శాంతం, అశబ్దం, అభయం, అశోకం, ఆనందం, తృప్తం, స్థిరం, అచలం, అమృతం, అచ్యుతం, ధ్రువం అవుతూ విష్ణువనే పేరుగల పరంధామం అనిపించుకొంటోంది.

విశ్వేదేవతలు, అనుష్టుప్ ఛందస్సు, ఏకవింశస్తోమం, వైరాగ్య సామం, శరత్కాలం, వరుణుడు, సాధ్యులు ఇవి ఉత్తరదిక్కుగా ఉదయిస్తాయి. ఇవి వేడినిచ్చి వర్షాన్ని కలుగజేసి, తిరిగి సూర్యునిలో చేరిపోతాయి.

మిత్రావరుణులు, పంక్తిఛందస్సు, త్రిణవత్రయస్త్రింశస్తోమలు, శక్వర, దైవతసామలు, హేమంత శిశిర ఋతువులు, ఆంగిరస, చంద్రుడు -- ఇవి అన్నీ సూర్యునికి ఊర్ధ్వంగా ఉదయిస్తాయి. శని, రాహువు, కేతువు, సర్పాలు, రాక్షసులు, యక్షులు, నరులు, విహగాలు, శరభాలు, గజాలు మొదలైనవి సూర్యుని క్రింది భాగం నుండి ఉదయిస్తాయి.

ఈ విధంగా సర్వవ్యాపి, సర్వాంతర్యామి అయి ఆత్మ అనంతమైనది. అన్నిరూపాలను ధరిస్తుంది. చరాచర ప్రపంచమంతా ఆత్మయొక్క విలాసమే. ఇదియే మృత్యురహితమై, అజరామరమై, శాశ్వతానంద దాయకమైంది. ఈ పరమాత్మకే శంభువు, భవుడు, రుద్రుడు, ప్రజాపతి, హిరణ్యగర్భుడు, సత్యం, ప్రాణం, హంస, ప్రభువు, శాశ్వతం, విష్ణువు, నారాయణుడు అనిపేర్లు. ఇదియే సమస్త ప్రాణులలోను, సర్వ హృదయాంతరాళాలలోను నివసిస్తుంది. ఈ విషయాన్ని తెలుసుకొనడమే నిజమైన జ్ఞానం.

—కె.ఎస్.ఆర్.డి.

ఆర్షవిజ్ఞానసర్వస్వము

ఆరణ్యకాలు

2 విశేషవిభాగం

2.6 తలవకారారణ్యకం

2.6.1 పరిచయం

కృష్ణద్వైపాయనుడు వేదవిభాగం చేసి వేదవ్యాసుడైనాడు. వేదవ్యాసుని శిష్యుడు జైమిని. జైమిని శిష్యుడు తలవకారుడు. జైమిని ప్రణీతమైన జైమినీయబ్రాహ్మణమే అతని శిష్యుడైన తలవకారుని ద్వారా ప్రచారంలోకి వచ్చి తలవకారబ్రాహ్మణమనే ప్రసిద్ధిని పొందింది. తలవకారబ్రాహ్మణంలో అయిదుకాండలున్నాయి. అందులో మొదటి మూడు కాండలు బ్రాహ్మణానికి సంబంధించినవి. నాల్గో భాగం ఆరణ్యకానికి సంబంధించింది. దీన్ని జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమని, ఉపనిషద్బ్రాహ్మణమని, తలవకారారణ్యకమని వ్యవహరిస్తున్నారు. సామవేదానికి సంబంధించి మనకు దొరకుతున్న ఒకే ఒక ఆరణ్యకం తలవకారారణ్యకం కావడం విశేషం.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.6.2 విభాగం

తలవకారారణ్యకంలో నాలుగధ్యాయాలున్నాయి. అందులో ప్రథమాధ్యాయంలో పద్దెనిమిది అనువాకాలు, అరవై ఖండలుగా విభజింపబడి ఉన్నాయి. ద్వితీయాధ్యాయంలో అయిదు అనువాకాలు, పదిహేను

అనువాకం	అధ్యాయం I ఖండలు	అధ్యాయం II ఖండలు	అధ్యాయం III ఖండలు	అధ్యాయం IV ఖండలు
1	7	2	5	1
2	3	4	5	1
3	4	3	4	1
4	4	3	5	1
5	1	3	9	1
6	3		9	3
7	2		5	2
8	3			5
9	3			2
10	2			4
11	2			5
12	5			2
13	2			
14	4			
15	4			
16	3			
17	3			
18	5			
	60	15	42	28=145

ఖండలుగాను, తృతీయాధ్యాయంలో ఏడు అనువాకాలు, నలభై రెండు ఖండలుగాను, చతుర్థాధ్యాయంలో పదమూడు అనువాకాలు, ఇరవై ఎని మిది ఖండలుగాను విభజింపబడి ఉన్నాయి. మొత్తం ఇందులో 145 ఖండలున్నట్లు తెలుస్తోంది. చూడండి:

చతుర్థాధ్యాయంలో దశమానువాకంలో గల నాలుగుఖండలే కేనో పనిషత్తుగా ప్రసిద్ధిని పొందాయి.

విషయవిభాగం:

తలవకారారణ్యకంలో ఓంకారస్వరూపం, గాయత్రీప్రభావం, శర్యాత వృత్తాంతం, సుదక్షిణక్షైమి ప్రాచీనశాలి వృత్తాంతం, ఉచ్చైశ్శ్రవ కౌవేయ వృత్తాంతం, భగీరథవృత్తాంతం మొదలగు అంశాలున్నాయి. స్థూలంగా మిగతా భాగాలన్నీ అనేక వైదికకర్మలను బోధిస్తున్నా నాల్గో అధ్యాయంలో పదో అనువాకంలోని నాలుగుఖండలు కేనోపనిషత్తుగా సుప్రసిద్ధమైనాయి.

మొదలు - చివర:

తలవకారారణ్యకం "ప్రజాపతిర్వా ఇదం త్రయేణ వేదేనాజాయత్" అనే మంత్రంతో ప్రారంభమై; "సైషా శాట్యాయనీ గాయత్రస్యోపనిషద్ ఏవముపాసితవ్యా" అనే మంత్రంతో పూర్తవుతున్నది.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.6.3 సంకలనకాలం

దేశం:

తలవకారారణ్యకం తలవకారబ్రాహ్మణంలోని నాల్గో కాండే కాబట్టి, ఈ బ్రాహ్మణప్రణేత జైమినిమహర్షి ద్వైతవనంలో పుట్టడంచేత, సింధు నదీతీరంలోనే ఈ ఆరణ్యకం ఏర్పడిందనుకోవడంలో అనౌచిత్యం లేదు. దీనికి సంబంధించిన ఇతర వివరాలు బ్రాహ్మణాన్ని గురించి చర్చించినపుడు (ఆ.వి.స. Vol. II. 291) పేర్కొన్నాను.

కాలం:

సామవేదబ్రాహ్మణాలను యజ్ఞయాగాల నిర్వహణలో ఎక్కువగా ఉపయోగించడం కనబడుతుంది. కనుక యజ్ఞయాగాల ప్రాచుర్యం ఉన్న రోజుల్లోనే ఈ బ్రాహ్మణాలు ఏర్పడి ఉంటాయని ఆధునికుల అంచనా. తాండ్య తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణాల తర్వాత తృతీయ స్థానంలో ఉన్న తలవకార బ్రాహ్మణం క్రీ. పూ. 8 వ శతాబ్దంలో రచింపబడి ఉండవచ్చునని రెండోసంపుటంలో (ఆ.వి.స. Vol. II 291) పేర్కొనడంవల్ల ఆబ్రాహ్మణంలో చివటి భాగమైన తలవకారారణ్యకం కూడా ఆ శతాబ్దంలోనే నిర్మించబడి ఉంటుందని విశ్వసింపబడుతోంది. ఈ కాలనిర్ణయం సంప్రదాయవాదుల కభిమతం కాదు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.6.4 వ్యాఖ్యానాలు - ప్రచురణలు

వ్యాఖ్యానాలు:

తలవకారబ్రాహ్మణానికి కాని, తలవకారారణ్యకానికి గాని సాయణుడు భాష్యం వ్రాసినట్లు తెలియడం లేదు. ఇంకే సుప్రసిద్ధమైన భాష్యం కూడా దీనికి లేదు. భవత్రాతుడు ఈ బ్రాహ్మణానికి భాష్యం వ్రాసినట్లు చెబుతారు కాని అదీ దొరకడం లేదు.

ప్రచురణలు:

జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమనే ప్రసిద్ధి గల తలవకారారణ్యకానికి ఇప్పటికి మూడు ప్రచురణలు వచ్చాయి. అందులో మొదటిది రోమన్ లిపిలో ఆంగ్లానువాదంతో అమెరికన్ ఓరియంటల్ సొసైటి 16వ సంపుటంగా హెచ్. ఓర్టెల్, న్యూహెవెన్‌లో 1874 లో చేసిన ప్రచురణ. ఇందులో మూలానికి సంబంధించిన అనేక సమస్యలను గురించిన చర్చ, పదానుక్రమణులు మొదలగునవి ఉన్నాయి. దీనికే దేవనాగరిలిపిలో పునర్ముద్రణ 1921 లో రామదేవ అనే విమర్శకుడు లాహోర్‌లో డి.ఎ.వి. కళాశాల పుస్తకమాలలో ప్రచురించాడు. ఇందులో హిందీ ఉపోద్ఘాతం కూడా ఉంది. ఇది రెండవ ప్రచురణ. డా.బి.ఆర్. శర్మ తిరుపతి, కేంద్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠం ద్వారా 1967 లో జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమనే పేరుతో చేసిన ప్రచురణ మూడోది. ఇందులో అనేక వివరణలతో ఆయన వ్రాసిన ఆంగ్లోపోద్ఘాతం చాలా విలువైనది. ఈ సంస్కరణలో నాలుగో అధ్యాయంలో తొమ్మిదో అనువాకం వరకే ఉంది. కేనోపనిషద్భాగం చేర్చలేదు.

— ఎస్.బి.ఆర్.

2.6.5 ప్రసిద్ధి

జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమనే పేరుకల తలవకారారణ్యకంలో ఆధ్యాత్మికభావనలతో బాటు లౌకికాంశాలు కూడా ఎన్నో ఉన్నాయి. లోకవ్యవహారానికి ముఖ్యమైంది వాక్కు. ఈ ఆరణ్యకం వాక్స్వరూపాన్ని వివరించిన తీరు ఎంతో ప్రశంసనీయమైంది. ఋగ్వేద ప్రథమమండలం లోని మంత్రాన్ని[1] రెండు చోట్ల (1.1.7; 1.13.1) పేర్కొంటూ ఈ ఆరణ్యకం వాక్స్వరూపాన్ని క్రింది విధంగా నిరూపిస్తున్నది:

> వాక్కులు నాలుగు రకాలు. పర, పశ్యన్తీ, మధ్యమ, వైఖరి అని వాటి పేర్లు.[2] మూలాధారచక్రంలో 'పర' అనే వాక్కు పుడుతున్నది. నాభిలో పశ్యన్తి ఏర్పడుతున్నది. మధ్యమ హృదయంలో ఉదయిస్తున్నది. విద్వాంసులు ఈ మూడింటిని తెలుసుకోగలుగుతున్నారు. 'వైఖరి' అనే వాక్కును మాత్రమే సామాన్యంగా మానవులందఱు ఉచ్చరిస్తున్నారు. పర, పశ్యన్తి, మధ్యమలను గురించి అందఱికీ తెలియదు.[3]

నామలని, ఆఖ్యాతలని, ఉపసర్గలని, నిపాతలని పదాలు నాలుగు రకాలు. వీటి సంపూర్ణ స్వరూపం అందఱికీ తెలియదు. చిత్తశుద్ధితో

---

1. చత్వారి వాక్ పరిమితా పదాని తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః |
గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి ||
ఋ.సం.1.164.45

2. వైఖరీ శబ్దనిష్పత్తిః మధ్యమా శ్రుతిగోచరా |
ఆన్తరార్థా చ పశ్యన్తీ సూక్ష్మా వాగనపాయినీ ||
మ.భా. పస్పశా. ఛాయా. 44.

3. తత్ర శ్రోత్రవిషయా వైఖరీ. మధ్యమా హృదయదేశస్థా పదాది ప్రత్యక్షానుపపత్త్యా వ్యవహారకారణమ్. పశ్యన్తీ తు లోకవ్యవహారాతీతా. యోగినాం తు తత్రాపి ప్రకృతి ప్రత్యయ విభాగావగతిరస్తి. పరాయాం తు నైవ.
అందులోనే ఉ. 44.

విషయాన్తరాల నుంచి మనస్సును మరల్చగలిగిన మనీషులకే వీటి తత్త్వం అర్థమవుతుంది. వీటిల్లో నాలుగోవంతు మాత్రమే మిగతవాళ్లకు అర్థమవుతుంది. [4]

వాక్కులో ఒక వంతు మనస్సు, ఇంకొక వంతు కన్ను, ఇంకొక వంతు చెవి, నాలుగో వంతు మనం ఉచ్చరించే వాక్కు. ఏది మనస్సులో ధ్యానిస్తున్నాడో దాన్నే మాటతో చెబుతున్నాడు. ఏది కంటితో చూస్తున్నాడో దాన్నే మాటతో చెబుతున్నాడు. ఏది చెవితో వింటున్నాడో దాన్నే మాటతో చెబుతున్నాడు. అందువల్ల ఈ జ్ఞానమంతా వాఙ్మయంగానే కనబడుతున్నదని కూడా ఈ ఆరణ్యకం వివరిస్తూ ప్రసిద్ధిని పొందుతున్నది. [5]

---

4. మ. భా. వన్పశా. ఛాయా 44
5. జై. ఉ. బ్రా. 1. 13. 1

2.6.6 ఉపాసనలు

ఉపాసన మోక్షసాధనం. ఆరణ్యకాల్లో, ఉపనిషత్తుల్లోను, మోక్ష సాధనాలైన ఎన్నో ఉపాసనలు ఉపదేశింపబడ్డాయి. అవిచ్ఛిన్నంగా తదేకచింతనతో ఏ ఉపాసన చేసినా బంధవిముక్తి కలుగుతుందని సంప్రదాయవాదులు చెబుతున్నారు.

కొన్ని సందర్భాల్లో ఉపక్రమంలో 'ఉపాసీత' అనే క్రియాపదాన్ని ఉపసంహారంలో 'వేద' అనే క్రియను ఉపయోగిస్తూ ఆరణ్యకాలు ఉపాసనను తెలియజేస్తున్నాయి. కొన్నిచోట్ల 'వేద' అనే క్రియను ఉపక్రమంలోను 'ఉపాసీత' అనే క్రియను ఉపసంహారంలోను ప్రయోగిస్తూ ఉపాసనలు తెలియజేయబడినాయి. దీనివల్ల మోక్షసాధనమైన జ్ఞానం ఉపాసనారూపమని తెలుస్తున్నది.

పరమాత్మస్వరూపాన్ని తెలిసినవాడిని 'సన్' (ఉన్నవాడు) అని తెలియనివాడిని 'అసన్' (లేనివాడు) అని అంటున్నారు. అంటే పరమాత్మస్వరూపాన్ని గుర్తించిన జీవికే ఉనికి ఉన్నట్లు, అలా గుర్తించని జీవికి ఉనికే లేనట్లు తెలుస్తోంది. అందుకే జ్ఞానులు సర్వభూతాలలోను పరమాత్మ స్వరూపాన్ని భావించి, పైలోకాలకు వెళ్లి అమృతత్వాన్ని పొందుతున్నారు.

ఉపాసన అంటే అనుష్ఠానం, ఏకాగ్రచిత్తవృత్తి, తనలో ఉన్న స్మృతి సంతతి, జ్ఞానవిశేషం, భక్తి, సేవ, దర్శనసమాకారమనే అర్థాలున్నాయి. పరమాత్మ స్వరూపాన్ని గుణగణాలను ఎప్పుడూ స్మరించడం ఉపాసన. ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం చేత ఉపాధి నశించగా ఉపహితాంశమైన జీవుడు, అనుపహితాంశమైన దేవుణ్ణి పొందడమే మోక్షం. దానికి చిత్తైకాగ్రత ఎంతైనా అవసరము. "హే భగవన్! నీవే నేను, నేనే నీవు" అనే

భావంతో ఉపాసన చేయాలి. ఆచార్యోపదేశం చేత సంస్కరింపబడిన మనస్సుతో పరమాత్మోపాసన చేయాలి.

బ్రహ్మవిద్యలకన్నింటికి బ్రహ్మప్రాప్తి రూపమైన మోక్షమే ఫలం. ఆరణ్యకాల్లోను, ఉపనిషత్తుల్లోను ఉపాసనల కోసం ఎన్నో బ్రహ్మవిద్యలు పేర్కొనబడ్డాయి. అందులో సద్విద్య, భూమ విద్య, ఉపకోసలవిద్య, శాండిల్యవిద్య, వైశ్వానరవిద్య, అక్షరవిద్య, ఆనందమయవిద్య, ప్రాణ విద్య, త్రయీవిద్య మొదలగునవి ముఖ్యమైనవి. వీటిలో శబ్ద, అభ్యాస, సంఖ్య, గుణ, ప్రక్రియ, నామధేయాలలో భేదం కనబడుతుంది.

తలవకారారణ్యకంలో ఉపాసనలకు సాధనాలుగా గాయత్రీ, ప్రణవ, త్రయీ, ప్రాణ, ఉద్గీథ, అక్షర, మధు, భూమవిద్యలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. ఇక్కడ కొన్నింటిని సంగ్రహంగా తెలుసుకుందాం.

గాయత్రోపాసన:

"గయాం స్త్రతే ఇతి గాయత్రీ" ప్రాణాలను రక్షించేది కాబట్టి దీనికి గాయత్రీ అని పేరు. త్రైఙ్=పాలనే అనే ధాతువుకు లిట్ రూపం 'తత్రే' అని అవుతుంది. గాయత్రిద్వారానే ప్రజాపతి, దేవతలు, ఋషులు అమృతత్వాన్ని పొందారు.

గాయత్రం ప్రాతస్సవనం. అంటే ప్రాతఃకాలంలో ఆచరించే యజ్ఞం. గాయత్రం వసువుల ప్రాణం. ప్రాణాలే వసువులు. గాయత్రి 24 అక్షరాలతో కూడి ఉన్నది. గాయత్రి సర్వపాపాల నుంచి విముక్తిని కలిగించి కాపాడుతున్నది. బ్రహ్మమే గాయత్రం. గాయత్రోపాసన చేసినవాడికి బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగుతుంది. ఇలా ఈ అరణ్యకం గాయత్రోపాసనను వివరిస్తున్నది.

ఉద్గీథోపాసన:

ప్రతి సామకు ప్రస్తావం, ఉద్గీథం, ప్రతీహారం, ఉపద్రవం, నిధనమని అయిదు విభాగాలున్నాయి. వీటికి భక్తులని కూడా పేరు. ఈ అయిదు భక్తుల్లో ప్రస్తావమనేది హింకారపురస్సరంగా గానం చేయబడుతుంది. ఉద్గీథమనేది ప్రణవపురస్సరంగా గానం చేయబడుతుంది. ఉద్గీథాద్యుపాసనలు కర్మలకు అతిశయాన్ని కలగజేసేవైనా అవి బ్రహ్మదృష్టిరూపాలు. వాటిని ఫలాపేక్ష లేకుండా అనుష్ఠిస్తే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని కలుగజేస్తాయి.

ఉద్గీథోపాసనతో చేసిన కర్మలన్నీ ఎంతో సమర్థంగా ఫలాలనిస్తున్నాయి. ఉద్గీథాదుల్ని ఆదిత్యాదులుగా భావించి ఉపాసన చేయాలి. ఎందుకంటే ఉద్గీథాదుల కంటే ఆదిత్యాదులు ఉత్కృష్టమైనవారు. ఆదిత్యాదిదేవతలను సంతోషపరచడంవల్ల కర్మలు ఫలసాధనాలవుతున్నాయి. కనుక ఉద్గీథాదులను ఆదిత్యాదులుగా భావించాలి.

ఏ పురుషుడు ఈ నేత్రమధ్యంలో కన్పడుతున్నాడో అతడే ఋగ్యజుస్సామ శరీరుడైన పరమాత్మ. అతడు అధిదైవతోపాసనలో ఆదిత్యమండల మధ్యగతుడుగా చెప్పబడుతున్నాడు. అతని హిరణ్మయస్వరూపాన్ని ఋక్సామలు 'ఉత్' అని ఉద్గీథమని చెబుతున్నాయి. ఇలా అధ్యాత్మోపాసన కూడా చేస్తున్నారు.

ప్రణవోపాసన:

'ఓం' అనే అక్షరాన్ని ఉద్గీథంగా ఉపాసించాలి. సామావయవమైన భక్తినే ఉద్గీథమంటున్నారు. ఓంకారమే ఉద్గీథం. దీన్ని సామగా, బ్రహ్మగా, అమృతంగా భావించాలి. ఉద్గీథం దేవతలకు అమృతం. ఆదిత్యుని కిరణాలే ఈ ఉద్గీథానికి పుత్రులు. కనుక ఉద్గీథాన్ని బహూపుత్రవతిగా ఉపాసించాలి. ఉద్గీథమైన 'ఓం' కారాన్ని ఉపాసించాలని దానికి ఇలా వివరణనిస్తున్నది ఈ అరణ్యకం –

అగ్ని, వాయువు, ఆదిత్యుడు తపస్సు చేయగా, అగ్ని నుండి ఋగ్వేదం, వాయువునుండి యజుర్వేదం, ఆదిత్యునినుండి సామవేదం ఆవిర్భవించినాయి. మళ్లా ఈ వేదత్రయాన్ని మథించగా ఋగ్వేదం నుంచి 'భూః' అని యజుర్వేదంనుంచి 'భువః' అని సామవేదంనుంచి 'సువః' అని వ్యాహృతులుద్భవించాయి. వాటిని మళ్లా మథించగా అ+ఉ+మ్ అనే అక్షరాలుద్భవించి 'ఓం' కారమేర్పడింది. ఈ ఓంకారాన్ని తెలుసుకోవడానికే త్రయీవిద్య అని పేరు. అక్షరోపాసనమే త్రయీవిద్య.

ఆదిత్యునిలో ఉండే ఆ పురుషునకు 'భూః, భువః, సువః' అని మూడు వ్యాహృతులే అవయవాలు. అతడు సత్యస్వరూపుడు. కనుక అతనిని 'భూర్భువస్సువః' అని ఉపాసించాలి. ఇలా ఆ అక్షర పర బ్రహ్మను తెలుసుకోవడానికే అక్షరవిద్య అని పేరు. ఈ విద్యను తెలుసుకున్నవారు సర్వపాపవిముక్తులౌతారు.

ప్రాణోపాసన:

సామనుపాసించాలి. వాయువే సామ. ప్రాణమే సామ. ప్రాణం పరబ్రహ్మస్వరూపం. ప్రాణరూపపరబ్రహ్మకు ప్రాణమే శరీరం. కనుక ప్రాణాన్ని పరబ్రహ్మగా ఉపాసించాలి. లోకంలో ప్రతివాడికి అన్నింటి కన్నా ప్రియమైంది ప్రాణమే. ప్రాణాన్ని పరబ్రహ్మగా ఉపాసించేవాడికి ప్రాణభయం లేదు. సర్వభూతాలకు ప్రాణమే ఆధారం కాబట్టి పరమాత్మయే అన్నిటికి ఆధారమని తెలుస్తున్నది. ఆ పరమాత్మను ప్రాణంగా ఉపాసించాలి. సర్వేంద్రియాలకు ప్రాణమే ఆధారమని తెలుసుకొని ప్రాణాన్ని ఉపాసిస్తున్నారు. ప్రాణం జ్యేష్ఠత్వ శ్రేష్ఠత్వాలను తెలిసికొని ప్రాణోపాసన చేసేవారు, జ్యేష్ఠులు, శ్రేష్ఠులు అవుతున్నారు. ప్రాణానికి ఉదకమే వస్త్రం కావడం వల్ల లోకంలో పండితులు భోజనానికి ముందు వెనుక ఆచమనం చేస్తున్నారు. అంటే ప్రాణోపాసన చేస్తు

న్నారన్నమాట. ప్రాణంలో ఉన్న విజ్ఞానమయస్వరూపుడు పరమాత్మ అని తెలుసుకొని, ఇంద్రాదులతని స్వాధీనంలో ఉన్నారని, అతడు సర్వనియామకుడని పాపాలంటనివాడని భావించి ఉపాసిస్తున్నారు.

పరమాత్మనెలా తెలుసుకొని ఉపాసించాలి? అనే ప్రశ్నకు సమాధానంగా ఆయనను తెలుసుకొనే విధానం ఈ ఆరణ్యకంలో వివరింపబడింది.

ప్రాణానికి తపస్సు అంతరాత్మ. తపస్సుకు అగ్ని విద్యుత్తు అంతరాత్మలు. మనస్సే నేత్రం. వాయువే ప్రాణం. అగ్నియే వాక్. చంద్రుడే మనస్సు. ఆదిత్యుడే స్వరం. కనుక ఈ దేవతలందరిని ఉపాసించాలి.

అగ్నికి, ఆదిత్యునికి ప్రకాశకమై మరణరహితమైన ఆ తేజస్సును ఆయుస్సుగా దేవతలుపాసిస్తున్నారు. కాబట్టి దేవతలు అధికాయుస్సుతోనున్నారు. కనుక ఆయుష్యాన్ని కోరేవారు బ్రహ్మను ఆయుష్యంగా ఉపాసించాలి.

విద్యుదుపాసన:

విద్యుద్రూప పరబ్రహ్మ పాపాలనే చీకటిని పోగొడుతుంది. కనుక పరమాత్మను విద్యుత్తుగా ఉపాసించాలి.

విద్యుత్తులో నున్న పురుషుడే ప్రాణం. సామ, బ్రహ్మ, అమృతం. నేత్రంలో ఉన్నవాడే పురుషుడు. ఆదిత్యునిలో ఉన్నవాడు అతిపురుషుడు. విద్యుత్తులో ఉన్నవాడు పరమపురుషుడు. వీరు ముగ్గురు పురుషులు. వీరిలో ఉన్నవాడే పరమాత్మ కనుక పరమాత్మను తెలుసుకొని ఉపాసించాలి. నేత్రంలో ఉన్న పురుషుణ్ణి అనురూపునిగాను, ఆదిత్యునిలో ఉన్న పురుషుణ్ణి ప్రతిరూపునిగాను, విద్యుత్తులోనున్న పురుషుణ్ణి సర్వరూపునిగాను ఉపాసించాలి. మనోమయుడైన పరమాత్మ సమస్తాన్ని నియమిస్తున్నాడని ఉపాసన చేస్తే పరమాత్మకు సన్నిహితుడౌతాడు.

వేదత్రయోపాసన:

భూః, భువః, సువః అనే మూడు వ్యాహృతి మంత్రాలు. ఇవే వాక్కు, మనస్సు, ప్రాణం. ఈ మూడు మూడు వేదాలు. వాక్కు ఋగ్వేదం. మనస్సే యజుర్వేదం. ప్రాణమే సామవేదం. కనుక 'భూర్భు వస్సువః' అని వేదత్రయాన్ని ఉపాసించాలి. ఈ మంత్రసారమే ఓంకారం కాబట్టి, దాన్ని ముందు ఉచ్చరించాలి కనుక 'ఓం భూర్భువస్సువః' అని ఉపాసించాలి.

"నీవు ఎవరినుపాసిస్తున్నావు? అనే ప్రశ్నకు సామను భగవంతునిగా ఉపాసిస్తున్నాను; అని సమాధానం.

అగ్నిలో ఏమున్నదో దాన్ని తెలుసుకో! పృథివిలో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! నీటిలో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! అంతరిక్షంలో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! వాయువులో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! దిక్కులలో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! దివిలో ఏముందో దాన్ని తెలుసుకో! ఆజ్యోతిని, ప్రతిష్ఠను, శాంతిని, ఆత్మను, శ్రీని, వ్యాప్తిని, విభూతిని సామగా భావించి ఉపాసించాలి.

ఆదిత్యునిలోను, చంద్రునిలోను, నక్షత్రాలలోను, అన్నంలోను, పశువులలోను, ఋక్కులోను, యజుస్సులోను, సామలోను ఏది ఉన్నదో దాన్ని ఉపాసించు! సమస్తంలో పరమాత్మ ఉన్నాడని భావించి ఆయన్నే ఉపాసించమని ఈ అరణ్యకం ఉపాసనాతత్త్వాన్ని చక్కగా వివరిస్తున్నది.

— టి.వి.ఆర్.

2.6.7 వైశిష్ట్యం:

సామవేదానికి సంబంధించిన శాఖలలో జైమినీయశాఖ ప్రధాన మైంది. ఆ శాఖకు సంబంధించిన ఆరణ్యకం తలవకారారణ్యకం. దీన్ని జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం అని కూడా అంటారు.

ఈ ఆరణ్యకం చాలా ప్రాచీనమైంది. ఇందులోని భాష అతి ప్రాచీన వైదికభాషకు దగ్గరగా కనబడుతోంది. ఇందులో పేర్కొనబడిన కొన్ని ఉపాఖ్యానాలు ఇతర గ్రంథాల్లో ఎక్కడా దొరకడం లేదు. దీనిలో చర్చించబడిన అంశాలు అసాధారణమైనవిగా కనబడుతున్నాయి. ఇందులో మృతులైనవారు పితృదేవతలుగా వచ్చి జ్ఞానోపార్జన చేసేవారికి మార్గదర్శనం చేయడం, ఐంద్రజాలికశక్తుల్ని సంపాదించడానికి, కార్య సిద్ధిని పొందడానికి కొన్ని ప్రక్రియలు పేర్కొనబడ్డాయి.

ఈ ఆరణ్యకం ఉపాఖ్యానాలను కొన్నింటిని ఎంతో విశిష్టంగా ప్రతిపాదించింది. శర్యాతోపాఖ్యానం, సుదక్షిణక్షైమి ఉపాఖ్యానం, ఉచ్చైశ్రవకౌపయేయ-భగీరథ వృత్తాంతాలు ఇందులో విశిష్టంగా నిరూ పింపబడినాయి.

ఇందులోని ఉపాసనలు ఎంతో విలక్షణమైనవిగా కనబడుతున్నాయి. ప్రణవోపాసన, గాయత్రోపాసన ఎంతో విస్తరంగా వర్ణింపబడ్డాయి. ప్రపంచసృష్టికి ముందే వేదత్రయమున్నట్లు, ఓంకారం వేదత్రయంలో కలసి ఉన్నట్లు, జ్ఞానసారాంశమే "ఓం" కారమైనట్లు ఈ ఆరణ్యకం తెలియజేస్తున్నది.

సృష్టికి ప్రారంభంలో ప్రజాపతి వేదత్రయం నుంచి భూః, భువః, సువః అనే వ్యాహృతిమంత్రాలను గ్రహించి, భూమిగాను, వాతావరణం గాను, ఆకాశంగాను సృష్టించాడు. ఇవి అగ్ని, వాయువు, సూర్యుల నుండి ఏర్పడ్డాయని ఇందులో పేర్కొనబడింది.

ప్రణవస్వరూపి అయిన పరబ్రహ్మానుపాసించినవాడు అన్ని పాపాల నుంచి విముక్తుడౌతాడని, అమృతత్వాన్ని పొందుతాడని, మోక్షాన్ని అధిగమిస్తాడని ఈ ఆరణ్యకం పేర్కొంటున్నది [1].

సామకు సంబంధించిన ఏడు భక్తులు ప్రస్తావం మొదలు ఇందులో ఎంతో విశిష్టంగా పేర్కొనబడినాయి.

గాయత్రోపాసన గొప్పదనాన్ని ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో విశిష్టంగా పేర్కొంటున్నది. గాయత్రోపాసనవల్ల ప్రజాపతి, దేవతలు, మహర్షులు స్వర్గాన్ని పొందారు.[2] రాక్షసుల్ని ఓడించి, దేవతలు పోగొట్టుకున్న స్వర్గ సామ్రాజ్యాన్ని తిరిగి పొందగలిగారు.

కురు-పాంచాల దేశాల ప్రశస్తి ఈ అరణ్యకం ద్వారా వ్యక్తమవుతున్నది. ఈ దేశాలలో ఎందఱో సామవేద విద్వాంసులుండేవారని, ఎన్నో యజ్ఞయాగాలకు ఈ ప్రదేశాలు నిలయాలుగా ఉండేవని, అందఱు వేదాధ్యయనం చేసేవారని, జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం వివరిస్తున్న తీరు ఎంతో ప్రశంసనీయంగా ఉంది.

అశరీరసామ:

కౌపయేయుడైన ఉచ్చైఃశ్రవుడు కేశిదాల్భ్యుడు మంచి స్నేహితులు. ఉచ్చైఃశ్రవుని చెల్లెలు కొడుకు కేశిదాల్భ్యుడు. ఇతడు పాంచాల దేశాధిపతి. కురుదేశాధిపతి మేనమామ అయిన ఉచ్చైఃశ్రవుని మరణంతో ఇతడు మనోవ్యధ చెందుతాడు. అరణ్యంలో ఇతడు వేటాడుతున్న సమయంలో ఉచ్చైశ్రవుడితనికి కన్పడి "అశరీరసామ"ను గానం చేస్తే నీవు కూడా దేవతలలాగా మోక్షాన్ని పొందగలవని, ఈ ప్రపంచంలో లభించే

---

1. ఏవం విద్వాన్ ఓమిత్యేతదేవాక్షరం సమారుహ్య యదదోఽమృతం భవతి తత్ప్రపద్య తతో మృత్యునా పాప్మనా వ్యావర్తతే.
జై.ఉ.బ్రా. 1.4.11.

2. తదేతదమృతం గాయత్రమ్. ఏతేన వై ప్రజాపతి రమృతత్వమగచ్ఛత్. ఏతేన దేవాః ఏతేనర్షయః. అందులోనే 3.7.1.

కీర్తి శాశ్వతం కాదని ఉపదేశిస్తాడు.[3] సామగానంచేతనే ప్రజాపతి కుమారుడైన పతంగుడు మొదలగు దేవతలు అశాశ్వతమైన ఈ ప్రపంచాన్ని వదలి శాశ్వతమైన స్వర్గాన్ని పొందారని చెబుతాడు. తరువాత "కేశిదాల్భ్యుడు" "ద్వాదశాహా'న్ని ఆచరించి 'అశరీరసామ"ను గానం చేయించి మోక్షం పొందుతాడు. ఇదే సామ 'అన్పచసామ'గా కూడా ప్రసిద్ధి పొందింది.

భగీరథవృత్తాంతం ఇందులో ప్రతిపాదించబడింది. ఇక్ష్వాకువంశానికి సంబంధించిన మహారాజు భగీరథుడు. తన మనోరథాలు సిద్ధించడానికి అతడొక యజ్ఞాన్ని తలపెట్టి కురుపాంచాల దేశాలలో గల పండితుల్ని అందరినీ ఆహ్వానించాడు. వారందరితో వేదాంతవిషయాలను చర్చిస్తూ తనకున్న అయిదు సంశయాలను అతడు నివృత్తి చేసుకున్నట్లు ఈ బ్రాహ్మణం వివరిస్తున్నది.

జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణంలో కురు-పాంచాల దేశాలకు సంబంధించిన ఎన్నో అంశాలు స్పష్టంగా అభివర్ణించబడినాయి. దీని అధ్యయనం ద్వారా మరుగున పడిపోయిన సాంస్కృతిక-తాత్త్విక-ఐతిహాసిక విశేషాలు చాలా బయటపడటానికి అవకాశం కనబడుతుంది. ఆ రోజుల్లో భారతదేశంలో ఈ ప్రదేశంలోనే వైదికధర్మానికి, తత్త్వశాస్త్రానికి, రాజనీతికి సంబంధించిన ప్రచారం ఎక్కువగా ఉండేదని ఈ బ్రాహ్మణం తెలియజేస్తున్నది.

సామవేదగానానికి ముఖ్యమైన ఏడు స్వరాలు, స్తోభమంత్రాల ప్రాముఖ్యాన్ని ఈ ఆరణ్యకం వివరిస్తున్నది. 'అశరీరసామోపదేశం'

---

3. బ్రాహ్మణో వై మే సామ విద్వాన్ సామ్నోదగాయత్.
ఏమేఽశరీరేణ సామ్నా శరీరాణ్యధునోత్.
తద్యస్య వై కిం సామ విద్వాన్ సామ్నోద్గాయతి
దేవతానామేవ సలోకతాం గమయతి. జై.ఉ.బ్రా. 3.6.2.

చేస్తున్న ఈ జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణం ఆరణ్యకాలలో చాలా విశిష్టమైందని భావించవచ్చు.

— డి.ఎస్.ఆర్.

2.6.8 సంగ్రహసమీక్ష

జైమినీయోపనిషద్బ్రాహ్మణమని, ఉపనిషద్బ్రాహ్మణమని సుప్రసిద్ధమైన ఈ తలవకారారణ్యకం తలవకారబ్రాహ్మణంలోని నాలుగవ కాండగా గుర్తింపబడింది. సామవేదంలోని జైమినీయశాఖకు సంబంధించిన బ్రాహ్మణాల్లో తలవకారబ్రాహ్మణం చాలా ప్రాచీనమైందని చారిత్రకుల భావన.

ఈ ఆరణ్యకంలో నాలుగు అధ్యాయాలు, ముప్పైతొమ్మిది అనువాకాలు ఉన్నాయి. ఇందులో అనేక రహస్యార్థాలు బోధింపబడ్డాయి. ఇక్కడ సంగ్రహంగా ప్రతి అధ్యాయంలో ప్రతిపాదించబడిన కొన్ని విశేషాలను తెలుసుకుందాం.

ప్రథమాధ్యాయం:

ఈ అధ్యాయంలో పద్దెనిమిది అనువాకాలు, అరవై ఖండలు ఉన్నాయి. ఇతర బ్రాహ్మణాల కంటే భిన్నంగా సృష్టిస్వరూపాన్ని నిరూపిస్తూ తలవకారారణ్యకం ప్రారంభమైంది. 'భూః' అనే వ్యాహృతి మంత్రాన్నుచ్చరిస్తూ ఋగ్వేదసారరూపంగా భూమిని దానికి సారంగా అగ్నిని 'భువః' అనే వ్యాహృతినుచ్చరిస్తూ యజుర్వేదసారభూతమైన అన్తరిక్షాన్ని, దానికి సారంగా వాయువును, 'స్వర్' అనే వ్యాహృతితో సామవేదసారమైన ఆకాశాన్ని, దానికి సారమైన ఆదిత్యుణ్ణి, ప్రజాపతి సంకల్పమాత్రం చేత సృష్టించాడని తలవకారారణ్యకం విచిత్రమైన ఈ సృష్టిరహస్యాన్ని గురించి తెలియజేస్తున్నది.

'ఓం' అనే ప్రణవసారాన్ని ప్రజాపతి సరిగా గ్రహించలేక పోయాడు. అదే వాక్కుగా పరిణమించింది. దానికి సారం ప్రాణమేనని ఈ ఆరణ్యకం ప్రతిపాదిస్తున్నది.

రహస్యార్థాన్ని ప్రతిపాదించే ఓంకారంలో ఎనిమిది భాగాలున్నాయి. అదే గాయత్రిగా గుర్తింపబడింది. గాయత్రి ఎవరో కాదు సాక్షాత్ బ్రహ్మ స్వరూపమేనంటుంది ఈ అరణ్యకం.[1]

దేవతలు వేదత్రయిలో గూఢంగా నిహితమై ఉన్న ఓంకారాన్ని కనుక్కున్నారు. వాళ్లు తపస్సు చేశారు. అందువల్ల వాళ్లకు చురుకైన, విశాలమైన జ్ఞానం ఏర్పడింది. వేలాలలో తేనెను కలిపినట్లు జ్ఞానంతో తపస్సును మేళవించి దేవతలు విశ్వాన్ని జయించారు.[2]

ఎవరైనా సరే తమ జ్ఞానాన్ని తపస్సుతో శక్తిసంపన్నంగా చేసుకోగలిగితే వాళ్లకు ప్రతిష్ఠ పెరుగుతుంది. తేజస్సు ఇనుమడిస్తుంది. వాళ్లు అంతఃప్రపంచాన్ని, బాహ్యప్రపంచాన్ని కూడా తేలికగా జయించగలుగుతారనే సత్యాన్ని మనం దీనిద్వారా తెలుసుకోవచ్చు. విద్యను సంపాదించడంతో సరిపోదు. దాని ప్రభావం మనలో పెరగాలంటే మనలో తపస్సు కూడా ఎంతో అవసరమని ఈ వృత్తాంతం ద్వారా తెలుసుకోవాలి.

తలవకారారణ్యకంలో ముఖ్యంగా ఓంకారప్రభావం విస్తరంగా చెప్పబడింది. ఓంకారమే నిత్యమైన సత్యం. దాని మీదనే ఈ విశ్వమంతా ఆధారపడి ఉంది. విశ్వమంతటా ఓంకారం వ్యాపించి ఉంది.

ఓంకారంలోనే జలం ఉంది. జలంలో పృథివి. పృథివిలో ఈ లోకాలన్నీ ఉన్నాయి. సూదితో పలాశపత్రాలెలా గుచ్చబడ్డాయో అలాగే ఓంకారంతో ఈ లోకాలన్నీ సంగ్రథనం చేయబడినాయని ఈ అరణ్యకం

1. తాన్యేతాన్యష్టౌ. అష్టాక్షరా గాయత్రీ. గాయత్రం సామ. బ్రహ్మ ఉ గాయత్రీ తద్ ఉ బ్రహ్మాభిసంపద్యతే. అష్టశఫాః పశవః తేన ఉపశవ్యమ్. జై.ఉ.బ్రా. 1.1.1.6.
2. అందులోనే 1.2.1.

ఎంతో చక్కగా వివరిస్తున్నది.[3] 'సామ' అనే శబ్దానికి వ్యుత్పత్తి ఈ ఆరణ్యకంలో ఇలా కనబడుతున్నది --

ప్రజాపతి తనను పదహారు విధాలుగా విభజించుకొని వాటన్నింటితో కూడి ఉండటమే సామలోని సామత్వం.[4]

ద్వితీయాధ్యాయం:

ఈ అధ్యాయంలో అయిదు అనువాకాలు, పదిహేను ఖండలు ఉన్నాయి. ఒకప్పుడు దేవతలకు రాక్షసులకు యుద్ధమేర్పడింది. రాక్షసులను అధిగమించడానికి దేవతలు సామగానం చేశారు. దేవతలు మంచి మనసుతో గానం చేయగా అసురులు దాన్ని దుష్టసంకల్పంతో కలుషితం చేశారు. తరువాత దేవతలు వరుసగా వాక్కుతోను, దృష్టితోను, వినికిడితోను, అపానంతోను గానం చేశారు. కానీ అసురులు ఈ గానాలన్నింటినీ తమ దుశ్చేష్టలతో పాడు చేశారు. చివఱకు దేవతలు ప్రాణంతో సామగానం చేశారు. దాన్ని కూడా పాడుచేయు డానికి అసురులు హడావిడి పడ్డారు. కానీ ఆ ప్రయత్నంతో వాళ్లు ముక్కలు ముక్కలై నాశనమై పోయారు.[5] దేవతలు గానం చేసిన వాక్కు, మనస్సు, దృష్టి, వినికిడి, అపానం, ప్రాణం అనే ఆరుగురు ఉద్గాతలు అగ్ని, చంద్రుడు, సూర్యుడు, దిక్కులు, విశ్వేదేవులు, బృహ

3. తదేతత్ సత్యమక్షరం యదోమ్ ఇతి. తస్మిన్నాపః ప్రతిష్ఠితాః అప్సు పృథివీ. పృథివ్యామిమే లోకాః. యథా సూచ్యా పలాశాని సంతృణ్ణాని స్యు ఏవమేవ తేనాక్షరేణేమే లోకాః సంతృణ్ణాః
జై.ఉ.బ్రా. 1.2.3 2-3.

4. సహైవం షోడశధాత్మానం వికృత్య సార్థం సమైతే తద్యత్సార్థం సమైతే తత్సామ్నః సామత్వమ్. అందులోనే 1.15.3.7.

5. దేవానాం వై షడ్ ఉద్గాతార ఆసన్. వాక్ చ మనశ్చ చక్షుశ్చ శ్రోత్రం చ అపానశ్చ ప్రాణశ్చ. అందులోనే 2.1.1.1.

స్పతి, ప్రజాపతి అని గుర్తించబడ్డారు.[6] ఈ అధ్యాయంలో "గొప్పదైన వాక్కుకు అధిపతి" కాబట్టి "బృహస్పతి" అని బృహస్పతి శబ్దార్థం నిరూపించబడింది.[7]

శర్యాతోపాఖ్యానం:

ప్రాచీస్థలిలో శర్యాతుడనే మానవుడొక యజ్ఞం చేశాడు. అందులో బృహస్పతి, బంబ, ఆజద్విష, ఉశనసుడు, అయాస్యుడైన ఆంగీరసుడు పాల్గొనడానికి ఉద్గీథగానం చేయడానికి అవకాశం ఇవ్వమని దేవతలు, పితృదేవులు, అసురులు, మానవులు శర్యాతుణ్ణి అడిగారు. అందుకతడు వాళ్లనందరినీ, విడివిడిగా తన యజ్ఞంలో ఉద్గీథగానం చెయ్యనిస్తే ఏమౌతుందని అడిగాడు. అందుకు బృహస్పతి, బంబ, ఆజద్విష, ఉశనసులు అలా జరిగితే అతడు స్వర్గాన్ని పొందుతాడని, తమలో ప్రతివ్యక్తి గొప్ప శక్తినీ, అదృష్టాన్ని పొందగలడని సమాధానం చెప్పారు.

చివరలో మానవులకు గురువైన అయాస్యుడైన ఆంగీరసుడు "దేవతలను, మానవులను, పితరులను వాళ్ల వాళ్ల లోకాలలో అట్టిపెట్టి అసురులను ఈ లోకం నుంచి గెంటివేసి శర్యాత మానవుణ్ణి స్వర్గలోకానికి పంపిస్తా" నని చెప్పాడు. శర్యాతుడు అయాస్యుణ్ణే ఉద్గీథ గానం చేయమని అతడు చెప్పినట్లే యజ్ఞాన్ని ఆచరించాడు. ఈ సందర్భంలోనే ఇందులో అయాస్య ఆంగిరస శబ్ద వ్యుత్పత్తులిలా ఇవ్వబడినాయి--

1. ఆసేధతి తస్మాదాయాస్యః
   ఉద్వైవాస్యే రమతే తస్మాదు ఏవాయాస్యః 2.4.2.8.

---

6. సా యా సా వాగాసీత్ సోఽగ్నిరభవత్. అథ యత్తన్మన ఆసీత్ స చంద్రమా అభవత్. అథ యత్తచ్చక్షురాసీత్ స ఆదిత్యోఽభవత్. అథ యత్తచ్ఛ్రోత్రమాసీత్ తా ఇమా దిశో ఽభవన్. తా ఉ ఏవ విశ్వేదేవాః. జై.ఉ.బ్రా. 2.1.2. 1-4.

7. యదస్యై వాచో బృహత్యై పతి స్తస్మాద్బృహస్పతిః.అందులోనే 2.1.2.5.

2. స ఏష ఏవాంగిరసః అతోహమాన్యంగాని రసం లభస్తే.

తస్మాదాంగిరసః ఉద్వేషేషామంగానాం రసః తస్మాదేవాంగిరసః. 2.4.2.9.

తృతీయాధ్యాయం:

ఈ అధ్యాయంలో ఏడు అనువాకాలు, నలభై రెండు ఖండలు ఉన్నాయి. ఇందులో గాయత్రీసామను గానం చేసిన ఋషిపరంపర సప్త మానువాకంలోని మూడు, నాలుగు, అయిదు ఖండల్లో పేర్కొనబడింది. గాయత్రీ ప్రభావాన్ని ఈ అధ్యాయం చక్కగా వర్ణిస్తున్నది.

సుదక్షిణక్షైమి – ప్రాచీనశాలి:

సుదక్షిణక్షైమి, ప్రాచీనశాలి, ఇద్దఱు జాబాలురు ఒకే గురుకులంలో సహాధ్యాయులుగా ఉండేవాళ్లు. ఇందులో ప్రాచీనశాలి, జాబాలులిద్దరు ఎప్పుడూ ఎక్కువగా చదివేవాళ్లు కాని వాళ్లకు అర్థజ్ఞానం తగినంత ఉండేది కాదు. సుదక్షిణక్షైమి వాళ్లను యజ్ఞాలకు సంబంధించిన అనేక ప్రశ్నలతో ముప్పతిప్పలు పెట్టేవాడు. అతడి ప్రశ్నలకు సమాధానాలు చెప్పలేక ఈ ముగ్గురు సుదక్షిణక్షైమిని సరిగ్గా వేదం చదవని వాడనే అర్థం వచ్చే "శూద్రదురనూచాన" అని నిందించేవాళ్లు.[8] దానికి ఆగ్రహించిన సుదక్షిణుడు కురుపాంచాల పండితులు చేరిన సభలో వారిని సంవాదానికి పిలిచాడు. జాబాలు లిద్దఱు ప్రాచీనశాలిని ఒక యజ్ఞంలో ఉద్గాతగా నిర్ణయించారు. ఆ విషయం తెలిసిన సుదక్షిణుడు రథం పైన అక్కడికి వెళ్లి, కురు పాంచాల పండితులు గల ఆ సభలో మానవుని జీవితంలోని మూడు జన్మల్ని, మరణాన్ని గురించి మూడు కష్టమైన ప్రశ్నల్ని అడుగుతాడు. సామరహస్యాల్ని తెలిసి ఈ ప్రశ్నలకు సరైన సమాధానం చెప్పగల ఉద్గాత మాత్రమే యజమానిని స్వర్గానికి

---

8. త ఉ హ హా అపోదితా. వ్యాక్రోశమానశ్చేరుః శూద్రో దురనూచాన ఇతి. జై.ఉ.బ్రా. 3.2.5.

పంపగలడని అతడు ప్రకటిస్తాడు. ఉద్గాత ప్రాచీనశాలి సమాధానం చెప్ప లేక వెళ్లిపోతాడు. తరువాత కాండ్వియుపుడు ఉద్గాతగా వచ్చి వాటికి సమాధానం చెపుతాడు.[9]

ఈ వృత్తాంతం ద్వారా ఆనాడు సమాజంలో అందఱు వేదాధ్యయనం చేసేవారనే సత్యం బహిర్గతమౌతున్నది.

మూడుసార్లు పుట్టి మూడు సార్లు చస్తున్నాడు:

తలవకారారణ్యకం ప్రతివాడు మూడు సార్లు పుట్టి మూడుసార్లు చస్తున్నాడని ఇలా నిరూపిస్తున్నది –

తండ్రిలో రేతస్సు రూపంలో మొదటి జన్మ. తల్లిగర్భంలోకి చేరిన రేతస్సు ప్రాణం పోసుకున్నప్పుడు రెండోజన్మ. పెరిగి పెద్దవాడై యజ్ఞంలో ఆహుతిని అగ్నిహోత్రానికి అర్పించినప్పుడు మూడో జన్మ![10]

రేతస్సురూపంలో తల్లి గర్భంలో పడిపోయినప్పుడు మొదటి మరణం. జుట్టు, గోళ్లు తీసివేసి శరీరం మర్దించి హోమంగాని, యజ్ఞంగాని, స్త్రీ సంబంధంగాని లేకుండా మృతుడిలాగా ఉండే దీక్షనివ్వడం రెండో మరణం. ఈ లోకం నుంచి పోయిన ఇతడిని చితిపైన పెట్టినప్పుడు మూడో మరణం. ఇలా మొత్తం మూడు జన్మలు, మూడు మరణాలు మానవుడికి సంభవిస్తున్నాయి.

చతుర్థాధ్యాయం:

నాలుగో అధ్యాయంలో తొమ్మిది అనువాకాలు, ఇరవై ఎనిమిది ఖండలు ఉన్నాయి. ఇందులో తొమ్మిదో అనువాకం పూర్తిగా గాయత్రోద్గీథాన్ని గానం చేసిన ఋషిపరంపరను అభివర్ణిస్తున్నది.

---

9. త్రిర్హ్వై గృహపతే పురుషో జాయతే. పితురేవాగ్రేఽధిజాయతే. అథ మాతుః. అథ యజ్ఞాత్. జై.ఉ.బ్రా. 3.4. 1-7.

10. అందులోనే 3.5.4.7.

నేనంటే నేను:

ఒకప్పుడు అగ్ని, వాయు, ఆదిత్య, ప్రాణ, అన్న, వాక్కులకు పోటీ ఏర్పడింది. "నేనే గొప్పవాణ్ణి. నన్నే ఆరాధించండి" అని ఎవ రికి వారు చెప్పుకున్నారు. తమలో గల గొప్పతనానికి కారణాలేమిటో కూడా వాళ్లు వివరించారు. తరువాత కొంతకాలానికి తమలో ప్రతి వాళ్లు ఇతరుల మీద ఆధారపడ్డవాళ్లేనని గుర్తించగలిగారు. తమలో ఏ ఒక్కరు లేకపోయినా అంతా నాశనమైపోతుందని గ్రహించారు. ఇలా అనుకున్నారు -- "అందరూ కలసి రండి, మనమందరం కలసి బలమైన శక్తిగా రూపొంది అందరికీ ఆరాధ్యులమౌదాం!" తరువాత వాళ్లు గాయత్రసామను గానం చేస్తూ వినాశాన్ని తప్పించుకొని, పాపం పోగొట్టుకొని స్వర్గం పొందారు.[11]

ఈ వృత్తాంతం సమాజంలో ఎవరు తమంతట తాము గొప్ప వాళ్లు కాదని, ఇతరులను తక్కువగా చూడకూడదని, అందరూ కలసి మెలసి ఉండి గౌరవింపబడాలనే సత్యాన్ని చెప్పకనే చెబుతున్నది.

భగీరథవృత్తాంతం:

ఇక్ష్వాకు వంశస్థుడైన భగీరథమహారాజు ఒక కామ్యేష్టిని ప్రారంభిం చాడు. కురు పాంచాల దేశాలలోని బ్రాహ్మణులు ఆయనతో మాట్లా డటానికి వెళ్లారు. రాజు వారికి స్వాగతం పలికి, గౌరవించి వారిని తత్త్వశాస్త్రంలో అయిదు ప్రశ్నలనడిగాడు. దాల్భ్యుడైన బకుడనే పండి తుడు వాటికి సమాధానాలను చక్కగా చెప్పి ఆయన సందేహాలను పోగొట్టాడు.[12]

---

11. షడ్వై దేవతాః స్వయంభువః అగ్నిర్వాయురసావాదిత్యః ప్రాణోఽన్నం వాక్. తాః శ్రేష్ఠ్యై వ్యవదన్త. అహం శ్రేష్ఠాస్మి. అహం శ్రేష్ఠాస్మి. మాం శ్రియముపాధ్వమితి. జై.ఉ.బ్రా. 4.8.1.3

12. అందులోనే 4.6.1-3

ఈ ఆరణ్యకంలో మధ్య మధ్య సందర్భాల ననుసరించి ఎన్నో ఉపాఖ్యానాలు, వృత్తాంతాలు వచ్చినా ప్రధానంగా ఓంకార స్వరూపం, గాయత్రసామ స్వరూపం, ప్రభావం, వైశిష్ట్యం, దానిని గానం చేయడం ద్వారా కలిగే ప్రయోజనాలు నిరూపించబడినట్లు చెప్పవచ్చు.

ఓంకారాన్ని గురించి, గాయత్రిని గురించి సమగ్రంగా తెలుసుకోదల్చిన వాళ్లకు ఈ ఆరణ్యకం ఎంతో ఉపయోగపడుతుంది.

— సి.ఎల్.ఆర్.

అధ్యయగ్రంథసూచి

ఋగ్వేదసంహితా (ఋ. సం)
ఎస్.ఎస్. సొంతక్కే
వైదిక సంశోధ మండలం, పూనా, 1972.

ఐతరేయ ఆరణ్యకమ్ (ఐ. ఆ)
(సాయణభాష్యసహితమ్)
హరినారాయణ ఆప్టే
ఆనందాశ్రమప్రెస్, పూనా, 1820.

ఐతరేయబ్రాహ్మణమ్ (ఐ. బ్రా)
ఐ. ఎస్. కాశీనాథశాస్త్రి
ఆనందాశ్రమ సాంస్క్రిట్ గ్రంథావళి, పూనా, 1977.

జైమినీయ ఉపనిషద్ బ్రాహ్మణమ్ (జై. ఉ. బ్రా.)
ప్రొ. రఘువీర, లోకేశచంద్ర
నాగపూర్, 1954.

తైత్తిరీయ ఆరణ్యకమ్ (తై. ఆ)
(సాయణభాష్యసహితమ్)
బాబాశాస్త్రిఫడకే
ఆనందాశ్రమ సాంస్క్రిట్ గ్రంథావళి, పూనా, 1927.

బృహదారణ్యకమ్ (బృ. ఆ.)
వాసుదేవ బ్రహ్మభాగవత్
గంగావిష్ణుశ్రీకృష్ణదాస్, కల్యాణ్, బాంబే, 1940.

మహాభారతమ్ (మ. భా)
వి. ఎస్. సుక్తంకర్
భాండార్కర్ ఓరియంటల్ రిసెర్చి ఇన్స్టిట్యూట్, పూనా, 1988.

మహాభాష్యమ్ (మహా.)
జయకృష్ణదాస్ హరిదాస్ గుప్త
చౌఖంభా సంస్కృత సీరీస్ ఆఫీస్, బెనారస్, 1854.

మైత్రాయణీయసంహితా (మై. సం.)
డా|| లియోపోల్డ్ వాన్ ష్రోడర్
ఒట్టో హర్రాస్సోవిట్జ్
లీప్జిగ్, 1923.

మోక్షప్రదా (మో. ప్ర.)
హరినారాయణఆప్టే
ఆనందాశ్రమప్రెస్, పూనా, 1820.

వైదిక సాహిత్య చరిత్రమ్ (వై. సా. చ)
పి. పి. ఎస్. శాస్త్రి; కె. ఎల్. వి. శాస్త్రి
శ్రీ గీర్వాణి వాణి పుస్తకశాల, పాల్ఘాట్, 1927.

శతపథబ్రాహ్మణమ్ (శ. బ్రా.)
గంగావిష్ణుశ్రీకృష్ణదాస్
కల్యాణ్, బొంబాయి, 1946.

శాంఖాయన అరణ్యకమ్ (శాం. అ)
శ్రీధరశాస్త్రి
ఆనందాశ్రమ సాంస్క్రిట్ గ్రంథావళి, పూనా, 1922.

* * *

BIBLIOGRAPHY

DAS GUPTA, S.
A History of Indian Philosophy
Motilal Banarsi Dass, DELHI, 1975.

MAXMULLER, F
The Vedas
Indological Book House, DELHI, 1969.

RENOU, L.
Vedic India
Indological Book House, DELHI, 1971.

SATYASRAVA.
A Comprehensive History of Vedic Literature
(Brahmana and Aranyaka works)
Pranava Prakashan, NEW DELHI, 1977.

WINTERNITZ, M.
A History of Indian Literature
Munshiram Manoharlal, NEW DELHI, 1977.

* * *

విశిష్టపదసూచి

---

* * *

T.T.D. Religious Publications Series No. 413
Arsha Vijnana Sarvasvam Vol.—III Aranyakas
PRICE Rs.25/-

మహోన్నతమైన మానవజాతి ప్రాచీన విజ్ఞానశిఖరాలను అందుకోవాలనే అభిలాష ఉంటే; భవ్యమైన భారతీయ సంస్కృతీ సౌరభాలను ఆఘ్రాణించే ఆకాంక్ష ఉంటే; సభ్యతా-సంస్కారాల మధ్యలో పెరిగిన సమసమాజభావనను సాక్షాత్కరించుకోవాలనే సంకల్పం ఉంటే; ఈ విశ్వంలోని మానవులంతా ఒకే కుటుంబమనే విశాలదృక్పథం ఏర్పడాలంటే; భావితరాలవారు అంటే మన మనుమలు, ముని మనుమలు శాంతితో, సౌహార్దంతో, కలిసిమెలిసి కళకళలాడుతూ జీవించాలనే కల్యాణకామన ఉంటే; ఆర్షసంస్కృతిని అవహేళన చేయకండి! ఆర్షవిజ్ఞానాన్ని కాపాడండి! 'అ మాకెందుకు?' అనకుండా మీ ముందుకు వచ్చిన

ఆర్షవిజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని అవలోకించండి!

ఆర్షవిజ్ఞానమంటే, అదేదో మనకు సంబంధించనిది కాదు; తరతరాలుగా మన తాతముత్తాలనుంచి మనకు సంక్రమించిన సమిష్టిసంపద. మహర్షులంటే ఎవరో కారు; మానవ జాతికి మహనీయ భావనలతో రూపురేఖలు దిద్దిన జాతి నిర్మాతలు. ఆ సంపదను వ్యర్థంచేసుకోవడం అవివేకం కాదా? ఆ మహితాత్ములు మాకేంకారనుకోవడం తెలివితక్కువ కాదా? అందులో ఏంలేదనుకుందామంటే; ప్రపంచంలోని మేధావులందరు ప్రశంసించారే! చూడండి; ఒక దివ్యసుందర శిల్పాన్ని ఒక్కక్షణంలో ముక్కలుచేసేయెుచ్చు; కాని దాని నిర్మాణానికి ఎంత శ్రమపడాలి? ఎంతకాలం పడుతుంది? ఎంత సామగ్రి కావాలి? అహంకారం; ఆగ్రహం; అజ్ఞానం; ఆవేశం; -వీటితో పొందలేని అనర్థం ఏముంది?

--ఆగండి! ఒక్కక్షణం ఆలోచించండి!

Published by Dr. I.V. Subba Rao, I.A.S., Executive Officer
T.T.Devasthanams, Tirupati and printed at T.T.D. Press, Tirupati.